Pretium ex albis p. 2 d. 5
Compactura — — 1
Summa C

Leonhard Batz.

INSTITUTIONES

PATROLOGIAE,

QUAS

AD FREQUENTIOREM, UTILIOREM ET FACILIOREM SS. PATRUM LECTIONEM PROMOVENDAM

CONCINNAVIT

JOS. FESSLER,

SS. THEOLOGIAE DOCTOR, CONSILIARIUS ECCLES. BRIXIN., HISTORIAE ECCLESIASTICAE ET JURIS ECCLES. PROFESSOR IN SEMINARIO EPISCOPALI BRIXINENSI.

TOMUS I.

OENIPONTE,

TYPIS ET SUMTIBUS FELICIANI RAUCH.

MDCCCL.

„Qui Spiritu Dei aguntur, quaecumque pie, utpote a SS. Patribus, ante sunt definita, recipiunt."

Concil. Nicaen. II. Act. VI. (Mansi T. XIII. col. 334).

„Quod credunt, credo; quod tenent, teneo; quod docent, doceo; quod praedicant, praedico."

S. Augustin. contra Julian. lib. I. n. 20.

APPROBATIO.

Tantum abest, ut in Opere, cui titulus: *Institutiones Patrologiae* auctore Jos. Fessler, quidpiam occurrat, quod a recta fidei morumque regula deflectat, ut tum ob eximiam hujus scientiae utilitatem, tum propter Auctoris eruditionem vastamque venerandae antiquitatis notitiam summopere commendari mereatur.

Datum in Consistorio Episcopali Brixinensi die 31. Julii 1850.

Dr. **JOS. a BOHUSLAW,**
Praeses Consistorii.

A. HUBER,
Secretar.

PRAEFATIO AD LECTOREM.

Latissimum et pene immensum campum ingreditur, qui perlustrandis omnibus SS. Patrum libris animum adjicit. Laboris crescit moles, cum quis tot praestantissimorum Operum brevem conspectum aliis exhibere praesumit. In tanta igitur suscepti Operis amplitudine ac difficultate aequos et benignos judices licet exspectare, idque tanto magis, quanto sunt pauciores, qui in via ista facem praetulerunt. Attamen ut sciat Lector, quid me ad tale ac tantum Opus aggrediendum permoverit, quid assequi studuerim, quibus denique subsidiis uti mihi contigerit, paucis ista praefari visum est.

Studium SS. Patrum, in quorum libris thesaurus inexhaustus veritatis animum allicit, unde omnes disciplinae theologicae lumen acquirunt, a primis Theologiae annis erat mihi in votis. Sed par-

tim defuit necessariorum copia librorum; partim incidi in libros supposititios, quibus sedulam navavi operam, donec aliquot post annos errorem deprehendi; partim difficultatibus haud exiguis in vero istorum librorum sensu assequendo impeditus haesi; nec potui reperire modici voluminis librum, qui praesidium satis aptum in hisce angustiis subministrasset. Etenim qui de SS. Patribus, eorum Operibus, editionibus, subsidiis scribere instituerunt, vel tot volumina implent, ut nonnisi paucissimis otium animusve sit, Opus tam late diffusum, quod 20 Tomos et amplius complectitur (Dupin, Ceillier), lingua insuper gallica exaratum, percurrere; vel tanta brevitate laborant, ut fere non reperiatur illic, nisi arida et jejuna titulorum enumeratio, quae lectorem fatigat taedioque afficit potius, quam instruit (Wilhelm, Schleichert, Tobenz, Goldwitzer, Busse, Annegarn etc.); vel si quando bonis auspiciis coepere (Lumper, Moehler, Permaneder), cum ad initia saeculi IV. pervenerunt, ubi immensum fere SS. Patrum pelagus aperitur, fato minus prospero cessarunt, ut Opus multorum votis expetitum remaneret imperfectum. Hinc desiderium enatum, ut integrum haberetur Opus, in quo omnia SS. Patrum Opera genuina brevi conspectu exhiberentur, editiones optimae et maxime recentiores, nec non subsidia ad SS. Patres facilius intelligendos indicarentur.

Neque tamen, virium mearum satis mihi conscius, istud molimen suscepissem, nisi alma Commissio aulica, studiis in Austria olim praefecta,

proposito munificentia Imperatoris praemio, ad ejusmodi conatum SS. Patrum veneratores evocasset (a. 1842). Tum vero jussus a Celsissimo ac Reverendissimo Episcopo et Principe Bernardo Galura, qui et ipse scriptis multis atque praeclaris in lucem editis dudum reipublicae litterariae ceu Ecclesiae Catholicae ornamentum notus ad hunc usque diem suos ad similia studia incitare non desinit, huic labori me accinxi. Quanto autem longius in stadio isto processi, tanto magis Operis difficultates persentiscebam, et parum non semel abfuit, quin a coepto desisterem. Haesitanti animum addidit Epistola Encyclica S. P. Pii IX., quem divina Providentia anno 1846. in cathedra S. Petri collocavit, data initio statim Pontificatus (die 9. Novembris 1846.) ad omnes totius orbis Episcopos, quibus Christi Vicarius mandavit: „Nihil vobis antiquius, nihil potius esse debet, quam omni opera, solertia, industria Clericorum Seminaria ex Tridentinorum Patrum praescripto instituere, ... ac intentissimo studio continenter advigilare, ut inibi juniores Clerici in timore Domini et ecclesiastica disciplina sancte religioseque educentur, et sacris potissimum scientiis juxta catholicam doctrinam ab omni prorsus cujusque erroris periculo alienis, et Ecclesiae traditionibus et *Sanctorum Patrum scriptis*, sacrisque caeremoniis et ritibus sedulo ac penitus excolantur, quo habere possitis navos atque industrios operarios, qui ecclesiastico spiritu praediti ac studiis recte instituti valeant in tempore Dominicum

agrum diligenter excolere ac strenue proeliari proelia Domini." Nec multo post turbae politicae intervenerunt, quae aliquoties a prosecutione Operis me abstraxere. Pace demum restituta Episcoporum Viennae anno 1849 congregatorum unanimis fuit sententia, ut studium SS. Patrum promoveretur, eumque in finem Patrologia inter disciplinas theologicas publice docendas referretur. Inde novus mihi animus, nova cura, ut quantocyus Opus coeptum ad optatum perducerem finem. Sic multos post annos portum inveni. Utinam sublimitati SS. Patrum summaeque utilitati ex eorum lectione assequendae aliqua saltem ratione lucubratio haec responderet!

Finis autem praecipuus, quem in isto labore mihi proposueram, is fuit: ut Theologis, sacerdotibus, et quibusvis SS. Patrum studiosis viam planam et facilem ad SS. Patrum lectionem sternerem eosque in isto negotio satis arduo quasi manu ducerem. Plura in hunc finem erant necessaria. Notio primum, quis S. Patris nomine veniat, determinanda, quippe cum confusio haud minima ea de re apud varios auctores obtineat. Ecclesiae porro Catholicae vestigia secutus et Concilia oecumenica Summorumque Pontificum decreta dogmatica perscrutatus, quidquid in eis reperi, in medium protuli, sicque totius Operis fundamenta posui. Quae deinceps de arte critica, de subsidiis, de usu SS. Patrum adjeci, unice ad finem istum practicum tendunt.

Singulos Patres ita pertractavi, ut fontes atque subsidia praecipua in fronte uniuscujusque collocarem, vitam describerem, Opera singillatim recenserem, doctrinae specimina subjicerem, editiones praestantissimas, praesertim recentiores, quae facilius comparari possent, accurate indicarem. Titulum Sancti nonnisi iis tribuendum censui, quos Ecclesia Catholica in publicis monumentis, praesertim in Martyrologio Romano, eodem titulo decorandos judicavit. Vitam singulorum eatenus descripsi, quatenus inde Operum intelligentia pendebat, ita ut eorum occasio et scopus pateret. Per se liquet, Vitas eorum Patrum, qui plurimas reliquerunt epistolas, fusiori calamo describendas fuisse, ut cujusvis Patris vita omnes ejusdem epistolas contineret ac veluti brevis quaedam Introductio ad eas legendas sufficeret. Opera singula non solum recensui, verum etiam argumentum uniuscujusque ordine logico exposui, ita tamen, ut magis allicerem, quam satiarem. Quotiescumque visum est necessarium, Operum authentiam et integritatem defendi; id quod praesertim in Patribus nonnullis saeculi IV. et V. multum negotii facessebat, Operisque augebat molem. Nonnullorum quippe Patrum editiones, ut S. Gregorii Nysseni, S. Cyrilli Alexandrini, S. Nili plurima desideranda relinquunt, adeo ut crisin singulorum fere Operum instituere et praestantissimorum Criticorum sententias exquirere necessarium fuerit. Unde factum est, ut priorum trium saeculorum Patres plerumque breviori tantum expositione absolvi possent, posterio-

res aliquando fusiori tractatione indigerent. Ordinem eum secutus sum, ut, quoad fieri licuit, materiae simul et temporis ratione habita magnis Ecclesiae Patribus ac praecipuis Doctoribus Patres minores atque Scriptores magis conspicuos pro eorum gravitate ac necessitudine subjungerem. Qui simile argumentum eodem ferme tempore prosesuti sunt, uno Capite junxi, singulisque Capitibus brevem conspectum praemisi, ut, in quo maxime illorum scripta versentur, statim ab initio appareat. Scriptores Ecclesiasticos, qui in classem SS. Patrum referri haud poterant, plerumque in calce singulorum Capitum adjunxi, nonnunquam, ubi series historica id postulare videbatur, Patribus immiscui aut praemisi; vitam eorum et scripta paucis semper absolvi, doctrinae specimina nunquam adjeci. Scopus etenim principalis fuit, *Patres Ecclesiae* proponere, secundarius tantum, eos adjungere Scriptores, qui, licet ad cognoscendam Traditionem non sint testes omni fide digni, saltem ex parte notitiam doctrinae ecclesiasticae accuratiorem subministrare poterant. Excludere nolui, qui prodesse poterant, etsi principii propositi consequentia iisdem in Patrologia stricti nominis locum negare debuisset. Tabula adjecta SS. Patres a meris Scriptoribus secernet.

Agmen SS. Patrum, quos ea ratione pertractandos sumsi, claudit S. Gregorius M. († a. 604), in quo terminum hujus Operis posui, cujus videlicet scopus primarius erat, fidem Ecclesiae traditam illustrare et confirmare, quem in finem scripta

Patrum primorum sex aerae Christianae saeculorum maxime inserviunt. Quodsi haec, quae prae manibus sunt, viris istarum rerum peritis desiderium excitaverint, ut Patres posterioris aetatis eadem ratione proponantur, Deus benignissimus (ut spero) et vires et otium dabit, ut prioribus posteriora apte succedant.

Editiones omnium Patrum adhibere mihi licuit praestantissimas, quas pro insigni sua humanitate benignissime mihi suppeditavit R. D. Joannes Parschalk, parochus in Lengmoos, qui inde a multis annis amplissimam Bibliothecam, rarissima quaevis et praestantissima SS. Patrum Opera complectentem, indefesso studio magnisque sumtibus instruxit. Pauca quaedam in Bibliothecis publicis, tam Austriacis, quam exteris nactus sum. Egregium inter subsidia locum obtinuit Collectio Conciliorum amplissima auctore J. D. Mansi, quam Celsissimus ac Reverendissimus Episcopus meus Bernardus Galura eo, quem nunquam satis laudare possum, benigno in me animo promtoque bona studia juvandi lubentissime praebuit. Praeter editiones praestantissimas alia quoque subsidia praesto fuerunt, ut C. Bellarminus, Labbeus, Nourry, Dupin, Tillemont, Ceillier, G. Cave, Cas. Oudin, J. A. Fabricius aliique recentiores. Hos ac inprimis editores Patrum doctissimos ex Congregatione S. Mauri frequenter secutus sum; ea siquidem est felix conditio posterorum, ut, quae alii ante ipsos recte sensere et bene dixere, in usus suos con-

vertere et possint, et quodammodo debeant. Utrum nihilo secius nova quoque et propria addiderim, harum rerum periti aeque dijudicent.

Ceterum linguae expoliendae et elegantiis sermonis consectandis temporis angustia praepeditus multisque ac variis negotiis distentus eam non potui navare operam, quam res exigeret atque lectores jure suo postularent. Ignoscent festinanti, qui res magis, quam verba amant; modo ne in Patrum detrimentum cedat, quod vitium est imperfecti cultoris.

Erunt fortasse, qui totum hoc Opus germanica lingua conscriptum mallent. Quorum votis lubenter satisfecissem, nisi ratio habenda fuisset variarum Austriaci Imperii gentium, quarum communis lingua est latina, quam et nuper Episcopi pro tradendis disciplinis theologicis praescripsere.

Porro istud haudquaquam diffiteor, Opus hoc universum justos limites excessisse, quos observare oportebat, ut juxta finem ab origine praestitutum commode praelectionibus publicis inserviret. Pars interim generalis tam arcte circumscripta est, ut praelectionibus inservire facile possit; idem fortassis valebit de prioribus tribus Capitibus Partis specialis, quae Patres primorum trium saeculorum exhibent; in posterioribus materia tam ampla exstitit, ut aequalitate servata Opus in nimiam creverit molem, quae ad usum quidem in scholis contrahi debet, Patrum tamen studiosis fortasse haud ingrata erit. Ceterum si aptum videbitur Opus, quod notitiam et lectionem SS. Patrum promoveat,

haud magni erit laboris, illud in compendium redigere.

Tandem ut intimos animi sensus exprimam, qui Opus hocce in lucem editum subsequuntur, liceat mihi hic usurpare, quod a Patribus didici: „Videor mihi debitum hujus Operis, adjuvante Domino, reddidisse. Quibus parum, vel quibus nimium est, mihi ignoscant; quibus autem satis est, non mihi, sed Deo mecum gratias congratulantes agant." Haec autem, quae scripsi, „ut prosint, aut certe nihil obsint omnibus omnino, quorum in manus forte devenerint, et rogavi Deum et rogo; et spero ita fore, si bene mihi conscius sum, quod ad hunc stylum pio et officioso animo, non vani nominis appetitione ac nugatoriae ostentationis accessi." „Si qua autem vitia mea perspicis (Lector benevole!), ignosce, eadem scilicet sinceritate dilectionis mihi optans medicinam, qua concedis et veniam" *). Quae caritas monebit corrigenda, humilitas grato animo emendabit. Proficere in melius nunquam erubescam.

Sed maxime Ecclesiae Catholicae, quae est columna et firmamentum veritatis, „quae in suis Episcopis summoque omnium capite Romano Pontifice successionem habet Apostolicae auctoritatis nullo tempore interruptam, quae nihil unquam potius habuit, quam ut praedicaret atque omni ope custodiret ac tueretur doctrinam ex Christi man-

*) S. Augustin. De Civit. Dei lib. XXII. c. 30. n. 6. De utilit. credendi ad Honoratum n. 1. et epist. 187. n. 41.

dato ab Apostolis annunciatam, quae *Patrum testimoniis scriptisque sapientissimis corroborata* viguit vigetque in cunctis terrae plagis, et perfecta fidei, sacramentorum sacrique regiminis unitate refulget" *), judicium venerabundus exspecto, ejusque sententiam promtissime amplectar.

Ecclesiae huic, quam ceu veram Christi sponsam et omnium fidelium matrem, fidissimam veritatis custodem et gratiae coelestis organum agnosco, vires meas quantulascumque dicare statui; ejus incrementa ad majorem Dei gloriam et praesenti hoc Opere quaesivi et in omnibus laboribus meis semper quaeram Ipso juvante, qui operatur in nobis et velle et perficere pro bona voluntate (Philipp. 2, 13.).

Brixinae die 4. Octobris 1850.

*) Ita S. P. Pius IX. in Allocutione habita die 17. Decembris 1847.

INDEX

Operum atque Editionum, quae in his Patrologiae Institutionibus frequentius adhibentur *).

Sancti Patres atque Scriptores Ecclesiastici.

Patrum Apostolicorum Opera gr. et lat. ed. Cotelerius (et Clericus). Amstelodami 1724. II Voll. fol.
ed. G. Jacobson. Oxonii 1840. II Tomi in 8°.
ed. C. Hefele. Tubingae 1847 in 8°.

---

*) Didici ab experientia, quantum haud raro temporis et laboris frustra insumatur libris evolvendis ac revolvendis, si argumenta ex istis minus accurate proferuntur. Hinc permotus Sanctos Patres et Scriptores Ecclesiasticos, collectiones eorum et subsidia propriis oculis inspexi, loca ex iisdem prolata vel in iis conferenda accuratissime notavi, et ut quam emendatissime typis redderentur, pro viribus curavi. Quoniam vero non omnes SS. Patrum etc. editiones singula Opera eadem ratione in sectiones minores, capita et paragraphos dividunt, nec eodem ordine epistolas SS. Patrum collocant, aliquando etiam ob defectum divisionis singulorum librorum in capita paginas citare necesse fuit, idcirco haud abs re duxi, editiones praecipuas, quas adhibui, in hac tabula lectori sistere, ut loca ex fontibus aut subsidiis citata facile invenire et pleniorem ex iis notitiam haurire possit. Illas autem subsidiorum editiones hic praetermisi, quae in pertractandis singulis Patribus vel Scriptoribus usui fuerunt, quia in fronte uniuscujusque eorum inter *Subsidia* praemissa accurate consignantur. Nec defuere Patrologiae recentiores, quas, utpote §. 3. Patrologiae meae (p. 4 — 5.) accurate indicatas, huic Indici denuo inserere nolui.

S. Justini Martyris Opera omnia gr. et lat. nec non Tatiani Oratio ad Graecos etc. ed. Prudentius Maranus ex Congregat. S. Mauri. Venetiis 1747. fol.

S. Irenaei Opera gr. et lat. ed. Ren. Massuet ex Congr. S. Mauri. Venetiis 1734. II Partes fol.

Tertulliani Opera omnia ed. Semler. Halae 1824—29. 6 Voll. in 8°.
- ed. Leopold. Lipsiae 1839—41. 4 Voll. in 8°.

Clementis Alexandrini Opera omnia gr. et lat. ed. Potter. Venetiis 1757. II Voll. fol.

Origenis Opera omnia gr. et lat. ed. Carol. et Vincent. de la Rue. Paris. 1733—59. IV Voll. fol.

S. Hippolyti Opera omnia gr. et lat. ed. J. A. Fabricius. Hamburgi 1716—18. II Voll. fol.

S. Cypriani Opera omnia ed. Steph. Baluzius et Prud. Maranus. Paris. 1726 fol. (ed. Paris.) Venetiis 1758. fol. (ed. Venet.)
ed. Oberthür. Wirceburgi 1782. II Tomi in 8°. (quotiescunque paginae absque ullo additamento citantur, haec editio est intelligenda).

S. Dionysii Alexandrini Opera omnia gr. et lat. ed. Simon de Magistris. Romae 1796 fol.

S. Gregorii Thaumaturgi Opera omnia gr. et lat. ed. Ger. Vossius. Moguntiae 1604 in 4°.

S. Athanasii M. Opera omnia gr. et lat. ed. Bern. Montfaucon (ex Congregat. S. Mauri) et N. Giustiniani. Patavii 1777. III Tomi in IV Voll. fol.

S. Cyrilli Hierosolymitani Opera omnia gr. et lat. ed. A. Touttée (ex Congregat. S. Mauri). Paris. 1720. fol.

S. Hilarii Pictaviensis Opera omnia ed. P. Coustant (ex Congregat. S. Mauri) et Scip. Maffei. Veronae 1730. II Voll. fol.

S. Basilii Magni Opera omnia gr. et lat. ed. Jul. Garnerius (ex Congregat. S. Mauri). Paris. 1721—30. III Voll. fol.

S. Gregorii Nazianzeni Opera omnia gr. et lat. ed. Clemencet (ex Congregat. S. Mauri) et Caillau. Tomi II fol. (Tomus I. Paris. 1778. Tomus II. Paris. 1840).

S. Gregorii Nysseni Opera omnia gr. et lat. ed. Fronto Ducaeus S. J. Paris. 1638. III Voll. fol.

S. Epiphanii Opera omnia gr. et lat. ed. D. Petavius S. J. Paris 1622. Tomi II fol.

S. Ambrosii Opera omnia ed. Maurin. Paris. 1686 — 90. Tomi II fol.

S. Ephraem Syri Opera omnia syr. graec. et lat. ed. Jos. et Steph. Assemani. Romae 1732—46. VI Tomi fol.

S. Joannis Chrysostomi Opera omnia gr. et lat. ed. B. Montfaucon (ex Congregat. S. Mauri). Paris. 1718 —38. XIII Voll. fol.
graece tantum ed. Savilius. Etonae 1612. VIII Tomi fol. (ed. Savil.).

S. Hieronymi Opera omnia ed. D. Vallarsi. Veronae 1766—72. XI Tomi in 4°.

Gennadii liber de Scriptoribus Ecclesiasticis in S. Hieronymi Opp. edit. cit. T. II. col. 965—1016.

Rufini Aquilej. Opera omnia ed. D. Vallarsi. Veronae 1745. fol. Tomus I. (et unicus).

Rufini Aquilej. Historia Ecclesiastica ed. P. Th. Cacciari. Romae 1740—41. II Partes in 4°.

Sulpicii Severi Opera omnia ed. Hieronymus de Prato. Veronae 1741—54. Tomi II in 4°.

Palladii Historia Lausiaca latine versa. Parisiis 1570 in 4°.

Palladii Dialogus de Vita S. Joannis Chrysostomi gr. et lat. ed. Bigot. Paris. 1680 in 4°.

Marii Mercatoris Opera omnia ed. Garnerius. Paris. 1673. II Partes fol. (ed. Garn.)
ed. Steph. Baluzius. Paris. 1684 in 8°. (ed. Baluz.)

S. Augustini Opera omnia ex edit. Maurin. emendata et aucta. Paris. 1836—39. XI Tomi in 8°. (ed. Paris.)
item Venetiis 1797 — 1807. XVIII Tomi in 4°. (edit. Veneta tertia).

S. Paulini Nolani Opera omnia ed. L. A. Muratorius. Veronae 1736. fol.

A. Prudentii Carmina recensuit et explicavit Theod. Obbarius. Tubingae 1845 in 8°.

S. Cyrilli Alexandrini Opera omnia gr. et lat. ed. J. Aubertus. Paris. 1638. VI Voll. fol.

Salviani Massil. et S. Vincentii Lirinensis Opera omnia ed. Steph. Baluzius. Pedeponti 1743 in 4°.

Theodoreti Cyrensis Opera omnia gr. et lat. ed J. Sir-

mondi S. J. Paris. 1642. IV Voll. fol. (ed. Paris.) cum Supplemento J. Garnerii (Tomus V. Paris. 1684) denuo ed. Schulze. Halae 1769—74. V Tomi in 8°.

S. Isidori Pelusiotae Opera gr. et lat. Paris. 1638. fol.

Synesii Opera omnia gr. et lat. ed. D. Petavius S. J. Paris. 1640. fol.

S. Leonis Magni Opera omnia ed. Ballerini. Venetiis 1753—57. III Tomi fol.

S. Petri Chrysologi Sermones ed. Sebastianus Pauli. Augustae Vindelic. 1758. fol.

S. Maximi Taurinensis Opera ed. Bruno Bruni. Romae 1784. fol.

Joannis Cassiani Opera omnia cum Commentariis ed. Alardus Gazaeus. Atrebati 1628. fol.

S. Prosperi Aquitani Opera omnia. Paris. 1711. fol.

S. Fulgentii Ruspensis Opera omnia. Venetiis 1742 fol.

Cassiodorii Opera omnia ed. Garet. (ex Congregat. S. Mauri). Venetiis 1729. II Tomi fol.

Venantii Fortunati Opera omnia ed. M. A. Lucchi. Romae 1786—87. II Partes in 4°.

S. Joannis Climaci Opera omnia gr. et lat. ed. M. Rader S. J. Paris. 1633. fol.

S. Gregorii Turonensis Opera omnia ed. Theod. Ruinart (ex Congregat. S. Mauri). Paris. 1699. fol.

S. Gregorii Magni Opera omnia ed. Dionys. Sammarthanus (ex Congregat. S. Mauri) et J. B. Galliciolli. Venetiis 1768—76. XVII Tomi in 4°.

S. Anastasii Sinaitae Ὁδηγός seu Dux viae adversus Acephalos gr. et lat. ed. J. Gretser S. J. Ingolstadii 1606 in 4°.

S. Anastasii Sinaitae Quaestiones et Responsiones gr. et lat. ed. J. Gretser S. J. Ingolstadii 1617 in 4°.

S. Isidori Hispalensis Opera omnia ed. Faustinus Arevalus. Romae 1797—1803. VII Tomi in 4°.

S. Joannis Damasceni Opera omnia gr. et lat. ed. Mich. Le Quien. Venetiis 1748. II Tomi fol.

Photii Bibliotheca graece tantum ed. D. Hoeschel. Augustae Vindelic. 1601. fol.

Suidae Lexicon gr. et lat. ed. Lud. Kusterus. Cantabrigiae 1705. III Tomi fol.

Nicephori Callisti Historia Ecclesiastica gr. et lat. ed. Fronto Ducaeus S. J. Paris. 1630. II Tomi fol.

Chronicon Alexandrinum ed. M. Rader S. J. Monachii 1615. in 4°.

Collectiones.

A. Gallandii Bibliotheca veterum Patrum et antiquorum Scriptorum Ecclesiasticorum. Venetiis 1765 — 81. XIV Voll. fol.

Magna Bibliotheca Veterum Patrum etc. Paris. 1644 (1654). XVII Voll. fol.

Jac. Sirmondi Opera varia. Venetiis 1728. V Tomi fol.

Historiae Ecclesiasticae Scriptores: Eusebius, Socrates, Sozomenus, Theodoretus, Evagrius, Philostorgius, et Theodorus Lector gr. et lat. ed. Henr. Valesius. Augustae Taurinorum 1746—48. III Voll. fol.

Conciliorum nova et amplissima Collectio ed. J. Dom. Mansi. Florentiae et Venetiis 1759 — 98. XXXI Voll. fol.

Conciliorum Collectio ed. J. Harduinus S. J. Paris. 1715. XII Tomi fol.

Pontificum Romanorum Epistolae genuinae ex recens. P. Coustantii (Congregat. S. Mauri) ed. Schoenemann. Tomus I. (et unicus) Gottingae 1796 in 8°.

Acta Martyrum sincera et genuina ex recens. Theod. Ruinart ed. Bern. Galura. Augustae Vindelic. 1802—3. III Partes in 8°.

Steph. le Moyne Varia Sacra gr. et lat. Lugduni Batav. 1685. II Tomi in 4°.

L. Zacagnii Collectanea Monumentorum veterum Ecclesiae graecae ac latinae. Romae 1698. Tomus I. (et unicus) in 4°.

J. B. Cotelerii Monumenta Ecclesiae Graecae. Paris. 1677. Tomi III in 4°.

H. Canisii Thesaurus Monumentorum Ecclesiasticorum seu Lectiones antiquae ed. J. Basnage. Amstelodami 1725. IV Voll. fol.

L. A. Muratorii Anecdota Graeca. Patavii 1709 in 4°.

L. A. Muratorii Anecdota ex Bibliothecae Ambrosianae Codd. Mediolani et Patavii 1697-1713. IV Tomi in 4°.

Ang. Maji Scriptorum Veterum Nova Collectio e Vaticanis Codd. edita. Romae 1831—33. VIII Tomi in 4°.

J. P. Migne Patrologiae Cursus completus seu Bibliotheca universalis omnium SS. Patrum Scriptorumque Ecclesiasticorum. Series I. Patres atque Scriptores Ecclesiae latinae. Parisiis 1844 — 50. LXV Tomi in 8°.

Subsidia quaedam praecipua.

Card. Rob. Bellarmini liber de Scriptoribus Ecclesiasticis. Accessit Dissertatio philologica et historica Phil. Labbé super iisdem Scriptoribus, cum Supplemento, in Opp. C. Bellarmini Tomo VII. Venetiis 1728. fol.

Sixti Senensis Bibliotheca Sancta. Neapoli 1742. II Voll. fol.

El. Dupin Nova Bibliotheca Auctorum Ecclesiasticorum. Parisiis et Coloniae Agrippinae 1692 — 93. III Tomi in 4°.

El. Dupin Nouvelle Bibliothèque des Auteurs Ecclésiastiques. Paris et Amsterdam 1693—1715. XIX Tomi in 4°. (Haec editio adhibita est, quotiescunque Dupin T. IV. et seqq. citatur).

Nourry Apparatus ad Bibliothecam maximam Veterum Patrum. Paris. 1703—15. II Tomi fol.

Sprenger Thesaurus Rei patristicae. Wirceburgi 1784—92. III Voll. in 4°.

Tillemont Mémoires pour servir à l' histoire Ecclésiastique des six premiers siècles. Venise 1732. XVI Tomi in 4°.

R. Ceillier Histoire générale des Auteurs sacrés et ecclesiastiques. Paris 1729—63. XXIII Tomi in 4°.

G. Lumper Historia theologico-critica de vita, scriptis atque doctrina SS. Patrum. Augustae Vindelic. 1783—99. XIII Partes in 8°.

J. Ad. Möhler's Patrologie oder christliche Literärgeschichte, herausgegeben von F. X. Reithmayr. I. Bd. Regensburg 1840.

Cas. Oudin Commentarius de Scriptoribus Ecclesiae antiquis. Lipsiae 1722. III Tomi fol.

G. Cave Scriptorum ecclesiasticorum Historia literaria. Basileae 1741—45. II Voll. fol.

J. A. Fabricii Bibliotheca Graeca cur. G. Ch. Harles. Hamburgi 1790—1809. XII Voll. in 4°. (ed. Harl. seu ed. nova).

J. A. Fabricii Bibliotheca latina. Venetiis 1728. II Tomi in 4°.

J. A. Fabricii Bibliotheca latina mediae et infimae latinitatis ed. J. Dom. Mansi. Patavii 1754. VI Tomi in 4°.

C. T. G. Schoenemann Bibliotheca historico-literaria Patrum latinorum. Lipsiae 1792—94. II Tomi in 8°.

J. G. Walchii Bibliotheca patristica. Editio nova emendata et aucta ab J. T. L. Danzio. Jenae 1834 in 8°.

Danz, Initia doctrinae patristicae. Jenae 1839 in 8°.

J. Chr. Fel. Bähr: Die christlichen Dichter und Geschichtschreiber Roms. Karlsruhe 1836. (Bähr I. Bd.)

J. Chr. F. Bähr: Die christlich-römische Theologie. Karlsruhe 1837. (Bähr II. Bd.)

Martyrologium Romanum. Editio a S. P. Benedicto XIV. aucta et castigata. Venetiis 1751 in 4°.

Acta Sanctorum, ex Latinis et Graecis aliarumque Gentium monumentis collecta, Commentariisque et Observationibus illustrata a J. Bollando S. J. aliisque ejusdem Societatis viris doctis. Antverpiae et Venetiis 1643—1794. LIII Tomi fol.

Card. C. Baronii Annales Ecclesiastici. Moguntiae 1601—3. XII Tomi fol.

Fr. A. Pagi Critica historico-chronologica in universos Annales Ecclesiasticos C. Baronii. Antverpiae 1727. IV Voll. fol.

Fr. Pagi Breviarium histor. chronolog. criticum, illustriora Romanorum Pontificum Gesta etc. complectens. Tomus I. Antverpiae 1717 in 4°.

Natalis Alexandri Historia Ecclesiastica, opera et studio Constantini Roncaglia cum J. Dom. Mansi Adnotationibus. Ferrariae (Venetiis) 1758—78. X Tomi fol.

Anastasius Bibliothecarius de Vitis Romanorum Pontificum cum Notis Variorum ed. Blanchini. Romae 1718—28. III Tomi fol.

Mich. Le Quien Oriens Christianus. Paris. 1740. III Tomi fol.

Steph. Morcelli Africa Christiana. Brixiae 1816—17. III Voll. fol.

C. Norisii Historia Pelagiana cum Observationibus Fratrum Ballerin. ed. J. L. Berti in C. Norisii Opp. Bassani (Venetiis) 1769. T. I. fol.

J. Fontanini Historiae literariae Aquilejensis libri V. Romae 1742 in 4°.

J. Mabillon Tractatus de Studiis monasticis. Editio Veneta tertia. Venetiis 1770. III Voll. in 4°.

Honorati a S. Maria Animadversiones in regulas et usum Critices. Venetiis 1751. III Tomi in 4°.

J. Bruckeri Historia critica Philosophiae. Lipsiae 1742—67. VI Voll. in 4°.

Codex Theodosianus ed. Ritter. Lipsiae 1736 — 43. VI Tomi fol.

(Natalis Argonnensis) De optima methodo legendorum Ecclesiae Patrum. Augustae Vindelic. 1756 in 8°.

L. A. Muratorii De ingeniorum moderatione in religionis negotio. Augustae Vindelic. 1779 in 8°.

PROSPECTUS

eorum, quae Tomo I. Institutionum Patrologiae continentur.

PROLEGOMENA.

PATROLOGIAE PARS GENERALIS.

Caput I.

De notione et auctoritate SS. Patrum.

Caput II.

De Arte Critica.

Caput III.

De subsidiis ad recte intelligendos SS. Patres.

Caput IV.

De usu Sanctorum Patrum.

PATROLOGIAE PARS SPECIALIS.

Caput I.

De Patribus Apostolicis.

Caput II.

De Sanctis Patribus Saeculi II., qui Apostolorum aetatem non attingunt.

Pagina

Caput III.

De Patribus Saeculi III.

Pagina

Caput IV.

De SS. Patribus, qui maxime divinitatem Filii et Spiritus S. saeculo IV. illustrarunt ac defenderunt.

Sectio I.

Sectio III.

INSTITUTIONES PATROLOGIAE.

PROLEGOMENA.

§. 1.

Patrologiae notio et munus.

Patrologia est scientia exhibens ea, quae requiruntur ad Sanctorum Patrum rectum in Theologia usum. Oportet autem ab ea distinguere Patristicam et Historiam literariam scriptorum Christianorum. *Patristica* enim, juxta usum loquendi hodie receptum, est disciplina theologica, quae ex scriptis SS. Patrum eruit, quae ad fidem, moresque et disciplinam spectant, eaque in justum redigit ordinem. *Historia autem literaria scriptorum Christianorum* (Christliche Literärgeschichte) est historia, qua omnium, vel saltem praecipuorum quotquot inde ab initio ad nostram usque aetatem extitere nomine Christiano insigniti, Scriptorum vitae et opera exhibentur.

Patrologiae itaque munus est exhibere ea, quae requiruntur ad SS. Patrum rectum in Theologia usum; ad hunc porro requiritur, ut sciamus, quanta sit eorum in quaestionibus theologicis auctoritas, qua ratione opera

genuina a dubiis et spuriis tuto discernere liceat, quae in lectione et usu SS. Patrum, tironibus praecipue, obviae esse soleant difficultates, et quae media praesto sint ad hasce difficultates removendas atque solvendas; postremo quae regulae adhibendae ad rectum et facilem SS. Patrum in Theologia usum.

Et haec quidem in genere de SS. Patribus universim acceptis erunt pertractanda. Tum vero etiam oportet singulos SS. Patres percensere, eorumque Vitam enarrare, quatenus inde eorundem operibus rite intelligendis lux necessaria affulgeat, eorum denique opera ac cujuslibet scripti scopum et argumentum singillatim indigitare, ut studiosus lector in istud sanctuarium sensim quasi manu inducatur; quo fiet, ut palato sic delinito, quae sibi magis arrident ac conducunt, ipse deinceps sibi comparet et pleniori haustu iterum iterumque imbibat. Haec itaque potissimum sunt, quae Patrologia praestare debet, ut munere suo rite perfungatur.

§. 2.

Patrologiae necessitas et utilitas.

Quum in omni artium et scientiarum genere, ubi proficere velimus, viros in singulis disciplinis praestantissimos adire et consulere necesse sit, ita ut medici Hippocratem et Galenum, philosophi Platonem et Aristotelem sedulo evolvant, tum certe etiam Theologi S. S. Patres haud minori loco habeant oportet.

Traditio in Ecclesia Catholica fons est praecipuus veritatis a Christo revelatae; SS. Patres autem testes sunt omni fide digni istius Traditionis, ut qui non solum „fidem a Patribus per manus traditam" *) fideliter ad posteros transmiserunt, sed et omni argumentorum genere munierunt; hos itaque adire et audire oportet.

S. *Scriptura* pariter fons est veritatis a Christo revelatae,**) sed nonnisi *Scriptura recte intellecta*, quam nobis SS. Patres egregie exposuerunt; „etenim si Dialecticam scire voluero, aut philosophorum dogmata, et

---

*) S. Athanas. de Decret. Nicaen. Synodi n. 27.

**) Quum ipsa Ecclesia Catholica „*omnes libros tam Veteris, quam Novi Testamenti*, nec non *traditiones* pari pietatis affectu ac reverentia suscipit," atque tum ex his, tum ex istis testimonia ac praesidia confirmandis dogmatibus et instaurandis in Ecclesia moribus apta repetit (Concil. Trident. Sess. IV.), utrumque certe fontem veritatis revelatae appellare licet.

scientiam Scripturarum, nequaquam simplices Ecclesiae viros interrogare debeo, sed eos, qui artem didicere ab artifice, et in lege Domini meditantur die ac nocte," *) quod praecipue de SS. Ecclesiae Patribus valet; quin et ipsa Ecclesia Catholica in S. Scriptura interpretanda ad SS. Patres nos ablegat.

Quodsi denique „Christianae modestiae et gravitatis proprium est, non sua posteris tradere, sed a majoribus accepta servare," ita ut semper „retenta sit antiquitas, explosa novitas," si porro „nihil aliud ratio pietatis admittit, nisi ut omnia, qua fide a patribus suscepta sunt, eadem fide filiis consignentur," propterea quod „mos iste semper in Ecclesia viguit, ut quo quisque foret religiosior, eo promtius novellis adinventionibus contrairet;" **) si Christus ipse „vetustate roboravit religionem," ***) hanc utique vetustatem summi facere et presso vestigio sequi oportet, quam nobis soli puram et integram exhibent SS. Patres.

Quum ergo SS. Patrum studium et usus tot nobis commendetur titulis, illud autem absque Patrologia, quae est veluti manuductio tironis ad lectionem assiduam rectumque usum SS. Patrum in Theologia, vix vel omnino non recta institui ratione et ad optatum possit pertingere finem, patet, Patrologiam apprime utilem, imo plane necessariam esse ad Theologiae studium, prout convenit, absolvendum.

§. 3.

Brevis historia literaria hujus disciplinae theologicae.

Non est heic animus indigitare, quibus in scriptis scriptorumve locis agatur sive de auctoritate SS. Patrum, sive de Arte Critica sive de subsidiis regulisve in lectione et usu SS. Patrum adhibendis; neque etiam eos auctores, qui inde ab aevo antiquissimo Historiam literariam scriptorum Christianorum exarare instituerunt, recensere oportet, cum utraque disciplina ab invicem distinguatur (§. 1.). Itaque eos nonnisi allegabo, qui Patrologiam stricte talem elucubrare aggressi sunt.

Est vero haec disciplina recentioris originis, nec ante saeculum 18. quispiam ejus scribendi periculum fe-

---

*) S. Hieronym. ep. 119: n. 11.

**) S. Vincent. Lirin. Commonit. c. 6.

***) S. Augustin. de utilit. credendi n. 32.

cit, propterea quod eo usque *de auctoritate SS. Patrum* vel data duntaxat opportuna occasione, vel in Summa Theologiae aut quaestionibus theologicis, vel in Locis theologicis, quos vocant, agebatur, inspersis hinc inde regulis quibusdam de recto SS. Patrum usu; de *arte critica* vero quoad Opera SS. Patrum discernenda et de *subsidiis* in eorum lectione et usu adhibendis, praeterquam in ipsis SS. Patrum editionibus, vix non altum obtinuit silentium; unicum hic opusculum memoratu dignum est, quod ab omnibus celebratur, scil. (Natalis Bonaventurae Argonnensis, Carthusiani) *De optima methodo legendorum Ecclesiae Patrum* *). *De singulorum vero Patrum vita et scriptis* plerumque in vastissimis Operibus media in turba omnium Scriptorum Christianorum agebatur. De his porro alio in loco sermo recurret.

Initia Patrologiae stricte talis debentur eruditis quibusdam Austriae Theologis, qui incitati ab alma Studiorum Commissione Aulica calamum huic Operi consecrarunt. Primus hoc argumentum aggressus est Guilielmus Wilhelm, **) Canonicus regularis Creuzlinganus et Professor in universitate Friburgensi; quem paulo post alii tres secuti sunt in eadem arena, B. Schleichert, ***) Benedictinus, Professor in Universitate Pragensi, D. Tobenz, †) Canonicus regularis Claustro-Neoburgensis et Professor in Universitate Vindobonensi, et Macarius a S. Elia, ††) Carmelita excalceatus et Professor in Universitate Graecensi. Verum hi omnes, licet haud exigua eruditione instructi, non tamen fini suo omni ex parte satisfaciebant, praesertim quod singulorum Patrum Vitam vel omnino non exhibuerunt, vel nonnisi paucis lineis absolverunt, eorum vero Operum indicem tantummodo

---

*) Liber iste valde utilis prodiit primum gallice sub titulo: Petit traité de la lecture des Pères de l'Eglise. Paris 1688; iterumque 1697 in 12°.; postmodum latine redditus cum notis. Taurini 1742. 8°. et Augustae Vindel. 1756 8°.

**) Patrologia ad usus Academicos, authore W. Wilhelm. Friburgi Brisgojae 1775.

***) B. Schleichert, Institutiones Patrologiae usibus Academicis accommodatae. Pragae 1777.

†) D. Tobenz, Institutiones usus et doctrinae Patrum Praelectionibus Academicis accommodatae. Vindobonae 1779 duobus tomulis. Edit. auct. emendat. ibidèm 1819.

††) Institutiones Patrologiae, quas conscripsit F. Macarius a S. Elia. Graecii 1781. Edit. tertia Graecii 1785.

texuerunt, argumentumque cujuslibet operis minime prosecuti sunt.

Majorem sibi postmodum laudem comparavit St. Wiest, *) Ingolstadii olim S. Theologiae Professor.

Quae abhinc publicam lucem aspexerunt hujus generis opuscula J. B. Lang, **) Viti Ant. Winter, ***) J. L. Rueff, †) M. Kaufmann ††) parum certe subsidii praestabunt Patrologiae studioso.

Duo praeterea opuscula patrologica hic commemoranda veniunt, ejusdem fere voluminis exigui; unum elucubravit J. N. Locherer, †††) Professor olim Theologiae in Universitate Giessensi, alterum J. A. Annegarn, ††††) Professor Theologiae in Lyceo Hosiano Braunsbergensi; quorum tamen prior ille, licet Catholicis sacris addictus, infensum quandoque nonnullis institutis Ecclesiasticis animum prodit.

Denique opus amplioris voluminis et majoris momenti est *Bibliotheca Patristica*, quam conscripsit nuperrime vir eruditus D. M. Permaneder, †††††) Professor in Lyceo regio Frisingensi, nunc in Universitate Monacensi, nec tamen hucusque ad finem perduxit. In hoc multa utilia, quae ad rem Patrologiae tum in genere, tum quoad singulorum Patrum vitam et scripta faciunt, congesta reperire licet; hucusque tria priora saecula complectitur; Patrologiae speciali juncta est etiam Patristi-

---

*) Steph. Wiest, Institutiones Patrologiae in usum academ. Ingolstadii 1795.

**) J. B. Lang Patrologia. Budae 1809.

***) Kritische Geschichte der ältesten Zeugen und Lehrer des Christenthums nach den Aposteln, oder Patrologie. München 1814. Pertingit usque ad saeculum duntaxat secundum.

†) J. Rueff: Kurze Patrologie. Sulzbach 1828. Post I. fasciculum nihil amplius prodiit.

††) M. Kaufmann: Ueber die göttliche Erblehre, oder Grundriß der Patrologie. Luzern 1832. De auctoritate et usu SS. Patrum paulo fusius agit, de singulis patribus nil fere, nisi nomina paucis pagellis exhibet.

†††) J. N. Locherer: Lehrbuch der Patrologie. Mainz 1837.

††††) J. Annegarn: Handbuch der Patrologie. Münster 1839.

†††††) J. M. Permanederi Bibliotheca Patristica. Landishuti 1841. T. I. Patrologia generalis. 1842 — 44. T. II. Patrologiae specialis Vol. I. P. I. II. et III. Quum inde a pluribus annis Opus isthoc non amplius continuatur, auctor aliis curis distentus a coepto destitisse videtur.

ca; demum praeter Patres stricte tales reliquos etiam omnes Scriptores Christianos continet.

Sunt et alii quidam recentiores, qui Patrologiae nomen suis inscripsere lucubrationibus; sed cum de auctoritate et usu SS. Patrum atque de subsidiis studii Patrologiae non disserant, vel in censum Historiae literariae Scriptorum Christianorum omnino referendi sint, huc minime pertinere videntur. *)

§. 4.

Conspectus hujus operis.

Opus hoc bifariam dividitur, scilicet in partem Patrologiae *generalem* et *specialem*. Prior pertractat ea, quae de SS. Patribus universim acceptis scitu necessaria sunt, ut rectus fiat eorum in Theologia usus; pars posterior singulorum SS. Patrum exhibet vitam et scripta. In parte autem Patrologiae generali primo quidem notio S. Patris et criteria, quibus SS. Patres a ceteris Scriptoribus Christianis et Ecclesiasticis discerni queant, erunt proponenda, simul et eorum auctoritas in quaestionibus theologicis erit statuenda (Cap. I.); tum vero auctoritate SS. Patrum generatim cognita etiam disquirendum, quibus ex principiis criticis opera genuina, dubia et spuria certo dijudicare possimus (Cap. II.). Ubi dein hac ratione fixa est notio et auctoritas SS. Patrum, ac opera SS. Patrum genuina dignoscendi suppetit medium, transire oportet ad lectionem et usum SS. Patrum. Cum in lectione SS. Patrum, qui variis in locis, antiquo tempore, diversis in circumstantiis sua scripta exararunt, haud exiguae quandoque occurrant difficultates et obscuritates, remedia quoque oportet statuere et explicare, quibus istae difficultates solvi, obscuritates removeri possint, ut ad rectum SS. Patrum sensum eruendum idonei reddamur (Cap. III.). Denique ostendetur, qualem SS. Patrum oporteat usum instituere in Theologia, et regulae proponentur, quae usum istum faciliorem et convenientem reddere possint (Cap. IV.)

---

*) Hunc in censum inprimis venit Opus alioqui paeclarum, quod inscribitur: Möhler's Patrologie oder christliche Literärgeschichte. Aus dessen hinterlassenen Handschriften mit Ergänzungen herausgegeben von Dr. F. X. Reithmayr. I. Band. Die ersten drei Jahrhunderte. Regensburg 1840.

Ubi haec paucis exhibita sunt in generali Patrologiae parte, in parte speciali, praemissa singulis periodis brevi earundem delineatione, singulorum SS. Patrum, quos longum esset heic enumerare, describetur Vita, quatenus lucem aliquam afferre possit ad uniuscujusque scripta melius cognoscenda, eorumque usum aptiorem instituendum, enumerabuntur scripta *genuina* omnia et *dubia* (*spuria*, quorum nonnisi illustriora quaedam singillatim recensebo, genuinis dubiisque omnibus nominatis, sponte apparent), eorumque proponetur scopus, occasio, tempus, argumentum.

De charactere quoque et stylo uniuscujusvis pauca subjungentur, et editiones praestantiores, praesertim quae facilius possint comparari, nec non et subsidia ad perfectiorem singulorum Patrum cognitionem indicabuntur. Denique ut, quantus eorundem in Theologiae dogmaticae controversis hodie quaestionibus fidei inter Catholicos et Protestantes sit usus, penitius perspiciatur, speciminis loco singulis fere Patribus loca quaedam ex eorum scriptis genuinis depromta subnectentur, quae ad Ecclesiae Catholicae doctrinam confirmandam faciunt; haec porro eo ordine semet excipient, quo Concilium Tridentinum dogmata ista pertractavit et definivit. Demum praeter SS. Patres stricte tales etiam Scriptores Ecclesiasticos magis insignes, utpote qui et ipsi testes sunt Traditionis, inferioris quidem ordinis, haud omnino tamen spernendi, suis locis inserentur, ita tamen, ut, quoad ejus fieri poterit, hi seorsim ab illis proponantur, paucisque pro minori dignitate expediantur.

PATROLOGIAE PARS GENERALIS.

Caput I.

De notione et auctoritate SS. Patrum.

§. 5.

Christus.

Jesus Christus, aeternus Dei Filius, ex benignissimo aeterni Patris consilio homo factus est, ut genus humanum peccato perditum repararet. Quamobrem ea omnia, quae ad finem istum assequendum erant necessaria, perfectissime praestitit. Itaque incarnatus Dei Filius propter salutem totius humani generis, tanquam „agnus occisus ab origine mundi“ (Apocalyps. 13, 8), dum peccata nostra tulit, et iniquitates nostras ipse portavit, *) semet ipsum offerens hostiam Deo immaculatam, *peccata mundi delevit*, factus propitiatio pro peccatis totius mundi, *nosque Deo reconciliavit*, proprio sanguine fuso in pretium redemtionis pro omnibus, ac potestatem nobis fecit, ut possemus iterum filii Dei fieri. **) Et hoc erat primum atque praecipuum, ut Salvator noster Christus peccatum tolleret, nosque iterum Deo reconciliaret ac filios Dei redderet. Sed praeter ipsum peccatum etiam *sequelas peccati* extinxit Redemtor.

Istae autem peccati sequelae totum infecerant hominem, et animum videlicet et corpus. In animo rursus corruptio, quae consecuta est peccatum, intellectum obfuscavit, et voluntatem debilitavit; corpus autem factum est morti obnoxium, ac praeterea corporis motus rebellaverunt adversus animi imperium justo Dei judicio, quemadmodum animus rebellaverat adversus Dei mandatum, ita ut perpetua dehinc pugna inter corpus animumque

---

*) Isai. 53, 11. 12. Joh. 1, 29.

**) Joh. 1, 12. Ephes. 1, 5. Gal. 4, 5–6. Rom. 8, 15–17.

intercederet, quam nomine concupiscentiae intelligimus. *) Hasce peccati sequelas, quibus aliae quaedam minoris momenti accenseri possent, Redemtor noster ita sustulit, ut, accedente nostra ipsorum cooperatione, jam in hac vita ex parte removeantur, **) penitus vero in fine demum saeculorum, in aeterna nimirum beatitudine, sint eliminandae. Jam vero Christus per doctrinam suam verissimam coelitus allatam, quam cum genere humano communicavit, *intellectum* obscuratum lumine superno collustravit, ac ignorantiae humanae in rebus divinis paulatim magis magisque ingravescenti finem fecit remediumque attulit; ita etiam *voluntati* hominum nimium quantum debilitatae vires novas infudit, ac robur addidit necessarium, quo voluntatem Dei impleret, ac rebellem concupiscentiam subjugaret, per gratiam suam coelestem. — Mortem quidem corporis non abstulit Redemtor, sed per futuram corporis resurrectionem nobis *certo promissam* jamque ostensam mortis confregit aculeum. Sic itaque Redemtor noster et ipsum extinxit peccatum, et peccati sequelas, quae sese diffuderant in animum et corpus, sustulit.

§. 6.

Ecclesia.

Christus opus **Redemtionis objective perfecit; singulis insuper hominibus peccata dimisit, eosdem docuit doctrinam salutis et gratia sua confortavit. Verum opus tam immensum, quale erat incarnatio et passio Filii Dei Unigeniti, non ad gentem tantum Judaicam, nec ad unius solummodo aevi homines pertinebat, sed totum humanum genus omniaque complectebatur tempora.**

Quare Christus ex hoc mundo abiturus ea omnia, quae in salutem humani generis ipse inceperat et egerat, *etiam* post discessum suum perdurare voluit usque in finem, eoque consilio Apostolis (et implicite iis quoque, qui in finem usque Apostolorum locum occupare deberent) dixit: „Sicut misit me Pater, et ego mitto vos" (Joh. 20, 21), ***) eandem illis potestatem ad salvandum humanum genus necessariam relinquens, quam

---

*) Gal. 5, 17. Rom. 7, 14. seq.

**) Cf. Concil. Trident. sess. 5.

***) Cf. S. Cypriani epist. 69 (ed. Maur. Paris. 1726 p. 122).

et ipse a Patre acceperat, eisque legitimam tribuens missionem, ut opus Redemtionis in terra, vice Christi ad Patrem reversuri, continuarent. Potestatem itaque eis tradidit perennem, utpote in salutem totius humani generis datam, peccata dimittendi, doctrinam salutis omnibus hominibus annuntiandi, remedia salutis, quibus gratia divina ad infirmas voluntatis nostrae vires erigendas et confortandas Deo disponente annexa est, administrandi, et coetum fidelium plena potestate regendi ad „finem fidei nostrae, salutem animarum" (1. Petr. 1, 9.). Iisdem porro, quibus adeo insignem contulit potestatem in regno suo terrestri, ut nulla auctoritas, hominibus a Deo data, Ecclesiasticae aequanda sit, etiam Spiritum Sanctum semper affuturum promisit, *) promissumque vere dedit; **) quin et ipse Dei Filius, cum Apostolis suis tantae potestatis vere divinae onus imposuisset, ut eos blande consolaretur eosque animum forte despondentes erigeret in fiduciam, statim adjecit: „Et ecce ego vobiscum sum omnibus diebus usque ad consummationem saeculi" (Math. 28, 20.). Et sic a Deo constituta est Ecclesia, quae totum Redemtionis opus a Christo incoeptum post ejus ascensionem ad Patrem omni ex parte continuaret, omnes gentes in regnum a Christo fundatum congregaret, iisque Redemtionem Christi applicaret, ad hoc tam grande munus auxilio Spiritus Sancti semper praesenti munita, et ipsius Christi praesentia confortata.

§. 7.

Principium fidei.

Cum ergo ejusdem sit amplitudinis munus Ecclesiae, quantae ipsum est opus Redemtionis, nonnisi partem ejusdem constituit Ecclesiae munus docendi, et Christi doctrinam puram integramque conservandi, eamque talem omnibus omnino hominibus annuntiandi. Qua in re Spiritus Sancti auxilium Ecclesiae certe non deerit, cum hunc praecipue in finem eidem fuerit promissum ***), simulque attentis hominum ingeniis, in rebus praesertim religionis, plane necessarium dici queat.

---

*) Joh. 14, 16—18. 26. 15, 26. 16, 7—15.

**) Act. Ap. 2, 1—4.

***) Joh. 14, 26. Joh. 15, 26—27. 16, 12—13.

Doctrina coelestis, quam annuntiavit Jesus Christus, Dominus noster, Deus et homo, quae ex Patre simul et Spiritu S. descendit, *) plena est et absoluta veritas; quae, utpote omnibus necessaria non semel tantum in obscuro quodam terrarum angulo annuntiari, sed per omnem terram diffundi et certo quodam ac tutissimo medio integra inviolataque conservari debuit. Et quidem „quamdiu in terris agebat, ipse Christus pronuntiabat sive populo palam, sive discentibus seorsim, ex quibus duodecim praecipuos lateri suo allegerat, destinatos nationibus magistros; quos regrediens ad Patrem post resurrectionem jussit ire et docere nationes. Statim igitur Apostoli, consecuti promissam vim Spiritus S. ad virtutes et eloquium, primo per Judaeam contestata fide in Jesum Christum ecclesiis institutis, dehinc in orbem profecti, eandem doctrinam ejusdem fidei nationibus promulgaverunt;" **) „nec ipsi quidquam ex suo arbitrio, quod inducerent, elegerunt, sed acceptam a Christo disciplinam fideliter nationibus assignarunt." ***) „Et proinde ecclesias apud unamquamque civitatem condiderunt, a quibus traducem fidei et semina doctrinae ceterae exinde ecclesiae mutuatae sunt." ****) Per regiones autem et urbes ex voluntate Dei annuntiantes regni Dei adventum primitias earum, Spiritu cum probassent, Episcopos pro iis, qui credituri erant, constituerunt, ac deinceps futurae successionis regulam tradiderunt, ut cum illi decessissent, ministerium eorum ac munus exciperent alii viri probati. †) His porro, quibus ipsas ecclesias a se fundatas commiserant, doctrinam quoque suam tradiderunt Apostoli, ††) utpote qui eos vel maxime curabant in tali culmine constituendos, qui essent pleni Spiritu S., „fideles homines atque idonei et alios docere." †††) Egressi itaque Apostoli in omnes fines terrae doctrinam divinitus acceptam et coelestem pacem hominibus annuntiantes, et omnes pariter et singuli eo-

---

*) Cf. Joh. 7, 16—18. 8, 25—29. 14, 6. 16, 13—15.

**) Tertullian. de Praescript. haeret. c. 20.

***) Tertullian. l. c. c. 6.

****) Tertullian. l. c. c. 20.

†) S. Clem. Rom. Epist. I. ad Corinth. c. 42 et c. 44. Cf. Tertull. l. c. c. 32 et c. 36.

††) S. Irenaeus adv. haeres. l. III. c. 3. n. 1.

†††) 2. Tim. 2, 2. Cf. Tertull. l. c. c. 25.

rum idem habebant et praedicabant Evangelium Dei, quippe cum omnes et singuli uno eodemque Spiritu S. repleti perfectam acceperant rerum divinarum agnitionem. *) Dum ergo ubique fundabant ecclesias et in iis constituebant Episcopos, quibus doctrinam suam commendabant ceu „bonum depositum," **) „plenissime in totam Christi Ecclesiam, per totum orbem diffusam (S. Iren. adv. haeres. l. I. c. 10. n. 1.), quasi in depositorium dives, contulerunt omnia, quae sunt veritatis." ***) Ecclesia autem eam sòlam veram ac vivificam fidem, quam ab Apostolis percepit, rursus distribuit filiis suis; ****) unde etiam propugnatores et defensores verae fidei haereticis eam adulterantibus tanquam argumentum firmissimum ac ineluctabile opponunt: „Atqui Ecclesia Dei neque ita accepit, neque ita tradidit." †) „Nullus Sanctorum Patrum nostrorum ita sensit (ἐφρόνησεν), aut docuit; neque enim sic veritas se habet." ††) Sic Episcopi et ecclesiae fideles sunt custodes depositi fidei, quod Apostoli illis tradiderunt et cum aliis communicandum reliquerunt.

Verum quantamcunque impendissent solicitudinem in doctrina fidei ipsis commissa pure integreque conservanda, ceu homines tamen infirmi, debiles, multiplici errandi periculo obnoxii, nunquam in posterum populis absolutam praestare potuissent certitudinem, se viribus humani solummodo intellectus fretos, nihil omnino perperam intellexisse, parumve recte aut solide percepisse, nihil unquam tot labentibus saeculis corrupisse, addidisse, oblivioni mandasse aut posteris falso tradidisse. Attamen plane necesse erat, ut omnes futurorum saeculorum homines eadem securitate et certitudine veram invenire possent doctrinam salutis a Christo nobis allatam, qua ipsi Christi coaevi; quandoquidem „Deus vult omnes homi-

---

*) S. Iren. adv. haer. l. III. c. 1. n. 1.

**) 1. Tim. 6, 20. 2. Tim. 1, 14. Cf. Tertull. l. c. c. 25. et S. Vincent. Lirin. Commonitor. c. 22. (ed. Baluz.)

***) S. Iren. adv. haer. l. III. c. 4. n. 1.

****) S. Iren. adv. haer. l. III. Praef.

†) S. Athanas. contra Apollinar. l. I. n. 20. Cf. S. Augustin. contra Julian. l. 6. n. 11 et 39. De peccat. meritis et remiss. lib. 3. n. 1 et 10. Vide praesertim de praxi Ecclesiae, dicta haec confirmante, S. *Athanas. de Synodis n.* 3—5. S. Hilar. l. II. ad Constantium Aug. n. 4. seqq.

††) Concil. Nicaen. II. Act. VI. (Mansi Tom. XIII. col. 317.)

nes salvos fieri et ad agnitionem *veritatis* pervenire" (1. Tim. 2, 4.). Unde sicut Apostoli absque Spiritus Sancti singulari auxilio, Christo licet ipso praedicante, multa nondum poterant portare, *) sed indigebant Spiritu S., qui eos doceret omnem veritatem, et omnia illis suggereret, quae Christus ipsis proposuerat annuntianda generi humano, **) eumque revera etiam accipiebant; ita pariter „Episcopi, qui in Apostolorum locum successerunt," ***) eodem Spiritus S. singulari auxilio, quod Christus utique promisit „in aeternum," ****) indiguere, ut omni securitate et plena certitudine doctrinam Christi puram et integram usque ad consummationem saeculi omnibus gentibus annuntiarent, eodemque divina favente voluntate revera potiti sunt. Illud tamen discriminis hac in re obtinet inter Apostolos eorumque successores Episcopos, quod Apostolorum *etiam singuli*, ob singulare eorum munus praedicandi in toto orbe Evangelium Christi, tanta Spiritus S. plenitudine fuerint ornati, ut ab omni erroris periculo in rebus fidei essent immunes, †) Episcopi autem, Apostolorum successores, nonnisi in unum congregati et de rebus fidei tractantes, seu alio quovis modo in quaestione fidei consentientes eadem praerogativa gaudeant; ††) ita tamen ut Romani Pontificis, tanquam visibilis Ecclesiae capitis ab ipso Christo constituti, et petrae, super quam Christus fundavit ecclesiam suam, „Patris atque Doctoris omnium Christianorum," praecipuae semper hac in causa sint partes. †††) Episcopis autem ea ratione cum capite suo

---

*) Joh. 16, 12.

**) Joh. 16, 13—14. 14, 26.

***) Concil. Trid. Sess. 23. c. 4.

****) Joh. 14, 16. cf. Math. 28, 20.

†) Concil. Cp. II. a. 553. Collat. VIII. (Mansi T. IX. col. 369.) S. Augustin. contra Faustum Manich. lib. 11. c. 5.

††) S. Coelestini I. P. Epist. 18. ad Synod. Ephes. n. 1. Libellus de Spiritu S. Basilio M. tributus ad calcem libri V. adv. Eunomium n. 2. (S. Basilii Opp. ed. Maur. T. I. p. 321.) Si cui forte videatur haec de singulorum Apostolorum infallibilitate thesis aegre conciliari posse cum illo facto, quod narratur in Act. Ap. c. 15., habitum scil. esse de difficiliori quaestione Concilium Hierosolymitanum, nodum solvet S. Augustin. Quaest. Evangel. l. II. quaest. 40. n. 3. Cf. etiam Katerkamp: Kirchengeschichte. 1. Bd. §. 5. S. 38.

†††) Concil. Florent. (a. 1439) oecumen. in Definit. fidei (Harduin

Romano Pontifice in quaestione fidei consentientibus seu Ecclesiae docenti singulare Spiritus S. auxilium, praesens semper assistere, vi cujus „in rebus fidei et morum" ab omni prorsus errore immunes servantur adeoque certissimam praedicant veritatem, tum per se necesse erat, ni Christus religionem suam, cujus finis erat omne humanum genus salvare, vix ortam mox iterum corrumpi et interire vellet, *) tum ex ipsius Christi verbis patet, quibus Spiritum S. pollicitus est (Joh. 14, 16 et Math. 28, 20), **) tum denique ipsa Ecclesia inde ab initio id constanter et ubique de semetipsa testata est. — Cum itaque „ubi Ecclesia est, ibi et Spiritus Dei sit, et ubi Spiritus Dei, illic Ecclesia, Spiritus autem sit ipsa veritas et arrha incorruptelae," cumque „Spiritu Dei fides Ecclesiae quasi in vase bono eximium quoddam depositum juvenescat semper, ipsumque vas, in quo est, juvenescere faciat," ***) „Ecclesia per universum mundum ab Apostolis firmum habens initium in una eademque perseverat sententia," ****) (veritas quippe constans semper et eadem permanet, †) atque „praedicationem et fidem, a Christo et Apostolis acceptam, diligenter custodit et credit, quasi unam animam habens et unum cor, et consonanter praedicat, et docet et tradit, quasi unum possidens os. Sicut sol in universo mundo unus et idem est, sic et praedicatio veritatis ubique lucet, et illuminat omnes homines, qui volunt ad cognitionem veritatis venire." ††) „Traditionem itaque Apostolorum in toto mundo manifestatam in omni ecclesia, potissimum vero in Romana, quacum propter potiorem ejus principalitatem

---

T. IX. col. 424). Sic etiam a Concilio Lugdunensi II. Romana Ecclesia vocatur „mater omnium fidelium et magistra" Concil. Lugdun. II. can. 1. (Mansi T. XXIV. col. 81.)

*) Cf. L. A. Murator. de ingeniorum moderat. l. I. c. 8.

**) „Hanc promissionem (Math. 28, 20) non solum illis, sed et nobis fecit, qui per illos credidimus in nomine ipsius" (Christi), diserte testatur Concil. Nic. II. in Definit. fidei Act. VII. (Mansi T. XIII. col. 376.)

***) S. Iren. adv. haer. l. III. c. 24. n. 1. Cf. Tertull. de praescript. haeret. c. 28.

****) S. Iren. adv. haer. l. III. c. 12. n. 7. cf. l. V. c. 20. Tertull. de praescript. c. 37.

†) S. Agatho P. Epist. I. lecta in Concil. Cp. III. Act. IV. (Mansi T. XI. col. 280.)

††) S. Iren. adv. haer. l. I. c. 10. n. 2.

reliquae omnes convenire (i. e. consentire) debent, aperte spectare licet omnibus, qui vera velint videre;" *) et „oportet adhaerêre et obedire his, qui successionem habent ab Apostolis, qui cum Episcopatus successione charisma veritatis certum, secundum placitum Patris, acceperunt." **) Et sic „Ecclesia Dei vivi, columna et firmamentum veritatis" (1. Tim. 3, 15.) id sine dubio tenet ac tradit „quod ecclesiae ab Apostolis, Apostoli a Christo, Christus a Deo accepit." ***) Principium itaque fidei, unde potum vitae, veritatem a Christo revelatam, tuto et facile possumus haurire, ****) est vivum, ab ipso Christo institutum et per Apostolos in eorum legitimos successores deductum magisterium Petro-Apostolicum, quod ex certissima Christi Domini pollicitatione a Spiritu Sancto, absque ullo errandi periculo, in omnem inducitur et dirigitur veritatem.

§. 8.

Modi, quibus doctrina Christi propagatur in Ecclesia.

Divina, ut ex dictis patet, simul et humana operatio concurrunt in conservanda et ad posteros propaganda Christi doctrina, quemadmodum Synodus oecumenica VII. disertis verbis testatur, „se munitam esse divini Spiritus operatione, ac paternis et ecclesiasticis traditionibus." †) Homines autem, quibus Deus omnem veritatem a se revelatam commisit, id est Ecclesiae Praesules, omnem semper ex sua parte adhibuere curam, ut puram eam et integram conservarent et ad posteros transmitterent. Quapropter ore tenus primum per multos annos doctrinam Christi gentibus annuntiarunt, et vivae vocis magisterio ecclesias plurimas et praecipuas fundarunt ac constituerunt. Postea tum ipsi Apostoli, tum fidissimi eorum adjutores Marcus et Lucas, a Spiritu S. inspirati,

---

*) S. Iren. adv. haer. l. III. c. 3. n. 1 et 2.

**) S. Iren. adv. haer. l. IV. c. 26. n. 2.

***) Tertull. de praescript. haeret. c. 21 et 37. Cf. S. Clem. Rom. Ep. I. ad Corinth. c. 42.

****) S. Iren. adv. haer. l. III. c. 4. n. 1.

†) Concil. Nicaen. II. Epist. ad Impp. Act. VII. (Mansi T. XIII. col. 408.)

quaedam vitae Jesu et Apostolorum facta *) et quaedam doctrinae capita **) per Dei voluntatem scriptis mandare coeperunt, ***) ita tamen, ut nonnisi data opportuna occasione scripta ista elucubraverint, ****) nec propter scripta ista demandatum sibi ore tenus docendi munus dimiserint aut minus necessarium judicaverint.

Apostolorum exemplum secuti eorum successores doctrinam inde ab initio sibi traditam ubique ore tenus praedicaverunt, ita tamen, ut libros sacros, quos Apostoli et discipuli Domini a Spiritu S. inspirati conscripserant, tanquam „Spiritus Sancti vera oracula" (ῥήσεις) †) suspicerent, ideoque ceu partem insignem doctrinae a Christo et Apostolis traditae haberent. Verum praeter hoc docendi munus, quo doctrinam ab Apostolis acceptam viva voce posteris tradiderunt, eandem quoque, licet haud adeo frequenter, literis consignarunt. Veteres enim Apostolorum discipuli et successores non facile scripserunt, cum et Christus, auctor salutis humanae, viva voce, non litera scripta docuerit, et Apostoli nonnisi urgente necessitate scribendo populos docuerint, et magisterium vocis vivae per se longe majorem vim et perspicuitatem inferat, et labores immensi in novis ecclesiis viva utique voce fundandis, ordinandis, gubernandis eorum tempus penitus absumerent. ††) Persuasum insuper habentes, nulla impellente causa de fide scribere, rem esse certe inutilem forteque periculosam, satiusque esse, quaecunque tradita sunt, simplici fide amplecti, aegre nonnisi

---

*) Joh. 21, 25.

**) 2. Thess. 2, 14. (Vulg.) et S. Chrysost. Hom. IV. in 2. Thess. ad h. l. S. Ignat. M. ap. Euseb. 3, 36. S. Polycarp. ep. ad Philipp. n. 7. Hegesipp. ap. Euseb. 4, 22. S. Basil. de Spir. S. n. 66. 67. 71. Conc. Nic. II. Act. VI. (Mansi T. XIII. col. 268.) — „multa nobis sine scripto tradita sunt." Cf. Concil. oecumen. VIII. Act. X. can. 1. (Mansi T. XVI. col. 397 seq.)

***) Cf. Iren. adv. haer. l. III. c. 1. n. 1. et c. 4. n. 1. 2. Tertull. de praescript. haeret. c. 21. 20. S. August. de Consensu Evangel. l. 1. n. 54.

****) De singulis istis libris eorumque occasione fusius agit Indroductio in libros sacros Novi Foederis.

†) S. Clem. Rom. ep. I. ad Corinth. c. 45.

††) Alias quasdam hujus rei causas affert Clem. Alexandr. (?) ex Scripturis Prophet. Eclogae n. 27.

ad scribendum animum appulerunt. *) Unde et factum est, ut praeclara illa antiquitatis Ecclesiasticae monumenta, Catecheses inquam S. Cyrilli Hierosolymitani, non ab ipsomet conscripta habeamus, sed exceptorum quorundam industriae debeamus. **)

Ideo non gloriae studio, sed necessitate compulsi aut caritate ducti, ut fratrum utilitati consulerent, pro tradita sibi a Domino scientiae mensura sive veritati patrocinantes, sive mendacium confutantes varia opera exararunt viri in Ecclesia sanctitate et doctrina illustres. ***) Hisce rationibus permoti scripserunt, quotiescunque vel hominibus, locorum intervallo sejunctis, fidei veritates inculcare, eos adversus haereticorum fraudes praemunire, illisque praecepta morum tradere, in dubiis eos dirigere, aut facta quaedam memoratu digna ad eorum notitiam transmittere necesse erat, quotiescunque sacras literas explicabant, aut religionis Christianae adversarios impugnabant, quotiescunque demum ea, quae coram praesentibus disseruerant, rogantibus fratribus calamo exarare aggressi sunt, quo hi facilius audita in animum revocarent nec unquam in posterum oblivioni darent, alii vero Christiani omnium locorum atque temporum, qui dicentem non audierant, saltem ex ejus scriptis utilitatem caperent. Et hac ratione doctrinam fidei et morum, Ecclesiae a Christo et Apostolis traditam, sive quae in S. Scriptura jam erat consignata, sive quae viva adhuc voce proponebatur, †) nec non Ecclesiae discipli-

---

*) S. Athanas. Epist. ad Monachos praemissa ipsius Historiae Arianorum. Quod S. Hilarius de expositionibus fidei in forma Symboli conscriptis dicit, sententiam SS. Patrum generatim de scriptis dogmaticis accurate exprimit: „Non eguistis litera, qui spiritu abundabatis. Neque officium manus ad scribendum desiderastis, qui, quod corde a vobis credebatur, ore ad salutem profitebamini. . . Ubi sensus conscientiae periclitatur, illic litera postulatur.“ S. Hilarius de Synodis n. 63.

**) Vid. A. Toultée Dissert. II. in Opp. S. Cyrilli n. 40. 41.

***) Ita praeter auctores, qui scripserunt apologias, S. Clemens Rom. (cf. Iren. l. III. c. 3. n. 3.), S. Ignatius M. (cf. Euseb. hist. eccles. l. 3. c. 36.), S. Irenaeus adv. haer. l. I. Praef. cf. l. III. c. 2. n. 3. Origenes Comment. in Joh. Tom. V. n. 4. sub fin. (Opp. Tom. IV. p. 99.). S. Athanas. Orat. contra Gent. n. 1. Or. I. c. Arian. n. 1. et saep. S. Basilius adv. Eunom. l. I. n. 1. item ep. 135. n. 2. et al. Vergl. Möhler's Athanasius I. Thl. S. 129.

†) „Ab Apostolo edocti,“ inquit Synodus Nicaena II., „tenemus traditiones, quas accepimus, omnia recipientes et amplecten-

nam, quae inde ab Apostolorum aetate variis temporibus viguit, prout occasio tulit, literis mandarunt; eam porro doctrinam fusius explanarunt, et plurimis defenderunt argumentis; ast ne tantillum quidem immutare praesumserunt. „Quae enim tradita sunt in Catholica Ecclesia neque augmentum neque detrimentum admittunt;" *) cum quod olim Deus per Filium suum, Prophetas et Apostolos revelavit, et Ecclesiae commisit, id unam Christianam fidem constituat plenam et immutabilem. Verum, quamquam omnia pari religione servata fuerint in Ecclesia, non eodem tamen tempore et modo, neque eadem perspicuitate fidelibus sunt exposita, sed pro varia temporum occasione, alia citius, alia serius, nonnulla statim manifeste, cetera aliquando nonnihil obscurius et magis implicite tradita fuere. Unde recte etiam explicatur Christi doctrina, quamvis omnino in semetipsa perfecta, nulliusque additamenti aut immutationis indiga; ista enim explicatio haudquaquam nova dogmata inducit, sed vetera, imo originalia, majori luce donat, aut a perversis et novitiis interpretationibus vindicat, aut rationibus et argumentis hucusque nondum satis perspectis fulcit et roborat. **)

§. 9.

Diversae Scriptorum Ecclesiae species.

Sequitur ex dictis in §. superiore, duas praecipuas Scriptorum Ecclesiae distingui oportere species, quarum unam constituunt Scriptores inspirati, ***) alteram au-

---

tes, quaecunque sancta Catholica Ecclesia antiquitus (ἀρχῆθεν τῶν χρόνων) scripta et non scripta recepit." Conc. Nic. II. Act. VII. (Mansi Tom. XIII. col. 409.)

*) Concil. Nicaen. II. Act. VI. (Mansi Tom. XIII. col. 325 seq.) Cf. S. Agatho P. in epist. I. ad Conc. Cp. III. lecta in Act. IV. (Mansi Tom. XI. col. 236.)

**) Cf. S. Vincent. Lirin. Commonitor. c. 23. (ed. Baluz.) Origenes lib. de Princip. Praef. n. 2. 3. Socrat. Histor. Eccles. l. 3. c. 7. Concilii Chalcedon. Allocutio ad Imperatorem (Mansi T. VII. col. 457).

***) De inspiratione in genere agit Dogmatica generalis seu Theologia fundamentalis, de singulis auctoribus, qui in censum inspiratorum veniunt, fusius tractat Introductio in libros sacros.

ctores non inspirati. *) Hi posteriores simpliciter vocari solent Scriptores ecclesiastici sensu latiori. Vocantur ergo *Scriptores seu Auctores ecclesiastici sensu latiori* viri doctrina conspicui, qui in communione Ecclesiae Catholicae vel aliquandiu vel omnino ad finem usque vitae perseverantes de rebus ad fidem moresve aut disciplinam Ecclesiae spectantibus scripta reliquerunt. Inter hos porro alii simpliciter *Patrum* nomine veniunt, alii *Doctorum Ecclesiae* titulo honorantur. Tum vero *Scriptores ecclesiastici sensu strictiori* vocantur omnes illi viri doctrina conspicui, qui, si excipias Patres et Doctores Ecclesiae, ipsi Ecclesiae Catholicae addicti eandem scriptis suis illustrarunt, doctrinam scilicet fidei aut morum, sive alia, quae ad Ecclesiam quocunque modo spectant, pertractantes. A Scriptoribus vero ecclesiasticis probe secerni debent *Scriptores Christiani*, quo nomine, *sensu latiori* accepto, omnes isti auctores intelliguntur, qui nomine Christiano insigniti, sive ad Ecclesiam Catholicam pertinerent, sive ad sectam quamcunque haereticam, scripta quaedam, potissimum ad religionem Christianam spectantia, posteris reliquerunt. *Sensu* autem *strictiori* ii tantum intelliguntur, qui ab Ecclesiae communione sejuncti, attamen adhuc Christiani, ejusmodi scripta reliquerunt, ex. gr. Novatianus. De Scriptoribus ecclesiasticis sensu strictiori, nec non de Scriptoribus Christianis sensu strictiori sumtis, Patrologia proprie non agit, sed de solis SS. Patribus.

§. 10.

Sancti Patres.

Hic jam videndum, quinam intelligantur nomine Sanctorum Patrum, et quibus notis dignoscantur ab aliis Scriptoribus ecclesiasticis. *Pater* generatim vocatur is, qui alium genuit, a quo iste alter habet, ut sit et vivat. Duplex autem est vita in homine, vita corporis, quae sita est in conjunctione corporis cum anima tanquam principio sublimiori, et vita animae, quae consistit in conjunctione animae cum Spiritu Dei per gratiam, quam vocamus sanctificantem. **) Prout itaque vita duplex

*) S. Athanasius (?) Synopsis S. Scripturae n. 4.

**) Cf. S. Iren. adv. haer. l. V. c. 6. n. 1. c. 9. n. 4. et Clem.

est, corporis et animae, ita et generatio, corporalis scilicet, quae vitam tribuit corporis, et spiritalis, quae vitam tribuit animae. Hinc praeter patres, qui vitam corporis singulis Deo adjuvante praestiterunt, etiam alii recte vocantur Patres, quibus Deo auctore et adjutore vitam animae debemus. Vita autem animae confertur per fidem et baptismum. *) Unde Patres vocantur, qui vel per baptismum vel per institutionem aliis vitam animae conferunt. **)

Potissimum vero „Patres eos dicimus, qui nos catechesi instituerunt.“ ***) „Qui enim ab aliquo edoctus est verbo, filius docentis dicitur, et ille ejus pater,“ †) „seu magister,“ ††) juxta usum loquendi S. Scripturae familiarem et jam ab Apostolo Paulo usurpatum, qui scribit ad Corinthios ad fidem Christi a se conversos: „Vos ut *filios* meos carissimos moneo; nam si decem millia paedagogorum habeatis in Christo, sed non multos *patres*; *nam in Christo Jesu per Evangelium ego vos genui.*“ †††)

Alex. Strom. l. II. c. 7. (T. I. p. 447) l. III. c. 17. (p. 559).

*) Marc. 16, 16. cf. Joh. 3, 3. seqq.

**) S. Paulin. Nol. ep. 20. n. 6. et ep. 17. n. 3. cf. ep. 2. n. 4. S. Epiphan. haer. 75. n. 4. et al.

***) Clem. Alex. Strom. l. I. c. 1. (T. I. p. 317.) Cf. c. 6. (pag. 335—36) l. III. c. 15 (p. 555). l. V. c. 2 (T. II. p. 653). Euseb. hist. eccles. l. 6. c. 14. S. Chrysost. de Anna Serm. I. n. 3. (T. IV. p. 703.) „Non genuisse tantum patrem efficit, sed recte instituisse.“ — Unde etiam *Patres* latino nomine vocantur apud Veteres (ad imitationem vocis: *Abbas* ex lingua syro-chaldaica transsumtae), quos monachi vel ob senium venerandum prae ceteris suspiciebant, vel qui monasteriis erant praepositi. Praeterea etiam Sancti Veteris Testamenti, quos nunc Patriarchas compellare solemus, Patrum nomine exprimuntur in Ecclesia antiqua, ex. gr. S. Augustin. contra Faustum Manich. lib. 22. c. 23. 59. 82. 98. S. Fulgent. l. II. ad Monim. c. 3., proprie „Sancti Patres, quos per S. Scripturam cognoscimus,“ ut ait P. Hadrianus I. in epist. ad Carolum M. pro synodo Nicaena II. (Mansi T. XIII. col. 803). Denique etiam Episcopi in Conciliis, maxime oecumenicis, congregati saepe *Patres* vocantur.

†) S. Iren. adv. haer. l. IV. c. 41. n. 2.

††) S. Epiphan. haer. 75. n. 4. Cf. S. Athanas. Epist. ad Afros n. 7. Gregor. M. Moral. in Job l. 20. n. 15—16.

†††) Cf. S. Chrysost. Homil. 13 in I. Corinth. ad h. l. et S. Augustin. in Gestis Collat. Carthag. (a. 411.) 3, 239. 242 (Mansi T. IV. col. 231—32).

(1. Cor. 4, 14—15. Cf. Gal. 4, 19.) *Patres* itaque *Ecclesiae* vocantur illi, qui totam Ecclesiam scriptis suis illustrarunt et docuerunt, quosque ipsa Ecclesia ceu tales suspicit et veneratur.

Haud exiguum enim intercedit discrimen inter veteres ecclesiasticae doctrinae tractatores; quum vulgo S. S. Patres appellentur, quicunque Christiani Scriptores doctrina vel antiquitate conspicui fuerunt, ut Tertullianus, Clemens Alexandrinus, Origenes, Lactantius, Eusebius; proprie tamen Patres illi solum dicendi sunt, quos Ecclesia ipsa probavit, atque sinceros ac eruditos suae, seu potius Apostolicae et Christianae doctrinae testes, magistros et judices *) esse declarat. Prout enim Ecclesiae est, declarare infallibili auctoritate, quinam fuerint auctores inspirati, seu condere fixum canonem S. Scripturae, **) ita etiam ipsius est declarare, quinam sint testes idonei et magistri doctrinae a Christo et Apostolis traditae, quam ipsa sola totam novit; adeoque ipsa sola, utrum in certis quibusdam scriptis vere contineatur, dijudicare valet. Constat enim, non omnes Episcopos vel Presbyteros, quos vi muneris patres seu magistros vocare licet, in vera et pura Christi doctrina tradenda ad finem usque perseverasse, sed quosdam eorum veritate excidisse, adeoque minime idoneos existere testes et magistros doctrinae a Christo et Apostolis Ecclesiae commissae. Quos universa Ecclesia tanquam magistros suos agnoscat, utique nonnisi ipsa Ecclesia statuere potest: quod quidem ex ipsius sive expressa declaratione, sive praxi repetendum est.

Et revera „Ecclesia semper hoc jure usa est, dum multos, quos in auctoritatem recepit, S. Spiritu instruente," ***) ceu SS. Patres venerata est, et in rebus dubiis consuluit, ut luculenter patet ex Conciliis Ephesino (Act. I.), Chalcedonensi (Act. II.), Constantinopolitano III. (Act. X.) et Nicaeno II. (Act. IV. et VI.), ubi non omnes promiscue Scriptores ecclesiastici ceu testes

---

*) Eos recte etiam *judices* posse vocari, palam fit ex S. Augustino c. Julian. l. I. n. 23. l. II. n. 34. 36. et ex S. Vincent. Lirin. Commonit. c. 30 (ed. Baluz.).

**) „Ego vero," inquit S. Augustinus, „Evangelio non crederem, nisi me Catholicae Ecclesiae commoveret auctoritas." S. August. contra epist. Fundamenti n. 6.

***) S. Hormisdae P. epist. 70. ad Possessorem Episcopum (Mansi T. VIII. col. 499).

doctrinae sunt adhibiti, sed *Patres* duntaxat „*probabiles*" seu approbati (δι ἔγκριτοι τῆς ἐκκλησίας πατέρες). *) — Eodem jure usa Ecclesia Dei complures alios Scriptores ecclesiasticos vel christianos, quantumvis eruditione et antiquitate eminerent, nunquam in SS. Patrum ordinem retulit, ita ut nullum ecclesiasticum documentum proferri possit, in quo ex. gr. Tertullianus, Clemens Alexandrinus, Origenes, Lactantius, Eusebius, habiti essent tanquam Sancti Patres; imo unus alterve diserte fuerunt rejecti, ut Tertullianus et Lactantius, **) nec non Eusebius Caesariensis Episcopus. ***) De aliis vero, de quibus non satis constitit, priusquam in SS. Patrum ordinem admitterentur, sollicita habita est inquisitio. †) Ex his utique constat, Ecclesiam semper jus sibi vindicasse et exercuisse, Patres Ecclesiae designandi, nec alios unquam Ecclesiae Patres agnitos esse, nisi quos ipsa receperat et approbaverat Ecclesia, adeoque nec alios etiam nunc pro veris Ecclesiae Patribus habendos esse.

§. 11.

Continuatio.

Sed quaeritur, ad quid potissimum Ecclesia attendat, ut quemdam Scriptorum ecclesiasticorum in ordinem SS. Patrum recipiat, et ceu talem approbet. Sunt autem tria, quorum ratio hic habenda est:

a) *Doctrina orthodoxa et eruditio.*

Doctrina orthodoxa necessario requiritur in Patribus

---

*) Ita Concil. Lateran. Rom. a. 649. Can. 18. (Mansi T. X. col. 1157) et in Definit. fidei (ibid. col. 1149 seq.). Concil. Constantinop. III. Act. X. (Mansi T. XI. col. 392). S. Agathonis P. Epist. I. lecta in eod. Concil. (ibid. col. 269 seq.). Concil. Nicaen. II. Act. VI. (Mansi T. XIII. col. 313.) Denique cf. Agathonis P. Epist. cit. (Mansi T. XI. col. 236). S. Vincent. Lirin. Commonit. c. 3. (ed. Baluz). S. Athanas. de sentent. Dionys. n. 3.

**) Decret. Gelasii P. in Synod. Rom. a. 494. (Mansi T. VIII. col. 151).

***) Concil. Nicaen. II. Act. V. (Mansi T. XIII. col. 176 seqq.) et Act. VI. (ib. col. 253.).

†) Ita de S. Ephraemio Antiocheno et de S. Anastasio Antioch. Concil. Cp. III. Act. X. (Mansi T. XI. col. 436 et 437.)

Ecclesiae, quia vi nominis et muneris docere debent universam Ecclesiam, et ab hac tanquam magistri considerantur; utrumque sanam penes ipsos doctrinam exigit. Doctrinam hanc vel ab ipsis Apostolis vel ab eorum successoribus per manus traditam acceperunt, *) et omni sollicitudine custodierunt, **) et in communione totius Ecclesiae Catholicae perseverantes palam praedicaverunt, ***) adeo ut pronum esset Ecclesiae, scriptis eorum ubique dispersis, judicium ferre de orthodoxa eorum doctrina. Nec unquam Ecclesia eum, quem semel agnovit et approbavit tanquam S. Patrem, vel ipsa heterodoxiae incusavit, vel ab aliis heterodoxiae insimulari passa est. †) — Quantum vero ad *eruditionem*, quae in SS. Patribus requiritur, distinguenda est eruditio *sacra* et *profana*. Eruditio sacra consistit potissimum in doctrina fidei morumque, qualem Christus proposuit et Apostoli docuerunt, recte pleneque percepta, et penitius, quantum fieri potest, perspecta, solide porro fundata, et accurate dilucideque digesta. Eruditio autem profana circa alias quascunque disciplinas non religiosas eodem modo tractandas versatur.

---

*) S. Athanas. de decret. Nicaen. n. 27. cf. Tertull. de praescript. c. 32 et c. 21. Unde et Patres generatim vocantur „Patres Apostolici,“ quatenus Apostolorum doctrinam tenent et praedicant, vid. Agathonis P. epist. I. ad Impp. lecta in Concil. Cp. III. Act. IV. (Mansi T. XI. col. 233), et in specie S. Leo M. nominatur „Pater Apostolicus“ l. c. (ib. col. 249.)

**) „Custodes Ecclesiae Catholicae“ vocantur Sancti Patres a Patriarcha Tarasio, acclamantibus omnibus Episcopis, in Concilio Nicaeno II. Act. IV. (Mansi T. XIII. col. 128.)

***) Cf. S. Athanas. de sentent. Dionys. n. 3. et supra allegata de S. Ephraemio Antioch. et S. Anastasio Antioch.

†) Cf. hanc in rem Conc. Nicaen. II. Act. VI. (Mansi T. XIII. col. 291 seqq.) ubi refertur, Iconoclastas ad tuendam causam suam etiam SS. Patres in medium adduxisse; sed S. Synodus ostendit, eos vel opera spuria SS. Patribus affinxisse (l. c. col. 293 et 312.), vel eos tanquam SS. Patres citatos fuisse, qui nequaquam pro talibus ab Ecclesia habeantur (l. c. col. 313. seqq.), aut SS. Patrum locos perperam intellectos esse (l. c. col. 297 seqq. et col. 325), vel mutilatos (l. c. col. 301); minime vero concedit, ullum SS. Patrum contra fidem orthodoxam offendisse. Vid. etiam Hadriani I. P. Epist. ad Carol. M. pro Synodo Nicaena II. (Mansi T. XIII. col. 795—96.) et Synodica Concil. Francoford. a. 794 ad Episcopos Gall. et German. (Mansi T. XIII. col. 884 seqq.), ac dudum antea Concil. Cplitan. II. (a. 553) Collat. VIII. (Mansi T. IX. col. 373 — 74).

Forma igitur utrique eruditionis generi eadem est et communis; neque differunt nisi quoad materiam: unde et illi, qui omni eruditionis profanae apparatu instructi ad Ecclesiam accesserunt eamque scriptis illustrare coeperunt, formam eruditionis humanae recte poterant retinere eamque reapse retinuerunt; *) sed illius materiam doctrinae Ecclesiasticae minime licuit admiscere, ita ut haec vel tantillum immutaretur sive additione, sive detractione, sive sensus adulteratione. **) Et ita quidem eruditio humana utilis est Patribus Ecclesiae, modo intra justos sese cohibeat limites, non vero dici potest necessaria. Eruditio vero sacra, cum nil aliud sit, nisi doctrinae a Christo traditae cognitio quoad materiam et formam perfecta, certe necessaria est Ecclesiae Patribus, quoniam eum, qui totam Ecclesiam vult docere, doctrina Christi perfecta pollere oportet. ***)

b) Requiritur etiam *sanctitas vitae.* Sicut enim patres corporales et verbo et exemplo liberos instituere debent, ita et Patres Ecclesiae non solum praeclare scriptis fideles omnes doctrina salutis imbuere, sed et insigni virtutum exemplo, ut eorum institutio perfecta dici queat, eosdem ad salutem debent perducere.

Praeterea Ecclesia nunquam non arctissimum nexum inter eruditionem sacram et vitae sanctitatem agnovit, adeo ut illam absque hac rite excoli et perfici posse minime crediderit. †) Idem quippe est Spiritus Dei, quo auctore et adjutore homo pervenit ad sanctitatem, et quo auctore et adjutore sacram acquirit eruditionem; qui ubi

---

*) Exempli causa hic adducere libet viros omni eruditionis profanae genere ornatos, SS. Gregorium Naz. et Athanasium, quorum posterior Platonis Homerique libros assidue legisse videtur, SS. item Hieronymum et Augustinum.

**) Exemplum hic illustre praebet „magnus ille vir" Origenes (Hieron. ep. 84. n. 8.), qui, maxima quamvis eruditionis laude floreret, sanctissimeque viveret, haudquaquam tamen inter SS. Ecclesiae Patres receptus est, imo potius damnationis sententiam tulit in *Conc. oecumen. V. a.* 553. (Mansi Tom. IX. col. 395 seqq.) Cf. ejusdem Concil. can. 11. (l. c. col. 384. Concil. Cp. III. Act. XVIII. (Mansi T. XI. col. 632). S. Sophronii Hierosolym. Synodica in Conc. Cp. III. Act. XI. (Mansi T. XI. col. 500.) Concil. Nicaen. II. in Definit. fidei Act. VII. (Mansi T. XIII. col. 377).

***) Hanc eruditionem sacram in SS. Patribus praecipue commendat S. Augustinus c. Julian. lib. II. n. 34.

†) Cf. Ferrand. in Vita S. Fulgentii Rusp. n. 1.

non operatur, neque pervenitur ad sanctitatem, neque ad sacram eruditionem. *)

c) Denique etiam *antiquitas* certa quadam ratione attenditur. Olim quidem Episcopi sive Presbyteri haud adeo multo tempore antea defuncti, doctrina et sanctitate illustres, mox inter SS. Patres numerabantur, **) imo paucis post obitum annis jam honorifico hoc titulo quandoque insigniti fuere; ***) quam primum scilicet in universa Ecclesia de eorum orthodoxa doctrina, eruditione sacra et sanctitate constitit. Hodie vero ita limitata est SS. Patrum periodus, ut nemo jam S. Pater audiat, qui post saeculum duodecimum vixit, et S. Bernardo († 1153) tribui soleat titulus: „Ultimus inter Patres;“ †) qua propter aevum SS. Patrum usque ad aevum scholasticum extenditur. Quamvis autem aevum SS. Patrum communi fere eruditorum consensu ita statuatur; rectius tamen (vid. §. 9. et 13.) S. Bonaventura et S. Thomas *Aquinas* saeculo XIII. agmen SS. Patrum claudere videntur.

Unde satis apparet Ecclesiam olim recipientem et approbantem SS Patres tantummodo respexisse doctrinam orthodoxam et eruditionem, ac vitae sanctitatem, nec ullam tunc antiquitatis rationem habuisse. Quodsi

---

*) *Unde* Sanctorum Patrum effata esse divini Spiritus haud obscure innuit Concil. Nicaen. II. Act. VI. (Mansi T. XIII. col. 325) nec non SS. Patres vocantur θεοφόροι (Mansi T. XII. col. 975 et T. XIII. col. 129), θεοφθογγοι, divinitus sonantes (T. XIII. col. 128 et 324), θειοι (T. XIII. col. 325); et „b. Athanasius sancto afflatus Spiritu“ dicitur in Hadriani I. P. Epist. ad Episcopos Hispan. (Mansi T. XIII. col. 867) S. „Basilius Spiritu S. repletus“ in Conc. Florent. Sess. 21. (Harduin. T. IX. p. 252). Denique Concil. Nicaen. II. diserte testatur „illis a Deo datum esse sermonem ad doctrinam nostram et ad perfectionem catholicae et apostolicae Ecclesiae“ Act. IV. (Mansi T. XIII. col. 129.) Concil. Francoford. a. 794. (Mansi T. XIII. col. 896 et 898.) Cf. etiam S. Augustin. contra Julian. l. I. n. 20. et l. II. n. 34. Op. imperfect. c. Julian. lib. II. n. 214.

**) Vid. Concil. Ephes. I. (a. 431.) Act. I. (Mansi T. IV. col. 1183. seqq.)

***) Sic S. Cyrillus Alexandr. († a. 444) jam a. 451. SS. Patribus annumeratus est, S. Leo M. ep. 165 (T. I. col. 1396). Cf. Conc. Chalcedon. Act. II. (Mansi T. VI. col. 969) et Act. IV. (T. VII. col. 73.)

†) Mabillon Praefat. in S. Bernardi Edit. novam (Venetiis 1750) n. 23 et 26.

rem, ut nunc est, consideramus, Patres utique omnes antiquis temporibus vixerunt, et major antiquitas aliquale etiam discrimen inter illos constituit (vid. §. 18. n. 2.). Sunt ergo SS. Patres scriptores ecclesiastici doctrina et sanctitate conspicui, qui ab Ecclesia Catholica ceu testes doctrinae a Christo et Apostolis propositae, ab Ecclesia semper et ubique traditae omni fide digni declarati sunt et approbati. Ceterum per se patet, in S. Patre non requiri, ut sit Episcopus vel Presbyter, quamvis plerique in hoc ordine reperiantur, cum his docendi in Ecclesia munus a Christo proprie commissum fuerit. Ast quum nec laici a munere docendi penitus excludantur, et Spiritus S. nonnunquam et in laicos abunde descendat, etiam laici, ex judicio totius Ecclesiae egregie docentes ceterisque S. Patris dotibus instructi, inter SS. Patres referri possunt, ex. gr. S. Prosper Aquitanus.

§. 12.

Criteria, quibus dignoscuntur Sancti Patres.

Quodsi Sancti Patres Ecclesiae approbatione constituuntur, quaeritur, unde approbatio ista sit petenda. Generatim approbatio isthaec fieri potest triplici modo, vel per Ecclesiam universam in Concilio oecumenico congregatam, vel per Summum Pontificem, visibile caput Ecclesiae et doctorem omnium Christianorum, vel denique per consensum Ecclesiae dispersae.

Quodsi triplex hoc principium, cognoscendi approbationem Ecclesiae, applicare instituamus, regulae sequentes prodibunt:

1. *Sancti Patres ab Ecclesia approbati habendi sunt, quicunque tanquam SS. Patres allegantur in Conciliis oecumenicis.* Hunc in finem praecipua attentione sunt digna Concilium Ephesinum (Act. I.), Chalcedonense (Act. I. et II.), Constantinopolitanum II. (Collat. III. et V.) et III. (Act. X.), Concilium Nicaenum II. (Act. I. IV. V. et VI.) et Florentinum. Non vero omnes, qui in conciliis oecumenicis allegantur, sed ii tantum SS. Patres habendi sunt, qui hoc speciatim titulo laudantur. *)

---

*) Sic ex. gr. Eusebius Caesareensis, Socrates, Rufinus, in Concilio Nicaeno II. citantur tanquam historiographi fide digni,

2) *Sancti Patres ab Ecclesia approbati habendi sunt omnes illi, quos Summi Pontifices ut tales in publicis monumentis Ecclesiae propositis seu de fide tractantibus agnoverunt.* Huc praesertim spectant S. Leonis M. Epistola 165, S. Gelasii I. Decretum in Concilio Romano 70 Episcoporum editum a. 494 vel 496, *) S Martinus I. in Concilio Lateranensi Romano habito a. 649 (Secret. V.), **) S. Agathonis P. Epistola I. ad Imperatores, lecta in Concilio Constantinopolitano III. (Act. IV.) seu Suggestio ad VI. Synodum oecumenicam, ***) S. Gregorii II. Epistola II. ad Leonem Isaurum de sacris Imaginibus, †) P. Hadriani I. Epist. ad Imperatores, lecta in Concilio Nicaeno II. (Act. II.), ††) et ejusdem Hadriani I. Epistola ad Carolum M. de sacris Imaginibus, seu Apologia pro Synodo Nicaena II. †††)

---

non tanquam Sancti Patres, Concil. Nic. II. Act. I. (Mansi T. XII. col. 1033 seqq.), item in Hadriani I. Epistola ad Carolum M. de Imaginibus (Mansi T. XIII. col. 760—61).

*) Mansi T. VIII. col. 147 seqq. Gelasium vere hujus decreti auctorem esse, pluribus iisque firmissimis argumentis evincit Pagi in Critica Baron. T. II. ad a. 494 n. 2—7. Cf. Ballerin. Observatt. in C. Norisii Histor. Pelag. l. II. c. 12. et Hormisdae P. Epist. 70 cum praeced. Relatione Possessoris Episcopi (Mansi T. VIII. col. 497 seqq.). Idem postea decretum in Corpus Juris Canonici transiit Dist. 15. c. 3. — Decretum hoc opera distinguit in „recipienda" et „apocrypha." Apocryphorum autem nomine non tantum ea intelligit, quae canonicis opponuntur, et publica tantum ob naevos quosdam in Ecclesia lectione privantur, sed quae vel falsis titulis praenotantur, vel variis erroribus sunt aspersa. Benedicti XIV. Bulla Martyrologio praefixa n. 24. 29. 30. Cf. de usu vocis: *apocryphus* S. Hieron. ep. 107. n. 12. S. Augustin. de Civit. Dei l. 15. c. 23. n. 4. et lib. XI. contra Faustum Manich. c. 2. S. Leo M. ep. 15. c. 15. et S. Turribii epistola huic subjuncta; Salviani ep. 9. item Servati Lupi Collect. de tribus quaest. sub fin. (Opp. Serv. Lupi ed. Steph. Baluz. Antverpiae p. 274.) et epist. 128. cum Nota Baluzii. Galland. Prolegom. T. I. c. 3. n. 1. Fontanini Histor. Aquilej. l. 5. c. 11. n. 8. Suiceri Thesaur. s. h. v. Honorat. a S. Maria Animadvers. in Crit. T. I. Diss. 7. Art. I. §. 1. et T. II. l. 4. Diss. 2. Art. I. §. 3—6.

**) Mansi T. X. col. 1071 seqq.

***) Mansi T. XI. col. 233 seqq.

†) Mansi T. XII. col. 975 seqq.

††) Mansi T. XII. col. 1055 seqq.

†††) Mansi T. XIII. col. 759 seqq.

3) *Agnoscendi sunt tanquam SS. Patres ab Ecclesia approbati, qui in Martyrologio Romano venerationi fidelium proponuntur ceu „sanctitate et doctrina insignes.“* Hos enim non Ecclesia solum Romana recepit, sed iisdem universa simul Ecclesia Catholica suffragatur, scilicet Ecclesiae dispersae consensus, cum Martyrologium istud, si paucas quasdam excipias, in omnibus orbis ecclesiis adhibeatur, adeoque scriptores isti, qui ibi publice tanquam „sanctitate et doctrina insignes“ praedicantur, fidelibus ubique ceu duces in via salutis et magistri orthodoxi commendentur. Non autem sufficit, si quem auctorem Martyrologium illud inter Sanctos simpliciter referat, cujus etiam scripta quaedam hodie extant, nisi eum disertis verbis a doctrina quoque commendet.

4) *Merito quoque SS. Patribus ab Ecclesia approbatis accenseniur ii, quorum scripta olim publice in sacris conventibus post S. Scripturam legi consuevere,* donec Concilium Laodicenum ejusmodi consuetudinem generatim abrogandam censuit. *) Id quod ex. gr. constat de S. Clemente Romano, **) de S. Polycarpo ***) et de S. Ephraem Syro. †) Idem quoque valet de iis, quorum scripta adhucdum in Officio Ecclesiastico legi solent, ex. gr. S. Irenaei (14. Dec. Lect. 6.).

5) *Denique inter SS. Patres ab ipsa Ecclesia approbatos poni merentur, qui ab insigni quodam Ecclesiae Patre, quem tota semper et ubique venerata est Ecclesia, in disquisitione dogmatica SS. Patrum nomine prolati sunt, ut ex eorum doctrina Ecclesiae doctrina patefieret.* Debent ergo ejusmodi Scriptores, ut revera pro Patribus haberi possint, ab *insigni Ecclesiae Patre* proferri, unde ex. gr. Theodoretus, qui ipse SS. Patrum albo excluditur, huic conditioni minime satisfacere potest; debent porro tanquam *SS. Patres* allegari, unde ex. gr. plurimi, qui apud S. Hieronymum occurrunt absque accurata determinatione, inter simplices Scriptores ecclesiasticos vel Christianos potius referendi sunt, quam in ordinem SS. Patrum cooptandi. ††) Nisi itaque Pater ille,

---

*) Concil. Laodicen. c. 59.

**) Euseb. hist. eccles. l. 3. c. 16. S. Hieronym. de viris illustr. c. 15. Photii Biblioth. cod. 113.

***) S. Hieron. l. c. c. 17.

†) S. Hieron. l. c. c. 115.

††) Vid. exempli causa S. Hieronym. ep. 119. praesertim. n. 11.

apud quem alii tanquam S. S. Patres allegantur, vir sit in tota Ecclesia spectatissimus, quem omnes summopere venerantur, quocum omnes fere omnium Ecclesiae partium Episcopi epistolare commercium foverunt, qui ergo recte ceu organum totius Ecclesiae consideratur, cujus sensum apprime novit; nisi is demum ex professo tractans de dogmate fidei vel morum aliquem expresso *Patris Ecclesiae* nomine proferat, hoc criterium locum habere non potest. Exempli loco inservire poterit S. Augustinus libro I. et II. contra Julianum Pelagianum. *) Ceterum regulae tres posteriores, uti accuratius consideranti facile patet, consensum Ecclesiae, singulae propria quadam ratione, exhibent.

§. 13.

Doctores Ecclesiae.

Inter SS. Ecclesiae Patres nonnulli magis eminent et *Doctores Ecclesiae* vocantur. Sancta quippe mater Ecclesia, adhuc in terra militans, et Sanctorum cum Christo felicissime regnantium immarcescibiles coronas cum gaudio admirans non insignes tantum victorias et praeclara Sanctorum merita eximiis laudibus celebrat, sed eosdem Sanctos, quos Deus mirifice honorificavit, ipsa quoque pie veneratur et colit, quorum nimirum praedicatione salutarique doctrina instituta, sanguine fundata, illustribus charitatis operibus atque exemplis educata fuit, quorum denique ferventibus apud Deum precibus quotidie adjuvatur. Quamobrem debitos congruosque honores unicuique Sanctorum singulatim tribuendo, ad coelestis illius Hierarchiae, ubi omnia in charitate perfecta ordinata sunt, normam atque imaginem sese conformare, quantum quidem in hujus praetereuntis mundi exilio licet, maxime studet. Nam quemadmodum in magna illa summi Patrisfamilias, bonisque omnibus cumulata domo mansiones multae sunt, et beatae illae animae mira quadam varietate unius gloriae beatitudine perfruuntur, sic Catholica Ecclesia, quae coelestis illius effigies est, ut castrorum acies ordinata, in veneratione Sanctis Dei adhibenda, sacros illos ordines divino illustrata lumine agnoscit atque distinguit. — Inter illos vero beatissi-

---

*) Cf. etiam S. Hieron. adv. Helvid. n. 17.

mos Sanctorum (Apostolorum, Prophetarum, Martyrum etc.) choros, quorum memoria a cunctis fidelibus religioso cultu merito celebratur, insigni splendore elucet *Sanctorum Doctorum* ordo a Paulo Apostolo diserte enumeratus. 1. Cor. 12, 28—29. Hi sunt, de quibus divina Sapientia clamat: „Qui elucidant me, vitam aeternam habebunt" (Eccli. 24, 31). De his angelus apud Danielem loquitur: „Qui autem docti fuerint, fulgebunt quasi splendor firmamenti, et qui ad justitiam erudiunt multos, quasi stellae in perpetuas aeternitates." (Daniel 12, 3.) Eos denique Salvator ipse Christus Dominus insigni illo elogio ornavit: „Qui fecerit et docuerit, hic magnus vocabitur in regno coelorum." (Matth. 5, 19.) Cum autem omnibus temporibus sacrorum Doctorum studium et doctrina in Ecclesia Dei utilis et salutaris fuit, tum maxime fructuosam et plane necessariam esse, res ipsa demonstravit, cum persecutorum Christiani nominis horribili furore represso in ipsa Ecclesiae pace teterrima haeresum bella vehementius excitata sunt; tunc enim haereticorum doli et fallaciae, qui diabolo instigante in agro Domini zizania superseminare non intermittunt, Doctorum cura et diligentia detectae, et pestiferi ac detestabiles errores gladio spiritus amputati, et Catholicae veritatis vi, sacris Doctoribus administris, mendacium prostratum fuit; quare jure optimo Hyadum stellarum *) nomine Sancti Doctores in Ecclesia designantur." **)

Doctores Ecclesiae, quorum aetas nullis restringitur limitibus, ob admirabilem vitae sanctitatem simul et praecellentem doctrinam expresse semper ab Ecclesia ceu tales declarantur vel in singulari Constitutione hac de re emissa, vel proprio Officio Doctorum alicui eorum concesso, et universae Ecclesiae praescripto. Ad constituendum itaque Ecclesiae Doctorem tria sunt necessaria, scilicet a) *eminens doctrina*, qua errorum tenebrae profligatae, obscura dilucidata, dubia declarata, Scripturarumve aenigmata reserata fuerint, b) *insignis vitae sanctitas*, c) et *expressa Ecclesiae declaratio*. Quodsi hanc regulam sequamur, inter eos, quos Dominus magnus spiritu intelligentiae replere voluit, quique tanquam imbres eloquia sapientiae suae in Ecclesia Dei emiserunt, Doctores Ecclesiae plures per decursum temporum numerati

---

*) Vid. S. Gregor. M. Moral. in Job. l. 9. n. 15. Cf. n. 16. 17.

**) Ita Sixtus V. Constit. 76. data 18. Martii 1588. (Bullar. Roman. ed. Luxemburg. 1727 T. II. pag. 677.

sunt. Jam olim in Ecclesia Latina Sancti Patres Ambrosius, Augustinus, Hieronymus et Gregorius M. tanquam „magni Ecclesiae Doctores“ agniti sunt, *) praeterea S. Athanasius (Officium Eccles. 2. Maji), S. Basilius Magnus (Offic. Eccles. 14. Junii), S. Gregorius Nazianzenus (Offic. Eccles. 9. Maji), et S. Johannes Chrysostomus (Offic. Eccles. 27. Januarii). **) His eodem jure accenseri debent S. Leo Magnus, ***) S. Petrus Chrysologus (Offic. Eccles. 4. Decembris), S. Isidorus Hispalensis (Offic. Eccles. 4. Aprilis), S. Petrus Damianus, ****) S. Anselmus (Offic. Eccles. 21. Aprilis), et S. Bernardus; †) tandem saeculo XIII. S. Thomas Aquinas, ††) et S. Bonaventura. †††)

§. 14.

De Auctoritate SS. Patrum. ††††) *Variae sententiae.*

Auctoritas est vis probandi aut praecipiendi, inhaerens personis aut dictis quibusdam, qua sola permovemur sive ad credendum, sive ad agendum, etiam non ponderatis rationibus, quae assertionem aliquam, aut prae-

---

*) P. Bonifacius VIII. a. 1298 (l. 3. tit. 22. c. un. in VI.). Cf. P. Clemens XII. in Constit. 106, quae incipit: „*Verbo Dei scripto et tradito*“ dd. 28. Augusti 1733 §. 1. (Bullar. Rom. ed. Luxenburg. P. VIII. Continuat. p. 290.)

**) S. Hilarius Pictaviensis, utrum etiam inter S. S. Ecclesiae Doctores referri possit, saltem dubium est, cf. ejus Officium Eccles. 14. Januarii.

***) P. Benedicti XIV. Bulla: *Militantis Ecclesiae* data 9. Novembris 1754.

****) Officium Eccles. 23. Februarii ex decreto P. Leonis XII. a. 1828 (ap. Romsée Opp. liturg. T. V. n. 705).

†) Officium Eccles. 20. Augusti ex decreto P. Pii VIII. a. 1830 (ap. Romsée l. c. n. 708).

††) S. Pius V. in Constit. 36. data 30. Junii 1567 (Bullar. Rom. l. c. p. 238).

†††) Sixtus V. in Constitut. supra citata. — Quae hic strictim de Doctoribus Ecclesiae proponuntur, majori ex parte invenies confirmata paulloque fusius tractata in P. Benedicti XIV. celeberrimo Opere de Beatificatione et Canonizatione Lib. IV. P. II. c. 11. n. 8. seqq.

††††) Tractant inter Catholicos de hac auctoritate, et haud absque utilitate conferri possunt praeter Auctores Theologiae Dogmaticae, ex quibus unum sufficiat nominasse J. Perrone in Tractatu de Locis theologicis P. II. Sect. II. c. 2. §. 6. (edit. Lovan. Vol. IX. p. 294—99), D. Petavius Dogmat. Theolog.

ceptionem suffulciunt, vel contra easdem militant. Auctoritas haec potest esse *magna*, *maxima* aut *absoluta*. Ubi *magna* personae cuidam vel effato inest auctoritas, ex illa probabilitas nascitur, et non licet inde recedere, nisi aut major id suadeat auctoritas, aut ratio quaedam admodum gravis, aperta et manifesta in contrariam partem rapiat. Ubi *maxima* adest auctoritas, summa inde oritur probabilitas, quam temerarium foret deserere nisi ex contraria parte absoluta id urgeat auctoritas. Ubi *absoluta* habetur auctoritas, ex ea provenit plena certitudo, a qua nunquam recedere licet.

Porro viri docti in varias de auctoritate SS. Patrum abierunt sententias. *) Prima sententia, cujus auctor vulgo creditur Abbas Fredegisus ineunte saeculo nono, **) quem secutus est Glossator Decreti Gratiani (Dist. 9.), tenet, auctoritatem SS. Patrum cum auctoritate Prophetarum divinorumque Scriptorum esse comparandam, et post Ecclesiae approbationem ad unum usque jota fidem iis adhibendam esse. Sed haec sententia, quae paucos admodum nacta est sectatores, nimium attollens auctoritatem SS. Patrum stare non potest, quandoquidem nemo inficias ibit, aliquos saltem errores majores minoresve in scriptis SS. Patrum singillatim sumtis contineri. ***) — Acatholici vero in scriptis SS. Patrum nil nisi monumenta antiqua agnoscunt, quae ipsis notitiam praebeant variarum rerum, quibus ad magis magisque excolendas theologiae disciplinas bene utantur; unde dicta testimoniaque Patrum ea tantum ratione adhibent, non ut ex illis debeant probari dogmata, quod per ea, tanquam effata humana fieri haud posse affirmant, sed ut

---

Prolegom. (T. I.) c. 2. n. 2 — 10. Melchior Canus de Locis theologicis toto libro 7. — Natalis Alexander Histor. Eccles. Saec. II. Dissert. 16. — Dalham De canone dogmatum Christianorum P. I. Dissert. 15. Natalis Argonnensis: De optima methodo legendorum Ecclesiae Patrum P. I., et qui Patrologias proprie tales scripserunt, in quibus praesertim commendandus est Steph. Wiest Patrolog. P. II. Sect. II. Mich. Permaneder Patrolog. generalis P. II. praecipue c. 2 et 3.

*) Has paullo enucleatius exhibet Wiest Patrolog. P. II. Sect. II. c. 1. §. 311—19.

**) Vid. S. Agobardi Lugdun. lib. adv. Fredegisum n. 7 — 13 in Agobardi Opp. ed. Baluz. Paris. 1666. T. I. p. 171—80. De isto Fredegiso Abbate cf. Baluzii Not. in Agobard. T. II. Append. p. 70—71.

***) Id quod ipse concedit C. Bellarminus in praeclaro Opere de Controversiis Christianae fidei, vid. De Christo l. II. c. 2. et De Purgatorio l. I. c. 10.

ex illis videamus, Deum veram doctrinam conservasse ac propagasse. Auctoritatem itaque SS. Patrum ex sola plerumque eorum eruditione, de qua tamen diversi pro lubitu diversimode statuunt, et antiquitate, fortassis etiam sanctitate dimetiuntur. *) Sed illi, quod traditionem Ecclesiae ceu fontem alterum doctrinae a Christo propositae rejecerunt, etiam SS. Patrum, qui testes sunt illius traditionis, auctoritatem rite determinare minime valent. Et insuper ex eodem falso principio, quo S. Scripturam ope solius rationis humanae interpretari praesumserunt, etiam SS. Patrum opera eadem plane ratione tractant et exponunt; nec unquam, explosa Ecclesiae auctoritate, firmum quoddam criterium invenire poterunt dijudicandi, quinam vere censendi sint Patres Ecclesiae, seu testes doctrinae, quam Christus Ecclesiae commisit, fide digni. — Plerique vero media quadam via incedentes, has statuunt regulas, quarum auctor recte nuncupari potest Melchior Canus, **) qui et ipse hac in parte vestigia pressit S. Vincentii Lirinensis: ***)

1) Sanctorum Patrum auctoritas sive paucorum, sive plurium, cum ad eas facultates referatur, quae naturali lumine continentur, certa argumenta non suppeditat, sed tantum valet, quantum ratio naturae consentanea persuaserit.

2) Unius aut duorum Sanctorum Patrum auctoritas *etiam in his*, quae ad sacras literas et doctrinam fidei pertinent, probabile quidem argumentum subministrare potest, firmum vero non potest.

3) Plurium Sanctorum Patrum auctoritas, reliquis licet paucioribus reclamantibus, firma argumenta Theologo sufficere et praestare non valet.

---

*) Walch Biblioth. Patrist. c. IX. §§. 90. 150—152 et Danz. Initia doctrinae Patristicae §. 51. Ita quoque Epitome Formulae Concordiae c. I. n. 2. (Libri symbol. ecclesiae Evangel. ed. Hase. Lipsiae 1827. Vol. II. p. 570—71), quae statuit: „Patrum scripta . . . . sacris literis nequaquam sunt aequiparanda, sed universa illis ita subjicienda sunt, ut alia ratione non recipiantur, nisi *testium* loco, qui doceant, quod etiam post Apostolorum tempora et in quibus partibus orbis doctrina illa Prophetarum et Apostolorum sincerior conservata sit."

**) De locis theolog. l. 7. c. 3.

***) S. Vincent. Lirin. Commonitor., praesertim c. 2 et 3. 19 et 20. (ed. Baluz.)

4) **Omnium etiam Sanctorum Patrum auctoritas in eo genere quaestionum, quae ad fidem non pertinent, fidem quidem probabilem facit, certam non facit.**

5) **In expositione sacrarum literarum communis omnium Sanctorum veterum intelligentia certissimum argumentum Theologo praestat ad theologicas assertiones corroborandas; quippe cum Sanctorum omnium sensus Spiritus Sancti sensus ipse sit.**

6) **Sancti Patres simul omnes in fidei dogmate errare non possunt.** *)

§. 15.

Momenta, quibus innititur auctoritas SS. Patrum.

Ut auctoritas SS. Patrum recte definiatur, ante omnia videndum est, unde derivanda sit eorum auctoritas, sive quibus innitatur momentis. Sunt autem haec:

a) *Sanctitas.* Requiritur in teste fideli et magistro Traditionis divinae accurata et profunda divinorum dogmatum et legum peritia. Ad hanc autem aptiores fuere Sancti Patres, quod iis animi virtutibus abundarent, et coelestibus donis illustrarentur, quae ad rectam Christianae doctrinae conservationem atque intelligentiam in primis exiguntur. Nam ad coelestem illam scientiam, quam Christus Apostolis, et per Apostolos Ecclesiae suae tradidit, plus conducit, magisque necessaria est ingenii utique non vulgaris assidua meditatio, animus a pravis cupiditatibus et opinionibus immunis, sincerus Dei amor et religiosus timor, pietas, humilitas, aliaeque virtutes, quas SS. Patribus non defuisse historia nos docet et Ecclesiae declaratio plane securos reddit (v. §. 11). Itaque „Sanctos Patres praeveniens misericordia Dei gratis illuminavit, ut crederent, et sequens instruxit spiritaliter, ut docerent;“ **) sicque „Doctores Ecclesiae non tam ipsi docent, quam in ipsis Deus, rector et habitator illorum,

*) Ita Melchior Canus l. c., quem quoad rei essentiam secuti sunt Wilhelm P. I. §. 1 seqq. Macarius a S. Elia P. II. c. 1. Schleichert P. II. c. 1. Tobenz c. 2 et 3. Permaneder T. I. P. II. c. 3.

**) S. Fulgent. Rusp. de verit. praedest. et grat. l. I. n. 33.

qui sibi eos utilia vasa formavit et sancta templa construxit." *) Nec unquam isti viri Sancti, timore Dei pleni ausi fuissent, depositum fidei sibi concreditum immutare, adulterare, corrumpere; **) nec quidquam traditae fidei omnibus annuntiare neglexissent. ***)

b) *Eruditio sacra.* Viri isti, quos S. S. Patrum nomine insignimus, vel in sancta Catholica Ecclesia nati et educati ab incunabulis orthodoxa fide imbuti sunt****) vel saltem postmodum „in gremio Catholicae Ecclesiae lacte fidei sunt nutriti, et ad tantam perfectionis maturitatem pertingere meruerunt, quatenus et solidi cibi capaciores fierent, et minutius turbis frangendi peritiam retinerent." †) Et sic evaserunt „Catholici orthodoxique viri, qui rectam fidem et corde perceperunt, et inviolabili ore Ecclesiae filios salubriter docuerunt." ††) Illi enim ipsi, qui ex Ecclesia primum „generati sunt filii, ut haec discerent, ejus (Ecclesiae) postea Patres facti sunt, ut haec docerent;" †††) tumque, „quod in Christi Ecclesia suorum rudimentorum tempore didicerunt, hoc idem Christi Ecclesiam suorum honorum tempore docue-

*) S. Hieron. Comment. in Epist. ad Galat. c. 1. v. 11—12. (T. VII. p. 386.) S. August. c. Julian. l. I. n. 20. l. II. n. 34.

**) S. Leo M. ep. 82 c. 1.

***) S. Martini I. Epist. Synod. ad omnes Christi fideles a. 649. (Mansi T. X. col. 1177.) S. Agatho P. in Epist. I. lecta in Conc. Cp. III. Act. IV. (Mansi T. XI. col. 241 seq.)

****) S. Sophronii Hierosolym. Synodica lecta in Concil. Cp. III. Act. XI. (Mansi T. XI. col. 465.) Cf. S. Hieronym. ep. 82. n. 2.

†) Hadriani I. Epist. ad. Episcopos Hispaniae contra Elipandum (Mansi T. XIII. col. 867).

††) Hadrianus I. l. c. (ibid. col. 882.)

†††) S. August. contra Julian. l. I. n. 31. — Neminem puto fore, qui offendatur audiens, Ecclesiam a SS. Patribus discere eorumque sensum inquirere. Licet enim Ecclesia Dei semper est eadem, semper viva, semper vigens et florens, semper veritatis custos ejusque bene conscia etiam absque ullo scripto, membra tamen Ecclesiae, quae nunc in toto orbe terrarum dispersa degunt, veritatem revelatam discunt tam viva voce, quam ex S. Scriptura et SS. Patribus, quum in illa Apostoli et discipuli Domini multas veritates ab Ipso traditas reposuerint, in his ipsa Ecclesia semper eadem docens audiatur. Eo igitur sensu Ecclesia discere a SS. Patribus rectè dicitur.

runt," eandem scilicet „fidem suam, cujus merito in coelo scripta sunt nomina eorum." *) Ut verbo dicam: „Quod invenerunt in Ecclesia, tenuerunt; quod didicerunt, docuerunt; quod a Patribus acceperunt, hoc filiis tradiderunt." **) Unde et „omnes venerabiles Patres apostolicam Ecclesiae Catholicae doctrinam amplexi, per eam tanquam approbatata Ecclesiae Christi luminaria claruerunt." ***) Cumque etiam perspicaci ingenio praediti et literis humanioribus exculti essent plerique eorum, divina dogmata, quantum homini fas est, cognoscere et perspicere, facili ratione exponere et solidis munire argumentis potuerunt, idque revera praestiterunt.

c) *Approbatio Ecclesiae.* Cum haud exiguum intercedat discrimen inter viros ecclesiasticos, qui varia reliquerunt scripta, quamvis illi sive eruditione polleant, sive vitae sanctitate emineant, Ecclesiae semper est verbo aut exemplo definire, quos absque errandi periculo in rebus fidei et morum sequi liceat tanquam duces et magistros. Singuli quique caecos duces et falsos magistros possunt eligere, Ecclesia autem, quam S. Spiritus moderatur, nec ipsa caecos sequitur duces, nec fidelibus suis mendaces assignabit magistros; alioquin et ipsa summum incurreret discrimen, ne errantes et mendaces in rebus fidei consulendo magistros ipsa mox labefactaretur, et gregem fidelium sibi commissum in praesentissimum deduceret salutis periculum (v. §. 10). †) Et sic, ut ait S. Thomas Aquinas, ††) „ipsa doctrina Catholicorum Doctorum ab Ecclesia auctoritatem habet; unde magis standum est auctoritati Ecclesiae, quam auctoritati

---

*) S. Augustin. l. c. n. 12. Cf. S. Ephraem Serm. 41. adv. haeres. (T. II. syr. p. 533).

**) S. August. contra Julian. l. II. n. 34. Cf. S. Augustin. de peccat. merit. et remiss. l. III. n. 12 et n. 14. S. Athanas. Epist. I. ad Serap. n. 33. S. Leo M. ep. 82. c. 1.

***) S. Agatho P. in Epist. I. lecta in Conc. Cp. III. Act. IV. (Mansi T. XI. col. 241.)

†) Cf. De opt. methodo legend. Eccles. Patrum P. I. c. 6. initio.

††) S. Thomas II. 2. q. 10. art. 12. Cf. S. Augustin. c. Crescon. l. II. n. 39—40., ubi Sanctus ille Pater diserte ait: „Non accipio, quod de baptizandis haereticis beatus Cyprianus sensit, *quia hoc Ecclesia non accipit*, pro qua beatus Cyprianus sanguinem fudit." Vid. etiam S. Augustin. de Bapt. l. 7. n. 1.

vel Augustini, vel Hieronymi, vel cujuscunque Doctoris." Quem ergo Ecclesia in auctoritatem recipit, is magna certe exinde auctoritate potitur. Approbatus enim ab Ecclesia ipsius ecclesiasticae auctoritatis, ex parte saltem, consors redditur; Ecclesia ipsa quodammodo ejus doctrinam orthodoxam praestat, plenamque ita exhibet legentibus et sequentibus securitatem.

§. 16.

Continuatio.

His accedit d) *Patrum Consensio.* Sancti Patres, eandem, quam Ecclesia ubique tenet, fidem edocti, „ejusdemque Spiritus omnes existentes, idem ipsum docent et praedicant;" *) nec temporum discrimen, nec locorum diversitas eorum turbavit consonantiam, sed lyrae similes sunt, quae multas quidem et diversas chordas habet, unum autem sonorum concentum efficit. **) Jam autem per se verae illud doctrinae insigne est, si omnes inter se doctores consentiunt, nec usquam vel sibimet invicem vel suis Patribus adversantur. Sancti enim et qui veritatis revera sunt praecones, inter se concordant, non discordant; ***) ita ut recte omnino, attenta indole ingenii humani, moneat Tertullianus: „Quod apud multos invenitur unum, non est erratum, sed traditum." †) *Singuli quidem* SS. Patrum, quamquam summa veneratione digni, errare tamen potuerunt, quum peculiari Spiritus S. inspiratione quisque singillatim sumtus caruerit in suis conscribendis libris, et quibusdam phrasibus ac verbis adhibendis; at omnes simul sumti errare nequaquam potuerunt; Ecclesiam quippe ipsi simul sumti referunt et repraesentant, ††) quam nunquam in errores lapsuram

*) Tarasius Patr. in Concil. Nicaen. II. Act. I. (Mansi T. XII. col. 1038.)

**) Theodoreti Eranistes Dialog. III. (T. IV. p. 154.)

***) S. Athanas. de decret. Nicaen. n. 4.

†) Tertull. de praescript. c. 28.

††) Unde S. Augustinus merito infert, eum, qui tot egregios SS. Doctores Catholicae veritatis accusat, insuper et universam Christi Ecclesiam, cui divinae familiae Dominica cibaria fideliter ministrantes ingenti in Domino gloria claruerunt, accusare. c. Julian. l. 2. n. 37. Eadem pariter ratione Concilium Nicaen. II. de Iconoclastis testatur, „ipsos adversus Patres

pollicitus est Christus. Imo Synodum oecumenicam quadam ratione antecellunt Patres consentientes. Si enim Episcoporum Synodus ex toto orbe congregaretur, haud facile tanta omnes congregati eruditione, sanctitate, libertate pollerent, quanta SS. Patres inter se consentientes; quia nec isti uno tempore fuerunt, sed fideles et multis excellentiores paucos dispensatores suos Deus per diversas aetates temporum, locorumque distantias, sicut ei placet atque expedire judicat, ipse dispensat. Hos itaque ex aliis atque aliis temporibus atque regionibus ab Oriente et Occidente congregatos videre et audire facile licet, non in locum, quo navigare cogantur homines, sed in librum, qui navigare possit ad homines. *) Unde recte dici potest, pondus auctoritatis Patrum vere ac proprie residere in unanimi eorum consensione cum fide Ecclesiae, sive cum Traditione; ac proinde rigorose loquendo non utimur auctoritate Patrum ad veritates Catholicas confirmandas, sed auctoritate Ecclesiae ipsius sive Traditionis, cujus depositum fideliter servant, et cujus testes sunt omni exceptione majores. Quidquid ergo Patres omnes et Doctores Ecclesiae, sive in Concilio generali congregati, sive scribentes seorsim in libris, communi consensu docent tanquam divinitus revelatum et traditum, illud certa fide ceu tale tenendum est atque credendum. **) Si enim omnes Patres atque Doctores Ecclesiae, cum in aliqua ejusmodi sententia conveniunt, errare possent, tota Ecclesia erraret, quippe quae Doctores suos sequi tenetur et sequitur. ***) Ecclesiam autem universam SS. Patrum consensui firmiter inhaerere, nec latum unguem ab iis recedere, apertissime demonstrat praxis ipsius Ecclesiae, inde ab antiquissimis temporibus in Conciliis maxime oecumenicis luculenter

---

insurgere et Catholicae Ecclesiae traditioni resistere." Concil. Nicaen. II. Act. VI. (Mansi T. XIII. col. 273.) Justinianus denique Imperator in sua Epistola adversus impium Theodorum Mopsvest. rectissime monet, „eum, qui Cyrillum (Alexandrinum) lapsum esse in haeresim tradat, contendatque haereticas ipsum defendisse sententias, in universam Ecclesiam damnationis ferre sententiam, quum universa scilicet Cyrillum ut Patrem colat atque Doctorem." (Mansi T. IX. col. 593 — 94.)

*) S. Augustin. c. Julian. l. 2. n. 37. Cf. n. 34 et 36.

**) S. Vincent. Lirin. Commonitor. c. 3. (ed. Baluz.)

***) Cf. S. Vinc. Lirin. Commonit. c. 31. (ed. Baluz.)

manifestata. Sic Concilium Nicaenum I. in definitione fidei Catholicae adhibuit expressionem: „Filium Dei esse Patri consubstantialem (*ὁμοούσιον*), testimonio Patrum fretum,“ licet eam vocem S. Scriptura ignoret. *) In Concilio Ephesino „cum de sanciendis fidei regulis disceptaretur, universis Episcopis ibi congregatis hoc catholicissimum, fidelissimum atque optimum factu visum est, ut in medium SS. Patrum sententiae proferrentur, ut scilicet rite atque solemniter ex eorum consensu atque decreto antiqui dogmatis religio confirmaretur.“ **) Pariter definitionem fidei ediderunt Episcopi in Concilio Chalcedonensi „sequentes Sanctos Patres,“ ***) persuasi, semper „licere, ambiguitate quaestionis exorta, Patrum interpretationibus nostram accomodare confessionem, ac docere, quod in nullo discordem intelligentiae eorum detulerimus animum, sed his utamur testibus, ad nostrae fidei confirmationem,“ eumque, „qui Patrum depravat intelligentiam (*παραχαράττει τὴν ἔννοιαν*), praevaricationis existere reum.“ †) — Synodus autem oecumenica V., Constantinopolitana II., ita pronuntiat: „Confitemur, nos fidem tenere et praedicare ab initio donatam a magno Deo et Salvatore nostro Jesu Christo Sanctis Apostolis, et ab illis in universo mundo praedicatam, quam et Sancti Patres confessi sunt, et explanaverunt, et sanctis ecclesiis tradiderunt; quos per omnia et in omnibus sequimur et suscipimus.“ ††) — Pariter Concilium universale VI., Constantinopolitanum III., „Sanctorum ac probabilium Patrum inoffense recto tramite iter consecutum (*τῇ τῶν ἁγίων καὶ ἐκκρίτων πατέρων ἀπλανῶς εὐθείᾳ τρίβῳ κατακολουθήσασα*) iisque consonanter definiens confitetur“ rectam fidem. †††) Episcopi in Concilio oecumenico VII., Nicaeno II. praesentes uno ore profitentur,

---

*) S. Athanas. Epist. ad Afros. n. 6.

**) S. Vincent. Lirin. Commonit. c. 29. Cf. c. 30 et 31. Concil. Ephesin. Act. I. (Mansi T. IV. col. 1183—96.)

***) Concil. Chalcedon. Act. V. (Mansi T. VII. col. 116. 117.) et Act. II. (Mansi T. VI. col. 972.)

†) Allocutio Concil. Chalced. ad Marcianum Imp. (Mansi T. VII. col. 464. 465.)

††) Concil. Cp. II. Collat. III. (Mansi T. IX. col. 201. 202.)

†††) Concil. Cp. III. Act. XVIII. (Mansi T. XI. col. 632. 636. Cf. col. 392—440.)

se esse „SS. Patrum sectatores et concordes," *) adeoque „regia via incedentes sanctorumque et divinorum Patrum doctrinae insistentes et Catholicae Ecclesiae traditionem, quam ab auctore Spiritu S., qui in Ecclesia inhabitat, proficisci persuasum habuere, observantes" fidei definitionem ediderunt. **) — Gravissimum itidem hac in re argumentum suppeditat Concilium oecumenicum VIII., Constantinopolitanum IV., quod ita statuit canone I.: „Ut rectam regiamque divinae justitiae viam sine erroris offensa teneamus, SS. Patrum decreta, veluti inextinctae quaedam semperque lucentes faces sequenda sunt.***) Quapropter sanctiones Ecclesiae Catholicae et apostolicae per traditionem tum a sanctis Apostolis, tum ab orthodoxis, oecumenicisque et particularibus conciliis aut a quovis deiloquo Patre et Doctore Ecclesiae acceptas servandas custodiendasque profitemur. Traditiones enim sive per sermonem, sive per epistolas majorum nostrorum, qui vitae sanctitate nobis praeluxerunt, acceptas diserte magnus Apostolus Paulus tenendas monet." ****) Quibus etiam addi possent Concilium Lugdunense II. †) et Florentinum, in quo Graeci et Latini „prolatis testimoniis ex divinis Scripturis plurimisque auctoritatibus SS. Doctorum Orientalium et Occidentalium in eandem denique sententiam unanimiter concordarunt et consenserunt;" ††) demum Concilium Tridentinum „veram et sanam doctrinam, quam Jesus Christus, fidei nostrae auctor et consummator docuit, Apostoli tradiderunt, et Catholica Ecclesia, Spiritu S. suggerente, perpetuo retinuit, Patrum consensui inhaerendo statuit." †††) Prae-

*) Concil. Nicaen. II. Act. V. (Mansi T. XIII. col. 196.) Cf. Act. IV. (ibid. col. 4.)

**) Concil. Nicaen. II. Act. VII. (Mansi T. XIII. col. 377.) Cf. ejusdem Conc. Act. IV. V. et VI. praesertim vero Act. IV. (l. c. col. 128-29 et col. 132).

***) „SS. Patrum definitiones et sensus ut secunda eloquia (scil. Dei) arbitramur et existimamus," hic additur in versione Anastasii Bibliothecarii (Mansi T. XVI. col. 160), quae tamen verba in textu Graeco hujus canonis desiderantur.

****) Concil. Cp. IV. Act. X. Can. I. (Mansi T. XVI. col. 397 seq.)

†) Conc. Lugdun. II. Can. I. (Mansi T. XXIV. col. 81. Cf. col. 73).

††) Concil. Florent. Definit. Fidei. (Harduin. T. IX. col. 420 — 21.)

†††) Concil. Trid. Decret. de Sacramentis in Prooem. Sess. VII. Cf. Sess. VI. Prooem. item Sess. IV. et V.

ter auctoritatem Conciliorum oecumenicorum, quae uno ore plenam certamque SS. Patrum consentientium auctoritatem testantur, Summi quoque Pontifices Constitutionibus frequenter editis eandem plane confirmarunt. Unus omnium loco hujus assertionis erit testis S. Martinus I., qui ita statuit: „Licet nos aut angelus de coelo evangelizaverit vobis, praeter quod accepimus et a sanctis Apostolis et a probabilibus (ἐγκρίτων) Patribus et ab oecumenicis synodis, anathema sit." *) „Quae enim ex consensu spiritali SS. Patrum depromuntur, firmam habent et inexpugnabilem contra adversarios (fidei) vim."**) Praxis etiam praestantissimorum Ecclesiae virorum, qui vita optime gesta debellatisque suorum temporum erroribus gloriosissime de hoc saeculo exierunt, eandem declarat auctoritatem. Sic S. Basilius Magnus prolatis SS. Patrum testimoniis Spiritus S. divinitatem asseruit in libro ad Amphilochium; sic S. Hieronymus Helvidii dogma revicit; sic S. Augustinus Pelagianos refellit in Opere contra Julianum Pelagianum (lib. I. et II.). ***)

Sed quaeri adhuc posset, qualis Patrum requiratur consensus? utrum ad unum omnes convenire inter se debeant, an plurimorum sufficiat consensus, quem vocant moralem? Patrum consensio tunc jam recte adesse censetur, si vel pene omnes vel plures saltem uno eodemque sensu manifeste, frequenter, perseveranter quidquam statuant; †) quin imo videtur sufficere, si aliquot Pa-

---

*) S. Martini I. Epist. Encyclica ad omnes Christi fideles. (Mansi T. X. col. 1180.) Vid. etiam S. P. Gregorii VII. lib. IV. epist. 6. (Mansi T. XX. col. 213—14.)

**) Id. ibid. col. 1176.

***) Cf. etiam Euseb. Hist. Eccles. l. 5. c. 28 et Socrat. Hist. Eccles. l. 3. c. 7. Ceterum si cui forte mirum videatur, me hic loci autoritatem SS. Patrum ex autoritate Ecclesiae derivare, eumque in finem ipsis SS. Patribus testibus uti, is accurate perpendat velim, qua ratione progrediar. Auctoritas scilicet Patrum fluit ex auctoritate Ecclesiae; Ecclesiam vero plurimum semper eorundem consensui tribuisse, sicque eorum autoritatem agnovisse, res est, quae testimoniis probanda venit; testes ad factum illud comprobandum producuntur Concilia, Pontifices, ipsi denique Patres, quorum singuli non sibi ipsis testimonium perhibent, sed communem Ecclesiae praxin certa quadam aetate conspicuam atque testatam reddunt, dum Patres priorum saeculorum ad dogmata confirmanda allegant.

†) S. Vinc. Lirin. Commonitor. c. 2. n. 27 et 28. — Quot vero speciatim Sancti Patres requirantur, ut habeatur consensus, accurate definire temerarium foret; S. Augustinus c. Julianum

tres magni nominis expresse aliquid asserant, et ceteri non contradicant, cum tamen ejus rei meminerint; tunc enim illa esse omnium sententia non temere dici poterit; quando enim in re gravi aliquis Veterum erravit, semper multi inveniuntur, qui contradicunt. *).

Si itaque audiamus, Patres omnes aut fere omnes uno corde, uno ore, una fide idipsum dicere, quis dubitare audeat, hanc esse Catholicam fidem non dissonante contestatione firmatam? quis suum sic amabit errorem, ut ab istis Catholicae unitatis ac veritatis Sacerdotibus, ex diversis orbis terrarum partibus tanta inter se fidei concordia congruentibus, in tam magna causa fidei dissentire audeat? **)

§. 17.

Auctoritas singulorum Patrum.

Jam ex hucusque dictis innotescere potest, in definienda SS. Patrum auctoritate nonnisi Patres singulos et Patrum consensum posse in considerationem venire, quia Patres etiam plures, ubi non habetur consensus saltem moralis, non ex toto genere diversum praebere possunt argumentum ab illo, quod singuli SS. Patrum exhibent. Auctoritas autem singulorum Patrum innititur eorundem sanctitati, eruditioni et approbationi Ecclesiasticae. Verum inter omnes constat, nec sanctitatem, nec eruditionem omne excludere errandi periculum etiam in rebus fidei morumque; ***) et nemo, quantumvis eruditus aut sanctus non interdum hallucinatur, non alicubi caecutit, non quandoque labitur; cujus rei luculentum extat exemplum in S. Cypriano, qui credidit atque defendit, baptismum ab haereticis collatum esse nullum,

---

Pelagianum undecim produxit celeberrimos Patres (S. Aug. c. Jul. l. II. n. 33. 37.), Concilium Ephesinum duodecim adhibuit Patres (Act. I. ap. Mansi T. IV. col. 1183—95) et idem fere numerus servatur in reliquis monumentis antiquitatis Ecclesiasticae, quotiescumque ex consensu SS. Patrum dogma aliquod demonstrandum suscipiunt.

*) C. Bellarmin. Controvers. de Verbo Dei non scripto l. IV. c. 9. Cf. Dalham de Canone Dogmatum Christ. L. I. Dissert. 15. n. 6. 7.

**) S. August. c. Julian. l. I. n. 15 et 34.

***) Benedicti XIV. Constitutio de nova Martyrolog. Rom. editione Martyrologio praefixa n. 31.

adeoque haereticum hominem ministrum sacramenti baptismi esse non posse. Sed quaeri posset, num forte approbatio Ecclesiae, sine qua nemo inter SS. Patres referendus est, ejusmodi certitudinem et securitatem ab erroris periculo praestare possit? Si enim in Patribus Ecclesiae non minus ac in aliis Scriptoribus ecclesiasticis errores contra fidem deprehendere liceat, quid demum nos juvabit Ecclesiae approbatio in SS. Patribus? aut qua in re Scriptor ecclesiasticus approbatus, i. e. Pater Ecclesiae antecellit non approbato?

Videndum itaque, quid sibi Ecclesia velit, cum Sanctorum Patrum libros approbat. Et primo quidem approbatio ista nos certos atque securos reddit, quod Scriptores isti, quorum opera Ecclesiae approbationem tulere, diversis licet temporibus et locis degentes, in unius tamen Ecclesiae Catholicae communione et fide permanserunt, *) „nec ab ejus fide vel praedicatione sejuncti sunt, sed ipsius communionis per gratiam Dei usque in ultimum diem vitae suae fuere participes.“ **) Unde quod S. Augustinus ad firmandam S. Gregorii Nazianzeni auctoritatem quondam dixit, haud immerito de singulis quoque aliis SS. Patribus pari ratione possumus usurpare: „Est tanta persona, ut neque ille hoc nisi ex fide Christiana omnibus notissima diceret, nec illi (Episcopi sui aevi et regionis) eum tam clarum haberent atque venerandum, nisi haec ab illo dicta ex regula notissimae *veritatis* agnoscerent.“ ***) — Eadem porro approbatio certitudinem praebet, ejusmodi viros, qui et dum in vivis essent, universam Ecclesiam docuere, et adhuc post mortem praeclaris operibus relictis eam docent, praeter vitae sanctitatem insignem haud mediocri etiam eruditione sacra et scientia eminuisse. Haec tamen eorum scientia, quam Ecclesia approbatione sua vult commendare, triplici potissimum modo sese manifestat, dum scilicet

a) vel simpliciter proponitur, quid Christus docuerit, Apostoli Ecclesiae tanquam a Christo acceptum tradiderint, et Ecclesia semper retinuerit;

b) vel doctrina Christi sic accepta variis modis dilu-

---

*) S. Vincent. Lirin. Commonitor. c. 3 et 29 (ed. Baluz.).

**) Concil. Romanum sub Gelasio I. a. 494 vel 496. (Mansi T. VIII. col. 148.)

***) S. Augustin. c. Julian. l. I. n. 16.

cidatur, et explicatur, profundioresque et difficiliores partes incurrentium quaestionum latius pertractantur contra haereticos, et non solum res ipsae explanantur, sed modus etiam, quo mysteria religionis nostrae aliqua saltem ratione perspici et comprehendi valeant, indigitatur;

c) vel denique varia argumenta afferuntur et rationes proponuntur tam fundamentales, quam subsidiariae,*) per quas aut evidenter et necessario evincantur aut facilius suadeantur, quae Deus credenda atque agenda mandavit Ecclesiae suae suisque fidelibus, nec non retundantur adversariorum, Gentilium, Judaeorum, haereticorum vel schismaticorum conatus contra veritatem, objectionesque victricibus armis evacuentur. — Et ad haec omnia generatim sese approbatio Ecclesiae extendit, ita tamen, ut quoad singula non omnino excludantur errores, rationesve infirmae, parum aut nihil probantes, atque in his occurrant aliqua interdum minus commode, minus caute minusve perspicue dicta. Ast „quaecunque nos merito offendunt in Patribus, quos tanquam luminaria Deus in Ecclesia sua constituit, ut eorum desuper illuminemur excellenti scientia atque doctrina, habenda sunt sic ut ipsorum quoque luminarium coeli defectus, quae licet nonnunquam splendoris sui detrimenta sustineant, non tamen amittunt luminaria esse, quod sunt.“ **)

Verum etiam in ipsa eruditione sacra Patres rursus praecipue approbantur tanquam testes ejus doctrinae, quam Ecclesia a Christo et Apostolis accepit et constanter retinuit atque tradidit. ***) Quare magna imprimis

---

*) De harum discrimine vid. L. Murator. De ingeniorum moderat. l. I. c. 13.

**) Facund. Herm. Defens. trium Capitul. l. 6. c. 5. (Galland. T. XI. p. 731).

***) Hujus rei luculentum habetur exemplum in lite de baptismo haereticorum. S. Cyprianus, qui in Africa aciem duxit et quem Ecclesia semper inter SS. Patres retulit, ea in quaestione non egit testem doctrinae a Christo acceptae et ab Ecclesia traditae, sed nonnisi praxin recens introductam argumentis internis et biblicis firmare nisus est. Cf. S. Cyprianus ep. 71 (p. 306—7) et ep. 73 (pag. 313). S. August. de Baptismo contra Donat. l. 2. n. 12. seqq. S. Vincent. Lirin. Commonit. c. 6. — Firmilianus autem, qui ex parte Orien-

auctoritate pollent etiam singuli SS. Patrum, ubi expresse fidem a Christo et Apostolis acceptam testantur. Ut autem facile dignoscamus, quando Patres fidem Ecclesiae, et non propriam opinionem proponant, hae regulae erunt observandae: *)

1) Certam notam, qua id dignoscere possumus, constituunt verba fidei professionem exprimentia, ut: Credimus, confitemur, edocti sumus, Christus dixit vel jussit, Apostoli tradiderunt, credit vel tenet Ecclesia etc.

2) Altera nota est, si vix nova exorta sententia in illam statim exsurrexerunt Patres, eamque ut ab Ecclesiae Catholicae fide alienam et receptae in Ecclesia doctrinae adversantem exagitarunt et confutarunt, illius vero auctorem notarunt tanquam novatorem et haereticum, prout ex. gr. contigisse videmus in Aërio, Joviniano, Helvidio.

3) His addi potest nota tertia, si in Catechesibus et Sermonibus ad Catechumenos, vel ad Neophytos habitis quaedam asseruerunt Patres et Neophytis inculcarunt et credenda proposuerunt vel agenda praeceperunt.

Inde fluit, singulorum SS. Patrum auctoritatem, ubi expresse testes agunt fidei a Christo acceptae et ab Ecclesia traditae, summam esse, non tamen absolute certam, ita ut absque gravissima ratione ab illa recedere non liceat; auctoritatem porro singulorum SS. Patrum, ubi non ceu testes ejusmodi loquuntur, cum dogmata explanant, rationes eorundem afferunt, objectiones refellunt, magnam quidem esse, minime tamen certam, adeo quidem ut eos neque erroris expertes credere, neque in omnibus sequi teneamur, sed ubi graves id suadeant rationes, debita cum reverentia eos deserere et aliam sequi possimus sententiam. **) Perperam itaque is ageret, qui unumquemlibet SS. Patrum sibi legendum et sectandum ita sumeret, ut quaecunque in isto invenisset, mordicus teneret et tanquam veritates certissimas depraedicaret. Legentur itaque a nobis Patres veteres,

---

talium testabatur, Apostolos docuisse et tradidisse, baptismum haereticorum esse nullum (Firmiliani epist. inter Cyprianicas 75. p. 353), ab Ecclesia non est approbatus tanquam S. Pater, adeoque exigua vel nulla hac in re auctoritate gaudet.

*) Cf. Maran. Praef. in Opp. S. Justini P. II. c. 13. n. 4. et Nat. Alex. Hist. Eccles. Saec. II. Diss. 16 §. 22.

**) Praeclarum hujus rei extat exemplum in S. Augustino de Bapt. contra Donat. l. 6. n. 3. Cf. S. August. ep. 148. n. 15.

singillatim sumti, cum reverentia quidem, sed ut homines cum delectu atque judicio. Quod si quis aliter sapit, nec sanis consiliis adquiescit, hic jam non SS. Patrum religione, sed sui ipsius amore capitur, et sub veterum Patrum nomine novas opinationes invehere conatur, *) nec leve subit discrimen, in magnos quandoque errores, fidei etiam adversos, incurrendi. Merito itaque P. Alexander VIII. hanc sententiam damnavit: „Ubi quis invenerit doctrinam in Augustino clare fundatam, illam absolute potest tenere et docere, non respiciendo ad ullam Pontificis Bullam.“ **) Quodsi id valet de S. Augustino, qui ad miraculum usque acutissimo ingenio erat instructus et cum eximia literarum peritia conjunxerat praecipuum pietatis studium, quique insigni titulo „Ecclesiae Doctoris eximii“ condecoratus est, multo magis de reliquis SS. Patribus; et si legendo et perscrutando SS. Patres respicere tenemur Bullas Pontificias, multo etiam magis universae Ecclesiae sensum et definitionem observemus necesse est. „Magis“ enim, ut recte ait S. Thomas Aquinas, „standum est auctoritati Ecclesiae, quam auctoritati vel Augustini, vel Hieronymi vel cujuscunque Doctoris.“ ***) Quodsi ergo vere aliquando quidquam a fide Catholica tradita alienum inveniatur in quopiam S. Patre, nunquam unum praeferre licet ceteris omnibus aut fere omnibus. †) — Itaque ex approbatione Ecclesiae generali quoad SS. Patres certitudinem fideles lucrantur, viros istos, quorum scripta ab Ecclesia approbata in omnium manibus versantur, in Ecclesiae Catholicae communione et fide ad finem usque vitae permansisse, eosdem fuisse viros sanctos, atque dogmatum scientia et doctrina sacra apprime eruditos, eos denique testes esse doctrinae a Christo acceptae et ab Ecclesia semper et ubique traditae omni fide dignos. Quapropter ut auctoritate singulorum Patrum recte utatur fidelis lector, eosdem, praesertim ubi de fide aliquid esse testantur, nec facile deserere licet absque gravissimis rationibus, neque tantum singulis deferre, ut unius alte-

---

*) S. Vincent. Lirin. Commonit. c. 7.

**) Propositio damnata n. 30. ab Alexandro VIII. P. decreto edito 7. Decemb. 1690.

***) S. Thomas Aquin. II. 2. q. 10. Art. 12. Haec eadem est ipsius Augustini sententia, ut patet ex lib. de catechiz. rudibus n. 12. et de baptismo contra Donat. lib. VII. n. 1.

†) S. Augustin. c. Julian. l. I. n. 23.

riusve auctoritate contra Ecclesiae sensum aut Pontificis Romani Constitutionem abutatur. *) — Proinde qui Patrum auctoritatem, quemadmodum condecet, ex universali Ecclesiae fide metitur, ita animo comparatus esse debet, ut perinde velit singulos Ecclesiae consentientes sequi, ac ab Ecclesia forte dissidentes deserere. Unde si quando Sanctus aliquis Pater doctrinae vel praxi Ecclesiae adversari inveniatur, vel ejus verba, in quantum fieri potest absque vi iisdem illata, juxta sensum Ecclesiae benignius interpretari oportet, **) vel ubi id fieri minime potest, ingenue fatendum erit, Patrem hunc vel istum errasse, quandoquidem Deus in solis divinis voluminibus hanc inesse felicitatem voluit, ut nullo plane foedarentur errore. ***) Vix itaque melior inveniri poterit regula, quam illa S. Augustini quoad auctoritatem singulorum Patrum: „Quae vera esse perspexeris, tene et Ecclesiae Catholicae tribue; quae falsa, respue et mihi, qui homo sum, ignosce; quae dubia, crede, donec aut respuenda esse aut vera esse aut semper credenda esse vel ratio doceat, vel praecipiat auctoritas.“ †)

§. 18.

Varii gradus auctoritatis singulorum Ecclesiae Patrum.

Hucusque disputatum fuit de singulorum Patrum auctoritate, quae iisdem accrescit per generalem tantummodo Ecclesiae approbationem omnibus communem; at discrimen praeterea oritur majoris minorisve auctoritatis singulorum ex speciali Ecclesiae approbatione et singularibus quibusdam aliis circumstantiis, quae nunc expendendae veniunt. „Periculosum quidem est, de magi-

---

*) Cf. Decretum Gratiani Dist. 20.

**) S. Ephraem Antiochenus ap. Photium Cod. 229 (p. 433—34.) et Facund. Herm. Defens. trium Capitul. l. 11. c. 1. 2. et 3.

***) S. Augustin. contra Faustum Manich. l. 11. c. 5. ep. 82. n. 3. ep. 143. n. 2—4. ep. 148. n. 15. Cf. Natal. Argon. De optima methodo legend. Patr. P. III. c. 8. Hosce errores acute investigandi et notandi studium artem Criticam vocat L. A. Muratori, eam valde commendat legesque in ea observandas tradit in Opere de Ingeniorum moderatione lib. III. c. 14. Nec minorem hac in arte exercenda reverentiam inculcat S. Vincentius Lirin. in Commonitor. c. 7. Cf. Card. Thomasii Indiculus sub IV.

†) S. Augustin. de vera religione. n. 20.

strorum Ecclesiae judicare sententiis et alterum praeferre alteri" *) sed quaedam tantum principia hic statuuntur certa et firma, ex quibus auctoritatis gradus dimetiri licet.

1) Singuli Patres eo majori gaudent auctoritate, quo majori sanctitatis et eruditionis laude floruerunt, majorique postea in Ecclesia existimatione ac fama longe lateque dispersa potiti sunt; quo praecipue spectant Patres simul et Doctores Ecclesiae, et inter hos iterum „magni Ecclesiae Doctores" (vid. supra §. 13). „Absit," recte de his dicere possumus cum S. Augustino, „absit, ut tu aliud (quam Ecclesia Catholica ipsa) saperes, et in ea tam praecipuus emineres." **)

2) Majori porro auctoritate gaudent Patres, qui cum omnibus fere aut plurimis sui aevi Episcopis conjuncti fuere, et commercium epistolare foverunt, vel qui totum fere orbem Christianum peragrarunt, ubique summa in veneratione habiti, vel qui ipsorum Apostolorum discipuli aut saltem Apostolicis temporibus vicini fuere, ***) praesertim in his, ubi simul diserte hanc esse fidem Ecclesiae, a majoribus sive Apostolis traditam, et ab omnibus Catholicis teneri affirmant.

3) Majori item pollent auctoritate scripta illorum, qui fidem Ecclesiae tamquam primipilares et duces contra haeresim aliquam propugnarunt, qui aliquod fidei dogma praecipue defendendum susceperunt, qui in aliquam haeresim proterendam totis viribus incubuere, universa applaudente Ecclesia; nusquam enim melius, accuratius atque nervosius fidei mysteria exposuere. Quo primum enim tempore nova errorum commenta prodibant, divina Providentia dudum praedestinatos excitavit Patres atque Doctores, ad Ecclesiae veritatisque defensionem comparatos, ac non tantum impenso tuendae veritatis amore, verum etiam ingenii acumine summaque eruditione ceteris omnibus longe praestantes; quos ideo in tali quaestione potissimum certe convenit audire et sequi. Quare in hac eadem quaestione dogmatica, de qua tum disceptatum fuit, non solum quoad ipsam dogmatis sum-

---

*) S. Hieron. Comment. in Daniel. c. 9 v. 24 (T. V. p. 681).

**) S. Augustin. c. Julian. l. I. n. 23.

***) Hoc titulo S. Irenaeum commendant S. Basilius M. de Spiritu S. n. 72 et S. Augustinus c. Julian. l. I. n. 5.

mam, sed etiam quoad ejus pleniorem expositionem et illustrationem ac solidam illius probationem, summam ac paene ipsius Ecclesiae auctoritatem obtinent. Ea verbi causa est auctoritas quoad mysterium Sanctissimae Trinitatis S. Athanasii et Hilarii, S. Basilii et Gregorii Nazianzeni, quoad mysterium Incarnationis Jesu Christi Sanctorum Cyrilli Alexandrini et Leonis M., in materia de gratia divina Sanctorum Augustini et Prosperi.

4) Majori etiam auctoritate potiuntur ii Patres, quibus vel ipsi Apostoli Ecclesias a se fundatas commiserunt (ex. gr. Patres apostolici S. Clemens, S. Ignatius et S. Polycarpus), vel qui postea sedes Ecclesiae praecipuas, ut Alexandrinam, Antiochenam tenuerunt, vel denique qui in cathedra S. Petri constituti toti simul Ecclesiae praefuere.

5) Majori insuper auctoritate praestant ea SS. Patrum scripta, quae vel ipsi SS. Patres ceteris praeponunt, *) vel quae Ecclesia singulari laude prosequitur, **) et non tantum simpliciter approbat.

6) Auctoritate itidem eminent scripta illa, quae ab unico quidem S. Patre profecta sunt, sed a multis aliis Episcopis orthodoxis approbata et tanquam propria adoptata; cujusmodi sunt complures S. Basilii, S. Augustini, S. Leonis M. epistolae, S. Basilii liber de Spiritu Sancto, S. Procli Tomus de fide ad Armenos a Joanne Antiocheno et Episcopis Orientalibus approbatus, S. Fulgentii liber ad Petrum diaconum de Incarnatione et gratia Domini nostri Jesu Christi seu Epistola 17., nec non Epistola 15. et al. —

7) Eadem ratione pondus auctoritatis singulorum Patrum crescit, ubi duo vel plures, *quin tamen adesse censeri possit SS. Patrum consensio*, in re aliqua inter se consentiunt.

8) Denique auctoritate irrefragabili et certissima insigniuntur ea SS. Patrum scripta, quae in Concilio

---

*) Vid. ex. gr. S. Augustin. de Praedestin. Sanctorum n. 7. 8. Cf. S. Augustin. de dono perseverant. n. 55.

**) Ita S. Hormisdas P. de S. Augustino declarat: „De arbitrio libero et gratia Dei, quod Romana, hoc est Catholica, sequatur et asseveret Ecclesia, in variis libris beati Augustini, et maxime ad Hilarium et Prosperum potest cognosci." S. Hormisdae P. Epist. 70 (ad Possessorem Episcopum Mansi T. VIII. col. 500).

quodam oecumenico lecta et approbata sunt, et ad instar regulae fidei ab omnibus exinde habentur, ut S. Cyrilli Alexandrini epistola altera ad Nestorium (ep. 4.) et ejusdem epistola ad Joannem Antiochenum (ep. 34.), item S. Leonis M. epistola ad Flavianum Patriarcham Constantinopolitanum (ep. 28.). *)

§. 19.

Patrum auctoritas in rebus dogmaticis et moralibus.

Unum adhuc restat discutiendum, ut facilis deinceps fluat et prona solutio omnium quaestionum in hac materia obviarum. Determinari quippe oportet, ad quaenam objecta SS. Patrum auctoritas sese extendat. Patres sunt testes fide digni doctrinae revelatae a Christo et Apostolis Ecclesiae commissae et ab hac semper et ubique traditae. Doctrina autem Christi duo in se complectitur: *Credenda et Agenda;* debet scilicet tum intellectus hominis veritatibus fidei divinae illustrari, tum voluntas illius ad actiones fidei convenientes moveri; quod ipse Christus indicavit, dum Apostolis mandatum dedit: „Euntes docete omnes gentes (veritates fidei), baptizantes eos in nomine Patris et Filii et Spiritus Sancti, docentes eos servare omnia, quaecunque mandavi vobis" (quibus posterioribus verbis praecepta morum aperte innuuntur). Et revera sicut omnis Scriptura divinitus inspirata, ita etiam omnis doctrina revelata refertur ad pietatem excitandam, fovendam, perficiendam, et ideo absolvitur iis, quae homo credere et agere debeat, ut vitam aeternam consequatur. Quodsi vero Patres testes sunt hujus doctrinae ab origine divinitus revelatae, et postea per Ecclesiam traditae, etiam ipsorum auctoritas, quam Ecclesia nobis testatur, ad Credenda et Agenda vere et proprie pertinet. — Praeterea auctoritas SS. Patrum non est alia, nisi auctoritas ipsius Ecclesiae, cujus nempe singuli consortes redduntur per approbationem omnibus necessariam; quapropter Patres omnes simul sumti integram repraesentant Ecclesiam. Atqui ipsa Ecclesia alia nunquam definivit, nisi quae essent sive

---

*) Concil. Chalced. Act. V. in Definit. Fidei (Mansi T. VII. col. 113) et Act. II. (Mansi T. VI. col. 957. 960 et 972.)

credenda, sive agenda, *) adeoque auctoritatem suam ulterius extendi nunquam censuit. Hinc etiam Sancti Patres quoad auctoritatem suam iisdem circumscribuntur limitibus. — Unde quoties de meris profanis rebus sive cognitionibus agitur a religionis negotio omnino alienis, non alio loco habendi sunt vel ipsi Sancti Patres, quam quo singuli privati auctores. Veneranda profecto semper est Ecclesiae Sanctorumque Patrum auctoritas; sed quae in dogmatibus fidei et morum est certissima magistra veritatis, talem se praestare nequit in his etiam, quae sunt ultra fines sanctissimae religionis doctrinaeque Christianae. **)

Hise praemissis haud erit difficile, SS. Patrum auctoritatem definire; et haec erunt principia:

I. *Sanctorum Patrum consensus, saltem moralis, in rebus fidei et morum, certa et absoluta pollet auctoritate.* Hunc Patrum consensum in fidei et morum doctrina vel ipsa Ecclesia eruit, vel homines privati in eum inquirunt. Patrum enim traditionem atque concordiam unusquisque etiam per se deprehendere valet, si fideliter et accurate Veterum monumenta perlustraverit atque expenderit. Et quamvis nunquam certissime privato cuicunque homini constabit, se absque omni prorsus erroris periculo intelligere verba librosque Sanctorum Patrum, attamen ubi quis evidentia morali cognoscit, se eorum sensa intellexisse, quousque aliter ab Ecclesia non edoceatur, certam credere debebit doctrinam, quam in iis verbis et libris communi et constanti calculo assertam contineri cognoverit; idque satis esse potest, ut sine alio Ecclesiae decreto iis dogmatibus Christiani fidem habere aut tuto possint, aut omnino debeant. Sed istam traditionem evidentiorem et divinitus certam Ecclesia deinde facit, dum dogmata ipsa statuit. Neque dubitare amplius licet, quin Patrum chorum Ecclesia probe intellexerit, et sine errore sensa illorum, collective sumtorum, interpretata fuerit,

---

*) Cf. L. A. Murator. de Ingen. moderat. lib. I. c. 13 seqq. praesertim c. 17. 18. 19. 21. 23.

**) Cf. S. Vincent. Lirin. Commonitor. c. 28. — In historia speciatim Ecclesiastica testes aliquando erunt summa fide digni, et hoc sub respectu auctoritas eorum erit definienda ex principiis, quae generatim de testibus historiae fide dignis valent, de quibus videsis J. Ruttenstok Introduct. in Histor. Eccles.

quando certum est, divinum illi Spiritum adesse, dum traditio ex SS. Patrum scriptis fideliter et sedulo et sincere colligitur, et doctrina a majoribus tradita definitur; tum quod Christus Ecclesiam suam a salutari veritate dogmatum nunquam recessuram pollicitus est, tum quod dogmatum veram et certam definitionem hauriendam esse constat ex Traditione, quae in libris SS. Patrum consignata est, quos ideo ab Ecclesia recte et absque ullo errore intelligi omnino necesse est.

II. *Eadem certa et plena auctoritate pollent ea SS. Patrum scripta, quae ab universa Ecclesia nominatim et expresse tanquam fidei regula agnita et approbata fuerunt* (§. 18 n. 8).

III. *Singulorum SS. Patrum scripta et effata generatim magna, quandoque etiam summa, non tamen certa et absoluta, in rebus fidei et morum, gaudent auctoritate, adeoque, etsi praesidium veritati exhibeant singuli Sancti Patres, firmum tamen ejusdem argumentum praestare non possunt; quo plura autem momenta concurrunt, quae ad augendam singulorum Patrum auctoritatem faciunt* (§. 18), *tanto major etiam erit singulorum Patrum auctoritas.* Unde porro sequitur, magnam etiam singulis exhibendam esse generatim reverentiam, nec facile aut temere licere ipsorum auctoritatem deserere; et quo major fuerit singulorum auctoritas, eo graviora exigi rationum momenta, ut ab eorum auctoritate resiliamus. Sed inde etiam liquet, si, ut plerumque fieri solet, a dogmaticis et polemicis Theologis nonnisi unus vel duo aut ad summum tres afferantur Sancti Patres, vel plura etiam ejusdem S. Patris loca ad confirmationem sacrorum dogmatum et ecclesiasticarum sanctionum, haec per se non suppeditare solidissimum atque divinitus certum veritatis argumentum.

IV. *Auctoritas SS. Patrum non extenditur ad scientias profanas artesque humanas, quae cum doctrina fidei et morum divinitus revelata non sunt conjunctae.* Tantum ergo in ejusmodi disciplinis, ex. gr. historia, geographia, philosophia, astronomia, physica, mathematica, Sanctorum Patrum dicta valebunt apud cordatos viros, quantum rationibus et robustissimis, neque fallacibus argumentis nitentur; tum quia revelatio divina istas disciplinas et scientias haudquaquam complectitur, tum quia Patres hisce in rebus fere secuti sunt auctores profanos sive Gentiles, omni errori humano obnoxios, prout ipsi

aliquando fatentur, haud raro etiam illorum scripta aperte produnt. *)

§. 20.

Auctoritas SS. Patrum in expositione S. Scripturae.

S. Scriptura certe, ut rectus et verus illius percipiatur sensus, interprete indiget. Liber enim scriptus antiquissimis temporibus singulari quadam occasione, circumstantiis a nostra aetate admodum diversis, lingua hodie emortua et plerisque ignota, tractans de rebus a Deo revelatis sublimissimis et difficillimis modumque humani intellectus superantibus absque legitimo interprete varias admittit interpretationes; et revera experientia 18 saeculorum certo certius testatur, inde ab initio errores omnes contra fidem divinam in hac eadem S. Scriptura, quam ad mentem suam quandoque non exigua veri specie depravantes interpretabantur, maximum suum praesidium collocasse. **) Jam vero divini verbi interpres legitima a Deo constituta fuit Ecclesia, cum Ecclesia a Christo et Apostolis universam acceperit doctrinam revelatam, quam Spiritu Sancto semper adjuvante puram integramque perpetuo retinet; doctrinae hujus, quam Deus Ecclesiae totam concredidit, partem continet et exhibet S. Scriptura, doctrinae autem illius non solum verba, sed et maxime sensum verum percepit atque custodit Ecclesia. Unde et Ecclesia eadem plena certitudine et securitate, qua doctrinam divinitus revelatam sibique commissam conservat atque declarat, etiam sensum S. Scripturae verum in rebus fidei et morum retinet atque exponit. Patres autem omnes aut saltem plerique consentientes ip-

---

*) Vid. S. Thomas Aquin. in II. librum Sententiarum Dist. 14. Art. 2 (ed. Venet. 1745 seqq. T. X. p. 198).

**) 2. Petr. 3, 16. Cf. S. Iren. adv. haer. lib. I. c. 9. n. 3. 4., et lib. IV. c. 35. n. 4. — Tertull. de praescript. haeret. c. 17—19 et c. 38—40. — S. Athanas. Orat. I. contra Arian. n. 1. 8. 52. et Epist. ad Aegypt. passim; S. Ephraem. Serm. 2. adv. haeres. (T. II. syr. p. 441—42.) S. Chrysostom. Homil. in S. Phocam. n. 3. (Opp. T. II. p. 707—8.) S. Hieronym. adv. Lucifer. n. 27. et Comment. in epist. ad Galat. c. 1. v. 11—12. — S. Augustin. ep. 120 n. 13. De Trinit. lib. I. n. 6. De nuptiis et concupisc. lib. II. n. 53. S. Vincent. Lirin. Commonitor. c. 2. et 27. et praesertim S. Hilar. ad Constant. lib. II. n. 9., ubi dicit, „neminem haereticorum esse, qui se non secundum Scripturas praedicare ea, quibus blasphemat, mentiatur." Adde S. Cyrill. Alex. epist. 34. fin. et Concil. Nicaen. II. Act. VI. (Mansi T. XIII. col. 281). Cf. etiam L. A. Muratori de Ingen. moderat. lib. I. c. 9.

sam repraesentant Ecclesiam, et Ecclesia posterioris aevi Patres priores consentientes in exponenda S. Scriptura sequitur, quemadmodum ex. gr. luculenter patet ex Concilio Viennensi; *) unde eadem est SS. Patrum consentientium in expositione S. Scripturae auctoritas, quae est ipsius Ecclesiae. Haec argumentatio confirmatur ex veterum Patrum ac Summorum Pontificum et Conciliorum oecumenicorum testimoniis et praxi. Sic jam S. Irenaeus saeculo nominis Christiani altero testatur: „Presbyteri (i. e. Episcopi), quorum legitima est ab Apostolis Ecclesiae successio, et fidem nostram custodiunt, et dilectionem in Filium Dei adaugent, et Scripturas nobis sine periculo exponunt." **) „Omnis sermo (i. e. tota doctrina sana) ei constabit, qui et Scripturas diligenter legerit apud eos, qui in Ecclesia sunt Presbyteri, apud quos est apostolica doctrina." ***) In eandem sententiam concedit S. Leo Magnus asserens: „Non licet aliter de Scripturis divinis sapere, quam beati Apostoli et Patres nostri didicerunt atque docuerunt." ****)

Unde et S. Agatho P. in epistola ad Concilium Constantinopolitanum III., ut sensum nonnullorum S. Scripturae locorum veraciter intelligat, explanationes sanctorum et probabilium Patrum in medium profert. †) Ita et P. Hadrianus I. passim. ††) Concilium quoque Nicaenum II. eandem tenuit viam, †††) nec non Concilium Viennense (v. supra). Denique oecumenica et generalis Tridentina Synodus, in Spiritu S. legitime congregata, ad coërcenda petulantia ingenia decrevit, „ut nemo suae prudentiae innixus, in rebus fidei et morum, ad aedificationem doctrinae Christianae pertinentium, S. Scripturam ad suos sensus contorquens contra eum sensum, quem tenuit et tenet S. mater Ecclesia, cujus est judicare de vero sensu et interpretatione Scripturarum

---

*) Clement. de summa Trinit. et fide Cathol. c. un.

**) S. Iren. adv. haer. lib. IV. c. 26. n. 5.

***) S. Iren. adv. haer. lib. IV. c. 32. n. 1. Cf. c. 33. n. 8.

****) S. Leo. ep. 82. c. 1. — Plura ejus rei documenta exhibet Natalis Argon. De optima methodo legend. Patr. P. III. c. 4.

†) S. Agathonis P. Epist. I. lecta in Conc. Cp. III. Act. IV. (Mansi T. XI. col. 245 seqq.)

††) P. Hadrian. I. Epist. ad Carol. M. pro Synodo Nicaena II. (Mansi T. XIII. col. 766. 769—70 et saep.)

†††) Vid. Conc. Nicaen. II. Act. VI. (Mansi T. XIII. col. 288—89.) Cf. Concil. Francoford. a. 794. (Mansi T. XIII. col. 888.)

sanctarum, aut etiam contra unanimem consensum Patrum ipsam Scripturam sacram interpretari audeat" (Sess. IV.). Quam eandem regulam jam olim Ecclesia Graeca omnibus fidelibus sequendam proposuit. *)

Ex hucusque dictis plura consequuntur circa auctoritatem SS. Patrum in exponenda S. Scriptura, quae hisce comprehendi possunt regulis:

1) *Catholico interpreti non licet, contra „unanimem Patrum consensum" S. Scripturam interpretari;* ubi ergo in expositione loci alicujus non habetur Patrum consensus, saltem moralis, S. Scripturae interpres, quamvis unus alterve SS. Patrum locum istum certo quodam sensu accipiat, alia ratione potest eum interpretari, dummodo graviora pro hac sua interpretatione suppetant illi argumenta.

2) Consensus iste SS. Patrum, contra quem nemo suae prudentiae innixus, S. Scripturam interpretari audeat, debet adesse „*in rebus fidei et morum ad aedificationem doctrinae Christianae pertinentium.*" Non itaque S. Synodus statuit, piaculum esse a Patribus discedere in quaestionibus historicis, philosophicis, mathematicis, physicis, astronomicis, geographicis aliisque hujusmodi rebus, quibus sacrae literae materiam vastam suppeditant; sed conceptis verbis exigit, ut sensum Ecclesiae, ac eosdem Patres consentientes humiliter audiamus, ac fideliter sectemur, ubi agitur de rebus fidei et morum ad aedificationem doctrinae Christianae pertinentium. Sic porro Ecclesia et unitati fidei salutique animarum consuluit, et ingeniorum libertatem eatenus tantum restringit, quatenus plane necessarium est, ut scilicet Scripturae veracitas veraeque fidei doctrina sine vi in tuto collocetur. **)

3) Illud etiam silentio haud est praetermittendum, *non tam opera Patrum exegetica, in quibus genio sui aevi indulgentes allegoriis captandis nimium quandoque intendebant, esse consulenda, sed opera dogmatica, moralia et polemica*, in quibus sat frequenter Scripturae loca, ex quibus dogmata fidei morumque probantur, luculenter tractant, et solide exponunt. Hunc in finem indices locorum S. Scripturae, qui praestantissimis editionibus operum

---

*) Concil. Trullan. c. 19. (Mansi T. XI. col. 952.)

**) Cf. L. A. Muratori de Ingen. moderat. lib. I. c. 23.

SS. Patrum in fine adjungi solent, apprime inservient. Sic S. Cyrillus Alexandrinus, si ex Commentariis ipsius judicium erit ferendum, inferioris subsellii censebitur interpres; si autem ex operibus dogmaticis et polemicis eum aestimemus, in vero et literali Scripturae sensu inveniendo et exponendo versatissimus est primoque loco habendus.

4) In ipsis quoque operibus Patrum exegeticis accurate discerni debet sensus Ecclesiae, quem ab ipsa loco cuidam S. Scripturae tribui Patres diserte testantur, a propria vel singulari SS. Patrum opinione, et a sententiis aliorum, nonnunquam etiam haereticorum, quas in Commentaria sua referre officii sui duxerunt.*) Maxima est auctoritas expositionum primi generis, magna plerumque expositionum alterius, diversa denique pro diversitate auctorum est auctoritas explanationum tertii generis.

5) Patrum singillatim acceptorum in exponenda S. Scriptura eo gravior est auctoritas, quo major fuerit eorum sanctitas, quo praestantior eruditio, sacra et profana, demum quo excellentiori in gradu Ecclesiae calculum approbantem tulerint in hac speciatim materia; qua ratione maxime eminent in expositione theoretica S. Hieronymus, quem Ecclesia „in exponendis sacris Scripturis Doctorem maximum" in Officio compellat, in expositione vero practica S. Joannes Chrysostomus.

Itaque Catholicus interpres sacram Scripturam in rebus fidei et morum „*juxta unanimem consensum* Patrum accipere et interpretari" tenetur; **) sed cum raro admodum et paucissimis tantum in locis ejusmodi SS. Patrum consensus habeatur, in reliquis autem id unum cavendum sit, ne locum quemcunque *contra consensum* Patrum in rebus fidei et morum interpretemur, palam fit, interpretum diligentiae, non obstante illa Ecclesiae sanctione contra petulantia ingenia, amplissimum patere campum. Et revera in rebus, quae ad aedificationem Ecclesiae non pertinent, circa quas interpretum recentiorum industria plerumque versatur, vix ullam Ecclesia frenum injecit. Licentia tantum perniciosa, quae cuncta subver-

---

*) S. Hieronym. adv. Rufin. lib. I. n. 16. lib. III. n. 11. et saep.

**) Professio fidei Catholicae a Pio IV. edita. Cf. Concil. Trid. Sess. 4.

tere conatur, restringitur et coërcetur, libertas ingeniorum non tollitur; quin imo, ut verius dicam, vera et perfecta ingenii humani libertas sic demum inducitur, dum Ecclesia homines ea ratione ab errore retrahit, et ad veritatem divinam quasi manu ducit; eam enim veritatem, ad quam omnes facti sunt, dum libenter et gratanter amplexantur homines, summam, veram et perfectam libertatem assequuntur. *)

§. 21.

Auctoritas Sanctorum Patrum in Ascesi et Pastorali.

In hisce duabus disciplinis theologicis, ut rite figatur SS. Patrum auctoritas, ante omnia distinguere juvat ea, quae constituunt earundem principia dogmatica et moralia, ab iis, quae concernunt sive media sive modum ad virtutem et sanctitatem perveniendi, verbum Dei praedicandi, sacra administrandi, animasque ad salutem aeternam dirigendi.

Principia illa cum nihil aliud sint, nisi ipsissima fidei morumque dogmata, in Sanctis Patribus sunt exquirenda et invenienda; et quoad hanc partem auctoritas SS. Patrum in Ascesi et Pastorali eadem est, quae in rebus fidei et morum. (v. §. 19.)

Quantum ad media, modumque, ea vel ex rei natura et ex genio religionis Christianae accuratius perspectae et in succum sanguinemque versae fluunt, vel principiis psychologicis innituntur, vel a circumstantiis externis temporum locorumque ac personarum pendent. In rebus asceticis et pastoralibus primi generis, seu in modo mediisque perfectionem Christianam acquirendi, animasque in via salutis dirigendi, quae ex rei natura genioque religionis Christianae fluunt, maxima est auctoritas Sanctorum Patrum. Haec enim mera sunt plerumque consectaria ex dogmatibus fidei morumque rite expensis; itaque quanto profundius et accuratius aliquis ipsa dogmata fidei morumque cognoverit et perspexerit, omnique

---

*) Cardinalis Cajetanus sive Cardinalis Thomas a Vio, qui in sua Praefat. in Pentateuchum legem Concilii Tridentini violare quibusdam visus est, nimiam libertatem S. Scripturae explanatoribus vindicando, nonnullos ideo nactus est Censores, ut Melch. Canum Op. c. lib. 7. c. 3. Concl. 5. Cf. Wiest §. 317.

ex parte consideraverit, et quanto diutius et maturius hoc consilio illa expenderit, eo melius et perfectius percipiet, quaecunque ex illis pro vita propria ad normam perfectionis instituenda et pro salute aliorum promovenda recte possint deduci. Si quis insuper haec non meditando tantum invenire studuerit, sed inventa quoque sollicite seduloque exercuerit, sicque contemplationi vitam activam junxerit, quandoquidem his maxime in rebus experientia est optima magistra, majori adhuc potietur auctoritate eadem in materia. Sancti Patres autem utpote viri et eruditione sacra et sanctitate praestantes et approbatione Ecclesiae insigniti, et plerumque Episcopi, qui in cura Pastorali egregie administrata haud raro consenuere et plausum totius orbis Christiani retulere, hisce omnibus dotibus gaudent; jure merito itaque summa hac in parte habetur eorum auctoritas. — In altero genere rerum asceticarum et pastoralium, in iis scilicet, quae principiis psychologicis innituntur, magna certe est SS. Patrum auctoritas, licet non tanta, quanta in rebus primi generis. Haud equidem inficias ierim, in psychologia theoretica complures eorum parum versatos nec solide instructos fuisse; sed, in qua rei hujus omnis cardó vertitur, in psychologia practica vix non omnes insigni cum eventu divina gratia adjuvante praeclaram posuerunt operam. — In tertio denique genere rerum asceticarum et pastoralium, in iis, quae ab externis circumstantiis ut plurimum pendent, distinguere juvat, utrum circumstantiae hodiernae eaedem adhuc sint, in quibus SS. Patres olim versabantur, an diversae modo deprehendantur. Ubi eaedem sunt circumstantiae externae, magna est SS. Patrum auctoritas et eorum agendi ratio exemplum omni imitatione dignum; ubi notabiliter fuerint immutatae, si non externa ipsa agendi ratio imitanda, saltem spiritus, quo ducuntur agentes, indagandus erit et mutatis mutandis, quae prudentia vere Christiana suggesserit, sectandus. Attentis itaque et rite ponderatis circumstantiis ejusmodi plerumque evanescent contradictiones, quas vel in scriptis diversis unius Patris, vel in scriptis variorum Patrum de una eademque re tractantibus aliquando deprehendere licet. *) Oportet ergo hac in parte accurate expendere

*) Si hoc principium recte applicatur, facile solventur ex. gr. contradictiones Patrum de sacris peregrinationibus loquentium, quorum nonnulli eas impense laudant atque commendant, alii contra, ut S. Gregorius Nyss., eas improbant tanquam noxias

et definire, quale genus rerum asceticarum et pastoralium in singulis Patrum sive scriptis sive locis pertractetur, et si forte plura simul jungantur, quale genus praeponderet, ut deinde ex principiis modo stabilitis auctoritatem SS. Patrum recte ubique dimetiamur. Non igitur quemquam hoc errore duci oportet, ut si quid Augustinus, Ambrosius aut Hieronymus contra morem doctrinamque hujus temporis fecerint locutive fuerint, idem statim sibi arbitretur licere. Nam res nonnullae non erant tunc adeo in Ecclesia definitae, ut nunc esse videmus; minime vero licet auctoritati unius alteriusve S. Patris insistendo Ecclesiae canones relinquere aut iisdem refragari (v. §. 17). *) Praeterea magnis illi et divinis bonis quandam licentiam faciendi dicendique assecuti sunt, quae non est passim cuilibet permittenda. Atque etiam si nostra hac aetate illi vixissent, quaedam profecto aliter et facerent, et loquerentur. — Quae modo exposita sunt de auctoritate SS. Patrum in Ascesi et Pastorali Theologia, non minus valent de Jure Canonico. **)

§. 22.

Relatio SS. Patrum ad sacram Scripturam et ad Ecclesiam.

Ut accuratius cognoscatur SS. Patrum auctoritas, haud incongruum videtur auctoritatem SS. Patrum conferre auctoritati S. Scripturae. Tam in sacra Scriptura, quam in Sanctis Patribus conspicitur veritas revelata; utrisque fidem facit Ecclesia, ita ut canon S. Scripturae ab Ecclesia figatur, et SS. Patrum approbatio a sola pendeat Ecclesia; demum Sanctos Patres non minus quam S. Scripturam ipsa Ecclesia interpretatur; sicut enim „illius est judicare de vero sensu et interpretatione Scrip-

---

et dissuadent. — Nec ipse S. Hieronymus quidquam nobis negotii facesset, eadem de materia uno loco asserens: „Adorasse, ubi steterunt pedes Domini, pars fidei est“ (ep. 47. n. 2.), dum alibi idem contendat: „Ne quidquam fidei tuae deesse putes, quia Jerosolymam non vidisti“ (ep. 58. n. 4.).

*) Vid. Decret. Gratiani Dist. 20. praes. c. 1.

**) De auctoritate SS. Patrum in Jure Canonico vid. J. B. Bartholi Episcopi Feltriensis Instit. Juris Canon. c. 41 et 42. (Ausugii 1749.) Zallwein Princip. Juris Eccles. Tom. I. Quaest. IV. c. 6. C. Soglio Institutiones Juris publici ecclesiastici. Praenot. §. 39 et 40. Laureti 1844. p. 89—92.

turarum sanctarum," *) ita pariter illius est doctrinam verae fidei ex documentis Patrum recte intellectis eruere et fidelibus proponere, ut satis constat ex praxi Ecclesiae. Sed quamvis nonnulla Sanctis Patribus cum Scriptura divina sint communia, haud exiguum tamen discrimen intercedit. Nam auctores S. Scripturae sunt a Deo inspirati, SS. autem Patribus inspiratio vere et proprie talis vindicari non potest, proinde singulis S. Scripturae locis et effatis, quae ab auctoribus inspiratis profecta sunt, plena et absoluta inest veritas, ex iisque etiam singulis, dummodo satis clara sint et perspicua, argumenta doctrinae prorsus certa derivari possunt; quod neutiquam valet de scriptis SS. Patrum, quorum auctoritas, ubi singillatim considerantur, tantummodo humana est. Sed alia ex parte iterum praestantiores sunt Sancti Patres, dum multa, quae etiam in S. Scriptura occurrunt, fusiori calamo tractantes magis explanant et dilucidant, plena ratione enuntiant, solidis defendunt argumentis et fortius inculcant; atque etiam dum alia, quae in S. Scripturis non continentur et tamen ad fidem Christianam spectant, in suis scriptis consignarunt ac posteris reliquerunt.

Ecclesia autem, cui Jesus Christus Deus et Dominus noster auctoritatem suam quoad opus Redemtionis in terra commisit, scripta Apostolorum ac discipulorum Domini, nec non postea SS. Patrum ex eorundem manibus accepit, et omni tempore testatur ac fidem certam facit, quaenam sint opera inspirata, quinam ab Ecclesia semper fuerint tanquam Sancti Patres agniti. Porro ubi de obscura quadam quaestione aut rebus fidei in contraversiam vocatis agitur, Ecclesia, antequam fidelibus aliquid credendum proponit, consulit tum S. Scripturam, tum SS. Patres et ex S. Scriptura, nec non ex consensu SS. Patrum fidem haurit atque declarat. **) Qua in re patet, nihil novi tunc a Deo revelari, sed divinam tantummodo opem adesse, ut, quod jam ante revelatum fuerat et ceu tale in S. Scriptura atque SS. Patrum operibus consignatum est, non tamen omnibus cognitum aut saltem a quibusdam in dubium vocatum, ab Ecclesiae Praesulibus sine errore deprehendatur, ***) atque ut ab examine religiose et sapienter instituto et ab evidentia mo-

*) Concil. Trident. Sess. IV.

**) S. Augustin. c. Crescon. lib. I. n. 39.

***) S. Vincent. Lirin. Commonit. c. 23 (ed. Baluz.).

rali, quam sequuntur Ecclesiae Praesules, omnis umbra humanae fallaciae avertatur. Hoc utique patrocinium necessario consequitur ex divinis promissis pro Ecclesiae Catholicae et doctrinae verae incolumitate jam factis adeoque Dei providentiae necessaria tribuendum est. *) Neque tamen ideo Ecclesia superior esse dicitur S. Scriptura, vel ipsis etiam Ecclesiae Patribus. Ecclesia enim eodem Spiritu regitur, quo inspirante S. Scriptura literis mandata est, hancque Ecclesia summa cum reverentia suspicit et tractat. Res eadem se ratione habet, ac ubi Imperator aliquis seu Rex legem suo calamo exaravit, eamque legem ministris suis tradidit custodiendam iisque auctoritatem concessit, dubiis exortis voluntatem ipsius Regis, quam ipse accuratissime iis indicavit et indicare pergit, declarandi. Neque tamen ideo quispiam recte dicet, ministros istos ipsa lege superiores esse aut superiores se gerere. Sanctorum Patrum autem verum sensum Ecclesia humiliter, reverenter, circumspecte et sedulo indagat, nec alia ratione consensum eorum eruit et statuit, ac si eorundem, tanquam orthodoxorum Episcoporum, sententiam in quaestione fidei dicendam exquireret. Itaque Ecclesia, Gentium magistra, semper viva a Deo constituta et a Spiritu Sancto ab omni errandi fallendique periculo ex divina benignitate et speciali providentia praeservata in rebus fidei et morum, S. Scripturam, librum divinum, omni cum reverentia perscrutatur, et Sanctos *Patres*, *magistros* Ecclesiae nullo non tempore agnitos, *consulit* et audit, atque veritatem hac duplici via inventam et probatam, Spiritu S. assistente, certa et absoluta auctoritate omnibus credendam agendamque clare et dilucide proponit.

§. 23.

Solutio objectionum contra hanc SS. Patrum auctoritatem.

Superest demum, ut haec de auctoritate SS. Patrum in rebus theologicis doctrina contra objectiones vindicetur. Insurrexerunt autem potissimum contra SS. Patrum auctoritatem Protestantium quidam, ut Rivetus, Dallaeus, J. Clericus et Basnagius. **) Objicere autem solent pri-

---

*) Murator. de Ingen. moderat. lib. I. c. 19.

**) Andr. Rivetus in suo *Tractatu de Patrum auctoritate*, qui praemissus invenitur ejusdem *Critici sacri* libris quatuor, qui

mo: Sancti Patres homines sunt, et qua tales errori obnoxii, quandoquidem labi et errare humanum est; nunquam ergo illis tanta auctoritas competere potest, ut in rebus fidei plenam et indubitatam fidem facere possint. Respondemus: Consensus Patrum utique, quatenus Patrum est, testimonium est humanum, non vero, quatenus Ecclesiae fides est. Sicut enim regia diplomata regiam auctoritatem non habent, ut ab ipsius ministris conscripta sunt, sed ut regio sigillo sunt obsignata, et mandata regia continent; ita Patrum sententiae in ejusdem dogmatis assertionem diversis locis atque temporibus consentientium illudque proponentium ut dogma fidei, testimonii humani limites et vires excedunt, non per se spectatae, sed ut Ecclesiae veluti sigillo obsignatae et auctoritate receptae, ejusque doctrinam ab Apostolis traditam continentes et exprimentes. Non itaque idcirco eorum sententiis assentimur, quod ipsi dixerint, sed quia ipsius Ecclesiae catholicae, ex Dei dono juxta Christi Salvatoris promissionem infallibilis, sensum exprimunt ac personam repraesentant, nec proinde respui possunt, quin summa Veritas, ipse nimirum Deus verax, respuatur. Unde merito verba Christi huc referuntur: „Qui vos spernit, me spernit" (Luc. 10, 16.). *)

Objiciunt praeterea: SS. Patres, quod apud omnes in confesso est, aliquando errarunt etiam in rebus fidei ideoque a se invicem aliquando dissentiunt; quin etiam in errore consentiunt, **) ex. gr. quum universi Patres

---

saepius prodierunt 1612, 1625 etc. Genevae, Lipsiae et al. — *J. Dallaei de Usu Patrum libri II.* Genevae 1632 (gallice), et interpretatione latina ab ipso auctore recognita, aucta et emendata Genevae 1656 et 1686. Hujus argumenta brevi conspectu exhibet simul et refellit Natalis Alexander in Histor. Eccles. Saecul. II. Dissert. 16. §. 22 et 23. Variorum inter ipsos Protestantes de hoc Dallaei opere sententias, ejus patronos et adversarios exhibet J. G. Walch in sua Bibliotheca Patristica c. 15. §. 150. Praecipue vero illum Dallaei librum extollit vir ceteroquin eruditissimus, sed in SS. Ecclesiae Patres nimis iniquus et acerbus, Joannes Clericus in epist. critica 4. (in Arte Crit. III. p. 98.) Novus denique peroratae olim a Riveto et Dallaeo causae succurrit patronus Basnagius Dissert. IX. in fine saec. II., cujus argumenta profert et expendit J. D. Mansi in Nota ad Nat. Alex. Dissert. supra allegatam (T. III. p. 563—65).

*) Cf. S. Hieronymi Comment. in Epist. ad Philemon. v. 4 — 6. (T. VII p. 752.)

**) Hanc materiam de Patrum erroribus potissimum dogmaticis fuse exaggerat Walch Biblioth. Patrist. toto capite 14., ubi plurima

uno ore asseverarunt, Beatam Virginem Mariam in peccato originali esse conceptam; ergo tuti duces in rebus fidei esse non possunt. — Respondemus: Negari quidem non potest, aliquos in scriptis SS. Patrum deprehendi errores, etiam in rebus fidei, sed singulorum errores non tollunt omnium consentientium in rebus fidei traditae auctoritatem, quandoquidem nec Ecclesia singulas singulorum Patrum sententias adoptat, neque Catholicus homo easdem sequi tenetur (vid. supra §. 15. 16. 17. 19.). Omnes autem Patres seu fere omnes in dogmate aliquo unquam errasse, falsa est assertio. *) Si qua vero extat in fide discrepantia inter Patres, ea vel ab unius alteriusve Patris errore, quem contingere posse concedimus, repetenda est, vel haud raro in sola locutionis varietate sita est, aliis aliam sensa sua explicandi viam ineuntibus, ut, quam defendendam susceperant veritatem, firmius solidiusque stabilirent, aliis aliter incedentibus, ut, quem metuebant, errorem studiosius devitarent. Ejusmodi durae locutiones ex. gr. S. Hilario Pictaviensi erroris apud quosdam suspicionem asperserunt.

Porro etiam objiciunt: Sanctorum Patrum multa opera interiere, praesertim ex tribus primis Ecclesiae saeculis; quae vero extant, multis mendis sunt foedata, quandoque interpolata aut mutilata; alia denique haud pauca SS. Patrum nomine conficta sunt opera, quae eosdem revera auctores non habent, sed nescio quem impostorem. — Respondemus: Cum Deus Ecclesiam suam nunquam interire voluit, cumque eam SS. Patrum consensum in rebus fidei et morum sequi jussit, divina utique providentia curabit, ne omnes SS. Patrum libri in mundo pereant, sed ut qui ad veram fidem confirman-

---

ejus rei exempla partim vera, partim falsa affert. Cf. de Patrum erroribus in Doctrina morali l. c. c. 13. §. 128, ubi tamen ipse Walchius plurimum hallucinatur. Ceterum haud immerito castigantur ii Patrologiae auctores, praesertim Catholici, qui in suis Patrologiis totum caput: *De erroribus Sanctorum Patrum*, inscribunt. Cf S. Vincent. Lirin. Commonit. c. 7. — Facund. Herm. Defens. trium Capitul. lib. II. c. 3. — Wiest §. 327. Murator. de Ingeniorum moderat. lib. III. c. 14. initio.

*) Falsam esse hanc assertionem speciatim quoad Patrum sententiam de immaculata B. V. Mariae Conceptione, solide probat Nat. Alex. l. c. §. 21. Cf. §. 22 (p. 557. 561). Cf. etiam De opt. methodo P. I. c. 7 et 8. Murator. De Ingen. moderat. lib. II. c. 4. — Melch. Canus lib. 7. c. 1.

dam potissimum conferre possint, ab interitu serventur. *) Menda autem, quae alicubi irrepserunt, et ipsae etiam interpolationes vel ab arte Critica iterum sunt detecta et correcta, vel utpote leviora non tanti sunt momenti, cum et ipsa S. Scriptura, cujus tamen auctoritatem etiam adversarii agnoscunt, simile fatum haud effugerit. Opera vero supposita sensim eliminat Ars critica; et si ex uno alterove eorundem argumenta olim deduxisse inventa sit Ecclesia, non unum alterumve opus, sed omnium Patrum consensum sequitur Ecclesia; nec apud ipsos Protestantes falsum auctoris nomen fidem detrahit lucubrationi, cujus doctrina est sana. Hujus rei praeclarum extat exemplum in symbolo S. Athanasii, quod, licet non sit S. Athanasii, cujus prae se fert nomen, sed ignoti cujusdam auctoris, tamen ceu fidei regula ab omnibus Christianis agnoscitur.

Dicunt etiam adversarii, ipsos SS. Patres auctoritatem suam aliorumque Patrum haud magni fecisse, id quod sat multis allatis locis firmare conantur. **) Sed Patres, ubi auctoritatem vel propriam vel aliorum Patrum deprimere videntur, vel loquuntur de suis ipsorum operibus, ubi certe modestia prohibet, quo minus sibimetipsis insignem quandam et eminentem auctoritatem tribuant, praesertim ubi non in rebus dogmaticis ab Ecclesia traditis, sed in mera speculatione versantur; vel loquuntur de coaevis, eruditis utique et sanctis viris, sed nondum ab Ecclesia approbatis; vel etiam agunt de Scriptoribus ecclesiasticis, qui non erant Patres proprie tales, aut certe de singulis Patribus, qui sententias quandoque sin-

---

*) Quamvis non adsit necessitas absoluta, ut Deus ad conservandam fidem revelatam conservet etiam libros S. Scripturae (cf. S. Irenaei adv. haer. lib. III. c. 4. n. 1. 2.) atque SS. Patrum, nihilo tamen secius, quae sit ejus voluntas sapientissima, ex iis, quae ad nostram usque aetatem fecit, satis cognoscere licet; nec eum, qui oeconomiam salutis humanae restauratae accuratius meditari voluerit, consilium benignissimum Providentiae divinae, in ejusmodi agendi ratione latens, effugiet.

**) Ejusmodi loca sunt S. Augustin. c. Faust. lib. 11. c. 5. De Baptismo contra Donat. lib. 2. n. 4. seqq. De dono perseverant. n. 55. De Trinit. lib. 3. Prooem. n. 1. 2. item ep. 82. n. 3. ep. 143. n. 2. 3. 4. ep. 148 n. 15. porro S. Hieronym. ep. 37. ep. 58. n. 10. ep. 84. n. 8. ep. 119. n. 11. Apolog. c. Rufin. lib. 2. n. 17. — S. Ambros. ep. 46. n. 2.

gulares et a fide Ecclesiae alienas fovebant, denique haud raro de rebus ad fidem moresque non spectantibus. Ceterum hi ipsi Patres, quos inprimis allegare solent adversarii contra SS. Patrum auctoritatem, eadem uti auctoritate, ubi aderat Patrum consensus, huncque consensum contra hostes veritatis urgere minime dubitabant (vid. §. 12. n. 5.), aperte sic mentem suam de auctoritate SS. Patrum declarantes.

Caput II.

De Arte Critica. *)

§. 24.

Notio et necessitas artis criticae in Patrologia.

Auctoritas SS. Patrum, de qua hucusque sermo erat, iis tantummodo convenit, qui vere et proprie Sancti Patres audiunt, qui eruditione et sanctitate praepollent, et qua in re omnis hujus rei cardo vertitur, qui Ecclesiae approbatione digni habiti sunt. Pariter etiam ea solum scripta Patrum, quae vere ab iisdem proficiscuntur, et quae nec additionem nec mutilationem nec ullam prorsus mutationem passa sunt, eadem potiuntur auctoritate. Ex his vero consequens est, plurimum certe interesse, ut fir-

*) De hac materia uberius tractant P. Honoratus a S. Maria Animadversiones in regulas et usum Critices. Venet. 1738. praesertim Tom. I. — Lauhraesel Tractatus de malo usu Critices in negotio religionis. Paris. 1711. praesertim Volum. altero. — Mabillon de Studiis monasticis P. II. c. 13. — De optima methodo legend. Patr. P. II. c. 15. P. III. c. 11. — El. Dupin Praefat. in suam Bibliothecam Auctorum Eccles. p. XV — XX. — Sixtus Sen. Biblioth. Sanctae lib. IV. in fine (p. 504 —8). — G. Cave Histor. literar. Scriptorum eccles. Prolegom. Sect. VI. — J. Clerici Artis Criticae P. III. Sect. II. tota. — Demum Patrologi recentiores omnes, ut Schleichert P. III. c. 1. 2. et 5. — Macarius a S. Elia P. III. c. 1. 2. et 6. — Tobenz P. Theoret. cap. 8 et 9. — Wiest P. I. Cap. I. Art. 1. — Permaneder T. I. §. 38—49. Adde Hefele in Tüb. Theolog. Quartalschrift. Jahrg. 1842. S. 437—42.

ma teneamus principia, quorum ope scripta illa, quae vere a SS. Patribus profecta sunt, et quidem in sua forma originaria, nullatenus immutata, tuto dignoscere valeamus; quandoquidem ex his solis certa argumenta (juxta theoriam Cap. I.) deducere licet. Ast ubi vera SS. Patrum scripta cum falsis temere misceri contingit, plurima inde et gravissima mala in statum Theologiae, et generatim in rempublicam literariam redundant. Ita enim haud infrequenter continget, ut, dum antiquissimos et gravissimos, eruditissimos et sanctissimos scriptores rerum gravissimarum testes adhiberi existimamus, rei veritate explorata hominis et recentissimi et abjectissimi, levis cujusdam Graeculi, aut obscuri monachi, quandoque etiam impii haeretici (v. infra §. 26.) testimonium proferatur; ita vero dogmata obscurantur, foedantur Moralia, historia vacillat et traditio perturbatur; adeoque procul dubio suppositi SS. Patribus libri et veritati adversantur et Ecclesiae. *) Quapropter summa adhibenda erit cautio omnisque diligentia, ut ne vera SS. Patrum opera falsis temere permiscentes in tot ac tanta mala incurramus, ne fidem nostram et Ecclesiae putridis fulcris statuminemus, neve contra adversarios plumbea potius, quam ferrea vibremus arma. Contra ejusmodi vero errores, quantum fieri potest, nos praemunit ars Critica. **) Est autem

---

*) „Ex noxa hac non modo haeretica dogmata decus sibi et honestamentum quaerere, sed fidem et auctoritatem, quibus sacra illa monumenta unice pollent, languere inde et evanescere; et postquam fucum in aliquibus detexit lector, de aliis eum dubitare et demum omnia despicere," ait J. Fellus Oxoniensis, cultor Patrum eximius, in Praefatione in suam Editionem Cypriani.

**) Sunt, qui vix audito *Critices* nomine statim cohorrescant, cogitantes ingentem stragem et deplorandam, quam audacia et temeraria ingenia recentissimo aevo in SS. Patrum operibus et ipsis voluminibus divinis ediderunt, ita ut nullum fere monumentum antiquum extet, quod non dejectum sit aut saltem vacillet (aliqua temeritatis hujus exempla videsis in J. G. Walch Biblioth. Patrist. §. 48.); sed hanc tantam invidiam arti isti creavit abusus, qui penes virum cordatum nunquam efficiet, ut artis tam utilis et necessariae etiam rectus tollatur usus; si quidem re attentius considerata cuique palam fiet, bonam Criticen esse instrumentum veluti generale, sine quo nemo possit vere literas profiteri, clavem ipsam, progressum et absolutionem scientiarum humanarum, historiae denique ecclesiasticae operumque SS. Patrum murum et clypeum; abusus vero declinari possunt per solida principia et prudentes cautelas ac regulas in Critices exercitio observandas.

ars Critica generatim scientia, quae docet, verum discernere (κρίνειν) a falso. — Ejus porro finis est, veritatem sive theologicam, sive physicam, historicam etc. invenire, et falsum persequi aliisque vitandum ostendere. In omnibus itaque disciplinis humanis magis minusve locum habet Critica, et pro diverso, in quo exercetur, objecto, diversis etiam nominibus inscribitur ex. gr. Critica theologica, historica etc. Hic autem nonnisi agetur de Critica, quam compellare possis literariam. Intelligitur autem sub Critica literaria ea scientia, quae docet veros et genuinos foetus literarios uniuscujusque auctoris in sua forma originaria probe et rite discernere a quibusvis aliis. Itaque Critica literaria SS. Patrum principia debet figere, ex quibus dijudicare possimus, quae opera vere a singulis SS. Patribus fuerint conscripta, quae iisdem falso tribuantur; quae porro immutata ad nos pervenerint, quae denique qualemcunque subierint mutationem. Opera quae illum revera auctorem habent, cujus prae se ferunt nomen et cui vulgo tribuuntur, vocamus *genuina;* secus vocantur *supposita* seu *spuria*, aut etiam adulterina. Quodsi argumenta in utramque partem fere sint aequalis momenti, ita ut nec genuinum esse certum aliquod opus, nec supposititium satis firmis evinci possit rationibus, opus vocatur *dubium*. Opera, quae mutationem quandam internam, seu quoad argumentum suum passa sunt, vocamus *corrupta* seu *adulterata;* eaque rursus sunt vel *interpolata*, si quaedam aliena manu operi adjecta sunt, quae auctor inibi non posuit nec poni voluit, vel *mutila* seu *mutilata*, si qua ab auctore ibi posita postea quademumcunque ratione exciderunt. Opera, in quibus nullus ejusmodi defectus occurrit, vocantur *integra*. *)

§. 25.

Basis artis Criticae.

Ut in arte Critica exponenda recte versemur, juvat praemittere et praestruere tanquam basin omnia ad pri-

*) Eam vero Critices partem, quae Opera et loca mutila vel interpolata ab integris discernere, et inter varias lectiones seligere optimas docet, hic pertractare animus non est, utpote quae vix ullius tironibus in studio Patrologiae esse possit utilitatis. Hic editiones praestantissimas sequi, maxime erit consultum.

mam originem et propagationem librorum SS. Patrum spectantia, quae ad discernenda genuina a spuriis quodam modo facere possunt. Sancti Patres vix non omnes libris a se exaratis nomen suum inscripsere; paucissimi tantum, praesertim monachi, fere humilitatis gratia ascito nomine quodam appellativo latere maluerunt; quod ex. gr. compertum habemus de S. Vincentio Lirinensi, qui eam ob causam Peregrini nomen in suo Commonitorio assumsit. *) Postquam vero Patres ejusmodi opera composuerant, illa non quibuslibet librariis, sed domesticis iisque diligentibus tradiderunt, qui ea accurate transcriberent; nec enim aliter edi in lucem potuissent Patrum scripta, nisi ipsi exemplaria nonnulla exscribenda curassent; librarii autem illi, quorum munus erat libros dominorum suorum describere, sine dubio omnem operam et curam in suo munere obeundo ponebant. Neque vero timendum erat, ne librarii alii, qui sibi victum transcribendis libris quaeritabant, saltem ab initio ejusmodi scripta corrumperent; nam eorum fraudem dolumque, comparatis inter se exemplaribus, promtum erat detegere, quibus semel detectis nemo certe iterum libros ab eis conscriptos emisset. Quin imo auctores ipsi, ut summa diligentia codices accurate describendos curarent, solemnem adjurationis formulam suis operibus adjecerunt. **) Praeterea diligenter servabantur ipsa autographa, quibuscum descripta componere et conferre cuivis licebat. Libros etiam ita editos partim in scriniis publicis ecclesiarum, ad quas fuerant directi, ***) vel a quibus fuerant profecti; †) partim in aliis praecipuis orbis Christiani

---

*) Gennad. de Scriptor. eccles. c. 64.

**) Ita primus *S. Irenaeus* in fine libri de Ogdoade, prout refert Eusebius in Histor. Eccles. lib. 5. c. 20. et S. Hieronymus in Catalog. c. 35. Adde *S Cyrilli* Hierosolym. Admonit. ad Lectorem subjectam Procatechesi (p. 14). Cf. *Eusebii* Caesar. Obtestationem, quam Chronici sui Praefationi subnectit (Opp. Hieron. T. VIII. P. I. p. 9–10). *Rufini* Prolog. in libros Origenis περὶ ἀρχῶν a se versos (Opp. Orig. T. I. p. 46): Vid. etiam *Epist. Ecclesiae Smyrnensis* de martyrio S. Polycarpi n. 23. 24.

***) Exempli gratia vid. S. Leo. ep. 69. c. 1.

†) Ex. gr. videatur S. Gregorii M. epistola ad Secund. praefixa ejusdem Homiliis in Evangelia, nec non Joannis Diaconi Praefatio in suam Vitam S. Gregorii Magni; item vid. S. Cyrilli Alexandr. ep. 34. fin. cf. Anastasii Biblioth. Nota margin. in Hadr. P. Epist. ad Taras. lectam in Concil. Nic. II. Act. II.

ecclesiis *) earum Praesules pia religione asservari, quandoque etiam in ecclesiasticis conventibus publice legi curarunt. — Porro alii Patres et scriptores ejusdem vel sequioris aetatis vel de iisdem materiis tractantes illorum scripta in confirmationem suarum assertionum laudabant, ac locos nonnunquam sat prolixos allegabant suosque faciebant; vel etiam in posterorum memoriam accuratos, quantum fieri licuit, texebant catalogos scriptorum omnium ecclesiasticorum tam sui aevi, quam proxime praecedentium temporum. — Contigit etiam, ut unus alterve multorum operum auctor sub finem vitae ipsemet, alii aliis permoti rationibus, suorum operum indicem perficerent. **) — At vero etiam ubi hujusmodi certa desunt indicia, alia tamen praesto erunt, quae Critices fundamenta jacere possint, petenda ex operum sive materia, sive forma. Quae enim in singulis occurrunt libris, congruant necesse est auctori et tempori, quibus tribuuntur. Quaedam, ut historiae fert progressus, certa quadam aetate jam praeteriere, quaedam vero eadem aetate sensim prodire incipiunt atque incrementa capiunt, quaedam denique haec vel illa aetas nondum tulit. His omnibus accurate convenire debet libri argumentum. Praesertim vero, ut alibi (§. 8.) notatum est, dogmatum explicatio sensim in Ecclesia progreditur et varia percurrit expositionis stadia, ita ut modo haec, modo illa dogmata nunc quoad rei substantiam, nunc quoad speculativum illa *exponendi* modum disputationem subeant, porro ut certa quadam aetate singulares expressiones vel nova vocabula ad dogmata antiqua optime designanda adhiberi coepta sint, demum ut plerique auctores certa quaedam dogmata et singulares etiam opiniones argumentis sibi propriis tueantur. Haec, quae de dogmatis sunt dicta, multo magis valent de disciplina Ecclesiastica, quae per se mutationi est obnoxia. Verum non materia tantum, sed forma quoque operum erit attendenda. Quemadmodum enim suus cuique homini corporis habitus est, suus cuique vultus, suus cuique nativus color, sua cuique vox,

---

(Mansi T. XII. col. 1081.) Cf. Origines de l'Eglise Romaine. Paris 1836. T. I. Chap. IX. (p. 310—20).

*) Vid. Concil. Cp. III. Act. VIII. (Mansi Tom. XI. col. 360 et 372.) Act. IX. (ibid. col. 388.) Act. X. (ibid. col. 392 seqq. praesertim col. 396).

**) Id ex. gr. constat de S. Augustino, qui sub vitae finem libros Retractationum exaravit.

aliaeque singulares notae, quibus a ceteris hominibus distinguatur, ita singulis quoque Patribus Ecclesiae peculiares quaedam proprietates inhaerent, quae aut nunquam, aut raro alteri conveniant; singuli eorum singularem prae se ferunt orationis characterem, dictionis contextum, texturae continuitatem, elocutionis formam, figuras loquendi, dispositionis artificium, tractationis methodum et alia, quae cuique diserto auctori propria sunt. Imo etiam diversae aetates Ecclesiae pro varia literarum humaniorum conditione alium atque alium orationis et dictionis characterem diversamque res tractandi methodum exhibent. Ad haec ergo omnia respicere oportet, ut justum in quaestionibus criticis feratur judicium.

§. 26.

Causae suppositionis et corruptionis Operum SS. Patrum.

Causae, unde suppositio et depravatio operum SS. Patrum originem traxere, ad sex genera commode reduci possunt. Harum prima et antiquissima est

1) *haereticorum malitia.* Haeretici enim qui axioma vere Catholicum: in rebus religionis non esse verum, quod est novum, nunquam ex mentibus suorum funditus extirpare, nunquam penitus obliterare valebant, fontes omnis veritatis revelatae, S. Scripturam et Patres, Traditionis testes, identidem in suas pertrahere sententias satagebant. Quem in finem varia adhibuere media; genuinos S. Scripturae libros perverse ad suam mentem interpretabantur (vid. §. 20.); pariter genuina SS. Patrum opera ad suos errores confirmandos haud raro detorquebant; *) praeterea tam Apostolis et discipulis Domini, quam sequioris aetatis Patribus haud pauca supposuere opera, unde tot falsa evangelia, falsa Acta, falsae Apostolorum eorumque discipulorum epistolae, falsa denique omnis generis opera Patrum publicam lucem aspexere, ut horum ope errores haeretici, specioso nomine latentes et commendati, lectorum imprudentium animos occuparent et inficerent; **) alii demum, ubi istud fieri

---

*) Id exemplis ex historia Ecclesiastica depromtis confirmatur apud St. Wiest §. 311. 312. 313. Cf. Walch Biblioth. Patrist. c. 9.

**) Quodsi quis editionum SS. Patrum a Maurinis adornatarum appendices perlustraverit, multa et luculenta hujus rei inveniet

minime licuit, saltem, quo pestiferis suis erroribus vel sic patrocinium quaererent, nefarias manus antiquorum Patrum monumentis injecere vel adjicientes, quae suis erroribus favebant, vel detrahentes delendo aut omittendo, quae iisdem adversari poterant; *) quod idem triste fatum non minus libri Apostolorum et discipulorum Domini saepius experti sunt, cum homines temerarii et impii vel totos divinae Scripturae libros sibi minus arridentes reprobarunt, vel in codice divino iis, quae Hagiographi vere dixerant, superaddiderunt, quae Hagiographi ex mente istorum Novatorum dicere debuissent, vel denique hinc inde aliqua erroribus suis adversa eliminarunt.**) Ceterum haeretici labentibus saeculis sibi succedentes errores quandoque mutant, indolem agendique rationem non mutant. ***)

2) Alteram suppositionis et interpolationis causam constituunt *librariorum quorundam*, *praesertim posteriorum fallacia et malae fraudes*. Horum alii quaestus et turpis lucri causa, consarcinatis variis diversorum Patrum locis aptatisque pro arbitrio principiis, insignis cujusdam Pa-

---

exempla; unum alterumve hic indicasse sufficiat: Tertulliani seu potius *Novatiani liber de Trinitate* aliquando ab haereticis sub nomine S. Cypriani venditabatur, Rufin. de adulterat. librorum Origenis in Opp. Orig. T. IV. Append. p. 53. Cf. S. Hieron. c. Rufin. lib. II. n. 19. et de Scriptor. eccles. c. 70. — Eutychiani quoque „multos Apollinaris libros Athanasio, Gregorio Thaumaturgo et Julio falso adscripserunt," ut diserte testatur Evagrius in Histor. Eccles. lib. 3. c. 31. Cf. Opp. S. Augustini ed. Maur. Venetae tertiae T. XVI. Praefat. p. IV—V.

*) Id ex. gr. accidit in longioribus S. Ignatii epistolis, qu e ab Arianis interpolatae sunt; de aliis exemplis vid. Eusebii Hist. Eccles. lib. 4. c. 23. S. Anastasii Sinaitae Ὁδηγός c. 10. (p. 198—200). Concil. Nicaen. II. Act. V. (Mansi T. XIII. col. 183—92) et P. Hadrian. I. epist. ad Carol. M. pro Synod. Nicaen. II. (Mansi l. c. col. 795—96.) Synodica Concil. Francoford. a. 794 ad Episcopos Gall. et German. (Mansi l. c. col. 884 seq.). *Rufin.* in libro de adulteratione Operum Origenis (Opp. Orig. T. IV. Append.), quocum tamen perpetua collatione jungendus est *S. Hieronymus* Apolog. II. c. Rufin. n. 17—20. Cf. Germon de veteribus Haereticis ecclesiasticorum codicum corruptoribus. Paris. 1713. P. Coustant Vindiciae veterum Codicum confirmatae. Paris. 1715.

**) Cf. dicta S. Dionysii Corinth. apud. Euseb. Hist. Eccles. lib. 4. c. 23. fin.

***) Vid. Sixti Senensis Praefat. in suam Biblioth. sanctam n. III.

tris nomen hujusmodi seu homiliis seu libris adscribebant, ut et facilius et pluris venumdarentur; alii non a pluribus, sed ab uno tantum scriptore exceptas lacinias, ut melius poterant, assuebant, et praemisso illustri nomine proferebant in publicum; alii demum audaciores integras homilias orationesve omnibus suis partibus et numeris absolutas, celato veri auctoris nomine, praeclari cujusdam Doctoris vel Patris titulo insigniebant, vulgarium hac ratione et interdum quoque obscurorum hominum foetus nobiliorum auctorum titulo coronantes; vel paucis ab initio verbis periodisve ablatis aut mutatis bis vendebant tanquam diversa variorum Patrum opera. Harum malarum artium exempla sat multa invenire licet in Appendice Operum SS. Athanasii, Basilii, Chrysostomi, Augustini aliorumque. *)

3) *Librariorum etiam errores ex imperitia vel negligentia orti* haud raro suppositionis vel corruptionis ansam praebuere. Id vero pluribus modis accidit, cum scil. vetustior quidam librarius ob materiam Operum non dissimilem diversorum auctorum libellos eodem copularet volumine, recentior vero librarius sive impressor, aut non reperiens adscriptos titulos, aut obliteratos offendens ei tribueret omnia, cujus in fronte voluminis conspexerat nomen; vel cum alii meris nixi conjecturis, genuinorum auctorum nomen nescientes, vel rationes satis validas ad illud mutandum sese habere existimantes Patris cujusdam nomen praefigerent; vel cum auctor aliquis libris a se in formam Dialogorum, vel alio modo scriptis nomina**) colloquentium indidit, Ciceronis exemplum secutus; vel etiam cum titulorum ambiguitas nominumque similitudo causa aliquando fuit, cur opera quaedam SS. Patribus falso assignarentur; ***) denique cum Homi-

---

*) Quaedam recentiora hujus rei exempla affert Sixtus Sen. loco supra laud. n. II. Luculentum istiusmodi exemplum praebet S. Cyrilli Alexandr. *Dialogus VIII. ad Hermiam de Incarnatione Unigeniti*, qui non est nisi ipsius liber de recta fide ad Imperatorem Theodosium, in quaestiones et responsiones dissolutus, cui aliud quoddam initium praefixum est.

**) Ita ex. gr. Vigilius Tapsensis quinque libros edidit nomine Athanasii, quem ibi colloquentem inducit; quos deinceps imperiti librarii S. Athanasii legitimum esse opus censuerunt. Cf. Opp. S. Augustini T. XVI. (edit. Venetae tertiae) Praefat. p. IV—V.

***) Ea ratione contigisse videtur, ut *Ambrosii* Autperti, monachi Benedictini saeculo octavo degentis, *Sermo de Purificatione*

liae praesertim variorum SS. Patrum libris Ecclesiae sacris insertae inque Lectiones separatae, nonnunquam ita intermiscerentur, ut discerni vix possent. *)

4) Accedit *eruditorum quorundam ostentatio vel temeritas.* Viri docti enim haud pauci praesertim Graeculi, non ingenio minus, quam aetate dispares, cum nec fama celebrarentur, nec suapte opera famam sibi parere posse confiderent, mutuato praeclari cujusdam Patris nomine aliquam scriptis suis sperabant dignitatem accessuram. Alii iisdem fere, quibus librarii (n. 3.), causis inducti, nominum similitudine decepti **) etc., vel libris, qui auctoris nomine quadenumcunque ex causa carebant, illud nomen conjecturis suis nixi adjecerunt, vel appositum antea leviter immutarunt.

5) Alia porro causa suppositionis est *caeca quorundam hominum pietas*, qui arbitrati sunt, se de Ecclesia bene merituros, si monumenta ecclesiastica in gratiam religionis et veritatis supponerent, ipsique Catholici libros componerent nomine SS. Patrum, quo facilius sui temporis haereticos refellerent; vel se animum suum in rem Christi et Ecclesiae propensiorem prodituros esse, si multas undecunque comportatas lucrubationes, sine ullo judicio ac delectu usurpatas Patri cuidam vendicarent, existimantes, ex auctione et multitudine librorum majorem nominis celebritatem adamato auctori comparatum iri. Sed ejusmodi pium quidem, at caecum zelum Ecclesia, ad exemplum Apostolorum, ***) semper detestata est. †)

B. V. Mariae, nec non ejusdem *liber de conflictu vitiorum et virtutum* olim tribuerentur S. Ambrosio Mediolanensi.

*) Cf. Ballerini Append. Sermonum S. Leonis M. Praefat. n. 9. 10. (Opp. Leonis T. I. p. 389—92). — Quot modis libri per librarios corrumpi potuerint, exponit J. Clericus Art. Crit. P. III. c. 1—12. Cf. Henr. *Stephani* opusculum *de Origine Mendorum*; item S. Hieronym. ep. 71. n. 5.

**) Id. ex. gr. constat de Rufino Aquilejensi, qui S. Xysto Papae tribuit ejusmodi errore captus sententias Xysti philosophi Gentilis, illiusque nomine has latine vertit sententias, vid. S. Hieronym. ep. 133. n. 3.

***) Vid. S. Hieronym. de Scriptor. eccles. c. 7.

†) Nulla prorsus veritate nititur, nec ulla veritatis specie gaudet, quod refert Cave Prolégom. Sect. VII. de Codicibus, quos Romae data opera depravari ipsi nescio quis persuasit; cf. Wiest Patrolog. §. 10. Macar. a S. Elia Patrolog. P. III. c. 1. §. 12. — Ejusdem Cavei criminationem in Catholicos vibratam de fal-

6) Quidam denique Opera supposuere, nullo alio consilio, quam *ut alios decipiendo se ipsos recrearent, seseque exercerent in stylo Patrum imitando;* hac moti ratione auctores nonnulli tractatus edidere nomine S. Cypriani, Ambrosii et Augustini. Ast haec Opera supponendi ratio rarissima dici debet, praesertim inter antiquos. *)

Ceterum generatim major suppositionis suspicio in tales cadit lucubrationes, quas facili opera confingere ex rei natura licuit, cujusmodi sunt: Homiliae, Tractatus morales vel ascetici breviores, Opera pertractantia materiam de qua jam alii Patres fusiori scripserant calamo, praesertim etiam Commentaria in libros S. Scripturae, quibus explicandis jam aliquot Patres vel viri eruditi insudaverant. Minori generatim obnoxii sunt suspicioni Tractatus de fide, de dogmatibus, de rebus difficilioribus, de mysteriis, nec non libri, qui aut ad historiam, aut ad disciplinam ecclesiasticam, aut ad controversiam certi cujusdam aevi pertinent, plerumque demum etiam epistolae, quia ejusmodi opera et diligentius describebantur, et sollicitius asservabantur, et longe difficilius confingebantur.

§. 27.

Principia artis Criticae positiva.

His praemissis jam stabilire licet, ex quibus *criteriis* dignosci possit, utrum opus aliquod S. Patris genuinum sit, an spurium. Criteria prioris generis vocamus principia artis criticae positiva, posterioris vero negativa. Inter principia positiva primum locum occupat *Codicum inscriptio.* Auctores enim fere semper libris a se exaratis et in publicam lucem editis sua nomina inscripsere, quae deinceps librarii cum ipso codice describere haud neglexerunt. Regula itaque prima est: *Opus quodcunque il-*

---

satis SS. Patrum libris amolitur L. A. Muratori de Ingen. moderat. lib. II. c. 6. (p. 303 seqq.). — Ceterum de ejusmodi pia fraude cf. Tillemont Mem. T. XIII. Art. CCCLIV. (p. 949), ubi eam Vigilii Tapsensis agendi rationem non acrius, quam verius condemnat.

*) Sunt, qui existiment, Erasmum Roterodam., eo ductum consilio, S. Cypriani nomine confinxisse librum de *duplici martyrio ad Fortunatum,* vid. Prud. Marani Praefat. in Opp. S. Cypriani p. VII.

lius censebitur auctoris, cujus nomen tanquam auctoris in antiquis codicibus eidem inscribitur. Sed quia nonnunquam vitiata est inscriptio diversis ex causis (v. §. 26), regula haec admittit exceptiones, quae tamen non praesumendae erunt, sed solide probandae. Regula autem isthaec firmabitur, si codex sit vetustissimus, et optimae notae *), cui prima manu illud auctoris nomen adjectum sit, si plures diversarum familiarum et ex toto orbe Christiano collati codices certum aliquem auctorem prae se ferant, si omnes uno consensu eundem exhibeant auctorem, demum si nulla appareat causa, cur huic vel illi potissimum tribuatur auctori, ex. gr. si auctor, cujus nomen codex aliquis inscriptum gerit, nulla nominis celebritate emineat, cujusmodi sunt Nicetas, Chromatius, Bachiarius, al. Iidem etiam codices ita comparati tutissimam sternunt viam, ut Opera Patrum integra nanciscamur.

Alterum principium collocandum est in *testimoniis Veterum.* Utrum quippe Opus quoddam ab hoc vel illo auctore descendat, quaestio facti est, adeoque certis testimoniis eorum, qui rem et scire potuere et dicere voluerunt, statuminari debet. Ejusmodi porro testimonium vel ipse Operis auctor alibi tulit, vel alii ejusdem aut proxime sequentis aevi aut posteriorum saeculorum. Ipsa porro testimonia vel solos librorum titulos referunt, vel ex Opere, quod auctori cuidam disertis verbis tribuunt, etiam locos quosdam totidem verbis allegant. Omnium simplicissima et certissima ratio, genuinos Patrum foetus a spuriis segregandi ea est, si ad indices Operum, ab ipsismet auctoribus conscriptos, recurratur; verum paucissimi Patrum posteris hujusmodi indices Operum suorum transmiserunt, scil. S. Augustinus in suis Retractationum libris, et ex parte S. Hieronymus in ultimo Catalogi sui de Scriptoribus ecclesiasticis capite.

*) Tria praecipue postulantur in codice manuscripto, primo ut vetus sit, atque autographi saltem codicis aevo proximus (haec autem antiquitas ex forma et notis characterum dignosci potest); ut optimis praeterea literis sit exaratus, ac demum mendis omnibus expurgatus. Plura de Manuscriptis vid. in Opere De optima methodo legend. Ecclesiae Patrum P. II. c. 16. 17. — Macar. a S. Elia l. c. c. 2. — Wiest l. c. §. 15 — 19., ubi plures etiam indicantur auctores, hac de materia fusius agentes, inter quos maxime notandus P. Lambecius Commentar. de August. Biblioth. Caesar. Vindobon. (Vindobonae 1766 —82), qui multa ad hanc rem cognitu utilissima profert. Cf. Danz Initia doctrinae Patrist. §. 21—25.

Praeterea SS. Patres saepius in libris, quos genuinos esse eorum foetus citra dubium constat, aliorum quoque Operum, a se elucubratorum mentionem injecere; unde pariter certum deducitur argumentum. — Eadem fere certitudine gaudet altera via secernendi legitima a spuriis Patrum operibus, scilicet antiqui cujusdam Scriptoris vel alius Patris auctoritas. Ejusmodi auctoritas eo gravior est, si testis ille S. Patri, de cujus operibus fert testimonium, aequalis, si eidem amicitia junctus, si ejusdem discipulus fuit, *) porro si, licet aetate posterior, eruditione tamen, sagacitate et acumine critico praestans omnem pene antiquitatis Christianae notitiam hauserat. Hujus testimonii pondus ingravescit, si ex tali Opere locos etiam allegat sive quoad verba, sive quoad sensum. Firmissimum vero inde prodit argumentum, ubi a prima libri cujusdam origine usque ad aetatem recentiorem continua fere adsit testium series, qui uno ore verum libri auctorem produnt. Regula itaque altera est: *Si Opus quoddam vel ab ipso illius auctore, vel ab alio auctore antiquo, qui rem facile compertam habere potuit, nec ulli solidae fraudis suspicioni obnoxius est, Patri alicui tribuitur, sufficiens et certa haec est ratio, ut Opus istud Patri huic vindicetur. Hujus argumenti pondus crescit, si plures ejusdem cum Patre aevi aut proxime sequentis illud ipsum testantur, si locos ex hoc Opere proferunt, denique si omnium subsequentium saeculorum et virorum praestantissimorum accedit confirmatio.* Praecipuum hac in parte adjumentum praebebunt *Eusebius*, qui in sua Historia Ecclesiastica eorum, qui ante ipsum floruerant, scripta diligenter recenset; S. Hieronymus, qui eorum Catalogum (cui titulum fecit: *De Scriptoribus ecclesiasticis* seu *de viris illustribus*) **) data opera scripsit, in quo usque ad finem saeculi III. Eusebium fere secutus, abhinc usque ad finem saeculi IV. scripta Eusebio recentiora addidit; *Gennadius* vero Massiliensis, qui floruit circa finem saeculi V., similiter Hieronymo recentiora ad sua usque tempora deduxit. Continuavit historiam Scriptorum ecclesiasticorum usque ad annum 610. *S. Isidorus* Hispalensis, quem postea

*) Ita ex. gr. Hieronymus in suo Catalogo plurium SS. Patrum refert Opera, quos intime familiares notosque habuit, cf. cap. 103. 106. 117. 128. Aliud exemplum est S. Possidii Episcopi Calamensis Indiculus Operum S. Augustini; fuit autem ille Possidius discipulus S. Augustini.

**) Ita ipse S. Hieronymus nos docet ep. 112. n. 3.

in hoc indice texendo excepere *S. Ildefonsus* Toletanus eodem adhuc saeculo VII., saeculo vero XII. *Honorius Augustodunensis* et *Sigebertus Gemblacensis*, saeculo XIII. ad finem vergente *Henricus Gandavensis*, demum *Ioannes Trithemius*, ordinis S. Benedicti, abbas Spanheimensis, qui usque ad a. 1500 historiam Scriptorum ecclesiasticorum extendit. *) Dein praeter opera *Facundi Hermianensis* in Africa Episcopi, **) qui vixit medio saeculo VI., et *Leontii Byzantini*, ***) qui vixit circa a. 600, in quibus sparsim multa SS. Patrum opera laudantur et varii ex iisdem loci citantur, *Photius* etiam, Patriarcha Constantinopolitanus, saeculo IX. ad finem vergente, vir eruditissimus, in sua *Bibliotheca* †) plurimorum veterum Patrum Opera recenset, argumenta brevi conspectu exhibet, judiciumque suum de iis interponit. Cui jungi meretur Opus minoris quidem momenti, adhuc tamen sat magnae utilitatis, quippe *S. Joannis Damasceni Parallela sacra*. ††) Praeterea quod ad S. Scripturae interpretationem a SS. Patribus factam spectat, quaecunque in hoc literarum genere suo tempore inveniri potuere, collegerunt M. Aurel. *Cassiodorius*, medio saeculo VI., in suo Opere *de Institutione divinarum literarum*, †††) quo monachis suis sacrarum literarum studiosis praeter alia multa omnes sive totius S. Scripturae, sive singulorum

*) Hos omnes auctores, excepto Eusebio, complectitur J. A. Fabricii Bibliotheca Ecclesiastica. Hamburgi 1718 fol. Praeclarum sane opus et omni commendatione dignum, in quo etiam Auberti Miraei Auctarium et Mantissam, quibus supplementa indicum priorum continentur, reperire licet.

**) Edit. optima J. Sirmondi. Paris. 1629. 8vo. et in Sirmondi Opp. T. II. item in Galland. Biblioth. T. XI. pag. 665 seqq.

***) Editio optima habetur in Gallandii Biblioth. T. XII. pag. 623 seqq.

†) *Photii Μυριόβιβλον sive Bibliotheca*, in qua 280 Veterum codices excerpti et dijudicati leguntur, primum edita est graece a Dav. Hoeschelio Augustae 1601. fol. dein gr. et lat. prodiit Colon. 1611. Genevae 1613. fol. Rothomagi 1653. fol. Edit. graec. ex recens. Imm. Beckeri Berolini 1824. 2 Tomi in 4to.

††) Ista Parallela non sunt nisi Eclogae sive Collectanea ex S. Scriptura Sanctisque Patribus deprompta, et in locos communes, ad instar lexici de fidei articulis, de virtutibus et vitiis tractantis digesta; optima editio gr. lat. extat in Joannis Damasc. Opp. ed. Le Quien T. II. (ed. Venet. p. 278 seqq.)

†††) Edit. optima in ejus Opp. edit. Garet. Rothomagi 1679 et Venet. 1729. fol. T. II.

ejusdem librorum interpretes tam Graecos, quam Latinos notos reddere instituit, et *Notkerus Balbulus*, qui saeculo nono (obiit quippe a. 912.) in monasterio S. Galli, cujus instructissima tum erat bibliotheca, idem institutum simili ratione aggressus est. *) — Verum insuper etiam Concilia quaedam ejusmodi testimonia consignarunt, dum variorum SS. Patrum, ad dogmata Ecclesiae confirmanda, Opera protulerunt; hunc in finem potissimum conferre juvabit Acta Concilii Ephesini, Chalcedonensis, Constantinopolitani III., Concilii Nicaeni II. **) et Florentini, ex conciliis vero particularibus Lateranense Romanum habitum sub Martino I. P. (a. 649); quibus etiam jungi possunt tanquam publica documenta quaedam Summorum Pontificum epistolae (eas vide supra §. 12. n. 1.). Ex his omnibus pro re critica haud mediocrem utilitatem captare licebit, dum vel opera veterum Patrum nominant, vel locos ex iisdem haud raro allegant, et sic testimonium pro iisdem ferunt externum.

Denique haec argumenta plurimum confirmantur ex similitudine materiae, methodi et styli, ***) quae intercedit inter librum, quem Patris cujusdam esse aliunde certo constat, et inter librum, de quo adhuc sub judice lis est; item ex convenientia argumenti cujusdam operis cum nota indole, ingenio, patria, institutione, munere et vitae circumstantiis ac fatis auctoris, cui tribuitur, vel cum genio aevi, et historia aetatis, ad quam refertur; ast haec similitudo et convenientia non tam constituit argumentum principale, sed potius accessorium; per se au-

---

*) Titulum libro suo fecit: *Notatio Notkeri de illustribus viris*, quae impressa legitur in B. Pez Anecdot. T. I. et J. A. Fabricii Biblioth. med. et infimae latinitatis T. V. in fine (ed. Patav. p. 308 seqq.) et Galland. Biblioth. T. XIII. p. 755 seqq.

**) Non tamen silentio praetereundum est, Actis Concilii Nicaeni II., utpote in quo codices undecunque comportati absque delectu legebantur, ut inspicienti facile patebit, non tantam haberi posse fidem, ut ex iis aliquid certo concludi possit in disquisitione critica; reliqua vero Concilia et Summorum Pontificum epistolae etiam in quaestionibus criticis insigni auctoritate praecellunt. Cf. L. A. Muratori de Ingen. moderat. lib. I. c. 16. (p. 160—61) et J. Garnier Praefat. in Opp. S. Basilii T. II. n. 6.

***) Hoc argumentum adhibuit etiam S. Augustinus ep. 93. n. 39. Cf. S. Hieronymi ep. 84. n. 11. Apolog. contra Rufin. lib. II. n. 19. lib. III. n. 13.

tem ad summum probabilitatem quandam, neutiquam vero ullam certitudinem praebere potest.

§. 28.

Principia artis Criticae negativa.

Quemadmodum *principia artis criticae positiva* duplici proprie et stricte loquendo basi innituntur, *testimoniis externis* varii generis (sive haec petantur ex Codicum inscriptione, sive ex aliis Veterum testimoniis) et *unitati* seu convenientiae operis cujusvis cum suo auctore vel aetate, ita etiam *principia negativa* ex duplici fonte promanant, scilicet, vel ex *contradictione*, quae deprehenditur inter Opus et inter auctorem vel aetatem, qua sive a quo Opus illud exaratum fuisse perhibetur, vel *ex defectu testimoniorum.* *)

Contradictio primum, quae adest inter Opus aliquod et auctorem vel aetatem, cui tribuitur, certum praebet argumentum Opus istud spurium, vel saltem dubium aut interpolatum judicandi; contradictio tamen ista debet esse certa, insignis et talis, quae non alia ratione solide et facile solvi queat. Nemo quippe vir prudens et doctus, in rebus maxime gravioribus, sibi facile contradicit; quodsi nihilominus ejusmodi contradictio, quae commode et solide explicari non potest, in illius Operibus deprehendatur, sufficiens utique adest ratio, unum alterumve opus explodendi et rejiciendi. Multi autem sunt contradictionis modi, quibus tamen singulis non eadem inest vis probandi; horum praecipuos paucis comprehendam regulis:

1) *Opus, in quo mentio habetur personarum vel rerum, quas certo constat ad posteriorem aetatem pertinere, qua Operis illius, qui perhibetur fuisse auctor, diem jam obierat, spurium censendum est, vel saltem interpolatum.* **)

---

*) Ordinem horum principiorum inversum hic sequor, quod tum in positivis (§. praeced.), tum in negativis principium gravius praemittendum esse duxi.

**) Ita ex. gr. in libro *Quaest. et Respons. ad Orthodox.*, qui sub *Justini M.* nomine olim circumferebatur, in quaest. 115. S. Irenaeus, in quaest. 82. et 86. Origenes, uterque Justino longe recentior, memorantur. Ita liber de *Spiritu et anima* inter Augustini Opera a quibusdam refertur, quem, etsi Opus sit variae multaeque lectionis, Augustini tamen non esse, vel hinc constat, quod cap. 37. citetur Boëthius, Augustini morte

Rerum autem nomine intelligimus hic praesertim eventus seu facta historica, ritus et ceremonias, posteriori demum aetate introductas, controversias et haereses postea exortas, vocabula denique nova, vel novatae significationis, quae manifesto sunt sequioris aetatis. *) — *Dogmata quoque recentiora*, ita affirmant nonnulli Critici, **) praebere criterium, Opera spuria dignoscendi. Sed cum inde ab initio dogmata omnia in Ecclesiae Catholicae penu deposita fuerint (cf. §. 8.), nec non voces quaedam, quibus postea solemnis Ecclesiae approbatio accessit, ad ista dogmata designanda antiquissimo jam aevo et diu ante Ecclesiae solemnem decisionem in usu fuerint, ***) hoc criterium ita demum admitti debet, si dogmata illa modo polemico, quo aperte innuitur controversia desuper jam orta, proponuntur, vel si Veterum nullus post exortam litem de hoc dogmate ad tale unquam scriptum provocavit.

2) *Magna et insignis diversitas characteris vel styli*, †) *quem Opus quoddam prae se fert, ab illo charactere vel stylo, qui S. Patri, cui tribuitur illud Opus, convenit, certum est argumentum, Opus illud esse spurium. Cha-*

---

pene integro saeculo posterior. Eodem titulo *Quaestiones ad Antiochum* S. Athanasio abjudicantur. Hoc argumento dudum etiam contra *Opera S. Dionysii Areopagitae* usi sunt Critici, ut videre licet ex Phot. Biblioth. Cod. I. Cf. Honorat. a S. Maria T. I. Dissert. III. Art. VI.

*) Hoc ultimo indicio quavis fere pagina se produnt sic dictae Apostolicae Constitutiones. — Usus quoque Vulgatae latinae, quam adornavit S. Hieronymus, in auctoribus ante S. Hieronymi tempora ejusmodi indicium est.

**) Ita Dupin Praefat. in Biblioth. Auctorum eccles. p. XIX. Vid. e contrario Honorat. l. c. Art. VIII.

***) Id ex. gr. scimus de voce ὁμοούσιος ex S. Athanas. de Decret. Nicaen. Synod. n. 25. et De Synodis n. 43. 44., pariter de voce Θεότοκος ex Socrat. Histor. Eccles. lib. 7. c. 32. Cf. Variorum Adnotat. ad h. l. in fine ejusdem Histor. (edit. Vales.)

†) Hanc characteris et styli in variis SS. Patribus diversitatem breviter et graphice depingit Apollinaris Sidonius, ita de Mamerti Claudiani libro effatus: „Instruit ut Hieronymus, destruit ut Lactantius, adstruit ut Augustinus, attollitur ut Hilarius, submittitur ut Joannes (scil. Chrysostomus), ut Basilius corripit, ut Gregorius (scil. Nazianz.) consolatur, ut Orosius affluit, ut Rufinus stringitur, ut Eusebius narrat, ut Eucherius sollicitat, ut Paulinus provocat, ut Ambrosius perseverat.“ Apollin. Sidon. lib. IV. ep. 3. (ed. Sirmond.).

racteris nomine ea omnia intelligimus, quae auctori cuidam vel aetati propria sunt, uti sunt delectus rerum, et rerum delectarum dispositio, ingenium et indoles auctoris ejusque circumstantiae et relationes externae, lingua, qua usus est, latina vel graeca, et patria, educatio, occupationes etc. *Stylum* autem appellamus non solam exteriorem sermonis superficiem et verborum ac eorundem significationum proprietates, sed dictionis contextum, elocutionis formam, figuras loquendi consuetas et al. Ceterum levia quaevis hujusmodi discrimina non sufficiunt, ut spuria esse judicemus SS. Patrum opera, quandoquidem temporis progressu minor quaedam sive characteris sive styli immutatio obtinere potuit, *) aliam quoque tractationis methodum tam materiae substratae, quam lectorum diversitas nonnunquam exigit. Ejusmodi levia discrimina suspicionem quidem movere possunt; verum per se sola, si non aliis fortioribus argumentis fulciantur, opus quoddam nec spurium esse, neque etiam dubium, evincere poterunt. Magna itaque et insignis diversitas characteris vel styli requiritur, vel omnino talis, ut plena adsit contradictio inter auctorem ejusve aetatem ex una, et opus, quod illi tribuitur, ex altera parte; quodsi talis contradictio plena vel quasi plena aderit, nisi evidentia aut gravia praesto sint argumenta, quibus hujus contradictionis vis elidatur, **) sufficiens in ea residet argumentum,

*) Ita ex. gr. S. Chrysostomum in stylo non semper sibi similem esse, et praesertim in Homiliis Constantinopoli habitis, quum eo tempore negotiorum mole oppressus vix exiguam operam iisdem elucubrandis impendere valuerit, fortassis etiam Homiliarum istarum complures nonnisi exceptorum industria posteris conservatae fuerint, stylum quandoque solito longe inferiorem esse, viri docti animadvertunt, vid. Montfaucon Monit. in Homil. de Eutropio capto (T. III. p. 380) et Monit. in Homil. de Juda Proditore (T. II. p. 720). — Savilius ap. Montfaucon Monit. in Hom. de Chananaea (T. III. p. 431). Cf. etiam de criterio, quod petitur ex Scriptoris stylo Honorat. l. c. Art. VII. — Mabillon de Stud. monast. P. II. c. 13. (p. 199. seq.).

**) Ita ex. gr. S. Augustinus in Operibus de gratia divina tempore Episcopatus sui scriptis, iis, quae antea scripserat, aperte contradicit; sed hujus contradictionis ipse subdit rationem, vid. supra §. 18. n. 5. Ita porro allegoriarum usus etiam frequens saeculo Apostolico aut viri Apostolici characteri non contradicit, cum et ipse S. Paulus earum usum minime spernat. Cf. I. Cor. 10. Gal. 4. et ep. ad Hebr. — Nec fabulae ad naturam rerum spectantes contradicunt eorum characteri, quandoquidem summi viri olim hac in parte cespitarunt, vulgi

opus aliquod spurium vel saltem dubium censendi. *) Argumentum hoc ex diversitate characteris et styli petitum tum praecipue locum habet, ubi de Homiliis SS. Patrum tam Graecorum, quam Latinorum genuinis et spuriis secernendis agitur. Immensa enim ejusmodi Homiliarum farrago variorum SS. Patrum nominibus est decorata, praesertim S. Chrysostomi et Basilii, S. Augustini et Ambrosii, et al.; quoad singulas Patrum Homilias externa nos testimonia, si unum alterumve excipias ex. gr. S. Maximum Taurinensem, **) deficiunt; nil ergo restat, nisi ut ex styli vel characteris diversitate judicium feratur; id quod insigni ratione et sagacia praestiterunt viri doctissimi, quibus orbis literarius debet editionem S. Chrysostomi, S. Basilii et S. Augustini. Hoc argumento etiam veteres jam Patres usi sunt, ex. gr. S. Hieronymus. ***)

3) *Opus, cujus character et stylus plurimum dissidet a charactere et stylo illius aetatis, ad quam refertur, spurium, vel saltem dubium censeri debet.*

Defectus testimoniorum alterum efficit principium, quo spuria a genuinis dignoscamus Operibus; sunt autem testimonia duplicis generis: testimonia ipsorum codicum, vel testimonia antiquorum auctorum. De his sequentes statui possunt regulae:

a) Si codices manuscripti, quotquot extant, vel nullum praeferunt Operis auctorem, vel diversum ab eo, quem exhibent editi, spurium est Opus.

---

opiniones vel Eruditorum errores sectantes ex. gr. Clemens Rom. fabulam de Phoenice ave indubitanter epistolae suae primae ad Corinthios c. 25. inseruit, quem alii Patres secuti sunt; alium ejusmodi errorem profert, minime dubitans, S. Ambrosius in Hexaëm. lib. 5. c. 20.

*) Ita, ut unicum saltem addam exemplum, in operibus suis indubitatis Origenis dogmata nemo S. Cyrillo Alex. fortius impugnavit, unde certissimum fluit argumentum, *Homilias in Leviticum*, Cyrilli Alex. nomine aliquando in lucem editas, ejus non esse, utpote in quibus tot de animarum praeexistentia, de improborum, quin et daemonum suppliciis tandem aliquando finem habituris, aliisque id genus somniis Origenianis testimonia habentur.

**) Hujus S. Patris Homilias sat multas singillatim recenset Gennad. de viris illustr. c. 40.

***) S. Hieronym. de viris illustr. c. 58. Vid. etiam Concil. Constantinopol. II. a. 553. Collat. V. (Mansi T. IX. col. 265).

b) Si codices manuscripti cujusdam Operis alii alium praeferunt auctorem, Opus illud est dubium, poterit tamen verus auctor inveniri, aliis etiam criteriis in subsidium vocatis, praesertim si sollicite indagetur, quem auctorem codices antiquissimi simul et optimae notae exhibeant.

c) Si vel idem ipse auctor in Opere quodam indubitato vel alii Veterum, qui sunt probatae fidei, locos sive breviores, sive prolixiores ex Opere quodam allegant, qui in eodem Opere, prout hodie extat, non inveniuntur, nec quoad verba, nec quoad sensum, Opus istud, quod hodie circumfertur, vel depravatum, vel plane spurium habendum est; nisi forte vestigia adsint duplicis editionis ab auctore ipso adornatae, vel alia quadam probabili ratione defectus iste sufficienter explicari possit.

d) Si Opus quoddam, tributum praeclaro antiquae Ecclesiae viro aut S. Patri, qui ex aliis operibus innotuit, per plura inde a libro conscripto saecula, etiam ubi occasio apta fuisset vel materia substrata id postulasset, nemo Veterum, neque generatim, neque speciatim adduxit, Opus illud spurium vel saltem dubium habendum est, eoque magis si, qui primi illud protulerunt, suspectae fidei sunt. *) — Vocant id Critici κατ᾽ ἐξοχὴν *argumentum negativum*, **) ex silentio scilicet Veterum petitum, quod tamen caute admodum adhibendum est; sic ex. gr. neque Photii, neque S. Joannis Damasceni silentium de Opere aliquo ullum animo potest ingerere scrupulum, quippe cum iis nec animus esset recensendi omnia Opera antiquorum Patrum: ipse etiam S. Hieronymus in Prologo Catalogi sui de viris illustribus lubens concedit, nonnullos Scriptores Ecclesiae notitiam suam fortassis effugere potuisse,

---

*) Hoc potissimum argumento S. Dionysio Areopagitae ab Eruditis uno fere consensu abjudicantur Opera diu ejus nomine pervulgata, quae prima vice ab haereticis Severianis in Collatione Constantinopoli habita a. 532 in lucem prolata sunt, statimque a Catholicis Episcopis explosa atque rejecta, utpote omni antiquitati Ecclesiasticae ignota. Vid. Mansi T. VIII. col. 820—21. Cf. Phot. Bibl. Cod. 1. — Idem argumentum validissimum est, ut Symbolum sic dictum Athanasianum demonstretur non habere S. Athanasium auctorem. Alia exempla vid. in Euseb. Hist. Eccles. lib. 3. c. 3. 25. et 38.

**) Fusius de hoc argumento negativo agunt Mabillon de Studiis monast. lib. II. c. 13. (p. 196—98). P. Honoratus a S. Maria T. I. Dissert. III. Art. II., ubi et alii plures de hac materia scribentes allegantur, nec non cautelae in hujus argumenti usu necessariae indicantur, sicuti etiam Diss. VII. Art. VII.

de aliorum autem Operibus generatim tantummodo mentionem injicit; *) nec ex silentio antiquissimorum auctorum, qui non ex professo catalogum Scriptorum ecclesiasticorum texere instituerunt, et quorum complura aut forte vix non omnia Opera temporum injuria interciderunt, quidquam recte inferri potest contra aliud Opus, ex eodem vel ex priori adhuc tempore hodie superstes, quod aliis solidis criteriis munitum est.

§. 29.

Regulae praecipuae in usu artis Criticae observandae. **)

Ut horum principiorum rectus et legitimus fiat usus, ordo quidam est observandus et certae cautelae adhibendae sunt.

1) Ut Operis cujusdam verus auctor statuatur, ante omnia codices antiqui manuscripti inspiciendi sunt, ut reperiamus, quem illi auctorem prae se ferant; horum etiam codicum antiquitas, conditio, numerus, consensio vel dissensio sollicite attendatur. ***)

2) Deinceps videndum est, utrum ea, quae in Opere isto continentur, conveniant auctori et aetati, cujus perhibetur esse illud Opus, an contradicant.

3) Si contradictio adesse videtur, res serio expendenda est; nec nisi certa prorsus ratione compellamur, Opus aliquod spurium esse arguere licebit; praesertim

---

*) Ex. gr. de S. Epiphanio vid. Catalog. c. 114. de S. Ephraem c. 115., de S. Basilio M. c. 116 et al.

**) Plura hanc in rem utilia ex praecipuis Criticis congessit Honoratus a S. Maria T. I. Diss. II. Partis I. Art. VII. et Diss. III. Art. I. et Art. X. et XI. — Diss. VI. Art. II. §. 1. — Diss. VII. Art. VIII. et IX.

***) Solent Editiones SS. Patrum praestantissimae accuratum omnium Codd. Mss. indicem, ex quibus editiones istae adornatae sunt, praemittere, eorumque conditionem describere, adeo ut etiam, qui Codices ipse non inspexerit, lector aliquatenus saltem judicium ferre possit, utrum Opus aliquod genuinum an spurium censeri debeat. — Ceterum praeclare monet Natalis Argonnensis: „Plurimum juvat hac in re exercitatio una cum doctissimorum Criticorum consilio, ac vetustiorum et melioris notae exemplarium perquisitione, quibus fidere multo magis consentaneum est, quam ceteris quibuslibet vel nullo nixis fundamento conjecturis.“ De optima methodo legend. Eccles. Patrum P. II. c. 15.

summa cautione utendum, ne calculum aliquem chronologicum minus certum aut solum verosimilem sequamur, sicque falsa hypothesi decepti Opus aliquod tanquam spurium condemnemus; pariter summopere cavendum, ne ob exiguam quampiam styli diversitatem totum statim Opus repudiemus. *)

4) Denique antiquorum auctorum testimonia in subsidium vocari debent, ex quibus Operis cujusdam verus auctor certius adhuc erui potest, praesertim si inde a libro edito continua fere adsit series testium, librum illum certo cuidam auctori vindicantium. **)

Si conditiones istae simul occurrant, ad plenam de auctore Operis cujusdam certitudinem pervenire valemus. Quapropter si quaedam manuscripta existimatione digna, eaque inprimis, quae magis auctori coaeva esse videntur, in fronte, vel etiam in calce operis nomen certi cujusdam auctoris gerant, prima manu adjectum, quin ullum contradicat; si stylus fuerit ubique conformis stylo ceterorum ejusdem auctoris Operum, sicut et principia ac opiniones; si scriptores sive synchroni, sive pene synchroni ejusmodi Opus eidem auctori certo adscribant; si denique nihil gestum in hoc Opere legatur, quin cum historia sui aevi concordet, tunc extra omnem dubitandi rationem absolute dici poterit, opus istud ad auctorem illum pertinere.

5) Ut porro munus hoc recte exequamur, etiam naturales quaedam dispositiones desiderantur; multo inprimis opus est ingenio mentisque acumine, multa item animi maturitate, circumspecto judicio, atque prudentia, quibus rationes utrinque ponderantur, omnibus in utramque partem sive testimoniis, sive conjecturis simul col-

---

*) Ita Erasmus Roterodamus ob nescio quam styli diversitatem, quam sibi deprehendere visus est, majorem partem Operis S. Basilii de Spiritu Sancto, nec non S. Chrysostomi Homilias in Acta Apostolorum, et in epistolam alteram ad Corinthios rejecit, cum tamen ex Eruditorum omnium consensu satis constet, perperam Opera ista in discrimen fuisse adducta.

**) Hac regula jam usus est S. Augustinus contra Faustum Manich. lib. 33. c. 6. Cf. Dan. Huetii Demonstrat. evangel. Axioma I. — Plura, quae circa testimonia Veterum in disquisitionibus criticis bene attendere haud abs re erit, monet Hefele in Tübing. Theol. Quartal-Schrift J. 1842. S. 441—42. Nonnulla etiam notatu digna de testimoniis Veterum affert Honoratus a S. Maria T. I. Diss. II. Pars I. et Diss. III. Art. IX. Diss. VII. Art. IV. et V.

lectis; talis porro servetur methodus, ut singula, suo quaeque ordine, disponantur ac illustrentur, ita ut lumen sibi invicem conferant.

6) Insuper necesse est, ut justus alicujus Operis Censor eas materias optime calleat, ex quibus et de quibus crisin exercere parat; ergo qui ex codicibus manuscriptis judicium ferre intendit, in codicum antiquitate et conditione aestimanda optime versatus sit oportet; qui ex notis historicis et aetatis cujusdam charactere Opera genuina et spuria dijudicare vult, historiam illius aevi accuratissime debet nosse, et ipsos historiae fontes sedulo consuluisse: qui ex auctoris charactere et stylo formare ejusmodi judicium aggreditur, et linguae, in qua Opus conscriptum est, bene peritus et in omnibus ejusdem Scriptoris Operibus apprime versatus sit, adeo ut eum ejusque characterem et stylum plenissime cognitum et perspectum habeat. *)

7) Etiam ubi quis necessariis dotibus naturalibus et studio acquisitis instructus est, recta quoque intentio requiritur, quae scilicet *veritate* nihil antiquius habet, nihil carius novit, quae neque aliorum et maxime virorum eruditione et sanctitate praestantium obtrectatione delectatur, neque conjecturis ingeniosis plus justo indulget, neque affectuum, utputa superbiae illusione abripitur, dum quis vel prae disputationis fervore aut nimio propriam sententiam tuendi studio opinionem aliquam, cui semel semet obstrinxit, quibuscunque argumentis sustinere nititur vel etiam ex alicujus novitate sententiae, ingeniose praeconceptae, philautia assentante hallucinatur, **) vel demum immoderato dubitandi pruritu certissima quaeque le-

---

*) Facile quilibet annuet, editores Operum singulorum Ecclesiae Patrum, praesertim ex Congregatione omni literarum genere excultissima, qui haud raro plurimos annos, ad decem usque et viginti, omnibus undique codicibus collatis, et scriptis unius ejusdemque Patris iterum iterumque attenta mente perlectis, huic negotio impenderunt, hac ex parte omnibus dotibus gaudere, ex quibus ejusmodi quaestionum felix sperari possit dilucidatio; adeoque eorum auctoritas, si quaestio agitatur, utrum Opus aliquod genuinum sit, an spurium, summa est, a qua ut discedamus, gravissimae urgere debent rationes.

**) Mabillon de Studiis monast. lib. II. c. 13. Cf. Dupin T. I. Praefat. p. XVIII.

vibus ex ratiunculis acuti ingenii ostentandi gratia in discrimen vocare nititur. *)

8) Denique pariter cavendum, ne nimio, et caeco SS. Patrum amore ducti iisdem quam plurima Opera vindicare studeamus, neque etiam nimio, et acriori veritatis studio, quae vere SS. Patrum sunt, Opera impostoribus tribuamus; **) dum enim illud agimus, facile haereticas aut ineptas lucubrationes fidelibus offeremus S. Patris auctoritate ornatas; dum vero in alterum scopulum impingimus, tela veritatis propugnandae e Catholicorum manibus eripiemus; utrumque magno rei Catholicae vel dedecori vel detrimento.

---

*) Perbene omnino hanc in rem notat L. A. Muratorius: „Certum non est divina certitudine, hunc illumve librum esse foetus SS. Patrum non confictos, non interpolatos," „nec ipsa Ecclesia unquam constituere poterit tanquam fidei dogma, hos illosve libros Hieronymo, Augustino, Chrysostomo aliisve Patribus esse adscribendos. Id nos tamen novimus et credimus evidentia edocti, quae et Aristoteli, et Ciceroni et Virgilio aliisve libros tribuendos esse edicit. Sublata hac evidentia nefas non est, de germanis hujusmodi librorum auctoribus dubitare. At qui contra evidentiam fidemque antiquitatis libros a Patribus conscriptos suscipere et deosculari nollet, compellendus foret poenis etiam gravibus ad opinionem hanc exuendam. Ii siquidem libri divinae atque ecclesiasticae traditionis promtuaria sunt, eorumque veritas et conservatio mirum in modum conducit Evangelicae doctrinae conservandae atque explicandae." Muratorius de Ingen. moderat. lib. I. c. 18.

**) Utriusque rei exempla habemus; et nimiae quidem facilitatis in editione operum S. Ambrosii, quam olim adornavit C. Felix de Montalto Romae 1580—1585. V. Voll. fol. saepius recusa Parisiis, Coloniae; nimiae vero severitatis accusatur a viris eruditis J. Garnier in sua editione operum S. Basilii. Paris. 1721—30. III. Voll. fol.

Caput III.

De subsidiis ad recte intelligendos SS. Patres.

§. 30.

Causae obscuritatis et difficultatis in lectione SS. Patrum.

Constat ex hucusque dictis, quinam vere et proprie nomine SS. Patrum intelligendi veniant, et quanta sit eorum, sive singulorum, sive consentientium in diversis disciplinis theologicis auctoritas; insuper etiam fixa sunt principia, ex quibus dijudicare licet, quibus revera Operibus haec competat auctoritas, seu quaenam sint Opera SS. Patrum genuina, quaenam spuria. Sed praeterea scripta illorum eo sensu intelligi debent, quem auctor eadem scribens animo conceperat ac in lectorum animis excitare intendit. Huic tamen rectae intelligentiae plura obstare inveniuntur, quae in scriptis SS. Patrum difficultates lectoribus movere aut obscuritatem inducere haud raro solent. Sunt autem difficultates istae triplicis potissimum generis; aliae quippe sitae sunt in ipsa *materia* substrata, quae nonnunquam tantae est altitudinis atque subtilitatis, ut mente humana vix percipi, humanis verbis vix concipi queat, adeo ut ipsa sublimissima et acutissima ingenia, qualia certe erant Sancti Patres, illius tractationem aggredi reformidarent, *) et fieri vix posse autumarent, quin scopulis hinc illinc imminentibus illiderentur. **) Aliae porro difficultates oriuntur ex *forma*,

*) Ita de mysterio SS. Trinitatis contigisse videmus S. Athanasio, vid. Athanas. de morte Arii ad Scrap. n. 5. et tota epist. ad Monachos praemissa historiae Arian. (T. I. p. 271—72).

**) Ita S. Augustinus ipse de difficultate disserendi de gratia et libero arbitrio ait: „Ista quaestio, ubi de arbitrio voluntatis et Dei gratia disputatur, ita est ad discernendum difficilis, ut quando defenditur liberum arbitrium, negari Dei gratia videatur; quando autem asseritur Dei gratia, liberum arbitrium putetur auferri.“ S. August. de gratia Christi contra Pelag. et Coelest. n. 52.

illorum Operum *externa*; quo spectat lingua, qua conscripti sunt libri isti, hodie emortua et plerisque incognita: methodus, qua ipsae res proponuntur, et argumentandi ratio, nonnunquam certo cuidam systemati philosophico conformata: singulares denique expressiones, vocabula, phrases, quibuscum ex aevi sui consuetudine aut ex proprio genio proprias notiones conjungunt, *) vel etiam minus accurata loquendi ratio, priusquam fixi essent termini, quia ante exortas haereses Sancti Patres innocenter quaedam et minus caute et paulo securius locuti sunt. **)

Denique obscuritatis etiam fontem constituunt variae *circumstantiae externae*, veluti dum adversarios impugnant, ad historiam alludunt etc.; vix enim scriptum qualecunque satis intelligetur, cujus origo ignoratur, ubi minime compertum est, quo tempore, qua occasione, a quo, ad quem sive contra quem fuerit confectum; id potissimum obtinet de scriptis polemicis, nec non de epistolis, ex. gr. S. Cypriani, Basilii, Gregorii Nazianzeni et al.; et tamen Sanctorum Patrum epistolas reliquis eorum scriptis anteponendas esse norunt eruditi omnes, utpote in quibus auctoris ingenium, animi dotes, et mores magis eluceant.

§. 31.

Media ad difficultates istas tollendas.

Ad hasce difficultates removendas plura praesto sunt media, quae vocamus subsidia, quorum alia profana sunt, alia sacra. Sunt autem ista:

I. Cognitio linguarum, praesertim graecae et latinae:

II. Scientiae aliae profanae, ut Mythologia, historia profana, et philosophia;

---

*) Luculentum hujus rei exemplum praebet varius apud varios SS. Patres usus vocis ὑποςασις, φυσις etc. Brevitatis causa lectorem remitto ad Macar. a S. Elia P. I. c. 6., ubi multa etiam alia hujus rei exempla proferuntur et explicantur. Cf. Schleichert P. I. c. 4.

**) S. Hieron. c. Rufin. lib. II. n. 17. S. Augustin. c. Julian. lib. I. n. 22. et de Praedestinat. Sanctorum n. 27. Cf. Dalham de Canone Dogmatum Christian. Lib. I. Diss. 15. n. 13. 14. 15. seqq.

III. Accurata Theologiae proprie talis cognitio;
IV. Familiaris S. Scripturae notitia;
V. Notitia Historiae Ecclesiasticae generatim;
VI. et in specie historiae vitae SS. Patrum et eorundem Operum;
VII. Denique usus Editionum praestantissimarum, in quo reliqua fere omnia subsidia comprehenduntur.

§. 32.

I. Cognitio linguarum.

Primum igitur scientiis quibusdam profanis imbutus esse debet, qui ad lectionem SS. Patrum accedere et plenam ex ea haurire utilitatem voluerit. Huc spectat cognitio linguarum, philosophiae, historiae profanae et mythologiae. Maximam utilitatem praestabit linguarum cognitio. Sanctorum Patrum quippe Opera vel graeca, vel latina vel syriaca lingua conscripta sunt. Itaque eum, qui SS. Patrum Opera pleno cum fructu legere desiderat, saltem graecam et latinam linguam ita nosse oportet, ut vocum significationes, dictionum proprietates et enuntiationum sensum mente perspiciat. Quaevis enim lingua multa habet sibi propria, quae in lingua aliena vix aut ne vix quidem accommodate reddi possint, cum vel ob verborum penuriam expressiones adaequatae desint, vel totius contextus vigor in aliena lingua, quae persaepe non tanta formationum et flexionum ubertate, neque tanta dictionis subtilitate et accuratione, neque tanta periodorum concinnitate gaudet, exprimi nequeat, vel denique accurata et elegans rem tractandi methodus in aliena lingua ob diversum minusve excultum linguarum characterem obfuscetur. *) Praeter has rationes ex diverso linguarum charactere derivatas accedit alia ex difficultate inveniendi interpretem, qui huic tanto negotio satisfacere possit. Calleat enim interpres necesse est auctoris, quem interpretatur linguam et eam, qua interpretatur; illarum vires, elegantias et lepores funditus cognoscat, ac de-

*) De his difficultatibus multum etiam conqueritur S. Hieronymus in Praefat. in Chronicon Eusebii a se latine versum (T. VIII. pag. 1. seqq.). Cf. ejusdem S. Hieronymi ep. 57., quae inscribitur: De optimo genere interpretandi. C. Plinii lib. 7. epist. 9.

mum in adeptae cognitionis experimento diu multumque sese exercuerit oportet; praeter verborum notitiam penitus etiam auctoris sui argumentum perspectum habeat interpres, imo ad ipsos fontes aliquando, e quibus ille suam hausit doctrinam, recurrat oportet: *) in aliis quoque scientiis, quas ceu operis sui ornamentum aut bona praesidia auctor adhibuit, versatus sit; denique interpres gravissimo acerrimoque judicio praeditus sit necesse est, atque auctoris sui personam adeo studiose induat, ut nonnisi unus idemque in duobus, ut ita dicam, simillimis corporibus vigere spiritus videatur. Ipsa quoque versio dotibus quibusdam difficulter inveniendis et difficilius conjungendis insigniri debet; feliciter quippe tum demum succedit, cum fideliter quis, clare et perspicue, eleganter servataque ad textum proportione (non paraphrastice) interpretatur. Sed parum constantis moderationis plerique interpretes tenent, dum alii in vertendo literae serviliter inhaerent, alii justo liberius evagantes non modo phrases, verum etiam integras sententias pro lubitu textui inserunt. Illi, quibus praeplacet arcta et pressa dictio, vestigiis auctoris tenaciter inhaerent, ut ad fidem interpretationi consentaneam pertigisse videantur; sed dum verbum e verbo non sine superstitione contendunt exprimere, **) in vitia incurrunt intolerabilia, obscuritatem scilicet, sermonem inamoenum, incomtum, exilem et salebrosum; unde illud etiam incommodi accidit, ut dum illi, qui nonnisi latinae linguae gnari sunt, adeo elumbes et ineptas vident interpretationes, ipsos Patres minus, quam vulgo dicitur, eruditos et disertos fuisse autument. ***) Alii ubertatis ostendendae causa, obtendentes praetextum majoris perspicuitatis, liberum laxumque, laciniosum et paraphrasticum vertendi modum sectantur sua permiscen-

---

*) Sic qui S. Irenaei Opus contra haereses interpretari voluerit, nisi phantastica Gnosticorum systemata accurate noverit, parum proficiet et frequenter labetur.

**) Tales interpretes S. Gregorius M. apte describit his verbis: „Dum verba custodiunt et sensus minime intendunt, nec verba intelligi faciunt et sensus frangunt.“ S. Gregorii M. lib. 7. ep. 30. Cf. S. Hilarius de Synodis n. 9.

***) Ejusmodi versio est vetusta illa, qua sola S. Irenaei praeclarum adversus haereses Opus graece olim scriptum aetatem tulit. Similis quoque est versio antiqua latina epistolae S. Barnabae.

do cum alienis. *) Nonnullos denique praecipue delectat elegantia sermonis, orationis suavitas, splendor verborum, iique haud raro fidem versionis postponunt dictionis ornatui. **) In tot itaque ac tantis bonae versionis difficultatibus ac versionum vitiis, qui libros graeca vel latina lingua conscriptos eadem evolvere nequeunt vel prae desidia nolunt, saepe in aliorum imprudenter errata descendunt ac unius hominis vitium communis et pene insanabilis morbus evadit. ***) Requiritur ergo:

a) Cognitio *linguae graecae*. Et graeci quidem Patres praesertim saeculi quarti Athenis, ubi humaniores eo adhuc saeculo literae florebant, exculti puram et elegantem plerumque dictionem stylumque sectabantur, ut S. Athanasius, Basilius et Gregorius Nazianz., quamvis aliqui etiam minus puram cultamque linguam usurparent, ut S. Justinus et S. Epiphanius. Requiritur ergo cognitio linguae graecae purae; praesertim Homeri et Platonis opera evolvisse multum juvabit in lectione Patrum graecorum. Praeterea usus loquendi, qualis apud septuaginta interpretes et in Novo Testamento graeco obtinet, lectori Patrum graecorum notus esse debet (v. §. 35.); iste enim loquendi usus, quem Patres assidue legendo S. Scripturam imbiberant, frequenter eorum scriptis immiscetur. Denique etiam usus loquendi ecclesiasticus, dum novis rebus in christiana religione obviis nova fingere verba, aut prius usitatis novas indere significationes sensim coacta fuit Ecclesia, lectorem Patrum graecorum non

---

*) Speciminis loco inservire poterit versio latina, quae textui syriaco adjecta est in editione Operum S. Ephraemi Syri, quae lucem aspexit Romae 1732—46.

**) Sic Rufinus olim Aquilejensis pereleganter quidem, at minus fideliter aliquot Opera SS. Patrum ex graeca lingua transtulit in latinam.

***) Aequitatis tamen ratio exigit, ut silentio minime tegam grande discrimen, quod obtinet inter versiones Patrum vetustiores et recentiores Maurinorum; illae dictis vitiis fere ad unam omnes plus minus laborant; harum saltem pleraeque omnibus fere numeris absolutae dici possunt, etiamsi non desinant esse versiones. Hinc versiones latinae Graecorum Patrum (S. Athanasii, Gregorii Nazianzeni, Basilii et J. Chrysostomi), saeculo elapso Venetiis, Patavii, Roboreti separatim editae, graecae linguae ignaris plurimum sunt commendandae; et post lectionem in ipsa lingua primigenia proximum quasi locum occupat usus illarum recentiorum versionum.

fugiat. *) Neque tamen Patrum graecorum versiones latinae omnino sunt contemnendae, imo potius illae haud mediocrem praestant usum, ubi scilicet in locis dubiis vel obscuris consuluntur, nosque earumdem testimonio de textus originalis fide, integritate ac sensu certiores reddimur. Media igitur hic via teneatur, ne scilicet versionibus nimis fidamus uniceque inhaereamus, textu originali neglecto, neve interpretationes omnino spernamus.

b) *Linguae porro latinae* cognitione instructus esse debet, qui ad SS. Patrum lectionem accedit. Lingua vero latina eo tempore, quo Christi religio orbem Romanum occupavit, jam in occasum vergere coepit, et cum latino sermone prima conscriberentur in Ecclesia Christi Opera, saeculo altero ad finem vergente, multum jam a nativa puritate et elegantia defecerat. Primus, qui hac lingua usus est ad res religionis christianae pertractandas et exponendas, fuit Rhetor Tertullianus, cui sic dicta *latinitas ecclesiastica* originem debet; haec ergo primum exculta est in Africa, at sermo Africanus generatim habet plurimum impetus et vehementiae, illius nationis ingenio peculiaris, unde asperum et inaequale dicendi genus fluit. Praeterea complures eorum, qui hac lingua in scribendo usi sunt, in quibus eminent Tertullianus et S. Hilarius, graecae linguae proprietates multum imitari studebant. **) Accedit alia causa in frequenti et quotidiano usu versionis latinae S. Scripturae minus utique purae et elegantis, cui sensim ita assueverunt Sancti Patres, ut ejus voces et phrases, illis etiam ignorantibus, in calamum et

---

*) Ejusmodi voces sunt ex. gr. ὁμοουσιος, θεοτοκος, ουσια et ὑποστασις, *natura* et *persona* in Trinitate, iterumque in Filio Dei incarnato. Hunc in finem egregie inserviet C. Suiceri Thesaurus ecclesiasticus e Patribus graecis. Amstelod. 1662. emendat. et auct. ibid. 1728. et Trajecti ad Rhen. 1746. II Tomi fol. Caute tamen hinc inde, utpote Heterodoxus, adhibendus est. Quoad usum loquendi singulis Patribus peculiarem summopere commendanda sunt Onomastica quibusdam graecis Patribus in editione praestantissima subjuncta ex. gr. in editione Opp. S. Athanasii, quam adornavit B. Montfaucon, in fine Tomi II. (Patavii 1777. Tom. II. p. 695. seqq.), item in edit. Opp. S. Joannis Chrysostomi, quam idem B. Montfaucon accuravit, in fine T. XIII. (ed. Paris. 1738. T. XIII. p. 293—95.). Etiam in editione Operum S. Irenaei (ed. Massuet) ejusmodi Index difficiliorum vocum graecarum et latinarum adjectus est.

**) S. Hieronymi ep. 58. n. 10.

chartam defluerent. *) Plerique tandem, maxime posteriores, aetati suae morem gerentes, licentius scripsere, neque linguae serviebant, sed ea ad populorum institutionem libere utebantur, Grammaticas regulas praeceptis charitatis posthabentes; imo indignum arbitrati, „verba coelestis oraculi restringere sub regulis Donati,“ **) non verebantur barbaris quandoque uti vocabulis, vel etiam nova fingere, quum ad exponenda religionis mysteria propter aliarum vocum inopiam id necessarium existimarent. Nonnulli tamen et in his maxime S Hieronymus qui juxta Erasmum Roterodamum „etiam cum ipso Cicerone certare videtur,“***) purae et eleganti dictioni operam dedere. Itaque ad Patres latinos recte intelligendos requiritur cognitio linguae latinae purae, qualis praesertim in Cicerone legitur; cui accedat cognitio linguae latinae jamjam magis depravatae; †) denique etiam cognitio linguae latinae ecclesiasticae requiritur, ad quam acquirendam multum proderit lectio frequens et attenta Operum Tertulliani. ††) — Necessaria autem dici potest

---

*) Cf. hac de re S. Augustin. de doctrina Christ. lib. 2. n. 21.

**) S. Gregor. M. epistola ad Leandrum praefixa Moral. in Job c. 5. — De hac lingua latina magis corrupta cf. Ueber die Ursachen der verdorbenen Latinität bei den Schriftstellern nach K. Augustus, hauptsächlich bei den Kirchenvätern, in Illgen's Zeitschrift für die histor. Theologie. 8. Bd. S. 12. u. f. (Leipzig 1839.)

***) Erasmi Epistolarum lib. 5. ep. 19.

†) Hanc in rem plurimum commodi praebebit Glossarium mediae et infimae latinitatis auctore Carolo Dufresne Dom. du Cange Paris 1678. III. Voll. fol.; cujus editio nova locupletior et auctior opera et studio Monachorum Benedict. ex Congregat. S. Mauri prodiit Paris. 1733—36. et Venet. 1736—40. VI Voll. fol. Supplementum hujus Glossarii est P. Carpenterii Glossarium novum ad Scriptores medii aevi. Paris. 1766. IV Voll. fol. Utrumque autem in compendium redegit et nonnihil auxit J. C. Adelung Glossarium manuale ad Scriptores mediae et infimae latinitatis. Halae 1772—83. VI Voll. in 8°. Nova hujus praeclari operis, quod innumeras res complectitur, quae ad ecclesiasticorum mediae et infimae latinitatis scriptorum intelligentiam conducunt, editio adornari coepit ante aliquot annos Parisiis sub titulo: Car. Dufresne Dom. du Cange Glossarium mediae et infimae latinitatis, auctum a monachis ordinis S. Benedicti cum supplementis integris P. Carpenterii et additamentis Adelungi et aliorum digessit Henschel. Parisiis 1838 seqq. VI Tomi.

††) Multum in hac lectione juvabit Index latinitatis Tertullianae, qui a Schütz et Windorf confectus ad calcem editionis Opp.

cognitio linguae graecae simul et latinae, ut recte intelligantur ea SS. Patrum Opera, quae graece olim scripta, hodie nonnisi in versione latina, quae graecum textum presso pede sequitur et vocibus barbaris scatet, supersunt; cujusmodi sunt initium epistolae S. Barnabae (scil. cap. 1—5), Hermae Pastor et S. Irenaei praeclarum Opus adversus haereses. In his enim latinis versionibus multa occurrunt, quae graecum sermonem redolent vel aperte prae se ferunt; quem si quis ignoraverit, nunquam sensum auctoris assequetur.

c) *Lingua* autem *syriaca* valde commendanda est ei, qui Opera S. Ephraemi Syri, quorum permulta eo tantum idiomate exstant, scrutari voluerit; multum enim distat quaelibet hujus S. Patris versio, etsi omnibus dotibus ornata, a virtute archetypi propter nimiam linguarum semiticarum a linguis graeca, latina et occidentalibus quibusvis differentiam. Hoc quam maxime valet de hymnis istius S. Patris, quorum nativum colorem interpretatio nulla satis imitari et exprimere potest. — Linguae autem hebraicae cognitio, praeterquam in scriptis S. Hieronymi legendis, vix ullibi requiritur; quia, si excipias S. Hieronymum et Epiphanium, S. Barnabam et forte S. Justinum, reliqui SS. Patrum hujus linguae ignari fuere. Quodsi hinc inde nomina propria hebraica, in S. Scripturis obvia, explicare eorumque significationes eruere praesumserunt, tum fere semper Philonis, Origenis, aut S. Hieronymi libros de nominibus hebraicis ob oculos habuerunt, eosque exscripserunt, et pro suo genio quisque allegorica interpretatione exposuerunt; proinde si apud Patres posteriores ejusmodi nominum hebraicorum interpretationem offenderit lector, consulere praestat S. Hieronymi librum de nominibus hebraicis. *)

Tertulliani ex recens. J. S. Semleri (Halae 1769—76. VI Voll. in 8°.) additus est.

*) Neque tamen haec ita intelligi velim, ut, qui linguae graecae, vel omnino syriacae peritia destituti sunt, a lectione SS. Patrum deterreantur. Majorem utique, ubi cetera sunt aequalia, utilitatem ex eorum lectione percipiet, qui has linguas optime callet; hinc „eaedem linguae, si et otium est et ingenium, ediscendae sunt" (S. Augustin. de doctrina Christ. lib. 2. n. 21); sed qui eas non didicit, ideo a legendis Patribus pedem non retrahat; sed ad Patres graecos intelligendos adhibeat optimam versionem latinam (v. supra p. 92 Nota ***); imo etiam versio germanica non erit respuenda, modo dotibus bonae versionis insignita sit. Singulorum Patrum versiones

§. 33.

Reliquae scientiae profanae.

Verum praeter istarum linguarum cognitionem aliae etiam scientiae profanae requiruntur ad sensum SS. Patrum recte assequendum, nempe philosophiae Veterum, historiae profanae, et mythologiae Graecorum ac Latinorum aliqua saltem cognitio. Nemo enim mortalium ab eo influxu, quem primae aetatis institutio et educatio, cogitandi vivendique ratio diu assueta et relationes hominis externae in ipsum exserunt, semet penitus eximere potest. Patrum complures, et in his aliquot etiam Ecclesiae Doctores, antequam ad sacra christiana transirent, philosophico cuidam systemati addicti erant, sive Platonico, sive eclectico. *)

Talem cogitandi rationem, quae diuturna juventutis assuetudine in alteram quasi naturam abierat, etiam post conversionem suam non penitus poterant exuere, licet tum ea omnia respuerent, quae religioni christianae adversarentur. Cetera haud abjecere, utpote et vera et utilia, et in specie formam, quam a philosophis istis didicerant, exprimendi cogitata, utpote aptissimam, retinuere. Hinc et in omni vita et in scriptis editis aliqua priorum istorum philosophiae studiorum vestigia semper humana quadam necessitate elucebant. — Accedit, quod subtiles Aristotelis distinctiones adversariis rectae fidei, Arianis, et in his maxime Eunomio, nec non Pelagianis, praesertim Juliano, aliisque haereticis arma contra Ortho-

germanicas, quae commendari merentur, in tractatione singulorum Patrum in Parte speciali nominabo; hic amplissimam tantum collectionem, quae hujus generis unica est, et omnia omnium Patrum Opera ex instituto complecti intendit, indicasse sufficiat; quae etsi eruditis non usquequaque probetur, utile tamen, licet minus perfectum opus dici debet. Haec collectio ita inscribitur: Sämmtliche Werke der Kirchenväter. Aus dem Urtexte in das Deutsche übersetzt. Kempten 1835 u. ff. Hujus collectionis germanicae prodiere hucusque 38 tomi, qui pertingunt usque ad Ephraem Syrum.

*) De Platone ejusque philosophia vid. J. Bruckeri Histor. critica Philosophiae Period. I. Part. I. Lib. II. cap. VI. Sect. I. (Lipsiae 1742. Tom. I.). De Philosophia eclectica ibid. Period. II. P. I. Lib. I. cap. II. Sect. IV. (Tom. II.). Sic philosophiae Platonicae dediti erant S. Justinus (Dialog. c. Tryph. n. 2), S. Irenaeus, S. Augustinus (Retractat. lib. I. c. 1. et 3. Confess. lib. 7. n. 26. et saep.) aliique.

doxos suppeditarent: *) Patres ergo, qui haereticos illos refutarunt et imprimis qui adversus Eunomium lucubrationes ediderunt, ut S. Gregorius Nyssenus et Basilius, non poterant non istam philosophiam respicere et argumenta inde petita destruere: quae omnia, si quis philosophiae istius omnino expers fuerit, nunquam satis intellectu assequetur. Ex quibus facile patet, philosophiae cognitionem ad rectam plenamque SS. Patrum intelligentiam requiri: maximam vero hunc in finem utilitatem afferent Platonis Dialogi, Aristotelis Categoriae et Ciceronis Opera philosophica. **)

Sancti Patres etiam frequenter, quamdiu religio Gentilium non exspiraverat, eandem variis modis impugnabant ostendentes, quam turpis et absonus sit deorum Gentilium cultus, quam absurdae de iisdem diis fabulae referantur, quam impiae sint idololatrarum de diis suis fictitiis eorumqua cultu opiniones. Ejusmodi multa proferunt Sancti Patres, qui apologias religionis christianae scripserunt, ex. gr. S. Justinus et reliqui saeculi II. Apologetae, S. Cyprianus de idolorum vanitate, S. Athanasius contra Gentes, S. Augustinus de Civitate Dei, S. Cyrillus Alexandrinus in Opere contra Julianum et alii. Haec porro Opera absque mythologiae Graecorum et Latinorum notitia vix quisquam intelligere poterit. Hanc autem notitiam haurire licet ex Homero ***) et Hesiodo, qui veluti Theologi Gentilitatis considerari possunt, nec non ex Cicerone de Natura Deorum et ex Ovidii fastis. †) —

*) Socrat. Histor. eccles. lib. 2. c. 35. Cf. Sozom. lib. 7. c. 17. S. Hieronymus quoque diserte testatur: „Ariana haeresis argumentationum rivos de Aristotelis fontibus mutuatur." Hieron. adv. Lucifer. n. 11. S. Augustin. contra Julian. Pelag. lib. I. n. 12. lib. II. n. 34. 37. lib. III. n. 7. 14. 16. Op. imperfect. c. Julian. lib. III. c. 32. Similiter Nestorius errores suos ex Aristotelis disciplina hausit, quemadmodum testatur S. Anastasius Sinaita in Ὁδηγῷ c. 9. (p. 150. ed. Gretser). Cf. infra §. 101.

**) Sic Ciceronis philosophia moralis, quae continetur in ejusdem libris *de Officiis*, ad recte intelligendos *S. Ambrosii libros de Officiis*, cui in hisce conscribendis illi Ciceronis libri continuo ob oculos versabantur, insignem afferet utilitatem.

***) Homeri notitia etiam aliis ex causis haud mediocrem aliquando praestabit utilitatem; luculentum exemplum vide sis in S. Irenaeo adv. haeres. lib. I. c. 9. n. 4.

†) Dolendum sane, quod pleraque Varronis Romanorum doctissimi monumenta perierint; magnum quippe inde lumen duci posset

Rhetores quoque et poëtas praecipuos Graecos et Romanos nosse juvabit, tum ad facilius intelligendos, tum ad recte aestimandos SS. Patres, his in partibus versatos, ut S. Gregorium Nazianzenum, S. Joannem Chrysostomum, S. Leonem M., Gregorium M., S. Paulinum Nolanum aliosque.

Denique etiam cognitio historiae profanae requiritur, quia SS. Patres tum ad antiquas historias haud raro respexerunt, tum historiam sui temporis saepe attingunt et ad eventus illius breviter alludunt. Quem in finem legisse proficuum erit ex Graecis Herodotum, ad res gestas antiqui temporis cognoscendas. Ex Latinis vero tamquam Patrum coaevi potissimum commendandi sunt Scriptores historiae Augustae et Ammianus Marcellinus; multum quoque afferet commodi Chronicon Eusebii, S. Hieronymi, Prosperi Aquitani, Victoris Tununensis, Joannis Biclariensis, Idacii, et Marcellini Comitis. *) Etiam Chronicon, quod vocant Alexandrinum seu Paschale, aliqua scitu digna, quo melius Sanctos Patres intelligamus, refert. **) Duo porro quasi oculi sunt historiae: Chronologia et Geographia. Illius notitiam petere juvat ex summis viris, qui huic studio ingenti cum industria et insigni cum laude incubuerunt; quales sunt D. Petavius, Usserius, et Fr. Antonius Pagius, qui etiam Consulum et Imperatorum Romanorum seriem consignarunt. Geographia vero urbium et locorum notitiam praebet, quorum persaepe mentio in scriptis SS. Patrum habetur; monstrat Imperii Romani distributionem identidem immutatam et provinciarum ambitum, nec non titulos dignitatum, quos gestabant ii, quibus commissi erant magistratus gerendi

---

ad intelligendum S. Augustinum aliosque Patres, qui de Gentilium religione scripserunt, cf. S. Augustin. de Civit. Dei lib. 6.

*) Haec omnia Chronica simul collecta habentur in Opere, cui titulus: *Thesaurus temporum*, opera ac studio *J. Scaligeri*. Lugduni. 1606. Amstelodami 1658. fol. Cf. Fabricii Biblioth. Graeca (ed. Harles.) Vol. VII. p. 341—43.

**) Chronicon Alexandrinum (vulgo Siculum seu Fasti Siculi) ed. M. Rader gr. et lat. Monachii 1615 in 4to. — Praestantior adhuc editio hujus operis est: Chronicon Paschale ed. C. Dufresne Dom. du Cange. Paris. 1688. fol. Plura de hoc opere vid. in Fabricii Biblioth. Graeca (ed. Harles) Vol. VII. pag. 449 seqq.

partesque Imperii administrandae. *) — Haec tamen omnia, quae ex scientiis profanis peti possunt subsidia ad SS. Patres recte intelligendos, modo excipias historicos Patribus coaevos, non tunc demum comparare oportet, ubi jam tempus foret ipsam SS. Patrum lectionem instituendi. Tum enim non discere debemus ista, sed didicisse: gravique et periculoso errore implicantur, qui, quae pueros non didicisse turpe est, ea putant usque ad senectutem esse discenda; tamdiu enim istis immorandum est, quamdiu nihil animus agere majus potest; ea rudimenta sunt nostra, non opera. **)

§. 31.

III. Accurata Theologiae proprie talis cognitio.

Inter subsidia sacra praecipuum obtinet locum accurata Theologiae proprie talis cognitio, quo nomine Theologia dogmatica et moralis intelliguntur. Dogmata enim fidei et morum temporis decursu vel a posterioribus Patribus aut Doctoribus Ecclesiae accuratius et enucleatius evolvuntur et explicantur meliusque exponuntur; vel ab ipsa Ecclesia accurate definiuntur, vel ipsi pedetentim Patres scribendo iterumque cogitando ad clariorem dogmatum notitiam et explanationem enisi sunt; et sic posteriori aevo notiones accurate determinantur, idoneae adhibentur divisiones et distinctiones, argumenta apto ordine disponuntur, minus vero solida secernuntur. Jam vero accuratae notiones, idoneae divisiones, solida et apte disposita argumenta in Patribus aliquando desiderantur; unde quae Patres interdum minus clare aut perspicue, minus solide aut ordinate proposuerunt, ope Theologiae multo facilius comprehenduntur; imo etiam quae ipsa sua altitudine aut subtilitate captu difficiliora sunt, accuratis definitionibus et distinctionibus aptoque ordine digesta multo minus negotii facessent, dum praeclarissima tot saeculorum ingenia continuo magis plana reddere

*) Vid. Notitia dignitatum utriusque Imperii cum Commentario Panciroli in Graevii Thesauro Antiquit. Roman. (T. VII.) et Gothofredi Notitia dignitatum in fine Tomi VI. Cod. Theodosiani; item J. L. Lydus de Magistratibus reipublicae Romanae, Parisiis 1812. Cf. J. A. Fabricii Biblioth. Graec. Vol. VII. p. 526.

**) Vid. S. Augustin. de doctrina Christiana lib. IV. n. 4.

conabantur ea, quae Patres aliquando divinando potius assecuti fuerant, quam solide et clare exposuerant. Ideo etiam in locis dubiis et difficilioribus multum juvabit dogmata Ecclesiae nosse, quae docet Theologia, ut sciamus quo sensu ejusmodi locos accipere oporteat, dum eorum interpretatio, quantum fieri potest absque vi iisdem illata regulae fidei Catholicae congruere debet. *) Haud raro etiam ob *disciplinam arcani*, qua mysterium SS. Trinitatis et sacramenta nondum baptizatis occultare solebat Ecclesia antiqua usque ad saeculum sextum ad vitandos abusus, quaedam obscure tantum innuuntur, ita ut scientes intelligant, ignorantes minime percipiant; **) ad haec recte intelligenda Theologiae pariter cognitio exigitur. Quoad haec omnia tamen sedulo et summo studio cavendum, ne SS. Patribus obtrudantur et supponantur sententiae ab eorum mente prorsus alienae (cf. §. 17.) — Theologia porro nos instruit, quaenam sint materiae in ipsa Ecclesia adhuc controversae, ex. gr. quaestio de ministro sacramenti matrimonii, et quaenam dogmata inter Catholicos ex una parte, inter Graecos schismaticos et Protestantes ex altera parte litis materiam praebeant. Ubi has controversias satis novimus ex Theologia, in ipsa lectione ad ea facile erit animum advertere, quae in alterutram partem pondus addere, quae porro fidem Catholicam firmare et munire possint; haec vero absque Theologiae cognitione lectoris animum plerumque effugerent. — Demum in Operibus SS. Patrum, ut alibi dictum fuit (§. 15.), quandoque etiam errores deprehendere licet. Ne in his etiam temere Patrum auctoritatem sequamur, errorem simul cum veritate imbibentes, neve errori tanto firmius inhaereamus, quanto majori auctoritati innititur, sed ut potius errores istos cognoscamus simul et devitemus, accurate nosse juvabit dogmata fidei et mo-

*) Exemplum hujus rei habetur in ea quaestione, utrum Sancti Patres Eucharistiae communionem parvulis baptizatis ad salutem et vitam aeternam consequendam necessariam crediderint, ex. gr. S. Augustin. de peccator. merit. et remiss. lib. I. n. 27. et 34. — S. Innocentii I. epist. 30. (ad Concil. Milevit.) n. 5. — S. Gelasii P. epist. 7. (Mansi T. VIII. col. 26.) Cf., ut scias, qua ratione haec intelligi debeant, Concil. Trident. Sess. 21. c. 4.

**) Vid. praeclarum opus: E. Schelstrate: De disciplina arcani. Romae 1685. in 4to. Recusum est in amplissima collectione, cui titulus: *Thesaurus Historiae Ecclesiasticae*. Romae 1838 seqq. T. VII. p. 55. seqq. (Dissert. 54.).

rum, quibus nos imbuit Theologia, ubi dein facile nobis erit errorem dignoscere, cognitoque assensum denegare. *) — Quapropter nec absque periculo hac in parte versabuntur, nec Sanctos Patres satis intelligent, nec ex eorum lectione desideratum percipient fructum, qui nullis praeceptis Theologiae acceptis post bonas, quas vocant, literas statim ad SS. Patrum lectionem appellunt animum. **) Haec autem cognitio praesertim in Operibus Patrum, qui de gratia et libero arbitrio, nec non de praedestinatione tractant, ut S. Augustini, Prosperi, Fulgentii requiritur.

§. 35.

IV. Notitia S. Scripturae.

Sancti Patres omnes omnino S. Scripturam in deliciis habuere, diurna eam nocturnaque manu versarunt, ac intime persuasi, contineri in ea vera Spiritus Sancti oracula et viaticum vitae, veritatem salutarem omnisque veritatis revelatae argumenta principalia ex ea eruere conati sunt. Multi etiam quo suis aliorumque votis satis facerent, partes S. Scripturae explanare aggressi sunt. ***) Amplissimam et solidissimam, imo familiarem

---

*) Sic qui legendo S. Cyprianum absque Theologiae cognitione inciderit in epistolas S. Cypriani de baptismo haereticorum, auctoritate tanti viri motus facile in ejus sententiam pertrahetur; sed qui Theologiae notitia imbutus est (vid. J. Perrone Tract. de Baptismo Cap. III. Propos. II. Vol. VI. pag. 25. seqq.) errorem hunc praecavebit.

**) Haec tamen non ita intelligi velim, ac si omnem SS. Patrum lectionem Theologiae expertibus interdicendum arbitrarer; sed legant etiam, qui Theologiae non ex professo operam navant, vel qui nondum in ea ad apicem pervenerunt, legant, inquam, vel ad propriam aedificationem vel ad purioris linguae graecae aut latinae exercitium, vel animi recreandi causa; legant autem leviora, quae dogmaticis aut moralibus difficultatibus non laborant; et hunc in finem consilium sapientis exquirant, ut sibi magis convenientia, ceteris missis, deligant.

***) Recenset has Patrum lucubrationes Cassiodorius in opere, quod inscribitur: *De Institutione divinarum literarum*, vid. supra §. 27. — P. *Le Long* (Oratorii Presbyter) Catalogum edidit sub nomine: *Bibliotheca sacra*, qua omnes S. Scripturae explanationes a Veteribus factae recensentur. Cf. etiam *Sixti Senensis Bibliotheca Sancta*. Neapoli 1742. II. Voll. fol.

quandam notitiam ea ratione legendo et assidue scrutando, vel etiam explanando S. Scripturam sibi compararunt Sancti Patres.

Haec porro notitia in omnibus fere eorundem scriptis elucet, adeo, ut modo scientes, modo ignorantes verba divini codicis ubique fere et ore sonarent et calamo funderent. Hos autem Scripturae locos aliquando fusiores, et tunc plerumque ex sacro codice transcriptos exhibent, aliquando breviores, eosque plerumque memoriter recitant, magis sensum, quam verba attendentes; nonnunquam vero indigitant potius, quam exprimunt locos, quos animo respiciunt; alibi etiam plures locos, quadam ratione inter se cognatos ita contexunt, ut unicum locum efficere videantur. *) — Sacram vero Scripturam Veteris Testamenti in hebraico archetypo vix unus alterve legere valebat, cum longe plerisque hebraicae linguae deesset peritia. Hinc Patres Graeci S. Scripturam Veteris Testamenti juxta versionem Septuaginta Interpretum, quam plurimi fecerunt, imo aliquando Spiritus Sancti singulari auxilio confectam crediderunt, **) legere consueverunt, licet nonnunquam et reliquas versiones Graecas ***) consuluerint

---

*) „Solent ista contingere," quemadmodum in simili casu excusans dicit S. Augustinus, „ex memoria proferentibus testimonia, non ex codice illa legentibus." S. Augustin. contra Maximin. Arian. lib. II. c. 23. n. 3. Cf. Sabatier Praefat. ad version. antiq. Bibliorum; item Oct. Frangipane in decem Sermonibus S. Augustini ab ipso editis (Romae 1819) Not. ad Serm. I. et VI.

**) S. Iren. adv. haeres. lib. 3. c. 21. — S. Cyrill. Hierosolym. Cateches. IV. n. 33. 34. — Rufini Apolog. II. adv. Hieron. n. 32. 33. — Ipse S. Hieronymus Praefat. in librum Paralipom. juxta Septuag. Interpr. (Opp. T. X. P. I. p. 431—34.). Cf. tamen Ejusdem Prolog. in Genesin (Opp. T. IX. p. 3—6.). S. Augustinus de Civit. Dei lib. 18. c. 42. 43. De doctrina Christiana lib. II. n. 22. Porro de variis hujus graecae versionis editionibus vid. S. Hieronymi Praefat. in libros Paralipom. (Opp. T. IX. P. III. p. 1405—8.).

***) De his agit Introductio in libros sacros Veteris Testamenti. Eas omnes Origenes in amplissimo opere collegit et correxit, quod inscribitur Hexapla, vel apud alios Enneapla, apud alios Tetrapla juxta diversum columnarum et textuum receptorum numerum. Quae supersunt hujus immensi Operis fragmenta, exhibet B. Montfaucon in opere, cui titulus: *Hexaplorum Origenis, quae supersunt ed. B. Montfaucon.* Paris. 1713. 2 Voll. fol. Cujus operis novam editionem eodem titulo adornavit C. Fr. Bahrdt. Lipsiae 1769. 2 Voll. 8°. Praelimina-

et adhibuerint. Libros sacros Novi Foederis iidem Sancti Patres in lingua originali graeca adhibuere. Patres vero latini versiones plerumque latinas, quarum magnus erat numerus, *) inter quas autem praesertim eminebat versio antiqua *Itala*, usque ad tempora S. Hieronymi in usu habebant, ita tamen, ut complures etiam textum graecum attenderent: **) inde a tempore S. Hieronymi tum nova ab ipso adornata versio multo correctior, *Vulgata* sensim dicta, tum etiam praeter illam vetus Itala in usu obtinuit. ***) Cum itaque tantus tamque varius sit S. Scripturae usus penes SS. Patres, pariter necessaria est lectori familiaris S. Scripturae notitia, ut statim cognoscat locos et verba S. Scripturae, et, unde singula depromta sint, absque operosa inquisitione inveniat, ut eum istorum locorum, phraseon, verborum sensum probe noverit, quem auctor inspiratus, regulis hermeneuticis in subsidium vocatis, cum iisdem conjunxit, proindeque facili negotio illum sensum, forte paulisper diversum perspiciat, quem Sanctus quidam Pater eadem proferens, vel ad ea alludens intendit. Hac notitia instructi veritates a Patribus propositas eo sensu, quem intenderunt S. Patres, quemque S. Scripturae verba usurpantes lectorum animis ingerère voluerunt, accurate recteque percipiemus; vim etiam ratiocinationis et argumentorum pondus, quod saepe saepius in locis S. Scripturae residet, penitus pleneque capiemus. Varios quoque interpretandi S. Scripturam modos nosse oportet, ut singulorum commoda vel detri-

---

ria utriusque editionis egregias de versionibus Vet. Testam. graeci continent disquisitiones.

*) S. Hieron. Praefat. in librum Josue a se versum (Opp. T. IX. P. II. p. 355—56.) S. Augustin. de doctrina Christ. lib. 2. n. 16.

**) De auctoritate versionis Italae et usu versionis graecae Septuaginta Interpretum etiam apud Latinos vid. S. Augustin. de doctrina Christiana lib. 2. n. 22. Haec versio Itala saeculo proxime elapso lucem publicam aspexit in Opere praeclaro, quod inscribitur: Bibliorum Sacrorum latinae Versiones antiquae seu vetus Italica et caeterae, quae reperiri potuerunt. Opera et studio P. Sabatier ex Congregat. S. Mauri. Remis 1743. III Voll. fol. — Partem ejusdem Italae ex Novo Testam. exhibet J. Bianchini Evangeliarium quadruplex latinae versionis antiquae seu veteris Italicae. Romae 1749. Partes II. fol.

***) Vid. S. Gregorii M. Epistola ad Leandrum praefixa Moralibus in Job c. 5. (T. I. p. 6.).

menta recte aestimantes, eosdem pro opportunitate, in usus nostros convertamus. — Nec minus, ut ex Sanctorum Patrum lectione pro Critica textus sacri utilitatem assequamur, S. Scripturae notitia accurata requiritur. — Denique etiam ut in ipsa Critica Operum SS. Patrum (de qua cap. praeced. sermo erat), recte versemur, tum notitia S. Scripturae generatim, cum praesertim notitia illius versionis, quam Pater aliquis in suis conscribendis Operibus adhibere solet, ad sanum justumque judicium ferendum plurimum aliquando conferre poterit. Quare Patrologiae cultori nunquam satis commendari potest assiduum et indefessum S. Scripturae studium; praesertim vero versio graeca Septuaginta Interpretum summa sedulitate lectori SS. Patrum erit evolvenda, utpote cujus usus tam apud Graecos Patres, quam apud Latinos frequentissimus erat; Novum quoque Testamentum graecum vix unquam e manibus dimittet. Praesertim vero accurata haec S. Scripturae notitia plurimum afferet commodi in lectione Patrum Apostolicorum, et Operum polemicorum, ex. gr. in S. Justini Dialogo cum Tryphone Judaeo.

§. 36.

V. *Notitia Historiae Ecclesiasticae.*

Maxime porro necessaria est ei, qui Sanctos Patres recte pleneque intelligere desiderat, historia ecclesiastica. Haec enim fata externa Ecclesiae sive prospera sive adversa enucleatius refert, ad quae Patres Ecclesiae in suis lucubrationibus saepe respiciunt. Porro hierarchia ecclesiastica et forma regiminis, nec non ritus et ceremoniae ac disciplina Ecclesiae, variis locis et temporibus, mutatis externis Ecclesiae circumstantiis, varias vicissitudines subiere; quas singillatim describit historia ecclesiastica, earumque causas fusius exponit, ita, ut antiquae Ecclesiae ac singularum ejusdem aetatum forma hierarchiae et ecclesiasticae administrationis, liturgiae ac disciplinae pleno, accurato et profundo modo perspiciatur et uno quasi intuitu comprehendatur. Multa ejusmodi hinc inde in scriptis suis, plerumque tamen paucis solummodo verbis attingunt Sancti Patres, prout fini suo congruebat. — Haec proinde nunquam satis intelliget ac perspiciet, qui non ex historia ecclesiastica, cujus est omnia, quae ad res Ecclesiae elucidandas apud Antiquos reperire licet, indagare, in unum congerere sicque vivam, fidam

et perspicuam uniuscujusque aetatis imaginem delineare, lumen mutuatus fuerit. — Praeterea externas temporis circumstantias, quae in historia ecclesiastica consignantur, nosse multum quoque conducit, ut actiones Patrum, quae spectant ad artem pastoralem, rite expendamus atque auctoritatem Patrum in Theologia Pastorali recte sequamur. — Denique ut scripta SS. Patrum in rebus fidei recte pleneque intelligamus, noscamus oportet adversarios fidei, contra quos directa sunt illa scripta, et errores, quos illi divulgare adnisi sunt. Sanctorum Patrum enim summa conamina eo tendebant, ut illos, qui fidei purae rectaeque integritatem erroribus admixtis pervertere, sive vinculum unitatis et caritatis disrumpere studebant, vel ad saniora consilia reducerent, vel eorum fallacias et malignitatem detegerent argumentationesque et sophismata destruerent aut fideles contra easdem praemunirent. Ut vero ejusmodi scripta, quorum ingens est multitudo, recte intelligantur, necessaria est accurata cognitio errorum et falsorum dogmatum, quae haeretici defendebant, et rationum, quibus errores suos adstruere conabantur, insuper vitae, quam haeresiarchae eorumque sectatores praecipui ducebant, atque fatorum sive externorum sive internorum cujuslibet sectae. *)

Conciliorum quoque, quae persaepe Patres defendunt et pseudosynodorum, quas impugnant, notitiam Patrologiae studiosis necessariam praebet historia ecclesiastica. Et praecipue quidem haec historiae ecclesiasticae notitia requiritur in scriptis SS. Patrum polemicis ac in eorundem epistolis, quamvis in aliis etiam Patrum scriptis quandoque desideretur. Insigni autem utilitate adhiberi possunt ad comparandam notitiam historiae ecclesiasticae intelligendis Patribus necessariam, ex Antiquis auctoribus, qui constituunt fontes historiae ecclesiasticae, praeter Chronica jam (§. praeced.) laudata, Eusebius Caesareensis, Socrates, Sozomenus, Theodoretus, Evagrius, Philostorgius, et Theodorus Lector; **) praeterea Rufi-

---

*) Sic, qui fata externa et interna sectae Donatistarum ignoraverit, S. Augustini scripta contra Donatistas nunquam satis intelliget.

**) Hi omnes junctim editi sunt sub titulo: Scriptores historiae ecclesiasticae Eusebius, Socrates etc. ed. H. Valesius ex recognit. G. Reading, Cantabrigiae 1720. III Voll. fol. Recusa est Augustae Taurinorum 1748. III Voll. fol.

nus Aquilejensis, *) Sulpitius Severus, **) Gregorius Turonensis, ***) Liberatus diaconus, ****) Facundus Hermianensis Episcopus †) aliique; tum vero etiam scriptores Historiae Byzantinae ††) multum commendandi sunt. Inter eos, qui recentiori aevo opera historica conscripserunt, summae utilitatis erunt Patrologiae cultoribus C. Baronius junctus cum Critica Pagii, †††) et Sebast. *Tillemont*, ††††) cujus tamen Opus historicum ingentis cete-

---

*) Ed. optima: Ecclesiasticae Historiae Eusebii Pamphili libri novem Rufino Aquilejensi interprete, ac duo ipsius Rufini libri, ed. P. Th. Cacciari. Partes II. Romae 1740–41. Editio adhuc melior duorum Rufini librorum in Rufini Opp. ed. D. Vallarsi. Veronae 1745. T. I. p. 209 seqq.

**) Sulpitii Severi Historiae sacrae libri duo (in edit. Opp. Sulp. Severi per Hieron. de Prato. Veronae 1741—54. T. II. et in Gallandii Biblioth. T. VIII. p. 364 seqq.).

***) Historia ecclesiastica Francorum: Editio optima in S. Gregorii Turon. Opp. ed. Theod. Ruinart. Paris. 1699. fol.

****) Breviarium causae Nestorianorum et Eutychianorum. Editio optima J. Garnerii, quae extat in Galland. Bibliotheca. T. XII. p. 119 seqq.

†) Pro defensione trium capitulorum Concilii Chalcedonensis libri XII. Editio optima J. Sirmondi, quae pariter extat in Gallandii Biblioth. T. XI. p. 663 seqq. Quibus addas *Breviculum historiae Eutychianistorum* auctoris anonymi in Galland. Biblioth. T. X. p. 665 seqq.

††) Corpus Historiae Byzantinae prodiit Paris. 1648. XXVII Tomis in fol. (v. Fabric. Biblioth. Graec. Vol. VII. p. 519–29). Editio secunda auctior Venet. 1729 — 33. Voll. XXIV. (XXVIII.) fol. (v. Fabric. l. c. p. 521). Nova edit. emendatior et copiosior, Bonnae 1828 seqq. in publicum lucem prodire coepit, sed nondum ad finem perducta est.

†††) *C. Baronii Annales ecclesiastici*, in quibus juxta annorum et eventuum seriem omnia antiquitatis monumenta historiae ecclesiasticae ultra aetatem SS. Patrum collecta, excussa, illustrata invenies, saepius Tomis XII prodierunt, ut Romae 1588. seqq. Moguntiae 1601. etc. Hujus Operis ut rectus et optimus fiat usus, perpetuo consulatur Ant. et Franc. Pagi Critica historico-chronologica in universos Annales Baronii. Antwerpiae 1727. IV Tomi fol. Editio novissima: C. Baronii Annales Ecclesiastici, cum notis Steph. Baluzii et adjuncta Critica Fr. Pagii. Augustae Vindel. 1738—42. Tomi XIII fol. (Tomus ultimus continet indices generales). Baronium et Pagium junctim edidit (cum Rainaldo, qui continuavit Baronium) J. D. Mansi. Luccae 1738—59. 38 Voll. fol.

††††) Mémoires pour servir à l'histoire ecclés. des six premiers siècles. Paris 1693. Bruxellis quoque postea et Venetiis XVI Voll. in 4°. idem Opus prodiit.

roquin laboris et industriae et singularis ingenii acuminis in rebus maxime chronologicis, adeo ut vix quidquam antiquitatis ecclesiasticae illum fugerit, nonnisi ad annum 513. pertingit. Inter recentissimos *Th. Katerkamp* ob accuratam et fusiorem singularum haereseon expositionem haud parum affert utilitatis; itidem comes F. L. Stolberg, quem postmodum continuavit Kerz, nec non Jos. Othmar Eques de Rauscher universam antiquissimi temporis historiam ecclesiasticam ex ipsis fontibus accurate describens,*) Patrologiae studium suis lucubrationibus praecipue juvabunt. Praeter viros laudatos alii singulas historiae ecclesiasticae partes praeclaris Operibus, unde haud parum utilitatis et commodi lector SS. Patrum percipere possit, illustrarunt, dum vel singularum haereseon historias conscripserunt, ex. gr. Gnosticorum, Pelagianorum etc., vel antiquam Ecclesiae disciplinam, hierarchiam aut regiminis formam, quam maxima sedulitate et cura, ne quid veri deesset, ne quid falsi irreperet, perspicue et ordinate descripsere. **)

Historia Conciliorum, quorum notitia ad intelligendos SS. Patres requiritur, in historiis ecclesiasticis pariter reperitur. Aliquando tamen ad ipsa Conciliorum Acta recurratur necesse est, ut quae in iisdem Conciliis acta sunt, penitius cognoscamus. ***)

---

*) Katerkamp: Kirchengeschichte mit Einleitung. Münster 1819 u. ff. 5 Bde. (bis 1153). — Fr. Leop. Graf zu Stolberg: Geschichte der Religion Jesu Christi. Hamburg 1806 u. ff. 15 Bde. (bis 430); fortgesetzt von Fr. v. Kerz. Mainz 1824 ff. — J. Othm. R. v. Rauscher: Geschichte der christlichen Kirche. Sulzbach 1829. 2 Bde. (bis 313).

**) Sic ad intelligendum S. Irenaeum plurimum juvabit Historia Gnosticorum, quam conscripsit A. Neander, et alia, quam confecit J. Matter (A. Neander's genet. Entwicklung der gnost. Systeme. Berlin 1818. Siehe auch dessen Kirchengeschichte. Hamburg 1827. I. Bd. 2. Abtheil. S. 627 ff. — Matter Hist. crit. du Gnosticisme. Paris. 1828. II tom. Uebersetzt von Dörner. Heilbronn 1833. 2 Bde.). Ad intelligendos Patres, qui contra Pelagianos scripsere, multum juvabit Card. H. Norisii Historia Pelagiana (Opp. Theolog. T. I. Bassan. 1769. fol.). — Magnam itidem praebebit utilitatem L. Thomassini Vetus et nova Ecclesiae disciplina. Paris. 1688. III Voll. fol. Mogunt. 1787. IX. Voll. in 4to. — Archaeologiae christianae operam dedere Martene, Schelstrate, Mamachi, Selvagio, Pelliccia et Binterim (de his vide Alzog's Kirchengesch. §. 9. Note 3.).

***) Inter Collectiones Conciliorum potissimum commendandae sunt: Conciliorum Collectio stud. J. Harduini S. J. Paris. 1715. XII

§. 37.

VI. Cognitio historiae vitae Patrum et scriptorum eorundem.

Quodsi historiae ecclesiasticae cognitio generatim necessaria est, ut Sancti Patres recte intelligantur, certe haud minori gradu historia vitae SS. Patrum, et scriptorum, quae supersunt, requiritur. Multum quippe interest scire, quo tempore Sanctus aliquis Pater vixerit, ut notitiae ex historia ecclesiastica depromtae apte adhibeantur, ne, quae ad sui temporis historiam, mores, disciplinam, liturgiam seu hierarchiam pertinentia memorat, perperam intelligantur. — Nec parum refert, patriam et regionem, in qua idem Sanctus Pater vixit, cognoscere, quia aliter Galli, aliter Afri sua sensa exprimere amant, alii in Oriente, alii in Italia, diverso utrobique modo, disseminati sunt errores, quibus obviam ire necesse visum est Patribus illarum regionum. — Plurimum quoque refert externas accurate scire vitae circunstantias, in quibus versati sunt SS. Patres, utpote ex quibus persaepe lumen affulget obscuris ceteroquin locis. Huc imprimis spectant eorum animi indoles, prima institutio atque educatio, conversatio et suscepta, antequam Christi religionem amplexarentur, munia, amicitiae in primo aetatis flore junctae, transitus ad sacra christiana et vitae inde actae varii casus: notitia magistrorum, a quibus in literis profanis et sacris eruditi fuere, quos studiose imitati sunt et impense coluerunt, sive eorum Opera assidue evolventes, sive eorum lateri adhaerentes, nec minus eorum, quos ob errores fidei aut varia scelera commissa aliasve ob causas impugnarunt; pariter cognitio studiorum, quibus ob causas internas vel externas in hoc vitae statu operam dedere, muneris etiam, quod postea in Ecclesia gesserunt, demum accurata cognitio litium, quibus impliciti sunt, et causarum, ex quibus illae originem et incrementa cepere, chronologica demum horum omnium dispositio seriei rerum gestarum accurate respondens, ex qua praecipue

---

Tom. fol. — Sacrosancta Concilia cur. Nic. Coleti. Venet. 1728. XXIII Voll. fol. cum Supplemento J. D. Mansi Luccae 1748. VI Tom. fol. — SS. Conciliorum nova et amplissima Collectio cur. J. D. Mansi. Flor. et Venet. 1759—98. XXXI Voll. fol. — Decreta nonnisi et canones omnium Conciliorum usque ad finem saeculi septimi exhibentur in Opere: Canones Apostolorum et Conciliorum veterum, ed. Bruns. Berolini 1839.

ordo chronologicus epistolarum pendet, sine quo illae vix aut ne vix quidem intelligi queunt. — Praeter hanc cognitionem externarum vitae Patrum relationum etiam notitia lucubrationum, quas illi reliquerunt, exigitur. Haec porro, antequam ipsam aggrediamur lectionem, nos instituet, quae scripta singuli Patres exaraverint, qua occasione, quo consilio, qua methodo, et quorum lectorum usui ea fuerint exarata, quo insuper vitae suae tempore, utrum prima aetate, an matura senectute confecta fuerint, utrum per otium, an raptim festinantique calamo conscripta vel etiam exceptorum stylo utcumque consignata, denique utrum integra et in forma originaria aetatem tulerint, et quaenam forte fuerint deperdita. *) Haec omnia et alia hujusmodi suppeditabit notitia vitae Operumque SS. Patrum, quam brevi conspectu exhibet Patrologia specialis. Longe tamen fusius et accuratius idem argumentum prosecuti sunt auctores Historiae literariae Scriptorum ecclesiasticorum, quorum ideo praecipui hic memorandi veniunt. **) Recentiori aevo primus Card. R. Bellarminus in Opere celeberrimo de Scriptoribus ecclesiasticis ***) singulorum Patrum vitas paucis delineavit, Opera vero nonnihil uberius recensuit, suumque de illis addidit judicium, quae in illis jure reprehendi possint, innuens. Opus illud praeclarum multis postmodum accessionibus, correctionibus et illustrationibus locupletavit Phil. Labbe in sua Dissertatione philologica et historica. †)

---

*) De Operibus SS. Patrum deperditis hujusque jacturae causis fusius agunt, ac opera deperdita fere omnia, quorum adhuc extat saltem memoria, singillatim ex ordine temporum recensent Macarius a S. Elia Patrolog. P. III. c. 3. et 4. et B. Schleichert Patrolog. P. III. c. 3.

**) Sunt et alii quam plurimi, qui Commentationibus de singulis SS. Patribus in lucem emissis eorum vitam et scripta illustrarunt; sed hi aptius omnino proferentur, ubi de singulis Patribus mentio recurret. Alii, qui collectiones operum SS. Patrum instituerunt, in Prolegomenis de eorum vita scriptisque disseruerunt; horum opera meritam feret laudem, ubi de istis Collectionibus erit sermo.

***) C. Bellarmini liber de Scriptoribus ecclesiasticis. Romae 1613. in 4°., et cura J. Sirmondi Paris. 1616. in 4°. et saep. — Opus hoc 40 annorum lectione comparatum est, ut ait ipse Bellarm. initio Praefat. in hunc librum.

†) Ph. Labbei Dissertatio philologica et historica de Scriptoribus ecclesiasticis. Paris. 1660. II Tom. in 8°. Quid in hoc Opere praestiterit, ipse indicat in Praefatione eidem praemissa. Utrumque Opus Bellarmini et Labbei percommode junctum in-

Post illos immenso labore viri duo eruditissimi L. El. Dupin et R. Ceillier amplissimis Operibus hanc eandem excoluere provinciam. *) Uterque vitas Patrum fuse et accurate describunt, dubia et obscura sollicite expendentes; singula SS. Patrum scripta enumerant, eorundem tempus, occasionem, scopum exhibent, analysin argumenti plerumque adjungentes, judicium suum de eorumdem pretio interponunt et varias tam singulorum Operum, quam omnium simul junctorum editiones ad suam usque aetatem indicant ac plerumque dijudicant. Ille tamen prior fontes, ex quibus historiam vitae Patrum hausit, rarissime indicat, non semper tutissimus dux; insuper ingenio suo, utique foecundissimo nimium confisus liberiores quandoque assertiones protulit erroresque saepius defendit; in re quoque critica editiones, quales tunc erant, minus perfectas secutus haud raro cespitavit. Alter vero iis omnibus, quae ad suam usque aetatem hac in materia scientia haec produxerat, summa industria et felicitate usus Opus summae utilitatis, copiosum et eruditum confecit; ac singulis Patribus et Scriptoribus conspectum eorum doctrinae, ipsissimis illarum verbis, subjunxit. — His quoad ingenium, eruditionem et industriam jure merito accensendus est Nicol. le Nourry, qui eodem fere tempore edidit Apparatum suum ad Bibliothecam maximam veterum Patrum et antiquorum Scriptorum ecclesiasticorum, Lugduni editam, in quo quidquid ad eo-

---

venies in C. Rob. Bellarmini Opp. Tomo VII. Venet. 1728 in fol.

*) L. Ellies du Pin Nouvelle Bibliothèque des Auteurs ecclésiastiques. Paris. 1686 seqq. 47 Tomi in 8°. Paris. 1693—1715. XIX Voll. in 4°. Paris. 1699. seqq. 61 Tomi in 8°. (de hac edit. vid. J. G. Walch. Biblioth. Patrist. p. 10.). Versio latina hujus Operis Paris. 1692—93. nonnisi ad tres Tomos in 4°. se extendit et pertingit usque ad annum 430. — R. Ceillier Histoire générale des Auteurs sacrés et ecclésiastiques. Paris. 1729—63. XXIII Tomi in 4°. Cui Operi adjungendum est aliud, scilicet: Table générale des matières etc. par Et. Rondet. Paris. 1782. II Voll. in 4°. Ex hoc Opere, quod summis laudibus extollit P. Lumper, in sua Histor. theolog. crit. Tom. I. Praefat., utile compendium, praecipuos exhibens Patres, confecit Tricaletius, sub titulo: P. J. Tricalet Bibliothèque portative des Péres de l'Eglise. Paris. 1758. seqq. 9 Voll. in 8°. Hujus posterioris versio etiam latina prodiit Bassani, notis brevibus aucta, sub titulo: P. J. Tricaletii Bibliotheca manualis Ecclesiae Patrum. Bassani 1783. IX Voll. in 8°.

rum scripta et doctrinam, variosque scribendi et docendi modos pertinet, Dissertationibus criticis examinatur atque illustratur. *) Dolendum valde, quod Opus istud praeclarum et laudum cumulo dignum non ultra initia quarti Ecclesiae saeculi progrediatur. — Ad epocham trium priorum Ecclesiae saeculorum restringuntur etiam Opera, quae alias plurimum commendari merentur ob eruditionem inde relucentem et summam utilitatem hinc redundantem, Placidi Sprenger, **) Gottfridi Lumper, ***) et I. Ad. Moehler. †) Ambo priores aliorum, qui antea jam istas materias pertractaverant, vestigia fere presserunt, haud raro etiam verba propria et totas dissertationes transcripserunt; nemo tamen negabit, Lumperi praesertim Opus valde utile eruditumque esse. Tertius vero scripta praecipue et doctrinam Patrum atque Scriptorum altissimo ingenio, mentis acumine atque elegantia sibi propriis exhibet, singulas quoque Patrum epochas praeclare delineat. — Nec silentio praetermittendus est P. Dom. Schram, ††) qui valde utilem confecit Analysin Operum SS. Patrum et Scriptorum ecclesiasticorum, secutus potissi-

---

*) *Nic. le Nourry Apparatus ad Bibliothecam maximam veterum* Patrum etc. Lugduni editam. Primum duo Tomi hujus operis separatim prodierunt Paris. 1694 — 97. in 8°. Idem deinde Opus valde auctum iterum prodiit Paris. 1703 — 15. II Tom. in fol. Posterior editio priori plurimum praestat.

**) *Thesaurus rei Patristicae* continens Dissertationes praestantiores ex rarissimo Nic. le Nourry Apparatu, Gallandii Nova Bibliotheca Patrum aliisque celebrioribus eorum editionibus depromtas . ., adjectis Prooemiis, Notis et Reflexionibus ad historiam Theologiae pertinentibus instructus a *P. Pl. Sprenger,* Benedictino in Banz. Wirceburgi 1784 – 92. III Voll. in 4°. Opus hoc desinit in Clemente Alexandr. (c. a. 220), quem admodum fuse magna T. II. parte et toto Tomo III. tractat.

***) *P. Gottfr. Lumper*, Monachi Benedictini, Historia theologico-critica de vita, scriptis atque doctrina SS. Patrum aliorumque Scriptorum ecclesiasticorum trium primorum saeculorum, ex virorum doctissimorum literariis monumentis collecta, Augustae Vindel. 1783 — 99. XIII Voll. in 8°. Operis sui institutum auctor ipse exponit in Praefat. Tomi I. sub fin.

†) J. A. Möhler's Patrologie oder christliche Literärgeschichte. Aus dessen hinterlassenen Handschriften mit Ergänzungen herausgegeben von Dr. Reithmayr. I. Bd. (die ersten drei Jahrhunderte). Regensburg 1840.

††) P. Dom. Schram Analysis Operum SS. Patrum etc. Augustae Vindel. 1780—96. XVIII Tomi in 8vo.

mum tribus primis saeculis (Tom. I.—VII.) *B. Marechal Concordantiam SS. Patrum Ecclesiae graecae atque latinae* *) qua fidei, morum atque disciplinae difficultates, quae in ipsorum scriptis occurrunt, solide elucidantur; saeculo autem quarto (Tom. VII — XVIII.) hausit praecipue ex novissimarum praestantissimarumque SS. Patrum editionum Praefationibus, Dissertationibus Notisque, in quibus locorum obscurorum explicationes continentur. Opus hoc ad finem usque saeculi IV. sese extendit, ita ut Patrum graecorum series in S. Epiphanio et Theophilo Alexandrino finiatur, latinorum vero series S. Ambrosio claudatur. Cujuslibet Scriptoris notitiam, genus, scripta, tum genuina, tum spuria, tum dubia et editiones illorum brevissime refert, quin disputationibus criticis immoretur; porro argumentum et scopum uniuscujusque Operis et occasionem, qua et contra quos scriptum fuerit, paulo fusius exponit; denique uberrimam ipsius Operis analysin instituit, ipsissimis SS. Patrum verbis adornatam; difficultates etiam et obscuritates, quae in Patrum Operibus occurrunt, elucidat et explanat; Indices demum valde commodi singulis Tomis adjiciuntur.

Sunt et alii recentiores, qui ejusmodi historiae literariae manum admoverunt, sed partim propter brevitatem, partim propter ariditatem, defectum accurationis et omissionem fontium, ex quibus assertionum veritas constare posset, parum commendari merentur ex. gr. Goldwitzer, Busse, Caillau. **) — Denique etiam

---

*) P. Bern. Marechal Concordance des SS. Pères de l'Eglise, Grecs et Latins. Paris 1739. II Tomi in 4°. Idem Opus postea latine versum prodiit sub titulo: Concordantia SS. Patrum Ecclesiae graecae atque latinae. Augustae Vindel. 1769. II Tomi in uno Volum. fol. Pertingit solummodo ad tria prima Ecclesiae saecula. Hujus Operis et Supplementum et continuationem dici posse suam Analysin, ipse fatetur D. Schram (in Praefat.).

**) F. W. Goldwitzer: Bibliographie der Kirchenväter und Kirchenlehrer vom ersten bis dreizehnten Jahrhunderte. Landshut 1828. Hoc cum Opere jungi debet alterum, cui titulus: Patrologie, verbunden mit Patristik, bearbeitet für Theologen, von F. W. Goldwitzer. Nürnberg 1834. 2 Bde. (1—9. Jahrhund. einschließl.). — Busse: Grundriß der christlichen Literatur von ihrem Ursprunge bis zur Erfindung und Ausbreitung der Buchdruckerei. Münster 1828—29. 2 Bde. Is vitas Patrum describit brevissime, eorum Opera vix unquam omnia enumerat, argumentum silentio praetermittit, sed editiones satis accurate recenset. — Vix majoris erit utilitatis *A. B. Caillau Introductio ad SS. Patrum lectionem*. Me-

inter Acatholicos nonnulli hujus generis Opera memorata digna confecerunt. Ex his primo loco habendi sunt Casim. Oudin, coetui Reformatorum addictus, Guil. Cave, sacra Anglicana sequutus et J. A. Fabricius Lutheranus. Oudin amplissimum edidit commentarium de antiquis Ecclesiae Scriptoribus illorumque scriptis ad annum usque 1460, cum multis Dissertationibus, in quibus insigniorum Ecclesiae auctorum opuscula atque alia argumenta notabiliora examinantur. *) Verum is utpote monachus apostata, quotiescunque occasio fert, nimis acerbum in Ecclesiae Catholicae instituta animum prodit, adeoque nonnisi caute legendus est; idem persaepe alios exscribere solet, nec citato auctore, nec verbulo addito. *G. Cave* praeter alia plura huc spectantia Opera elucubravit Historiam literariam Scriptorum Ecclesiasticorum, qua de vita illorum ac rebus gestis, de scriptis genuinis, dubiis, suppositiis, ineditis, deperditis, Fragmentis, deque variis Operum editionibus succincte et perspicue juxta singula saecula ad a. usque 1517 agitur. **) Demum J. A. Fabricius in triplici sua Bibliotheca, scil. Bibliotheca graeca, Bibliotheca latina et Bibliotheca mediae et infimae latinitatis, ***) vastissima eruditione multum juvare pot-

---

diolani 1830. Vol. I., qua eorum tempora, vita (breviter, at eleganter), Opera (non tamen omnia et absque ullo argumenti, occasionis, scopi etc. indicio), Operum denique praecipuae editiones et versiones Gallicae exhibentur.

*) Cas. Oudini Commentarius de Scriptoribus Ecclesiae antiquis illorumque scriptis etc. Lipsiae 1722. III Voll. fol.

**) Hujus Operis: G. Cave, Scriptorum ecclesiasticorum Historia literaria, quod primum lucem aspexit Londini 1688. fol., editio optima prodiit Oxonii 1740—43. II Voll. fol. recusa Basileae 1741—45. II Voll. fol. Cf. de hoc et aliis ejusdem Cavei operibus huc spectantibus J. G. Walch Biblioth. Patristic. p. 9—10. Acerrimam de illo Cavei Opere crisin tulit Oudin in Commentar. sui Tom. I. in Argumento de necessitate Operis sui ibidem praemisso.

***) J. A. Fabrici Bibliotheca Graeca. Hamburgi 1718—28. XIV Voll. in 4to. Editio optima (multum quidem aucta, ast non completa) cur. G. C. Harles. XII Voll. in 4to. Hamb. 1790—1809. Addatur Index in J. A. Bibliothecae graecae editionem G. C. Harlesii. Lipsiae 1838 in 4to. Hujus editionis Harles. Vol. IV. VII. VIII. IX. et X. Patrologiae potissimum inservient. — J. A. Fabricii Bibliotheca latina sive notitia auctorum veterum latinorum. Venetiis 1728. II Tomi in 4to. J. A. Fabricii Bibliotheca latina mediae et infimae latinitatis, edita cur. J. Dom. Mansi. Patavii 1754. Tomi VI in 4to. Hoc

est. Quamvis enim in istis operibus omnes generatim Scriptores Graecos et Latinos complectatur, singulari tamen solicitudine, in graeca praesertim Bibliotheca, scripta omnia SS. Patrum recenset eorumque editiones et codices Mss. memorat; vitam Auctorum brevissime exhibet, indicatis tamen fontibus et subsidiis, Operum argumenta rarissime indicat, analysin nunquam exhibens nec unquam respiciens dogmata. Denique etiam praeter Auctores laudatos commendari merentur Schoenemann et Baehr. *) Neque immerito huc refertur A. Butler, qui proprie Vitis Sanctorum describendis animum adjecit, ea tamen occasione praeter vitas SS. Patrum fuse et accurate descriptas, eorundem etiam scripta singula enumerat argumentumque paucis describit, editiones denique meliores recitat. **)

§. 38.

VII. Editiones praestantissimae.

Subsidium tamen, quod reliqua fere omnia quodammodo in se complectitur, eorumque defectum supplet, constituunt editiones Operum SS. Patrum praestantissimae; ***) qua expressione intelligimus editiones tales, qui-

---

posterius Opus Patrologiae studio multum conferre poterit; quae vero Fabricius in opere priori de Scriptoribus ecclesiasticis habet, pauca sunt et per se non admodum eximia.

*) C. G. Schoenemann Bibliotheca historico-literaria Patrum latinorum a Tertulliano usque ad Gregorium M. et Isidorum Hispalensem, ad Bibliothecam Fabricii latinam accommodata. Lipsiae 1792—94. II Tomi in 8vo. — J. Ch. F. Bähr: Die christlich-römische Theologie. Karlsruhe 1837. Bähr: Geschichte der Literatur im karolingischen Zeitalter. Karlsruhe 1840. — Plures alios tam Catholicos, quam Acatholicos, qui historiae literariae auctorum ecclesiasticorum operam navarunt, videre est apud J. G. Walch Biblioth. Patristic. p. 6—18. Permaneder Biblioth. Patrist. Tom. I. §. 34—36 et §. 242.

**) A. Butler: Leben der Väter und Märtyrer. Uebersetzt von Räß und Weis. Mainz 1823—27. (Mit Register) 24 Bde.

***) Haec expressio relative intelligenda est, ubi scilicet editio, quae vocatur praestantissima, cum aliis ejusdem Patris editionibus conferatur. Ceterum in editionibus tria maxime attentioni emtoris commendari solent, ut sint ornatu typographico insignes, ratione textus eximiae, demum acquisitu faciles. Typorum luculenta grataque forma, chartae nitore ac soliditate omninoque eleganti habitu externo ceteris antecellunt plurimae

bus Opera genuina a spuriis et dubiis sedulo solideque discernuntur, textus originarius, quam fieri potest accuratissime, repraesentatur, difficultates in illo obviae elucidantur, aliaque adjiciuntur, quae viam faciliorem sternere possint ad sensum autoris recte assequendum. Inter omnes, quaecumque habentur, editiones SS. Patrum locum facile primum occupant editiones, quas inde a medio saeculo 17. usque ad finem saeculi elapsi in publicam lucem emiserunt Monachi Benedictini e Congregatione S. Mauri in Gallia; quamquam negari non possit, nec omnes SS. Patres ab eruditis istis monachis fuisse editos, nec Maurinos (quemadmodum brevitatis causa saepe vocari solent) omnes aequali ingenio parique successu, operam suam edendis Patribus impendisse; *) unde et factum est, ut in uno alterove Patre ex. gr. S. Hieronymo alii post eos, novas istis editionibus curas adjicientes, majorem orbis eruditi plausum retulerint, propius ad perfec-

---

editiones, quae Romae, Venetiis, Veronae, Basileae ex officina Frobeniana (saeculo XVI.), Lutetiae Parisiorum ex typographia regia et impensis societatis typographicae, Amstelodami, Antwerpiae et Lugduni Batavorum, curantibus Elzeviris aliisque, demum quae Oxonii in theatro Sheldoniano, Londini et Cantabrigiae typis evulgatae sunt. — Acquisitu faciliores sunt Patres Latini, quam Graeci; rarissime et difficillime in Germania inveniuntur editiones Romanae, Anglicanae et Patrum Graecorum editiones Paris., praesertim Maurinae. — Quod attinet editiones ratione textus eximias seu proprie praestantissimas, iis singillatim recensendis hic facile supersedere possum, cum singulis Patribus in Parte speciali optimas subjungam editiones; qui eas desiderat, adeat Walch Biblioth. Patrist. c. II. (p. 101—195.) et Permaneder Biblioth. Patrist. T I. §. 61—78. Ratione porro aetatis editiones distingui solent in antiquissimas (factas saec. XV. usque ad annum circiter 1520), medias (inde ad medium usque saec. XVII.) et recentiores ac recentissimas. Maximo generatim habetur in pretio *editio princeps*, quam vocant, quae prima ex codice Ms. expressa est. Nos tamen his omnibus missis, quae tironibus minus conveniunt et alioquin magis ad historiam literariam spectant, criteria solum afferemus, quibus optimas quasque editiones insignitas esse oportet.

*) Quantum praestiterint in Operibus SS. Patrum edendis, quantis ingenii viribus, quanta eruditione et industria, quam immensis laboribus operam huic rei navaverint, luculenter ostendit Opus: D. St. P. Tassins Gelehrtengeschichte der Congregation von St. Maur. Frankfurt 1773 — 74. 2 Bde. et Dissertatio D. Herbst: Die Verdienste der Mauriner um die Wissenschaften. III. und IV. Abtheilung, in Tüb. Theolog. Quartalschrift, Jahrg. 1833 (S. 417—58), und Jahrg. 1834 Anf. (S. 3 u. ff.).

tam normam praestantissimae editionis accedentes. In aestimandis veterum Patrum editionibus *textus* primum et potissimum spectandus est; in eo autem quaeritur, num sit emendatus, rite ordinatus, a spuriis purgatus, ac ineditis Operibus auctus; alterum, quod in editionibus quaeritur, sunt Editoris lucubrationes, textui vel rebus illustrandis adjectae, ut dissertationes, admonitiones, observationes, Notae etc. Sunt itaque hi praecipui characteres, quibus editio praestantissima insignita esse debet: Textus, quam fieri potest proxime et accuratissime repraesentet ipsius S. Patris autographum; haec autem prima dos editioni conciliatur, si Codices Mss. omnes, quotquot in orbe inveniri potuere, collati sunt, si corundem accuratus praemittitur conspectus, singuli describuntur, eorumque aetas et praestantia indicatur, demum si istorum codicum collationem instituerunt viri eruditi, *) critico acumine praestantes, in ejusmodi rebus tractandis versatissimi **) veritatisque amantissimi, quibus religio fuisset vel unum apicem immutare aut ulli conjecturae, quamvis splendidissimae, contra codicum fidem indulgere. Quare non solum textum purum et integrum exhibent, sed et lectiones variantes majoris momenti in aliorum Criticorum usum nec non conjecturas probabiles vel in margine vel in notis ad paginarum calcem adjectis lectori sistunt. Textus quoque non solum puritati et integritati suae restitutus est in editionibus praestantissimis, sed et mendis typographicis expurgatus; qua ex parte editiones Maurinae Parisiis impressae longe praestare solent iisdem editionibus Maurinis, quae Venetiis postea recusae sunt. Ordo autem, quem

*) Lectiones variantes a textu edito discrepantes, ex novis collatis codicibus Mss. erutae, aliquando etiam a viris eruditis seorsim editae sunt; quo ex. gr. pertinent *Isidorianae Collationes*, quas ed. P. Possinus. Romae 1670. in 8°. In his enim solae lectiones variantes ex variis Codd. Mss. depromtae referuntur, quibus textus alibi editus emendari aut suppleri potest. Quapropter apertus est error, in quem Eruditi complures (Wiest, Permaneder, Locherer) prolapsi sunt, dum Collationes istas ceu optimam Operum S. Isidori Pelus. editionem allegarunt.

**) Ex variis lectionibus eas seligere et in textum restituere, quae sunt accommodatiores, res est, quae usum veterum librorum pene assiduum, gustum usu acquisitum, maturiusque judicium exigit, quam literatorum vulgus opinatur, qui aranearum telas nos captare existimant, dum has, quas putant, minutias consectamur, ait vir doctissimus et celeberrimus Mabillon Praefat. in Opp. S. Bernardi n. 9. cf. n. 2.

in optimis editionibus sequuntur plerumque Editores, vel materiae, vel tempori accommodatur, ita, ut juxta argumenti similitudinem ii libri jungantur in unam classem, quae similes materias sive dogmaticas sive morales etc. pertractant, in singulis autem classibus Opera singula ordine chronologico, quo exarata fuere, se excipiant; ordo iste praesertim necessarius est in Sermonibus et epistolis SS. Patrum. *) In istis porro editionibus praestantissimis Opera genuina sedulo a dubiis et spuriis secernuntur: ita, ut dubia et spuria (haec plerumque literis minusculis) vel in fine omnium Operum genuinorum adjungantur, quod plerumque fieri solet, vel etiam singulis Tomis subjiciantur, ex. gr. in editione Maur. S. Chrysostomi. Opera denique ad illud usque tempus, quo editiones praestantissimae lucem publicam adspexerunt, recens inventa, quae in variis collectionibus veterum monumentorum ex. gr. Laur. Zacagnii, Cotelerii, Montfauconii, Mabillonii aliorumque **) dispersa habebantur, istis editionibus suo loco inserta fuere. ***) Accedit in hisce editionibus distinctio in capita et paragraphos breviores, quas numeris designare placuit, †) eaque valde commoda est tum lectori SS. Patrum, quia oculus animusque in istis, quibus plerumque cogitatuum series circumscribitur, quodammodo conquiescit, tum recentiori scriptori, qui locos varios ex SS. Patribus excitat et indicat, atque etiam hujusmodi scriptorem legenti, qui, ut oportet, locos citatos in ipsis

---

*) Quanti intersit epistolas Patrum suo ordine legere, facile experietur, qui ex. gr. epistolas S. Basilii M. (in edit. Maur.), epistolas S. Hieronymi (in edit. Vallars.), epistolas S. Augustini (in edit. Maurina) optime ordinatas perlegerit et hinc ad epistolas S. Gregorii Nazianzeni (in edit. Billii, quae vulgo circumfertur), vel ad epistolas S. Cyrilli Alexandr. (in edit. J. Auberti) se verterit, ubi absque ullo ordine sibi invicem intermiscentur.

**) De his Collectionibus fusius agit singulasque producit J. G. Walch Biblioth. Patrist. c. 3. §. 30.

***) Hoc titulo etiam nonnullae editiones post Maurinorum editiones factae multum commendari merentur, ipsisque editionibus Maur. praeferuntur, ex. gr. editio S. Athanasii per Nic. Ant. Giustiniani. Patavii 1777. in IV Voll. fol. facta, quae plura exhibet Opera post editionem Maur. demum detecta.

†) Deest tamen ejusmodi distinctio in capita et paragraphos, quorum posterioribus designandis in decursu hujus Operis semper hoc signum: n. (i. e. numerus) adhibebitur, in editione alias praestantissima S. Cypriani a Maurinis adornata; quare in ejus usu paginae semper notari debent.

fontibus inspicere desiderat. In margine porro adscribi solet synopsis paragraphorum, quae lectionem librorum multo expeditiorem reddit; denique etiam in margine annotantur, sicubi documenta egregia dogmatica sive moralia, sive quae ad disciplinam historiamve Ecclesiae spectant, in textu occurrunt; Patribus dein graecis addita est e regione versio latina, fida plerumque, elegans atque perspicua. In iis vero Patribus graecis edendis, quorum nonnisi quaedam versio antiqua, fere latina, ad nos pervenit, quaecumque reperiri potuere graeci textus partes seu fragmenta etiam minutissima, versioni isti addita sunt. Patrum etiam graecorum antiquissimam, vel omnino coaevam latinam versionem, similique ratione Patrum latinorum versionem graecam, si qua forte hujusmodi extat *) praeter interpretationem Patrum graecorum recentiorem optimam adjecerunt. Insuper in editionibus praestantissimis praeter notas, quae arti criticae inservire possunt, alia etiam continentur in Notis seu Observationibus paulo fusioribus, quae ad textum elucidandum difficultatesqne solvendas ex historia sacra aut profana, ex chronologia aut geographia facere possunt, quaeque ejusmodi sunt, ut vel paucis verbis et non admodum prolixa expositione absolvantur, vel ut indicatis solum aliis ejusdem autoris locis vel aliorum sive Veterum sive recentiorum libris, quos lector consulat, obscura multa plana et perspicua reddantur; aliquando etiam in notis sive scholiis errores Patris notantur, lector sanam doctrinam edocetur, interpretationes locorum obscurorum vel dubiorum apponuntur, aut melior sententia rationibus confirmatur. — Quae vero longiori expositione aut historica deductione indigent, ea sive in Prolegomenis, et Dissertationibus, sive in Admonitionibus pertractantur. In istis Praefationibus, Prolegomenis, Dissertationibus Vita Patris, ex ipsius potissimum Operibus aliisque probatis vetustis Auctoribus collecta describitur, ita, ut fontes continuo indicentur, dubia et difficilia expendantur et accurate definiantur, chronologia figatur et praecipue Operum ab isto Patre elucubratorum ratio habeatur; plerumque

*) Sic in Montfauconii editione operum S. Athanasii Vita S. Antonii in versione antiquissima latina Evagrii textui graeco subjicitur; in Vallarsii editione Operum S. Hieronymi liber de viris illustribus etiam in versione graeca Sophronii juxta textum ejusdem libri latinum apponitur.

etiam subjunguntur Testimonia Veterum de isto Patre, propriis eorum verbis relata.

Insuper de Operibus S. Patris generatim agitur, deperditorum etiam, quantum fieri potest, vestigia exquiruntur, Codices Mss., quorum ab editore fieri potuit usus, singillatim recensentur et accurate describuntur quoad aetatem et pretium intrinsecum, editiones priores enumerantur, earumque virtutes et defectus indicantur; porro series historica, qua Opera ista in lucem emissa sunt atque in editione ista sese excipiunt, argumentis prolatis vindicatur, praesertim epistolarum ordo accurate figitur; denique etiam praecipua doctrinae discutiuntur capita, quae vel illustratione et expositione indigent, ne perperam intelligantur (ex. gr. in S. Hilario), vel ad controversias fidei hodiernas decidendas multum conferre possunt (ex. gr. in S. Cyrillo Hierosolym.). Singulis porro Operibus praemitti solent Monita seu Admonitiones, quibus, ubi propter mota dubia opus visum fuerit, eorum vindiciae aguntur, elucubrationis tempus statuitur, occasio et scopus indicatur, haud raro etiam argumenti analysis exhibetur et, quae sunt huic Operi propria, notantur. Idem in dubiis quoque et spuriis Operibus, brevius tamen, fieri solet. Praeterea duo Indices ad calcem tam singulorum Voluminum, quam totius editionis adjungi solent, quorum prior locos S. Scripturae ibidem expositos et illustratos continet (v. supra §. 20. n. 3.), alter rerum in Operibus SS. Patrum obviarum conspectum alphabeticum exhibet. *) Denique etiam Editorum nonnulli, ut Bern. de Montfaucon, editionibus suis Onomastica adjecerunt, quibus magno legentium commodo uno conspectu referuntur simul et explicantur occurrentes in libris cujusdam S. Patris vel novae voces, vel singularis eique auctori peculiaris significationis. **)

---

*) Tamquam norma perfecta talis Indicis ab Eruditis laudatur Index rerum generalis in omnia Opera S. Augustini, in fine edit. Maurinae, quam confecit D. Claud. Guesnié ex Congregat. S. Mauri.

**) De iis omnibus, quibus editiones Patrum praestantissimae insignitae esse debent, conferri potest Natalis Argonn. de optima methodo legend. Ecclesiae Patrum P. IV. c. 7. 8. 9. et praecipue Caillau in Opp. S. Gregorii Nazianz. (ed. Maur.) T. II. Praefat. Art. III.

§. 39.

Continuatio. Collectiones Operum SS. Patrum.

His, quae de Editionibus Patrum generatim dicta sunt, aliqua etiam addere juvat de Collectionibus Operum multorum aut saltem aliquot SS. Patrum, quae variis titulis inscribi solent. *) Variis modis istae dividi solent, scilicet ratione materiae et temporis, in *universales*, quae continent monumenta Patrum et Scriptorum ecclesiasticorum omnis aevi, quae ad omnes sese extendunt disciplinas theologicas, et *particulares*, quibus comprehenduntur monumenta ad aliquas tantum disciplinas theologicas pertinentes, ex. gr. dogmaticae ac polemicae, asceticae, concionatoriae, historicae, seu quae continent Opera Patrum certi cujusdam aevi, ex. gr. Opera Patrum Apostolicorum; porro ratione linguae, in qua Opera ibidem exhibentur, sunt *graeco-latinae*, vel *latinae tantum*, quarum priores longe majori in pretio habentur. Quamquam vero ejusmodi Collectiones, sive majores, sive minores id praestant utilitatis, ut haud raro Opera in Bibliothecarum pulvere dudum latentia in iisdem cum orbe literario communicentur, multorum etiam et variorum auctorum Opera, quae alias ingenti studio et labore undecunque conquirere necesse foret, unica ejusmodi Collectione conjungantur, scriptoresque ejusdem aevi aut similis generis, qui sibi invicem multum luminis affundere solent, uno quasi intuitu sistantur, ex altera tamen parte negari non potest, incommoda etiam quaedam iisdem fere semper inhaerere. Scilicet malo quodam magnarum praesertim hujusmodi Collectionum fato fieri solet, ut scateant passim nec paucis, nec levibus mendis sanaeque Criticae defectu laborent, paucis, ut iis omnibus plerumque careant commodis, quibus (juxta §. praeced.) editiones Patrum bonae insignitae esse debent; praeterea ad ingentes illas Patrum Collectiones tractandas pauci admodum accedunt, magna Operis mole deterriti, adeo, ut haud immerito dicas, Opera singulorum SS. Patrum, ma-

---

*) Ex. gr. *Bibliotheca Patrum*, Monumenta Patrum, Thesaurus monumentorum ecclesiasticorum, Spicilegium Patrum, Analecta vetera, Miscellanea, Collectanea veterum monumentorum, Anecdota etc. — Maximam in his omnibus percensendis industriam probavit, *Th. Ittig* in libro, cui titulus: *De Bibliothecis et Catenis Patrum variisque veterum Scriptorum ecclesiast. Collectionibus.* Lipsiae 1707. in 8vo.

xime minorum, quasi in immensum amplissimae ejusmodi Bibliothecae pelagus immersa latere. Quasdam praecipuas hujusmodi Collectiones hic nominasse sufficiat. Volumine reliquas omnes longe superat Maxima Bibliotheca veterum Patrum et antiquorum Scriptorum ecclesiasticorum, quae prodiit Lugduni 1677. XXVII Voll. in fol. *) cura Phil. Despont. Praeclara vero conditione, qua optimis Patrum editionibus nullatenus cedit, se plurimum commendat Andr. Gallandii Bibliotheca veterum Patrum et antiquorum Scriptorum ecclesiasticorum, quae saeculo elapso Venetiis lucem aspexit XIV Tomis. **) In hac Collectione ea omnia literarum monumenta Ecclesiasticae antiquitatis et SS. Patrum studiosis exhibentur, quae post praecedentes *Patrum*, quos vocant, *majorum* editiones in lucem prodiere, eo consilio, ut quae antehac editis deessent, collecta simul atque digesta ordine chronologico ad saeculum usque XII. lectoribus magno compendio praesto essent. Est itaque Bibliotheca haec Gallandii collectio omnium *Patrum minorum* (uno alterove tantum excepto), quorum praestantissimae editiones, quae inveniri possunt, aliquando etiam emendatae et auctae cum Notis et Dissertationibus ac versione latina, originario Graecorum Patrum textui adjecta, singulari cura exhibentur, ita, ut omnia, quae in editionibus praestantissimis desiderantur, abunde hic quoque praestentur; insuper Opera SS. Patrum majorum, quae absolutis jam praestantissimis eorum editionibus postliminio in lucem protracta fuere, collectioni huic inseruit; denique praeter nonnulla

---

*) Ad hanc Bibliothecam pertinet Nic. le Nourry Apparatus. Paris. 1703—15. II Voll. fol. (vid. supra §. 37.), et Simonis a S. Cruce Index Bibliothecae maximae Lugdunensis. Genuae 1707. fol. — Haec vero Bibliotheca maxima orta est ex *Margarini de la Bigne Bibliotheca veterum Patrum* etc. Paris. 1575. VIII Voll. fol., quae saepius recusa est, atque nonnulla Auctaria recepit, ex quibus praecipue memoratu digna sunt Front. Ducaei Auctarium gr. lat. Paris. 1624. II fol. Item Fr. Combefisii Auctarium novum gr. lat. Paris. 1648. II fol. et ejusdem Auctarium novissimum gr. lat. Paris. 1672. II fol. Eadem vero Bibliotheca multum aucta postea prodiit sub titulo: *Magna Bibliotheca veterum Patrum etc.* Coloniae Agrippinae 1618. XIV Voll. fol., ad quam Tomus XV. Colon. 1622. ceu Supplementum sive Appendix (per Andr. Schottum) accessit. Haec iterum prodiit eodem titulo Paris. 1654. XVII Voll. in fol. Postrema haec editio prioribus eo praestat, quod complura Graecorum Patrum Opera non tantum latine, verum etiam graece exhibet.

**) Bibliotheca Veterum Patrum etc. cura A. Gallandii. Venetiis 1765—81. XIV Tomi in fol.

alia minus huc spectantia, ex. gr. quaedam Acta Martyrum et pseudepigrapha celeberrima, etiam antiquorum Patrum Fragmenta, disjecta plerumque et lacera, quotquot in variis aliorum auctorum scriptis inveniri potuerunt, in unum veluti corpus coagmentata illuc retulit, quo nimirum Operum jam diu deperditorum jacturam, ex eaque natum detrimentum vel hac saltem ratione pro virili sarciret. — Inter Collectiones minores, quibus varia antiquorum Patrum monumenta e tenebris eruta et notis ac dissertationibus illustrata sunt, dotibus praestantissimarum editionum gaudent illae, quas adornarunt viri omni eruditionis genere conspicui, Henr. Canisius, L. Dacherius, J. B. Cotelerius, St. Baluzius, Ern. Grabius, J. Mabillon, J. Sirmondus, L. A. Muratorius, L. Zacagnius, B. Montfaucon, et nostra aetate vir illustrissimus Card. Ang. Majus aliique complures. *) — E Collectionibus, quae ratione temporis dici possunt particulares, **) summa laude dignae sunt Collectio Patrum Apostolicorum***) et Collectio eorum auctorum, qui statim post illos altero Ecclesiae saeculo idiomate graeco Apologias religionis christianae conscripsere. †) — Demum etiam annotari merentur Collectiones quaedam acquisitu faciliores, quae, licet reliquae praestantissimarum editionum dotes fere in iis desiderentur, optimum tamen mendisque expurgatum

*) Has omnes et nonnullas alias Collectiones accurate recenset J. G. Walch Biblioth. Patrist., c. III. §. 30. De A. Maji Scriptorum veterum nova Collectione, edita Romae 1825—33. X Tomis in 8°. vide Supplementum ad J. G. Walch l. c. p. 17—20.

**) Collectiones ratione materiae particulares dictae aptius collocari poterunt infra capite IV.

***) SS. Patrum, qui temporibus Apostolicis floruerunt, Opera vera et suppositicia, ed. J. B. Cotelerius. Paris. 1672. fol. Hanc editionem auct. recudendam curavit J. Clericus. Antwerpiae 1698. II Tomis fol. iterumque Amstelodami 1724. II Voll. fol. — Patrum Apostolicorum Opera ed. G. Jacobson. Oxonii 1840. Tomi II in 8vo. Editio vere praeclara, in qua tamen solae habentur Clementis, Ignatii et Polycarpi epistolae cum Ignatii et Polycarpi Martyrio. Reliquas Patrum Apostolic. collectiones accurate recenset G. Jacobson op. cit. T. I. p. LX. seqq. Vid. infra §. 54.

†) S. Justini, Tatiani, Athenagorae, S. Theophili Antioch. et Hermiae philosophi Opera, ed. unus ex Congregat. S. Mauri (Prud. Maranus). Paris. 1742. fol. recus. Venetiis 1747. fol. gr. et lat. cum Notis et Dissert.

textum exhibent, ac tironibus in studio Patrologiae multum commendandae sunt.

Sunt autem ejusmodi Collectiones: *Opera SS. Patrum polemica*, quae recudi curavit Fr. Oberthür; *) in hac amplissima Collectione continetur tota Collectio eorum auctorum, qui apologias saec. II. scripserunt, praeterea ibi exhibentur Opera Clementis Alexandrini et Origenis, et haec quidem graece et latine; ex Patribus latinis Tertullianus, S. Cyprianus, Arnobius, Firm. Maternus, S. Optatus Milevitanus, et S. Hilarius Pictaviensis (postremus cum Notis et Dissertatt.). Alia similis generis Collectio est Bibliotheca Patrum ecclesiasticorum latinorum selecta, curante Gersdorf. **) Haec complectitur S. Clementis Rom. Recognitiones (falso nuncupatas), Opera Tertulliani et S. Cypriani omnia, S. Ambrosii libros de Officiis ejusque Hexaëmeron, denique Lactantii Opera omnia; hujus porro collectionis continuationem exspectare licet.

Caput IV.

De usu Sanctorum Patrum.

§. 40.

De usu SS. Patrum generatim.

Fixa SS. Patrum auctoritate seduloque discretis genuinis eorum Operibus, paratis etiam subsidiis necessariis superest, ut disseramus de recto SS. Patrum usu. Quod ut rite fiat, quatuor potissimum erunt attendenda, scilicet: qualis fieri possit et debeat usus Sanctorum Patrum; dein quaenam SS. Patrum Opera hunc in finem privato cuique sint eligenda, quaenam porro in ipso lec-

*) SS. Patrum Graecorum et Latinorum Opera. Wirceburgi 1777—94. XXXIV Voll. in 8°.

**) Hoc eodem titulo prodiit Lipsiae, inde ab anno 1838. XII Tomis in 8°., quorum etiam singuli venales prostant.

tore requirantur ad rectum SS. Patrum usum faciendum; demum quaenam speciatim in ipso eorundem usu sint observanda.

§. 41.

Usus publicus Sanctorum Patrum.

Si primo respiciamus personas, a quibus Sancti Patres adhibentur, usus distingui potest in *publicum* et *privatum;* prior ille instituitur vel ab universa Ecclesia docente in unum congregata, i. e. in Conciliis oecumenicis, vel a Romano Pontifice omnium Christianorum Patre atque Doctore, quando ex cathedra loquitur; alter autem fit ab hominibus quibuscunque privatis, praesertim a viris eruditis et clericis. Usus autem publicus, ubi Ecclesia docens ejusve Caput Traditionem consulit, in scriptis SS. Patrum depositam, maxime pertinet ad dogmata fidei et morum sive etiam ad Ecclesiae disciplinam. Finis illius praecipuus est, ex scriptis SS. Patrum dogmata, de quibus in Ecclesia lites exortae sunt, et in utramque partem disputatur, plena certitudine firmare atque fidelibus credenda proponere. Cum vero nonnisi consensus SS. Patrum saltem moralis, certum praebere possit argumentum veritatis divinitus revelatae (§§. 16. 19.), consequitur, in usu publico omnium aut fere omnium SS. Patrum sententiam de dogmate controverso exquirendam et sedulo expendendam esse, antequam feratur judicium. In illo porro usu publico singulare Spiritus Sancti auxilium praesto est Ecclesiae ejusque Capiti, vi cujus, ubi justa adhibuerit media, maxima adest probabilitas, singula SS. Patrum effata ad dogma probandum allegata eo sensu, quo Sancti Patres illa protulere, fuisse ab Ecclesia ejusque Capite intellecta, plena autem et absoluta habetur certitudo, in eo dogmate vere consentire Patres, quod ab Ecclesia ejusque Capite ceu tale declaratur. *)

---

*) Plura de hoc usu publico heic subjungere supervacaneum videtur, cum illa ad scopum hujus libri non pertineant. Cf. de hoc usu publico L. A. Muratori de Ingen. moderat. in relig. negotio. lib. 1. c. 19.

§. 42.

Usus SS. Patrum privatus, a) dogmaticus.

Usus SS. Patrum a privatis hominibus multiplex fieri potest, potissimum vero ad dogmata eruenda et confirmanda, ad mores formandos, ad sensum denique S. Scripturae inveniendum; unde haud immerito usus privatus distinguitur in *dogmaticum*, *moralem* et *exegeticum*. Usus autem dogmaticus multiplici iterum ratione institui potest; *homines quippe privati ex Operibus SS. Patrum dogmata nondum ab Ecclesia decisa poterunt eruere et investigare;* iste tamen usus vix ab eruditissimis et in hujusmodi quaestionibus exercitatissimis viris potest institui, qui amplo et profundo ingenio instructi, doctrinaque Ecclesiae praeclare imbuti omnia SS. Patrum scripta eum in finem evolvere et perlustrare valent, qualis ex. gr. olim fuit S. Augustinus, qui in libro I. et II. contra Julianum insigni cum laude hac provincia defunctus est; ceteri a labore tantae difficultatis tantique discriminis manum modeste retrahant. Porro si privatus quilibet doctrinam aliquam, de qua Ecclesia judicium decretorium nondum tulit, a SS. Patribus consentientibus tamquam de fide assertam invenerit, eidem absque summa temeritate refragari non poterit; et quicumque alius istum consensum certo cognoverit atque perspexerit, eidem doctrinae assentiri tenetur. — Insuper homines privati SS. Patrum Opera evolvere possunt, ut *confirmentur in dogmatibus fidei.* Haud parum quippe confert ad animos hominum in sana fide confirmandos, et ab erroribus praemuniendos, ubi ex veterum Patrum lectione liquido perspectum intimeque persuasum habent, Patres antiquissimos, quotquot de aliquo dogmate verba fecerunt, viros Apostolorum aevo vicinos atque omni eruditionis genere conspicuos ac sanctitate illustres, de quorum sive scientia sive sinceritate nefas esset dubitare, iisdem verbis vel saltem eodem sensu eandem fidem profiteri, quam hodie universa Ecclesia catholica amplectitur. Id quod maxime valet de dogmatibus hodie ab Acatholicis in controversiam vocatis. — Praeterea Opera SS. Patrum homini privato id utilitatis praestare possunt, ut *dogmata*, praesertim illa, quae fundamentum salutis humanae constituunt, *clare et perspicue cognoscantur;* illa enim varia et multiplici ratione a SS. Patribus pertractata sunt, modo eruditis, modo simplicibus exposita lectoribus, nunc methodo magis philosophica et accurata, nunc plana et simplici ra-

tione, variae etiam quaestiones, quibus illa dogmata omni ex parte illustrantur, propositae et sufficienter solutae sunt. Ita dogmata SS. Trinitatis, divinitatis Filii et Spiritus Sancti, mysterii Incarnationis Dominicae, gratiae divinae et praedestinationis si quis velit accurate cognoscere, ejusmodi notitiam vix assequetur absque lectione Operum SS. Patrum, qui de illis materiis praeclare omnino egerunt (vid. §. 18. n. 3). — Illud quoque privatus homo commodi ex lectione Operum SS. Patrum poterit derivare, *ut argumenta omnia et rationes, quibus dogmata fidei probantur, in illorum scriptis solide exposita inveniat.* Cum enim Sancti Patres dogmata fidei non solum exponerent, verum etiam omni conatu defenderent, cum porro ingenii acumine et arte dialectica excellerent, in S. Scripturis meditandis recteque intelligendis multos haud raro vitae annos immenso labore insumsissent, nec non Ecclesiae et majorum sensum de rebus fidei sedulo et religiose investigassent, plurimas et firmissimas rationes, quibus fidei dogmata innituntur, afferunt earumque probandi vim luculentam nervosamque reddunt. — Denique etiam homo privatus legens scripta SS. Patrum inveniet, *qua ratione argumenta, quibus adversarii fidei impugnant sana dogmata, solide refelli possint;* cum enim haeretici ope S. Scripturae atque rationis humanae veram fidem impugnarent, Sancti Patres, ut tela ista e manibus illorum eriperent, sensum S. Scripturae verum statuebant, falsa ratiocinia destruebant, ac principia eorum evertebant; et cum pleraque errorum figmenta, quae olim circumferebantur ad veritatem revelatam impugnandam vel adulterandam, hodie etiam, forma licet nonnihil immutata, per ora volitent in scriptisque serpant, facile perspicitur, quanti etiam ex hoc capite sit momenti SS. Patrum usus. His itaque modis usum privatum Operum SS. Patrum eumque dogmaticum instituere, atque permultum inde utilitatis capere licet.

§. 43.

b) Usus SS. Patrum moralis, asceticus, pastoralis.

Longe uberior erit usus Operum SS. Patrum, quem homines privati pro Theologia morum facere possunt. Etenim Sancti Patres, Christi et Apostolorum exempla secuti, ac plerumque verbis et sententiis S. Scripturae innisi, omnibus suis Operibus etiam dogmaticis, polemicis, exegeticis etc., ceu totidem flores, innumera fere

morum praecepta insperserunt, eadem iterum iterumque inculcarunt, atque omnem impenderunt solicitudinem, ut brevibus, nervosis atque elegantia plenis sententiis expressa ejusmodi praecepta memoriae firmiter haererent animumque efficaciter moverent; motiva etiam, quibus animus hominis ad virtutem colendam exercendamque accendi potest, verbis disertissimis et efficacissimis exposuere. Insuper plerique SS. Patrum de quibusdam virtutibus singulares reliquerunt Tractatus, quibus homines de istis virtutibus recte instituere, eosque ad illas sectandas permovere intendebant, ex. gr. de virginitate, de oratione, de patientia, de misericordia in pauperes; praecipue Homiliae et Sermones SS. Patrum frequenter hanc aut illam virtutem christianam commendant, aut a quibusdam vitiis deterrent. Aliquando etiam conciones ad populum habitas postmodum in librum redegerunt, quod praesertim agere solebat S. Ambrosius; nec non historiam quamdam Veteris Testamenti, ex. gr. Abrahae, Josephi Aegyptiaci, Moysis etc., cum perpetua ad formandos mores applicatione, narrantes exposuerunt, auditorum lectorumve delectationi simul et instructioni ea ratione consulentes. Postremo in exponenda S. Scriptura nonnulli sensum moralem continuo secuti, dum librum quendam S. Scripturae explanarent, plenam simul institutionem morum tradiderunt: cujus rei luculentum praebent exemplum S Gregorii Magni Moralia in Job. — Insignis pariter usus SS. Patrum fieri poterit pro Ascesi, cum viri isti, sanctitate conspicui, qui praeclaris magistris et propria experientia diu multumque in scientia Sanctorum profecerant, persaepe in scriptis suis varia media optimamque methodum vitia debellandi, peccata vitandi, defectus sensim eliminandi, in virtute proficiendi, ad perfectam demum sanctitatem perveniendi describunt atque commendant. — Quemadmodum vero Sancti Patres editis scriptis abunde docebant, qua ratione quilibet suam ipsius promovere possit sanctitatem, ita etiam aliorum sanctitatem inducere, conservare, augere Operibus suis docuerunt. Hanc alios ad sanctitatem ducendi, bonique pastoris munere defungendi viam ostendebant habitis concionibus datisque variis monitis, nec non tota vitae suae ratione; unde pro arte pastorali egregius derivari potest usus. Ex Homiliis atque Sermonibus SS. Patrum perspici potest, qua ratione cogitatuum series aptissime inter se connectatur, qua ratione certae quaedam veritates ad populi captum accommodari et efficacissime inculcari possint, quibus rationum momentis eaedem veritates pro-

bentur atque defendantur. Quoniam vero alia illi tantummodo tempori et circumstantiis, in quibus SS. Patres versabantur, conveniebant, non omnia absque discrimine, quae in concionibus SS. Patrum inveniuntur, nostra quoque aetate proferre et adhibere licet; sed prudenter considerata diversa temporum, circumstantiarum, morumque externorum conditione Patres quoad materiam et formam imitari oportet; imo et totas sententias partesve ex Patrum Homiliis in usum nostrum transferre utique licet, ita tamen, ut unusquisque proprio labore atque juxta proprium genium sermones suos publice habendos conficiat; quibus dein, quae egregie dicta, sive breviora, sive prolixiora apud Patres invenerit themati suo congrua, idoneo loco inseret et in unum quasi corpus coagmentabit. Sed aliud etiam est munus artis pastoralis, animas scilicet per varias hujus temporis difficultates tuto dirigere in viam salutis aeternae; et hunc quoque in finem scripta SS. Patrum plurimum conducere possunt. Nam in epistolis praesertim immensus fere thesaurus reperitur praeceptorum, principiorum, regularum, quibus uti oportet ad regimen animarum sive in universum, ubi ex. gr. Sancti Patres Episcopis aut Presbyteris, ad sacerdotii gradum nuper promotis, normam vivendi ac munus suum rite administrandi tradebant, sive in casibus difficilioribus, qui pro impetrando prudenti consilio Patribus, tum maxime sanctitatis et eruditionis laude florentibus, solvendi propositi fuerant.

§. 44.

c) *Usus SS. Patrum exegeticus.*

Antequam de usu SS. Patrum exegetico verba faciamus, pauca de modo interpretandi S. Scripturas, qualis apud SS. Patres invenitur, praemittere juvat. Triplex autem generatim est modus interpretandi S. Scripturam, scilicet *literalis*, *moralis* et *allegoricus* (seu *mysticus*). Expositio *moralis* omnia, quae referuntur in S. Scripturis, immediate ad mores formandos pertinere statuit; *allegorica* vero docet, omnia, quaecumque in S. Scripturis reposuit Spiritus Sanctus, apte inservire posse vel debere tamquam signa ad dogmata christiana, sive quae personam Christi Opusque redemptionis, sive quae statum animae christianae in vita praesenti internum, aut futurum in altera vita concernunt, adumbranda et exprimenda; expositio denique *literalis* nec moralem, nec allegoricam pe-

nitus excludit, sed utramque certa quadam ratione in se complectitur; dum quippe accurate docet, quid referente Scriptura olim gestum sit, quid inde sive immediate sive mediate ad mores formandos fluat, ac quae veritates Christianae fidei diversis in locis, maxime Veteris Testamenti, praefigurentur, praedicantur, vel aperte doceantur. — Harum interpretationum nullam omnino neglexerunt Sancti Patres, ita tamen, ut alius aliam potissimum sequeretur, nonnulli etiam plures vel omnes simul jungerent. *) Generatim tamen SS. Patres magis sensui morali et allegorico enucleando operam dederunt, quin tamen excluderent literalem, si forte excipias Originem, **) qui tamen SS. Patribus immerito annumeratur, (vide supra §. 11.) quemque hac ipsa in re eximii alioquin ejus cultores deseruerunt, ut S. Basilius M.; imo potius diserte testantur Patres, sensum literalem considerandum esse tamquam basin necessariam, cui superstruatur expositio moralis et allegorica.***) Sensum quoque stricte literalem omnes fere Patres secuti sunt, illi etiam, qui allegorias maxime in deliciis habent, in Operibus dogmaticis et po-

*) Ut dicta exemplis illustrentur, initium Geneseos a S. Basilio Magno sensu stricte literali, a S. Joanne Chrysostomo sensu morali, a S. Augustino aliquoties sensu allegorico fuit expositum, quamvis eo in opere tandem deficeret. Idem S. Joannes Chrysostomus sensum literalem et moralem, S. Hieronymus sensum literalem et allegoricum jungere solent; S. Gregorii M. Moralia in Job sensum literalem, moralem et allegoricum exhibent, ita, ut singula Jobi capita hac triplici ratione exponantur, quamvis magis excellat iste S. Pater in sensu morali et allegorico enarrando, quam in prosequendo literali.

**) Vid. Origenes de Principiis lib. IV. n. 15—19.

***) Cujus rei testem producere libet S. Gregorium Magnum, quem ideo hic seligere prae aliis placuit, quia et ob nimium pretium allegoricae expositioni tributum nonnunquam apud recentiores male audit, et sensa priorum Patrum, a quibus vel minimum recedere ipsi religio fuit, sollicite et accurate perscrutatus fuerat. Vid. S. Gregorii M. Epist. ad Leandrum, quae praemittitur Moralibus in Job c. 2. 3. et 4. Praefat. in librum Job n. 21. „Debemus prius historiae radicem figere, ut valeamus mentem postmodum de allegoriarum fructu satiare." — Moral. in Job lib. I. n. 57. „Hoc magnopere petimus, ut, qui ad spiritalem intelligentiam mentem sublevat, a veneratione historiae non recedat." In Ezechiel. lib. II. Homil. I. n. 1. Homil. X. n. 2. 3. item Homil. II. in Evangel. n. 1. Cf. etiam S. Augustini Serm. 2. n. 7. et praecipue epist. 102. n. 33.

lemicis. *) Interpretationes autem S. Scripturae proprie tales usui fere practico destinarunt; hinc earum indoles singularis, qua sensum plerumque moralem et allegoricum eruere et exhibere conantur. Et quidem, qui expositionem moralem secuti sunt, nisi forte singularibus in locis aliquando a veritate aberraverint, generatim utique veram viam tenuerunt, eorumque lucubrationes omnem laudem et attentionem promerentur, quandoquidem et plurima morum praecepta disertis verbis in S. Scriptura reapse continentur et dogmata ibidem obvia ipsa sui indole mores formare juvant et historia ad idem negotium quam maxime apta haberi debet; accedit, quod ipse S. Paulus huic interpretationi praecipuas assignet partes (1. Cor. 10, 11. 2. Tim. 3, 16—17.). — Expositio autem allegorica, multis hodie reprehensionibus obnoxia, duplici ratione considerari debet, tum qua interpretatio Scripturae proprie talis, tum qua expositio et illustratio veritatum fidei christianae. Priori sub respectu expositio allegorica utique potissimum locum habet in sensu Veteris Testamenti explanando, cujus finis, ad quem omnia tendebant, erat Christus (Rom. 10, 4.), et in quo multae veritates christianae adumbratae atque praefiguratae sunt ipso S. Paulo Apostolo teste (1. Cor. 10. init. praesertim v. 4. Gal. 4, 21—31. Hebr. c. 9. et al.); **) justi tamen et hic possunt limites excedi. Monendum autem, SS. Patres, quorum corda Christo plena erant, Christum fere ubique etiam in Vet. Test. conspexisse; insuper si SS. Patrum nonnulli sensui allegorico sectando nimis forte dediti erant, hodierna scientia exegetica, jejuna saepe et sterilis, eum certe justo plus spernit et despicit, adeoque ubi ad saniora consilia redierit, aequius demum de SS. Patribus feret judicium; sensus enim literalis etiam allegoricum in se continet, et verba D. Pauli bene utique expendi merentur. — Verum etiam ubi expositio allegorica tamquam interpretatio proprie talis admitti amplius non potest, nequaquam tamen ceu plane inutilis erit rejicienda; duo quippe in expositione allegorica sedulo distinguenda sunt, *signum*, et *res, quae significatur;* significantur au-

---

*) Hujus rei luculentum extat exemplum in S. Cyrillo Alexandrino, qui in suis Commentariis continuas nectit allegorias, in Operibus vero dogmaticis et polemicis contra Nestorium sensui literali strictissime inhaeret literamque divinarum paginarum presso, ut ita dicam, vestigio insequitur.

**) Cf. S. Augustin. de Civit. Dei lib. 10. c. 20.

tem veritates fidei christianae, quae personam Christi Opusque redemptionis, aut statum animae christianae in vita praesenti internum futurumve in altera vita concernunt; hae porro veritates adumbrantur et illustrantur variis ex partibus per verba, sententias, totasque narrationes S. Scripturae ceu totidem signa et symbola, quae adhibentur ad instar aliarum similitudinum seu figurarum; reliquis tamen similitudinibus ideo praecellunt, praesertim ubi plebi fideli S. Scriptura explicatur, quod utpote Scripturae divinitus inspiratae partes majores minoresve singularem sibi venerationem vindicant; illae autem veritates, quae hac ratione proponuntur plerumque praeclarae sunt et egregie dilucidantur ac inculcantur, signa quoque ista haud raro aptissima sunt. Alii porro Patrum, ut S. Augustinus, ubi caput primum Geneseos explanare aggressus est, in allegorica S. Scripturae expositione altissimas speculationes de rebus dogmaticis proferunt, quas in Tractatibus proprie dogmaticis vel ausi non fuissent interserere, vel ad quas saltem, ubi res dogmaticas ex professo tractant, nunquam forte devenissent. Usui itaque practico maxime inserviet expositio Patrum moralis et allegorica; etenim per has mores rite formantur, veritates sublimiores in S. Scriptura contentae pulcre exponuntur, nec non aliae hujusmodi veritates, verbis factisque S. Scripturae hunc in finem accomodatis, proponuntur atque illustrantur. *) Generatim vero expositio S. Scripturae facta per SS. Patres illi, cui solidum seriumque S. Scripturae studium cordi est, ea ratione usui esse poterit, ut Opera SS. Patrum stricte exegetica omnis generis, nec non Opera dogmatica et polemica contra haereticos et contra Judaeos attente perlustret, quin tamen omnia absque delectu recipiantur; sed ubi Patres, raro adhibitis hermeneuticis veri sensus deductionibus, ipsum dumtaxat verum sensum exhibent, aut etiam varias unius loci interpretationes afferunt, ex quibus lector ipse sensum maxime idoneum sibi visum eligat, S. Scripturae interpres sensum, quem ipse Pater tamquam verum proponit, debita cum reverentia excipiat, ac subsidiis hermeneuticis, quae scientia exegetica, qualis hodie est, subministrat, fulciat ac roboret, vel etiam, si quando sana artis hermeneuticae principia vi ineluctabili id praecipiant, re accurate perpensa ab eo sensu discedere poterit. Hanc autem reverentiam jure sibi deposcunt Pa-

*) Cf. S. Augustin. epist. 55. n. 21.

tres, quandoquidem ipsi jam pleraque in suis expositionibus proferunt, quae recentiores S. Scripturae interpretes in libris divinis magno eruditionis apparatu semet invenisse gloriantur ac veluti nova, novis saltem verbis, exhibent; SS. Patres autem ea tradunt atque in scriptis suis consignant, prouti vel ab Apostolis aut eorum successoribus tradita acceperunt, vel prout ea altissimo praediti ingenio post diuturnam disciplinam et indefessam multorum annorum meditationem in Scripturis, omni scientiarum genere imbuti ac in doctrina Ecclesiae ab infantia enutriti solideque instructi atque maxima cum verecundia ad divina oracula accedentes, adjuvante semper viros sanctos humilesque divina gratia, pio animo conceperunt. Linguarum quidem hebraicae et reliquarum orientalium plerique SS. Patrum ignari erant; sed Novo Testamento magis quam Veteri explicando intenti iisdem minus indigebant, earumque defectum aliis mediis abunde compensabant; linguam vero graecam fere omnes egregie norant, Patres Graeci etiam eadem tamquam viva et propria utebantur, apprime hac ratione idonei ad interpretandum Novum Testamentum, lingua graeca conscriptum. — Ubi porro Pater aliquis, S. Scripturae locum interpretatus, expressis verbis declarat, sensum propositum ab ipsa Ecclesia istius loci proprium judicari, ejusmodi interpretatio summam attentionem meretur, nec nisi gravissimis id poscentibus rationibus ab isto sensu recedere licet. — Ubi denique consentiunt SS. Patres interpretantes S. Scripturam in rebus fidei et morum, sciat interpres, fasces esse submittendos et tamquam certam firmamque istiusmodi interpretationem ipsi esse tenendam. (Vid. supra §. 20.)

§. 45.

Continuatio. Varii modi, quibus SS. Patres S. Scripturam exponunt. Catenae.

Diversi porro generis sunt Opera exegetica SS. Patrum pro diverso fine, qui Patribus S. Scripturam interpretantibus ob oculos versabatur. Quare Opera ista commode in tres classes dividi possunt, quarum primam constituunt Commentaria, alteram Homiliae, tertiam denique diversae lucubrationes, quae nonnisi partes quasdam S. Scripturae non continua expositione illustrant.

Commentaria sensum totius libri S. Scripturae serie continua exhibent atque illustrant; haec ante saeculum

Ecclesiae tertium non inveniuntur, saeculo quarto frequentius elucubrata sunt, cum scilicet primis post Christum et Apostolos generationibus S. Scriptura praesertim Novi Testamenti tamquam verbum vivum difficultates minime praeberet adeoque expositione erudita non indigeret: cum vero aliquot interpositis saeculis S. Scriptura plerisque sensim litera magis mortua, quam verbum vivum fieri coepisset, tum necesse erat, ut scientia exegetica mediatricis quasi vice fungeretur, ac eorum, quae olim omnes facile perspexerant, nunc sensum plerisque aperiret eosque ad intelligenda divina oracula quasi manu duceret. In hisce autem Commentariis elucubrandis S. Hieronymus, interpretum inter Patres facile princeps, qui ipse plurima tam in Vetus, quam Novum Testamentum condidit Commentaria, eam praecipuam statuit regulam: Interpretis S. Scripturae illud esse munus, ut diversas diversorum ponat sententias, ex quibus porro lector ipse seligat, quod sibi ad rectum Scripturae sensum eruendum maxime convenire videatur; *) hancque regulam ipse in primis secutus est. Ceterum in Commentariis praevalet interpretatio literalis vel allegorica.

Alterum interpretationis genus idque frequentissimum apud SS. Patres et antiquissimum in Ecclesia constituunt *Homiliae in totos S. Scripturae libros;* ubi scilicet serie continua concionum ad plebem habitarum totum libri cujusdam divini argumentum refertur, sensus plerumque literalis brevius, fusius vero moralis et allegoricus enarratur; quia omnino persuasum habuere Sancti Patres, fore, ut, „si hoc tantum velimus intelligere, quod sonat in litera, aut exiguam, aut nullam fere aedificationem de divinis lectionibus capiamus;" **) omnem vero S. Scripturae usum in aedificatione corporis Christi esse reponendum nulli dubitabant. Quapropter ut hanc aedificationem promoverent, animisque fidelium veritates fidei morumque praecepta altius infigerent, SS. Patrum plurimi jam inde a tertio Ecclesiae saeculo librum aliquem S. Scripturae interpretandum sibi sumserunt, eiusque singulas partes singulis concionibus hoc fine populo explicare aggressi sunt, donec totum aliquem librum absolvissent. In ejusmodi Homiliis admodum raro sensum literalem plebi ex-

---

*) *S. Hieron.* Apolog. adv. Rufin. lib. I. n. 16. Cf. S. Hieronymi Commentar. in Jerem. Prolog. (Opp. T. IV. p. 835—36.).

**) S. Caesarii Arelat. Serm. 20. n. 1. (in Opp. S. Augustini ed. Maur. T. V. Append. Serm. 40. ed. Venetae tertiae T. XVI. Append. IV. Serm. 40.).

ponebant, qua ratione ex. gr. S. Basilium M. Geneseos initium explanasse constat in suis Homiliis 9 in Hexaëmeron; frequentissime vero sensum moralem et allegoricum in Homiliis pandebant, prouti ex. gr. S. Joannes Chrysostomus sensum literalem cum morali jungere consuevit aptissimo plane modo; sensum allegoricum prosequi maluit S. Gregorius M.; S. Ambrosius vero, qui plures ejusmodi Homilias in varios Scripturae libros ad populum habitas forma postea immutata in librum congerere amavit, sensum moralem et allegoricum simul explanat. Ceterum hoc interpretationis genere maxime uti amant Sancti Patres in explanatione Psalmorum ac librorum Novi Testamenti. Genus tertium complectitur *diversas lucubrationes minores*, inter quas referri commode possunt Homiliae in unum alterumve Scripturae locum; potissimum vero huc pertinent *Scholia* seu breves explanationes quorundam difficiliorum Scripturae verborum seu locorum, cujusmodi Origenes reliquit, et diverso quamvis nomine ac nonnihil diversa Operum indole S. Hieronymus *) et S. Augustinus; **) porro *Praefationes* seu *Summaria* in varios S. Scripturae libros, demum *responsa SS. Patrum ad quaestiones* diversas de Scripturae locis ipsis saepe propositas, qualia praesertim habentur in multis S. Hieronymi et S. Isidori Pelusiotae epistolis.

Quod porro attinet subsidia usus exegetici SS. Patrum, merito huc referuntur Opera exegetica illorum scriptorum ecclesiasticorum, qui post illustres Ecclesiae Patres et Scripturae interpretes illorum lucubrationes omnes, nunc etiam ex parte deperditas, in succum et sanguinem verterunt atque in sua Commentaria transtulerunt; cujusmodi sunt inter Graecos Procopius Gazaeus, Theophylactus, Oecumenius, ac demum Euthymius Zigabenus; inter Latinos prae ceteris S. Beda Venerabilis. ***) Ejusmodi porro subsidii loco haberi debent Indices locorum S. Scripturae, qui in optimis editionibus subjungi solent;

---

*) Sancti Hieronymi liber de nominibus hebraicis, liber de situ et nominibus locorum hebraicorum, liber quaestionum hebraicarum in Genesin.

**) S. Augustini Locutionum libri VII., Quaestionum in Heptateuchum libri VII., Annotationum in Job liber unus, Quaestionum Evangeliorum libri II., Expositio quarundum propositionum ex epistola ad Romanos.

***) De his plura memorat historia literaria Scriptorum Ecclesiasticorum.

qui etsi locos S. Scripturae majoris momenti, qui ab aliquo Patre exponuntur atque in Operibus non exegeticis hic illic dispersi inveniuntur, sedulo juxta seriem librorum divinorum ob oculos ponant, non tamen ipsam Patrum lectionem superfluam reddere possunt, quae multa adhuc patefaciet, quorum in istis Indicibus nulla occurrit mentio. — Demum etiam sic dictae *Catenae Patrum* hic commemorandae veniunt. Est autem Catena interpretatio continua totius cujusdam S. Scripturae libri collecta ex diversis SS. Patribus, ita ut singuli versus brevi expositione quorundam SS. Patrum, quae propriis plerumque ipsorum verbis redditur, cuique fere semper auctoris nomen praefigitur, illustrentur. *) Dudum quippe in Ecclesia mos obtinuit, ad illustrandos S. Scripturae libros egregia seligendi ex praestantissimis veteris Ecclesiae Patribus atque Scriptoribus, non modo illis, qui ex instituto sacros Scriptores exposuerunt, sed etiam ex aliis omnibus, qui in Operibus suis obiter aliquid ad lucem divinis scriptis accendendam insperserunt. Hujusmodi collectores laudabili plane industria ex iis praesertim, qui primum inter S. Scripturae interpretes locum occupant, ex Origene, ex S. Chrysostomo, ex Theodoreto etc. excerpserunt, quae ad exponenda et in usum vertenda sacra oracula inprimis facere viderentur; tantoque magis hi doctis placent ac probari solent, quod non modo ex vastis voluminibus Commentariorum vel Homiliarum ea, quae maxime ad rem faciunt, conati sunt delibare, atque plurium clarorum virorum sensa succincte cognoscenda et industriae illorum fructum brevi labore capiendum lectoribus offerunt, sed etiam, quod multa ex antiquis scriptis servarunt, nunc omnino deperditis, ex quibus, nisi in hujusmodi servatum fuisset Catenis, nihil omnino ad nostram aetatem pervenisset. Neque tamen nimia ejusmodi centonum consarcinatoribus, ex virorum doctorum unanimi consensu **) fides habenda est, praesertim Graecis, qui

*) *Catenae* vocabulo primus hoc sensu usus esse perhibetur ex Latinis S. Thomas Aquinas; Graeci scripta hujusmodi vocant *Ἐπιτομὰς ἑρμηνειῶν* sive *ἑρμηνείαν συνερανισθεισαν* sive *ἐξήγησιν συλλεγεῖσαν ἐκ διαφόρων Πατέρων*; non absurde autem *Catenae* vocabulum hisce scriptis applicatur, quoniam, ut catena ex pluribus constat annulis inter se connexis, sic illae expositionem librorum sacrorum ex plurium Scriptorum cogitatis contextam offerunt.

**) Huetii Praef. ad Origen. p. 10. Ita etiam Montfaucon, Massuet, Rich. Simon, Grabe, Maffei, Gallandius Praef. general.

in isto scriptionis genere maxime allaborarunt: negari enim nequit, Graeculos recentiores permulta proprio Marte hisce Operibus attexuisse indeque sub Patrum Ecclesiae nomine in vulgus edidisse, atque hujusmodi compilatores nec satis exquisiti judicii, nec satis accuratae fidei esse. Triplici autem fere modo lectorum fidei solent imponere Catenarum auctores, vel auctorum permutatis nominibus, vel depromtos ex variis Patribus locos in unum eundemque conflando, vel testimonia interpolando, contrahendo, diffundendo nec propriis auctorum verbis, ut par erat, referendo; quapropter eruditi recte monent caute ipsis et circumspecte utendum esse parumque inesse auctoritatis. Multae id genus Catenae typis editae sunt, at longe plures in amplissimis Bibliothecis pulvere consepultae jacent.*) Missis Catenis manuscriptis praestantiores ex impressis indicasse sufficiat. Huc pertinent Catena in libros Mosis, Josue, Judicum, Ruth, Regum; Catena in Job absolutissima, opera et studio Patricii Junii; B. Corderii expositio Patrum Graecorum in Psalmos; Catena Patrum Graecorum et Latinorum in Jeremiam, in Lamentationes Jeremiae et Baruchi librum, inserta Mich. Ghislerii Commentario in Jeremiam; **) Catena Patrum Graecorum in Danielem; ***) S. Thomas Aquinatis Catena aurea in quatuor Evangelia, †) quae latina quidem lingua, at ex graecis latinisque Patribus composita est; Catena Graecorum Patrum in Matthaeum, cura P. Possini et B. Corderii; ejusdem P. Possini studio prodiit Catena Graecorum Patrum in Evangelium secundum

in Bibliothecam Vet. Patrum n. VII. (T. I.), demum ipsi Catenarum Editores M. Ghislerius et P. Possinus in suis ad easdem praefationibus.

*) De his posterioribus vid. J. Chr. Wolf in Dissert. Catenas Patrum graecas, easque potissimum Mss. ex Codd. quibusdam Anglicanis sistente. Witteberg. 1712.

**) Catena in libros Mos. Jos. Judd. Ruth, Regum ed. Nicephorus Theodoki graece II Tomis 1772—73 fol. Patricii Junii Catena in Job prodiit gr. et lat. Londini 1637. fol. — B. Corderii Catena in Psalmos gr. et lat. Antwerpiae ex officina Plantiniana 1643—46. III Voll. fol. — Mich. Ghislerii Commentarius in Jeremiam, cui inserta est Catena gr. et lat., prodiit Lugduni 1633. III Voll. fol.

***) Catena haec graece reperitur in A. Maji Collect. Nova Veterum Script. T. I. (Romae 1831) P. III. p. 27—56.

†) Prodiit haec *Catena aurea*, olim etiam vocata *Glossa continua*, inde ab a. 1470, quo primum impressa est Romae, saepius tam separatim, quam cum reliquis S. Thomae scriptis conjunctim; editiones tamen post a. 1566. a recentiore manu interpolatas esse, notat Rich. Simon.

Marcum: Balth. Corderii Catena Graecorum Patrum in S. Lucam (latine tantum); nec non ejusdem Corderii Catena Graecorum Patrum in S. Joannem, *) quae ceteris est accuratior; denique catenae in Acta Apostolorum, in epistolas S. Pauli et in epistolas catholicas. **)

§. 46.

De seligendis Patrum Ecclesiae Operibus dogmaticis.

Nequaquam sufficit nosse, qualis in quolibet scriptorum genere fieri possit et debeat usus; sed cum tanta sit Operum SS. Patrum multitudo, ut vix unius hominis vitae spatium omnibus sedulo legendis sufficiat, in quovis Operum genere pro virium facultate atque temporum indigentia tot ac talia seligere oportet, quae tam viribus ac votis legentis, quam relationibus ac indigentiis externis satisfacere possint. ***) Sunt autem quaedam SS. Patrum

---

*) Catena in Matthaeum gr. et lat. impressa est Tolosae 1646—47. II Voll. fol. — Catena in Marcum gr. et lat. prodiit Romae 1673. fol. — Catena in Lucam (latine tantum) lucem aspexit Antwerpiae 1627 (1628) fol. — Catena in Joannem gr. et lat. edita est Antwerpiae 1630. fol. — Catena Graecorum Patrum in Evangelium Matthaei et Marci ed. Cramer Oxonii 1840. — Catena Graec. Patrum in Evangelium Lucae et Joannis ed. Cramer. Oxonii 1841.

**) Catena Graecorum Patrum in Acta Apostolorum ed. Cramer. Oxonii 1838. — Catena Graecorum Patrum in epistolas D. Pauli ad Corinthios ed. Cramer. Oxonii 1841. — Catena Graecorum Patrum in epist. ad Galat. Ephes. Philipp. Coloss. et Thessalon. ed. Cramer. Oxonii 1842. — Catena Graecorum Patrum in epist. ad Timoth. Tit. Philemon. et Hebraeos ed. Cramer. Oxonii 1843. His adnumerari possunt Petri Lombardi Collectanea in omnes epistolas Pauli. Paris. 1533. fol. — Catena Graecorum Patrum in epistolas catholicas cum Oecumenii et Arethae Commentar. in Apocalypsin ed. Cramer. Oxonii 1840. — Plura de his et aliis Patrum Catenis suggeret Thom. Ittig de Bibliothecis et Catenis Patrum etc. Lipsiae 1707. 8°. — Adde J. Aug. Noesselt: De Catenis Patrum Graecorum in Novum Test. Halae 1762. 4°. — J. A. Fabricii Biblioth. Graeca lib. V. c. 13. (Vol. VIII. p. 637 seqq. edit. Harl.) — J. G. Walch. Biblioth. Patrist. c. III. §. 38. (edit. nov. p. 247 seqq.)

***) Arbitrandum hic non est, cuivis necessarium esse, Opera omnia, quae §§. 46. 47. 48. et 49. recensentur, SS. Patrum evolvere, vel seriem hic adhibitam omnino servandam esse; proprio namque quoad hoc poterit unusquisque ingenio geniove consulere, vel etiam sapientis peritique viri se judicio

Opera generatim omnibus valde commendanda, quae vel omnem fidei christianae doctrinam brevi plerumque conspectu exhibent, vel facile acquiri possunt, vel dogmata quaedam fundamentalia solide pertractant, ex. gr. Principium Traditionis, doctrinam de Ecclesia etc. Huc pertinent aureus libellus S. Vincentii Lirinensis, qui inscribitur: Commonitorium adversus haereses, et S. Cypriani liber de unitate Ecclesiae; porro huc spectant S. Cyrilli Hierosolymitani Catecheses, quae totum Symbolum Apostolorum accurate exponunt, S. Augustini Enchiridion de fide, spe et caritate; S. Epiphanii Expositio fidei, et S. Gregorii Nysseni *λογος κατηχητικος ὁ μεγας*, qui dogmata Christiana ex ordine modo magis speculativo proponit. Quae omnia Opera, ultimo forsan excepto, omnes absque multo temporis dispendio et absque multo studio magno cum fructu legere possunt.

Alia porro Opera multa sunt SS. Patrum dogmatica, quae tunc demum evolvere consultum est, ubi quis de singularibus quibusdam dogmatibus plura scire eaque penitus nosse clareque perspicere desiderat. Sic argumenta pro veritate religionis Christianae atque Catholicae multa inveniuntur apud Apologetas alterius aerae Christianae saeculi (v. §. 39.) et posteriorum saeculorum, ut apud Tertullianum, S. Cyprianum, Origenem, S. Athanasium contra Gentes et de Incarnatione, porro apud S. Chrysostomum libro in S. Babylam et contra Gentiles; apud S. Augustinum de Civitate Dei et in Operibus quibusdam contra Manichaeos et apud S. Cyrillum Alexandrinum contra Julianum Imperatorem; item ejusmodi argumenta invenire licet in Operibus SS. Patrum contra Judaeos ex. gr. apud S. Justinum, Cyprianum, Chrysostomum et Augustinum. Qui mysterium *SS. Trinitatis*, argumenta omnia pro divinitate Filii et Spiritus Sancti, mutuamque divinarum personarum relationem quam accuratissime nosse desiderat, diuturno assiduoque, nec levi labore perpendat Opera SS. Athanasii et Hilarii, Gregorii Nazianzeni et Nysseni, Basilii et Cyrilli Alexandrini, Augustini et Fulgentii. *) De *Creatione* praeter Apologetas, qui fe-

---

committere, ita tamen ut regulae quaedam generales minime negligantur, ut puta a facilioribus faciendum esse initium.

*) Nec animus nec locus hic est, singula SS. Patrum Opera huc pertinentia, paucis forte exceptis, enumerare, vel editiones singulas allegare; quantum ad haec lectorem remitto ad Partem specialem hujus Operis, ubi utrumque praestatur.

re omnes eam paucis saltem pertractarunt, haud absque utilitate videri possunt S. Irenaeus, in suo adversus haereses (Gnosticos) Opere, S. Basilius ejusque frater Gregorius Nyssenus, S. Ambrosius et S. Augustinus, S. Chrysostomus etc.

De *Providentia* praeclare agit S. Chrysostomus. *Incarnationis* mysterium adorandum et imperscrutabile, quantum homini fas est divina gratia collustrato, exponunt, dilucidant et probant S. Athanasius, S. Cyrillus Alexandrinus et S. Leo Magnus. Demum *gratia Dei hominisque libertas*, *peccatum originale* et ejus sequelae, ac mysterium divinae *praedestinationis* prae ceteris omnibus egregie pertractantur a S. Augustino ejusque adjutoribus et successoribus S. Prospero et S. Fulgentio.

Quod spectat *Sacramenta Ecclesiae*, praeter locos quosdam huc illuc dispersos de tribus tantum sacramentis in peculiaribus agitur SS. Patum tractatibus, scilicet de sacramento baptismi, eucharistiae et poenitentiae; hicque maxime commendandi sunt S. Augustinus in pluribus contra Donatistas Operibus, maxime in libris de baptismate contra Donatistas, S. Ambrosius in libris de Mysteriis, S. Pacianus in suis epistolis et tractatibus, S. Fulgentius de Remissione peccatorum, S. Cyrillus Hierosolymitanus in quinque mystagogicis Catechesibus; denique Tertullianus in libris de baptismo et de poenitentia.

Quoad *Eschatologium* tantummodo de resurrectione mortuorum Patres scripserunt propria Opera, de qua non minimo cum fructu legi possunt S. Gregorius Nyssenus et S. Joannes Chrysostomus, Tertullianus etiam et Athenagoras in suis de Resurrectione tractatibus nec non S. Ambrosius.

§. 47.

De seligendis Operibus Patrum moralibus.

Cum maxima sit copia documentorum moralium et asceticorum apud SS. Patres, nec ullus ferme SS. Patrum inveniatur, qui non praeclara morum praecepta consignaverit, hic maxime delectus Operum instituendus est, ne, qui omnia lustrare pertentaverit, tanto negotio impar nimia mole obruatur et confundatur. Itaque qui recens a studio S. Scripturae ad SS. Patres transierit, huic ob materiae formaeque similitudinem maxime commendanda est lectio Patrum Apostolicorum, S. Clementis Romani inquam, S. Ignatii et S. Polycarpi, inter quos aptissimus

erit, qui primo loco legatur, S. Clemens, quia plano et facili dicendi genere utitur. His proximo loco collocari merentur tria Opera, plane inter se consimilia, scilicet S. Cypriani Testimoniorum liber III., S. Basilii Moralia, et S. Augustini Speculum, quae vix non ex meris S. Scripturae sententiis et praeceptis moralibus conglutinata sunt adeoque facillime et utilissime leguntur. Qui dein omnem Theologiam morum in uno Patre invenire et imbibere desiderat, S. Joannem Chrysostomum assidue revolvat et ex Latinis S. Gregorium Magnum, praesertim hujus Moralia in Job; S. quoque Ephraem Syrus et SS. Nilus atque Climacus omni laude et commendatione digni sunt.*) Sunt porro alia Patrum Opera moralia, quae propriam Sacerdotis Catholici sanctificationem mirum in modum promovere possunt, quaeque omnibus omnino Clericis summopere commendari merentur: quorsum spectant S. Augustini Confessiones, S. Ambrosii libri de officiis ministrorum, S. Joannis Chrysostomi libri de sacerdotio, cum S. Ephraemi Syri Sermone de Sacerdotio, et S. Gregorii Nazianzeni Apologetico pro fuga sua (Serm. I.), denique S. Gregorii M. liber regulae pastoralis cum ejusdem S. Patris epistola 25. libri I. Quibus omnibus accenseri possunt epistolae S. Hieronymi, quarum pleraeque tam praeclara morum praecepta, quam insignia virtutum exempla egregio plane stylo et eleganti dictione subministrant; Tractatus quoque morales S. Gregorii Nysseni eminent inter reliqua ejus Opera. Praeterea permulta alia sunt Patrum Opera, in quibus singulae virtutes aut singula vitia pertractantur, quae adire oportet eum, qui de singulis virtutibus plene solideque instrui gestit, vel qui malitiam internam externamque singulorum vitiorum penitus vult edoceri. Hunc in finem plurimum conferre possunt S. Cyprianus, SS. Basilius et Gregorius Nyssenus, S. Ambrosius et maxime S. Augustinus in variis epistolis et tractatibus. **)

---

*) Clementis Alexandrini Paedagogus, liber multum ac jure quidem merito laudatus, qui Ethnicum Christianis moribus imbuere studet, ac vitia Gentilium obscoena paulo liberius quandoque carpit pro indigentia sui aevi, ita ut aures mentesque pudicae quaedam absque scandalo ferre vix possint, nonnisi aliquibus in locis castigatus commendari meretur.

**) De horum Operibus singulis vide, quae dixi in Nota ad §. praeced.

In usum homileticum seligendi sunt ex Patribus graecis S. Basilius et S. Joannes Chrysostomus, cujus Homiliae 21 ad populum Antiochenum summis laudibus extolli merentur, S. Ephraem Syrus, nec non S. Gregorius Nazianzenus, qui tamen frequenter sublimiori cothurno incedit; ex Latinis vero S. Augustinus et S. Maximus Taurinensis, S. Leo Magnus et S. Gregorius M., quorum vero postremus allegorias hinc inde nimium sectatur, quam ut hodie per omnia posset adhiberi, ceteroquin praedicator verbi divini egregius.

Denique ut munere pastorali rite fungamur optimisque eum in finem regulis imbuamur, praeter Opera Clericis supra in specie commendata, epistolas SS. Patrum sedulo perlustrasse plurimum juvabit, in quibus omnis prudentiae munerisque pastoralis thesaurus reconditus est; verum, ut desideratum inde fructum percipiamus, optimas SS. Patrum editiones ut adhibeamus, plane necesse est, utpote in quibus epistolae istae ordine chronologico apte dispositae sunt, neque enim nisi justo servato ordine verus earundem sensus intelligi potest; porro additae etiam in istis editionibus Vindiciae illius ordinis chronologico-historicae multa ad faciliorem rectamque istarum intelligentiam suppeditant.

§. 48.

De seligendis Operibus Patrum exegeticis.

Qui ducibus SS. Patribus scrutari volunt S. Scripturam, primo quidem principia indagare debent, ex quibus ipsi interpretationem librorum divinorum aggressi sunt. Introductionis generalis, seu potius Hermeneuticae loco praemittendi sunt S. Augustini libri de doctrina Christiana et praeter S. Hieronymi Praefationes in multos S. Scripturae libros ejusdem epistola (53.) ad Paulinum, ac denique S. Athanasii Opus dubium, quod inscribitur Synopsis S. Scripturae. — Ceterum quantum ad sensum S. Scripturae *literalem* plurimi faciendus est inter Graecos S. Basilius, inter Latinos vero S. Hieronymus, qui literam S. Codicis perspicue eruditeque exponit; de sensu morali adeat lector S. Chrysostomum, Augustinum et Gregorium M., qui omnes illius copias omnesque divitias uberrime continent; quoad sensum allegoricum, quem frequentissime eruit Origines, modum etiam excedens, indaget studiosus lector S. Gregorium Nyssenum et S. Ambrosium, S. Cyrillum Alexandrinum et Augustinum,

S. Eucherium et Gregorium Magnum. Ut autem de singulis S. Scripturae libris brevi indicemus, quinam in eos praecipua cum laude commentati sint, adeoque studium exegeticum maxime juvare possint, haec pauca sufficiant. Pentateuchum allegorice explanat S. Cyrillus Alexandrinus; Geneseos sensum moralem praeclare exponit S. Joannes Chrysostomus; Hexaëmeron seu Creationis Opus singillatim S. Basilius cum Gregorio Nysseno, ac S. Ambrosius suo quilibet modulo interpretantur. — In Job habentur S. Gregorii M. egregia Moralia in Job. — In Psalmos Davidicos, sive omnes, sive complures commentati sunt insigni cum laude, partim eruditionem, partim morum doctrinam sectati, SS. Hilarius, Ambrosius, Hieronymus et maxime Augustinus, nec non S. Basilius et S. Joannes Chrysostomus; horum vero lectioni praemitti debet S. Athanasii epistola ad Marcellinum de inscriptionibus Psalmorum et S. Gregorii Nysseni tractatus de inscriptionibus Psalmorum. — Ecclesiastis sensum moralem exhibuit S. Gregorius Thaumaturgus; accedunt S. Gregorii Nysseni Homiliae et S. Hieronymi Commentarius. — Canticum Canticorum idem S. Gregorius Nyss., quamvis non totum, allegorice interpretatur. — Isaiae partem Basilius ac Cyrillus Alexandrinus, Ezechielis partes Gregorius M., Danielem S. Joannes Chrysostomus interpretati sunt, omnes demum majores et praecipue minores prophetas summa cum laude S. Hieronymus explanavit.

Antequam quis Novi Testamenti lectionem aggrediatur, prae ceteris legendum est S. Augustini praeclarum Opus de *Consensu Evangelistarum;* mirum enim, quantum afferat subsidii ad plures easque gravissimas difficultates solvendas, totque ac tantas apparentes antilogias conciliandas. Evangelium porro Matthaei exponunt sensu literali S. Chrysostomus et S. Hieronymus, sensu potissimum allegorico S. Hilarius. Lucae Evangelium sensu morali et allegorico interpretatur S. Ambrosius. In Evangelium Joannis adhiberi utiliter possunt S. Chrysostomus et S. Cyrillus Alexandrinus, inter Latinos vero S. Augustinus. — In Acta Apostolorum praesto sunt Homiliae S. Chrysostomi; in epistolas S. Pauli informandis moribus apta scripsit idem S. Chrysostomus; earum doctrinam eruit atque expressit S. Augustinus Commentariis in Epistolam ad Romanos et ad Galatas, ac in Sermonibus de Verbis Apostoli; quasdam etiam ex epistolis S. Pauli (scilicet epistolam ad Galatas, ad Ephesios, ad Titum, ad Philemonem) sensu literali explanavit S. Hieronymus.

Ex epistolis Catholicis unus S. Augustinus inter Patres Epistolam primam S. Joannis praeclare et luculenter exposuit.

Horum itaque Operum seligat quisque pro re nata, quae sibi magis convenire perspexerit, sive sensum literalem, sive moralem, sive allegoricum indagare statuerit. Qui autem vel unius S. Scripturae libri, vel etiam, quod immensi fere laboris est, totius S. Scripturae sensum ex Patrum lucubrationibus eruere et exponere instituit, non solum Opera omnia supra indigitata, verum etiam reliqua Commentaria, diversas Patrum lucubrationes minores, ac posteriorum Scriptorum collectiones (v. §. 45.) sedulo perlustret necesse est, ut omnem Patristicae eruditionis in Scripturis explanandis thesaurum exhauriat.

§. 49.

De Collectionibus Operum SS. Patrum, ubi selecta eorum Opera habentur.

Inveniuntur etiam Collectiones quorundam Operum SS. Patrum, quae in specialem quemdam finem practicum ordinatae vel Sacerdotibus vel Theologiae studio deditis destinatae sunt atque Opera, horum maxime usui idonea, exhibent. Collectiones istiusmodi, si scholarum usui accommodatae et destinatae sunt, adeoque modici voluminis pretiique existunt, etiam *Chrestomathiae Patristicae* vocantur. Sacerdotum maxime usui inserviet: *Veterum Patrum Theologia universa* *) quae tribus partibus constat, quarum prima agit de Ecclesiasticis dogmatibus, secunda de sacramentis, tertia de moribus. — Similis huic collectio, sed angustioribus limitibus circumscripta sunt Card. *Thomasii Institutiones Theologicae antiquorum Patrum*, **) quae dilucido sermone exponunt breviter

*) Catholicae Ecclesiae dogmatum et morum ex selectis Veterum Patrum Operibus veritas demonstrata, seu Veterum Patrum Theologia universa, ed. Angelus Cigheri. Florentiae 1791. Tomi XIII in 4°.

**) Venerab. Josephi Mariae Cardinalis Thomasii Institutiones Theologicae antiquorum Patrum. Romae 1709—12. III Tomi in 8°. (Opus imperfectum). Idem Opus recensuit auxitque Anton. Franc. Vezzosi Romae 1769. IV Partes seu Voll. in 4°. Opera SS. Patrum Graecorum etiam in lingua originali cum versione latina exhibentur; Cigherii vero collectio versionem tantum latinam praebet.

Theologiam sive theoreticam sive practicam. — Sunt et aliae breviores hujusmodi Collectiones Operum SS. Patrum multum commendandae, *ut Opera selecta ex scriptis SS. Patrum.* *) Collectio isthaec praeter S. Vincentii Lirinensis Commonitorium praecipua quaedam Opera practica S. Augustini et S. Gregorii M. complectitur. — Praeterea ex scriptis quoque unius tantummodo S. Patris tales institutae sunt Collectiones, ut ex scriptis S Augustini selecta sunt Opera de gratia Dei et libero arbitrio hominis et praedestinatione Sanctorum, **) atque ex scriptis S. Chrysostomi Tractatus, Homiliae et Epistolae. ***) — Denique aliquot *Chrestomathiae patristicae* proprie sic dictae ob aptum materiarum delectum commendari merentur, quas adornarunt L. Isenbiehl, J. Chr. Augusti et H. J. Royaards. †)

§. 50.

De iis, quae in lectore SS. Patrum potissimum requiruntur.

Erraret multum, qui crederet, nonnisi excellentia ingenia ad lectionem SS. Patrum accedere posse. Sicut enim Deus neminem, etsi modico sit ingenio, ideo tantum a lectione S. Scripturae exclusum voluit, ita neminem quoque a Sanctis Patribus legendis arcendum esse facile constabit. Sunt utique quaedam difficilia intellectu, ad quae majora ingenia requiruntur, verum sunt et alia multa plana et absque ulla fere difficultate, praesertim Homiliae habitae ad plebem, scripta moralia et ascetica, imo etiam dogmatica, scripta haud raro ad homines rudes et simplices, vel ad monachos, qui tunc plerumque erant

---

*) Opera selecta ex scriptis SS Patrum. Ingolstad. 1822. II Voll. in 8 Fasciculis 8°.

**) De gratia Dei etc. Opera selecta cura Petri Franc. Foggini. Romae 1754. II Voll. in 8° et saep. recusa.

***) Duae praesertim ex scriptis S. Chrysostomi breviores Collectiones notatu dignae: J. Chrysostomi Selecta gr. et lat. ed. J. van Voorst. Lugduni Bat. 1827—30. II Voll. 8° et J. Chrysostomi Opera praestantissima gr. et lat. cura F. G. Lomler. Rudolphopoli 1840. 4°.

†) J. L. Isenbiehl Chrestomathia patristica graeca in usum scholarum. Moguntiae 1774. 8°. — J. Chr. W. Augusti Chrestomathia patristica. Lipsiae 1812. II Tomi in 8°. — H. J. Royaards Chrestomathia patristica. P. I. Trajecti ad Rhenum 1831. 8°.

laici et in veritatibus fidei solide instrui desiderabant. Generatim vero negari nequit, Sanctos Patres non tantis laborare difficultatibus, ut recte intelligantur, quantis involvitur sensus S. Scripturae. Jam vero prout in aliis scientiis eum, qui modico praeditus est ingenio, libris paucioribus iisque planioribus ex praescripto rectae rationis contentum esse ex iisque necessaria sibi et utilia haurire oportet, ita et in lectione SS. Patrum, qui ingenio non excellit, quaedam eorum scripta faciliora seligere atque necessariis paratis subsidiis (v. Cap. III.) iterum iterumque perlegere ac animo revolvere debet. — Praeter ingenium sufficiens ultra requiritur ad utilem SS. Patrum lectionem *animus veritatis amans a praeconceptis opinionibus immunis atque principio fidei catholicae sincere addictus.* Leguntur etenim Sancti Patres eo fine, ut veritates fidei Christianae ex iisdem melius pleniusque omni ex parte cognoscamus, intimius diligamus, firmiusque teneamus; itaque necessum est, ut animus lectoris pateat veritati, eamque ardenter anhelet, nihilque illa potius cariusque ducat, ut adeo veritas, ubi primum conspicuam se manifestamque reddiderit, animo prompta illabatur, excipiatur, ac firmiter teneatur; e contrario ubi diversae jam praeconceptae opiniones foventur, istae veluti nebulae animum obsident et occupant, veritatem detorquent aut penitus excludunt. Porro *animus debet esse addictus principio fidei Catholicae*, in quo est fundamentum omnis veritatis revelatae, a quo omnis manat veritas, ex quo omnis veritas dijudicatur, falsitasque dignoscitur; quapropter qui istud principium tenet, singulas assertiones in Patribus obvias facilius intelliget, apte suo loco collocabit, verosque a falsis securus discernet, illis assensum praebens, his denegans, ne forte Patrum auctoritate ductus eosdem etiam errantes sequatur. — Insuper *lector SS. Patrum* praeter reliqua subsidia, quibus instructus sit oportet (vid. Cap. III.), praesertim *S. Scripturam diligenti manu menteque revolvat*, sine cujus paullo accuratiori cognitione nemo sibi ex lectione SS. Patrum uberiorem aliquem fructum promittat.

Hanc enim S. Scripturam Patres assidue volvebant, in hac toti erant, hujus vocibus frequentissime utuntur, hujus sententias plus minus accurate suis deductionibus et expositionibus interserunt et innectunt, hujus exempla multoties allegant, hujus argumenta et similitudines adhibent, hujus denique genium spirant. Quapropter lectori SS. Patrum familiaris quoque sit oportet eadem S.

Scriptura, in qua illi erant veratissimi; *) ideoque tota primum Theologi contentio in id conferenda est, ut divini verbi lectione et meditatione pascat animum, in eoque omnem repositam spem esse credat salutis suae; tum vero ne coeleste hoc Scripturarum pignus, alieno aut colore aut sensu contaminatum, ad privatorum defluat arbitrium, adhibeat Patres antesignanos, nec tamen in iis quiescat, sed magis unito cum illis studio ad divinarum promissionum intelligentiam totamque Traditionem cum divini Spiritus adminiculo eluctari studeat. — His dotibus naturalibus et scientiis acquisitis accedat porro *labor assiduus*, per quem SS. Patrum spiritum nobis reddamus notum atque perspectum, nostrumque ei conformare studeamus et eorum sententias vocesque ipsas, quatenus id fieri potest et licet, nostras faciamus. Amplissimum quippe campum et plurimas delicias spirituales praebet studium SS. Patrum; unde vix erit, qui non, quo plus biberit, plus sitiat; nec unquam per omnem vitam deerit materia quae veritatis studiosum exerceat, delectet ac trahat, quaeque dignissima sit, ut sedulus in vinea Domini operarius atque idoneus regni coelorum minister omnes in eam nervos intendat atque omne illi otium impendat. — Denique *S. Spiritus auxilium* ferventer imploret, qui ad lectionem SS. Patrum se accinxit. Prout enim illi S. Spiritu juvante libros suos confecere, sic idem ille Spiritus erit necessarius, ut libri isti recte intelligantur; quem itaque ante ipsam lectionem implorare condecet; Deus enim petentibus Spiritum bonum lubens concedit; tumque attente in orantis modum humili mente omnique cum reverentia tractanda sunt SS. Patrum scripta; in rebus quippe divinis sola attentio, devotio, pietas, religio, reverentia et humilitas juvant mentemque adaperiunt, **) et qui ad ea secus accedunt, non modo nihil proficiunt, sed plerumque evadunt deteriores, impii prorsusque divinis praesidiis destituti, nescientes divina et sancta divine et pure esse tractanda.

---

*) Ita quoque Natalis Argonensis: „Quisquis Patrum Ecclesiae fidissimum se praestare laborat discipulum, attentissime divinas Scripturas pervolvat oportet, nec eas unquam e manibus dimittat.“ De optima methodo leg. Eccles. Patrum. P. II. c. 10.

**) S. Athanas. De Incarnat. Verbi Dei n. 57.

§. 51.

De iis, quae in ipsa lectione SS. Patrum praecipue observanda sunt.

Plurimae jam regulae, quae spectant ad rectum SS. Patrum usum, hucusque sparsim indicatae sunt; praecipuas tamen hic in unum cogere conspectum haud erit supervacaneum. Praeterquam scilicet quod nonnisi genuina Opera atque inter illa aptissima tantum et fini lectoris maxime congrua eligere, ac necessaria adhibere subsidia oporteat (de quibus omnibus jam fusius tractatum est supra Cap. II. et III. et §. 46 - 49.), alia quoque solicite attendi merentur, tum ut vim atque significationem verborum et phrasium recte percipiamus, tum ut sensum prolixiorum locorum totiusque orationis accurate intelligamus, tum denique ut sciamus, quomodo lectio SS. Patrum sit instituenda, ut summam inde mansuramque utilitatem capiamus. Ac primo quidem ut vim atque significationem verborum et phrasium recte percipiamus, haec potissimum erunt attendenda:

1) Quoad usum loquendi solent Patres usurpare vocabula modosque loquendi in ea saepissime significatione verborum, quae in divinis literis habetur. *)

2) Porro cum scirent Patres, cum Apostolo sese debitores esse sapientibus et insipientibus (Rom. 1, 14.), neque ad inanis gloriolae auras captandas scriberent, eo de religione stylo disserebant, ut a doctis pariter et ab indoctis intelligerentur; quare vocabula modosque loquendi ex communi usu popularique sermone desumebant. **) Quapropter verba SS. Patrum debent accipi in sensu obvio, naturali

*) Sic ex. gr. *εὐτραπελία* auctoribus profanis virtutem quamdam designat, quam urbanitatem vocare licet, S. Paulo Apostolo (Ephes. 5, 4.) et Sanctis Patribus vitium denotat scurrilitatis, cf. S. Chrysost. Homil. 6. in Matth. n. 7. Idem valet de usu vocis frequentissime usurpatae: *εὐχαριστία*.

**) Ex. gr. utuntur aliquando Patres vocabulo *Necessitatis* in rebus, quae ex libero fiunt arbitrio, ut S. Cypriani ep. 53. et S. Isidorus Hispal.: *De peccandi necessitate* (Sentent. lib. II. c. 22.). Sic etiam S. Chrysostomus Hom. 6. in Matth. n. 6. negationem Christi peccatum appellat involuntarium (aliqua scilic. ratione), quia terrore vel dolore cruciatuum extorqueri poterat.

et populari. Inde etiam explicatur, cur quaedam antiquitus inoffensis auribus a Christiana plebe audita fuerint, quae hodie eruditis offendiculum praebent.

3) Quoniam popularis usus aliquando caret vocibus ac locutionibus, quae alioqui necessariae sunt ad tractationem scientiarum et disciplinarum, hinc cum necesse haberent Patres istiusmodi locutiones usurpare, quas ex vulgi consuetudine depromere non possent, tum utebantur formulis dicendi, quae Platonicis maxime usu veniebant, quas scilicet inde a juventute in disciplina Platonica, quae tunc temporis florebat, imbiberant. *)

4) In nonnullis vocibus usurpandis minus quandoque Patres ad propriam communemque verborum significationem, quam ad notionem ab adversariis quibuscum disputant, substratam, animum intendunt. **)

5) Praeterea notatu dignum, iisdem vocibus alios alias tribuere significationes, adeo, ut nonnunquam usum loquendi singulis Patribus peculiarem ex propriis eorundem Operibus petere oporteat. ***)

---

*) Sic phrasis illa, quam S. Augustinus et non nemo Graecorum Patrum usurpant, creaturam scilicet rationalem esse v. c. sapientem, justam, sanctam etc. *participatione*, tota Platonica est. — De hisce tribus regulis spectantibus ad usum loquendi paulo fusius agit Vener. Cardin. Thomasius in suo Indiculo Institutionum Theologic. veterum Patrum (qui impressus est Romae 1701 et saep.) sub n. I. II. III.

**) Hinc ortum habuit maxima illa, quae in disputationibus praesertim Cyrilli Alexand. contra Nestorium ejusque sectatores, offusa est obscuritas atque caligo. Unde etiam scripta haereticorum, quae a SS. Patribus impugnantur, eorumque Confessiones, ut Eunomii, Pelagii, Nestorii etc. ad cognoscendum loquendi usum, in scriptis praesertim polemicis occurrentem sedulo lustrari debent.

***) Ita quoad voces, quibus mysterium SS. Trinitatis exprimendum erat, non solum ante Concilium Nicaenum, sed etiam postea varius obtinebat loquendi usus, praesertim quoad vocem *ὑπόστασις*, vid. ex. gr. S. Athanas. Tom. ad Antioch. n. 5. et 6. Item de decret. Nicaenae Synodi n. 27. et Epist. ad Afros Episcopos n. 4. S. Hieronym. ep. 15. n. 3. 4. 5. S. Basilii ep. 214. S. Gregorii Naz. Orat. 21. n. 34. 35. Orat. 42. n. 16. Cf. Opp. S. Basilii (edit. Maurin.) Praefat. T. III. §§. 1. et 2.

6) Aptissimae ad designanda dogmata expressiones et locutiones inveniuntur in iis Operibus Patrum, quae post exortas de quibusdam dogmatibus haereses et habita eandem ob causam Concilia exarata sunt; quia prius, quam talis oriretur haeresis, non erat, cur ejusmodi difficilibus ad solvendum quaestionibus diutius immorarentur; adeoque suam de istis sententiam breviter tantum in quibusdam scriptorum suorum locis et obiter attigerunt ac nemine litigante securius et innocenter quaedam, at minus caute locuti sunt. *)

7) Locutiones Patrum durae, antiquatae et minus aptae non sunt corrigendae aut mutandae, neque etiam usurpandae (ob erroris periculum), sed benigne et reverenter exponendae **) (cf. §. 17.).

8) Ex eadem porro causa contingere potest et solet, ut vox quaedam, ad dogma accurate designandum minus apta, sensim plane obsolescat; quum vero vocabulum quoddam simpliciter ac secundum naturam suam exprimit mysterii veritatem, adeo ut in omnibus, quaecumque adhibeantur metaphoricae locutiones, subaudiatur, neque aliud ad significandum aeque accommodatum in tota lingua reperiatur; fieri haudquaquam potest, ut obsolescat. ***)

9) Locutio absoluta et simplex a figurata, propria a metaphorica sollicite discernenda est; porro ex simplici figuratus sermo, non autem simplex ex figurato est interpretandus, comparationes vero et similitudines Patribus admodum familiares eo acci-

---

*) S. Augustin. de praedestinat. Sanctorum n. 27. et contra Julian. lib. I. n. 22. S. Hieronym. adv. Rufin. lib. II. n. 17. Cf. Dalham de Canone dogmatum Christian. lib. I. Diss. 15. n. 13. 14. 15.

**) Sic a S. Athanasio humana Christi natura appellatur *Κυριακὸς ἄνθρωπος*, Dominicus homo (Exposit. fidei n. 1. et saep.); haec expressio, quamvis nonnulla possit ratione defendi, non tamen usurpanda est, S. Augustin. Retract. lib. I. c. 19. n. 8. Facund. Hermian. Defens. trium Capitul. lib. XI. c. 2. Cf. Maurin. Admonit. in S. Athanas. Expos. fidei.

***) Ita contigisse videmus, ut Eucharistia *signum* vel *figura* non diceretur amplius posteriori tempore; dum e contra vox *Deus* de Christo semper obtinuit. Cf. Opus: La Perpetuité de la Foy de l'Eglise Catholique touchant l'Eucharistie lib. VII. chap. II. (Tom. I. p. 460 ed. Paris 1704.)

piendae sunt sensu, in quantum doctrinae propositae juvant intelligentiam, non fidem praecipitant. *)

§. 52.

Continuatio.

Non sufficit vim et significationem singulorum verborum phrasiumque recte perspicere et aestimare, sed etiam sensum prolixiorum locorum atque totius orationis accurate intelligamus necesse est. Quem in finem haec potissimum inservient:

1) Persaepe ipse *orationis contextus* rite ponderatus satis innuit, quid S. Pater dicere intendat. **)

2) Praecipue attendendus est *scopus*, quem S. Pater in toto quodam Opere sibi proposuit, isque verus haberi debet sensus, qui principali auctoris fini optime quadrat.

3) Bene quoque notandum est, ad quosnam et contra quos sermonem dirigant Sancti Patres, dum de doctrina religionis tractant, sive quibusnam in circumstantiis loquantur, utrum ad Christianos mysteriis initiatos, an ad Paganos Judaeosve, utrum ad plebem, an ad viros profundiori jam doctrina institutos verba faciant; quanam aetate naturali fuerint, dum Opus quoddam scripsere, ***) quaenam fuerit libri cujusdam conscribendi occasio (vid. supra §. 37.).

---

*) Cf. Perpetuité de la Foy etc. lib. VII. chap. V. (p. 485—86) et lib. VIII. chap. VII. (p. 581—82). — De optima methodo leg. Eccles. Patrum P. III. c. 13. — Natal. Alexandri Histor. Eccles. Saec. II. Diss. 16. §. 22. ad 5. (T. III. p. 552 — 53. edit. Ferrar. 1758), ubi regulas assignat, quibus metaphorica locutio a simplici certo dignoscatur.

**) Sic „plenaria Concilia" apud S. Augustinum, ut aperte docet contextus loci de Bapt. contra Donatistas lib. II. n. 4., non designant Synodos oecumenicas, sed majores tantum synodos, quae, licet ex universo orbe Christiano adsint Episcopi, non tamen proprie universali gaudent charactere. Cf. L. A. Muratori de Ingen. moderat. lib. I. c. 14.

***) Cf. S. Augustin. Retractat. Prolog. n. 3. De praedestin. Sanctorum n. 7. 8. De dono perseverantiae n. 55.

4) Porro si loci dubii vel obscuri quandoque occurrunt apud SS. Patres, non ex obscuris clari, sed ex claris obscuri sunt exponendi; quin imo etiamsi unum solummodo perspicuum haberetur testimonium, ex illo cetera omnia explicanda forent, praecipue si locus iste fundamentum doctrinae auctoris continet; *) praesertim vero doctrina S. Patris semper ex illis locis aestimanda est, in quibus eandem dedita opera ventilavit. **)

5) Verum etiam ubi ex instituto locum aliquem vel S. Scripturae vel dogmatum versant Patres, nonnunquam illum tanto apparatu tantaque copia dicendi premunt et urgent, ut aliquantulum deflectere videantur de aliis dogmatibus et virtutibus; tum vero optimum factu erit, si plures simul conferantur loci ejusdem Patris, ex quibus plane constabit, sic unum adstrui, ut aliud non destruatur. ***)

6) Insuper sedulo expendi debet, utrum Patres conjiciendo magis et dubitando aut sententiam adversariorum sibi objiciendo, an vero doctrinam simpli-

---

*) Cf. S. Augustin. contra Julian. Pelag. lib. I. n. 29. Tertull. de Pudicit. c. 16. et adv. Prax. c. 20. Facund. Hermian. Defens. trium Capitul. lib. 9. c. 5. „Quemadmodum calumniantium haereticorum est, ex dubiis et obscuris, quae certa et manifesta sunt, male interpretari; ita solitum est prudentiae ac pietatis Catholicae, ex indubitatis atque evidentibus et firmare ambigua et latentia declarare."

**) Tractatus igitur Patrum polemici, ex. gr. S. Augustini de gratia et libero arbitrio deque peccato originali, generatim praeferendi sunt eorum Sermonibus et Homiliis, in quibus fidei dogmata leviter plerumque attingunt, et breviter exposita veritate saepius rhetorico loquendi circuitu utuntur, tamquam Oratores hyperbolicas subinde et eleganter magis, quam accurate concinnatas dictiones promentes. Cf. Sixti Sen. Biblioth. Sanct. lib. VI. Adnot. 152.

***) Id ipsimet Patres agnoverunt, qui propterea apologias pro se ipsi scripserunt ex. gr. S. Cyrillus Alexandr., vel expressis illud verbis fassi sunt, ut S. Augustinus de gratia Christi contra Pelag. et Coelest. n. 52. (vid. supra §. 30.) Cf. S. Hieronym. ep. 48. n. 12. S. Athanas. de sentent. Dionys. n. 4. 6. et 9. S. Basil. ep. 9. n. 2. Theodoret. Dialog. III. (ed. Paris. per J. Sirmond. T. IV. p. 170.) Sixti Sen. Biblioth. Sanct. lib. VI. Adnot. 121. Ven. Card. Thomasii Indiculus Patrum sub n. V. Eadem res hodie quoque accidere solet iis, qui de misericordia, moxque de justitia Dei tractant.

citer et dogmatice proponendo vel omnino eandem ceu divinitus traditam adstruendo disserant. *)

7) Loci dubii et obscuri, qui ex aliis ejusdem S. Patris scriptis lucem non accipiunt, ex aliis ejusdem aevi Patribus, maxime quibus familiariter usi sunt, praecipue vero ex fide Ecclesiae, quae SS. Patres tamquam magistros suos agnovit, hodieque agnoscit, explicandi sunt, quatenus id fieri potest absque violentia iisdem illata.

§. 35.

Continuatio.

Denique etiam lectio Patrum ita est instituenda, ut summam inde ac duraturam capiamus utilitatem. Hunc in finem

1) Legamus scripta SS. Patrum *attente* a capite ad calcem; legamus *frequenter*, attamen *moderate*. Itaque cavendum summopere, ne manum aliis rebus admoveas et priora deseras, antequam illa perfecte nota sint atque explorata; quoties vero liber aliquis evolvendus sit, certo definiri non potest; procul tamen dubio toties versandus est, donec probe perspectus fiat ac undique notus; **) attamen nisi sermo fiat de rebus difficillimis atque implicatissimis vel de intricata principiorum collectione, cui multiplex et ardua subsit significatio, unum eundemque librum ter legisse sufficiat, primo, ut videatur, qua de re et quo modo agat, secundo, ut analytice et ad amussim expendatur, tertio demum, quo ejus doctrina, ordo et ratiocinatio ita lectoris menti inhaereant, ut de iis scienter ac perite dicere, aliosque, si opus est, valeat erudire. Moderatio autem commendatur, quia lectio nimis prolixa legentis

---

*) Utrumque hoc dicendi genus, quod vocat *γυμναστικῶς* et *δογματικῶς* scribere, eleganter describit ac sedulo discernendum monet S. Hieronymus ep. 48. n. 13. Cf. S. Basilii M. ep. 210. n. 5. Utriusque exempla saepe in SS. Patribus obvia sunt, praecipue in iis, qui Dialecticae magis student.

**) Cf. Quinctiliani Institut. Orat. lib. 10. c. 1. (edit. Bipont. Vol. II. p. 211) et L. Annaei Senecae Epist. 2. et epist. 108. item C. Plinii lib. 7. ep. 9. qui optime monet: „Multum legendum esse, non multa.“

memoriam ita obruere solet, ut quod a principio animo commissum credebatur, penitus in fine ignoretur.

2) Priusquam de doctrina cujuslibet S. Patris judicium ferre instituamus, praecipua ejus Opera ex integro eaque sedulo evolvisse oportet; *) qui enim ex laciniis quibusdam seu textibus ex naturali serie avulsis ideam doctrinae Patris sibi fingere praesumserit, in errores quandoque gravissimos imprudens prolabetur, Patribusque affinget talia, de quibus ipsi revera ne cogitarunt quidem unquam. **)

3) Curandum insuper, ut perpetuam nobis aliisque ex hac Patrum lectione utilitatem paremus. Vix ullus erit, cui non satis nota sit ex propria experientia memoriae infirmitas; huic ut succurramus ejusque vires naturales artificio quodam confortemus et augeamus, merito viri docti summopere suadent, ut tum ea, quae legentibus nobis notatu digna se offerunt, tum etiam propria cogitata statim chartae mandemus, quia saepe frustra requirimus, quae calamo figere semel neglexímus. Non uno autem modo memoriae nostrae infirmitati apte consulere possumus, scilicet

a) dum libri cujusvis, quem legimus, SS. Patrum brevem analysin seu epitomen conficimus, qua totum libri argumentum adumbratur brevique conspectu exhibetur; in ea praecipuus libri scopus propriis S. Patris verbis, ubi id fieri commode potest, proponitur, praecipua, de quibus agit, puncta notantur, singula argumenta, quibus innititur, paucis indicantur, totius denique libri tenor bre-

---

*) Cf. S. Hilarius de Synodis n. 6. Photii Biblioth. Cod. 225. (p. 395 et 396. edit. August. 1601.)

**) Magna idcirco etiam cautio adhibenda est, ne temere textus SS. Patrum hic illic obvios congeramus, iisque vel dogmata fidei morumque, vel sententias proprias roboremus et fulciamus; nec minor requiritur cautio, ne quibusvis Patrum textibus facile adhibeamus fidem, praesertim si haeretici eos ad rem suam tuendam proferant, cf. Conc. Francoford. in Synodica ad Episc. Galliae et German. (Mansi T. XIII. col. 884 seqq. col. 892 et 897.) Sed quantum fieri potest, textus SS. Patrum in ipsis eorum Operibus inspiciamus et mediis supra indicatis (§§. 51. 52.) verum eorum sensum investigemus, ut sic persuasio nostra firma certaque reddatur.

vissime exprimitur. Ope talis epitomes facile, quotiescunque utile vel necessarium fuerit, totius libri summam in memoriam iterum revocare licebit.

b) Porro ut quasi promtuarium quoddam semper usibus nostris inservire possit, valde consultum erit, collectionem locorum memorabilium ex SS. Patribus adornare. Quotiescunque enim Opus quoddam Sancti Patris legimus attente, procul dubio multa inveniemus, quae ad dogmata illustranda et firmanda, moresque formandos egregie facere possint; haec itaque omnia annotare oportet, et mox ut lectio unius diei aut unius vicis absoluta est, in librum quemdam referre, huic fini speciatim destinatum; liber iste ita comparatus sit, ut singulis Alphabeti literis aliquot folia assignentur, singulis in textibus ibidem inscribendis exquiratur cogitatus principalis, seu punctum praecipuum, quod deinceps uno, si fieri potest, vocabulo conceptum textui ipsi vel solummodo allegato vel propriis verbis transscripto praefigitur; qua ratione fiet, ut singulae paginae facile uno conspectu comprehendantur, quaeque materiae ibidem illustrentur, appareat.

c) Denique posset etiam lector SS. Patrum systema quoddam Theologiae dogmaticae et moralis, quod sibi admodum familiare est, seligere aut proprium sibi fingere, hujus partitionem generalem et specialem foliis mandare, et quae ad singulas dein partes pertinent, ex SS. Patribus perlectis ad singulas partes adnotare. (Methodus vero haec utpote difficilior saltem tironibus in Patrum lectione commendari non potest.)

d) S. Scripturae autem singulos libros ac singula capita totidem foliis praenotare juvabit, ac quaecunque in lectione SS. Patrum apta ad totius hujus capitis vel singulorum ejusdem versuum sensum illustrandum occurrerint, ibidem adnotanda erunt.

PATROLOGIAE PARS SPECIALIS.

Caput I.

De Patribus Apostolicis.

§. 54.

De Patribus Apostolicis ac de charactere Operum ab illis exaratorum generatim.

Patres Apostolici vocantur illi Sancti Patres, qui cum Apostolis adhuc conversati eorumve discipuli facti eorum doctrinam puram integramque in scriptis suis orbi christiano tradiderunt. Horum alii primo, alii secundo Ecclesiae saeculo floruerunt. Alii citra dubium Patribus Apostolicis accensentur, ut S. Clemens Romanus, S. Ignatius et S. Polycarpus; aliis nonnisi dubius inter illos locus assignari potest, cujusmodi sunt S. Barnabas, S. Hermas et Auctor anonymus epistolae ad Diognetum; denique alii falso omnino in hunc ordinem relati sunt, ut S. Dionysius Areopagita. Isti vero Patres tam praedicando, quam scribendo vestigiis Apostolorum, quorum doctrina in fide Christiana imbuti, quorum exemplis ad fidem Christi propagandam et confirmandam informati erant, quorum jussu et ordinatione docendi munus susceperant, quorum denique spiritu pleni erant, inhaeserunt; idque eo magis, quod in iisdem fere externis temporum circumstantiis versabantur. Apostoli vero relationes historicas composuerant, praecepta fidei ac praesertim morum literis ex occasione ad fideles datis inculcaverant, denique unus saltem visiones de statu Ecclesiae praesenti et futuro consignaverat. Eadem porro scriptionis genera apud Patres Apostolicos reperire licet. Quantum ad genus primum antiquissimo jam tempore martyrum generosa certamina, quibus aedificari fideles, atque ad Dei laudes et ad similem fortitudinem

accendi poterant, describi consuevere; *) plerumque vero ad instar Apostolorum a fidelibus ipsis excitati epistolas misere, quibus praecepta morum sedulo inculcarunt, praeclaris haud raro fidei luminibus inspersis; unus demum etiam visiones de statu Ecclesiae descripsit, additis tamen sermone tam simplici, quam figurato morum praeceptis. **) Ac quemadmodum easdem tractabant materias Patres Apostolici, ita eadem quoque lingua utebantur, graeca scilicet, quae tum per universum fere orbem obtinebat, eundemque stylum usurpabant planum et simplicem, nec admodum elegantem aut sublimem, simillimum stylo S. Scripturae. Ita porro aptissimi erant, qui tam quoad modum cogitata sua alia ex aliis deducendi, quam ea exprimendi transitum facerent ab Hagiographis ad Patres posteriores. Ceterum nonnisi pauca apud illos extant indicia, ex quibus apparet, ipsos jamjam de Gentilibus, Judaeis atque haereticis oppugnandis cogitasse. Auctoritate potius agunt, quam ratiocinatione; docent magis praeclaros religionis Christianae effectus, quam demonstrant inanem Gentilium et Judaeorum cultum.

Nota. Editiones Operum SS. Patrum Apostolicorum praecipuae sunt: SS. Patrum, qui temporibus Apostolicis floruerunt, Barnabae, Clementis, Hermae, Ignatii, Polycarpi Opera vera et supposititia, ed. J. B. Cotelerius Paris. 1672. II Voll. fol. Editionem hanc auctiorem recudi curavit J. Clericus Antverpiae 1698. II Voll. fol. et iterum Amstelodami 1724. II Voll. fol. — Thom. Ittig Bibliotheca Patrum Apostolicorum gr. lat. Lips. 1699.

*) Ista *Martyrum Acta*, quantumvis praeclara antiquitatis Ecclesiasticae monumenta, ex quibus plurimum subsidii ad fidem moresque formandos peti possit, non tamen ad Patrologiam proprie spectant, adeoque in hoc Opere non attinguntur. Ceterum Acta Martyrum genuina ac sincera, qui inde ab initio fidei christianae in imperio Romano potissimum pro Christi nomine passi sunt, collecta et illustrata sunt a P. Theodorico Ruinart ex Congregat. S. Mauri. Paris. 1689. in 4°. recus. Amstelodami 1713. fol. Veronae 1731. fol. Iterum edita sunt a Bernardo Galura (nunc Episcopo et Principe Brixinensi) Augustae Vindelic. 1802. III Tomi in 8°.

**) Satis ingeniose observat Möhler in documentis hujus aevi quantumvis paucis diversos illos modos, quibus postea scientia Christiana se manifestavit, jam veluti in germine praeformari; vide totum praeclarum locum in Möhler's Patrologie. I. Bd. S. 51.

8°. — R. Russel SS. Patrum Apostolicorum Barnabae, Hermae, Clementis, Ignatii, Polycarpi Opera genuina. Londini 1746. II Tomi in 8°. — A. Gallandii Bibliothecae Veterum Patrum Tom. I. — Patrum Apostolicorum (Barnabae, Clementis, Ignatii, Polycarpi, Hermae cum epistola ad Diognetum) Opera, ed. C. J. Hefele. Ed. tertia Tubingae 1847. 8°. — Patrum Apostolicorum (Clementis, Ignatii et Polycarpi) Opera, ed. G. Jacobson. Ed. altera Oxonii 1840. II Tomi in 8°. Hic in Editionis suae quavis ratione eximiae Prolegomenis p. LX—LXXVII. omnes Editiones Operum Patrum Apostol. sive separatim, sive junctim editorum quam accuratissime recenset. — Patrum Apostolicorum (Clementis, Barnabae, Ignatii, Polycarpi) Epistolae gr. et lat. ed. Fr. X. Reithmayr. Monachii 1840. 8°. — Deutsche Uebersetzung der apostolisch. Väter von P. Vital Mösl. Augsburg 1774. (Enthält auch Barnabas u. Hermas). Die echten Werke der apostol. Väter (Klem. Ignat. u. Polyk.) übers. von Unterkircher. Innsbruck 1817. II. Aufl. verbessert von J. W. Hofmann. Innsbruck 1848.

§. 55.

S. Clemens Romanus.

Fontes: S. Irenaeus adv. haeres. lib. 3. c. 3. — Clemens Alexandr. Strom. lib. 4. c. 17. — Euseb. Histor. Eccles. lib. 3. c. 15. 16. et 38. lib. 4. c. 22. et 23. lib. 6. c. 13. — S. Hieronym. de Scriptor. Eccles. c. 15. — Photii Bibliotheca Cod. 113. et 126. Alios item fontes recenset Galland. T. I. p. 3—8.

Subsidia: A. Gallandii Bibliotheca Patrum T. I. Prolegom. C. I. — G. Lumper Historia theologico-critica de vita et scriptis SS. Patrum. P. I. Sect. I. (p. 11—97). — Sprenger Saec. I. Diss. II. (Tom. I. p. 33. seqq.) — Anastasii Bibliothecarii de Vitis Romanorum Pontificum (seu liber Pontificalis) opera et studio Fr. Blanchini, Romae 1718. in S. Clemente (praes. Tom. II. p. 41. seqq. ubi aliorum multorum proferuntur sententiae). — P. Delsignore Institutiones Historiae Eccles. ed. D. Vinc. Tizzani

Romae 1837. seqq. Periodi I. Pars altera Cap. II. §. 3. (p. 39—41.) — Patrum Apostolicorum Opera ed. G. Jacobson. Oxonii 1840. T. I. p. IX—XVII. Patrum Apostolicorum Opera ed. C. J. Hefele Tubing. 1847. Prolegom. II. (p. XIX—XL.).

Clemens Romanus Sanctorum Patrum, quotquot extant, antiquissimus Romae e Senatorio genere ortus est. *) Is Apostolos Domini adhuc vidit, et ab iisdem, praesertim a S. Petro institutus in doctrina salutis cum iisdem familiariter conversatus est; ideoque praedicationem Apostolorum adhuc auribus insonantem, eorumque traditionem oculis semper obversantem habuit. **) Hunc Paulus Apostolus in epistola ad Philippenses adjutorem suum fuisse docet; ***) idem quoque tertio ab Apostolis loco Ecclesiae Romanae Pontificatum sortitus est, ab ipso S. Petro ordinatus. †) Eo tempore cum laboraret diro schismate

---

*) Ita auctor libri Pontificalis in S. Clemente (Tom. I. p. 8. et Tom. II. p. 41 seqq.) et S. Eucherius Epist. Paraenet. ad Valerianum de contemtu mundi (in Vinc. Barral. Chronolog. Lerin. P. II. p. 62.) qui tamen fortassis hauserunt ex Recognitionibus. Sunt, qui putent cum Tillemontio et Ceillierio, ipsum ex stirpe Judaica procreatum esse, ob ipsius verba: „*Pater noster* Jacob" (I. Corinth. c. 4. cf. c. 30 et 31.); sed ad normam D. Pauli loquitur S. Pater Rom. 9, 6—8. Gal. 6, 15—16. Eundem in modum Theophilus Antioch., certe non ex stirpe Abrahami ortus, loquitur in Opere ad Autolycum lib. 3. c. 24. 25. et 28. Cf. S. Augustin. Serm. 5. n. 4—6.

**) S. Irenaeus adv. haeres. lib. 3. c. 3. n. 3. (et ex ipso Euseb. Hist. Eccles. lib. 5. c. 6.) et Origen. de principiis lib. 2. c. 3. n. 6. „Clemens Apostolorum discipulus."

***) Philipp. 4, 3. Cf. Origen. Commentar. in Joannem. Tom. VI. n. 36. (ed. de la Rue T. IV. p. 153.) Euseb. lib. 3. c. 4. et 15. S. Hieronym. de Scriptor. Eccles. c. 15.

†) Tertullian. de praescript. haeret. c. 32. Quotus ordine Romanam cathedram tenuerit, vetus et adhuc sub judice lis est. Ipsum quartum post Petrum (si Petrus ceu primus computetur) Romae Episcopum fuisse, fidem nobis faciunt S. Irenaeus l. c. Euseb. 3, 4. et 15. 5, 6. S. Hieronym. l. c. S. Epiphan. haer. 27. n. 6. et maxime omnium ordo Episcoporum Ecclesiae Romanae, qualis in Canone Missae usque in hunc diem observatur, cui etiam consentit traditio Romanae Ecclesiae in Martyrologio Romano (23. Sept. 26. April. 23. Novemb.) asservata. Cf. pro hac sententia Natal. Alexandri Histor. Eccles. Saec. I. Diss. 14. Propos. II. Tertium vero Romanae Ecclesiae Episcopum eum fuisse asserunt S. Optatus Milev. de

Corinthiorum ecclesia, scripsit egregiam hodie adhuc superstitem epistolam, qua fratribus inter se contendentibus suasit pacem mutuamque concordiam; atque negotium istud ex sententia perfecit sanctissimus Pontifex. *) Idem quoque fecit septem urbis regiones dividi totidem notariis, qui in gesta SS. Martyrum inquirerent, illaque ad posteros scriptis mandarent. **) Qui cum ultra novem annos Pontificatum gessisset, martyr obiit anno Christi 100. ***)

§. 56.

S. Clementis Rom. Scripta. †)

Juvat scripta hujus S. Patris sedulo distinguere. Horum unum certum est, scilicet Epistola I. ad Corin-

---

Schismate Donatist. lib. 2. c. 3. et S. Augustin. ep. 53. n. 2. Cf. Pagi Crit. ad a. 67. n. 6. seq. et n. 28. item ad a. 78. n. 3.

*) S. Irenaeus l. c.

**) Auctor libri Pontificalis in S. Clemente l. c.

***) Euseb. lib. 3. c. 34. Hieronym. l. c. et Auctor libri Pontificalis. — De genere mortis tacent S. Irenaeus, Eusebius et S. Hieronymus. Rufinus (de adulterat. librorum Origenis in Orig. Opp. Append. T. IV. p. 50.) et S. Zosimus P. (Epist. 2. n. 2. ed. Schoenemann p. 672) eum martyrem compellant; observari tamen debet, martyris appellationem saepe iis quoque tributam fuisse, qui aliquid pro Christo passi sunt, licet cruciatibus interemti non fuissent. Acta Martyrii, in quibus S. Clemens in Chersonesum Tauricam relegatus, cum doctrina et miraculis plurimos incolas convertisset ad Christum, jubente Trajano in mare demersus fuisse dicitur, admodum sublestae sunt fidei. Habentur ex Metaphraste in Operibus Patrum Apostol. (quae post Coteler. edidit Clericus Amstelod. 1724) T. I. p. 808—14. gr. et lat. Cf. Lumper Histor. theolog. critica de vita et scriptis SS. Patrum P. I. p. 52—56. C. Baron. Martyrolog. Rom. c. Notis ad 23. Novembris, Fr. Pagii Breviarium histor. chronolog. criticum illustriora Pontificum Roman. gesta etc. complectens. Antverpiae 1717. in S. Clemente n. II. (Tom. I. p. 10.) item Tillemont Not. 12. in S. Clementem Roman. (T. II. p. 563—67.) Ceillier T. I. Chap. X. Art. III. §. 3. (p. 612—16.) Plura de hujus S. Patris vita desumi potuissent ex *Recognitionibus* eidem falso tributis; sed cum liber iste incerti sit auctoris, qui utrum omnia confinxerit, an vera falsis miscuerit, non constat, consulto ab iis referendis abstinendum duxi.

†) Saeculo 17. Cyrillus Lucaris, primum Alexandrinus ac deinde Constantinopolitanus Patriarcha, Carolo I. Anglorum regi in-

thios; alia plus minusve dubia sunt, scilicet Epistola II. ad Corinthios, et duae ad Virgines epistolae; alia denique plane spuria sunt.

Epistola I. ad Corinthios.

Hujus Clementis extat epistola ab omnibus uno consensu recepta, potentissima, eximia prorsus atque mirabilis valdeque utilis, quae olim in ecclesiis publice legi consuevit. *) Cum enim eo tempore gravissima dissensio Corinthi exorta esset inter fratres, a paucis excitata contra presbyteros, atque fideles Corinthii Romanae Ecclesiae intercessionem ad componendum schisma literis datis implorassent, Clemens Ecclesiae Romanae Episcopus hujus nomine praeclaram hanc epistolam misit ad ecclesiam Corinthiacam, qua eos ad pacem concordiamque revocaret, fidem illorum renovaret, et quam recens ab Apostolis susceperant, traditionem inculcaret. **) Scripta vero est haec epistola circa annum Christi 96. finita persecutione Domitiani. ***) In hac epistola postquam egregie

---

signem dono misit codicem Alexandrinum, grandioribus literis manu Theclae nobilis feminae Aegyptiae circa Nicaeni I. Concilii, ut fertur, tempora exaratum, in quo Veteris ac Novi Testamenti libris duae Clementis epistolae ad Corinthios subjiciuntur, unde eas primus evulgavit P. Junius a. 1633. Syllabas et voces deperditas et literas vetustate exesas, spatiis accuratissime dimensis, supplevit, quae omnia, ut a germano Clementis textu dignosci possint, hodie in editionibus uncis includuntur. Vid. edit. Coteler. Vol. I. p. 132.

*) Euseb. lib. 3. c. 16. et 38. lib. 4. c. 22. (ex Hegesippo) et c. 23. (ex S. Dionysio Corinth.) lib. 5. c. 6. (ex S. Irenaeo adv. haeres. lib. 3. c. 3. n. 3.) Hieron. de vir. illustr. c. 15. Clem. Alex. Strom. lib. 4. c. 17. et lib. 5. c. 12. Origen. Commentar. in Joannem T. VI. n. 36.

**) S. Irenaeus adv. haeres. lib. 3. c. 3. n. 3. et ex eo Euseb. lib. 5. c. 6. Cf. ipsa Clem. ad Corinth. Epist. I. c. 1. et c. 47.

***) De tempore, quo scripta est haec epistola, nondum convenit inter eruditos, ac duplex ea de re potissimum existit opinio; alii quippe ad a. Christi 68., alii ad a. Christi 95—97. eam referunt, vid. Pontificum Roman. Epistolae genuinae ex recens. P. Coustantii (ed. Schoenemann) Monit. in hanc epist. n. 5—8. (p. 2—4.) et Patrum Apost. Opp. ed. Jacobson p. XII —XIII. Controversae hujus quaestionis decisio (cum argumenta interna nihil probent, quod luculenter demonstrat uterque auctor mox laudatus) pendet a tempore Pontificatui Clementis assignato, unde qui nobiscum pleraque Veterum testimonia et ipsius Ecclesiae Romanae traditionem sequitur, ad

descripsit statum ecclesiae Corinthiacae antea florentissimum, nunc vero sat tristem ob seditionem exortam, causam hujus mali proximam, *aemulationem et invidiam*, tangit, atque mala inde redundantia, multis allatis exemplis ipsis ob oculos ponit, subjungens exhortationem, ut convertantur et in fide et obedientia poenitentiam agant, quam multis iterum exemplis commendat (c. 1—12.). Porro ad aemulationis et invidiae causam descendit, ad fastum scilicet et *superbiam* malesanam, et ut totius mali radicem exstirpet, omni conatu fideles hortatur ad *humilitatem* et *subjectionem*, utque sincere et ex animo *pacem* colant; multis dein exemplis et rationibus humilitatem commendat et pacem atque concordiam, ostendens reliquas virtutes cum his conjunctas esse (c. 13—23.). Haec vero omnia exigit *fides* in Christum, qui iterum veniet et unicuique debitam mercedem rependet; atque tum primum *resurrectio* omnium hominum erit, quam nonnihil fusius probat, huic vero adjungetur *retributio* operum nostrorum praeclara et admirabilis; quam ut assequamur, necesse est, ut Christo per fidem jungamur, bona opera virtutesque sedulo exerceamus, ac praecipue humilitatem, subjectionem, pacem atque concordiam sectemur. Ad has itaque virtutes iterum strenue hortatur, ostendens, quomodo studium et exercitium virtutum conciliari possit cum humilitate (c. 22—36 et c. 38—39). — Subjectionem vero necessariam, ut concordia inter eos restauretur, alia quoque ratione inculcat, quod scilicet ipse Deus in Ecclesia sua, quemadmodum olim in Veteri Testamento disposuerat, ordinem quemdam potestatis diversae instituerit eum-

---

nostrum circiter annum 96. vel 97. necessitate quadam deveniet. Ceterum ad a. Christi 96. hanc epistolam ideo retuli, quia 18. Sept. anni 96. Domitianus Imperator obiit (v. Pagi Crit. ad a. 96. n. 3.), ipso autem extincto persecutio cessavit, haec vero epistola mox post persecutionem scripta fuit. (vid. ep. I. ad Corinth. c. 1. cum not. Jacobsonii). Sententia haec nostra argumento quoque externo et antiquo confirmatur, cf. Euseb. lib. 3. c. 15. et 16., ubi Hegesippus saeculi II. scriptor idem testatur, qui ipse ecclesiam Corinthiacam et Romanam visitaverat. — Sententiam contrariam, quae hancce epistolam anno 68—70 ante excidium Hierosolymae scriptam fuisse contendit, vir nostra aetate doctissimus C. J. Hefele, innixus potissimum argumentis internis, defendit, vid. Prolegom. ejus in epist. Clementis Rom. n. 8. (Opp. Patrum Apostol. ed. Hefele Tubingae 1847. p. XXXV—VI.), und das Freiburger Kirchen-Lexikon in dem Art. Clemens I. Pabst (II. Bd. S. 581—83).

que perdurare jusserit; quem qui turbaverit et contra eos, quos ipse Deus majori in gradu collocare voluit, insurrexerit, divinum non effugiet judicium (c. 37—44.). Hinc sceleris a Corinthiis commissi, quo ordinem divinum destruere conati sunt, gravitatem illis vehementer exprobrat, iterumque ad unitatem et ad poenitentiam serio agendam hortatur; ad utramque vero, sicuti etiam ad humilitatem exercendam plane requiritur *caritas*, quam summis extollit laudibus, ejusque fructus, humilitatem et spiritum poenitentiae, ferventer commendat (c. 44—55.). Denique eos monet, ut mutuas pro se preces ad Deum fundant, breves quasdam eorumque statui accommodatas adhortationes practicas subjicit, ac pacem aliaque bona spiritualia eis exoptat (c. 56—59.). — Quod attinet *characterem* hujus epistolae, tota sane priscum Evangelii vigorem spirat; stylus quam proxime ad Novum Testamentum accedit; *) res verbaque ipsa desumta imprimis ex doctrina S. Pauli Apostoli. Haec ipsa quoque similitudo in causa fuit, cur quidam S. Clementem epistolae ad Hebraeos interpretem atque etiam auctorem existimaverint. **) Denique nihil fere in ea reperiri contingit, quod primaeva nascentis Ecclesiae incunabula non referat, nihilque; quod virum plane Apostolicum non maxime deceat. Pro dogmatibus, quae hodie in controversiam veniunt, haec possunt notari:

1) Ad *justificationem* praeter fidem necessaria est etiam caritas: „Beati sumus, dilecti, si praecepta Domini in caritatis concordia impleverimus, ut *per caritatem peccata nostra nobis remittantur.*“ c. 50. cf. c. 31. et 32. Concil. Trident. Sess. 6. cap. 7 et can. 11.

2) *Bona Opera* possibilia sunt et necessaria et meritoria: „Cum diligentia et animi alacritate omne opus bonum peragere festinemus . . . et totis nostris viribus opus justitiae operemur. Bonus operarius cum fiducia panem (i. e. mercedem) operis sui accipit; segnis vero et remissus locatorem suum non audet intueri. c. 33. 34. Cf. Concil. Trid. Sess. 6. cap. 11. et 16. can. 18. 19. 20. 26. 31.

3) *Confessionem peccatorum vel certe satisfactionem* innuunt ejus verba: „Melius est homini peccata sua

*) Photii Biblioth. Cod. 126.

**) Euseb. lib. 3. c. 38. S. Hieron. de viris illustr. c. 15.

confiteri (ἐξομολογεῖσθαι περὶ τῶν παραπτωμάτων), quam indurare cor suum.“ c. 51. cf. c. 52 et 57. Concil. Trid. Sess. 14. cap. 5. et 8. can. 6. 8. 12. 13. et 14.

4) Porro de *hierarchia*, quae divina ordinatione instituta est, haec habet: „Apostoli nostri cognoverunt per Dominum nostrum Jesum Christum, contentionem de nomine Episcopatus oborituram; atque ob hanc causam accepta perfecta praecognitione constituerunt Episcopos et diaconos, et deinceps futurae successionis regulam tradiderunt, ut cum illi decessissent, ministerium eorum ac munus alii viri probati exciperent. Constitutos itaque ab illis vel deinceps ab aliis viris eximiis, consentiente universa ecclesia (particulari), qui inculpate ovili Christi ministraverunt, hos censemus injuste officio dejici. Non enim leve erit nobis peccatum, si eos, qui sancte et sine reprehensione offerunt dona (τὰ δῶρα i. e. sacrificium Eucharistiae), Episcopatu dejecerimus,“ *) c. 44. Conferatur totus contextus a cap. 38—44. Concil. Trid. Sess. 23. cap. 4 can. 4 et 6.

§. 57.

S. Clementis Rom. Opera dubia.

Huc primo pertinet Epistola II. ad Corinthios, cujus vero hodie nonnisi pars quaedam habetur, quam alii etiam pro parte Homiliae habent, quia epistolae forma plane desideratur. Merito autem scriptis S. Clementis dubiis accensetur, quia testimonia externa antiqua vacillant vel omnino eidem adversantur, **) et styli dissi-

*) Cf. Notas Jacobsonii ad h. l. Katerkamp: Kirchengesch. I. Bd. §. 20 (S. 121—23). Ad expediendam difficultatem, quam locus iste creat nominans Episcopos et diaconos, quin ulla presbyterorum mentio fiat, vid. Coteler. Notae in hujus epistolae c. 42 et 44. (ed. cit. T. I. p. 171 seqq.). Thönissen: Zwei historisch-theolog. Abhandlungen. Trier 1841.

**) S. Dionys. Corinth. apud Euseb. lib. 4. c. 23. Item Euseb. lib. 3. c. 38. Hieronym. de viris illustr. c. 15. Phot. Cod. 113. ἡ δε λεγομενη δευτερα προς τους αὐτους ὡς νοθος ἀποδοκιμαζεται; queritur iste praeterea, humiles sententias neque satis apte invicem nexas in ea extare, atque alieniores

militudo notabilis in ea deprehenditur; ceterum remotissimae vetustatis colorem praesefert haec epistola, quae certe saeculo quarto Ecclesiae jam extitit. *) Epistola haec institutionem ac admonitionem ad vitam meliorem continet, atque in principio Christum Deum praedicat. **) Argumentum hujus epistolae tale est: Statim ab initio Christi tamquam Dei excellentiam, Redemptionis porro atque vocationis Christianae, ob plurima nobis collata beneficia, praestantiam magnifice describit, ad gratias agendas nos cohortatur; quas Deo digne referemus, si Jesum Christum Redemptorem nostrum vere *confiteamur.* Id quomodo recte fieri possit, porro ostendit, dum scilicet fidem et Dei voluntatem in Christo, mundo posthabito, sincere amplectimur, eamque forte certamen non abhorrentes, fideliter custodimus, lapsi vero in peccata poenitentiam serio agimus eoque ferventius virtutum christianarum omnium exercitio insistimus, spe retributionis nobis proposita. —

Huc porro pertinent S. Clementis Epistolae duae ad Virgines ***) (seu potius ad Coelibes), quae syriaco

---

interpretationes Scripturae et Jesu Christi verba, quae in Evangelio non leguntur, ibi proferri, quorum aliqua ex apocrypho Aegyptiorum Evangelio petita sunt (ita cap. 4. 5. et 12.) Phot. Cod. 126. Eam vero esse genuinum S. Clementis foetum strenue defendunt Galland. Biblioth. Prolegom. c. 1. n. 3 — 8. et G. Lumper T. I. p. 22—30.

*) Id quod ex locis cit. Euseb. et Hieron. satis patet; insuper extat haec epistola seu potius ejusdem pars nobis asservata (cap. 1—12.) in Codice Alexandrino, quem viri eruditi a primi usque Nicaeni Concilii temporibus exaratum fuisse existimant. — De temporis notatione, quo scripta fuerit haec epistola, si quidem Clementi nostro eam tribuere velimus, nihil certi ex ea elicere possumus; forte schismate Corinthi sublato et quieti Ecclesia illa restituta haud inepte posset scripta videri.

**) Ita Photius Cod. 126., qui eam integram legisse videtur.

***) Eas nuper J. J. Wetstenius hactenus omnibus incognitas produxit in suo Novo Testamento graeco Amstelodami 1751—52. edito, ac pro viribus S. Clemento asserere est aggressus. Easdem contra adversarios celebriores, Lardnerum et Venemam, defendit et ulteriores pro eis vindicias exaravit Galland. in Biblioth. Tom. I. Prolegom. c. 1. Sect. II. Nuperrime denique P. Pius Zingerle easdem ex Syr. germanice vertit, ac tamquam genuinas strenue defendit, vid. Die zwei Briefe des hl. Clemens von Rom an die Jungfrauen. Wien 1827. Einleitung. Vgl. Neue theolog. Zeitschrift von J. Pletz. 5. Jahrg. 2r Bd. S. 349—59 (von demselben P. Zingerle).

tantum idiomate habentur, quamvis probabile sit, eas a S. Clemente lingua graeca fuisse exaratas. Hisce epistolis testimonia SS. Hieronymi et Epiphanii aperte suffragantur, *) reliqui Veterum de iisdem tacent. Accedit conformitas styli harum epistolarum cum Epistola I. ad Corinthios S. Clementis; observant passim easdem sententias, eandem scribendi exemplaque in medium producendi et ratiocinandi methodum; ad haec mores vere Apostolici, simplicitas, modestia, frugalitas, benignitas eadem in illis deprehenduntur: nec quidquam in iis occurrit, quod oppositum esset moribus Ecclesiae Christianae primi saeculi, quo S. Clemens floruit. **) Ceterum Patres posteriores in commendanda virginitate fere semper sententiis et exemplis harum epistolarum usi fuisse videntur. ***) — In epistola prima veram virginitatem omnibus virtutibus debere esse conjunctam et ornatam ostendit (c. 1—4.); molestiam et hostes virginitatis describit, docens, quomodo superari possint (c. 5.). Virginitatis deinde laudes fusius exhibet, eas potissimum extollens, quae vere virgines sunt, id est sanctae corpore et spiritu (c. 6—9.). Transit jam ad varios abusus, quos recenset et acriter increpat; praesertim vero eos redarguit, qui otiosi et loquaces per domos virginum fratrum et sororum circumvagantur, sub praetextu visitandi eos aut legendi Scripturas, aut exorcizandi eos vel etiam docendi; instruit eos de periculis vitae otiosae ac edocet, quomodo omnia haec officia Christiana rite et absque peccato aut periculo exerceri possint et debeant (c. 10—12.); concludit denique generali ad vitam bonam exhortatione (c. 13.). — In altera epistola suo ipsius exemplo fratribus, qui praedicandi Evangelii munus susceperunt, ostendit, quam cauta et prudens debeat esse praeconis Evangelii conversatio in hospitio eligendo et in commoratione alicubi instituenda; ista autem cauta et prudens conversatio erga feminas atque erga Gentiles

---

*) S. Hieronym. adv. Jovinian. lib. I. n. 12. (cf. Epist. ad Virg. I. c. 1.) S. Epiphan. haer. 30. n. 15.

**) Virginitatem quippe seu statum coelibem non magis extollit, quam ipse S. Paulus (1 Cor. c. 7.); et norma in ep. II. ad Virg. c. 1—6. tradita utique apprime convenit iis Evangelii praeconibus, quos describit Euseb. in Histor. Eccles. lib. 3. c. 37.

***) Istud omnium maxime supra laudatus P. Zingerle in Notis versioni suae germanicae adjectis ostendit.

accuratius describitur (c. 1—6.). Porro ad dicta sua confirmanda producit multa exempla Veteris et Novi Testamenti ex. gr. Josephi Aegyptiaci, Samsonis, Davidis, Salomonis, Elisaei, demum Jesu Christi ipsius, ut ostendat, tum quot homines perierint per feminas incauta conversatione, tum quot et quanti viri nonnisi cum viris habitaverint omni vitae suae tempore et in castitate illaesa perseveraverint (c. 7—15.). Brevi denique adhortatione claudit (c. 16.). — In epistola priore statum virginitatis seu coelibatus anteponendum esse statui conjugali his verbis asserit auctor: „Dabit Deus iis, qui coelibes permanserunt, excellentiorem in coelis locum, quam illis, qui in matrimonio pudici vixerunt." Epist. I. ad Virg. c. 4. cf. Concil. Trid. Sess. 24. can. 10.

Editiones. Duas Clementis epistolas ad Corinthios primus edidit P. Junius Oxonii 1633. 4°. (epist. I. graece et latine, epist. II. graece tantum). Dein post aliquot alias editiones etiam editae inveniuntur in omnibus editionibus Operum Patrum Apostolicorum, de quibus vid. Nota ad §. 54. — Item in Epistolis Roman. Pontificum ex recens. P. Coustantii T. I. (ed. Schoenemann Gottingae 1796. p. 1—79.) — Deutsch: Die Briefe der apostolischen Väter Clemens und Polykarpus neu übersetzt, mit Einleitungen u. Commentar von Wocher, Tübingen 1830. — Des hl. Clemens von Rom Br. an die Korinthier übers., mit Anmerk. u. Lebensbeschreib. von Ed. Herzog. Breslau 1825. — Epistolae duae ad Virgines editae sunt in Wetstenii Novo Testam. graeco. Amstelodami 1751—52. Tom. II. syr. et lat. et in A. Gallandii Biblioth. Vett. Patrum T. I. post Prolegom. p. I—XXV. syr. et lat. item in D. Mansi Collect. Concil. T. I. col. 144—56. (latine tantum). Deutsch von P. P. Zingerle. Wien 1827.

Nota 1. Praeter laudatas hactenus epistolas sive genuinas, sive dubias multa alia sub Clementis Romani nomine circumferuntur Opera, *spuria* nempe:

1. *Libri octo Constitutionum Apostolicarum* et *canones Apostolorum* (edit. gr. et lat. in Cotelerii Patribus Apostol. Vol. I. cum aliquot Dissertationibus G. Beveregii, Th. Brunonis et J. Clerici in Vol. II. Append. Alia edit. gr. et lat. in Mansi Collect.

Concil. T. I. col. 257. seqq. Cf. v. Drey: Neue Untersuchungen über die Constitutionen und Canones der Apostel. Tübingen 1832.

2. *Recognitionum libri decem*, in quibus S. Petri res gestae ejusque cum Simone Mago colloquia describuntur, et qua ratione S. Clemens ipse parentem atque fratres suos recognoverit, unde etiam nomen huic Operi inditum est, (edit. latin. ex interpret. Rufini Aquilej., cum graecus textus intercidit, in Cotelerii Patr. Apostol. Vol. I. et in Biblioth. Patrum Eccles. latin. selecta cur. Gersdorf. Lips. 1838. Vol. I.).
3. Praeterea extant ejus nomine 19 *Homiliae*, quae plerumque *Clementina* appellari solent, Recognitionibus valde similes, cum easdem fabulas eosdemque errores utrimque deprehendere liceat (edit. gr. lat. in Coteler. Patr. Apost. Vol. I.)
4. *Epitome de Gestis S. Petri* similis plane furfuris et tenoris est (ed. gr. lat. ap. Coteler. l. c.)
5. *Epistolae aliae quinque*, (quarum nonnullae ad S. Jacobum fratrem Domini et Episcopum Hierosolym. datae sunt) eidem quoque falso tribuuntur (edit. in Mansi Collect. Concil. Tom. I. col. 84—144.). Scripta haec, si excipias Constitutiones Apostol. et Canones Apostolorum, quae licet non sint genuina, insignia tamen sunt antiquitatis Ecclesiasticae monumenta (vid. Drey et G. Bevereg.) atque Epistolas decretales, plurimas fabulas gravesque errores vel ipsi fidei adversantes continent. Cf. Lumper P. I. p. 44—52. De Clementinis, Recognitionibus et Epitome vid. Schliemann: Die Clementinen nebst den verwandten Schriften. Hamburg. 1844. Vogl. Freiburger Zeitschrift für Theologie 12. Bd. (1844.) S. 403—25. und das Freiburger Kirchen-Lexicon in dem Art. Clemens I. Pabst (II. Bd. S. 586—90).

Nota 2. *Septem* quoque *epistolarum S. Clementis Rom. Fragmenta* extant apud Galland. T. I. p. 44—45. *Decem* ejusmodi *Fragmenta* exhibet G. Jacobson. T. I. p. 251—60. Novum ejusmodi fragmentum protulit Card. A. Majus in Collect. Nova Veterum Scriptor. T. VII. p. 84—85.

§. 58.

S. Ignatius Martyr.

Fontes: Martyrium S. Ignatii in Edit. Opp. Patrum Apostol. Cotelerii, Gallandii, Jacobsonii, Hefelii, et in Ruinart. Actis Martyrum (ed. B. Galura) T. I. p. 15 seqq. — Euseb. Histor. Eccles. lib. 3. c. 22. et 36. — S. Hieronym. de viris illustr. c. 16. — S. Joannis Chrysostomi Homil. in S. Ignatium Martyrem (ed. Montfaucon T. II. p. 592—601.).

Subsidia: Galland. Biblioth. Patrum T. I. Prolegom. c. 7 et 8. — G. Lumper Histor. SS. Patrum P. I. Sect. VII. (p. 245—332.). — Sprenger Saec. II. Diss. II. et III. (T. I. p. 455. seqq.) — Patrum Apostol. Opera ed. Jacobson Prolegom. T. I. p. XVIII—LIII.; ed. Hefele Prolegom. III. et IV. (p. XL—LXIV.). — J. Pearsonii Vindiciae Ignatianae (Opp. Patrum Apostol. ed. Coteler. Cleric. Amstelod. 1724. Vol. II. Append. p. 251—440.) Dupin T. I. p. 57. seqq.

S. Ignatius, cognomento Theophorus, *) Apostolorum Joannis et Petri discipulus, vir in omnibus apostolicus, **) Antiochenae ecclesiae tertius post Petrum Apostolum Episcopus, ***) summa cura hanç gubernavit Ecclesiam durante Domitiani persecutione multa perpessus vixque eluctatus ac divinae instar lucernae singulorum mentes sacrarum Scripturarum expositione illuminans. †) Postea

---

*) De hoc cognomento vid. J. Pearson Vindic. Ignat. P. II. c. 12. ed. cit. p. 411 seqq.

**) Acta Martyrii c. 1. et Euseb. in Chron. ad a. Chr. 101. Cf. S. Gregorii M. lib. 5. ep. 39.

***) Ita Euseb. lib. 3. c. 22. et Hieron. de viris illustr. c. 16. Sic porro S. Petrus primus, alter S. Evodius, tertius noster S. Ignatius foret Episcopus Antiochenus. Verum alii, innixi auctoritate S. Joannis Chrysost. (Homil. cit. n. 4.), Theodoreti in Dialog. I. (ed. J. Sirmondi T. IV. p. 33.), P. Felicis III. in Epist. 5. ad Zenonem Imp. (Mansi Concil. T. VII. col. 1052.) S. Ignatium in regenda ecclesia Antiochena immediate S. Petro Apostolo successisse statuunt; ad hanc dirimendam controversiam cf. Constitut. Apostol. lib. 7. c. 46. cum Not. Cotelerii. Vid. etiam Natal. Alex. Saec. I. Diss. 14. Propos. I. et Lumper P. I. p. 246—47.

†) Acta Martyr. c. 1.

vero persecutionem commovente Trajano, ab ipso Imperatore damnatus ad bestias, Romam vinctus mittitur. *) Qui cum per Asiam sub accuratissima satellitum custodia ductaretur, singularum nihilominus civitatum, quas ingrediebatur, ecclesias sermonibus et cohortationibus suis confirmans monebat imprimis, ut sibi a pravis haereticorum opinionibus caverent, simulque ut Apostolorum traditioni tenaciter inhaererent, quam etiam cautelae gratia jamjam martyrium subiturus scriptis mandare necessarium duxit. Itaque quum Smyrnam venisset, ubi Polycarpus, pariter et ipse Joannis olim auditor et Ignatii condiscipulus, Episcopatum gerebat, ecclesiis, quae ipsi occurrerant in via eumque salutaverant per suos praepositos Episcopos, presbyteros et diaconos, mercedem rependit, missis ad illas literis gratias agens, quae spiritalem cum oratione et exhortatione gratiam stillabant. Sic porro scripsit unam epistolam ad Ephesios, alteram ad Magnesianos, tertiam ad Trallenses, quartam ad Romanos, in qua, ardore consequendi martyrii et spe veniendi ad Deum dudum accensus, supplex orat atque hortatur Romanos, ne martyrium a se depellentes ac deprecantes spe ac voto ipsum fraudare velint; sicut et postea cum Spiritu cognovisset, Romanorum complures orationi ferventius instare pro ejus liberatione, veram ab illis caritatem petiit suadere conatus, ne sibi ad Deum festinanti inviderent. **) „Utinam fruar, ita scribit, bestiis illis, quae mihi paratae sunt; quas equidem opto ut quam primum inveniam.“***) Postea vero Smyrna digressus cum Troadem venisset, inde ad Philadelphenses literas dedit et ad Smyrnaeorum ecclesiam, privatimque ad Polycarpum, eorum Episcopum; quem cum Apostolicum virum esse plane cognosceret, ipsi tamquam bonus ac fidelis pastor gregem Antiochenae Ecclesiae commendavit. Romae vero antequam in amphiteatrum abduceretur, genuflexis omnibus fratribus Filium Dei obsecravit pro ecclesiis, pro persecutionis cessatione atque mutua fratrum in se invicem caritate. Cumque ardore patiendi rugientes audiret leones, ait: „Frumentum Christi sum; dentibus bestiarum molar, ut

---

*) Acta Martyr. c. 2. Hieron. l. c.

**) Acta Martyr. c. 6.

***) Totus locus, ferventissimum martyrii desiderium spirans, dignus est, qui inspiciatur, Ignat. epist. ad Roman. c. 5. Verba citata egregie pro more suo interpretatur S. Joannes Chrysost. Homil. cit. n. 5.

panis (Dei) mundus inveniar." Passus est anno 107. *) dentibus leonum celeriter consumtus; sola duriora ossa a leonibus relicta, Antiochiam per ejus socios reportata ibique diu honorifice asservata sunt **) „tamquam thesaurus inaestimabilis ob Martyris gratiam ecclesiae relictus." ***)

§. 59.

S. Ignatii Scripta.

Ultimis vitae suae mensibus scripsit S. Ignatius septem Epistolas, Smyrnae quippe ad Ephesios, ad Magnesianos, ad Trallianos et ad Romanos, Troade vero ad Philadelphenos, ad Smyrnaeos et ad Polycarpum. Harum duplex extat Graecum exemplar, alterum brevius, germanum atque sincerum, alterum longius, interpolatum. †) Breviores autem illas epistolas vere a S. Igna-

---

*) Annum Trajani nonum i. e. Christi 107. martyrio S. Ignatii assignant Acta Martyrii S. Ignatii genuina c. 2. et c. 7. Nec multum discrepat S. Hieron. de viris illustr. c. 16. Hanc sententiam tuentur Usserius, Tillemont, Ruinart, Ceillier et A. Gallaudius, quem vid. in Prolegom. c. 8. n. 2. (Lumper P. I. p. 251—56.) Alteram sententiam, qua mortuus esse perhibetur anno 116, primus excogitavit Pearson et propugnavit (vid. ejus Dissert. posthuma apud Jacobson. T. II. p. 524 — 29), adoptavit Pagius ad a. 107. n. 3—6, eosque secuti sunt deinceps Grabius, Le Quien et Benedictini ex Congregat. S. Mauri in opere celeberrimo. L'Art de vérifier les dates. Hujus sententiae ratio desumitur potissimum ex historia illius temporis absque ullo testimonio externo temporis antiquioris.

**) Post binas translationes sacrae „ejus reliquiae rursum Romam translatae sunt et in ecclesia S. Clementis una cum corpore ejusdem beatissimi Papae et Martyris summa veneratione reconditae." Martyrolog. Roman. 17. Decembris.

***) Haec omnia ad verbum fere contexta sunt ex Euseb. lib. 3. c. 36. Hieron. de viris illustr. c. 16. et ex Actis Martyr. c. 2. 3. 4. 6. 7.

†) Breviores epistolas, quas scripsit Ignatius, quas edidit Polycarpus, quas habuere Eusebius, Hieronymus, Theodoretus, primus in lucem extulit graece Amstelodami 1646 Is. Vossius ex uno superstite Bibliothecae Mediceae Cod. Ms., veteremque latinam versionem addidit, quam Graeco exemplari propemodum in omnibus respondentem Oxonii 1644 vulgaverat Jacobus Usserius. Omnes priores editiones nonnisi interpolatas epistolas S. Ignatii exhibent. Verum quum in eo Codice Florentino deesset epistola ad Romanos, eam denique e ve-

tio fuisse scriptas, inde certissime constat, quod a plurimis antiquis scriptoribus citatae et allegatae fuerunt, tamquam genuina S. Ignatii Antiocheni proles, *) variis quoque ex illis epistolis locis prolatis, quod eosdem praeferunt characteres, quos antiqui illi Patres atque Scriptores epistolis Ignatianis attribuerunt, quod denique Ignatii aevo et ingenio apprime conveniunt. **) Harum

---

tusto codice erutam graece et latine publici juris fecit D. Theod. Ruinart in Actis Martyrum sinceris. Paris. 1689. — Epistolae interpolatae saeculo sexto demum originem debere videntur; saltem tum primum usurpantur, ex. gr. a S. Gregorio M. lib. 5. ep. 39. item a Stephano Gobaro (juxta Phot. Cod. 232. p. 477. cf. Epist. interpol. ad Trall. c. 11.), et ab auctore Chronici Alexandr. (ed. M. Raderi p. 524 — 26. cf. Epist. interpol. ad Trall. c. 10.) — Ceterum valde cavendum, praesertim in auctoribus, qui ante medium saeculum 17. S. Ignatii testimonia proferunt, sed et in aliis posterioribus auctoribus, ne nobis falsa S. Ignatii testimonia ex epistolis interpolatis pro veris ex ejusdem S. Patris epistolis genuinis obtrudi sinamus.

*) Vid. Acta Martyrii S. Ignatii c. 4. S. Polycarpi Epist. ad Philippenses c. 13. (et ex eo Euseb. lib. 3. c. 36.) S. Irenaeus adv. haeres. lib. 5. c. 28. n. 4 (Euseb. lib. 3. c. 36. cf. lib. 5. c. 8.) Origen. Prolog. in Cantic. Cantic. (ed. de la Rue T. III. p. 30.) Ejusdem Homil. VI. in Lucam (ibid. p. 938.). Euseb. lib. 3. c. 36. S. Athanas. de Synodis n. 47. S. Hieron. de viris illustr. c. 16. et saep. Theodoreti Dialog. I. (ed. Paris. J. Sirmondi T. IV. p. 33.). Dialog. II. (ibid. p. 86.). Dialog. III. (ibid. p. 154.). Cf. Lumper P. I. p. 258 seqq. et Pearson Vindic. Ignat. P. I. c. 2. ubi omnia Veterum testimonia refert (eadem melius adhuc exhibentur in Galland. Biblioth. T. I. p. 245—56. item in Opere: Corpus Ignatianum ed. W. Cureton. Berolini 1849. p. 158 — 89.) et per totam Partem I. illustrat, confirmat ac defendit.

**) Id admodum fuse et erudite probat Pearson in Vindic. Ignat. P. II. — Vindicias epistolarum breviorum S. Ignatii evulgarunt J. Pearson, qui inter omnes longe eminet, Jac. Usserius, J. Clericus aliique (quos collectos praebet Opp. Patrum Apostol. editio Amstelodam. 1724. Vol. II. Append. p. 199 seqq. et p. 501—512), quibus addendi sunt Tillemont. (Mem. T. II.) Natalis Alexander (Hist. Eccles. Saec. I. Dissert. 23.), Nourry (Apparat. T. I. Diss. 7.), Ceillier (Hist. gener. T. I.), Mamachius (Origin. et Antiquit. Christ. T. IV. p. 377—406.), Lumper P. I. p. 256 — 89, denique Rothe: Anfänge der christlichen Kirche. Wittenberg 1837. I. Bd. S. 713—84. (hic ex argumentis nonnisi internis). Cf. Galland. Biblioth. T. I. Prolegom. c. 7. n. 4. et G. Jacobson T. I. p. XXV—LIII. „Certum itaque nunc apud Catholicos et doctiores ex Protestantibus, epistolas Ignatii ab Eusebio laudatas sinceras et legitimas esse.“ Pagi Crit. ad a. 107. n. 7. Ceterum illud silentio praeter-

epistolarum quinque valde similis inter se argumenti sunt, scilicet epistolae ad Ephesios, ad Magnes., ad

---

mitti non debet, eas Ignatii epistolas breviores non a Catholicis, sed ab Usscrio et Is. Vossio, viris inter Protestantes celeberrimis, ex optimae notae Mss. cum latinis, tum graecis Codd. primum summa fide publici juris factas fuisse; ac insuper eos, qui ad propugnandam earundem epistolarum genuitatem prolixiores Dissertationes edidere, plerumque non fuisse Catholicos, sed Protestantium Calvinianaeque sectae homines. Vid. Lumper P. I. p. 257—58. et Jacobson l. mox laud. — Controversiae de genuinis S. Ignatii epistolis status inde ab aliquot annis nonnihil est mutatus. W. Cureton, homo doctus in Anglia, ex quodam Orientis monasterio vetustos Codices syriaca lingua exaratos nactus est, qui nonnisi tres Ignatii epistolas: ad Polycarpum, ad Ephesios et ad Romanos continent, quarum duae posteriores textum longe breviorem exhibent, quam recensio brevior e Cod. Medicaeo hucusque vulgo recepta. Textum hunc brevissimum syriacum Cureton a. 1845 primus in lucem edidit (titulum anglicum hujus edit. vid. ap. Hefele p. LVIII.), orbi literato persuadere conatus, versionem illam Syriacam genuino textui graeco S. Ignatii accuratissime respondere adeoque inservire posse adinstar lapidis Lydii, ex quo in recensione breviore epistolarum S. Ignatii interpolationes dignosci queant. Ejus vestigiis insistens Bunsen, satis ille notus, a. 1847 textum graecum ad normam istius versionis syriacae restituere (Die drei ächten und die vier unächten Briefe des Ignatius von Antiochien. Von C. J. Bunsen. Hamburg 1847) ac restitutum defendere tentavit (Ignatius von Antiochien und seine Zeit. Von C. J. Bunsen. Hamburg 1847). Tandem Cureton in Opere, quod inscripsit: *Corpus Ignatianum* Londini et Berolini 1849 textum syriacum eique conformatum textum graecum trium epistolarum cum uberrimis vindiciis et notis, nec non reliquas Ignatii epistolas gr. et lat. edidit. Loci, qui in ista versione syriaca desunt, potissimum concernunt hierarchiam et Christi divinitatem. Quodsi testimonia Veterum, etiam Syrorum, in ipso *Corpore Ignatiano* relata, sermonis nexum, indolem syriacae versionis et Codicum, in quibus illa continetur, attendamus, satis apparet, textum hunc brevissimum syriacum non esse, nisi monachi cujusdam Syri lucubrationem, qua is ex genuinis S. Ignatii epistolis locos morales et asceticos in usum pium excerptos conscripsit. Hanc sententiam multis validisque argumentis probavit Denzinger in libro: Ueber die Aechtheit des bisherigen Textes der Ignatianischen Briefe, von H. Denzinger. Würzburg 1849. Ea sententia plurimum confirmatur ex collatione versionis armenicae genuinarum S. Ignatii epistolarum (brevioris nempe recensionis), quae fluxisse videtur ex versione syriaca epistolarum S. Ignatii non decurtata. Contulit istam versionem armeniacam Petermann in sua editione epistolarum S. Ignatii, quae inscribitur: S. Ignatii Patris Apostol. Epistolae unacum ejusdem martyrio (graece), collatis edd. graecis versionibusque syriaca, armeniaca, lati-

Trallianos, ad Philadelphenos et ad Smyrnaeos. Earum doctrinae summa *) haec est: Ubi ecclesiae audierant, Ignatium Syriae Episcopum vinctum Romam duci ad mortem ob professionem et spem omnibus communem, legatos miserunt, Episcopos, presbyteros et diaconos, qui eum in itinere salutarent; ipse vero iisdem ecclesiis per istos legatos rescripsit, easque, licet admiranda humilitate indignum se profiteatur, caritate tamen impulsus ut prolem carissimam praemunire a periculis et erroribus, quos Spiritu S. revelante illis imminere cognoverat, aggressus est. Ostendit eis, qua ratione se gerant adversus *Ethnicos* (Ephes. c. 10. Trall. c. 8.), ut eos Christo lucrifaciant. Monet, ne in *Judaismum* relabantur, qua occasione Judaismum et Christianismum inter se comparat, eorumque relationem mutuam exponit. Uberrime autem agit de cavenda quacunque *haeresi*, cum nulla non separationem ab unitate inducat, eamque summopere detestari jubet; omnes etiam *haereticos*, maxime *Doketas*, solicite fugiendos monet, atque contra hos veram Christi humanam naturam pluribus adstruit, prout etiam frequenter Jesu Christi divinitatem claris verbis proponit; insuper contra eosdem principalia fidei christianae mysteria sedulo inculcat, quae ipsi sunt: B. Mariae virginitas, ejusque partus, adventus Christi in terris, passio, crux et mors, ac denique resurrectio Domini. Porro in omnibus epistolis eos docet, qua ratione omnia haereseon pericula certo evadere queant, scilicet dum *Episcopo*, qui ex voluntate Jesu Christi per Spiritum S. ordinatus est, quemque coelestis paterfamilias misit ad gubernandam familiam suam, firmiter adhaereant, eique subjecti unionem externam ac internam cum illo servent. Hanc cum Episcopo unionem quam maxime necessariam esse egregie probat; unus est enim Jesus Christus, qui ab uno Patre exivit, et ad unum reversus est, et cum uno perseverat (Magnes. c. 7.), singuli autem Christiani, dummodo bona opera peragant, membra sunt Christi (Ephes. c. 4.) vocati per passionem ejus (Trall. c. 11.); singulae autem ecclesiae constituunt corpora quaedam minora (Smyrn.

---

nis denuo recensuit notasque criticas adjecit J. H. Petermann. Lipsiae 1849.

*) Propositum meum exhibendi singulorum Operum argumentum deserere hic satius duxi, quia in istis 5 epistolis argumentorum similitudo talis est, ut memoria vix posset singula rite discernere et retinere.

c. 11.), quae Episcopus visibiliter (Ephes. c. 1.), Christus vero invisibiliter regit (Rom. c. 9.); tota autem Ecclesia Catholica, Jesu Christo intime juncta et unita (Ephes. c. 5.), unum magnum corpus constituit (Smyrn. c. 1. et 8.), cujus caput Christus est (Trall. c. 11.), cuique praesidet Ecclesia Romana (Inscript. ep. ad Rom.); haec autem Ecclesia Catholica (Smyrn. c. 8.) ab ipso Domino accepit donum incorruptionis, i. e. infallibilitatis (Ephes. c. 17.); hinc qui ab ea segregatur aeternam subibit damnationem (Magn. c. 10. Philad. c. 3.). Hanc vero unitatem, quae exterius manifestatur in fideli obedientia Episcopo, presbyteris atque diaconis praestita, atque in participatione unius cultus divini communis, quem solus Episcopus peragere potest, ostendit esse ex natura sua *unitatem fidei*, quae necessario et arctissime jungitur cum caritate, quarum illa initium est, haec finis vitae Christianae, ambae secum junctae ex Deo descendunt hominemque Christianum perfectum constituunt, ita ut nihil iis praestantius inveniri possit. In hac unitate subjectionis erga Episcopum et communis cultus divini, fidei quoque et caritatis ut immobiliter maneant, iterum iterumque eos admonet ac obtestatur; *) demum se ipsum et ecclesiam suam eorum precibus commendat. — *In Epistola ad Romanos* tria praecipue agit; scilicet mundum et omnia visibilia despicit; ardenti desiderio flagrat sanguinem pro Christo fundendi et quam celerrime ad Deum veniendi, atque illud thema vario et multiplici semperque ingenioso modo tractat; denique Christianos Romae degentes supplex obsecrat, ut nec precibus ad Deum fusis, nec supplicatione ad cives Romanos facta eam spem votumque suum deludant. — *In Epistola ad Polycarpum* gaudium suum exprimit, quod Deus sibi conspectum illius praebere dignatus sit; tum eum instruit de recta conversatione et de modo munus episcopale gerendi; praesertim vero edocet, quomodo se gerere debeat tum generatim erga subditos, tum in specie erga viduas, et erga servos, quomodo cultum divinum publicum instituat, qualia praecepta tradat ad coelibes, ad uxores maritosque, demum qua ratione matrimonia sint ineunda. Tum conversus ad plebem, eidem varia praecepta bene vivendi scribit, praecipue ut obediant Episcopo, presbyteris et diaconis, et omnia in communione

*) Cf. Rothe: Anfänge der christlichen Kirche. I. Bd. §. 45 und 46. (S. 444—82).

cum Episcopo atque in caritate ad majorem Dei gloriam agant.

Singulae illae septem epistolae saluberrimis plenae sunt praeceptis, nec non utilissimis adhortationibus; maxime dignae sunt Christiano Episcopo et Martyre, unctione ac pietate refertae. Ex iisdem plane elucet, Sanctum hunc zelo prorsus divino afflatum esse ad animarum salutem, Christi legis observationem et ejus doctrinae conservationem. Quapropter epistolae istae venerationem et admirationem eorum omnium merentur, qui pietatis libros se revereri profitentur, cum in omnibus ejus verbis amor in Christum, caritas in fratres, disciplinae ecclesiasticae studium, et unitatis summa aestimatio resplendeat. — Stylus earum sententiosus brevitate et concisa quadam ac vix non abrupta dictione insignis est, in eoque Graecae linguae puritas et elegantia haud raro desideratur; quod nemo mirabitur, qui animo recolat, S. Martyrem probabiliter Syrum fuisse, non Graecum, adeoque Syriacum magis idioma calluisse. Dogmata multa in his epistolis asseruntur, praecipue:

1) *Solam fidem absque caritate minime sufficere ad salutem:* „Sicut infideles mundi hujus, ita fideles in charitate Dei Patris characterem per Jesum Christum in se portant.“ „Omnia bona sunt, modo in charitate credatis.“ „Religionis summa residet in fide et caritate, quibus nihil praestantius“ „Fides nos sursum trahat ad Deum, caritas vero via est, quae deducit ad Deum;“ „fides est initium, caritas vero finis vitae vere Christianae.“ „Haereticos autem inde possumus cognoscere, quod caritatem flocci faciunt.“ *)

2) *De reali praesentia D. N. Jesu Christi in SS. Eucharistiae sacramento* ait: „Haeretici ab Eucharistia et oratione abstinent, eo quod non confiteantur eucharistiam carnem esse Salvatoris nostri Jesu Christi, quae pro peccatis nostris passa est, quamque Pater benignitate sua suscitavit. Qui ergo contradicunt huic dono Dei, altercantes moriuntur.“ **)

---

*) Magnes. c. 5. Philad. c. 9. Smyrn. c. 6. Ephes. c. 9. et c. 14. Cf. Concil. Trident. Sess. 6. cap. 7. et 8. can. 9. et 11.

**) Smyrn. c. 7. Eundem locum ex S. Ignatio excitat ad verbum Theodoret. Dialog. III. (ed. Paris. J. Sirmondi T. IV. p. 154).

3) *Metus* gehennae et poenarum, si voluntatem peccandi excludat, laudatur et approbatur: „Timeamus Dei longanimitatem, ne illa in judicium nobis cedat. Aut enim futuram timeamus iram, aut praesentem diligamus gratiam, unum ex duobus, modo in Christo Jesu inveniamur, ad veram vitam vivendam.“ Ephes. c. 11. Cf. Concil. Trid. Sess. 14. cap. 4. et can. 5.

4) *Hierarchiam vero divina ordinatione institutam* his adstruit: „Cuncti similiter revereantur diaconos, ut mandatum Jesu Christi, et Episcopum ut Jesum Christum, Filium Patris, et presbyteros ut senatum Dei et concilium Apostolorum: sine his ecclesia non vocatur.“ „Spiritu S. monente clamavi: Episcopo obedite, et presbyterio et diaconis,“ „juxta sententiam Christi designatis, quos secundum propriam voluntatem suam firmavit in stabilitate per Sanctum suum Spiritum.“ *)

Editiones. Editiones optimae harum septem epistolarum habentur in Operibus Patrum Apostolicorum (vid. §. 54. Nota). Seorsim vero eas edidit Th. Smith Oxonii 1709. in 4°. et J. C. Thilo Halae 1821. 8°. (in usum praelect. Academ.); item novissime J. H. Petermann Lipsiae 1849. 8°. (vid. supra p. 172-73 Not.). Deutsch: Des hl. Ignatius Briefe. Münster 1826. 2 Bde. — Briefe des hl. Ignatius Bisch. v. Antiochien, übers. von Chr. Genelli 1828. — Die Briefe des hl. Ignatius v. Antioch., neu übersetzt und erklärt von Wocher. Tübingen 1829.

Nota. Praeter has septem Ignatii Martyris epistolas, solas antiquitati primitivae cognitas, etiam spuriae quaedam circumferuntur, et graece quidem quinque: 1) ad Mariam Castabalitidem (al. Cassobolitam) sive Neapolitanam prope Zarbum in Cilicia (cujus et ipsius Mariae nomine epistola ad Igna-

---

Similia vide Ephes. c. 5. 20. Philad. c. 4. Cf. Concil. Trid. Sess. 13. cap. 1. et can. 1.

*) Trall. c. 3. Philad. c. 7. et hujus epistolae Inscriptio. Similia vide Ephes. c. 3. Philad. c. 1. et 3. Ephes. c. 6. Trall. c. 2. et 7. Magnes. c. 4. 6. et 13. Quapropter etiam sine Episcopo nihil licet agere in Ecclesia, Smyrn. c. 8. Ephes. c. 5. Trall. c. 7. et saep. Cf. Concil. Trid. Sess. 23. cap. 4. can. 6. et 7.

tium fertur), 2) ad Tarsenses, 3) ad Antiochenos, 4) ad Heronem, diaconum Antiochenum, 5) ad Philippenses de baptismate. Insuper latine tantum extant duae S. Ignatii ad Joannem Apostolum et Evangelistam epistolae, et una ejusdem S. Ignatii ad B. V. Mariam, hujusque ad illum responsio. Haec omnia edita sunt in Cotelerii Patribus Apostol. (edit. laud. Vol. II. p. 95—123).

§. 60.

S. Polycarpus.

Fontes: Martyrium S. Polycarpi *) in Editt. Patrum Apostol. supra §. 58. initio citatis, et in Ruinart. Acta Martyr. ed. Galur. T. I. p. 58 seqq. S. Irenaeus adv. haeres. lib. 3. c. 3. Euseb. lib. 3. c. 36. lib. 4. c. 14. et 15. lib. 5. c. 20. et 24. S. Hieronym. de viris illustr. c. 17.

Subsidia: Gallandii Biblioth. Patrum T. I. Prolegom. c. 9. et c. 18. — G. Lumper P. I Sect. VIII. (p. 333—59.). — Sprenger Saec. II. Diss. IV. (T. I. p. 478. seqq.) — Patrum Apostol. Opp. ed. Jacobson Prolegom. T. I. p. LIV—LIX.; ed. Hefele Proleg. V. et VI. (p. LXIV — LXXV.) — Steph. le Moyne Varia sacra. Lugduni Batav. 1685. 4°. Tom. I. Prolegom. — Nourry Apparat. T. I. Dissert. 8. — Dupin T. I. p. 76—80. Ceillier T. I. lib. III. Chap. 13. (p. 672. seqq.).

S. Polycarpus, Joannis Apostoli discipulus et ab eo Smyrnae Episcopus ordinatus, totius Asiae princeps fuit, quippe qui nonnullos Apostolorum et eorum, qui ipsum viderant Dominum, magistros habuerit et viderit, familiari consuetudine usus Joannis et reliquorum Apostolorum. **) Unde et frequenter dicta illorum commemoravit, et quae-

*) Haec sunt vetustissima illa Martyria, quorum lectione piorum animus ita afficitur, ut nunquam satur inde recedat. „Certe ego nihil unquam in historia ecclesiastica vidi, a cujus lectione commotior recedam, ut non amplius meus esse videar.“ Ita acerrimus Criticus Jos. Scaliger.

**) S. Hieron. l. c. c. 17. Tertull. de praescript. c. 32. Euseb. 3, 36. 4, 14. S. Irenaeus ap. Euseb. 5, 24.

cumque de miraculis Domini ac de doctrina illius ab iis, qui verbum vitae ipsi conspexerant, acceperat, eodem prorsus modo aliis iterum annuntiavit, in omnibus S. Scripturae consentiens. *) Hic propter quasdam de rebus ecclesiasticis, praesertim de die celebrandi Paschatis, quaestiones sub Imp. Antonino Pio, Ecclesiam in Urbe regente Aniceto, Romam venit, ubi plurimos credentium, Marcionis et Valentini persuasione deceptos, reduxit ad fidem, hanc unam et solam veritatem se ab Apostolis accepisse praedicans, quae ab Ecclesia traderetur. **) Rebus mox compositis statim mutuo pacis osculo se complexi sunt, et Anicetus etiam in ecclesia consecrandi munus Polycarpo honoris causa detulit. ***) Postea vero admirandus ille Polycarpus, „Apostolicus et propheticus doctor et Pater Christianorum," Smyrnam reversus, universo populo in amphitheatro adversus illum personante, nullatenus commotus est, sed tranquillo serenoque animo perstitit, et a Proconsule de Christo negando interpellatus respondit: „Sex et octoginta continuos annos ei ministravi, nec ulla me unquam affecit injuria, quomodo itaque possum impie loqui adversus regem meum auctoremque salutis meae?" Mox ad flammas damnatus rogum alacri animo conscendit; cumque ibi egregias plane ad Deum preces alta voce fudisset, non quidem ignibus, qui eum minime laeserunt, sed ense confectoris interemtus, summa cum gloria illustre perpessus martyrium vita excessit in extrema senectute, †) anno sive 147., sive circiter 167. ††)

---

*) S. Irenaeus apud Euseb. lib. 5. c. 20.

**) S. Hieron. l. c. S. Irenaeus adv. haeres. lib. 3. c. 3. n. 4.

***) S. Irenaeus apud Euseb. lib. 5. c. 24.

†) Euseb. lib. 4. c. 15. Fusius haec omnia in ipsis Martyrii Actis referuntur, quae videsis. Cf. Iren. adv. haer. lib. 3. c. 3. n. 4.

††) De anno passionis S. Polycarpi adeo diversa inter se sentiunt omnes, cum veteres, tum recentiores historici, ut vix certi quidquam ea de re statui possit. Alii scilicet ejus mortem ad a. 147. referunt, alii ad a. 166. 167. 168. vel 169. Cf. Lumper l. c. p. 341. Nota, et Pagi Crit. ad a. 167. n. 5. Galland. l. c. cap. 18. n. 2. et 3. – Consultius, quam his immorari, videtur, ea, quae post mortem ejus contigisse constat, paucis hic enarrare. Optabant Christiani sacras ejus reliquias auferre, nisi Judaei obstitissent, ne forte, ut ajebant, relicto Crucifixo hunc deinceps Christiani colere inciperent. Ad quae ecclesia Smyrnensis reponit: „Illum (Chri-

Complures scripsit epistolas, quae admonitiones continebant et exhortationes, quas tum ad vicinas ecclesiae, ut eas confirmaret, tum ad quosdam ex fratribus misit. Ex hisce omnibus nonnisi unica *epistola ad Philippenses* *) aetatem tulit, quae omnibus tum externis, tum internis characteribus praedita est, unde ejus authentia constare possit, **) adeoque citra dubium genuina haberi debet. Scripta est mox post mortem cruentam S. Ignatii Martyris (Cf. c. 9. cum c. 13. hujus epist.). In hac epistola primum laudat Philippensium fidem eamque commendat; tunc varia eis praecepta tradit docens, qua ratione perfectionem Christianam assequi possint, virtutes et bona opera sectando, vitia fugiendo, maxime avaritiam. Monet eos, quomodo viri Christiani semetipsos, uxores suas, liberos viduasque ad virtutem instruant; ostendit, quomodo conversari debeant diaconi, juvenes et virgines, ac demum presbyteri. Caveant a quacunque

---

stum) utpote Filium Dei *adoramus*; Martyres vero tamquam discipulos et imitatores Domini *merito amore prosequimur* ob eximiam ipsorum caritatem, quam erga regem et magistrum suum declararunt, quorum nos quoque consortes ac condiscipulos fieri omnibus modis optamus." Nihil itaque Christianis colligendum superfuit praeter ejus ossa gemmis pretiosissimis cariora et quovis auro probatiora, quae decenti loco condita fuere, ut eo in loco recurrente quotannis martyrii die ad recolenda beneficia Martyri divinitus collata animumque ad similem fortitudinem corroborandum convenirent. Vid. Acta Martyr. S. Polycarpi c. 17. et 18.

*) In paucis, quae hodie extant, hujus epistolae Codd. Mss. graecis omnibus epistola haec cum epistola Barnabae semper jungitur, ita, ut Polycarpi epistola praecedat. In eo porro exemplari, unde Codices, qui supersunt hodie, olim fuere descripti, librarii sive errore, sive oscitantia, quaternio excidit; cujus defectu factum est, ut in Graecis superstitibus et finem epistolae Polycarpi (c. 10—14.) desideremus et principium epistolae Barnabae (c. 1—5.). Utriusque vero epistolae defectum vetus latina interpretatio supplevit, adeo, ut utraque epistola integra habeatur, ex parte graece et ex parte latine.

**) Illius primus meminit S. Irenaeus (Polycarpi discipulus) adv. haer. lib. 3. c. 3. n. 4. (vocatur ab eo ἐπιστολὴ ἱκανωτάτη, sicuti ab eodem l. c. n. 3. S. Clementis Rom. Epist. I. ad Corinth. eodem elogio commendatur) Euseb. lib. 4. c. 14. S. Hieron. de viris illust. c. 17., qui eam vocat „valde utilem epistolam, quae usque hodie in Asiae conventu legitur." Phot. Cod. 126. Quam apte criteria hujus epistolae ab Antiquis indicata eidem conveniant, vid. Jacobson T. II. p. 511—12. Cf. Pearson Vindic. Ignat. P. I. c. 5.

haeresi, praesertim Doketarum, atque hunc in finem „ad traditam ab initio doctrinam revertantur,“ et vigilantia, jejunio, oratione et humilitate periculum istud declinent. Jubet eos imitari patientiam Christi in passionibus, ut Dei gloriam promoveant et mercedem debitam acquirant. Denique hortatur eos, ut teneant fidem et caritatem, mansuetudinem et sobrietatem, mutuam subjectionem ac generatim bonorum operum exercitium. Cumque Philippis presbyter Valens in grave peccatum lapsus fuisset, valde contristatus monet eos, ne malo exemplo forte seducantur, eosque instruit, quid erga lapsum modo, et si resipiscat, observare oporteat. Denique praeclara salutatione, bonorum imprecatione et exhortatione finem facit.

Epistola haec praeclaris admonitionibus e S. Scriptura petitis plena, et multa puritate ac simplicitate scripta est. **)

Inter dogmata ab eo commemorata notari meretur commendatio *bonorum operum*: „Quodsi dignam ipso (Christo) vitam agamus, etiam cum ipso regnabimus (in *debito* nobis loco erimus apud Dominum), si quidem et fidem teneamus.“ Philipp. c. 5. et c. 9. Cf. Trid. Sess. 6. cap. 11. et 16. can. 20. 26.

Editiones: Latine eam primus vulgavit Jac. Faber Stapulensis Paris. 1498. fol. (unacum undecim Ignatii epistolis et Pseudo-Dionysii scriptis). Graece primus edidit Petrus Halloix in Illustrium Orientalis Ecclesiae scriptorum Vitis et Documentis (T. I. p. 525—32.), ac post eum Jac. Usserius in Appendice Ignatiana Londini 1647. 4°. Abhinc prodiit in omnibus editionibus Opp. Patrum Apostol. (vid. supra §. 54. Nota). Eandem porro exhibet Steph. le Moyne inter *Varia sacra* T. I. p. 1—10. cum multis notis et observationibus T. II. p. 1—524. Eam denique Smith Ignatianis epistolis subjunxit (v. §. 59. Editiones). Deutsch v. Wocher. (s. oben bei Clemens §. 57. S. 166).

Nota. Extant praeterea *fragmenta quinque Responsionum Capitulorum S. Polycarpi Smyrnensis Episcopi* (Galland. T. I. p. 314. — Coteler. Opp. Patrum Apostol. Vol. II. p. 205—6. — Jacobson Opp.

**) Ita Phot. Cod. 126.

Patrum Apost. T. II. p. 513—16.), quae circa saeculi sexti medium Victor Capuanus e Graeco latine reddita Catenae suae in quatuor Evangelia intexuit. De horum fragmentorum sinceritate varia circumfertur virorum eruditorum sententia. Gallandius (Biblioth. T. I. Prolegom. c. 9. Sect. II.) et Lumper (P. I. p. 347—50.), qui ea pro genuinis habent, censent illa esse Responsionum excerpta, quas Polycarpus a suis interrogatus sive praesentibus, sive absentibus reddere consueverat (Cf. S. Irenaeus apud Euseb. lib. 5. c. 20.), quaeque proinde ab aliquo vel auditorum, vel eorum, quibus ejus epistolae inscribebantur, deinceps exceptae fuerunt ac literis traditae. Accedit, fragmenta illa saeculi Apostolici genium exprimere, eamque simplicitatem sapere, quam ipsam et Polycarpi epistola spirare dignoscitur.

§. 61.

Epistola S. Barnabae tributa.

Fontes: Clemens Alex. Strom. lib. 2. c. 20. (et saep.) — Origenes contra Celsum lib. I. n. 63. — Euseb. Hist. Eccles. lib. 3. c. 25. lib. 6. c. 13 et 14. — S. Hieronym. de Scriptor. Eccles. c. 6. Aliquot praeterea fontes exhibet Galland. T. I. p. 113 — 14.

Subsidia: Galland. Biblioth. T. I. Prolegom. c. 3. — Lumper P. I. Sect. III. (p. 149—82). — Sprenger Saec. I. Diss. V. (T. I. p. 121. seqq.). Steph. le Moyne Exercitatiuncula de Barnaba (Varia sacra T. I. Prolegom.) — D. Papebroch. in Actis SS. die 11. Junii (Jun. T. II. p. 421 seqq.) — Tillemont Mem. T. I. — Ceillier T. I. lib. III. Chap. II. Art. V. (p. 498—505.) — Cotelerius, H. Menardus, Is. Vossius et J. Usserius in Coteler. Opp. Patr. Apostol. Vol. I. p. 5—14. — Patrum Apostol. Opp. ed. Hefele Prolegom. I. (p. IX—XIX.) — Das Sendschreiben des Apostels Barnabas, aufs Neue untersucht, übersetzt und erklärt von Hefele. Tübingen 1840. — Henke: De epistolae, quae Barnabae tribuitur, authentia. Jenae 1827. — Roerdam Commentatio de authentia epistolae Barnabae. Hafniae 1828. — Rysewyk Dissertatio historico-theologica de Barnaba. Arnh. 1835. in 8°.

Inter vetustissima Ecclesiae monumenta certe locum occupat *Epistola*, quae sub *S. Barnabae* nomine circumfertur. De hac epistola, cum veterum et recentiorum sententiae valde inter se discrepent, duo erunt discutienda; primum quis ejus auctor sit, alterum, quanta ejus inde ab antiquissimo tempore in Ecclesia fuerit auctoritas. Clemens Alexandrinus sub finem saeculi II., qui primus inter Veteres hujus epistolae mentionem fecit, constanter eam attribuit S. Barnabae Apostolo, uni ex septuaginta Domini discipulis et fidissimo S. Pauli Apostoli in laboribus Apostolicis adjutori, qui natus in insula Cypro, genere Judaeus erat et Levita, ac mortuus esse perhibetur circa a. 60. *) Praeceptorem suum secutus est Origenes. Sed notandum est, tum Clementem, tum Origenem saepius libros spurios pro genuinis habuisse, ideoque testimonio illorum pro epistolae hujus authentia non plenam vim esse tribuendam, eo magis cum etiam sententiam quandam hujus epistolae, tacito licet auctoris nomine, redarguat Clemens. **) Eusebius vero eam inter scripturas *ἀντιλεγομένας* refert: ***) denique S. Hieronymus de illa ait: „Barnabas Cyprius, qui et Joseph Levites, cum Paulo Gentium Apostolus ordinatus, unam ad aedificationem Ecclesiae pertinentem epistolam composuit, quae inter *apocryphas* Scripturas legitur.“ †) Praeter hos Veterum nemo illam epistolam commemora-

---

*) Brevitatis gratia hic lectorem remitto ad Hefele Opp. Patrum Apostol. Prolegom. I. n. 1. et 2., ubi quae ad hanc rem probandam et elucidandam facere possunt, paucis exhibentur. Qui plura desiderat, adire poterit peculiare ejusdem Auctoris Opus de epistola Barnabae supra laudatum.

**) Clemens Alex. Paedag. lib. II. c. 10. (p. 221 — 22. ed. Potter).

***) Euseb. lib. 3. c. 25. lib. 6. c. 13. et 14. Cf. Galland. T. I. Prolegom. p. XXX. et praecipue eruditissimam Dissert. Beleuchtung des XXV. Kapitels im 3. Buch der Kirchengeschichte des Eusebius, von Dr. Kozelka (II. Abschnitt in der neuen theologischen Zeitschrift von J. Pletz. 10. Jahrg. I. Bd. S. 310 u. ff.)

†) Hieron. de viris illustr. c. 6. Quem in locum scite notat Pearson (Vindic. Ignat. P. I. c. 4. p. 289.): „*Barnabae* epistolam fuisse tradit, non ipsi suppositam aut spuriam; *ad aedificationem Ecclesiae pertinuisse* asserit, non itaque haereticam putavit; *lectam* tamen *inter apocryphas Scripturas* docet, nec ab Ecclesia repudiatam innuit.“ Cf. Hieronym. lib. de nominibus hebr. T. III. p. 119. cf. p. 3 — 4., ubi epistolam Barnabae agnoscit tamquam Novi Testamenti librum.

vit; negari ergo non potest, testimonia externa authentiae hujus epistolae favere. Attamen haud pauca et sat gravia adsunt rationum momenta, quae ejus authentiam saltem dubiam reddant; ea vero petuntur ex interna libri indole, utpote in quo nonnulla inveniuntur, quae aegre cum illius temporis circumstantiis conciliari possunt; fabulae etiam incredibiles de natura quorundam animalium, plurimae allegoriae, errores de sacris Judaeorum ritibus et assertiones quaedam duriores ac iniquae de Veteri Testamento, imo de ipsis Apostolis ibidem occurrunt. *) Ex quibus omnibus conficitur, parum constare, utrum hanc epistolam adjudicare debeamus S. Barnabae Apostolo, an alteri cuidam aevi Apostolici aut proxime sequentis viro, qui aut Barnabae nomen assumserit, aut Barnabae fuerit cognominis, prout nonnunquam a primis Christianis nomina Apostolorum affectata fuisse constat. Certe scripta est haec epistola post excidium Jerosolymorum (Epist. c. 16.) et ante finem saeculi II, fortasis, ut ex indiciis quibusdam internis haud obscure colligi potest, ad finem vergente saeculo I. aut ineunte II. versus a. 120. **) — Quantum ad auctoritatem, epistola haec olim a nonnullis ecclesiae Alexandrinae magistris, Clemente et Origene, etiam, quamvis non constanter, inter Scripturas canonicas relata est; Eusebius, de ejus auctoritate dubitari, nos docet, utrum scilicet habenda sit canonica, nec ne; Hieronymus vero eam inter Scripturas apocryphas ***) (i. e. non canonicas) ad

---

*) Has rationes, quae grave contra authentiam hujus epistolae dubium movent, accurate exponit Hefele l. c. p. XIV — V. et Sendschreiben rc. II. Abtheilung 3. Kap. S. 147 — 95. Econtra strenue eam defendit, objectionibus istis internis, quantum fieri potuit, solutis, Galland. Biblioth. T. I. Prolegom. c. 3. n. 1. et 2. Praeterea eam defenderunt Dupin (T. I. p. 9 — 12.) Nourry (Apparat. T. I. Diss. 3.), Henke et Roerdam (in libris supra laudatis) Möhler's Patrologie. I. Bd. S. 85—90. Authentiam vero epistolae impugnaverunt vel saltem dubitarunt H. Menardus, ex Congregat. S. Mauri, qui eam primus vulgavit, et Cotelerius (Vol. I. p. 5 — 8.), Natalis Alexander (Hist. Eccl. Saec. I. c. 12. art. 8.), Tillemont T. I. — R. Ceillier T. I. — D. Papebroch. Acta SS. Junii T. II. p. 457 —60. — Lumper P. I. p. 149 — 55. et ut de reliquis nihil dicam vir cl. L. Hug (Zeitschrift für das Erzbisthum Freiburg. II. Heft S. 132 u. ff. III. Heft S. 208 u. ff.).

**) Hefele l. c. p. XII—XIII et Sendschreiben rc. S. 139—43.

***) De hujus vocis significatione ecclesiastica vid. supra p. 27 Not. *). — Cf. etiam Coteler. de S. Barnaba (in Opp. Pa-

aedificationem Ecclesiae legi testatur. Ecclesia vero Catholica abhinc eam nec unquam rejecit, nec etiam calculo suo approbavit. Illam vero fateri oportet dignam esse magna veneratione tum pro dignitate atque existimatione, quam olim apud vetustissimos Ecclesiae Scriptores obtinuit, tum imprimis pro illius pretio ac utilitate, quam ex ea in Ecclesiam derivari compertum est. Stylum revera majestate Apostolica dignum materiamque nascentis Ecclesiae rebus accommodatam non modo sapit, sed ingerit etiam clementioribus lectorum judiciis, ita, ut profecto de sua cum ceterorum Apostolorum scriptis comparatione suffragium secundum sperare debeat, et quamvis forsan non plena et indubitata Patris Apostolici *auctoritate* polleat, ex *antiquitate* tamen et *veteris Ecclesiae existimatione* haud exiguum robur acquirat. *)

§. 62.

Argumentum hujus epistolae.

Scripta est, ut tota orationis series docet, ad Christianos ex Judaeis conversos, tenaces nimium antiquatae Legis, ceterum arctiori sibi vinculo junctos. Cum enim eorum quidam legem Mosaicam unacum Evangelio retinendam esse putarent, idque aliis fratribus persuadere conarentur, S. Barnabas sive quis alius, S. Paulum imitatus, eorum doctrinam hac epistola convellere aggreditur docens multis Scripturae locis ac figuris, legem Moysis jam abrogatam esse eique Evangelium successisse. Tota vero epistola in duas partes dividitur, quarum prior est didactica, altera paraenetica. **) Itaque in priori parte (c. 1—17.) auctor hujus epistolae praemissa eorum, ad quos scribit, brevi salutatione laudat illorum fidem, caritatem, aliaque, quibus repleti erant, Spiritus S. dona, ac profitetur, ideo se animum ad scribendum appulisse, ut

---

trum Apost. Vol. I. p. 6—7) et de S. Hermae Pastore (ibid. p. 73.) Pearson Vindic. Ignat. P. I. c. 4. (Coteler. Opp. Patrum Apostol. Vol. II. Append. p. 289 seq.). — C. Baron. Annales ad a. 31. n. 60. et ad a. 159. n. 5. et 6.

*) Cf. S. Hieron. c. Pelag. lib. 3. n. 2. et de viris illustr. c. 6.

**) Utramque epistolae partem integram esse et ab omni interpolatione immunem, demonstrat Hefele Opp. Patrum Apost. l. c. n. 5. p. XVI—XVIII. et ejusdem Sendschreiben u. s. w. S. 196 u. ff.

fidem illorum atque scientiam (πιστις — γνωσις) perfectiorem redderet, eisque ostenderet, Deum ideo Prophetas suo spiritu afflasse, ut Foedus novum per Incarnationem Filii sui inchoandum omnibus praenuntiarent. Jam vero ipsum argumentum aggressus, demonstrat, legem Mosaicam, cujus utique litera olim Judaeos obstrinxit, cujus vero etiam tunc observatio eatenus tantum Deo placuit, quatenus illius factores etiam spiritum legis penetrabant et attendebant, in Novo Foedere esse abrogatam quoad literam, non vero quoad spiritum, quem ipse Deus in lege Mosaica reconditum esse voluit. Et hac ratione docet, sacrificia et jejunia Veteris Legis esse abolita (c. 2. 3.). Legem vero Mosis rescissam esse monet ideo, ut perfectior lex Evangelii succederet, quam egregie delineat (c. 4.). Tota enim Lex vetus Judaeis quidem annuntiavit Messiam venturum, nobis vero, si spiritum ejus penetramus, praecepta recte vivendi tradit. Sic Prophetae ejus passionem et mortem praedixerunt (c. 5—6.); ritusque et ceremoniae Veteris Legis praesertim die propitiationis observandae praefigurabant eandem passionem et mortem, quibus Redemptio generis humani peracta fuit (c. 7—8). Tum vero explicatur spiritus legum veterum de circumcisione, et de cibis in legislatione Mosaica vetitis ac permissis (c. 9—10.), maxime ad nostros mores formandos. Dein ostendit, qua ratione baptismus et crux Christi, unde omnis baptismi virtus manavit, in Veteri Testamento praesignata fuerint (c. 11.). Ille autem qui in cruce mortuus est, et morte sua nos redemit, verus est Deus, qui cum Christianis proprie, non cum Judaeis foedus suum pepigit (c. 12—14.). Denique etiam ostendit, legem de Sabbati celebratione altioris esse spiritus, templumque Hierosolymitanum idcirco absque ulla spe restaurationis fuisse destructum, novumque in mentibus Christianorum exsurgere templum Deo placitum atque perpetuum (c. 15—17.). — In parte secunda praeclara et utilia monita salutis et praecepta dantur; duas ibi ostendit esse hominum vias, unam, quae via lucis dicitur, cui angeli boni praesunt, alteram viam tenebrarum, quae subest angelis Satanae; eas porro explanando palam facit, quid homo Christianus agere, quid fugere debeat, ut ad futuram resurrectionem et retributionem feliciter perveniat (c. 18—21.).

Interpretationis S. Scripturae moralis, allegoricae et anagogicae antiquissimum in Ecclesia hic invenire licet specimen; ac posteriores Patres et Scriptores cum Judaeis agentes ad hanc epistolam saepe respexisse vi-

dentur. Textus graecus salebrosus est et haud raro obscurus; vetus autem interpretatio latina barbariem ubique et negligentiam ostendit, imperfecta est et mutila praecipue ad finem, suum tamen illi pretium constat, utpote cui soli debemus priora capita cum non paucis emendationibus textus Graeci. — Illud denique sedulo animadvertere juvat, e Barnabae epistola Ecclesiam Catholicam plurimum praesidii petere ad Unitariorum impietatem evertendam, doctrinamque orthodoxam de Jesu Christi Filii Dei praeexistentia et consubstantialitate cum Patre fortiter adstruendam stabiliendamque, nec minus praeclare de Redemtione ejusque fructibus tractat epistolae hujus auctor. Inter dogmata, quibus fidem adstruit, maxime notatu digna est *justificationis* notio, quam ille omnino Catholice ita describit: „Ubi nos renovavit Dominus per remissionem peccatorum, effecit, ut aliam formam (*τύπον*) haberemus, animam nempe puerorum instar, utpote qui et Spiritu nos reformavit.“ Vid. totum contextum Barn. epist. c. 6. Cf. Concil. Trid. Sess. 6. cap. 7. et can. 11.

Editiones: H. Menardus sive potius ipso jam defuncto L. Dacherius primus vulgavit hanc epistolam. Paris. 1645. 4°. gr. et lat. Eadem iterum prodiit a. 1646 Amstelodami ad calcem epistolarum Ignatii; item in Opp. Patrum Apostol. ed. Cotelerius (Clericus), ed. Russel, ed. Hefele (vid. supra); item ed. J. Fell Oxonii 1685 in 12°. (cum Hermae Pastore). — Steph. le Moyne Varia sacra T. I. p. 10—52. — Galland. Biblioth. Patrum T. I. — Deutsch: Hefele: Das Sendschreiben des hl. Ap. Barnabas &c. (siehe oben).

§. 63.

Pastor Hermae.

Fontes: S. Irenaeus adv. haeres. lib. 4. c. 20. n. 2. (etiam apud Euseb. lib. 5. c. 8.) – Clemens Alexandr., Tertullianus et Origenes frequenter (quorum singulos locos dabit Galland. T. I. p. 51—58). Euseb. lib. 3. c. 3. et 25. S. Hieronym. de viris illustr. c. 10.

Subsidia: Cotelerius de S. Hermae Pastore (in Opp. Patrum Apostol. Vol. I. p. 73—74). — Pearson Vindic. Ignat. P. I. c. 4. (ibid. Voll. II. Append. p. 290 seqq.). — Galland. Biblioth. T. I. Prolegom.

c. 2. — Lumper P. I. Sect. II. (p. 98—148.). — Sprenger Saec. I. Diss. 4. (ex N. le Nourry T. I. Diss. IV.) T. I. p. 85—121. — Patrum Apostol. Opp. ed. Hefele. Prolegom. VIII. (p. LXXX —LXXXVII.) — Tillemont T. II. — Ceillier T. I. — C. Bellarmin. de Scriptoribus Eccles.: De auctore libri, qui Pastor inscribitur (p. 20—21). — Jachmann: Der Hirte des Hermas. Ein Beitrag zur Patristik. Königsberg 1835.

Hic porro duplex oritur quaestio, quis sit hujus libri auctor et quanta ejus auctoritas. De auctore hujus libri duplex viget sententia, quarum unaquaeque haud spernendis nititur argumentis. Harum una vetustissimorum Ecclesiae Scriptorum auctoritate firmatur, quamvis illi rem omnino extra dubium non collocent; dicunt enim Origines, Eusebius et Hieronymus, Pastoris auctorem illum esse Hermam, quem Paulus in epistola ad Romanos (16, 14.) salutari jubet, ita tamen, ut nullus illorum testium certo et indubitanter illud asserat. *) — Altera vero sententia statuit, Hermetem fratrem P. Pii I. esse auctorem hujus libri; et huic sententiae aliqua ratione patrocinari videntur documenta nonnulla antiqua Ecclesiae Romanae, **) quae tamen per se minus certa et

*) Origen. Commentar. in Epist. ad Roman. lib. 10. ad c. 16 v. 14. (T. IV. p. 683. ed. Maur.). Euseb. lib. 3. c. 3. S. Hieron. de viris illustr. c. 10. („Puto," „fertur," „asserunt" .

**) Ita Anastasii liber Pontificalis sub S. Pio I. (ab a. 141—51.): „Sub hujus episcopatu Hermes librum scripsit, in quo mandatum continetur, quod ei praecepit angelus Domini, cum veniret ad eum in habitu Pastoris, et praecepit ei, ut Sanctum Pascha die Dominico celebraretur." Catalogus vero Liberii (ex editione Bucherii et Schelstratii) antiquior ita habet: „Sub hujus Episcopatu frater ejus Hermes librum scripsit, in quo mandatur contineturque, quod ei praecepit angelus, cum venit ad eum in habitu Pastoris." Neque tamen ex his certi quidquam deduci potest. Ipse enim vir eruditissimus Blanchini, qui praeclaram libri Pontificalis editionem adornavit, ultro fatetur, Anastasium in producenda hac narratione secutum fuisse antiquiorem Catalogum eo in loco corruptum. Vid. Anastas. Biblioth. de Vitis. Rom. Pontiff. ed. Blanchini Romae 1723. T. II. p. 116—17. et p. 121. Cf. G. Henschenii Diatriba praeliminaris in Catalogos veteres Rom. Pontificum (ubi simul etiam duo vetussimi Catalogi accurate descripti exhibentur) in Actis SS. T. I. Aprilis p. I. seqq. Pagi Crit. ad a. 67. n. 7. seqq. Vid. praesertim: Origines de l'église Romaine par les membres de la communauté de Solesmes. Tom.

firma sunt, quam ut illis plena haberi possit fides; imo fides testimoniorum antiquorum, quae ex Catalogis Romanorum Pontificum petuntur, eo magis vacillat, quod in illo Hermetis libro praeceptum divinum de celebrando Paschate die Dominica contineri affirmant, cujus tamen ne minimum quidem vestigium in Hermae Pastore reperitur. Ex indiciis externis neutra illarum de auctore hujus libri sententiarum plenum robur acquirit; prior tamen magis confirmatur. Ex quibus omnibus satis apparet, merito dubitari de auctore Pastoris.

Quod vero attinet ad ejus libri auctoritatem, constat, apud complures, veterum praecipue Graecorum Patrum atque Scriptorum magno in pretio Hermae Pastorem habitum esse ac pene inter Scripturas canonicas connumerari solitum; *) nec minus certum est, eum olim in graecis ecclesiis publicis in conventibus lectum fuisse, tamquam iis, qui primis Christianae religionis elementis imbuendi erant, utilissimum. **) Quantacunque tamen fuerit Graecorum praecipue de hoc libro existimatio, iidem tamen rursus vel eum ab universa Ecclesia receptum non fuisse testantur, et pro Scripturae quidem libro, verum nonnisi haesitanter laudant eumque a multis rejici non dissimulant; vel eum e Scripturarum canone prorsus excludunt. ***) Apud Latinos vero pene ignotus erat iste liber; †) et Gelasius Papa etiam inter apocryphos eum

---

I. Paris 1826. 4°. — Fragmentum quoque L. A. Muratorii (Antiquit. Ital. Tom. III. p. 853 — 54. Idem fragmentum videsis in Kirchhofer's Quellensammlung zur Geschichte des neutestamentlichen Canons. Zürich 1844. S. 1. u. ff), cujus auctor ignoratur, licet vetustissimum, incertae tamen auctoritatis, quod pariter Pastorem ab Herma Pii I. fratre conscriptum fuisse refert, illud evincere non potest. Cf. Lumper T. I. p. 101 — 104.

*) Documento esse potest S. Irenaeus adv. haer. lib. 4. c. 20. n. 2. Euseb. lib. 3. c. 3. S. Athanas. de Incarnat. Verbi Dei n. 3. et S. Hieron. in Prologo galeato, ac Rufin. Commentar. in Symbol. Apostol. n. 38. (ed. Vallars.). Haec et multa alia testimonia majoris momenti vid. apud Galland. Biblioth. T. I. p. 51—58.

**) Euseb. lib. 3. c. 3. S. Athanas. in Epist. Festali (T. II. p. 768.) S. Hieron. de viris illustr. c. 10. Rufin. l. c.

***) Vid. Testimonia Veterum de hoc libro in Galland. Biblioth. T. I. p. 51—58.

†) S. Hieron. de viris illustr. c. 10.

recenset, *) non quod pravas doctrinas ibi contineri existimaret, **) sed quod e Scripturae librorum canone non esset, atque adeo ea auctoritate, qua oportet, ut pro certa regula in disputationibus Ecclesiae doctrinam spectantibus habendus foret, destitueretur. ***) Itaque fere communis veteris Ecclesiae opinio, quae veritati magis consona videtur, ea est, qua hunc librum utilissimum, atque ad hominis recens ad Christianam fidem conversi mores informandos aptissimum esse existimant. †) Et plane ejus utilitas inde facile colligitur, si expendas, auctoris scopum esse, homines ad agendam de peccatis poenitentiam, ad indefessam virtutibus omnibus, quarum praestantissima quaeque praecepta tradit, dandam operam, ad persecutiones tyrannorum, jamjam imminentes, fortissime et ad mortem usque patientissime sustinendas, adhortari et incendere. — Scriptus videtur iste liber vel sub finem saeculi primi, vel medio circiter saeculo II., prout scilicet vel Hermas a S. Paulo salutatus vel Hermes S. Pii I. frater auctor illius statuitur. Multo tamen propius ad veritatem accedere videtur, scriptum esse Opus istud sub finem saeculi I., tum quia S. Irenaeus circa a. 180 scribens illud tamquam Scripturam divinam laudat (l. c.), tum etiam quod indicia quaedam interna tempus istud magis innuere videntur. ††)

---

*) Concil. Roman. habitum a. 496. sub Papa Gelasio I. (Mansi Concil. Collect. T. VIII. col. 167.) Cf. Tertullian. de pudicit. c. 10.

**) „Quamvis hic liber multa utilia habeat, habet tamen etiam aliqua noxia, ut de unica poenitentia, secundum errores Novatianorum, quibus hic liber omnino favere videtur; ut etiam illud de duobus angelis, uno bono et altero malo, singulis hominibus a Deo tributis, quem errorem ex hoc auctore accepit J. Cassianus, et ante eum Origenes.“ Ita de isto libro judicat C. Bellarmin. l. c. Cf. Labbé ibid. In illius vero defensionem vid. Nourry (vel etiam Sprenger) Diss. cit. Art. 13. 14. 15. 16.

***) Cf. Rufinum l. c., qui hunc librum vocat „*Ecclesiasticum*“ eodem plane sensu, ut ipse ibidem explicat.

†) Euseb. lib. 3. c. 3. S. Athanas. utroque loco cit. S. Hieron. de viris illustr. c. 10. Rufin. l. c.

††) Sic ex. gr. Clementis Rom. Pontificatus haud obscure significatur lib. I. Vis. II. c. 4. Praeterea ex sententia virorum doctorum persecutio Neronis tamquam praeterita, Domitiani vero tamquam praesens indicatur lib. I. Vis. II. c. 2. et Vis. IV. c. 3. Vis. III. c. 1. 2. 5.

§. 64.

Argumentum hujus Operis.

Opus istud **Pastor** inscribitur, eo quod apparuisse sibi angelum habitu *pastorali* indutum scribit auctor, albo pallio amictum, peram in humeris virgamque in manu gestantem, a quo monita in scriptis suis relata se accepisse affirmat (lib. II. Prooem.). Totum vero Opus tribus partibus seu libris absolvitur, quorum primus continet *Visiones* quatuor, alter *Mandata* duodecim, tertius *Similitudines* decem. Visione I. et II. a matrona, quae ei apparet repraesentans Ecclesiam, vehementer increpatur Hermas ob malas cogitationes admissas et ob negligentiam in coercendis corrigendisque peccatis uxoris suae et filiorum: illique declaratur, quid ad veniam obtinendam agere debeant, ubi de poenitentia, innocentia et simplicitate fit sermo. Vis. III. eadem mulier turrim, quae aedificatur ex multis variisque lapidibus, Hermae ostendit, eique pereleganter omnem hujus turris structuram describit, ac demum aperit, qua ratione haec turris figura sit Ecclesiae. Vis. IV. Hermas conspexit belluam horrendam, eamque pressurae et tribulationis Sanctis superventurae figuram esse, a virgine speciosa, quae Ecclesiam figurabat, didicit, simul ab ea edoctus, qua ratione bellua ista superari posset.

Libro II. et III. angelus habitu pastoris apparens Hermae loquitur. Libro II. de variis virtutibus et vitiis agitur; commendatur fides in unum Deum, timor Dei, abstinentia, ac concupiscentiae expulsio (Mand. I), simplicitas atque innocentia; monetur de fugienda obtrectatione et detractione, inculcatur beneficentia erga pauperes (Mand. I. et II.). Porro veracitas commendatur, mendacium prohibetur (Mand. III.). Dein angelus ei mandat, ut castitatem solicite custodiat, et interroganti de uxore adultera dimittenda tam de matrimonii indissolubilitate, quam de unica poenitentia quaedam memoratu digna tradit (Mand. IV.). Tum de patientia sectanda atque de ira expellenda angelus praeclara dat monita (Mand. V.). Ut autem mandata ei tradita promto animo ac lubens exsequatur, edocetur ab angelo de duabus hominis viis, ac de duobus angelis, bono uno, altero malo, cuivis homini additis, quorum diversos in homine effectus describit (Mand. VI.). Tum *timor Dei*, qui et ipse du-

plex est, valde commendatur, diaboli vero timor exploditur (Mand. VII.). Dein *abstinentia* a malis operibus praecipitur, dum e contrario bona opera sectari valde consulitur (Mand. VIII.). Abhinc dubitationem animo pellendam esse jubet, fiducia praesertim adsit in oratione ad Deum fusa, cujus dotes, ut Deo placeat, accurate exhibentur (Mand. IX.). Dubitationis vero et iracundiae soror *tristitia* mala seu mundana longe abjiciatur, cujus proinde nexum cum istis duabus et pessimas sequelas exponit angelus; induatur vero hilaritas (Mand. X.). Hinc jubetur spiritum terrestrem, qui a diabolo est, fugere, et Spiritui divino se adjungere, simulque regulae traduntur pro justa discretione spirituum. Porro duplicem cupiditatem pertractat; cupiditati malae resistere jubet angelus Hermam, ac contra docet, quomodo oporteat servire cupiditati bonae et Deo placere; atque tandem ad pugnam cum diabolo ineundam eum instruit (Mand. XII.).

Libro III. iterum varia praecepta moralia traduntur usurpatis multis similitudinibus. Itaque similitudine duplicis civitatis, praesentis atque futurae, monet, ut animum a rebus terrenis hujus vitae et cupiditatibus terrestribus abstrahamus et ad coelestia desideria erigamus (Simil. I.). Divites ad beneficentiam erga pauperes monentur similitudine ulmi et vitis (Simil. II.). Porro justi et peccatores in hoc mundo comparantur arboribus aridis, iidem in futuro saeculo arboribus partim aridis, partim frondentibus, ut inde planum fiat, quod sicut arbor viridis ab arida non hieme, sed aestate distinguitur, ita homo justus ab injusto non in hoc mundo, sed in judicio extremo discernendus sit (Simil. III. IV.). Deinde jejunii vera ratio explicatur, et qua ratione institui debeat spiritu magis, quam corpore, ut Deo placeat, fuse disseritur, adjuncta similitudine servi fidelis, qui vineam Domini sui diligentius, quam ei mandatum fuerat, coluit (Similit. V.). Porro sub similitudine duplicis pastoris ac diversorum pecorum, quae ab illis pascuntur, hominum variae conditiones explicantur, sive eorum, qui omnino a fide defecerunt, sive eorum, qui in alia peccata graviora lapsi sunt, sive qui vitam poenitentem agunt; exponitur, quaenam sint voluptates noxiae, quaenam pro eis poenae infligantur, ac quamdiu istae durent, demum quid sit serio poenitentiam agere. Subjungitur exhortatio ad poenitentiam, quae plurimum commendatur per similitudinem ramorum, qui hominibus porrecti fuere, quorum pro subsequente diversa istorum ramorum condi-

tione admodum diversa erat sors finalis (Simil. VI. VII. VIII.). Sequitur similitudo de duodecim montibus et de constructione turris, figuram Ecclesiae praeferentis, quam fusissime describit, et, quidquid ad eam pertinet, singillatim Christianis, maxime vero poenitentibus applicando omnia, quae a singulis quibusque persolvenda sunt, religionis et pietatis officia explicat (Simil. IX.). Concludens denique Pastor mandat Hermae, ut et ipse pergat agere poenitentiam et aliis eandem peragendam inculcet; ut porro annuntiet „magnalia Dei," et studio bonorum operum, praesertim beneficentiae in pauperes, sedulo et indesinenter incumbat (Simil. X.). — Auctor cum visiones suas scripsit, in Italia haud procul ab urbe Romana fuisse videtur. *) Opus hoc graece primum fuisse scriptum, dubio caret, dolendum tamen, quod textus graecus jam dudum temporum injuria sic exciderit, ut aliqui tantum loci supersint, antiquiorum Patrum Scriptorumve graecorum Operibus intexti. **) Habetur vero integra interpretatio latina vetustissima quidem, sed cujus auctor penitus incompertus est. Hermae libri simplicissimo stylo conscripti sunt. Eorum versio latina autographo haud est elegantior; impuro enim et parum castigato latino sermone constat. Ceterum Hermas in suis Visionibus describendis Zachariam prophetam imitatus esse videtur; quin et Opus suum eo tam singulari stylo exarasse existimatur, quod illum ad alliciendos movendosque hominum animos atque ad tradendam doctrinam suam aptissimum et efficacissimum judicaret. Dogmata plura Catholica in hoc Opere traduntur, ut:

a) *de merito bonorum operum:* „Dubitatio non credit, se aliquid impetraturam omnibus operibus suis, quae agit. Dubitatio autem terrenus spiritus est et a Diabolo." Lib. I. Mand. IX.

b) Etiam *opera supererogatoria* jam agnoscit: „Mandata Domini custodi, et eris probatus. Si autem praeter ea, quae mandavit Dominus, aliquid boni adjeceris, majorem dignitatem tibi conquires et honoratior apud Deum eris, quam eras futurus. Lib. III. Simil. V. c. 3.

---

*) Lib. I. Vis. I. c. 1. Vis. II. c. 1. Vis. IV. c. 1.

**) Pleraque ejusmodi Fragmenta occurrunt in *Doctrina ad Antiochum Ducem*, evulgata inter S. Athanasii Opera supposititia (Opp. S. Athanasii T. II. p. 202 seqq.).

c) *Matrimonii Christiani indissolubilitatem* aperte statuit his verbis: „Dimittat illam (uxorem adulteram) vir, et vir ipse per se (i. e. coelebs) maneat. Quod si dimiserit mulierem suam et aliam duxerit, et ipse moechatur . . . Hic actus similis est et in viro et in muliere.“ Lib. II. Mand. IV. c. 1.

Editiones: Editio princeps prodiit Paris. 1513. fol. cura J. Fabri Stapulensis. — Praeclara extat editio in Opp. Patrum Apostol. ed. Cotelerius (et Clericus), ed. Russel, ed. Hefele (v. §. 54. Nota). — Cum Barnabae epistola ed. J. Fell (v. §. 62. Nota). — Galland. Biblioth. Veterum Patrum T. I. — Deutsch: Der Hirt von Hermas. Eine religiöse Gabe. Regensburg 1841.

§. 65.

Epistola ad Diognetum.

Subsidia: Galland. Biblioth. T. I. Prolegom. c. 11. — Lumper P. I. Sect. IV. (p. 183 — 201.) — Nourry T. I. Lib. II. Diss. II. P. II. c. 2. p. 444—48. — Sprenger Saec. I. Diss. III. (T. I. p. 77. seqq.) — Tillemont Mem. T. II. Note I. sur la persécution de Néron (p. 493—94). — Prud. Marani Praefat. Opp. S. Justini P. III. c. 3. n. 5. Patrum Apost. Opp. ed. Hefele Prolegom. VII. (p. LXXV—LXXX.). Möhler's gesammelte Schriften und Aufsätze I. Bd. S. 19—31. (und Tübing. Quart. Schr. J. 1825. S. 444—61.). Vgl. auch Semisch Justin der Märtyrer 1. Thl. S. 172—86. — Otto: De epistola ad Diognetum S. Justini Philosophi et Martyris nomen prae se ferente Commentatio. Jenae 1845.

Merito etiam inter dubia Patrum Apostolicorum monumenta refertur *Epistola ad Diognetum*, quandoquidem apud Veteres omnes altissimum de ea obtinet silentium, ita ut usque ad saeculum XVI., quo primum tempore inter Justini Martyris Opera in lucem publicam emergere coepit, ne minimum quidem illius reperiatur vestigium. Indicia vero interna primum vel secundum Ecclesiae saeculum innuunt, nec obscure significant, epistolae hujus auctorem quemdam ex discipulis Apostolorum

fuisse. *) Sed cum auctor plane ignoretur, **) nec unquam Ecclesia epistolam istam suo calculo approbaverit, inter genuina SS. Patrum monumenta eam cellocare non licet, quamvis et antiquissimam esse et praestantissimam nemo facile negaverit. Hujus vero epistolae argumentum tale est: Diognetus quidam, nondum Christianus, ejus tamen doctrinae cognoscendae cupidus, auctori aliquas circa eam quaestiones proposuit, in quarum solutione integrum epistolae argumentum versatur. Ac primo quidem interrogat, quare Christiani et Graecorum et Judaeorum sacra rejiciant, novae plane doctrinae discipuli. Respondens epistolae auctor Graecorum insaniam egregie describit, qui diis manufactis honores divinos exhiberent, vanitatemque cultus idolorum, sive substantia eorum, sive forma consideretur, acerrime traducit. Dein Judaeorum dementiam perstringit, qui Deo quidem vero, ast ita servirent, quasi eorum servitio indigus esset, quique anxiâ legum ceremonialium observantia stolidaque de sua circumcisione jactantia justificationem se esse consecuturos perperam autumarent (c. 1—4.). — Mox transit ad alteram quaestionem: de interna religionis Christianae essentia theoretica et practica, qua mundum ipsum aspernentur omnes mortemque contemnant. Hic jam egregiis omnino coloribus depingit candidos Christianorum mores, qui genium vere Apostolicum et divinum sapiunt, ac maxime insignem eorum atque spectatam in variis persecutionibus tolerantiam (c. 5.). Ut autem doctrinae Christianae praestantiam patefaciat, multiplicem depraedicat fructum ex religione Christiana oriundum, qui ex conversatione cum Christianis in totum genus humanum redundat, cum, quod anima est in corpore, id Christiani sint in

---

*) Vid. ep. ad Diognet. c. 11. cf. c. 1. 2. 9. et c. 5. 7. Argumenta haec interna, quibus demonstratur, epistolam hanc non esse S. Justini, ut olim quidem creditum est, sed antiquioris cujusdam Scriptoris, proferunt et comprobant primus Tillemont l. c. dehinc Nourry Appar. T. I. p. 445 seqq. Orsi Istor. eccles. lib. II. §. 26. Galland. Lumper, Möhler, Hefele locis supra cit. Ceterum alii, ut Lumper p. 190—91. hanc epistolam anno circiter 66. scriptam conjiciunt, alii eam ad a. 98—117. referunt, ut Möhler l. c. p. 19—23.

**) Alii olim auctorem hujus epistolae censuere Justinum Martyrem, alii Clementem Rom., alii demum Apollinem S. Paulo in epist. I. ad Corinthios commemoratum; verum haec omnia plane incerta sunt et meris conjecturis innituntur. Vid. Lumper P. I. p. 183. et p. 189—90.

mundo (c. 6.). Hanc vero ipsam doctrinam non a mortali homine inventam, sed ab ipso omnipotenti et invisibili Deo profectam asserit, qui Verbum sanctum et incomprehensibile inter homines locavit atque in eorum cordibus firmavit, nec ministrum salutis hominibus misit angelum quemdam aut principem coelestem, sed ipsum Filium proprium, Regem, Deum, per quem fecit et ordinavit omnia, misitque eum non in majestate sua divina terribilem, sed mitem et clementem, ut vocaret atque salvaret homines. Haec autem origo divina luculento modo probatur tum ex mira et celerrima religionis Christianae propagatione (c. 7.), tum quod nonnisi per Christum vera Dei notio hominibus illuxerit, quam ab ipso Deo proficisci debuisse demonstrat, et circa quam philosophi omnes in plurimos miserandos errores prolapsi sunt. Cognoscitur autem Deus per fidem, qua sola Deum videre concessum est; paucis nunc Dei naturam (bonitatem etc.), et imperscrutabilis ac profundissimi consilii Redemptionis oeconomiam praeclaris verbis exponit (c. 8.). — Tertiam proin quaestionem aggreditur, cur religio Christiana tam sero apparuerit in mundo, nec vero prius. Hic moralem hominum corruptionem describit; haec propriae corruptionis cognitio in causa erat, cur Deus hoc remedium tamdiu distulerit, donec homines ad extremum miseriae delapsi hujus cognitionis ope de necessitate altioris auxilii convincerentur, quod illis Deus demum definito tempore in proprio Filio suo impertitus est. Tumque magnifice describit hujus tam insignis Redemptionis necessitatem, profunditatem et stupendam amplitudinem, unde et omnia, quaecumque desideramus, in Deo abunde invenimus. Ostendit porro, quanta bona ex fide homini affluant, et Dei caritatem multiplici titulo commendat, pro qua ipsi etiam caritatem rependere debemus, sine qua beatitudine coelesti non potiemur; amantes autem eum imitari oportet; in quo vero haec Dei imitatio, quae nonnisi per divinam gratiam datur, consistat, perpulcre deinceps explanat. Ac postquam ita ostendit, vitam virtutibus plenam ex vera fide profluere, docet porro, veram quoque cognitionem ex vita proba oriri, et recte quidem, cum utraque se invicem juvet, utraque in eadem radice profundiore quiescat (c. 9—12.).

Quamquam vero haec epistola ignoti sit auctoris, nec porro inter certa Patrum Apostolicorum monumenta referri possit, plurimi tamen fieri meretur eo potissimum, quod ejus auctor complures locos omni observatione dignissimos proferat, quibus haud pauca Christianae religio-

nis ac fidei summa capita tradit, illustrat atque confirmat; ceterum summa linguae graecae ac styli politi elegantia in hac epistola enitet.

Editiones: Hanc epistolam cum alio Justini Opere, cui titulus: *Λόγος πρὸς Ἕλληνας*, primus in lucem protulit Henr. Stephanus gr. et lat. Paris. 1592. Abhinc saepius prodiit inter Opp. S. Justini, praecipue in edit. Prud. Marani Paris. 1742 (et Venetiis 1747). Galland. Biblioth. Vett. Patrum T. I. p. 320 seqq. Hefele Opera Patrum Apostol. p. 300—325.

§. 66.

Appendix ad Patres Apostolicos. S. Dionysius Areopagita et S. Papias.

Subsidia: Opp. S. Dionysii Areopag. ed. B. Corderii (Venetiis 1755—56). T. II. Appendix. — Cornel. Byeus De S. Dionysio Areopagita, Episcopo Martyre Athenis in Graecia (Acta SS. Octobris T. IV. p. 696—855). — Ph. Labbé de Scriptor. Eccles. in S. Dionysio (p. 27—29). — Nourry Apparat. T. I. Diss. 10. p. 169—210. (etiam apud Sprenger Saec. I. Diss. XI.). — Tillemont T. II. S. Denys l'Aréopagite (p. 122—23.) cum Notis (p. 524—33). — Ceillier T. XV. Chap. XXV. (p. 362—88.) — P. Morinus de sacris ordinationibus p. 28. seqq. — J. Sirmondus de duobus Dionysiis (in ejusdem Opp. ed. Venet. T. IV. p. 241—60). — J. Launoji judicium de libris Dionysio Areopagitae inscriptis (Opp. T. II. P. I. p. 558 seqq.). — Lumper P. I. Sect. XI. (p. 396—451). — Dupin T. I. p. 51—57. — Oudin T. I. col. 48—57. et Dissert. critica de scriptis Dionysii Pseudo-Areopagitae ibid. col. 1353 — 72. — Engelhardt in den Abhandlungen zu den Schriften Dionysius des Areopag. (vid. Editiones infra in Nota). — Floß im Kirchen-Lexikon von Aschbach in dem Artikel: Dionysius der Areop. II. Bd. S. 388—92.

I. Sunt et alii viri Apostolici, quibus aut perperam varia scripta tribuuntur, aut quorum Opera genuina dudum interierunt. Ex illis memoratu dignus est S. Dio-

nysius Areopagita, ex his S. Papias Hierapolitanus, de quibus pauca quaedam subjungere visum est. — S. Dionysius Areopagita, a Paulo Apostolo ad fidem Christi conversus, *) atque primus deinde Athenarum Episcopus factus est, **) et imperante Domitiano martyrio affectus esse perhibetur. ***) Circumferuntur passim sub nomine S. Dionysii Areopagitae scripta sequentia:

1) De coelesti hierarchia
2) de ecclesiastica hierarchia
3) de divinis nominibus
4) de mystica Theologia
5) epistolae decem, quibus in Bibliotheca Maxima Patrum etiam undecima ad Apollophanem philosophum adjecta est, quae tamen certissima evidentis falsitatis praefert indicia, et ab alio plane auctore, quam reliqua Opera, profecta est.

Liber de coelesti hierarchia proprie tractatus theologicus est de angelis, quorum naturam et nomina, diversa munera, corporeas imagines, quibus in S. Scriptura figurantur, et praecipue novem eorum ordines, ex quibus omnis hierarchia coelestis constat, describit et explicat.

Liber de ecclesiastica hierarchia, postquam ejus nexum cum libro priore, et relationem hierarchiae ecclesiasticae ad hierarchiam coelestem praemisit, de sacramentis baptismi, et eucharistiae, de sacri olei benedictione, de ordinatione sacrorum Ecclesiae ministrorum, Episcopi scil., presbyteri et diaconi, ac de solemni monachorum professione articulatim disputat; his accuratam subjungit

---

*) Act. Apostol. 17, 34.

**) Euseb. lib. 3. c. 4. et lib. 4. c. 23.

***) Vid. Tillemont S. Denys l'Aréopagite (T. II. p. 123.) et Note II. sur S. Denys (ibid. p. 524 — 25.). Plura de hoc Dionysio, sed minus certa tradunt Menaea Graecorum die 3. Oct., et quae ex Sim. Metaphraste, M. Syngelo et Methodio sive Metrodoro aliisque leguntur Tom. II. Operum Dionysii edit. Corder., ubi et vita S. Dionysii fuse descripta a P. Halloix exhibetur. — Multum olim disceptatum est, utrum idem sit S. Dionysius Areopagita, primus Atheniensis Episcopus, qui et Episcopus Parisiensis, Francorum Apostolus; eam vero quaestionem hic excutere minime opportunum duco.

cerimoniarum, quibus mortuorum corpora sepeliebantur, descriptionem expositionemque et subinde de infantium baptismate disserit.

In libro *de divinis nominibus* nomina, quae Deus in S. Scriptura sibi tribuit, et per quae ad divinarum perfectionum cognitionem evehimur, egregie explicantur.

In libro *de Theologia mystica* Deum speculatur ut nostrae cognitionis nostrique amoris objectum, cui uniri possumus in hac vita unione quadam ineffabili, et modo quodam sublimi humanum captum prorsus excedente.

Epistolae similia fere argumenta pertractant maxime ex Theologia mystica. — Verum enim vero Monophysitae libros illos primi omnium laudasse reperiuntur in Collatione Constantinopoli habita a. 532. Catholici vero Episcopi, inter quos eminuit Hypatius Ephesinus, qui contra illos jam evicerant, complures alias, quas Sectarii isti obtendebant lucubrationes, praeclaris Athanasii, Gregorii Thaumaturgi, Julii quoque et Felicis Romanorum Pontificum nominibus insignitas, genuinos esse Apollinarii haeretici foetus, falsi Dionysii perinde volumina eidem Apollinario se tribuere haud obscure innuunt, arguentes toti retro antiquitati, S. Athanasio et S. Cyrillo Alexandrino, Opera illa fuisse incognita, adeoque probari non posse, illa revera esse S. Dionysii Areopagitae. Eodem tamen adhuc saeculo VI. labente, qui deinceps secuti sunt Patres, ob affectatam ab auctore doctrinae ac sensuum sublimitatem velut attoniti minime dubitarunt eadem tamquam germana et orthodoxa recipere. Hoc nimirum tam Pseudo-Areopagiticis, quam aliis monumentis, quae speciosis perinde titulis et nominibus insignita fuerant, Sancti Patres sexti septimique ac sequiorum saeculorum, cum essent criticae artis incuriosi, bona fide indulserunt, ubi Catholicae fidei causam illis etiam libris admissis sartam tectam fore intellexerunt. Postquam per decem ferme saecula librorum illorum authentia inconcussa steterat, *) Laur. Valla et Erasmus Roterodamus gravissimis rationibus moti eam statuerunt sententiam, ut Opera omnia, cum libros, tum epistolas, Dionysio Areopagitae

---

*) Longum illorum Scriptorum Catholicorum, a quibus ista Opera inde a saeculo VI. usque ad XVI. pro vero et genuino S. Dionysii Areopagitae foetu accepta sunt, catalogum texit Nourry l. c. cap. 4. (p. 175—77 et Sprenger l. c. p. 244—45).

plane penitusque abjudicarent eaque adulterina et tanto viro supposita esse arbitrarentur. Adversarii, qui eam sententiam acerrime impetierant, demum ita fracti sunt, ut pene omnes tam Catholici, quam Heterodoxi pedibus in Vallae et Erasmi sententiam iverint, eamque plurimi lucubrationibus in lucem editis propugnandam susceperint. Hodie vero, salva semper quae sanctissimis Ecclesiae magistris debetur reverentia, inter Eruditos convenit, libros, qui Dionysii Areopagitae nomine inscribuntur, ab impostore quodam compositos esse. *) Momenta autem, quibus authentia Operum S. Dionysii Areopagitae impugnantur, haec sunt:

1) Silentium omnium Veterum usque ad saeculum sextum de his scriptis, quae propter auctoris nomen ac res sacras planeque divinas in iis pertractatas, celeberrima esse debebant et omnibus Christianis notissima, atque saltem eorum notitiam effugere non poterant, qui accuratissimos Scriptorum ecclesiasticorum ediderunt Catalogos, ut Eusebius et S. Hieronymus, vel qui easdem cum Dionysio materias pertractarunt, ut S. Athanasius et S. Cyrillus Alexandrinus.

2) Illud quoque grande eis praejudicium creat, quod haeretici Severiani primi fuere, qui hos libros protraxerunt ad probandos suos errores, ita quidem, ut quam primum libri isti allegati fuerunt, a Catholicis in dubium vocati sint (v. supra p. 88. Nota *).

3) Accedunt argumenta interna, quod scilicet libri isti multa contineant, quae Apostolorum aevum non

---

*) Ita Le Quien in Dissert. Damascenica II. n. 12. 13. (Opp. S. Joannis Damasc. T. I.). Nourry l. c. cap. 2. (p. 173—74 et Sprenger l. c. cap. 2.). Tillemont l. c. p. 525—533. Ceillier l. c. n. 1—6. (p. 362—72). Utrum porro impostor ille Apollinarii sectator fuerit, quemadmodum cum Ed. Stillingfleeto haud absurde conjecit J. A. Fabricius Biblioth. Graec. Vol. VII. p. 8., an vero Monophysita quidam, Eutychetis discipulus, quod ex ipsis Pseudo-Dionysii libris probare conatur Le Quien Op. cit. n. 14. 15., non satis liquet. Quidquid demum sit, illud plane negari nequit, benigna interpretatione adhibita, omnes illos locos, qui Monophysitis favere videntur, orthodoxum praebere sensum, cf. Bern. de Rubeis Dissert. de Fide auctoris Operum, quae vulgo Areopagitica dicuntur (Opp. S. Dionys. Areopag. T. II. Append. p. 434—74. praesertim cap. 7. et seqq.).

sapiunt, vel aperte saecula posteriora indicant, *) utputa ubi de SS. Trinitatis mysterio non minus enucleate et perspicue, ac alii post Nicaenam Synodum Patres, disputat (v. supra §. 28. 1.), ubi de monachis eorumque votis ac solemni professione loquitur (de eccles. hierarch. c. 6.), ubi commemoratur maxima ceremoniarum multitudo, solemnisque earum apparatus et pompa, quibus auctor iste sacramenta baptismi, confirmationis et eucharistiae confici et administrari, missam, liturgiamque celebrari et mortuorum corpora publice sepeliri perhibet (de eccles. hierarch. c. 2. 3. 4. 7.). **)

Porro Opera ista haud immerito saeculo V. paulo ante concilium Chalcedonense conscripta esse perhibentur, ***) ab aliis vero ad finem saeculi V. vel omnino ad saeculum VI. relegantur. — Scriptionis illius genus stylusque non simplex est, ut discipuli Apostolorum sed elatus et sublimis; nihil ei satis magnificum, inflatum, turgidum et hyperbolicum; superlativa ipsi non sufficiunt, sed ea quantum potest, auget et intendit. Voces usitatas, sacro nascentis Ecclesiae usu consecratas aspernatur, ac novas et hactenus inauditas atque ad pompam effictas in earum locum substituit; quae omnia insignem pepererunt obscuritatem. Neque tamen exiguam Opera ista suppeditant utilitatem; ex iis enim docemur, quae saeculo circiter quinto Ecclesiae fuerit doctrina fidei et morum disciplina, ritus et ceremoniae.

II. *S. Papias.* †)

S. Papias, Episcopus Hierapolitanus in Phrygia, Joan-

---

*) Apertissima hujus generis exempla sunt, quod v. c. ex S. Ignatii Martyris epistola ad Romanos textum quemdam citat (De divin. nomin. c. 4. §. 12.), quod ad antiquam traditionem provocat (De eccles. hierarch. c. 7. §. 11. et c. 1. §. 4. De div. nomin. c. 1. §. 4. et c. 2. §. 4.).

**) Vide haec omnia fuse et praeclare tractata apud Nourry l. c. cap. 2 — 16. Egregie itidem haec omnia discutiuntur in Problemate Eruditis proposito de libris Dionysii Areopag. nomine inscriptis (Opp. S. Dionys. Areop. T. II. Append. p. 325 — 418), ubi argumenta in utramque partem sedulo expenduntur.

***) Nourry l. c. cap. 19.

†) De hoc, quem ex principiis (§. 12.) propositis inter SS. Patres referre non licet, cf. Galland. Biblioth. T. I. Prolegom. cap.

nis Apostoli discipulus et S. Polycarpi familiaris, *) vir imprimis disertus et eruditus atque Scripturarum peritia imbutus, ab Eusebio inter eos connumeratur, qui primis Apostolicae successionis temporibus per omnes orbis terrarum ecclesias pastores vel Evangelistae fuerunt, et quorum monumenta Apostolicam illorum doctrinam continent. **) Floruit circa annum 120: ***) et martyr obiisse perhibetur eódem tempore, quo S. Polycarpus martyrio vitam finivit. †) — Is quinque scripsit volumina, quae praenotavit: *Explanatio sermonum Domini (λογιων κυριακων ἐξηγησις)*, ex quibus apparet, quod sollicitus Apostolicarum traditionum investigator atque perscrutator extiterit, easque non minus sollicite retinuerit. Licet vero in quibusdam nimium fuerit credulus, imo et effatis quibusdam Domini vel perperam intellectis, vel nimia credulitate receptis errorem de regno millenario primus inter Patres invexerit, multos exinde nactus sectatores, ut S. Irenaeum ††) et alios, nihilo tamen secius valde dolendum, illius Opus, cui tantum auctoritatis tribuerunt Veteres, vix non ex integro intercidisse. Ejus tantum *decem Fragmenta* supersunt, quae ostendunt, quantam curam et solicitudinem primi Christiani adhibuerint in traditionibus divinis addiscendis, colligendis et conservandis (Fragm. I.), porro agunt de miraculis sua aetate patratis, de origine Evangelii S. Marci et originali idiomate evangelii S. Matthaei, de regno millenario, de Judae Ischariotae horrendo interitu, denique de Maria quadruplici in Evangeliis obvia et de fratribus Domini.

Editiones: a) *S. Dionysii Areopagitae:* Opera S. Dionysii Areopagitae ed. B. Corderius gr. et lat.

---

10. — Sprenger Saec. II. Dissert. 5. (T. I. p. 490—94). — Lumper P. I. Sect. IX. (p. 360—73).

*) S. Irenaeus adv. haer. lib. 5. c. 33. n. 4. S. Hieronym. epist. 75. n. 3. Cf. Lumper P. I. p. 362—65.

**) Euseb. lib. 3. c. 36. 37. et 39. S. Hieronym. epist. 71. n. 5. Cf. de hoc Papiae elogio Lumper P. I. p. 360—61 in Nota.

***) Id satis patet ex Eusebii Chronico sub anno Trajani 2. (ed. Vallars. in Opp. S. Hieronymi T. VIII. p. 691), seu sub anno Trajani I. (in Eusebii Chronico ed. Aucherius P. II. p. 281). Adde, quod a S. Irenaeo l. c. ἀνηρ ἀρχαιος appellatur.

†) Phot. Cod. 232. (p. 476) et Chron. Alexand. ad a. Chr. 133. (ed. Raderi p. 605).

††) S. Irenaeus l. c. Euseb. lib. 3. c. 39. S. Hieronym. de viris illustr. c. 18.

Antverp. 1634. II Tomi fol. — Eadem Opera studio P. Lansselii et B. Corderii gr. et lat. Paris. 1644. II Tomi fol. (ordine paululum immutato meliorique substituta versione, opusculis etiam apologet. locupletata edit.) — Recusa est haec editio Venetiis 1755—56. II Tomis fol. (accurante Bern. de Rubeis, qui adjecit Dissert. praeviam, et Problema suprà cit., Le Quienii Dissert. Damascen. II. partem, suamque huic oppositam Dissert. supra citatam). Deutsch: Die angeblichen Schriften des Areopagiten Dionysius, übersetzt und mit Abhandlungen begleitet von Engelhardt. Sulzbach 1823. 2 Bde. 8°.

b) *S. Papiae:* Papiae Fragmenta ed. J. E. Grabius in Spicilegio SS. Patrum gr. et lat. Oxonii 1698. (iterumque 1714.) II Voll. in 8°. (Vol. I.) — Routh Reliquiae sacrae. Oxonii 1814—18. 4 Voll. in 8°. (Vol. I.). — Galland. Biblioth. T. I. p. 316—19.

Caput II.

De Sanctis Patribus Saeculi II., qui Apostolorum aetatem non attingunt.

§. 67.

Conspectus generalis et character eorundem.

Ex quo tempore persecutiones dirae contra Christianos tamquam novam et perniciosam sectam moveri coeperunt, Imperatores vero, qui tunc orbis Romani habenas rexerunt, tales erant, ut vel laudem justitiae et humanitatis sollicite ambirent, vel aequum et benignum erga omnes animum proderent, vel denique in philosophiae studio et sapientiae culmine gloriam suam ponerent, cujusmodi erant Hadrianus, Antoninus Pius et Marcus Aurelius, complures viri eruditi, qui eodem illo tempore divina Providentia ordinante religionem Christianam amplexati fuerant, eam defendendam susceperunt. Hunc in

finem sat multi, quibus jam praeluserat auctor anonymus epistolae ad Diognetum (v. supra §. 65.), pro Christianis apologias conscripserunt, quibus religionis novae sinceritatem interpretarentur, vel profitentium innocentiam probarent, vel Principum animos a vexationibus abducerent. Mox tamen a defensione religionis Christianae se converterunt ad bellum ipsis Gentilium sacris inferendum, quo veritatem religionis Christianae, et ethnicae falsitatem innumeris argumentis ex profana sacraque doctrina desumtis invictissime demonstrarunt. Hinc ex ipsis poëtarum, philosophorum aliorumque Scriptorum libris manifestissime ostendunt, deos, qui ab Ethnicis colebantur, cultu divino plane indignos esse. Destructa autem et penitus eversa Ethnicorum religione ad adserendam Dei unitatem, cujus potentia sicuti creata sunt omnia, ita illius solius providentia gubernantur, ad probandam Verbi divini, Filii Dei unigeniti, incarnationem et reliqua mysteria progressi, argumenta desumserunt primum ex omnibus hujus Filii Dei actionibus et conversationis humanae circumstantiis, ex sacris Prophetarum Veteris Test. vaticiniis ipsisque quorundam etiam Ethnicorum oraculis, ex sanctitate et praestantia doctrinae moralis a Christo traditae, ex dono miracula patrandi resque futuras praedicendi inter Christianos tum adhuc vigente, ex Martyrum constantia aliisque plurimis virtutibus, quibus Christiani tum insignes erant. Horum e saeculo II. hodie numerantur novem, quorum vel Opera, vel Fragmenta modo extant, vel saltem nomina sunt nota, quos omnes longe superat S. Justinus Martyr. — Sed et alios externos hostes Patres Ecclesiae hac aetate aggressi sunt, nempe *Judaeos*. Scilicet post excidium Hierosolymorum, et praesertim postquam sub Hadriano Judaei iterum rebellantes ex Judaea ejecti et in omnem terram dispersi fuerant, omni spe reditus abscissa, doctores Christiani, qui hucusque Judaeis adhuc magis pepercerant, idoneum tempus conversionis adesse rati, eos tam ore, quam calamo vehementius impugnare coeperunt, ostendentes, praeteriisse tempus antiquae Legi praefinitum, novum atque aeternum Testamentum, in Veteri jam praedictum et praefiguratum, advenisse, omnibus omnino hominibus acceptandum. Praecipuum contra hos argumentum iisdem suppeditabant Veteris Testam. libri, quos divinos et Spiritu S. afflante ab auctoribus suis scriptos esse ipsimet Judaei fatebantur; quorum proinde nonnisi integritatem veramque interpretationem variis rationibus prolatis munire et fulcire necesse erat. Et hic post auctorem episto-

lae, quae tribui solet S. Barnabae, iterum S. Justinus optime meruit. — Alii denique Patrum commentarios ediderunt, quibus Christianam fidem propugnarent eique contrarias, quae tunc oriebantur, haereses refellerent. Tunc etenim alii etiam externi magis, quam interni hostes, quamvis se pro Christianis venditare haud dubitarent, *Gnosticorum* scilicet multiceps hydra, debellandi erant, qui ex orientali philosophia dogmata sua pleraque hauserant, iis tantummodo nomen Christianum et speciem quamdam dogmatum Christianorum praetendentes atque ideam Redemptionis, ex religione Christiana transsumtam sibi peculiari quadam ratione effingentes eamque systemati suo accommodantes. Illi autem haeretici, qui a scientia (*γνωσις*) rerum divinarum, quam se jactabant habere solos, quamque per solam fidem acquiri non posse dictitabant, Gnostici vocati sunt, in his maxime errabant: Mysterio SS. Trinitatis et creationi Entium invisibilium seu angelorum substituerunt emanationem Aeonum ex numine quodam incomprehensibili, quam variis sub figuris corporeis sibi imaginabantur; tum pro creatione mundi visibilis hominumque ex nihilo induxerunt Dualismum ipsumque actum creationis non unico et vero Deo, sed Enti cuidam longe inferiori (Aeoni minorum gentium) vel omnino Enti inimico tribuerunt, quem Demiurgum (i. e. Opificem mundi) appellabant, mundumque ex materia aeterna factum fuisse statuerunt. Porro innatam hominum inaequalitatem quoad dotes animi et corporis non ex peccato originali, sed ex varia mixtione lucis et tenebrarum sive materiae, quibus singuli homines constarent, derivarunt; totum Vetus Testamentum eidem Demiurgo, a quo creationem hujus visibilis mundi profectam esse statuebant, adscripserunt, adeoque aut vilipenderunt, aut penitus rejecerunt et contemserunt. Personam Redemtoris Jesu Christi iidem pessime habuerunt, dum alii Jesum tamquam merum hominem considerabant, cui se Aeon Christus inde a baptismo usque ad passionis initium junxerit, postea eum deserens, alii vero eum purum Aeonem fuisse censebant, qui ad speciem tantum (*δοκησει*), non vere formam humanam induerit (Doketae); munus Redemptionis in sola doctrina sublimiori coelitus allata et Gnosticis revelata collocarunt. Tria autem hominum genera distinxerunt, spirituales (seu veros Gnosticos), qui salvi fieri debent, psychicos (seu Catholicos), qui salvi fieri possunt, et hylicos (seu omnino perversos), quibus nulla salvationis spes affulget; matrimonium multi eorum omnino spreverunt, alii tamquam malum ne-

cessarium admisere; alii eorum continentissime vixerunt, alii omnibus promiscue libidinibus indulserunt. Denique finem omnium rerum eum exspectarunt, ut tum animae, tum corpora ad suum fontem redirent, quare et resurrectionem corporum negarunt. Sed victricibus SS. Patrum armis repressi sunt omnes eorum impetus; in eos siquidem suprema Scripturae Veteris ac potissimum Novi Testamenti pugnaverunt auctoritate, libros hagiographorum genuinos vindicantes textusve corruptos restituentes; praeterea haereticos premere non destiterunt altero argumento traditionis, quae in Apostolicis ecclesiis ac potissimum Romana integra et illibata semper servata est; demum etiam ex interna turpitudine et absurditate errorum, quos singulae haereses fovebant, ipsorumque haereticorum inter se dissensione argumenta ad easdem destruendas traxerunt. Hos itaque complures Patrum II. saeculi impugnarunt, in quibus maxime eminet S. Irenaeus, nec non aliquot etiam III. saeculi Scriptores Ecclesiae. Ex his omnibus luculenter patet, ea, quae hoc Ecclesiae saeculo confecta sunt, scripta, defensionem potissimum Ecclesiae contra hostes maxime externos respicere; *) sunt autem exarata in forma *Tractatuum;* denique lingua graeca, eaque non admodum culta et elegans, adhuc sola in usu ecclesiastico obtinuit, qua proinde omnia haec Opera conscripta fuere.

§. 68.

S. Justinus Philosophus et Martyr.

Fontes: Euseb. Histor. Eccles. lib. 2. c. 13. lib. 4. c. 8. 11. 12. 16. 17. et 18. S. Hieronym. de viris illust. c. 23. Phot. Biblioth. Cod. 125 et 234. — Ipsa S. Justini M. scripta — et Acta Martyrii S. Justini M. (quae edita sunt in Opp. S. Justini ed. Prud. Marani Append. II., item in Galland. Biblioth. T. I. p. 624—26. et in Ruinart Acta Martyr. ed. Galur. T. I. p. 129—33).

*) Sunt et alia scripta Patrum hoc aevo confecta, quae tamen minorem partem constituunt, et alioquin, paucis exceptis Fragmentis, omnia dudum interierunt, quibus ideo hic brevitatis causa supersedendum duco. Cf. Möhler's Patrologie. I. Bd. S. 179—87. Sprenger Saec. II. Diss. I. c. 1. (T. I. p. 313—23.). Lamper P. II. Diss. praevia (p. 1—12).

Subsidia: Galland. Biblioth. T. I. Prolegom. c. 17. et c. 19. et Martyrium S. Justini etc. notis et disquisitionibus ab Alex. Mazochio illustratum ibid. in Append. I. (p. 707—29). — Lumper P. II. Sect. II. (p. 48—316). — Nourry Appar. T. I. Lib. II. Diss. II. p. 349—470. — Dupin I. p. 86—94. — Tillemont T. II. S. Justin avec les Notes sur S. Justin (p. 344—404 et p. 642—62). Ceillier T. II. Chap. I. (p. 1—73). — Möhler's Patrologie. I. Bd. S. 188—253. — Prud. Marani in Edit. Opp. S. Justini Praefatio. — Cave Histor. liter. Vol. I. p. 60—65. — C. Oudin Commentar. Vol. I. p. 179—203. — Otto, de Justini M. scriptis et doctrina. Jenae 1841. — Justin der Martyrer, von C. Semisch. Breslau 1840—42. 2 Theile. (Qui idem et alia multa subsidia enumerat I. Thl. S. 2—4). — Junius de Justino Martyre Apologeta adv. Ethnicos. Lugduni Batav. 1836. 8°.

S. Justinus, cognominatus Philosophus et Martyr, *) vir sanctitate et doctrina insignis, qui nec tempore, nec virtute longe ab Apostolis distabat, **) natus est circa initium saeculi II. in oppido Sichem Samariae, cui tunc nomen erat Flavia Neapolis, ***) et a prima aetate Gentilium sacris addictus fuit. †) Traduxit adolescentiam Justinus in literarum studiis, ac poëtis, oratoribus et historicis, ut mos erat, operam dedit, utilem aliquando ad Ethnicos refellendos futuram; at nullius disciplinae vehementius, quam philosophiae studio exarsit, qua in re divinae Providentiae ductum non agnoscere non possumus. Quippe cum ardentissimo veritatis inveniendae amore ductus omnes pedetentim philosophiae tunc vigentis scholas peragrasset Stoicorum, Peripateticorum, Pythagoraeorum, apud Platonicos demum substitit, tantumque profecit, cum idearum contemplatio alas quasi animo adderet, ut sublimius ascendendo ad sapientiam veram brevi se

---

*) Ita jam Tertullianus adv. Valentin. c. 5.

**) S. Methodius apud Phot. Cod. 234 (p. 488). Cf. Euseb. lib. 2. c. 13.

***) Justini Apolog. I. c. 1. — De anno, quo natus sit Justinus, Eruditi varias, at incertas proferunt conjecturas, ita ut inter a. Chr. 89. et 118. vagentur variae variorum opiniones, videsis Lumper l. c. p. 48. Nota.

†) Id luculenter patet ex Just. Dialog. c. Tryph. c. 28. c. 41. et Apolog. I. c. 53. Cf. Tillemont Note 3. sur S. Justin.

appropinquaturum, atque inde illico ipsum Deum conspecturum esse sibi persuaderet. Quem finem ut assequeretur, vitare hominum consortia et solitudinem consectari statuit. Locum itaque mari vicinum cum sibi elegisset, ibique solus deambularet, Senex quidam venerabilis, *) cujus in vultu comis residebat gravitas, sermones cum illo miscere coepit, quibus incipiendo a philosophiae definitione et ab iis veritatibus, quas philosophia Platonica summas agnosceret et suggereret, ejusque porro defectus illi commonstrando, eo demum transiit, ut ostenderet, ea, quae de his mysteriis neque Plato perspexerit, nec perspicere unquam possit ratio humana, revelata esse ministerio Prophetarum, quos ipse commendabat ab antiquitate, qua philosophos longe superant, a Spiritu S., quo afflante vaticinati sunt, ab eventu rerum praedictarum, a summa in edendis oraculis libertate et constantia, a miraculis, quibus vaticinia sua confirmarunt, ab ipsa denique oraculorum istorum sanctitate, Deum mundi creatorem ejusque Christum unice celebrantium. Tandem discedens Justinum hortatur, ut haec meditando prosequatur eorumque intelligentiam precibus a Deo postulet. **) Hoc colloquio et subsequente S. Scripturae lectione ac meditatione, juncta cum precibus ad Deum fusis, nec non consideratione constantiae Christianorum in cruciatibus perferendis ***) permotus Justinus, valere jussis philosophorum sectis, Christianam religionem amplexus Christique doctrinam aperte professus est, nullo jam periculi metu perterritus, †) pallio tamen philosophico retento, utpote quod eorum, qui scientias vel austerius vivendi genus, profitebantur, insigne erat. ††) Hoc sub habitu novus jam

---

*) Senex ille quisnam fuerit, disceptant Eruditi. Alii eum angelum divinitus missum fuisse suspicantur, ut Tillemont S. Justin Art. IV. (p. 351), alii Polycarpum eum fuisse volunt. Certe Justinus post illum congressum non amplius vidit hunc senem, Dialog. c. Tryph. c. 8.

**) Operae pretium est, haec omnia fuse relata ab ipso S. Justino in Dialog. c. Tryph. c. 2—8. cf. c. 23. apud ipsum relegere. Cf. Katerkamp's Kirchengesch. I. Bd. §. 28. S. 166—68, vergl. III. Bd. S. 66—70. Semisch I. Thl. S. 6—21.

***) Justin. Apolog. II. c. 12. cf. Euseb. lib. 4. c. 8.

†) Cf. Just. Dial. c. Tryph. c. 120.

††) Just. Dial. c. Tryph. c. 1, Cf. Euseb. lib. 4. c. 11. Phot. Cod. 125. Inde etiam philosophi nomen tulit S. Justinus. — De habitu philosophico ejusque significatione vid. Tertullian. de Pallio c. 6. Cf. Semisch I. Thl. S. 23. — Eundem morem

homo diversas peragravit regiones, Aegyptum scilicet, Asiam et Italiam, *) et ubicunque Apostolorum discipulos ac successores nactus esset, ab iis multa de Christo institutaque ab illo religione sciscitatus est; tum vero iterum, quotiescunque occasio oblata esset, verbum Dei omnibus praedicare sui officii duxit. **) Assiduam quoque operam posuit in evolvendis Scripturis sacris, ***) et ea Christianae doctrinae cognitione comparanda, quae homini erudito et ad religionis defensionem nato congrueret. Ubi autem se de omnibus plene edoctum sensit, ad impugnandos illico Gentiles, Judaeos ac haereticos omnis generis animum suum applicuit (cf. Dial. c. Tryph. c. 50.), cum clarissimis quibusque viris verbo aut scripto congredi solitus, nec paucos Deo et Ecclesiae lucratus. Romam bis profectus scholam ibi aperuit, †) Marcioni haeretico tum adhuc in Urbe superstiti fortiter restitit, cum jam antea volumen aliud contra omnes haereses emisisset. ††) Ephesi Tryphonem Judaeum secum disputantem devicit, neque dubitavit duas apologias, quarum fronti nomen suum inscripserat, ipsis Imperatoribus, infensis Christianorum hostibus offerre. Cum vero Ro-

---

jam ante S. Justinum retinuerat S. Aristides, Hieron. de viris illustr. c. 20.

*) Id evidenter probat Semisch Op. cit. p. 23 — 27. Cf. Prud. Marani Praefat. P. III. c. 7. n. 1.

**) Euseb. lib. 4. c. 11. Cf. Just. Dial. c. Tryph. c. 8. 58. 64. 82. et 125.

***) Quantum habuerit usum Scripturae S., declarat illius cum Judaeo Tryphone Dialogus, in quo immensam propemodum testimoniorum sylvam depromit, quam quidem memoriter in ipso congressu et colloquio recitatam fuisse necesse est; Scripturam quoque ipsam sic interpretatur, ut Judaicam pertinaciam perfringat, cf. Dial. cum Tryph. c. 58.

†) Euseb. lib. 4. c. 11. Hieronym. de viris illustr. c. 23. Acta Martyr. S. Justin. c. 2. et 3. Cf. Semisch S. 26—27. Note. Utrum S. Justinus etiam Presbyter fuerit, cum Veterum nemo id diserte adstruat, multum hodie disputatur; Presbyterum eum fuisse praeter alios affirmant Prud. Maranus Praef. P. III. c. 2. n. 1. Tillemont l. c. Art. VI. Mazoch. Disquisit. VII. in Acta Martyrii S. Justini ap. Galland. T. I. p. 725. Lumper P. II. p. 54—56. Möhler's Patrol. I. Bd. S. 191. Münchner Archiv, J. 1842 (S. 325). Negat vero cum aliis Semisch I. Thl. S. 23—24. Note.

††) S. Irenaeus adv. haer. lib. 4. c. 6. n. 2. Justin. Apolog. I. n. 27. Euseb. lib. 4. c. 11. S. Hieronym. l. c.

mae Crescentem, philosophum Cynicum, qui multa adversus Christianos blasphemabat, ceu hominem gulosum et mortis timidum, luxuriaeque et libidinum sectatorem argueret, tandem, quod dudum jam fore exspectaverat, Justinus ejusdem aemulatione et insidiis, quod Christianus esset, accusatus, remunerationem linguae fidelis martyrii munus accepit atque pro Christo sanguinem fudit. Quo autem anno mortem obierit, non omnino liquet; satis probabile est, eam anno circiter 167. post Christum contigisse. *)

§. 69.

S. Justini Scripta genuina. Apologiae duae.

Praeclara inter ingenii atque doctrinae S. Justini monumenta plena multiplicis utilitatis, quibus Ecclesiam mirifice illustravit, et quorum olim plurima in manibus Christianorum versabantur, alia sunt, quae hodie adhuc extant et merito genuina habentur, alia sunt, de quorum authentia haud levia moventur dubia, alia demum eaque haud pauca dudum injuria temporum periere. **) Opera S. Justini Martyris genuina sunt Apologiae duae et Dialogus cum Tryphone Judaeo.

I. Inter haec primum certe locum occupat *Apologia major seu prima,* ***) quam Romae scripsit (Eu-

---

*) S. Hieronym. l. c. S. Justin. Apolog. II. c. 3. Tatiani Orat. contra Graecos n. 19. Euseb. lib. 4. c. 16. Acta Martyrii S. Justini, quae a plerisque Criticis genuina habentur. Chronic. Alexandrin. (ed. Rader) p. 606. Euseb. Chronicon ad a. 13. Imp. Antonini. Cf. Semisch I. Thl. S. 16—18 und S. 47—55. Lumper P. II. p. 54.

**) Deperdita sunt insignia ejus contra Marcionem volumina et alius liber contra omnes haereses, volumen item contra Gentes, ubi de Daemonum natura sententiam suam exposuit et de plurimis quaestionibus, quae tam a nostris, quam a Gentilium philosophis agitari solent, uberrime disputavit, et alius liber, cui titulum: Psaltes (scilicet, uti videtur de Psalmodia christiana) fecit, et alius de anima etc. Vid. Euseb. lib. 4. c. 18. Hieron. l. c. c. 23. Phot. Cod. 125. Cf. Prud. Maran. Praefat. P. III. c. 3. n. 3—4. Lumper P. II. p. 124—27. Semisch I. Thl. S. 56—57. Fabric. Biblioth. Graec. Vol. VII. p. 67.

***) Apologia prolixior seu major in vulgatis editionibus, si Thirlbii Londinensem (a. 1722), Prud. Marani Parisiensem et Venetam, Gallandii in sua Bibliotheca Patrum omnesque posterio-

seb. lib. 4. c. 11.) circa a. 139. vel a. 150. ac Imperatori Antonino Pio ejusque filiis adoptivis Marco Aurelio et L. Vero atque Senatui Romano obtulit, petens, ut commentariis publicis inscriberetur, quod et factum est. *) Ea ab omnibus tamquam genuina agnoscitur. — Apologia haec ab ipso auctore in duas partes dispescitur (cf. n. 12. fin.). Pars I. (n. 1—12.) Christianos ab injusta persecutione defendendos suscipit; Pars II. (n. 13.—fin.) veritatem et praestantiam religionis Christianae, praesertim si comparetur religioni Gentilium, demonstrare instituit, quo iis, qui veritatem amant, persuadeat, ut eam in religione Christiana et agnoscant et amplectantur. In priori parte ostendit, justitiam, quam sectari profitentur Imperatores, exigere, ut non solius nominis causa puniantur Christiani et suppliciis afficiantur; nulla enim Christiano qua tali inhaerere crimina. Hunc in finem ostendit,

a) nec eos esse *atheos*, cum deos quidem Gentilium falsos, i. e. daemones non colant, sed potius Deum Patrem ejusque Filium et Spiritum S. adorent ac venerentur, seu Creatorem omnium rerum, auctorem fidei nostrae et immortalitatis largitorem;

b) nec ideo, quod *vetustum deorum cultum relinquant*, esse poena dignos, imo potius inanium deorum cultu rejecto recte et rationabiliter egisse Christianos, quandoquidem idololatria a malis daemonibus originem traxerit, nec idolorum cultu quidquam absurdius possit inveniri;

c) neque demum Christianos *hostes publicos* esse probat exponens, humanum regnum eos minime expectare, quin etiam eorum principia ad pacem et reipublicae tranquillitatem plurimum conferre, eos

---

res excipias, breviori postponitur adeoque *secunda* apud Theologos antiquiores (saeculi XVI. et XVII.) appellari solet. At omnium jam eruditorum consensu constat, eam Apologiam, quae in Justini Operibus antiquitus priori loco inserta fuit, re ipsa posteriorem esse. Hinc ubicunque Apologiam I. allegabo, semper prolixior erit intelligenda. Cf. Lumper P. II. p. 58 — 60.

*) Vid. Apolog. I. n. 56. Dial. c. Tryph. n. 120. Apolog. II. n. 4. 6. 8. — De anno, quo scripta fuerit haec prior apologia, duplex potissimum viget sententia, utraque argumentis haud contemnendis suffulta, cf. Semisch I. Thl. S. 64 — 74. Lumper P. II. p. 60—64. Prud. Marani Praefat. P. III. c. 5. n. 4.

denique subditorum officia omnia summa fide adimplere, ac pro Imperatorum etiam vera salute enixe precari (n. 1—13.).

In altera parte sequitur *demonstratio veritatis religionis Christianae* (n. 13.). Hanc autem Gentilibus ut veram et rationabilem (n. 13. et 53.) commendat 1) *ab effectibus*, quem in finem mirabilem totius vitae morumque mutationem delineat, quam ii prae se ferunt, qui a daemonum cultu recesserunt et fidem Christi amplexi sunt (n. 14.); 2) *a praestantia doctrinae morum* a Jesu Christo hominibus traditae, quem in finem eximia Jesu Christi praecepta de castitate, de dilectione omnium hominum, de patientia, veracitate, obedientia regibus praestanda, de tributis et vectigalibus solvendis etc. proponit (n. 15—17.); 3) *a praestantia doctrinae Christi theoreticae*, quem in finem retributionem omnibus futuram, animae immortalitatem, et corporum etiam resurrectionem ceu doctrinas Christianas allegat et probat (n. 17—20.); 4) ab illa *similitudine*, quae Christianae doctrinae de immortalitate et resurrectione, nec non de mysteriis vitae Jesu Christi inhaerere videtur cum nonnullis philosophorum et poëtarum placitis, licet haec illam ne eminus quidem attingant (n. 20—22.); 5) insuper veritatem religionis Christianae inde quoque haud obscure colligi posse adstruit, quod soli Christiani religionis suae profitendae et exercendae libertate non fruantur, nec non quod a cultu deorum, qui flagitia patrasse narrantur, ad purissimum unius Dei cultum, quamvis morte proposita, conversi huic se penitus consecraverint, demum quod nulla haereticos omnes persecutio infestet, ut adeo solam in Christianis veritatem a *daemonibus odio* haberi constet (n. 23 –26.); 6) denique luculento exemplo Gentilibus ostendit praestantiam religionis Christianae, quae scilicet *infantium expositionem*, Gentilibus passim usurpatam et permissam, nequaquam licere doceat (n. 27—29.). Ubi jam his omnibus praeparationis potius, quam demonstrationis causa praemissis (cf. n. 13. n. 14. n. 18. n. 20. n. 23. et n. 30.), Gentilium animos occupavit promtioresque reddidit, jam ipsam aggreditur demonstrationem (n. 30.), in eaque non tam ex miraculis, quae arti magicae tribuere possent Gentiles, sed ex certissimis ac firmissimis *prophetiis Incarnationem Filii Dei* tamquam dogma Christianorum principale et unicum religionis Christianae fundamentum demonstrat, quippe cum diu antea diversa vitae Jesu Christi mysteria, nativitas ex Virgine, miracula ab ipso patrata, mors in patibulo crucis, resurrectio et ascensio,

propagatio religionis christianae in mundum universum, reprobatio Judaeorum et fides Gentium in Jesum Christum fuerint praedicta (n. 30—53.), quod nonnisi Deo inspirante fieri potuerit (n. 13.). Porro ad confirmationem hujus demonstrationis ostendit, quam infirma et futilis sit tota Gentilium doctrina, si comparetur cum religione Christiana, quemadmodum sit ex scriptis Mosis et Prophetarum excerpta et per imitationem ad ludibrium expressa a daemonibus, qui et post Christi adventum ab hac imitatione non destiterint (n. 54—60.). Denique quo et innocentia Christianorum et veritas religionis Christianae clarius patescat, totam cultus divini rationem aperte exhibet accurate enarrans, quomodo Christiani initientur *baptismo*, quem pariter imitati daemones aspersiones et lavacra apud Gentes induxerint; dein etiam, quomodo consecretur *Eucharistia* et quid sit et quae tota series eorum, quae in religiosis Christianorum conventibus agantur, exponit (n. 61—67.) sicque operi suo admonitione ad Imperatores directa finem imponit (n. 68.). *) — Elucet in hoc opere eximia dicendi libertas sine temeritate, summa in Imperatores reverentia sine assentatione; sic autem communem causam S. Martyr defendit, ut qui veritatem apud antiquos libenter investigant, ii in hoc eximio monumento doctrinam et mores ac instituta veterum Christianorum oculis subjecta spectare et perspicere possint.

II. Alteram quoque scripsit *Apologiam breviorem* seu *secundam*, quam successoribus ejusdem Antonini, M. Aurelio et L. Vero tradidit intra annum 161 — 166. **) Occasionem eidem praebuere et persecutio gravissima sub

*) Subjungi solent in plerisque editionibus huic Apologiae tres epistolae, una Hadriani, altera Antonini, tertia Marci Aurelii in gratiam Christianorum datae; harum primam ab ipso Justino subjunctam fuisse constat; alteram ex Eusebii historia huc translatam fuisse, probabilis est conjectura; tertiam vero confictam esse, hodie fere communis est sententia, cf. Prud. Maran. Praef. P. III. c. 5. n. 5. Tillemont Note XI. sur S. Justin. Mazoch. Disquis. in Galland. T. I. p. 728—31.

**) Euseb. lib. 4. c. 16. et 18. S. Hieronym. de viris illustr. c. 23. Phot. Cod. 125. Cf. Prud. Maran. Praefat. P. III. c. 8. n. 4. Apologiam hanc oblatam esse Antonino Pio circa a. 150. alii contendunt, iisdem Veterum (Euseb. et Hieron.) locis parum perspicuis nixi, ut Galland. T. I. Prolegom. c. 17. Sect. III. et c. 19. n. 2. Cf. Lumper P. II. p. 76 — 82. Semisch I. Thl. S. 74—75.

M. Aurelio exorta, ac praesertim insigne quoddam injustitiae et crudelitatis specimen contra Christianos Romae editum. *) Apologia haec, quae certe posterior est (cf. n. 4. 6. 8.), tamquam appendix et supplementum prioris, quae in tabulariis publicis deposita **) adeoque satis nota erat, considerari potest. In ea, quum ab initio conditionem Christianorum tristissimam exemplis quibusdam adductis depinxisset (n. 1. 2.) et Christianorum hostem Crescentem philosophum acrius perstrinxisset (n. 3.), duas potissimum Ethnicorum objectiones diluit. Ad priorem quippe objectionem, cur non sibimet ipsi mortem inferant Christiani, ut citius ad Deum perveniant (cf. Apolog. I. n. 8.), egregio plane modo rationem reddit Justinus, cur nihil ejusmodi faciant, interrogati tamen intrepide et constanter fidem suam confiteantur (n. 4.). Alteram vero objectionem, Deum, si vere esset adjutor Christianorum, non permissurum, ut ab improbis opprimantur et occidantur, nonnihil fusius ita dissolvit Justinus, ut rem hanc profundius et solidius discutiens ostendat, ex hac persecutione a Deo permissa majorem Dei in daemones malos potentiam, ejusque sapientiam et justitiam relucere, veritatem quoque et praestantiam religionis Christianae atque Christianorum innocentiam inde magis conspicuam fieri, qua occasione et de libero hominis arbitrio et de aeternis improborum in gehenna poenis disserit (n. 5—13.).

§. 70.

Continuatio. Dialogus cum Tryphone.

III. Non satis habuit S. Justinus, fortiter impugnasse Gentiles, ut agnita religionis Christianae veritate et praestantia eandem et ipsi profiterentur, sed et Judaeos pari zelo animatus ad religionem Christianam pertrahere conatus est. Hunc in finem ab illo post Apologiam I. ***) compositus est *Dialogus cum Tryphone*, omnium tunc temporis Judaeorum celeberrimo, qui ortus est ex disputatione, quam habuit Ephesi per duos conti-

*) Justin. Apolog. II. n. 1. 2.

**) Justin. Dial. c. Tryph. n. 120. cum nota Prud. Marani.

***) Vid. Dial. c. Tryph. n. 120. cf. Apolog. I. n. 26. et n. 56.

nuos dies cum isto Judaeo, *) quamque postea per otium forsan emendatam literis mandavit, sicuti promiserat Tryphoni ejusque sociis. **) Dialogus iste haud incerta Veterum auctoritate S. Justino adjudicatur, et cetera omnia ab illo vere hunc tractatum esse conscriptum aperte testificantur. ***) In hac disputatione contra Judaeos habita cum Tryphone, postquam in Prooemio occasionem hujus colloquii suamque conversionem ad religionem Christianam narravit (n. 1 — 9.), Trypho objecit, quod Christiani legem Dei, datam per Mosen, non observent, deinde etiam quod, cum spem suam ponant in homine crucifixo, semet tamen aliquid boni a Deo consecuturos esse sperent, quamvis legem a Deo latam non custodiant (n. 10.). Huic itaque occurrens Justinus agit primum de lege Veteris Testamenti, probatque Legem Veterem Vetusque Testamentum esse abrogatum per Legem et Testamentum Novum. Quod ut Judaeis persuadeat, triplicis generis praecepta in Lege Veteris Testamenti contineri statuit; alia scilicet ad Dei cultum et justitiae observationem esse data, et haec ut vere adimpleantur, non secundum literam, sed secundum spiritum esse intelligenda et observanda, eaque ratione a solis Christianis, qui justitiam non in observatione quorundam externorum rituum, sed in fide et bonis operibus collocent, Dei gratia adjuvante observari, qui idcirco etiam haereditatem vitae aeternae adepturi sint; alia vero ob duritiam cordis populi Judaici praescripta fuisse, ne in idololatriam laberentur Deive obliviscerentur, et haec jam non esse necessaria; demum alia ad Christi mysterium respicere, qui tamquam Deus ab omnibus adorandus atque homo in cruce passus et a Prophetis praedictus et a Lege praefiguratus fuerit, et haec ultima necessario in ipso Messiae adventu tamquam fine suo desinere. Porro etiam inde, quod multi ante legem Mosaicam justi fuerint, evincit, legem Mosaicam non esse omnino necessariam (n. 11—47.). — Tum Justinus ad alterum objectionis caput transit, scilicet incredibile esse nec cum Ve-

---

*) Euseb. lib. 4. c. 18. Hieron. l. c.

**) Dial. c. Tryph. n. 80. Cf. Lumper P. II. p. 88—91. Semisch. I. Thl. S. 100—104.

***) Euseb. lib. 4. c. 18. Hieronym. l. c. Cf. Semisch I. Thl. S. 75 — 100. — Integritas Dialogi hujus a nonnullis in dubium vocata strenue defenditur a Prud. Marano Praefat. P. III. c. 7. n. 5.

teris Testamenti Scriptura convenire, Messiam esse ipsum Deum, non tamen Patrem, Deumque hominem factum et ex Virgine natum esse, ipsum denique tam ignominiosam mortem crucis subiisse, cum ab ipsa lege Mosis maledictus appelletur omnis, qui pendet in ligno. Has difficultates soluturus primo quidem duplicem Christi adventum necessario distinguendum docet, alterum tamquam despecti et passibilis hominis jam factum, alterum gloriosum tamquam Judicis futurum atque demonstrat ex prophetia Patriarchae Jacob luculenter adimpleta, Jesum esse Messiam a Deo promissum; tum a Tryphone interpellatus probat, praesertim ex Theophaniis Veteris Testamenti, Filium Dei ante omnia tempora cum Deo Patre extitisse tamquam verum Deum, quoad personam tamen a Patre distinctum; hunc eundem porro secundum voluntatem Dei non communi hominum more, sed ex Virgine natum esse, sicut ab Isaia Propheta (c. 7.) praedictum est; denique etiam ostendit, Messiam in ligno crucis ignominioso esse moriturum, tum in typis legis Mosaicae adumbrari, tum maxime ex Psalmo 21. patere, quem totum explicat eaque occasione etiam Christi resurrectionem a prophetis fuisse praedictam paucis indicat (n. 48—108.). — Hinc Justinus ad tertiam Judaeorum objectionem transit, quare scilicet Christiani a Gentilibus non separentur; eamque destruit ostendens, prout Jesus promissus Messias sit et Salvator mundi, ita eos, qui credunt in Illum, haeredes promissae in illo benedictionis, verum spiritualem Israel, ac populum Dei esse, ad quamcunque demum gentem pertineant. Istud porro ita declarat, Redemptionem Christi, sanguine ejus et morte peractam, Novumque Testamentum non ad unum populum, sed ad omnes gentes extendi, quarum ideo conversio et adoptio, et Judaeorum ex parte saltem reprobatio dudum a prophetis praedicta fuerit; abhinc omnes, qui in Christum crediderint, juxta vaticinia prophetarum novum populum esse, Judaico longe praestantiorem, eosdem pariter numerosum genus esse, Abrahae ejusque filio et nepoti promissum, hinc etiam benedictionem in semine Abrahae (i. e. Christo) promissam non ad Judaeos eorumve proselytos, sed ad Christianos spectare, qui veri sunt Israelitae et filii Dei, et laetantur cum populo Dei antiquo, ut prophetae praedixerunt, ac vocationem suam morum sanctitate comprobant, cum Judaei summa semper impietate Deum offenderint adhucque offendant, qui denique promissam populo Dei haereditatem aeternam accepturi sunt (n. 109—140.). Addita demum exhortatione ad

conversionem Judaeorum finit opus. Dialogus hic ob summa Christianae doctrinae dogmata solide ac diligenter pertractata in maximo semper ab omnibus habitus est pretio; praesertim vero ibi loci omnes prophetici de Christo, quibus usa est antiqua Ecclesia et quos ipsi Judaei ceu tales agnoverunt (Dialog. n. 89.), proferuntur et explicantur, Psalmi Messiani explanantur, addita demonstratione, eos in nullum alium, sive Salomonem, sive Ezechiam, nisi in solum Christum convenire; typi quoque Veteris Testamenti plurimi egregie et ingeniose dilucidantur.

§. 71.

S. Justini Opera dubia.

Opera haec talia sunt, ut, quamvis S. Justini esse possint, testimonia tamen Veterum, quae pro iisdem faciunt, vel dubia sint, vel omnino nulla, atque insuper stylus, cogitandi ratio et sententiae quaedam singulares genuinis S. Justini Operibus adeo dissimiles sint, ut haud leve de authentia dubium animo ingerant. Huc pertinent

1) *Oratio ad Graecos* (λογος προς Ἑλληνας),

2) *Cohortatio ad Graecos* (λογος παραινετικος προς Ἑλληνας),

3) *Tractatus de Monarchia* (περι μοναρχιας) seu *de Unitate Dei.*

Oratio ad Graecos *) seu Gentiles brevis est expositio rationum, quibus adductus Gentiles missos fecit et factus est Christianus. Rationes autem istae sunt turpitudines et scelera, quae ab Homero et Hesiodo, Gentilium Theologis, de diis atque heroibus suis referuntur, cultus ejusmodi diis conveniens et moribus perniciosus, religionis vero Christianae praestantia, ad quam amplectendam eos impense hortatur.

---

*) De ejus authentia cf. Prud. Maran. Praef. P. III. c. 2. n. 2. („Nemo illam abjudicat S. Martyri, nec profecto videtur abjudicanda"). Lumper P. II. p. 101—7. Möhler I. Bd. S. 224. Semisch I. Thl. S. 163—67.

Cohortatio ad Graecos, *) cujus scopus est demonstrare, verae religionis cognitionem non a Graecis scriptoribus, sed a Prophetis petendam esse (n. 34—36.), duabus potissimum partibus constat, quarum prima S. Martyr demonstrat, nihil de vera religione ex scriptoribus Graecis sive poëtis, sive philosophis plurimum inter se dissentientibus cognosci posse, eosque magistros Graecorum multo recentiores esse magistris Christianorum, Moyse scilicet aliisque, qui inter se concordes scientiam religionis a Deo acceperunt revelatam (n. 1—13.); altera autem parte ostendit, si quid veri dixerint scriptores Graeci, Plato, Homerus aliique, id ad commendationem Christianae religionis valere, utpote haustum ex Hebraeorum fontibus, quod pluribus illustrat exemplis, ex. gr. de unitate Dei, „quod primum est verae religionis insigne;" etc. (n. 14—38.).

Tractatus de Monarchia **) unum solum verum Deum esse, eumque justissimum fore omnium hominum judicem, demonstrat ex solis testimoniis, non omnibus tamen genuinis, Graecorum poëtarum atque Platonis; hincque infert, missis falsis Gentilium diis soli vero et immutabili Deo adhaerendum esse..

Nec immerito huc refertur *Fragmentum de Resurrectione*, quod praeclarissima continet futurae resurrectionis corporum argumenta et a quibusdam, cum omnibus suis partibus absolutum sit, et nec exordio careat, nec conclusione, integrum potius opusculum, quam fragmentum esse putatur. ***)

---

*) De ejus authentia cf. Prud. Maran. Praef. P. III. c. 2. n. 2. 3. 4. Tillemont T. II. Note VI. sur S. Justin. (p. 645 — 46). Lumper P. II. p. 101—4. Möhler I. Bd. S. 224—26. Semisch I. Thl. S. 105—145.

**) De ejus authentia cf. Prud. Maran. l. c. n. 6. Tillemont T. II. Note VII. sur S. Justin. (p. 646—47.) Lumper P. II. p. 107—110. Möhler I. Bd. S. 222 — 24. Semisch I. Thl. S. 167 — 72.

***) Cf. Prud. Marani Admonitio in Partem II. Append. Opp. Justini (p. 631—32). Lumper P. II. p. 127—30. Semisch I. Thl. S. 146—61. — Fragmentum hoc, sicut alia plura, inter Parallela S. Joanni Damasceno tributa graece servatum est. — Alia quaedam S. Justini Fragmenta habentur in ejus Opp. ed. Prud. Marani Append. P. II. (p. 636—49).

Nota. Opera supposititia notatu digniora sunt: *Epistola ad Zenam et Serenum*, *Expositio rectae Confessionis* (quae Nestoriana fidei expositio nonnullis videtur et a quibusdam Veterum nomine *libri tertii de Trinitate* S. Justino philosopho et martyri adscribitur, de quo titulo cf. P. Marani Admonit. Operi huic praemissa), *Quaestiones et Responsiones ad Orthodoxos* (quo in Opere nonnulla Pelagianam haeresin redolent), *Quaestiones Christianorum ad Graecos et Graecorum ad Christianos*, denique *Confutatio quorundam Aristotelis dogmatum.* Haec omnia Opera spuria saeculo quinto originem suam debere videntur. Extant gr. et lat. in Append. I. Opp. S. Justini ed. Prud. Marani, qui et singulis eruditas Admonitiones praemisit. Cf. Lumper P. II. p. 111—23. Möhler I. Bd. S. 227—33.

§. 72.

S. Justini M. doctrina et character.

Praeclara fidei Catholicae documenta in scriptis S. Justini passim obvia sunt, ex quibus aliqua adnotasse sufficiat:

1) *Liberum hominis arbitrium* disertis verbis adstruit, *praedestinationem absolutam* ad poenas aeternas rejicit et *justificationem* in vera peccatorum remissione collocat, dicens: „Deum, cum angelos et homines suae voluntati parere vellet, liberos ad justitiae observationem creare voluisse, indita eis ratione, qua eum cognoscerent, a quo creati sint, et imposita hac lege, ut ab eo judicarentur, si praeter rectam rationem facerent; quam ob rem per nos ipsi (i. e. nostra propria culpa) homines et angeli improbitatis arguemur, nisi poenitentiam occupemus. *) Quodsi Verbum Dei praedicit omnino quosdam angelos et homines punitum iri, idcirco haec praedicit, quod eos citra ullam immu-

*) His verbis aperte innuit, non solum liberos creatos homines, sed adhucdum etiam liberos existere, quod et alibi diserte affirmat, cf. Dialog. c. Tryph. n. 140. et n. 102. (πεπλανημένου αὐτεξουσίου) et n. 88. item Apolog. I. n. 43—44. cf. n. 28. Apolog. II. n. 7.

tationem improbos futuros praenosceret, nequaquam autem quod eos tales fecerit. Quapropter si poenitentiam agant, licet omnibus, quicunque voluerint, misericordiam a Deo consequi, eosque beatos Scriptura praedicat his verbis: *Beatus cui non imputaverit Dominus peccatum;* id autem hanc vim habet (τοῦτο δὲ ἐστιν), ut peccatorum poenitentiam agens peccatorum a Deo remissionem (ἄφεσιν) accipiat, nequaquam autem, quemadmodum vosmetipsos decipitis, et alii quidam vobis similes, qui dicunt etiamsi peccatores sint, Deum tamen, modo eum cognoscant, non imputaturum illis peccatum.“ Dial. c. Tryph. n. 141. Cf. Concil. Trid. Sess. 6. can. 5. 6. 17. 11. et 14.

2) *De merito bonorum operum* haec statuit: „Edocti a prophetis poenas et supplicia ac bonas remunerationes pro meritis actionum cujusque irrogari, verum esse confirmamus. — Fatum ineluctabile illud esse dicimus, his, qui bona eligunt, merita praemia, his vero, qui contraria, debitam mercedem.“ Apolog. I. n. 43. Cf. Concil. Trid. Sess. 6. cap. 16. et can. 26. et 32.

3) *Vera et realis Jesu Christi in sanctissimo Eucharistiae sacramento praesentia* his verbis ab eo docetur: „Neque ut communem panem, neque ut communem potum ista (Eucharistiam) sumimus, sed quemadmodum per Verbum Dei caro factus Jesus Christus Salvator noster et carnem et sanguinem habuit nostrae salutis causa; sic etiam illam, in qua per precem verba ipsius continentem gratiae actae sunt (quae per precem . . . consecrata est) alimoniam, ex qua sanguis et caro nostra per mutationem aluntur, incarnati illius Jesu et carnem et sanguinem esse edocti sumus. *) Apolog. I. n. 66. Cf. Concil. Trident. Sess. 13. cap. 1. et can. 1. et 11.

4) *Eucharistiam* quoque *sacrificium* esse, conceptis verbis declarat: „Qui per illius (i. e. Christi) nomen sacrificia (θυσίας) ipsi offerunt ea, quae a Jesu Christo praescripta, i. e. quae in Eucharistia panis et calicis a Christianis in omni terrarum loco

*) Locus hic perbene explicatur in Lamper P. I. p. 194 seqq. et Möhler I. Bd. S. 244—47. Prud. Maran. Praef. P. II. c. 9.

offeruntur, hos omnes in antecessum Deus gratos sibi esse testatur.“ *) Dial. c. Tryph. n. 117. Cf. n. 41. Cf. Concil. Trid. Sess. 22. cap. 1. et can. 1.

Ceterum in quibusdam S. Justinus a veritate paululum aberravit. Sic praeter dogmata de Chiliasmo, angelos cum mulieribus stupri consuetudinem habuisse et supplicia daemonum ad extremum et generale judicium esse dilata existimavit; verum hi naevi, qui communes ei cum pluribus aliis antiquis Patribus fuere, nihil auctoritati illius detrahunt. **) Nonnulla vero in ejus Operibus deprehendere licet, quae benigna interpretatione indigent, ut quae de materiae creatione, de cultu angelorum et astrorum, de salute aeterna eorum Gentilium, qui secundum rationem vixerunt, de animarum statu usque ad resurrectionem et extremum judicium, de jurejurando Christianis omnino prohibito profert. ***) Sunt etiam, qui asserant, negasse illum praecipuum Christianae religionis dogma, Verbi nempe aeterni divinitatem, ipsumque hanc de Verbo doctrinam in Platonis schola excepisse atque exinde primum Platonismum in Ecclesiam invexisse; sed illi nonnisi partem quamdam doctrinae S. Justini considerant, cum ipse Verbum esse Deum a Patre distinctum, non tamen separatum clare fateatur atque Platonis et S. Justini doctrina de Verbo Dei longe inter se discrepet. †) Scribendi genus in Apologiis, quae ad Gentiles diriguntur, vehemens est; vir quippe loquitur, cui de causae suae bonitate omnino persuasum est, qui fratrum amore ac ardenti pro gloria Dei fervore animatus est: illud vero, quo cum Judaeis disputat, gratiam quamdam habet, quae dialogorum propria est, sed in utriusque generis scriptis idearum nexus haud raro obscurus est, eo quod frequentes digressiones, quas suis in ratiociniis admittit, facile lectorem adeo perturbent, ut sine magna attentione et iterata lectione vix rerum ne-

*) Lumper P. II. p. 203 seqq. Möhler I. Bd. S. 247—49. Prud. Maran. Praef. P. II. c. 10.

**) Cf. Prud. Maran. Praef. P. II. c. 13. n. 3. 4. Lumper P. II. p. 279—86.

***) De his cf. Prud. Maran. Praef. P. II. c. 2. 3. 4. 11. 12. 13. Lumper P. II. p. 261 seqq.

†) Cf. Prud. Maran. Praef. P. II. c. 1. Lumper P. II. p. 274—77. p. 139 seqq. p. 311—16.

xum perspicere valeat. A se dicta rationibus quidem et argumentis sat validis confirmat, quae tamen non semper pro rei dignitate persequitur, verum subinde et infirma argumenta adhibet. Maxime in Lege Mosaica et Prophetis eruditus divinarum Scripturarum, quas singulari cum devotione cultuque prosequutum fuisse ex ejus scriptis passim elucescit, scientia excelluit; hinc innumerae propemodum illae sacrarum literarum ejus in Operibus allegationes atque expositiones. *) Rhetoricae artis non valde studiosus erat, utpote qui in scriptis suis veritatem non quidem sine nervis, nec sine summa vi ingenii defendit, at nulla prorsus orationis ornamenta ad illius defensionem adhibenda existimavit. **)

Editiones: Rob. Stephanus primus omnia Justini Opera ed. graece Paris. 1551. fol. Eadem gr. et lat. edidit F. Sylburg. Heidelberg. 1593. fol. (haec editio recusa Paris. 1615. et iterum 1636. ac Coloniae 1686). Editio optima: S. Justini M. Opera omnia; nec non Tatiani oratio etc. gr. et lat. ed. Prud. Maranus ex Congreg. S. Mauri Paris. (et Hagae Comitum) 1742. fol. (recus. Venet. 1747. fol. item inter Opera polem. Patrum graecorum cura Fr. Oberthür Wirceburg. 1777. II Voll. in 8°.; haec postrema tamen editio caret Praefatione, Notis et Opp. spuriis). — Utramque Apologiam et Dialogum gr. et lat. ed. St. Thirlbius Londini 1722. fol. — ed. A. Galland. in Biblioth. Vett. Patrum T. I. p. 411 —608. — ed. C. Otto Jenae 1842. II Tomi. 8°. — Justini Apologiae ed. J. Braun (graece in usum praelectionum) Bonnae 1830. 8°. — Plura de Justini Editionibus dabit Prud. Marani Praefat. P. I. et J. A. Fabricii Biblioth. Graec. Vol. VII. p. 69—70 et inde a p. 54—66 sparsim.

§. 73.

Appendix ad S. Justinum. Reliqui hujus saeculi Apologiarum auctores.

Complures alii eodem saeculo vel ante, vel post S. Justinum apologias pro Christianis conscripserunt, qua-

*) Cf. A. Zastrau D. de Justini Martyris studiis biblicis. Vratislav. 1832. 8°.

**) Cf. Phot. Cod. 125. Semisch I. Thl. S. 203—228.

rum tamen aliae dudum interciderunt, alia utpote a viris, quos Ecclesia tamquam Sanctos Patres non agnoscit, profectae non eadem, qua Opera S. Justini auctoritate gaudent.

I. In priorem classem veniunt S. Quadratus, S. Aristides, Melito Sardensis, S. Apollinaris, et Miltiades.

S. *Quadratus*, Apostolorum discipulus, Episcopus Atheniensis, qui persecutione sub Hadriano grassante, ecclesiam grandi terrore dispersam fide et industria sua congregavit, librum pro Christianae religionis defensione valde utilem, plenumque ratione et fide et Apostolica doctrina dignum Imperatori tradidit a. 126. sicque persecutionem sedavit. *) — S. *Aristides*, Atheniensis philosophus eloquentissimus, eodem tempore Hadriano Imperatori Apologeticum pro Christianis obtulit, contextum philosophorum sententiis. **) — Post S. Justinum vero *Melito Sardensis* Episcopus praeter alia plurima Opera diversi argumenti librum quoque M. Aurelio Imperatori pro Christiano dogmate dedit circa a. 170. ***) — Eodem tempore floruit S. *Claudius Apollinaris*, Hierapolitanus in Phrygia Episcopus, qui eidem M. Aurelio insigne volumen pro fide Christianorum dedit et libros quinque adversus gentes elucubravit, atque alia multa varii argumenti Opera confecit. †) His denique accenseri potest *Miltiades*, qui altero hujus saeculi dimidio duos libros adversus Gentes scripsit et Imperatoribus M. Aurelio et

---

*) Euseb. lib. 3. c. 37. lib. 4. c. 3. et c. 23. lib. 5. c. 17. S. Hieron. de viris illustr. c. 19. et epist. 70. n. 4. Phot. Cod. 162. Cf. Galland. Biblioth. T. I. Prolegom. c. 13. et p. 330 (unicum, quod hodie extat, fragmentum). Lumper P. I. p. 374—82.

**) Euseb. lib. 4. c. 3. S. Hieron. de viris illustr. c. 20. et epist. 70. n. 4. Cf. Lumper P. I. p. 382—83. Penitus deperdita est etiam haec insignis apologia.

***) Euseb. lib. 4. c. 26. et lib. 5. c. 24. S. Hierom. de viris illustr. c. 24. et ep. 70. n. 4. Porro Melitonis omnia Opera, si pauca quaedam fragmenta excipias, interciderunt. Cf. Galland. Biblioth. P. I. Prolegom. c. 24. et p. 677—79. Lumper P. III. p. 11—25.

†) Euseb. lib. 4. c. 26. et 27. lib. 5. c. 5. 16. et 19. S. Hieronym. de viris illustr. c. 26. et epist. 70. n. 4. Phot. Cod. 14. Pauca nonnisi fragmenta illius ab interitu servata sunt. Cf. Galland. T. I. Prolegom. c. 25. et p. 680. Lumper P. III. p. 26—37.

L. Commodo Apologeticum dedit. *) Iidem porro et contra Judaeos et contra haereticos pro veritate fidei Catholicae insigni cum laude decertarunt; Opera vero eorum tam apologetica, quam reliqua interiere.

II. Alii vero, qui pro Christi fide apologias scripserunt ad nostram usque aetatem conservatas, non sunt, nisi Scriptores ecclesiastici, quorum Opera paucis hic indicabo.

Tatianus Assyrius, Gentilis antea, philosophia artibusque ac disciplinis Graecorum diligenter excultus, ac multis peragratis regionibus Romam delatus ibi Christo nomen dedit, Justini Martyris sectator factus et florens in Ecclesia, quamdiu ab ejus latere non discessit. Post ejus obitum vero tanti praesumtione magistri elatus et eloquentiae tumore inflatus novam condidit haeresin Encratitarum. Hic porro infinita scripsit volumina, ex quibus ***Oratio contra Gentes*** inter omnia Opera ejus eminet atque sola ad nostram pervenit aetatem, **) quae Romae elucubrata, forte etiam publice coram auditoribus pronuntiata fuisse videtur haud adeo diu post Justini obitum, cum adhuc orthodoxus esset auctor. Ea in oratione demonstrat Tatianus praestantiam et antiquitatem Christianae religionis non sine salibus et aculeis in adversarios; et quidem in parte I. interiora religionis dogmata apertius exponit, ut illius praestantiam demonstret; ac pluribus edisserit, quid de Deo ejusque Verbo, quid de mundi creatione et corporum resurrectione, quid de hominis lapsu et de lapsus reparandi modis Christiani sentiant, ac tandem haec instituta comparat cum Ethnicorum institutis (n. 1—30.). In parte II. Christianam philosophiam longe antiquiorem esse Graecorum institutis demonstrat, adductis in exemplum Mose et Homero (n. 31—42.). In hac oratione, licet admodum varia minimeque vulgari eruditione sit referta, stylus tamen, quamvis haud inelegans sit, magis tamen politus et elaboratus, ac con-

---

*) Euseb. lib. 5. c. 17. et 28. S. Hieronym. de viris illustr. c. 39. et ep. 70. n. 4. „Miltiades ecclesiarum sophista" vocatur a Tertull. adv. Valentin. c. 5.

**) S. Irenaeus adv. haeres. lib. I. c. 28. Euseb. lib. 4. c. 16. et 29. lib. 5. c. 13. S. Epiphan. haer. 46. S. Hieronym. de viris illustr. c. 29. Cf. Prud. Marani Praefat. P. III. c. 10. 11. et 12. Galland. T. I. Prolegom. c. 20. Lumper P. II. p. 317 seqq.

cinnior aptiorque argumentorum ordo et dispositio non immerito desideratur, cum Tatianus ad instar magistri sui S. Justini in plures passim et aliquando longissimas excurrat digressiones. *)

Athenagoras, philosophus Atheniensis, de cujus vita Veteres omnes altum tenent silentium **) nisi quod Philippus Sideta, auctor Graecus saeculi V., cujus vero exigua admodum est auctoritas, praefuisse illum primum scholae Alexandrinae narrat, Imperatori M. Aurelio ejusque Filio Commodo apologiam obtulit circa a. 177., ***) quae inscribitur: *Legatio pro Christianis* (*πρεσβεια περι Χριστιανων*, propr. deprecatio, Schutzschrift). Haec apologia afficta Christianis crimina, Atheismum (n. 3—30.), nefandos concubitus (n. 31—34.) et epulas Thyesteas (n. 35—36.) singillatim praeclare refutat, ita tamen, ut potissimum Atheismi criminationem convellat; quem in finem Christianorum doctrinam de uno Deo exponit et probat, ostenditque, quare Christiani sacrificia cruenta non offerant, et quibus ex causis deorum cultum abjecerint, omnia Ethnicorum effugia scite praecludens. S. Justinum, quocum multa ei sunt communia, longe superat Athenagoras expolito dicendi genere, ordinis venustate, et peracutis ad captandam benevolentiam circuitionibus. †) Quodsi non tam multa e Scripturis et Christi mysteriis

---

*) Editio optima extat in edit. Maurina Opp. S. Justini (vid. §. 72. p. 221), recusa etiam in Opp. Patrum Graecorum polemicis (ed. Oberthür) Vol. III. Wirceburgi 1778. et in Galland. Biblioth. T. I. p. 627—71. Praeclara quoque est editio Oxonii 1700. 8°. accurata per W. Worth. De Tatiano cf. Tatianus der Apologet, von H. A. Daniel. Halle 1837.

**) Eusebius et Hieronymus nullam omnino Athenagorae mentionem faciunt; de illo dumtaxat loquuntur S. Methodius apud Epiphan. haer. 64. n. 21. et apud Phot. Cod. 234. (p. 480) et Phil. Sideta in Fragmento quodam, quod refert Dodwellus in calce Dissertatt. ad Irenaeum.

***) Id vero tum ex inscriptione apologiae illius, tum ex aliis internis indiciis (vid. c. 1. 18. et 37.) recte concludere licet. Cf. Prud. Maran. Praefat. P. III. c. 13., quocum consentiunt Baronius, Petavius, Tillemont, L. Mosheim; alii, ut Pagius et Dodwellus eam M. Aurelio et L. Vero circa a. 166. inscriptam contendunt. Cf. etiam Galland. T. II. Prolegom. c. 1. Lumper P. III. p. 50 seqq. Leyseri Dissert. de Athenagora. Lipsiae 1736. 4°. D. v. Hoven de inscriptione et vera aetate πρεσβείας Athenagorae pro Christianis. Lips. 1754. 4°.

†) Cf. Möhler. I. Bd. S. 271—72.

repetit Athenagoras, quam S. Justinus, haud immerito petitis potius e ratione argumentis unitatem Dei et simulacrorum cultus stultitiam demonstrare, hisque praecipue immorari voluisse videtur, quia hanc disputandi rationem philosophi Imperatoris auribus gratiorem atque efficaciorem fore sperabat. — Postea tamquam apologiae supplementum conscripsit praeclarum Opus *de resurrectione mortuorum*. *) Hunc librum apte dividit Athenagoras in duas partes, quarum priori evellit ex animis praejudicatas opiniones et objecta ab adversariis refellit (n. 1—11.); altera vero doctrinam Christianam argumentis confirmat (n. 11—25.). Utraque parte et possibilitatem et veritatem resurrectionis corporum tam luculentis solidisque probat argumentis ex sola ratione petitis, tam nativo et perspicuo exponit ordine arctoque nexu, ut hac de materia vix melior inveniatur tractatus, nec antiquo, nec recentiori Ecclesiae aevo. **)

S. Theophilus Antiochenus natus ac institutus in superstitionum ethnicarum tenebris, lectione S. Scripturae ad religionem Christianam adductus est. ***) Is postmodum altero hujus saeculi dimidio ad sedem Antiochenam evectus est, quo in munere profligandis et a grege suo arcendis haereticis sedulam navavit operam, multa exaravit scripta, etiam exegetica, †) et circa a. 186. in pace quievisse videtur. ††) Ex omnibus ejus scriptis supersunt tantummodo *tres ad Autolycum libri*, institu-

*) Cf. Legat. pro Christ. n. 36.

**) Editio optima utriusque operis extat in edit. Maurina Opp. S. Justini (ut supra p. 224 Not. *) et in Galland. Biblioth. T. II. p. 1—58. Egregiae quoque sunt editiones Oxonii 1706, per Ed. Dechair; et Longosalissae 1774, per J. G. Lindner (sola Legatio graece). Plura de hoc auctore dabit Th. A. Clarisse Comment. de Athenagorae vita, scriptis et doctrina. Lugd. Batav. 1819. in 4°.

***) Theoph. ad Autolyc. lib. I. n. 14.

†) Apud S. Hieronymum non semel mentio fit Commentarii in Evangelia sub nomine Theophili; qui tamen hodie extat, omnium consensu supposititius habetur, cf. Lumper P. III. p. 146—48.

††) Euseb. lib. 4. c. 20. et 24. S. Hieronym. de viris illustr. c. 25. Cf. Prud. Marani Praefat. P. III. c. 15. Lumper P. III. p. 127 seqq. Galland. Biblioth. T. II. Prolegom. c. 4. A. Butler: Leben der Väter und Märtyrer. 18. Bd. S. 11—22 (ubi et de Tatiano atque Athenagora sermo habetur).

tionem fidei continentes, „profanae et sacrae eruditionis promtuarium;" scripti sunt libri isti post a. 180. His in libris Theophilus Autolyco, amico suo Gentilium sacris impense addicto, ast erudito et veritatis amantissimo, demonstrare aggressus est, veram esse doctrinam Christianam, gentilem vero superstitionem innumeris scatere absurditatibus, atque omnes sensim amico suo adimit scrupulos, ostendens, etiam Christianos Deum suum certa quadam ratione videre, etsi visibilia ejus simulacra non habeant, scilicet per fidem, et aliquando visione fruituros esse post resurrectionem, quam ei pluribus demonstrat (lib. I.); deinceps non esse insanam Christianorum doctrinam, probat ex absurda, varia sibique contraria Gentilium de rebus divinis doctrina, cui opponit praeclaras in Scripturis Veteris Testamenti ubique obvias doctrinas de quibuscunque summi momenti quaestionibus (lib. II.); denique ut ei patescat, Christianos nec turpia illa scelera ipsis toties objecta committere, nec recentem esse sectam, eorum innocentiam, et antiquitatem primaevam scriptorum Veteris Testamenti fusius probat (lib. III.). — Rationes ejus solidae sunt et stringentes, stylus cum primis perspicuus et elegans; plurima ibi refert ex poëtis et philosophis, nec non ex chronologia scitu valde grata et utilia. *)

Hermias denique philosophus, ceteroquin plane ignotus, ad haec tamen tempora referendus, elegantem et peracutam, aliquando tamen subobscuram scriptiunculam confecit, quae inscribitur: ***Irrisio Gentilium philosophorum;*** in qua philosophiam ab angelis malis traditam esse, nec ulla evidenti ratione niti, probat ex absurdis et inter se pugnantibus philosophorum sententiis in rebus summi momenti. Stylus candidus et pellucidus gratiis et leporibus festivus est. **)

---

*) Editio optima in Edit. Maurina Opp. S. Justini (ut supra p. 224. Not. *) et in Galland. Biblioth. T. II. p. 75—143. Editt., quae separatim prodiere, notatu digniores sunt ed. J. Fell Oxonii 1684. in 12°. ed. J. C. Wolf Hamburgi 1724. 8°. Deutsch von Thienemann übers. mit Einleitung und Erklärung. Leipzig 1834.

**) Edit. optima in Edit. Maurina Opp. S. Justini (ut supra p. 224. Not. *) et in Galland. Biblioth. T. II. p. 68—73, et cum Tatiano Oxonii 1700 (ed. Worth). — Separatim ed. Dommerich Halae 1764. — ed. et illustr. Menzel Lugd. Batav. 1840. — Deutsch: Hermias Verspottung der heidn. Philos., übers. mit Einlei-

§. 74.

S. Irenaeus.

Fontes: Euseb. Histor. Eccles. lib. 5. c. 4. 5. 6. 7. 8. 20. 23. 24. et 26. S. Hieronym. de viris illustr. c. 35. S. Gregorius Turon. Histor. Francorum lib. I. c. 27.

Subsidia: R. Massueti Dissertationes tres in S. Irenaei libros (in edit. Venet. a. 1734. T. II. initio; ex parte recusae in Sprengeri Thesauro Rei Patrist. Diss. 21. et 22. T. II. p. 202—417.). — H. Dodwelli Dissertt. in Irenaeum. Oxon. 1689. 8°. — E. Grabe Prolegom. ad Irenaei Opera (etiam in edit. Venet. T. II. p. 163 — 68.). — D. Papebroch. de S. Irenaeo Commentar histor. (Acta SS. Tom. V. Junii). — Tillemont Mem. T. III. p. 77—99. et p. 619—29. — Ceillier T. II. p. 135—96. — Lumper T. III. Sect. IV. (p. 188—628.). — Ad. Stieren de Irenaei adversus haereses Operis fontibus, indole, doctrina et dignitate Comment. histor. crit. Gottingae 1836. 4°.

S. Irenaeus a discipulis S. Joannis Apostoli institutus tantum in eorum schola profecit, ut inter Apostolicos viros, Apostolicae doctrinae testes primosque traduces a Veteribus omnibus merito recenseatur. *) Natus primo hujus saeculi dimidio verosimiliter in Asia, in prima adolescentia (παῖς ὢν ἔτι) S. Polycarpo Smyrnensi, tunc aetate jam admodum provecto, usus est magistro, ab eoque primis Christianae religionis imbutus est praeceptis, quem studiosissime audiebat, „non in charta, sed in corde audita describens, eademque per Dei gratiam assidue repetens ac mente revolvens.“ **) Alios quoque Apostolorum, Apostolicorumque virorum discipulos, et inter eos

tung und Erklärung von Thienemann. Leipzig 1828. Cf. Lumper P. III. p. 123—27. Galland. T. II. Prolegom. c. 3.

*) S. Hieronym. in Isaiam c. 64. v. 4—5 (T. IV. p. 761): S. Augustin. c. Julian. lib. I. n. 5. S. Basil. de Spir. Sancto c. 29. Theodoret. haeret. Fabul. lib. I. c. 5.

**) Ita ipse S. Irenaeus apud Euseb. lib. 5. c. 20. S. Irenaeus adversus haeres. lib. 3. c. 3. n. 4. Cf. Massuet Diss. II. n. 1 — 3. Lumper P. III. p. 188—93.

eximium quemdam audiisse se non semel affirmat. Non adeo tamen ad sacras literas animum intendit, ut humaniores negligendas sibi putaret. Probe utique noverat ejusmodi studia non tantum ad ingenium excolendum, firmandumque judicium haud parum conducere, sed et iis apprime necessaria esse, qui Ethnicos haereticosque confutaturi vanae Theologiae profanaeque superstitionis intelligentiam ex ipsis fontibus, poëtarum praesertim ac philosophorum libris, haurire debent, ut Christianae veritatis adversarii ex propriis ipsorum scriptis et erroris in se et iniquitatis in Christianos convincantur. *) Hinc evolvendis profanorum auctorum libris indefessus incubuit; quod ex iis, quae passim citat, poëtarum ac philosophorum veterum testimoniis luculenter patet. **) Probabile est, eum a S. Polycarpo missum esse Lugdunum in Gallia, ibique a S. Pothino Lugdunensi Episcopo ordinatum fuisse presbyterum; quo in munere ardentissimum Christianae legis tuendae et amplificandae studium manifestavit ***). Persecutione autem M. Aurelii etiam in Galliis dire saeviente, postquam glorioso martyrio coronatus est S. Pothinus Episcopus, a martyribus in carcere constitutis Romam missus est S. Irenaeus ad Pontificem Eleutherum, tum ut quaestio de prophetiis Montani inter ecclesias mota ejusdem Pontificis auctoritate componeretur, tum ut Irenaeus presbyter fratrum literis commendatus in locum defuncti Pothini, deficientibus tunc in Gallia aliis Episcopis a Pontifice successor ordinaretur. †) Itaque factus Episcopus Lugdunensis (a. 177.) brevi tempore integram fere civitatem ad Christi fidem convertit, ita ut lumen Gallorum, eo quod Celticas gentes excoluit et illuminavit, jure merito dictus fuerit. ††)

---

*) Cf. Tertullian. de testimon. animae c. 1.

**) Cf. Tertullian. adv. Valentin. c. 5. ubi vocatur „Irenaeus omnium doctrinarum curiosissimus explorator;“ et S. Hieronym. ep. 70. n. 4.

***) S. Gregor. Turon. Histor. Francorum lib. I. c. 27. Euseb. lib. 5. c. 4. S. Hieronym. de viris illustr. c. 35. Cf. Massuet l. c. n. 5—6.

†) Ita ex Euseb. lib. 5. c. 1. 3. et 4. satis verosimiliter, quamvis non omnino certe, infert Massuet l. c. n. 6—16. Cf. Lumper P. III. p. 196—99.

††) S. Gregor. Turon. Hist. Francorum lib. I. c. 27. Theodoret. Dialog. I. (Opp. T. IV. p. 33.) Theodoret. Haeret. Fabul. Compend. in Dedicat. praefixa ibid. p. 189.) et Haeret. Fabul. c. 5.

Dudum antea emerserant in Oriente Valentiani, quos brevi post exceperunt Marcosii, Simonis Magi aliorumque Gnosticorum mala progenies, qui sub nomine Christiano animum plus quam ethnicum gerentes incredibilibus errorum monstris horrendisque flagitiis Christianae religionis sanctitati summam infamiae labem adspergebant. Tum vero S. Irenaeus excubias agens pro Christi grege, ubi malum istud etiam in Gallia serpere multosque decipere animadvertit, satisque totam ejus gravitatem ex haereticorum tum libris, tum sermonibus exploratam habuit, ad scribendum se contulit, ut sceleratas eorum nugas, dolos et mores in propatulo poneret et funditus everteret. *) Cum porro controversia de tempore celebrandi Paschatis, prius jam agitata, nec tamen decisa, sub Victore Papa a. 196. *iterum* mota esset et Polycrates Episcopus Ephesinus cum episcopis Asiae, Ecclesiae Romanae aliarumque omnium morem, suo posthabito sequi detrectaret, Papa Victor omnes Asiae ecclesias, velut a Catholica sententia dissentientes, a communi Ecclesiae unitate rescidit. Tunc S. Irenaeus, qui cum aliis pluribus Occidentis episcopis tanta severitate minime utendum esse censebat, ad P. Victorem ecclesiarum Galliae, quibus praeerat, nomine dedit literas, pacis et caritatis studium spirantes, quibus decenter eum admonuit, ut mitius cum iis ageret, qui vetusta traditione nixi in iis, quae ad solam disciplinam spectabant, communem Ecclesiae morem sequi nollent. *Similes epistolas* ad alios quoque Episcopos direxit. **) Verisimile est, Victorem his rationibus motum cessisse; nam licet Asiani ab usu suo non discesserunt, non videtur tamen propterea pax inter eos et Romanos Pontifices fuisse diremta; atque sic S. Irenaeo in acceptis referri debet, quod ipse prudentia et caritate schismatis imminentis periculum utrisque funestum averterit. Nec minus ipsi curae fuit, ut discipulos Christianae vitae atque doctrinae praeceptis excoleret, qui deinceps de tota Ecclesia verbis, scriptis et exemplis bene meruerunt; tales fuere S. Hippolytus, Cajus aliique. ***) Denique immensis pro Christi gloria laboribus perfunctus S. Irenaeus in persecutione Septimii Severi diversis poenis affectus

*) Cf. Euseb. lib. 5. c. 20.

**) Euseb. lib. 5. c. 23. 24. Socrat. Histor. Eccles. lib. 5. c. 22. Cf. Massuet. l. c. n. 19—29.

***) Phot. Cod. 121. Acta Martyr. S. Polycarpi c. 23. Martyrolog. Roman. 23. April. et 16. Junii.

cum omni fere civitatis suae populo glorioso martyrio coronatus est a. 202. *)

§. 75.

S. Irenaei Libri quinque contra Haereses.

Plura reliquit Sanctus iste Pater, Spiritus Sancti donis ac coelestibus ornamentis ad certamen fidei instructus, atque eximius doctrinae Ecclesiae interpres, **) ingenii, pietatis ac zeli, quo pro tuenda Catholica fide fervebat, monimenta. Sed nullum antiquis omnibus majori in pretio habitum saepiusque ab iis citatum fuit, quam luculentum illud Opus in quinque libros divisum, quod adversus Gnosticorum haereses elucubravit, quodque solum ad nostram usque aetatem superstes fuit. ***) Titulum operi suo S. Irenaeus inscripsit: ***Detectio et eversio falso cognominatae agnitionis*** (*ἔλεγχος καὶ ἀνατροπὴ τῆς ψευδωνύμου γνώσεως*); †) a recentioribus

*) Id quidem nonnulli in dubium revocare sunt ausi; ast jam S. Hieronymus Commentar. in Jesai c. 64. v. 4 — 5. (T. IV. p. 761.) et Auctor Quaest. ad Orthodoxos, qui saeculo V. vixit, quaest. 115. (in Opp. S. Justini Append. I. p. 526) eum disertis verbis appellant *Martyrem;* et S. Gregorius Turon. Hist. Francorum lib. I. c. 27. ejus martyrium verbis supra in textu relatis testatur. Cf. Martyrolog. Roman. 28. Junii. Illius tamen actis Martyrii, quae hodiedum extant, fides haberi non potest. Cf. Massuet. l. c. n. 30 — 40. Ruinart Acta Martyr. T. I. p. 157—60. Tillemont T. III. S. Irenée Art. X. (p. 96). Lumper P. III. p. 206—8.

**) S. Epiphan. haer. 31. n. 33. S. Cyrillus Hierosolym. Cateches. 16. n. 6.

***) Memorantur ab antiquis complura S. Irenaei Opera, scripta adversus Florinum et Blastum, ut *de monarchia* (seu uno principio), de *ogdoade*, quae apud Valentinianos Aeonum omnium radix erat, et de *schismate;* item epistolae plures de festo Paschatis; liber contra Gentes, qui de scientia (*περὶ ἐπιστήμης*) inscriptus erat; liber ad Marcianum, qui demonstrationem continebat Apostolicae praedicationis; ac denique libelli variorum tractatuum (*διαλέξεων διαφόρων*). Haec omnia, paucis quibusdam fragmentis exceptis, edax tempus absumsit. Euseb. lib. 5. c. 20. 24. et 26. S. Hieronym. de viris illustr. c. 35. Cf. Massuet l. c. n. 58—61. Lumper P. III. p. 224—30.

†) Ita ipse S. Irenaeus adv. haer. lib. I. c. 22. n. 2. et in Praefat. lib. II. IV. et V. et lib. 4. c. 41. n. 4. Euseb. lib. 5. c. 7. Phot. Cod. 120 et al.

vero plerumque compendii causa vocatur: *Libri contra haereses*, quo nomine etiam ab Eusebio aliisque Veterum hinc inde compellatur.*) Scribendi vero hujus Operis duplex ei fuit causa; altera, ut morem gereret amico cuidam, qui precibus eo illum egerat, ut abstrusa Valentini discipulorum mysteria, necdum a quoquam satis explicata, manifesta sibi redderet ac simul arma ministraret, quibus haec errorum portenta confoderentur (Praefat. lib. I.); altera, ut Marcosiorum haeresi, Valentinianae germini, quae in Celticam seu Rhodanenses regiones clam irruperat (lib. I. c. 13.) occurreret, maloque in ipso ortu suffocato gregem fidelem sibi commissum a periculo salutis praemuniret (Praefat. lib.V.); illud autem eo gravius erat, quo majores mulierum praesertim ditiorum cupiditati et curiositati illecebras ista haeresis objiciebat, et quo difficilius erat imperitis, oves a lupis discernere, quum illarum vocem et pellem passim aemularentur (lib. I. c. 13.). Hinc et duo praestanda sibi proposuit, alterum Valentinianorum Gnosticorumque omnium inde a Simone Mago, communi eorum parente, usque ad Valentinianos, quos proxime, et in his reliquos, ferire et prosternere intendebat, sententias hactenus abditas detegere et accurate evolvere, alterum easdem evertere et solide refutare. Prius quidem toto libro primo praestitit, in quo Valentinianorum Gnosticorumque omnium dogmata accurate recenset; posterius reliquis quatuor libris, ubi ex *ratione*, *Traditione* et S. *Scriptura* eorum errores destruit. Vero absimile haud est, libros istos, qui non simul et eodem tempore, sed per intervalla in lucem publicam emissi sunt, sub finem Pontificatus Eleutheri, vel partim sub Eleuthero, partim sub Victore editos fuisse, i. e. circa a. 192 vel paulo antea.**) Opus istud lingua graeca primitus exaratum est; sed versio nonnisi latina vetustissima aetatem tulit; ***) quippe cum textus graecus,

*) Euseb. lib. 3. c. 23. lib. 5. c. 5. S. Hieronym. de viris illustr. c. 35. S. Cyrillus Hieros. Catech. 16. n. 6. Prior tamen iste titulus hujus operis tenorem et auctoris mentem longe melius exhibet.

**) S. Iren. adv. haeres. lib. 3. c. 3. n. 3. Euseb. lib. 5. c. 5. Cf. Massuet l. c. n. 47—50. Lumper P. III. p. 213—14.

***) Cf. Massuet l. c. n. 51—54. Lumper P. III. p. 214—18. Vindicias authentiae horum librorum, ab innumeris fere testibus antiquis et certissimis indiciis internis assertae, ab uno J. S. Semlero argumentis sat infirmis saeculo elapso impugnatae,

tanto in pretio habitus apud Antiquos, integer tamen sic exciderit, ut ea dumtaxat hodie supersint fragmenta graeca, quae scriptis suis inseruere auctores graeci, Eusebius praesertim, S. Epiphanius atque Theodoretus.

§. 76.

Argumentum Operis S. Irenaei contra haereses.

Libro I. Gnosticorum errores, quod multi ante eum parum felici tamen successu tentaverant, accurate ac dilucide ex ipsis fontibus exponit *). A Valentinianis autem exordium sumsit, quia in eam haeresin velut in sentinam confluxerant aliarum omnium inde a Simone Mago sordes, et in id potissimum incubuit, ut eorum hypothesin majori prae ceteris cura explicatam daret, ratus ea semel probe nota et prostrata ceteras stare non posse. Hinc exponit Valentinianorum placita de Deo, de emanatione Aeonum ex Deo eorumque mutua relatione, de mundi hujus visibilis creatione, atque formatione hominum, quorum triplex distinguitur genus, hylicum seu materiale, psychicum seu intermedium et spirituale seu perfectum, de doctrina eorum ethica, de consummatione omnium rerum, impia demum de Salvatoris nostri Jesu Christi persona et munere dogmata.**), additis insuper rationum, quibus e S. Scriptura varie detorta sua omnia firmabant, haud paucis speciminibus, quae deinde ceu futilia declarat et absurda (c. 1—9.). Tunc postquam universae Ecclesiae Catholicae in sua fide unitatem tamquam veritatis certissimum et necessarium criterium proposuit (c. 10.), ipsam confutationem aggressus primo opponit tamquam manifestum erroris indicium haereticorum, praecipue discipulorum et sectatorum Valentini, ut Ptolemaei, Marci etc. inter se discrepantiam et dissensiones (c. 11—21.), ac impuros fontes, e quibus errores suos

---

agit idem Lumper P. III. p. 218—24. Möhler. I. Bd. S. 337—38.

*) Finis, cujus gratia tot deliria et absurditates explicantur, ab ipso S. Irenaeo optime indicatur lib. I. c. 31. n. 3—4.

**) De his praecipuis Gnosticorum erroribus vide supra §. 67. Cf. Massuet Diss. I. Sprenger Saec. II. Dissert. I. c. 3. 4. 5. et 6. (T. I. p. 356—420 potissimum ex Nourry), Neander et Matter (v. supra §. 36. p. 107. Not. **)

derivarunt, ut ex ipsa jam arbore concludatur ad fructus (c. 22—31.).

Libro II. argumentis ex sola ratione petitis Gnosticorum, praesertim Valentinianorum, commenta destruit *), ostendens, unum solum supremum Deum etiam esse Creatorem mundi visibilis absque ullo alio auxilio vel mediatore Demiurgo aut angelo (c. 1 — 11.), Aeonum vero emanationem impossibilem esse, sicut etiam, quae de Aeonum natura, numero, diversisque muneribus a Gnosticis fabulosa narrantur (c. 12—19.); argumenta vero, quae Gnostici ex S. Scripturae numeris, literis, syllabis aut parabolis ad stabilienda sua somnia depromebant; inania esse demonstrat, egregie disserens de necessitate, multa etiam absque perspecta interna ratione credendi, et de limitibus, quibus circumscribatur humana de rebus divinis scrutatio et cognitio (c. 20 — 28.). Cum vero Gnostici etiam ad miracula a suis patrata provocarent, hoc quoque argumentum ipsis eripit ostendens, quod praetensa eorum miracula characteres, quibus vera miracula, ut a falsis discernantur, insignita esse debent haud prae se ferant (c. 31.). Dein eorum sententiam de spirituali Gnosticorum natura, de consummatione omnium rerum et de resurrectione mortuorum, quam inficiantur, subsistere non posse demonstrat, migrationem animarum in varia corpora retundit, et impia eorum dogmata morum perstringit (c. 19. 29. 30. 32—34.). Posteaquam vero libro secundo Valentinianos suo ut plurimum ipsorum gladio jugulavit, atque errores eorum stirpitus convulsit, petitis ex falsa ipsorummet doctrina argumentis et rationibus, libro III. et sequentibus ad eos *divina Traditionis et S. Scripturae auctoritate* refellendos progreditur. Duplicem hic esse ostendit fontem veritatis a Deo per Christum revelatae, *Traditionem* scilicet, quae inde ab Apostolis, quos ipse Christus Dei Filius, aeterna Veritas, doctrinam salutis edocuit, et Spiritus S. perfecta scientia implevit, per successiones Episcoporum in tota Ecclesia praesertim vero in Romana custoditur, et *S. Scripturam divinitus inspiratam*. Unde concludit a sola Ecclesia, Catholica, Traditionis et doctrinae Apostolicae custode fidelissima, petendam esse veritatem; eam vero annuntiare unum Deum omnipotentem, factorem coeli et

---

*) Quam ob causam in eorundem refutatione haec argumenta praemittat, ipse aperit lib. II. c. 11. n. 2.

terrae et unum Christum Filium Dei (c. 1 — 4.). Hinc ad argumentum ex Scripturis petitum transgressus *), postquam ostendit, nec Christum, nec Apostolos accommodatione ad falsas auditorum opiniones fuisse usos, primo demonstrat ex Veteri Testamento, tum ex quatuor Evangeliis et reliquis Apostolorum scriptis, unum et eundem Deum, qui ab omnibus Prophetis, nec non ab Evangelio annuntiatus est, quem Christiani colunt et diligunt ex toto corde, esse factorem coeli et terrae, et omnium, quae in eis sunt (c. 5 — 15.). Deinde ex Apostolorum scriptis et Prophetarum vaticiniis demonstrat, unum et eundem esse Jesum Christum, indivisum et inseparabilem, Unigenitum Dei Filium, qui vere, non ad speciem solum, homo factus, passus et mortuus sit pro salute nostra, eumque adeo verum Deum simul et verum hominem esse ac Salvatorem generis humani; ubi omnino praeclare de Redemtione ejusque fructibus, de peccato originali ac de divina providentia disserit (c. 16 — 25.).

Libro autem IV. probat, eundem Deum, qui creavit coelum et terram, quem Lex Mosis et Prophetae praedicant, esse Patrem Domini nostri Jesu Christi (c. 1—8.), indeque transit ad solvendas Gnosticorum objectiones, ex indole Veteris Testamenti petitas. Non enim ideo, quod duo sunt Testamenta, Vetus et Novum, duos etiam esse diversos deos, deum scilicet supremum, ante Christi adventum incognitum, et alium, qui etiam vocatur Demiurgus; sed potius ostendit, utriusque Testamenti unum eundemque esse auctorem, eundem finem scopumque praecipuum, eundem tenorem eundemque characterem, quippe cum unus Deus totam hanc salutis oeconomiam pro universo humano genere sapientissime disposuerit, ita ut omnia demum in altioris ordinis unitatem colliment, Novo Testamento in Vetere jam latente (c. 8—25). Sed haec omnia non intelligunt nisi Christiani, qui scilicet cum obedientia audiunt magisterium Ecclesiae, in qua sola charisma veritatis cum Episcopatus successione certum adest, quae sola Scripturas sine erroris periculo exponit, rectamque de Deo Patre ejusque Filio et Veteri Testamento doctrinam proponit (c. 26.). Dein vero nec inde,

*) Quaenam vero a S. Irenaeo statuatur mutua relatio Traditionis ad S. Scripturam, patet ex lib. III. Praefat. et c. 1. 2. 4. et 24.

quod in libris Veteris Testamenti varia de celeberrimis etiam viris referantur vitia, auctoritati ejusdem quidquam detrahi, sive alium illius esse auctorem, quam supremum Deum, recte inferri ostendit (c. 27 — 28.); neque etiam Deum Veteris Testamenti in illo apparere unquam ceu auctorem peccati, solide contra Gnosticos probat (c. 29—30.). Tunc insurgit adversus praesumtionem Gnosticorum, qui se ipsos dicebant *spiritales*, natura *bonos*, atque *perfectos;* et egregia disputatione ostendit, quisnam sit vere spiritualis, et in quo sit vera agnitio (γνωσις) sita (c. 32—36.); porro neminem praeter Deum esse natura bonum ostendit, sed Deum sapientissimo utique consilio omnibus spiritibus creatis liberum arbitrium et facultatem discernendi bonum a malo dedisse, voluisseque, ut ita ad perfectionem quandam relativam pervenirent (c. 37—41.). Hoc in libro praeclare disputat de Veteri Testamento, ejus indole et relatione ad Novum Testamentum.

Libro V. ostendit, quomodo unus et idem Deus Pater, qui mundum creavit, qui legem Mosaicam dedit atque Prophetas ad homines ablegavit, denique etiam Filium proprium Jesum Christum miserit et salutem homini, quem ipse creaverat, dederit, eidem praestans et resurrectionem corporis, quam fuse solideque probat et animae renovationem, quam luculenter describit, per mysterium Incarnationis (c. 1—22.); tum de salutis humanae adversario, diabolo, loquitur ejusque depingit naturam (c. 23—24.); denique oeconomiae salutis humanae finem seu consummationem rerum omnium exponit, (c. 25—31.) ubi et opinionem suam de regno millenario adstruit (c. 32—36.) *).

Nota. Fragmenta nonnulla ex reliquis S. Irenaei Operibus hodie deperditis, partim certa, partim incerta, quotquot invenire potuere, exhibet Editio Veneta P. I. p. 339—48. Cf. Admonit. iisdem praefixa (ibid. p. 338) et Dissert. II. Art. III.

---

*) Posteriora haec 5 capita (i. e. cap. 32—36) in plerisque Codd. Mss. desiderantur; nec dubium esse videtur, quin ob propugnatum in iis Chiliastarum errorem studio omissa fuerint a pluribus librariis. Primus omnium ea e codice suo eruta in lucem edidit Feuardentius praemissa brevi praefatione, qua illa Irenaeo vindicat; et abhinc in omnibus S. Irenaei editionibus sine scrupulo recepta sunt.

— De aliis quatuor Fragmentis, quae M. Chr. Pfaffius in Taurinensi Bibliothera inventa in lucem publicam emisit, multum inter viros eruditos disceptatum est, utrum sint genuina, nec ne. Cf. edit. Venetae P. II. Append. et Lumper P. III. p. 230—44. Utrobique quatuor ista Fragmenta gr. et lat. exhibentur simul additis rationum momentis, quae eorum authentiam defendunt aut impugnant.

§. 77.

S. Irenaei doctrina et character.

In his quinque libris, inde ab antiquissimo tempore summo in pretio habitis, praecipua quaeque Catholicae, quam hodiedum profitemur, fidei dogmata de mysteriis SS. Trinitatis ac Incarnationis, de sacramentis, de Ecclesiastica hierarchia, divina Episcoporum institutione, Traditionis auctoritate, Petrique et ejus successorum, Romanorum Pontificum, Primatu aliisque diserte adeo explicantur et confirmantur, ut non veteres tantum, sed quotquot ab Apostolicis temporibus ad nostra usque emerseruut haereses, hinc radicitus exstirpari ac funditus everti valeant. Sic, ut ex plurimis pauca huc transferam *),

1) *Primatum Romanae Ecclesiae* diserte adstruit; opponit enim Gnosticorum erroribus Traditionem divinam, quae in omnibus totius orbis ecclesiis conspici potest; sed quia longum foret omnes totius orbis ecclesias recensere, „Traditionem Romanae Ecclesiae, maximae et antiquissimae et omnibus cognitae, a gloriosissimis Apostolis Petro et Paulo fundatae et constitutae“ ad plenissimam contra omnes haereticos demonstrationem sufficere docet. addita ratione: „Ad hanc enim Ecclesiam propter potiorem principalitatem necesse est omnem convenire Ecclesiam, hoc est eos, qui sunt undique fideles, in qua semper ab his, qui sunt undique, conservata est ea, quae est ab Apostolis Traditio“ **). Iren. adv. haeres. lib. 3. c. 3. n. 2.

---

*) Quae praeclare docet S. Irenaeus de Traditione et Ecclesia, potiori ex parte habentur supra §. 7 et §. 76.

**) Hunc insignem locum, a Protestantibus valde exagitatum va-

2) Porro quid sit *justificatio*, cum Ecclesia Catholica ita docet: „Homo inobediens fuit Deo et projectus de immortalitate, dehinc misericordiam consecutus est, per Filium Dei eam, quae est per ipsum, percipiens *adoptionem*" Lib. 3. c. 20. n. 2. „Tria sunt, ex quibus perfectus homo constat, *carne*, *anima* et *Spiritu* (Sancto): et altero quidem salvante et figurante, qui est Spiritus (S.) *); altero, quod unitur et formatur, quod est caro; id vero, quod inter haec est duo, anima est, quae aliquando quidem subsequens Spiritum elevatur ab eo, aliquando autem consentiens carni decidit in terrenas concupiscentias." „Ubi autem Spiritus Patris (per participationem seu communionem adest), ibi (est) homo vivens, caro a Spiritu possessa, oblita quidem sui, qualitatem autem Spiritus assumens, conformis facta Verbo Dei." Lib. 5. c. 9. n. 1. et 3. cf. c. 8. c. 13. n. 4. et lib. 3. c. 17. et c. 23. n. 5. Concil. Trident. Sess. 6. cap. 7. et can. 11.

3) Inde sponte fluit doctrina Catholica de *natura et necessitate bonorum operum*, de quibus ait: „Sicut qui in melius profecerit et fructum operatus fuerit Spiritus, omni modo salvatur propter Spiritus communionem; sic et is, qui remanserit in carnis operationibus, carnalis vere deputatus, eo quod non assumat Spiritum Dei, regnum non poterit possidere coelorum. In quibus igitur periebamus membris, operantes ea, quae sunt corruptelae, in iisdem ipsis vivificamur operantes ea, quae sunt Spiritus." Lib. 5. c. 11. n. 1. 2. Concil. Trid. Sess. 6. cap. 11. et can. 25.

4) De *acceptae vero justificationis incremento* ait: „Non aliter nos discere poteramus, nisi magistrum nostrum (Jesum Christum) videntes et per auditum nostrum vocem ejus percipientes, ut imitatores quidem operum, *factores autem sermonum ejus facti*

---

rieque detortum, vindicant, explicant ejusque robur ostendunt Massuet Diss. III. Art. IV. Lumper P. III. p. 368—80. Möhler I. Bd. S. 352—55.

*) Notandum est, expressione: Spiritus, vel Spiritus Patris a S. Irenaeo designari gratiam sanctificantem. Ceterum ostendit hic, tria ad supernaturalem hominis perfectionem ita requiri, ut, si unum desit, perfectus homo esse non possit.

communionem habeamus cum ipso, a perfecto (Deo) *augmentum* accipientes." Lib. 5. c. 1. n. 1. cf. Lib. 3. c. 20. n. 2. Concil. Trident. Sess. 6. cap. 10. et can. 24.

5) Denique *bona opera necessaria esse*, *ne accepta justificationis gratia iterum amittatur*, his docet: „Adhuc etiam manifestavit (Jesus), oportere nos cum vocatione et *justitiae operibus* adornari, ut requiescat super nos Spiritus Dei." „Quoniam sine Spiritu Dei salvari non possumus, adhortatur Apostolus nos, per fidem et *castam conversationem* conservare Spiritum Dei, ut non sine participatione Sancti Spiritus facti amittamus regnum coelorum." Lib. 4. c. 36. n. 6. Lib. 5. c. 9. n. 3. Concil. Trident. Sess. 6. cap. 15. et can. 27.

6) Etiam de *Sacramento Eucharistiae* saepius loquitur, *veram et realem Jesu Christi praesentiam*, simul et *sacrificii notionem* in illo agnoscens: „Sed et suis discipulis dans consilium (Jesus Christus) primitias Deo offerre ex suis creaturis, non quasi indigenti, sed ut ipsi nec infructuosi, nec ingrati sint, eum qui ex creatura panis est accepit et gratias egit, dicens: Hoc est corpus meum. Et calicem similiter, qui est ex ea creatura, quae est secundum nos, *suum sanguinem confessus* est, et Novi Testamenti novam docuit oblationem (seu sacrificium), quam Ecclesia ab Apostolis accipiens in universo mundo offert Deo." „Verbum (Dei est), quod offertur Deo" *). Lib. 4. c. 17. n. 5. Adde cap. 18. et Lib. 5. c. 2.

Emicant in isto Opere sublimis perspicacisque ingenii acumen, acerrimi judicii firmitas, mira in excogitandis argumentis ubertas, in deligendis solertia, in proponendis facilitas, in refellendis adversariis vis ac dexteritas; hirsutas quoque haud raro molestissimi argumenti spinas emolliunt ac obscurioribus locis lucem afferunt elegantes et e re nata petitae similitudines; lectoris denique animum jucunde recreat condita interdum sale et facetiis oratio, atque identidem ad Deum sublevant et accendunt pii animi scintillae. In hoc tamen adeo praecellenti Opere

*) De hac S. Irenaei doctrina cf. Massuet Diss. III. Art. VII. Lumper P. III. p. 482—554. Möhler I. Bd. S. 377—91.

etiam naevos quosdam, errores aut privatas insolitasque opiniones deprehendere licet, a quibus lectori cavendum est. Sic angelos ex materia subtilissima concretos esse existimavit, item animas humanas ex eadem materia compositas esse asserit, easque corpori, in quo sunt vel fuerunt, ita aptari, ut ejusdem habeant ac post mortem etiam retineant figuram; negat quoque, justorum animas statim post suum a corpore discessum divino conspectu frui; minus enim recte tres animarum sanctarum veluti stationes distinguit, primam in loco quodam invisibili, in quo detineri eas contendit ad resurrectionis usque tempus, alteram in terrena Jerusalem instaurata et renovata, tertiam demum in regno coelorum, in quo ipsius Patris conspectu aeternum fruantur *). Aliquas etiam singulares opiniones fovet, ut de angelorum lapsu **), de Protoparentibus, quos haud adulta aetate creatos conjugio statim maturos non exstitisse censebat ***), et de aetate Christi, quem quadragesimum aetatis annum excessisse opinabatur †). Alia denique benigna egent interpretatione, ut quum ait: „Omnes justi habent sacerdotalem ordinem" ††). Rationes, quibus utitur, aliquando erant velut ad hominem, et ex adversariorum principiis ac professione petita, quae efficaciam ab iis ipsis sortiebantur, praesertim ubi parabolas explicat et allegorias adhibet; quin et spuriae hinc inde occurrunt rationes, quibus ecclesiasticorum dogmatum veritas tegitur potius, quam illustratur †††), quales sunt eae, quas a Christi aetate et regno millenario petit. Textus graecus deperditus, ut ex

---

*) De his cf. Massuet. Diss. III. Art. X. et Lumper P. III. p. 599—603.

**) Vid. lib. 3. c. 23. n. 8. lib. 4. c. 40. n. 3. lib. 5. c. 24. n. 4.

***) Vid. lib. 3. c. 22. n. 4.

†) Vid. lib. 2. c. 22. n. 5. 6. Cf. Massuet Diss. III. Art. VI. Lumper P. III. p. 609—18.

††) Lib. 4. c. 8. n. 3. Quo sensu locus iste debeat accipi, vid. Massuet Diss. III. Art. VII. n. 100 et 101. Lumper P. III. p. 604—8. — Generatim de tota ejus doctrina disputat Massuet Dissert. III.

†††) Phot. Cod. 120.

residuis ipsius fragmentis videre est et ex S. Hieronymi testimonio (ep. 75. n. 3.) constat, elegans fuit, nitidus et gravis; versionis vero latinae, quae textus graeci verbum e verbo expressit, stylus barbarus est, incomtus, asper et salebrosus, soloecismis et Graecismis scatens, auctorisque mentem multis in locis aut non satis aut male omnino exprimens; haec porro styli barbaries et argumenti difficultas effecit, ut librariis scribendorum sensum saepe minus assequentibus, codices parum correcti ad nos pervenerint. Haec tamen nequaquam deterreant ab egregii hujus Operis lectione; si quis enim libri I. spinis haud deterritus eum accurate perlegerit, ibique exposita Gnosticorum dogmata attente meditatus fuerit, is huic constabit laboris fructus, ut fere nullam aut longe minorem in evolvendis et intelligendis ceteris libris difficultatem experiatur, imo ex doctrinae praestantia, sententiarum gravitate, argumentorum vi et efficacia, totque ac tam praeclare dictorum sublimitate et pietate voluptatem non modicam operae pretium habeat, modo spiritum potius et res ipsas, quam formas linguae et dictionis attendat.

Editiones: Prima omnium editio est, quam procuravit Desid. Erasmus Roterodamus Basileae 1526. fol. Melior est edit. Fr. Feuardentii Coloniae 1596. fol. ibidem ac Parisiis deinceps saepius recusa. Prodiit porro cura Ern. Grabii edit. nova, accuratior et elegantior Oxonii 1702. fol. Editio praestantissima studio et labore D. R. Massuet ex Congreg. S. Mauri Paris. 1710. fol.; quae auctior adhuc recusa est Venetiis 1734. II Partes fol. Plura de his vid. in Massueti Praefat. editioni suae praefixa et apud Lumper P. III. p. 619—25. Möhler I. Bd. S. 393—94.

§. 78.

Appendix. Reliqui insigniores saeculi II. Scriptores.

Restat, ut brevi conspectu exhibeantur alii hujus aevi Scriptores, vel qui in SS. Patrum veniunt censum, quorum tamen Opera dudum sunt deperdita, vel qui, licet in SS. Patrum album referri nequeant, aut haereticos im-

pugnarunt, aut alia scripta eruditionis et pietatis laude conspicua reliquerunt.

I. Inter SS. Patres, quorum Opera deperdita plurimum deploranda sunt, et hodie nonnisi ex quibusdam fragmentis innotescunt, referri debet *S. Dionysius* Corinthiorum ecclesiae Episcopus, qui tantae eloquentiae et industriae fuit, ut non solum suae civitatis et provinciae populos, sed et aliarum urbium et provinciarum Episcopos epistolis erudiret. Floruit circa a. 170. et reliquit octo epistolas, quarum septem priores vocantur Catholicae *). — Praeterea eidem adjungi possunt *S. Philippus*, Gortinae in Creta Episcopus et *S. Pinytus*, Gnosiae urbis in eadem insula Episcopus, *S. Apollonius*, senator Romanus, qui insigne volumen composuit, in quo fidei suae rationem reddidit, *S. Serapion*, Episcopus Antiochenus et *S. Theophilus*, qui Caesareensem in Palaestina sedem tenuit, quorum tamen Opera olim celebratissima penitus interiere **).

II. Praeter S. Irenaeum aliosque Patres vel Scriptores jam laudatos certamine contra Gnosticos inito inclaruere *Agrippa Castor*, vir valde doctus, *Musanus* et *Modestus*, *Rhodon* et *Maximus* ***). — Contra Montani vero haeresin *Apollonius* alter, vir disertissimus, insigne et longum scripsit volumen sub finem hujus saeculi, quem et alii plures strenue adjuverunt disputantes contra eosdem Montanistas.

III. Demum silentio praetermitti non potest S. *Hegesippus*, vicinus Apostolorum temporibus, qui ex Oriente digressus longum iter Romam usque suscepit, atque pluribus provinciis peragratis, cum viris doctrina et pietate praestantibus sermones habuit, ecclesiarum interim origines et Episcoporum successiones solerter conquirens.

*) Euseb. lib. 4. c. 23. S. Hieronym. de viris illustr. c. 27. et ep. 70. n. 4. Cf. Galland. Biblioth. T. I. Prolegom. c. 23. Sprenger Saec. II. Diss. 16. (T. II. p. 176 seqq.). Lumper P. III. p. 1 — 11. Tillemont S. Denys, Evesque de Corinthe (T. II. p. 448 — 51.) Fragmenta ejus collegit Galland. T. I. p. 675—76.

**) Euseb. lib. 4. c. 23. et 25. lib. 5. c. 21. 19. 23. et 25. lib. 6. c. 12. S. Hieronym. de viris illustr. c. 30. 28. 42. 41. 43. Cf. Galland. T. II. Prolegom. c. 10. et 9. Möhler I. Bd. S. 319 u. ff.

***) Euseb. lib. 4. c. 7. 21. 25. 28. lib. 5. c. 13. et 27. S. Hieronym. l. c. c. 21. 31. 32. 37. et 47. Cf. Galland Biblioth. T. I. Proleg. c. 14. II. Proleg. c. 5. et 6. Möhler I. Bd. S. 310 u. ff.

Obiit a. 180. Probabiliter in urbe Roma *Ecclesiasticorum actuum* texuit *historiam* (ὑπομνήματα τῶν ἐκκλησιαστικων πραξεων), quam quinque complexus est libris, in quibus verissimam Apostolicae praedicationis narrationem simplici admodum sermone digessit, totamque Ecclesiae usque ad suam aetatem historiam consignans luculentissima fidei suae reliquit testimonia. Eum vero peregrinationis suae et inquisitionis de veritate fidei fructum se assecutum esse tradit, quod invenerit, in singulis Episcoporum successionibus et per singulas urbes eandem tunc fidem viguisse, eademque mansisse, quae per Legem et Propetas et a Domino ipso praedicata fuissent *).

Caput III.

De Patribus Saeculi III.

§. 79.

Conspectus hujus aevi et character Scriptorum generatim.

Gentilium superstitio, tota Imperii Romani potestate suffulta, cum virtutem religionis Christianae recens exortae in dies magis persentisceret, omni modo eam reprimere et superare annisa est. Persecutiones cruentae in asseclas religionis Christianae identidem desaevierunt, initio hujus saeculi, et post quietem quadraginta annorum brevi vix tempestate interruptam, quae multorum Christianorum fortes et intrepidos animos emollierat ac frege-

*) Euseb. lib. 4. c. 8. et 22. S. Hieronym. l. c. c. 22. Cf. Galland. T. II. Prolegom. c. 2. Lumper P. III. p. 105—21. Möhler I. Bd. S. 328—29. Insignia aliquot Fragmenta, quae ex illo Opere hodie adhuc reperire licet, collegit Galland. T. II. p. 59—67. Item J. Schulthess, Hegesippus princeps auctor rerum Christianarum Saec. I. et II. nunc primum seorsim recognitus et secundum Criticen histor. exploratus. Turici 1833. in 8°. — De omnibus his auctoribus et quibusdam aliis hic non memoratis conferri potest J. A. Fabric. Biblioth. Graec. Vol. VII. p. 149—83.

rat, iterum medio hoc saeculo, denique sub initia saeculi IV. Gentiles etiam, quos latere non poterant progressus rei Christianae, magna ex parte demonstrationibus de religionis Christianae praestantia et veritate debiti, suam quoque superstitionem pulcre exornare ac rationi consonam ostendere conati sunt. Hinc Christiani, cum apologias optato successu frustrari satis cognoscerent, ferventibus persecutionibus suos ad fortitudinem et martyrii cupiditatem accendere debilesque erigere satis habuerunt, lapsisque ex diuturnae pacis assuetudine adjutricem porrexere manum. Neque amplius necesse fuit Christianorum innocentiam demonstrare ac semet defendere, sed Christiani nunc ipsa adversariorum castra aggressi, potissimum idololatriae absurditatem, turpitudinem ac vanitatem et religionis Christianae praestantiam manifestam declararunt. — Judaeos vero nonnulli Christianorum impugnarunt, ut eos ad veram fidem converterent, iisdem armis usi, quibus hucusque decertaverant. — Haereticorum autem variae tunc fuere sectae, veritatem fidei adulterantes. Gnostici, quos tanta vi debellaverant S. Irenaeus aliique, saeculo II. ad finem vergente properabant ad interitum. — Montani asseclae et ipsi non in multam aetatem suos protraxere dies. — Antitrinitarii vero, tunc maxime flòrere coeperunt, quorum varii saeculo III. erant auctores, Praxeas, Noëtus, Sabellius et Paulus Samosatenus, qui vel unam solum in Deo personam agnoscebant, quae ipsa omnia Incarnationis et Redemptionis mysteria operata fuerit, vel varias a Deo profectas esse virtutes statuebant, quae in homine Jesu et cum illo aliquamdiu junctae eadem perfecerint mysteria, ita tamen, ut SS. Trinitatis mysterium semper ab iisdem fuerit negatum. — Denique hoc saeculo fere medio etiam Novatiani haeresis, ac Novati et Felicissimi schisma post Decii persecutionem emersit, in qua multi Christianorum a fide defecerant, *lapsi* idcirco dicti. Horum prior nimium in recipiendis lapsis rigorem prae se tulit, alter vero nimia in eos lenitate usus est; ambo autem, quod Ecclesiae hostibus, quamvis plurimum inter se dissidentibus, solenne est, mox contra Ecclesiam juncti ejus disciplinam subvertere, ejus unitatem disturbare, potestatem denique eidem a Christo datam angustioribus limitibus circumscribere praesumserunt. Contra perversos hosce et impios conatus aciem movit Ecclesia Romana et Carthaginensis, cujus strenuus dux erat S. Cyprianus. — Praeterea nunc quoque frequentiores de moribus ac virtutibus Christianis Tractatus conscripti sunt, qui ob circumstantias illius tem-

poris, vel propter Gentilium furorem, vel propter haereticorum, maxime Gnosticorum, hinc inde repullulantium perversas morum doctrinas magis necessarii videbantur.

Accedebat denique frequentior S. Scripturae interpretatio. Cum enim Gnostici primum eam variis modis in alienos detorquerent sensus, necesse fuit regulas statuere, ex quibus verus illius sensus certo erui posset; necesse pariter fuit, eos libros, qui potissimum depravationem fuerant experti, recte interpretari, ne fideles tam facile in alienum sensum pertraherentur, vero istorum librorum sensu iisdem perspicue et dilucide ob oculos posito. Cum porro immediata veri sensus S. Scripturae perceptio altero labente saeculo, quo tempore relationes externae sensim haud parum immutatae fuerant, multaque olim omnibus cognita et perspecta nunc demum obsolescere et in oblivionem abire coeperant, magis in dies obliteraretur, ideo necessarium etiam fuit, ea in mentem revocare, quae ad sensum S. Scripturae rite assequendum opportuna videbantur. Illi tamen in S. Scripturis interpretandis dogmata maxime et mores respiciebant, atque ad exemplum Christi et Apostolorum typos in Veteri Testamento quaerebant atque allegorias sectabantur, de litera explicanda minus solliciti, quum ea tunc temporis minus adhuc obscura evasisset, nec adeo expositione indigeret.

Cum vero Gentiles philosophiae assueti etiam in religione Christiana sapientiam quaererent, Gnostici autem fidem transcendentes, scientiam se habere gloriarentur et simplicem fidem irridentes despicerent, multosque falsa scientiae promissae spe allicerent, etiam Christiani magistri, praesertim in schola Episcopali Alexandrina, qua in urbe tunc varii generis disciplinae maxime floruerunt, fidei tamquam basi certae et immobili scientiam quoque adjungere et superstruere coeperunt; ex philosophia Gentili, quae veritati consona erant, transtulere in suam scientiam Christianam; formas item demonstrationis similes Graecorum formis demonstrandi adhibuere; et ut omnem cavillationis ansam praeciderent, puriori et elegantiori linguae Graecae, quam antehac apud Scriptores e coetu Christianorum usu venerat, operam dederunt. Quae tamen initia Alexandriae tentata minus prospere cesserunt; quare etiam Clemens Alexandrinus et Origenes, antiqui certe testes fidei, sed non omnino fide digni, qui aliqua ratione typum Ecclesiae orientalis praeforma-

runt, ab Ecclesiâ tamquam Patres non suspiciuntur. — Tunc quoque in Africa primum latina lingua ad usus ecclesiasticos in elucubrandis scriptis usurpari coepit a Tertulliano, quondam Rhetore, qui et ipse quodammodo in scriptis suis imaginem futurorum Ecclesiae occidentalis Patrum adumbravit. *) Ibi materiae practicae hisve proxime affines, utpote characteri populi Romani ac provinciae Africae et linguae latinae genio magis accommodatae, sat frequenter pertractantur. Ex his sequitur, Tertullianum et Clementem Alexandrinum ejusque discipulum Origenem, quamquam non sint Ecclesiae Patres, paucis tamen hic esse pertractandos.

§. 80.

Tertullianus.

Fontes: Euseb. lib. 2. c. 2. (cf. Rufini versionem hujus loci) S. Hieronym. de viris illustr. c. 53. S. Augustin. de haeres. c. 86. S. Vincent. Lirin. Commonitor. c. 18. (ed. Baluz.). Ipsius Tertulliani scripta.

Subsidia: J. Pamelii Vita Tertulliani praefixa ejusdem editioni Opp. Tertulliani. — Histoire de Tertullien et d'Origènes par S. de la Motte. Paris 1675. in 8°. — Tillemont T. III. p. 196—236. cum Notis ibid. p. 654 — 71. — Dupin T. I. p. 126—74. — R. Ceillier T. II. Chap. XXVIII. (p. 374—529). — Nourry T. II. Dissert. IV. — Lumper P. VI. — Möhler I. Bd. S. 701 —89. — A. Butler: Leben der Väter und Märtyrer. 9. Bd. S. 416—45. — A. Neander: Antignostikus, Geist des Tertullianus und Einleitung in dessen Schriften. Berlin 1825.

Q. Septimius Florens Tertullianus, patria Carthaginensis, natus est post saeculi II. medium **), et soler-

*) In eo veteres Patres „laudant ingenium, sed damnant haeresin," quippe cum „scriptis probabilibus subsequens error detraxit auctoritatem." S. Hieronym. adv. Rufin. lib. 3. n. 27. et ep. 84. n. 2. S. Hilar. Commentar. in Matthaeum c. 5. n. 1. Idem dicendum de Clemente Alexandrino et Origene.

**) Pleraeque vitae Tertulliani circumstantiae satis obscurae, incertae, perplexae et intricatae sunt, maxime vero ejusdem

ter inde a puero ingenium suum fecundum institutione et industria in variis disciplinis humanioribus exercuit, post eas vero jurisprudentiae potissimum incubuit. Fuit autem in Ethnica superstitione educatus, nec a vitiis se immaculatum servavit. Invicta Martyrum crudelissimis in tormentis constantia, potestas Christianorum stupenda in daemones eorumque simulacra et oracula, denique metus judiciorum divinorum eum permoverunt, ut ad fidem Christi se converteret c. a. 190. Matrimonio adhuc post conversionem junctus erat. Cum divinis humanisque literis apprime excelleret, Presbyter dein est ordinatus *). Tertullianus jam Christianus quibus se occupationibus totum dederit, scripta ejus palam faciunt; siquidem tractatus complures consummatissimo homine Christiano dignos adversus omnes haereticos, Judaeos atque Gentiles edidit, et quidem tam disertos, tam copiosos, omnique argumentorum genere refertos, atque e divinae Scripturae thesauro depromtos, ut Christiana pietas eos semper plurimi fecerit **), nec hactenus admirari cesset. Sed egregios hos inter labores senioque jam proximus turpissima tandem defectione in haeresin Montani prolapsus est, non multo post annum 200.***), ejusque errores non solum sibi adscivit, verum auxit etiam, tristissimum relinquens humanae fragilitatis, nimium de se praesumentis, exemplum. Decrepita jam aetate obiit; circa a. 220., vel ut alii volunt c. a. 245 †). Tertulliani Opera sedulo discer-

---

chronotaxis in ancipiti haeret, cum res omnis duobus locis S. Hieronymi innitatur, per se valde dubiis, scilicet de viris illustr. c. 53. et Euseb. Chron. a S. Hieronymo verso ad a. 16. Septimii Severi (Hieronym. T. VIII. p. 735).

*) Contendunt alii, fuisse eum presbyterum ecclesiae Romanae, alii, vero eum presbyterum ecclesiae Carthaginensis fuisse statuunt. Cf. Lumper l. c. p. 6—11.

**) Id quod de S. Cypriano scimus ex S. Hieronymo de viris illustr. c. 53.

***) De causis et tempore hujus defectionis optime disputat P. Corbinianus Thomas Quaest. IV. in Vitam Tertull. libro de praescript. praemissam. Salisburgi 1752. Cf. Lumper l. c. p. 14—17. — Tillemont l. c. Art. VII. (p. 212.) eum defecisse censet a. 207. Pamelius anno fere 211. ejus defectionem collocandam esse statuit.

†) Sententiarum diversitas de anno defectionis Tertulliani similem discrepantiam de anno mortis inducit, quam anno 220. illigant, qui ejus defectionem prius contigisse censent; qui vero posterius, ad a. 245. vel circiter mortem ejus referunt.

nenda sunt, ut, quae haereticus vel ad haeresin jam inclinans scripsit, nonnisi caute legamus et errores caveamus. Sunt autem partim apologetica, partim adversus Judaeos, partim adversus haereticos conscripta, alia de doctrina morali vel de Ecclesiae disciplina tractant, alia denique Ecclesiam Catholicam impetunt.

I. Inter Opera, quibus religionem Christianam contra Gentes tuetur eminet *Apologeticus*, summo semper in pretio habitus, in quo se ipsum Tertullianus styli elegantia, argumentorum vi ac multiplici eruditione vicit, nec solummodo cunctam saeculi disciplinam exposuit, sed et Ecclesiae causam plene perorasse videtur. In eo praesertim varia crimina Christianis objecta splendide diluit. — Idem fere argumentum continent *libri duo ad Nationes* (i. e. ad Gentiles), sed alio eoque meliore ordine; isti tamen duo libri, praecipue vero secundus, hiatibus et lacunis deformantur. — Tractatus brevis *de testimonio animae* pulchre ostendit, animam naturaliter et quasi invitam agnoscere, unum dumtaxat Deum esse, et Dei judicium ac retributionem futuram in altera post hanc vitam imminere, denique animam esse immortalem. — *Libro ad Scapulam*, qui Africae Praeses erat, libertatem cultus divini asserit, ejusque animum variis propositis rationibus a severa agendi in Christianos ratione revocare conatur.

II. *Liber adversus Judaeos* exponit, quae sit relatio Gentilium ad Judaeos, legis item Mosaicae positivae ad legem naturae moralem atque ad Evangelium; Jesum Christum vero Messiam esse a Judaeis exspectatum inde probat, quod vaticinia Prophetarum omnia de Messiae adventu in eo perfecte fuerint adimpleta: a Judaeis vero non fuisse agnitum addit, quod ejus postremum adventum gloriosum cum primo humili et abjecto confuderint.

III. Tertiam classem constituunt plurima ejus Opera contra haereticos, in quibus primum facile locum occupat *liber de praescriptionibus adversus haereticos* *).

---

*) Quae in fine hujus Operis hodie inveniuntur c. 45 – 53., singulorum scilicet haereticorum recensio eorumque errorum brevis expositio, ex communi Eruditorum consensu recte tanquam spuria et supposititia rejiciuntur, cf. Ceillier l. c. p. 404 — 5.

Eo in Opere vere praeclaro, quod ceteris omnibus illius Operibus longe praestare inter omnes constat, veritatem fidei in Ecclesia Catholica traditae seu Traditionis formalis probat ex Apostolica Ecclesiae origine, ex doctrinae in universa Ecclesia unitate et antiquitate; haereticos vero, quibus haec omnia veritatis criteria desunt, qui fallaci consilio nonnisi ad S. Scripturam provocant, quam suo privato sensu interpretantur, quos inter denique omnis disciplina vacillat atque negligitur, idcirco penitus esse rejiciendos ostendit. Postquam ita „generaliter adversus haereses omnes" egit, speciatim aliquot haereticos vel aliquos etiam haereticorum errores singulis Operibus aggressus est. Inter haec porro eminet *Opus contra Marcionem*, in quinque libros partitum, quod recte dici potest veluti thesaurus Theologiae antiquae. In hoc Dei unitatem demonstrat, doctrinam Ecclesiae de creatione et mysterium Incarnationis Jesu Christi exponit et demonstrat ac de Veteri Testamento praeclare disputat; liber IV. et V. pro arte critica et interpretatione S. Scripturae permulta exhibent valde utilia. — Dei unitate contra Marcionem probata trium personarum distinctionem *) *libro contra Praxeam* tuetur, in quo Opere perspicue fidem Ecclesiae de Trinitatis et Incarnationis mysterio exponit. — In *libro adversus Hermogenem*, qui aeternam docebat esse materiam, doctrinam de creatione accuratius discutit, ostendens, a Deo ipsam quoque materiam, ex qua mundum condidit, esse creatam. — In *libro contra Valentinianos* mordaci calamo multoque cum lepore satyram potius scribens, quam serium Opus, istorum haereticorum errores traducit.

Alia vero sunt Opera, in quibus errores haereticorum refellit Tertullianus, et Catholicas tuetur veritates, quin contra haereticum quemdam speciatim sint directa. Huc pertinet *liber de carne Christi*, in quo probat, Christum Dei Filium veram assumsisse carnem humanam vereque ex Virgine natum esse. Huic Tractatui paulo post superstruxit *librum de resurrectione carnis*, in quo corporis humani dignitatem praeclare vindicat, et resurrectionem, non spiritualem animae per conversionem, sed veram carnis humanae aliquando futuram ad-

*) Voce *Trinitatis* ipse primus usus est hoc in libro c. 2.

struit et solide probat. — *Liber de anima*, contra philosophos et haereticos scriptus, de animae natura ac qualitatibus, de illius origine ac de statu animae post mortem prolixe disserit; erroribus tamen hic liber non omnino vacat. — Demum contra Gnosticos, qui martyrium vilipendebant, exaratus est liber: *Scorpiace* (σκορπιακὴ ἀντίδοτος), i. e. antidotum contra venenum haereticorum, scorpionibus similium, ubi contra Gnosticos cum martyrii necessitatem, tum ejusdem praestantiam defendit.

§. 81.

Continuatio Tertulliani.

IV. Sequuntur libri, qui ad disciplinam moresque pertinent aut exhortationes morales continent. Itaque in *libro de idololatria* non modo idolis sacra faciendo crimen idololatriae committi demonstrat, sed et multis aliis rationibus, quas per singulas vitae humanae conditiones et munera sive publica, sive privata accurate prosequitur et sedulo fugere jubet. Similiter in *libro de corona* absolute prohibitum esse Christiano contendit caput redimire corona (Kranze), idque probat ex ratione, Traditione, quam valde hic extollit, et S. Scriptura. — Idem agit in *libro de spectaculis*, quo pulcherrime deducit, quidquid ad quatuor spectaculorum genera pertineat, ab idololatria originem suam habere, atque adeo illa Christianis esse interdicta; coronidis loco ostendens, quaenam sint voluptates et oblectamenta, quae Christianos deceant. — Denique *liber ad Martyres* (i. e. ex hodierno usu loquendi: ad Confessores) *) acris est exhortatio, qua eos ad pacem mutuam, ad constantiam in fide, alacritatem in perferendo carceris squalore et imminentibus suppliciis et generatim ad patientiam in tolerandis malis vehementer animat; nihil hoc brevi sermone vehementius aut movendis animis aptius dici potest.

Liber de baptismo tractat de baptismi necessitate et efficacia, de sacramento confirmationis, quod antiquitus

*) „Martyres designati" vocantur ab ipso Tertull. ad Martyr. c. 1.

ceu complementum baptismi considerabatur, de baptismo Joannis ejusque effectibus, de baptismi iteratione prohibita, de baptismo sanguinis, de baptismi ministro et tempore, demum de praeparatione ad baptismum. — Porro in *libro de poenitentia* ab initio generatim de poenitentia tractat, eamque necessariam adstruit „pro omnibus peccatis et delictis, seu carne, seu spiritu, seu facto, seu voluntate commissis"; tum duo distinguit poenitentiae genera; prior est illa, quae agitur ante baptismum; posterior est eorum, qui in peccata gravia post baptismum infeliciter lapsi inde exsurgunt operosa poenitentia; hujus deinde poenitentiae publicae, Exomologesis dictae operosa depingit exercitia, ejusque, nec non oralis peccatorum confessionis necessitatem demonstrat ac tandem eos acerrime objurgat, qui criminibus post baptismum admissis poenitentiam amplecti erubescebant, eosque ideo misere perituros praedicit. — *Liber de patientia* eximia adhortatio est, multa cum eloquentia exponens rationes, quibus ad hanc virtutem moveri et adversus impatientiam praemuniri possunt Christiani. — *Liber de oratione* rectum ejusdem modum docet, mox totam orationem dominicam explanat; in altera ejusdem parte agit de praeparatione ad orationem necessaria, de ritibus externis, loco et tempore orationis, demum de orationis efficacia. Libros quoque duos *de cultu feminarum* *) scripsit, quo eas a nimio cultu et ornatu retrahit, eisque potius humilitatem et castitatem inculcat. — *Libri duo ad uxorem* ad formam testamenti conscripti videntur, quo ultimam eidem declararet suam voluntatem (cf. lib. I, c. 1.). Itaque libro primo eam totis viribus dehortatur, ne post ejus mortem superstes ad alteras nuptias transeat; posteriori autem ei praecipit, ut si rursus nubere velit, saltem Christiano nubat, et felicitatem matrimonii Christiani egregie describit. Tota veterum Christianorum vitae domesticae ratio ex nullo fortassis antiquitatis ecclesiasticae monumento plenius meliusque perspicitur. — Denique *liber de pallio*, quo demonstrare conatur, merito se togam deposuisse, ut pallium indueret,

---

*) Editores ante Rigaltium priorem librum de *habitu muliebri* inscripserunt, alterum „de cultu feminarum;" nunc isti duo libri communem gerunt inscriptionem: *De cultu feminarum*, cf. lib. I. c. 4.

jocus est eruditissimus et satyricus, ast perquam obscurus et nullius fere in Theologia utilitatis.

V. Ultimo denique loco collocanda sunt Opera, quae ideo solum confecit, ut praecipua sectae Montanisticae capita proponeret et defenderet. Huc pertinet liber *de fuga in persecutione*, quam divina lege illicitam putat; *liber de jejuniis*, quae Montanistico rigore praescribit; *liber de monogamia* et alius *de exhortatione castitatis*, in quibus secundas absolute damnat nuptias ut fornicationem et adulterium; *liber de pudicitia*, quo contra Ecclesiam probare conatur, eidem non competere potestatem remittendi peccata fornicationis et adulterii; denique *liber de velandis virginibus*, quo ritum, ut virgines in ecclesia velato capite apparerent, tamquam praeceptum Paracleti mordicus defendit. *)

Tertullianus acris et acuti erat ingenii, ad miraculum usque eruditus, et ardens. Imaginandi vis ampla atque prognata inde ingenii ubertas se undique per exquisitas cogitationes, acutas sententias, imagines vivacissimas, per festivos sales et mordaces cavillationes, omneque dictionis genus diffundunt; his facultatibus raptim et tumultuarie multoties agitatis judicium non semel caespitat; unde ejus argumenta splendoris ac speciosi multum, ponderis vero et solidi parum saepe habent. Praeter facilitatem quibusque narratiunculis assentiendi haud infrequenter res in majus efferendo aut plane confingendo hallucinatur, sicque lectorem ipse abreptus secum rapit potius, quam ratione ad suas partes invitat; in rebus minimis quandoque exardescit et multa duriora, quam prout intelligi volebat ipse, profert. In falsis doctoribus et Christianae doctrinae corruptoribus reprimendis acerrimus est, atque innato eos animi impetu, capitali odio, dicteriis et opprobriis liberali homine parum dignis persequitur. In morum doctrina haud raro nimium in rigorem deflectit; frequens hic et alibi in sacrarum literarum usu, nec indoctus earundem interpres, sed pa-

*) Inter Opera, quae Tertulliano perperam tribuuntur, potissimum numerantur Carmina adversus Marcionem et reliqua, quae in fine editionum Operum Tertulliani adjungi solent; de his atque de Operibus ejusdem deperditis cf. Tertull. Edit. recentissima Lips. Vol. IV. p. 330. Not. Tillemont Note XXIII. sur Tertullien (p. 669.—70).

rum ingenuus, suarum utpote opinionum ex iisdem eliciendarum plus aequo studiosus; in earum autem lectione ita versatus erat, ut varios haud raro in unica periodo locos sibi invicem attexuerit; graecum vero textum semper ob oculos habuit, quem ex propria versione latinum reddidit. Stylus ejus duritiem plus quam Africanam redolet. In verbis amplitudini et vi cogitatuum suorum respondentibus ubique auctoris singulare studium apparet. Ideae ideis, vocabula vocabulis condensantur, ut ex illa dictionis obscuritate sententia auctoris conjectando potius, quam probe perspiciendo eruatur. Voces obsoletae, aut recens formatae aut affectatae, constructiones verborum asperae, abusiones variae, stylus inaequaliter fluens, condensa brevitas, audaces metaphorae et hyperbolae, dictiones validae, ut „pene, quot verba, tot sententiae, quot sensus, tot sint victoriae" *), Tertullianum ubique produnt. Habet tamen stylus Tertulliani majestatem quandam sibi propriam et grandem eloquentiam, sale et acumine plurimum conditam, quae simul legentis ingenium exercet et animum suaviter delectat. In suis scriptis, si paucas quasdam ipsi peculiares neque gravioris momenti sententias ac praesertim in scriptis posterioribus notissima Montani dogmata excipias **), puram passim cum gravitate fidem Catholicam proponit, ardore suo legentium animos ad virtutes accendit et inflammat, dubiamque, quam suis scriptis aspergit, lucem compensat copia et ubertate veritatum, quas solicito scrutatori detegit, rerum sui aevi ecclesiasticarum testis locupletissimus. Inter ejus Opera pulchritudine et utilitate praestant: Apologeticus, liber de praescriptionibus, libri de baptismo, de poenitentia, de patientia et de oratione, demum exhortatio ad martyrium.

Editiones: Opera Tertulliani primus ed. Beatus Rhenanus Basileae 1521. fol. Dein ed. J. Pamelius Antwerp. 1579. fol. ed. N. Rigaltius Paris. 1634. et auctius Paris. 1641. et 1664. fol. Venetiis 1701. et melius 1744. fol. — ed. J. S. Semler Halae 1770—76. 6 Voll. in 8°. (recus. ibid.

---

*) S. Vincent. Lirin. l. c.

**) De his cf. Paradoxa Tertulliani cum antidoto J. Pamelii praefixa ejus editioni Opp. Tertulliani. Cf. etiam de doctrina Tertulliani Lumper P. VI. c. 6. seqq. (p. 237 seqq.) et de erroribus ejusdem c. 11. (p. 709 seqq.).

1824—29.) ed. Fr. Oberthür Wirceburgi 1780—81. 2 Tomi in 8°. ed. Leopold (in Bibliotheca Patrum eccles. latin. selecta) Lipsiae 1839—41. 4 Voll. in 8°. — ed. Migne Patrolog. Cursus T. I. et II. Paris. 1844. — Omnes hae editiones multa desideranda relinquunt; reliquis tamen praeferuntur edit. Paris. 1664. Venet. 1744. item Semleri editio ac novissima Paris. Cf. de variis Tertulliani editionibus Lumper P. VI. p. 745 seqq. et Edit. recentiss. Lips. P. IV. p. 330 seqq. — Separatim prodiere insigni laude ornatae editiones: *Apologeticus* ed. Sig. Havercamp. Lugdun. Batav. 1718. in 8°. — ed. J. C. Orelli Turici 1827. — ed. J. Ritter Elberfeldae 1828. — *De praescriptionibus* ed. Christ. Lupus Bruxellis 1675. 4°. — ed. P. Corbinianus Thomas Salisburgi 1752. 4°. — Libri de baptismo et poenitentia Salisburgi 1755. 4°. — Libri de praescript. de bapt. de poenit. et de oratione junctim editi sunt. Ingolstadii 1834. 8°. Liber de pallio ed. cum Notis Claud. Salmasius. Lugduni Batav. 1656. in 8°. Deutsch: Tertullians sämmtliche Werke von Besnard. Augsb. 1837—38. 2 Bde.

§. 82.

Clemens Alexandrinus.

Fontes: Euseb. Histor. Eccles. lib. 5. c. 11. lib. 6. c. 6. 11. 13. 14. Praeparat. Evangel. lib. 2. c. 2. S. Epiphan. haeres. 32. n. 6. Phot. Cod. 109. 110. 111. et 118. S. Hieronym. de viris illustr. c. 38. et epist. 70. n. 4.

Subsidia: Clementis Vita ex Adriano Baillet praefixa T. I. edit. Venetae Opp. Clementis. — Nourry Apparat. T. I. lib. III. Dissertationes tres, et ex illo Sprenger T. II. p. 420 seqq. et T. III. — Dupin T. I. p. 119—33. — Tillemont Mem. T. III. S. Clement (p. 181—96 et p. 650—54). — R. Ceillier T. II. Chap. XXVII. (p. 242—316.). — Ph. Ittig Praef. ad Supplementum Operum Clementis Alex. Lips. 1700. 8°. — Lumper P. IV. Sect. II. (p. 55. seqq.) et P. V. — Möhler I. Bd. S. 430—86. — A. Butler 17. Bd. S. 537—48. — Stolberg 8. Bd. SS. 42 und

50. — Tribbechovii Dissertatt. tres de Clemente Alexandr. Halae 1706. 4°. — P. Hofstede de Groot Disput. de Clemente Alexandr. philosopho Christiano. Groningae 1822.

Titus Flavius Clemens *), Ethnicis parentibus ortus, in domestica superstitione, atque in omnium quae apud Graecos, Aegyptios exterasque nationes obtinebant, profanarum scientiarum studio educatus est, eoque suos direxit conatus, ut omnia exploraret et cognosceret **). In hoc ipsum prope immensum studium incumbenti veritatis lumen adfulsit. Ubi primum Clemens Christo nomen dedit, non minori studio doctrinae Christianae penitius cognoscendae incubuit atque celeberrimos illius aevi magistros, Graecia, Italia, Oriente, Palaestina hunc in finem peragratis, convenit. Denique ut in verae theologiae scientia et in Traditionis cognitione magis magisque proficeret, Alexandriam perrexit ad S. Pantaenum, qui sacrarum in ea urbe literarum doctor erat, ibique sedem posuit ***). Presbyter Alexandrinae ecclesiae factus post Pantaeni discessum eadem in urbe celebris scholae catecheticae tum ad Catechumenos seu Ethnicos, qui Christianam religionem amplexuri erant, erudiendos, tum ad ipsos fideles profundiori Christianae religionis notitia imbuendos institutae rector creatus est †); quo in munere non minora prudentiae et circumspectionis, quam insignis eruditionis specimina edidit. Inter ejus discipulos summa nominis celebritate inclaruerunt Origenes atque S. Alexander Episcopus Hierosolymitanus et Martyr ††). Cum persecutio Severi in Ecclesia grassari coepit, suo se mu-

---

*) Inter Sanctos referunt eum nonnulli, ut Tillemont, Adr. Baillet, A. Butler et Stolberg cum antiquo Usuardi Martyrologio; ast Martyrologium Romanum eum tamquam Sanctum non recipit, cujus rei rationes fusius exponit doctissimus P. Benedictus XIV. in sua Constitutione de Nova Martyrolog. Romani editione praefixa suae Martyrolog. Rom. editioni n. 19 — 36. — De tempore et loco ejus nativitatis, quum alii eum Alexandrinum, alii Atheniensem jam olim dixerint, vid. Lumper P. IV. p. 58—61.

**) Euseb. Praepar. Evangel. lib. 2. c. 2. (Edit. Paris. p. 61.)

***) Clem. Strom. lib. I. c. 1. (T. I. p. 322 — 23 et p. 324.) Cf. Euseb. lib. 5. c. 11.

†) Euseb. lib. 6. c. 6. S. Hieronym. de viris illustr. c. 38. et al.

††) Euseb. lib. 6. c. 14.

nere abdicare et ipsa Alexandria excedere coactus est, qua nimirum in urbe, quae erat ejus apud Ethnicos nominis celebritas, tuto degere ipsi non jam licebat. Aegypto digressus secessit in Cappadociam, ibique indefesso studio Ecclesiam Dei plurimum confirmavit et amplificavit *). Annus, quo obierit, non constat; probabiliter haud multo post a. 217. vita excessit **).

Opera Clementis, quae ad nos pervenerunt, praecipue tria sunt, quae tamen nexu quodam interno inter se cohaerent ***). Cum enim illi propositum esset, ut Gentiles in perfectos Christianos transformaret, primo illis persuadere aggreditur, ut relicto simulacrorum falsorumque deorum cultu, sese ad veram religionem convertant, idque primo opere exsequitur, cui titulum praefixit: *Cohortatio ad Gentes* (Λογος προτρεπτικος προς Ἑλληνας). Hanc proxime sequitur aliud Opus, quo bene et secundum Evangelii rectaeque rationis normam vivendi praecepta tradit; quod quia *pueris*, hoc est Christianis neophytis, vixdum e Gentilismi coeno emersis, necessariam doctrinam continet, *Paedagogi* (Παιδαγωγός) titulo exornat. Tandem *Stromatum libris* (Στρωματεῖς), quibus id nominis indidit propter multiplicem, qua contexti sunt, materiae varietatem, sublimiora Christianae fidei dogmata plenius explicat, et diversa sentientes maxime *Gnosticos* refellit. *Cohortatio ad Gentes* unico libro absolvitur, in quo totam ethnicae religionis, sive apud Graecos, sive apud Aegyptios, sive apud plebem, sive apud philosophos deprehensae superstitionem, turpitudinem et impietatem detegit atque refellit (c. 1—6), et Ethnicos non sine magna eloquentiae et eruditionis laude solidissimis rationibus ex Dei justitia ac bonitate, ex Christianae religionis praestantia ipsiusque humanae naturae indole petitis excitat, ut relicto falsorum deorum et simulacrorum cultu unius veri Dei fidem amplectantur (c. 6—12.).

Paedagogus tribus continetur libris, quorum scopus est, Gentiles, qui Cohortationi benignas praebuissent au-

---

*) Euseb. lib. 6. c. 11. et S. Hieronym. l. c. c. 38.

**) S. Hieronymus enim (l. c.) et Photius (Cod. 111.) diserte testantur, eum Severi et Antonini Caracallae filii ejus († 217.) temporibus floruisse; unde recte inferre licet, eum circa a. 217. defunctum esse.

***) Nexum hunc ipse Clemens declarat Paedog. lib. I. c. 1.

res et abjecto Polytheismo ac idololatria ad Christum se convertissent, Christiana vivendi ratione informare, quo animus eorundem purgaretur. Libro I. ostendit, ad quem finem tendat haec educatio, quales debeant esse educandi, quis sit educator seu Paedagogus, ipse scilicet Jesus Christus, Verbum Dei, demum quae sit hujus educationis excellentia, quae ejus ratio, quibusque illa utatur mediis; ac necessarias praemittit notiones. — Libro II. explicat *officia, quae pertinent ad corpus*, ubi de cibo potuque sumendo, de conviviis, de risu et sermone, de somno, de matrimonio et castitate, de vestimentis et ornatu agit. — Libro III. pergit dehortando a nimio ornatus studio tum feminas tum viros, tum de divitiis earumque recto usu disserit, voluntariam abnegationem commendat, utilitatem exercitationis corporalis exponit, praecepta de conversatione domestica et externa, de habitu, gestu et incessu proponit, varia quoque exagitat vitia tunc temporis inolita, vitiorumque occasiones fugiendas monet, denique multa ex S. Scriptura de virtutibus Christiano homine dignis subjungit.

Stromatum septem priores libri dubio procul Clementem auctorem habent; liber octavus supposititius haud immerito censetur *); ita vero inscribuntur ob varietatem argumenti; cum enim tam contra Paganos, quam contra haereticos agens ostendere vellet, in quo sita esset summa, ad quam semper Christianis contendendum, ejusdem Christianae religionis perfectio, hunc in finem, quibus potest validioribus ex S. Scripturae atque Scriptorum tum Christianorum, tum profanorum auctoritate petitis rationum momentis utitur; ast sine ordine ab una materia ad aliam digreditur, quod eo quidem fecit consilio vir disciplinae arcani haud oblitus, ut haec doctrina Christianis quidem innotesceret, profanis autem maneret occulta **). In his itaque postquam I. libro relationem philosophiae et fidei ad veritatem, quae utriusque finis est, accurate exposuit, plenam veritatem ex revelatione Dei petendam esse monet, adeoque philosophiam Hebraeorum, quae ex

*) Cf. Phot. Cod. 111. ubi plenus eorundem habetur titulus. Plura de hujus Operis titulo vid. ap. Lumper P. IV. p. 95—98. — De libro, quem vocant octavum Stromatum, vid. Nourry T. I. lib. III. Diss. III. c. 1. (p. 1287—92.) et Lumper P. IV. p. 114—16. Liber iste octavus non est nisi Logices breve compendium.

**) Cf. Strom. lib. 7. c. 18.

divina fluit revelatione, quavis philosophia Graecorum longe antiquiorem esse probat. Tum sequentibus quatuor (II—V.) libris ostendit, veritates omnes theoreticas in philosophia Christiana et fide contineri, earundem scintillas partesque furto inde ablatas atque depravatas apud Gentiles quoque reperiri, qui etiam tractandi modum symbolicum ab Hebraeis mutuati fuerint; libro VI. et VII. imaginem veri et perfecti Christiani, quem ipse Gnosticum vocat, delineat, ubi de ejusdem affectibus, scientia, sermone, precibus, amore erga Deum et erga veritatem, de benignitate, sacrificiis ac contemplatione agit, ac demum Ecclesiae veritatem contra haereticos adstruit.

Praeterea egregius extat Clementis Alex. libellus, inscriptus: *Quis dives salvabitur?* (τις ὁ πλουσιος σωζομενος;), qui per plura saecula interciderat, tandem inventus perperam Origeni tributus est, nunc vero recte Clementi Alex. vindicatur *). Clemens duo potissimum in libro isto ostendit, primo divitibus spem salutis consequendae non esse praecisam (c. 1—26.); dein vero divitias, si bene collocatae fuerint, ad eam assequendam non modicum conferre posse (c. 27—42.).

Libri ejus, praesertim Cohortatio et Stromata, immensa et vere admirabili eruditione referti sunt **); multas ibi Christianae religionis veritates egregie et dilucide auctor proponit, verum ab erroribus quibusdam gravioribus non est immunis ***); philosophiae eclecticae addictus erat †), Stoicorum tamen praecipue et Platonis amore ductus. In S. Scripturis interpretandis nimium allegoriarum studium sectatus est, Philonis saepe vestigia terens. Non solum has ob causas, verum etiam propter ordinis neglectum ac frequentes digressiones vocesque aliis minus usitatas ab ipso adhibitas, denique ob

---

*) Vid. Euseb. Histor. Eccles. lib. 3. c. 23. et lib. 6. c. 13. S. Hieronym. de viris illustr. c. 38. Phot. Cod. 111. Cf. Nourry T. I. lib. III. Diss. III. c. 2. (p. 1292—1310).

**) Vid. S. Cyrilli Alex. lib. VI. et VII. contra Julian. (Opp. T. VI. p. 205 et 231).

***) De illius doctrinae dogmaticae et moralis praecipuis Capitibus fuse tractant Nourry T. I. lib. III. passim; Sprenger T. II. p. 481 seqq. et T. III. p. 116 seqq. Lumper P. IV. p. 142 seqq. et P. V. — De ejus erroribus agit Lumper P. V. p. 428 — 562.

†) Strom. lib. I. c. 7. (T. I. p. 338).

studium sedulo observandi disciplinam arcani enata est magna hujus auctoris obscuritas, quae potissimum in libris Stromatum lectorem etiam perspicacem et eruditum haud raro implicat.

Nota: Opera illi adscripta quaedam dubia, seu potius spuria sunt, ut: *Excerpta ex Scriptis Theodoti, et doctrinae, quae Orientalis vocatur, ad Valentini tempora spectantis Epitome; porro Eclogae ex Scripturis Prophetarum*, quae saeculo II. a Christo nato ex Valentini somniis consarcinatae videntur, de quibus videsis Nourry T. I. lib. III. Diss. III. c. 3. (p. 1310—18.). — Sprenger T. III. p. 731—43. — H. Valesii Not. ad Euseb. Hist. Eccles. lib. 5. c. 11. — Lumper P. IV. p. 116—21. — De ejus Operibus deperditis eorumque Fragmentis, inter quae *Hypotyposes* (seu Institutiones), atque *Adumbrationes in epistolas catholicas* maxime memoratu dignae sunt, cf. Nourry l. c. cap. 4. et 5. (p. 1318—40.) — Sprenger T. III. p. 743 —71. — Lumper P. IV. p. 121—38.

Editiones: Editio prima prodiit cura P. Victorii Florentiae 1550. graece fol. Altera edit. graec. ex recens. Frid. Sylburgii Heidelbergae 1592. fol. — Edit. gr. et lat. praestantissima est J. Potteri. Oxonii 1715. fol. — recusa accurate et eleganter Venetiis 1757. II Tomi. fol. — iterum recus. sed absque Notis Potteri et Commentario Gentiani Herveti Wirceburgi (inter Opp. Patrum graec. polem.) 1778—79. 3 Tomi in 8°. — Nuper denique Clementis Alex. Opera omnia graece tantum ed. R. Klotz. Lipsiae 1831 — 34. 4 Voll. in 8°. — Separatim prodiit libellus: Quis dives salvabitur? gr. et lat. cum Notis sub titulo: Clementis Alex. Opp. Supplementum (quo et Adumbrationes in aliquot Epistolas catholicas, Clementi Alex. vulgo tributae, continentur) per Th. Ittig Lips. 1700. 8°. — Clementis Alex. Liber, quis dives salutem consequi possit? cum Commentar. ed. Segaar. Ultrajecti 1816. Hanc porro edit. in usum scholarum accommodavit Olshausen Regiomont. 1831.

§. 83.

Origenes. Ejus Vita.

Fontes: S. Gregorii Thaumaturgi Oratio panegyrica in Origenem (vid. infra §. 97). — Apologia Origenis conscripta a S. Pamphilo et Euseb. Caesar. in Orig. Opp. T. IV. Append. p. 1—48. — Euseb. Histor. Eccles. lib. VI. — S. Hieronym. de viris illustr. c. 54. ep. 33. ep. 34. n. 1. ep. 36. n. 1. et 9. ep. 70. n. 3. et 4. ep. 84. — S. Vincent. Lirin. Commonitor. c. 17. (ed. Baluz.). — Phot. Cod. 118.

Subsidia: P. D. Huetii Origeniana, quae praemisit Origenis Commentariis in S. Scripturas editis Rothomagi 1668. fol. recusa in Opp. Origenis T. IV. Append. cum Notis Ruaei. — De la Motte, vid. supra inter Subsidia Tertulliani. — Tillemont T. III. Origène (p. 494—595. et p. 753—77.). — Dupin T. I. p. 190—229. — R. Ceillier T. II. Chap. XXXVIII. (p. 584—782.) — Lumper P. IX. et X. — Möhler I. Bd. S. 487—576. — G. Thomasius, Origenes. Ein Beitrag zur Dogmengeschichte des dritten Jahrhunderts. Nürnberg 1837. — Redepenning, Origenes. Eine Darstellung seines Lebens und seiner Lehre. Bonn 1841—46. in 2 Abtheilungen.

Origenes, genere Aegyptius, Adamantius *) postea cognominatus, Alexandriae ex Christianis parentibus natus est circa a. 185. A Patre Leonide, qui sacris disciplinis apprime institutus postea virtutum cumulo martyrii gloriam adjunxit, jam inde a puero in divinis Scripturis fuit exercitatus, quas adeo in deliciis habuit, ut memoriter illas teneret et in studio explanationis earum diebus ac noctibus desudaret. Celeberrimis illius aetatis viris sacris et profanis, qui praecipua eruditionis laude florebant, Clemente Alexandrino et Ammonio magistris usus, brevi ad summum eruditionis fastigium pervenit. Dialecticam, Geometriam et Arithmeticam, Musicam, Gram-

*) Hoc cognomen tulisse fertur, vel propter mentis adamantinum robur, quae nullis in illustranda Scriptura et in scribendo laboribus defatigaretur, vel quod ejus rationes adamantinis stringerent adversarios vinculis, vel quia erroribus sicut adamas firmissimus resisteret.

maticam et Rhetoricam, omniumque philosophorum sectas ita didicit, ut saecularium quoque literarum studiosos haberet sectatores, concursusque ad eum miri fierent; quos ille propterea recipiebat, ut sub occasione saecularis literaturae in fide Christi eos institueret. Post patris mortem (a. 202.), quem ad martyrium fortiter subeundum literis datis exhortatus fuerat, ipse martyrii desiderio aestuans, Grammaticam aliquamdiu publice docuit; mox Clementi Alexandrino praeceptori suo nondum 20. aetatis annum agens, fervente persecutionis Septimii Severi aestu successit in munere regendi scholam Alexandrinam *), plurimosque Christo lucrifecit et sibi amicos conciliavit, quos inter fuit Heraclas, proximus Alexandriae Episcopus. In persecutione vero singularia fidei, pietatis ac constantiae specimina edidit, magnamque sibi inter Christianos famam et gratiam peperit, saepius apertissimo mortis periculo expositus ob sedula humanitatis atque benevolentiae officia, quae Martyribus omnibus, notis pariter et ignotis, promptissime exhibebat. Ad rerum divinarum studium, quo dies docendo, noctes legendo insumebat, accessit etiam virtutum omnium, quae Christiano essent dignae, assiduus usus; quo factum est, ut fama nominis ejus in dies cresceret totumque orbem personaret. Antiochiam idcirco vocavit ipsum (c. a. 218.) Julia Mammaea, Alexandri Severi mater, ab eo edoceri cupiens; ex isto tempore Philippo etiam Arabi ejusque conjugi Severae per literas innotuit. Romam quoque idem perrexit, cum in votis haberet, Romanam Ecclesiam omnium antiquissimam coram videre **). Ut suo muneri perfectius inserviret, imprudenti zelo actus semetipsum evirare ausus est ***). Circa a. 228. vocatus est in Achajam, ut subveniret ecclesiis, quae pluribus haeresibus vexabantur. Eo in itinere per Palaestinam profectus Caesareae a Theoctisto Caesareensi Episcopo et Alexandro Epis-

---

*) Quomodo autem singulas disciplinas tradiderit, fusius ac pereleganter describit ipsius per multos annos discipulus S. Gregorius Thaumaturgus in sua Orat. panegyr. in Origenem, quem videsis. Cf. Guerike de schola, quae Alexandriae floruit catechetica. Halae 1824.

**) Euseb. lib. 6. c. 14.

***) Euseb. lib. 6. c. 8. S. Hieronym. ep. 84. n. 8. Ipse Origenes tale factum postea valde improbavit Commentar. in Matthaeum Tom. XV. n. 1—5. (Opp. Origen. T. III. p. 651—58.) praesertim n. 3., ubi factum istud a se ipso olim admissum satis aperte indicat et reprobat.

copo Hierosolymitano Presbyter ordinatus est; eodemque in itinere familiaritatem cum Julio Africano junxisse videtur. E Palaestina profectus in Achajam summam existimationem atque protectionem Episcoporum illius provinciae sibi comparavit. Cum elapso biennio ex Achaja Origenes presbyter reversus esset Alexandriam, munus docendi iterum suscepit. Verum quia Origenes contra antiquos Ecclesiae canones presbyteri dignitatem adeptus fuerat, simulque in ejus libris περι ἀρχων tunc publicatis haud leves errores proponebantur, Demetrius Alexandriae Episcopus geminam adversus eum coëgit synodum, qua communione Ecclesiae indignus judicatus, docendi munere et sacerdotii dignitate privatus est *). In damnationem ejus Ecclesia Romana ac totus fere orbis Christianus consensit. Huic sententiae cedens migravit in Palaestinam atque Caesareae abhinc sedem fixit, novam ibi aperiens scholam a plurimis undique frequentatam, utpote cum ab Episcopis illius regionis summa veneratione coleretur Origenes. Interim sub Maximino et praesertim sub Decio urgente persecutione multis modis vexatus, atque in varia loca profugere coactus, denique obiit Tyri anno Christi 253 aut 254.

§. 84.

Continuatio. Origenis Opera.

Origenes ingenii sui monumenta fere innumera posteritati reliquit, quorum tamen complura aevo jam Eusebii interciderant. Imo S. Epiphanius famam percrebuisse narrat, sex millia librorum ab eo fuisse conscripta, quod tamen pernegans S. Hieronymus vix tertiam partem (seu 2000) inveniri asserit **). Opera ejus, quae hodie extant, commode in duo genera dividuntur, cum alia ad S. Scripturam, cui indefessam operam navavit, alia ad Theologiam sive theoreticam sive practicam pertineant. Opera illius, quae S. Scripturam concernunt partim *critica* sunt, partim *exegetica*. Insigne primo meritum de re critica

*) Phot. Cod. 118. Mansi Collect. Concil. T. I. col. 753 — 54. S. Hieronym. adv. Rufin. lib. II. n. 18.

**) S. Epiphan. haeres. 64. n. 63. Rufin. lib. de adulteratione librorum Origenis (Opp. Origen. T. IV. Append. p. 54.) S. Hieronym. adv. Rufin. lib. II. n. 13. 16. 21. et 22. item ep. 82. n. 7.

sibi comparavit per Opera critica, quae pro columnarum textuumque juxta se positorum numero vel *Tetrapla,* vel *Hexapla*, vel *Octapla* vel *Enneapla* nominari solent. Hoc in Opere, quod immenso propemodum labore atque singulari plane industria confectum est, graecum Septuaginta Interpretum textum ad fidem textus originalis hebraici reformavit atque integritati suae restituit, omnesque tunc extantes versiones Graecas adjecit, tum ut prudens lector ex multarum interpretationum collatione posset, quaenam verior explicatio esset, deprehendere, tum ut hebraicae linguae imperiti possent plurium inter se consentientium auctoritatem amplecti, tum ut hebraice docti pro ea, qua pollebant, hebraicarum literarum peritia possent, quisnam interpres propius ad fontem accederet, intelligere, demum ut disputantes cum Judaeis Christiani, qui versione Septuaginta Interpretum uti consuevere, accurate scirent, quaenam in textu hebraico legerentur, quae vero secus *).

Sequuntur Opera *exegetica*, per quae plerisque Graecorum Patrum facem praetulit. Licet enim non primus S. Scripturae interpretandae manum admoverit, hanc tamen explicandae Scripturae artem multum provexit, et primus varia explanationum genera Scripturae accomodavit. Nam vel diffusis *Commentariis,* quos ipse τομους vocavit, nos *Volumina* possumus nuncupare, quidquid suppeditabant ingenium et doctrina, prolixe congessit, vel *Scholiis* seu *Excerptis*, quae breves erant notae enodandis locis intricatioribus et abstrusioribus sensibus eruendis, obscuriora quaeque illustravit; vel ad populi captum sese demisit, et selectas quasdam Scripturae pericopas minus accurate per *Homilias* seu *Tractatus* exposuit **).

---

*) Opus hoc, quod ob nimiam molem nunquam fortasse tótum descriptum fuit, unacum Bibliotheca Caesareensi, in qua asservabatur, periit, cum haec urbs a. 653. ab Arabibus expugnaretur. Fragmenta ejusdem apud Veteres passim obvia collegit et publici juris fecit B. Montfaucon sub titulo: Hexaplorum Origenis quae supersunt etc. ed. B. Montfaucon Paris. 1713. II Voll. fol. Novam editionem eodem titulo adornavit C. Fr. Bahrdt Lipsiae 1769. 2 Voll. 8°. De hujus Operis origine, indole, fatis, utilitate vide Praeliminaria utrique editioni praefixa, in quibus prolixe et perquam erudite de his omnibus disputatur.

**) Cf. S. Hieronym. Prooem. in Matth. (T. VII. p. 7.) et Prooem.

Refert S. Epiphanius, Origenem totam S. Scripturam interpretatum esse *). Ex his praeter Fragmenta minora, plerumque dubia **), latine ex versione partim Rufini, partim S. Hieronymi nobis conservatae sunt Homiliae in Genesin, Exodum, Leviticum et Numeros; porro in libros Josue et Judicum; Homiliae duae in librum I. Regum, quarum altera de Engastrimytho etiam graece extat; quoad expositionem Psalmorum praeter Homilias in Psalm. 36. 37. et 38. a Rufino versas etiam de Psalmorum auctoribus, inscriptionibus, et ordine notabiliora habentur Fragmenta, Psalmique priores (Ps. 1—36.) et posteriores (Ps. 118—150) paulo accuratius explicantur graece. In Canticum Canticorum duae Homiliae et pars prior Commentarii latine nobis servatae sunt, in quibus de hoc Cantico generatim agitur et duo priora ejusdem Capita fere integra explicantur. Homiliae quoque haud paucae in Isaiam, Jeremiam, et Ezechielem hodie extant. — Porro Commentarius in Matthaeum majori ex parte adhuc superest ***); Homiliae quoque in Lucam; nec non Commentarii in Joannem pars haud exigua, novem ejusdem Tomos non tamen continuos exhibens. Denique restat etiam Commentarius in epistolam ad Romanos †).

---

in Epist. ad Galat. (l. c. p. 369). Ejusdem Prolog. interpret. Homil. Origen. in Ezech. (Opp. Origenis T. III. p. 354.) Rufin. Prolog. Interpret. Homil. Origen. in Numer. (Opp. Orig. T. II. p. 275).

*) S. Epiphan. haeres. 64. n. 3.

**) Ex ejus Operibus exegeticis alia graece, alia latine tantum ad nostram pervenerunt aetatem. Latine fere omnes Homilias debemus vel S. Hieronymo, vel Rufino interpreti. Graeca vel desumta sunt ex Philocalia, eaque auctoritatis minime dubiae, vel ex variis Catenis Graecorum Patrum, quae vocantur Selecta (ἐκλογαι), et sunt admodum sublestae fidei; alia demum, nec pauca habentur in Codd. Mss. graecis, ut Commentarii in Matthaeum et Joannem.

***) Scilicet a Matth. 13, 36. usque in finem hujus Evangelii partim graecus textus habetur (13, 36—22, 33.), partim vetus latina interpretatio, quam in Homilias sive Tractatus 35 librarii male feriati diviserunt. Feruntur etiam 7 Origenis in Matthaeum Homiliae, quae habentur inter eas, quas *In diversos* vulgo appellant; hae vero omnes spuriae sunt. Cf. Huet. Origeniana Append. ad lib. III. n. 5. (Opp. Origen. T. IV. Append. p. 325—26).

†) Pars haec Commentarii in Joannem graece extat; Commentarius in epistolam ad Romanos nonnisi in versione Rufini aetatem tulit; quae vero Commentarium istum valde contractum et

Triplicem vero Scripturae sensum esse statuit, *literalem*, *moralem* et *mysticum* seu allegoricum, ita tamen ut triplex iste sensus non ubivis Scripturarum reperiatur, sed in quibusdam locis solus literalis, in quibusdam solus moralis, in quibusdam solus mysticus, denique in nonnullis literalis simul et mysticus habeatur. Generatim quidem ad institutionem et aedificationem fidelium sensus literalis sufficit. Verum et mysticus sensus indagandus est: nititur enim ille auctoritate Novi Testamenti et Traditione Ecclesiae, tum ipsomet Scripturarum fine, estque omnino necessarius, ut ab hostibus tuta maneat veritas et sanctitas Scripturarum, ipsaeque Deo dignae reddantur; ast difficillimum, quin etiam fere impossibile est, mysticos assequi sensus, quos in se complectitur Scriptura. Regulas autem, unde appareat, quibus in locis sensus mysticus sit inquirendus, statuit sequentes: a) totam legem ceremonialem ad sensum mysticum referendam esse; b) sensum literalem deserendum, mysticum esse inquirendum, quotiescunque S. Scriptura secundum literam intellecta prae se ferat inutilia, falsa, Deo indigna aut impossibilia; c) denique ubicunque sermo est de Jerusalem, de Aegypto, Babylone, Tyro aliisque terrestribus locis, totum illud referendum esse ad coelestia loca, quae animarum sint habitacula *). — *Selectis* exigua fides est adhibenda; *Homiliae* magis ad populi captum accomodatae, et quoad partem saltem, ex tempore habitae, nec fideli semper versione translatae non adeo magnam sibi vindicant auctoritatem; maxime vero ejus ingenium et eruditionem comprobant *Commentarii*, qui adhuc saltem ex parte extant; in his vero errores Origeni peculiares, dum calamus liberius exspatiatur, frequentius emergunt. — Huc quoque pertinet ***Epistola ad Julium Africanum***, qua Susannae historiam, quae in libro Danielis legitur, authenticam esse solide adstruit, et ***Epistola ad Gregorium Thaumaturgum*** ostendens,

---

abbreviatum sistit. Excusa est haec versio separatim ea inscriptione: Origenis Adamantii Explanatio in epistolam Pauli ad Romanos D. Hieronymo interprete ed. J. B. Alouisianus. Venetiis 1506 fol.

*) Plura de Origenis methodo Scripturam interpretandi dabit Lumper P. X. p. 84—178. Cf. etiam J. Bochinger, de Origenis allegorica S. Scripturae interpretatione P. I—III. Argentor. 1829.

quando quibusve disciplinae philosophicae prosint ad S. Scripturarum expositionem.

Reliqua Opera Origenis, quae modo extant, quatuor sunt, scilicet:

1) *Libri octo contra Celsum.* Causa scribendi Celsus fuit, philosophus Epicureus, qui Christianam religionem impugnaverat libro, cui titulum fecerat *ἀληθὴς λόγος*, quem Origenes, jam licet e vivis sublato Celso, confutandum suscepit, summa argumentorum vi, quidquid ad Christianae religionis defensionem et commendationem in medium proferri potuit, solide et eleganter exponens.

2) *Liber de Oratione* primo quidem de oratione generatim agit, cujus notionem, efficaciam, praeparationem, tempus et externas circumstantias, ac varia genera exponit; dein vero orationem dominicam explanat.

3) *Exhortatio ad Martyrium* vere aureum est opusculum, quo motiva omnia ad martyrium fortiter subeundum ferventi et gravi oratione amico suo in vinculis detento ob oculos ponit.

4) *Libri quatuor* περι ἀρχων systema quoddam universae Theologiae, qualis tunc erat, continent; liber quartus vero proprie circa Hermeneuticen S. Scripturae occupatur *). In hoc tamen libro, quem juvenili adhuc aetate scripsit, errores Origeniani potissimum continentur.

Origenes multis in rebus aberravit a veritate fidei **); illius autem errorum fons erat, studium, praeci-

---

*) Eundem fere, quem liber quartus *περι ἀρχων*, scopum praefixum habet Origenis *Philocalia;* liber iste delectum (ἐκλογην) continet quaestionum et solutionum, quae pertinent ad S. Scripturam, et ex variis libris ab Origene elaboratis, praecipue ex libris contra Celsum et *περι ἀρχων*, collectus est a Sanctis Gregorio Nazianzeno et Basilio M. vid. S. Gregor. Nazianz. ep. 115. — In hac collectione, quae proprie non est Opus Origenis, multa aliàs aut omnino, aut saltem textu graeco deperdita nobis fideliter asservata fuere. Edit. gr. et lat. cum Notis J. Tarini. Paris. 1618. (et iterum 1624) 4°., ed. cum libris contra Celsum G. Spencer Cantabrigiae 1658. 4°., recus. ibid. 1677. Cf. J. A. Fabric. Biblioth. Graec. Vol. VII. p. 221—22.

**) De Origenis doctrina vid. Lumper P. IX. p. 281 seqq. Ejus

puas Gnosticorum quaestiones, quarum falsa solutione systema eorum tamquam basi nitebatur, eo pacto solvendi, ut et quaestionibus eorum ac objectionibus fieret satis, et veritas Christiana jam declarata non laederetur; verum isti conatui minime respondebat successus exoptatus. Postquam enim diu multumque per plura saecula de ejus doctrina fuerat litigatum, ab Ecclesia Catholica tanquam haereticus declaratus est *); unde quamvis spectabili antiquitate et eruditione eximia commendetur Origenes, tamen caute admodum legendus est, ne simul cum veritate speciosus error, tanti viri nomine commendatus, imbibatur.

Nota: Ex Operibus ejus deperditis nonnulla extant Fragmenta, de quibus vide Lumper P. IX. p. 236—45. De ejus Operibus *spuriis* et *supposititiis*, quo pertinent: *Dialogus contra Marcionistas* seu *de recta fide in Deum*, *Commentarii in Job*, *Commentarius in Marcum*, *Homiliae decem in diversos*, *Scholia in Orationem Dominicam et varia Cantica*, *Philosophumena*, et al., vid. Lumper P. IX. p. 245—79.

Editiones: Editio prima latina est J. Merlini Paris. 1512. II Voll. fol. et saep. Altera edit. pariter latina est Genebrardi Paris. 1574. II Voll. fol. — Praestantissima editio est, quam ed. Car. et Vinc. de la Rue gr. et lat. Paris. 1733 — 59. IV Voll. fol. (In ea vero non habentur Hexaplorum Fragmenta; nec Philocalia uno conspectu exhibetur). Hujus edit. tres priores Tomi recusi sunt Venet. 1743. III Voll. fol., ita ut omnia praeter textum graecum exhibeantur.

---

errores speciatim jam refert S. Hieronym. lib. contra Joannem Jerosolym. n. 7. et ep. 124. Justinian. Imp. Epist. ad Mennam (Mansi T. IX. p. 487—534); cf. S. Ambrosii lib. II. de Abraham n. 54. Fuse de illis disputat Huet. Origenian. lib. II. (Opp. Origen. T. IV. Append. p. 104—287), ubi etiam lites Origenianas, quae proprie ad historiam ecclesiasticam spectant, accurate exponit.

*) Vid. Concil. oecumen. V. (Constantinopolit. II.) Collat. V. et Can. XI. (Mansi T. IX. p. 272 et 384). Cf. Canones Concilii V. adversus Origenem (ibid. p. 395—400). Damnatio haec repetita est in Conciliis oecumenicis VI. VII. et VIII., in quibus omnibus Origenes inter haereticos ab Ecclesia condemnatos relatus est. Vide supra p. 24. Nota **).

Eadem editio Parisina recusa est, sed absque Praefat. et Notis, gr. et lat. Wirceburgi 1780. seqq. XV Voll. in 8°. — Plurimum quoque commendatur editio recentissima per Lommatzsch Berolini 1831 — 48. XXV Tomi in 8°. — Opera ejus exegetica, quae graece extant, ed. gr. et lat. D. Huetius Rothomagi 1668. II Tomi fol. — Origenes de Principiis gr. et lat. ed. Redepenning. Lipsiae 1836 in 8°. — Deutsch: Acht Bücher gegen Celsus von J. L. Mosheim. Hamburg 1745. 4°. — Origenes über die Grundlehren der Glaubenswissenschaft. Ein Wiederherstellungsversuch von Schnitzer. Stuttgart 1835. 8°.

§. 85.

S. Hippolytus.

Fontes: Euseb. Hist. Eccles. lib. 6. c. 20. et c. 22. S. Epiphan. haer. 31. n. 33. — S. Hieronym. de viris illustr. c. 61. et saep. — Leont. Byzant. de Sectis Act. III. n. 1. (Galland. T. XII. p. 633.). — S. Isidor. Hispal. Etymolog. lib. 6. c. 17. (T. III. p. 267.). — Phot. Biblioth. Cod. 121. et Cod. 202. — Nicephori Callisti Histor. Eccles lib. 4. c. 31. *)

Subsidia: Galland. T. II. Prolegom. c. 18. — G. Cuperus in Actis SS. Tomo IV. Augusti p. 504—13. — Ruinart Acta Martyrum T. I. p. 383—87. — Diatribe de Hippolyto in Steph. le Moyne Varia sacra. T. I. — Const. Ruggerii de Portuensi S. Hippolyti Ep. et Mart. sede Dissertatio posthuma Romae 1771. (recusa in Lumper P. VIII. p. 347—617.). — Simon de Magistris in Opere: Acta Martyrum ad Ostia Tiberina sub Claudio Gothico Romae 1795; quibus quindecim Dissertationes praecedunt de S. Hippolyto

*) Fontibus etiam quodammodo accensere licet S. Hippolyti Statuam marmoream anno 1551. haud procul ab Urbe Roma inventam et Graecis utrimque literis inscriptam, quibus Hippolyti Cyclus Paschalis ejusque Operum index paulisper mutilus exhibetur. Statua haec cum suis inscriptionibus accurate delineatur et illustratur in Fabricii Opp. S. Hippolyti Vol. I. inde a pag. 36. seqq. Solas inscriptiones accurate exhibet Lumper P. VIII. p. 613 seqq.

ejusque Operibus. — Henr. Canisii Lectiones antiquae (ed. Jac. Basnage Amstelodami 1725.). Vol. I. p. 2 — 12. — Ceillier T. II. Chap. XXVII. (p. 316—74.) — Lumper P. VIII. p. 1—191. J. Kimmel Dissert. de Hippolyti vita et scriptis Jenae 1837.— Haenell de Hippolyto Episcopo (Opus praemio insignitum) Gottingae 1838. 4°.

S. Hippolytus, Portus Romani Episcopus *), et S. Irenaei discipulus **), floruit tempore Alexandri Severi Imperatoris ***) (a. 222—235.). Is rei Christianae totum se dedit, ac Operibus facundiae laude celebratissimis atque eximia quadam gratia et caritate resplendentibus †) adeo clarum sibi nomen peperit, ut „sacratissimus et magnus Doctor veritatisque testis fidelis“ apud posteros audire meruerit ††). Non modo enim Judaeis atque Gentilibus veritatem fidei Christianae persuadere omnibus studuit viribus, verum etiam summa caritate ac mansuetudine haereticos omnes ab errore retrahere conatus est, atque officia vitae Christianae magna solicitudine exposuit. Idem chronologiae et computi Ecclesiastici admodum peritus diversa Opera pro inveniendo ac determinando Paschatis die composuit, eaque in materia facem praetulit Eusebio †††). Insuper explanandis S. Scripturis insignem operam navavit, ita ut in ejus aemu-

---

*) De sede, imo etiam de dignitate episcopali S. Hippolyti admodum discrepantes viri docti protulere sententias. Episcopali charactere ipsum fuisse insignitum, perhibent Euseb. lib. 6. c. 20. et S. Hieronym. de viris illustr. c. 61.; ast de ejus sede vix certi quidquam statui potest, quam alii in Arabia, alii ad ostia Tiberina haud procul ab Urbe Roma sitam fuisse contendunt, vid. Acta SS. l. c. §. III. (p. 507—10.) et Const. Rugger. Dissert. cit. — *Heumanni* sententiam, qui *Dissertatione peculiari, in qua docetur, ubi et qualis Episcopus fuerit S. Hippolytus Gottingae* 1737, demonstrandum sibi sumsit, Hippolytum fuisse inspectorem portus Romani (Hafenaufseher), refellit Gallandius l. c. n. 1. Cf. Lumper C. I. Art. II. (p. 6—18).

**) S. Hippolytus ipse id testatur apud Phot. Cod. 121.

***) Cf. Euseb. lib. 6. c. 21. et 22.

†) S. Hieronym. ep. 71. n. 6. Pseudo - Chrysostom. Serm. de Pseudo-Prophetis in Opp. Chrysostomi T. VIII. Append. p. 79. (γλυκύτατος καὶ εὐνούστατος).

††) Anastas. Bibliothecarius apud Galland. T. II. p. 469.

†††) De S. Hippolyti Cyclo Paschali vid. Simon de Magistris Acta Mart. ad Ostia Tiberina Dissert. VII.

lationem etiam Origenes Commentarios in S. Scripturas edere instituerit *). Denique martyr obiit circa medium saeculi tertii **). — Plurima scripsit Hippolytus, Eusebio, Hieronymo, Photio aliisque memorata, sive in statua marmorea consignata. Quaedam eorum ad nos integra pervenerunt, pleraque vero injuria temporum interciderunt, aut eorundem fragmenta tantum supersunt. Monendum tamen est, vix unum esse Opus Hippolyti ex iis, quae hodie sive integra, sive ex parte supersunt, quod non ab uno alterove Eruditorum in dubium fuerit vocatum. Sunt autem ejus Opera:

1) *Demonstratio de Christo et Antichristo* (*Ἀποδειξις περι Χριςου και Ἀντιχριςου*), quod, si argumentum inspiciatur (praesertim n. 5.), rectius cum S. Hieronymo inscribitur: *De Antichristo* ***). Ibi postquam exordio nonnihil fusiori de Prophetarum munere disputavit, ex S. Scriptura fidelibus ostendit, qualis futurus sit Antichristi adventus et nomen, unde et quando oriundus sit, qua ratione semetipsum ut Deum clarificaturus, homines in errorem inducturus, Sanctos vero gravissima persecutione sit afflicturus; qualis denique ejus interitus; porro quomodo revelanda sit de coelis Domini apparitio, ac quae universi orbis consummatio per ignem; demum quale futurum sit Sanctorum gloriosum ac coeleste regnum cum Christo, ac quod iniquorum per ignem supplicium aeternum. Haec autem tota tractatio, in qua sensuum simplicitas ac vetustas apparet, genus vero dicendi clarum im-

---

*) S. Hieronym. de viris illustr. c. 61.

**) „Martyr" vocatur a S. Hieronymo Praef. Commentar. in Matthaeum (T. VII. p. 7—8.), et saepius ab eodem; item a Theodoreto Haeret. Fabul. lib. 3. c. 1. aliisque. Cf. Martyrolog. Roman. 22. Augusti. De genere, nec non de tempore mortis vid. Fabric. Biblioth. Graec. Vol. VII. p. 185. Acta SS. l. c. §. II. (p. 506—7.) et Basnag. Animadvers. l. c. p. 5—6. Lumper C. I. Art. III. (p. 18—23). et Ruinart l. c.

***) Ab hoc Opere genuino sedulo discernendum est aliud similis tituli spurium, scilicet: *De consummatione mundi ac de Antichristo et secundo adventu Domini*, quod olim Hippolyti nomine edidit gr. et lat. J. Picus Paris. 1557. in 8°. et quod deinceps in Bibliothecas Patrum transiit. Illud autem communi eruditorum calculo S. Hippolyto abjudicatur, utpote tanto viro prorsus indignum. Cf. Ceillier l. c. Art. IX. p. 360—61. Lumper C. 4. Art. 1. p. 107—111.

primis ac perspicuum deprehenditur *), eo spectat, ut Antichristi ex Scripturis demonstratione fidelibus caveret, eosque Christo magis adjungeret, atque eum in finem amborum discrimen aperiret.

2) *Demonstratio adversus Judaeos* (Ἀποδεικτικη προς Ιουδαιους) **), in qua ex Davide (Ps. 68.) et Salomone (Sap. c. 2.) iisdem luculenter ostendit, calamitates omnes, quibus populus Judaicus obrutus est, originem suam unice trahere ex illa ipsa Judaeorum perversitate, qua Christum Dei Filium supplicio tam atroci interfecerint.

3) *Liber adversus Graecos, qui inscribitur adversus Platonem de causa universi* ***), cujus nonnisi Fragmentum sat prolixum hodie extat. In illo praeclare agitur de futuro animarum statu usque ad resurrectionem, de corporum resurrectione, de futuro judicio atque de aeterna retributione.

4) *Opus adversus omnes haereses,* in quo a Dositheo ejusque asseclis ad Noëtum usque 32 numerat haereses, earumque omnium instituit confutationem ex sermonibus S. Irenaei, quorum compendium hoc se libro complexum esse ipse refert (apud Phot. Cod. 121.). Ex hoc Opere praeter alia minora fragmenta hodiedum superest pars extrema, cui titulus est: *Contra haeresin Noëti* †); in hoc

---

*) Ita Phot. Cod. 202.

**) Opusculum hoc, ut suspicatur Fabricius in Opp. S. Hippolyti Vol. I. p. VI., videri etiam posset particula Commentariorum Hippolyti in Psalmos; totum enim est veluti paraphrasis Psalmi 68.

***) Opus istud haud obscure indicat S. Hieronymus ep. 70. n. 4.; discrte vero S. Hippolyto illud tribuit inscriptio statuae marmoreae, quae indicem texit librorum S. Hippolyti. Olim tamen hoc Opus Flavio Josepho ab aliis tributum est, ab aliis autem S. Irenaeo, vel Origeni, aut Cajo presbytero. Vid. Phot. Cod. 48. — Haud improbabilis tamen est conjectura, duo ejusmodi Opera extitisse, unum S. Hippolyti, alterum vero Caji presbyteri.

†) Idem Tractatus in versione latina Turriani (Miscellanea sacra adjecta S. Gregorii Thaum. Opp. ex edit. Ger. Vossii p. 58—71.) alium prae se fert titulum, scilicet; *Homilia de Deo trino et uno et de mysterio incarnationis contra haeresin*

tractatu, postquam Noëti (qui floruit circa annum 245.) fata et doctrinam paucis exhibuit, argumenta, quibus haeresin suam ille fulcire conatus est, e S. Scriptura potissimum petita diluit (n. 1—8.); deinde mysterium SS. Trinitatis et Incarnationis satis dilucide exponit solideque probat (n. 9—18.) *).

5) His omnibus adjungi meretur ***Explanatio in Danielem*** seu Danielis et Nabuchodonosori Visionum solutiones, quibus omnes visiones in libro Danielis contentae breviter explanantur **); sat probabiliter quoque, etsi non plena certitudine, eidem pariter tribuitur tractatus brevis et luculentus ***de Susanna***, ubi mysticum ejus historiae sensum declarat, juxta quem Susanna praefigurabat Ecclesiam, Joachim vero ejus maritus Christum, duo senes porro sunt gemini populi, Ecclesiae infensi, Judaei scilicet et Gentes. Praeterea Fragmenta ejusdem Commentariorum habentur in varios S. Scripturae libros, ex. gr. in Genesin ***) (ubi inter alia Ja-

---

Noëti; verum argumentis sat firmis constat, eam non esse proprie homiliam, sed partem extremam Operis S. Hippolyti contra omnes haereses. Cf. Galland. T. II. Prolegom. c. 18. n. 6. Ceillier l. c. Art. V. (praesertim p. 341 —42).

*) Dubium porro censeri debet, utrum etiam fragmenta octo seu *Excerpta ex Tractatu de theologia et incarnatione contra Beronem et Helicem* (seu Heliconem) fetus sint S. Hippolyti et ex eodem forsan Opere contra omnes haereses depromta, ut nonnullis visum est. Ibi contra haereticos istos, Eutychianorum proavos, duplicem in Christo naturam inconfusam et immutatam, et duplicem operationem, unicuique scilicet naturae propriam, adstruit. Cf. Lumper l. c. p. 46—56.

**) Haec explanatio visionum Danielis nec apud Fabricium, nec apud Gallandium extat, sed tantummodo in *Daniele secundum Septuaginta* (ed. Simon de Magistris) Romae 1772. fol. gr. et lat. exhibetur p. 93 — 122. Cf. Praefat. n. VII. Argumenta tam externa, quam interna sat gravia militant pro authentia hujus Operis recens ab Editore detecti. Accedunt plura Fragmenta ex isto S. Hippolyti Opere in Catena Graecorum Patrum in Danielem, quam primus dedit A. Majus in Collect. Nova Veterum Script. T. I. (Romae 1831.) P. III. p. 29. seqq. Cf. Maji Not. ibid. p. 29—30. et Praefat. p. XXXIV—V.

***) Notandum vero, Fragmenta Commentarii in Genesin e Catena arabica decerpta (in edit. Fabricii Vol. II. p. 33 — 44.) ab eruditis rejici tanquam spuria, vid. Ceillier l. c. p. 322. et Galland. Prolegom. c. 18. n. 8.

cobi patriarchae prophetiam de filiis suis explanat) in Psalmos, in Proverbia, in Ecclesiasten, in Canticum Canticorum, et in Isaiam. — Demum nonnulla Fragmenta Homiliarum ejusdem, et epistolae ad reginam quamdam duo fragmenta extant.

6) Ex Operibus ejus chronologicis in statua marmorea asservatus est *Canon Paschalis* *).

Ut unum saltem proferam locum dogmaticum ex hoc S. Patre, de sacramento Eucharistiae ita testatur: „*Sapientia proposuit mensam suam* (Proverb. 9. 2.) — venerandum sanctumque ejus corpus et sanguinem, quae in mystica et divina mensa quotidie perficiuntur et *sacrificantur* in memoriam primae illius et semper recolendae divinae coenae.“ Fragment. Commentar in Proverb. 9, 1—2. (Opp. Vol. I. p. 282) **).

Nota 1. Inter Opera dubia referri meretur: *Sermo in S. Theophania*, quo omnes circumstantiae baptismi Christi exponuntur. Cf. Lumper l. c. p. 60 — 62. — Haud immerito etiam inter dubia refertur: *De Charismatibus* (Spiritus Sancti) *Apostolica traditio*, quae partem haud exiguam libri octavi Constitutionum Apostolicarum efficit; cf. Lumper l. c. p. 56 — 60. — Ceillier l. c. p. 357—58.

Nota 2. Spuria sunt praeter Opus de consummatione mundi et de Antichristo (vid. supra p.269. Not.***): Chronicon Hippolyti, item Genealogia SS. Mariae et Josephi ex eodem Chronico deprompta, Tractatus de 12 Apostolis, et alius de 72 discipulis etc. — Cf. Lumper l. c. p. 107—119. — Ceillier l. c. p. 360—63. et p. 354—56.

Editiones: S. Hippolyti Opera gr. et lat. ed. J. A. Fabricius. Hamburgi 1716—18. Voll. II fol. in uno Tomo. — Galland. Biblioth. T. II. p. 408 — 530. — His addenda Fragmenta quaedam in

*) Canon iste Paschalis, quem utpote ab instituto nostro magis alienum chronologiae ecclesiasticae studiosis discutiendum relinquimus, cum virorum doctorum (Jos. Scaligeri, D. Petavii, Aeg. Bucherii, Fr. Bianchini, J. Vignolii etc.) Commentariis exhibetur in Fabricii Opp. S. Hippolyti Vol. I. p. 38—216.

**) Plura de ejus doctrina dabit Lumper l. c. p. 120. seqq. Möhler I. Bd. S. 599. u. ff.

A. Maji Collect. Nova Veterum Scriptorum T. I. (Romae 1831.) P. III. p. 29. seqq. et T. VII. (Romae 1833.) p. 14. 68. 84. 134.

§. 86.

S. Cyprianus. Ejus Vita.

Fontes: S. Cypriani epistolae. — Vita et Passio S. Cypriani per S. Pontium ejus diaconum scripta *). — Eusebii histor. Eccles. lib. 6. c. 43. et lib. 7. c. 3. — S. Hieronym. de viris illustr. c. 67. et saep. — S. Augustin. Sermo 309—313. et saepius, praesertim in libris de baptismo **).

Subsidia: Vita S. Cypriani per Prud. Maranum adornata in Ejusdem edit. Opp. S. Cypriani. — Tillemont S. Cyprien T. IV. (p. 45—198. et p. 601—45.). — Ceillier T. III. Chap. I. (p. 1. seqq.). — Lumper Pars XI. et XII. — Constant. Suyskeni Commentarius de S. Cypriano (Acta SS. Septembris T. IV. p. 191. seqq.). — Ruinart Acta Martyr. P. II. p. 1. seqq. — J. Pearson Annales Cyprianici, additi editioni Opp. S. Cypriani Oxoniae 1682. — Cyprianus, dargestellt nach seinem Leben und Wirken von Rettberg. Göttingen 1831.

Thascius Caecilius Cyprianus circa initia saeculi tertii nobilissimo in Africa genere oriundus, primum quamdiu Ethnicae superstitioni addictus erat, gloriose Rhetoricam Carthagine docuit, exinde suadente presbytero Caecilio, a quo et cognomentum sortitus est, circa a. 245.

---

*) Pontii libellus vel eo saltem nomine plurimi ducendus est, quod ejus auctor testis αὐτοπτης fuerit, licet in rebus enarrandis stylo fortasse comtiori usus, qui panegyricum magis, quam historicum deceat. Hujus libelli jam meminit S. Hieronym. de viris illustr. c. 68. Cf. Lumper P. XIII. p. 45—51. et Acta SS. ad diem 8. Martii (Mart. T. I. p. 750—51.). Extat hic liber in fronte Opp. S. Cypriani et ap. Galland. T. III. p. 470—76.

**) S. Gregorii Nazianz. Or. 24. (in laudem S. Cypriani) et Prudentii περι ςεφανων Hymn. 13. ideo inter fontes non recensentur, quod uterque Cyprianum Carthag. cum S. Cypriano martyre Antiocheno confuderit.

Christianus factus *) statim continentiae se lege obstrinxit atque omnem substantiam suam pauperibus erogavit; imo generatim quidquid praeclare factum Scripturae auctoritate comprobatum vidit et laudatum, imitatione assequi conatus est **). Post baptismum omne tempus S. Cyprianus insumsit in S. Scripturis legendis, in scriptoribus ecclesiasticis evolvendis, inter quos Tertullianum maxime in deliciis habuit ***), iisque omnibus meditandis et colligendis, quae postea in luce et oculis totius Ecclesiae depromsit. Ob eximios in virtute progressus non multo post baptismum in presbyterum electus et paulo post anno 248. vel 249. mortuo Episcopo Carthaginensi communi totius populi et cleri suffragio ad istam sedem evectus est (ep. 40. p. 94. ep. 55. p. 145.). Quamvis autem Episcopatus invito et fugienti impositus fuerit, non defuerunt tamen, qui illius electioni, facta conjuratione intercederent; inter hos quinque potissimum presbyteri eminebant Exarsit plebis indignatio in obtrectatores Cypriani; verum ille nihil praetermisit, ut exulceratas mentes ad sanitatem revocaret, „amicissimos eos et inter necessarios computans mirantibus multis" (Pont. n. 5.). At quinque illi presbyteri conceptum venenum medullis aluerunt, (ep. 40. p. 92.), quod post aliquot annos conflato schismate violenter erupit. Statim ab initio Episcopatus sui eam sibi legem sponte praefixit, ut nihil sine consilio presbyterii sui et consensu plebis privata sententia gereret (ep. 5.). Prima autem ipsius cura fuit, emendationi morum gregis sibi commissi incumbere, ac leges disciplinae haud parum collapsae instaurare omnique vigore tueri †); qua in re ita cum severitate junxit mansuetudinem et caritatem, „ut esset ambigere, vereri plus an diligi mereretur" (Pont. n. 6.). Verum S. Cyprianus in pace Ecclesiae electus unum nonnisi annum in hoc tranquillo rerum statu traduxit. Circa initium anni 250. efferbuit persecutio Decii saevissima, quam excitavit

---

*) In epistola I. (ad Donatum) egregie describit S. Cyprianus hanc suam conversionem factamque exinde sui ipsius mutationem internam.

**) S. Pont. n. 2. 3. 4. S. Hieronym. l. c. et Comment. in Jonam c. 4. v. 6. seqq. (T. VI. col. 420.)

***) S. Hieronym. de viris illustr. c. 53. et ep. 84. n. 2. „S. Cyprianus Tertulliano magistro utitur, ut ejus scripta probant."

†) Huc probabiliter pertinent S. Cypriani ep. 61. 62. 65. et 66. Cf. ep. 55. „in quiete serviens disciplinae."

odium Decii in Philippum et Romanarum superstitionum, quarum ruinis christianam religionem superstrui videbat, desiderium. Tum vero statim Cyprianus Carthagine quaesitus et populi clamoribus aliquoties expetitus est, ut leonibus objiceretur; verum is a Deo jussus in locum abditum secessit, idcirco proscriptus tanquam Ecclesiae Catholicae Episcopus *). Habuit haec persecutio illud singulare, ut omnes omnino Christianos saltem Carthagine comprehenderet, nec quisquam ex ea, nisi aut Christi confessor egregius, aut simulacrorum perfidus cultor (lapsus) vel denique libellaticus **) discederet. Dira autem haec tempestas Christianos per diuturnam quietem vitiis infectos et debilitatos adeo concussit, ut tum Carthagine magna fidelium pars a fide deficeret Christumque abnegaret, tum et ubique fere terrarum res Christianorum misere prostratae jacerent ***). His in rerum angustiis Cyprianus sic abfuit, ut animo et solicitudine omnibus rebus interesset, nec ullas Episcopi partes praetermitteret. Discedens omnibus rebus providerat, pecuniam apud Clericos distribuerat, ut haberent plures, unde ad necessitates et pressuras singulorum operari possent (ep. 5. 6. et 36.); in secessu haud raro coetus collegit et obtulit sacrificia (ep. 15. et 37.); insuper ablegatis episcopis aliis, ordinatisque presbyteris et clericis indefessam ecclesiae suae curam habuit (ep. 33. 34. 35. et 38.); denique de omnibus, quae Carthagine ipso absente gesta fuissent, illico certior factus, nihil interim omisit, quod ad pauperes sublevandos, ad confessores cohortandos ac interdum etiam castigandos, ad lapsorum ruinas reparandas, ad disciplinae observationem et Ecclesiae pacificationem pertineret (ep. 14.). Persecutionis furori novae accesserunt turbae, cum scilicet lapsorum permulti mox

*) Vid. ep. 5. (p. 17.) ep. 14. (p. 42.) ep. 55. (p. 145—46.) ep. 69. (p. 218.) ep. 9. (p. 34.) *Pont. n.* 7. et 8., qui ex professo ejus fugam in persecutione defendit. Ceterum quam ferventi ipse desiderio anhelaverit martyrium, satis ostendit ep. 8. nec non ep. 37.

**) *Libellatici* vocantur, qui securitatis libellos a magistratibus impetraverant ea lege et conditione, ut in actis publicis, fortasse etiam in ipsis libellis, scriberetur, eos sacrificasse et Christum negasse, quamvis neutrum revera commisissent. Vid. ep. 31. (p. 75—76.) et ep. 52. (p. 123—24.). Cf. Prud. Marani Vita S. Cypriani n. VI.

***) Vid. Lib. de lapsis (p. 326. seqq.) ep. 5. (p. 16.) ep. 26. (p. 61. et 64.) ep. 31. (p. 77—78).

post gravem ruinam rursus ad ecclesiam concurrerent atque cum ea reconciliari non tam rogarent supplices ac poenitentes, quam postularent superbi et arrogantes. Hanc levitatem presbyteri nonnulli fovebant, lapsosque temere, pace data et communione restituta, ad SS. Eucharistiam percipiendam admittebant; tandem et confessorum complures meritis suis imprudenter confisi et justo plus elati, suam pro lapsis intercessionem adhibuerunt, eamque tantum valere petierunt, ut tali suffragio adjutis ecclesiae aditus absque ulla mora aperiendus esset. His omnibus Cyprianus toto muneris Episcopalis vigore restitit, contendens, Dominum tali ruina graviter laesum longa et continua satisfactione esse placandum (ep. 40 p. 93.), lapsorumque causam non paucorum temeritate et arrogantia, sed Episcopi auctoritate, imo communi totius Ecclesiae consilio esse definiendam (ibid. et ep. 52. p. 118.); interim solis infirmis, qui in articulo mortis essent constituti et a primo lapsus die poenitentiam agere non destitissent, pacem et communionem dandam esse (ep. 52. p. 117—18.). Nemini quoque ex lapsis tunc communicavit, quamdiu persecutio adhuc fervens iisdem reparandi certaminis occasionem dabat (ep. 52. p. 119. et 117.). Tum vero quinque illi presbyteri dudum Cypriano infensi (ep. 40.), in quibus erant *Novatus* (ep. 49.) et *Fortunatus*, cum *Felicissimo* quodam laico (ep. 55. p. 147—48.) variis sceleribus contaminato, quem postea Novatus propria auctoritate diaconum constituit (ep. 49. p. 112.) aperte in illum insurrexerunt, statuentes, lapsos sine ulla poenitentia in Ecclesiae communionem esse recipiendos *). Hos itaque disciplinae Ecclesiasticae repugnantes a communione ecclesiastica separavit (ep. 38. 40.), lapsos ad poenitentiam et patientiam hortatus est, confessoribus modestiam et humilitatem sedulo inculcavit, plebem vero suam paterno affectu monuit, ut in altera hac persecutione non minus fortes schismatis periculum declinarent, et Ecclesiae tam firmiter, quam ipsi Christo adhaererent (ep. 40.). Mox persecutione sopita Cyprianus e secessu Carthaginem rediit **) paulo post Pascha anni 251.

---

*) Ep. 55. (p. 150. et 153.) ep. 40. (p. 93.).

**) Quanto gaudio redux eorum, qui fidem constanter professi fuerant, multitudinem omnis sexus et aetatis conspexerit, ipse pulcherrime describit initio libri de lapsis (p. 323—24).

§. 87.

Novatiani schisma et haeresis.

Alia tunc temporis Ecclesiae calamitas exorta est. Romae scilicet, postquam sedes Pontificia ultra annum vacaverat, medio anno 251., cum persecutorum furor nonnihil remissius ageret, de eligendo novo Pontifice agebatur. „Factus est autem Cornelius Episcopus de Dei et Christi ejus judicio, de Clericorum pene omnium testimonio, de plebis, quae tunc affuit, suffragio, et de sacerdotum antiquorum et bonorum virorum collegio" (ep. 52. p. 120.). Id vero aegre tulit Novatianus quidam, Stoicae olim philosophiae addictus, postea Romanae Ecclesiae presbyter, tumore superbiae inflatus ac invidia stimulatus *), qui contra Cornelii ordinationem aperte disputavit, eamque ut illegitimam abrogare conatus est, asserens, „illum libelli labe maculatum esse, et cum Episcopis, qui sacrificaverant, communicationem sacrilegam miscuisse" (ep. 52. p. 151.). Pellexit in factionem suam quosdam e Confessoribus Romanis (ep. 46.) obtentu severioris disciplinae, praesertim in lapsos; nonnullos quoque presbyteros, et partem plebis Romanae ad se pertraxit. Eam occasionem Novatus, qui praesidii adversus Cyprianum quaerendi gratia Romam sese contulerat, rebus suis opportunam ratus Novatiano se mancipavit (ep. 46. 49. 52.). Igitur ut pro viribus promoveret ejusdem partes, id technis suis est consecutus, ut Novatianus a tribus Episcopis, quos rudes et simplices ab exigua et vilissima Italiae parte ad hoc exciverat, ordinaretur in Pontificem; unde tum primum Antipapae nomen, a constituta Christi religione incognitum, audiri

*) Ep. 52. (p. 124. et 129. seqq.) ep. 57. (p. 169.) Euseb. lib. 6. c. 43. (ubi tamen pro Novato semper legendus est Novatianus) S. Paciani ep. 2. n. 4. 7. 8. (in Galland. Biblioth. T. VII. p. 260—61). — Idem ille Novatianus praeter epistolam ad S. Cyprianum, cleri Romani nomine scriptam, quae est inter Cyprianicas epistola 30. (cf. S. Cypriani ep. 52. p. 118. et S. Paciani ep. 3. n. 3. et 5.), alia scripta reliquit, quae recenset S. Hieronym. de viris illustr. c. 70. Praeter librum *de SS. Trinitate*, et alterum *de cibis Judaicis*, qui in Galland. T. III., in Oberthür S. Cypriani Opp. T. II. et in Migne Patrolog. Curs. T. III. p. 885—970. exhibentur, reliqui omnes ejus libri penitus intercidisse videntur; cf. Galland. T. III. Prolegom. c. 4. et Lamper P. XI. Sect. II. (p. 20—58).

coepit. Ordinationem suam datis literis missisque legatis Africanae atque Orientali ecclesiae significavit Novatianus. Cyprianus vero, ubi primum cognoverat ex literis tum a Cornelio, tum a Novatiano perceptis, Cornelii electionem impugnari a nonnullis, minime quidem dubitavit, Cornelium legitime electum verumque esse Pontificem; sed ut illius adversariis omnem perturbandae Ecclesiae causam praecluderent, ipse cum compluribus Episcopis, qui in unum convenerant, literas Episcoporum, a quibus ordinatus fuerat Cornelius, desiderarunt legatosque miserunt, qui has literas referrent et totam rem diligenter exploratam narrarent. Dum haec fierent, legati a Novatiano missi Carthaginem venerunt nuntiantes, Novatianum factum esse Episcopum; quo comperto statim Cyprianus ejusque collegae a communione eos, utpote schismaticos Ecclesiae unitatem lacerantes, cohibendos esse censuerunt, refutatis interim ac retusis eorum calumniis (ep. 41.). Mox vero ex legatorum, quos Cyprianus Romam miserat, relatione et ex literis collegarum Cornelii de legitima istius ordinatione certissime constitit; abhinc Cyprianus omni conatu adlaboravit, ut triste schisma reprimeret (ep. 41.). Quapropter et ipse retulit ad Cornelium Pontificem de rebus ecclesiae suae agendique rationem hucusque servatam coram eo purgavit; et reliquos per universam Africam episcopos de legitima Cornelii ordinatione et Novatiani schismate certiores reddidit: tandem confessores Romanos Novatiano adhaerentes a diro schismate revocare studuit tam literis ad eos datis, quam libro de Unitate Ecclesiae idcirco composito et ad eos transmisso; id quod ex animi voto ipsi cessit (ep. 41—52.). Damnatus et rejectus toto orbe Novatianus animum non despondit, sed per plurimas civitates novos apostolos suos misit (ep. 41. p. 98.), ut quaedam recentia institutionis suae fundamenta constitueret, et super legitimos Episcopos crearet alios pseudo-episcopos, adeoque Ecclesiae unitatem scinderet (ep. 52 p. 130.). Hos inter Maximus quidam pseudo-episcopus in Africa ab istis schismaticis constitutus est (ep. 55. p. 148.). Interim Novatianus, ut invidiam Cornelio conflare pergeret, ac sibi auctoritatem quodam disciplinae fuco compararet, docere coepit, ea potestate carere Ecclesiam, qua lapsorum, quos inter et libellaticos numerabat, crimen dimitteretur, cum tamen, eosdem ad poenitentiae opera exhortandos esse, neutiquam negaret. Cui statim Cyprianus Ecclesiae Catholicae doctrinam opposuit, „a poenitentia agenda neminem debere prohiberi, et depre-

cantibus atque exorantibus Domini misericordiam, secundum quod ille misericors et pius est, per sacerdotes ejus pacem posse concedi" (ep. 52. p. 132—33.). Cum vero Novatiani asseclae acriter premerentur a S. Cypriano et aliis Patribus, qui non sine summa injuria, quam veniam atrocioribus peccatis, homicidio et adulterio, concedebant, illam solis lapsis negari demonstrabant (ep. 52. p. 131. seq.), eo denique compulsi sunt, ut peccata omnia contenderent aeque esse irremissibilia. Puduit tamen eorum sectatores hujus amentiae; postea enim non defuere, qui hanc sententiam ad sola graviora crimina restrictam vellent. Secta haec, quamvis statim ab initio a S. Cypriano strenue impugnata et a numerosis conciliis tam Romae, quam Carthagine habitis damnata *), non tamen penitus extingui potuit, ac vanissimum sibi *Καθαρῶν*, i. e. mundorum nomen a principali suo dogmate arrogavit. Haec fere contigerunt anno 251. et 252.

§. 88.

S. Cypriani agendi ratio erga lapsos. Novati ac Felicissimi schisma.

Interim causa lapsorum singulari prudentia et circumspectione a S. Cypriano tractata est. Itaque Carthagine „concilio frequenter acto," i. e. saepe repetito, ita ut quibusdam Episcopis Carthagine abeuntibus, quibusdam succedentibus continuatum quodammodo videri posset, primo quidem pace Ecclesiae restituta (a. 251.) decretum est, „ut nec in totum spes communicationis et pacis lapsis denegaretur, ne plus desperatione deficerent, nec tamen rursus censura evangelica solveretur, ut ad communicationem temere prosilirent, sed traheretur diu poenitentia et rogaretur dolenter paterna clementia et examinarentur causae et voluntates et necessitates singulorum," ad justam singulis poenitentiam imponendam. Itaque examinatis causis singulorum libellatici, qui hucusque poenitentiam egerant, statim in ipso concilio communioni restituti sunt, sacrificatoribus autem „poenitentia plena," quae peccati gravitati circumstantiis omnibus sedulo ponderatis responderet, imposita est, ita tamen, ut si ante hoc tempus elapsum periculum mortis urgeret,

*) Euseb. lib. 6. c. 43.

statim acciperent pacem *); justis etiam martyrum petitionibus, seu libellis aliquid honoris causa, ut ferebat Ecclesiae consuetudo, delatum fuisse videtur. Praeterea decretum est, Episcopos lapsos ad poenitentiam quidem agendam posse admitti, ab ordinatione autem cleri atque sacerdotali honore prohiberi (ep. 68. p. 213). Lapsis demum, qui poenitentiam plenam agere detrectarent, aut morbo tantum correpti reconciliationem quaererent, tamquam indignis pax et Ecclesiae communio denegata est (ep. 52. p. 129.). Felicissimum vero et quinque presbyteros nuper ab Ecclesia profugos Episcopi congregati excommunicarunt (ep. 55. p. 147—48. et ep. 42. p. 101.) Sententia haec Romam transmissa et a Cornelio ejusque concilio confirmata est (ep. 52. p. 119). Rebus ita constitutis rejectus a concilio Carthaginensi Privatus Episcopus haereticus dudum condemnatus cum quatuor aliis episcopis pessimo nomine notatis et jam olim excommunicatis ob apostasiam, haeresin aliave crimina Fortunatum pseudo-episcopum ordinavit Carthagine, quin tamen iis ob exiguum asseclarum numerum scelus ex animi votis successerit; pauci enim sacrificati vel male sibi conscii novum hunc coetum schismaticum constituerunt (ep. 55. p. 149. et 151.). Illi jam per legatum suum Felicissimum diaconum plurimis sceleribus maculatum, Romam se verterunt, „ad Ecclesiam scilicet principalem, unde unitas sacerdotalis exorta est" **), ut Cornelium vel blanditiis, vel minis et terroribus in partes suas pertraherent. Cornelius primo quidem eos fortiter repulit, postea vero minis eorum perterritus paulisper anceps haesit, rerum in Africa gestarum haud satis gnarus; mox autem a S. Cypriano de omnibus certior factus et animo confortatus (ep. 55.), schismaticos constantissime repudiavit. Abhinc plerique a schismate ad Ecclesiae unitatem redierunt, quos S. Cyprianus „cum poenitentia revertentes et peccatum suum satisfactione humili et simplici confitentes promta et plena dilectione amplexus est" (ep. 55.). Ea ratione schisma Novati et Felicissimi, quorum ille se junxerat Novatiano, post biennium (a. 251—52.) fere expiravit. — Hunc vero disciplinae rigorem tam necessarium, quam salutarem ita caritate temperavit S. Cyprianus, ut lapsos, qui humana potius fragilitate, quam im-

*) Ep. 51. et 52. (praesertim p. 118—19.) ep. 54. et 55.

**) Ep. 55. (p. 153).

probitate et animi levitate Christum negaverant, vi tormentorum superati, triennio poenitentiae elapso in Ecclesiae communionem admittendos esse suaderet (ep. 53.). Mox tamen iterum causa lapsorum, quorum salus S. Cypriano assidue cordi erat et tamquam suprema lex obversabatur (ep. 52. p. 119.), ejus curam et solicitudinem exigere coepit. Sub Gallo et Volusiano Imperatoribus, qui sub finem anni 251. imperandi initium fecerant, horrenda pestis orbem Romanum devastabat, quae per quindecim annos obtinuit *). Novi Imperatores aliquamdiu nihil durius in Christianos statuere, usque ad autumnum anni 252. Tum vero, ut iram deorum averterent, sacrificia edicto proposito celebrare populus jubebatur (ep. 55. p. 146.): non multo post subsecuta sunt Imperatorum Galli et Volusiani adversus Christianos edicta. Ea persecutione imminente S. Cyprianus concilium copiosum Carthagine coëgit; et Episcopi congregati „Spiritu S. suggerente.“ relaxato decreti prioris rigore, statuerunt: „lapsis, qui de Ecclesia Domini non recesserunt, sed poenitentiam agere et Dominum deprecari a primo lapsus sui die non destiterunt, illico pacem dandam esse eosque sic ad proelium imminens armari et instrui oportere“ (ep. 54.). Spem eventus non fefellit; lapsi enim, quibus modo pax data est per indulgentiam, in hac persecutione fortes steterunt et gloriosa confessione restituti sunt (ep. 57. p. 169.).

Primo statim hujus persecutionis initio S. Cornelius, Romanus Pontifex a Gallo Imperatore in exilium missus est Centumcellas, ubi eodem adhuc anno martyrio coronatus est **). S. Lucius, qui Cornelio successit, eodem

---

*) Euseb. lib. 7. c. 22. De hac peste vid. Pagi Crit. ad a. 252. n. 24. 25. 26.

**) S. Cornelius P. plures reliquit epistolas, solicitudinis Apostolicae monumenta, tam ad S. Cyprianum (quarum hodie nonnisi duae supersunt, scil. ep. 46. et 48. inter Cyprianicas), quam ad Fabium Episcopum Antiochenum (unde luculentissimum excerptum nobis ab Eusebio lib. 6. c. 43. servatum est); cf. Galland. T. III. Prolegom. c. 6., Lumper P. XI. Sect. I. (p. 1—19.) et Migne Patrolog. Curs. T. III. p. 675—98. Spuria est ea epistola acris ac vehemens, quae in edit. Maur. post epistolas S. Cypriani inter dubias recitatur, velut a Cornelio ad Cyprianum de non rebaptizandis haereticis data; item spuria alia perbrevis epistola ad Lupicinum Viennensem Episcopum, quae habetur in Baronii Annal. ad a. 255. n. 47. Cf. Lumper l. c. p. 14—15. et Pagi ad a. 252. n. 11. S. Cornelii

fere tempore sacerdotii et exilii gloriam adeptus est, sed paulo post Romam revocatus martyr obiit mense Martio anni 253. *). Eo interim tempore S. Cyprianus, qui hac in persecutione neque secessit, nec pulsus aut proscriptus fuit, tam plebem suam, quam aliarum per Africam civitatum fideles ad martyrium accendit, atque etiam SS. Pontificibus Cornelio et Lucio de confessionis et exilii gloria gratulatus est; praesertim vero peste horrendum in modum grassante Cypriani caritas in ipsis Ethnicorum oculis enituit et ad summam reipublicae utilitatem redundavit; tum enimvero plebem suam uno in loco congregatam vivido hortatu adduxit, ut pietatis officia non solum in domesticos fidei, sed in ipsos etiam Ethnicos conferrent, atque infensissimos Christiani nominis hostes in sui admirationem raperent (Pont. n. 9. 10.). Cypriani hortatibus accensa plebs Carthaginensis libenter arripiebat, si qua se daret occasio caritatis exercendae. Quod tum maxime declaravit, cum octo Numidiae Episcopi gravissimo casu perculsi, quod plures Christianos e Numidia, in his virgines Christo dicatas, barbari abduxissent, opem Cypriani implorarunt. Tunc enim summo moerore et commiseratione tacti Carthaginenses omnes certatim magnam pecuniae vim ad redimendos captivos collatam eis miserunt, id unum rogantes, ut sibi vicem boni operis in sacrificiis et precibus referrent (ep. 60.). Tantopere Carthaginenses persecutione expurgati et curis ac laboribus Cypriani fuerant immutati.

§. 89.

Controversia de baptismi extra Ecclesiam collati validitate. S. Cypriani mors.

Non multo post S. Lucii martyrium Pontifex Romanus electus est S. Stephanus, vir paulo ferventioris animi. Sub hoc Pontifice, cum persecutio Galli et Volusiani desiisset, et motus, quos Novatianus in Oriente excitaverat, sedati fuissent, lites in Ecclesia de baptismo hae-

---

scripta exhibet Routh Reliq. sacr. Vol. III. p. 3—65. P. Coustantius in Epistolis Rom. Pontificum (ed. Schoenemann). T. I. p. 89—146. Galland. T. III. p. 333—61. Migne Patrolog. Curs. T. III. p. 699—848.

*) Cf. Pagi ad a. 252. n. 12—17. n. 22—23. et ad a. 253. n. 2—4.

reticorum *) exortae sunt. Ac primo quidem Stephanus Pontifex de hac quaestione cum Episcopis Orientalibus decertavit **), qui jam pridem Iconii convenientes confirmaverant, „repudiandum esse omne omnino baptisma, quod sit extra Ecclesiam constitutum (Firmil. epist. p. 267.). Tum vero anno 254. vel 255. initium hujus controversiae in Africa ortum est. Ibi enim congregati Episcopi Numidiae, synodum tunc Carthagine habitam consulendam duxerunt de iis, qui apud haereticos et schismaticos baptizari videntur, an ad Ecclesiam Catholicam, quae una et vera est, venientes baptizari debeant.“ Cyprianus et alii Episcopi 31, penes eum congregati hanc tenendam esse regulam statuerunt, neminem foris baptizari extra Ecclesiam posse, cum sit baptisma unum in S. Ecclesia constitutum“ (ep. 70.); baptismum, extra unam et veram Ecclesiam collatum, plane invalidum esse et nullum, adeoque eos, qui foris extra Ecclesiam apud haereticos et schismaticos profana aqua tincti fuerint, ad Ecclesiam venientes Ecclesiae baptismo baptizari et sanctificari oportere, proinde tales „non rebaptizari, sed baptizari“ (ep. 71. p. 225. ep. 73. p. 231.) Censuit itaque praeter membra verae Ecclesiae ministrum sacramenti baptismi esse neminem posse, eumque nonnisi validum esse baptismum asseveravit, qui „plena et tota fide et dantis et sumentis accipiatur“ (ep. 76. p. 279—80.). Praxin hanc, quae in Africa inde a quinquaginta fere annis obtinuit ***), S. Cyprianus non ex traditione derivavit, sed argumentis solum internis, quae ex rei natura repetebat, atque testimoniis S. Scripturae, quae sibi favere existimabat, roboravit et communivit. Porro totam hanc rem solummodo ad disciplinam spectare judicavit, adeoque salvo pacis et unitatis vinculo cuivis liberum esse, aliter de ea sentire aliterve agere †). Hanc

*) De hac controversia vid. Prud. Marani Praefat. Opp. S. Cypriani n. IV—VI. et vita S. Cypriani n. XXIX—XXXII. Alio ordine eam controversiam disponit Pagi Crit. ad. a. 255. n. 9 — 16. et ad. a. 256. n. 3 — 17. Cf. etiam Natalis Alexandri Histor. Eccles. Saec. III. Dissert. 12. 13. et 14. Lumper P. XII. Cap. 2. Art. III. et seqq. (p. 142—372).

**) Euseb. lib. 7. c. 5. Firmiliani epist. (inter Cyprianicas ep. 75. p. 270). Cf. Prud. Marani Vita S. Cypriani n. XXIX.

***) Vid. ep. 71. p. 227—28. ep. 73. p. 232. Cf. S. Augustin. de bapt. contra Donat. lib. II. n. 12. 13. 14.

†) Vid. ep. 76. p. 279. et ep. 72. fin. Cf. Pagi ad a. 215. n. 2.

itaque sententiam suam non modo reliquis per Africam Episcopis significavit, eamque probavit ac defendit, verum etiam novo frequentiori concilio 70 Episcoporum confirmavit, quo insuper statutum fuit, presbyteros aut diaconos, qui vel in Ecclesia Catholica prius ordinati ad haeresin postea desciverint, vel apud haereticos a pseudo-episcopis ordines receperint et exercuerint, revertentes nonnisi ea conditione suscipiendos esse, ut ad laicorum communionem redigantur. Haec omnia ad Stephanum Pontificem transscripsit, ut ab eo confirmarentur (ep. 72.). Quae cum Stephanus reprobasset provocans ad traditionem Apostolorum, quam nefas esset deserere *), excommunicationem quoque intentavit Africanis Episcopis et omnibus, qui erroneam istam sententiam non dimitterent **), quam scilicet ipse de fide esse censebat. Eam vero Stephanus de baptismo haereticorum sententiam defendebat, „non esse quaerendum, quis sit ille, qui baptizaverit, eo quod qui baptizatus sit, gratiam consequi possit invocata Trinitate nominum Patris et Filii et Spiritus Sancti ***)." His literis acceptis S. Cyprianus ad Firmilianum, Caesareae in Cappadocia Episcopum, se vertit, ut resciret, utrum vere traditio Apostolica sibi adversaretur. Firmilianus autem, non satis discernens, quid proprie Apostoli tradidissent, et animo concitatiori sat acerbe invectus in S. Stephanum, magis adhuc S. Cyprianum in errore confirmavit. †) Quo factum est, ut S. Cyprianus novo concilio frequentissimo coacto eandem quaestionem rursus deliberandam proponeret atque cum 85 Episcopis congregatis in sua sententia persisteret ††).

---

*) S. Cypr. ep. 74. p. 246. Firmil. epist. p. 257 – 58. Cf. Euseb. lib. 7. c. 3.

**) S. Cypr. ep. 74. p. 251. Firmil. epist. p. 258. et p. 269—70. Euseb. Histor. Eccles. lib. 7. c. 5.

***) Firmil. epist. p. 260. cf. p. 262 – 63. Cf. A. Sandini Disput. histor. ad Vitas Pontiff. Roman. (Ferrariae 1742.) Disput. VII. J. B. Palma Praelect. Histor. Eccles. T. I. P. I. Cap. 29.

†) Extat adhuc ea Firmiliani ad S. Cyprianum epistola, sed latine tantum, estque inter Cyprianicas ep. 75., ab ipso S. Cypriano, ut styli similitudo suadere videtur, e graeco in latinum versa cf. Prud. Marani Vita S. Cypriani n. XXXI. Ceillier T. III. p. 304 – 6. Lumper P. XIII. p. 19 – 25.

††) Hujus Concilii tertii hac de causa Carthagine a. 256. habiti hodiedum inter Opera S. Cypriani supersunt Acta, quae inscribuntur: *Sententiae Episcoporum 87 de haereticis baptizandis* (adfuerunt ex Africa, Numidia et Mauritania 85 Episcopi,

Etsi porro S. Cyprianus istam sententiam correxisse non inveniatur, haud incongruenter tamen de tali viro existimandum est, quod correxerit et fortasse suppressum sit ab iis, qui hoc errore nimium delectati sunt et tanto velut patrocinio carere noluerunt *).

Quodsi autem S. Cyprianus errore humano deceptus de baptismo haereticorum aliter sentiebat, quam se res habebat, quae postea demum pertractata et diligentissima consideratione firmata est, ac nihilominus in Catholica unitate permansit, illius certe error et caritatis ubertate compensatus, et passionis falce purgatus est **). Nova enim persecutio et Stephanum et postea Cyprianum sustulit. Valerianus quippe Imperator (inde ab anno 253.), cum Ecclesiae statim pacem reddidisset et Christianos per aliquot annos privatim ac publice omni humanitate fovisset, postea (a. 257.) Macriani artibus inductus Christianam religionem vehementer persequi coepit (Euseb. lib. 7. c. 10.). Initio hujus persecutionis S. Stephanus Romae martyrium subiit et S. Sixtus in ejus locum subrogatus est, qui et ipse post annum fere integrum martyrii gloria coronatus est, superstite adhuc S. Cypriano. Eodem anno (257.) S. Cyprianus omnium primus in Africa persecutionis impetum excepisse videtur (ep. 78.); et postquam Christum summa animi fortitudine coram Proconsule confessus erat, exul deportatus est in abditum

---

vel etiam 87, si numerentur duo absentes, qui vices suas procuratori commiserant), ubi singuli Episcopi proferunt suffragia, quibus adstruerent suam opinionem, baptismum haereticorum nullum esse et invalidum. Has sententias discutit singulas S. Augustinus in Op. de bapt. contra Donat. toto libro 6. et 7. „qui proinde conferri debent, ut istarum errores perspiciantur."

*) Ita S. Augustin. ep. 93. n. 38. Vide etiam, quid in hujus erroris excusationem afferat S. Augustinus ep. 93. n. 38—40. ep. 108. n. 9. De bapt. contra Donat. lib. 2. n. 5 — 6. et saep.

**) S. Augustin. de bapt. contra Donat. lib. I. n. 28. Cf. Hieronym. adv. Lucifer. n. 25. et n. 23. qui etiam testatur: „Illi ipsi Episcopi, qui rebaptizandos haereticos cum Cypriano statuerant, ad antiquam consuetudinem revoluti novum emisere decretum." Quod tamen, si veritati consonum est, non ante Xystum seu Sixtum, qui S. Stephano proxime successit, contigisse recte inde derivatur, quod Xystus a Pontio „bonus et *pacificus* sacerdos" vocatur (Vita S. Cypriani n. 14.), cf. Euseb. lib. 7. c. 5.

et abstrusum locum, qui Curubis dicebatur, comitante eum Pontio diacono. Anno sequenti ab exilio revocatus in hortis suis manere jussus est, dum sententia de illo ferretur. Ubi autem perlatum est ad S. Cyprianum, frumentarios missos esse, qui eum Uticam perducerent, ut ibi sententiam mortis acciperet, consilio carissimorum consensit, atque de hortis suis in abditum aliquem locum secessit, eoquod committere noluerit, ut in aliena civitate, non coram plebe sua, accepta super confessione sententia exinde martyr ad Dominum proficisceretur (ep. 83.). Neque tunc plebis suae curam dimisit, sed hortatus est fideles Carthaginenses, ut quietem et tranquillitatem tenerent, nec quisquam tumultum moveret, aut *ultro se gentilibus offerret* (ep. 83.). Mox cum rediisset Carthaginem Proconsul, rediit Cyprianus in hortos suos, carnificem exspectans: nec mora, comprehensus S. Cyprianus Christum publice confessus et gladio percussus martyrii coronam adeptus est 14. Septembris 258. *)

§. 90.

Opera S. Cypriani. A. Epistolae.

Scripta, quae S. Cyprianus reliquit, commode in duo genera dispesci possunt: *Epistolas* scilicet et *Opuscula*. ***Epistolae 83*** in editionibus optimis S. Cypriani exhibentur, quarum tamen nonnisi 66 S. Cypriani sunt, reliquae vel ad ipsum Cyprianum, vel ad clerum Carthaginensem sunt directae et ad historiam illius temporis pertinent **). Plurimas et gravissimas hae epistolae mate-

---

*) Vid. Pont. n. 11 — 19. et Acta Proconsularia (de quibus vid. S. Augustin. c. Gaudent. lib. I. n. 40.) ap. Ruinart. P. II. p. 43 —48. et in Maurin. edit. Opp. S. Cypriani p. CXLIII — VI. item in Galland. T. III. p. 447 — 78. Notari quoque meretur, tantam inde ab antiquissimo tempore etiam in Ecclesia Romana fuisse S. Cypriani existimationem, ut ipsius nomen etiam in Canonem Missae, inter SS. mysteria cum Sanctis Apostolis paucisque aliis recitandum, fuerit relatum, et ubique terrarum pia memoria quotidie recolatur.

**) Epistolae S. Cypriani apud varios vario ordine exhibentur; olim in quinque libros erant distributae; a nobis eo modo numerantur, quo editio Maurina eas exhibet. - Tres epistolae, quae in editione mox laudata post epistolam 83. subjunguntur una Cornelii P. ad Cyprianum, altera Cypriani ad plebem Carthaginensem, tertia Cypriani ad Turasium presbyterum, tamquam spuriae rejiciendae sunt, cf. Prud. Marani Vita S. Cypriani n. XXXV.

rias pertractant, quod ex brevi earundem conspectu patebit.

I. Prima est S. Cypriani *epistola ad Donatum**) amicum mox post conversionem scripta, insigni elegantia et summo artificio composita, in qua egregie describit, qualis ante baptismum fuerit, et quid in eo baptismi gratia operata fuerit; atque ut beneficii a Christo accepti magnitudinem et gratiae divinae efficaciam commendet, saeculi vitia et pericula graphice depingit.

II. Reliquae epistolae omnes in Episcopatu scriptae sunt. In his autem boni Episcopi munere omni ex parte defunctus est, dum scilicet vel sanae fidei conservandae, vel emandandis suorum moribus et disciplinae ecclesiasticae legibus tuendis sedulam navaret operam **), dum solicitudinem pastoralem ad ecclesias etiam extraneas extenderet ibique fidelium saluti non minus aeternae, quam temporali prospiceret (ep. 60.).

III. Maxime autem enituit viri sanctitas, prudentia ac sedula cura pro grege sibi commisso in tribus gravissimis persecutionibus, quae durante illius Episcopatu Christi Ecclesiam afflixerunt, Decii scilicet, Galli et Volusiani, ac denique Valeriani. Ad has porro major epistolarum illius pars spectat. In hisce epistolis

a) rationem exponit, cur ingruente Decii persecutione fugiens in secessum abierit ***), et postmodum cur in Valeriani quoque persecutione aliquamdiu se absconderit (ep. 83.).

b) In ipso secessu gregis sui curam vere paternam gessit, literis frequenter tam ad clerum, quam ad plebem datis, in quibus presbyteris et diaconis

---

*) Haec epistola ab aliis inscribitur: *liber de gratia Dei ad Donatum*, et inter Tractatus refertur, prout ex. gr. in edit. recentissima Lipsiensi videre est. De hac epistola cf. S. Augustin. de doctrin. Christ. lib. 4. n. 31. et Ejusdem Serm. 312. n. 2.

**) Huc pertinent *ep.* 59. de baptismo infantium; *ep.* 63. de usu vini aqua mixti in ss. Eucharistiae sacrificio; *ep.* 62. de honesta conversatione virginum, quae continentiam professae sunt, *ep.* 66. de presbytero tutore constituto; *ep.* 65. de diacono, qui Episcopo suo obedientiam denegavit; *ep.* 61. de histrione, qui post conversionem ad fidem Christi artem suam pristinam continuavit.

***) Ep. 3. 5. et 14. (cf. ep. 2.) ep. 40. (p. 94.)

martyrum et confessorum curam sedulo commendat (ep. 5. et 37.); iisdemque larga manu assignat et transmittit pecunias, quibus succurrant indigentiis captivorum pauperum, infirmorum et peregrinorum (ep. 4. ep. 6. ep. 36.). Hortatur etiam fideles ad prudentiam in visitandis captivis „ne ex hoc ipso invidia concitetur et introeundi aditus denegetur.“ (ep. 4.). Denique cum interim aliquot confessores aliosque viros probatos ordinasset et in clerum cooptasset, ordinationes istas a se factas clero et plebi significat (ep. 24. 33. 34. 35.).

c) Praeterea frequenter confessorum animos accendit ad martyrium pro Christi nomine constanter perferendum, eorum laudes plena manu extollit, iisque de confessionis gloria exultans gratulatur *). Simul tamen eosdem hortatur, ut confessionis gloriam laudabili vita tueantur, nonnulla vitia, quae eorum quibusdam imprudentibus obrepserant, reprehendit, et virtutes, quae confessorem maxime decent, monstrat et inculcat (ep. 5. ep. 6.).

d) Denique summopere dolet ob gregem suum ex parte prostratum atque dejectum persecutionis furore; hujus tanti mali causas indicat, et ad Deum precibus et jejuniis placandum admonet, interim vero persecutionis quoque utilitatem demonstrat (ep. 7.).

IV. Alia insuper epistolarum classis ex ipsa persecutione originem traxit. Mos erat in Ecclesia, ut lapsis, qui libellos a martyribus impetrassent, aliquid de poenis canonicis Episcoporum judicio remitteretur, iique citius ob ejusmodi intercessionem ad communionem ecclesiasticam admitterentur. Ejusmodi autem libellos non quilibet confessores dabant, sed ii tantum, qui capite damnati erant, aut saltem aliquos cruciatus perpessi fuerant **). Sed varii in persecutione Decii abusus circa hanc rem invalescere coeperunt, minime tolerandi, quippe qui omnem Ecclesiae disciplinam funditus evertissent. Plures enim confessores, praecipue Lucianus quidam (de quo vid.

---

*) Ep. 8. plane egregia; ep. 15. et 25. ep. 56. admodum praeclara; ep. 57. 58. et 77. (cf. ep. 78. 79. et 80.) ep. 81. et 82.

**) Cf. ep. 9. (p. 34.) ep. 20. et 22. (p. 55.)

ep. 22.), non suo tantum, sed aliorum quoque, imo etiam defunctorum nomine passim istiusmodi libellos dederunt (vid. ex. gr. ep. 21.), istorum porro libellorum forma auctoritati Episcopi derogabat (vid. ex. gr. ep. 16.); nec ullo habito poenitentium delectu plurimis simul dati sunt libelli *); denique etiam alii, personarum respectu habito, in beneficiis martyrum aut gratificabantur, aut illicitae negotiationis nundinas aucupabantur (ep. 10. p. 36—37.). Presbyteri vero quidam, officii sui immemores, novum et antehac plane inauditum facinus ausi sunt, dum inconsulto Episcopo lapsos, qui libellos a martyribus vel confessoribus afferrent, temere in communionem ecclesiasticam admitterent iisque Eucharistiam praeberent. Lapsi denique, freti libellis acceptis, importune communionem ecclesiasticam efflagitabant quasi rem sibi debitam (ep. 29.), acerbe de Episcopo conquesti, qui sibi pacem, quam in coelis jam se habere gloriabantur, intoleranda duritie et pertinacia adhuc denegaret **). His in difficillimis rerum circumstantiis ita mediam viam tenuit S. Cyprianus, ut nec antiquam et laudabilem consuetudinem, dandi libellos, infringeret, nec jura sua violari in perniciem animarum permitteret, adeo ut lapsis nec severitas disciplinae ad tristitiam salutarem, nec boni pastoris benignitas ad solatium vere poenitentium deesset. Hinc literas tum dedit ad Confessores, quos omni vigore, caritate et mansuetudine adhortatus est, ut datis libellis nec poenitentiae fervorem atque rigorem enervarent, nec limites suos excederent atque in jura Episcoporum involarent ***). — Presbyteros quoque suos graviter admonuit, ut memores officii lapsorum impetum reprimerent, sanctum Domini corpus indignis praebere non amplius auderent, atque Episcopo suo honorem debitum deferrent †); iis autem, qui salutari huic et necessario Episcopi mandato obedire detrectarent, excommunicationem minatur (ep. 28.). Etsi porro generatim statuerit, lapsorum causam eo usque differendam esse, donec quiete Ecclesiae restituta, commune de iis consilium capere liceret, aegrotos tamen graviter decumbentes mitius habendos esse censuit, unde presbyteris facultatem concessit, tales, si libellos a martyribus

*) Ex. gr. „Communicet ille cum suis" ep. 10. (p. 37.)

**) Haec omnia ipse Cyprianus describit in ep. 22.

***) Huc pertinet ep. 10. (cf. ep. 25.)

†) Huc spectat ep. 9. et 17.

accepissent, cum Ecclesia in articulo mortis reconciliandi (ep 12. et 13.). Denique ad ipsos quoque lapsos scribens jura Episcopalia strenue tuetur, eorum audaciam acriter reprehendit, eisque omni mansuetudine ostendit, qua ratione pro tanto delicto debite satisfacere ac Deo et Ecclesiae digne reconciliari possint (ep. 27.). — Praeterea tam ad plebem suam, quam ad clerum Romanum, et ad Episcopos Africae atque etiam ad ecclesias extraneas frequenter literas misit, ut decreta ista robur nanciscerentur, ut vigor disciplinae ecclesiasticae de lapsis ubique illaesus conservaretur, et communi consilio res tanti momenti ad felicem exitum perduceretur *).

Postmodum vero disciplinae ecclesiasticae rigorem mitigandum esse censuit pro iis, qui post diuturnam demum tormentorum perpessionem lapsi fuerant et diu abhinc poenitentiam egerant (ep. 53.); insuper Concilio congregato decrevit, proxime instante nova persecutione omnibus, qui in priore (Decii) persecutione fuerant lapsi, et abhinc seriam poenitentiam egerant, indulgentiam generalem esse concedendam (ep. 54.).

V. Deinde presbyteros nonnullos et laicos ecclesiae suae, sceleribus dudum contaminatos, qui hac arrepta occasione litium de lapsis recipiendis eo usque audaciae devenerant, ut Ecclesiam scinderent et in apertum schisma prorumperent, ut calumniis S. Cyprianum peterent et pseudoepiscopum sibi Carthagine constituerent (vid. supra §. 88.), a communione ecclesiastica exclusit, eorum flagitia poenamque inflictam aliis ecclesiis, praesertim Romano Pontifici, denuntiavit, schismatis generatim et istorum in specie schismaticorum quanta sit malitia, accurate descripsit, ac omni modo schisma illud reprimere studuit **).

VI. Porro cum Romae orta esset dissensio in eligendo summo Pontifice, et primus Antipapa *Novatianus* a quibusdam constitutus esset, qui etiam nimio rigore erga lapsos usus eosdem in perpetuum ab Ecclesiae com-

---

*) Huc pertinent ep. 11. (ad plebem suam), ep. 19. (cf. ep. 18.), ep. 22. et 29. (cf. ep. 30. et 31., quibus ecclesia Romana S. Cypriani sententiam tuetur), ep. 32. et 59. (ex parte), ep. 64. et 68. (quae duae epistolae agunt de quibusdam Episcopis in persecutione lapsis).

**) Ep. 38. (cf. ep. 39.), ep. 40. et 42. (ex parte), ep. 49. 55. et 69.

munione arcendos esse dictitabat, S. Cyprianus partes S. Cornelii Pontificis, quam primum de electione et ordinatione ejus legitima certior factus fuerat, constanter tenuit strenueque defendit; ad Confessores quoque Novatiano adhaerentes literas dedit, eosdem commonefaciens, ut ne Ecclesiae unitatem diro schismate disturbarent, ac demum audito eorundem ad Ecclesiae unitatem reditu summopere gratulatus est *) (vid. supra §. 87.).

VII. Denique mota quaestione, utrum baptismus ab haereticis collatus validus esset, ipse cum reliquis Episcopis Africae eam sententiam amplexus est, et pluribus epistolis omni virium conatu defendit, argumentis tam ex rei natura, quam ex S. Scriptura petitis, baptismum scilicet quemcunque ab haereticis vel schismaticis collatum nullum esse ac invalidum, adeoque ex quacunque haeresi reversos ad Ecclesiam in ea baptizari debere **) (vid. supra §. 89.).

§. 91.

B. Opuscula sive Tractatus S. Cypriani.

I. *Adversus Gentiles et Judaeos.*

Inter libros, quibus religionem Gentilium impugnavit et Christianos defendit, referendi sunt:

---

*) Ep. 41—52. et 67. (de Marciano Arelatensi Episcopo). De authentia hujus epistolae (67.) quidam dubitare praesumserunt, sed defensores plurimos eosque doctissimos nacta est, Steph. Baluzium, Thom. Ittig, J. Feilum, Nat. Alexandrum, Tillemont, El. Dupin. Cf. Pagi ad a. 255. u. 3 — 8. „Hanc epistolam Cypriano Launojus abjudicavit, sed ejus opinio sic inter Eruditos explosa est, ut actum agat, qui eam refellere velit," inquit Lumper P. XI. p. 346.

**) Huc pertinent ep. 70 — 76. Commentarium catholicum epist. 70. 71. 73. et 74. vid. in S. Augustin. de Baptismo lib. 3 —5. De veritate controversiae saeculo III. excitatae circa iterandum baptismum ab haereticis collatum, seu de authentia epistolarum S. Cypriani et Firmiliani, quae ad hanc controversiam pertinent, saeculo proxime elapso acriter disputari coeptum est; nihilominus hodie communis Eruditorum sententia easdem pro genuinis habet. Vid. Lumper P. XII. Append. II. p. 547—684. et J. B. Palma Praelect. Histor. Eccles. Romae 1838. T. I. P. I. c. 28. (p. 142 — 62). Cf. Acta et Monumenta celeberrimae de baptismate haereticorum disputationis recentiumque Dissertationes ad eam rem spectantes in Migne Patrolog. Curs. T. III. p. 1009—1478.

1) *Liber de idolorum vanitate*, *) in quo probatur, idola non esse deos, nec ab his regna tribui, augeri vel defendi, quae potius acceptum tempus certo fine custodiunt; sub statuis autem atque imaginibus consecratis malos spiritus delitescere; manifestissime dehinc probat, unum tantummodo esse Deum, rerum omnium creatorem et gubernatorem, de quo praeclare disserit; denique palam omnibus facit, quae genuina sit Christianorum de Christo doctrina, succincta relatione historica docens, quomodo per Christum salus credentibus a Deo data sit.

2) *Liber ad Demetrianum* **) (scriptus in persecutione Galli et Volusiani) ***). Contra hunc Demetrianum, qui erat Sophista gentilis et cum aliis Ethnicis tot malorum, quibus tunc orbis Romanus infestabatur, causam refundebat in Christianos, Cyprianus demonstrat, calamitates istas non inde oriri, quod Deum Christiani colant, sed quod eum Gentiles non colant, imo ejus cultores omni cruciatuum genere injustissime torqueant, aliisque plurimis et gravissimis sceleribus Deum atrocissime offendant; quamvis autem hae calamitates ipsos

---

*) Cf. S. Hieronym. ep. 70. n. 5. S. Augustin. de unico bapt. adv. Petilian. n. 6. De bapt. contra Donat. lib. 6. n. 87. Erasmus Roterod. existimat, hunc librum esse tantum fragmentum majoris Operis, quia incipit ex abrupto. Vid. in Erasmi edit. Opp. S. Cypriani (Basileae 1520) Annotat. praemissas ad fol. 174. De hoc libro perquam fuse et erudite tractat Nourry Appar. T. II. Dissert. V. Cap. V. et VI. (p. 1627—42).

**) Lactant. Instit. divin. lib. 5. c. 4. S. Hieronym. ep. 70. n. 3. Cf. in edit. Maur. Venet. S. Cypriani p. 505—6. Not. Demetrianum, quem S. Cyprianus refellit, alii Proconsulem Africae, alii unum ex judicibus fuisse opinati sunt. Prud. Maranus censet, unum aliquem ex Sophistis fuisse; idque satis persuadent crebrae cum Cypriano disputationes, calumniae in Christianos, et criminationes, quas ei exprobrat Cyprianus, nequaquam indicans, potestatem cum mala hac mente conjunctam fuisse. Verba S. Cypriani, quibus Demetrianum nonnunquam alloqui videtur, non ad Demetrianum proprie spectant, sed generatim ad omnes Ethnicos, quos, ut fieri solet in ejusmodi orationibus, nunc singulari numero, nunc plurali alloquitur. Praeclare itidem de hoc adversus Gentiles libro disputat Nourry T. II. Dissert. V. cap. I—IV. (p. 1591—1627).

***) Cf. Prud. Marani Vita S. Cypriani n. XXVII.

etiam Christianos afficiant, eas tamen solis Gentilibus nocere ostendit, non vero Christianis, quos ad aeterna gaudia perducant; denique Gentiles summo caritatis fervore hortatur, ut Deum verum tandem aliquando agnoscant ac venerentur.

Ast non solum Gentiles, verum etiam Judaeos aggressus est S. Cyprianus, quem in finem

3) ***Testimoniorum libri tres adversus Judaeos*** *) ab eo conscripti sunt *ad Quirinum*. His in libris theses quasdam breves proponit, statimque singulis divina testimonia e S. Scripturis deprompta confirmationis gratia subjungit. Libro I. ostendit, reprobationem populi Judaici dudum praedictam justissimis ex causis contigisse, successisse vero in eorum locum Christianos fide Dominum promerentes, et de omnibus gentibus ac de toto orbe venientes; hinc consequenter vetera omnia instituta, ut circumcisionem, legem et testamentum, baptisma et pastores, templum, sacrificium et sacerdotium ex praedicatione prophetarum cessasse, nova omnia facta esse; itaque Judaeos ea demum via salutem consequi posse, si sanguinem Christi occisi baptismo ejus abluerint, et in Ecclesiam ejus transeuntes *praeceptis ejus* obtemperaverint. Liber II. „continet *Christi* sacramentum, quod idem venerit, qui secundum Scripturas annuntiatus est, et gesserit ac perfecerit universa, quibus intelligi et cognosci posse praedictus est“ (Prooem. lib. I.); et haec quidem apta sunt ad prima fidei lineamenta formanda. Denique liber III. breve et salubre compendium est praeceptorum, quae in S. Scripturis continentur ad mores Christianorum formandos et officia vitae Christianae inculcanda; quorum lectio, ipso S. Cypriano monente, frequenter iteranda est.

*) De his cf. S. Augustin. contra duas epistolas Pelagian. lib. 4. n. 21. et 25. Op. imperfect. c. Julian. lib. VI. c. 18. et lib. de corrept. et gratia n. 12. S. Hieronym. Dialog. contra Pelagianos lib. I. n. 32.

§. 92.

II. S. Cypriani Tractatus morales, qui ab externis vitae ejus circumstantiis dependent.

Reliqua S. Cypriani Opera vel ad disciplinam Ecclesiae vel ad mores fidelium praecipue spectant. Horum quaedam intime cohaerent cum vitae circumstantiis, in quibus degebat S. Cyprianus, cujus generis sunt:

1) ***Liber de lapsis*** *), scriptus statim post persecutionem Decii, antequam Concilia fuissent habita de causa eorum, qui in hac persecutione lapsi fuerant. Ibi post insignes laudes, quibus celebravit gloriam Confessorum, intimum animi dolorem exprimit ob magnum lapsorum numerum; dein tantae hujus stragis causas indicat, sceleris commissi gravitatem ob oculos ponit, severe increpat lapsos qui importunitate reditum in Ecclesiam sibi aperire studebant, et graviter conqueritur de presbyteris, qui nimia facilitate lapsos recipiebant: ipsos denique lapsos, qui libellos a Confessoribus acceperant, ad agnitionem magnitudinis criminis admissi, ad patientiam, moderationem, et longam plenamque poenitentiam, ad confessionem atque satisfactionem sedulo hortatur.

2) ***Liber de Unitate Ecclesiae*** **) (seu de simplicitate Praelatorum) ***) scriptus est, cum Novatiani studiis in Ecclesia Romana schisma obortum esset et pars Confessorum eidem adhaereret;

---

*) De hoc Opere ipse S. Cyprianus ep. 51. Pont. n. 7. S. Augustin. ep. 98. n. 3. De fide et operibus n. 35. Idem liber, quemadmodum a S. Augustino l. c. *Epistola*, ita ab aliis etiam vocatur *Sermo de lapsis*. Generatim hic notari meretur, libros et tractatus abhinc sequentes nunquam non a S. Augustino appellari epistolas, ob eorum formam externam, eo quod scilicet ad unum pluresve dirigi consueverint.

**) Hujus libri ipse S. Cyprianus meminit in ep. 51. fin. et S. Pontius in Vita S. Cypriani n. 7. item S. Augustin. contra Crescon. lib. 2. n. 42. et ep. 108. n. 9. cf. S. Chrysostom. Homil. XI. in Epist. ad Ephes. n. 4. (T. XI. p. 86).

***) Hoc titulo allegatur a S. Fulgentio De remiss. peccat. lib. I. c. 21., atque in vetustis etiam editionibus, ex. gr. Erasmi Roterodami ita inscribitur.

idcirco directus est hic liber ad Confessores Romanos, ut a schismate et haeresi eos dehortaretur atque in unitate Ecclesiae seu in una sola vera Ecclesia conservaret. Itaque liber iste exhortatio est, ut fideles, maxime vero confessores, unam solam Ecclesiam, extra quam nulla salus datur, quam Christus Dominus super Petrum fundavit, quam unam fore, nec plures, jam in Veteri Testamento Spiritus S. praedixit, cujus unitatem Christus et Apostoli significarunt, variique typi Veteris et Novi Testamenti praefigurarunt, non deserant, ac ut schismata auctore diabolo, qui perniciem humani generis semper molitur, exorta atque extremis poenis digna fugiant. Porro schismaticorum falsas ratiocinationes, quibus separationem suam tueri conabantur, destruit, sive petitae fuerint a martyrio per gregales suos aliquando fortiter tolerato, sive a multitudine eorum, qui coetus schismaticos constituebant, sive a qualitate eorum, qui schismati addicti erant, scilicet Confessorum. Denique hortatur schismati addictos, ut ad unam veram redeant Ecclesiam, fideles autem sedulo monet, ut hanc unitatem conservent bonis operibus vocatione sua dignis.

3) *Liber de mortalitate*, „multis ac pene omnibus, qui Ecclesiasticas literas amant, laudabiliter notus“ *), scriptus est sub imperio Galli et Volusiani. Cum enim peste grassante animadvertisset, quosdam e plebe sua vel imbecillitate animi, vel fidei parvitate, vel dulcedine saecularis vitae, vel sexus mollitie, vel quod gravius est, veritatis errore minus stare fortiter, nec pectoris sui divinum atque invictum robur exserere, eorum animos dejectos erigere statuit; hinc ut mortis timorem eorum animis excuteret, luculenter ostendit, nec propriam mortem esse timendam, nec aliorum, qui nobis vinculis aut carnis aut spiritus juncti sunt, amissionem sive metuendam esse Christiano, sive lugendam: imo potius „bonis fidelibus gratulandum esse morientibus demonstrat, quando hujus vitae

*) S. Augustin. de praedestinat. Sanctorum n. 26. Cf. Opus imperf. contra Julian. lib. 6. n. 14. et ep. 217. n. 22. Item S. Pont. in Vita S. Cypriani n. 7.

tentationibus auferuntur, deinceps in beatissima securitate mansuri.“

4) *Epistola ad Fortunatum de exhortatione martyrii* *). Cum persecutio Valeriani instaret in Africa, Fortunatus Episcopus Cyprianum rogavit, ut ad praeparandas et corroborandas fratrum mentes de divinis Scripturis hortamenta componeret. Cui libenter obsecutus S. Cyprianus scripsit librum de exhortatione martyrii, totum pene ex Scripturae testimoniis compositum **). Itaque ostendit, idola non esse deos, neque ea fas esse colere, sed Deum solum colendum esse; subjungit autem, multo minus redemtos et vivificatos Christi sanguine, ereptos de faucibus diaboli et de laqueis saeculi liberatos, qui nihil Christo praeponere possint, debere denuo ad saeculum reverti; insistendum potius esse et perseverandum in fide et virtute, et coelestis ac spiritalis gratiae consummatione, ut ad palmam et coronam possit perveniri. Denique demonstrat, persecutiones metuendas non esse, quia per illas probemur, et quia persecutio semper fuerit sors Sanctorum, et a Domino suis praedicta fuerit, demum quia magna merces maneat justos et martyres post conflictationes hujus temporis et passiones. Finem imponit brevis et fervens adhortatio.

§. 93.

III. Reliqui S. Cypriani Tractatus morales. IV. Opera dubia.

III. Sunt et alii tractatus S. Cypriani, quorum nexus cum externis relationibus vitae S. Cypriani haud liquet. Huc pertinent:

---

*) S. Pont. n. 7. S. Hieronym. ep. 48. n. 19.

**) Hujus libri indolem sic ipse describit: „compendium feci, ut propositis titulis, quos quis et nosse debeat et tenere, capitula dominica subnecterem, et id, quod proposueram, divinae lectionis auctoritate solidarem, ut non tam tractatum meum tibi videar misisse, quam materiam tractantibus praebuisse.“ (p. 473).

1) *Liber de Oratione Dominica* *). Ibi S. Cyprianus primum Orationem hanc multis titulis commendat; et postquam ostendit, quo animi corporisque habitu ad precationem accedere oporteat, ipsam Orationem Dominicam per singulas ejusdem petitiones decurrens pie et accurate exponit. Deinde Christum tamquam vere orantis exemplum proponit; subjungit, quomodo mens orantis debeat esse composita, scilicet unitati praesertim studens, a distractionibus libera et bonis operibus dedita; tempora denique orationis assignat, monens tamen, vero Christiano semper orandum esse.

2) *Liber de opere et eleemosynis* **). Hoc in libro praeclare ostendit, „quantas vires habeat misericordia, et quibus donanda sit praemiis;" opera misericordiae et eleemoynas summo fervore commendat, plurima effata atque exempla S. Scripturae proferens, ac vanas ab hoc officio excusationes scite solideque destruit.

3) *Liber de patientia* seu *de bono patientiae* ***). Ibi primum vera Christianorum patientia a falsa philosophorum sedulo discernitur; tum patientia commendatur ab origine sua, quae est ex Deo, et ostenditur, quam utilis ac necessaria sit patientia et tolerantia; econtra quid mali afferat impatien-

---

*) S. Pont. n. 7. S. Hilarii Commentar. in Matthaeum c. 5. n. 1. S. Augustin. contra duas epist. Pelagian. lib. 4. n. 25. et contra Julianum Pelag. lib. 2. n. 6. ep. 215. n. 3. ep. 217. n. 2. et saep.

**) S. Pont. n. 7. S. Augustin. contra duas epist. Pelagian. lib. 4. n. 27. et contra Julianum Pelag. lib. 2. n. 25. S. Hieronym. ep. 66. n. 5. „*Opus*" in hujus libri titulo juxta mentem S. Cypriani designat „misericordiae opera," quibus subvenitur egenis et pauperibus, quo in sensu „operari, operatio et operarius" frequentissime in isto libro occurrunt, ut operari idem sit ac eleemosynas distribuere. Amat autem S. Cyprianus duo ejusmodi synonyma, qualia in hoc titulo habentur, conjungere ad unam eandemque notionem exprimendam. Aliud exemplum vide infra sub 4.

***) S. Cyprian. ep. 73. fin. S. Pont. n. 7. S. Augustin. contra duas epist. Pelagian. lib. 4. n. 22. Cyprianus quidem l. c. occasionem, qua liber hic a se scriptus fuerit, indicat; ast quum in toto hoc libro generalibus tantum monitis utatur, quia unquam ad scribendi ansam respiciat, eum in altera hac tractatuum moralium classe collocare visum est opportunum.

tia, exponitur. Denique breviter omnia patientiae commoda comprehendit atque ob oculos ponit sicque ad eam sectandam fideles hortatur.

4) *Liber de zelo et livore* *). In toto isto Opere livorem de venenata invidiae malignitate venientem cohibet et acriter perstringit. Postquam ibi a diaboli, hostis semper vigilis, insidiis fideles monuit, ostendit, quantum sit malum invidere melioribus, quod ut omnibus patefiat, docet, hujus mali originem ab ipso diabolo extitisse, tum demonstrat, quanta sit invidiae malitia interna, porro quam funestas sequelas sive in alios, quibus invidetur, sive in ipsum invidum producat, quantum denique genio Evangelii adversetur, adeo, ut verus Christianus, caritate scilicet animatus, nunquam possit esse invidus; quapropter omnes adhortatur, ut tanto malo e cordibus expulso caritatem, quae ex Deo est, sincere amplectantur.

5) *Liber de habitu Virginum* **). Ibi Virgines, quarum propositum summis laudibus extollit, docet, neque in cultu et ornatu, neque in pulchritudine corporis esse gloriandum, ac vanos quarundam praetextus explodit; ornamentorum ac vestium insignia et lenocinia formarum severe iisdem interdicit; denique monet, cautam et honestam esse debere Virginum conversationem, ac eximia adhortatione librum claudit.

IV. Operibus hisce genuinis alia quaedam subjungi merentur, de quibus inter Eruditos non convenit, utrum S. Cypriani vere sint, nec ne. Et proxime quidem ad genuina accedit

a) *Epistola de disciplina et bono pudicitiae* ***), cui sola fere styli diversitas quaedam obstare videtur. Illius auctor ad servandam pudicitiam, cujus laudes fuse prosequitur, lectores enixe hor-

---

*) S. Pont. n. 7. S. Augustin. de baptism. contra Donat. lib. 4. n. 11. S. Hieronym Commentar. in Epist. ad Galat. c. 5. v. 21. (Opp. T. VII. p. 508.)

**) S. Pont. n. 7. S. Hieronymi ep. 130. n. 19.

***) Ad hanc fortasse spectant verba S. Pontii n. 7., quibus testatur, S. Cyprianum „Virgines ad congruentem *pudicitiae disciplinam*" instituisse easque coërcuisse.

tatur, ejus praecepta tum matrimonio junctis, tum Virginibus, quas summopere extollit, inculcat, atque exemplum ejusdem in Josepho Aegyptiaco et in Susanna proponit; demum qua ratione pudicitia conservari possit, docet.

b) *Liber de laude martyrii* *). Hic post turgidam introductionem, ex qua difficile est verum sensum expiscari, tria ostendit, scilicet, quid sit martyrium, quantum sit, et cui rei prosit; sicque Confessores, quos hic alloquitur, ad cruciatus omnes forti animo subeundos excitat.

c) *Liber de spectaculis*, Opus Cypriano haud indignum, sive eloquentiam spectes, sive evangelicum vigorem. In hoc autem libro Christianos dehortatur a spectaculis Gentilium visitandis, tum ob consortium idololatriae, tum ob eorum turpitudinem et vanitatem; futiles vero excusationes a Christianis afferri solitas evertit.

d) *Tractatus ad Novatianum haereticum*, quod lapsis spes veniae non sit deneganda. Hic ab initio in Novatianum acerbe invehitur; tum ex typo arcae Noë ostendit, lapsos esse recipiendos; dein ex multis S. Scripturae effatis et exemplis probat, lapsorum poenitentiam veniam a Deo promereri; denique lapsos ad seriam poenitentiam agendam plurimum instigat **).

e) *Exhortatio ad poenitentiam* ***). Hoc in libello eadem, qua in libris Testimoniorum utitur S. Cyprianus, adhibetur methodus, nuda Scripturae testimonia allegandi et contexendi, demonstratur autem unica solummodo thesis, aetati S.

*) Locum quemdam ex hoc libro (edit. Venet. p. 731) S. Cypriani nomine allegare videtur S. Augustin. lib. I. contra Gaudent. n. 34.

**) De his quatuor Operibus dubiis cf. St. Baluz. in Nota singulis praemissa; Prud. Maranus in Vita S. Cypriani n. XXXV.; C. Bellarminus et Labbé in lib. de Scriptor. Eccles. p. 51—53.; Ceillier T. III. Chap. I. Art. IV. §. II. (p. 152—56.); Lumper P. XI. p. 354—63.

***) Hoc opusculum, quod in edit. Maurina desideratur, primo lucem aspexit in sequenti Collectione: S. Cypriani, Hilarii et al. Opuscula nunc primum edita studio J. Chrysost. Trombellii. Bononiae 1751. 4°. Inde recusum est in edit. Wirceburg. Opp. S. Cypriani T. II. Plura de illo vide in edit. modo laudata T. I. Praefat. p. XVII. seqq. et in Lumper P. XI. p. 363—65.

Cypriani omnino congruens, quae in fronte libri ita exprimitur: „Per poenitentiam posse omnia peccata dimitti ei, qui ad Deum toto corde conversus sit.“ Porrò ad hanc thesin confirmandam et inculcandam praeter textus S. Scripturae ne unicum quidem verbulum additur.

Nota: Denique plurima Opera *spuria* sub nomine S. Cypriani circumferuntur et in vetustioribus editionibus improvido lectori exhibentur, quorum nonnulla hic nominasse sufficiat, cujusmodi sunt: Tractatus de aleatoribus; De montibus Sina et Sion; Liber de cardinalibus operibus Christi, 12 Sermones complexus, qui de praecipuis vitae Christi mysteriis tractant (est Arnoldi Bonavallensis); De singularitate Clericorum („liber insignis et utilis“); Tractatus adversus Judaeos, qui insecuti sunt Christum; Tractatus de revelatione capitis Joannis Baptistae; De duplici martyrio ad Fortunatum; Tractatus de duodecim abusionibus saeculi; Coena seu Dispositio Coenae; Confessio seu Poenitentia S. Cypriani, et Oratio bina ejusdem S. Cypriani (Antiocheni); Carmina quaedam, etc. Cf. Prud. Maranus in Vita S. Cypriani n. XXXV —VII. Ceillier T. III. Chap. I. Art. IV. §. IV. (p. 160—63.). Lumper P. XI. p. 366—77.

§. 94.

Character et doctrina S. Cypriani.

S. Cyprianus, Episcoporum decus atque perfectum exemplar, non solum dogmata omnia accuratissime tenebat et luculenter explanabat, verum etiam moribus fidelium ad normam Evangelii efformandis sedulo intentus erat *). In rebus fidei, modo excipias ejus sententiam de baptismo extra Ecclesiam collato, prorsus immunis est ab omnibus erroribus etiam levissimis, et usitatis apud

*) Vid. epistolam Confessorum ad S. Cyprianum (ep. 78. inter Cyprianicas), ubi S. Cyprianus vocatur „omnibus hominibus in tractatu major, in sermone facundior, in consilio sapientior, in patientia simplicior, in operibus largior, in abstinentia sanctior, in obsequio humilior et in actu bono innocentior“ (p. 289).

plerosque trium primorum saeculorum Patres; praesertim nihil circa mysteria Trinitatis vel Incarnationis dicit, quod aliquam patiatur difficultatem, aut benigna explicatione indigeat; idem quoque fere omnia dogmata Catholicae Ecclesiae, quae ab haereticis recentioribus impugnantur, clare et diserte adstruit. Unde et merito factum est, ut a S. Augustino „doctor egregius" dictus fuerit *), multaque alia Ecclesiae nostrae lumina, ex. gr. S. Hieronymus, S. Carolus Borromaeus ejus scripta summo in pretio habuerint, denique S. Gelasius Pontifex Romanus cum numeroso Episcoporum Concilio definierit: „S. Cypriani Opuscula in omnibus esse recipienda" **). Etsi vero frequenter dogmata inspergit et substruit tractatibus suis, praecipue tamen versatur in exhortatione virtutum et disciplinae custodia; qua in re severitatem et vigorem legi Evangelicae omnino accomodatum summa caritate et benignitate temperavit; disputans de virtutibus aut vitiis magnos motus excitare et quaecunque vult persuadere valet; ubique solide et praeclare, fere semper ex divinis Scripturis ratiocinatus, sive consoletur, sive exhortetur, sive dissuadeat aut increpet, tantam adhibet vim, ut fieri non possit, quin lectores se sublevatos, vel accensos, vel commotos sentiant. Os ejus ex abundantia cordis verba profert; et quemadmodum veritates Christianae ejus animo alte erant infixae, eas nobiliter et fortiter eloquitur. „Erat enim ingenio facili, copioso, suavi, et quae sermonis maxima est virtus, aperto, ut discernere non queas, utrum ornatior in eloquendo, an facilior in explicando, an potentior in persuadendo fuerit" ***). Hinc recte inter eloquentissimos Ecclesiae Ca-

*) S. Augustin. contra Julian. Pelag. lib. 2. n. 6. Alibi quoque idem S. Pater miris laudibus praedicat S. Cyprianum ex. gr. contra duas epist. Pelagian. lib. 4. n. 21. 24. 26. 27.

**) Gelasii P. Decretum de libris recipiendis et non recipiendis editum in Concil. Roman. I. (a. 494.), apud Mansi T. VIII. p. 148. et in Corp. Juris Canonici Dist. 15. c. 3. §. 2. Et jam pridem S. Hieronymus tale consilium dederat: „Cypriani opuscula semper in manu teneat" ep. 107. n. 12. Cf. S. Hieronym. de viris illustr. c. 67., ubi testatur, „sole clariora esse ejus Opera." Item S. Paulinus Nol. Carm. 27. v. 141—43. (p. 457).

***) Lactant. Institut. divin. lib. 5. c. 1. Cf. S. Hieronym. ep. 58. n. 10. et ep. 70. n. 3. S. Augustin. de doctrina Christiana lib. 4. n. 31. 45. 47. 49. 50.

tholicae Doctores collocatur, et merito a S. Augustino appellatur „Doctor suavissimus" *).

Subjungimus quaedam doctrinae dogmaticae specimina:

1) Praeter doctrinam de Ecclesia **), de peccato originali et de baptismo infantium (ep. 59.), *liberum hominis arbitrium* disertis verbis adstruit: „Homo libertati suae relictus et in arbitrio proprio constitutus sibimet ipse vel mortem appetit, vel salutem." ep. 55. (p. 146.) Cf. Concil. Trid. Sess. 6. cap. 1. et can. 5.

2) *Praeter fidem etiam bona opera esse necessaria*, quae justificationis incrementum praebent, docet: „Credere se in Christum, quomodo dicit, qui non facit, quod Christus facere praecepit?" (De Unit. Ecclesiae p. 348.). „Plane eadem gratia spiritalis, quae aequaliter in baptismo a credentibus sumitur, in conversatione atque actu nostro postmodum vel minuitur, vel augetur" (ep. 76. p. 281—82.) Martyrium „fidei nostrae *incrementa* consummat" (De exhort. martyr. p. 474.) Cf. Concil. Trid. Sess. 6. cap. 10. et can. 19. 20. et 24.

3) De *sacramento Confirmationis* ita aperte testatur explicans Act. Apost. 8, 5—17.: „Quia (baptizati a Philippo diacono) legitimum et ecclesiasticum baptismum consecuti fuerant, baptizari eos ultra non oportebat, sed tantummodo, *quod deerat*, id a Petro et Joanne factum est, ut oratione pro eis habita et manu imposita *invocaretur et infunderetur* super eos Spiritus Sanctus. *Quod nunc quoque*

---

*) S. Augustin. de doctrina Christiana lib. 2. n. 61.

**) De hac prolixe disserit in libro de Unit. Ecclesiae, p. 350. seq., unde haec potissimum dogmata manifesta redduntur: *Ecclesiam*, quae a Christo per Apostolos fundata est, omnibus conspicuam ac *visibilem* esse; eam *nec perire*, nec ullo errore aut schismate *corrumpi* posse, denique ita unam esse Ecclesiam, ut quaecunque ab ea sectae discesserunt, quemadmodum a vera Ecclesia, ita etiam *ab aeterna salute alienae* sint. Cf. ep. 73. (p. 236. seq.) — Insignem locum de *Primatu* idcirco hic non protuli, quia de illo disputatur, utrum genuinus sit, vid. lib. de Unit. Eccles. p. 463. ed. Venet. cum Not. Baluz. cf. Prud. Marani Praefat. p. XVIII. seqq. Ceterum alibi eundem Romani Pontificis Primatum sat clare agnoscit, ex. gr. ep. 55. (v. supra §. 87.).

apud nos geritur, ut qui in Ecclesia baptizantur, praepositis Ecclesiae offerantur, et per nostram orationem ac manus impositionem Spiritum S. consequantur et signaculo Dominico consummentur" ep. 73. (p. 235—36.) cf. ep. 72. (p. 228.) Concil. Trid. Sess. 7. De confirmat. can. 1.

4) De sanctissima *Eucharistia* ita docet: „Si Jesus Christus Dominus et Deus noster, ipse est summus sacerdos Dei patris, et sacrificium Patri se ipsum primus obtulit et hoc fieri in sui commemorationem praecepit; utique ille sacerdos vice Christi vere fungitur, qui id, quod Christus fecit, imitatur, et *sacrificium verum et plenum* tunc *offert in Ecclesia* Deo Patri, si sic incipiat offerre, secundum quod ipsum Christum videat obtulisse." —

„Quomodo autem possumus propter Christum sanguinem fundere, qui sanguinem Christi erubescimus bibere?" ep. 63. (p. 194.) Cf. ep. 54. et lib. de lapsis (p. 333. item p. 337. seqq.) Concil. Trid. Sess. 13. cap. 1. et can. 1. Sess. 22. cap. 1. can. 1. et 2.

5) De *confessione peccatorum* statuit hunc in modum: „Quanto et fide majores et timore meliores sunt, qui quamvis nullo sacrificii aut libelli facinore constricti, quoniam de hoc vel cogitaverunt, *hoc ipsum apud sacerdotes Dei dolenter et simpliciter confitentes*, exomologesin conscientiae faciunt, animi sui pondus exponunt, salutarem medelam parvis licet et modicis vulneribus exquirunt." — Confiteantur singuli . . . delictum suum, dum adhuc, qui deliquit, in saeculo est, dum admitti *confessio* ejus potest, dum *satisfactio et remissio facta per sacerdotes* apud Dominum grata est." Lib. de lapsis (p. 341.) Concil. Trid. Sess. 14. cap. 3. 5. et 6. can. 4. 6. 7. 8. 9.

6) Denique etiam *intercessiones pro defunctis*, adeoque implicite *purgatorium* agnoscit: „Episcopi antecessores nostri religiose considerantes et salubriter providentes censuerunt, ne quis frater excedens ad tutelam vel curam Clericum nominaret, ac si quis hoc fecisset, *non offerretur pro eo*, nec *sacrificium pro dormitione ejus celebraretur*. Neque enim apud altare Dei meretur nominari in sacerdotum prece, qui ab altari sacerdotes et ministros voluit avocare." Ep. 66. Concil. Trident. Sess.

22. cap. 2. et can. 3. item Sess. 25. Decret. de Purgatorio *).

Editiones: Parisiis 1512. fol. — iterum ed. Erasmus Basileae 1520. fol. — ed. Paulus Manutius Romae 1563. fol. (quae editio nuncupata est S. Carolo Borromaeo) — ed. G. Morellius Paris. 1564. fol. — ed. Jac. Pamelius Antverpiae 1568. (melius disposito epistolarum ordine, quas priores editiones inde ab anno 1512. libris quatuor exhibuerant, Manutius librum etiam quintum adjecerat) — ed. Rigaltius Paris. 1648 fol. — ed. Priorius Paris. 1666. fol. — ed. J. Fellus Oxoniae 1682. (quae editio multis laudibus digna est, eidem annales Cyprianicos addidit J. Pearson) recusa Bremae 1690. (aucta H. Dodwelli Dissertationibus Cyprianicis) et Amstelodami 1699. — Demum secuta est editio omnium praestantissima cura et studio Steph. Baluzii, quam absolvit Prud. Maranus. Paris. 1726. (recusa Venetiis 1728. et iterum 1758.) fol. — Eandem absque Vita et Notis rursus ed. Oberthür Wirceburgi 1782. II Tomi 8°. — ed. Goldhorn Lipsiae 1838. II Voll. in 8°. — ed. Migne Patrolog. Curs. T. IV. Paris. 1844. Cf. de editionibus hujus S. Patris Lumper P. XI. p. 373. seqq. Schoenemann Biblioth. histor. liter. Patrum latin. T. I. p. 102—131; edit. Lipsiensis passim; et Migne Patrolog. Curs. T. III. Praefat. p. LXIV—LXXXVIII.

§. 95.

S. Dionysius Alexandrinus.

Fontes: Euseb. Histor. Eccles. lib. 6. c. 35. seqq. et lib. 7. (cf. Rufini Histor. Eccles. lib. 6. c. 26. seqq. et lib. 7.) — Euseb. Praeparat. Evangel. lib. 14. c. 22—27. S. Athanas. de decretis Nicaen. n. 25. de sentent. Dionys. n. 1. 2. — S. Basilius M. ep. 188. c. 1. et ep. 9. n. 2. — S. Hieronym.

*) Ita etiam ep. 37. commemorationes Sanctorum Martyrum in sacrificio eucharistiae fieri solitas testatur, cf. Trid. Sess. 22. cap. 3. et can. 5.

de Scriptor. eccles. c. 69. et ep. 70. n. 4. — Theodoret. Haeret. Fabul. lib. 2. c. 8. 9. lib. 3. c. 5. 6. — Stephanus Gobar apud Phot. Cod. 232. (p. 476—77.)

Subsidia: Simon de Magistris Commentarius de Vita et scriptis S. Dionysii Alexandr. in sua edit. Operum ejusdem S. Patris (p. LXV — CXXXIX.) — Galland. Biblioth. Patrum T. III. Prolegom. c. 11. — Tillemont T. IV. p. 242—88. et p. 657—63. — Ceillier T. III. Chap. IX. (p. 241 — 79.) — Ruinart T. I. p. 396—422. — Fabricii Biblioth. Graeca Vol. VII. p. 278 — 84. — J. H. Ostermeyer Dissert. historica de Dionysio Alexandr. Episcopo. Rostock 1736. in 4°.

S. Dionysius Alexandrinus, natus circa a. 190. et in superstitione Ethnica educatus, postmodum sedula lectione ad Christi sacra conversus Origenis valde insignis auditor fuit et Presbyter factus scholae catecheticae, quae tunc Alexandriae quam maxime florebat, haud exiguo tempore magna cum laude praefuit *) Evectus in sedem Alexandrinam anno 247. vel 248. abhinc inter mala tristissima, inter persecutiones sub Decio, Gallo et Volusiano, ac demum Valeriano saepius instauratas, quibus dira lues accedebat, et quas paululum quiescentes bella etiam civilia seditionesque funestiores subsecutae sunt, omne vitae tempus transegit **). Neque inter tot calamitates officio suo unquam defuit; verum sive in prima persecutione mandato divino obtemperans in solitudine et secessu latens furorem persecutionis declinaret, sive deinceps in ultima persecutione post praeclaram Christi confessionem in exilium relegatus esset, summa nunquam non solicitudine gregi suo providit dum quippe fidelium animos ad martyrium fortiter subeundum accendit, presbyteros et diaconos ecclesiae suae ad munus pastorale strenue obeundum hortatus est, ac lapsorum curam minime neglexit; in ipso etiam exilii loco multos Gentiles Christo lucratus est ***). Tanta autem erat Sancti hujus Episcopi auctoritas, ut per omnem fere, qua

*) Euseb. lib. 7. c. 7. lib. 6. c. 29. S. Hieronym. l. c. c. 69. Cf. Sim. de Magistris Vita S. Dionysii n. 1—5.

**) Euseb. lib. 6. c. 35. lib. 7. c. 11. 21. et 22.

***) Euseb. lib. 6. c. 40. 41. et 46. lib. 7. c. 11.

late patebat, Ecclesiam gravissima negotia literis datis vel publicatis scriptis componeret, schismata oborta extingueret, haereses tunc pullulantes reprimeret. Sic ut schisma Novatiani sedaretur, non Romae solum, verum etiam multis aliis in locis, praesertim vero in Aegypto, Syria, Palaestina et Armenia, prospero cum eventu operam suam interposuit *). Mota posthac controversia de baptismo haereticorum, S. Dionysius, ipse veram sententiam amplexus, ut novum schisma impediret, Stephanum P. obsecrare obtestarique non destitit, ne ecclesias, quae erroneam hac in causa fovebant sententiam, a communione ecclesiastica abscinderet; atque ita novo schismate depulso pacem ecclesiarum feliciter restituit **). Per idem tempus Nepos, in civitate quadam Aegypti Episcopus, edito libro beatae vitae pollicitationes, quae in Scripturis leguntur, praesertim vero in Apocalypsi, transtulit ad praesentem vitam, Chiliastarum somniis irretitus; ac falsa interpretatione Scripturarum eo usque pervenit error, ut Apocalypsi excepta Evangelium aliosque libros Novi Foederis nonnulli contemnerent. Nepote jam defuncto ubi primum intermisso persecutionum aestu Dionysio licuit Aegyptum peragrare, ad Arsinoiticam praefecturam se contulit, in qua maxime error increbuerat, et Coracio quidam, agminis ductor, versabatur; ibique publica disputatione per tres continuos dies habita, in qua summa modestia et humanitate egit Dionysius, Coracio tandem, victus argumentis Dionysii ejusque virtute, errorem suum retractavit. Eundem errorem ut penitus extirparet Dionysius, etiam Nepotis librum, pro divino ferme ab ejus asseclis habitum, confutare aggressus est ***). — Nova etiam haeresis in augustissimum Trinitatis dogma circa a. 257. caput extulit, Praxeae et Noëti errores instaurans. Eam vero Sabellius Afer Pentapolitanus inchoavit, docens, unam hypostasin esse Patrem et Filium et Spiritum S., et unam triplicis nominis personam, eundemque nunc Patrem vocari, nunc Filium, nunc Spiritum S.; ac in Veteri quidem Testamento ut

---

*) Euseb. lib. 6. c. 44. 45. et 46. lib. 7. c. 5.

**) Vid. Euseb. lib. 7. c. 5. 7. et 9. S. Basilius M. ep. 188. c. 1. Contrariam omnino sententiam statuit S. Hieronym. de Scriptor. Eccles. c. 69., ast, ut videtur, minus recte, cf. Sim. de Magistris Vita Dionys. n. 19—22. Prud. Maran. Vita S. Cypriani n. XXIX.

***) Euseb. lib. 7. c. 24.

Patrem legem tulisse, in Novo autem ut Filium esse incarnatum, et ut Spiritum S. ad Apostolos venisse *). Huic errori ut occurreret, praeter complures epistolas peculiares quoque libros confutandis Sabellii erroribus Dionysius conscripsit, ostendens, Patrem et Filium non eandem esse personam, atque non Patrem, sed Filium pro nobis factum esse hominem **). Cum vero in epistola quadam contra Sabellium protulisset nonnulla, quibus in suspicionem venerat, dixisse, Filium rem factam et creatam esse, non vero Patri consubstantialem, quidam ex Ecclesia fratres, sanae quidem doctrinae, non sciscitati tamen eum, qua de causa ita scripsisset, Romam se contulere, illumque apud cognominem Dionysium Romanum Episcopum accusarunt. Is porro misit ad Dionysium Alexandrinum literas, indicans, qua de re apud ipsum accusatus fuisset ***); ille vero quam primum sui purgandi causa libros edidit, literasque ad Pontificem Romanum scripsit, quibus duplicem istam accusationem amolitus est †).

Post annum 260. Paulus Samosatenus, qui ecclesiam Antiochenam regebat, similes protulit errores. Is quippe judaizans, ut assentaretur Zenobiae, Palmyrenorum reginae, sectam Ebionis, Theodoti utriusque et Artemonis instauravit, docens, Christum purum hominem esse, ante

---

*) Theodoret. Haeret. Fabul. lib. 2. c. 9. Cf. S. Epiphan. haeres. 62. S. Augustin. de haeres. c. 41.

**) Euseb. lib. 7. c. 6. et 26. S. Athanas. de sentent. Dionys. n. 5.

***) S. Dionysius Romanus Pontifex ab a. 259—269., „vir eruditissimus planeque admirabilis" (prouti eum vocat S. Dionys. Alexandr. apud Euseb. lib. 7. c. 7. n. 3.) praeter hanc epistolam ad cognominem Dionysium, quae integra excidit, scripsit etiam contra Sabellii sectatores, cujus scripti unicum, at insigne hodie extat Fragmentum, servatum a S. Athanasio (de decret. Nicaenae Synodi n. 26.), in quo simul ostendit, non eundem esse Filium ac Patrem, neque etiam tres esse deos, nec denique Filium factum esse aut creatum, sed genitum ab aeterno; et prorsus singulari prudentia haereses sibi invicem contrarias non modo cavit, verum simul etiam debellavit. Cf. Lumper P. XIII. p. 194 -214. Galland. T. III Prolegom. c. 12. Ceillier T. III. p. 326—28. P. Coustantii Epist. Roman. Pontiff. ed. Schoenemann p. 192—97.

†) S. Athanas. de sentent. Dionys. n. 13. 14. cf. n. 4. 5. Item de Synod. n. 43—44. De decret. Nicaenae Synodi n. 26. S. Basil. M. ep. 9. n. 2. Cf. Sim. de Magistris Vita Dionys. n. 29—32. et n. 42.

Mariam Virginem non extitisse, nomen Filii Dei ex bonis et justis suis operibus accepisse, adeoque in sacramento Eucharistiae sanguinem ejusdem Christi corruptibilem esse *). Adversus novum hoc monstrum primus insurrexit Dionysius Alexandrinus, curans, ut synodus Antiochiae adversus eum cogeretur, literisque ad Antiochenos datis ab ejus erroribus illos praemuniens. Antequam vero causa ista ad finem perducta fuisset, Dionysius obiit anno 265**). Dionysius hic, vir non minus omnigena eruditione, critico ingenii acumine et facundia, quam vitae sanctitate, modestia et humanitate, atque ardenti in omnes caritate celeberrimus jam apud Veteres *Magni* cognomen tulit ***), imo a Rufino „nobilissimus Patrum" appellatur †).

§. 96.

S. Dionysii Alexandrini Scripta.

S. Dionysius scripsit valde multa (S. Basil. ep. 9. n. 2), quorum tamen pars longe maxima interiit. Pauca vero, quae ad nos pervenerunt, scriptorum ejus fragmenta eximiam in hoc Patre fuisse prudentiam et animi moderationem testantur. Scripta ejus commode possunt distingui in libros et epistolas.

I. Librorum vix unus integer extat. Sunt autem sequentes:

1) ***Commentarius brevis in principium Ecclesiastae***, ††) scilicet in cap. 1 — cap. 3. v. 11. Explanatio isthaec continet brevia Scholia ad illustrandos eos versus, in quibus lector imprudens

---

*) Theodoret. Haeret. Fabul. c. 8. S. Epiphan. haeres. 65. S. Augustin. de haeres. c. 45. S. Dionys. Alex. (?) Respons. ad Pauli Samos. Quaest. IV. (p. 225—37).

**) Euseb. lib. 7. c. 27. 28. 29. 30. S. Hieronym. de Scriptor. eccles. c. 69.

***) Euseb. Histor. Eccles. lib. 7. Prooem. S. Basil. ep. 188. c. 1.

†) Rufini Histor. Eccles. lib. 7. c. 1.

††) Euseb. lib. 7. c. 26. S. Hieronym. de viris illustr. c. 69. Suidae Lexicon s. v. Διονύσιος (ed. L. Küster T. I. p. 601 — 2).

offendere queat, ita ut haberi possit tanquam clavis ad aperiendum hujus libri sensum.

2) *Liber de martyrio ad Origenem* *), in persecutione Decii compositus est. In fragmentis hujus libri, quae sola ad nos pervenerunt, temporis brevitate omnem *praesentis* poenae gravitatem timoremque depellit. Deinde ex utroque Testamento patientiae exemplum statuit nobilissimum, scilicet tam in ipso Redemtore, cujus internos animi dolores maxime ob oculos ponit quaedam nonnihil subtilius pertractans, quam in typo Jobi praecedente, cujus fortitudinem in malis tolerandis mirifice illustrat.

3) Scripsit etiam *libros de Natura* ad Timotheum, discipulum suum **). In fragmentis prolixioribus hujus Operis, quae nobis asservavit Eusebius, disputat adversus Epicureos, qui et providentiam tollebant et individuis corporibus seu atomis universa tribuebant, eosque confutat ex ordine pulcherrimo totius mundi, et maxime ex ipsius hominis natura, ostendens etiam, mundi creationem Deo nec laboriosam, nec molestam esse, dummodo recta Dei notio habeatur.

4) Praeterea *duos libros de Promissionibus* contra Nepotem, Episcopum Aegypti, exaravit ***), in quibus illius eruditio et acerrimum judicium maxime elucent. In fragmentis, quae superant e se-

*) Euseb. lib. 6. c. 46. S. Hieronym. de viris illustr. c. 69. Stephanus Gobar apud. Phot. Cod. 232. (p. 477). Summopere dolendum est, quod hujus libri vix pauca (11) luxata et aegre collecta hodie supersunt fragmenta, quae tamen, auctore tam praeclaro non indigna, summum ejusdem acumen et eloquentiam satis ostendunt. Cf. Sim. de Magistris Praefat. n. IV.

**) Euseb. lib. 7. c. 26. S. Hieronym. de viris illustr. c. 69. Euseb. Praepar. Evangel. lib. 14. c. 22 – 27. Cf. Simon de Magistris Praefat. n. V. et Vita S. Dionys. n. XII.

***) Opus hoc inscripsit: *περὶ ἐπαγγελιῶν*, quia in ipso ostendit, quemadmodum *praemia justis promissa* in S. Scripturis intelligi debeant, non Judaico scilicet, sed Christiano more. Vid. Euseb. lib. 7. c. 24. 25. S. Hieronym. de viris illustr. c. 69. item Commentar. in Isai. Praefat. lib. 18. (T. IV. P. II. p. 767 – 68). Cf. Simon de Magistris Vita Dionysii n. XXIV – V.

cundo libro, tum de Nepote ejusque erroribus plura affert, et disputationem suam cum presbytero Coracione fusius describit, tum de Apocalypsis germano auctore accuratam disquisitionem instituit.

5) His accedunt *libri contra Sabellium quatuor* *), quorum unicum extat fragmentum, sat prolixum, ubi contra Sabellium, qui ab Hermogene somnium de materia aeterna acceperat, totus est in refellendis materiae assertoribus, quasi Deo sit illa aequalis minimeque creata, demonstrans, materiam ortu non carere.

6) *Elenchus et Apologia ad Dionysium Romanum* Episcopum libris quatuor absolvitur **). Delatus etenim, quod in scriptis contra Sabellium Patre minorem Filium indicasset, eumque creaturam vocasset, hosce libros composuit, quibus Romano Pontifici se purgavit accusatorum discussa calumnia, suaque recta de fide sententia eximie propugnata. Hujus libri non pauca fragmenta, ex quibus S. Dionysii sana de Trinitate doctrina abunde cognosci possit, nobis S. Athanasius in libro *de sententia Dionysii* (vid. infra §. 115) transmisit.

II. *Epistolae* S. Dionysii vel integrae, vel ex parte nobis ab Eusebio servatae sunt; multae etiam interciderunt. Ex his praecipue memorandae veniunt: *Epistolae canonicae*, *et Epistolae Festales:*

A. *Epistolae canonicae* generatim veluti tabulam sistunt, in qua lapsorum varia genera accurate describuntur, ita, ut pro diversis circumstantiis singuli admissae culpae gradus sedulo discernantur, et pro cujusque criminis gravitate poena in Ecclesia luenda statuatur ***). Epistolae S. Dionysii ca-

---

*) Euseb. Praepar. Evangel. lib. 7. c. 18. et 19. S. Hieronym. de viris illustr. c. 69. et adv. Rufinum lib. 2. n. 17.

**) Euseb. lib. 7. c. 26. S. Athanas. de sentent. Dionysii n. 13—14. S. Basil. de Spiritu Sancto n. 72. S. Hieronym. de viris illustr. c. 69. Cf. Galland. T. III. Prolegom. c. 11. n. 2—4. Simon de Magistris Praefat. n. VIII. et Vita S. Dionys. n. 29—30.

***) Hujusmodi tabulam, seu epistolam canonicam primus confecit lapsorum in persecutione censor eximius S. Dionysius, vid.

nonicae, quae de lapsis in persecutione agunt, perierunt; verum extat alia epistola ejusdem Dionysii, etiam canonica dicta, ad Basilidem Episcopum, cui respondet, qua hora diei Paschae solvendum sit jejunium, ubi et Evangelistas de resurrectione Domini scribentes inter se conciliat: eam quoque solvit quaestionem, utrum liceat conjugibus a se invicem mutuo consensu abstinere; demum statuit, quaenam immunditia naturalis ab ingressu templi et perceptione sacrae eucharistiae hominem Christianum arceat.

B. Insuper Dionysius primus ***Epistolas Festales*** (ἑορταςικαι) seu ***Paschales*** composuit, quibus vel absens ecclesiae suae, vel aliis Episcopis indicaret, quo die festum Paschatis celebrandum, et jejunium antepaschale inchoandum esset, simulque panegyricos sermones de Paschali festo contexens animos excitaret ad festum illud digne et cum laetitia spirituali peragendum *).

C. Reliquae epistolae Sancti hujus Episcopi ad praecipuos istius temporis eventus referuntur, scilicet:

a) Gravissimas tunc exortas Christianorum persecutiones aliasque illius aevi calamitates graphice depingit ac Christianorum, praesertim vero martyrum Alexandriae, fortitudinem et magnanimitatem describit: porro quid sibi in istis persecutionibus acciderit, enarrat, et suam in persecutione fugam contra obtrectatorem quemdam vindicat, ep. 2. 4. 5. 11. 12. 13. et 14.

Euseb. lib. 6. c. 46. cf. c. 41. n. 4—5. item S. Hieronym. de viris illustr. c. 69. Idcirco etiam a S. Basilio „vir canonum peritus" (κανονικος) vocatur in ep. 188. c. 1. S. Cyprianus quoque eodem fere tempore similem tabulam seu „libellum," quem ipse vocat, confecit, et aliis Episcopis transmisit, vid. Cypriani ep. 52. (p. 67. ed. Paris.)

*) Euseb. lib. 7. c. 20. 21. 22. S. Hieronym. de viris illustr. c. 69. Vid. etiam S. Leonis M. ep. 121. c. 1. Harum epistolarum nonnisi fragmenta quaedam supersunt apud Euseb. l. c. Plane similes sunt hae epistolae literis encyclicis, quibus hodiedum Episcopi nostri suis dioecesanis jejunium quadragesimae denuntiare solent.

b) Novatianum enixe rogat hortaturque, ut a schismate tam ipse recedat, quam sequaces suos retrahat: porro errores ejusdem exponit et impugnat, atque demum de pace restituta laetatur, ep. 3. 4. 5. 6. 9.

c) Plures quoque *de baptismo haereticorum* epistolas dedit, quibus homo pacis amans et unitati caritatique summopere studens, ut res isthaec caute moderateque tractaretur, egit, atque dubia sua Romano Pontifici proposuit, ep. 7. 8. 10. cf. Euseb. lib. 7. c. 2. 5. 7. 9.

d) Duae aliae ipsius epistolae (quarum una inscribitur *de gymnasio*) nonnulla exhibent, quae formandis moribus inservire possunt, ep. 15. et 16.

D. Denique dubiae saltem auctoritatis est ***Epistola adversus Paulum Samosatenum***, Episcopum Antiochiae, unacum responsionibus ad Pauli Samosateni decem quaestiones *). Ostendit ejus auctor, non duos esse Christos, nec in Christo homine ob eximias ejus virtutes Deum inhabitasse; eum vere jam ante Incarnationem extitisse, ipsumque Verbum aeternum, Dei Filium, vere hominem esse factum, adeoque unum esse Christum. Deinceps quaestiones, seu potius objectiones Pauli Samosat., desumtae ex variis S. Scripturae locis, de eadem re proponuntur, quarum singulis subjungitur responsio, plerumque tamen parum apta.

Editiones: Galland. Biblioth. T. III. p. 479 — 537. et T. XIV. Append. p. 110—115. — S. Dionysii Alexandrini Episcopi, cognomento Magni, Opera omnia, quae supersunt, gr. et lat. ed. D. Simon de Magistris. Romae 1796. fol. — Fragmenta quaedam exhibet A. Majus in Collect. Nova Veterum Scriptorum T. VII. p. 96. 98. 99. 102. 107 — 8.

---

*) De hac fortassis intelligendus est Eusebius lib. 7. c. 30. n. 3. S. Hieronym. de Scriptor. eccles. c. 69. Theodoret. Haeret. Fabul. lib. 2. c. 8. Hanc epistolam, quam supposititiam censuerunt H. Valesius (Not. ad Euseb. l. c.) et Ceillier l. c. p. 276—78., genuinam esse multis evincere conatur argumentis Simon de Magistris Praefat. n. X — XXIV. Cf. Pagi Crit. ad a. 264. n. 3. Harduin in Opp. selectis. Amstelodami 1709 fol. p. 241 et 256.

§. 97.

S. Gregorius Thaumaturgus.

Fontes: Ipsius Gregorii Thaumat. Panegyricus in Origenem (in Galland. Biblioth. T. III. p. 413 — 34. et in editionibus Opp. hujus S. Patris). S. Gregorii Nysseni Oratio de Vita S. Gregorii Thaumaturgi (Opp. T. III. p. 534 — 77. et melius in Galland. T. III. p. 439—68). — Euseb. Histor. Eccles. lib. 6. c. 30. lib. 7. c. 14. et 28. (adde Rufin. Histor. Eccles. lib. 7. c. 25). — S. Basilius de Spiritu S. n. 74. item ep. 28. ep. 204. n. 2. ep. 207. n. 4. ep. 210. n. 3. et 5. — S. Hieronym. de Scriptor. Eccles. c. 65. — Socrat. Histor. Eccles. lib. 4. c. 27. — Theodoret Haeret. Fabul. lib. 2. c. 8.

Subsidia: Galland. T. III. Prolegom. c. 9. — Lumper P. XIII. Sect. V. p. 251—342. — Tillemont Mem. T. IV. p. 315 — 41. et p. 668—70. — Ceillier T. III. Chap. XVII. p. 307—25. — J. A. Fabricii Biblioth. Graec. Vol. VII. p. 249—60. — Nic. Mar. Pallavicini Vita S. Gregorii Thaumat. Romae 1649. in 8°. — J. L. Boye Dissert. de S. Gregorio Thaumaturgo Jenae 1709. in 4°.

S. Gregorius, antea Theodorus dictus, primus Neocaesareae in Ponto Episcopus, ob signa atque miracula, quae cum multa ecclesiarum gloria perpetravit, *Thaumaturgus* appellatus est. *) Hunc ejusque fratrem Athenodorum, Graecis Romanisque disciplinis excultos ac philosophiae studio impense deditos, nec non morum inte-

*) Euseb. lib. 6. c. 30. S. Hieronym. de Scriptor. eccles. c. 65. et ep. 70. n. 4. Miracula ejus, quae vix non omnem fidem superant, fusius narrantur a S. Gregorio Nysseno in Orat. cit. (p. 548—51. 555—60. 565—67. 569—73. 575—77.) et a Rufino Histor. Eccles. lib. 7. c. 25. Cf. S. Basil. de Spiritu S. n. 74. Thaumaturgus vocatur in inscriptione Orat. S. Gregorii Nysseni et a Liberato diacono in Breviar c. 10. ap. Galland. T. XII. p. 134. (cf. Sozom. Histor. Eccles. lib. 7. c. 27. et Theodoret. l. c.) Facund. Hermian. Pro defens. trium Capitul. lib. 10. c. 6. (Galland. T. XI. p. 778.) Evagr. Histor. Eccles. lib. 3. c. 31. S. Eulog. Alexandr. ap. Phot. Cod. 230. (p. 445).

gritate conspicuos, Origenes Caesareae in Palaestina primis fidei rudimentis imbuit et ad rerum divinarum meditationem traduxit *). Elapso quinquenio **) in patriam redux Gregorius recessit in solitudinem. Verum haud multo post (circa a. 240.), invitus licet, modo plane mirabili Neocaesareae in Ponto Episcopus est constitutus ***). Is porro omni virtutum genere, nec minus philosophiae, quam doctrinae Christianae cognitione, insigni denique miraculorum dono ornatus, ut omnibus admirationi esset, atque etiam „alter Moses“ appellatus fuerit, „tantam quoque sermonis gratiam accepit ad obedientiam fidei inter gentes,“ ut, paucissimis in sua sede repertis fidelibus, omnem illius regionis populum ad fidem Christi perduxerit †). Ecclesiam vero sibi commissam, quamvis gravissimos inter persecutionum aestus, sedulo studio ac summa solicitudine pastorali diutissime gubernavit ††). Obiit intra a. 265—270 †††).

Porro quatuor sunt Opera, quae tum Veterum auctoritate, tum recentiorum eruditorum consensu S. Gregorium, Neocaerariensem Episcopum, auctorem agnoscunt, scilicet:

1) *Oratio panegyrica in Origenem,* quae a magno Gregorio Thaumaturgo, dum adolescens adhuc esset, Caesareae in Palaestina circa a. 240. ad Origenem pro gratiarum actione conscripta ac coram

---

*) S. Gregor. Nyss. Orat. cit. (p. 538—41). Euseb. lib. 6. c. 30. S. Hieronym. de Scriptor. eccles. c. 65.

**) Euseb. lib. 6. c. 30. et S. Hieronym. l. c. Alii ejus commorationem apud Origenem ad annos octo extendunt, quibus ipse Gregorius Thaumat. favere videtur Panegyr. in Origen. n. 1. Cf. Bengel in edit. Panegyr. p. 135. et Fabric. l. c. p. 250.

***) S. Gregor. Nyss. Orat. cit. p. 542—45.

†) S. Basilius de Spir. S. n. 74. item ep. 207. n. 4. S. Gregor. Nyss. Orat. cit. p. 543. 548. 551. 553. 560 — 61. 567. 574—75. 577.

††) S. Gregor. Nyss. Orat. cit. p. 567—71.

†††) Quo demum anno diem supremum obierit, non satis liquet. Illud tantum constat, ipsum inter eos Patres maxime eminuisse, qui ob Pauli Samosat. haeresin anno 264. vel 265. Antiochiae primum convenerunt (Euseb. lib. 7. c. 27. et 28.), dum econtra in synodo Antiochena a. 269 vel 270., qua damnatus est Paulus et cujus Synodica adhuc extat (Euseb. lib. 7. c. 30.), non commemoratur. Suidas (T. I. p. 498.) refert, eum imperante Aureliano, qui mense Novembri anni 270. imperium adeptus est, vita excessisse. Cf. Galland. l. c. n. 1. Lumper l. c. p. 277—79.

eo in magna hominum frequentia recitata est, cum ab eo in patriam reditum pararet *). Hic Gregorius Deo primum, deinde Origeni plurimas agit gratias, totamque Origenis docendi methodum tam in philosophia, quam in Theologia, fuse et accurate delineat. Itaque Dei providentiam atque ductum, qualem in vita sua eo usque expertus fuerat, tum vero Origenis doctoris in sese capiendo artem, in instituendo dexteritatem, exemplum in acuendo, nec non suam ipsius pietatem, assiduitatem, obsequium confecto cursu scite commemorat; earumque summam rerum dum facit, idem leges sacrosancti contubernii, profanae christianaeque doctrinae differentiam, disciplinarum vere liberalium orbem, fundamenta, fines, et multifarium talis studii talisque vitae fructum ita complectitur, ut tironibus in Theologia, qui a profanis ad sacras literas convertuntur, praeclare inservire possit; denique etiam Origenis cursum theologicum brevi exponit. Eo in libro Gregorius exquisite complectitur, quidquid de virtutibus et vitiis dici potest; nec minus ille prodest ad summa fidei Christianae capita confirmanda. Est autem haec Oratio eximia plane ac perelegans, omni scientiarum genere satis abundans, atque inter Veterum Opera eloquentiae absolutissima jure adnumeranda **).

2) Sequitur *Expositio fidei* (seu fidei symbolum coelitus ipsi revelatum), quam is, Episcopus jam factus sive ex B. Virginis Mariae et ex Joannis Evangelistae apparitione ***), sive certe ex hujus

---

*) S. Hieronym. de Scriptor. eccles. c. 65. Socrat. l. c. Leont. Byzant. contra Nestor. et Eutych. lib. 3. n. 40. (Galland. T. XII. p. 689).

**) Vid. in edit. Bengel. Elogia Praefationi annexa, cf. ibid. Not. p. 134—36. et p. 145. Synopsis logica hujus Orationis ibidem exhibetur p. 132—33.

***) Vid. S. Gregor. Nyss. Orat. cit. p. 545—47. (n. 8—10.), quo in loco etiam testatur, illam fidei expositionem, propria S. Gregorii Thaumaturgi manu exaratam, sua adhuc aetate in Ecclesia Neocaesareensi asservari. Rufin. lib. 7. c. 25. Cf. S. Basil. ep. 204. n. 6. et de Spiritu S. n. 46. S. Gregor. Naz. Or. 31. n. 28. et Or. 40. n. 42. Notari meretur, expositionem hanc a Graecis posterioribus *Thaumaturgi Apocalypsin* vocari. Cf. etiam Lumper l. c. p. 284—96.

et ceterorum Apostolorum scriptis haustam, etiam manu sua Ecclesiae scriptam reliquit. Ea porro brevissima est, et fidem Catholicam de SS. Trinitate accurate exhibet, „illustre monumentum traditionis ecclesiasticae ac Catholicae de Trinitate professionis."

3) *Metaphrasis in Ecclesiasten*, „brevis quidem, sed valde utilis" *). Ibi totum Ecclesiastae librum, in duodecim capita divisum, brevi quidem, sed accurata omnibusque ingeniis accomodata interpretatione percurrit, ut rerum omnium sub sole vanitatem luculenter demonstraret, et eos, qui virtutem sectari desiderant, ad mores corrigendos additis stimulis magis incitaret.

4) Denique ex epistolis hujus S. Patris, quae olim vulgo ferebantur (S. Hieronym. c. 65.), hodie sola extat *Epistola canonica*, Episcopo cuidam Ponti anno 258. scripta et a Concilio Trullano commendata Quum enim Christianorum complures, qui ex Barbarorum, scilicet Gothorum, incursione in captivitatem inciderant, multa et gravia peccassent, hos canones **) exaravit S. Praesul Neocaesareensis, quibus eorum saluti bonus pastor prospiceret. Ibi varia scelerum genera, a Christianis perpetrata, exponit, sive cibos prohibitos comederant, sive turpi avaritia ducti in aliorum opes et fortunas invaserant, sive orthodoxos captivos detinuerant, sive proditores egerant et crudelitatis barbarorum consortes facti fuerant; deinde varias quorundam excusationes vanas esse futilesque ostendit, et poenas canonicas ab iisdem subeundas statuit.

Nota: Reliqua omnia, quae in editis libris sub ejus nomine circumferuntur, supposititia habenda sunt.

*) S. Hieronym. de Scriptor. eccles. c. 65. et Commentar. in Ecclesiast. c. 4. v. 13. (T. III. p. 424-25). Rufin. l. c. testatur: „in Ecclesiasten metaphrasin magnificentissime scripsit," dum Eusebius eam silentio praetermittit.

**) Undecim epistola haec continet canones, quorum primi decem omnium eruditorum calculis Gregorii Thaumaturgi esse noscuntur; canon vero undecimus haud immerito in dubium vocatur, cf. J. Morinus de Poenitentia lib. 6. c. 1. §. 9. Natalis Alexander Histor. Eccles. Saec. III. Dissert. 18. Lumper l. c. p. 303-5. Fabric. l. c. p. 256-57.

Hoc pertinet: *Expositio fidei prolixior*, quae inscribitur: ἡ κατὰ μέρος πίστις, i. e. fides particulatim digesta (cujus verus auctor est Appollinarius haereticus); ejusdem plane furfuris sunt 12 *Anathematismi cum eorum interpretatione.* Pariter Orationes sive *Homiliae IV.* (Homiliae tres in Anuntiationem B. Mariae Virginis — Homilia IV. in S. Theophania sive de Christi baptismo) S. Gregorio a plerisque abjudicantur; sicuti etiam *disputatio de anima ad Tatianum* spuria censetur. Cf. Galland. l. c. n. 6—8. Lumper l. c. p. 306—17., Fabric. l. c. p. 255—59.

Editiones: Prima est Ger. Vossii Moguntiae 1604. gr. et lat. in 4°. — Eadem editio recusa est Parisiis 1622. fol., quae est melior et plenior, simulque exhibet Macarium et Basilium Seleuciensem atque canonicas SS. Patrum epistolas cum Commentar. — Editio optima est in Galland. Biblioth. T. III. p. 385—469. (cum Origenis epistola ad Gregorium Thaumat., qua ipsum hortatur, ut contemto philosophiae studio totum se dedat sacris literis excolendis; et cum S. Gregorii Nyss. Orat. de Vita S. Gregorii Thaumat., hic primum in sectiones divisa). Separatim prodiit Panegyricus in Origenem studio J. Alb. Bengelii Stutgardiae 1722. 8°. — Expositio fidei, utpote brevissima, post S. Gregorium Nyss. et Rufinum multis in locis exhibetur. — Metaphrasis in Ecclesiasten gr. et lat. extat pariter in Appendice Opp. S. Gregorii Nazianz. ed. Maur. T. I. p. 874—91.

§. 98.

S. Methodius.

Fontes: (Eusebius de Methodio, utpote Origenis memoriae iniquiori, dicere omisit) S. Epiphanius haer. 64. n. 63. — S. Hieronym. de Scriptor. eccles. c. 83. et saepius. — Socrat. Histor. Eccles. lib. 6. c. 13. (c. Not. Valesii). — Leont. Byzant. de Sectis. Act. III. n. 1. (Galland. T. XII. p. 633.) — Phot. Cod. 162. (p. 180.) item

Cod. 234. 235. 236. et 237. (p. 479—512). — Suidas s. v. *Μεθοδιος* (T. II. p. 519—20).

Subsidia: Leo Allatius Diatriba de Methodiorum scriptis, primo edita cum Methodii Convivio decem Virginum Romae 1656., recusa in Fabricii edit. Opp. S. Hippolyti. Vol. II. p. 75—95. — J. A. Sixti Commentatio de Methodio Tyri quondam Episcopo Altdorf. 1787. 4°. (recus. in Lumper P. XIII. p. 912 — 22). — J. Stilting in Actis Sanctorum (Septembris T. V. p. 768—73). — Cf. G. Henschenius in Actis SS. (Junii T. IV. p. 5—6). — Ceillier T. IV. Chap. I. Art. VI. (p. 26—45). — Galland. T. III. Prolegom. c. 20. — Lumper P. XIII. Sect. VII. Cap. I. (p. 426—536). — J. A. Fabricii Biblioth. Graec. Vol. VII. p. 260—72.

S. Methodius Patarensis, Olympi Lyciae et postea Tyri Episcopus *), „vir apprime doctus acerrimusque veritatis patronus" **), qui errores maxime ab Origene disseminatos confutare instituit ***), martyr occubuit circa annum 312. †). — Quae Sanctus hic Pater literarum monumentis commendavit, tum adversus veritatis hostes, tum ad sacra dogmata exponenda, tum etiam ad religionem pietatemque fovendam comparata, Veteribus, qui ea perlegerunt, summis laudibus celebrata fuisse noscuntur. Ex his integrum hodie habetur:

1) *Convivium decem Virginum sive de castimonia* (*Συμποσιον των δεκα παρθενων ή περι άγνειας*) ††), primarium ac plane princeps Methodii Operum, quo celebre illud Platonis convivi-

*) S. Hieronym. de Scriptor. eccles. c. 83. Cf. Lumper l. c. p. 427—33. et p. 437.

**) S. Epiphanius l. c.

***) Eusebius apud S. Hieronym. Apolog. adv. Rufin. lib. I. n. 11. S. Epiphan. l. c. Socrat. l. c.

†) S. Hieronym. de Scriptor. eccles. c. 83. c. Not. — Socrat. l. c. Cf. Fabric. Vol. VII. p. 260—62. Galland. l. c. n. 1. et p. 665. Not. 1. Lumper p. 434 seqq.

††) S. Hieronym. de Scriptor. eccles. c. 83. S. Gregorius Nyss. (?) De eo, quid sit ad imaginem Dei etc. (Opp. T. II. p. 24. et 26.) Phot. Cod. 237. (p. 503. seqq.) et al.

um *) aemulatus est, non tam ut ejus elegantiam imitando exprimeret, etsi illud etiam venustissime praestiterit, quam ut, quod potissimum studuit, doctrinam vere Christianam de continentia et castitate, speciosis et fallacibus Gentilium ac philosophorum commentis de amore oppositam, omnibus manifestam redderet atque amplectendam commendaret. Praecipuum laudationis argumentum in hoc Convivio est Virginitas (seu coelibatus), ita ut hoc in Opere victoriae a Christiana philosophia de Graeca gentilique reportatae illustre monumentum ac veluti tropaeum spectetur. Hujus symposii ea est forma, ut decem Virgines de castitate, maxime vero de continentia vitae coelibis, mutuo confabulentur. Facta eleganti introductione Orat. I. virginitatem commendat ob ejus studia ardua et sublimia, ostendens, „ad virginitatem per intervalla demum profecisse hominem, Deo illum certis vicibus atque gradibus promovente.“ Verum ne istud perperam accipiatur, statim subjungit, „noluisse Dei Verbum, postquam virginitatem intulit mundo, matrimonium omnino tollere,“ huic potius suam semper manere dignitatem, quandoquidem et S. Paulus mutuam Christi et Ecclesiae relationem matrimonii sacramento designaverit (Or. II. et III.); verumtamen ex eodem S. Paulo (I Cor. 7.) matrimonio praestare virginitatem luculenter demonstrat (Or. III.); Virginitas quippe omnium nobis bonorum est causa, cum nihil sit adeo salutare et efficax restituendis in paradisum hominibus, mortalitati in incorruptionem reparandae, hominibusque cum Deo reconciliandis (Or. IV.). Eadem virginitas pulcherrimum, quod ab homine unquam Deo offerri possit, est munus, quo scilicet homo se ipsum perfecte Deo consecrat ac devovet (Or. V.). Per eandem quoque pulchritudo animae innata, quae scilicet Dei ipsius est imago et per continentiam digna Filii Dei sponsa evadit, optime et secure

*) Convivii Platonici inscriptio haec est: *Συμποσιον ἢ περι ἐρωτος.* Itaque *ἐρωτι* Graecorum a S. Methodio opponitur *ἁγνεια* Christianorum. Utriusque convivii habitus et forma externa, nec non personarum colloquentium numerus magnam ostendunt similitudinem; materia plane diversa, imo aperte opposita.

incontaminata servatur et praemiis aeternis praeparatur (Or. VI.). Porro virginitas ipso Christo dedicatore gloriatur, ipse Christus pulchritudinis ejus praecipuus amator, praestantiae ejus plane idoneus testis est, quod ex Cantico Canticorum manifestum reddit (Or. VII.). Tum fructus illius praeclaros, non tantum in futura, sed etiam in praesenti vita describit (exponens Apocalyps. 12, 1—6.), eamque minime impossibilem esse ostendit (Or. VIII.). Item ex mystico illius ritus sensu, quo festum tabernaculorum celebrari Deus olim praescripserat (Levit. 23, 39—43.), declarat, quam conveniens Deo illique accepta sit non solum virginitas, verum etiam castitas generatim (Or. IX.). Deinceps ostendit, nihil tam prodesse ad honestatem et virtutem, quam Castitatem (quod illustrat loco ex Judic. 9, 8—15. allegorice exposito Orat. X.). Demum Arete, convivii praeses, exponit, in quo vera virginitas consistat (Orat. XI.), et egregio hymno in Virginitatis laudes dicto Opus hoc clauditur. — In nullo forsan veteris Ecclesiae monumento intima ratio doctrinae moralis Christianae religioni et philosophiae Gentili tam praeclaro modo opponitur, tam luculenter praestantia religionis Christianae exhibetur, quam in hoc Convivio, maxime si comparetur cum Platonis Symposio.

Reliqua hujus S. Patris Opera integra non extant, scilicet:

2) Opus *de libero arbitrio* (*περὶ αὐτεξουσίου*) *), adversus Valentinianos imprimis et Origenem, tribus seu partibus seu excerptis hodie constat. Liber iste conscriptus est in formam dialogi inter Valentinianum et Orthodoxum super vexatissima quaestione *de origine mali*. Ostendit hic, malum non ex substantia Deo coaeterna originem suam trahere posse, neque etiam Deum auctorem habere, sed ejus causam unicam esse abusum libertatis humanae, seu inobedientiam hominis, qui a Deo

*) S. Hieronym. l. c. Phot. Cod. 236. (p. 498. seqq.) Suidas l. c. A. Maji Collect. Nova Veterum Scriptor. T. VII. p. 92—93. 104. Cf. Galland. l. c. n. 4. Fabric. l. c. p. 265. Lumper P. XIII. p. 460—63.

creatus fuerit libero arbitrio praeditus, quo sive bonum sive malum eligeret.

3) *Liber de resurrectione* contra Origenem, „Opus egregium" *), quod majori ex parte aetatem tulit. Hunc quoque librum ad formam dialogi composuit, atque in eo inducuntur Methodius et Auxentius cum Origenistis Proclo et Aglaophonte colloquentes seu disputantes. Ibi S. Methodius contra Origenem veram resurrectionem humani corporis, cujus dignitatem justumque pretium solerter adstruit, aliquando futuram solide probat ac dubitationes Origenis adversus hanc doctrinam diluere studet.

4) *Liber de rebus creatis* (περὶ τῶν γενητῶν) **); in eo disputat iterum S. Martyr adversus Origenem, prouti ex paucis, quae sola habentur apud Photium, hujus libri Excerptis constat. Et primo quidem (exposito loco Matth. 7, 6.) ipsum sanctiora Christi Ecclesiae dogmata (tamquam margaritas) ethnicis placitis intexuisse conqueritur, deinde eum impugnat, quod omnem rerum universitatem Deo coaeternam dicat, et varia ejus argumenta dissolvit.

S. Methodius, ubi argumentis usus est philosophicis, praesertim in iis, quibus de mundi aeternitate et origine mali disputat, plurima bene tractavit, acumen acumine superans; dicta S. Codicis interpretans allegoriam saepe argute ludentem adfert, fortassis ut allegoricis explicationibus Origenis et ipse interpretationes allegoricas opponeret, vel quod inde lucubrationibus suis singulare

---

*) S. Hieronym. l. c. S. Epiphan. haeres. 64. n. 11–63., qui dimidiam fere hujus libri partem illuc transtulit eoque modo nobis servavit. Phot. Cod. 234. p. 479—93.), qui et ex eodem Opere *compendiosam expositionem dictorum quorundam Apostolicorum*, Methodio vere dignam, nobis ibidem reliquit. Suidas l. c. p. 520. A. Maji Collect. Nova Veterum Scriptor. T. VII. p. 92. 102. Cf. Galland. l. c. n. 5. Lumper P. XIII. p. 452–59.

**) Hujus solus Photius meminit Cod. 235. (p. 493 — 98.) simul afferens Excerpta ex eodem; quare Cave (Vol. I. p. 152.) haud immerito conjicit, „non distinctum aliquod Opus hoc titulo scripsisse S. Methodium, sed Excerpta, quae profert Photius, ex Methodii in Genesin Commentario (cujus mentionem facit S. Hieronymus l. c.) desumpta esse." Cf. Galland. l. c. n. 6. Lumper P. XIII. p. 464. et p. 467–69.

21

ornamentum accedere existimaret; haud raro etiam sententias tam veritate, quam gravitate insignes proponit; quod demum pertinet ad sermonis habitum, turget ille quidem, suo tamen non caret lepore. Merito igitur celeberrimis illius aetatis Patribus annumeratus est *).

Nota 1. Praeterea S. Methodius primus omnium ad veritatis defensionem scripsit *libros* nitidi compositique sermonis *adversus Porphyrium* (S. Hieronym. l. c. et ep. 70. n. 3. ep. 48. n. 13.), quem postea Eusebius et Apollinaris secuti sunt (Philostorg. Histor. Eccles. lib. 8. n. 14.). Ejus Opus, Veteribus maxime celebratum, interiit, paucis quibusdam laciniis exceptis. Memorat quoque S. Hieronymus (de Scriptor. eccles. c. 83.) Methodii Opus „de Pythonissa, in Genesin quoque et in Cantica Canticorum Commentarios." Haec omnia vero sunt deperdita. Cf. Lumper P. XIII. p. 465—70.

Nota 2. *Dubiae* saltem sunt Homiliae duae, quae S. Methodii nomine circumferuntur, quarum altera *de Simeone et Anna, quo die Domino in templo occurrerunt* (τῃ ἡμερᾳ της ὑπαντησεως) inscribitur, altera: *In ramos palmarum.* Vid. Galland. l. c. n. 6. Lumper P. XIII. p. 470—82. — Opera certe *spuria* sunt: Revelationes Methodii, et Chronicon Methodii; cf. Leo Allatius l. c. n. 28—30. Fabric. Vol. VII. p. 269—71. — Lumper P. XIII. p. 484—89.

Editiones: Omnia S. Methodii Opera et Fragmenta, quae tum reperiri poterant, primus collegit et una cum S. Amphilochio et Andrea Cretensi gr. et lat. ed. Fr. Combefisius Paris. 1644. fol. — Symposion gr. et lat. primus integrum edidit Leo Allatius Romae 1656. in 8°.; et mox P.

---

*) Praeter S. Epiphanium l. c. et S. Hieronym. l. c. item Leontium Byzant. l. c. vide Joannem Antiochenum in epist. ad. Proclum Constantinopolit. (scripta circa a. 432.), quam exhibet Synodicon adversus tragoediam Irenaei c. 197. (Mansi T. V. col. 973.), ubi inter praecipuos Ecclesiae Patres refertur. Vide etiam Joannem Thessalonic. (qui floruit circa a. 680.) allegatum in Concil. oecumen. VII. Act. V. (Mansi T. XIII. col. 165.), ubi e SS. Patribus Basilius Magnus et S. Athanasius *και ὁ μέγας Μεθόδιος* memorantur.

Possinus Paris. 1657. fol. — Editio optima omnium Opp. S. Methodii habetur in Gallandii Biblioth. T. III. p. 670—832.

§. 99.

Alii Patres saeculi III.

In classem SS. Patrum hujus aetatis probabiliter etiam referri merentur:

1) S. *Anatolius* Alexandrinus, Laodiceae in Syria Episcopus, qui inde ab anno 270. floruit, et tum in liberalibus disciplinis, tum in philosophia principem inter doctissimos illius aevi viros locum sine controversia tenuit. Is mirae eruditionis homo, non solum religiosis viris, sed et philosophis admiranda scripta reliquit *). Superest hujus S. Patris Volumen *de Paschate*, cujus antiqua extat tantum latina versio **); in quo disputat de tempore celebrandi Paschatis.

2) S. *Archelaus*, Cascharorum, celeberrimae in Mesopotamia urbis, Episcopus claruit circa annum Christi 277. Is doctrina et sanctitate celebris disputationem habuit cum Manete sive Manichaeo haeresiarcha, qui paulo post a regis Persarum militibus comprehensus et crudeli supplicio affectus est. *Acta* illius *disputationis* Archelaus ipse consignaverat Syro sermone, quae translata in Graecum jam S. Hieronymi aetate ferebantur ***). Admodum verosimile est, genuina Archelai acta, forsitan ab ipso Graeco interprete, in epitomen redacta fuisse; atque illius duntaxat Epitomes vetus latina

---

*) Euseb. Histor. Eccles. lib. 7. c. 32. S. Hieronym. de Scriptor. eccles. c. 73. Martyrolog. Roman. ad 3. Julii. Cf. Galland. T. III. cap. 15. Lumper P. XIII. p. 228—35.

**) Eam exhibet latine tantum Bucherius de doctrina temporum Antverpiae 1634. fol. p. 439—49. et Galland. T. III. p. 545—58. Initium tamen hujus canonis de Paschate, ubi Hierónymus allegatur, S. Anatolii esse non potest; vel certe interpolatus esse debet iste locus. Versionem hanc latinam Rufino aeque omnes adscribunt, eoque parum accuratam nec satis fidam existimant. Cf. Bucherius l. c. p. 450—66. et 435—38.

***) S. Epiphan. haeres. 66. n. 7—11. n. 21. n. 25. seqq. S. Hieronym. de Scriptor. eccles. c. 72. Sozom. Histor. Eccles. lib. I. c. 22. Phot. Cod. 85. (p. 117). Cf. Lumper P. XIII. p. 343—89.

versio ad nos pervenisse videtur. Ad illustrandam Manichaeorum historiam disputationis illius Acta plurimi faciunt Eruditi *).

3) *S. Petrus, Alexandrinus* Episcopus inde ab a. 300, sub finem persecutionis a Diocletiano motae jussu Maximini Imperatoris martyrio coronatus est anno 311. Scripsit hic Sanctus Pater anno 306 *Canones* propter eos, qui in ista persecutione lapsi essent. In istis tam accurate expendit omnes circumstantias, quae crimen vel augere vel minuere possunt, ut ex omnibus antiquis de poenitentia lapsorum canonibus aequiores non reperiantur. Idem quoque scripsit librum *de divinitate*, cujus Excerptum sat prolixum a Concilio Ephesino servatum est **).

§. 100.

Appendix. Celebriores saeculi III. et ineuntis IV. Scriptores Ecclesiastici.

Multi alii viri doctrina et eruditione, tam sacra, quam profana insignes hoc saeculo vixerunt, quorum Opera

*) Edit. in L. Zacagnii Collectaneis Monument. veterum Ecclesiae graecae et latinae Romae 1698. in 4°. p. 1—102. (cf. Praefat. p. III. seqq.) recus. in J. A. Fabricii Opp. S. Hippolyti Vol. II. p. 134—95. item in Mansi Concil. Collect. T. I. p. 1129—1228. et in Galland. T. III. p. 569—610 (cf. ibid. Prolegom. c. 17.). — Sub finem quoque saeculi III. *Alexander, Lycopolitanus* in Aegypto Episcopus, qui ex Gentili ac Manichaeo factus fuerat Christianus tandemque Episcopus, librum scripsit: *de placitis Manichaeorum*, in quo multa eorundem historiam illustrantia continentur. Ed. in P. Combefisii Auctario novissimo Biblioth. Patrum Paris. 1672. P. II. recus. in Galland. Biblioth. T. IV. p. 71—88. Cf. ibid. Prolegom. c. 5. Le Quien Oriens Christian. T. II. p. 598. Testem illius libri conscripti Photius agit lib. I. contra Manich. n. 11. (ed. J. Ch. Wolf Anecdota Graeca Hamburg. 1722. T. I. p. 36.).

**) De gestis et martyrio S. Petri Alexandrini vid. Euseb. Histor. Eccles. lib. 7. c. 32. fin. lib. 8. c. 13. lib. 9. c. 6. S. Athanas. Apolog. contra Arian. n. 59. — Canones isti, Excerptum de divinitate (ex Concil. Ephes. Act. I. Mansi T. IV. col. 1183-84.) et alia quaedam fragmenta optime exhibentur in Galland. T. IV. p. 91—113. Cf. ibid. Prolegom. c. 6. Canones isti latine tantum cum Scholiis eruditione plenis exhibentur in Chr. Lupi Opp. (Venetiis 1724 seqq.) T. I. p. 92—134. Alia duo hujus S. Patris Opera memorat ex iisque fragmenta profert Justinianus Imp. in epistola ad Mennam (Mansi T. IX. col. 504.).

partim adhuc extant integra, partim interierunt. Eorum alii haereticos suae aetatis debellarunt, alii in S. Scripturis explanandis maxime versati sunt, alii demum iique plurimi apologeticis aut polemicis scriptis contra Gentiles inclaruerunt *). Horum celebriores sunt:

1) *Cajus*, presbyter Romanus, S. Irenaei discipulus, qui floruit sub initia saeculi III. Scripta ejus tria apud Veteres celebrantur: a) *Parva labyrinthus* adversus Artemonis et Theodoti haeresin; b) *Dialogus contra Proclum sive Proculum*, Montanistam; c) *liber de universi natura*, de quo argumento etiam S. Hippolytus scripserat. Horum omnium nonnisi fragmenta supersunt. Fragmentum quoque celeberrimum de *canone sacrarum Scripturarum*, a Muratorio repertum et editum, a quibusdam huic Cajo vindicatur atque ex Dialogo laudato depromtum censetur **).

2) *Julius Africanus*, Palaestinus ex oppido Emmaus, cui postea Nicopolis nomen inditum est, c. a. 230. claruit. Praecipuum Africani Opus est *Chronographia* sive *libri quinque de temporibus* accuratissime compositi, in quibus ab orbe condito usque ad a. circiter 220. post Christum natum praecipuos eventus cum accurata temporum determinatione consignavit. Opus illud jam pridem intercidit; ex quo tamen Eusebius aliique ipsum insecuti chronographi hausisse complura atque in sua scripta derivasse inveniuntur. — Praeterea extat Africani *epistola ad Origenem*, in qua historiam Susannae, quae in Danielis libro legitur, spuriam et commen-

---

*) Hos ita distinctos exhibere placuit, ut praemitterentur, qui haereticos impugnarunt vel S. Scripturae operam navarunt, tum vero sequerentur, qui apologetica aut polemica scripta contra Gentiles ediderunt, atque tam priores, quam posteriores ex ordine temporis disponerentur. Praeterea haud abs re visum est, nonnullos scriptores ecclesiasticos hic adjungere, qui in eodem scriptorum genere famam sibi pepererunt, et ejusdem aetatis genium prae se ferunt, quamvis forte saeculo demum sequenti vixerint.

**) De Cajo isto vid. Euseb. Histor. Eccles. lib. 2. c. 25. et lib. 6. c. 20. S. Hieronym. de Scriptor. Eccles. c. 59. Theodoret. Haeret. Fabul. lib. 2. c. 5. Phot. Cod. 48. (p. 16.). Cf. Galland. T. II. Prolegom. c. 14. et Lumper P. VII. p. 17—43. — Fragmenta Operum Caji, quae hodie sola extant, collegit et edidit Galland. T. II. p. 203—8.

titiam esse suspicatur, haud vulgari ingenii acumine objectiones contra illam exponens: ad quam epistolam Origenes copiosissime respondet (vid. supra §. 84.). — Denique idem Africanus aliam scripsit *epistolam ad Aristidem*, in qua de differentia, quae videtur esse in genealogia Salvatoris apud Matthaeum et Lucam plenissime disputavit; unde nonnisi pars quaedam hodie superest *).

3) *S. Victorinus*, ex oratore factus Episcopus *Petavionensis* in Panonia superiore, probabiliter sub Diocletiano, saeculo quarto ineunte, inclyto martyrio coronatus est, cujus fama olim in Ecclesia longe lateque celebrata erat. Ex plurimis, quae ille conscripsit, Operibus hodie pauca admodum integra pariter ac certa supersunt. Habetur scilicet hujus auctoris *Tractatus de fabrica mundi*, qui fragmentum ex ejusdem commentario in Genesin esse videtur. Alterum porro ex Victorini scriptis, quod ad nos usque pervenit, sunt ejus *Scholia in Apocalypsin*, quo in libro Apocalypseos difficillima quaedam loca breviter illustrat **).

4) *M. Minucius Felix*, nobilis causidicus Romanus, floruit ineunte saeculo III. Is dialogum perscripsit, duas in partes distinctum, quarum altera Caecilii pro Ethnicis, altera Octavii pro Christianis orationem complectitur, eumque inscripsit: *Octavius*. Quicunque objectionum, quas Ethnici contra religionem Christianam tunc vibrare consueverant, et argumentorum, quibus Christianae doctrinae veritatem ac dignitatem tueri solebant hujus asseclae,

*) Vid. Euseb. Chronic. ad a. Chr. 224. Histor. Eccles. lib. 6. c. 31. S. Basil. de Spiritu S. n. 73. S. Hieronym. de Scriptor. eccles. c. 63. Phot. Cod. 34. S. Augustin. Retract. lib. II. c. 7. n. 2. Cf. Galland. T. II. Prolegom. c. 16. Lumper P. VII. Sect. III. p. 74—98. Möhler Bd. I. S. 577—80. Quaecunque ex ejus Operibus nancisci licuit, Chronographiae multa fragmenta, epistolam de historia Susannae, et epistolae de genealogia Christi partem, ed. Galland. T. II. p. 339—76.

**) S. Optat. Milev. lib. I. c. 9. S. Hieronym. de Scriptor. eccles. c. 74. et saep. Cassiodor. de Instit. divin. liter. c. 7. et 9. Cf. Galland. T. IV. Prolegom. c. 2. Lumper P. XIII. p. 563-97. Möhler Bd. I. S. 900—903. — Editio optima in Galland. T. IV. p. 49—64. *Commentarius in Apocalypsin*, qui extat sub ejus nomine in aliis Bibliothecis Patrum, et Carmina duo eidem falso adscribuntur, vid. Lumper P. XIII. p. 575—85.

brevem summam acute, eleganter et perspicue digestam inspicere voluerit, is Minucii Octavium omnino legat. Habet ille suavitatem quandam et ornatum scribendi genus, quo plerosque scriptores ecclesiasticos Latinos antecellit *).

5) *Commodianus*, Gazaeus cognominatus, fortassis ex Africa oriundus, saeculo III. **) libellum conscripsit sub titulo: *Instructiones adversus Gentium deos pro christiana disciplina.* Opusculum hoc tam Gentiles, quam Judaeos ad fidem Christianam amplectendam hortatur; dein vero Christianis Catechumenis, fidelibus et poenitentibus optima tradit praecepta moralia. Stylus nonnihil durior est; et versibus faciendis intentus nec leges, nec modulos servat; versus enim ipsius ita sunt comparati, ut numerus hexametri Carminis utcunque servetur, neglecta syllabarum quantitate ***). Usus et efficacia libelli hujusce fuerit constans et perpetuus amor Christi, animus ad martyrium fortis et pietas erga pauperes maxima. Ceterum vir non indoctus est, quamquam ab erroribus non satis immunis.

6) *Arnobius* sub Diocletiano Imperatore Siccae in Africa florentissime Rhetoricam docuit. Is cum divinitus vocatus transitum ad fidem Christi pararet, circa a. 310. scripsit *Disputationum adversus Gentes libros VII*, quibus praecipue ostendit, deos

---

*) Lactant. Divin. Institut. lib. I. c. 11. lib. 5. c. 1. S. Hieronym. de Scriptor. eccles. c. 58. ep. 70. n. 5. S. Eucherii Lugdun. Epist. paraenet. ad Valerianum (in Vincent. Barral. Chronolog. Lirin. P. II. p. 62). Cf. Galland. T. II. Prolegom. c. 17. Lumper P. VII. Sect. IV. (p. 99–251). Nourry Appar. T. II. Dissert. I. (p. 1–256). Ceillier T. II. Chap. XXIII. (p. 222–34). Möhler I. Bd. S. 790–808. Bähr II. Bd. §. 18–21. (S. 39–46). — Edit. in Galland. Biblioth. T. II. p. 377–408. item ed. J. G. Lindner Longosalissae 1773. in 8°. — ed. Ed. de Muralto Turici 1836. in 8°. demum ed. Fr. Oehler. Lipsiae 1847. 8°., übers. von Rußwurm. Hamburg 1824; — übersetzt und erklärt von Lübkert. Leipzig 1836.

**) Id patet ex Commodian. Instruct. VI. v. 55. Adde Gennad. de Scriptor. eccles. c. 15.

***) Cf. de hoc auctore Galland. T. III. Prolegom. c. 18. Lumper P. XIII. p. 390–407. Möhler I. Bd. S. 903–5. Bähr I. Bd. §. 8. (S. 20–21). — Edit. in Galland. T. III. p. 619–51. — item ed. Schurzfleisch. Wittenbergae 1704 in 4°., ed. Oehler cum Minucii Felicis Octavio. Lipsiae 1847. Cf. ibid. Epistola praevia Editoris p. VIII–X.

irasci non posse, hinc et Christianos non esse causam malorum et calamitatum ingruentium, utpote cum non possint esse causa irae deorum; imo si dii possent irasci, debere eos potius irasci Gentilibus, qui eos indignissime haberent. Arnobius, abstrusae eruditionis auctor, ingenio et facundia praestans, cum duplex sibi pensum absolvendum proposuerit, nimirum ut et falsam Gentilium et veram Christianorum esse religionem evinceret, multo luculentius Ethnicae superstitionis impietatem oppugnasse, quam Christianae fidei veritatem ostendisse visus est *).

7) L. Caecilius *Firmianus Lactantius*, Arnobii discipulus, vir omnium suo tempore eloquentissimus, sed adeo in hac vita pauper, ut plerumque etiam necessariis indiguerit, nedum deliciis, sub Diocletiano Imperatore accitus Nicomediae Rhetoricam docuit. Hic extrema senectute in Gallias evocatus est, ut Crispum Caesarem, Constantini M. filium, latinis literis erudiret. Obiit, ut satis verosimile est, circa a. 325 **). Ejus Opera sunt:

a) *Institutionum divinarum adversus Gentes libri VII*, in quibus de religione rebusque divinis disserit. Ibi primum omnes deorum religiones falsas esse

---

*) Vid. S. Hieronym. de Scriptor. eccles. c. 79. et in Chronici sui initio (T. VIII. p. 785.) item ep. 58. n. 10. ep. 62. n. 2. et ep. 70. n. 5. Cf. Galland. T. IV. Prolegom. c. 8. Pagi ad a. 302. n. 15—16. Nourry T. II. Diss. II. (p. 257—570). Ceillier T. III. Chap. XXVII. (p. 373 — 87). Möhler I. Bd. S. 906—16. Bähr II. Bd. §. 34—37. (S. 65—71). — Arnobii libros VII. (quibus perperam olim Minucii Octavius tamquam liber octavus adjunctus erat) ed. Salmasius Lugduni Batavorum 1651. — Galland. T. IV. p. 131—224. — ed. Oberthür Wirceburgi 1783. in 8°. ed. J. C. Orellius Lipsiae 1816. in 8°. ed. Oehler Lipsiae 1846 in 8°. — Deutsch: übersetzt und erläutert von Besnard. Landshut 1842. — Spurii sunt *Commentarii in Psalmos* eidem adscripti (qui Arnobium juniorem Gallum auctorem habent) et annotatiunculae quaedam in Evangelia.

**) Euseb. in Chron. ad a. Chr. 319. S. Hieronym. de Scriptor. eccles. c. 80. ep. 70. n. 5. et ep. 84. n. 7. Cf. Galland. T. IV. Prolegom. c. 9. Nourry Appar. T. II. Diss. III. (p. 571—1172.) et Diss. VI. (p. 1643 seqq.). Fr. Eduardi a S. Xaverio Dissertt. Lactant. Decas. I. et II. Romae 1754. 2 Tomi in 8°. (Editionis Lactantii Tom. VIII. et IX.). Oberthür Praefat. edit. Wirceburg. T. I. p. XIII — LXXX. Möhler. I. Bd. S. 917—33. Bähr. II. Bd. §. 38—46. (S. 72—85).

demonstrat, et origines idololatriae detegit, tum etiam philosophiae, qualis tunc erat, vanitatem exagitat, eamque non esse sapientiam ostendit (lib. I—III.). Erroribus sic destructis auctoritatem S. Scripturae vindicat et mysteria salutis nostrae exponit, tum de universa morum doctrina breviter quidem, sed uberrime agit, verum Dei cultum docet, hisque promissum aeternae beatitudinis praemium consequens esse demonstrat (l. IV—VII.). *)

b) *Epitome Institutionum divinarum* ad Pentadium fratrem, qua eandem doctrinam brevi conspectu ita exhibet, ut nec brevitas obscuritatem, nec prolixitas fastidium pariat.

c) *Liber de opificio Dei*, scriptus tempore persecutionis, in quo illud ipsi propositum est, ut ex hominis creatione, totiusque corporis ejus compage, nec non ex ipsius animae natura unum et omnipotentem esse Deum demonstret, cujus admirabili providentia et mundus, et omnia, quae in eo sunt, regantur et administrentur.

d) *Liber de ira Dei* pulcherrimus, scriptus contra eos, qui existimabant, Deum irasci aut malos punire ex natura sua non posse. In hoc Opere illud unum intendit auctor, Deum summe justum, sicut bene merentes promissis praemiis cumulat, ita ob malam hominum mentem commissaque ab iis delicta poenas peccantibus infligere; quam doctrinam confirmat argumentis undique conquisitis.

e) *Liber de mortibus persecutorum* ad Donatum Confessorem, quo non solum singulas persecutiones, a Romanis Imperatoribus contra Christianos motas, accurate delineat, verum etiam divinam justitiam omnibus manifestam reddit ostendens ex historia, omnes, qui Christianos persecuti sunt, in extremas denique calamitates incurrisse et misero mortis genere periisse **).

---

*) Operis hujus consilium et dispositionem ipse Lactantius exponit Instit. divin. lib. 5. c. 1. et 4. Ceterum de hoc Opere conferri meretur J. H. Spijker Dissertatio de pretio Institutionibus divinis Lactantii tribuendo. Lugduni Batav. 1826.

**) Liber hic seorsim prodiit sub titulo: Lucii Cecilii de mortibus persecutorum cum Notis Steph. Baluzii ed. P. Bauldri. Trajecti

Scribendi genere Lactantius ita inter Scriptores ecclesiasticos latinos eminet, adeo purus, elegans et perspicuus est, ut summo jure „fluvius eloquentiae Tullianae“ et Cicero Christianus dictus fuerit *). Ceterum egregie quidem Gentilium superstitiones debellavit, sed non aeque Christianam fidem praeclare exposuit **).

8) Julius *Firmicus Maternus* denique circa a. 340. ***) librum *de errore prophanarum religionum* scripsit, quo fabulas de diis Gentilium narratas tamquam impias, absurdas, turpesque traducit, idola et omnem cultum deorum falsorum gravissimis argumentis evertit et imperatores Christianos obsecrat, ut idola Gentiliumque sacra violenter destruant †).

---

ad Rhenum 1693 in 8°. — eodem pariter titulo edidit cum praeclara Dissertatione Nicolaus le Nourry (e Congregat. S. Mauri). Parisiis 1710 in 8°.

*) Vid. Lactant. Instit. divin. lib. 3. c. 1. Cf. Kortholt: De Cicerone Christiano sive eloquentia Lactantii Ciceronia. Kil. 1711.

**) S. Hieronym. ep. 58. n. 10. ep. 70. n. 5. — Edit. praestantiores: recens. Bünemann Lipsiae 1739. in 8°. — ed. Le Brun et Lenglet. Paris 1748. 2 Tomi in 4°., quae recusa est Wirceburgi 1783. 2 Tomi in 8°. Biponti 1786. 2 Voll. 8°. — ed. Galland. T. IV. p. 225—436. — Ed. a S. Xaverio ed. Lactantii Opera Notis et Dissertt. illustrata Romae 1754—59. 14 Voll. in 8°. — ed. Fritzsche Lipsiae 1842—44. Voll. 2 in 8°. — ed. Migne Patrolog. Curs. T. VI. et VII. — Opera hujus auctoris dubia sunt: *Symposium*, ingenii praecocis lusus poëticus in Saturnalia (ed. Heumann Hanoverae 1722. 8°.), Carmen *de Phoenice* (seu de ortu obituque avis Phoenicis), et Carmen de *Passione Domini* (quod Galland. l. c. n. 9. strenue defendit.).

***) Sola temporis ratione habita Firmicus Maternus auctoribus saeculi III. jungendus non fuisset; attamen similitudo materiae suasit, ut a cognatis scriptoribus eum non sejungerem, sed hic potius collocarem.

†) Cf. Galland. T. V. Prolegom. c. 3. — J. Hertz Diss. de Jul. Firmico Materno ejusque libello Havniae 1817. — Bähr II. Bd. §. 53. (S. 109—12). Edit. in Galland. T. V. p. 21—39. — ed. Münter Havniae 1826. recus. cum ejusdem Prolegom. in Migne Patrolog. Curs. T. XII. p. 971—1050. — item ed. Oehler cum Minucii Felicis Octavio Lipsiae 1847 in 8°.

Caput IV.

De SS. Patribus, qui maxime divinitatem Filii et Spiritus S. saeculo IV. illustrarunt ac defenderunt.

§. 101.

Conspectus et character hujus aevi.

Haud multo post saeculi quarti initia, quum per decem ferme annos extrema persecutio sub Diocletiano et Maximiano, iterumque sub Galerio et Maximino Christianos dire afflixisset, inde ab anno 313 cruentae persecutiones cessarunt, et tranquilla pace Christianis frui licuit, maxime ab eo tempore, quo devictis aemulis imperium Romanum Constantinus Magnus solus obtinuit. Is, licet baptismo nondum initiatus, sed tantummodo Catechumenus, principiis tamen fidei Christianae sincero animo addictus, religionem Christi, quo meliori potuit modo, fovit, plurimis beneficiis ornavit, eamque subditis commendavit. Principis ad exemplum plurimi, vel adulatione studioque placendi Constantino ducti, vel terrenis lucris inhiantes, Ethnica superstitione abjecta, ad sacra Christiana transierunt. Imperii successores, modo excipias Julianum, qui non per integrum biennium regnavit, eandem tenuere viam, quam Constantinus primus ingressus fuerat. Calumniae olim in Christianos jactatae, cum religio Christiana ejusque interna ratio omnium oculis pateret, veluti leves nebulae irradiante sole, dissipatae sunt. Hinc praecipuis apologiarum causis sublatis hoc scriptionis genus in posterum fere cessavit. Unde qui saeculo quarto calamum in Gentiles strinxerunt, Sancti Patres, istis omnibus missis, vel Gentilibus, qui adhuc in erroribus pristinis haerebant, persuadere et luculenter demonstrare conabantur, solam religionem Christianam doctrinam et cultum esse rationabilem, Deo hominceque dignum; alius futiles et inanes Juliani conatus deridebat, triumphum de prostratis diis agens, alius denique reliquiis ethnicae religionis exstirpandis intentus erat.

Verum alia quaedam res verae fidei patronos multo magis exagitavit, omnesque eorum vires intendit. Nova

scilicet et gravissima circa a. 318 exorta est haeresis, superstitionis Gentilium surculus, quae fundamentum fidei nostrae evertere, ac religionem Christianam penitus destruere, imo etiam Christianos arctissimo nexu cum Deo conjunctos longissimo iterum intervallo ab eodem separare et removere conabatur. Haeresis ista *Ariana* fuit, quae eo periculosior evasit, quanto altius adhuc ethnica cogitandi ratio multorum animis insedit, quanto gravior auctoritas et major videbatur eruditio illius, qui hunc errorem primus excogitavit, quanto magis denique imperatores Christiani complures huic errori tuendo et stabiliendo omnes imperii sui vires impendebant. Haeresis illius auctor *Arius* erat, presbyter ecclesiae Alexandrinae, vir vaferrimus, gloriae appetens, dialecticae artis aliarumque disciplinarum peritissimus, qui ementita pietatis specie hominum animos sibi conciliabat *). Is expressiones et loquendi formulas solemni usu Ecclesiastico dudum receptas, ope dialecticae artis ita interpretatus est, ut sublimissimum divinae Trinitatis mysterium prorsus extenuaret et humanae rationi pervium redderet **); insuper sensus Ecclesiastici expers et accurata dogmatum notitia destitutus ad S. Scripturam literali sensu interpretandam accedens, inde errores suos plurimum confirmare studuit ***); denique poëticae artis haud ignarus carmina confecit, quibus haereticum virus ubique spargeret in vulgus †). Innixus igitur Arius doctrina Ecclesiastica, quae

---

*) S. Epiphan. haeres. 69. n. 3. Socrat. Hist. Eccles. lib. I. c. 5. Sozom. Histor. Eccles. lib. I. c. 15. Theodoret. Hist. Eccl. lib. I. c. 2. et 3. Framento insigne di Storia ecclesiastica del quarto secolo, pubblicato dal M. Scip. Maffei (in S. Athanasii Opp. T. III. p. 83).

**) S. Gregor. Nazianz. Or. 27. n. 2.

***) Luciani presbyteri Antiocheni, qui interpretationi literali S. Scripturae promovendae insignem navaverat operam, discipulum se fuisse simul cum Eusebio Nicomediensi, gloriatur Arius, S. Epiphan. haer. 69. n. 6. cf. D. Petavii Animadvers. ad h. l. (T. II. p. 285). Theodoret. Histor. Eccles. lib. I. c. 2. et 4. (cf. Not. H. Valesii ad cap. 4. p. 14). Lucianum vero, Arii magistrum, diversum fuisse a S. Luciano, presbytero Antiocheno, statuit Ceillier T. IV. Chap. I. Art. VII. (p. 46—52). Cf. Baron. ad a. 318. n. 74—78. et Pagi ad a. 311. n. 10—12. Ruinart. Acta Mart. P. III. p. 177—85. Bollandus in Actis Sanctorum ad diem 7. Januarii (T. I. p. 357—64), praesertim §. I n. 4—6.

†) Philostorg. Histor. Eccles. lib. 2. n. 2.

Deum Patrem ingenitum, *Filium* vero *genitum* constanter asserit discrimen *personarum* ea ratione indicans, istis vocibus *naturae* seu *substantiae* Patris et Filii differentiam designari perperam contendit; et generationem divinam necessariam ad instar humanae fortuitae animo concipiens inde nova sua haeretica dogmata, tamquam consectaria, deduxit. Sic autem ratiocinatus est: Si Pater vere est ingenitus, Filius autem genitus, Pater et Filius ita inter se differunt, ut ille principio careat, hic principium quoddam habeat; qui autem principio indiget non est Ens absolutum, neque infinitum, adeoque non est vere et proprie Deus Itaque unus solus est verus Deus Pater; Filius seu Verbum (λόγος) non est nisi creatura, omnium tamen prima et suprema, quam Pater voluntate sua, sicuti reliquas omnes res creatas, ex nihilo (ἐξ οὐκ ὄντων) produxit, ita tamen, ut Filio tamquam organo uteretur ad creandam rerum omnium universitatem, quia mundus visibilis immediatam Dei actionem ferre non posset *). Filius Dei seu Verbum patris igitur recte Primogenitus creaturae vocatur, cum sit ipse creatura reliquas omnes res creatas longissime superans. Si autem Filius est creatura, alterius seu diversae a Patre est substantiae, et neque Patrem perfecte videre, neque Patrem aut semet ipsum intellectu penitus comprehendere valet **); porro illud etiam cum rebus creatis commune habet, ut ex natura sua mutabilis sit, adeoque voluntas ejus tam ad bonum, quam ad malum inclinare potuisset ***). Deus vero, cum praevidit illum bono et honesto constanter adhaesurum esse, eum ita exaltavit, ut omnibus Entibus creatis ratione praeditis, sive angelis, sive hominibus, plurimum antecelleret, et Filius Dei, imo etiam Deus, non tamen vero et proprio sensu, appellaretur. — Quodsi demum Filius a Patre genitus est seu factus, et genitor semper existit ante eum, qui genitus est; ergo Deus aliquando non erat Pater, et Filius non est vere aeternus, licet ante reliquas omnes res creatas

*) Arius ap. S. Athanas. Orat. II. contra Arianos n. 24. Orat. I. n. 5. — Quo autem sensu illud: Factum esse Filium ἐξ οὐκ ὄντων, intelligi voluerit Arius, ipse declarat in epistola ad Euseb. Nicomed. apud Theodoret. Histor. Eccles. lib. I. c. 5.

**) Arius ipse in Thalia sua apud S. Athanas. Orat. I. contra Arian. n. 6. Cf. Philostorg. Hist. Eccles. lib. 2. n. 3.

***) S. Athanas. Orat. I. contra Arian. n. 35.

a Patre fuerit factus *). Impiam hanc doctrinam collectis omnibus S. Scripturae locis, in quibus sermo est de Dominicae Incarnationis mysterio et de humili conditione a Verbo divino propter salutem humani generis suscepta, confirmare studuit; locos vero, in quibus aeterna ejusdem divinitas, et inexplicabilis apud Patrem gloria adstruitur, in alienum sensum detorquere non erubuit. Insuper non solum ipse Arius ad impias suas sententias adstruendas arte dialectica usus est **), verum et multo magis ejus asseclae, in quibus praecipue memorandi veniunt Aëtius ejusque discipulus Eunomius, artibus dialecticis, maxime variis et subtilibus argutiis ex *Aristotele* petitis, augustissimum Trinitatis dogma destruere praesumserunt ***). Hinc S. Alexander, Episcopus tunc Alexandriae, communi omnium suffragio ex coetu ecclesiae, quae Christi divinitatem adorat, Arium ejusque sequaces ejecit †). Sed cum Arii haeresis multis potentissimis illius aetatis arrideret Episcopis, maxime Eusebio Nicomediensi ††), et nonnullorum patrocinio Imperatorum fulciretur, gravissimae inde prognatae sunt dissensiones; atque Episcopi, non minus omnigena eruditione, quam vitae sanctitate celeberrimi, Filii divinitatem contra temerarios et impios istos assultus defendendam susceperunt. Ex his immortalem sibi nominis gloriam pepererunt S. Atha-

---

*) Arius ipse in Thalia apud S. Athanas. Orat. I. contra Arian. n. 5 — 6. et de Synodis n. 15 — 16. item apud S. Epiphan. haeres. 69. n. 6—8. S. Alexander Episcopus Alexandrinus ap. Socr. lib. I. c. 6. et ap. Theodoret. lib. I. c. 4. et 5.

**) Socrat. lib. I. c. 5. Theodoret. Histor. Eccles. lib. I. c. 4. (p. 16).

***) S. Epiphan. haeres. 69. n. 69. et haeres. 76. n. 2. et 10. S. Gregor. Nyss. contra Eunom. lib. I. (T. II. p. 294 et 296). S. Basil. adv. Eunom. lib. I. n. 5. et 9. S. Gregor. Nazianz. Orat. 32. n. 25. Orat. 28. n. 11. et Orat. 21. n. 12—13. S. Ambrosius de Fide lib. I. c. 5. n. 42. et Exposit. in Ps. 118. Serm. 22. n. 10. S. Hieronymi Comment. in Nahum c. 3. v. 13. (T. VI. col. 582.). Socrat. Histor. Eccles. lib. 2. c. 35. Rufini Histor. Eccles. lib. 10. c. 25. Eodem denique titulo istos haereticos, „qui nihil aliud quam Aristotelem ructant, et illius potius disciplina, quam S. Scripturarum cognitione sese jactitant,“ perstringit S. Cyrillus Alexandr. Thesaur. *Λογ.* XI. (Opp. T. V. P. II. p. 89.).

†) S. Alexander Alexandr. in Theodoreti Histor. Eccles. lib. I. c. 4. (p. 9.) et Arius ipse ibidem c. 5. Socrat. l. c. Sozom. l. c. — Monumenta historica, quae ad Arii depositionem spectant, optime exhibet Editio Opp. S. Athanasii Maurina T. I. p. 313—17.

††) Theodoret. Hist. Eccles. lib. I. c. 6.

nasius et S. Basilius, uterque S. Gregorius Nyssenus et Nazianzenus, S. Ambrosius et S. Epiphanius.

§. 102.

Continuatio.

Interna vero dissidia Arii sequaces mox in varias partes distrahebant. Alii enim, Ariano dogmati stricte inhaerentes, ducibus praesertim Aëtio et Eunomio, vel Eunomiani vel Anomoei vocati sunt, quia dissimilem esse Patris et Filii substantiam defendebant, ipso Ario praeeunte *). Alii vero, ut impietatem istam mitigarent, asserebant quidem, non ejusdem esse substantiae Patrem et Filium, sed concedebant tamen, Filium habere similem cum Patre substantiam; et hi vocabantur Semiariani, quorum doctrina saepenumero proxime accedebat ad fidem Catholicam, et quos idcirco SS. Patres multo mitius habebant, ut eos leni et benigna agendi ratione ad fidem Catholicam sincere amplectendam et aperte profitendam traducerent. — Ista haeresis Arii mox post medium saeculum IV. aliam novam peperit, quae divinitatem Spiritus S. negabat. Si enim Filius diversae a Patre est substantiae, certe etiam Spiritus Sanctus non ejusdem cum Patre est substantiae, quippe cum Spiritus S. ex Patre *Filioque* procedit, atque a Filio mittitur; superior autem ab inferiori non mittitur. Hujus novae haeresis fundamenta dudum Arius **) jecerat; sed primum disputationis fervor de Filii divinitate adeo incaluit, ut SS. Patres de Spiritus S. divinitate ab initio minus disputarent. Sed cum ii ex Arianis, qui ex principiis systematis sui omnia derivare consectaria minime verebantur, et in his praecipue Macedonius, Episcopus Constantinopolitanus, Semiarianorum partibus addictus, divinitatem, nec non eandem Spiritus Sancti cum Patre et Filio naturam negarent, Pneumatomachi propterea dicti ***), tunc iidem

---

*) Verba sunt Arii: *Ἀνόμοιοι πάμπαν ἀλλήλων ταῖς τε οὐσίαις καὶ δόξαις εἰσὶν ἐπ' ἄπειρον (ὅ τε πατὴρ καὶ ὁ υἱὸς καὶ τὸ ἅγιον πνεῦμα).* S. Athanas. c. Arian. n. 6.

**) Arius ipse apud S. Athanas. Orat. I. c. Arian. n. 6. et n. 8. (vid. Not. praeced.) et de Synod. n. 16. Epist. I. ad Serap. n. 2. S. Hilarius de Trinit. lib. 2. n. 4.

***) De Macedonio et ejus asseclis Socr. Hist. Eccles. lib. 2. c. 12. 13. 15. 16. 23. 27. 38. 42. et 45. Sozom. lib. 3. c. 7. 8. 9.

SS. Patres non minus strenue dogma de Spiritus Sancti divinitate tuebantur, ut *vindices totius SS. Trinitatis* recte appellari mereantur.

Demum eodem saeculo quaestiones, in istis haeresibus agitatae, ad fontem sive originem suam redierunt. Et quum nec antiqua haeresis Gnosticorum, nec haeresis Ariana, per quas Incarnatio Christi desinebat esse mysterium supra humanam rationem elatum, subsistere posset, aliam viam illud evacuandi excogitavit Apollinarius Macedonii discipulus *), qui post medium saeculum quartum statuit, Dei Verbum non assumsisse mentem humanam, sed carni humanae, animam rationalem non habenti, fuisse unitum, ita ut locum animae ratione praeditae in Christo occuparet divinitas **). Contra hunc arenam ingressi sunt Patres fere omnes supra laudati et S. Damasus Pontifex Romanus.

Tunc etiam Sancti Patres frequentius S. Scripturae interpretandae operam dederunt; eum vero scopum hac in re sibi praefixum habuerunt, ut vel dogmata in controversiam vocata firmarent, vel mores degenerantes recte formarent. Unde Patres Graeci, qui sensum magis literalem sequebantur, plerumque nonnisi singula loca, quae vel fidei orthodoxae solidum praebebant fundamentum, vel ab adversariis in sensum alienum detorquebantur, parvis tractatibus explanarunt, aut S. Scripturae libros, qui sensum moralem suapte natura fundebant, continua expositione illustrarunt. Patres vero Latini fusiori calamo Commentarios exarare coeperunt, quibus totos S. Scripturae libros sensu plerumque allegorico et morali

---

24. lib. 4. c. 2. 3. 20. 21. 24. 26. 27. Theodoret. Hist. Eccles. lib. 2. c. 6. et Haeret. Fabul. lib. 4. c. 4. Quam diversas autem sententias Macedoniani seu Pneumatomachi de Spiritu S. foverint, ostendit S. Gregor. Nazianz. Orat. 31. n. 5. Cf. S. Epiphan. haeres. 74.

*) Justiniani Imp. Epistola ad Synodum oecumen. V. (Mansi T. IX. col. 581), lecta in Collat. I. ejusdem S. Synodi (Mansi ibid. col. 178).

**) Vide Justinian. Imp. l. c. S. Gregor. Nazianz. ep. 101. 102. et 202. Leont. Byzant. Liber in eos, qui proferunt nobis quaedam Apollinarii, falso inscripta nomine SS. Patrum (Canisii Lectt. Antiq. ed. Basnage Vol. I. p. 600 seqq. et Galland. T. XII. p. 701 seqq.). S. Epiphan. Haeres. 77. S. Hieronym. de Scriptor. eccles. c. 104. S. Vincent. Lirin. Commonitor. c. 11. et 12.

exponebant, quia isthaec interpretandi ratio frequentem dabat ansam, disputandi de fidei doctrina et praeclara morum praecepta eliciendi. Eandem ob causam tam Graeci, quam Latini Patres praecipue Psalmis interpretandis operam navarunt. Ceterum cum omnis eorum argumentatio, qua haeresin prosternebant, ex S. Scriptura potissimum petita esset, plurima illius loca in Operibus SS. Patrum polemicis praeclare illustrata inveniuntur.

Novum demum saeculo quarto ineunte introduci coepit vitae genus monachorum, quod, auctore Antonio, Pachomio aliisque mox longe lateque diffusum, apicem perfectionis Christianae assequi contendit. Vitam hanc Patres hujus aevi fere omnes vel ipsi aliquamdiu tenuerunt, vel aliis sequendam summopere commendarunt, eamque vivendi rationem professos saluberrimis monitis et consiliis instituerunt, ad profectum vitae internae et spiritualis eos instigarunt, atque omne virtutum genus Christianis inculcarunt, praecipue virginitatem seu statum coelibem, qui genio religionis Christianae accommodatus atque in consilio Jesu et Apostolorum fundatus monachis imprimis congruebat. Praecepta autem morum et media perveniendi ad vitae Christianae perfectionem SS. Patres hujus aevi frequenter consignarunt in scriptis ad monachos directis, quae tamen nihilominus omnibus Christianis, et praesertim Clericis, utilissima sunt. Quamvis enim negari non possit, duplici statu Christianorum vitam distingui mundano et religioso, uterque tamen, diverso licet tramite, ad eundem terminum tendit; et quod attinet ad praxin virtutum, ad mundi contemtum, ad paupertatem spiritus, ad amorem crucis, par utriusque conditio est; unum et idem Evangelium omnibus praedicatum est; cumque Deus nihil praecipiat, nisi caritatem, nihil prohibeat nisi cupiditatem, nulla in his differentia, nulla exceptio personarum reperitur. Et sic pleraque in illis SS. Patrum scriptis Christianis omnibus ad salutem proficere possunt, quamvis nonnulla solis monachis congruant. — Multi etiam in Homiliis seu Sermonibus ad populum habitis illa aetate morum praecepta sibi explicanda sumserunt, singulas virtutes omni studio commendarunt, vel a quibusdam vitiis dehortati sunt; ac quo effiacius utrumque agerent, exempla Sanctorum, vel ex historia priorum temporum vel ex ipso S. Codice desumta, auditoribus suis imitanda proposuerunt. — Ea vero ratione nullum vitae Christianae officium intactum omiserunt; atque eo profundius et luculentius de virtutibus et vitiis disseruerunt, quo penitius cognoverunt vitae Christianae funda-

mentum, quod fidei Christianae dogmata constituunt, et quo magis intimum nexum doctrinae Christi moralis cum dogmatica perspexerunt ac demonstrarunt. Sed quoniam non omnes Patres discrimen, quod inter praecepta stricte talia et consilia intercedit, satis ubique attenderunt, ideam potius vitae Christianae neglecto illo discrimine proponentes, hinc ex sanis Theologiae moralis principiis in Patrum hujus aevi scriptis praecepta et consilia sedulo discernere oportet, ne grave et intolerabile jugum ex verbis SS. Patrum promiscue adhibitis conficiatur, neve, qui nimium petit, nihil fortassis accipiat.

Patribus hujus aevi haud incongrue praemittitur Eusebius Caesariensis, qui tot in historia, in chronologia, in antiquitatis notitia ingenii sui specimina dedit, ut cum primis Ecclesiae Scriptoribus censeri mereatur. Tum vero, ne Caput hoc indivisum nimiam excrescat in molem, illud in tres Sectiones distinguere visum est opportunum. Itaque I. Sectione exhibentur Patres illi, qui primum Arianorum impetum, sub Constantino praecipue et Constantio, tam in Oriente quam in Occidente sustinuerunt; II. Sectione proponuntur, qui in Oriente alterum impetum fortissime exceperunt sub Valente, ac haeresin Arianam postmodum fere contriverunt; III. demum Sectione describuntur, qui eodem tempore in Occidente haeresin Arianam funditus extirpare conati sunt.

SECTIO I.

§. 103.

Eusebius Caesariensis Episcopus. Ejus Vita.

Fontes: Eusebii ipsius Opera. — S. Athanas. de decretis Nicaenae Synodi n. 3. De Synodis n. 13. et 17. Apolog. contra Arian. n. 77. 87. Epist. ad Afros n. 6. — S. Hieronym. de Scriptor. eccles. c. 81. Apolog. adv. Rufin. lib. I. n. 8. 9. et 11. Praefat. in librum de situ et nomine locorum hebraicorum (T. III. p. 121—22) et saep. — Socrat. Hist. Eccles. lib. I. c. 1. et 23. lib. 2. c. 4. 20. 21. lib. 3. c. 23. — Sozom. Hist. Eccles. lib. I. c. 1 et saep. — Phot. Cod. 9. 10. 11. 12. 13. 27. 39. 118. et 127.

Subsidia: H. Valesius de Vita Scriptisque Eusebii Caesar. (praemittitur Eusebii Historiae Ecclesiasti-

cae ab eodem H. Vales. gr. et lat. editae p. XIII—XXII.). — Ang. Majus in Praefat. ad Collect. Nov. Veterum Scriptorum Romae 1831. Vol. I. P. I. p. X. seqq. — M. Hanke Eusebii Pamphili Vita in ejusdem Libro de Byzantin. rerum Scriptoribus graecis P. I. c. I. (Lips. 1677 p. 1—130). — Christ. Ernesti Dissertatt. duae de Eusebio Caesar. Wittenberg 1688. recus. ibid. 1703. 4°. — Dupin T. II. p. 3—24. — Ceillier T. IV. Chap. VIII. (p. 202—444). — Cave Histor. literar. Vol. I. p. 175—83. — C. Oudin T. I. col. 312—17. — J. A. Fabricius Biblioth. Graec. Vol. VII. p. 335—409.

Eusebius Pamphili *), frater vel consobrinus alterius Eusebii Nicomediensis Episcopi **), circa a. 270. natus in Palaestina ac educatus, in sacris literis praeceptorem habuisse videtur Dorotheum Eunuchum, Antiochensis Ecclesiae presbyterum ***). Tempore persecutionis Diocletiani, Galerii et Maximini partim in Palaestina, partim in Aegypto vitam egit. Persecutione sedata et pace Ecclesiae reddita Eusebius communi omnium consensu Caesareae in Palaestina Episcopus est constitutus (a. 314.). Haeresi Ariana emergente Eusebius aperte in Arii partes inclinavit, eumque contra Alexandrum, Episcopum Alexandrinum, in suam recepit tutelam †). Dissidentibus inter se Episcopis, et his Ale-

---

*) Arctissimo amicitiae vinculo S. Pamphilo, qui martyrium passus est a. 309. in persecutione Maximini Dajae, conjunctus fuit Eusebius noster; unde ut sancti martyris memoriam jugiter servaret, seque venerari profiteretur, Pamphili nomen suo adjunxit. S. Hieronym. de Scriptor. eccles. c. 81. et ep. 84. n. 11. Phot. Cod. 13. — In eadem persequutione ipse quoque Eusebius captus et in carcerem missus redemtae per oblatum idolis sacrificium libertatis incurrit suspicionem (S. Athanas. Apolog. c. Arian. n. 8. S. Epiphan. haeres. 68. n. 7.), non satis quidem merito, utpote qui tam graviter lapsus non potuisset ad Episcopalem dignitatem assurgere. Cf. Vales. Vita Euseb. p. XV.

**) S. Epiphan. haeres. 69. n. 6.

***) Euseb. Hist. Eccles. lib. 7. c. 32.

†) Eusebii ipsius Epist. ad S. Alexandrum in Concil. Nicaen. II. Act. VI. (Mansi T. XIII. col. 316—17.), item Eusebii epistola ad Euphrat. apud S. Athanas. de Synodis n. 17. et in Concil. Nicaen. II. Act. V. (Mansi T. XIII. col. 176—77) et Act. VI. (ibid. col. 317). Arius in epist. ad Eusebium Nicomed. apud Theodoret. Histor. Eccles. lib. I. c. 5.

xandri, illis Arii partes foventibus, Constantinus Imperator, ut tanto malo mederetur, generalem Episcoporum Synodum ex universo orbe Christiano congregavit in Bithyniae oppido Nicaea. In hoc Concilio Arii causa sedulo discussa, Eusebius fidei Catholicae symbolum Patribus obtulit, ab omnibus probatum, quod illi etiam nonnihil auctum et immutatum, utpote in praecipuo controversiae momento non satis luculentum, postea promulgarunt; additum quippe est huic fidei formulae, quam Eusebius proposuerat, vocabulum ὁμοούσιος, quo Filium ejusdem esse cum Patre essentiae, aeternitatis et gloriae disertius adversus Arium declararent. Haesit aliquamdiu ad hoc vocabulum Eusebius, donec re bene perpensa Patrumque sensu post accuratum examen plenius percepto assensum lubens praebuit *). Abhinc vero neque Catholicam doctrinam constanter defendit, neque ad Arii partes omnino deflexit, quamvis Arianorum Conciliis saepius interesset, atque strenuissimum fidei Catholicae patronum, S. Athanasium, palam etsi non ob causam fidei damnaret **). Cum vero in turbis Arianis S. Eustathius Episcopus Antiochiae depositus fuisset, Eusebius, disciplinae Ecclesiasticae fidelis observator, Episcopatum Antiochenum, a populo et Imperatore sibi oblatum recusavit ***). Idem ille Imperatori Constantino, quem etiam genere longius contingebat, imprimis carus erat, adeo ut Imperator Eusebium absentem saepe per litteras salutaret, praesentem nullis non honoribus cumularet †). Tan-

---

*) Eusebius apud S. Athanas. de decret. Nicaenae Synodi n. 3. et ipsa Eusebii epistola in fine ejusdem Operis S. Athanasii (T. I. p. 187 — 90) item ap. Socr. lib. I. c. 8. et Theodoret. lib. I. c. 12. cf. S Athanas. de Synodis n. 13. Epist. ad Afros n. 6. — Nonnulli etiam asserunt, id ei honoris fuisse a Concilio delatum, ut Imperatorem Synodum ingredientem Sermone panegyrico exciperet, et primum ab ejus dextra locum occuparet. Sozom. Hist. Eccles. lib. I. c. 19. Euseb. de Vita Constant. lib. 3. c. 11. et ibidem lib. I. c. 1. cf. H. Vales. Vita Euseb. p. XVII. et Nota in Euseb. l. c. Alii tamen veterum et recentiorum hac in re dissentiunt, ut Theodoret. Hist. Eccles. lib. I. c. 7. et C. Baron. ad a. 325. n. 54 — 55. cf. Pagi ad a. 325. n. 21 — 22.

**) S. Epiphan. haeres. 68. n. 7. S. Athanas. Apolog. c. Arian. n. 8 — 10. et n. 87. Sozom. Histor. Eccles. lib. 2. c. 25.

***) Socrat. Hist. Eccles. lib. I. c. 24. Euseb. de Vita Constant. lib. 3. c. 59 — 62.

†) Eusebius Caesar. frater vel consobrinus erat Eusebii Nicomed. (v. supra); Eusebius autem Nicomed. familiae Constantini Im-

dem Eusebius cum dubiae fidei. neque vero dubiae eruditionis fama in communione nihilominus Ecclesiae quievit, aliquot post obitum Constantini annis, scilicet anno 340 *).

Eusebius hic, mirae eruditionis homo, non solum in divinis Scripturis versatissimus, quaecunque tota retro antiqua Ecclesia in medium protulerat, quaecunque omnes ab incunabulis Ecclesiae scriptores Ecclesiastici exaraverant, scripta probe novit, ita ut horum nihil ejus notitiam fugerit, sed etiam in Poëtarum, aliorumque Gentilium Scriptorum libris exercitatissimus fuit **). Maxime vero Origeni, cujus nominis gloria potissimum Caesareae florebat, et quem dilectissimus Eusebii amicus S. Pamphilus summa veneratione coluerat, impense addictus erat ***). Verum quantacunque viri hujus fuerit eruditio sacra atque profana, ingenii tamen acumine et profunditate non satis pollebat, ut in haeresi Ariana verum accurate perspiceret, et gravissimum illius quaestionis momentum intelligeret. Quapropter non olim tantum, sed recentiori quoque aevo multum disputatum est inter eruditos, utrum Arianus habendus sit Eusebius, nec ne †). Res isthaec

---

peratoris cognationis vinculo junctus erat (Ammian. Marcellin. lib. 22. c. 9.). Quam familiariter Eusebio nostro usus sit Constantinus Imp., ex Eusebii libris de Vita Constantini passim elucet, ex. gr. lib. I. c. 28.

*) Socrat. Histor. Eccles. lib. 2. c. 4. et 5.

**) Sozom. lib. I. c. 1. Antipater Bostrensis Contradict. in Eusebii defens. pro Origine lib. I. citatus in Concil. Nicaen. II. Act. V. (Mansi T. XIII. col. 177. et 180.). S. Basilius de Spiritu S. n. 72. S. Hieronym. ep. 84. n. 10. Apolog. adv. Rufin. lib. 2. n. 16. de Scriptor. eccles. c. 81. Praefat. in librum de situ et nomini locorum hebr. (T. III. p. 121—22.). Praefat. Chron. Euseb. (T. VIII. p. 7). Nicephor. Histor. Eccles. lib. 6. c. 37.

***) De isto S. Pamphili studio in Origenem vid. S. Hieronym. ep. 34. n. 1. et de Scriptor. eccles. c. 75. Phot. Cod. 118. et 119. Dum S. Pamphilus in carcere jacebat, cum Eusebio quinque composuit libros pro Origenis defensione, quibus post mortem S. martyris sextum adjecit solus Eusebius. Vid. l. c. et cf. S. Hieronym. adv. Rufin. lib. I. n. 8—10. lib. 2. n. 15—16. ep. 84. n. 10—11. Extat ejus Operis primus tantum liber a Rufino latine redditus (in Origenis Opp. ed. de la Rue T. IV. Append. p. 1—48.) et in Galland. Biblioth. T. IV. p. 7—40. Cf. ibid. Prolegom. c. 1. Benigne tamen hac in parte de Eusebio judicavit P. Pelagius II. epist. 7. (Mansi T. IX. col. 452—53).

†) Plurima Veterum testimonia, tam eorum, qui in hac quaestio-

ita se habere videtur. Initio quidem Arianae haeresis Eusebius multum propendebat in partes Arii; in Concilio autem Nicaeno formulae orthodoxae sincere subscripsit. Ast in Platonicorum scriptis librisque Originis diu multumque versatus exinde nova quaedam hausit, et phrases minus commodas, quandoque etiam periculosas, in Christianam theologiam temere et incaute transtulit. Ex altera tamen parte Ecclesiasticam traditionem deserere nunquam ausus vocem ὁμοούσιος aperte professus est. Ita inter fidem orthodoxam atque perfidiam Arianam per omnem vitam veluti medius haesit, rei veritate et gravitate nunquam satis cognita *). Haud immerito tamen Arianis accensetur, tum quod semper ex parte Arianorum steterit, et S. Athanasio, Catholicae fidei patrono, nunquam non valde infensum et iniquum se praebuerit, tum quod, etsi variis in locis Operum suorum dogma Catholicum enuntiaverit, alibi tamen de Filio Dei voces et phrases minus aptas et Arianis erroribus omnino faventes usurpaverit; hinc etiam factum est, ut Eusebius a Concilio Nicaeno II. Arianis annumeratus fuerit **). Hisce ex causis gravis semper in historia, non item in dogmatibus agnita est ab Ecclesia Eusebii fides et auctoritas ***).

---

ne pro Eusebio steterunt, quam eorum, qui contra illum egerunt, praemittit H. Valesius suae editioni graeco-latinae Histor. Ecclesiasticae Eusebii (p. XXIII—XL.); ut paucos proferam, Eusebium Arianismi arguunt S. Hieronym. ep. 84. n. 2. adv. Rufin. lib. I. n. 8. 11. et lib. 2. n. 15. 16. Phot. Epist. 144. et Cod. 13. et 127. Baron. ad a. 340. n. 38—42. D. Petavius de Trinitate lib. I. c. 11. 12. Montfaucon Collect. nova SS. Patrum Praelimin. ad T. I. c. 6. (p. XV—XXIX.) H. Noris. Dissert. de V. Synodo c. ult. et alii plures. — Defendunt vel excusant eum Socrat. Hist. Eccles. lib. 2. c. 21. H. Valesius in Vita Eusebii p. XXI—II. G. Cave Dissert. de Eusebii Arianismo in Hist. liter. Vol. II. Append. p. 42 – 60. cum Ejusdem epist. apologet. adv. J. Clericum (ibid. p. 61—68). Cf. J. A. Fabric. Biblioth. Graec. Vol. VII. p. 337—38. J. Ritter Euseb. Caesar. de divinitate Christi placita. Bonnae 1823. 4°.

*) Eundem fere in modum de Eusebio judicant Antipater Bostr. Op. cit. (ap. Mansi T. XIII. col. 177—80.) et Phot. Cod. 13. Cf. Möhler Athanasius II. Thl. S. 36—47.

**) Concil. Nicaen. II. Act. V. (Mansi T. XIII. col. 176—80.) et Act. VI. (ibid. col. 253. et col. 312—18.)

***) Phot. Cod. 196. (p. 265). S. Gelasius P. in Decreto de libris apocryphis (Mansi T. VIII. col. 149.) et P. Pelagius II. epist.

Ceterum stylus Eusebii non adeo purus et elegans, imo nonnunquam duriusculus est et parum perspicuus *).

§. 104.

Opera Eusebii Caesariensis historica et exegetica.

Opera Eusebii commode in tria genera dividuntur: historica, exegetica, dogmatica; cum dogmaticis vero jungi possunt apologetica et polemica.

I. *Opera historica:*

1) *Chronicon* vel *Chronica* **) (τα Χρονικα). Liber iste in duas partes divisus est. Ac priori quidem parte ab ipso generis nostri parente Adam exorsus uniuscujusque imperii aut gentis historiam ac tempora ex auctoribus indigenis singillatim recensuit, quam idcirco παντοδαπὴν ἱϛοριαν (variam seu omnimodam historiam) vocavit; altera vero parte ducto ab aetate Abrahami initio supputandi ac earundem gentium fastis per columnas quasdam seu tabulas dispositis ita columnas illas sive laterculos inter se composuit, ut singuli unius gentis anni, quoto alterius gentis aut regni anno responderent, primo obtutu pateret; atque alteram hanc Operis sui partem longe operosissimam χρονικοὺς

---

7. (Mansi T. IX. col. 452—53.) cf. Concil. Nicaen. II. Act. IV. (Mansi T. XIII. col. 125.) et Act. VI. (ibid. col. 268).

*) Phot. Cod. 13. et 127. (p. 164). Cf. Montfaucon Collect. nova Patrum Graec. Praeliminar. T. I. c. III. §. III.

**) De hoc Opere ipse Eusebius verba facit Histor. Eccles. lib. I. c. 1. et Praepar. Evang. lib. 10. c. 9. Perquam variis titulis Opus istud ab Antiquis designatur, ex. gr. παντοδαπη ἱϛορια, χρονικα συγγραμματα, χρονικοι κανονες, ἐπιτομη χρονων, κανων, Digestio seu liber temporum, Canones temporum, Chronicorum canonum omnimoda historia (vid. Arnald. Pontacus in Opp. S. Hieronymi T. VIII. P. II. p. 1—3.); quapropter visa sunt nonnullis res diversas diversa vocabula denotare, et variae conjecturae desuper prolatae sunt a viris eruditis. Cf. Praefat. Editoris in Chronicon Eusebii a S. Hieronymo versum, Opp. S. Hieronym. T. VIII. P. I. p. XI—XXIV. Proprie tamen Chronicon utramque complectitur partem, ita tamen, ut titulus: *omnimoda* historia magis priori parti conveniat, Canon seu Canones Chronici (i. e. tabulae Annales) alteram proprie partem designent, vid. J. B. Aucheri Praef. p. XXXI. Nota.

κανόνας vel simplici voce *Κανόνα* nuncupavit. Opus hoc, quod pertingit ab Orbe condito usque ad Vicennalia Constantini M. (a. 325. p. Chr. n.) veluti prodromum eorum, quae de praeparatione et demonstratione Evangelica editurus erat, Eusebius praemisit *), nec non ceu basin historiae suae Ecclesiasticae. Praecipuus Eusebii in hocce Opere scopus eo collineabat, ut tempus statueret, quo Moyses vixerat, ac temporum rationibus diligenter subductis nihil Mosaicis originibus aut praestantius aut vetustius reperiri posse demonstraret **).

2) *Historia Ecclesiastica*, decem libris absoluta, quae a Christianae religionis exordiis usque ad annum

---

*) Vid. J. B. Aucherii Praefat. n. III.

**) Graecum Eusebii Opus intercidit praeter fragmenta et lacinias, quas recentiores Graecorum Chronologi servarunt. Has sedulo undecunque collegit, easque pro lubitu in unum consarcinatas non sine gravi temeritatis nota pro genuino Eusebii Opere nunc demum a se restituto venditavit Jos. Scaliger; Operi huic, quod plurima etiam alia Chronologiae antiquae valde utilia complectitur, praefixit titulum: *Thesaurus Temporum* ed Jos. Scaliger Lugduni Batav. 1606. auct. et emendat. Amstelodami 1658 fol. (cf. J. B. Aucher. Praefat. §. V.). — Versio exstat duplex hujus Operis, utraque antiquissima, altera Latina, Armeniaca altera. Versionem latinam adornavit S. Hieronymus; sed in hac versione prior Operis pars desideratur; in altera vero parte plurima, quae praetermissa ipsi videbantur, interpres adjecit, in Romana maxime historia, ut nemo fere, quid ab ipsomet Eusebio, quid a S. Hieronymo profectum sit, possit divinare; insuper librariorum negligentia, praesertim in annorum et temporum notis, saepenumero vitiata est haec versio. Extat hodie versio ista latina (additis suo loco Graecis fragmentis) in Opp. S. Hieronymi ed. Vallarsi T. VIII. P. I. — Versio autem Armeniaca, in qua non modo sententiae sententiis, verum saepissime etiam verba verbis apprime respondent, saeculo Ecclesiae V. concinnata utramque exhibet Partem, ultima solum prioris Partis sectione excepta. Optime edita est a J. B. Aucherio sub titulo: *Eusebii Chronicon bipartitum*, armen. et lat. (additis suo loco Graecis fragmentis) Venetiis 1818. II Partes in 4°. — Eruditissime de hoc Opere disputarunt Arnaldus Pontacus in Apparatu ad Eusebii Chronicon (Opp. S. Hieronymi T. VIII. P. II.). D. Vallarsius (ibid. T. VIII. P. I. in fronte). Hieronymus de Prato in editione Opp. Sulpicii Severi T. II. Dissert. II. et III., praeterea in singulari libello, cui titulus: De Chronicis libris duobus ab Eusebio Caesar. scriptis et editis Veronae 1750 in 8°., denique J. B. Aucherius Praefat. in suam Chronici Eusebiani editionem.

Christi 324. seu usque ad Licinium a Constantino M. superatum pacemque Ecclesiae redditam pertingit. Ibi res in Ecclesia praeclare gestas, ipsis etiam fontibus sedulo exhibitis, accurate enarrat, Episcoporum, qui majorum urbium sedes tenuerunt, successionem accurate signat, Ecclesiasticos Scriptores eorumque libros recenset, haeresum historiam contexit; contentiones et quaestiones de disciplina Ecclesiastica excitatas enumerat; persequutiones a Gentilibus motas describit et Martyrum victorias celebrat (lib. I. c. 1.). Quamvis autem libri I. initio de Verbi divinitate ac aeternitate tractans fidei orthodoxae non usquequaque satisfaciat, cetera tamen, quae spectant ad historiam, omnino praeclara sunt *), ita ut haud immerito Eusebius „pater Historiae ecclesiasticae" appellatus fuerit **); praesertim vero summa laude dignus est, quod innumera fere monumenta historiae Ecclesiae antiquissimae Operi suo inseruerit, sicque ab interitu servaverit.

3) *Liber de Martyribus Palaestinae*, in persecutione Diocletiani et Maximini ab a. 303. usque ad annum 310. passis, ab Eusebio separatim editus ***), nunc libro octavo historiae Ecclesiasticae subjici solet. Hoc in libro ea narrat, quae de suae provinciae martyribus ipse rebus gestis praesens viderat et audierat †).

4) *De Vita Constantini Magni libri IV* scripti sunt post mortem Imperatoris, in quibus de industria omittit res fortiter gestas, proelia et triumphos, legesque ad reipublicae utilitatem ab eo latas, ac ea solum tradit, quae ad Dei cultum et Christianae religionis profectum pertinent (lib. I. c. 11.). Nimius

---

*) S. Gelasius P. in Decreto de libris recip. (Mansi T. VIII. col. 149.)

**) Ita eum nominat H. Valesius in Vita Eusebii p. XVIII. cf. Euseb. Hist. Eccles. lib. I. c. 1.

***) Histor. Eccles. lib. 8. c. 13.

†) Ab eodem Eusebio cunctorum Martyrum Acta collecta fuerant, S. Gregor. M., lib. 8. ep. 29. Summopere dolendum est, quod Opus hoc praeclarum, cujus ipse meminit Eusebius (Hist. Eccles. lib. 4. c. 15. lib. 5. Prooem. et c. 21.), penitus excidit. Cf. J. A. Fabric. Biblioth. Graec. Vol. VII. p. 404—5.

est ibi in Constantini laudibus, et non solum gravia quaedam Constantini facta, quae excusatione et venia indigent, silentio tegit, verum etiam totam Arianae haeresis historiam eodem silentio involvit *). Huic Operi jungi solet *Oratio de Constantini M. laudibus*, seu Panegyricus in ejus tricennalibus a. Chr. 335. Constantinopoli ab Eusebio dictus **).

II. Praeterea plura reliquit *Opera, quae ad S. Scripturam illustrandam faciunt.* Nempe

5) „*Commentarios eruditissimos in* 150 *Psalmos*" scripsit Eusebius, summo olim in pretio habitos ***). Hodie tamen nonnisi Commentaria in 118 Psalmos priores graece supersunt †); reliqua edax tempus absumsit.

---

*) Vide Phot. Cod. 127. Socrat. Histor. Eccles. lib. I. c. 1. Pars *Tractatus Eusebii de Paschate*, qui in Vita Constantini M. lib. IV. c. 34. 35. memoratur, nuperrime in lucem emissus est graece ab Ang. Majo in Collect. Nova Veterum Scriptorum T. I. (Romae 1831) P. I. p. 247 — 57. Cf. Ejusdem Prolegom. n. 8. (p. XIII).

**) Eusebius de Vita Constantini M. lib. I. c. 1. lib. 4. c. 46. De aliis hujusmodi Orationibus ab Eusebio habitis, quae tamen interierunt, vid. Euseb. de Vita Constant. lib. I. c. 1. lib. 4. c. 33 et 45. Histor. Eccles. lib. 10. c. 4. — Eusebii Historiam Ecclesiast. cum libro de Martyr. Palaestinae, item Vitam Constant. M. cum Orat. de Constantini M. laudibus optime simul ed. H. Valesius gr. et lat. Paris. 1659. et emendat. Paris. 1677. fol. Eadem editio recusa est in Scriptoribus Historiae Eccles. graecis, quos gr. et lat. post Valesium ed G. Reading Cantabrigiae 1720. iterumque Augustae Taurinorum 1746. T. I. fol. Eadem Opera ed. gr. et lat. E. Zimmermann. Francofurti 1822. II Tomi in 8°. Historiam Eccles. gr. et lat. ed. Heinichen Lipsiae 1827—28. III Tomi in 8°. ed. Burton Oxonii 1838. II Tomi in 8°. — Vitam Constantini etc. idem ed. Heinichen Lipsiae 1830. 8°. — De fide historica Eusebii pluribus disputant J. Möller de fide Eusebii in rebus Christianorum enarrandis Havniae 1813. Danz de Eusebio Caesar. ejusque fide historica recte aestimanda, Jenae 1815. Kestner Comment. de Eusebii auctoritate et fide diplomatica, Gottingae 1816. Reuterdahl de fontibus Histor. Eccles. Eusebii Lond. Goth. 1826. Rienstra de fontibus Histor. Eccles. Eusebii et de ratione, qua iis usus est. Ultrajecti 1833.

***) S. Hieronym. de Scriptor. Eccles. c. 81. et 96. ep. 112. n. 20. ep. 61. n. 2.

†) Primus et solus Eusebii ὑπομνήματα sive Commentaria in Psal-

6) *Commentarios* etiam *in Isaiam* reliquit Eusebius, quos saepe secutus est S. Hieronymus et qui hodie adhuc fere integri extant *). — Utriusque Operis triplex est usus, scilicet pro sacri textus Critica, pro interpretatione literali et allegorica. Ibi enim Hexaplorum ac veterum Interpretum Graecorum lectiones passim adfert Eusebius, et multa expositionibus suis de ordine et auctore cujusque Psalmi subinde praemittit. In ipsa expositione modo literalem, modo allegoricum sensum exquirit. Posterior haec explanandi via, in qua Origenem potissimum secutus esse videtur, in Psalmis et in prophetia Isaiae, ubi frequens Christi et Ecclesiae etiam juxta sensum litteralem mentio occurrit, magis opportuna censeri potest.

7) *Canones sive Indices decem Harmoniae Evangeliorum* cum praemissa ad Carpianum epistola, in qua eorum ratio exponitur. Canones isti ad conciliandos Evangelistas decem tabellas continent, in quibus miro artificio numeris notavit in unaquaque tabella, quod refertur a quatuor Evangelistis, tribus, duobus, vel uno tantum, ita ut numeri singuli certas quasdam Evangelii sectiones seu capitula minora designarent, et aperto quovis Novi Testamenti volumine, ad cujus marginem notabantur harum tabellarum numeri, statim sciri posset tabellam hanc inspiciendo, non solum a quot et a quibus Evangelistis, verum etiam quibus in locis res quaepiam referretur **).

---

mos 118 priores ex tribus Codd. eruit atque gr. et lat. cum erudita Dissert. praeliminari ed. B. Montfaucon in Opere, cui titulus: *Nova Collectio Patrum et Scriptorum Graecorum.* T. I. Paris. 1706. fol. Versio latina S. Eusebii Vercellensis dudum interiit. — *Hypotheses seu argumenta Psalmorum,* item *Canones diurni et nocturni Psalmorum Eusebii Pamphili* vid. in Opp. S. Athanasii (ed. Patav.) T. III. p. XXXVI — XL.

*) Comment. in Isaiam gr. et lat. ed. B. Montfaucon in Collect. nova Patrum et Scriptorum Graecorum. Paris. 1706. fol. T. II. p. 357—593.

**) Hi Canones cum epist. ad Carpianum gr. et lat. exhibentur in Galland. Biblioth. T. II. p. 533—45. Cf. ibid. Prolegom. c. 19. Sect. II. et Sect. I. n. 5—9. Iidem latine ex versione S. Hieronymi cum epist. ad Carpianum gr. lat. occurrunt in S. Hie-

8) *Libri tres Quaestionum Evangelicarum*, quorum Excerpta breviata seu capita selecta nuper reperta atque edita sunt, in iis, de quibus Evangelistae singuli discrepare videntur, solvendis versantur *).

9) *Commentarius in Lucam*, saltem ex parte hodie superstes, specimen praebet, unde cognoscatur, qua ratione Eusebius explanando Novo Testamento incubuerit **).

10) *De locis hebraicis* (*περὶ τῶν τοπικῶν ὀνομάτων ἐν τῇ θείᾳ γραφῇ*). Liber ille est explicatio geographica omnium regionum, urbium et locorum, quorum mentio habetur in libris Veteris Testamenti, ita ut nomina locorum, quae hebraica in sacris literis occurrunt, ordine Alphabeti persecutus Eusebius singulorum locorum situm describeret, et quomodo sua aetate appellarentur, indicaret ***).

§. 105.

Eusebii Caesar. Opera apologetica et polemica.

III. Tertiam Operum Eusebii classem constituunt ea, quae defendendae religionis Christianae causa ab eo con-

---

ronymo (Opp. T. X. P. II. p. 667 — 82). Cf. S. Hieronym. ibid. Praefat. p. 663—64. et Cassiodor. Instit. divin. liter. c. 7.

*) Ipse Eusebius Demonstr. evangel. lib. 7. c. 3. Opus: *ζητήματα καὶ λύσεις* inscriptum se composuisse testatur, et S. Hieronym. de Scriptor Eccles. c. 81. idem Opus sub titulo: *de Evangeliorum diaphonia* (seu dissonantia) memorare videtur, ita etiam Comment. in Matth. c. 1. v. 16. Excerpta haec primum edita sunt gr. et lat. ab Ang. Majo in Collect. Nova Veterum Script. T. I. (Romae 1831) P. I. p. 1—111 et p. 261—84. Cf. Ejusdem Prolegom. n. 2—6 (p. VI—XI).

**) *Eusebii Caesariensis ex Commentario in Lucam Fragmenta* graece exhibet Ang. Majus in Collect. Nova Veterum Script. T. I. (Romae 1831) P. I. p. 143 — 260. Cf. Ejusdem Prolegom. n. 8. (p. XIII).

***) Graecus Eusebii textus cum versione S. Hieronymi, qui tamen nonnulla immutavit et adjecit, optime habetur in Opp. S. Hieronymi (ed. Vallarsii) T. III. p. 121 — 290. Huic Operi Eusebius praemiserat „topographiam veteris terrae Judaeae et distinctas tribuum sortes, ipsius quoque Hierusalem templique in ea cum brevissima expositione picturam“ (Eusebius ipse in Praefat. hujus libri l. c. p. 123—24); sed ista jam pridem interciderunt.

scripta sunt. In his vel Gentilium conatus, qui etiam tum variis modis religionem Christianam impugnabant, destruit, vel immensa eruditione veritatem fidei Christianae adstruit, vel denique errores fidei adversantes debellat. Huc pertinent:

11) *Liber contra Hieroclem* *), Bithyniae praesidem, qui infensissimus Christianorum hostis libros duos confecit, inscriptos: λόγοι φιλαλήθεις πρὸς τοὺς Χριστιάνους **), in quibus, praeter reliqua olim Christianis objecta et ab his dudum confutata, ex Philostrati historia Apollonium Tyaneum praestigiatorem Salvatori nostro comparare ausus est, statuens Apollonium hunc vel paria cum Christo, vel etiam majora patrasse miracula, quin idcirco a quopiam sanae mentis Deus fuerit habitus. Ceteris missis Eusebius in Hieroclis libris hanc solum Christi et Apollonii comparationem disputat, ex argumentis internis probat, iis, quae de Apollonio narrantur, fidem denegandam esse, fuse de miraculorum natura disputat, ea autem, quae ab Apollonio facta esse perhibentur, miracula vel meras praestigias fuisse demonstrat, vel, si miri quidpiam prae se tulerint, ea daemonum ope perpetrata fuisse adserit ***).

12) *Praeparatio Evangelica*, libris quindecim absoluta †), collectio est pulcherrima argumentorum va-

---

*) Hujus libri ex Antiquis solus meminit Photius Cod. 39. Vastae molis erat aliud Eusebii *Opus contra Porphyrium*, philosophum Gentilem, pro Christiana religione, quod 25 vel omnino triginta libris constabat, hodie vero totum deperditum est. Cf. S. Hieronym. ep. 70. n. 3. De Scriptor. eccles. c. 81. Praefat. in Explanat. Danielis (Opp. T. V. p. 617). Socrat. Histor. Eccles. lib. 3. c. 23. Philostorg. lib. 8, n. 14.

**) De Hierocle isto vid. Lactant. de mort. persecut. c. 16. S. Epiphan. haeres. 68. n. 1. Eusebius de Martyr. Palaest. c. 5. cum Nota Valesii. Lactant. divin. Instit. lib. 5. c. 2.

***) Liber hic gr. et lat. editus est cum Eusebii Demonstratione evangelica Paris. 1628. fol. et iterum Coloniae (seu potius Lipsiae) 1688. fol. Optime vero extat gr. et lat. in G. Olearii luculenta editione Operum Philostrati Lipsiae 1709. fol.

†) Hujus meminit ipse Eusebius Demonstr. Evangel. lib. I. c. 1. lib. 3. c. 3. S. Hieronymus de Script. eccles. c. 81. Phot. Cod. 9. Opus hoc ed. gr. et lat. Fr. Vigerus Paris. 1628 fol. recus. Coloniae (seu potius Lipsiae) 1688 fol. Novam edit. gr. lat. adornavit Th. Gaisford Oxonii 1842. IV Tomi in 8°.

riorumque notatu dignissimorum monumentorum ac testimoniorum ex scriptoribus externis, magnam partem hodie deperditis, qua animus lectoris praeparetur ad demonstrationes de veritate Evangelii Christi ex sacris literis tanto facilius admittendas.

13) *Demonstratio Evangelica* *), cujus Operis ex viginti libris hodie nonnisi *decem* supersunt. In hoc Opere veritatem Christianae religionis ex sacris literis Novi ac Veteris Testamenti maxime adstruit, et vaticinia de Christo colligit atque interpretatur. — Haec duo Opera tam arcte inter se connexa sunt, ut quasi unius Operis duas Partes constituant. Utriusque Operis scopus est, evangelicae doctrinae veritatem et originem divinam accurate demonstrare; quem in finem ita argumenta sua disposuit, ut ea, quibus religionis Christianae excellentia prae ceteris omnibus probaretur, praeparationis gratia praemitteret, tum vero ea, quibus Evangelii veritas et divina origo demonstraretur, subjungeret, qua tamen in parte omnem demonstrationem posuit in vaticiniis. Priori in Opere tum causas exponit, ob quas Christiani Gentilium doctrinam missam fecerint (lib. 1 — 6), tum ostendit, quaenam rationes ad suscipiendam ac probandam Hebraicarum literarum doctrinam Christianos impulerint, ubi luculenter de dogmatica Hebraeorum theologia et populi Hebraici historia, de reipublicae Mosaicae forma genioque Veteris Testamenti tractat, atque cum his omnibus varia Graecorum philosophorum, maxime vero Platonis scita comparat, haecque illis longe inferiora, et maxima ex parte

---

Novissimam edit. gr. lat. curavit Heinichen Lipsiae 1842—43. II Tomi in 8°.

*) Cf. Euseb. Praepar. Evangel. lib. 15. c. 1. Histor. Eccles. lib. I. c. 2. S. Hieronym. de Script. eccles. c. 81. et Praefat. Comment. in Hoseam (Opp. T. VI. p. XXIII—IV.) Phot. Cod. 10. Editio gr. lat. Paris. 1628 fol. recus. Coloniae (seu potius Lipsiae) 1688. fol. In omnibus editionibus primus liber initio mutilus habetur, et decimus itidem extrema parte truncus; utrumque defectum ex Codice antea incognito supplevit J. A. Fabricius in fronte Operis sui: Delectus argumentorum et Syllabus Scriptorum de veritate relig. Christianae. Hamburgi 1725 (p. 1—22.). Ex Fabricio haec recusa sunt in Galland. Biblioth. T. IV. p. 461—68. Cf. ibid. Prolegom. c. 13. n. 1. et 2.

illinc petita esse fuse demonstrat (lib. 7—15) *). — In altero Opere primum Judaeis objicientibus, quod, quamvis ipsorum sacris literis uterentur Christiani, eorum tamen pie vivendi Deique colendi rationem non sectarentur, respondet. Hunc in finem ostendit, tertium quemdam Dei colendi modum praeter Judaismum et Ethnicismum ab initio extitisse, quo Patriarchae aliique viri sancti ante legem Mosaicam usi fuerint, eamque vetustissimam et primaevam religionem a Christo restauratam esse; duplex tamen inter veterum Patriarcharum et Christianorum religionem praecipuum discrimen obtinere declarat, scilicet quod Christiani multi majoris perfectionis gratia conjugio abstineant, illi vero sobole numerosa procreata gavisi fuerint, et quod illi Deo sacrificia obtulerint, Christianis vero hostias cruentas immolare omnino non liceat; et utriusque discriminis causas exponit. Probat etiam, Judaismum, quippe cum ejus character non fuerit universalis, neque ejus instituta et praecepta omnibus gentibus convenire potuerint, ex ipsius Dei auctoris consilio et Mosis vaticinio debuisse accipere finem, eumque revera accepisse in novo legislatore Christo. Nihilominus vero, quamvis ritus sacros a Judaeis observatos abjecerint Christiani, recte eorum libris sacris uti docet, quippe qui salutem *omnibus gentibus* per Messiam oblatum iri praenuntiaverint (lib. 1. et 2.). Abhinc demum religionis Christianae veritatem demonstrare aggreditur, et quidem maxime ex vaticiniis Vet. Testamenti. Haec autem vaticinia ita disponit, ut primo quae annuntiaverint Prophetae de iis, quae ad humanam Christi naturam spectant (*οἰκονομια* lib. 3), tum quae ad divinam ejus naturam (*θεολογια* lib. 4. et 5.), tandem de iis, quae ad ejus adventum inter homines vitamque terrestrem pertinent, singillatim proferat et paucis illustret (lib. 6—10) **).

---

*) Dispositionem hujus Operis et singulorum quindecim librorum argumentum breviter enarrat ipse Eusebius Praepar. Evangel. lib. 15. c. 1.

**) De hac argumenti libri tertii et seqq. dispositione vid. ipse Eusebius Demonstr. Evangel. lib. 3. Prooem. — De utroque Praeparationis et Demonstrat. Evangelicae Opere pluribus

14) *Eclogae propheticae* de Christo libros quatuor constituunt et majoris olim Operis partem effecerunt. Hoc in Opere recensentur et explicantur prophetica de Christo testimonia, quae extant in Veteris Test. libris historicis (lib. 1.), tum quae in Psalmis (lib. 2.), dein quae in Proverbiis, Ecclesiaste, Cantico Canticorum, in Jobo singulisque prophetis (lib. 3.), demum quae in Isaià vaticinia Messiana continentur (lib. 4.) *).

15) *Libri duo contra Marcellum*, Ancyrae in Galatia Episcopum, qui in synodo Constantinopolitana a. 336. ab Arianis depositus fuerat, munere simul ad Eusebium Caesar. delato, ut illum confutaret, postea vero in synodo Sardicensi Episcopatum recuperavit, cum sententiam suam orthodoxam Patribus probasset **). His Eusebii libris cohaerent

---

agit Haenell Comment. de Eusebio Caesar. religionis Christianae defensore. Gottingae 1843.

*) Harum mentio esse videtur in Phot, Cod. 11. Cf. de his libris P. Lambec Commentar. de Bibliotheca Caesarea Vindebon. ed. Kollar. lib. I. p. 252. seqq. et lib. 3. p. 202 seqq. item Haenell, l. 1. p. 1 — 5. et J. A. Fabricii Biblioth. Graec. Vol. VII. p. 362 — 363. — Eusebii Eclogas propheticas e Cod. graeco Biblioth. Caesar. Vindobon. nunc primum gr. edidit Th. Gaisford, Oxonii 1842 in 8°. — Operi huic non absimiles fuisse videntur θεοφανείας seu *apparitionis Domini in carne libri V.* (S. Hieronym. de Scriptor. eccles. c. 81.), qui exhibuerunt, ut ex Fragmentis nuper in lucem protractis conjicere licet, historiam Christi Domini ex vaticiniis atque ex evangeliis consarcinatam cum uberrima doctrinae evangelicae expositione. Fragmenta complura hujus Operis graece edidit A. Majus in Collect. Nova Veterum Script. T. I. (Romae 1831) P. I. p. 113 — 42. Cf. Ejusdem Prolegom. n. 7. (p. XII — III.).

**) Vid. Socrat. Histor. Eccles. lib. I. c. 36. lib. 2. c. 20. Sozom. lib. 2. c. 33. lib. 3. c. 12. S. Hieronym. de Script. eccles. c. 86. S. Athanas. Histor. Arian. ad Monachos n. 6. — S. Julius P. R. Epist. ad Episcopos Orient. in S. Athanas. Apol. c. Arian. n. 32. item Synodi Sardic. Epistola in S. Athanasii Apolog. cit. n. 47. — Paulo iniquior in Marcellum esse videtur S. Epiphan. haer. 72., ubi tamen S. Athanasii de Marcello judicium attentione dignissimum est, haer. 72. n. 4. cf. S. Basilius M. ep. 69. n. 2. ep. 125. n. 1. ep. 263. n. 5. ep. 265. n. 3. ep. 266. n. 1. S. Hilarii ex Opere histor. Fragm. II. n. 21—23. cf. Fragm. III. n. 2—5. item Conc. Chalcedon. Allocutio ad Imp. Marcianum (Mansi T. VII. col. 457.). S. Epiphanium postea secuti sunt Theodoret. Haeret. Fabul. lib. 2. c. 10. et S. Joannes Damasc. Haeres. 72. coll. Nota Editoris.

16) *Libri tres de ecclesiastica theologia* *), contra eundem Marcellum directi. Omnes isti quinque libri scripti sunt post illam synodum Constantinopolitanam, eorumque scopus est Marcelli systema de Filio Dei impugnare. Is enim primus Asterii sophistae, qui in defendenda haeresi Ariana Eusebio Nicomediensi socium se adjunxerat, incursionem reprimere tentavit, atque ut Arianis tela nociva eriperet, plane singularem ingressus est viam. Nempe cum Ariani de secundo vel altero deo loquerentur, ipse unitatem Dei quam maxime defendere studuit, Patris ac Filii separationem, quam Ariani inducebant, summopere abhorrens. Itaque principio Evangelii S. Joannis innixus, et Veteris Testamenti libris tanquam praecipuis Trinitatis testibus usus novam hanc excogitavit de Christo sententiam. Verbum (*Λογος*) vere aeternum est, semperque in Deo Patre quiescit, quin se exserat, eundem fere in modum, quo menti humanae inest ratio et voluntas. Eo in statu solum nomen: *Λογος* eidem vere et proprie convenit, neque Filius Dei proprie appellari potest, neque Primogenitus neque imago Dei invisibilis; neque *generationis* vocabulum ralationi Dei Patris ad Verbum aeternum exprimendae aptum est: in Deo enim una solum est substantia (*ὑποςασις*) et una persona. Verum etsi generationem in Deo admittere nolit, *processionem* tamen *Filii ex Patre* statuit, opinatus scilicet, Verbum (*Λογον*) Dei seu vim illam divinam, dum agit, quamvis unita maneat ei, cui inest, nec possit ab eo separari, exire tamen seu egredi quodammodo ab agente. Hac ratione generationem inficiatus, Filium ex Patre progredi autumavit Marcellus; hinc quaecunque Deus ad extra operatur sive loquitur, per Verbum suum agit et loquitur. Hoc itaque Verbum omnia simul cum Patre creavit; postea vero cum Deus ad homines

*) *Θεολογια* apud antiquos Patres et Scriptores non eodem accipitur sensu, quem juxta hodiernum loquendi usum prae se fert, sed indicat nonnisi dissertationem de Filio Dei ejusque natura divina, quemadmodum *οἰκονομια* designat disputationem de mysterio Incarnationis et humana Christi natura. — Utrumque contra Marcellum Opus gr. et lat. editum est cum Eusebii Demonstrat. Evangel, Paris. 1628. Coloniae (Lipsiae) 1688. fol. Versio tamen latina admodum mendosa est atque obscura.

redimendos hanc suam vim exserere vellet, Verbum sola efficacitate veluti a Deo Patre separatum est, quamvis nihilominus ei unitum, re ac virtute in eo manserit, adhuc maneat mansurumque sit in omne futurum aevum. Sic Verbum de coelo descendit, assumtaque humana natura Mediatorem sese inter Deum hominesque praebuit, et quod solius Dei munus est proprium, Salvator mundi evasit. In hoc porro statu recte Filius Dei, Primogenitus, imago Dei, rex, Christus appellatur, quum nomina haec et reliqua omnia, praeter Λογον, humanae simul et divinae Salvatoris naturae, non soli divinae congruant. Quum vero omnis efficacia eo, quod quaerebatur, effecto cesset, Verbum etiam, postquam tota salutis humanae oeconomia absoluta fuerit, ex Patre progredi desinet, ac proinde in Deum revertetur, omnia sua munia adeoque etiam nomina, ob salutis oeconomiam accepta, deponet, ac in Deo Patre tanquam solum Verbum quiescet ea ratione, qua ante mundi constitutionem in Deo erat, simulque cum Deo regnabit. Quid vero tum de carne Christi fiat, definire ausus non est, sed in medio reliquit *). — Systema hoc veritatem fidei non in omnibus satis expressit, scilicet dum generationem Filii ex Patre respuit, et veram Filii ad Spiritum S. relationem perturbat, porro dum Verbum tanquam personam propriam per se subsistentem non agnoscit, nec de Salvatoris statu futuro recte sentit. Licet vero in quibusdam a veritate fidei excidit humano errore deceptus, haereticus tamen non fuit Marcellus; imo haereticos Arianos graviter insectatus est, et quibus illi nitebantur, fundamenta destruxit. Unde etiam tam grave illorum odium exarsit et Eusebius, Arianis semper favens, priori in Opere Marcellum ex propriis ejus verbis refellit; in altero vero Opere contra eundem Marcellum doctrinam Ecclesiae de Filio Dei proponere et demonstrare aggreditur; qua tamen

---

*) Marcelli systema eruitur ex Fragmentis Operum ipsius, quae hodie supersunt. Fragmenta haec collegit et illustravit Rettberg in Opere, quod inscripsit: *Marcelliana*. Gottingae 1794. 8°. Cf. Möhler: Athanasius. II. Thl. S. 21—36. 71. Conferri etiam possunt Montfaucon Diatriba de causa Marcelli Ancyriani in Opp. S. Athanasii T. III. p. XXXIII — XLI; Ceillier T. V. Chap. IX. p. 497—506.

in parte si Marcellus sabellianizat, certe Eusebius arianizat.

Nota 1. Praeterea *Opuscula* 14, Eusebio Caesar. tributa a primo eorundem editore J. Sirmondo et plerisque viris eruditis, hodie latine tantum extant, aguntque *de fide adversus Sabellium*, *de resurrectione et ascensione Domini*, *de incorporali et invisibili Deo*, atque *de incorporali anima et spirituali cogitatu hominis*, *de operibus bonis et malis etc.* Versio latina antiqua certe et accurata, sed tanquam ad verbum expressa, interdum paulo obscurior est. Opuscula haec ed. J. Sirmondus. Paris. 1643. Hinc recusa sunt inter Sirmondi Opera Varia. Paris. 1696. iterumque Venetiis 1728. fol. T. I. et in Galland. Bibl. T. IV. p. 469—538.

Nota 2. Opera sive penitus, sive ex parte deperdita recenset J. A. Fabric. Biblioth. Graec. T. VII. p. 407—9. item p. 397—98. et p. 404—6.

Editiones, quae omnia Eusebii Caesareensis Opera in unum collecta exhibent, non existunt. Ideo singulis Operibus praestantiores editiones in Notis subjeci.

§. 106.

S. Athanasius Magnus. Ejus vita usque ad primum exilium (*a.* 336).

Fontes: Ipsius S. Athanasii Opera. — S. Gregorii Nazianz. Orat. 21. — S. Epiphanii Haeresis 68, 69. 73. et 77. — S. Hieronym. de Scriptor. eccles. c. 87. — Socrat. Histor. Eccles. lib. 1. 2. 3. et 4. passim. — Sozom. Histor. Eccles. lib. 1. 2. 3. 4. 5. 6. passim. — Theodoreti Histor. Eccles. lib. 1. 2. 3. 4. passim. — Photii Biblioth. Cod. 32. 139. 140. et 258 *).

Subsidia: Vita S. Athanasii ad instar Annalium adornata a B. Montfaucon, quae praemissa est ejus Editioni Operum S. Athanasii. Huic jungendae

*) De singulis fere hisce fontibus judicium tulit B. Montfaucon Monit. in Vitam S. Athanasii n. 1—3. (T. I. p. I—II.)

sunt ejusdem B. Montfaucon Animadversiones in Vitam et Scripta S. Athanasii, praefixae Collectioni novae Patrum et Scriptorum Graecorum Paris. 1706. T. II., recusae in edit. Opp. S. Athanasii Patav. 1777. T. III. p. VII — XXX. — G. Hermant Vie de S Athanase. Paris. 1671. II Voll. in 4°. — D. Papebrochii Vita S. Athanasii in Actis Sanctorum T. I. Maji p. 186—256. — H. Valesii Observatt. ecclesiast. in Socratem et Sozomenum Liber I. de magno Athanasio (ad calcem Historiae Eccles. Socratis et Sozom. ed. Valesii p. 375—80). — Möhler: Athanasius der Große. Mainz 1827. 2 Theile. — Tillemont Mem. T. VIII. p. 1—259. — Dupin T. II. p. 60—104. — Ceillier T. V. Chap. II. (p. 150—372). — Cas. Oudin Dissert. de Operibus S. Athanasio attributis T. I. col. 325—90. — J. A. Fabricii Biblioth. Graec. Vol. VIII. p. 174—216.

S. Athanasius, Alexandriae circa a. 296. natus *), prima aetate humanis divinisque disciplinis imbutus est. In literis humanioribus satis excultus S. Scripturam frequens adeo perlegit, ut universam pene memoriter teneret; in Patrum quoque superioris aevi, qui doctrina et sanctitate eminebant, scriptis evolvendis assidue diligenterque versatus fidei Christianae mysteria altissima his doctoribus didicit et penetravit **). Sane benigno Numine providente haec opportune tela comparavit, quibus exinde haereticorum agmina impeteret profligaretque. Mox S. Antonii eremitae fama allectus et solitudinis amore ductus illum adiit, et viri pietate, vitae genere, innata nec studio parta dicendi vi tantopere delectatus est, ut profectus et institutionis causa non modico tempore cum eo sit versatus; illius quoque, ut videtur, ma-

---

*) Solum natale haud obscure indicat ipse S. Athanas. epist. 2. ad Lucifer. (T. I. P. II. p. 771.). — De ortus ipsius anno altum ubique silentium; verum opinio ista, eum circa a. 296. natum esse, solidissimis argumentis suffulcitur, Montf. in Vita S. Athan. ad a. 296. cf. Montf. Animadvers. I. (Opp. S. Athanas. T. III. p. VII).

**) S. Gregor. Nazianz. Orat. 21. n. 6. Sozom. lib. 2. c. 17. Theodoret. Histor. Eccles. lib. I. c. 26. Sulpicii Severi Histor. sacra lib. 2. n. 36. Ipse S. Athanas. de Incarnat. n. 56. et 57.

gisterio *Ascelae* vitam iniit. Exinde vero Antonium frequens invisit, quicum magna ipsi societas et necessitudo intercedebat *). Vixdum adolescentiam praetergressus, ante exortam haeresin Arianam duas *Orationes contra Gentes* composuit, in quibus non minus eruditionem et elegantiam, quam pondus argumentorum et eloquentiam admirari licet. Interea in Diaconi ordinem promotus a S. Alexandro Episcopo et inter familiares computatus ejus amanuensis ipsique a consiliis fuit **).

Anno 318. vel 319. Arius presbyter Alexandrinus errores fidei Christianae adversantes (vid. §. 101.) in medium proferre coepit, cujus partibus mox cum aliis multis sese junxit Eusebius, antea Beryti, tunc Nicomediae Episcopus. Arius autem in synodo Alexandrina, quam S. Alexander a. 320. habuit, cum sequacibus ab Ecclesiae communione separatus ***), ad Eusebium Nicomediensem se proripuit, ibique otium nactus execrandum Opus edidit, quod *Thaliam* inscripsit, ubi effeminatis quibusdam ac ridiculis modis penitiora Christianae religionis arcana versabat, errores suos identidem inspergens †).

Verum cum lues Ariana in dies latius serperet, nec mitiora consilia aliquid proficerent, oecumenici tantum Concilii opera malum istud tolli posse ratus Constantinus anno 325. Synodum convocavit Nicaeae in Bithynia celebrandam, ad quam Episcopi 318 ex universis Europae, Africae atque Asiae ecclesiis, qui inter Dei ministros

---

*) S. Athanas. Vita S. Antonii. Prooem. (T. I. P. II. p. 632.) Apolog. contra Arianos n. 6. Sozom. lib. 2. c. 17. cf. Montf. Animadv. II. (l. c. p. VIII -X.)

**) S. Athanas. Apolog. c. Arian. n. 6. Sozom. lib. 2. c. 17.

***) S. Athanas. Epist. ad Episcopos Aegypti n. 12. — Arii condemnatio et S. Alexandri Epist. (inter S. Athanasii Opp. T. I. p. 313—17.) Socrat. lib. I. c. 6. Sozom. lib. I. c. 15. Theodoret. Histor. Eccles. lib. I. c. 2—6. Apud eosdem auctores leguntur etiam praeclarae *duae S. Alexandri epistolae*, quarum una directa est ad Alexandrum Episcopum Constantinopolitanum, altera ad omnes ubique Episcopos; utraque errores Arii, prouti statim ab initio propositi fuerant, dilucide exponit ac solide refellit. Initia hujus haeresis exhibet Montf. Vita Athan. ad a. 319. n. 2. seqq. et a. 320—22. cf. Animadv. V. (l. c. p. XI—XIV).

†) S. Athan. de Synodis n. 15. — De decret. Nicaen. n. 16. — De sentent. Dionysii n. 6. — Orat. c. Arian. I. n. 2. et n. 4—9. Socrat. lib. I. c. 9. Sozom. lib. I. c. 21.

principem tenebant locum, confluxere *). Interfuit etiam Alexandrinus Praesul, Catholicae veritatis inde ab exorta haeresi Ariana accerrimus vindex; itineris comes ei fuit Athanasius, tum diaconus et consiliorum Episcopi sui administer, qui strenue in ipso Concilio rem Catholicam propugnavit, hinc vero et Imperatoris oculos in se convertit, et Arianorum in se odium concitavit **). Demum Episcopi post maturam deliberationem, cum insidias et vafritiem Arianorum perspexissent, celebratum illud omnibus retro saeculis Nicaenum symbolum ediderunt, quod omnium votis exceptum, nemine Catholicorum cunctante suffragium suum addere, promulgatum est. In isto symbolo, ut praecisa subterfugii occasione omnis de natura Filii Dei prava opinio everteretur omnisque ambiguitas resecaretur, Filius Dei solemni Ecclesiae declaratione appellatur Patri ὁμοούσιος, i. e. ejusdem cum Patre substantiae, „Deus verus de Deo vero, genitus non factus." Arius Synodi judicio anathemate percussus atque ab Imperatore in Illyricum relegatus est; scripta autem illius et asseclarum jubente Imperatore flammis tradita sunt, ut nec ipsius, nec dogmatis ab illo invecti monumentum ullum relinqueretur ***). Fidei formulae in hoc Concilio editae Eusebius atque socii omnes, duobus exceptis, partim Constantini minis fracti atque perterriti, partim reliquorum Episcoporum monitis et argumentis inducti, subscripsere; ast, ut eventus docuit, simulate tantum †).

---

*) S. Athanas. Epist. ad Afros n. 1 — 2. Euseb. de Vita Constantini lib. 3. c. 6 — 9. Socrat. lib. I. c. 8. Sozom. lib. I. c. 17. Theodoret. Histor. Eccles. lib. I. c. 7. S. Epiphan. haeres. 69. n. 11.

**) Synodus Alexandrina anno 340. habita apud S. Athanas. Apolog. c. Arian. n. 6. — Socrat. l. c. Sozom. l. c. Theodoret. Histor. Eccles. lib. I. c. 26. S. Gregor. Nazianz. Orat. 21. n. 14. *Disputatio* tamen *Athanasii cum Ario*, quae vulgo fertur, Graeculi cujusdam commentum est, vide S. Athanas. Opp. T. II. p. 157—81.

***) S. Athanas. de decretis Nicaenis n. 3. 19. 20. 21. Euseb. Caesar. Epist. ad Caesareenses ad calcem libri S. Athanasii de decretis Nicaenis (T. I. p. 187—90) Socrat. lib. I. c. 8 et 9. Sozom. lib. I. c. 20. et 21. (qui tamen ob disciplinam arcani Symbolum Nicaenum historiae suae inserere non est ausus) Theodoret. Histor. Eccles. lib. I. c. 7. et 8. Philostorg. lib. I. n. 9.

†) Epist. Synodica Concilii Nicaeni apud Socrat. lib. I. c. 9. cf. Sozom. lib. I. c. 21. Theodoret. Histor. Eccles. lib. I. c. 7. 8. Philostorg. lib. I. n. 9.

Vix quinque post Synodum Nicaenam mensibus elapsis S. Alexander, Episcopus Alexandriae, senio confectus diem obiit supremum, et instante obitu Athanasium designavit successorem, qui fuga tantum onus declinare studuit, sed Dei auxilio repertus anno 326. totius populi suffragiis Apostolico ac spirituali more ad Marci thronum evehitur, non minus pietatis quam sedis successor *). Vixdum elapso post Nicaenam Synodum triennii spatio Arius ab exilio redire permissus est, nec tamen statim copia ipsi facta remigrandi Alexandriam, ne de novo conspiratis factionum partibus turbae, seditiones tumultusve oborirentur **). Jam Ariani, duce Eusebio Nicomediensi, variis artibus Episcopos Catholicos sedibus suis deturbare aggressi sunt, quos inter eminebat Eustathius, Episcopus Antiochenus; quem Sabelliani erroris aliorumque criminum accusarunt, depositumque Imperator in exilium misit ***). Tum vero in locum ejecti Eustathii alium suffecerunt suae factionis Episcopum; pars populi eum ejusque successores agnovit; pars alia, quibus religio Catholica erat cordi, a coetibus Arianorum abhorrens seorsim collectas egit; indeque schisma enatum Antiochenum.

Meletiani vero, qui dudum schisma conflaverant in Aegypto, in Synodo autem Nicaena ad communionem Ecclesiasticam iterum fuerant admissi †), novas tunc concitarunt turbas. Qua re comperta Eusebius, qui nihil intentatum reliquit, ut Arium reduceret Alexandriam, eos consilii sui adjutores ascivit. Hoc juncti foedere operam inter se diviserunt, ut Meletiani, callidissimi homines et ad calumnias semper parati, pro suis partibus criminum confictionem susciperent, Ariani vero, Eusebii sociorumque gratia et auctoritate freti, judicii ferendi sibi partes vindicarent ††).

---

*) S. Athanas. Apolog. c. Arian. n. 6. et 59. S. Gregorii Naz. Orat. 21. n. 8. Sozom. lib. 2. c. 17. Theodoret. Histor. Eccles. lib. I. c. 26. Cf. Montf. Vita S. Athanas. ad a. 326.

**) Socrat. lib. I. c. 14. Sozom. lib. 2. c. 16. Philostorg. lib. 2. n. 7.

***) S. Athanas. Histor. Arian. ad Monachos n. 4–7. Apolog. de Fuga sua n. 3.

†) S. Athanas. Apolog. c. Arianos n. 59. 71–72.

††) S. Athanas. Apolog. c. Arian. n. 59. et 71. Sozom. lib. 2. c. 21. et 22.

Cum itaque Athanasius nec blanditiis nec minis flecti posset, ut a sana fide vel minimum deflecteret Ariumve in communionem ecclesiasticam admitteret *), Eusebius Imperatori persuadere conatus est, ut Arium in conspectum suum venire pateretur simulque ut Alexandriam redeundi liberam ei facultatem daret. Idcirco Arius libellum fidei Constantino obtulit, dolosis verbis concinnatum, quae nec aperte fidem impugnarent, neque erroris virus eliminarent **). Hac Arii formula offensi multi sectatorum ejus, pristino errori tenaciter inhaerentes, quibus impietas nullis delinita verbis, ut principio fuerat publicata, cordi erat, ab eo desciverunt, novosque constituerunt coetus, quorum antesignani erant Aëtius et Eunomius. — Jam vero Imperator minis quoque interpositis Athanasio mandavit, ut Arium in ecclesiae suae communionem reciperet; id quod Athanasius forti et constanti animo facere detrectavit ***). Deinceps Ariani cuncta miscere ac perturbare coeperunt, ut Athanasium Episcopatu dejicerent; neque enim, nisi Athanasio dejecto, spes erat fore, ut Ariana opinio praevaleret. Et priores quidem criminationes ad Imperatorem delatas facile diluit S. Episcopus †); tum vero graviora confingentes Macarium, ejus presbyterum et legatum, sacrilegii ob calicem confractum, ipsumque Athanasium homicidii et magiae accusarunt. Calumniis autem Athanasii prudentia detectis Imperator literis ad eum datis ejus innocentiam rursus agnovit ††). Cum tamen Meletiani easdem mox renovarent criminationes, Imperator Synodum Tyri congregari jussit (a. 335.), quo Eusebiani magno numero (i. e. 60) convenère. Ibi cum a criminibus dudum refutatis Athanasius, qui cum 48 Episcopis ex Aegypto aderat, se purgasset, Eusebianique legatos suarum partium ad novas inquirendas criminationes per summum nefas in Ae-

*) S. Athanas. l. c. n. 59. Socrat. lib. I. c. 23. Sozom. lib. 2. c. 18.

**) S. Athanas. Epist. ad Aegypt. n. 18. Epist. ad Serap. n. 2. Socrat. lib. I. c. 23. 25. 26. Sozom. lib. 2. c. 18. 22. 27. Cf. H. Valesii Not. a. ad Socrat. lib. I. c. 33.

***) S. Athanas. Apolog. c. Arian. n. 59—60. Socrat. lib. I. c. 27. Sozom. lib. 2. c. 22.

†) S. Athanas. Apolog. c. Arian. n. 17. 60 — 62. Socrat. l. c. Sozom. l. c.

††) S. Athanas. Apolog. c. Arian. n. 63—70. Socrat. lib. I. c. 27. Sozom. lib. 2. c. 23.

gyptum ablegassent, Athanasius conspicatus, omnia arbitratu et impulsu adversariorum agi, conscensa navi Constantinopolim profectus est, ut causam apud Imperatorem ageret, Episcopis simul Aegyptiis Imperatorem appellantibus. Synodus vero absentem Athanasium damnavit, Episcopatu abdicavit, interdixitque aditu Alexandriae, ne tumultuum turbarumque auctor esset, literis quaquaversus datis, quibus omnes ubique terrarum Episcopos hortabantur, ne ultra Athanasii scelesti communioni manerent adjuncti *). Nec mora; statim Eusebiani palam fecerunt, quo spectarent tanta in Athanasium molimina. Athanasio enim damnato Imperatoris literis Jerosolymam evocati ad ecclesiae recens exstructae dedicationem Arium et Arianos ibi admiserunt ad communionem Ecclesiasticam **). Tunc legati eorum Constantinopolim profecti, apud Imperatorem non ultra de objectis a se Tyri criminationibus, sed de frumenti naviumque detentione Athanasium calumniati sunt, quasi scilicet Athanasius minatus fuisset, se commeatum Alexandria Constantinopolim euntem impedire posse. Qua re valde exacerbatus Imperator eum, defensione non audita, Treviros in Gallia exulem ire jussit, ubi a S. Maximino, Episcopo Trevirensi, perhumaniter exceptus, et a Constantino juniore, Imperatoris filio, qui Treviris tum versabatur, honorifice habitus omnibusque ad victum honestumque cultum necessariis abunde instructus fuit ***); interim populus Alexandrinus, qui Athanasium summopere diligebat, continuo Deum in supplicationibus publicis pro reditu Athanasii, dilecti Praesulis, orabat †).

*) De rebus in hac Synodo Tyria gestis vid. S. Athanas. Apolog. c. Arian. n. 71—83. Cf. n. 86. n. 6. n. 8—17. Socrat. lib. I. c. 28—32. Sozom. lib. 2. c. 25.

**) S. Athanas. Apolog. c. Arian. n. 84 — 85. Histor. Arian. ad Monachos n. 1. De Synodis n. 21—22. Socrat. lib. I. c. 33. Sozom. lib. 2. c. 26 et 27.

***) S. Athanas Apolog. c. Arian. n. 86—87. et n. 9. Socrat. lib. I. c. 34. 35. Sozom. lib. 2. c. 28. S. Hieronym. Chronic. ad a. Chr. 346. seu ad a. 6. Constantii Imp.

†) Sozom. lib. 2. c. 31. cf. Socrat. lib. 2. c. 9.

§. 107.

Athanasii reditus et alterum exilium (a. 336—342).

Eodem tempore Arius in Aegyptum se contulerat; sed cum Alexandrina ecclesia ei communicare abnuisset, denuo Constantinopolim venit. Cumque ibi Eusebiani, vi et minis adhibitis, Arium in ecclesiam inducere vellent, Alexander Episcopus missa Dialectica ad orationem confugit, et tota die ac nocte ad altare prostratus Deum rogavit, ne impia haec Arianorum violentia optato fine potiretur. Et revera Arius Sabbato ante Dominicam, qua esset in ecclesiam introducendus, cum stipatus caterva sociorum urbem laetus peragraret, et necessitatis naturalis causa paululum in locum secretum deflecteret, divina tactus vindicta, misera et repentina morte periit *). Sic Ecclesiam suam vindicavit Deus.

Anno sequenti (a. 337.) Imperator Constantinus e vivis excessit. Mox diviso inter Constantinum II., Constantium et Constantem ejus filios imperio ita, ut Constantinus junior Galliam, Hispaniam et Britanniam, Constantius totum Orientis imperium, Constans vero Italiam cum Africa et Illyrico obtineret, exulantibus Episcopis omnibus data est licentia redeundi ad ecclesias suas **). Sic Athanasius, cum per biennium circiter Treviris moratus esset, a. 338 Alexandriam reversus est, Constantini II., qui eum eximia dilectione et aestimatione fovebat, literis munitus; ab Alexandrinis vero ingenti laetitia exceptus est ***). Vix autem sedem suam recuperaverat Athanasius, cum Ariani nova ineunt deturbandi S. Episcopi consilia; quod ipsis eo facilius ex animo cessit, quia presbyteri cujusdam Ariani ope Constantii animus magis ad Arianos inclinabat. Nam presbyter ille Arianus, qui propter testamentum Constantini Imperatoris sibi concreditum in gratiam Constantii se insinuaverat, moxque Im-

---

*) S. Athanas. Epist. ad Serap. de morte Arii; item Epist. ad Aegypt. n. 18—19. S. Gregor. Nazianz. Orat. 36. n. 1. cf. Orat. 21. n. 13. et Orat. 25. n. 8. S. Epiphan. haeres. 69. n. 10. Socrat. lib. I. c. 37. et 38. Sozom. lib. 2. c. 29 et 30.

**) S. Athanas. Histor. Arian. ad Monach. n. 8. S. Epiphan. haeres. 68. n. 9. Philostorg. lib. 2. n. 18.

***) S. Athanas. Apolog. c. Arian. n. 87. 4. et 7. cf. Apolog. ad Constant. n. 5. Socrat. lib. 2. c. 2. 3. Sozom. lib. 3. c. 2. Theodoret. Histor. Eccles. lib. I. c. 32. lib. 2. c. 1. et 2.

peratori perfamiliaris factus, Eunuchis item percarus et necessitudine junctus erat, ubi Constantii animum versatilem levissimumque deprehendit, atque ipsa Augusta presbyteri spadonumque hortatu Arii sese partibus adjunxit, in Athanasium et reliquos egregios Episcopos invidiam omnem derivare conatus est *). Hinc Imperator Constantius instigante Eusebio Synodum Constantinopoli coëgit (a. 338.), in qua, Macedonio accusante, Paulus Episcopus Constantinopolitanus depositus, Eusebius vero Nicomediensis ejus in locum subrogatus est **). Mox autem rursus varias in Athanasium criminationes spargere coeperunt Eusebiani, Athanasium Alexandriam ingressum seditionum, caedium, exiliorum auctorem fuisse; in crimen vocarunt, quod damnatus et dejectus a Synodo suopte nutu et sententia sedem repetiisset, non exspectato Synodi alterius judicio; inveteratas quoque illas refricabant calumnias de calice fracto et de enecto Arsenio; ejus denique nomen apud Constantium detulere, quod frumentum a Constantino Patre alendis viduis deputatum divenderet, ac propriam in rem converteret ***). His ita praeparatis Eusebiani in unum coacti (a. 339.) Arianos in communionem Ecclesiasticam receperunt, *Pistum* quemdam, Arianum presbyterum ab Alexandro Episcopo Alexandrino olim abdicatum, in Athanasii locum Alexandriae Episcopum constituerunt, missisque legatis apud Julium Romanum Pontificem egerunt, ut ipse Pistum tamquam Episcopum Alexandrinum agnosceret †).

---

*) Socrat. lib. I. c. 39. lib. 2. c. 2. Sozom. lib. 2. c. 34. lib 3. c. 1. Theodoret. Histor. Eccles. lib. 2. c. 3. Ammian. Marcellin. lib. 14. c. 9.; qui appellat „Constantium, cetera medium principem, sed si quid auribus ejus hujusmodi (insidiarum seu calumniarum) quivis infudisset ignotus, *acerbum et implacabilem*, et in hoc causarum titulo dissimilem sui.“ Cf. de Constantii charactere Ammian. Marcellin. lib. 14. c. 5. et lib. 21. c. 16. Eundem fere in modum S. Athanasius in Histor. Arian. ad Monach. n. 69 — 70 Constantii characterem depingit; cf. S. Gregor. Nazianz. Orat. 21. n. 21.

**) S. Athanas. Histor. Arian. ad Monach. n. 7. Apolog. c. Arian. n. 6. Socrat. lib. 2. c. 7. Sozom. lib. 3. c. 4. Cf. H. Valesii Observatt. eccles. in Socrat. et Sozom. liber II. (ad calcem Histor. Eccles. Socratis et Sozom. ed. Vales. p. 381 – 84).

***) S. Athanas. Apolog. c. Arian. n. 5 — 18. Histor. Arian. ad Monach. n. 9. Apolog. ad Constant. n. 4. Socrat. lib. 2. c. 3. et 8. Sozom. lib. 3. c. 2. Theodoret. Histor. Eccles. lib. 2. c. 3.

†) S. Athanas. Apolog. c. Arian. n. 24. et 27. Encycl. ad Episc. n. 6. S. Epiphan. haeres. 69. n. 8.

Athanasius vero perspiciens, summum exinde periculum Ecclesiae creatum iri, Synodum centum fere Episcoporum ex Aegypto, Lybia et Pentapoli Alexandriae convocavit (a. 340.); hinc omnium calculo et suffragio epistola ad omnes ubique terrarum Episcopos missa est, qua Athanasium insontem, Eusebianos omnium malorum causam declararunt *). Statimque missi sunt ab Athanasio et a Synodo Alexandrina legati, qui epistolam illam synodicam Julio offerrent, ac Eusebii legatorum postulatis obniterentur. Cum autem advenissent Athanasii Oratores, nec valerent Eusebianornm legati eorum argumentis obsistere, Synodum, in qua causa Athanasii accuratius indagaretur iterumque discuteretur, postularunt; id cum etiam Athanasii legati efflagitarent, Julius P. Synodum indixit **). Eusebiani autem rerum a se improbe gestarum conscientia exagitati, ut Romanae Synodi a Julio indictae decretum praeverterent, occasione sumta ex dedicatione templi Antiochiae convenerunt ineunte anno 341. ibique Synodum celebrare decreverunt ***), quin Romanus Pontifex vel per se, vel per legatos interesset. Quod contra ecclesiasticam regulam factum est, ex qua absque consensu Romani Pontificis quidquam in Ecclesia decernere nunquam licuit †). Synodus haec Constantio Augusto praesente habita est; adfuere Episcopi 97, inter hos 40 Ariani ††). Ibi post fidem expositam canonesque statutos, quos postea Ecclesia unanimi consensu recepit, et synodica epistola munitos, cum reliqui Episcopi paullatim discessissent, Eusebius cum fautoribus suis causam Athanasii proponere aggressi sunt, atque Athanasio iterum damnato *Gregorium Cappadocem* Alexandriae Episcopum destinarunt, qui Athanasium deturbaret; eumque Philagrii ducis praesidio fultum cum ingenti militum manu Alexan-

---

*) S. Athanas. Apolog. c. Arian. n. 1. 2. Episcoporum Aegypti pro Athanasio epistola integra legitur in eadem Apolog. n. 3. —19. De tempore, quo Synodus ista habita fuerit, vid. Montf. Animadv. XIII.

**) S. Athanas. Apolog. c. Arian. n. 20. 22. et 24. Histor. Arian. ad Monach. n. 9. Encycl. ad Episc. n. 7.

***) Concilium hoc idcirco apud Athanasium aliosque *Synodus in Encaeniis* (seu in Dedicatione) habita saepe vocatur.

†) Socrat. lib. 2. c. 8.

††) S. Athanas. de Synod. n. 25. S. Hilarius de Synod. n. 28. Sozom. lib. 3. c. 5. cf. Pallad. de Vita J. Chrysostomi c. 9. (p. 78).

driam miserunt, postquam oblatae fidei formulae nomen et suffragium dedisset *). Is paulo post violenter Alexandrinam invasit sedem statimque immania perpetravit scelera **). Athanasius vero post ingressum Gregorii, cum proximum capiti suo periculum immineret, ut scrutantium eluderet manus, Paschalibus ipsis diebus (a. 341) se subduxit et Romam navigavit, quo eum Julius P. ad Synodum jam evocaverat ***). Priusquam tamen Athanasius navem conscenderet, literis ad omnes ubique terrarum Episcopos missis (*Encyclica ad Episcopos Epistola*) significat res a Gregorio et sociis gestas, asserens communem agi rem, et rogans, ut quilibet quasi laesus ipse opem ferat; periculum alias, ne res Ecclesiasticae Arianorum dolis et insidiis labefactentur †). — Ingressus Romam Athanasius a Julio Pontifice aliisque perhumaniter et honorifice exceptus est, statimque Julius legatos misit presbyteros Elpidium et Philoxenum, qui Eusebianos monerent, ut ante statam certam diem Romam ad Synodum se conferrent. Legati vero isti Antiochiae usque ad proximum mensem Januarium detinentur ††). Tunc demum reversi Romam legati Eusebia-

*) S. Athanas. de Synod. n. 22 — 25. S. Hilarius de Synod. n. 28—32. Socrat. lib. 2. c. 8—10. Sozom. lib. 3. c. 5. et 6. Montf. in Vita S. Athanasii ad a. 341. et Ejusdem Animadvers. XIV. Cf. praesertim Pagi Crit. ad a. 341. n. 3 — 25. Schelstrate de Antiocheno Concilio. Antverp. 1681.

**) S. Athanas. Encycl. n. 3. seqq. Histor. Arian. ad Monach. n. 9—10. 12—14. Apolog. c. Arian. n. 29—30.

***) S. Athanas. Encycl. n. 5. Histor. Arian. ad Monach. n. 10—11. (cf. Montf. in Vita S. Athanasii ad a. 342. n. 12). Apolog. c. Arian. n. 1. et 29. Socrat. lib. 2. c. 11. Sozom. lib. 3. c. 6. Theodoret. Histor. Eccles. lib. 2. c. 4. Neque solus Athanasius Romam fugit; cum enim Ariani Episcopos sibi invisos ubique sedibus pellerent, iis omnibus unum erat perfugium Julius Pontifex Romanus, quem ex multis orbis et remotissimis regionibus plurimi uno ferme tempore Episcopi adierunt. Vid. S. Athanas. Apolog. c. Arian. n. 33. Sozom. lib. 3. c. 8. Socrat. lib. 2. c. 15.

†) *Encyclica* haec *ad Episcopos Epistola* extat in S. Athanasii Opp. T. I. p. 87—94. Eam scriptam fuisse hoc anno 341, non vero, ut Pagi (Crit. ad a. 341. n. 26—33.) Valesium secutus perperam arbitratur, a. 356. in Georgii intrusione, B Montf. in Monito praemisso huic Epist. Encyclicae (p. 86—87) solide probat.

††) S. Athanas. Apolog. c. Arian. n. 20. 25. 29. Apolog. ad Constant. n. 6. Histor. Arian. ad Monach. n. 11. Sozom. lib 3. c. 7.

norum literas Julio obtulerunt querelarum plenissimas oratorioque more conscriptas. Literas hasce a legatis allatas Julius aliquantulum temporis penes se servavit, nec Synodo protulit, sperans aliquot eorum mutata sententia ad condictum venturos. Spe tali depulsus literas demum Synodo praesenti 50 Episcoporum, quae habita est a. 342, recitavit; Athanasius aliique Episcopi rei acti discussis et confutatis criminibus ad communionem Ecclesiasticam admissi sunt; Eusebianos vero, utpote suspectos ac metuentes accedere, nequaquam receperunt, imo eorum decreta irrita fecerunt *). Post illud Concilium Julius P. literas praeclaras nil nisi caritatem et justitiae amorem spirantes ad Orientales misit, quibus Athanasii ceterorumque Episcoporum catholicorum, qui injuste damnati fuerant, innocentiam strenue tuetur, Eusebianorum vero improbam agendi rationem summopere dolet, eosque ad saniora consilia revocare studet **). Sed priusquam literae istae in Orientem perlatae fuissent, eodem adhuc anno mortuus est Eusebius, Episcopus Constantinopolitanus ***), qui vulgo Nicomediensis dicitur, a suis etiam Magnus appellatus est. Athanasius vero, cum apud Constantium partes Arianae praevalerent, post Romanam Synodum tribus ferme annis Romae commoratus est, „Ecclesiasticis conventibus vacans,“ primusque in Occidente vitae monasticae fundamenta jecit †). Constantinus II. Imperator autem jam biennio ante diem extremum obierat.

---

*) S. Athanas. Apolog. c. Arian. n. 1. n. 20 — 21. (cf. Sozom. lib. 3. c. 8.) n. 26. et n. 29. Histor. Arian. ad Monach. n. 15.

**) Insignis haec *Julii P. epistola* integra extat in S. Athanas. Apolog. c. Arian. n. 21 — 35. item in Epistolis Roman. Pontiff. ex recensione P. Coustantii Epistol. I. Julii (ed. Schoenemann p. 210—45). Cf. Monitum ibidem praefixum (ed. cit. p. 208—9).

***) Socrat. lib. 2. c. 12. Sozom. lib. 3. c. 7. Cf. S. Athanas. Apolog. c. Arian. n. 36.

†) S. Athanas. Apolog. ad Constant. n. 4. S. Hieronym. ep. 127. n. 5. Cf. Socrat. lib. 4. c. 23.

§. 108.

Synodus Sardicensis. Athanasii reditus (*a.* 342—50.).

Cum porro Eusebiani rursus impudenter se gererent, ecclesias perturbarent, ac multis pararent insidias, Episcopi quidam Occidentales Mediolanum profecti sunt, rogaturi Constantem Augustum, ut ad Constantium fratrem scriberet de congreganda universali Synodo, qua dissensiones funestae, in variis ecclesiis exortae, Ecclesiastico judicio terminarentur. Quibus rogantibus morem gessit Constans Imperator, ac fratri suo de convocanda Synodo scripsit, quod etiam Athanasio tunc ad se Roma accersito benigne indicavit; atque sic demum Imperatores Constantius et Constans jusserunt Occidentis et Orientis Episcopos Sardicam in Moesia convenire, ut Synodus ibi celebraretur *). Convenerunt in urbe Sardica anno 347 ex 35 Orientis et Occidentis provinciis 170 circiter Episcopi **). Hic ubi primum animadverterunt Ariani, Concilium liberum et Ecclesiasticum actum iri, Synodique constantiam et incorruptam fidei divinae sanitatem cognoverunt, turpi atque suspecta fuga vano sub practextu se proripuerunt. Reliqui vero Episcopi, quibus Hosius Episcopus Cordubensis praesidebat, rem mature discutiunt, omnibus rite perpensis Athanasium aliosque pulsos Episcopos declarant innocentes, restituunt in sedes missisque literis jubent a Christiana plebe recipi; Gregorium, intrusum Alexandriae Episcopum, nec nomine Episcopi dignum esse, neque ullam cum eo habendam societatem definiunt; Theodorum Heracleae Episcopum, Acacium Caesareae, Stephanum Antiochiae, Ursacium et

---

*) S. Athanas. Apolog. c. Arian. n. 36. Histor. Arian. ad Monach. n. 15. Apolog. ad Constant. n. 4. De Synod. n. 26. S. Hilar. ex Opere Histor. Fragm. V. n. 4. Socrat. lib. 2. c. 20. Sozom. lib. 3. c. 11. Cf. Pagi Crit. ad a. 344. n. 2—7. Montf. in Vita S. Athanas. ad a. 344 et 345.

**) Ita S. Athanas. Histor. Arian. ad Monach. n. 15. et 17. Alii 300 circiter Episcopos huic Synodo adfuisse scribunt, ut Socrat. lib. 2. c. 20. (cf. ibid. Not. Valesii) Sozom. lib. 3. c. 12. Quibus fucum fecisse videntur duo S. Athanasii loci (Apolog. c. Arian. n. 1. et 50.), ubi numerum eorum refert, qui vel in ipsa Synodo praesentes fuerunt, vel ejus postea decretis subscripserunt. Tria, quae in hac Synodo tractanda erant, vid. in S. Hilario ex Opere histor. Fragm. II. n. 11.

Valentem in Pannonia Episcopos damnant et abdicant *). Inter haec Episcopi, Arianis partibus faventes, profugi in Thraciam se recipiunt, et Philippopoli congregati ausu temerario damnant Episcopos Julium Romanum, Hosium, Athanasium et alios, epistolamque scribunt encyclicam, quam nominis et commendationis causa Sardicae datam ementiuntur, quo faciliorem ipsi apud omnes aditum pararent; omnes etiam, qui communionem suam aversarentur, gravissimis insectantur malis, ut etiam iis, quibus Synodus Sardicensis reditum permiserat, violentia intercluderetur **). Sardicensis autem Synodus Vincentium Capuanum et Euphratam Coloniensem Episcopos, Constantis Imperatoris literis munitos, legatos misit ad Constantium, qui cum ipso de gestis Synodi deque exulum causa agerent. Cum primum legati Sardicenses Antiochiam pervenissent ad Constantium, gravissimi sceleris invidiam detestanda machinatione in eos movere conati sunt Ariani. Quae res cum male eis cessisset, doli artifex Stephanus Antiochiae Episcopus depositus est, in ejusque locum, ne Arianae haeresi patronus deesset, subrogatur Leontius castratus ***). Constantius vero Imperator, hujus rei indignitate permotus, et crimine ab uno id genus esse alia Arianorum in ceteros Episcopos molimina suspicatus, mitius in Catholicos agendum statuit. Hinc post decem circiter menses defuncto Gregorio Athanasium, qui post Synodum Sardicensem Aquilejae ut plurimum commoratus fuerat, summo cum honore iteratis literis accivit, hortatus, ut cum fiducia accederet et sedem suam reciperet; scripsit etiam fratri suo Constanti, ut Athana-

*) S. Athanas. Apolog. c. Arian. n. 36. Histor. Arian. ad Monach. n. 15 — 17. Theodoret. Histor. Eccles. lib. 2. c. 7. Epistolas Synodicas hujus Concilii vide in S. Athanas. Apolog. c. Arian. n. 37 — 50. S. Hilarius ex Opere histor. Fragment. II. n. 1 — 15. Theodoret. Histor. Eccles. lib. 2. c. 8. Scipio Maffei Frammento insigne di Storia ecclesiastica del quarto Secolo (S. Athanas. Opp. T. III. p. 85—87.) Fidei autem formulam Synodus haec non edidit, S. Athanas. Tom. ad Antioch. n. 5.

**) S. Athanas. Historia Arian. ad Monach. n. 18 — 20. S. Hilarius ex Opere Histor. Fragment. III. Socrat. lib. 2. c. 20. Sozom. lib. 3. c. 11. Cf. S. Augustin. c. Crescon. Donat. lib. 4. n. 52. et lib. 3. n. 38.

***) S. Athanas. Histor. Arian. ad. Monach. n. 20. cf. n. 28. Theodoret. Histor. Eccles. lib. 2. c. 8 — 10. Vid. Montf. in Vita S. Athanas. ad a. 348. n. 1—2.

sium et ipse ad remigrandum hortaretur *). Hisce fratris literis permotus Constans Imperator Athanasium accivit in Gallias. Qui mox Aquileja digressus primum Romam perrexit, Episcopo Julio et Ecclesiae Romanae valedicturus **). Tum Ecclesia Romana ingenti gaudio perfusa est, et Julius ipse Pontifex redeunti gratulatus literas dedit ad clerum et populum Alexandrinum, quibus testificatur summopere se laetari de reditu tanti tamdiuque expetiti Praesulis, laudat propositi eorum perseverantiam, quam condigno et optatissimo Deus exitu donaverit, multisque praedicat Athanasii virtutem, fortitudinem animi et patientiam in adversis ***). Hinc in Gallias profectus Constantem Augustum convenit Athanasius; inde autem, ut videtur, per Germaniam secundo Istri flumine magnam itineris partem confecit †), et Antiochiam concedens Constantium adiit, qui eum perhumaniter excepit. Neque tamen causam ipsius denuo examinari permisit Imperator; sed quidquid adversus eum ex calumniis inimicorum literis et publicis tabulis mandatum esset, abradi et obliterari jussit, pollicitus juratusque, nullas ulterius admissurum se criminationes. Datis quoque literis tum ad varios per diversa loca judices, tum ad clerum et plebem Alexandriae Imperator Athanasium communivit eumque summopere admiratus dimisit. Antiochiae vero cum degeret Athanasius, a Leontii ceterorumque Arianorum

---

*) S. Athanas. Histor. Arian. ad Monach. n. 21. Apolog. c. Arian. n. 51. Theodoret. Histor. Eccles. l. 2. c. 4. et 10—12. Cf. Montf. Vita S. Athanasii ad a. 349. n. 1.

**) S. Athanas. Apolog. ad Constant. n. 3. 4. Apolog. c. Arian. n. 51.

***) Haec *Julii P. epistola* integra extat in S. Athanas. Apolog. c. Arian, n. 52—53. Socrat. lib. 2. c. 23., item in Epistolis Roman. Pontiff. ex recens. P. Coustantii epistol. 4. Julii P. (ed. Schoenemann p. 256—61). Praeter epistolam hanc et aliam fusiorem supra (§. 107.) commemoratam nullum aliud genuinum S. Julii P. extat monumentum integrum. *Supposititia* sunt *epistolae ad Dionysium* Alexandrinum et *Prosdocium*, ab Apollinaristis confictae et a Monophysitis frequenter allegatae, nec non fragmenta ex *Sermone de homousio*, de quibus vid. L. A. Muratorii Anecdota Graeca Patavii 1709 in 4°. et P. Coustantii Epistolae Roman. Pontiff. Paris 1721. T. I. Append. p. 69. seqq. Cf. Tillemont. T. VII. Not. 7. in S. Julium P. (p. 707).

†) S. Athanas. Apolog. ad Constant. n. 4. Histor. Arian. ad Monach. n. 18. Cf. Montf. Vita S. Athanas. ad a. 349. n. 5.

conventu et communione semper abstinuit, sed ad collectas Eustathianorum frequens ventitabat *). Syriam peragrans ubique, ac praesertim Jerosolymis, summis honoribus exceptus et cum pace dimissus est **). Incredibilis autem fuit laetitia, qua demum in urbe Alexandrina a fideli plebe, quae tot illius causa per octo fere annos pertulerat calamitates, exceptus est (a. 349.), ita ut multae etiam virgines perpetuam voverent continentiam, juvenesque vitam monasticam amplecterentur. Abhinc summa iterum solicitudine S. Praesul ecclesiae suae curam gessit ***).

Ursacius autem et Valens, cum cernerent tantam in Athanasii rebus mutationem, sua se damnante conscientia Mediolanum sunt profecti, ubi proscripta atque condemnata Ariana haeresi conficta esse declarabant crimina a se pridem Athanasio objecta; miseruntque ipsi Athanasio conciliandae gratiae causa literas, tametsi nullas ab eo acceperant; Romam quoque adierunt veniam a Julio P. et communionis societatem enixe precati: et revera Pontifex eos admisit ad Ecclesiasticam communionem †). Haud multo post tempore (a. 350) Constans Imperator, Athanasii patronus, in Gallia interfectus est; et tyranni quidam, ut Magnentius aliique, in variis Occidentis partibus imperium usurpare conati sunt. Has inter turbas, quae per aliquot annos durabant, Athanasius Constantio, ad quem solum post fratris obitum summa imperii reciderat, fideliter adhaesit ††). Morte Constantis evulgata Ariani rumores denuo spargere coeperunt, et crimina to-

*) S. Athanas. Histor. Arian. ad Monach. n. 22—23. Apolog. c. Arian. n. 54—56. Apolog. ad Constant. n. 5. Socrat. lib. 2. c. 23. Sozom. lib. 3. c. 20. Theodoret. Histor. Eccles. lib. 2. c. 12.

**) S. Athanas. Apolog. c. Arian. n. 51. et 57. Histor. Arian. ad Monach. n. 25. Socrat. lib. 2. c. 24. Sozom. lib. 3. c. 21—22.

***) S. Athanas. Histor. Arian. ad Monach. n. 25. et 27. Socrat. lib. 2. c. 24. et 26. Sozom. lib. 3. c. 21. lib. 4. c. 1.

†) S. Athanas. Apolog. c. Arian. n. 58. cf. n. 1. et 2. Histor. Arian. ad Monach. n. 26. et 44. Apolog. ad Constant. n. 1. S. Hilar. ex Opere histor. Fragment. II. n. 19—20. Socrat. lib. 2. c. 24. Sozom. lib. 3. c. 23 — 24. Cf. Pagi Crit. ad a. 347. n. 10—13.

††) Socrat. lib. 2. c. 25. et 26. (cf. Not. Valesii). Sozom. lib. 4. c. 1. S. Athanas. Apolog. ad Constant. n. 6. 9. et 10.

ties confutata, Arsenii scilicet necem fractumque calicem iterum objecerunt, ut versa rerum conditione liberi metu Athanasium aliosque infestos sibi Praesules insidiis circumvenirent. Quibus perspectis Athanasius prolixam edidit *Apologiam contra Arianos*, in qua ex ipsis rerum actis et monumentis falsa sibi comprobat et multoties jam repulsa objici crimina, malumque inimicorum animum patefacit. Hinc a Constantio benignas accepit literas, quibus ille Athanasium fidere jubebat, nec adversariorum machinamentis perterreri, sed populum edocere veram pietatem ac religionem, velle se ac peroptare, ut in sede Alexandrina imperturbatus semper consistat *). Aliquot abhinc annis Athanasius in pace Alexandriae versabatur, verae fidei tuendae augendaeque et pietati fovendae plurimum intentus; scriptis quoque editis haereticos ad errores detestandos sanamque doctrinam agnoscendam et amplectendam inducere sategit.

§. 109.

Persecutio gravissima ab Arianis mota et tertium Athanasii exilium (*a.* 350—58.).

Tanta porro in fide Catholica defendenda erat Athanasii constantia et alacritas, tanta omnium ubique Episcoporum fidei Catholicae vere et ex animo addictorum in ipsum fiducia, ut salvo Athanasio, qui strenuus erat Filii Dei defensor **), res suas minime posse consistere satis cognoscerent Ariani, adeoque implacabili cum odio persequi non desisterent. Quapropter mutato consilio hanc fidei Catholicae fortissimam arcem ita debellare constituerunt, ut omnibus antea munitionibus destructis ipsam denique arcem demolirentur. Hunc in finem et Ursacio Valentique Episcopis, ut ad suas iterum partes reverterentur, persuaserunt, et Constantii animum, qui devicto Magnentio (a. 353.) victoria elatus atque superbia tumens eo insaniae progressus fuerat, ut *aeternum* se Dominumque totius orbis appellari juberet, novis in Athanasium calumniis occuparunt et exacerbarunt ***). Has au-

*) S. Athanas. Apolog. ad Constant. n. 22 — 23. Histor. Arian. ad Monach. n. 24.

**) S. Gregor. Nazianz. Orat. 21. n. 14. et n. 7.

***) S. Athanas. Histor. Arian. ad Monach. n. 29 30. De Synod. n. 3. Ammian. Marcellin. lib. 15. c. 1.

tem ad Imperatorem criminationes detulerunt, quod Athanasius crebris itionibus atque colloquiis Constantem Augustum in Constantium exasperare, odiaque et inimicitias inter fratres movere conatus esset; deinde quod rebelli Magnentio gratiae ejus ineundae causa literas misisset; insuper quod in magna quadam ecclesia Alexandrina, aedificio nondum completo, necdum celebrata ejusdem templi dedicatione, sacros conventus egisset; demum quod jussus a Constantio in Italiam ipsius adeundi causa proficisci non obtemperasset. Abhinc Ariani, Imperatoris praesidio freti, Synodos coëgerunt frequentes, in quibus unice studebant, ut omnes ubique Episcopi vel moti blanditiis, vel minis territi Athanasii communionem desererent ejusque depositionem ratam haberent; qui resistere audebant, in exilium relegati sunt *). Tanta autem erat Athanasii penes omnes auctoritas, ut, qui Athanasii communionem desererent, ipsam pene fidem Catholicam deseruisse haud immerito viderentur. Itaque primum in Synodo Arelatensi (a. 353 vel 354.) ipse etiam Pontificis Romani legatus, Vincentius Capuanus Episcopus, violentiae Arianorum cessit et Athanasii damnationi subscripsit; quem reliqui postea Episcopi ibidem congregati secuti sunt. Paulinum vero, Episcopum Trevirensem, cum causam Athanasii invicte defenderet, ut ecclesia indignum et nefarium in exilium deportari curarunt **), ubi elapsis aliquot annis Confessor obiit.

Eadem paulo post scena Mediolani acta fuit. In conventu enim Episcoporum illic habito a. 355. omnia per vim ad nutum Imperatoris gesta sunt. Cum enim Orientales iterum Athanasium condemnari vellent, ut per confirmationem sententiae contra Athanasium prolatae fides subverteretur, plerique Occidentalium Episcoporum partim metu, partim fraude et ignoratione rerum inducti consensum praebuerunt. Cumque imperterrito animo et fiducia in Deum pleni impiis hisce ausibus resisterent Luci-

---

*) Sulpic. Sever. Historia sacra lib. 2. n. 39.

**) S. Athanas. Histor. Arian. ad Monach. n. 31. Apolog. ad Constant. n. 27. S. Hilarius ex Opere histor. Fragment. I. n. 6. V. n. 5. et VI. n. 3. item Liberii P. epist. 3. n. 1. (P. Constantii Epist. Roman. Pontiff. ed. Schoenemann p. 266.) S. Hilarius lib. I. ad Constant. n. 8. et contra Constant. n. 2. et 11. Sulpic. Sever. Histor. sacra lib. 2. n. 39. De tempore, quo Arelate commoratus est Constantius Imperator, vid. Ammian. Marcellin. lib. 14. c. 5. et 10.

fer Calaritanus, S. Eusebius Vercellensis et S. Dionysius Mediolanensis Episcopus, hi et alii perpauci pulsi sunt in exilium *). In locum Dionysii suffectus est Auxentius, Arianorum deterrimus, a Gregorio quondam Alexandrino presbyter ordinatus, qui Arianae rei augendae atque promovendae strenue operam dedit **). Nec solum Mediolani ac per Italiam Ariana lues grassabatur, sed per totum Romanum imperium saeva persecutio furebat; minae, mulctae, exilia et quodvis aerumnarum genus infligebantur iis, qui nollent Athanasii damnationi subscribere atque cum Arianis communionem inire Ecclesiasticam ***). Eodem adhuc anno Liberius Pontifex Romanus, cum ejus constantia insignem in modum enituisset, a Constantio Beroeam in Thracia relegatus est, Felice quodam in ejus locum intruso †). Denique magnus ille Hosius, Episcopus Cordubensis confessionis gloria conspicuus, venerabilis senex, cum literis ad Constantium datis eum libere monuisset, ne contra jus et fas sese rebus ecclesiasticis immisceret, ad aulam evocatus primum integro anno Sirmii detinetur, tum et ipse relegatur in exilium ††). Postquam igitur Constantius minis, exilio malisque artibus Episcopos pene omnes aut profligasset, aut ad simulationem compulisset, ultimum aggressus est Athanasium; quem, cum injussus ecclesiam suam deserere abnueret, neque etiam malae artes quidquam proficerent, violenta invasione e sede sua deturbavit et Alexandria ejecit (a. 356.). Hac occasione cum necem illi inferre molirentur adversarii, non absque singulari Numinis providentia incolumis evasit. Quibus auditis Im-

---

*) S. Athanas. Histor. Arian. ad Monach. n. 33 — 34. n. 41. et 76. S. Hilar. ad Constant. lib. I. n. 8. cf. ex Opere histor. Fragm. VI. n. 2. Sulpic. Sever. l. c. Socrat. lib. 2. c. 36. Sozom. lib. 4. c. 9. Hujus conventus gesta, documentis quibusdam illustrata, vide apud Baron. ad a. 355. n. 2. seqq.

**) S. Athanas. Histor. Arian. ad Monach. n. 75. S. Hilar. contra Auxent. n. 8.

***) S. Athanas. Histor. Arian. ad Monach. n. 31—32.

†) S. Athanas. Histor. Arian. ad Monach. n. 35 — 40. et n. 75. S. Hilar. lib. contra Constant. n. 11. Theodoret. Histor. Eccles. lib. 2. c. 15—17., quo in loco maxime ab omnibus legi meretur praeclarum documentum constantiae Liberii Papae cap. 16. Sozom. lib. 4. c. 11. Ammian. Marcellin. lib. 15. c. 7.

††) S. Athanas. Histor. Arian. ad Monach. n. 42 — 45., ubi etiam n. 44. praeclara illa *Hosii epistola ad Constantium* exhibetur.

perator factum istud probavit, aliaque graviora adjecit, unde Ariani cum Ethnicis dirissima quaevis in Catholicos eorumque ecclesias patrare ausi sunt *). Athanasius vero in remotiora Aegypti loca concessit **); nec unquam tamen ab eo, licet absente, debitum ecclesiae suae officium requisitum est.

Accepto namque rerum post discessum suum gestarum nuntio consolatoriam plebi Catholicae Alexandrinae epistolam misit; et praeterea frequenter, dum abhinc per aliquot iterum annos inimicorum furorem declinans in desertis Aegypti et Thebaidos subinde mutans locum inter monachos versaretur, *Epistolas Festales* (ἑορταςικαι) ad gregem suum misit, ut in coetu Catholicorum legerentur, sicque ipse et absens doctoris munere fungeretur ***). His peractis Ariani in unum congregati novam fidei formulam condiderunt ad Episcopos Aegypti transmittendam ab iisque subscribendam, denuntiantes exilium omnibus, qui nollent suffragium dare. Quo comperto Athanasius *epistolam* misit *encyclicam ad universos Aegypti et Lybiae Episcopos*, qua eos omni solicitudine monet, ut ab insidiis Episcoporum Orientalium caveant, neque formulae fidei recens concinnatae subscribant; quem in finem Episcopos Orientales sub novis fidei formulis et nudis S. Scripturae verbis impietatem Arianam fovere ostendit, eorum dolos retegit, eorum inconstantiam et pravam agendi rationem exagitat, genuinam Arii doctrinam dilucide proponit atque refellit, ejusque fallaciam et miserum vitae exitum describit, demum ardore vere Apostolico episcopos suos ad invictam animi fortitudinem hortatur et ad quidvis potius constanter tolerandum, quam ut a

---

*) S. Athanas. Histor. Arian. ad Monach. n. 47 — 65. et n. 81. Apolog. ad Constant. n. 22 — 25. Apolog. de fuga sua n. 24. S. Gregor. Naz. Orat. 21. n. 19—20. Sozom. lib. 4. c. 9—10. Theodoret. Histor. Eccles. lib. 2 c. 13. et 14.

**) S. Gregor. Nazianz. Orat. 21. n. 19—21.

***) Extat adhuc, verum nonnisi latine, S. Athanasii Fragmentum *epistolae filiis suis* (i. e. plebi Alexandrinae Catholicae) missae, qua eos in tanta calamitate consolatur, Opp. T. I. p. 772. Cf. Theodoret. Histor. Eccles. lib. 2. c. 14. — Ex *epistolis* autem *Festalibus*, quarum numerus ad 45 saltem ascendit, editio Maurina Opp. S. Athanasii optima et novissima pauca duntaxat fragmenta protulit (vid. infra §. 116). Nostris demum diebus vir doctus in Anglia, G. Cureton, ex Codd. Mss. Syr. monasterii Nitriensis easdem in lucem protraxit.

Nicaena fide et veritate propugnanda desistant *). Tum vero etiam ab Episcopis Arianis *Georgius* quidam Cappadox Alexandriae Episcopus ordinatus sedem invasit Alexandrinam, et innumera per Aegyptum facinora, prioribus atrociora, perpetravit, adeo ut multi aut crudeliter occisi, aut in magnam Oasin deportati fuerint. Eo ipso tempore Constantius mandavit, ut omnes Episcopi catholici Aegypti et Lybiae sedibus pellerentur ecclesiaeque traderentur Arianis; quod et factum est **). Interea tamen Clerus plebsque catholica tot aerumnis et calamitatibus afflicti de constantia ac de verae fidei studio nihil intermiserunt ***). Haud multo post (a. 357.) Hosius, centenario major senioque jam fractus, vi et dolo compulsus est, ut cum Ursacio et Valente iniret communionis societatem, et novae fidei formulae, Sirmii tunc ab Arianis editae, subscriberet; nec tamen unquam adduci potuit, ut in Athanasii depositionem consentiret †). Eodem fere tempore extortus est ab Arianis Liberii lapsus, qui extremis calamitatibus fractus accedente persuasione Fortunatiani, Aquilejensis Episcopi, ad ineundam cum Episcopis, Arii doctrinae faventibus, societatem et denegandam Athanasio communionem animum induxit ††).

---

*) Vid. S. Athanasii *Epistola ad Episcopos Aegypti et Lybiae* Opp. T. I. p. 213—33.

**) S. Athanas. Epist. ad Aegypt. n. 7. Histor. Arian. ad Monach. n. 70 — 73. 75. 77. et 78. Apolog. ad Constant. n. 27 —33. Apolog. de fuga sua n. 6—7. S. Gregor Nazianz. Orat. 21. n. 16 — 17. et 21. S. Gregor Nyssen. lib. I. contra Eunom. (Opp. T. II. p. 294.) Rufin. Histor. Eccles. lib. 10. c. 23. Sozom. lib. 4. c. 10. Ammian. Marcellin. lib. 22. c. 11.

***) S. Athanas. Histor. Arian. ad Monach. n. 41 et 79.

†) S. Athanas. Histor. Arian. ad Monach. n. 45. Apolog. c. Arian. n. 89. Apolog. de fuga sua n. 5. S. Hilarius de Synodis n. 10—11. et n. 87. Sulpic. Sever. lib. 2. n. 40. Sozom. lib. 4. c. 6. et 12.

††) S. Athanas. Histor. Arian. ad Monach. n. 41. Apolog. c. Arian. n. 89. S. Hilarius ex Opere histor. Fragment. VI. n. 4—11., ubi aliquot Liberii epistolae hanc causam spectantes exhibentur. Vid. praesertim P. Coustant Nota *n.* ad S. Hilarium l. c. n. 6. S. Hieronym. de Scriptor. eccles. c. 97. et Chronicon ad a. Chr. 352. Rufin. lib. 10. c. 27. Sozom. lib. 4. c. 15. Theodoret. Histor. Eccles. lib. 2. c. 17. Philostorg. lib. 4. n. 3. — De Liberii lapsu haud levis est inter Eruditos disceptatio; qua de re vid. C. Baron. Annal. ad a. 357. n. 39. seqq. C. Bellarmin. de Romano Pontif. lib. 4. c. 9. J. B. Palma Praelect. Histor. Eccles. (Romae 1838). Tom. I.

Athanasius, cum Constantii Imperatoris animum nondum satis perspectum haberet, ratus imprudente illo tanta admitti facinora, orationem in ejus conspectu ad propulsanda crimina habendam adornavit. In ista *Apologia*, postquam ex rebus gestis Ursacii et Valentis, nec non ex tota procedendi ratione Arianorum nullam eis fidem habendam declaravit, quatuor contra se oblatas criminationes praeclare confutavit *). Cum ejus recitandae gratia jam iter ad Constantium ingressus esset, demum comperit, quanto in discrimine versaretur, nec aequum judicium exspectandum esse intellexit; cumque omnes aditus arduos, seu potius interclusos videret, in solitudinem reversus, huic ad Constantium Apologiae, quae abhinc gesta esse comperit, adjecit, ubi et legitimam sibi adfuisse fugae causam nec se officio suo defuisse commonstrat **). — Episcopi autem Orientales Arianis partibus addicti, cum aegre ferrent, Athanasium, quem de medio sublatum peroptabant, fuga sese proripuisse necemque effugisse, convicia multa spargere in fugam ipsius, animumque in periculis pro populo suo subeundis ignavum ei exprobrare coeperunt, quod scilicet formidine mortis perculsus fugae se dedisset. Quorum ille maledicta ut propulsaret, elegantem edidit *apologiam de fuga sua*, in qua asserit et ex S. Scriptura solide probat, licere et oportere quandoque capiti et saluti suae fuga consulere, suamque ipsius fugam Deo opitulante factam describit ***). Eodem tempore Athanasius a monachis, quos inter tunc degebat, identidem rogatus, ut historiam rerum ab Arianis gestarum sibi Ecclesiaeque transmitteret una cum Arianorum dogmatum confutatione, eorum ille votis obsecutus Arianismi ad illud usque tempus (a. 357.) historiam fideliter scripto mandavit †). Alia quoque plura id temporis conscripsit, tum ad fidem Catholicam defendendam, tum ad monachos instruendos, qua ratione

---

P. II. c. 11. et 12. (p. 94 — 117.), ubi varii auctores eadem de causa tractantes memorantur.

*) Criminationes istas vide supra initio hujus paragraphi. Haec *Apologia ad Imperatorem Constantium* extat in Opp. S. Athanasii T. I. p. 234—53.

**) S. Athanas. Apolog. ad Constant. n. 27—35.

***) S. Athanasii *Apologia de Fuga sua* extat in ejus Opp. T. I. p. 253—66.

†) S. Athanasii *Historia Arianorum ad Monachos* cum praefixa S. Athanasii epistola ad eosdem, quae Praefationis locum obtinet, extat in ejus Opp. T. I. p. 271—312.

erga Arianos et Arianorum fautores se gererent, tum ad erigendos cleri plebisque Alexandrinae animos *).

§. 110.

Concilium Ariminense et Seleuciense. Constantii obitus. Athanasii reditus (*a.* 359—61.).

Ariani tunc, ubi omnia ex sententia et arbitratu suo profligatis iis, qui Catholicam fidem tuerentur, procedere videbantur, obortis jam multis factionibus mutuis exarsere dissidiis. Alii veri ac puri Ariani erant duce Aëtio, administris vero Eudoxio, qui Antiochenam hoc circiter tempus invasit sedem, ejusque discipulo Eunomio, qui haud ita multo post huic sectae nomen indidit; hi porro statuebant, Filium creatum esse et ortum ex nihilo, Patrique dissimilem (ἀνόμοιος), unde etiam *Anomoei* dicti sunt **). — Pars longe major *Semiariani* erant, quorum alii Filium quidem Patri similem dicebant, sed per gratiam tantum, repudiata omni naturae similitudine, alii vero, antesignano Basilio, Ancyrae Episcopo, Filium affirmabant in omnibus, etiam quoad substantiam, Patri esse similem (ὁμοιούσιος), qui verbo magis quam re a Catholicis dissidebant, in eo solum a recto tramite declinantes, quod *consubstantialis* vocem non admitterent. Praetermissio autem hujus vocis (ὁμοούσιος) toleranda non erat, es quod vox isthaec a Nicaena Synodo tanquam Catholicae fidei propugnaculum decreta esset omnemque Arianorum errorem funditus everteret atque tutissime excluderet; ac propterea Ecclesiae Patres eorum factum improbarunt, qui vocem illam non adhibebant, quin ob id solum eorundem fidem veluti haereticam traducerent. Et haec posterior factio tunc maxime apud Imperatorem gratia et auctoritate praevaluit eumque permovit, ut Aëtius, Eudoxius et alii permulti ejusdem sectae homines pellerentur in exi-

*) Huc pertinet S. Athanasii *Epistola ad Monachos*, quae latine tantum habetur Opp. T. I. P. II. p. 771—72, graece postmodum reperta extat T. III. p. 17. Cf. Theodoret. Histor. Eccles. lib. 2. c. 14.

**) S. Gregor. Nyss. contra Eunom. lib. I. (Opp. T. II. p. 291—96.) S. Basil. adv. Eunom. lib. I. n. 1. Socrat. lib. 2. c. 35. et 37. Sozom. lib. 4. c. 12. Theodoret. Histor. Eccles. lib. 2. c. 24. 25 27—29. Cf. C. Baron. Annal ad a. 356. n. 118—123. et ad a. 360. n. 32—43. n. 52.

lium *). Eodem tempore Macedonius, Episcopus Constantinopolitanus, inter Arianorum principes hucusque computatus, novam de Spiritu S. sententiam induxit aperte docens, eum esse creaturam et unum ex administris spiritibus, licet aliis longe praestantiorem **). Qua rerum conditione cum Episcopi Catholici vel ejecti vel subacti essent, eo demum ventum est, ut fides ex mente Orientalium definiretur. Hinc a. 359. dum Constantius Sirmii ageret, a multis Episcopis partim Semiarianis, partim Arianis ipso praesente nova fidei formula anceps concinnáta fuit, quae Catholicum non minus, quam Arianum vel Semiarianum sensum admittebat, nomen vero *substantiae* et *consubstantialis* diserte proscribendum statuebat ***). His praemissis bina ab Imperatore Synodus indicta est, Occidentalium una Arimini in Italia, altera Orientalium Episcoporum Seleuciae in Isauria habenda †). In utroque Concilio, jubente Constantio Imperatore, de ineunda concordia agi, et ratio constitui debebat, qua controversiae Arianorum causa excitatae finem haberent ††). Ariminum itaque cum convenissent Episcopi circiter quadringenti, Ariani, qui octoginta numero accesserant, ancipitem eam Sirmiensem formulam totius Synodi calculis et suffragiis consignandam obtulerunt. At Episcopi, cum prius Nicaenam fidei professionem confirmassent, rejecta formula Sirmiensi, Ursacium potius ac Valentem, Auxentium aliosque damnarunt ut haereticos. Sed Imperator Constantius, ab Ursacio et Valente praeventus, tam legatos Synodi ad se missos, quam Episcopos Arimini con-

---

*) Sozom. lib. 4. c. 13—15. S. Epiphan. haeres. 73. n. 23. S. Athanas. de Synodis n. 8. et 41. S. Hilarius in libro de Synodis seu de fide Orientalium passim, ex gr. n. 76 77. Theodoret. Histor. Eccles. lib. 2. c. 25. Cf. Baron. Annal. ad a. 358. n. 15, seq.

) De hoc Macedonio ejusque haeresi Veterum testimonia videsis supra §. 102. p. 335. Not. *)

***) S. Athanas. de Synodis n. 8. et 29. S. Hilarius ex Opere histor. Fragment. XV. n. 3. S. Epiphan. haeres. 73. n. 22. cf. n. 25 — 26. Sozom. lib. 4. c. 16. Socrat. lib. 2. c. 37. Tertia est haec Synodus Sirmiensis; prima quippe habita fuerat a. 351., in qua Photinus ab Arianis damnatus est, altera vero a. 357., in qua fidei formula edita fuerat Ariana, ab Hosio tunc subscriptione firmata.

†) Socrat. lib. 2. c. 37. Sozom. lib. 4. c. 16.

††) Sulpic. Severi Historia sacra lib. 2. n. 41.

gregatos partim dolosa persuasione, partim inflictis calamitatibus eo demum adegit, ut rescissis, quae jure ante decreverant, formulae etiam Sirmiensi, non sine magna proborum offensione, subscriberent, vocesque *substantiae* et *consubstantialis* reprobarent, tum quod vox utraque in S. Scripturis non inveniretur, tum quod multos simpliciores novitate sua scandalizaret continuisque litibus fomitem praeberet *). Liberius tamen Pontifex Romanus ad priorem constantiam reversus tantum abfuit, ut consentiret, ut acta totius Concilii rescinderet **).

Dum haec in Occidente geruntur, Orientales Episcopi circiter 160 Seleuciam convenerunt. Synodus haec, in qua Episcopi plus quam centum Filii cum Patre similitudinem quoad substantiam, viginti circiter dissimilitudinem asserebant, reliqui catholice sentiebant, mox duas in partes scissa est. Pars longe minor, quorum plerique aut rei, aut suspecti, aut sceleribus insigniti erant, adhaerebant Acacio Caesareensi; et hi quidem, Nicaenam Synodum aperte criminati, ejus decreta abroganda atque de integro fidei formulam cudendam esse contenderunt. Ceteri autem, impiis hominibus summopere obnisi, unam solummodo, ceteris integris, *consubstantialis* vocem praecidi optarunt ex Nicaenis decretis, eo scilicet obtentu, quod obscuritatis causa suspecta quam plurimis et formidolosa videretur. Ariani denique, ex partibus Acacii stantes, damnati et partim abdicati, partim communione sunt exclusi ***). Legati autem ab hoc Concilio Constantinopolim missi simul cum Acacianis ab Imperatore Constantio compulsi sunt, ut et ipsi formulae Sirmiensi, cui approbandae animum adjecerat Imperator, et in qua Catholici, Ariani et Semiariani fidem suam reperire poterant,

---

*) S. Athanas. de Synodis n. 1—11. S. Hilarii Fragm. VII. VIII. et IX. S. Hieronym. Dialog. adv. Luciferian. n. 17—18. Sulpic. Severi Historia sacra lib. 2. n. 41. Socrat. lib. 2. c. 37. Sozom. lib. 4. c. 17—19. Theodoret. Histor. Eccles. lib. 2. c. 18—21. Cf. de Synodo Arimin. J. B. Palma Praelect. Histor. Eccles. T. I. P. II. c. 13.

**) S. Damasi P. Epist. ad Episc. Illyrici (Epist. III. n. 1. ex recens. P. Coustantii ed. Schoenemann p. 327.) ex Theodoret. lib. 2. c. 22. S. Siricii P. Epist. ad Himerium Tarracon. (Epist. I. n. 2. ed. Schoenemann p. 408).

***) S. Athanas. de Synodis n. 12. et 29. S. Hilarius lib. contra Constant. n. 12—15. item ex Opere histor. Fragment. X. S. Gregor. Nazianz. Orat. 21. n. 22. Socrat. lib. 2. c. 39—40. Sozom. lib. 4. c. 22. Theodoret. Histor. Eccles. lib. 2. c. 26.

subscriberent *). Hoc fere tempore, antequam tamen legatorum et Patrum Ariminensium lapsum edidicisset Athanasius, quo amicos suos de rebus nuperrime gestis certiores redderet, conscripsit *Epistolam de Synodis* **) Arimini in Italia et Seleuciae in Isauria celebratis. Mox vero Semiariani Constantinopolim profecti, celebrata rursus ea in urbe Synodo (a. 360.) Aëtium cum asseclis anathemate percusserunt; et de more, qua erant animi volubilitate mentisque incertitudine, novam fidei formulam promulgarunt, qua similem quidem Patri Filium declarabant, sed voces *οὐσία* et *ὑπόστασις* repudiabant ***).

Anno sequenti (a. 361.) cum Eudoxius, Episcopus Antiochenus, sedem Constantinopolitanam occupasset, Meletius, Sebastenus Episcopus, vir pietate et eruditione insignis, ab Arianis, qui non sat explorato ipsius animo inter suos eum connumerabant, in locum illius subrogatus est. Cum tamen ille statim Filium esse Patri consubstantialem praedicaret propugnaretque, mox deturbatum ex Episcopatu in exilium ablegari curarunt Ariani, postquam vix triginta sederat dies, in ejusque locum Euzojum, qui olim unacum Ario depositus fuerat in Concilio Nicaeno, copotarunt, Arianae haereseos vindicem acerrimum. Simul hac occasione congregati Antiochiae Ariani novam rursus fidei formulam ediderunt, quae ceteras impietate longe superabat, Filium quippe in omnibus Patri dissimilem praedicans †). Hinc tres in partes distracta est civitas Antiochena. Prima, numero potior, Arianorum erat, Euzojo Episcopo; altera Meletianorum, qui sanam et orthodoxam fidem professi et Meletium, quamvis ejectum, tanquam legitimum Antiochiae Episcopum agnoscentes seorsim collectas agebant; tertia Eustathianorum, qui a S. Eustathio, Antiochiae olim Episcopo (de quo vid. infra §. 118.), nominati Meletii communionem spreverant,

---

*) S. Gregor. Nazianz. Orat. 21. n. 23—24. Sozom. lib. 4. c. 23. cf. Theodoret. Histor. Eccles. lib. 2. c. 27. initio.

**) S. Athanasii *Epistola de Synodis* extat in ejus Opp. T. I. P. II. p. 572 — 614., forma tamen postea nonnihil immutata et aucta.

***) S. Athanas. de Synodis n. 30. cf. n. 32. Socrat. lib. 2. c. 41. Sozom. lib. 4. c. 24. Theodoret. Histor. Eccles. lib. 2. c. 21.

†) S. Athanas. de Synodis n. 31. S. Epiphan. haeres. 73. n. 28 —35. S. Hieronymi Chronicon ad a. 24. Constantii Imp. Socrat. lib. 2. c. 44—45. Sozom. lib. 4. c. 28—29. Theodoret. Histor. Eccles. lib. 2. c. 31.

quod ab Arianis intrusus esset, et a reliquis omnibus segregati Paulini presbyteri conventibus interesse solebant.

Constantius autem, cum in haeresi confirmanda ad finem usque perseverasset, morbo correptus in Cilicia instante obitu ab Euzojo Ariano baptizatus diem obiit extremum sub finem hujus anni (361) *). Defuncto Constantio Julianus, ultimus ex Constantini Magni stirpe, imperium integrum adeptus a Christiana fide aperte descivit, unde *Apostatae* cognomen tulit. Is, Christianis licet admodum infensus, quia philosophiae humanitatisque famam affectabat, omnes Episcopos a Constantio in exilium pulsos partim odio Constantii, partim subdolo consilio augendi inter Christianos dissidia in sedes proprias redire permisit **). Nec multo post Constantii mortem Georgius, Alexandriae Episcopus intrusus, omnibus dudum invisus, a concitata Gentilium turba misera morte affectus est ***). Tum denique Athanasius Alexandriam reversus ingenti plebis Catholicae gaudio exceptus est †).

§. 111.

Extremae Athanasii pro Ecclesia curae. Ejus obitus (a. 362—73).

Haud multo post reditum (a. 362.) Athanasius Synodum Alexandriae celebravit, ad quam ex Aegypto plurimi convenere Episcopi, ferme omnes ab Arianis antea pulsi variisque calamitatibus afflicti; adfuit quoque Eu-

*) S. Athanas. de Synodis n. 31. S. Gregor. Nazianz. Orat. 21. n. 26. S. Hieronymi Chronicon ad a. 24. Constantii Imp. Socrat. lib. 2. c. 47. Theodoret. Histor. Eccles. lib. 3. c. 1. Ammian. Marcellin. lib. 21. c. 13—15.

**) S. Hieronym. Dialog. adv. Lucifer. n. 19. Socrat. lib. 3. c. 1. Sozom. lib. 5. c. 3. et 5. Theodoret. Histor. Eccles. lib. 3. c. 4. Ammian. Marcellin. lib. 22. c. 5.

***) S. Gregor. Nazianz. Orat. 21. n. 26. S. Epiphan. haeres. 76. n. 1. Ammian. Marcellin. lib. 22. c. 11. Socrat. lib. 3. c. 2—3. Sozom. lib. 4. c. 30. lib. 5. c. 7.

†) S. Gregor. Nazianz. Orat. 21. n. 27 — 29. (Quae tamen hic referuntur, ex parte saltem ad priorem S. Athanasii reditum a. 349. pertinent). Socrat. lib. 3. c. 4. Sozom. lib. 5. c. 6 — 7.

sebius Vercellensis, qui cum Lucifero Calaritano in Thebaide exsul promulgato Juliani edicto Alexandriam rogante Athanasio concessit; rogatus item Lucifer maluit Antiochiam ad ejus ecclesiae, factionum partibus laborantis, negotia componenda iter habere, misit vero ad Synodum duos legatos; a Paulino quoque Antiocheno legati venere; demum interfuerunt monachi quidam ab Apollinario, Laodiceno Episcopo, missi *). Ibi actum est de rebus fidei, de recipiendis iis, qui tempore vexationis in haeresin essent prolapsi, atque de rebus Antiochenae ecclesiae componendis. Itaque re mature expensa Episcopis congregatis placuit, ut lapsis, siquidem erroris aut impietatis cujuspiam artifices auctoresque fuissent, venia quidem rogantibus concederetur, sed ab officiis deturbati inter laicos computarentur; sin decepti et vim passi eo prolapsi essent, ut cum haereticis communionem et societatem simularent, et veniam et locum pristinum in clero esse concedendum. Ea tamen lege utrosque admittendos censuerunt, ut Arianam haeresin damnarent, Nicaenam fidem amplecterentur, damnarent item eos, qui dicerent, Spiritum S. esse creaturam, nec non ceteras haereses, Sabellii videlicet, Pauli Samosateni, Manichaeorum, ac nominatim Euzoji et Eudoxii **). Tum Nicaeni Concilii decreta confirmarunt, ac Spiritum S. Patri et Filio consubstantialem professi Trinitatem agnoverunt; denique hominem, quem Deus Verbum assumsit, non solum corpore, sed etiam anima perfectum credi debere statuerunt ***). Cum porro Orthodoxi Antiochiae de usurpandis vocibus οὐσία et ὑπόστασις acriter inter se disceptarent, et sectatores Meletii tres ὑποστάσεις dicerent in Trinitate, illi vero, qui Paulino adhaerebant, unam ὑπόστασιν profiterentur, re sedulo examinata et accurate explanata decreverunt, tutius esse, uti vocabulis Synodi Nicaenae, quam illis trium hypostaseon et unius substantiae †). Demum ad res ecclesiae Antiochenae compo-

*) S. Athanas. Tom. ad Antiochen. n. 9. Rufin. Histor. Eccles. lib. 10. c. 27—28. Sozom. lib. 5. c. 12. Socrat. lib. 3. c. 5—6. Theodoret. Histor. Eccles. lib. 3. c. 4.

**) S. Athanas. Epist. ad Rufinianum (T. I. P. II. p. 768—69.) Tom. ad Antiochen. n. 3. S. Hieronym. Dialog. adv. Lucifer. n. 20. Rufin. Histor. Eccles. lib. 10. c. 28.

***) S. Athanas. Tom. ad Antiochen. n. 5. 6. et 7. Socrat. lib. 3. c. 7. Sozom. lib. 5. c. 12.

†) S. Athanas. Tom. ad Antiochen. n. 5—6. cf. n. 4. S. Gre-

nendas duos ex Episcopis, qui Alexandrinae Synodo intererant, Eusebium Vercellensem et Asterium cum Tomo seu synodali epistola legarunt Antiochiam, qui pacem inter dissidentes conciliarent. Hisce literis Alexandrini Patres conciliandae pacis auctores erant; rogabant, ut liberum facilemque aditum praeberent iis, qui secum conjungi ac communicare cuperent, dum Arianam damnarent impietatem, praesertim vero Meletianis *). Ea tamen res parum feliciter cessit, quia Lucifer festinatione praepostera Paulinum Antiochenum Eustathianis rogantibus ordinarat Episcopum sicque schismatis malum valde auxerat **). — Haec eadem saluberrima decreta Athanasius post aliquot annos etiam Rufiniano cuidam et S. Basilio Magno, de recipiendis haereticis consultus, indicavit ***). Paulo post Julianus Imperator edoctus, Athanasii opera Gentilium multos, in his etiam nobiles matronas, Christo nomen dedisse, eum non ex urbe solum Alexandrina, sed ex universa Aegypto pelli jussit. Tunc Athanasius ecclesia amicis, quibuscum arctiore caritatis vinculo junctus erat, commendata Juliani furorem declinans in desertum se recepit, ubi incertis sedibus apud monachos diversabatur †).

Juliano, qui in bello Persico occubuit (a. 363.), successit Jovianus, mira vir pietate animique lenitate, qui exulum Episcoporum revocatione imperium auspicatus, literis privatim ad Athanasium datis hujus tanti viri sum-

---

gor. Naz. Orat. 21. n. 35. Rufin. Histor. Eccles. lib. 10. c. 29. cf. Socrat. lib. 3. c. 7. et S. Hieronymi epist. 15. 16. et 17. Quaestio haec de usu vocum οὐσία et ὑπόστασις maxime elucidatur ex S. Gregorio Nazianz. Orat. 42. n. 16. et S. Basil. M. ep. 214. n. 3—4. atque ep. 38. item ex Collatione Constantinopol. a. 532. (Mansi T. VIII. col. 822.) Cf. D. Petav. Dogm. Theolog. de Trinitate lib. 4. c. 1. et 4.

*) S. Athanasii *Tomus ad Antiochenos* seu Epistola Synodica extat in ejusdem Opp. T. I. P. II. p. 615—20.

**) Rufini Histor. Eccles. lib. 10. c. 27. et 30. Socrat. lib. 3. c. 6. et 9. Sozom. lib. 5. c. 12—13. Theodoret. Histor. Eccles. lib. 3. c. 5.

***) Extat S. Athanasii *Epistola ad Rufinianum* Opp. T. I. P. II. p. 768—69. Cf. S. Basilii ep. 204. n. 6.

†) Juliani Imp. epist. 28. 15. et 6. S. Athanasii Narratio de fuga sua, excerpta ex Appendice ad Acta SS. Maji T. III. p. 71. (etiam in Opp. S. Athanasii T. I. P. II. p. 694—95.) Sozom. lib. 5. c. 15. Socrat. lib. 3. c. 13—14. Theodoret. Histor. Eccles. lib. 3. c. 9.

mis laudibus extulit virtutes, eumque maxime ad salutis doctrinam praedicandam ab exilio revocavit *). Neque ita multo post Athanasius rogatus ab Imperatore, ut sibi inter tot varias sententias fluctuanti veram Ecclesiae Catholicae fidem transmitteret, Synodi nomine epistolam misit tanto Doctore dignissimam, qua laudato Imperatoris studio veram fidem discendi, et Arianorum malignitate patefacta Imperatori ceu verae doctrinae tesseram commendat et proponit symbolum Nicaenum, cui nonnulla majoris perspicuitatis gratia subjungit, quibus praeter alia pernecessaria Spiritus Sancti divinitatem maxime declarat **). Accepta Jovianus Athanasii epistola, ejus videndi desiderio flagrans, rogavit eum, ut Antiochiam proficisceretur. Quo cum ille concessisset, id simul animo agens, ut cum Meletio Antiocheno communionem redintegraret, ab Augusto quidem comiter exceptus Arianorum, qui novis calumniis apud Imperatorem delatis Athanasium deturbare rursus aggressi fuerant, conatus irritos reddidit eumque in sana fide confirmavit, cum Meletio tamen gratiam et communionem inire non potuit, quippe cum malitia consiliariorum in aliud tempus dilata fuerit eorum conjunctio. Cum itaque repulsam hujusmodi a Meletianis tulisset Athanasius, pacificis exinde mutuisque literis societatem fovit cum Paulino Episcopo Antiocheno ***).

Anno integro nondum elapso in Joviani demortui locum successit Valentinianus, vir pius Concilii Nicaeni fidem amplexus, qui in gravem Ecclesiae perniciem Valentem fratrem imperii consortem adscivit, divisoque imperio Occidentem sibi, fratri Orientem adsignavit; Valens autem Ariano dogmati adhaerebat, utpote ab Eudoxio Ariano baptizatus et institutus; uterque fratrum ejus, quam colebat, religionis studiosissimus erat †).

---

*) Extat *Epistola Joviani Imp. ad Athanasium* in Opp. S. Athanasii T. I. P. II. p. 622. cf. S. Epiphan. haeres. 68. n. 10. Socrat. lib. 3. c. 24.

**) S. Athanasii *Epistola ad Jovianum* Imp. habetur in ejus Opp. T. I. P. II. p. 622—24. Vid. S. Gregorii Nazianz. Orat. 21. n. 33—34. Theodoret. Histor. Eccles. lib. 4. c. 2—4.

***) Sozom. lib. 6. c. 5. *Petitiones Arianorum ad Jovianum* Imp. extant in Opp. S. Athanasii T. I. P. II. p. 624—26. De S. Athanasii studio, ineundi communionem Ecclesiasticam cum Meletio, vid. S. Basilii ep. 89. n. 2. ep. 214. n. 2. ep. 258. n. 3.

†) Socrat. lib. 4. c. 1. Sozom. lib. 6. c. 6.

Prioribus tamen ab ineunte Valentis imperio annis pax Athanasio fuit a vexationibus et aerumnis, atque facultas edocendi libere populum. Eodem tempore cum per otium Alexandrinum et pacem liceret, nihil intermittebat Athanasius haereticorum confutationem, quorum potissima tum pars erant Anomoei seu Eunomiani, et Pneumatomachi seu Macedoniani. Cum autem Valens Arianus a. 367 Eudoxio auctore mandasset, ut Episcopi, Constantii temporibus abdicati atque imperante Juliano restituti, sedibus et ecclesiis pellerentur, Athanasius, ut violentas caveret plebis Catholicae turbas, Alexandria clam digressus est. Attamen Valens, popularem seditionem reformidans, mox literis suis Athanasio fecit repetendae sedis potestatem; qua ratione factum est, ut, dum reliquas ecclesias gravissima affligeret persecutio, Alexandrinorum ecclesia, nec non tota Aegyptus usque ad obitum Athanasii tranquilla pace perfruerentur *).

Postquam a. 367. vel 368. Damasus P. celebrato Romae pro confirmanda Nicaena fide Concilio Ursacium et Valentem, famosos illos Occidentalium Arianorum antesignanos, damnatos abdicaverat, atque lapsos tempore vexationis Episcopos ad officium revocare studuerat, literisque encyclicis decreta sua ubique significaverat, gratiis desuper actis Athanasius cum Episcopis Aegyptiis Damasum monuit, Auxentium Mediolanensem eadem poena dignissimum videri **). Quapropter in altera Synodo Romana Auxentius omnium suffragio Episcoporum condemnatus est et munere dignitateque abdicatus ***). Prioribus Damasi acceptis literis Athanasius Synodum Episcoporum Aegypti et Libyae convocaverat, in qua *Epistola ad Afros Episcopos* auctore Athanasio scripta est. Cum enim accepisset, nonnullos esse oppugnandae Nicaenae fidei cupidos, qui Synodi Ariminensis acta, Constantii auctoritate ad suam libidinem conscripta, adferrent in medium, Atha-

*) Sozom. lib. 6. c. 12. Socrat. lib. 4. c. 13.

**) Vid. S. Athanasii Epist. ad Afros n. 1. et 10. Hujus Synodi Romanae epistolam synodalem referri apud S. Hilarium ex Opere histor. Fragment. XII. n. 3., autumat Pagi Crit. ad a. 369. n. 5—6.

***) Sozom. lib. 6. c. 23. Theodoret. Histor. Eccles. lib. 2. c. 22. De tempore Synodi hujus Romae habitae haud levis est sententiarum discrepantia; alii eam ad a. 370. vel 371. referunt, ut B. Montfaucon in Vita S. Athanasii ad a. 370. Alii ad annum 372. eam differunt, ut Pagi Crit. ad a. 369. n. 7—11.

nasius Episcopos provinciae Africae de rebus in Synodo Ariminensi gestis certiores reddit, Synodum Nicaenam pluribus titulis commendat, historiam texit rerum in Synodo Nicaena gestarum ad vocem ὁμοούσιος asserendam paucisque demum Spiritus S. divinitatem propugnat *).

Sub finem vitae S. Basilium, Caesareae in Cappadocia Episcopum, quem filii loco semper habuit, cujusque doctrinam, ingenii vim et pietatem maximi fecit **), defendere coactus est. Basilius enim, excitatis de Spiritus S. divinitate quaestionibus, prudenti oeconomia usus, etsi Spiritui S. ea omnia, quae Deo competunt, adscriberet ac vere Deum ipsum esse crederet, a Dei tamen nomine abstinuit, ne res auditoribus, appellationis hujusmodi insuetis, offensioni foret. Id cum indigne ferrent monachi nonnulli, S. Basilium ubique traducere et insectari coeperunt. Eorum igitur audaciam acriter reprehendit S. Athanasius, et S. Basilii agendi rationem comprobavit ***). Apollinarii quoque errores, tacito auctoris nomine, tanquam oraculum totius orbis variis ex regionibus ea de re interpellatus, variis scriptis tunc impugnavit. Demum Athanasius tot tantisque laboribus pro Dei gloria veraque fide perfunctus anno 373. diem obiit †).

---

*) S. Athanasii *Epistola ad Afros Episcopos* extat in ejus Opp. T. I. P. II. p. 712—18.

**) Extant adhuc plures S. Basilii Magni ad S. Athanasium epistolae, ex quibus cernere est S. Basilii erga S. Athanasium observantiam et reverentiam, adeo ut eum tanquam patrem, doctorem et arbitrum semper alloquatur, diserteque testificetur, totius ferme Ecclesiae sortem ex ipsius maxime pendere consilio, vid. S. Basilii ep. 61. 66. 67. 69. 80. et 82. Cf. S. Basilii ep. 154. et ep. 204. n. 6. — Epistolae S. Athanasii ad Basilium vicissim datae injuria temporum exciderunt.

***) Huc referri debent S. Athanasii *Epistola ad Joannem et Antiochum presbyteros* (Opp. T. I. P. II. p. 763.), ejusque *Epistola ad Palladium* (ibid. p. 763—64).

†) Ita annum, quo obierit, statuunt B. Montfaucon Vita S. Athanasii ad a. 373. n. 2. Pagi Crit. ad a. 372. n. 9—11. Ballerini in Opp. S. Leonis M. ep. 133. c. 4. Not. 29. item Dupin, Oudin, Tillemont, Ceillier etc. — J. Fontanini in Dissert. de anno emortuali S. Athanasii cum Baronio mortem ipsius ad a. 372. refert. Alii, Socratem lib. 4. c. 20. secuti, a. 371. eum demortuum esse censent, ut Papebrochius et D. Petavius.

§. 112.

S. Athanasii Opera. I. A. Opera apologetica.

Opera, quae S. Athanasius reliquit, potissimum *dogmatica* (I.) et *historica* (II.) sunt, quibus adjungi debent *exegetica* (III.) quaedam et *moralia* scripta (IV.). Opera autem dogmatica *A.* vel *apologetici* generis sunt contra Gentiles, *B.* vel dogma de *SS. Trinitate* pertractant contra eos, qui divinitatem Filii aut Spiritus Sancti negabant, *C.* vel de *Incarnatione Jesu Christi* Filii Dei agunt contra Apollinarium ejusque sectatores.

I. Opera dogmatica.

A. Opera apologetica.

1) ***Libri duo contra Gentes****) ab Athanasio admodum juvene ante exortam haeresin Arianam eo consilio scripti sunt, ne quis Gentilium, qui variis calumniis Christianos vellicare et irridere solebant, fidem in Christum Salvatorem despiceret, eamve nulla ratione innixam esse suspicaretur. Ea de re itaque tractaturus primo Infidelium inscitiam refellere instituit, ut falsis confutatis veritas per se ipsam illucescat, Christianus vero, quem Christi cognitionem et fidem rebus omnibus pretiosiorem ducere convenit, certum persuasumque habeat, se veritati credidisse Christumque cognoscendo deceptum non fuisse (lib. I. n. 1.). Libri I. parte priori (n. 2 — 29.) impugnat idololatriam, cujus originem ex peccato originali repetit, quamque rectae rationi adversari variis modis probat. Ad manifestandam idololatriae originem exorsus a creatione generis humani ad imaginem Dei praeclare describit statum hominis originalem, ex quo, lege a Deo data et libertate homini concessa, postea excidit; probat autem, malum nec a Deo, nec in Deo esse, nec ab initio fuisse, nec aliquam ejus naturam aut

---

*) S. Hieronym. de Scriptor. eccles. c. 87. Ceterum Codices omnes librum priorem inscribunt: *Oratio contra Gentes* (λογος κατα Ἑλληνων), posteriorem: *Oratio de Incarnatione*, quibus titulis etiam Photius (Opp. S. Athanasii T. I. p. CLXXIII.) utrumque librum insignivit, et quibus hodie etiam vulgo citari solent. *Oratio* autem, ubi Graecam vocem: λογος exprimit, proprie *Tractatum* indicat, qualem vernacula lingua dicere solemus: Abhandlung.

substantiam esse, sed veram ejus causam esse abusum libertatis humanae, qui constituit peccatum. Tum varias inde peccati sequelas deducit, ac ex eodem fonte derivat idololatriam, cujus initium et progressus describit, cujus insaniam juxta varias suas species aperte declarat; varias porro infidelium rationes, quibus deos suos defendere conabantur, futiles esse ostendit, ipsamque illam idololatriam, quae ex peccato originem trahit, ad nova iterum peccata trahere et mala in mundo augere demonstrat. Pars altera libri primi (n. 30—47.) probat, solum Deum, quem Christiana religio colit, verum esse. Hic igitur ostendit, existentiam unius Dei naturaliter colligi posse, a) ex nobis ipsis, hoc est, ex consideratione animae nostrae, quae est imago Dei, ratione praedita, et immortalis (n. 30—34.), b) atque ex admirabili ordine et concentu universi mundi (n. 35—39.). Postquam demonstravit, unum necessario esse, a quo mundus creatus sit, conservetur et gubernetur, hunc totius mundi creatorem et rectorem probat esse ipsum Dei Verbum (*Λόγον*), cujus naturam et efficientiam in mundo conservando ac gubernando, cujus etiam potentiam et providentiam universalem praeclare describit (n. 40—44.), subjungens eum, qui Verbum Dei cognoscit, ejus quoque Patrem Deum necessario cognoscere (n. 45.). Haec omnia dein, utpote pio et Christiano homini scribens, auctoritate S. Scripturae confirmat (n. 45—47.), dictisque eleganti adhortatione finem imponit. — Libro II. consequenter de *Verbi Dei Incarnatione* dicere aggreditur, eamque fuisse *necessariam*, *possibilem*, *Deo dignam* fuse solideque probat. Commode autem liber hic in duas partes dividi potest, quarum in priore explicat causas, cur is, qui ex propria natura est corporis expers et Dei Verbum existit, Patris clementia et bonitate exigente, nostrae salutis causa, in humano corpore apparuerit. Ultima incarnationis Verbi causa haec est: Mundus a Deo per Verbum suum ex sola ipsius bonitate creatus est; cum vero homines libertate sua abusi et legem a Deo datam praevaricati ex statu originali excidissent, atque in peccatum prolapsi funestas illius sequelas, quarum praecipua est mors, sibi attraxissent, divinae bonitati, sanctitati et sapientiae conveniens erat,

ut ad praestandum generis humani in peccatum et mortem lapsi instaurationem idem Dei Verbum, a quo omnia initio ex nihilo facta sunt, succurreret, ne genus humanum periret (n. 1 — 7.). Ast praeterquam, quod Dei Verbi auxilio opus erat ad reparandum et salvandum genus humanum, oportebat etiam, ut Dei Verbum corpus nostrum ex immaculata Virgine assumeret, duabus potissimum ex causis: 1) ut proprium corpus immolando legi mortis adversum nos latae finem imponeret, et per mortem suam vitae principium, data spe resurgendi, nobis innovaret (n. 8—10.); 2) ut renovaretur similitudo illa, qua ad Dei imaginem factus est homo, ut Deum per illam denuo possemus cognoscere (n. 11 — 16.). Abhinc praeoccupaturus Gentilium objectiones ostendit, assumtionem corporis humani Deo minime fuisse indignam, imo potius et vitae ipsius fata, praesertim miracula ab eo patrata, et mortem eamque ignominiosam crucis, et resurrectionem postea subsecutam, Deo maxime digna et praeclara bonitatis ac sapientiae ipsius specimina esse (n. 17—32.). Dehinc in altera parte transit ad refellendas objectiones Judaeorum et Gentilium. Judaeorum infidelitatem ex vaticiniis Veteris Testamenti insignem in modum redarguit, praesertim celeberrimum Danièlis vaticinium de septuaginta hebdomadibus accurate exponens (n. 33 — 40.). Tum ad Gentiles conversus primo varias eorum objectiones, quibus mysterium Incarnationis Verbi Dei irridere solebant, futiles esse ostendit, declarans, nec impossibile esse, nec absurdum, Verbum Dei in corpore humano apparuisse; exponit cur non per alias pulchriores mundi partes apparuerit, nec splendidiore quodam instrumento, sed homine solummodo usum fuerit; atque demonstrat, non mechanice tantum, solo nutu, ut olim creationem, fieri debuisse renovationem generis humani (n. 41—45.). His praemissis ad eorundem objectiones destruendas, demum ab effectibus miris, quorum omnium causa efficiens est Christus, et in quibus virtus vere divina, non humana tantum sese exserit, religionis Christianae divinitatem demonstrat (n. 46—55.). In fine admonet lectorem, ut, quo melius haec omnia perspiciat, ad S. Scripturam perfugiat, observans tamen, ut quis eam intelligere possit, debere eum vitam

agere similem vitae illorum, qui sacros illos libros conscripserunt (n. 56—57.).

§. 113.

B. *Opera dogmatica S. Athanasii, quae versantur praecipue circa mysterium SS. Trinitatis.*

Praecipuum inter dogmatica S. Athanasii Opera locum obtinent:

2) *Orationes IV contra Arianos* *). Cum nonnulli, qui vocati sunt Christiani, vel inscienter, vel dissimulanter haeresin Arianorum ad fidem nihil pertinere existimarent, atque illos, qui Arianorum errores fovebant, Christianos appellare non dubitarent **), hos ipsos erroris convincere, nefandae vero hujus haeresis explicare sinus, astutiam retegere, impietatem aperte monstrare et palam revincere statuit, ut qui animum ab ea alienum gerunt, eam magis adhuc fugiant, qui autem ab ea decepti fuerunt, resipiscant (Orat. I. n. 1. 7. et 10.). Constat porro, hasce Orationes post intrusum Georgium (seu post a. 356.) a S. Athanasio in solitudine tum degente esse compositas. In Orat. I. argumentum praemittit, quod adversus omnes haereses solemne est, videlicet ipsius sectae tum nomen, tum novitatem (n. 1—4. 8.); deinceps

---

*) In multis Codd. et quibusdam editionibus *Orationes V adversus Arianos* numerantur, quia in illis *Epistola encyclica ad Episcopos Aegypti et Lybiae* proxime ante quatuor istas Orationes posita est, adeoque, cum et ipsa sit contra Arianos composita, perperam inscripta est *Oratio I. contra Arianos*, et sic error in reliquarum Orationum numerum obrepsit, ita ut, quae hodie vere prima est, olim perperam numerata fuerit secunda, secunda vero numerata fuerit tertia, et sic deinceps. Cf. B. Montfaucon Admonit. in has Orationes n. 2.

**) Qua ratione istiusmodi homines appellentur *Christiani*, S. Leo M. optime indicat, ita eos designans: „solo ac vacuo nomine Christiani" ep. 119. c. 1. Sensum horum verborum enucleatius proponit S. Augustinus dicens: „*Nomine* tenus invenitur *Christus* apud quoslibet haereticos, qui se *Christianos* vocari volunt, *re* ipsa vero non est apud eos" (S. August. Enchirid. de fide, spe et caritate n. 1. c. 5.); quo fit, ut juxta S. Gregorium M. (Moral. in Job lib. 20. c. 17.) „sub nomine Christi militent contra nomen Christi."

Arianorum doctrinam exponit, eique veram et catholicam atque a Patribus traditam de Filio Dei doctrinam opponit (n. 5—9.). Inde ad rei caput progressus fuse, tum ex S. Scriptura, tum per multas rationes speculativas probat, Filium Dei *non ex nihilo* esse, nec *aliquando* factum (γενητος), sed *aeternum*, atque *ex Patre* seu ex Patris substantia *vereque genitum* (γεννώμενος) esse, ubi naturam generationis divinae ejusque a generatione humana discrimen exponit, et varias haereticorum subtilitates argute resolvit (n. 11—29.). Porro contra Arianos demonstrat, Filium aeque ac Patrem vere esse ἀγενητον (i. e. non factum, ungeworben), quamvis hoc vocabulum ab Arianis excogitatum nec Patri nec Filio satis conveniat, atque *immutabilem*, licet homo fuerit factus (n. 30—52.). — Cum autem Ariani ad stabiliendos errores suos, Filium rem factam et creatam esse, provocarent ad varios S. Scripturae locos, quibus Filius dicitur factus, vel quibus Deus dicitur Jesum et Christum et Dominum fecisse, aut Sapientiam suam creasse (Hebr. 1, 4. 3, 1—2. Act. 2, 36. et Proverb. 8, 22.), locos istos singulos ex ordine accuratissime explicat verumque eorum sensum patefacit (Orat. I. n. 54—64. et Orat. II.); praesertim vero palmare Arianorum argumentum amplissime discutit, quod repetere solebant ex libro Proverbiorum: „Dominus creavit me initium viarum suarum in opera sua“ (Prov. 8, 22. juxta Septuag.). Locum hunc explicans (Orat. II. n. 18—82.) solide probat, Filium esse non posse rem creatam, praesertim ex natura rerum creatarum et ipsius creationis, neque Patrem creasse Filium, ut is postea res omnes crearet; praeclare disserit de natura *Verbi divini*, ejusque a *verbo humano* discrimine, refutans illos, qui multas *imagines*, *sapientias*, *verba Dei* inducerent; discrimen quoque reale *veri et aeterni Filii Dei* atque improprie sic dictorum *filiorum Dei* dilucidat; explicat, qua ratione Verbum „Primogenitus creaturae“ dicatur, ac de *Incarnationis* necessitate et fine egregie disputat. — Orat. III. rite explicatis verbis Christi: „Ego in Patre et Pater in me est“ (Joh. 14, 11.) probat, Patrem et Filium, quamvis duae sint distinctae personae, unam tamen et eandem habere naturam divinam, hinc etiam omnia, quaecunque naturae divinae compe-

tant, Filio aeque ac Patri convenire (n. 1—6.). Inde sponte fluit solutio difficultatum, quae enascuntur ex locis S. Scripturae, in quibus solus Pater dicitur Deus, vel in quibus unus tantum dicitur esse Deus *) (n. 6—9.). Hanc autem *Patris et Filii unitatem naturalem* esse probat, non solum moralem (n. 10— 25.). — Cum porro Ariani multis Evangelii locis, qui referuntur ad humanam Christi naturam **), abuterentur ad Verbi divinitatem impugnandam, S. Athanasius ad hanc difficultatem removendam scopum S. Scripturae praemittit, quo tanquam regula lectioni S. Scripturae insistentes uti oportet; is autem scopus est, duo de Salvatore demonstrare: „illum scilicet Deum semper fuisse et Filium esse, ipsumque postea propter nos, carne ex Virgine Deipara Maria assumta, hominem factum esse.“ Tunc veram Verbi incarnationem, non solum illius cum homine moralem conjunctionem, duplicem naturam unamque personam et consequenter communicationem idiomatum egregie adstruit (n. 26—35); ac locos dein supra adductos singillatim explicandos suscipit (n. 35—58.). — Denique aliam rursus subtilitatem Arianorum explodit, qua asserebant, Filium certe a Patre voluntate et arbitrio factum esse (γεγενῆσθαι), quandoquidem necessitas in Deum minime cadat; hanc autem voluntatem Verbo priorem esse statuebant. Quos refellit dicens, necessitatem et voluntatem in Deo haud recte sibi invicem opponi, ac potius naturaliter seu natura, quae et voluntate et necessitate superior existit, utramque certa quadam ratione complectens, Filium a Patre semper generari (n. 59—67.). — Orat. IV. hucusque expositis insistens contra Marcelli Ancyrani, qui jam ipse resipuerat, sectatores ***) mutuam relationem Patris et Filii accurate determinat, asserens praecipue, Verbum nec meram esse qualitatem Patris,

*) Verbi causa Exod. 3, 14. Deut. 6, 4. 32, 39. Isai. 44, 6.

**) Matth. 28, 18. Joh. 5, 22. 3, 35. 6, 37. 12, 27 — 28. Luc. 2, 52. Matth. 27, 46. 26, 41. Marc. 13, 32. Matth. 11, 27. Ultimum locum singulari etiam *Tractatu in illud*: „*Omnia mihi tradita sunt*“ etc. (T. I. p. 82—86.) contra pravam Eusebii Nicomed. interpretationem recte explicare aggressus est S. Athanasius.

***) Vide supra §. 105. n. 15. et 16. Cf. S. Epiphan. haeres. 72. praesertim n. 1. et n. 9. 10. 11.

neque aliud principium per se subsistens, sed foetum naturae Patris proprium, essentialem tamen et per se subsistentem, distinctum a Patre, non vero separatum (n. 1—9.); tunc refutat eosdem dicentes, Verbum ante mundi creationem tacite in Patre extitisse, emissumque esse a Patre, uti mundus crearetur, postea vero iterum in Patrem reversurum esse (n. 11—12.); ostendit perperam statui, Unitatem Dei aliquando in Trinitatem dilatatam esse (n. 13—14.); denique prorsus erroneum et falsum esse demonstrat, si qui Verbum Dei a Filio Dei distinguant fingentes, Verbum tunc solum Filium Dei Christumve esse appellatum, cum homo factus est (n. 15—36.).

Opus istud contra universam Arianorum aciem posse sufficere, ex eoque veluti fonte S. Gregorium Nazianzenum et S. Basilium Magnum hausisse pulcros illos et perlucidos suarum contra hunc errorem Orationum fluvios, recte asserit Photius *);

3) Paulo post scriptae sunt *Epistolae IV* **) *ad Serapionem*, Episcopum Thmuitanum ***). In his

*) Photii Cod. 140. Eo pariter sensu in Actis Concilii Florentini Magnus Athanasius vocatur „fons Theologiae" (ἡ πηγη της θεολογιας) in Gregorii Respons. ad Marcum Ephes. (Harduin. T. IX. p. 626). Simile quid etiam habes apud S. Gregor. Nazianz. Orat. 21. n. 7.

**) Perturbato admodum et praepostero ordine extant illae epistolae in omnibus editionibus Opp. S. Athanasii, quae Maurinam praecesserunt, cf. Montfaucon Monitum in has Epist. n. 2—5.

***) *S. Serapion*, qui ob elegantiam ingenii cognomen *Scholastici* meruit, charus Antonii monachi, plura edidit scripta, ex quibus hodie duntaxat *liber* egregius *contra Manichaeum*, superest, in quo unum tantum Manetis errorem, quo scilicet corpus et materia in se mala venditantur, oppugnandum sibi sumsit. Vid. S. Hieronym. de Scriptor. eccles. c. 99. Cf. Ceillier T. VI. Chap. V. p. 36—42. et Henr. Canisii Lectiones antiquae (ed. Basnage) T. I. p. 35—42., ubi etiam p. 43—55. liber iste gr. et lat. editus reperitur, item in A. Galland. Biblioth. T. V. p. 52—62. Cf. ibid. Prolegom. c. 5. Idem teste S. Hieronymo „ad diversos utiles epistolas" reliquit, quarum una eaque insignis hodie restat consolatoria *ad Eudoxium Episcopum* aegritudine laborantem; eam nuper gr. et lat. in lucem eruit vir de antiquitate sacra aeque ac profana meritissimus, Ang. Majus in Classicorum Auctorum e Vaticanis Codd. editorum Tomo V. (Romae 1833) p. 364—66. — Eodem fere tempore *Titus Bostrensis* Episcopus, egregius veritatis defensor († c. a. 378.), *libros quatuor adversus Manichaeos* conscripsit (vid.

epistolis contra quosdam disputat S. Doctor, qui ab Arianis quidem discesserant, et Filium vere Deum esse fatebantur, sed de Spiritu S. impie sentiebant, quem nimirum *rem creatam* esse vellent, et unum ex administris spiritibus, soloque gradu ab angelis differre *) (ep. I. n. 1.). Epistola I., cum de usu loquendi, quo Scriptura divina Spiritum Sanctum designare solet, atque de variis significationibus, quibus vox: *spiritus* in sacris literis adhiberi solet, pluribus disputasset, duplicem Scripturae locum explicat, quorum priori (Amos. 4, 13.) Dominus dicitur *creare Spiritum*, altero autem (1. Tim. 5, 21.) *Spiritus S. cum angelis annumerari* videtur, atque sic praesidia adversariis S. Spiritus eripit (n. 2—14.). Tum explosis quibusdam argutiis (n. 15—16.) et castigato eorum pruritu, qui in rebus divinis limites cognitionis humanae transcendere praesumerent (n. 17—20.), omnia proponit, quae in S. Scriptura de Spiritu S. enuntiantur, atque hinc demonstrat, quae creaturis conveniunt, ei nunquam attribui, divinitatis autem attributa eidem constanter a S. Scriptura imponi (n. 21—27.). Demum ex Ecclesiae Catholicae traditione et fide de Trinitatis mysterio, quam luculenter exponit, Spiritus Sancti divinitatem adstruit (n. 28 — 33.). — Rogatus postmodum S. Athanasius a Serapione, ut hanc de Spiritu S.

S. Hieronym. de Scriptor. eccles. c. 102. et ep. 70. n. 4. Sozom. lib. 3. c. 14. Phot. Cod. 232.), in quibus argumentis philosophicis frequenter, Scriptura autem divina raro utitur. Horum tres priores integri adhucdum extant gr. et lat. in Canisii Lectt. antiq. (ed. Basnage) T. I. p. 59—162. cum Basnagii Animadvers. ibid. p. 56—58. item in Galland. Biblioth. T. V. p. 267—350. Cf. ibid. Prolegom. c. 16. Ceillier T. VI. Chap. VI. (p. 43—54).

*) Iidem etiam *Tropici* dicti sunt, ut Ep. I. n. 2. 10. 21. 32. et saepius, quod nempe S. Scripturae locos, quibus in vindicanda S. Spiritus divinitate utebantur Orthodoxi, metaphoris et *tropis* contenderent esse interpretandos. A Macedonianis autem distinguendi videntur Tropici, cum hi recte de Filio sentirent (ep. I. n. 2.), illi autem nollent Filium Patri esse consubstantialem, sed similem duntaxat. Ita B. Montfaucon in Monito hisce epistolis praefixo n. 1. (Opp. S. Athanasii T. I. P. II. p. 515. cf. p. 517. Nota 3.). Verum S. Augustinus contra Maximinum Arian. lib. 2. c. 23. n. 2. diserte testatur, eum ipsum errorem, qui in his epistolis ceu Tropicis proprius impugnatur, Macedonianos fovisse.

epistolam quorundam fratrum gratia in compendium redigeret, hoc ita praestitit, ut priori in parte breviter contra Arianos Verbi divinitatem tueretur, argumenta praecipua, quae in Orationibus contra Arianos fusius exponuntur, strictim presseque tractans (Epist. II.): in altera autem compendii parte (seu Epist. III.) argumenta pro divinitate Spiritus Sancti paucis complectitur. Cum enim Spiritus S. a Patre per Filium datur et manifestatur, ex cognitione Filii rectam Spiritus S. notitiam assequi oportet. — In Epist. IV. de tribus personis divinis, praecipue de Spiritu S., earumque mutua relatione et distinctione accurate disputat (n. 1—7); tum verba Evangelii (Matth. 12, 32.) de iis explicat, qui in Verbo incarnato divinitatis opera diabolo ejusque daemonibus attribuere ausi sunt (n. 8—23.) *).

§. 114.

C. Opera dogmatica S. Athanasii, quae versantur praecipue circa mysterium Incarnationis Filii Dei.

1) ***Liber de Incarnatione Verbi Dei et contra Arianos*** **), scriptus Alexandriae circa a. 365, in qua Anomoeos et Pneumatomachos oppugnat prolata sylva locorum S. Scripturae. Cum scilicet Ariani perverse interpretati divinae Scripturae verba, quae de Filii Dei inopia secundum humani-

*) Haec porro (n. 8—23.) aegre admodum subtexuit Athanasius, ut Serapioni morem gereret, qui postularat, ut dictum illud Evangelicum, quo clauserat Epist. III. ad se scriptam, sibi explanaret. — In prioribus editionibus peculiarem Tractatum constituit *Explanatio* hujus *dicti*: „*Quicunque dixerit Verbum contra Filium hominis, remittetur ei; qui autem dixerit contra Spiritum S., non remittetur ei, neque in hoc saeculo, neque in futuro*“ Matth. 12, 32.

**) Variis hic liber olim insigniri consuevit titulis, de quibus vid. Montfaucon Nota 1. ad h. lib. (T. I. P. II. p. 696.). Argumento libri optime congrueret inscriptio, a Concilio Constantinopolitano III. pluries usurpata: *De Trinitate et Incarnatione.* — Quidam S. Athanasio hunc librum abjudicarunt, quorum objectiones satis leves solide refutat Montfaucon in Admonit. praevia n. 2—5.

tatem dicta sunt *), ad blasphemiam suam asserendam detorquere satagerent, dicentes Filium esse non posse Patri similem aut consubstantialem, ipse ad confirmandos fideles haec objecta solvere ac verborum istorum verum sensum explicare instituit (n. 1—8.), ubi simul etiam finem et effectus Incarnationis, salutem generis humani, egregie describit. Dein thesin proponit: „Una est divinitas, unus Deus in tribus hypostasibus,“ eamque fusius probat ostendens, eadem, quae de Patre in Scripturis dicuntur, Filio item et Spiritui S. ab iisdem Scripturis tribui (n. 9—19.). — Denique difficillimum locum de subjectione Filii (1. Cor. 15, 24—28.) cum aliis nonnullis ejusdem generis locis **) interpretatur, atque simul doctrinam de una Christi persona, de duplici ejus natura ac voluntate, atque de munere Mediatoris perspicue et praeclare disserit (n. 20—22.). Hoc in Opere non aliunde, quam ex Scripturae testimoniis argumenta repetit.

5) *Liber de Trinitate et Spiritu S.* ***) eodem fere tempore, ut videtur, scriptus eandem materiam, quae in libro praecedente et in Epistolis ad Serapionem pertractatur, eadem fere ratione exhibet.

6) *Libri duo de Incarnatione contra Apollinarium* postremis vitae suae annis a S. Athanasio conscripti sunt †), defuncto jam Apollinario. Cum enim Apollinaristae varie circa Christi personam errarent, alii Verbum sola specie carnem assumsisse, alii carnem coelestem et increatam sibique

*) Ex. gr. Joh. 5, 26. 10, 36. 14, 28. 20, 17. Marc. 10, 18. 13, 32. Matth. 27, 47. Galat. 1, 1. Proverb. 8, 22.

**) Act. 2, 36. Matth. 26, 39. et 41. Joh. 17, 3.

***) Liber hic hodie latine tantum extat in Opp. S. Athanasii T. I. P. II. p. 773—83. B. Montfaucon primus hunc librum S. Athanasio vindicavit, et quidem ex argumentis internis, quae satis firmae videntur, cf. ipsius Monitum Operi huic praefixum (l. c. p. 773).

†) Horum librorum authentiam, a nonnullis in dubium vocatam, solide propugnat Montfaucon in Monito iisdem praefixo n. 1—3. Vid. etiam Concil. Constantinopol. II. (a. 553.) Collat. V. (Mansi T. IX. col. 272).

consubstantialem Verbum induisse putarent, alii mentem humanam, utpote peccatis malisque cogitationibus obnoxiam, a Verbo assumtam minime fuisse contenderent, alii demum animam, sed tantum sensitivam, non rationalem in Christo admitterent, S. Athanasius, rescribens ad amicum, qui suas cum Apollinaristis disputationes ipsi recensuerat, eorum errores confutat. Hic primo errores varios Apollinaristarum proponit (lib. I. n. 2. lib. II. n. 3. 4.); singulos deinde refellens, utramque in Christo naturam, divinam et humanam, integram atque perfectam, simulque personae unitatem non moralem, sed hypostaticam *) adstruit, ac necessitatem perfectae naturae humanae in Christo ex indole ipsius Redemtionis probat **). Cum autem ex corpore et animo consistat verus homo, utrumque Christo vindicat. Quoad corpus ostendit, carnem Christi non esse increatam, nec de coelo allatam, nec per se divinitati consubstantialem esse, nec postea talem factam esse, ita ut deitatem Verbi in carnem dilapsam et mutatam fuisse, aut oeconomiam passionis, mortis et resurrectionis meram fuisse phantasiam dicere liceret (lib. I. n. 3—12.), sed veram humanam carnem a Verbo assumtam esse ex Maria Virgine (lib. II. n. 5.). Animum quoque, intellectu et voluntate humana praeditum, omnis tamen peccati expertem, in Christo fuisse probat, quippe cum perfecti hominis notio haudquaquam in se complectatur peccatum, vera autem totius hominis redemtio fieri minime potuisset, si mentem humanam non assumsisset Salvator divinus (lib. I. n. 13—19. lib. II. n. 6—17.). Explicat etiam, qua ratione Christus, licet non solum verus Deus, sed etiam verus homo sit, adorari tamen possit et debeat (lib. I. n. 6.); et adversarios graviter objurgat dicentes: „Deus ergo per carnem passus est et resurrexit,“ quam sententiam ita improbat, non quo neget, per Deum in carne ejus passionem contigisse, sed quo Apollinaristarum errori, qui ipsam putabant deitatem esse

*) Vid. lib. I. n. 6. et 21. lib. II. n. 2. 5. 9. et 16.

**) Vid. lib. I. n. 18 — 19. lib. II. n. 7. 9. 10. 11. et 17. Quo autem sensu Christus perfectus Deus et perfectus homo dicatur, vid. lib. I. n. 16.

passam, officeret (lib. II. n. 11—16.). — Vix ullum in tota antiquitate reperietur Opus, in quo tanta simul perspicuitate, profunditate et brevitate sublimissimum de Incarnatione Filii Dei dogma proponatur.

7) *Epistola ad Epictetum*, Corinthi Episcopum, scripta nonnihil ante libros contra Apollinarium, haud immerito celeberrima fuit apud antiquos Patres et Scriptores *). Cum enim Epictetus, Corinthi Episcopus, Athanasio indicasset, homines quosdam discrepantes a sana fide sententias de Incarnatione Filii Dei proponere et agitare (n. 1—3.), Athanasius eas breviter confutat, ostendens, corpus, in quo Verbum erat, non consubstantiale Deitati, sed ex Maria sumtum ac vere genitum esse, neque ipsum Verbum in carnem et ossa conversum sive mutatum fuisse, sed in carne extitisse; neque Dominum fictione, sed natura gestasse corpus (n. 4—8.); porro neque, si Christi corpus humanum ex Maria genitum dicatur, propter corporis accessionem quaternitatem pro Trinitate induci (n. 8—9.); denique coarguit dicentes, eum, qui ex Maria prognatus est, nec Christum, nec Dominum vel Deum esse, aut Verbum eadem ratione, qua in singulos Prophetas advenerit, etiam in Mariae Filium venisse (n. 10—12.).

8) *Epistola ad Adelphium* Episcopum et Confessorem scripta est (verisimiliter circa a. 371.) **) in quosdam Arianos, qui Catholicis exprobrabant, ipsos adorantes Christum, quem tamen verum perfectumque hominem esse crederent, rem creatam adorare; semetipsos autem idcirco Verbum hominem factum recte adorare arbitrabantur, quod animae locum, ut ipsi vane putabant, in Christo Verbum obtineret. Hujus erroris fundamentum in hac epistola destruit Athanasius docens, adorandum quoque esse Christum hominem, nec ita a nobis adorari rem creatam, sed Verbum hominem factum; nec enim humanam naturam a Verbo sepa-

---

*) Vid. B. Montfaucon Admonit. huic Operi praemissa T. I. P. II. p. 719. et Vita S. Athanasii ad a. 371. n. 7.

**) Vid. B. Montfaucon Admonit. huic Operi praefixa T. I. P. II. p. 727—28. et Vita S. Athanasii ad a. 371. n. 8.

randam esse, ut Verbum adoretur, sed Verbum forma servi, quam accepit, indutum debere adorari. Hac porro doctrina et Nestorium et Eutychen, multo ante ortas ipsorum haereses, luculenter condemnavit.

9) *Epistola ad Maximum* philosophum eodem fere tempore scripta esse videtur *). Hac epistola approbat S. Doctor, quae ad ipsum scripserat Maximus contra quosdam haereticos, quorum scilicet alii Christum verum Deum esse pernegabant, alii Verbum, ut olim, ad aliquem hominem advenisse autumabant, non autem factum ipsum esse revera hominem, alii vero ipsum communi naturae ordine hominem factum esse existimabant. Paucis contra eos errores disputat S. Athanasius, illud maxime ostendens, Christum crucifixum ipsum Dominum gloriae esse verumque Deum ab omnibus adorandum, atque in iisdem Christi actionibus et humanam infirmitatem et divinam gloriam ac potentiam esse conspicuam.

10) *Sermo major de fide* **) argumenti plane similis cum Orationibus contra Arianos et cum libro de Incarnatione contra Apollinarium, egregia est contra Arianos aliosque istius aevi haereticos disceptatio, ubi primum de Verbi incarnati divinitate ejusque ad humanam naturam relatione complures theses pronuntiat et explicat (n. 1 -- 13.), tum vero multos Scripturae locos, partim humanam, partim divinam Christi naturam designantes, paucis elucidat (n. 14—39.).

*) Vid. B. Montfaucon Admonit. in hanc Athanasii Epistolam T. I. P. II. p. 732. et Vita S. Athanasii ad. a. 371. n. 9.

**) *Λόγος μείζων περὶ πίςεως*, saepius a Theodoreto citatus (Dialog. I. II. et III. Opp. Theodoreti ed. Paris. T. IV, p. 39. 92. et 160 — 61.), post absolutam editionem Mauriham repertus, licet valde mutilus, quippe cum initium totum desideratur, et in decursu Operis hiatus frequentes occurrunt, ita tamen ut sententia semper apta sit et adprime cohaereat, a B. Montfaucon primum editus est in Nova Patrum et Scriptorum Graecorum Collectione T. II., ac postea recusus in S. Athanasii Opp. edit. Patav. T. III. p. 4 — 15. Cf. Monitum ibidem p. 3—4. Locus quidam hujus Sermonis, in ista editione desideratus, habetur in A. Maji Collect. Nova Veterum Scriptorum T. VII. p. 67—68.

11) *Expositio fidei* *), quae veluti compendium hujus Sermonis esse videtur, brevis est explicatio fidei Catholicae adversus Arianos, in qua vera de mysterio SS. Trinitatis doctrina paucis exhibetur et praecipui contra eandem errores notantur, ac mysterium Incarnationis Verbi, mysterio SS. Trinitatis contiguum, clare proponitur.

12) Huc quoque pertinet *Epistola ad Jovianum Imperatorem* (vid. supra §. 111.) **).

§. 115.

II. Opera historica S. Athanasii.

Opera historica cum dogmaticis arctissimo nexu cohaerent, dum scilicet *A.* vel spectant ad historiam haeresis Arianae et ad defensionem Concilii Nicaeni, vel *B.* suam ipsius, qui magna pars rerum tunc gestarum

---

*) Expositionem hanc, utut brevem (T. I. p. 79 – 81.) ideoque rejectam ceu spuriam a Leontio Byzantino (de Sectis Act. VIII. n. 4. in Galland. Biblioth. T. XII. p. 651—52), genuinum esse foetum S. Athanasii ostendit B. Montfaucon in Admonit. eidem praemissa (ibid. p. 78). — Vocem, quam S. Athanasius tum in hac Expositione, tum in praeced. Sermone de Christo usurpat: *Dominicus homo,* Sanctus Augustinus vero (Retract. lib. I. c. 19. n. 8.) haud obscure improbat, B. Montfaucon in Monito utriusque Opusculi defendit et recte explicat. Cf. S. Hieronym. Apolog. c. Rufin. lib. 2. n. 19. et D. Vallarsi Nota *b.* ad Didymi librum de Spiritu S. ab Hieronymo latine versum n. 51 (Opp. S. Hieronymi T. II. p. 157 – 58). Tillemont T. VIII. Not. 109. in S. Athanas. (p. 724—25).

**) Huic valde similis est *Interpretatio in Symbolum,* ubi liquido expenduntur Symboli, quod vocatur Apostolorum, articuli (T. I. P. II. p. 1016), opusculum S. Athanasio haud indignum, ejusque aevo conveniens, vid. Edit. Monit. ibid. — *Alia* quoque *S. Athanasii* nomine circumfertur *Epistola* sive opusculum *ad Jovianum* Imp. (Opp. T. II. p. 192.), cujus pars avulsa, alio in loco posita et proprio titulo inscripta esse videtur: Tractatus *de Incarnatione Dei Verbi* (Opp. T. II. p. 1 — 2). Utrumque opusculum S. Athanasio haud immerito abjudicatur, cf. Montfaucon Admonit. utrique praemissa; imo altera haec ad Jovianum epistola, quam nonnulli olim Athanasio tribuerunt, Apollinarium haereticum auctorem habet, ut testatur Anastasius presbyter in A. Maji Nova Collect. Veterum Scriptor. T. VII. p. 16. Cf. Leontius Byzant. ibid. p. 143—44.

fuit, defensionem continent. Sunt autem prioris generis:

A. 1) ***Epistola de Nicaenis decretis.*** Cum Ariani, quo tempore Athanasius in pace Alexandriae degebat (c. a. 352.), in quadam disputatione, cui nonnulli intererant Eusebii familiares, fracti planeque ab amico quodam Athanasii confutati eo tandem argumentorum inopia confugerent, ut Nicaenam Synodum, quia vocibus ex Scriptura sacra non mutuatis usa fuisset, repudiarent, rem ille Athanasio significavit. Quapropter Athanasius hanc scripsit epistolam de Nicaenis decretis; ubi, quae gesta sint in sacra illa Synodo, cui ipse praesens interfuerat, recenset, tum quae causa fuerit vocis ὁμοούσιος usurpandae, quo pacto ipse Eusebius Pamphili vocem illam censuerit admittendam in sua ad Caesareenses epistola, neque deesse ex antiquis Patribus, qui ea ipsa aut similibus vocibus fuerint usi, ostendit; denique vocem ἀγέννητος, in cujus usu ludebant Ariani Patri soli eam vindicantes, quoad varias, quibus accipi solet, significationes erudite explanat.

2) ***Epistola de sententia Dionysii.*** Eodem fere tempore Ariani, Catholicorum argumentis passim confutati, suam haeresin Dionysii Alexandrini Episcopi auctoritate fulcire nisi sunt, prolatis ejusdem literis contra Sabellium, ubi, dum Sabellianorum confutaret errorem, in similitudines quasdam inciderat, quibus, licet praeter auctoris mentem, laesa videretur Verbi divinitas. Verum ea de re postea apud gentilem suum Dionysium Romanum accusatus libros quosdam apologiamque conscripsit ad eam propulsandam criminationem *). Ex his autem postremis decessoris sui scriptis Athanasius luculenta quaedam excerpit loca, quibus peropportune Arianorum retundit impudentiam, Catholicumque Dionysium plane commonstrat, sentientem cum Nicaena Synodo, et ab Arii sententia alienissimum.

3) ***Historia Arianorum ad Monachos***, seu Epistola ad Solitarios, qua inde ab initio exortae haeresis Arianae usque ad annum 357. res ab Aria-

*) Vid. supra §§. 95 et 96.

nis gestas scripto consignavit, eorumque violentiam et atrocissima facinora, intermissa haud raro narrationis serie in Constantium et Arianos acriter invectus, vivis coloribus depinxit, hodie non integra extat, sed initio mutila est; incipit enim a Synodo Hierosolymitana a. 335. (vid. supra §. 109).

4) *Epistola ad Serapionem de morte Arii.* Cum Serapion et alii quidam, disputatione cum Arianis habita, ibi controversiae finem fecissent, an Ecclesiae communione junctus obiisset Arius, Serapion eam quaestionem Athanasio proposuit (circa a. 357.). Athanasius veritus, ne mortuo insultare, ac in pernicie hominis enarranda gestire videretur, aegre animum ad scribendum appulit: nihilo tamen secius, cum ex obitus illius historia quaestio pendens esset solvenda, rem accurate enarravit, qualem a Macario presbytero suo Constantinopoli tunc praesente compererat, ut cognito illius mortis miraculo nemo amplius dubitaret, Deo odiosam esse haeresin Arianam.

5) *Encyclica ad Episcopos Epistola* scripta est a. 341, cum Ariani Gregorium partibus suis addictum, pulso Athanasio, Alexandriae Episcopum intrusissent (vid. supra §. 107.).

6) *Epistola ad Episcopos Aegypti et Libyae* *), seu *Encyclica contra Arianos* scripta est a. 356, cum ejecto Athanasio fides Catholica per Aegyptum et Libyam summo in discrimine versaretur (vid. supra §. 109.).

7) *Epistola de Synodis,* Arimini et Seleuciae habitis (vid. supra §. 110.). Hujus Epistolae seu Operis tres sunt partes. In prima scopum principalem persequitur, dum scilicet res in synodis Ariminensi et Seleuciensi actas fideliter enarrat (n. 1—12.); in altera parte, ut Arianorum instabilem animum et inconstantiam palam faciat, re-

*) Haec Epistola in aliquot Graecis manuscriptis Codd., ut in editis latinis inscribitur *Oratio I. contra Arianos;* sed perperam, ut jam doctis omnibus est persuasum. Vid. supra §. 113. n. 2. Nota. Cf. Admonit. in Epist. Encycl. Opp. T. I. p. 212. et Nota 1. (edit. Maur.) in hanc Epist. ibid. p. 213.

censet undecim diversas fidei formulas, per eos variis locis et temporibus conscriptas, initio ducto ab Arii Thalia, cujus non modicum affert fragmentum (n. 14—32.); in tertia parte voces οὐσία et ὁμοούσιος pluribus defendit contra Semiarianos, quos tamen non inimicorum loco habere profitetur, inprimis Basilium Ancyranum, cum vocem tantum ὁμοούσιος, non rem ipsa significatam respuant (n. 33—54.). Huic postmodum Operi Appendicis loco monumenta duo adjecit, quae ad historiam Synodi Ariminensis spectabant (n. 55.).

8) *Epistola ad Afros Episcopos*, scripta circiter a. 369 historiam Synodi Nicaenae et Ariminensis haud parum dilucidat (vid. supra §. 111.).

9) *Tomus* (seu Epistola Synodica) *ad Antiochenos* *),

10) *Epistola ad Rufinianum*. In utroque Opusculo decreta Synodi, quae a. 362. habita est Alexandriae, praesertim vero de recipiendis iis, qui in haeresin Arianam lapsi fuerant, proponuntur (vid. supra §. 111.).

B. Ad ipsius Athanasii defensionem pertinent:

11) *Apologia contra Arianos* **) (vid. supra §. 108.).

12) *Apologia ad Imperatorem Constantium* (vid. supra §. 109.).

13) *Apologia de Fuga sua* (vid. supra §. 109.), Opus percelebre apud Antiquos, quod etiam in Sy-

*) *Tomum* esse Epistolam Synodicam, praecipue liquet ex S. Gregorio Nazianz. ep. 101. (ad Cledonium) ed. Maur. T. II. p. 84. Cujus nominis ratio in eo sita est, quod in epistolis synodicis res συντετμημένως, id est paucis enarrentur. Cf. Montfaucon Animadvers. VI. (Athanasii Opp. T. III. p. XIV—XV.). — Tomum hunc omnibus numeris et partibus suis absolutum esse, ostendit B. Montfaucon in Monito praevio T. I. P. II. p. 614.

**) Apologia haec in editionibus Opp. S. Athanasii, quae Maurinam praecedunt, *Apologia secunda* vulgo inscribitur.

nodo Alexandrina a. 362 Patribus congregatis sui purgandi gratia S. Athanasius recitavit *).

C. Operibus historicis merito etiam accensetur

14) *Vita S. Antonii* scripta circa a. 365. Rogantibus scilicet monachis transmarinis, in peregrina regione versantibus, ut videtur, Occidentalibus Antonii, patris monachorum, vitam, gesta et miracula scripto mandavit ex iis, quae frequens adeundo virum, nec modico temporis intervallo cum eo versatus oculis ipse conspexit suis, nec non e sodalium monachorum testimoniis texens historiam **). Opus istud eximium, cujus dignitas omnibus retro saeculis summopere commendata est ***), perfectam vitae monasticae exhibet normam, atque ea hic proponuntur vitae Christianae et monasticae documenta, quae prudens Christianus ut praeclara vitae instituendae praecepta non amplecti non potest.

---

*) Sozom. lib. 5. c. 12. Socrat. lib. 3. c. 8. Apologia haec in prioribus editionibus *Apologia prima* inscribitur.

**) Vid. S. Athanasii Epist. ad Monachos prooemii loco praemissa Vitae S. Antonii T. I. P. II. p. 631—32.

***) Vitam istam (probabiliter jam intra annum 365—370.) in linguam latinam, satis tamen libere transtulit Evagrius presbyter, vid. S. Hieronym. de Scriptor. eccles. c. 125. (cf. B. Montfaucon Monit. in Vitam S. Antonii n. 7—9). — Hujus porro Operis S. Athanasii honorificam fecerunt mentionem S. Gregor. Nazianz. Orat. 21. n. 5. S. Ephraem Syrus in illud: Attende tibi ipsi c. 10. (Opp. gr. lat. T. I. p. 249—50). S. Hieronym. l. c. cap. 87 et 88. ep. 57. n. 6. S. Augustin. Confess. lib. 8. n. 14. et 29. Paulin. in Vita S. Ambrosii n. 1. Rufin. Histor. Eccles. lib. 10. c. 8. Socrat. lib. 1. c. 21. Justiniani Imp. Edict. adv. Origenem ad Mennam (Mansi T. IX. col. 505). — Cum nihilominus quidam, in his praecipue C. Oudin T. I. col. 358—61., negarent, S. Athanasium esse auctorem hujus vitae, ad plenam usque certitudinem evicit B. Montfaucon in Monito cit. n. 3—6, prorsus vanam et futilem esse hanc assertionem adversiorum. — Insignem hujus Operis epitomen exhibet Möhler in Athanasius der Große und seine Zeit. II. Theil S. 90—113 (1. Ausgabe).

§. 116.

III. Opera exegetica et IV. Opera moralia S. Athanasii.

Plerosque S. Scripturae locos, qui de mysterio SS. Trinitatis, de Filii et Spiritus S. divinitate, ac de mysterio Incarnationis Filii Dei agunt, in Operibus suis dogmaticis, vel etiam historicis accurate explanavit, alios ejusdem generis locos difficiliores (ut Matth. 11, 27. et 12, 32. vid. supra §. 113. n. 2. et 3. Not.) singillatim quoque exposuit S. Athanasius. Praeterea extat:

1) *Epistola ad Marcellinum* de interpretatione Psalmorum *). Is quippe assiduo studio incubuit, ut omnibus quidem divinis Scripturis vacaret, potissimum tamen Psalmorum librum evolveret, eoque nervos omnes intendit, ut cujusque Psalmi verum sensum assequeretur. Quo audito S. Athanasius testatus, se pari modo erga Psalmorum librum affectum esse, illud studium maximopere laudat, eo praesertim titulo, quod Psalmorum liber omnia simul pertractet, quae in aliis Scripturae libris sparsim continentur (n. 2—4.), quod Christi tum divinitas, tum in carne adventus inibi frequenter celebretur (n. 5—8.), quod porro Psalmi id singulare et proprium habeant prae reliquis omnibus Scripturae libris, ut, qui alios legit, verba non ut sua, sed eorum, quorum libri sunt, vel eorum, qui loqui exhibentur, proferat, qui autem Psalmos recitat, verba proferat tanquam sua et ad se proprie pertinentia (n. 10 — 13.). Tum dividuntur Psalmi omnes in varias classes, cum alii prae se ferant formam narrationis, alii prophetiae, alii precationis, alii confessionis aut gratiarum actionis etc., simulque indicatur, quo singuli Psalmi casu, qua conditione, qua opportunitate cani debeant (n. 14 — 26.), et cur Psalmi cum modulatione et cantu psallantur (n. 27—29.); atque hinc ostendit sum-

---

**) Hujus mentio habetur apud Cassiodor. de Institut. divin. liter. c. 4. et in Synodo Nicaena II. Act. VI. (Mansi T. XIII. col. 361.). Utrum S. Hieronymus, commemorans S. Athanasii librum *de Psalmorum titulis* (de Scriptor. eccles. c. 87.), idem opusculum denotare velit, incertum est. — Libellus iste correctior et plenior, quam in praeclara Montfauconii editione Paris., habetur in edit. Patav. Opp. S. Athanasii T. III. p. XXI—XXXVI.

mam hujusce Psalmorum libri utilitatem fluere (n. 30 - 33.).

2) *Expositiones in Psalmos*, partim ex Catenis depromtae, non omnibus suis partibus et numeris absolutae, sed amanuensium ausibus hinc inde praesertim in fine totius Operis truncatae, vel in compendium redactae sunt. Plerumque in argumento praemisso synopsin quamdam totius Psalmi ob oculos ponit, in qua literalem saepe sensum apprime et acute tangit; in ipsa expositione sensum plerumque spiritualem seu mysticum exhibet; haud raro tamen literalem quoque attingit, et quidem rectissime ad scopum Prophetae; ceterum sat perspicuus, admodum brevis atque pressus est in iste Commentario, multasque lectiones Aquilae et Symmachi profert. — *Argumentum in Psalmos*, postea repertum, disserit de Psalmorum ordine et auctoribus, ac qua mente Psalmi legendi sint, Ascetas egregie docet *).

Alia quoque extat sub nomine S. Athanasii *Interpretatio Psalmorum* **), quae vero praeter explicationem tituli singulorum Psalmorum paulo fusio-

*) *Expositiones S. Athanasii in Psalmos* habentur T. I. P. II. p. 804—984, item p. 985—1002 et p. 1026—27. His adde *Supplementa Commentarii S. Athanasii in Psalmos* Opp. T. III. p. 53 -73., ubi etiam *Argumentum in Psalmos* (ὑπόθεσις εἰς ψαλμούς) extat p. 52—53. (utrumque huc translatum ex Montfaucon Collect. Nova T. II. p. 70 seqq.). Commentarii hujus authentia, quae impugnatur à Tillemontio, C. Oudino (T. I. col. 384.) aliisque, vindicatur ex rationibus internis, quales sunt affinitas styli, verbaque frequentia usus Athanasiani, et externis, maxime quod expositio haec ab antiquis auctoribus haud raro citatur fere ad verbum. Vid. Monfaucon Monit. T. I. P. II. p. 801 -4. T. III. p. 51—52. Ceillier T. V. Chap. II. Art. II. §. XVI. n. 3—5. (p. 264—66).

**) Interpretatio haec primum edita est ex duobus Codd., uno recentiori, altero saeculi noni, a N. Antonellio Romae 1746. fol. Huic editioni praeposita est Praefatio admodum erudita, qua cl. Editor authentiam hujus Interpretationis variis probare conatus est argumentis, et multa ad historiam antiquam interpretationis sacrorum librorum perquam utilia contulit. Interpretatio haec cum Praefatione recusa est in edit. Patav. Opp. S. Athanasii T. III. „Utra istarum in Psalmos interpretationum Athanasio tribuenda sit, eane, quam Benedictini monachi, an vero, quam Antonellius detexit, definire ipsi nos non audemus;

rem, verbis hebraicis male intellectis haud raro innixam, non est fere nisi paraphrasis exilis singulorum versuum, simillima glossae marginali aut interlineari.

Ceteri ejus Commentarii, ut in Ecclesiasten et in Canticum Canticorum *), fere integri exciderunt.

IV. Praeter *Vitam S. Antonii*, quae non minus inter moralia, quam inter historica referri meretur Opera, huc pertinet ***Epistola ad Dracontium.*** Dracontius iste monachus monachorumque praefectus in Episcopatum oppidi cujusdam Aegyptii (a. 355.) cooptatus, tum ut mox futuram persecutionem declinaret, tum quod tantum subire munus pertimesceret, aufugit seseque occultavit. Quod ubi Athanasius rescivit, Dracontium gravissimis propositis rationibus ad impositum munus revocare nititur, et ad calamitates Christi gregisque sui causa perferendas cohortatur minatus judicii diem, nisi Domino vocanti obsecundaret. Tum adfert exempla Mosis, Eliae, Elisaei et Apostolorum, qui gravissima olim pro populo Dei subire certamina non recusaverint; monachos item recenset, qui ad Episcopatum promoti id oneris cum laude populorumque emolumento perferrent; monet non tam conditionem ipsam externam, quam institutum veri monachi amplexandum esse, quod praestare etiam Episcopo liceat; carpit denique monachos, qui Dracontio ejusmodi fugae auctores fuissent. — Quibus Athanasii monitis revera etiam cessit Dracontius.

His item accenseri potest ***Epistola ad Amunem.*** Orta scilicet inter monachos quaestione, cum nonnulli essent, qui pollutiones nocturnas animi corporisque puritatem temerare contenderent, ea de re ab Amune abbate consultus Athanasius validis propugnat argumentis, non plus peccati huic inesse rei, dum absit mala voluntas, quam egerendis quibuslibet excrementis; qua occasione laudat matrimonium, sed statum coelibem longe praestare asserit **).

---

litem hanc Eruditorum judicio dirimendam relinquimus;" ita Edit. Patav. T. III. Praef. p. VIII. Cf. J. A. Fabricii Biblioth. Graec. Vol. VIII. p. 191—92.

*) Hos legit Photius Cod. 139.

**) Haec epistola, inter canonicas Patrum epistolas olim publicata, extat hodie T. I. P. II. p. 765—67. Hujus Amunis etiam meminit S. Athanasius in Vita S. Antonii n. 60.

Complures insuper extant *epistolae* S. Athanasii minores, sive *exhortatoriae*, quibus ad veram fidem tuendam instigat, vel rebus in arduis gravissimisque Ecclesiae negotiis consilium rogatus amicis respondet docens, quid agendum, praesertim in controversiis de Filio Dei et Spiritu S. *); sive *consolatoriae* ad plebem suam aut ad singulas quasdam personas **); sive *Festales*, ex quibus insigne quoddam Fragmentum extat continens canonem S. Scripturae ***).

Nota 1. Operibus hisce adjungenda sunt multa *Fragmenta*, quorum tamen plerumque auctoritas nonnihil dubia est. Ex his praecipua sunt: *Fragmenta ex Commentariis in Canticum Canticorum* (T. I. p. 1005.), item *ex Commentariis in Matthaeum* (T. I. p. 1006—9. T. III. p. 19—31.), et *in Lucam* (T. III. p. 32—36. T. I. p. 1009—10.); *De jejunio* ex *Sermone de fide* (T. III. p. 15.); Fragmenta duo historica, unum *de Paulo Samosateno*, alterum *de scelere Stephani Antiocheni* commisso in legatos Synodi Sardicensis (T. III. p. 16.), et alia T. I. P. II. p. 1003—4. p. 1011—29. T. III. p. 74—78.

Nota 2. Inter *Opera S. Athanasii dubia* pertinet 1) *Synopsis Scripturae sacrae* (T. II. p. 96—156.), cujus auctor summa perspicuitate, sagacitate et eruditione ea fere omnia pertractat, quae Introductio in libros sacros V. et N. Testamenti hodie complecti solet, cf. Monit. T. II. p. 95—96. Fabric. Biblioth. Graec. Vol. VIII. p.

---

*) Cujusmodi sunt *epist. ad Joannem et Antiochum*, item *ad Palladium* (T. I. p. 763—64), *epistolae duae ad Luciferum* (ibid. p. 770—71), et *epist. ad Monachos* (ibid. p. 771—72), in qua pulcherrimas de haereticorum consortio declinando praeceptiones offert. Vid. de his epistolis supra §. 109. et 111.

**) *Epist. filiis suis* (T. I. p. 772.) et *Epist. II. ad Orsisium* (T. I. p. 694.). Vid. supra §. 109.

***) Fragmentum hoc ex 39. Epistola Festali extat in Opp. T. I. p. 767—68. Alia ex hisce epistolis Paschalibus fragmenta, depromta ex Cosmae Indicopleustae Topographia Christiana, habentur in Opp. Athanasii T. III. p. 78—81. — De hisce *Epistolis Festalibus*, quas alii etiam *Paschales* vocant, quoniam in diebus maxime paschalibus populo recitabantur, generatim vid. Praefat. generalis T. I. p. XXIV. et Opp. T. III. p. XXX—XXXII. Cf. supra §. 109.

195—96. 2) *Liber de Virginitate* sive *de ascesi* (T. II. p. 84 — 95.) pii cujusdam rerumque ecclesiasticarum periti viri Opus est pulcherrimis praeceptis refertum; non vero Athanasii esse videtur, cum ob diversum orationis genus, tum quia in antiquis collectionibus Operum S. Athanasii non reperitur, tum quia sequioris aevi nonnihil inibi continetur, cf. Monit. T. II. p. 84. Praef. T. II. p. IV. Ceillier T. V. Chap. II. Art. III. n. 10. (p. 277—80.) 3) *Tractatus* aliquot *dogmatici*, ut: *Tractatus* duo *de Incarnatione Verbi Dei*, quorum alter brevissimus est (de quo vid. supra §. 114. p. 395 Nota **), alter nonnihil prolixior; *Testimonia ex S. Scriptura de naturali communione similis essentiae inter Patrem et Filium et Spiritum S.*; *Epistola Catholica ad omnes ubique Episcopos*; *Refutatio hypocrisis Meletii et Eusebii Samosat.*; *De aeterna Filii et Spiritus S. cum Deo exsistentia et contra Sabellianos* (T. II. p. 1—37). Cf. Praefat. T. II. p. III—IV. et Admonit. singulis praemissas. Tillemont T. VIII. Art. CXIII. cum Nota 103 et 104 (p. 244 et 715.— 19). 4) *Homiliae* sive Orationes, quae Athanasii nomine circumferuntur, vel nugis plenae manifesteque spuriae sunt, vel humiliore stylo conscriptae, quam ut Athanasio incunctanter tribui possent, ex. gr. *Sermo de Patientia* (T. III. p. 42—47.), *Sermo in Ramos Palmarum* (ibid. p. 48—49.); *Oratio: quod unus sit Christus sive in Natalem Christi; de Sabbato et circumcisione; Homilia de semente* Matth. 12, 1. seqq.; item *in illud: Profecti in pagum etc.* Matth. 21, 2.; demum *de passione et cruce Domini* Matth. 27, 33. seqq. (T. II. p. 38—84.) Cf. Monita singulis praefixa.

Nota 3. Ex *Operibus spuriis*, quorum permulta circumferuntur, nominari merentur: *Disputatio contra Arium in Concilio Nicaeno; Sermo contra omnes haereses; Doctrina ad Antiochum; Quaestiones ad Antiochum; Quaestiones in Scripturam; Historia imaginis Berytensis;* Varii *Sermones* et *Homiliae; Dialogi V de Trinitate; De Trinitate libri octo; Vita S. Syncleticae; Epistolae Athanasii ad Liberium*, et *Liberii*

ad Athanasium, et al. Quae omnia exhibet T. II. p. 158—652. Cf. Ceillier T. V. Chap. II. Art. IV. n. 1—18. (p. 263—92).

Nota 4. *Symbolum: Quicunque*, quod vulgo *Athanasianum* audit, Athanasii quidem doctrinam accuratissime et mira claritate ac perspicuitate exhibet, non tamen ab Athanasio concinnatum est, quod hodie inter Eruditos omnes constat; sed ad finem vergente saeculo V., forte a Vigilio Tapsensi, conscriptum esse videtur. Vid. Montfaucon Diatribe in Symbolum: Quicunque (Athanas. Opp. T. II. p. 652—67.); Pagi Crit. ad a. 340. n. 6—8. Dupin T. II. p. 101. Ceillier T. V. Chap. II. Art. IV. n. 19 — 21. (p. 292 — 95). Cf. Sandini Vitae Pontiff. Roman. sub Julio I. (edit. Ferrariae 1748. p. 81 — 82.) et Ejusdem Disput. histor. XIV. ad Vitas Roman. Pontiff. (edit. Ferrariae 1742. p. 164 — 78). P. Quesnel Dissert. XIV. in Opp. S. Leonis M. n. 12 — 16. cum Ballerin. Observatt. (in Opp. S. Leonis M. ed. Ballerin. T. III. col. 937—44. et 953—59). — Köllner's Symbolik aller christlichen Confessionen. I. Thl. (Hamburg 1837.) S. 53—91.

§. 117.

Character et doctrina S. Athanasii Magni.

Tanta erat in Athanasio vitae sanctitas, tanta ingenii vis, et eruditionis copia, tam illibata denique ejus orthodoxia in rebus fidei gravissimis ac difficillimis proponendis, explicandis, defendendis, „ut et vita ipsius morumque ratio Episcopatus norma esset, et ipsius dogmata pro fidei orthodoxae lege haberentur," imo ipse „Ecclesiae columna" et „magna veritatis tuba" vocaretur *). Is cum altissima rerum divinarum contemplatione miram in rebus gerendis solertiam et eximiam conjunxit pietatem. Totus ejus vitae cursus continuus erat cum hoste vigili et vaferrimo conflictus, cujus insidias prudenter declinabat, cujus malas artes aperte retegebat,

*) S. Gregor. Nazianz. Orat. 21. n. 37. 26. et 13. cf. n. 1. 4. 7. 9. et 10. Orat. 25. n. 11. S. Basilii M. epist. 80.

cujus perversa dogmata omnibus perspecta et detestanda reddebat, cujus denique sophismata captiosa penitus destruebat et inania monstrabat. Etsi vero, cum insolentia criminum aut haeresum impietas fidelium saluti minetur perniciem, salibus frequenter inspersis acriter mordeat severeque castiget adversarios, ubi tamen res illi est cum adversariis, aliquam aequi bonique rationem tenentibus, sobrie ac prudenter verba facit, caritatem ubique spirans. — Triplici argumentorum genere uti solet: *ex recta ratione*, ubi ex ipsa rerum, de quibus agitur notione, dialectice explicata adversarios argumentis urget: *ex S. Scriptura*, cujus sensum arte hermeneutica in subsidium vocata, praesertim in locis dogmaticis, praeclare exponit: atque *ex Traditione*. — Dictio ejus admodum perspicua et simplex est, nec unquam ejus oratio diffluit aut longius evagatur. Altus est in cognoscendis, facilis in exponendis summis fidei nostrae mysteriis, creber in reperiendis, et acutus in solvendis argumentis. Denique si spectemus orationis nervos, sales, acrimoniam, elegantiam nativam, omnes longe antecellit Athanasius, estque hoc in genere facile princeps *). — Eminent porro inter Opera ejus *Oratio contra Gentes*, quae maxime perspicua et nitida, salibus respersa et argumentationibus nervosa est; mirae sunt eloquentiae *Epistola de sententia Dionysii*, et *Epistola ad Dracontium*: elegantissimae sunt *Apologia de Fuga*, et altera *ad Constantium*, quibus plus inest, quam reliquis, diligentiae et artis, tropis apposite et sobrie respersae; acutissimi simul et brevissimi sunt *libri contra Apollinarium*; summa denique ingenii ubertas et cogitatuum sublimitas elucet in *Orationibus contra Arianos*.

II. Ad mysteria SS. Trinitatis et Incarnationis Filii Dei penitus cognescenda nemo ex SS. Patribus magis conferet, quam S. Athanasius. Multa quoque alia dogmata admodum clare enuntiat, scilicet:

1) *De Traditione tanquam fidei revelatae fonte*: „Sufficit his duntaxat verbis ad illa (commenta haereticorum) respondere: Haec Catholicae Ecclesiae

*) Cf. Phot. Cod. 32. 139. et 140. (Hi omnes loci collecti exhibentur in S. Athanasii Opp. T. I. p. CLXXII—III.) Vid. etiam Montfaucon Praefat. generalis, ubi disputat *de stylo Athanasii* (T. I. p. XXI—III.); idem alibi statuit, *τὸ δριμὺ καὶ τὸ ἀπέριττον* i. e. eam sermonis vim, quae omnem superfluitatem resecat, notam ac tesseram esse styli Athanasiani (T. III. Praef. p. V. n. 16.). Cf. etiam Ceillier T. V. Chap. II, Art. VII. (p. 367—69).

non sunt, neque ea est Patrum fides." Epist. ad Epict. n. 3. Vid. etiam Epist. Encycl. ad Episc. n. 1. Orat. I. c. Arian. n. 8. Ep. I. ad Serap. n. 28. Cf. Concil. Trid. Sess. 4.

2) *De statu naturae integrae et de peccato originali:* „Deus per Verbum suum genus humanum ad propriam imaginem fecit; hinc propriae etiam aeternitatis cogitationem et cognitionem eidem impertivit, ut .... datam Dei gratiam et propriam ex paterno Verbo vim infusam retinens exsultaret, et cum Deo familiariter viveret, securamque ac vere beatam immortalem vitam duceret." „Nec vero post haec, quales creati sunt, permansere, sed praecepti transgressio illos ad propriae naturae conditionem revocavit." „Purus enim homo his, quae accipit, spoliari potest, ut ex Adamo clarum est, qui scilicet, quae acceperat, perdidit." Orat. c. Gentes n. 2. De Incarn. Verbi Dei n. 4. Orat. III. c. Arian. n. 38. Cf. Concil. Trid. Sess. 5.

3) Quid sit *justificatio*, his verbis praeclare describitur: „Dominus dixit: Si vos Filius liberaverit, vere liberi eritis (Joh. 8, 36), secundum eam, quae in ipso est, novitatem et *perfectionem*, *per quam nos, qui credimus, renovamur* secundum imitationem et *participationem perfectae novitatis Christi.*" De Incarn. c. Apollinar. lib. I. n. 21. Eodem sensu alibi dicit: „Non igitur cum homo esset (Christus), factus est postea Deus; sed contra cum Deus esset, postea homo factus est, quo nos ipse potius deos efficeret." seu „ut nos sui Patris filii essemus," ac „ut infusa in Dominum, tanquam in hominem, sanctitas in omnes homines ab ipso dimanaret" Orat. I. c. Arian. n. 39. 38. et 47. vid. etiam n. 43. 46. 48. 49. 50. Cf. Concil. Trid. Sess. 6. cap. 4. 6. et can. 11.

4) Praeter fidem *necessaria* quoque esse *bona opera* ad mercedem vitae aeternae consequendam, ita declarat: „Quandoquidem fidem habes (in Jesum Christum) et pius es, o Christi amator, gaude et certo spera tuae pietatis et fidei fructum, si modo anima, ut ejus leges praescribunt, adornata fuerit. Ut enim illorum, qui secundum ejus praecepta vivunt, merces est vita aeterna; ita qui contrariam semitam elegerint nec viam virtutis fuerint secuti, probrum ingens et inevitabile periculum in die judicii subituri sunt, quia, etiamsi veritatis viam non ignoraverint, his tamen, quae noverant, contraria

egere.“ Orat. contra Gentes n. 47. Cf. Concil. Trident. Sess. 6. cap. 11. et can. 19. 20.

5) *Gratia justificans iterum amitti potest:* „Quemadmodum filii et dii efficimur ob Verbum, quod in nobis habemus, ita in Filio et in Patre erimus, unumque in iisdem effecti esse existimabimur, propterea quod in nobis sit Spiritus, qui in Verbo est, quod ipsum Verbum est in Patre. Quocirca cum quis vitio aliquo (*διά τινα κακίαν*) a Spiritu defecerit, illa quidem gratia apud eos, qui voluerint, irrevocabilis permanet, si modo, postquam ceciderint, poenitentiam agant; verumtamen ille, qui cecidit, non amplius in Deo est, eo quod Sanctus et Paracletus Spiritus, qui in Deo est, ab ipso recesserit; sed hujusmodi peccator in illo erit, cui sese ipse subjecit (i. e. in diabolo.) Orat. III. c. Arian. n. 25. Cf. Concil. Trid. Sess. 6. cap. 15. et can. 23.

6) *De differentia sacramenti poenitentiae et baptismi* docet (explicans difficilem locum Hebr. 6, 4—6.): „Non ait (Apostolus Paulus): impossibile est poenitentiam agere, sed impossibile est, obtentu poenitentiae nos renovare. Est autem ingens inter haec dicta discrimen. Is enim, qui poenitentiam agit, peccare quidem desinit, retinet autem vulnerum cicatrices. Qui autem baptizatur, veterem exuit hominem, et renovatur, superne genitus Spiritus gratia.“ Epist. IV. ad Serap. n. 18. Cf. Concil. Trid. Sess. 14. cap. 2. et can. 2. *).

Editiones: Editiones praestantiores sunt: Vicentiae 1482. fol. (omnium prima, latine tantum). — Item latine tantum Basileae 1527. fol. per Erasmum Roterodam. Basileae 1556. fol. (editio latina tantum, multa tamen laude digna). — Ed. gr. lat. Heidelbergae ex officina Commelini 1601. 2 Voll. fol. — Paris. 1627. cura J. Piscatoris 2 Voll. fol. (editio omnium ante Maurinam optima) recus. Coloniae (Lipsiae) 1686. — Edi-

*) De ss. *Eucharistiae Sacramento* non semel verba facit S. Athanasius, ut de Incarn. et contra Arian. n. 16. et Epist. IV. ad Serap. n. 19. Cf. Möhler Athanasius II. Bd. S. 286—90. — Item *Virginitatis* praestantiam in se, ejusque prae matrimonio excellentiam summopere commendat in Apolog. ad Constant. n. 33. De Incarnat. Verbi Dei n. 51. Histor. Arian. ad Monachos n. 25. Epist. ad Amunem (T. I. P. II. p. 766),

tio omnium praestantissima est editio Maurina (per Jac. Lopinum et Bern. de Montfaucon) Paris. 1698. Tomi II in tribus Voll. fol. (T. I. duabus Partibus seu Voll. constat). Huic tamen editioni adjungi debent, quae idem B. de Montfaucon in Nova Collectione Patrum Graecorum T. II. Paris. 1706. fol. in publicam lucem emisit. Eadem A. Gallandius in sua Biblioth. Patrum T. V. pag. 159—241 veluti Supplementum edit. Maurinae recudi curavit (cf. ibid. Prolegom. c. 13.). — Haec omnia cum Psalmorum etiam interpretatione, per N. Antonellum Romae 1746 fol. edita, exhibet nova editio gr. lat., quam accuravit N. Justiniani. Patavii 1777. III Tomi in 4 Voll. fol. (opera praesertim H. Gradonici et Andr. Gallandii). — Eadem editio latine tantum excusa est Patavii 1777. III Tomi in 4 Voll. fol. — Cf. de his aliisque editionibus earumque pretio Montfaucon Praefat. in Opp. S. Athanasii T. I. p. XV—XXI. Praefat. T. III. p. V—VIII. Dupin. T. II. p. 94—95. Ceillier T. V. p. 369—72. J. A. Fabricii Biblioth. Graec. Vol. VIII. p. 179—83 et p. 211—14.

§. 118.

S. Eustathius Antiochenus.

Fontes: S. Athanas. Epistola ad Episcopos Aegypti et Libyae n. 8. Apolog. de Fuga sua n. 3. Histor. Arian. ad Monachos n. 4. — S. Hieronymus de Scriptor. eccles. c. 85. ep. 70. n. 4. et ep. 73. n. 2. Chronic. ad a. Chr. 331. — S. Chrysostomus Homilia in S. Eustathium Antioch. (Opp. T. II. p. 603—10.). — Socrat. lib. I. c. 24. lib. 4. c. 14. lib. 6. c. 13. Sozom. lib. I. c. 2. lib. 2. c. 18. 19. lib. 6. c. 13. — Theodoret. Hist. Eccles. lib. I. c. 7. 21. lib. 3. c. 4. et in Dialogis saepe. — Philostorg. Histor. Eccles. lib. 2. n. 7. — Facundus Hermian. Defens. trium Capitul. lib. 11. c. 1. (Galland. T. XI. p. 782—83.).

Subsidia: L. Allatii Praefat. in Edit. suam (vid. infra). — Galland. T. IV. Prolegom. c. 14. — P. Boschii Commentar. historicus de S. Eustathio Antioch. in Actis SS. Tom. IV. Julii p. 130—44. item Historia chronolog. Patriarch. Antioch. n. XXIV. (ibid. p. 34—38.). — Ceillier T. IV. Chap. VII. (p. 184—202.). — Dupin. T.

II. p. 46—55. — J. A. Fabricii Biblioth Graeca Vol. IX. c. 16. (p. 131—49.). — G. Cave Vol. I. p. 187—89.

S. Eustathius, Episcopus Antiochenus, vir doctrina et sanctitate celebris *), primus contra Arium clarissima tuba bellicum cecinit **). Sanctus iste, Side in Pamphilia oriundus, ac in persecutione Diocletiani sive Licinii gloria Confessoris illustratus, primum Beroeae in Syria ecclesiam regendam suscepit; deinceps vero ad Antiochenam sedem cunctorum suffragiis evocatus est a. 325 ***). Fidei Catholicae adversus Arianos strenuus propugnator †) Nicaenae Synodo interfuit; ubi quum inter Patres illic congregatos primas ferret, sedis suae dignitate, doctrina et pietate conspicuus, Imperatori Constantino perorasse, atque ad Arianam haeresin profligandam plurimum contulisse perhibetur ††). Praeterea adversus Arianorum errores multa conscripsit. Quapropter cum studio verae doctrinae promovendae ardens societate et communione sua Arianos interclusos edixisset, in odium invidiamque Eusebii Nicomediensis Episcopi sociorumque Arianorum incurrit; maxime vero cum Eusebio Caesariensi iniit controversiam, eumque ut Nicaenae fidei infensum scriptis suis exagitavit; ille contra Eustathium reum egit Sabellianae opinionis; quod Sabellianismi crimen solemne Arianis erat iis offerre, qui haeresin Arianam infesti oppugnarent. Hinc Eusebius uterque cum aliis Episcopis suarum partium in Synodo Antiochiae circa a. 329. congregata Eustathium tum ob Sabellianismum, tum ob alia crimina eidem objecta, non tamen probata, deposuerunt †††); depositum Imperator, Eusebianis auctoribus,

---

*) Martyrolog. Romanum ad diem 16. Julii.

**) S. Hieronym. ep. 73. n. 2. Sozom. lib. 2. c. 19. S. Chrysost. Homil. in S. Eustath. n. 3. (T. II. p. 607).

***) S. Hieronym. de Script. eccles. c. 85. et Chronic. ad a. Chr. 331. Sozom. lib. I. c. 2. Theodoret. Histor. Eccles. lib. I. c. 7. Cf. Galland. l. c. n. 1. Ceillier l. c. n. 1—2. Pagi Crit. ad a. 324. n. 26.

†) Hoc elogio eum ornat Concilium Nicaenum II. Act. VI. (Mansi T. XIII. col. 265.). Vid. etiam S. Athanas. locis supra cit. et S. Ephraem Antiochenus ap. Phot. Cod. 229. (p. 411).

††) Theodoret. Histor. Eccles. lib. I. c. 7. Facund. Hermian. Defens. trium Capitul. lib. 11. c. 1. (Galland. T. XI. p. 782 et 783).

†††) Socrat. lib. I. c. 23. 24. Sozom. lib. 2. c. 18. 19. Theodoret. Histor. Eccles. lib. I. c. 21. Philostorg. lib. 2. n. 7. — De tempore, quo Synodus isthaec habita, proinde etiam Eustathius depositus et in exilium actus fuerit, multa inter historicos

exulem egit in Thraciam *). Et hinc quidem usque ad Meletii ordinationem (a. 360.) solicitam et indefessam ecclesiae suae curam gessit, fidemque gregis sibi commissi infinitis epistolis roboravit **). Obiisse videtur a. 360 ***).

Multa reliquit scripta, tam ob priscum genus elocutionis sententiarumque gravitatem, quam ob verborum elegantiam atque in rebus explicandis venustatem Veteribus summopere celebrata †).

1) Ex his integra adhuc extat sola *Dissertatio* (*Διαγνωςικὸς*) *de Engastrimytho* ††) *adversus Origenem*, in qua id agitur, an mulier illa habens pythonem, quae fuit in Endor (1. Reg. c. 28.), vere suscitaverit animam Samuelis, ut Saulum alloqueretur. Origenes istud affirmaverat. Eustathius vero, postquam insigni modo omnes hujus historiae circumstantias retulit ac expendit, explicationem Origenis refellit, pro certo statuens, daemonem non posse animas in vitam revocare;

---

disceptatio est; sed computatio nostra gravissimis rationibus nititur, praesertim Theodoret. Histor. Eccles. lib. 2. c. 31. Philostorg. lib. 2. n. 7. Socrat. lib. 6. c. 13. Cf. G. Cave Vol. I. p. 187. Pagi Crit. ad a. 324. n. 26—28. ad a. 327. n. 3. et ad a. 340. n. 19. H. Vales. in Nota ad Euseb. de Vita Constantini lib. 3. c. 59.

*) Ita S. Chrysostomus, scriptor domesticus et fere aequalis, Homil. in S. Eustath. n. 2. S. Hieronym. de Script. eccles. c. 85. Aliter de exilii loco statuit Theodorus Lector Histor. Eccles. lib. 2. n. 1.

**) Ita rursus S. Chrysostomus Homil. cit. n. 4. cf. S. Hieronym. l. c.

***) Haud levis contentio de anno emortuali hujus S. Patris viget, dum alii, Tillemontium secuti, eum versus a. 337. defunctum esse statuunt, ideo potissimum, quod nihil de ejus reditu post obitum Constantini legatur; alii vero ipsum anno 360 mortuum esse defendunt, quae sententia maxime testimonio S. Chrysostomi fulcitur, Homil. in S. Eustath. n. 4. coll. Theodoret. lib. 3. c. 4. Haec sententia inde quoque haud parum confirmatur, quod constat, anno 361 a Lucifero partibus Eustathii Paulinum Episcopum ordinatum esse. — Aliam denique sententiam fovent Socrat. lib. 4. c. 14. 15. et Sozom. lib. 6. c. 13., ubi videsis Notam H. Valesii.

†) Sozom. lib. 2. c. 19. cf. S. Hieronym. ep. 70. n. 4.

††) De hujus vocis significatione vid. Dupin T. II. p. 64. Nota m. — Hujus Operis diserte meminit S. Hieronym. de Scriptor. eccles. c. 85. Illud etiam indicare videtur Socrat. lib. 6. c.

hinc in illa apparitione nihil veri fuisse asserit, sed tantum hoc fuisse spectrum in phantasia Sauli istiusque mulieris depictum a daemone, qui eos exagitabat. Ob hanc - sententiam discrepantem Eustathius Origenem satis acriter perstrinxit, verumtamen non adeo ob singularem ipsius de pythonissa opinionem, quam ob methodum interpretandae Scripturae allegoricam, quae sacrorum omnium librorum sensum pervertit, ac proinde justam Eustathio indignationem movit *). Multa hic praeclare disputat de sensu literali S. Scripturae, quem plurimum commendat.

2) Ex reliquiis ejus scriptis nonnisi pauca *Fragmenta* hodie supersunt. Scripsit autem

a. *libros octo contra Arianos* **);

b. *Tractatum seu Orationem* (λογος) *in illud: „Dominus creavit me initium viarum suarum“* (Prov. 8, 22.); item *in illud: „Comedite panem meum“* (Prov. 9, 5.) ***);

c. *librum de anima* (pariter contra Arianos) †).

d. Demum etiam aliquot *Psalmorum*, (ut Ps. 15. et 56. ac Psalmorum graduum) inscriptiones explanavit, nec non Psalmos quosdam (Ps. 15. et 92.) interpretatus est ††).

---

13. Aliorum SS. Patrum de quaestione in has Dissert. agitata sententias vide apud Dupin T. II. p. 54—55. Nota n.

*) Vid. S. Eustath. Dissert. de Engastr. n. 21. Cf. Galland. T. IV. Prolegom. c. 14. n. 3—4.

**) S. Eulogius Alexandr. apud Photium Cod. 225. (p. 395.) Facund. Hermian. lib. 11. c. 1. (Galland. l. c.).

***) Theodoret. Dialog. I. (Opp. ed. Paris. T. IV. p. 38.) Dialog. II. (ibid. p. 90—91.) Dialog. III. (ibid. p. 156—58). Ejusdem Histor. Eccles. lib. I. c. 7—8. Concil. Nicaen. II. loco supra cit.

†) S. Hieronym. de Scriptor. eccles. c. 85. Theodoret. Dialog. I. II. et III. (locis supra cit.). Eustratius in J. A. Fabricii Biblioth. Graec. Vol. IX. p. 146. Leontius et Joannes Rerum sacrarum libro II. (A. Maji Collect. Nova Vet. Script. T. VII. p. 85) perhibent, librum hunc etiam *contra philosophos* (κατὰ φιλοσόφων) fuisse inscriptum.

††) Theodoret. locis modo cit. Leontius Byzant. in A. Maji Collect. Nova Veterum Scriptor. T. VII. p. 135. Cf. Dupin T. II. p. 54. Nota k.

Epistolae ejus, quarum olim ingens erat numerus (Hieronym. de Script. eccles. c. 85.), omnes penitus interciderunt.

Commentarius (ὑπομνημα) *in Hexaëmeron* sive potius Chronicus liber, incipiens ab Hexaëmeri i. e. creationis sex diebus peractae expositione ac dein usque ad tempora Judicum perducens sacram historiam, exinde vero mancus ac deficiens, Eustathii nomine vulgatus, huic S. Patri fere abjudicatur ab Eruditis *). — Pariter *Allocutio ad Imperatorem Constantinum*, quae in Concilio Nicaeno I. habita esse fertur ab Eustathio, genuina non censetur **).

Editiones: S. Eustathii Commentarius in Hexaëmeron, ac de Engastrimytho Dissertatio adversus Origenem gr. et lat. ed. Leo Allatius. Lugduni 1629. 4°. — Dissertatio isthaec cum omnibus Fragmentis sedulo collectis optime extat in Galland. Biblioth. T. IV. p. 548 — 84. — Fragmenta sola cum Allocutione ad Imp. Constantinum (quae etiam in Leone Allatio et Gallandio habetur) exhibet J. A. Fabricius Biblioth. Graec. Vol. IX. p. 132—149. — Alia quaedam fragmenta, quorum unum ex libro hucusque incognito: περὶ ἑβραϊσμοῦ allegatur, habentur in A. Maji Nova Collect. Veterum Scriptor. T. VII. p. 85—86. et p. 106. cf. p. 15.

§. 119.

S. Cyrillus Hierosolymitanus. Ejus Vita ***).

Fontes: Ipsius S. Cyrilli Opera. — S. Epiphan. Haeres. 66. n. 20. Haeres. 73. n. 23. 27. 37. — S. Hie-

---

*) Ita P. Boschius in Actis SS. l. c. n. 39. (p. 139). J. A. Fabric. Biblioth. Graec. Vol. IX. p. 134—35. G. Cave l. c. p. 188. Cas. Oudin T. I. p. 318—19. Dupin T. II. p. 50—51. Ceillier l. c. n. 12. (p. 199—201).

**) Vid. Fabric. l. c. p. 132. 133. Ceillier l. c. n. 13. (p. 201).

***) Vitam hujus S. Patris post susceptum Episcopatum paucis enarrasse sufficiat, cum omnia ejus scripta, quae hodie extant, Episcopatus illius initio terminantur; harum autem rerum studiosis fontes et subsidia ad posteriorem illius vitam accurate cognoscendam uberius indicare consultum duxi.

ronym. de Scriptor. eccles. c. 112. et Chronic. ad a. Chr. 352. — Rufini Hist. Eccles. lib. 10. c. 23. 37. lib. 11. c. 21. — Socrat. Hist. Eccles. lib. 2. c. 38. 40. 42. lib. 3. c. 20; lib. 4. c. 1. lib. 5. c. 3. et 8. — Sozom. Hist. Eccles. lib. 4. c. 5. 17. 20. 22. 25. 30. lib. 7. c. 7. et 14. — Theodoret. Hist. Eccles. lib. 2. c. 26. et 27. lib. 3. c. 14. lib. 5. c. 9. — Philostorg. Hist. Eccl. lib. 4. n. 12. — Nicephori Hist. Eccles. lib. 9. c. 14. 32. et 46. — Vid. Testimonia Veterum in Opp. S. Cyrilli ed. Touttée p. CCLII—LXIV.

Subsidia: A. A. Touttée Dissertationes tres de Vita, Operibus et Doctrina S. Cyrilli in Ejusdem praeclara edit. Opp. S. Cyrilli. — G. Henschenii Commentarius historicus de S. Cyrillo Hierosolym. Episcopo in Actis SS. T. II. Martii p. 625—33. (ad diem 18. Martii.). — Th. Milles Praefatio ad Cyrilli Opera, Oxonii 1703 edita (recusa in Opp. S. Cyrilli ed. Touttée p. 399—403.). — G. C. Reischl Prolegomena in ejusdem nova edit. Opp. S. Cyrilli Hierosolym. Vol. I. Monaci 1848. — Dupin. T. II. p. 230—49. — Ceillier T. VI. Chap. XII. (p. 477—584.).

S. Cyrillus circa a. 315. natus ac Hierosolymis ab infantia educatus esse videtur *). Is literas sacras diurna nocturnaque versavit manu ac penitus animo hausit; Ecclesiasticos etiam interpretes et Sanctos Patres studiose admodum evolvit **). Postmodum circa a. 345. ecclesiae Hierosolymitanae presbyter ordinatus est a S. Maximo, illius civitatis Episcopo ***); ac paulo post non

*) Cf. Touttée in Vita S. Cyrilli seu Dissert. I. n. 5—6.

**) Cf. Touttée l. c. n. 8—9.

***) S. Hieronym. Chronic. ad a. Chr. 352. Quae tamen ibidem S. Hieronymus de Cyrillo narrat minus honorifica, aliunde certis vitae S. Cyrilli circumstantiis non satis congruunt. Falli autem facile potuit S. Hieronymus, eum Chronicon suum Constantinopoli a. 380 „velocissime dictaret" (Praefat. Chronic. Opp. T. VIII. p. 3—4). Quum insuper Cyrillus et communione et amicitia cum S. Meletio Antiocheno conjunctus esset (Theodoret. lib. 3. c. 14.), S. Hieronymus, qui cum toto Occidente ex Paulini partibus stetit, iniquo in Cyrillum rumori faciliores fortassis aures praebuit. Cf. Touttée Vita S. Cyrilli n. 10—11. et n. 28—29.

solum frequentes ad populum Homilias, sed etiam quae erat propria Episcopi vel vices ejus agentis Presbyteri cura, (a. 347. vel 348.) publice habuit celeberrimas illas Catecheses, in quibus singularis ejus pietas, fervens zelus, insignis eruditio et illibata orthodoxia ubique emicant. Tunc scilicet in omnibus orbis ecclesiis conciones sive Catecheses ad eos, qui baptismum proxime suscepturi erant, haberi solebant, quibus tum admonebantur, ne baptismum sine sincera voluntate et fide susciperent, utque se dignis poenitentiae laboribus ad eam gratiam praepararent, tum exponebatur illis Symbolum et Oratio Dominica. Summa tamen cura et diligentia haec baptizandorum institutio facta est in ecclesia Hierosolymitana, ubi totum huic negotio Quadragesimae tempus impendebatur *), ita ut praeter ordinarias Homilias tres aut quatuor singulis hebdomadibus haberentur Catecheses valde prolixae.

Hisce vero conventibus catecheticis, habitis in ipsa Resurrectionis ecclesia, non soli baptizandi, qui Hierosolymis appellari solebant „fideles," verum etiam omnes ordines ecclesiae interfuerunt **). Hoc tam grave munus demandatum fuerat Cyrillo presbytero, qui integram ecclesiasticam doctrinam animo complexus, eam in tot, quot oportuit, Catecheses divisam per totam Quadragesimam indefesse auditorum animis instillavit, omni argumentorum genere probatam, et contra omnes Ecclesiae hostes, Gentiles, Samaritas, Judaeos, haereticos, propriis adversus unosquosque argumentis roboratam. Maximum illi studium fuit, auditores adversus haereticorum, eorum praesertim, qui illis et locis et temporibus grassabantur, dolos et fraudes armare; propterea diligenter eorum historiam et prava dogmata descripsit, ne earum rerum ignari auditores illorum mendaciis et blandiloquentia caperentur. Cumque inprimis Manichaei periculum crearent, hos majori opera et plurimis in locis oppugnavit. Nec erudiendis et instituendis solum auditoribus officium suum contineri existimavit, sed et ad pugnandum et ultro lacessendum hostes Ecclesiae, et ad praedicandum aliis, quod didicerant, eos praeparare sui muneris duxit ***).

---

*) S. Hieronym. lib. contra Joannem Hierosolymit. n. 13. (Opp. T. II. col. 419—20.) Cf. Touttée Dissert. II. n. 4. 23. et 32.

**) Cf. Touttée Diss. II. n. 32—35.

***) Cf. Touttée Vita S. Cyrilli n. 13—15.

Difficillima autem tunc erat rerum ecclesiasticarum conditio; duplex praesertim controversia animos movit, utrum Filius Dei Patri ὁμοουσιος dici debeat, et an tres hypostases, quod Eusebiani statuebant, in Deo admitti possint. Eusebiani porro, qui tum adhuc sub catholicis in speciem fidei professionibus delitescebant, Episcopos Catholicos non directe propter divinitatem Christi propugnatam, sed aut accusationibus variis ad mores spectantibus, aut imposita Sabellianismi criminatione oppugnarunt; hinc etiam factum est, ut Maximus, Hierosolymorum Episcopus, eorum, qui Athanasium Episcopatu dejecerant, sententiae adstipulatus esset *). Arius ipse cum sequacibus in ecclesia Hierosolymitana communioni restitutus fuerat (v. supra §. 106.). Idcirco Cyrillus, tum de Eusebianae factionis dolis, tum de Athanasianae causae justitia non satis edoctus, neutri parti, quam alteri addictior, et in utraque parte fraterni odii et fotae haereseos suspicionem adhaerere existimans, jubebat auditores eo scandalo minime perturbari **). Schismata haec populorum et ecclesiarum a variis et contrariis haeresibus, quas utrique foverent, sed quae in occulto plerumque serperent, nata existimabat ***). Hinc nec voce *consubstantialis* (ὁμοουσιος) in suis Catechesibus unquam usus est, nec *unius vel trium hypostaseon* mentionem in explicanda Trinitate adhibuit, quasi utrumque prava utentium interpretatione suspectum foret †). Denique licet Arii haeresin Cyrillus variis locis graviter oppugnet, omnesque illius surculos extirpaturus persequatur, nunquam tamen Arium de nomine appellavit, vel ejus haeresis sequaces Arianos dixit ††). Cum postea Maximus, Arianorum fraude et S. Athanasii innocentia perspecta, Athanasii communionem amplexus esset, Episcopum suum absque dubio secutus est presbyter Cyrillus †††).

---

*) Socrat. lib. 2. c. 8. cf. lib. I. c. 33. Sozom. lib. 3. c. 6. cf. lib. 2. c. 27.

**) S. Cyrilli Hierosolym. Catech. 15. n. 7.

***) Catech. 15. n. 9. Catech. 11. n. 17. Catech. 17. n. 33. Cf. S. Hilar. ex Opere histor. Fragment. III. n. 2. De Trinit. lib. 10. n. 5. Socrat. lib. I. c. 23 et 24.

†) Cf. S. Hilar. de Synod. n. 67.

††) Cf. S. Athanas. de Synod. n. 22.

†††) S. Athanas. Apolog. c. Arian. n. 50. et 57. Histor. Arian. ad Monach. n. 25. Socrat. lib. 2. c. 24. Philostorg. lib. 3. n. 12. Cf. Touttée Vita S. Cyrilli n. 21.

S. Maximo defuncto a. 350. in ejus locum canonice ab Episcopis provinciae ordinatus est S. Cyrillus *). Episcopatus illius initia singulari quodam Hierosolymis portento insignita sunt. Nimirum anno 351. die 7. Maji circa horam diei tertiam magna crux ex luce, solis radios splendore superans, complures horas visa est, super montem Golgotha ad Olivarum usque montem se extendens **). Cyrillus, oculatus testis, redditis primum Deo gratiis, signum hoc per literas statim Constantio significavit, ratus Imperatorem in religionis Christianae amore per illud magis ac magis confirmatum iri. — Idem S. Episcopus dein Arianorum, praesertim Acacii Caesareensis, odio levissimas ob causas bis a Constantio in exilium actus est ***). Reversus sub Juliano omni fiducia praedixit fore, ut templi Hierosolymitani restauratio a Judaeis perficienda in irritum caderet †); tum Acacio Caesareensi defuncto Gelasium, sororis suae filium, virum omnibus virtutum et doctrinae ornamentis insignem, Caesareae Episcopum constituit ††). Sub Valente iterum sede pulsus S. Cyrillus per duodecim fere annos (367—79.) exulavit. Denique sub Theodosio reversus octo annis inconcussum Episcopatum tenuit †††), eoque tempore

*) Ita Synodica Concilii Constantinop. a. 382. apud Theodoret. Histor. Eccles. lib. 5. c. 9. S. Hieronym. Chronic. ad a. Chr. 352. Theodoret. Histor. Eccles. lib. 2. c. 26. Cf. Touttée Vita S. Cyrilli n. 24. et Pagi Crit. ad a. 351. n. 7—8. Criminationes adversus ordinationem S. Cyrilli objectas sive a S. Hieronymo l. c., sive a Socrat. lib. 2. c. 38. Sozom. lib. 4. c. 20. aliisque, explodit Touttée Vita S. Cyrilli n. 26—30.

**) De signo hoc miraculoso vid. Touttée Admonit. in S. Cyrilli Epist. ad Constantium Imp. p. 345—50. et Testimonia Veterum ibid. p. 355—56. item Pagi Crit. ad a. 351. n. 8. et ad a. 353. n. 7—11.

***) Cf. Touttée Vita S. Cyrilli cap. 5—10.

†) Rufin. Histor. Eccles. lib. 10. c. 37. Cf. Touttée Vita S. Cyrilli cap. 11.

††) S. Epiphan. haeres. 73. n. 37. S. Hieronym. de Scriptor. eccles. c. 130. Theodoret. Histor. Eccles. lib. 5. c. 8. Dialog. I. (ed. Paris. Opp. T. IV. p. 31.) et Dialog. III. (ibid. p. 167—68). Leont. Byzant. de Sectis Act. IV. n. 4. (Galland. T. XII. p. 634.), item contra Nestorium et Eutych. lib. I. (ibid. p. 671.) Phot. Cod. 88. 89. et 102. Locis indicatis et scripta Gelasii hujus commemorantur, et pauca quaedam fragmenta, quae sola hodie supersunt, proferuntur. Cf. Ceillier T. VI. Chap. XIII. (p. 584—86.) et J. A. Fabricii Biblioth. Graec. Vol. IX. p. 290—93.

†††) S. Hieronym. de Scriptor. eccles. c. 112.

Concilio Constantinopolitano I. interfuit, cui etiam cum Episcopo Antiocheno et Alexandrino praesedisse perhibetur *). Obiit a. 386 **).

§. 120.

Scripta S. Cyrilli Hierosolymitani.

Pauca ad nos Cyrilli scripta integra et genuina pervenerunt, scilicet:

1) *Catecheses 23* ***).

2) *Homilia in Paralyticum* ad piscinam jacentem (Joh. 5, 1—16.).

3) *Epistola ad Constantium* Imperatorem de viso Hierosolymis lucidae crucis signo.

1. *Catecheses 23* in duas classes dividuntur; priores 18 inscribuntur: *ad Illuminandos*, posteriores 5 *mystagogicae* vocantur. *Illuminandi* — φωτιζομενοι — †) vo-

---

*) Sozom. lib. 7. c. 7. cf. Touttée Vita S. Cyrilli cap. 15.

**) Sozom. lib. 7. c. 14. cf. Socrat. lib. 5. c. 12. S. Hieronym. de Scriptor. eccles. c. 112. Touttée Vita S. Cyrilli n. 83; Baron. Annal. ad a. 386. n. 57. Pagi Crit. ad a. 386. n. 5.

***) Catecheses has nec Cyrillo esse suppositas, nec interpolatas, contra Acatholicos nonnullos, ut Rivetum, Albertinum, Cocum (quorum argumenta postea in unum congessit, atra simul bile in Cyrillum effusa, Cas. Oudin. T. I. p. 455—74.) fuse solideque ab argumentis tam externis, quam internis probat Touttée Dissert. II. c. 2. et 3. Ceillier T. VI. Chap. XII. Art. II. (p. 486—95). Aequiores etiam ex coetu Acatholicorum, iique viri eruditissimi, Catecheses illas genuinas esse, ultro fatentur, vid. J. A. Fabric. Biblioth. Graec. Vol. VIII. p. 440—41. G. Cave Scriptor. Eccles. Historia literaria in S. Cyrillo (Vol. I. p. 212.). Posterioris auctoris verba digna sunt, quae hic apponantur; ita sonant: „Frustra agunt, qui an genuinae sint hae Catecheses, litem movent, Hieronymo, Theodoreto, Damasceno, ne de aliis jam dicam, Cyrillo nostro eas vindicantibus. Haud merentur responsum, quae objiciunt Rivetus aliique." Idem Cave paulo post subjungit: „Mitto ceteras Riveti exceptiunculas, vix cassa nuce dignas." Testimonia Veterum de hoc Cyrilli Opere vid. infra §. 123.

†) Hujus vocis explicatio fuse ac erudite habetur in Touttée Diss. II. n. 24—26. *Illuminandos*, qui in ecclesia Hierosolymitana jam dicti sunt *fideles*, a *Catechumenis* probe distinguendos esse monet Touttée ibid. n. 21 — 22. Ceterum qua ratione

cati sunt ii, qui baptismum proximo Paschate suscepturi necessariam sacrae doctrinae institutionem et ad baptismum praeparationem ab Episcopo vel presbytero accipiebant. Totam Quadragesimam occuparunt istae 18 Catecheses, ita ut Procatechesis prima Quadragesimae Dominica, reliquae per decursum Quadragesimae, exceptis Dominicis et Sabbatis, ultima denique Sabbato sancto sit habita, in ipsa Resurrectionis Ecclesia. *Catecheses* 5 *mystagogicae*, quasi mysteriorum seu sacramentorum Ecclesiae secretiorem notitiam tribuentes, post Pascha susceptaque una nocte tria baptismi, confirmationis et eucharistiae sacramenta ad Neophytos dictae sunt singulis hebdomadae Paschalis diebus, ad explicandam eorum mysteriorum, quae nonnisi baptizatis declarare fas erat, vim et potestatem. Istae habitae sunt ad monumentum Domini in ipso S. Sepulchri sacello, quod Anastasis dicebatur *). Antequam vero singulae Catecheses haberentur, legebatur a Lectore ex libro S. Scripturae juxta arbitrium concionantis pars quaedam (pericope) ad futurae Catechesis argumentum accommodata.**). Omnes 23 Catecheses, quae simul sumtae integrum quoddam Opus constituunt, ex tempore pronuntiatae sunt a Cyrillo adhuc juvene anno 348 ***).

Catechesibus istis praemittitur *Procatechesis* seu praevia Catechesis, in qua baptizandos de novi status sui excellentia et officiis edocet, ac simul qua ratione suum illud Christianae religionis tirocinium, ad baptismum se diligenter et ex animo praeparando, transigere debeant, diligenter eos instruit. Inprimis sincerum et nulla prava intentione fucatum baptismi desiderium requirit, cujus defectu non solum inutilis, sed et perniciosa hujus tanti doni susceptio futura sit; monet, ut exorcismos studiose

---

Catecheses ab ordinariis Homiliis differant, ipse S. Cyrillus exponit in Procatechesi n. 11.

*) Vid. Catech. 18. n. 33. Cat. 20. n. 4. et 7.

**) Haec omnia ex ipsis Catechesibus luculenter confirmata, et plura alia, quae pertinent ad formam earundem sive externam sive internam, vid. in Touttée Diss. II. c. 4. 5. et 6.

***) S. Hieronym. de Scriptor. eccles. c. 112. Eas autem anno 348. vel (ut asserit Tillemont) a. 347. habitas esse, certissimis argumentis demonstrat Touttée in Vita S. Cyrilli n. 11—12. et Diss. II. n. 10 — 11. n. 30 — 31. Extemporales denique esse istas Orationes, singularum inscriptio antiquissima, imo quod admodum verisimile est, iisdem coaeva testatur.

suscipiant, Catechesibus assidui adsint, nec ullam praetermittant, diligentique ac sedula omnium bonorum operum exercitatione se praeparent. Sequitur (Catech. I.) brevis quaedam ad baptismum invitatio, commemoratis ejus utilitatibus, et adhortatio ad illum digne capessendum, cum uberrimam ejus gratiam Deus non sine delectu, nec absque praeparatione mentis considerata concedat. Tum Cyrillus (Catech. II.) ad poenitentiam et confessionem spe remissionis peccatorum baptizandos adhortans, peccati malitiam describit; ejus originem ex voluntate hominis libera et diaboli suggestione repetit; denique multis S. Scripturae exemplis paratum demonstrat in poenitentia hominis ac divina bonitate remedium. — Hoc autem remedium, in quo Deus remissionem peccatorum poenitentibus constituit, in baptismo situm esse deinceps ostendit (Catech. III.). Hujus dignitatem pluribus titulis commendat, ejusque ad salutem necessitatem adstruit; partes ejus exponit, scilicet aquam, quae corpus abluit, et Spiritus S. gratiam, quae animam emundat et obsignat; effectus denique persequitur mirabiles, qui sunt peccatorum etiam gravissimorum remissio, societas cum Christo et similitudo ipsius etc.

§. 121.

Continuatio Catecheseon S. Cyrilli Hierosolymitani ad Illuminandos.

His veluti praeparationis gratia praemissis ad explicanda Christianae fidei rudimenta aggreditur, quod explanatione Symboli praestandum erat. Quem in finem summam fidei Christianae compendio quodam complecti ac explanationi Symboli praemittere instituit, ut per generalem universorum fidei nostrae dogmatum informationem auditorum animos praepararet. Hic igitur inculcata rectae doctrinae et bonorum operum pari ad salutem necessitate decem principalia fidei Christianae dogmata tradit, scilicet: De Deo; de Christo; de ejus Incarnatione; de ejus morte, sepultura et ad inferos descensu; de ejus resurrectione, ascensione et sessione ad dexteram Patris ac de secundo illius adventu; de Spiritu Sancto; de hominis et ambarum ejus partium, animae nimirum et corporis, natura; denique de resurrectione generali et novissimo judicio. Quibus expositis fontem horum omnium dogmatum indicat, nempe S. Scripturam divinitus inspiratam, cujus librorum tam Veteris, quam Novi Testamenti

indicem texit (Catech. IV.) *). — Deinceps singula fidei capita in Symbolo Hierosolymitano contenta distinctis sermonibus explananda aggressus, primam Symboli vocem: *Credo* exponens fidei vim, dignitatem, necessitatem, efficaciam commendat, ac fidei species distinguit (Catech. V.) **). Sequentibus quatuor Catechesibus primum Symboli articulum totum explanat; et primo quidem agit de monarchia seu de *unitate Dei* adversus Gentiles et haereticos, praesertim Manichaeos, quorum originem, progressum et impietates describit (Catech. VI.). Hinc de *Deo Patre* verba facit docens, eum Filii sui Jesu Christi Patrem esse proprie et vere; aeterna et nulli defectui obnoxia generatione, ac prorsus alia ratione eum hominum Patrem dici, quam Filii sui aeterni (Catech. VII.). Tum explicans vocem Symboli: *παντοκρατωρ* contra Gentiles, Judaeos et haereticos omnes, qui duplex principium agnoscebant, sed praecipue contra Manichaeos adstruit *Dei providentiam*, dominium et potestatem ad omnia pertinentem (Catech. VIII.). Tandem Deum Domini nostri Jesu Christi Patrem, *rerum omnium conditorem et effectorem* esse, divinaque sapientia dignum existere opus Universi, non minus eleganti, quam compendiaria totius orbis partium descriptione demonstrat (Catech. IX.).

Secundum Symboli articulum duabus sequentibus Catechesibus exponit. Hic igitur necessitatem *Filii Dei* agnoscendi probat; rationem reddit, cur ille dicatur *unus;* verum ejus et aeternum, ipsi jam ante Incarnationem convenientis, rerum omnium dominium simulque ejus ante Incarnationem existentiam ex Veteri Test. probat; deinceps duo illius nomina explicat: *Jesus* et *Christus*, indeque illius munia, Salvatoris quippe et Sacerdotis aeterni, deducit ac pluribus exponit (Catech. X.). Tum pro-

*) Catechesis haec, jam olim a Theodoreto (Dialog. II. in ejus Opp. ed. Paris. T. IV. p. 106.) citata, inscribitur: *De decem dogmatibus.* Argumentum illud varium et multiplex tanta facilitate et brevitate simul ac copia pertractat, ut nihil in toto Catecheseon Opere magis sit mirandum, nec quidquam forte haberi possit, in quo major eluceat ingenii vis et prompta extemporaliter dicendi facundia; adeo presse et circumscripte, simulque plene et copiose de gravissimis nostrae fidei capitibus disserit.

**) Ea in Catechesi *fidei* nomen pro *virtute fidei* constanter usurpat n. 1—11., dehinc autem pro *fidei symbolo* sumit. Eidem subjungitur Symbolum Hierosolymitanum p. 84—85. Cf. Touttée Observatio Symbolo isti praemissa p. 79—84.

bat, Eum esse *Filium Dei Unigenitum*, naturalem, ac generationem Verbi excellentissimam et incomprehensibilem fuse pertractat; demonstrat, Filium esse Deum verum, ita in Patre manentem et unum cum ipso divinitate, regno, voluntate, opificiis existentem, ut tamen neque cum Patre confusus, neque ab eo alienus ad instar creaturae, sed simillimus in omnibus et a creaturis prorsus separatus sit; denique aeternitatem Filii et generationis ejus asserit, et Filium conjunctum cum Patre regem ac conditorem esse omnium, seu visibilium, seu invisibilium rerum, ipsorumque etiam saeculorum docet (Catech. XI.) *). — Proximis quatuor Catechesibus ea tractat, quae ad *Christi humanam naturam* pertinent. Hic exposita primum humanitatis juxta ac divinitatis in Christo confitendae necessitate *Incarnationis* veritatem contra varios Judaeorum et haereticorum errores propugnat, factae Incarnationis causas aperit, et varias illius circumstantias, a prophetis praenuntiatas, insignem in modum dilucidat (Catech. XII). Hinc transitu facto ad Christi passionem et mortem, hujus veritatem et fructum, omnesque circumstantias ex Veteribus Scripturis cum Evangelica historia conciliatis exponit, crucis mysterium aperit, de vicaria Christi satisfactione luculenter tractat, demum sepulturae ac monumenti modum et rationem ex Prophetis enarrrat (Catech. XIII.). Tum in probanda Resurrectione Domini declarandisque ejus circumstantiis fuse immoratur, et ascensione obiter tacta Filii ad dexteram Patris sessionem eidem ab omni aeternitate convenire adstruit (Catech. XIV.). Tunc secundum Christi adventum exhibet, et signa, qui eum praecedent atque indicabunt, fusius exponit, judicium novissimum accurate describit, ac regni Christi aeternitatem, nullo fine terminandam, adserit (Catech. XV.).

Duabus Catechesibus proxime sequentibus perfecta et absoluta de *Spiritu S.* disputatio continetur, in qua nihil sive ad integritatem doctrinae, sive ad commendationem effectuum *Spiritus Sancti*, sive ad diversorum ejus mysteriorum explanationem desiderari posse videtur (Ca-

*) Hic omnes Arianorum impias voces refellit, et cavillationes eorum atque locorum S. Scripturae perversas interpretationes persequitur, quin tamen voces in Concilio Nicaeno sancitas „*Consubstantialis* (ὁμοούσιος), *ex substantia Patris*“ adhibeat, aut de substantia sive hypostasi loquatur; nec minus diligenter et intrepide Sabellianorum haeresin refutat.

tech. XVI. et XVII.) *). — Denique *carnis resurrectionem* adversus Gentiles, Samaritanos et haereticos invictis tuetur argumentis, atque redivivorum corporum dotes explicat. Tum de *Ecclesia catholica*, ejusque origine, nomine et dignitate tractat; ac postremo de *vita aeterna*, quae in Ecclesia catholica eruditis et recte viventibus proposita est, disserit, et multiplices, quas Deus nobis benignitate sua contulit, illius adsequendae rationes breviter describit (Catech. XVIII.).

§. 122.

Continuatio. Catecheses V mystagogicae et reliqua ejus Opera.

Sequuntur *Catecheses mystagogicae* quinque, praecedentibus multo breviores, in quibus S. Cyrillus recens baptizatos erudiebat de tribus sacramentis, quae simul antiquitus percipiebantur, nimirum de *baptismo*, sacro chrismate seu *confirmatione*, et *eucharistia*. In I. mystagogica (seu Catech. XIX.) eas ceremonias explicat, quae in baptisterii vestibulo seu porticu observari consueverant, nempe abrenuntiationes Satanae ipsi, operibus, pompae atque omni cultui illius factas, quarum vim accuratissime et dilucide exponit, tum etiam pactum cum Christo per brevem fidei professionem a baptizando initum. In altera mystagogica (seu Catech. XX.) exponit vim et arcanam rationem ceremoniarum in interiori aede baptisterii ipsoque baptismo peractarum, ubi agit de tunicae depositione, de unctione olei exorcizati, de interrogatione fidei et subsequente trina immersione. In tertia mystagogica (seu Catech. XXI.) *Chrismatis* seu *Confirmationis* sacramentum, quod baptizatis statim atque e fonte ascenderant, conferebatur, exponit, ejus principium atque originem, vim et ritum, figuras in Veteri Testamento obvias et efficaciam aperiens. In IV. mystagogica (seu Catech. XXII.) tertium sacramentum, quod initiatis statim conferebatur, pertractat, videlicet Euchari-

---

*) Articulus nonus Symboli Hierosolymitani: „Et in unum baptisma poenitentiae in remissionem peccatorum,“ jam in primis Catechesibus explicatus, merito hic praetermissus est; oportebat enim, ut a baptismo, quem competebant illuminandi, institutionis hujusce praeparatoriae initium fieret. Catech. 18. n. 22. Cf. Monit. ad Catech. I. n. 2.

stiam, cujus vim et rem, effectus, figuras et commendationes in Veteri Testamento gravissime et dilucide describit S. Cyrillus. Hac tota fere Oratione auditoribus probare studet, panem eucharisticum et vinum, quamvis sensus aliud renuntient, in corpus et sanguinem Christi commutata esse, ejusque conversionis veritatem firmissimis adstruit argumentis *). Denique in V. mystagogica (seu Catech. XXIII.) S. Cyrillus exponit singulas sacrificii incruenti Novi Foederis partes, quas brevibus ac dilucidis interpretationibus illustrat, et communicandi ritus ac modum describit. Catechesis haec, in qua tamen nonnisi ea, quae actioni seu missae fidelium propria erant, exhibentur, unum est ex praecipuis ecclesiasticae antiquitatis monumentis, unde plenissime veteris liturgiae et sacrae communionis ritus addisci, confirmari et explanari possunt.

2. *Homilia in Paralyticum* ad piscinam probaticam jacentem habita est a S. Cyrillo, cum adhuc presbyter esset, circa a. 345. **), ac proinde juvenescentis ingenii tirocinia redolet. Hic explicat illam Joannis Evangelii partem (Joh. 5, 1—16.), qua continetur miraculum Christi, Paralyticum annorum 38 ad probaticam piscinam jacentem die Sabbati solo verbo sanantis. Historiae hujus singulas circumstantias expendit et declarat, aptas ubique ad fidei commendationem et emendationem morum exhortationes inserens.

3. *Epistola ad Constantium* Imperatorem de viso Hierosolymis lucidae crucis signo, quod in coëlis appa-

*) Nihil fere ad fidem Catholicam de reali corporis Christi in Eucharistia praesentia et transsubstantiatione adstruendam tota antiquitate luculentius ac disertius inveniri potest. Data opera simplicibus et electis verbis, rudibus adhuc rerum nostrarum Neophytis, coram Domini sepulchro, remotis ut videtur arbitris, quid de nostris mysteriis sentire debeant, exponitur; proinde nullus ibi allegoriae, metaphorae, exaggerationi vel dissimulationi locus est. Ecclesia Catholica hanc Catechesin majori ex parte (n. 1—6.) Breviario Romano inseruit, ubi in Octava Corporis Christi Noct. II. legitur.

**) S. Cyrillum Hierosolym. vere esse hujus Homiliae auctorem fuse probat Touttée in Monito eidem praefixo n. 5—10. item Ceillier T. VI. Chap. XII. Art. V. p. 534—35. Eam circiter a. 345. habitam fuisse, satis verosimile reddit Touttée l. c. n. 11.

ruit, scripta est a. 351. *) raptim ac festinanter ipso die, quo apparitio contigit, ut Imperatorem quantocyus de hoc signo miraculoso certiorem redderet, ejusque animum magis ad pietatem accenderet.

Nota 1. Complures S. Cyrilli Homiliae interierunt, ex quibus *Fragmenta* quaedam, licet non extra omne dubium posita, adhuc supersunt, vid. Opp. S. Cyrilli ed. Touttée p. 358. et p. 388. Cf. Touttée Diss. II. n. 3 — 5. item ejus Monit. ante ista Fragmenta p. 357 — 58. et Admonitiones ante Opera S. Cyrillo supposita p. 359 seqq.

Nota 2. Quaedam etiam S. Cyrillo *supposita* fuere Opera, scilicet: *Homilia in occursum Domini*; item *historia ecclesiastica et mystagogica* seu sacrae Liturgiae explicatio, quae in nonnullis Mss. Basilio Caesareensi, in aliis Cyrillo Hierosolymitano tribuitur, sed revera est foetus Germani I. vel II. Constantinopolitani Patriarchae, in Bibliothecis Patrum gr. et lat. editus sub titulo: *Theoria mysteriorum*; denique brevis *chronologia*. — Pariter suppositae sunt *Cyrilli ad Julium Romanum*, et *Julii ad Cyrillum de die nativitatis Domini literae*; nec non *Augustini ad Cyrillum*, et *Cyrilli ad Augustinum litterae de obitu et miraculis S. Hieronymi*. Vid. haec omnia in Opp. S. Cyrilli ed. Touttée p. 359—88.

§. 123.

Character et doctrina S. Cyrilli Hierosolymitani.

S. Cyrillus, doctrinae Apostolicae acerrimus propugnator, fidem orthodoxam, quam in ecclesia Hierosolymitana omnium antiquissima illibatam hauserat, constanter tenuit, strenueque defendit, ac singulari ad plebem

---

*) Authentiam hujus Epistolae, quae a quibusdam Acatholicorum olim in dubium vocata fuit, solide asserit Touttée in Monito eidem praemisso n. 4—10. Ceillier l. c. n. V—VI. (p. 536—37). Inter alios multos jam Sozom. Histor. Eccles. lib. 4. c. 5. hujus Epistolae meminit. — Eam vero datam esse ipso Cyrilli Episcopatus initio (a. 351.), cum Pagi, Ceillier aliisque probat Touttée l. c. n. 11—13.

docendam facultate praeditus fidelium animis sedulo inculcavit *). Etsi porro aliquamdiu voces: ὁμοούσιος, οὐσία et ὑπόστασις in exponenda fide Catholica non adhibuerit, ipsam tamen Ecclesiae Catholicae doctrinam de Filii et Spiritus S. divinitate accuratissime et plenissime proposuit, ut nihil plane desideres **): ac postquam S. Athanasius ipse praesens in Concilio Hierosolymitano a. 349. cum Episcopis Palaestinae, meliora edoctis, in gratiam rediit, Cyrillus quoque subinde ad Episcopatum illius civitatis evectus, „*consubstantialem* Trinitatem" confiteri minime reformidavit ***), atque per triginta et amplius dehinc annos cum Arianis impigre decertavit. Ejus autem Catecheses, quibus brevem et perspicuam fidei Catholicae summam proxime baptizandis tradere ipsi propositum erat, summopere aestimandae sunt, ut ex omnibus antiquitatis monumentis nihil fere ad nos majoris pretii pervenisse haud incongrue dici possit. Quapropter merito etiam S. Cyrillus ab Ecclesia Catholica inter „illustres magistros et incorruptas munitiones Ecclesiae" annumeratur †). In hac enim serie Catecheseon, quae intimo inter se nexu conjunctae unum quoddam integrum Christianae institutionis aedificium constituunt ††), ita ut alterum hujusmodi Opus apud Antiquos reperire non liceat, singula dogmata dilucide, copiose et satis accurate exponit, eaque omnia, quae infallibili certitudine in Ecclesia Catholica reperiri asserit †††), rationum momentis contra Gentiles, Scripturae sententiis contra Judaeos et haereticos demonstrat, ac sepositis theologicis vocibus res e media theologia repetitas Scripturae verbis et usi-

*) Theodoret. Histor. Eccles. lib. 2. c. 26. Nicephori Histor. Eccles. lib. 9. c. 46.

**) Vid. Catech. 11. 16. et 17.

***) S. Cyrilli Epist. ad Constantium n. 8. cf. Touttée Monit. eidem praefixum n. 10.

†) Concil. Nicaen. II. Act. VI. (Mansi T. XIII. col. 293.) et Act. V. (ibid. col. 160). Vid. etiam Concil. Lateran. a. 649 Secret. V. (Mansi T. X. col. 1105.) S. Agathonis P. Epist. I. lecta in Concil. Constantinop. III. Act. IV. (Mansi T. XI. col. 269.). Theodoret. Dialog. II. (Opp. ed. Paris. T. IV. p. 106). Leont. Byzant. contra Nestor. et Eutych. lib. I. (Galland. T. XII. p. 672). Ephraem Antiochenus apud Phot. Cod. 229. (p. 422). Cf. Touttée Praefat. in Opp. S. Cyrilli n. 3—4.

††) Ita ipse S. Cyrillus in Procatech. n. 11.

†††) Catech. 18. n. 23.

tato sermone disserit. Sensum vero S. Scripturae literalem solum ad faciendam fidem divinorum dogmatum sequi profitetur; in allegoricum tamen et mysticum data occasione non invitus excurrit, ast majoris tantum declarationis, non argumenti probandi causa. — In exponenda fide haec ejus methodus esse solet, ut primo varios errores certo cuidam dogmati adversantes referat, tum Catholicam illis veritatem opponat, eamque necessariis Scripturarum aliorumve argumentorum praesidiis muniat, denique adversariorum objectiones confutet. Ceterum religiose cavet, ne fidei Catholicae privatas admisceat opiniones. Doctrinae huic, qua singula fidei Christianae dogmata exponit, praeclara morum praecepta multis in locis scite inspergit; fugam paganarum et Judaicarum superstitionum, spectaculorum et ludorum gravissime inculcat, vitanda cum haereticis commercia praescribit, orationis studium, corporis castigationem, utilium librorum ac maxime S. Scripturae lectionem, pium secessum, Christi sacramentorum reverentiam magno commendat affectu, virginitatis denique et monasticae vitae propositum summis laudibus extollit. — Stylus simplex est et familiaris, ab omni fuco ornamentoque alienus, facilis et perspicuus, sed parum elimatus; compendiaria simul et dilucida rerum expositione eminet. Quae tamen styli dotes Homiliae et Epistolae ipsius minus conveniunt *).

Doctrinae dogmaticae S. Cyrilli haec erunt specimina:

1) *Necessitas praeparationis et cooperationis humanae ad justificationem per baptismum consequendam* saepe indicatur: „*Praepara* cor tuum ad recipiendam doctrinam, ad sanctorum mysteriorum participationem. Frequentius ora, ut coelestibus et immortalibus mysteriis te dignetur Deus.“ „Potest Deus etiam infidelem fidelem facere, si modo cor illi praebuerit.“ „His, qui spirituale illud ac salutare sigillum (baptismi) suscipiunt, opus est, ut proprium quoque studium adhibeant.“ “Monstra per exercitationem (*ἐν ἀσκήσει*) animi tui robur et nervos. Munda vas tuum, ut gratiam capiat abun-

*) Fuse de S. Cyrilli docendi ac dicendi ratione agit Touttée Diss. II. cap. 6. cf. ibid. n. 25. et Diss. I. (seu Vita S. Cyrilli) n. 8—9. Monit. in Homil. n. 11. ac Monit. in Epist. n. 16. Ceillier T. VI. Chap. XII. Art. IX. n. 1—4. (p. 578—80). Reischl Prolegom. novae edit. Opp. S. Cyrilli Hieros. Vol. I. p. CXXXII —VI.

dantiorem; remissio enim peccatorum ex aequo datur omnibus, communicatio vero Spiritus Sancti secundum proportionem uniuscujusque fidei conceditur. Si parum *laboraveris*, parum accipies; si vero *multa operatus fueris*, multa erit merces." Procatech. n. 16. 17. Catech. I. n. 3. et 5. Cf. Concil. Trid. Sess. 6. cap. 5. et 6. can. 4. 7. et 9.

2) *Arbitrii humani libertas* hisce adstruitur: „Libera est et sui juris anima; ac diabolus suggerere quidem potest; ut autem praeter voluntatem cogat, potestatem non habet; subjicit tibi impuram cogitationem; si voles, admittis; si nolis, non admittis. Si enim ex necessitate peccares, qua igitur causa Deus gehennam praeparasset? si natura, non arbitrio (*κατὰ φύσιν, ἀλλ᾽ οὐ κατὰ προαίρεσιν*) recta faceres, cur Deus ineffabiles coronas praeparasset?" Catech. 4. n. 21. Cf. Concil. Trid. Sess. 6. can. 5.

3) Quid sit *justificatio*, ita describitur: „Baptisma captivis est pretium, *remissio peccatorum*, mors peccati, *animae regeneratio*, luminosum indumentum, *signaculum sanctum indissolubile* (seu indelebile), vehiculum ad coelum, paradisi deliciae, regni obtinendi causa, *adoptionis donum*." „Descendis quidem in aquam ferens peccata, sed gratiae invocatio animam obsignans non te permittit ab immani sorberi dracone. Qui mortuus in peccatis descendisti, ascendis vivificatus in justitia." — Procatech. n. 16. 17. Catech. 3. n. 12. cf. n. 11. 13. 14. 15. item Catech. 20. n. 6. Cf. Concil. Trid. Sess. 6. cap. 7. et 4. can. 11. Sess. 7. can. 9.

4) *Quolibet mortali peccato amitti gratiam justificationis* testatur: „Praeterita animae ac corporis vulnera sanat Deus per baptisma; sed adversum futura deinceps nosmet ipsos communiter muniamus omnes, ut mundam hanc corporis vestem custodiamus, nec per modicae fornicationis et lasciviae aut cujusvis alius peccati perpetrationem coelestis salutis jacturam subeamus." Catech. 18. n. 20. Cf. Concil. Trid. Sess. 6. cap. 15. can. 23. et 27.

5) *Confirmationis sacramentum* peculiari Catechesi (XXI.) pertractat, ubi inter alia haec habet: „Dum

unguento visibili inungitur corpus, sancto et vivifico *Spiritu* anima sanctificatur." „Quemadmodum Christus post baptismum et Sancti Spiritus in se adventum egressus debellavit adversarium; ita et vos *post sacrum baptisma* et *mysticum unguentum*, induti totam S. Spiritus armaturam, adversus oppositam potestatem consistitis eamque debellatis." „Chrisma hoc sanctum est spirituale corporis amuletum et animae salutare praesidium." Catech. 21. n. 3. 4. 7. *) Cf. Concil. Trid. Sess. 7. de Confirmat. can. 1. 2.

6) De *sacrificio incruento Novi Foederis*, de *ejus utilitate pro fidelibus defunctis*, et de *invocatione Sanctorum* praeclarum in modum disserit. Postquam nempe dixit, per invocationem Spiritus S. panem in corpus Christi, et vinum in sanguinem Christi transmutatum esse (*μεταβέβληται* **), et pro vivis primum offerri hoc sacrificium, pergit: „Tum recordamur etiam eorum, qui obdormierunt, primum Patriarcharum, Prophetarum, Apostolorum, Martyrum, ut Deus eorum precibus et intercessione (*πρεσβείαις*) orationem nostram suscipiat. Deinde et pro defunctis sanctis Patribus et Episcopis et *omnibus generatim, qui inter nos vita functi sunt* (*τῶν ἐν ἡμῖν προκεκοιμημένων*), *oramus maximum hoc credentes adjumentum illis animabus fore, pro quibus oratio defertur, dum sancta et perquam tremenda coram jacet victima* (*θυσία*)." „Nos pro defunctis, etiamsi peccatores sint, preces Deo offerentes non coronam plectimus, sed Christum mactatum pro peccatis nostris offerimus, clementem Deum cum pro illis, tum pro nobis demereri et propitiare satagentes." Catech. 23. n. 9. 10. Cf. Concil. Trid. Sess. 22. cap. 1. 2. 3. can. 1. 3. 5. item Sess. 25.

*) Etiam per hoc Sacramentum characterem in anima imprimi (Concil. Trid. Sess. 7. de Sacram. can. 9.), s. Cyrillus testatur Catech. 18. n. 33. docens, „signaculum communicationis S. Spiritus datum esse" fidelibus in sacro chrismate. Cf. de hoc Sacramento Touttée Diss. III. n. 57—58. et de charactere impresso Nota 2. in Procatech. n. 16.

**) Testimonium luculentum et vere praeclarum pro reali praesentia corporis et sanguinis Christi in Eucharistia, in Breviario Romano contentum, et alioquin valde prolixum, (vid. supra p. 429 Nota *) hic loci consulto praetermisi.

Decret. de Purgatorio, et de Invocat. Sanctorum *).

Editiones: Editio *princeps* complectens quinque Catecheses mystagog. gr. et lat. prodiit Viennae in Austria 1560. 4°. — Tum lucem aspexit editio J. Grodecii latine tantum Romae et Paris. 1564 ac postea saepius. — Primus omnes Catecheses S. Cyrilli gr. et lat. ed. J. Prevotius Paris. 1608. 4°. recus. Paris. 1631. iterumque 1640. — Sequebatur editio Th. Milles Oxonii 1703. fol. — Editio omnium praestantissima est, quam gr. et lat. curavit A. A. Touttée (ex Congregat. S. Mauri) Paris. 1720. fol. recus. Venetiis 1763. fol. — Editio novissima Opp. S. Cyrilli Hierosolym., quae nondum integra lucem aspexit, gr. et lat. prodiit cura G. C. Reischl. Monaci 1848. Vol. I. in 8°. (complectitur Prolegomena et Catech. I—XI.) — Die Schriften des hl. Cyrillus von Jerusalem, deutsch übers. von J. M. Feder. Bamberg 1786. 8°. Vide plura de his aliisque editionibus in Praefat. ed. Touttée n. 5—21. Fabric. Biblioth. Graec. Vol. VIII. p. 442 — 48. Ceillier T. VI. Chap. XII. Art. IX. (p. 580—84.). Reischl edit. cit. Vol. I. Praefat. (p. IX—XI.) et Apparatus litterarius in Prolegom. (ibid p. CXLVII—CLI.)

---

*) Multa alia Catholicae fidei insignia documenta hic referre angustia spatii non permittit. Hujusmodi sunt: *Ecclesiae Catholicae* auctoritas et infallibilitas (Catech. 18. n. 23.), aequalis *bonorum operum* ac fidei necessitas ad salutem consequendam (Catech. 4. n. 2. et saep.), *virginitatis* dignitas et praestantia (Catech. 12. n. 25. 31. 33—34. Catech. 4. n. 24—25.), *merces apud Deum ex jejunio* consequenda (Catech. 4. n. 27.), virtus miracula patrandi in Sanctorum *reliquiis* (Catech. 18. n. 16.), *usus signi crucis* (Catech. 4. n. 14. et saep.), *veneratio ligni s. Crucis* (Catech. 10. n. 19.) etc. — Vid. de Doctrina S. Cyrilli Touttée Dissert. III. Ceillier T. VI. Chap. XII. Art. VIII. (p. 546—78).

§. 124.

S. Hilarius Pictaviensis. Ejus Vita usque ad Concilium Seleuciense (a. 359).

Fontes: S. Hilarii ipsius Opera. — Vita S. Hilarii a Fortunato scripta (saeculo VI.), quae extat in Opp. S. Hilarii (ed. Verón.) T. I. p. CXXXIX—CLII. et in Venantii Fortunati Opp. (ed. Luchi) P. II. p. 5—25. item in Bollandi Actis Sanctorum Januarii T. I. p. 790—95. cf. ibid. p. 784—85. — S. Hieronym. de Scriptor eccles. c. 100. et Chronicon ad a. Chr. 359. 364. et 372. — Sulpicii Severi Historia sacra lib. 2. n. 39—45. — Rufini Histor. Eccles. lib. 10. c. 30. et 31. — Socrat. l.b. 3. c. 10. — Sozom. lib. 5. c. 13. — Venantii Fortunati Opp. P. I. lib. II. c. 19.

Subsidia: P. Coustant Vita S. Hilarii in edit. Maurina Opp. S. Hilarii. — Fr. Oberthür in sua edit. Opp. S. Hilarii Praefat. singulorum IV Tomorum (pleraque tamen hic ex Coustantio desumta sunt). — J. Bollandus in Actis Sanctorum ad diem 13. Januarii: *De S. Hilario Episcopo Pictaviensi in Gallia* (Januarii T. I. p. 782—803.). — Hieronymus de Prato Dissert. IV. in Sulpicium Severum (in ipsius edit. Opp. Sulp. Severi T. I. p. 238—56.). — Tillemont Mém. T. VII. S. Hilaire (p. 432 — 69. et p. 745—58.). — Ceillier T. V. Chap. I. (p. 1—150.). — Schoenemann Biblioth. histor. literar. Patrum Latin. T. I. p. 273—94.

S. Hilarius, eruditionis et facundiae laude celebratissimus, oriundus erat ex urbe Pictavis in Aquitania, Galliae provincia *), quae ceteras Galliarum provincias urbanitate tunc superabat. Superstitione ethnica, ut videtur, innutritus partim recto rationis usu, partim sedula S. Scripturae lectione et idololatriae vanitatem et reli-

*) Rufin. lib. 10. c. 31. Sozom. lib. 3. c. 15. S. Hieronym. ep. 34. n. 3. ep. 84. n. 7. Apolog. adv. Rufin. lib. 2. n. 19. Praef. in lib. 2. Comment. Epist. ad Galat. (T. VII. p. 427). S. Augustin. contra Julian. lib. I. n. 9. et 22. Fortunat. in Vita S. Hilarii lib. I. n. 3. Venant. Fortunat. Opp. lib. 2. c. 19. v. 1—2. lib. 8. c. 1. v. 13—14.

gionis Christianae veritatem Dei adjuvante gratia perfecte cognovit *). Matrimonium iniit, ex quo unicam suscepit filiam, nomine *Abram*, cujus pietatem, et in divinis rebus intelligendis sagacitatem, nec non in sectandis Evangelicis consiliis studium Hilarius ipse satis commendavit **). Haud exiguo post baptismum intervallo, concordante favore populi aut potius Dei spiritu proclamante paulo ante a. 355 Pictavorum Episcopus electus, inde a suscepto Episcopatu continentiam professus est ***). Novo in munere pristinas virtutes, quarum laude homo laicus jam floruerat, novis in dies meritis auxit; praesertim vero divinas Scripturas populo exposuit, sanam ei doctrinam praedicans, et veluti „latini sermonis contra Arianos tuba" cum privatae etiam quietis incommodo Catholicam fidem tuitus est †). Cum enim Constantius Imperator in conventu Mediolani a. 355 habito nullum non lapidem moveret, ut abolitionem Nicaenae fidei procuraret, et Athanasii condemnationem ab Episcopis extorqueret (vid. §. 109.), Hilarius, cujus maxima erat per omnem Galliam auctoritas, statim post illum Episcoporum conventum atque exilia Eusebii, Luciferi ac Dionysii, auctores totius mali, Saturninum Episcopum Arelatensem, Valentem et Ursacium a fidelium communione separandos decrevit, indulta resipiscendi facultate ceteris eorum consortibus ††). Cum porro eodem anno barbari Gallias

---

*) Conversionem hanc ipse S. Hilarius luculenter describit de Trinit. lib. I. n. 1—12. cf. S. Hieronym. Comment. in Isai. c. 60. v. 13. S. Augustin. de doctrina Christ. lib. 2. n. 61. Sed contra Fortunatus haud obscure indicat, eum ab incunabulis religioni Christianae fuisse addictum, Vita S. Hilarii n. 3. P. Coustant censet, rem in medio esse relinquendam, cf. Ejusdem Vita S. Hilarii n. 3—7.

**) Fortunat. in Vita S. Hilarii lib. I. n. 3. 6. et 13. S. Hilarii *Epistola ad Abram* filiam suam in edit. Veron. T. II. p. 525—28.

***) S. Hilarius de Synodis n. 91. Fortunat. in Vita S. Hilarii lib. I. n. 4. S. Hieronym. de Scriptor. eccles. c. 100. Cf. P. Coustant in Vita S. Hilarii n. 19—21. et n. 29-34. C. Baron. Annal. ad a. 355. n. 69—71. H. de Prato Dissert. IV. n. 24—25.

†) Fortunat. in Vita S. Hilarii lib. I. n. 3 — 5. S. Hieronym. Apolog. contra Rufin. lib. 2. n. 19. S. Hilarius de Trinit. lib. I. n. 14. et ex Opere histor. Fragm. I. n. 2 et 3. Cf. P. Coustant Vita S. Hilarii n. 22—25.

††) S. Hilar. lib. contra Constant. n. 2. Cf. P. Coustant Vita S. Hilarii n. 26—29. H. de Prato Diss. cit. n. 11.

foede vastarent, atque Constantius timeret, ne quid tum apud Gallos natura praecipites novaretur, nec deessent susurrones, qui meticulosi principis suspiciones augerent, Hilarius misso Imperatori libello timorem illius ita lenire curavit, ut res simul Ecclesiae ea occasione ageret; in id quippe potissimum incubuit, ut injuriam Ecclesiasticae fidei ac disciplinae factam propulsaret. Itaque gravissimis verbis non suo tantum, sed et aliorum Episcoporum nomine Imperatorem deprecatur, ut Catholicis pax et libertas restituatur, fidem orthodoxam profitendi, neque per vim subjici cogantur haereticis; ut Episcopi egregii in desertis aut in exilio detenti ad suas sedes redire permittantur; praecipue vero ne judices saeculares et provinciarum rectores Clericorum causis dijudicandis sese immisceant *). Hujus libelli fructus is fuisse videtur, ut Imperator Constantius lege lata caveret, ne Episcoporum causae ab aliis, quam ab Episcopis cognoscerentur **). Saturninus autem, „homo impotens et factiosus," aegre ferens, se cum sociis a communione ceterorum Galliae Episcoporum nominatim ut canceratum membrum rescissum, vicem Hilario redditurus, qua pollebat apud Constantium Imperatorem gratia, ab eo elicuit, ut ad Synodum Biterris prope Arelate a se cogendam a. 356 venire compelleret omnes Galliae Episcopos, et maxime Hilarium. Qui statim gravissimis criminibus Arianorum more a Saturnino oneratus et Episcopatu indignus judicatus est ***). Post hanc sententiam, dum Hilarius Juliani

---

*) *S. Hilarii ad Constantium Augustum liber I.*, i. e. prior editus, non autem cum libro II. ulla ratione connexus, extat T. II. p. 535 — 40. Haud improbabilis est sententia, libellum istum scriptum fuisse in Concilio quodam Galliae Episcoporum communi eorundem nomine, vid. H. de Prato Diss. cit. n. 12. P. Coustant Vita S. Hilarii n. 35. Ceterum legenti facile patet, atque inter Eruditos fere convenit, nonnulla in hoc libro deesse; nec levis est suspicio, ea omnia, quae post n. 4. sequuntur, huic libello aliunde esse adsuta, cf. P. Coustant Admonit. in h. lib. n. 4. H. de Prato Diss. cit. n. 12—13.

**) Lex haec, a. 355 edita, habetur in Cod. Theodos. lib. 16. tit. 2. leg. 12. (Cod. Theodos. ed. Ritter T. VI. p. 41. c. Not. et Commentar. ibid. p. 41—43). Cf. C. Baron. Annal. ad a. 355. n. 81—82. H. de Prato Diss. cit. n. 14—18.

***) S. Hilarii liber contra Constant. n. 2. De Synod. n. 2. Lib. II. ad Constant. n. 2. Lib. contra Auxent. n. 7. Cf. P. Coustant Vita S. Hilarii n. 36—38. H. de Prato Dissert. IV. n. 19 — 20.

Caesaris patrocinio fultus paulisper adhuc in ecclesia sua morabatur, Saturnino cum sociis per legatos agente Sanctus iste Episcopus, calumniis oppressus, Imperatoris jussu exul in Phrygiam missus est, quin tamen Galliae Episcopi in locum Hilarii, cui fide ac spiritu semper cohaerebant, alium sufficerent, vel Saturninum in communionem suam reciperent *). Singulari autem consilio divina Providentia S. Hilarium in Orientem relegari permisit, ut vir tantae prudentiae et caritatis, ob constantem fidei orthodoxae confessionem patria et sede Episcopali pulsus, Episcopos Orientis et Occidentis, in mediis Arianorum turbis mutuis suspicionibus laborantes, inter se conciliaret et unitatem Ecclesiae jamjam labefactatam restauraret. Quod eo facilius praestitit, quum ipse, omni verborum contentione seclusa, piam et orthodoxam de SS. Trinitate sententiam constanter tenuit, et non minori zelo, quam prudentia publice docuit, utramque vocem ὁμοούσιος et ὁμοιούσιος orthodoxum admittere sensum, priorem tamen illam vocem ad impietatem Arianorum tollendam multo aptiorem, ac proinde alteri praeferendam esse**). Exilii aerumnas, patientia beati Job sibi proposita, summa animi fortitudine toleravit, de temporibus nihil conquestus ***). Constitutus in exilio ita de Christi confessione sibi nunquam recedendum decrevit, ut neque honestam aliquam ac probabilem ineundae unitatis rationem respuendam statueret, neque criminis loco duceret, „suspensa licet communionis societate" cum Arianis colloqui iisque pacem inter salutandum optare, aut in una etiam cum illis ecclesia orare, dummodo tali ratione eorum conversionem facilius praepararet †). Neque solum in exilio detentus propriae ecclesiae curam assidue gessit ††),

*) S. Hilar. lib. II. ad Constant. n. 2. De Synodis n. 2. S. Hieronym. de Script. eccles. c. 100. et Chronic. ad a. Chr. 359. Sulpic. Sev. Histor. sacra lib. 2. n. 39 et 42. Fortunat. lib. I. n. 5. Cf. P. Coustant Vita S. Hilarii n. 39—40.

**) S. Hilarius de Synodis n. 91.

***) S. Hilarius de Trinit. lib. 10. n. 4. Lib. contra Constant. n. 2. Unde etiam probabilis est conjectura, *tractatus in librum Job* a S. Hilario, cum in exilio degeret, esse conscriptos, ut exemplo patientis Jobi animum suum erigeret. Cf. P. Coustant Vita S. Hilarii n. 44.

†) S. Hilar. lib. contra Constant. n. 2. Cf. P. Coustant Vita S. Hilarii n. 41.

††) S. Hilar. lib. II. ad Constant. n. 2.

verum etiam gravissimis malis, quibus universa Ecclesia Catholica tunc maxime affligebatur, tenere compatiens *) iisdem pro virili occurrere studuit. Hinc quia urgebat caritas, ne Christi adversarios de pastorum absentia proficere quidquam sineret, otium nactus illico adversus Arianorum impietates atque insanias composuit libros duodecim *de Trinitate* inscriptos, quibus et haereticorum versutias et Catholicorum deceptiones ac male credulam simplicitatem adeo diligenter exposuit, ut et praesentes et longe positos, quibus ipse per se disserere viva voce non poterat, perfectissima instructione corrigeret **). Aliquot exilii annis elapsis cum a. 358. per literas ab Episcopis Galliae acceptas tam de Saturnini violentia, quam de Gallorum in retinenda fide constantia certior factus esset, Episcopi nonnulli eadem occasione ipsi significarunt, sese ab eo cupere rescire, quae Orientales Episcopi in fidei professionibus gererent et gessissent, et quid ipse super omnibus eorum dictis sentiret. Gallis enim, quibus cara admodum erat fides Nicaena, haud immerito valde suspecti erant Orientales, tot novarum fidei formularum conditores. Literae hae a Gallicanis Episcopis Hilario datae rescripto ei occasionem praebuerunt, quod vulgo *liber de Synodis* appellatur ***). Illuc autem eo in libro maxime animum intendit, ut Episcopi Orientales et Galli, qui contra erumpentem novissime ex Concilio Sirmiensi secundo (a. 357.) Anomoeorum haeresin conspiraverant, sed mutuis tamen inter se suspicionibus laborantes, etsi forte non admodum sententiis, certe verbis adhuc dissidebant, in synodis proxime habendis jam inter se convenirent, ac suspicione omni deposita fidem unam amplecterentur †). Hinc postquam ad consequendum, quod ex uno Christi amore tentabat, opem divinam assiduis precibus exoravit et impetravit, non sine Dei numine sic sermonem temperavit, ut et sibi conciliaret

---

*) S. Hilarius de Synodis n. 1. 2. 63 et 78. Cf. P. Coustant Vita S. Hilarii n. 45.

**) Rufini Histor. Eccles. lib. 10. c. 31. cf. S. Hilar. de Trinit. lib. 10. n. 4. S. Hieronym. Chronic. ad a. Chr. 359. Cf. P. Coustant Vita S. Hilarii n. 42—43.

***) Vid. S. Hilarius de Synod. n. 1—5. Cf. P. Coustant Vita S. Hilarii n. 46—51.

†) S. Hilar. de Synodis n. 8—9. et n. 27. De impia ista formula Sirmiensi altera vid. S. Hilarius l. c. n. 9—11. cum Not. P. Coustantii. Cf. supra §. 110. p. 378 Not. ***).

Orientales, nec justam offensae causam Gallis relinqueret *). Cum autem a nonnullis, et nominatim a Lucifero Calaritano Episcopo, vitio ei versum esset, quod approbata voce ὁμοιούσιος, defensores ejus Orientales orthodoxos habuisset, imo in laudes eorum ita effusus esset, ut turpis adulationis notam declinare nullatenus posset, insigni modestiae simul et prudentiae exemplo se suumque librum adversus reprehensores istos singulari libello defendit **). Exinde et Orientales benevolentia ejus capti, et in horum gratiam flexi sunt Galli.

§. 125.

Continuatio Vitae S. Hilarii Pict. a Concilio Seleuciensi usque ad ipsius mortem (a. 359—367.).

Cum Hilarius quartum exilii annum ageret in Phrygia, inter reliquos Orientis Episcopos Synodo Seleuciensi interesse compulsus est. Quo ubi pervenit, omnium statim in se animos et studia convertit, ac fide sua exposita in communionem receptus Concilioque adscitus est. Synodo confecta legatos Concilii secutus est in aulam Imperatoris, operiens ibi ejusdem voluntatem, si forte ad exilium redire juberetur ***). Cum autem eo tempore res Ecclesiasticae admodum perturbatae essent, et Imperator Constantius ab Arianis circumventus Episcopos omnes vi aut blanditiis compelleret, ut formulae fidei Sirmiensi tertiae a se propositae subscriberent, Hilarius Episcopos Orientales, qui Filium esse Patri ὁμοιούσιον propugnabant, in fide confirmavit. Episcopos vero Gallos de rebus novissime in Oriente gestis certiores reddidit, ne et ipsi deciperentur. Literis ejus perceptis Episcopi Galliae statim Parisiis congregati (a. 360.), errorem suum, quo adducti fuerant ad supprimendum vocabulum οὐσία, ultro fatentur, ac Hilarii literis eodem liberati laeti retractant; deinceps Hilario auctore Ariminensis Concilii gesta abrogant, Auxentium, Ursacium et Valentem, totius frau-

---

*) S. Hilar. de Synod. n. 63. 65. et 91.

**) *Apologetica ad reprehensores libri de Synodis responsa* extant in S. Hilarii Opp. T. II. p. 521 — 24. Cf. P. Coustant Vita S. Hilarii n. 52—54.

***) S. Hilarius lib. contra Constant. n. 12—15. Sulpic. Sev. Hist. sacra lib. 2. n. 42 et 45. Fortunat. lib. I. n. 7—8. Cf. P. Coustant Vita S. Hilarii n. 56—64.

dis architectos, a communione sua abscindunt, et Filium Patri esse ὁμοούσιον, remoto omni haeretico sensu, aperte profitentur *). Cum vero, optimis quibusque Episcopis aut metu territis fractisque, aut in exilium abductis, perfidiae paucorum cuncti concederent **), Hilarius extremum fidei periculum conspicatus, supplici libello ad Imperatorem dato, ut de fide coram adversariis sibi liceret disceptare, ab eo postulavit. Eo in libro postquam iniqua se exilii sententia multatum ostendit, solicitudinem suam de salute tum Imperatoris ipsius, tum omnium Christi fidelium manifeste declarat; miserum Ecclesiae statum ex Arianorum turbis novandique studio ortum vivis depingit coloribus, fidei ab initio traditae et in baptismo acceptae, quae est immutabilis, constanter adhaerendum esse monet, eandemque se Imperatori ex ipsis divinis literis abunde probaturum in se recipit, summa moderatione servata***). Id tamen Ariani, quorum nutu atque arbitrio princeps tunc regebatur, maximopere abnuere †). Spe sua frustratus, Imperatorem de fide alloquendi eumque ab errore avocandi, Hilarius praevidens, quantam stragem editura esset haeresis, quae ad Nicaenam fidem evertendam Conciliorum Ariminensis et Seleuciensis auctoritate sese accingeret, conatibus illius ea, qua posset, ratione occurrere cogitavit. Tum ad hoc consilium suum nihil magis opportunum ratus, quam ut simplicem synodorum illarum historiam, monumentis fide dignissimis innixam, texeret, librum illum suscepit, qui „adversus Valentem et Ursacium historiam Ariminensis et Seleuciensis synodi continens“ a S. Hieronymo inscriptus est ††). Hinc

---

*) Vid. Epistola a Synodo Parisiensi ad Orientales data in S. Hilarii Fragmento XI. ex Opere histor. Cf. P. Constant Vita S. Hilarii n. 64–69.

**) S. Hilarius lib. contra Constant. n. 15. Sulpic. Sev. Histor. sacra lib. 2. n. 45.

***) Is est *S. Hilarii ad Constantium Augustum liber II.* Vid. Sulpic. Sev. lib. 2. n. 45. S. Hieronym. Chronic. ad a. Chr. 363. Cf. P. Constant Vita S. Hilarii n. 70–75.

†) Sulpic. Sever. l. c. S. Hilarius ex Opere histor. Fragm. I. n. 5.

††) S. Hieronym. de Script. eccles. c. 100. Libri hujus ad Arianas res elucidandas tam utilis tamque necessarii, cujus jacturam satis lugere non valemus, hodie nonnisi fragmenta extant — *Fragmenta XV ex Opere historico*; ex quibus perspicuum est, eum ita ab Hilario Constantinopoli inchoatum esse, ut

enim efficiendum sperabat, ut unusquisque judicio deinceps proprio consistens opinionem non sequeretur alienam *), et dum sincera horum Conciliorum gesta quisque haberet, nullus iis facile crederet, qui illorum tanquam legitima auctoritate gloriarentur; iis enim inspectis nemo non cognoscere debuit, Ariana haeresis quantum in verbis fraudulenta et mendax, in actis crudelis et inquieta, in fide levis et inconstans, Patribus ac sibi ipsi contraria esset; ea demum ratione, illaeso Imperatoris nomine, omnibus demonstrare voluit, novam fidei formulam, Ariminensis Concilii specioso titulo pervulgatam, ad quam subscribendam Episcopi omnes ubique cogebantur, minime admittendam, sed potius damnandam esse. — Interim cum res Ecclesiae fere ad incitas redactae essent, praesertim quia Episcopi haud pauci ementita falsaque religionis specie, quam Imperator prae se ferebat, decepti formulae fidei ab ipso propositae subscripserant, vigilantissimus gregis Dominici pastor Hilarius, ut vehementius aliquod praesentiusque remedium Ecclesiae laboranti adhiberet, ovinam Constantio detrahere pellem ac Domini sui gregi lupum ostendere officii sui duxit. Itaque novo in Constantium libro edito **) statim ab exordio protestatus, se Christi unice causam agere, minime vero suam (n. 3.), Constantii Imperatoris fidem, mores ac gesta, quae Ecclesiae intererat nosse, patefecit, ut Episcopi Catholici et maxime Galli, ad quos hunc librum direxisse videtur (n. 2.), Imperatorem haereticum esse, haeresin tueri atque praecipere cognoscerent, persuasumque haberent, ab illo sibi cavendum esse, velut a tyranno tanto periculosiore, quanto majus fidei pacisque studium verbis ostentans, eam ex animis avellere cogitaret ***). Eo in

---

tamen deinceps, quoad vixerit, ei singula adjecerit monumenta, quae ad Arianam historiam pertinerent. Cf. P. Coustant Vita S. Hilarii n. 75—77.

*) S. Hilarius ex Opere histor. Fragm. I. n. 7.

**) *S. Hilarii liber contra Constantium* extat in ejus Opp. T. II. p. 561—83. Librum hunc, Constantio licet adhuc superstite (a. 360.) scriptum, post ejus demum obitum publicatum esse, suspicantur nonnulli ex S. Hieronymo de Scriptor. eccles. c. 100. De hujus libri genio et de verbis S. Hieronymi vid. P. Coustant Vita S. Hilarii n. 78—81. et Dissert. praevia in hunc librum n. 3—12.

***) Vid. Sozom. lib. 4. c. 26. Cf. P. Constantii Dissert. praevia in S. Hilarii librum contra Constant. n. 4—6.

libro, necessitate acerbioris hujus scripti exposita, persequutionem, illa Neronis et Diocletiani nihilo inferiorem, perstringit, quam Constantius inde a Concilio Arelatensi usque modo sive blanditiis ac simulatione ovem se mentiens, sive minis ac suppliciis lupum agens excitaverit; gesta Seleuciensis Synodi, cui ipse Hilarius praesens interfuerat, exhibet; hujus Synodi fidem, qua „Filium Patri secundum Scripturas similem“ definierat, dictumque Constantii: „Nolo, quae non scripta sunt (in divinis Scripturis), dici“ suggillat et non minus solide, quam acriter confutat, Patris et Filii aequalitatem demonstrans; denique Arianorum ipsiusque Constantii in fide inconstantiam et impietatem repraesentat. — Varios Hilarii conatus ad haeresim in ipsa regia civitate tanquam in suo fonte comprimendam cum diutius ferre non valerent Ariani, Imperatori persuasere, ut Hilarius „quasi discordiae seminarium et perturbator Orientis“ redire in Gallias juberetur; tum vero Hilarium de proelio revertentem Galliarum ecclesia gaudio exultans complexa est exeunte a. 360 *). Statim ubi S. Hilarius Pictavos redierat, S. Martinus eum invisit, ab eoque gratissime susceptus monasterium ibi condidit primum in Galliis **). Ceterum qui olim fortissime haeresin a Galliae finibus repulerat, nunc eo vires intendit, ut vulnera ecclesiae Gallicanae congruis remediis sanaret. Ubi enim Hilarius permensus fuerat orbem paene terrarum, perfidiae malo infectum, dubius animi et magna curarum mole aestuans, cum plerisque videretur, non ineundam cum his communionem, qui Ariminensem Synodum recepissent, optimum factu arbitratus revocare multos ad emendationem et poenitentiam, frequentibus intra Gallias Conciliis habitis, atque omnibus fere Episcopis errorem suum profitentibus, gesta apud Ariminum condemnavit, et in statum pristinum ecclesiarum fidem reformavit, ita ut apud omnes constaret, unius Hilarii beneficio Gallias piaculo haeresis esse liberatas ***).

---

*) Sulpicii Sev. Hist. sacra lib. 2. n. 45. Fortunat. lib. I. n. 8. S. Hieronymi Chronic. ad a. Chr. 363. cum Nota Vallarsii; item S. Hieronym. Dialog. adv. Lucifer. n. 19. Cf. P. Coustant Vita S. Hilarii n. 82—83. H. de Prato Dissert. IV. n. 27—29.

**) Fortunat. lib. I. n. 9—12. Sulpic. Sev. de Vita b. Martini n. 6 — 7. Cf. P. Coustant Vita S. Hilarii n. 84 — 86.

***) Sulpic. Sev. Histor. sacra lib. 2. n. 45. S. Hieronymi Chronic.

Pace Galliae reddita Hilarius sub Juliani imperio Alpes etiam transcendit, ut in Italia vicinisque regionibus, quae haeresis Arianae furore atque contagione longe magis depravatae fuerant, fidem orthodoxam repararet; junctaque opera cum Eusebio Vercellensi, qui ab Alexandrino Concilio redux singulas quasque Orientis et Italiae ecclesias ad rectae fidei sanitatem revocabat, negotium istud feliciter procuravit *). Potissimum vero auxilio indigebat ecclesia Mediolanensis, cujus Episcopus Auxentius Arianas partes quam maxime adhuc in Italia fovebat, sed callide fraudem tegebat. Quum Valentinianus Imperator tempore verno anni 364 Mediolanum pervenisset, Hilarius et ipse praesens Auxentium eo usque adegit, ut Filium unius cum Deo Patre divinitatis et substantiae profiteretur. Cum tamen simulata hac confessione nondum contentus esset Hilarius, Imperatoris mandato tanquam pacis perturbator Mediolano cedere jussus, statim, ne ecclesiae Mediolanensi aliisque deesset, editis totius congressus gestis et patefacta Auxentii fraude, ut ab eo sibi caverent sincerae fidei amatores, effecit. Eo in scripto mirari subit tum summum illius in detegendis vaferrimi haeretici dolis ingenii acumen, et in his arguendis fidei constantiam, tum in excusando Imperatore prudentiam, moderationem ac reverentiam ei debitam **). Posteaquam hoc scripto Hilarius avertere conatus fuerat discrimen, quod Ecclesiae ab Auxentii fraude imminere timebat, circa finem a. 364 Pictavos repetiit, ubi exercendo muneri pastorali, et libris conscribendis, quos inter *Enarrationes in Psalmos* praecipuum occupant locum, exinde ad mortem usque vacavit. Diem extremum Pictavis obiit a. 367 exeunte vel ineunte a. 368 ***).

---

ad a. Chr. 364. Cf. H. de Prato Dissert. IV. n. 27. et 31. P. Coustant Vita S. Hilarii n. 89—92.

*) Rufini Hist. Eccles. lib. 10. c. 30. 31. Socrat. lib. 3. c. 10. Sozom. lib. 5. c. 13. Cf. P. Coustant Vita S. Hilarii n. 94.

**) *Liber contra Auxentium* extat in S. Hilarii Opp. T. II. p. 593—602. Cf. P. Coustant Admonit. in hunc librum ibid. p. 587—92. et Ejusdem Vita S. Hilarii n. 100—107.

***) De mortis ejus tempore testantur Sulpic. Sev. Historia sacra lib. 2. n. 45. S. Hieronymi Chronic. ad a. Chr. 372. S. Gregor. Turon. Histor. eccles. Franc. lib. I. c. 36. Ex quibus locis variae Eruditorum sententiae fluxerunt. Plerique sentiunt, obitum illius in diem 13. Januarii a. 367 incidisse (Bolland. l. c. n. 31—32.); alii ex rationibus sat firmis Calendis

§. 126.

S. Hilarii Pictav. Scripta. A. Opera dogmatico-polemica.

Operum hujus S. Patris duo potissimum genera distinguenda veniunt; alia quippe sanae fidei defensionem spectant, alia S. Scripturae interpretandae serviunt.

A. Inter *Opera, quae ad fidei defensionem pertinent*, longe eminent:

1) *Libri XII de Trinitate* *), in exilio ab eo conscripti. Omnino persuasum habuit S. Hilarius, simplicem fidem in Deum Patrem et Filium et Spiritum S., baptismo traditam, sufficere, solaque fide expleri, quae praecepta sunt, oportere, adorare scilicet Patrem, et venerari cum eo Filium, Sancto denique Spiritu abundare (lib. 2. n. 1. 2.). Hinc, simul etiam rei difficultate perculsus, nonnisi aegerrime adductus est, ut quae contineri religione mentium oportuisset, mysteria ineffabilia divina ser-

---

Novembris a. 367 eum obiisse asserunt (P. Coustant Vita S. Hilarii n. 113—14. Pagi Crit. ad a. 360. n. 2. et ad a. 369. n. 4.); alii demum Idus Januarias a. 368. die Hilarii extremo insignitas sentiunt, cf. P. Coustant. l. c. n. 115. H. de Prato Dissert. IV. n. 29.

*) Ita hoc Opus a multis jam saeculis inscribi solet, praeeunte Fortunato in Vita S. Hilarii lib. I. n. 14. et Cassiodoro Instit. divin. liter. c. 16. Apud alios olim titulum obtinuit: Libri XII. *de Fide*, utpote in quibus Filii et Patris consubstantialitas, praecipuum fidei nostrae caput ac fundamentum, ubique propugnatur, quique ad hoc maxime sunt suscepti, ut ea fides, in qua renati sumus, illaesa et integra teneretur (lib. I. n. 36.); ita vero hos libros inscribunt Rufin. Hist. Eccles. lib. 10. c. 31; Sozom. lib. 3. c. 15. S. Leo M. in Testimoniis SS. Patrum subjunctis Epist. 165. (T. I. p. 1383—88.); Concil. Chalcedon. Act. II. (Mansi T. VI. col. 961—64.) et al. Denique libri isti etiam appellantur „*libri* 12 *adversus Arianos*," ut a S. Hieronymo de Scriptor. eccles. c. 100. et c. 86. ep. 55. n. 5. Idem S. Hieronymus ep. 70. n. 5. testatur, S. Hilarium in hisce libris conscribendis „12 Quintiliani libros et stylo imitatum esse et numero." Quodsi Cassiodorus l. c. *tredecim Hilarii de Trinitate libros* recenset, haud dubie libris de Trinitate adjungit librum de Synodis, qui in nonnullis Codd. Mss. antiquissimis libris de Trinitate cohaerens, *liber XIII.* inscribitur. Cf. P. Coustant Praefat. in S. Hilarii libros de Trinitate, ubi etiam n. 2—11. fusius disputat de variis inscriptionibus hujus Operis.

mone humano eloqui institueret (lib. 2. n. 5.). Verum ubi animadvertit extremum fidei periculum imminere, et fallaciam Arianorum, quorum nomini summa animi moderatione ubique parcit, multis fidelium errore deceptis perniciem afferre, tandem praestantissimo huic Operi scribendo animum adjecit, impellente eum praeter Episcopalis officii necessitatem fraterna etiam caritate, ut scilicet Arianos hoc dogma impugnantes aut refelleret aut emendaret, fideles autem uberius instrueret *). Singulis libris praemittit exordium nonnunquam satis prolixum, quo vel fidei necessitatem adstruit, fideique et intelligentiae mutuam relationem declarat, vel impios adversariorum veritatis errores varios sibique invicem adversantes perstringit (ex. gr. lib. 6. n. 1—10.), nec minori sollicitudine Sabellii et Photini, quam Arianorum haeresin a se depellit (ex. gr. lib. 7. n. 1—8.). Argumenta, quibus utitur ad explanandum, quantum homini fas est, demonstrandumque SS. Trinitatis mysterium ex sola fere Scriptura divinitus revelata depromit, ac uniuscujusque loci sensum quam accuratissime et plenissime declarat.

Totius autem Operis summa haec est: Unigenitus Dei Filius, vere et ab aeterno ex Patre natus, verus Deus est unius ejusdemque cum Patre naturae, ita ut nec singularem (aut solitarium) Deum fides Ecclesiae, nec duos profiteatur Deos, cum neque nativitas Dei solitarium sinat, nec nativitas perfecta diversarum naturarum nomina in Diis duobus admittat (lib. 8. n. 2.).

Hunc in finem S. Hilarius positis et expensis philosophorum de beatitudine Deoque sententiis, e Scripturis Veteris Testamenti, sed maxime ex Joannis Evangelio veriorem ac sublimiorem Dei notitiam certioremque immortalitatis spem nobis praeberi statuit. Deinde ex Dei cognitione, quam S. Scriptura subministravit, observat, summam illius majestatem humani ingenii vires superare, nec attingi posse, nisi *fide*, hincque natas haereses, quod „infinitatem illius intra sensus sui finem concludere" voluerint mortales. Tum duas praesertim sibi invicem oppositas haereses, Arianam videlicet ac Sabellianam, im-

*) Vid. de Trinit. lib. I. n. 37. lib. 2. n. 5. lib. 6. n. 2. et n. 15. lib. 8. n. 2. lib. 10. n. 4.

pugnandas proponit; atque excellenti ad lectores admonitione praemissa, refert argumentum sequentium undecim librorum de Trinitate, primum claudens librum invocando divinum auxilium (lib. I.).

Libro II. et III. mysterium SS. Trinitatis perspicue exponit. Itaque progressus a Trinitatis professione, percepta in baptismo ab Ecclesia, accurate proponit doctrinam Catholicam de *Deo Patre* et *Filio*; tum inenarrabilem Filii Dei *generationem* ex Evangelio Joannis c. 1. explicat, subjungens, ex mysterio Incarnationis Filii Dei divinitati ipsius nihil detrahi: tandem de *Spiritus S.* dignitate divina ejusque in nobis officio accurate disputat (lib. II.). Quo autem dicta clarius patescant, explicare aggreditur verba Christi: „Ego in Patre et Pater in me" (Joh. 14, 10. et 10, 38.), et intelligentiam ipsius effati quantum homini licet, ex ipsa Dei Patris et Filii notione deducit. Quamvis nempe impossibile videatur nostrae intelligentiae, Patrem et Filium in se invicem esse, fides tamen nos absolute certos reddit, ejusmodi potestatem in Deo esse. Quam fidem ut sibimet ipse adstrueret, nosque luculentis exemplis edoceret, etiam quae intelligentiam nostram superant, Deo esse possibilia, et ipse Dei Filius homo factus est, et multa in terris miracula patravit. Addit insuper, humanae naturae infirmitate considerata, haud exiguae esse stultitiae, credere homines nolle, quod intellectu non comprehendant (lib. III.).

Tum, Arianorum impia sententia de Patre et Filio exposita (lib. IV. n. 1 — 14.), primum ex Veteri Testamento argumentatur. Quum enim adversariorum principale esset argumentum: „Novimus unum solum Deum, Moyse dicente: Audi Israël, Dominus Deus tuus unus est," ipse contra ostendit, quod Moyses his verbis Filii divinitatem haud negaverit, imo potius in historia creationis ac in historia Patriarcharum, nec non in descriptione rerum a se gestarum „*Deum et Deum*" praedicet, idemque Prophetae omnes testentur (lib. IV.). — Ex iisdem porro locis *Deum verum* (Patrem) et *Deum verum* (Filium) inferri demonstrat, ita tamen ut idcirco nequaquam duos Deos adstruat, sed in Deo et Deo naturam Dei conservet unius (lib. V.). — Dein ex Novo Foedere probare instituit, D. N. Jesum Christum *vere*, non solo nomine, sed ex natura, neque ex adoptione, sed ex nativitate *Unigenitum Dei Filium* esse seu Dei Filium a Deo ex vera et perfecta nativitate subsistere; hoc autem ostendit ex testimonio Dei Patris, ex ipsius Jesu Christi de-

claratione, ex Apóstolorum praedicatione, ex confessione fidelium, imo et daemonum, Gentilium ac Judaeorum (lib. VI.). — Tum ex eodem N. Test. demonstrat, eum, qui vere ex natura Filius Dei est, *vere quoque per naturam Deum esse*, ita tamen, ut neque ad singularem, neque ad alterum Deum fides nostra depereat; hic autem Jesum Christum vere esse Deum probat nomine divino, nativitate ex Deo, natura et potestate divina, ac propria ipsius professione (lib. VII.). — Denique ex eodem Novo Foedere *unitatem naturae*, *non solius voluntatis* in Patre et Filio demonstrat, docens Patrem in Filio et Filium in Patre per inseparabilis naturae unitatem confiteri, „non confusam, sed indiscretam, neque permixtam, sed indifferentem, neque cohaerentem, sed existentem, neque inconsummatam, sed perfectam" (lib. VIII.).

His omnibus explicatis solideque probatis ad solvendas difficultates accedit. Hic in antecessum asserta duarum in Christo incarnato naturarum veritate et personae unitate, nec non idiomatum communicatione respondet gravioribus objectionibus Arianorum, petitis ex Evangelii locis, in quibus Christus Deo semet ipsum opponit, Patrem se majorem dicit, seque judicii extremi diem ignorare fatetur *) (lib. IX.). — Alias quoque objectiones solvit desumtas ex libris Novi Foederis, qui Jesum Christum ex Maria Virgine conceptum natumque, humanis affectionibus timoris, tristitiae et doloris obnoxium, passum denique et mortuum exhibent. Eas autem solvit ex fide Ecclesiae, quae, cum Christi naturas non confundat, nec dividat personas, in uno eodemque Christo et hominem patientem et Deum agnoscit triumphantem (lib. X.). — Dein eos locos explanat, in quibus vel Christus ipse, a mortuis suscitatus et gloriosus, alterius ac diversae a Patre naturae se profiteri videtur, vel Christum Patri subjiciendum ac regni potestate cessurum esse Apostolus Paulus denuntiat **) (lib. XI.). — Denique ultimum et gravissimum haereticorum praesidium, locum scilicet: „Dominus creavit me initium viarum suarum" (Prov. 8,

---

*) Sunt autem loci isti sequentes quinque: Marc. 10, 18. (explicatur n. 15—31.); Joh. 17, 3. (n. 32—42.); Joh. 5, 19. (n. 43—50.); Joh. 14, 28. (n. 51—57.); Marc. 13, 32. (n. 58 —76).

**) Sunt loci isti: Joh. 20, 17. et 1. Cor. 15, 21 -28. Posterioris loci sane difficillimi uberior explicatio majorem hujus libri partem (n. 21—49.) implet. Cf. S. Hieronym. ep. 55. n. 5.

22.) aggressus, firmissime probat, Verbum Dei seu Filium *non esse creatum*, sed *ab aeterno genitum* vereque ex Deo Patre natum, atque varia objecta, contra aeternam Filii Dei generationem ab Arianis subtiliter excogitata, dissolvit (n. 1—54.). — Paucis dein *divinitatem Spiritus* S. probat, ejus tamen relationem ad Patrem definire nequaquam audet (n. 55—56.); ac Operi finem imponit Deum rogando, ut illibatam servet in ipsius corde fidem, quam in sacramento regenerationis, baptizatus in Patre et Filio et Spiritu S., professus est semperque retinendam accepit (n. 57.) lib. XII. — Eminet hoc Opus ingenii acumine, naturali in disputando subtilitate, et ordine plane egregio *).

§. 127.

Continuatio Operum dogmatico-polemicorum.

Huic Operi proxime subjungendus est

2) *Liber de Synodis* seu *de fide Orientalium* **), utpote et tempore, et materia eidem affinis; nam et fidei illustrandae causa susceptus (vid. §. 121.), et tempore exilii (n. 2. 63. 92.), anno videlicet 358 vel 359, scriptus fuit. Directus est liber iste ad Episcopos Germaniae primae et secundae, Galliae et Britanniae, ut eos de vera fide illorum Episcoponum Orientalium, qui proxime (a. 358) Ancyrae congregati novam fidei formulam condiderant, certiores redderet ***). In eo, postquam Gallis de

---

*) Non possum, quin hic subjiciam viri eruditissimi Card. A. Maji de istis libris judicium: „Latinorum contra Arianos propugnatorum princeps sine dubio Hilarius Pictaviensis est, cujus duodecim de Trinitate volumina totidem revera *θαύματα* sunt. Nam et eloquentiae splendorem, et dialecticae acumen, et theologiae altitudinem, et Scripturarum divinarum peritiam summam, et ecclesiastici zeli fervorem, et quidquid opis in humano ingenio est, ad hoc Opus conscribendum affluenter Hilarius contulit.“ A. Maji Collect. Nova Veterum Scriptor. T. III. P. II. p. 188.

**) Hujus libri meminit S. Hieronymus de Scriptor. eccles. c. 100. et ep. 5. n. 2. S. Augustinus ep. 93. n. 31. 32. Facundus Hermian. lib. 10. c. 6. et lib. 12. c. 3.

***) Cf. P. Coustant Vita S. Hilarii n. 46—51. et Ejusdem Praefat. in hunc librum T. II. p. 445—56.

illaesa et constanti illorum fide verbis amicissimis gratulatus est, primo impiam fidei formulam, Sirmii a. 357 editam, refert, statimque fidei definitiones subjungit, quas Episcopi Orientales seu Semiariani Ancyrae congregati contra Anomoeos Sirmii congregatos ediderant, easque sensu orthodoxo accurate explanat. Reliquas etiam fidei formulas adjicit, post Synodum Nicaenam diversis temporibus et locis conscriptas, Antiochenam videlicet a. 341, Pseudo-Sardicensem a. 347, et Sirmiensem contra Photinum a. 351, quas omnes sese complecti Episcopi Ancyrae congregati (Orientales) in sua Epistola Synodica testabantur *). Quos amice ad veritatem revocare studens, ita laudat eos, qui avita et Apostolica fide contenti scriptas fidei formulas nesciunt, ut tamen multitudinem fidei professionum aliqua saltem ratione excuset, et quidquid in eis defendi potest, benigne interpretetur atque defendat. Imo quidquid contra ὁμοούσιον solet opponi, nequaquam tacet, sed singillatim recenset atque dissolvit; nec dissimulat, quod in gratiam verbi ὁμοιούσιον potest afferri, ut vera cum eo fides jungatur. Postmodum tamen, subjecto Nicaeno symbolo, retinendum esse ὁμοούσιον validissimis rationum momentis conficit atque concludit. Hanc autem veluti fidei Catholicae tesseram proponit (n. 61.), „Dominum nostrum Jesum Christum Deum et Dei Filium a Patre nec honoris confessione, nec virtutis potestate, nec substantiae diversitate, nec intervallo temporis separari“ debere.

3) ***Apologetica ad reprehensores libri de Synodis responsa*** sunt quidem brevissima, sed ad verum libri de Synodis sensum ubique recte percipiendum summopere commendari merentur **); quippe cum ipse in his responsis apologeticis complures locos, quibus nimium Orientalibus Semiarianis indulgere videbatur, justo sensu explicuerit, et cum aliis locis ejusdem libri, nec non cum fide orthodoxa conciliaverit.

---

*) S. Epiphan. haeret. 73. n. 2.

**) Vid. supra §. 124. (p. 441). Cf. P. Coustant Praefat. in librum S. Hilarii de Synodis n. 8—12.

4) *Liber I. ad Constantium Augustum;*

5) *Liber II. ad Constantium Augustum;*

6) *Liber contra Constantium Imperatorem* *).

7) *Liber „elegans contra Auxentium“* vel *contra Arianos* proprie epistola ad Catholicos est contra Arianos, quos exordium spectat, sed nominatim contra Auxentium, Episcopum Mediolanensem, de cujus secum gestis Hilarius Catholicos admonet **).

8) *Fragmenta XV. ex Opere historico,* in quo potissimum Concilii Ariminensis historia descripta est. Cum enim Ariani plerisque persuasissent, tot Episcopos non fidei, sed unius Athanasii gratia in exilium ejectos esse, quod nempe scelestum illum condemnare detrectarent, eamque non satis dignam esse suscepti exilii causam, errorem hunc sanare curavit Hilarius, cum mendacis haeresis progressus explicando, eam non unius hominis, sed totius fidei expulsionem suscepisse ex ipso exitu demonstrat. Quare libro hoc, quidquid in Occidente Ariana haeresis gesserit, ex ipsis rerum gestarum monumentis comprehendere voluit; quaecunque autem ex variis Conciliis, ut ex Arelatensi et ex Pseudo-Sardicensi protulit, ad unum Ariminense Concilium tanquam ad finem refert, in quo aperte patefecit haeresis Ariana, quid superioribus synodis molita fuerit. Hujus deinceps Acta suo ordine veniunt, et quae cum ad illud rescindendum variis in locis a Catholicis Episcopis statuta, tum ad ipsum propugnandum ab Ursacio et Valente tentata

*) De libris duobus ad Constantium et alio contra Constantium Imperatorem vid. supra §. 124 et 125. Quae pertinent ad horum librorum authentiam, integritatem et tempus, quo singuli conscripti sunt, fuse et solide exponuntur in Admonit. seu Dissert. unicuique praefixa ab editore P. Coustantio. In editionibus, quae praecedunt editionem insignem P. Coustantii, ordo istorum trium librorum plane inversus est, adeo ut liber adversus Constantium primum occupet locum, liber dein secundus ad Constantium alterum obtineat locum, denique liber primus ad Constantium ultimo loco ponatur.

**) Vid. supra §. 125 (p. 445). Cf. P. Coustant Admonit. in hunc librum T. II. p. 587 — 92. Elegantiae nomine libellus iste commendatur a S. Hieronymo de Scriptor. eccles. c. 100.

sunt. In his Fragmentis non pauca monumenta integra servata sunt, quae historiae illorum temporum haud parum lucis afferunt *).

§. 128.

B. Opera exegetica S. Hilarii Pictav.

9) ***Commentarii in Psalmos*** non tamen omnes, qui ab ipsomet Hilario „Tractatus Psalmorum" appellantur, et ab Antiquis plurimum laudantur **), inter Opera illius exegetica primum dignitate locum obtinent, tum quod S. Doctor in iis fere complexus est, quidquid de praecipuis fidei nostrae dogmatibus sentit, tum etiam quia ab iis lectionis Operum S. Hilarii initium facere admodum est consultum. Etenim cum difficiles ipsius sententiae in his aut enuntientur planius, aut apertioribus intermisceantur, paratior atque instructior lectoris animus hinc poterit transire ad obscuriores de Trinitate libros intelligendos. In Psalmorum sensu explanando mediam quandam viam tenuit. Cum enim neque eos probaret, qui in Psalmis aut nihil

---

*) Vid. supra §. 125. — Quae fuerit olim istorum Fragmentorum series confusa, et qua ratione novus ordo adhibitus sit, nec non argumenta, quibus Hilario nostro solide ista vindicantur, docet P. Coustant. Praefatio in haec Fragmenta T. II. p. 603—12. Utrum quibusdam in locis, praesertim ubi anathema dicitur Liberio P., interpolata sint ista Fragmenta, non satis liquet. Cf. P. Coustant Praefat. cit. n. 7. J. B. Palma Hist. Eccles. T. I. P. II. c. 12. (p. 113).

**) S. Hilarii Tractat. Psalm. 130. n. 1. Tract. Ps. 135. n. 12. et 14. Cf. S. Hieronym. de Scriptor. eccles. c. 100. ep. 5. n. 2. et ep. 34. n. 3. 5. S. Augustin. contra Julian. lib. 2. n. 26. 28. et 29. Cassiodor. Institut. divin. liter. c. 4. Praefat. in Psalter. c. 12. et Exposit. in Ps. 6. ab initio (Opp. T. II. p. 23.) Fortunat. in Vita S. Hilarii lib. I. n. 14. — An S. Hilarius Psalmos omnes exposuerit, adhuc sub judice lis est, cf. P. Coustant Admonit. in hunc Commentar. n. 4—6. Hodie extant praeter Prologum Expositio in Ps. 1. 2. 9. 13. 51 — 69. 91. 118—150., quibus addere licet Expositiones in Ps. 15. 31. et 41. ex Amplissima Veterum Scriptorum Collect. ed. Martene et Durand. T. IX. col. 55. seqq. recus. in A. Gallandii Biblioth. T. V. p. 83—93. Cf. ibid. Prolegom. c. 9.

praeter literam sapiunt *), aut nihil non ad Christum referri volunt **), ipse diligenter prosecutus est sensum mysticum et moralem, quin tamen literalem vel excluderet, vel plane negligeret. Quapropter his fere regulis in Psalmorum expositione usus est: „Psalmi non sui tantum temporis res enuntiant, neque in eas solum aetates conveniunt, quibus scripti sunt; sed universis, qui in vitam venirent, Dei sermo consuluit, universae aetati ipse aptissimus ad profectum.“ Statuit igitur, multa quidem in Psalmis ad Christum pertinere, dum aliis in locis Christi divinitas atque aeterna ex Patre nativitas, in aliis vero ejus natura humana, operatio, passio et resurrectio praedicetur; haud raro etiam Davidem typum Christi gessisse monet. Sed praeterea illud quoque Psalmorum argumentum esse contendit, ut fides et vocatio Gentium annuntietur, Judaici populi aut arguantur peccata, aut praedicatur vindicta, modo etiam ad timorem, modo ad laudem et confessionem Dei erudiamur. Hinc investigare jubet „intelligentiam personae, temporis, causae,“ ac sedulo discernendum esse monet, ex cujus persona et in quem singula Psalmorum dicta intelligi oporteant, et „qua unusquisque eorum clave intelligentiae aperiendus sit“ ***). Porro cum persuasum haberet, hominem nonnisi ope divina ad verum Psalmorum sensum pertingere posse, praeter studium aliorum interpretum, quos inter Origenem praesertim adhibuit, ac maturam diligentemque contemplationem, maxime orationis ope verum eorum sensum sibi a Deo, eorundem auctore, aperiendum confisus est †). — In

---

*) Tract. in Ps. 124. n. 1. in Ps. 149. n. 13. in Ps. 123. n. 5. in Ps. 125. n. 1. 2.

**) Tract. in Ps. 63. n. 2—3. Clavis sive Introitus in Ps. 1. n. 2. 3.

***) S. Hilarii Prolog. in Psalm. Grad. n. 4. cf. n. 2. et 7. Tract. in Ps. 126. n. 1—2. in Ps. 58. n. 1. in Ps. 63. n. 3. in Ps. 55. n. 1. 2. in Ps. 139. n. 1—2. in Ps. 141. n. 1. et 3. in Ps. 142. n. 1. 2. in Ps. 138. n. 20. in Ps. 125. n. 1—2. in Ps. 2. n. 5. Prolog. in librum Psalm. n. 5—7. et n. 24. Clavis sive Introitus in Ps. 1. n. 1.

†) Tract. in Psalm. 120. n. 1. in Ps. 138. n. 39. in Ps. 133. n. 4. in Ps. 121. n. 1. in Ps. 125. n. 2. Prolog. in librum Psalm.

iis exponendis, etsi fere antiquam versionem latinam sequatur, graecum tamen etiam textum haud raro consuluit ad faciliorem Psalmorum intelligentiam consequendam *), et praesertim Septuaginta interpretum translationem maximi fecit, primo quia *legitima* est i. e. sub lege et a Judaeis legi adstrictis longe ante Christum edita adeoque minime suspecta; deinde quia *spiritalis* est, literae hebraicae, quae valde ambigua est, non adhaeret serviliter, sed spiritum in ea latentem verbis haud dubiis retegit et exprimit; demum quia spiritalis ille sensus non humano ingenio excogitatus fuit, sed a Moyse ex traditione acceptus **). Quamquam vero a textus hebraici ambiguitate sibi cavendum monet, nusquam tamen ejus sinceritatem arguit, sed potius ipsius auctoritatem, tanquam fontis ultimi, non semel disertis verbis extollit ***). — Videntur autem Tractatus isti seu Sermones ad populum habiti fuisse; recte tamen conjiciunt Eruditi, eos postmodum nonnullis mutatis in unum Commentariorum volumen ab ipso Hilario collectos atque editos fuisse †). *Prologus* totius Operis pluribus agit de inscriptione totius Psalmorum voluminis ac de inscriptionibus singulorum Psalmorum, de divisione Psalmorum in quinque libros, de Psalmorum auctoribus, numero et ordine, de significatione vocis: *diapsalma*, et de vero Psalmorum sensu. Ibi etiam (n. 15.) de *canone sacrorum librorum Veteris Testamenti* mentio incidit.

---

n. 24. Clavis Ps. 1. n. 1. et 5. Qua ratione Origenis lucubrationes in usus suos converterit, prouti saepius nobis testatur S. Hieronymus de Scriptor. eccles. c. 100. item ep. 57. n. 6. ep. 61. n. 2. ep. 82. n. 7. ep. 84. n. 7. et ep. 34. n. 3., fusius disquirit P. Coustant in Admonit. hujus Operis n. 13 — 16.

*) Tract. in Psalm. 67. n. 12. et 21. in Ps. 118. lit. 5. n. 1. et lit. 8. n. 1. in Ps. 65. n. 25. Prolog. in librum Psalm. n. 2.

**) Tract. in Ps. 2. n. 2—4. in Ps. 59. n. 1. in Ps. 118. lit. 5. n. 13.

***) Tract. in Ps. 2. n. 2—4. in Ps. 65. n. 3. in Ps. 118. lit. 8. n. 1. in Ps. 124. n. 4.

†) Cf. P. Coustant Admonit. praevia n. 22—23. Oberthür in sua edit. Opp. S. Hilarii T. I. p. XCVI—IX.

10) *Commentarius in Evangelium Matthaei*, quem nihil in hoc Opere ex Origene mutuatus, sed „gratia Spiritus S. adjutus," primus aut fere primus inter Latinos hanc arenam strenue ingressus, anno 355. edidit *). Ratio interpretandi ea est, ut *sensum literalem* diserte quidem adstruat, praecipuam autem et fere unicam operam collocet in *sensu spirituali* seu mystico investigando; quem ut assequatur, sedulo observare et expendere solet ordinem rerum gestarum, verborum proprietates, nec non locorum, temporum ac personarum rationem **). Eo in sensu indagando nihil ei occurrit familiarius, quam Legis et Evangelii, Ecclesiae et Synagogae, Judaeorum et Gentium seu Christianorum status, quem dictis ac gestis evangelicis praeformatum fuse enarrat. Cur vero hanc Evangelii exponendi rationem inierit, ipse Hilarius rationem reddit. Persuasum quippe habuit, non tantum Vetus Testamentum, sed etiam Novum praeter simplicem intelligentiam altera etiam altiore, interiore et spirituali refertum esse, atque duplicem illam intelligentiam utilem ac necessariam esse; declarat autem, se interiori et spirituali potissimum adhaerere, quia simplex, cuique per se obvia, communem captum non superet ***). In hoc igitur Commentario ut plurimum evangelica dicta et ge-

---

*) Hujus Operis mentionem fecerunt S. Hieronymus de Scriptor. eccles. c. 100. et Prolog. in versionem Homil. Origenis in Lucam (T. VII. p. 247.) S. Augustinus de natura et gratia n. 72. Cf. P. Coustant Admonit. in hunc Commentar., praesertim n. 1—2. n. 8—9. et n. 15. — Commentarius hic nonnisi pertingit usque ad Matth. 28, 13.; pauci igitur versus in fine desiderantur. Desideratur quoque Praefatio, quam olim ediderat S. Hilarius, ut patet ex Comment. cap. 1. n. 2. et ex Cassiano de Incarnat. lib. 7. c. 24. — Prooemii loco nunc habetur titulorum seu argumentorum in 33 capitula distributorum elenchus, forte ab ipso S. Hilario profectus, qui in editionibus prioribus *elenchus canonum* inscriptus, ex eoque etiam Commentarius omnis in 33 *Canones* distributus est; sed perperam *Canonis* nomen ea significatione usurpatum est, quocirca in edit. Maurin. et subsequentibus *canonis* loco vocabulum capitis recte substitutum est. Cf. P. Constant Admonit. hujus Operis n. 10—14. et Nota ultima ad h. Comment.

**) Vid. Comment. in Matth. cap. 2. n. 2. cap. 7. n. 1. cap. 15. n. 3. et 9. cap. 21. n. 13. Cf. Tract. in Ps. 123. n. 5.

***) Comment. in Matth. cap. 19. n. 4. cap. 12. n. 1. et 12.

sta strictim percurrens sistit; paucis nonnunquam sensum literalem innuit; nonnihil fusius sensus mysticos plurimasque morales sententias, easque fere plane egregias, indicat, ita tamen ut sermo nusquam latius divagetur, sed prope semper concisus paucisque multa complectens deprehendatur.

11) Demum Hilarii Operibus subjungenda est ipsius *Epistola ad Abram* *) filiam suam. Epistolam hanc in exilio detentus ad eam direxit, ut filiam carissimam verbis ad ipsius captum accommodatis a vanis saeculi pompis ac deliciis revocaret, ut virginitatem perpetuam ei persuaderet, eamque coelesti sponso, quem vivis coloribus depingit, bonisque melioribus praepararet. In ea *hymnum matutinum* pariterque serotinum ipsi se mittere memorat, quorum prior tantum nobis servatus est.

Nota 1. *Epistola* sive *Libellus* ad Episcopum quendam, a primo editore J. Chrys. Trombellio (Cypriani, Hilarii aliorumque Veterum Patrum latinorum Opuscula nunc primum edita. Bononiae 1751. 4°.) vindicatus S. Hilario, *dubiae* saltem auctoritatis est. In isto libello et fidei dogmata summatim proponuntur, et ad pietatem mores diriguntur. Extat haec Epistola etiam in Opp. S. Hilarii ed. Fr. Oberthür T. IV. p. 7 — 33. Trombellii Praefationem sistit editio, mox laudata in T. I. p. CXLI—L. Sed contra vid. A. M. Feltri Dissertatio de Epistola seu libello sub S. Hilarii Pictav. nomine a Canonicis Regular. S. Salv. a. 1751 edito, in qua ostenditur, Epistolam illam seu libellum non Hilario Pictavorum Episcopo tribuendum esse. Romae 1762.

Nota 2. Plura quoque *Opera* S. Hilarii non exiguo rei literariae damno hodie *deperdita* sunt, ut *Trac-*

---

*) Epistolam hanc nonnulli (Erasmus, Gillotius et Scultetus) S. Hilario abjudicant, ast praeter rem, ut monet Fabric. Biblioth. latin. T. II. p. 303. et probat P. Coustant in Admonit. T. II. p. 523—24. Illius jam meminit Fortunat. in Vita S. Hilarii lib. I. n. 6. Epistola cum Hymno matutino extat in Opp. S. Hilarii T. II. p. 525—30. Cf. Tillemont l. c. Art. X. (p. 448 —49.) cum Nota 10. (p. 751.) et Ceillier l. c. Art. VI. (p. 91 —92).

tatus in Job, quos ex Graeco Origenis transtulit in latinum expunctis tamen erroribus (S. Hieronym. ep. 57. n. 6. ep. 61. n. 2. ep. 84. n. 7. Apolog. c. Rufin. lib. I. n. 2.); *liber hymnorum* („hymnorum quippe carmine floruit primus S. Hilarius," ut testatur S. Isidorus Hispal. de Officiis eccles. lib. I c. 6. cf. Concil. Tolet. IV. habitum a. 633. can. 13. ap. Mansi T. X. col. 622.); *liber mysteriorum*, probabiliter tractans de sacramentis Ecclesiae (quem in Cod. quodam Cassinensi repertum memorat A. Majus in Collect. Nova Vet. Script. T. III. P. II. p. 165.); *liber ad Praefect. Sallustium sive contra Dioscorum*, in quo, quid in literis posset, ostendit (S. Hieronym. ep. 70. n. 5.); denique *Epistolae* complures (Sulpic. Sever. Hist. sacra lib. 2. n. 40.). Horum omnium meminit S. Hieronymus de Scriptoribus eccles. c. 100. Cf. P. Coustant Praefat. generalis in Opp. S. Hilarii n. 19 — 31. et inde paucis mutatis Fr. Oberthür in Opp. S. Hilarii T. I. p. CXXVII —XXXIX. Ceillier T. V. Chap. I. Art. X. n. 1—2. (p. 110—12.). *Fragmenta* ex his aliisque Operibus S. Hilarii deperditis extant ad calcem Operum S. Hilarii T. II. p. 711—14. Fragmentum aliud prolixum lucubrationis anonymae *contra Arianos*, quod ex rationibus non sat firmis Hilario Pictav. adscribendum putat, exhibet Mich. Denis in Codd. Mss. theolog. latin. Bibliothecae Palatinae Vindobon. Vol. II. P. I. (Vindobonae 1799.) col. 1102—1111.

Nota 3. Opera *spuria* sunt: *Liber de Patris et Filii unitate*; *liber unus de essentia Patris et Filii contra haereticos*; *Sermo in festo SS. Trinitatis* (seu Fides Alcuini); *Metrum in Genesin* (quod nonnulli S. Hilario Arelatensi tribuunt); *Hymnus serotinus*; *Epistolae ad S. Augustinum duae*. De his vid. Appendix Opp. S. Hilarii T. II. p. 719—26. Fr. Oberthür T. I. p. CL—LII. et p. CXL — XLI. Ceillier l. c. n. 3. (p. 112—13.).

§. 129.

Character et doctrina S. Hilarii Pictav.

Summa nunquam non in Ecclesia Catholica auctoritate floruit S. Hilarius, adeo ut haberetur tanquam religionis columna, quae nutantem fulciebat Ecclesiam *), ut praeclara Ecclesiae latinae lumina insigni eum veneratione suspicerent **), ut tota demum Ecclesia Catholica Chalcedone congregata inter eos illum referret, ex quorum doctrina exponendum esset fidei de Incarnationis mysterio decretum ***). Vir natura lenis et placidus, ac proinde ad persuadendum commodissimus fuit †), qui in propria causa irasci omnino nesciebat, et praesertim eos, qui ex imprudentia aut errore etiam contra rectam fidem peccaverant, mitissime habebat; verum ubi Dei gloriam maligne et pertinaciter impeti, animarum salutem aeternam periclitari conspexit, justa etiam ira efferbuit, et veritatem absque fuco palam exposuit, ut quisque sibi diligenter cavere posset ††). Quodsi porro nonnulli sanam ejus fidem in suspicionem vocare non dubitarunt, Ecclesia contra ejus Opera „in omnibus recipienda" declaravit, et S. Hieronymus, acerrimus sane orthodoxiae censor, virgini sacrae suadere non dubitat, ut „Athanasii epistolas et Hilarii libros inoffenso decurrat pede" †††).

---

*) S. Hieronym. Apolog. c. Rufin. lib. I. n. 2.

**) S. Augustin. contra Julian. lib. I. n. 9. lib. 2. n. 26. et 28. De Trinit. lib. 6. n. 11. S. Hieronym. Apolog. c. Rufin. lib. 2. n. 19. ep. 34. n. 3. Cf. Cassian. de Incarnat. lib. 7. c. 24. Sozom. lib. 3. c. 14. Cassiodor. Institut divin. liter. c. 18. Facund. Hermian. lib. 10. c. 6.

***) Concil. Chalcedon. Act. I. et II. (Mansi T. VI. col. 937—38. col. 953—54. et col. 961—64.)

†) Rufin. Histor. Eccles. lib. 10. c. 31.

††) Hujus generis est *liber contra Constantium*, qui tamen lenitati animi ipsius nihil plane detrahit. Nam, ut praeclare monet S. Gregorius Nazianz. Orat. 21. n. 25. „viri, Dei amore praediti, tametsi alioqui pacati ac moderati sint, hac tamen in re *lenes* et faciles esse non sustinent, cum per silentium et quietem Dei causa proditur, verum hic admodum bellaces sunt, atque in confligendo acres et feroces, citiusque aliquid, quod non oporteat, emoverint, quam, quod ex officio sit, praetermiserint."

†††) S. Gelasii I. P. Decretum de libris recipiendis, editum in Con-

Si ergo alicubi imprudentem lectorem verba offendant, orthodoxa ejus fides de vero eorundem sensu consulatur *), et benigna difficiliorum locorum adhibeatur interpretatio **). Obscuritas enim quaedam certe in ejus scriptis deprehenditur, partim ob rerum, de quibus disserit, sublimitatem, cum fere totus versetur aut in asserenda Patris et Filii tum consubstantialitate, tum discretione ***), aut in reconditioribus Scripturarum sensibus eruendis, partim ob styli ipsius proprias quasdam dotes. Cum enim primus aut fere primus inter Latinos abstrusum dogma SS. Trinitatis pertractaret et Commentarios S. Scripturae elucubraret, nec isto aevo ad res tam sublimes satis jam accomodatae essent latinae voces, aut usus loquendi aptissime constitutus esset, in vocibus idoneis quaeritandis tanto magis laboravit, quanto latina lingua angustior et minus copiosa erat, quam graeca †). Quapropter hinc inde occurrunt verba parum Romana, sed aut Hilario propria et ad genium linguae graecae conformata, aut ex usu provinciae Gallicanae depromta. Accedunt haud raro longae et intricatae periodi, densae sententiae, frequentes eclipses, et insolitae metatheses. Hae autem difficultates magna ex parte sublatae sunt, ex quo in praeclara PP. Maurinorum editione textus plurimis in locis emendatus notisque illustratus est. Recte tamen S.

---

cilio Romano a. 494. (Mansi T. VIII. col. 148). S. Hieronym. ep. 107. n. 12.

*) S. Ambros. ep. 48. n. 4.

**) Hunc in finem egregie inservict P. Coustant Praefatio generalis in Opera S. Hilarii n. 41—262., ubi vir doctissimus praecipuas suspicionum nebulas prorsus dissipare instituit. Idem quoque praestitit Fr. Oberthür in sua editione Opp. S. Hilarii T. II. p. VIII—CIV. et T. III. p. I—XCII., ubi Summaria Crisis in Scripta S. Hilarii exhibetur.

***) Triplex enim de Deo loquentibus generatim imminet periculum, in mente scilicet, in sermone et in auditu, cum „et res divinas mente consequi arduum sit, et verbis explicare perdifficile, et purgatas aures nancisci majoris laboris et difficultatis." S. Gregor. Naz. Orat. 32. n. 14. Triplex illud periculum S. Hilarius utique sensit ac timuit, simulque pro viribus cavit tum precibus ad Deum fusis, tum diligenti atque copiosa veritatum fidei expositione, cf. S. Hilar. de Trinit. lib. 2. n. 2. et 5., item de Synodis n. 5. 6. 62. 65. et 66.

†) Jam S. Gregorius Nazianz. Orat. 21. n. 35. „linguae latinae angustiam (στενότητα) et verborum inopiam," rebus divinis tractandis haud sufficientem, conqueritur.

Hieronymus Hilarium vocat „eloquentiae latinae Rhodanum,“ quod scilicet, sicut ille fluvius prae ceteris Galliae velocius fertur, ita et Hilarii dictio gallico quodam impetu et torrentis instar decurrens legentis animum rapiat *). Quoad doctrinam praesertim dogmata de SS. Trinitate et Incarnatione D. N. Jesu Christi accurate explicat; verum alia etiam permulta Ecclesiae Catholicae dogmata variis in locis confirmat, ex quibus pauca delibamus.

1) Dogma *de sola Ecclesia visibili salvifica* his verbis fatetur: „Qui ab Ecclesiae corpore respuuntur, quae Christi est corpus, tanquam peregrini et alieni a Dei corpore, dominatui diaboli traduntur.“ Tract. in Ps. 118. lit. 16. n. 5. Cf. etiam de Ecclesia Commentar. in Matth. cap. 10. n. 7 — 9. De Trinit. lib. 7. n. 4.

2) *Solius Ecclesiae esse judicare de vero sensu S. Scripturae*, ita asserit: „Significat (Dominus Jesus), eos, qui extra Ecclesiam positi sunt, nullam divini sermonis capere posse intelligentiam. Navis enim (de qua Matth. 13, 2.) *Ecclesiae* typum profert, intra quam verbum vitae positum et praedicatum hi, qui extra sunt, et arenae modo steriles atque inutiles adjacent, intelligere non possunt.“ Commentar. in Matth. cap. 13. n. 1. Cf. Concil. Trid. Sess. 4.

3) *Quid sit justificatio impii*, ita ab eo describitur: „Cum innovamur baptismi lavacro per verbi virtutem, ab originis nostrae peccatis atque auctoribus separamur; et veterem cum peccatis atque infidelitate sua hominem exuentes, et per Spiritum anima et corpore innovati, necesse est, ut ingeniti et vetusti operis consuetudinem oderimus.“ Comment. in Matth. cap. 10. n. 24. Ita etiam Tract. in Ps.

---

*) De stylo S. Hilarii praeclare judicat S. Hieronymus ep. 58. n. 10. Commentar. in Galat. Praefat. lib. 2. (Opp. T. VII. p. 427). Unde obscurus sit S. Hilarii sermo, et quaenam sint styli ejus propriae dotes, fusius disquirit P. Coustant Praefat. generalis n. 32—40. item Fr. Oberthür T. II. p. I—VIII. Cf. Möhler: Athanasius der Große. II. Thl. S. 165—66. — Complures difficultates, ex proprio ejus stylo enatas, superare juvabit *Index Glossarum* ad calcem editionis Maur. adjectus, ubi multae phrases ipsi peculiares paucis explicantur.

63. n. 11. et Tract. in Ps. 126. n. 13. *) Cf. Concil. Trid. Sess. 6. cap. 4. et 7. can. 11. et Sess. 5.

4) *De bonorum operum indole et merito* statuit: „De nostro beata illa aeternitas *promerenda* est; praestandumque est aliquid *ex proprio*, ut bonum velimus, malum omne vitemus, totoque affectu praeceptis coelestibus obtemperemus." „Dominus nos voluit et efficere, quae jussit, et credere, quae spopondit." „Non aliter aut nos meremur, aut aliqui ante meruerunt, quam Verbum Dei Deum naturae nostrae carnem vel habitaturum **) sperasse, vel quod habitaverit, credidisse" (i. e. quam si vel speraverunt habitaturum, vel habitasse crediderunt Deum etc.) Comment. in Matth. cap. 6. n. 5. et 7. Tract. in Ps. 118. lit. 15. n. 5. Cf. Concil. Trid. Sess. 6. cap. 11. et 16. can. 19. 20. 21. 26. 31. et 32.

5) *Vera et realis praesentia D. N. Jesu Christi in ss. Eucharistiae sacramento* ita asseritur: „Interrogo, utrumne *per naturae veritatem* hodie Christus in nobis sit, an *per concordiam voluntatis*. Si enim vere Verbum caro factum est, et vere nos Verbum carnem cibo Dominico sumimus; quomodo non *naturaliter* manere in nobis existimandus est, qui et naturam carnis nostrae jam inseparabilem sibi homo natus assumsit, et naturam carnis suae ad naturam aeternitatis sub sacramento nobis communicandae carnis admiscuit?" „Nos vere sub mysterio carnem corporis sui sumimus." „De veritate carnis et sanguinis non relictus est ambigendi locus. Nunc enim et ipsius Domini professione et fide nostra vere caro est et vere sanguis est. Et haec accepta atque hausta id efficiunt, ut et nos in Christo et Christus in nobis sit." De

---

*) De peccato originali, quod ipse appellat „originis vitium," saepius diserte testatur, ut Tract. in Ps. 118. lit. 22. n. 6. lit. 14. n. 20. Unde nonnisi „Deo gratiam faciente poenitendorum, et novorum bonorum initia reddente" „in vitam novam renovamur et in novum hominem transformamur" Tract. in Ps. 125. n. 6. et 8.

**) Hanc vocem, qua postea Nestorius ad haeresin suam adstruendam abusus est, ipse sensu orthodoxo explicat S. Hilarius de Trinit. lib. I. n. 11.

Trinit. lib. 8. n. 13. 14. *) Cf. Concil. Trid. Sess. 13. cap. 1. can. 1. et 2.

6) *De veneratione Sanctorum reliquiis debita* his testatur: „Sanctus ubique beatorum Martyrum sanguis exceptus est, et *veneranda ossa* quotidie testimonio sunt; dum in his daemones mugiunt, dum aegritudines depelluntur, dum admirationum opera cernuntur.“ Lib. contra Constant. n. 8. Cf. Concil. Trid. Sess. 25. Decret. de venerat. Sanctorum **).

Editiones: Editiones antiquiores, quae prodierunt Paris. 1510 per Badium Ascensium, Basileae 1523. per Erasmum Roterodam., Paris. 1544. per Lud. Miraeum, Basileae 1550 per M. Lipsium, Basileae 1570 per J. J. Grynaeum, denique Paris. 1572. per J. Gillotium, Paris. 1605. etc. parum commendandae sunt. Editio demum, omnibus fere numeris absoluta, adornata est a P. Coustant (ex Congregat. S. Mauri) Parisiis 1693. fol. Eadem editio novis curis aucta per Scip. Maffei prodiit Veronae 1730. II Voll. fol. — Editio haec recusa est, sed mendis scatens Venetiis 1749. fol. — Eandem quoque recudi curavit additis Dissertationibus et Notis (fere ex edit. Maurina transscriptis) cum supplemento Franc. Oberthür Wirceburgi 1785—88. IV Voll. in 8°. Cf. de editionibus Praefat. generalis edit. Maurin. §. I. et IV. item in edit. Fr. Oberthür T. IV. p. XXIII—LIV. Ceillier T. V.

---

*) Omnino digna est, quae legatur, tota argumentatio loci allegati n. 13—17., quae fidem Catholicam de ss. Eucharistia praeclare confirmat, dum ibidem (n. 17.) etiam dicitur „Filius carnaliter in nobis manere per sacramentum carnis et sanguinis;“ idem Episcopos vocat „concorporatos Christo“ (contra Constant. n. 11.), et Christum in ultima coena „fundendum in remissionem peccatorum corporis sui sanguinem *consecrasse*“ scribit (Comment. in Matth. c. 31. n. 7.). *Disciplinam* quoque *arcani* circa hoc sacramentum observat, ut lib. contra Constant. n. 11. et Tract. in Ps. 121. n. 12. Porro solis sacerdotibus potestatem esse offerendi sacrificium incruentum Novi Foederis, aperte declarat in Op. histor. Fragment. II. n. 16. „Sacrificii opus sine presbytero esse non potuit.“

**) *Vota* etiam, et nominatim *votum castitatis*, quae in Ecclesia nuncupantur, utilia esse ac Deo placere asserit, Tract. in Ps. 64. n. 3.

Chap. I. Art. XII. n. 2. (p. 148 — 50.). J. A. Fabricii Biblioth. latina T. II. p. 302—4. Schoenemann Biblioth. histor. literar. Patrum Latin. T. I. p. 276—94.

§. 130.

Scriptores Ecclesiastici celebriores hujus aevi: Rheticius, Juvencus, S. Eusebius Vercell., Lucifer Calarit., M. Victorinus Afer, Phoebadius.

Permulti hoc aevo viri docti Ecclesiam scriptis illustrarunt, quorum alii solo nomine hodie celebrantur, scriptis eorum deperditis, alii vero, quamvis ab Ecclesia non approbati, scriptis hodiedum extantibus multum conferre possunt ad dogmata fidei morumque illius aetatis cognoscenda et ad disciplinam historiamque Ecclesiae illustrandam.

Prioris generis est *Rheticius*, Episcopus Augustodunensis, sub Constantino Imperatore circa a. 314. in Galliis celeberrimus, qui a S. Augustino inter Patres Ecclesiae refertur. Scripsit *Commentarios in Cantica Canticorum* et grande volumen *adversus Novatianum*; sed ex ejus Operibus nihil hodie superest *).

Ex Scriptoribus vero Ecclesiasticis singulari attentione digni sunt: *Juvencus*, *S. Eusebius Vercellensis*, *Lucifer Calaritanus*, *Victorinus Afer* et *Phoebadius*.

Juvencus, nobilissimo Hispaniarum genere oriundus et presbyteri dignitate conspicuus floruit sub Constantino Imperatore circa a. 330. Is ceteris rerum sacrarum vatibus primus omnium viam stravit. Opera hodie duo extant, scilicet: 1) *Historiae Evangelicae libri quatuor*. Heic invocatione Spiritus S. praemissa, versibus hexametris, haud ineleganti ratione compositis, historiam vitae Jesu Christi poëtice describit quatuor Evangelia pene ad verbum transferens. Non tamen singulis Evangelistis singulos libros impendit, sed Matthaei seriem prae ceteris secutus, historiam sive harmoniam Evangelicam quatuor istis libris digessit. Opus hoc, quod S. Gelasius

---

*) S. Hieronym. de Scriptor. eccles. c. 82. Item epist. 5. n. 2. et ep. 37. n. 1. S. Augustin. contra Julian. lib. I. n. 7. et 32. lib. 2. n. 33. et 37. Op. imperfect. c. Julian. lib. I. n. 55. Cf. Ceillier T. IV. Chap. III. (p. 119—121).

Papa summis extollit laudibus et ferme cum Operibus SS. Patrum coaequat, praeter poësis Christianae antiquissimae specimen dogmaticum etiam atque exegeticum usum inde praestat, quod ex illo haud raro conspiciatur, qua ratione Ecclesia illius aevi sacri codicis verba intellexerit. — 2) *Liber in Genesim*, cujus prima quatuor capita olim sub nomine Tertulliani vel S. Cypriani circumferebantur, eadem ratione, sed nonnihil brevius carmine hexametro describit, quaecunque Moyses in toto libro Geneseos enarravit. — Scripsit etiam quaedam eodem metro „ad Sacramentorum ordinem pertinentia," quorum hodie jacturam maximopere deploramus *).

S. Eusebius Vercellensis natione Sardus fuit, ac terra sua et cognatione relicta, atque otio domestico peregrinationem praeferens, primum Ecclesiae Romanae lector, tum, divino electus judicio, Vercellensis Episcopus ordinatus est. Is primus omnium in Occidentis partibus monasticam vitam clericali conjunxit. In conventu Mediolanensi (a. 355.) eminuit Eusebii fortitudo atque animi firmitas in vera fide et Athanasii causa defendenda; hinc ob confessionem fidei a Constantio Imperatore Scythopolim, dehinc in Cappodociam, atque postea in superiorem Thebaidem relegatus, gravissimas in exilio aerumnas perpessus est. Pace demum Ecclesiae sub Juliano reddita sedem suam repetens praestantis medici instar Orientis provincias peragravit (vid. §. 111.), et ubique infirmos in fide confirmavit. Cum redux haud minori solicitudine vulnera Italiae ab Arianis inflicta curasset, obiit meritis plenus c. a. 370. — Pauca admodum hodie su-

---

*) De Juvenco vid. S. Hieronym. de Scriptor. eccles. c. 84. Chronic. ad a. Christi 332. Commentar. in Matth. lib I. c. 2. v. 11. (T. VII. p. 14.) et ep. 70. n. 5. S. Gelasii P. Decretum de libris recip. editum in Concil. Rom. a. 494. (Mansi T. VIII. col. 150.) Venant. Fortunat. de Vita S. Martini lib. I. v. 14—15. (Opp. P. I. p. 589). Cf. Galland. T. IV. Prolegom. c. 15. Ceillier T. IV. Chap. IV. (p. 121—24.). Gebser Dissert. de Juvenci Vita et Scriptis. Jenae 1827. 8°. (qui etiam de *utilitate exegetica* hujus Operis bene disputat p. 29—45). Bähr: Die christlichen Dichter und Geschichtschreiber Roms. §. 10—12. — *Editiones* (quas recensent Ceillier et Bähr l. c. item Gebser Dissert. cit. p. 46 — 48.) praestantiores sunt duae, quarum unam cur. Erh. Reusch cum Notis Omeisii Francof. et Lipsiae 1710. 8.°, alteram recens. Faust. Arevalus Romae 1792. Extat quoque in Gallandii Biblioth. T. IV. p. 585—630, ubi adjectum est *dubium Epigramma de IV Evangelistis*.

persunt viri hujus praeclara monumenta literis consignata, *tres* videlicet *epistolae*, quarum una data est *ad Constantium Imperatorem* ante conventum Mediolanensem, altera e loco exilii *ad Vercellensem aliasque fideles ecclesias*, postrema *ad Gregorium Episcopum Illiberitanum*, audito Hosii lapsu; in quibus, brevioribus licet, S. Episcopi zelum, generosique simul Confessoris divinam audaciam suspicere, ac aerumnas, quas in exilio perpessus est, satis cognoscere licet. — Edidit etiam in Psalmos Commentarios Eusebii Caesareensis, quos de Graeco in Latinum verterat; sed haec versio aetatem non tulit. — Praeterea extat *Codex Evangeliorum latinus* ejusdem S. Eusebii manu descriptus, qui in majori ecclesia Vercellensi hodiedum asservatur *).

Lucifer Calaritanus, metropolis Sardiniae Episcopus, vir mirae constantiae et animi ad martyrium praeparati, eo tempore claruit, quo Constantius Imperator Catholicam exagitabat Ecclesiam. In tanto fidei orthodoxae discrimine e sede sua Deo procurante digressus Romam perrexit, et a Liberio P. legatus missus est ad conventum Mediolanensem a. 355. Fortiter ibi ac intrepide restitit impiis Arianorum ausibus; quapropter cum nollet sub Athanasii nomine fidem Nicaenam damnare, jussu Imperatoris in Palaestinam relegatus est, ubi officium suum, rectam tuendi fidem, editis libris, quos etiam Im-

*) De S. Eusebio Vercell. vid. S. Hieronym. de Scriptor. eccles. c. 96. Dialog. adv. Lucifer. n. 19. Chronic. ad a. Chr. 374. (cum Nota Vallarsii) et ep. 61. n. 2. S. Ambros. ep. 63. n. 2. n. 66—71. S. Athanas. Histor. Arian. n. 33—34. S. Hilarii lib. I. ad Constant. n. 8. Socrat. Histor. Eccles. lib. 3. c. 9. et 10. secutus Rufini Histor. Eccles. lib. 10. c. 30—31. Cf. Galland. T. IV. Prolegom. c. 7. Ceillier T. V. Chap. V. (p. 439—50). — Simul collectae illae *tres epistolae* exhibentur in Galland. Biblioth. T. IV. p. 78—80., quarum priores ambas ex archivo ecclesiae Vercellensis erutas Annalibus Ecclesiasticis intexuit C. Baronius ad a. 355. n. 6. (in Append.) et ad a. 356. n. 92—102., tertia a S. Hilario Pictav. asservata est, vid. ex Opere histor. Fragm. XI. n. 4—5. Cf. Schoenemann Biblioth. histor. literar. Patrum Latin. T. I. p. 294 — 96. — *Codex Evangeliorum* luci publicae datus est a J. A. Irico Mediolani 1748 in 4.°; eundem rursus imprimi fecit Blanchini in Opere luculento, quod inscribitur: *Evangeliarium quadruplex*. Romae 1749. Haec omnia cum recens detecta *Expositione fidei de SS. Trinitate*, Symbolo Athanasiano admodum simili, quam Editor absque ullius Codicis testimonio, solis argumentis internis fultus, Eusebio Vercell. adscripsit, exhibet Migne Patrolog. Curs. T. XII. col. 1—968.

peratori Constantio transmisit, strenue executus est. Constantio Imperatore e vivis sublato Lucifer triste Antiochiae schisma sanaturus Eustathianis se adjunxit et Paulinum presbyterum ordinavit Episcopum illius partis. Verum ubi Eusebius Antiochiam profectus praecipiti hac et intempestiva ordinatione catholicas res non modo non compositas, sed asperiores offendit, novasque et graviores hinc inter Orthodoxos perturbationes exortas vidit, ordinationem istam non improbare non potuit. Sed hoc illius judicium aegerrime tulit Lucifer. Praeconceptam hanc animi acerbitatem Synodi Alexandrinae decreta de lapsis vere poenitentibus recipiendis eisque pristina cum dignitate ad suas sedes restituendis (vid. supra §. 111.) auxerunt; ipse quippe majori severitate in eos animadvertendum esse censuit. Nimirum Lucifer non solum lapsis, qui ulli Arianorum formulae subscripsissent, licet ad Catholicam fidem reversis, aditum ad Ecclesiae communionem denegavit; verum etiam ab iis omnibus se ipsum separavit, qui eosdem lapsos poenitentes in suam communionem admisissent. Quo facto schismati periculoso locum et nomen dedit; qui enim in ejus sententiam abierunt, *Luciferiani* dicti sunt. Ex Oriente mox reversus, a totius fere orbis communione separatus, Calaritanae regendae ecclesiae octo dehinc annos vacavit, mortuus a. 371. *). — Praeter aliquot *epistolas*, ex quibus historia illius aetatis majorem acquirit lucem, atque Episcopi hujus auctoritas et fortitudo animi conspicitur, plura extant Opera, a Lucifero exule, ac proinde adhuc Catholico, scripta, scilicet:

a) *Libri duo pro S. Athanasio*, cujus causam ita tuetur gravissimis argumentis et sacrorum librorum

*) De Lucifero vid. S. Hieronymus de Scriptor. eccles. c. 95. Dialog. adv. Lucifer. n. 20. Chronic. ad a. Chr. 374. S. Athanas. Apolog. de fuga sua n. 4. Histor. Arian. ad Monachos n. 33. Rufin. Histor. Eccles. lib. 10. c. 20. 27. et 30. Theodoret. Histor. Eccles. lib. 3. c. 4—5. Sulpic. Sev. Histor. sacra lib. 2. n. 45. S. Ambros. de excessu Satyri lib. I. n. 47. Faustini et Marcellini libellus precum ad Imperatores n. 7. 16. 30. et 31. (Galland. T. VII.). Cf. Galland. T. VI. Prolegom. c. 2. Ceillier T. V. Chap. IV. D. Papebroch. Commentarius historicus de S. Lucifero, Episcopo Calari in Sardinia, in Actis SS. T. V. Maji p. 197 — 225 (ad diem 20. Maji.). — Quid de ipsius sanctitate sentiendum sit, optime exponit doctissimus Pontifex Benedictus XIV. in praeclaro Opere de Beatificat. et Canonizat. Sanctorum T. I. lib. I. c. 40. n. 2—3.

testimoniis, ut mira ingenii vi facile convincat, Athanasium nec visum hominem nec auditum in judicio damnari non potuisse, et e sede sua dejici sola conventus Mediolanensis et Imperatoris auctoritate atque sententia.

b) *Liber de non conveniendo cum haereticis*, in quo id agit, ut gravi orationis stylo atque congestis S. Scripturae exemplis, testimoniis et auctoritatibus probet, sibi et Catholicis Episcopis prorsus illicitum fuisse, consentire in conventu Mediolanensi (a. 355.) cum Arianis, quorum fraudes et iniqua consilia noverant, et pacis esse auctores, quam Imperator nefario fictoque animo inter partem utramque conciliare studebat.

c) *Liber de regibus apostaticis*; in quo proposito impiorum regum exemplo, qui, licet pessimam vitam egerint et idolorum cultum probaverint, diutissime tamen in regno floruerunt, ostendere vult Constantio, verum non esse ejus animi sensum, quo ex florentissimo regni sui statu arguebat, se recte Arianam tueri fidem et Nicaenam insectari.

d) *Liber de non parcendo in Deum delinquentibus*, in quo Imperatori rationem reddit, cur priores libros tam acri stylo exaraverit, ostendens, nefas esse Episcopis, errores et iniqua facta hominum, praesertim haereticorum, vili quadam timiditate et injurioso in Deum silentio dissimulare, quippe cum eorum sit muneris, Catholicam fidem palam tueri et impiorum scelera fortiter libereque redarguere.

e) *Liber* inscriptus: *Moriendum esse pro Dei Filio*; in quo Nicaenam fidem, legationis suae gesta, Athanasii causam validissime tutatur, Constantii et Arianorum scelera persequitur, ac gloriosae pro Christo mortis nobilitatem, decus laudesque extollit, quam se avidissime cupere testatur. — In omnibus ejus Operibus emicat igneus zelus gloriae Dei veraeque fidei, incredibilis fere orationis libertas atque audacia, promptissimus S. Scripturae usus, et vis magna dicendi; sermo tamen rudis et incomtus est *).

---

*) De Luciferi scriptis vid. Coleti Praefat. in suam editionem Opp. Luciferi. D. Papebroch. l. c. cap. 2. 3. et 4. Galland.

Phoebadius, Aginnensis in Gallia Episcopus, vir pietate atque doctrina clarissimus, et Arianorum perfidiae insectator acerrimus a. 358. *librum contra Arianos* exaravit ad secundam formulam Sirmiensem penitus profligandam. Aliud quoque praeclarum Opus (c. a. 360.) conscripsit *de fide orthodoxa contra Arianos*, quod ab aliis, minus tamen recte, inscribitur: *De Filii divinitate et consubstantialitate*, vel simpliciter *de Fide*, atque perperam a nonnullis S. Gregorio Nazianzeno, S. Ambrosio aut Gregorio Baetico, Phoebadii coaevo, tribuitur. Denique ejusdem auctoris est *libellus fidei*, praecedentis de fide orthodoxa tractatus veluti compendium, quod brevem quidem, sed claram et distinctam Catholicae fidei expositionem continet. Duo autem priora Opuscula nervose ac eleganter Filii substantiam eandem esse cum paterna demonstrant, et Arianorum effugia solerter praestruunt. Obiit sub finem saeculi IV. *).

T. VI. Prolegom. c. 2. n. 5—7. Ceillier l. c. Art. II. (p. 398—421). Quanti aestimaverit S. Athanasius Luciferi libros, patet ex Faustini et Marcellini libello ad Imperatores n. 24—25. et ex ipsius Athanasii epistolis ad Luciferum (quae extant in Opp. Luciferi ed. Coleti p. 268—72. et in Opp. S. Athanasii ed. Patav. T. I. P. II. p. 770—71). Illud certe S. Hilarii de scriptis hujus viri usurpare licet: „Consequens error hominis detraxit scriptis probabilibus auctoritatem." S. Hilarii Commentar. in Matth. c. 5. n. 1. — *Editiones*: Primus edidit Luciferi Opera J. Tilius, Episcopus Meldensis. Paris. 1568. 8°. Praestantissima editio est fratrum Coleti Venetiis 1778. fol. quae integra recusa est in Migne Patrolog. Curs. T. XIII. col. 691—1049. Alia eaque optima editio extat in Galland. Biblioth. T. VI. p. 153—260. Plura de editionibus vide in Coleti Praefat. p. VII—IX. et in Schoenemann Biblioth. hister. liter. Patrum Latin. T. I. p. 298 — 305. — *Formula fidei*, quae Lucifero tribuitur, *supposititia* est, cf. Criticam Animadversionem eidem praefixam in edit. Coleti p. 273—78.

*) De hoc Phoebadio vid. S. Hieronym. de Scriptor. eccles. c. 108. Sulpicii Severi Hist. sacra lib. 2. n. 44. et 45. Formula Sirmiensis ab eo impugnata extat in libro S. Hilarii de Synodis n. 10—11. Tria haec Phoebadii Opuscula, quorum tamen duo posteriora alium fortassis auctorem habere possent, optime edita sunt in Galland. Biblioth. T. V. p. 250 — 66. Cf. de Phoebadio ejusque scriptis Galland. T. V. Prolegom. c. 15. Clemencet in Opp. S. Gregorii Nazianz. T. I. Append. Monit. in Tractatum I. et II. de Fide orthodoxa contra Arianos (p. 892—93. et p. 905.) item in Opp. S. Leonis M. ed. Ballerin. T. III. Quesnelli Dissert. XIV. n. 7. (col. 919—925.) et Ballerin. Observat. in hanc Dissert. §. I. (col. 945—50.). Pagi Crit. ad a. 388. n. 13—14.

Marius *Victorinus* in Africa natus, hinc et *Afer* cognominatus, vir omnium liberalium doctrinarum peritissimus, postquam Romae multos annos Rhetoricam docuisset, tantamque doctrina sua famam sibi comparasset, ut ipsi etiam statua in foro Romano erecta sit, in extrema senectute Christi se tradidit fidei ante a. 361 *). Quamdiu postea adhuc vixerit, plane ignoratur. Scripsit a) *adversus Arium libros quatuor* more dialectico, sed valde obscuros et caute legendos, utpote in quibus nonnulla duriuscula minusque ad Catholicam regulam expensa invenire est. b) His accedit *opusculum de ὁμοουσίῳ recipiendo*, quod non est nisi epitome praedictorum quatuor librorum. c) *Opusculum de generatione divini Verbi* pariter Arianos impugnat. d) *Hymni tres de Trinitate*, qui tamen metro non ligantur, sed quoad formam plane similes sunt Symbolo sic dicto Athanasiano, caute legendi sunt, et in quibusdam interpretem benignum exigunt. e) Praeterea scripsit etiam *libellos duos contra Manichaeos*, quorum alter *contra duo principia Manichaeorum et de vera carne Christi* inscribitur, alter vero agit *de verbis Scripturae: Factum est vespere et mane dies unus*, ubi expendit, coeperitne a vespera dies primus, an a matutino, atque posteriori opinioni calculum suum adjicit. f) Demum reliquit „*Commentarios in Apostolum*" seu *in epistolas S. Pauli ad Galatas, ad Philippenses* et *ad Ephesios*. Nec silentio praetermitti debet Opusculum *dubium*: *De Physicis* seu potius adversus Physicos, i. e. eos philosophos, qui argumentis physicis narrationem Mosaicam et Evangelicam de creatione mundi ex nihilo, de primo peccato, de Incarnatione Filii Dei, de toto Redemtionis opere impugnabant **).

---

*) Historiam conversionis Victorini Afri, quam inter pulcherrimas Christianae antiquitatis citra dubium referre oportet, narrat S. Augustinus Confession. lib. 8. n. 3—5. Tempus autem conversionis ejus indicatur ibid. n. 10.

**) De hoc Victorino cf. S. Hieronymus de Scriptor. eccles. c. 101. Chronic. ad a. Chr. 358. Praefat. Commentar. in epist. ad Galat. (T. VII. p. 368—70.). S. Augustinus l. c. et de doctrina Christ. lib. 2. n. 61. P. Orosii Commonitor. ad Augustin. n. 3. (Galland. T. IX. p. 175.). Cf. Galland. T. VIII. Prolegom. c. 4. Ceillier. T. VI. Chap. IV. (p. 26—36). A. Maji Collect. Nova Veterum Scriptor. T. III. Praefat. n. 3—10. (p. X—XVIII.) et ibid. P. II. p. 147. *Editio* optima in Galland. Biblioth. T. VIII. p. 131—202, ubi in Prolegom. c. 4. singulorum quoque opusculorum editiones recensentur. Com-

SECTIO II.

§. 131.

S. Basilius Magnus. Ejus Vita usque ad res publice ab eo pro Ecclesia gestas (a. 358.)

Fontes: Ipsius S. Basilii M. Opera, praesertim vero ejus Epistolae. — S. Gregorii Nazianz. Oratio funebris in laudem Basilii M. seu Oratio 43. (ed. Maur.); item Ejusdem epist. 1. 2. 4. 5. 6. 8. 19. 40. 45—50. 58—60. et Carmen de Vita sua. — S. Gregorii Nyssent. Oratio funebris in laudem fratris Basilii (Opp. T. III. p. 479 — 98.). Ejusdem Vita S. Macrinae virginis, quae Basilii M. soror fuit (Opp. T. II. p. 177—204.) et Lib. I. contra Eunomium initio (Opp. T. II. p. 284. seqq.). — S. Ephraem Syri Encomion in Basilium M. (S. Ephraem Opp. gr. lat. T. II. p. 289—96. et in Cotelerii Monumentis Ecclesiae Graecae Paris. 1677. T. III. p. 54—67.). — S. Hieronym. de Scriptor eccles. c. 116. — Rufini Hist. Eccles. lib. 11. c. 9. — Socrat. lib. 4. c. 26. — Sozom. lib. 6. c. 15. 16. 17. 21. et 22. — Theodoret. Hist. Eccles. lib. 4. c. 19. 30. — Philostorg. Hist. Eccles. lib. 8. n. 11. 12. et 13. — Phot. Cod. 137. et 138. 141. 142. 143. 144. 191.

Subsidia: Prud. Marani Vita S. Basilii Magni, praefixa Tomo III Opp. S. Basilii p. XXXVII—CXCII.

---

mentarios in S. Pauli epistolas, nuper demum in Biblioth. Vaticana repertos, cum Opusculo de Physicis, quod cl. Editor pro genuino habet, primus evulgavit A. Majus in Collect. Nova Vet. Script. T. III. P. II. p. 1—162. Carmina aliquot, eidem a nonnullis tributa (Bähr, die christlichen Dichter und Geschichtschreiber Roms, §. 14.), saltem dubia censeri debent; sunt autem ista: *Carmen de septem fratribus Maccabaeis*, quod alii S. Hilario sive Pictaviensi, sive Arelatensi adscribunt; *Hymnus de Pascha Domini* seu de *ligno vitae*, i. e. de Cruce; *De Jesu Christo Deo et Domino*. Horum primum recentiori aetate emendatius, quam antea, excusum est cum Monito praevio in Dissert. inaugurali de Orosii historici fontibus etc. ed. Beck. Marburgi 1832. 8°. (p. 37—60).

(ed. Maur.). — G. Hermant Vie de S. Basile le grand et celle de Grégoire de Nazianze. Paris. 1674. 2 Voll. in 4°. — Franc. Baertii Commentar. historicus de S. Basilio M. et Vita Ejusdem in Actis SS. Junii T. II. p. 807 — 936. cum Vita S. Basilii apocrypha, quae vulgo, ast perperam, S. Amphilochio Iconiensi tribuitur p. 936—57. — J. del Pozo Dilucidazioni critico—istoriche della vita di S. Basilio M. Roma 1746. 4°. — Feisser histor. theolog. de vita Basilii M. Groningae 1828. 8°. — Klose, Basilius der Große nach seinem Leben und seiner Lehre. Stralsund. 1835. — Dupin. T. II. p. 265—348. — Tillemont Mém. T. IX. S. Basile le grand p. 1—304 cum Notis p. 628—91. — Ceillier T. VI. Chap. VIII. (p. 60—433.). — Cas. Oudin T. I. p. 543—80. — J. A. Fabricii Biblioth. Graec. Vol. IX. p. 1—90.

S. Basilius Magnus, Caesareae in Cappadocia natus circa a. 330, paternum genus e Ponto, maternum ex Cappadocia traxit; utrumque non solum nobilitate, divitiis et eloquentiae fama clarum, sed pietate ac religionis studio et rebus pro Christo fortiter gestis longe clarius extitit *). Educatus est Basilius in quodam pago, quem parentes in Ponto possidebant. Regendae infantiae Basilii curam suscepit avia S. Macrina, quae olim tempore persecutionum pro Christi confessione pugnaverat, atque solicite retinens S. Gregorii Neocaesariensis (Thaumaturgi) documenta, quaecunque ad ipsam memoriae serie pervenerant, tenerae Basilii menti sanae doctrinae semina mandavit, quae nulla unquam temporum vicissitudine im-

*) S. Gregor. Nazianz. Orat. 43. n. 3—10. cf. S. Gregor. Nyss. Orat. in laudem Basilii (T. III. p. 492). Socrat. lib. 4. c. 26. De anno et loco nativitatis ipsius deque ejus prosapia vid. Marani Vita S. Basilii c. 1. n. 1—4. et Baertius in Actis SS. Junii T. II. Commentar. praevius in Vitam S. Basilii §. III. et §. V. n. 33. (p. 810 — 12. et p. 814.). Illud autem silentio haud est praetermittendum, non solum Basilii nostri parentes, Basilium et Emmeliam, atque aviam Macrinam, verum etiam ejusdem Basilii Magni sororem Macrinam virginem, duosque fratres Gregorium Nyssenum Episcopum et Petrum Episcopum Sebastenum insigni sanctitatis laude floruisse, atque singulos ab universa Ecclesia Catholica solemni memoria quotannis celebrari.

mutata, sed aucta semper et exculta praeclarissimos tulerunt fructus *). Ubi primum literis ediscendis idoneus fuit, ex aviae manibus ad patris disciplinam transiit, qui Rhetoricam magna celebritate Neocaesareae in Ponto docebat. Hic a pia matre praesertim in fidei Catholicae doctrina diligenter institutus est; cui operam suam adjunxit pater, vir utraque laude in Ponto excellens et pietatis et eloquentiae, qui tamen illius animum liberalibus potissimum disciplinis imbuere proprium suum munus esse ducebat **). Sub tanto magistro mirifice profecit Basilius; sed cum eum nullius rei expertem esse oporteret, in alias provincias mittitur, ut velut apes ex variis floribus, sic ipse ex variis magistris utilissima quaeque perciperet. Hinc primum Caesaream Cappadociae missus est ad studium literarum, mox omnium ore celebratus ***). Inde Constantinopolim perrexit, quae civitas rhetoribus ac philosophis praestantissimis florebat, ubi fortassis Libanium, celeberrimum tunc temporis Sophistam, magistrum habuit. Cum brevi tempore Basilius in hac urbe maximas laudes in rhetoricae ac philosophiae disciplinis adeptus esset, tandem praeclara et inexplebili doctrinae cupiditate ductus Athenas petiit, quae domicilium et sedes literarum habebantur; ubi Himerium et Prohaeresium, Sophistas illius aetatis longe celeberrimos, audivit †). Ibi cum S. Gregorio Nazianzeno, quem Caesareae jam cognoverat, intimam et arctissimam planeque divinam iniit amicitiam, quae per omnem exinde vitam duravit. Uterque in mediis Gentilium superstitionibus variisque morum corruptelis virtutibus literisque excolendis indefesso vacabant labore, ita ut festa, theatra, celebres conventus et convivia libenter aliis relinquerent, neque praeter duas vias,

---

*) S. Basilii ep. 210. n. 1. ep. 204. n. 6. et ep. 223. n. 3. S. Gregor. Nyss. Vita S. Macrinae (T. II. p. 178).

**) S. Basilii ep. 223. n. 3. et ep. 204. n. 2. S. Gregor. Nyss. Vita S. Macrinae (T. II. p. 178. et 192.) S. Gregor. Nazianz. Orat. 43. n. 12. et 17.

***) S. Gregor. Nazianz. Orat. 43. n. 13. Prud. Maranus in Vita S. Basilii c. 1. n. 6. pluribus et firmissimis argumentis probat, S. Basilium una cum S. Gregorio Nazianzeno studiorum causa primum Caesaream Cappadociae advenisse, cum alii Caesaream Palaestinae intelligi mallent.

†) S. Gregor. Naz. Orat. 43. n. 14. Socrat. lib. 4. c. 26. Sozom. lib. 6. c. 17. Cf. Marani Vita S. Basilii c. 2. n. 1 — 2.

quarum altera ad sacras aedes Christianorum, altera ad scholas ducebat, alia ipsis nota esset *). In hac quoque literarum palaestra fide data se mutuo obstrinxerunt, ut mundo penitus renuntiantes in solitudinem se reciperent ac rerum divinarum contemplationi vacarent **). Ad hos porro mores et egregiam animi indolem tanta in Basilio accessit doctrinae copia, ut non minus in Grammatica et Rhetorica, quam in philosophia et dialectica omnibus longe antecelleret. Ne Geometriam quidem, Astronomiam et Arithmeticam neglexit, sed iis relictis, quae ad pietatem nullum usum habere videbantur, tantum sibi ex his disciplinis acquisivit, quantum satis erat, ut ab his, qui sese in hoc genere venditabant, exagitari non posset; demum et medicinam apprime calluit ***).

Cum literis hisce profanis annos sat multos impendisset, anno 355. exeunte aut ineunte a. 356. reversus est in patriam. Perhonorifice a Caesareensibus exceptus scenae mundi aliquid tribuit invitus, ac brevi forsitan tempore Rhetoricam Caesareae docuit. Quo tempore etiam Neocaesarea tum legatos ex senatu misit, tum praesentem enixè rogavit, ut juventutis suae curam susciperet. Verum ipse mundi vinculis constringi se minime passus cito ab honoribus fastidio et satietate abalienatus est; qua in re plurimum ipsum adjuvit Macrina soror, quae cum vidisset eum nimis magnifice de eloquentia sentire, diligenter hortata est, ut consilium perficeret, quod dudum intendebat, et absque mora vitam asceticam amplecteretur †). Eo tempore, quo etiam sua omnia pauperibus distribuere ac in solitudinem sese recipere statuit, Basilius baptizatus est a Dianio, Episcopo Cae-

---

*) Amicitiam hanc S. Basilii et S. Gregorii Nazianzeni, quae norma et exemplar omnibus numeris absolutum amicitiae vere Christianae, inter duos juvenes praeclarae animi indolis initae, dici meretur, luculenter nobis describit ipse S. Gregorius Naz. Orat. 43. n. 15—22. et Carm. de Vita sua v. 211 — 236.

**) S. Gregor. Naz. Orat. 43. n. 24. Carm. de Vita sua v. 476 — 481. Cf. C. Baronii Annal. ad a. 354. n. 26—38.

***) S. Gregor. Naz. Orat. 43. n. 23.

†) S. Basilii ep. 1. ep. 223. n. 2. et ep. 210. n. 2. S. Gregor. Naz. Orat. 43. n. 24—25. Cf. Rufin. lib. 11. c. 9. S. Gregor. Nyss. Vita S. Macrinae (T. II. p. 181). Cf. Marani Vita S. Basilii c. 2. n. 5. et c. 3. n. 1.

sareensi (a. 356 vel 357.); nec multo post ab eodem Lectoris ordinem accepit *).

Quum vero Gregorius Nazianzenus amicitiae legem debitae parentibus pietati posthabere cogeretur, destitutus hoc praesidio Basilius varia Orientis et Aegypti invisit monasteria; atque tam in hoc itinere, quam in prioribus ubique locorum Orthodoxos, qui traditioni fideliter inhaerebant, et patrum loco habuit et duces animae in via salutis secutus est. Circa a. 358. in patriam reversus, nulla interposita mora, consilium animo jam diu conceptum executus omnia sua pauperibus distribuit, atque in solitudinem Ponti, haud procul ab urbe Neocaesareae et a pago, in quo commoratus fuerat in prima adolescentia, se recepit, ardens studio praeclara virtutum exempla imitandi, quae in monasteriis Aegypti, Palaestinae, Coelesyriae et Mesopotamiae non sine stupore et admiratione conspexerat **). Tunc etiam specie deceptus cum Eustathio, Sebasteno Episcopo, amicitia junctus est, qui externo saltem habitu austerum vivendi genus, ad instar monachorum Orientis et Aegypti, sectabatur, in fide tamen versipellis erat, et optimum quemque fallebat aliquamdiu, ut ambitiosa sua consilia assequeretur; unde postea gravissimae Basilio molestiae et a pluribus aliis, et ab ipso demum Eustathio, acciderunt ***). In solitudine ista professione monasticae vitae obstrictus et animae puritati, et corporis castigationi sedulo studio incubuit, precibus diurnis nocturnisque et rerum divinarum contemplationi assidue vacavit, simulque manuum laborem, monachis tunc familiarem, haud neglexit †). Praecipuum

*) S. Basilius de Spiritu S. n. 71. item ep. 223. n. 2. S. Gregor. Naz. Orat. 43. n. 25. 26. et 27. Cf. Marani Vita S. Basilii c. 3. n. 2.

**) S. Gregor Naz. ep. 1. 2. et 4. Orat. 43. n. 25. S. Basilii ep. 1. ep. 223. n. 2. ep. 204. n. 6. S. Gregor. Nyss. Orat. in laudem Basilii (T. III. p. 488). Cf. Marani Vita S. Basilii c. 3. n. 4–6.

***) S. Basilii ep. 223. n. 3. cf. ep. 119. et ep. 204. n. 6. Fusius de hoc Eustathio agit Maranus in Vita S. Basilii cap. 5.

†) S. Gregor. Naz. Orat. 43. n. 26. n. 60–62. et n. 75. S. Gregor. Nyss. Orat. in laudem S. Basilii (T. III. p. 488. 490. et 496.) Praeclarum in modum ipse S. Basilius ep. 2. Gregorio amico suam vivendi rationem describit, atque solitudinis adjumenta ad pietatem exponit; cf. S. Gregor. Naz. ep. 5. et 6. Sozom. lib. 6. c. 17. eam vivendi rationem monasticam his

vero una cum Gregorio amico, qui eum saepius invisere junctisque cum eo viribus laborare consuevit, studium in meditandis sacris literis impendit, earumque intelligentiam non ex propria praesumtione, sed ex majorum, Origenis potissimum, scriptis et auctoritate repetiit, quos et ipsos ex Apostolica successione intelligendi regulam suscepisse constabat *). Mox ad eum multi confluxere, seque illi in disciplinam tradiderunt; quibus singulari prudentia talem vivendi formam praescripsit, ut neque necessariis ad sacras literas praesidiis carerent, neque nimium caritatis erga alios officiis immergerentur, ac mediam quamdam viam tenentes simul vitae eremiticae et solitudinis commoda perciperent, atque data necessitate aliorum etiam saluti providerent. Sic ipse primus vitam monasticam in Ponto coluit et instituit **).

§. 132.

Continuatio Vitae S. Basilii M. usque ad susceptum ab eo Episcopatum (a. 359—70.).

Neque vero Basilii labores monasterii finibus continebantur. Ponti enim urbes et rura circumiens desides gentis illius animos et parum de spe futura sollicitos stimulare verbis et praedicatione succendere coepit, sube-

---

verbis designant: *φιλοσοφεῖν ἔγνωσαν κατά τον τῆς Ἐκκλησίας νόμον*, i. e. „ex lege Ecclesiae seu modo ecclesiastico *philosophari* decreverunt" (Basilius et Gregorius Naz.); inde a saeculo quarto enim *philosophiae Christianae* nomine aut simpliciter *philosophiae* vocabulo apud SS. Patres et Scriptores Christianos studium perfectionis Christianae, quod maxime in solitudine aut in monasteriis tunc viguit, plerumque intelligendum venit. Cf. ibid. c. 27. 28. 29. 32. 34. et saep. alibi tum apud hunc, tum apud alios. Vid. ex. gr. Euseb. Histor. Eccles. lib. 6. c. 9. S. Joannis Chrysostomi Comparatio regis et monachi in ipsa inscriptione (Opp. T. I. p. 116.) S. Augustin. c. Julian. lib. 4. n. 72. Cf. J. v. Voorst Selecta J. Chrysostomi Vol. II. p. 170—77., qui fuse et erudite disputat de hoc vocis: *philosophia* apud Graecos et Latinos Patres usu ac multa profert exempla.

*) S. Basilii ep. 223. n. 5. Rufini Histor. Eccles. lib. 11. c. 9. Sozom. lib. 6. c. 17.

**) S. Gregor. Nyss. Orat. in laudem Basilii (T. III. p. 488). S. Basilii ep. 8. et ep. 207. n. 2. S. Gregor. Naz. Orat. 43. n. 62. et 26. De hac vivendi ratione cf. Marani Vita S. Basilii c. 4. n. 4—5. et c. 6. n. 1—3.

gitque abjectis inanium rerum et saecularium curis suimet notitiam recipere; monasteria construere, psalmis hymnisque et orationibus docuit vacare, virginitatem summopere commendavit, pudicam castamque vitam omnibus paene desiderabilem fecit *). Summa autem Basilii jam tunc ingenii, eruditionis et pietatis aestimatio fuit; cui tantum Episcopi tribuerunt, ut Constantinopolim ad veritatis defensionem (a. 359.) eum tunc diaconum vel certe lectorem accersiverint, qui in disceptationibus de fide habendis suppetias illis ferret **).

Paulo post Basilius, reversus in patriam, cum Dianius, Caesareae Episcopus, tempori cedens formulae Ariminensi subscripsisset, zelo verae fidei permotus ab Episcopi sui communione recessit; non tamen palam et aperte communionem ei renuntiasse videtur, sed tantum occasiones cum eo communicandi evitasse. Attamen quum Dianius in gravem incidisset morbum, accersito Basilio fidem sanam, Nicaenae convenientem, se tenere obtestatus est; quo facto Basilius scrupulo omni evulso ad communionem Dianii accessit (a. 362.) ***).

Eodem fere tempore (a. 361.) Basilius a monachis rogatus scripsit *Moralia*; quo in Opere, quaecunque sparsim in Novo Testamento interdicta aut approbata inveniebat, ea studiose in regulas quasdam compendiarias pro vitae norma collegit †). Annis proxime sequentibus (a. 363. aut 364.) *libros contra Eunomium* exaravit. Cappadox iste Eunomius, Aëtii Ariani fama permotus,

*) Rufini Histor. Eccles. lib. 11. c. 9. Haec eadem, quae Rufinus hic fusius narrat, paucis indicare videtur S. Gregorius Naz. Orat. 43. n. 25., his verbis: „Hunc (Basilium) multiplex Dei benignitas, atque erga genus nostrum cura et dispensatio *in multis ante muneribus exploratum, ac quotidie clariorem illustrioremque compertum* in sacrum presbyterorum ordinem adscribit.“

**) S. Gregor. Nyss. lib. I. contra Eunom. (T. II. p. 301—2). S. Basilii ep. 223. n. 5. Philostorg. lib. 4. n. 12. Cf. Marani Vita S. Basilii c. 7. n. 1. Utrum Basilius etiam diaconi gradu aliquamdiu sit perfunctus, prout asserunt Philostorg. lib. 4. n. 12. et Socrat. lib. 4. c. 26., an statim a gradu lectoris per diaconatum ad sacerdotium fuerit evectus, non satis constat. Cf. Marani Vita S. Basilii c. 9. n. 1.

***) S. Basilii ep. 51. ep. 8. n. 1. Cf. Marani Vita S. Basilii c. 7. n. 2 et c. 8. n. 3.

†) Cf. Marani Vita S. Basilii c. 7. n. 3.

impellente et promovente Secundo, Ptolemaidis Episcopo, ipsi socium se adjunxit, et non modo discipulus, sed et amanuensis factus est. Magistro etiam subtilior et in haeresi prodenda audacior, Eudoxio, qui sedem Constantinopolitanam tenebat (vid. supra §. 110.), gratissimus fuit. Hujus igitur apud Constantium Imperatorem auctoritate Eunomius a. 360 creatus est Episcopus Cyzicenus; mox tamen haeretica, quam primum dissimulaverat, doctrina sua graves in Ecclesia turbas excitavit, unde Constantii Imperatoris jussu anno sequenti iterum depositus et in exilium missus est *). Et quamvis coram judicibus, qui damnationis in eum sententiam tulerant, obmutuisset, postea tamen librum composuit, quem fallaci et subdolo consilio *Apologiam* inscripsit, ne scilicet haereticum suum dogma, quod peroptabat, exponere ac promulgare sponte, sed veluti coactus tueri se ac defensionem suam edere videretur **). Docuit autem ex mente Arii, Filium ante saecula *creatum*, inferiorem et plane dissimilem esse Patri; a Filio productum esse Spiritum Sanctum, qui ipso Verbo inferior esset, ut Patre Verbum. Etenim cum ex Episcopis Arianis multi, qui etiam dicti sunt Semiariani, ad fidem Catholicam accederent, alii vero, ut Eudoxius Constantinopolitanus, saltem impia Arii dogmata ancipitis fidei involucro celarent ac obtegerent, Eunomius iste cum Aëtio magistro blasphemias olim ab Ario propositas palam et aperte instauravit; ac quae Arius ejusque sequaces antea autoritate S. Scripturae firmare conati fuerant, novi isti erroris magistri, Scripturarum notitia destituti, antiquis praesidiis per SS. Patres jam destructis, modo defendere coeperunt argumentis ex Dei natura desumtis, quem indivisibilem, immutabilem, gene-

---

*) De Eunomio vide supra §. 102. et 110. item Philostorg. lib. 3. n. 19. 20. 21. lib. 4. n. 5. 9. et 12. lib. 5. n. 3. lib. 6. n. 1—4. lib. 7. n. 6. lib. 8. n. 2. Socrat. lib. 4. c. 7. et 13. Sozom. lib. 6. c. 8. 26. et 27. lib. 7. c. 17. Rufini Histor. Eccles. lib. 11. c. 25. S. Epiphan. haeres. 76. praesertim Confut. ultima n. 6. Theodoret. Haeret. Fabul. lib. 4. c. 3. Cf. J. Basnagii Animadvers. circa Eunomium et ejus scripta in Canisii Lectt. antiq. T. I. p. 172—77. J. A. Fabricii Biblioth. Graec. Vol. IX. p. 207—214.

**) S. Gregor. Nyss. lib. I. contra Eunom. (T. II. p. 297—98. et 302). S. Basilius adv. Eunom. lib. I. n. 2. *Apologia* ista impressa est in J. A. Fabricii Biblioth. Graeca (edit. antiq.) Vol. VIII. p. 262—305. Inde recusa est (sed absque notis) in Opp. S. Basilii (edit. Maur.) T. I. p. 618—30.

rationis incapacem asserebant, quemque non sola fide, sed scientia quadam sibi propria omnino perfecte a se ipsis cognosci et comprehendi jactabant *); qua ratione fides divina subtilitatibus dialecticis ex Aristotelis officina petitis et arte sophistica infirmari ac subrui coepit. Nova haeresis, qua vetus Arii doctrina jam deficiens novis vigere coepit viribus, ore calamoque Eunomii maxime sub Juliano Imperatore libere propugnata, inde a Constantinopoli per omnes fere Asiae minoris regiones late se diffudit. Sed populus earum regionum, cum monachos ob insignes virtutes et mira ab eis patrata opera in summa haberet admiratione, veram ab eis teneri fidem non dubitavit; eos vero, qui alia dogmata sectarentur, tanquam adulterinis opinionibus inquinatos, aversatus est. Monachi autem Nicaenae Synodi decretis firmissime adhaerebant **). Quum igitur ex Eunomii libris, quos majoris esse auctoritatis arbitrabantur sectatores, quam ipsa Evangelia ***), et quibus dialecticae subtilitatis species quaedam ac ipsa eorum obscuritas apud multos altissimae et solidissimae scientiae existimationem conciliabat, gravissimum rursus propter instauratam Arianae haeresis plenam impietatem fidei sanae periculum immineret, Basilius, qui et ipse arte dialectica insigniter excelluit, rogatus a monachis suis Eunomii *Apologiam*, paulo ante scriptam, libris aliquot refutare, omnesque ipsius argutias et subtilitates dialecticas destruere aggressus est †).

Postquam Basilius per octo ferme annos sese exercuerat in S. Scripturis legendis, in meditanda ac propugnanda Ecclesiae doctrina, ac in omnibus Christianae perfectionis virtutibus excolendis, a. 364. ab Eusebio Cae-

---

*) S Epiphan haeres. 76. Confut. ultima n. 4. Ipso teste Anomoei, quorum principes erant Aëtius et Eunomius, eo usque superbae temeritatis progressi sunt, ut dicere non dubitarent: „Deum tam bene cognosco, quam me ipsum.“ „Ausus etiam est dicere (Eunomius), se nihil ex rebus divinis ignorare, sed ipsam quoque Dei essentiam exacte se nosse, eandemque de Deo notitiam habere, quam Deus ipse habet de se ipso,“ quemadmodum testatur Theodoret. Haeret. Fabul. lib. 4. c. 3. Cf. Socrat. lib. 4. c. 7. S. Basilii ep. 16. S. Hieronym. Comment. in Matth. c. 11. v. 27. (Opp. T. VII. col. 74).

**) Sozom. lib. 6. c. 26. et 27.

***) S. Hieronym. lib. contra Vigilant. n. 8. (Opp. T. II. col. 395).

†) De tempore, quo scripti sunt a S. Basilio libri contra Eunomium, vid. Marani Vit. S. Basil. c. 8. n. 7.

sareensi Episcopo reluctans presbyter ordinatus est *). Atque tum non in solo verbi ministerio Episcopum suum juvit Basilius, sed plures ecclesiae administrandae partes ei concreditae fuisse videntur **). Quum vero Basilii fama, summusque ingenii et doctrinae splendor Eusebii, qui nondum omnes saeculi affectus deposuerat, oculos laesisset, is humani aliquid passus mox Basilium ab ecclesiae administratione non sine ignominia removit. Qua re nulla indignatione motus Basilius hortante Gregorio amico, ut paci consuleret, in monasteria Ponti se recepit, eorumque rursus curam suscepit. Sed imminente ecclesiae Caesareensi gravi periculo ex adventu Valentis Imperatoris, Basilius opera Gregorii Nazianzeni in gratiam rediit cum Episcopo suo, ac strenue ecclesiae fideique defendendae causam suscepit. Hinc evenit, ut re infecta haeretici recesserint, tunc primum pudore suffusi et victi. Posthac Basilius Caesareae in monasterio degens, etsi cathedra inferior, revera tamen ejus ecclesiae imperium obtinuit, plurimasque earum rerum partes sustinuit, quae tunc in illis regionibus ad fidei defensionem et ecclesiarum pacificationem gestae sunt ***). Jam tum vir Dei Basilius sedulam ecclesiae plebisque Caesareensis curam gessit; summa quippe libertate ad praesides usus justitiae humanitatisque eosdem commonefecit, egentium patrocinia, plura quidem spiritualia, sed tamen corporea non pauca suscepit, hospitum excipiendorum et pauperum alendorum studium minime neglexit; maxime tamen ipsius caritas enituit; cum fames atrocissima (a. 368.) regionem istam affligeret. Tum scilicet Basilius non solum opes suas, quae matre tunc mortua sibi obtigerant, pauperibus alendis insumsit, verum etiam oratione sua atque cohortatione divitum aperuit horrea, ac ipse cibos quotidie pauperibus ministravit, nullo inter Christianos et Ju-

*) S. Gregor. Nazianz. Orat. 43. n. 25. et 27. item ep. 8. cf. S. Basil. ep. 210. n. 1. Quod autem hoc demum anno presbyter ordinatus sit Basilius, solidis argumentis probat Maranus in Vita S. Basil. c. 9. n. 1—2. Alii, ut Baronius et Tillemontius, eum presbyterum ordinatum fuisse contendunt jam a. 362.

**) S. Basil. ep. 20.

***) S. Gregor. Nazianz. Orat. 43. n. 28—33. item ep. 16. 17. 18. et 19. Quantam post reditum ecclesiae rebus gerendis curam impenderit S. Basilius, patet ex ipsius ep. 28. n. 3. ep. 29. 30. et 34. Cf. Marani Vita S. Basil. c. 9. n. 4—6. et c. 10.

daeos discrimine facto. Vitae quoque monasticae partim scripto, partim viva voce leges tradidit, sacrae liturgiae novam disposuit formam, et decorem domus Dei indesinenter promovit. Tanta denique Basilii auctoritas fuit in solvendis dubiis, quaestionibus et negotiis, quae ad ejus arbitrium deferebantur, ut judicia ejus pro lege haberentur *).

§. 133.

Vitae S. Basilii M. Continuatio. Gubernatio ecclesiae Caesariensis et virtutes in munere Episcopali conspicuae (a. 370—72.).

Eusebio defuncto S. Basilius, opera potissimum Gregorii Nazianzeni Episcopi patris et S. Eusebii Samosatensis, Caesareae in Cappadocia Episcopus ordinatus est a. 370; cui tamen electioni nonnulli etiam Episcopi intercesserunt **). Evectus ad tantam sedem Basilius, antequam se in pacificationem ecclesiarum interponeret, primas episcopatus sui curas in componendis ecclesiae suae moribus, ac recolligenda Episcoporum Cappadociae gratia insumsit. Ac primo quidem, ne ipse a perfectionis proposito deficere videretur, ascetas in contubernio suo retinuit ***), et monachis, quos deserere coactus erat, paterna cura providens fratrem suum Petrum, presbyterum ordinatum, rectorem praefecit, ac quotiescunque nova vitae conditio illud permittere videretur, inter monachos

---

*) S. Gregor. Naz. Orat. 43. n. 34—36. S. Gregor. Nyss. Orat. in laud. Basil. (T. III. p. 491). Lib. I. contra Eunom. (T. II. p. 306—7.) et Vita S. Macrinae (T. II. p. 186—87). Cf. Rufini Histor. Eccles. lib. 11. c. 9. Eodem pariter tempore habita est a S. Basilio *Homilia VIII. de fame et siccitate* (T. II. p. 62 — 72). Cf. Marani Vita S. Basil. c. 11. et c. 12. n. 4.

**) S. Gregor. Naz. Orat. 43. n. 37. Orat. 18. n. 35—36. item ep. 40. 41. 42. 43. et 44. S. Gregor. Nyss. Vita S. Macrinae (T. II. p. 187) S. Basil. ep. 48. Quo Basilius anno ordinatus fuerit, non una est Criticorum sententia. Prud. Maranus in Vita S. Basil. c. 13. n. 4. cum Petavio et Tillemontio statuit ac satis solide probat, ordinationem istam a. 370 contigisse; C. Baronius vero et Bolland. eum a. 369 ordinatum fuisse contendunt; Pagi denique (Crit. ad a. 370 n. 23.) ordinationem illam differt usque ad annum 371.

***) S. Basil. ep. 223. n. 3. et 5. item ep. 119.

ipse lubentissime commoratus est *); quin etiam optimae spei et indolis juvenes, tum ut vitam monasticam amplecterentur, sedulo hortatus est, tum eos, qui hujusmodi consilium jam capessierant, ut in monasteria reciperentur, commendavit **).

Hinc, quamvis non modici essent Ecclesiae Caesariensis reditus, paupertati adeo studuit, ut omnia sua pauperum esse duceret; ac pauperrimus ipse admodum liberalis fuit in omnes egenos ***). Quem in finem in suburbio Caesareae Ptochotrophium extruxit, destinatum hospitibus et peregrinis excipiendis, atque leprosis curandis, quod tantae erat amplitudinis, ut Nova Civitas dici meruerit; postea etiam Basilias istud appellari consuevit †). Neque in sola civitate caritatem suam nobilitavit Basilius, sed etiam rure et in agris humanitatem ac munificentiam in pauperes iis omnibus, qui populo praeerant, tanquam commune certamen proposuit ††). Eadem summa caritas, quae Basilium pauperibus totum addicebat, aditum omnibus afflictis ad illius patrocinium et commendationem dedit †††).

Insignis quoque fuit ejus sollicitudo, ut sacrorum canonum vestigiis inhaerens ad ecclesiae ministerium, seclusa omni humana affectione et simoniae vel ipsa specie severe interdicta, nonnisi probatissimos admitteret, atque ecclesias dignissimis tantum regendas committeret; quapropter optimos e clero suo ad altiores gradus evexit, et aliquando rogatus ipse viros egregios ecclesiis viduatis Episcopos praefecit; Episcopos vero alios, recens ad hoc munus evectos, sedulo hortatus est, ut ejusdem officiis accurate satisfacerent ††††).

---

*) S. Gregor. Nyss. Vita S. Macrinae (T. II. p. 187 et 203). S. Basil. ep. 203. n. 4. ep. 216. ep. 223. n. 5.

**) S Basil. ep. 150. et ep. 249.

***) S. Gregor. Naz. Orat. 43. n. 49. 60. et 61.

†) S. Basil. ep. 94. ep. 150. n. 3. ep. 176. S. Gregor. Naz. Orat. 43. n. 63. S. Gregor. Nyss. Orat. in laud. Basil. (T. III. p. 493). Sozom. lib. 6. c. 34. Theodoret. Histor. Eccles. lib. 4. c. 19. Quid sit ptochotrophium, data opera explicat S. Epiphan. haeres. 75. n. 1.

††) S. Gregor. Naz. Orat. 43. n. 63. S. Basil. ep. 142. et 143.

†††) Ejus rei frequentissima in epistolis S. Basilii obvia sunt specimina, vid. ex. gr. ep. 147. 148. 149.

††††) S. Basil. ep. 53. 54. 81. 290. ep. 99. n. 4. ep. 102. et 103.

Disciplinae ecclesiasticae studiosissimus fuit, unde tam propria sponte, quam ab aliis consultus multas easque saluberrimas leges condidit, antiquorum canonum statuta instauravit, ac sedulam curam gessit, ne ulla in parte disciplina ecclesiastica laederetur, aut enervaretur *). Novum deinde psallendi ritum in ecclesiam Caesariensem induxit, ac sollicite providit, ut Deus non humanis verbis, sed oraculis Spiritus Sancti in ecclesia sua placaretur **). Quo melius legum a se latarum exsecutioni invigilaret atque insisteret, assiduus erat in visitandis ecclesiis sibi subjectis, nec unquam, nisi morbus eum prorsus lecto affigeret, ab hoc officio destitit; Episcopos etiam, ubi visum est necessarium a summa indifferentia ac negligentia ad sincerum pro ecclesiis Dei studium revocare pro viribus sategit, et peccatis, quae in istis regionibus maxime grassabantur, congrua remedia praescripsit ***).

Inter primordia Episcopatus aliae insuper curae Basilii animum angebant. Nonnulli scilicet Cappodociae Episcopi, qui Basilii electionem aegre tulerant, et inter hos Basilii etiam patruus Gregorius, cum Basilio communicare noluerunt. Quamvis enim ecclesia Caesariensis Episcopo suo affixa praeclare staret, nec iniquis Episcoporum quorumdam de illo judiciis moveretur, haec tamen dissensio ob funesti schismatis periculum Basilio molestissima fuit. Tandem cum amici S. Basilii operam suam interponerent ipseque nihil intermitteret ad conciliandos adversarios, illud consecutus est, ut errorem suum agnoscerent. Adhibuit autem ad eos flectendos constantiam et animi fortitudinem, summa lenitate temperatam, nec artificio et assentatione eos sibi devinxit, nec potestate terruit, sed indulgentia, quam potestati admiscebat, in-

---

ep. 190. n. 1. ep. 217. (p. 325.) ep. 227. et 228. Cf. S. Gregor. Naz. Orat. 43. n. 78. — Item vid. S. Basil. ep. 161. (ad S. Amphilochium recens ordinatum) et ep. 197. n. 1. (ad S. Ambrosium Mediolanensem).

*) Huc praecipue pertinent *tres Epistolae Canonicae* seu ep. 188. 199. et 217. cf. ep. 270. ep. 160. n. 1. item ep. 55. (de lege coelibatus) ep. 169. 170. et 171. ep. 265. et ep. 266. n. 1. ep. 120. 121. 122. et 127.

**) Vid. S. Basil. ep. 207. n. 3. 4., ubi ipse describit ritum psallendi a se inductum, hodierno mori ecclesiastico perquam similem.

***) S. Basil. ep. 206. et ep. 99. n. 4.

signi caritate et humilitate eos sensim ad se allexit. Itaque cum omnes ingenii acumine ipsi cederent summamque illius virtutem nossent, unam hanc demum fere omnes sibi salutem esse intellexerunt, si cum ipso et sub ipso se collocarent. Hinc ultro ei manus dederunt, qua ratione factum est, ut ante medium annum 371. tristissimum illud dissidium finem nactum sit *).

Eodem anno, cum peregre esset Basilius, gravissima calamitas Caesaream afflixit, divisio quippe civilis Cappadociae, ex qua duas provincias effecit Valens, jussitque, ut maxima pars curiae in oppidum quoddam exiguum transferretur. Qua de re a civibus suis certior factus Basilius, amore patriae ductus illico rediit, datisque litteris ad tres potentes amicos, quibus eos obtestabatur, ut communi patriae, tristissimo exitio collapsae, opem ferrent, aliquam saltem mali levationem consecutus est; hinc altera Cappadociae metropolis Tyanis constituta est **).

Haec divisio Cappadociae civilis anno insequenti ad ipsius etiam rei ecclesiasticae perturbationem redundavit. Anthimus enim, Tyanensis Episcopus, contendit, hanc civitatem, quae secundae Cappadociae metropolis facta fuerat, eodem jure in rebus ecclesiasticis potiri debere. Contra Basilius veteri consuetudini ac divisioni a Patribus factae inhaerendum esse statuit; quod et principiis Ecclesiae administrandae magis congruum erat ***). Hanc rejiciendi Basilii occasionem nonnulli Cappadociae Episcopi lubenter amplexi sunt. Nam nec in fide omnes cum eo consentiebant, nisi quantum id ipsis, cogente multitudine, faciendum erat; nec conceptum dolorem ex illius ordinatione penitus deposuerant; et gloria tam longe ab eo superari molestissimum paucis quibusdam erat. Anthimus vero, hoc praesidio munitus, coepit conventus a Basilio avertere, reditus ecclesiae Caesariensis diripere, et ecclesiarum presbyteros partim sermonum blanditiis allicere, partim violenter expellere et alios substituere.

---

*) S. Gregor. Nazianz. Orat. 43. n. 40. Orat. 18. n. 36. S. Basil. ep. 48. 57. 58—60.

**) Ad hanc causam spectant S. Basil. ep. 74. 75. 76. 77. et 78. Cf. Marani Vita S. Basil. c. 19. n. 3—6.

***) Cf. S. Innocentii I. epist. ad Alexandrum Antioch. (Epp. Roman. Pontiff. ed. Coustant. S. Innocentii ep. 24. n. 2. ed. Schoenemann T. I. p. 603—4).

Huic malo ut occurreret Basilius, pluribus in locis novos Episcopatus erexit, eisque dignissimos viros praefecit Episcopos, ut Sasimis Gregorium Nazianzenum, Doarae Eulalium etc. Tandem interveniente opera Gregorii Nazianzeni communis de restituenda pace inita est deliberatio inter Basilium et Anthimum ceterosque secundae Cappadociae Episcopos; qua in Synodo pax, dudum a Basilio ardenti studio expetita, inter ipsum et Anthimum ea conditione sancita est, ut Episcopatus multiplicarentur; unde animarum cura haud parum emolumenti sortita est *). Quapropter etiam aliis eodem consilio suasit Basilius, ut salutis animarum promovendae gratia Episcopatus, quantum fieri posset, multiplicarent **).

§. 134.

Vitae S. Basilii M. Continuatio. Status Orientis et sollicitudo ecclesiarum a Basilio suscepta.

Maxime tamen inter tot ejus virtutes eminuit ardens atque sincerum studium defendendi veram fidem, nec non turbatam Ecclesiae pacem scissamque unitatem restituendi. Postquam enim Cappadociam pacificavit, praeclarum quoque totius Ecclesiae pacificandae consilium, quod jam diu meditatus fuerat, exequi statuit. Sed quoniam persuasissimum habuit, veram pacem extra veram fidem consistere nullatenus posse, omne studium ad fidem integram illibatamque servandam contulit.

Tristissimus autem illa aetate fuit ecclesiae Orientalis status. Eunomiani sophismata nectentes Christianorum fidem perturbabant, blasphema audacia Filium Dei Patri dissimilem esse libere effutientes. Ariani ceteri ducibus Eudoxio ac Demophilo, suffulti potestate Valentis Imperatoris, quo tunc patrono utebantur, Episcopos Catholicos ubique pellebant in exilium, ut rectoris praesidio destitutae ecclesiae ipsis cederent in praedam. Unde factum est, ut ecclesiae Episcopo orbatae a solis quandoque presbyteris Catholicis regerentur. Alii, tam Ariani, quam

*) S. Gregor. Naz. Orat. 43. n. 58—59. S. Basil. ep. 97. ep. 98. n. 2. Huc etiam pertinent S. Gregor. Naz. ep. 47. 48. 49. et 50. Cf. Marani Vita S. Basil. c. 23. et c. 24. n. 2—3. et n. 5—6.

**) Vid. S. Basil. ep. 190. n. 1.

Macedoniani, aperta fronte divinitatem Spiritus Sancti negare sunt ausi. Denique Apollinaristae pravas sententias de Incarnatione Filii Dei in vulgus spargere coeperunt. Media autem illa Episcoporum pars, qui potissimum inde a Concilio Ancyrano (a. 358.) ab Arianis, cognita eorum impietate, discesserant, nec Filium Patri consubstantialem profiteri volebat, neque dissimilem admittebat. Quapropter et Arianis invisi gravissimeque ab iis vexati, et Catholicis plerisque haud immerito suspecti erant. Hinc dissensionibus et partium studiis, timoribus atque suspicionibus mutuis omnia referta erant, ita ut alius alios communicatores haberet aut a sua communione removeret. Alii rursus Episcopi temporibus magis inservientes, quam fidei divinae inhaerentes, quamvis gratiam Arianorum ambirent et Catholicos vexarent, non tamen a Catholicis ecclesiis omnino abscissi erant, sed ovis pellem diu retinuerunt; et sane difficillimum fuit, veram horum sententiam, quam solicite obtegebant, explorare cunctisque manifestam reddere. His omnibus accedebat, quod lugubri schismate ecclesia Antiochena, ecclesiarum Orientis praecipua, laboraret. Orientales namque fere omnes Meletium, sub Valente fidei causa exulem, agnoscebant Episcopum; Occidentales vero cum S. Athanasio ejusque successore Petro Paulinum a Lucifero ordinatum in communionem receperunt, ut adeo sedes principalis totius Orientis auctoritate et potestate careret, atque malum late dominans potius augeret, quam tolleret. Episcopis demum Catholicis, ne Synodos celebrarent, interdictum erat ab Imperatore; unde solum conventus minores agere ipsis licuit, qui Arianorum insidias facilius fugere poterant *).

His in rerum angustiis Cappadociae Episcopi erant veluti scopuli quidam in turbido mari prominentes ac furorem haereticorum fluctuum excipientes **); maxime vero Caesariensis ecclesia, quae jure gaudebat exarchico in Pontum, Armeniam et Galatiam ***), Catholicae fidei studio clarissima extitit, ut in eam aliae ecclesiae, veluti

*) De hoc Orientis statu vid. S. Basil. ep. 66. n. 2. ep. 90. 91. 92. 156. 164. 191. 195. 212. 231. 237. ep. 239. n. 1. ep. 242. 243. 248. Cf. S. Gregor. Naz. Orat. 43. n. 41 – 42. Sozom. lib. 6. c. 12.

**) S. Basil. ep. 203. n. 1.

***) Cf. Prud. Marani Vita S. Basil. c. 14. n. 2 - 4.

circulus centro circumscriptus, oculos conjicerent non solum propter fidei integritatem jam olim omnium fama praedicatam, sed etiam ob concordiam manifesto Dei beneficio ipsi concessam *). Hanc igitur ecclesiam regens Basilius fidei Nicaenae sincere addictus, Catholicam fidem sic defendit, ut nec infirmis durum se et inexorabilem praeberet **), aut scintillam fidei quantumvis exiguam projiceret, nec improbis haereticis latus apertum obderet. Miti hac agendi ratione haud obstante, S. Basilius quoniam de ipso dogmate nihil remitteret, ac veritatis praedicatio in tam illustri sede ac tanta sanctitatis et doctrinae fama gravissimi esset ponderis, furorem in se haereticorum maxime accendit, eorumque impetum, nec semel tantum, fortissime sustinuit.

§. 135.

Vitae S. Basilii M. continuatio. Conamina ejus priora ad pacem et unitatem Ecclesiae restituendam, veramque fidem contra Arianos defendendam (a. 371—75.).

Primum atque praecipuum studium Basilius statim a primordiis Episcopatus sui in eo posuit, ut Catholicos omnes inter se conjungeret, et ab Arianis omnino disjungeret ***). Cumque invictam animi fortitudinem summa lenitas in Basilio temperaret, in utroque mirabilis erat, et in adeundis pro veritate gravissimis periculis, et in tentandis omnibus pacis conciliandae modis. Verum tantam rem solus aggredi non est ausus †), sed consilia cum S. Athanasio Alexandrino, cum S. Meletio Antiocheno et cum S. Eusebio Samosatensi diligenter contulit. Meletii enim, qui et fide inculpatus, et vitae sanctitate aliis longe praeferendus, egregium sub Constantio certamen pro fide certaverat, communionem simul cum ecclesia Caesariensi Basilius constanter tenuit ††). Aliis igitur mediis frustra tentatis, S. Basilius, re mature de-

---

*) S. Basil. ep. 140. n. 2. S. Gregor. Naz. ep. 41.

**) Vid. ex. gr. S. Basil. ep. 113. et 114. Cf. etiam ep. 128. n. 3.

***) S. Basil. ep. 69. n. 2. cf. ep. 113.

†) S. Basil. ep. 141. n. 2. ep. 156. n. 2.

††) S. Basil. ep. 67. ep. 258. n. 3.

liberata cum S. Athanasio et Meletio, a. 371 Dorotheum diaconum Romam ad S. Damasum Pontificem misit, eique Orientis mala ante oculos posuit enixe rogans, ut majorum suorum exemplo legatos mitteret in Orientem, qui vel dissidentes conciliarent, Deique ecclesias ad mutuam reducerent amicitiam, vel saltem perturbationis auctores clarius indicarent *). Verum tam ipse S. Athanasius, quam Episcopi Occidentales in Synodo Romana congregati peramicas quidem Basilio literas dederunt, minime tamen firmam fiduciam in ceteris Orientis Episcopis collocarunt **).

Quapropter Basilius iterum (a. 372.) vivis coloribus depingens miserum et lamentabilem ecclesiarum Orientis statum, enixe rogavit Occidentales, ut quantocyus plures in Orientem fratres mitterent, qui fidem Orientis renovarent, atque non solum gravitate sua, sed etiam numero pondus et auctoritatem haberent ad haeresin evertendam, et concordiam inter eos, qui eandem reapse fidem tenerent, restituendam ***). Anno demum sequenti Evagrius presbyter scripta Romam a Basilio missa retulit, ut quae viris illic accuratioribus minus placerent, petens, ut epistola Romam scriberetur, ad verbum ea ipsa continens, quae Romae fuerant praescripta, simulque legati auctoritate praediti, scilicet Episcopi, illuc mitterentur †). Quae res Basilio permolesta accidit, non tam propter ipsius scripta, quibus Meletii jura tuitus fuerat, minus honorifice excepta, quam propter consilia Ecclesiae pacificandae nullum exitum sortita.

Ipse interim nihil intermisit, quo Episcopos Catholicos inter se conjungeret fidemque firmaret. Non solum quippe cum S. Athanasio, qui Basilium tanquam carissimum filium dilexit, frequens epistolarum commercium habuit (vid. supra §. 111. p. 386), sed etiam cum illius in sede Alexandrina successore Petro, atque cum praestantissimis quibusque illius aetatis Episcopis, veluti cum S. Ambrosio Mediolanensi, S. Valeriano Aquilejensi et Ascholio Thessalonicensi, cum S. Epiphanio et cum S. Amphilochio, literis datis acceptisque, communionem fo-

*) S. Basil. ep. 66. 67. 68. 69. et 70.

**) S. Basil. ep. 89.

***) S. Basil. ep. 90. 91. et 92.

†) S. Basil. ep. 138. n. 2. cf. ep. 156.

vit *). Sedula etiam et continua opera adhibita tum Episcopos Cappadociae ac finitimarum regionum ad communis fidei defensionem excitavit **), tum pacem inter Episcopos Armeniae conciliavit ***); praeterea, quatenus temporum iniquitas permittebat, Episcoporum, qui fidem orthodoxam tenebant, attamen metu vel suspicione laborabant, conventus frequenter instituit, quibus ipse tanquam angelus pacis praesens adesse solebat †). Verum hos assiduos Basilii conatus, restituendi veram fidem, Ecclesiae unitatem et caritatem fraternam, quibus bonis nihil ei carius erat, prospero effectu privavit multorum Episcoporum Orientalium segnities ac socordia, nec non perversum illud ac detestabile studium quaerendi, quae sua, non quae Christi essent ††).

Inter haec Ariani cum Valente Imperatore ecclesias Orientis ipsumque Basilium gravissime vexare non destiterunt. Valens enim Imperator, elatus victoriis, quae de Bithyniae et Galatiae Episcopis retulerat, spem etiam subjugandae Cappadociae, frangendique Basilii animo concepit. Hunc scilicet primum aggredi ausus non fuerat, ne illius exemplum aliis animos adderet. Sed cum finitimos omnes impietatis viribus domuisset multasque ecclesias pastoribus expoliasset, majori cum impietate et ferventiori acie acceptas olim Caesareae clades reparare voluit. Immisit igitur Valens in Basilium Episcopos canitie et eruditione venerandos, imo amicitiae vinculo dudum ipsi conjunctos; immisit etiam alios, sive ex judicum classe, sive ex militari ordine, sive ex gynaeceo, qui cum Basilio congrederentur; immisit denique Modestum,

*) Vid. S. Basil. ep. 61. 66. 67. 69. 80. et 82. item ep. 133. et 266. ep. 197. ep. 91. ep. 154. 164. et 165. ep. 258. ep. 161. 176. 188. 190. et saep. De intima S. Basilii cum S. Meletio Antiocheno et cum S. Eusebio Samosatensi conjunctione jam supra (p. 487) mentio facta est, quos omnes in rebus ecclesiasticis consiliarios et adjutores adhibuit, imo nonnunquam sensit impulsores.

**) S. Basil. ep. 82.

***) S. Basil. ep. 99. n. 4.

†) S. Basil. ep. 244. n. 2. ep. 141. n. 2. ep. 176. ep. 191. ep. 202. 216. 218. ep. 203. (quae omnibus caritatis atque humilitatis notis est insignis) ep. 205. et 206. ep. 124. Hos omnes Basilii conatus, quibus Ecclesiae malis medelam afferret, brevi conspectu exhibet S. Gregor. Naz. Orat. 43. n. 41—43.

††) S. Basil. ep. 136. n. 2. ep. 141. n. 2. ep. 156. et 203.

Praetorii Praefectum, qui ejus animum flectere conaretur; adhibiti sunt insultus, disputationes, pollicitationes, minae; frustra tamen; invicta enim constantia Basilius restitit et adversarios omnes confudit. Demum Valens in tanti viri admirationem raptus ab ejus oppugnatione paulisper destitit, et sacro die Epiphaniae (a. 372.) ecclesiam, in qua Basilius sacra celebrabat, ingressus numerum laicorum auxit, seque hoc modo defunctorié cum Basilio conjunxit. Imo cum paulo post rursus in ecclesiam venisset Imperator, satisfecit diuturnae colloquendi cum Basilio cupiditati, ac intra velum (i. e. in sacrarium) ab eo admissus est. Tum vero Basilius multa ad Imperatorem verba fecit de recta fidei doctrina, ut Gregorius Nazianzenus, qui praesens aderat, Dei voces audire sibi visus fuerit. Inde aliqua saltem quies Cappadociae concessa est *).

Pulso tamen in exilium Meletio Antiocheno (a. 372.) rursus instare coeperunt Ariani, ut etiam adversus Basilium ab Imperatore decerneretur exilium. Verum Providentia divina eventu prodigioso cavit, ne Episcopus ille, cujus sollicitudo caritate vere paterna omnes Orientis ecclesias complectebatur, omniumque necessitatibus providebat, loco suo moveretur **). Dehinc Ariani Basilium capitali odio insequebantur, quin unquam, abnuente Imperatore, frequentes exilii minas atque insidias ad optatum exitum perducere possent, vel ipse Basilius idcirco de studio ecclesiis Dei debito quidquam remitteret ***).

---

*) S. Gregor. Naz. Orat. 43. n. 44—53. S. Gregor. Nyss. lib. I. contra Eunom. (T. II. p. 312—16.) cf. Orat. in laudem Basilii (T. III. p. 485). Theodoret. Histor. Eccles. lib. 4. c. 19. S. Basil. ep. 79. 80. ep. 128. n. 2. Cf. Marani Vita S. Basil. c. 20. et Clemencet Vita S. Gregor. Naz. n. 94—95. Pagi Crit. ad a. 370 n. 24—26.

**) S. Gregor. Naz. Orat. 43. n. 54. et 68. S. Ephraem Encom. in Basil. (Opp. T. II. gr. lat. p. 293—96). Theodoret. l. c. Socrat. lib. 4. c. 26. Sozom. lib. 6. c. 16. Cf. Marani Vita S. Basil. c. 20. n. 6—9.

***) Furor haereticorum in eum et frequentes exilii minae perspiciuntur ex ep. 71. n. 2. ep. 120. 123. ep. 129. n. 2. ep. 156. n. 3. ep. 203. n. 1. Haec inter mala Basilio ab Arianis illata referenda etiam est persecutio, a Vicario Ponti excitata in Basilium (durante hieme a. 374—75.), quem in specie quidem mulierculae causa excanduisse, sed revera haeresis defensionem ac pietatis oppugnationem sibi proposuisse refert Gregor.

Interea multas alias ecclesias persecutio isthaec depopulabatur, et praeter Meletium Antiochenum S. Eusebius Samosatensis ac paulo post Petrus Alexandrinus ejiciebantur ab Arianis in exilium. Ea in calamitate Basilius plebem Antiochenam, Alexandrinam et Samosatensem, gravissimae persecutioni obnoxiam, consolatus et ad patientiam, fortitudinem atque concordiam hortatus est *); exules istos Episcopos, praesertim S. Meletium et S. Eusebium de gravioribus quibusvis negotiis certiores reddidit, ac derelictae ecclesiae curam gessit **).

§. 136.

Vitae S. Basilii M. continuatio. Studium verae fidei circa Spiritus Sancti divinitatem conservandae. Pugnae cum Eustathio (a. 372—75.).

Orthodoxae fidei S. Basilius non minori cura circa divinitatem Spiritus Sancti invigilavit. Idcirco primum Nicaenam fidem tum quoad Filium Dei, tum quoad Spiritum S. palam professus est, omnibusque servandam inculcavit ***). Quoniam vero nova Pneumatomachorum haeresis non multo ante Episcopatum S. Basilii emerserat, atque Ariani ad oppugnandam Spiritus S. divinitatem omnes vires suas tunc converterant, palam et aperte Basilius hoc dogma defendit, et S. Scripturae testimoniis ac necessariis rationibus adversarios ita constrinxit, ut prorsus effugere non possent. Sed cum minime ipsum lateret, Arianis statutum esse eum expellere ac Caesariensem ecclesiam occupare, si Spiritum S. verbo Deum appellaret, prudenti oeconomia usus abstinuit ea voce ad tempus, necesse non putans, eam semper in ore habere, modo in tuto esset sententia voci subjecta, quandoquidem ipsa Nicaena Synodus vocem istam nec praescripsisset,

---

Naz. Orat. 43. n. 55—57. Cf. de hac historia lectu dignissima, ex qua Basilii fortitudo animi et amor totius civitatis in sanctum Episcopum maxime elucet, Marani Vita S. Basil. c. 31. n. 5.

*) S. Basil. ep. 139. 140. 182. et 183. ep. 219. 227. 228. 229. et 230. Monachos pariter ab Arianis graviter afflictos consolatus est ep. 256. et 257.

**) Vid. S. Basil. ep. 241. 264. 267. et frequentes literae datae ad S. Meletium et S. Eusebium in exilio detentos.

***) S. Basil. ep. 52. 114. 125. 140. 159.

nec adhibuisset. Hoc prudenti consilio tum quidem (a. 372.) effugit haereticorum insidias; at fervidiores Catholici, qui aderant, graves mox fidei proditae moverunt in eum querelas. Hac vero in causa Basilius S. Athanasium adstipulatorem et defensorem nactus est; Gregorius quoque amicus, licet subdubitans, agendi rationem, quam tenuerat Basilius, coram monachis defendit *). — Fidei tamen Nicaenae postmodum clariorem de Spiritu S. doctrinam addendam esse judicavit. Namque in Synodo Nicaena cetera quidem, quae divinitatem Filii Dei attingebant, plene et accurate definita fuerant; doctrina autem de Spiritu S. strictim posita, nec ulla disquisitione aut expositione indigere visa fuerat, eo quod tunc nondum aliqua de Spiritu S. mota esset quaestio, sed sine insidiis credentium animis recta de illo sententia insita esset. Verum ubi paullatim jacta ab Ario impietatis semina magis enutrita sunt, atque apertam contra Spiritum S. blasphemiam protulerunt, ita ut Ariani Spiritum S. creaturam dicere non dubitarent, necessarium ei visum est ab omnibus exposcere, ut non solum fidem Nicaenam reciperent, sed etiam faterentur, Spiritum S. non esse creaturam; ac praeterea cum iis, qui Spiritum S. creaturam dicerent, non esse communicandum statuit **). — Hanc autem Ecclesiae doctrinam in usum quoque publicarum plebis suae precum inducere decrevit. Igitur in celeberrimo S. Eupsychii festo (a. 374.) Basilius communes cum populo preces Deo ac Patri fundens solitam glorificationem utroque modo absolvit, interdum *„per Filium in S. Spiritu,“* quae formula plerisque Orientis ecclesiis solemnis erat, interdum *„cum Filio una cum S. Spiritu,“* quae formula doctrinam orthodoxam contra Arianos clarius exprimebat. Hinc nonnulli ex iis, qui aderant, crimen ipsi intenderunt, dicentes, eum non modo peregrinis ac novis uti vocibus, verum etiam inter se pugnantibus. Tum Amphilochius, Iconii Episcopus et Basilii amicus, illorum utilitati consulens, vel saltem eorum, qui in ejus-

---

*) S. Gregor. Naz. Orat. 43. n. 68—69. Ad hanc causam spectant S. Athanasii Epistola ad Joannem et Antiochum, et altera ad Palladium (vid. supra §. 111.), item S. Gregorii Naz. ep. 58. et 59. ac S. Basil. ep. 71. Cf. Marani Praefat. Opp. S. Basil. T. III. §. III. et Clemencet Vita S. Gregor. Naz. n. 109 — 117.

**) S. Basil. ep. 125. n. 3. ep. 113. et 114. ep. 140. n. 2. ep. 159. n. 2. ep. 258. n. 2.

modi homines inciderent, securitati postulavit a Basilio dilucidam de vi harum syllabarum (*per — in — cum*) pertractationem *); unde Basilio nata est occasio *librum de Spiritu S.* scribendi.

Porro quia veram, non falsam pacem, sinceram, non simulatam fidem requirebat Basilius, Episcopos, qui Catholicae fidei specie errores fovebant, evolvere integumentis dissimulationis suae eorumque animum nudare sategit. Hos inter Eustathius fuit, Sebastiae in Armenia Episcopus, S. Basilio dudum amicitiae vinculo junctus (§. 131), qui ab Arianis Episcopatum olim sortitus **), tempore praesertim Valentis Catholicos inter et haereticos medium se esse voluit, ut et famae suae consuleret, nec Arianos irritaret. Multis tamen Episcoporum Catholicorum, maxime Theodoto Nicopolitano, Armeniae Metropolitano, admodum suspectus erat, qui proinde S. Basilium ab ejus communione abstrahere conabantur, et a moribus ac fide Eustathii cavendum esse monebant. Imo et Basilius ipse, quamdiu Eustathius nequitiam ac perfidiam suam in apricum non protulisset, ejus communionem deserere nolens, idcirco apud nonnullos proditae verae fidei suspicionem incurrit ***). Tandem cum fortiter instaret Basilius, ut Eustathius palam se purgaret, sicque mutuis suspicionibus sublatis vera concordia restitueretur, detraxit ei hunc medii hominis statum, et in verba Nicaena jurare coëgit a. 373. †). Ast ubi Ariana factio cito apud Imperatorem praevaluit, Catholicisque Episcopis et ipsi Basilio exilium imminere coepit, atque Eustathius cognovit, magnum ex ea re incommodum sibi oriri posse, omnem is acerbitatem in Basilium effudit, ut Arianos placaret, literasque misit Basilio communionem renuntiantes. Sed etiamnum Eustathius nec Arianis Catholici dogmatis defensor, nec Catholicis Arianus videri volebat: hinc varias ruptae cum Basilio communionis causas et criminationes

---

*) Vid. S. Basil. lib. de Spiritu S. n. 3. Cf. Marani Vita S. Basil. c. 30. n. 6. c. 35. n. 1.

**) S. Athanas. Histor. Arian. ad Monach. n. 4. et Epist. ad Episcopos Aegypti n. 7.

***) S. Basil. ep. 98. 99.

†) S. Basil. ep. 125. (quae non est, nisi fidei formula a Basilio proposita et Eustathii subscriptione firmata) cf. ep. 244. n. 2. et ep. 223. n. 7. item ep. 128. Vid. Marani Vita S. Basil. c. 27. n. 1—2.

praetexebat atque literis evulgatis Basilio fastum et arrogantiam, fraudem et versutiam, corruptionem ecclesiarum et animarum perniciem, nec non quod tres deos admitteret, atque cum Apollinario communicaret, exprobrabat. Novis his, non suis, sed Ecclesiae malis gravissime afflictus Basilius insigni caritate, mansuetudine et humilitate fidem suam purgavit, ne quid detrimenti Ecclesia pateretur, ceteras calumnias Deo ulciscendas commisit *). Cumque posthac, qui Sebastiae catholice sentiebant, occulto pravae opinionis Eustathii ulcere detecto, ad Basilii communionem et patrocinium confugerent, ejus sollicitudinem ecclesiasticam implorantes, hoc eorum consilium omnino probavit Basilius **).

Haud absimilem Basilio creavit molestiam Atarbius, Neocaesareae in Ponto Episcopus, qui alienum semper a Basilio animum gesserat. Is cum dogmata Sabellio affinia traderet, partim invidia tactus, partim timens, ne a Basilio Sabelliani erroris argueretur, leves quasdam causas, praesertim nova aliqua Caesariensis ecclesiae instituta et Basilii cum Eustathio communionem praetendens, gravissimis eum calumniis proscidit. Quapropter Basilius, tum ut rectae fidei consuleret, tum ut pacem, licet non sua culpa turbatam, redintegraret, literis identidem datis primo Episcopum ad saniora consilia quam benignissimis verbis reducere sategit; cum vero nihil proficeret, Clericos Neocaesareae hortatus est, ut ne plebem pravis Sabellii erroribus imbui paterentur, simulque implacabilis belli causas inanes diluit, et calumniae malignitatem exposuit; ipsius etiam plebis animos concitatos simili ratione lenire studuit ***). Denique cum reli-

*) S. Basil. ep. 129. 130. et 131. cf. ep. 244. n. 2 — 5. et ep. 223. n. 6 - 7. item ep. 224. — Eustathius eo usque improbitatis processit, ut epistolam haeretico sensu infectam, Basilii nomine ad Apollinarium confictam, spargeret in vulgus, qua de re Basilius in suis epistolis non semel conqueritur. Eam primus gr. et lat. edidit Leop. Sebastiani, totam simul hujus inter Basilium et Eustathium controversiae historiam dilucidans libello, quem inscripsit: Epistola ad Apollinarium Laodic. celeberrima de divina essentia, divi Basilii nomine ab Eustathio Sebast. toto fere Oriente per summum scelus olim vulgata. Romae 1796 in 8°.

**) S. Basil. ep. 138. n. 2. et ep. 151.

***) S. Basil. ep. 65. et 126. ep. 207. ep. 204. et 210. Epistola haec ultima ex Basilii secessu scripta est, cum Neocaesarienses ob commorationem propinquam timerent, ne Basilius in civitatem veniret. Epistolae hae omnes insignes in Basilio animi

quos Ponti Episcopos sibi conciliasset, respirationem aliquam a negotiis nactus, (a. 375.) paulisper in solitudinem dilecti monasterii sui, quod erat prope Neocaesaream, secessit *).

§. 137.

Vitae S. Basilii M. continuatio. Ultimae ejus curae et solicitudines pro fide et concordia (a. 375—379.).

Paulo post Caesaream reversus et difficillimis iterum negotiis implicitus est. Eodem adhuc anno novam in Catholicos persecutionem molitus est Vicarius Ponti Demosthenes, in qua S. Gregorius Nyssenus Episcopus accusatus est, quod sacras pecunias ab ejus decessore relictas dissipasset, et quod in ejus ordinatione violati essent canones. Qui cum fuga militum manibus elapsus esset, atque Basilius ejus patrocinium in se suscepisset, Ariani Nyssae congregati Gregorium, absentem ac tuto delitescentem, deposuerunt, ejusque loco hominem indignissimum intruserunt **). Alias quoque ecclesias vi et armis occuparunt, suique gregis homines eisdem praefecerunt, quod ex. gr. factum est Nicopoli, quae erat Armeniae Metropolis, ubi Frontonem quemdam, ambitiosum illius ecclesiae presbyterum, ordinarunt Episcopum. Hac in tempestate Basilius, quamvis eidem periculo obnoxius, afflictorum animos in vera fide et patientia confirmavit, spe illos erexit, atque ad fortitudinem et perseverantiam accendit, monens imprimis, ne rectae fidei simulatione deludi se paterentur, atque ut precibus assiduis vacarent ***).

Inter haec Eustathius a. 375. exeunte, perfractis tandem omnibus pudoris repagulis, sese cum Arianis palam et aperte conjunxit. Tum vero Basilius, qui hactenus ta-

---

virtutes maxime conspicuas reddunt. Ad illud etiam tempus pertinent duae breves epistolae 208. et 209. Cf. Marani Vita S. Basil. c. 16. n. 5. c. 26. n. 5—6. et c. 33. n. 1—5.

*) S. Basil. ep. 210. n. 1. et ep. 217. initio.

**) Ad hanc causam pertinet S. Basil. ep. 225. cf. ep. 237. n. 2. ep. 239. n. 1.

***) Vid. S. Basil. ep. 220. 221. 222. 228. 231. 232. 237. 238. 239. 240. 242. 243. 246. 247. 248. Cf. Marani Vita S. Basil. c. 34. 35. et 36.

cuerat, cum Eustathius jam multos in Ponto a Basilii communione abstraxisset, metuendumque esset, ne ejusmodi artes vaferrimo ingenio etiam aliis in locis succederent, necessitate adactus innocentiam suam et adversariorum improbitatem in clarissima luce et omnium oculis exponere aggressus est. Scripsit itaque adversus Eustathium epistolam, ad plurimas ecclesias missam, et aliam ad monachos suos, in quibus suae cum illo conjunctionis originem repetit, violata amicitiae jura queritur, fictas et inanes inimicitiae causas refellit, ac certissimam hujus rei causam esse demonstrat Eustathii studium gratiae apud haereticos ineundae *). Quum ex eo tempore Basilius Eustathio, utpote cum adversariis fidei nunc palam et aperte conjuncto, communionem suam constanter denegaret, eaque agendi ratio amicis quibusdam communibus minus probaretur, Basilius gravissimis rationum momentis illam vindicans monet, veritati nihil praeponendum esse, atque demonstrat, quam injustae sint Eustathii querelae, quam graves injuriae et calumniae, quam inconstans denique nunc hac, nunc illa fide tenenda et subscribenda, nunc his, nunc illis partibus tuendis animus ipsius fuerit **).

Alia rursus sollicitudo verae fidei tunc maxime ejus animum occupavit. Haud levis quippe animorum contentio jam a pluribus annis, praesertim Antiochiae, exarserat, utrum ad mysterium SS. Trinitatis recte exprimendum unam in tribus personis hypostasin dicere oporteret, an in una essentia tres hypostases confitendae essent. Illud Paulinus Antiochenus ejusque amici, hoc S. Meletius ejusque communicatores asserebant (vid. supra §. 111.). Haec autem de hypostasibus controversia haud levis erat momenti. *Tres* enim *hypostases* suspicione quadam laborabant, eo quod Arius olim in sua fidei professione *tres hypostases*, natura inter se distinctas, asseruerat, hypostasi designans substantiam seu essentiam. Hinc qui tres hypostases defendebant, juxta sensum Arii tres deos admittere videbantur ***). *Unius* autem *hypostasis* professioni suspicio Sabellianismi inhaerebat. Sabellius enim unum prorsus hypostasi Deum esse conten-

*) S. Basil. ep. 223. et 226. cf. etiam ep. 224. item ep. 237 n. 2. ep. 244. n. 7. ep. 251. n. 2–3.

**) S. Basil. ep. 244. 245. et 250. cf. ep. 251.

***) S. Basil. ep. 131. n. 2. ep. 189. n. 2.

derat, quamvis tres personas (πρόσωπα) admiserit, non tamen per se subsistentes (vid. supra §. 95.). Unde eo tandem res adducta est, ut objiceretur Arianismus ob tres hypostases, Sabellianismus ob tres personas unamque hypostasin *). Has difficultates Basilius cum Gregorio amico ita declinare studuit, ut *unam substantiam in tribus hypostasibus* firmissime teneret. Quapropter et fidem Nicaenam vocemque ὁμοούσιος constantissime docuit, ut Arianismum excluderet; et *tres in Deo hypostases* eo consilio defendit, ut Filium et Spiritum S. non efficientias quasdam ac nomine tenus personas esse, sed Filium vere ut Filium, Spiritum S. vere ut Spiritum subsistere contra Sabellium probaret. Cum enim Catholicis Sabellianismum affingere non desinerent Ariani, latissimum illis ad calumnias campum aperuisset unius hypostasis ad exemplum Sabellii confessio; idcirco necessarium judicavit Basilius tres hypostases confiteri, ut locus omnis Arianorum calumniis praecluderetur **).

Eodem fere tempore (a. 376. et 377.), cum Apollinarii errores latius in Oriente serpere coepissent, Basilius tum literis ad Confessores Aegyptios in Palaestina exulantes datis illius facinora ad scindendas ecclesias, ejusdemque errores praesertim de Trinitate et Incarnatione perstrinxit, tum Sozopolitanis, a quibus ea de re monitus fuerat, atque monachis suis breviter quidem, sed eximiis rationibus demonstravit, quam absurdum sit, coelestem Christo carnem affingere et humanos affectus in ipsam divinitatem conferre, vel etiam Deum ipsum in carnem conversum dicere ***). Eosdem Confessores leniter etiam redarguit, quod praepropera festinatione et contra canonum praescripta asseclas Marcelli Ancyrani ad communionem ecclesiasticam admisissent, monens, ut errorem istum corrigerent †).

Interea Basilius a. 375. audierat, Paulino venisse Roma epistolam, quae ei episcopatum Antiochenum attribueret defraudato Meletio, valdeque efferri hujus partis

*) S. Gregor. Naz. Orat. 21. n. 35.

**) Vid. S. Basil. ep. 38. 125. ep. 189. n. 3. ep. 210. et 214. ep. 236. n. 6. Cf. Marani Praefat. Opp. S. Basil. T. III. §. I. et II.

***) Vid. S. Basilii ep. 265. n. 1—2. ep. 261. et 262.

†) S. Basil. ep. 265. n. 3. cf. ep. 266. n. 1.

duces et gloriari de hac epistola, dein etiam fidem eos proponere et paratos esse ea conditione, si nihil amplius ab eis peteretur, cum Meletii ecclesia conjungi. Rem hanc S. Basilius aegre tulit, atque Terentio Comiti, quem illi in suas partes trahere conabantur, aperte declaravit, quid de Meletii et Paulini causa censendum, et quam necessarium sit tres hypostases in una divina essentia confiteri, porro cur ipse Meletii causam deserere non possit; rogavit etiam, ut Comes conjunctionem et pacem inire differret usque ad reditum Episcoporum exulum *). Nihilo tamen minus a. 376. iterum legatos in Occidentem misit, Dorotheum et Sanctissimum, ecclesiae Antiochenae presbyteros. Per illos Basilius Orientalium nomine Occidentalibus indicavit, se inter gravissimas procellas ab ecclesiarum defensione non dimoveri, nec animum despondere, et idcirco auxilium ab Occidente jam saepe expectatum flagitare; simul rogavit, ut Imperatorem Occidentis, Valentinianum Catholicae fidei addictum, certiorem facerent de rebus in Oriente per ipsius fratrem gestis, vel saltem legatos mitterent, qui Orientali ecclesiae opem ferrent afflictosque erigerent **). Eodem volvente anno duo isti legati Roma redierunt, rebus, quarum causa profecti erant, sin minus ad optatum exitum, saltem ad bonam spem perductis, summamque laetitiam Basilio ac toti Orienti attulerunt ***). Mox vero, ut tandem aliquando sanarentur vulnera Orientis, iidem duo presbyteri a. 377. rursus legati missi sunt in Occidentem accepta a Basilio epistola, qua Orientalium nomine enixe rogabat, ut, si legati ex Occidente mitti non possent, saltem literae inde transmitterentur, quae auctores tumultus et perturbationis notarent, inter quos duo nominatim recensentur Eustathius et Apollinarius, eosque ab ecclesiis arcendos decernerent, si in pravis novitatibus perseverarent †). Ultima haec legatio saltem ex parte prospere cessit. Quamvis enim legati gratiam et favorem Occidentis S. Meletio conciliare non valerent, Occidentales tamen Apollinarium in Synodo Romana a. 377. vel

---

*) S. Basil. ep. 214. cf. ep. 216.

**) S. Basil. ep. 242. et 243. cf. ep. 215. ep. 239. n. 2. Vid. Marani Vita S. Basil. c. 35. n. 5–6.

***) Vid. S. Basil. ep. 253. 254. et 255. Cf. Marani Vita S. Basilii c. 36. n. 5.

†) S. Basilii ep. 263.

378. damnarunt; constituerunt etiam Episcopos mittere in Orientem, „qui sequestres et arbitri refundendae, si fieri posset, pacis existerent;" quod tamen consilium bello Gothico interpellatum est *).

Vidit tandem Basilius, quod omnibus votis exquisierat, pacem ecclesiarum, ac pastores ecclesiis suis redditos. Defuncto enim Valente (9. Augusti a. 378.) Episcopi exulantes Gratiani edicto in ecclesias suas revocati sunt. Non multo post Basilius jam ex longo tempore gravissimis morbis vexatus **), annis octo in Episcopatu transactis, plenus meritis obiit in Domino Calendis Januarii a. 379. ***).

§. 138.

Opera S. Basilii. I. Opera dogmatica. Libri V adversus Eunomium.

Opera S. Basilii †) commode in quinque genera dividuntur; sunt quippe I. Opera *dogmatica*, II. Opera *exegetica*, III. Opera *moralia et ascetica*, IV. *Homiliae* et V. *Epistolae*.

---

*) Vid. S. Basilii ep. 266. n. 2. S. Damasi P. ep. 4. praes. n. 2. et 3. item ep. 14. Concilii Aquilejensis Epistola, quae extat inter Opp. S. Ambrosii ep. 12. n. 5. De hac legatione cf. Marani Vita S. Basilii c. 37. n. 1—2. et P. Coustantii Monitum in S. Damasi Epist. 4. (Epp. Roman. Pontiff. ed. Schoenemann T. I. p. 328—32.)

**) Vid. S. Basilii ep. 136. n. 1. ep. 137. ep. 138. n. 1. ep. 139. n. 3. ep. 141. n. 1. ep. 193—196. ep. 203. n. 1.

***) Obitus atque funus S. Basilii, nec non insignis hominum de illo existimatio describitur a S. Gregorio Naz. Orat. 43. n. 77—80. Tempus mortis plena certitudine eruitur ex S. Gregor. Nyss. Vita S. Macrinae (Opp. T. II. p. 187.) S. Gregor. Naz. Epitaph. 119. v. 45. (Opp. T. II. p. 1158.) et ex S. Hieronymo de Script. eccles. c. 116. Cf. Marani Vita S. Basilii c. 13. n. 4. et c. 40. n. 3. Ceillier T. VI. Chap. VIII. Art. I. n. 33. (p. 88). Tillemont. l. c. Art. CXXXI — II. (p. 278 — 81). Baertius in Actis SS. Junii T. II. Commentar. praevius in Vitam S. Basilii §. IV. (p. 812—13). Dupin T. II. p. 268. J. A. Fabricii Biblioth. Graec. Vol. IX. p. 3.

†) In recensendis Operibus genuinis S. Basilii seqni placuit editionem J. Garnier, editoris Maurini, qui in discernendis veris et falsis Operibus hujus S. Patris magnam adhibuit severitatem, quae tamen posteris curis Prud. Marani ad justam mensuram temperata est; ceterum ubi ab illo discedere visum fuerit, causas paucis indicabo.

I. *Opera dogmatica.* **Huc pertinent:**

1) ***Libri quinque adversus Eunomium,*** quorum tres priores citra dubium S. Basilium auctorem agnoscunt, posteriores duo inter dubios ejus foetus referri debent *).

Eunomii liber Apologeticus, brevis et acutus, quem S. Basilius hic confutandum suscepit, dialecticis scatet argutiis et tribus veluti partibus absolvitur, quarum prima de Deo Patre (n. 7—11.), altera de Filio unigenito (n. 12—24.), tertia de Paracleto seu Spiritu S. agit (n. 25.) **). Tres illas partes tribus libris destruit S. Basilius. Libro igitur I. prooemio quodam praevias Eunomii assertiones impugnat, qui se ad scribendum coactum fuisse simulat, ut calumnias sibi impactas refelleret, fidemque SS. Patrum sectari subdole profitetur, intolerandam ubique arrogantiam prae se ferens (n. 1—5.). Tum ad rei caput conversus hoc libro falsas Eunomii

---

*) Multi antiquorum Patrum atque Scriptorum testantur, S. Basilium libros adversus Eunomium exarasse, at librorum numerum non indicant, ex. gr. ipse S. Basilius ep. 20. S. Gregor. Naz. Orat. 43. n. 67. S. Hieronym. de Scriptor. eccles. c. 116. Theodoreti Dialog. II. (Opp. ed. Paris. T. IV. p. 97.) Photii Cod. 229. (p. 430. et 434.). Recentiorum plerique, ut C. Bellarminus, Dupin, Tillemont, Ceillier, ultimos duos libros (IV. et V.) pro genuinis habent, auctoritati inhaerentes Justiniani Imp. in Edicto adv. tria Capitula (Mansi T. IX. col. 552—53.), Concilii Hispalensis II. habiti a. 619. c. 13. (Mansi T. X. col. 566—67.) atque Concilii Florentini Sess. 18. (Harduin T. IX. col. 200. seqq. cf. ibid. col. 623. et 627.). Verum graves quaedam rationes internae hisce duobus libris obstant, propter quas merito a J. Garnier et Prud. Marano dubii censentur, vid. Opp. S. Basilii T. I. Praefat. n. 65—75. et Monitum in hos libros n. 3. (T. I. p. 205—6.) item Prud. Marani Vita S. Basilii c. 43. n. 7. T. III. p. CLXXXVI—VII.) Pro defensione istorum librorum cf. Ceillier T. VI. Chap. VIII. Art. II. §. III. n. 15. (p. 120—22.) J. A. Fabricii Biblioth. Graec. Vol. IX. p. 21—23.

**) De Eunomio ejusque libro vid. supra §. 132. (p. 478.), ubi etiam de tempore et occasione horum Basilii librorum agitur. Cf. J. Garnier Monit. in hos libros n. 2. et 3. et J. Basnagii Animadvers. circa Eunom. et ejus scripta in Canisii Lect. antiq. T. I. p. 172—77. Istum autem Eunomii librum, qui inscribitur Apologia, omnino legere oportet, antequam ad lectionem horum S. Basilii librorum aliquis accedat, ut hujus S. Docteris argumentatio adversus istum haereticum satis intelligatur. Scopum sui Operis ipse proposuit S. Basilius adv. Eunom. lib. I. n. 1.

sententias de Deo Patre excutit, scilicet quod Deus sit *ingenitus*, *generationis incapax et incomparabilis*. Eunomius enim, ut dissimilitudinem Filii et Patris quoad substantiam demonstret, primo adstruit, Dei essentiam seu substantiam in eo proprie sitam esse, quod sit ingenitus *), seu Deum natura gigni non posse; adeoque omne, quod est genitum, divinae substantiae expers esse, ipsumque Unigenitum secundum substantiam Patri esse dissimilem. Quem in finem negat, *ingenerationem* juxta humanam cogitandi rationem (*κατ' ἐπίνοιαν ἀνθρωπίνην*) in Deo considerari posse, eamve in Deo privationem aliquam indicare; utrumque falsum esset ac impium; atque hinc concludit, ipsam Dei substantiam voce Ingeniti designari. — Ingenitus autem cum sit Deus, nunquam potest generationem admittere, adeo ut suam ipsius naturam communicet cum genito; sed omnem *comparationem* ac *communicationem* cum genito effugiet. Ac primo quidem *communionem substantiae* Patris et Filii hac ratione inficiatur: Discrimen Dei et Verbi aliqua ratione admitti debet; alioquin unus et idem esset Deus et Verbum; jam vero dici non potest, quod communis quidem sit utrique substantia, *ordine* vero, et *temporis* seu *aevi* praerogativa ille sit primus, hic vero secundus, quia in Dei substantiam nec tempus nec ordo cadit; ergo discrimen in substantia poni debet, et diversa erit substantia Ingeniti et geniti. Dein etiam ostendit, Patrem Filio non posse *comparari*, quia nec aequale quidquam, nec simile Deo Patri cogitari possit. Aequalitas enim pendet a mole seu quantitate, similitudo vero a forma; ast in Dei substantia non potest existere forma aut moles sive quantitas. His absolutis concludit notis illis Arii verbis: „Si est ingenitus, non erit Filius; et si est Filius, non erit ingenitus“ **).

---

*) Das Ungezeugtseyn (*ἀγεννησια*, ingeneratio) macht das Wesen Gottes aus, cf. Basil. adv. Eunom. lib. I. n. 5. 8. Juxta Eunomium igitur unicum est nomen, quod Dei proprium est, quod character est divinitatis, quod ipsam naturam divinam constituit; illud autem nomen est *τὸ ἀγέννητον*, *ingenitum Ens*; reliqua omnia Dei nomina etiam *creaturis* tribui possunt. Ipse S. Basilius suam et Eunomii oppositam sententiam ita exprimit: *Ἐγὼ δὲ τὴν μὲν οὐσίαν τοῦ θεοῦ ἀγέννητον εἶναι, καὶ αὐτὸς ἂν φαίην· οὐ μὴν τὸ ἀγέννητον τὴν οὐσίαν*. Lib. I. n. 11.

**) Eunomii Apolog. n. 11.

Singulas istas Eunomii assertiones singillatim refellit Basilius, contradictiones in ipsis latentes manifestat, earumque fallaciam detegit, in eo maxime conspicuam, quod voces: *Ingenitus* et *genitus* constanter usurpet ad Deum *Patrem* et *Filium* designandum, ipsamque vocem: *Ingenitus* ambiguo sensu adhibeat. Primum illud impugnat, *Dei substantiam in eo sitam esse, quod sit ingenitus* (n. 5—16.). Igitur ostendit tum ex communi loquendi usu, tum ex consuetudine S. Scripturae, quod humana cogitandi ratione rerum essentia variis ex partibus comprehendatur, et consequenter variis nominibus designetur; idque recte omnino etiam in Deo fieri probat; horum vero omnium nominum eadem necessarie est ratio (n. 5—9.). — Deinceps ostensurus, Catholicos in Deo non talem cogitare privationem, quae eum habitu quodam priori exuat, *de natura nominum Dei* disserit, quorum duo distinguit genera, alia *affirmativa*, ut bonus, sanctus etc., alia *negativa*, ut ingenitus, immortalis, invisibilis, quorum singula proprietates quasdam divinas nobis exhibent, ex omnibus vero simul sumtis „velut quidam Dei character, obscura quidem et perquam exigua, attamen sufficiens intelligentia nobis imprimitur.“ Unde merito infert Basilius, voce *Ingeniti* substantiam Dei significari non posse (n. 10—11.). Hinc Basilio nata est occasio severe increpandi arrogantiam, ac temeritatem Eunomii, qui scilicet jactabat, se ipsam Dei substantiam adinvenisse (vid. sup. p. 479.); Basilius e contrario demonstrat, substantiam seu essentiam Dei ab humana natura, imo generatim a natura creata intelligi et explicari nullo modo posse (n. 12—14.); ac perspicue docet, *Ingeniti* voce originem seu modum, quo quis subsistat, non ipsius naturam seu essentiam indicari (n. 14—16.). — Inde pergens ad alteram Eunomii assertionem: *Ingenitum effugere omnem cum genito comparationem et communicationem* eam falsitatis ex eo convincit, quod S. Scripturae divinitus revelatae aperte contradicat (n. 16—18.). Tum Basilius declarat, quomodo orthodoxo sensu *communis substantia* intelligenda sit, ut vera Dei notio inde ne minimum quidem laedatur; ac *temporis* notione a Deo seclusa, contendit distinctionem Patris et Filii in *ordine* esse; sed ordinem rursus distinguit duplicem: *naturalem* et *artificiosum* *); et hoc

---

*) Ordo *naturalis* ille est, qui Enti cuidam vi naturae suae inest, seu quem Deus rerum omnium conditor ipsis rebus creatis indidit; ordo *artificiosus* est, quem ordinans aliquis prae-

rejecto illum in Deo admitti posse ostendit, ita ut cogitatione nostra pro habitu causae ad illud, quod ex ipsa nascitur, Filium recte a Patre discernamus, huncque illi praeponamus (n. 19—21.). — Ultimam denique Eunomii objectionem inde petitam, quod Ingenitus cum genito comparari nullo modo possit, ergo necessarie sit *dissimilis*, Basilius dissolvit, ostendens, omnem illius argumentationem nonnisi valere de Ente corporali, Deum autem esse incorporeum. Imo potius Basilius ex concesso ita argumentatur: Filius aeque ac Pater incorporeus est et compositionis expers; at in hoc ipso apparet utriusque *similitudo; aequalitas* vero in potentiae identitate consistit, quamvis nihilominus distinctio adsit, nempe in ordine (n. 22 — 23.). De hac eadem distinctione in ordine, per quam Pater est principium seu causa Filii, etiam verba Domini: „Pater major me est" interpretatur (n. 24 — 25.); ac luculenter comprobat, quam sit absurdum, Deum ingenitum incomparabilem dicere (n. 26—27.).

§. 139.

Continuatio librorum S. Basilii adversus Eunomium. Liber II.

Libro II. S. Basilius disputat de *Filio*, quem Eunomius *factum* seu *creatum* (non *vere genitum*, neque aeternum), item substantia a Deo diversum esse Patrique dissimilem probare nititur. Hic rursus ope dialecticae artis Eunomii impietatem, absurda consectaria ex illius assertionibus, et contradictiones in ipsis latentes oculis omnium clare proponit. Eunomius quippe altera Apologiae suae parte asserit, juxta Scripturarum doctrinam Filium *genimen* (γέννημα) *et creaturam* vocari *), ac per illud nominum discrimen substantiae etiam diversitatem exhiberi. — Subjungit deinde, hanc (Filii) substantiam genitam esse, cum non esset ante propriam constitutionem; quod ita demonstrat: Aut existentem genuit Deus,

---

ter Deum pro arbitrio suo ad certum quemdam finem disposuit. Vid. S. Basil. adv. Eunom. lib. I. n. 20. cf. Eunom. Apolog. n. 10.

*) Ita ab Eunomio Filius vocatur γεννηθεὶς καὶ κτισθεὶς (Apolog. n. 15.), ἀγεννήτου καὶ ἀποιήτου γέννημα καὶ πόιημα (Apol. n. 17.), et saepius alias γεννημα, ποιημα, κτισμα, vid. n. 26. 27. et 28. Cf. Opp. S. Basilii T. I. Praefat. n. 73.

aut non existentem; sed absurdum et impium est dicere, quod Deus genuerit Filium jam existentem; ergo genuit Filium, cum is antea non existeret. — Hinc autem infert, *Patris* et *Filii* appellatione audita, nequaquam generationem Dei intelligendam esse tanquam humanam, quae scilicet absque communicatione naturae et passione seu affectione (πaθος) cogitari non possit; quapropter etiam haud obscure monet, nomina Patris et Filii non satis apta esse ad Ingenitum et genitum designandum. — Cum porro intellexisset Eunomius, omnes omnino Christianos firmissime persuasum habere, Filium esse lucem genitam ex ingenita luce resplendentem, Eundem esse ipsam per se vitam ipsumque per se bonum, ex vivificante fonte paternae bonitatis provenientem, persuasionem hanc destructurus eandem, quae est genitum inter et ingenitum, oppositionem dicit etiam esse inter lucem et lucem; unde sponte fluit, utramque inter se neque ullam comparationem, neque ullam communionem admittere. — Denique ut Patris et Filii diversam substantiam et dissimilitudinem adstruat, alia etiam utitur argumentatione. Ad rerum enim naturam cognoscendam duplicem proponit viam, ut scilicet principium cognoscendi vel ex ipsa rei natura, vel ex ejusdem operationibus repetatur. Sed Dei *substantia* aeterna, quae nullam generationem admittit, *lege naturae*, omnem cum alio quovis Ente comparationem (aequalitatem vel similitudinem) excludit. Et vicissim si quis ex *operationibus*, quae necessario respondent dignitati substantiae operantis, concludat ad substantias, Ingeniti quidem creaturam Filium inveniet, Unigeniti vero Paraclitum; quoniam igitur Filius creavit Spiritum, Spiritus autem talis est creatura, ut decus nullum tribuat Creatori, idcirco neque dignus est Filius, qui cum Patre comparetur, quia ob eorum, quae fecit, vilitatem dignitatis aequalitate privatus est.

Contra hanc blasphemiarum Eunomii catenam S. Basilius primum ostendit, neque *facturae*, neque *geniturae* nomen de Filio Dei in S. Scriptura adhiberi (n. 1 — 3. n. 6 — 8.); demonstrat porro, nomina diversa generatim non continuo designare diversam rerum substantiam, sed proprietates diversas (n. 4—5.); nomen autem Filii sive etiam geniturae esse relativum adeoque vi naturae suae non substantiam, sed solam ad aliud habitudinem exprimere posse (n. 9 — 10.). — Tunc impugnat validissime Eunomii assertionem: „substantiam Filii genitam esse, cum non esset ante propriam constitutionem," et argumentis speculativis *aeternam* Filii cum Patre conjunc-

tionem demonstrat (n. 11—13.), eandemque Filii *aeternitatem* ex initio Evangelii S. Joannis et ex verbis Filii Dei apud Moysen: „Ego sum, qui sum“ (Exod. 3, 14.) luculenter probat, ac modum divinae generationis aliquatenus illustrat (n. 14 — 18.). Vulgatissimum vero illud Eunomii dilemma: „Si genitus est, aliquando non erat; et si jam erat, genitus non est,“ ita dissolvit, ut *generationem aeternam* statuat, qua scilicet Filius semper erat et est, Pater vero semper est causa, a qua Filius principium essendi habet *); etsi porro Filius sit aeternus, non tamen ideo est ingenitus; nam *ingenitum* dicitur, quod neque principium sui ipsius, neque causam ut sit habet, *aeternum* vero, quod tempore omni et aevo secundum *esse* antiquius est (n. 17.). Insuper manifestum reddit, quanta sit impietas, Filium Dei appellare non existentem (n. 19.). — Tum Patris et Filii in Deo notionem vindicat; *Pater* scilicet est, qui alteri existendi principium secundum similem sibi ipsi naturam contulit, *Filius* vero, qui ex alio per generationem principium, ut sit, habuit. Hanc notionem Patris Deo apprime convenire, alia tamen ratione Deum Patrem dici Filii sui aeterni atque hominum ostendit; demum inculcat, nomina Dei Patris et Filii, quae sola in S. Scripturis adhibentur, omnino retinenda esse (n. 22—24.). — Quod vero attinet discrimen inter lucem genitam et ingenitam (i. e. Filium et Patrem), S. Basilius ostendit, juxta Eunomii assertionem Unigeniti substantiam non esse lucem, sed tenebras, quae horrenda est blasphemia; genitum quippe et ingenitum sibi ex adverso opponuntur, ita ut quod unum affirmat, alterum neget, ut omnino nec simul esse, nec inter se conciliari possint; itaque si, quantum differt genitum ab ingenito, tantum necesse est lucem a luce differre, sequitur, Unigeniti substantiam esse tenebras, quod S. Scripturae aperte refragatur (n. 25 — 28.). Sed juxta Catholicum sensum, qui communem substantiam, et proprietates fatetur, „quae veluti quidam, characteres et formae in substantia considerantur,“ duplicem veram lucem in Deo fa-

---

*) Verba sunt Basilii: *Ἀποκρινώμεθα τοίνυν, ὅτι, ἐπειδὴ γεγέννηται, ἦν· οὐκ ἀγέννητον ἔχων τὸ εἶναι, ὢν δὲ ἀεὶ καὶ συνὼν τῷ πατρὶ, ἐξ οὗ καὶ τὴν αἰτίαν τῆς ὑπάρξεως ἔχει. πότε οὖν εἰς τὸ εἶναι παρὰ τοῦ πατρὸς παρήχθη; ἀφ᾽ οὗ ἐςὶν ὁ πατήρ. ἀλλ᾽ ἐξ ἀϊδίου, φησὶν, ὁ πατήρ· ἐξ ἀϊδίου τοίνυν καὶ ὁ υἱὸς, γεννητῶς τῇ ἀγεννησίᾳ τοῦ πατρὸς συναπτόμενος.* Adv. Eunom. lib. 2. n. 17.

cile concipere licet (n. 28.). — Ultimam denique Eunomii argumentationem destruit asserens, fieri non posse, ut Deus et Pater *lege naturae* alienam a Filio substantiam habeat, cum lex naturae in Deo nequaquam admitti possit, imo, si cogitando etiam posset admitti, communitatem potius substantiae Patris et Filii inferret (n. 30—31.). Postremo Basilius contendit, *substantiam* divinam ex creaturis seu operationibus aestimari non posse, atque impietatem in altera hac dilemmatis parte manifestam ostendit potius, quam confutat (n. 32—34.).

§. 140.

Continuatio librorum adversus Eunomium. Liber III. IV. et V.

Libro III. S. Basilius Spiritum S. contra Eunomii blasphemias paucis defendit. Igitur cum adstruit Eunomius, Spiritum S., utpote tertium ordine et dignitate, *tertium* quoque *natura* esse, Basilius ultro quidem concedit, Spiritum S. ordine et dignitate secundum esse a Filio, inde tamen minime sequi ostendit, ut sit alienae naturae, quia diversus ordo diversaque dignitas etiam in eadem natura seu substantia adesse possit (n. 1—2.). Quoniam vero, si Spiritus S. alienae a Patre et Filio, et inferioris etiam Filio naturae sit, *creaturam* eum esse necessario sequitur, Basilius demonstrat, quantum et quale discrimen intercedat inter deitatem et creaturam (n. 2.). Deinde ut probet, Spiritum S. non esse creaturam, primo explicat nomina, quae majestatem naturae ipsius divinae indicant, cujusmodi sunt: Sanctus, Spiritus, Paracletus (n. 2—3.); tum vero ostendit, etiam operationes Spiritus Sancti ipsi cum Patre et Filio communes, adeoque vere divinas esse (n. 4.). Porro quia Eunomius Spiritum S. *deitate carere* dixit, falsitatem istius assertionis demonstrat tum ex eo, quod Deus per Spiritum S. inhabitet in nobis, tum ex formula baptismi (n. 5.). Eunomii argumentationem, Spiritum S. creaturam esse debere, quia neque ingenitus, neque genitura esse possit, refutat Basilius ostendens, plurima etiam alia esse nobis incomprehensibilia, certumque esse per fidem nostram et Scripturam divinam, Spiritum S. esse supra creaturam (n. 6.). Denique recte explicat duos praecipuos S. Scripturae locos (Amos. 4, 13. Joh. 1, 3.), quibus probare conabantur adversarii, Spiritum S. vocari creaturam (n. 7.). — Liber IV. primo quidem dilem-

matibus et syllogismis, ex artis logicae regulis compositis, eadem fere repetit, quae libro I. et II. adversus Eunomium fusius disputantur (p. 279 — 88.) *); deinde absque mutuo nexu varii Scripturae loci breviter explicantur, qui contra Filii divinitatem ab Arianis vulgo proferri solebant (p. 288—95.). — Liber V. fusius agit de Spiritus S. divinitate, ejusque cum Patre et Filio consubstantialitate et ad utrumque relatione, plurimis hunc in finem S. Scripturae testimoniis congestis atque expositis. Liber hic magnam prae se fert similitudinem cum insigni libro S. Basilii de Spiritu S. **). — Videntur libri hi duo posteriores, quorum etiam stylus ab elegantia et phrasi S. Basilii longe distat, rudis quaedam esse et incomposita argumentorum collectio ex libris S. Basilii, non Opus arte et industria concinnatum; nec videntur privatim Eunomium petere, sed generatim haereticos SS. Trinitatis inimicos.

§. 141.

Continuatio Operum dogmaticorum S. Basilii. Liber de Spiritu S.

2) *Liber de Spiritu Sancto.* ***) ad S. Amphilochium, Iconii Episcopum, anno circiter 375. scrip-

---

*) *S. Basilii M. Rationes syllogisticae contra Arianos*, quae latine tantum exhibentur in Canisii Lectt. antiq. (ed. Basnage) Vol. I. p. 169—71, non sunt nisi versio latina, titulo mutato, initii libri IV. adv. Eunomium (S. Basilii Opp. T. I. p. 279 - 83).

**) Lucubratiuncula *de Spiritu* S., ad calcem hujus libri V. subjuncta (T. I. p. 320—22.), merito a J. Garnier S. Basilio M. abjudicatur, vid. Opp. S. Basilii T. I. Praef. n. 76.

***) Liber iste, de quo ipse S. Basilius ep. 231. verba facit, haud immerito inde a tempore S. Basilii summo in pretio habitus est, vid. Concilium Iconiense habitum a S. Amphilochio c. a. 377. (Mansi T. III. col. 505. cf. de hoc Concilio Marani Vita S. Basilii c. 38. n. 1.) S. Gregor. Naz. Orat. 43. n. 67. et 68. S. Hieronym. de Scriptor. eccles. c. 116. Theodoreti Dialog. I. (Opp. ed. Paris. T. IV. p. 40). Cf. Tillemont l. c. Art. CXX et CXXXVIII (p. 257 et 293). — Nonnulli ex Acatholicorum coetu, ut Scultetus, Robertus Cocus, A. Rivetus et praecipue Cas. Oudin (T. I. col. 560—565.), quibus dudum facem praetulerat Erasmus Roterod., nixi tamen rationum momentis perquam infirmis, librum hunc interpolatum esse, seu quae se-

tus est contra Pneumatomachos, qui Spiritum S. rebus creatis impie accensebant, atque idcirco ejus *cum* Patre et Filio glorificationem admittendam non esse statuebant. Olim quippe in publicis multarum ecclesiarum precibus cantari solitum erat: Gloria Patri *per* Filium *in* Spiritu S.; morem hunc, ut Arianorum et Pneumatomachorum errori praesidium istud eriperet, ita immutavit Basilius, ut in ecclesia Caesariensi cantari juberet: Gloria Patri cum Filio una cum Spiritu S. Quae res nonnullos offenderat; horum offensionem ut tolleret, ab Amphilochio rogatus scripsit hunc librum *). — Hic igitur laudato Amphilochii studio, proprium ac genuinum vocum et locutionum, quas adhibere solemus, praesertim quae de Deo dicuntur, sensum indagandi, atque enarrata libri hujus occasione (c. 1.), ostendit, quo tandem ista haereticorum de syllabis seu praepositionibus disputatio sophistica, e mundana philosophia petita, tendat; nempe ad confirmandum errorem de Patris et Filii et Spiritus S. dissimilitudine quoad substantiam (c. 2—4.). Hinc Basilius luculenter probat, voces istas: *ex*

---

quuntur inde a principio capitis 15., aliena manu adjecta fuisse suspicati sunt. Hanc vero hypothesin omnis retro antiquitas falsitatis convincit; vid. ex. gr. Concil. Nicaen. II. Act. IV. (Mansi T. XIII. col. 69.), ubi tanquam notissimo nomine citantur S. Basilii *Triginta capitula de Spiritu S. ad Amphilochium*; item S. Anastas. Sinaitae (?) Quaest. 154 (ed. Gretseri p. 624—31.), S. Joannis Damasc. Orat. I. de Imaginibus n. 23. (T. I. p. 318.) et saep., P. Hadriani I. Epist. ad Carolum M. de ss. Imaginibus pro Synodo Nicaena II. (Mansi T. XIII. col. 761.) Nicephori Histor. Eccles. lib. 11. c. 20. — Rationes autem ab adversariis allatas plenissime refutat Tillemont l. c. Not. 86. (p. 684). Ceillier T. VI. Chap. VIII. Art. IV. n. 1. (p. 195—97). Cf. Dupin T. II. p. 314—15. G. Cave Histor. liter. Vol. I. p. 240. J. A. Fabricii Biblioth. Graeca Vol. IX. p. 49—51:, qui ita de Opere isto judicat: „Non modo censeo falli hos, qui istum librum vel partem ejus postremam, Erasmum secuti, Basilio abjudicant aut suspectam habent, sed etiam inter pulcherrima illum esse Basilii monumentorum haud dubito.“ Vid. J. Garnier Not. ad h. lib. n. 74. et Frontonis Ducaei Nota 1. in hunc librum (Basilii Opp. ed. Maur. T. III. p. 658—59).

*) Vid. supra §. 136. Plura de occasione et tempore, quo scriptus fuerit liber iste, vid. in Marani Vita S. Basilii c. 30. n. 6. De duplici illa glorificationis formula (doxologia) cf. inprimis S. Basilius de Sp. S. n. 3. et n. 58.

quo, *per quem*, *in quo* (1. Cor. 8, 6. Rom. 11, 36.) promiscue in S. Scriptura usurpari nunc de Patre, nunc de Filio, nunc de Spiritu S. (c. 5.). Unde patet, veterem glorificationis morem errores Arianorum et Pneumatomachorum minime confirmare.

Verum difficilior fuit ea Operis pars, in qua novam glorificationis formulam contra objectiones et cavillationes eorundem adversariorum vindicare instituit. Et prius quidem *de glorificatione Filii* verba facit, de qua hunc in modum adversarii disputabant: Filius non est *cum* Patre, sed *post* Patrem (i. e. Patre inferior); unde consequitur, ut *per* eum gloria Patri tribuatur, non autem *cum* eo; verba scilicet: *cum eo* aequalitatem declarant, verba autem: *per eum* ministerium significant. Hujus assertionis et argumentationis fundamentum statim destruit Basilius, ostendens, *Filium non esse post Patrem*, cum neque tempore, neque loco, neque etiam dignitate inferior Patre dici aut cogitari possit. Quo semel posito haudquaquam negat, utramque loquendi rationem de Filio Dei recte adhiberi posse, eo tamen discrimine, ut verba: *cum ipso*, quae proprie in Unigenito naturae majestatem ac dignitatis excellentiam indicant, glorificationi melius inserviant; verba autem: *per ipsum*, quae reconciliationem nostram et conjunctionem cum Patre designant, gratiarum actioni aptiora sint (c. 6—8.).

De *glorificatione* autem *Spiritus Sancti* locuturus, primum communes Christianorum notiones de Spiritu S., tum de magnitudine dignitateque illius, tum de ejus operationibus, praecipue de ejus conjunctione cum anima humana atque effectibus in illa productis, prout ex S. Scriptura et ex Patrum traditione non scripta accepit, praeclare omnino et magnifice disserit (c. 9.). Deinde convertitur ad Pneumatomachos, qui Spiritum S. Patri et Filio adjungi vel connumerari nolebant, partim eo quod sit alienae naturae, partim quod sit dignitate inferior; quos refellit ex institutione et formula baptismi a Domino tradita (c. 10.), atque ex professione fidei a Christianis omnibus, hinc etiam ab adversariis ante baptismum emissa, quam illi modo abnegent, pactum cum Deo initum violantes (c. 11.). Tum objectiones aliquot, argumentationi ex formula baptismi contrarias, dissolvit, ubi data occasione fusius de typis Veteris Testamenti, de baptismo ejusque effectibus ac de variis baptismi generibus disputat (c. 12 — 15.). Ista igitur conjunctione Spiritus S. cum Patre et Filio, quae fit in formula bap-

tismi nostraque fidei professione, eorundem communio et consortium declaratur. — Praeterea excellentia naturae Spiritus S. ejusque plane inseparabilis cum Patre et Filio conjunctio patet ex *communi Patris et Filii et Spiritus S. operatione*, quae maxime conspicua est in creatione, redemtione ac futuro judicio (c. 16.). Hinc ostendit, *subnumerationem* Spiritus Sancti *), in cujus vocis notionem pluribus inquirit, plane absurdam esse et impiam, Catholicos vero, quamvis tres in divinitate hypostases confiteantur, idcirco tamen naturae communionem non dissolvere (c. 17 — 18.). — Tandem ad rei caput progressus, *eandem cum Patre et Filio glorificationem Spiritui S. deberi*, inde probat, quod easdem cum Patre et Filio habet appellationes, ac in operationibus consors est Patris et Filii, quod pariter incomprehensibilis est intellectu, et ubique praesens (c. 19—23.); idem quoque infert ex glorificationis notione et Spiritus Sancti cum Patre et Filio conjunctione atque communione jam supra demonstratâ (c. 23—24.). — Gravissimam denique adversariorum objectionem, quod nempe formula glorificandi Patrem et Filium *cum S. Spiritu* in S. Scriptura non contineatur, quae potius Patrem *in S. Spiritu* glorificet, destruit Basilius, dum scilicet eandem utriusque particulae (*in-cum*) vim esse demonstrat, ita tamen ut ambarum etiam discrimen atque praestantiam expressionis: *cum Spiritu S.* ad glorificationem SS. Trinitatis sagaci admodum et luculenta disquisitione probet (c. 25—28.), eamque glorificationis formulam omnino adhibendam esse, ex Traditione SS. Patrum evincat (c. 29.) Quibus finem imponit, miserum Ecclesiae statum, quam comparat classi gravissima tempestate jactatae, vivis coloribus depingens (c. 30.).

*) *Subnumeratio* (ὑπαρίθμησις), quam „e mundi sapientia fuisse invectam,“ quamque „ne cogitare quidem facile esse,“ monet S. Basilius (n. 41.), ita ab ipsis adversariis proposita est: „Nos profitemur, iis, qui honore pares sunt, convenire connumerationem (συναρίθμησιν), iis vero, qui inferioris sunt conditionis, subnumerationem“ (n. 42). Quare summa impietate Filium vocabant Deum secundum, Spiritum S. vero Deum tertium; atque haec erat vis istius subnumerationis.

§. 142.

II. Opera exegetica S. Basilii.

S. Basilius totam S. Scripturam declarasse fertur *); hodie vero non exstant, nisi *Homiliae novem in Hexaëmeron*, et *Homiliae in paucos quosdam Psalmos*. Praeterea *Commentarius* amplissimus, sed imperfectus *in Isaiam* Basilii nomine circumfertur, de quo tamen dubitandi locus relinquitur. Ex iis, quae S. Basilius in explicandis Scripturis elaboravit, nullum Opus majorem habet admirationem, quam

1) ***Homiliae IX in Hexaëmeron*** (εἰς τὴν Ἑξαήμερον) **), quibus opus creationis sex diebus absolutum plebi fideli in ecclesia diligenter et accurate adhuc presbyter explanabat. In hisce Homiliis explicatur major pars primi capitis Geneseos (scilicet Genes. 1, 1—26.); nona quippe Homilia desinit interpretando ista Dei verba: „Faciamus hominem ad imaginem et similitudinem nostram.“ Verba haec ultima dogmatice quidem tractat, ut inde operatio Dei Patris et Filii in hominis creatione omnibus manifesta reddatur; „in quo autem praeferat Dei imaginem homo, et quo pacto similitudinis ejus sit particeps,“ in alium tractatum reservat; cui tamen promisso haud videtur ste-

---

*) Cassiodor. Institut. divin. liter. Praefat. (Opp. T. II. p. 508).

**) Novem has Homilias memorant easque summis laudibus extollunt S. Gregor. Nyss. in Hexaëmeron (Opp. T. I. p. 1—3.) et Ejusdem epist. ad Petrum praefixa libro de opificio hominis (l. c. p. 45.), S. Gregor. Naz. Orat. 43. n. 67. S. Hieronym. de Scriptor. eccles. c. 116. Cassiodor. Instit. divin. liter. c. 1. Summa vero earum laus est, quod S. Ambrosius, quamvis Basilio nulla in re cederet, ejus tamen vestigia premere indecorum sibi esse non duxit, atque ex his novem Homiliis plurima in suos libros sex in Hexaëmeron transtulit, cf. J. Garnier Praefat. in Opp. S. Basilii T. I. §. V. n. 24—29. Ceterum haec duo Opera S. Basilii et S. Ambrosii ita inter se conveniunt, ut S. Basilii Homilia I. respondeat S. Ambrosii libro I. c. 1 — 6., Homilia II. reliquis capp. libri I., Homilia III. libro II. integro, Homilia IV. libro III. c. 1—5., Homilia V. reliquis capp. tertii libri, Homilia VI. libro IV., Homilia VII. libro V. c. 1—11., Homilia VIII. ceteris capp. libri quinti, denique Homilia IX. libro VI.

tisse *). Eo in Opere sensum literalem unice prosequitur, excluso et reprobato omni allegoriarum usu **); vim verborum sedulo expendit, rerum naturam accurate indagat ac perquam eleganter exponit, Dei bonitatem et sapientiam inde summopere commendans; varios errores contrarios tam philosophorum quam haereticorum refutat, ac praecipuas incurrentium quaestionum naturalium, criticarum et dogmaticarum difficultates solvit: denique haud raro inspergit admonitiones morales, quas aptissime repetit ex legibus naturae a Deo Creatore inditis ***).

2) *Homiliae in Psalmos* nonnullos. Numero duodeviginti ejusmodi Homiliae habentur, ex quibus tamen nonnisi quatuordecim certo pro genuinis haberi merentur, scilicet Homiliae in Psalm. 1. 7. 14. 28. 29. 32. 33. 44. 45. 48. 59. 61. 114. et 115. †).

---

*) Itaque *Homiliae duae de hominis structura* et *tertia de paradiso*, quae olim Basilii nomine circumferebantur, istisque novem Homiliis haud raro adjunctae inveniuntur, eidem hodie recte ab eruditis Criticis uno ore abjudicantur, ut a Tillemont (l. c. Art. CXXXVI. cum Nota 83. p. 290 et 681 — 82), J. Garnier (Basilii Opp. T. I. Praefat. §. I. n. 13 — 20.), Prud. Marano (Basilii Opp. T. III. in Vita S. Basilii c. 41. n. 3.), et R. Ceillier (T. VI. Chap. VIII. Art. II. §. I. n. 9. (p. 99 — 100).

**) Vid. Homil. II. n. 5. Homil. III. n. 9. et Homil. IX. n. 1.

***) Generatim de his Homiliis videri etiam possunt J. Garnier in Monito eisdem praefixo (item cf. Basilii Opp. T. I. Praefat. §. II—V.), Prud. Maranus in Vita S. Basilii c. 41. n. 2. Tricalet. Biblioth. SS. Patrum T. II. Cap. XI. Art. II. (p. 6 — 10.), Ceillier T. VI. Chap. VIII. Art. II. §. I. (p. 91 — 99. — Antiquissima hujus Operis extat versio latina, non tamen satis accurata, quam Eustathius quidam, cetera ignotus, adornavit; habetur in Appendice Opp. S. Basilii T. I. p. 631—76. Hujus translationis jam honorificam fecit mentionem Cassiodor. Institut. divin. liter. c. 1. Cf. Ceillier l. c. n. 5. (p. 94.) C. Oudin. T. I. col. 1253—54. G. Cave Vol. I. p. 428. Galland. T. IX. Prolegom. c. 20. n. 5.

†) Homiliae istae omnes, ultimam si excipias, ab ipso J. Garnier, censore acerrimo, tanquam genuinae agnoscuntur. Idem tamen de Homilia in Ps. 115. addit: „Si quis hanc orationem Basilio tribuere voluerit, per me licet" (T. I. Praef. n. 39.); quae cum insuper a stylo Basilii discedere non videtur, et jam olim a P. Hadriano I. in Epistola ad Carolum M. de sacris imaginibus (Mansi T. XIII. col. 788.) laudata est, inter genuinas omnino referri meretur. — Duplex porro extat Ho-

Singulae fere Homiliae singulos Psalmos integros triplici ratione, literali scilicet, morali et allegorica, pro argumenti varietate populo accurate exponunt, insigni cum fructu atque utilitate *); nec quidquam continent, nisi facile, naturale, utile, imo et jucundum. Praeclarum vero et inprimis elegans est *Prooemium in Psalmos* (Homil. in Ps. 1. n. 1—2.), in quo Psalmorum praestantia et utilitas verissime ac pulcherrime describitur. — Homiliae istae quibusdam in locis nonnullis interpolatae censentur, quoties nempe explanatio loci cujusdam iisdem plane verbis concepta in Eusebii Caesariensis Commentario in Psalmos legitur, quia hoc S. Basilio indignum foret **). Sed re diligentius considerata difficile non est, locos istos interpolationis suspectos vindicare. Nam et Eusebius Origenis libros maximi fecit, eosque in usus suos convertit (vid. supra §. 103.), et S. Basilius in Scripturis explanandis Origenis Commentarios lubenter consuluit (vid. supra §. 131.); uterque igitur ex eodem fonte hauserunt; unde similitudinis istius ratio facile patet ***).

---

milia tam in Ps. 14., quam in Ps. 28.; sed *Hom. altera in Ps.* 14., quamvis doctrinam Basilio haud indignam contineat, dubia tamen est ob insignem styli diversitatem; *altera* vero *Homilia in Ps.* 28. jure ab omnibus rejicitur. *Hom. in Ps.* 37. haud immerito dubia nonnullis visa est, utpote ex variis Eusebii Caesar. locis ad verbum excerptis consarcinata; J. Garnier eam inter spurias refert. Denique *Fragmentum Homiliae in Ps.* 132. recte S. Basilio abjudicatur. Cf. J. Garnier T. I. Praef. §. VI. et VII. n. 30—43. et Monit. hisce Psalmis praefixum (ibid. p. 89.) Prud. Maranus in Vita S. Basilii c. 41. n. 4—6. Ceillier T. VI. Chap. VIII. Art. II. §. II. (p. 100—106).

*) S. Gregor. Naz. Orat. 43. n. 67. Cf. Ceillier T. VI. Chap. VIII. Art. II. §. II. n. 5. (p. 104).

**) J. Garnier in Opp. S. Basilii T. I. Praef. n. 33. 34. 35. 37. et 39.

***) *Homilia in principium Proverbiorum*, *Homilia in illud: In principio erat Verbum*, *Homilia in illud: Destruam horrea mea*, et *Homilia in illud: Attende tibi ipsi* pariter in classem Operum exegeticorum referuntur; cum tamen istae hodie inter Homilias de diversis (Hom. XII. XVI. VI. III.) positae reperiantur, de iis infra §. 144. verba feci.

§. 143.

III. Ascetica S. Basilii.

Opera S. Basilii, quae pertinent ad mores formandos, usu communi **Ascetica** (*Ἀσκητικὸν*) *) vocantur, etsi fortassis hoc nomine olim non ea omnia comprehensa fuerint, quae hodie intelligi solent. Nunc enim Ascetica S. Basilii complectuntur *Tractatus praevios*, *Sermones aliquot asceticos*, *Moralia*, *Regulas fusiores Regulas breviores*, *epitimia*, et *Constitutiones monasticas* **). Asceticorum partes peculiaria sunt Opera, non uno tempore conscripta, quorum scilicet aliud post aliud, prout occasio se dabat, confectum est. Horum seriem incipiunt:

1) ***Tractatus praevii tres ascetici*** ***), qui tanquam sermones separati in coetibus publicis a S. Basilio recitati fuisse videntur, nec ullo cum sequentibus Operibus, nec ullo inter se nexu copulantur. Non inepte tamen in fronte Asceticorum collocantur, quia animum ad praecepta et consilia subsequentia promte acceptanda disponunt. Sunt autem isti:

a. ***Praevia institutio ascetica*** seu hortatio ad eos, qui perfectionem Christianam sectantur, qua summo conatu illis persuadere intendit, eos tanquam milites Christi spirituali hac militia obstrictos teneri, et omnibus illius officiis sedulo fungi debere, ut ad instar bonorum militum gloriosam victoriam ex pugna spirituali hujus vitae reportent.

b. ***Sermo asceticus et exhortatio de renuntiatione saeculi et perfectione spirituali***, comparatione inter vitam saecularem et monasticam instituta, incitat ad hanc tanquam longe praestantiorem; tum praecipue commoda exponit,

---

*) S. Hieronym. de Scriptor. eccles. c. 116. Phot. Cod. 191. Suidas s. v. *Βασίλειος* (T. I. p. 420). Cf. J. Garnier Opp. S. Basilii T. II. Praef. §. XI. n. 27—28.

**) *Epitimia* vero et *Constitutiones monasticae*, nec non *duo Sermones ascetici*, inter Moralia et Regulas fusiores hodie inserti, haud immerito in dubium revocantur; quapropter infra (p. 529.) inter Opera dubia collocantur.

***) Vid. J. Garnier T. II. Praef. §. XI. n. 29.

quae ex sacro coelibatu atque variis religionis exercitationibus oriuntur, et gradus perfectionis Christianae, ad quam nonnisi per magnos labores gravesque pugnas perveniri potest, accurate describit;

c. *Sermo de ascetica disciplina*, seu quomodo monachum ornari oporteat, multa praeclara continet monachis praecepta, quibus veluti brevissima quaedam summa vitae spiritualis sententiose proponitur.

2) *Libelli duo*, ex quibus unica sequentis Operis Moralium *Praefatio* coalescit *), scilicet:

a. ***Prooemium de judicio Dei*** et

b. ***de Fide.***

a. Quum ingentes discordias, quibus tunc temporis Ecclesia Dei, corpus Christi, dilacerabatur, S. Basilius dolens et gemens conspexisset, earum causam investigare coepit. Nullam vero aliam invenit, nisi contemtum unius magni verique Dei, regis universorum, cum scilicet quisque deserat D. N. Jesu Christi doctrinam, et quasdam ratiocinationes ac regulas peculiares suapte auctoritate sibi arroget, malitque adversus Dominum imperare, quam a Domino regi. Malitia primum hujus inobedientiae declarata, ex diris illius effectibus solummodo horrendum illud judicium proponit, quod ex certissima S. Scripturae auctoritate omnibus divinae legis praevaricatoribus imminet. Inde patet, quam necessarium sit, legem Dei accurate nosse, ut quisque valeat illi obedire, diligentius exequendo, quae Deo placent, eaque sedulo vitando, quae illi displicent. Persuasus igitur solam fidem, quae per caritatem operatur, ad salutem perducere posse, explicata demum Ecclesiae fide et doctrina, quae circa Trinitatem tenenda est, ipsa Moralia conscribere aggressus est.

---

*) Photius Cod. 191 Praefationem hanc totam „librum primum Asceticorum" nominat. Cf. J. Garnier T. II. Praefat. §. XI. n. 30—31.

b. Hinc in altera Praefationis parte seu in Tractatu *de Fide*, notione fidei proposita et angusta mensura cognitionis humanae in rebus divinis circumscripta, colligit ac paucis profitetur, quae in S. Scriptura dicta sunt de Patre et Filio et Spiritu S., simulque hortatur, ut firmiter adhaereant hujusce fidei simplicitati, quae tota ex S. Scriptura petita est; demum sequentis Operis rationem describit.

3) *Moralia* (*τα Ἠθικα*) octoginta Regulis continentur, in plurima iterum capita divisis, quae, si inscriptiones regularum et capitum excipiantur, nonnisi verba S. Scripturae Novi Testamenti exhibent, atque solis Scripturae locis contextis officia et actiones totius vitae Christianae proponunt. Postquam ea ratione virtutes et vitia, motiva atque subsidia virtutum generatim proposuit, singulis quoque vitae generibus, ut Evangelii praeconibus, parentibus et filiis, matrimonio junctis, viduis et virginibus, principibus et subditis, militibus etc. praecepta accommodata verbis divinae Scripturae tradit *).

4) ***Regulae fusiores 55*** (*ὅροι κατὰ πλάτος*) et

5) ***Regulae breviores 313*** (*ὅροι κατὰ ἐπιτομήν*) **) complectuntur, quidquid in Christiana de

---

*) Similis argumenti, locis tamen Scripturae praetermissis, est *Homilia de perfectione vitae monachorum*, quam sub nomine S. Basilii primus graece edidit Chr. Frid. Matthaei in libro, qui inscribitur: *Joannis Xiphilini et Basilii M. aliquot Orationes.* Mosquae 1775, recus. in novissima edit. Maurina Opp. S. Basilii T. II. p. 1064–67. Huic tamen Homiliae, quamvis sensus a Basilianis non abludant, et similitudo quaedam inter titulos Moralium S. Basilii atque sententias hujus Homiliae deprehendatur, tam parum inest elegantiae, Basilio familiaris, ut ex hac sola causa merito inter spurias rejiciatur.

**) Rationes tam externae, quam internae plane indubitatum reddunt, Regulas fusiores et breviores vere a S. Basilio auctore profectas esse. S. Gregorius Naz. Orat. 43. n. 34. et n. 62. expressis verbis tradit, Basilium leges monasticas literis consignasse, nec obscure indicat, se Basilio in scribendis regulis (ὅροις) operam junxisse (S. Gregor. Naz. ep. 6.). Rufinus quoque Basilii „instituta monachorum" memorat, addens sibi in votis esse, „eorum plura transferre" (Histor. Eccles. lib. 11. c. 9.); et reapse postmodum Rufinus utrasque regulas in unam

moribus doctrina excellentius est atque praestantius. Sunt autem Regulae istae totidem *interrogationes et responsiones* morales, per quas interrogantibus se monachis velut sancti cujusdam juris leges statuit: et *regulae* quidem *fusiores* continent principia vitae spiritualis perfecte explicata, semperque auctoritate S. Scripturae munita, *breviores* autem magis ad specialia praecepta descendunt. Hae regulae omnes refertae sunt infinito sapientiae spiritualis thesauro, quo non monachorum tantum, sed etiam Christianorum omnium vita ad veram salutem tutissime dirigitur. Innumera ibi S. Scripturae testimonia tam apte tamque concinne proferuntur, ut plurimae atque gravissimae cujuscunque generis quaestiones doctissime ac dilucidissime solvantur, difficillima Scripturae loca explicentur breviter simul et perdiligenter, ac ubique saluberrima utilissimaque praecepta ad componendos mores tradantur.

§. 144.

IV. Homiliae S. Basilii.

Insignem porro inter genuina S. Basilii Opera locum sibi vindicant ***Homiliae diversae 24***, quae ab om-

---

conjunxit regulam, quae constat ex 203 quaestionibus cum earum responsionibus; extat haec versio cum praefatione Rufini in Codice Regularum monast. ed. Holstenius (August. Vindelic. 1759.) T. I. p. 67 — 108. Adde J. Cassian. de Institutis Coenob. Praefat. p. 2. — S. Hieronymus quidem de Scriptor. eccles. c. 116. ἀσκητικόν tantummodo nominat; sed quid το ἀσκητικόν complectatur, Photius Cod. 191. diserte tradit, regulas nempe fusiores et breviores in illo Opere contineri affirmans. Easdem quoque S. Basilii nomine allegant Justinianus Imperator in Epist. ad Mennam adversus Origenis errores (Mansi T. IX. col. 520 — 21.), Concil. Nicaen. II. Act. VIII. can. 16. (Mansi T. XIII. col. 435.) et S. Theodorus Studita lib. 2. ep. 164. (in Opp. J. Sirmondi ed. Venet. 1728. T. V. p. 515). Tot tantisque testimoniis externis, quibus unus Sozomeni locus (Histor. Eccles. lib 3. c. 14.), incertus tamen et dubius, opponi potest, accedunt gravissima criteria interna, ita ut prorsus nullum solidum dubium de authentia istarum regularum supersit. Vide criteria praesertim interna fuse apud J. Garnier in Opp. S. Basilii T. II. Praef. §. XI. n. 33—43. Tillemont l. c. Not. 15. (p. 636 - 44.) et Ceillier T. VI. Chap. VIII. Art. III. §. V. n. 1—5. (p. 174—181).

nibus uno consensu tanquam legitimus ejusdem foetus agnoscuntur *).

Commode autem Homiliae istae in tria genera dividuntur; *A.* ad primum quippe pertinent *Homiliae dogmaticae*, quibus etiam *exegeticae* accenseri possunt: *B.* ad alterum vero *morales*, quae maximam earundem partem constituunt; *C.* tertium denique genus consistit ex *Panegyricis*.

A. Homilia omnium prima (nunc Hom. XII.) habita est *in principium Proverbiorum*, in qua jussus ab Episcopo suo Eusebio sex primos libri Proverbiorum versiculos explanat. — In Homilia *de Fide* (Hom. XV.) disserit Basilius de natura divina, atque Filii et Spiritus S. divinitatem probat. In Homilia vero *contra Sabellianos et Arium et Anomoeos* (Hom. XXIV.) refelluntur Sabelliani et Ariani, atque illi cum Judaeis, hi autem cum Ethnicis comparantur; opponit Basilius eorum erroribus accuratam Catholicae doctrinae expositionem, ac praecipue, ut auditorum desiderio ardenti satisfaciat, Spiritus Sancti divinitatem S. Scripturae et Traditionis auctoritate defendit. His duabus Homiliis consonat alia (Hom. XVI.), qua *vera Filii divinitas ejusque ad Patrem relatio* ex primis duobus versiculis evangelii S. Joannis praeclare interpretatis luculenter exponitur et confirmatur. — Denique propria etiam Homilia (Hom. IX.) de *origine et natura mali* disputat, ostendens maxime, Deum non esse auctorem malorum, et exponens, quibus de causis Deus hominibus varias calamitates immittat (Theodiceam ejusmodi tractationem recentiores vulgo appellare solent).

B. In *Homiliis moralibus* varia argumenta pertractat, scilicet:

a) *Homilia in sanctum baptisma* (Hom. XIII.) redarguuntur, qui suscipiendi baptismi horam prorogant, quod liberiorem vitam baptismo interrumpi nolint. Hujus agendi rationis causas, absurditatem, tristes

---

*) Ex his aliisque S. Basilii Homiliis Rufinus Aquilejensis quarto adhuc saeculo octo selectas in linguam latinam sat libere transtulit (cf. Rufini Histor. Eccles. lib. 11. c. 9. et Praefat. hujus versionis), quae exhibentur in Append. T. II. Opp. S. Basilii p. 713 — 744. Cf. J. Garnier Praef. ejusdem T. II. n. 61

sequelas exponit; praeterea demonstrat, nunquam non baptismi tempus esse, attamen Paschatis tempus maxime baptismo convenire.

b) In aliis porro Homiliis vitia insectatur, virtutesque Christiano homine dignas commendat; ab illis omni argumentorum genere deterret, ad has auditorum animos, vehementissimis stimulis additis, hortatur et instigat. Ita Basilius insectatur *avaritiam* divitum, et in commendando *eleemosynae* praecepto omnes ingenii vires profundit, inanes etiam refellens causas, quas praetendere solent detrectantes illud Christiani hominis officium (Hom. VI. VII. VIII. et XXI.) *). In *Homilia adversus iratos* (Hom. X.) ostendit, quot et quanta ex *iracundia* oriantur mala, quam iniquae et inanes sint irascendi causae, quomodo iracundia bene interdum uti, et quomodo vitiosam iracundiam superare possimus. Simili ratione in *Homilia de invidia* (Homil. XI.), quantum miseriae insit huic vitio, et quomodo sanandum, exponit. *Ebrietatis* quoque vitium (Hom. XIV.) **) acriter insectatur, pessima ejusdem consectaria graphice describit, et ad poenitentiam eos, qui hac ratione deliquerant, graviter exhortatur. — Denique peculiari Homilia (Hom. XX.) virtutum omnium fundamentum, *humilitatem*, ex vera hominis conditione et Christi Sanctorumque exemplo commendat, ac edocet, quibus modis haec eximia virtus comparari possit.

c) Aliae Homiliae subsidia virtutis et remedia peccati exhibent. Has inter agmen ducunt *duae Homiliae de jejunio* (Hom. I. et II.) *), ultimo die Domi-**

---

*) Similis argumenti est *Homilia de misericordia et justitia* (περι ἐλεους και κρισεως, de quorum verborum sensu apud S. Basilium cf. Ejusdem Homil. in Ps. 32. n. 3—4.), quam sub Basilii nomine primus edidit graece Chr. Frid. Matthaei in libro: *J. Xiphilini et Basilii M. aliquot Orationes*. Mosquae 1775. recus. in novissima edit. Maurina Opp. S. Basilii T. II. p. 1067—70.

**) Homiliam hanc disertis verbis laudat S. Isidorus Pelus. lib. I. ep. 61.

***) *Homilia II. de jejunio*, quam J. Garnier S. Basilio abjudicat (Opp. S. Basilii T. II. Praef. n. 41.) a Prud. Marano eidem solide vindicatur (Vita S. Basilii c. 43. n. 1.). Ita etiam Ceillier absque scrupulo S. Basilio eam attribuit, T. VI. Chap. VIII.

nico ante Quadragesimam habitae, in quibus Basilius non id solum hortatur, ut indictum ab Ecclesia jejunium ea ratione, quae Deo placere possit, observetur, sed etiam ut ne crapula et immoderata laetitia instantibus jejuniis praemittatur. — Praeterea initium ducens ab illis Scripturae verbis: *Attende tibi ipsi* (Deut. 15, 9.) demonstrat (Hom. III.), quomodo *vigilandum* sit adversus pravas cogitationes, et quomodo sua quisque peccata et status sui officia considerare debeat; quid demum *sui ipsius cognitio* afferat commodi. — Postremo cum (Hom. IV. et V.) explicanda suscepisset verba S. Pauli (1. Thess. 15, 16 — 18.), docet, quomodo fieri possit, ut semper gaudeamus, nec non quomodo *semper orare* ac in omnibus gratias agere possimus.

d) Praecipua attentione digna est Homilia XXII. seu potius Tractatus ad adolescentes *de legendis Gentilium libris* *). In ea Basilius docet, quid habeant utilitatis profanae literae, quid cavendum in poëtis, atque in ipsis etiam historicis et rhetoribus, ac quomodo praeclare dictis et factis, quae in ejusmodi disciplinis percipiuntur, ad morum institutionem utendum sit.

C. Homiliae panegyricae laudes Sanctorum celebrant. Huc praeter Homiliam V., in qua passione S. Julittae breviter descripta statim ad mores formandos transit, spectant praecipue Homilia in *S. Gordium*, sub Licinio passum (Hom. XVIII.), Homilia celeberrima in *Quadraginta Martyres* (Hom. XIX.), et Homilia in *laudes S. Mamantis* martyris (Hom. XXIII.),

---

Art. II. §. V. n. 1—2. (p. 132—35). Cf. Tillemont l. c. Art. CXLI. (p. 297—98). *Homilia III. de jejunio*, a Cotelerio primum edita, inter spurias ablegatur in edit. Maurina, quamvis Tillemont l. c. eam ut genuinam admitti posse judicat.

*) Oratio isthaec saepius ob insignem utilitatem, quam affert juvenibus humaniorum literarum studiosis, seorsim edita est. Ita eam edidit Hugo Grotius gr. et lat. Paris. 1623. J. Potter gr. et lat. Oxon. 1694. J. H. Majus gr. et lat. Francof. 1714. J. T. Krebsius gr. Lips. 1779. demum F. Sturzius gr. Gerae 1791. Editores isti doctissimi eruditas etiam Notas et Observationes adjecerunt. Deutsch: Basilius des Großen Rede an christliche Jünglinge über den rechten Gebrauch der heidnischen Schriftsteller, übers. und erläutert von Rüßlin. Mannheim 1839.

qui pastor ovium erat; unde accepta occasione Basilius de bonis Ecclesiae pastoribus et de mercenariis disserit. Homilia in S. *Barlaam* martyrem (Hom. XVII.) brevis quidem est, sed ita elegans et ornata, ut ejus auctor (S. Basilius vel S. Chrysostomus) praestantissimum inter Oratores mereatur locum *).

In his Homiliis pariter omnes dicendi virtutes, miras illas ingenii dotes, quas antiqui in Basilio laudarunt, videre cuique licet, eloquentiam vere admirandam, rerum et verborum copiam, summam mundanae sapientiae cognitionem ab omni ostentatione alienissimam, eruditionem, pietatem, artis ornamenta omnia sine ulla significatione artis, in explicandis mysteriis tradendisque morum praeceptis diligentiam maximam et perspicuitatem, perfectissimam disciplinarum liberalium intelligentiam, vim persuadendi singularem, ac demum felicem quamdam naturam cum ad cetera, tum ad panegyricum dicendi genus accommodatissimam **). Et certe dignissimae sunt, quae saepius ab omnibus legantur, cum earum lectio cuivis et utilissima et jucundissima sit futura.

§. 145.

V. Epistolae S. Basilii.

Epistolae S. Basilii 365 hodie exhibentur; earum tamen, dubiis spuriisve rejectis ***), duntaxat 325

---

*) Lis adhuc sub judice pendet, utrum Homilia haec adscribenda sit S. Basilio (quemadmodum cum Concilio Nicaeno II. Act. IV. apud Mansi T. XIII. col. 80. censet Tillemont l. c. Not. 88. p. 685), an S. Chrysostomo (quod verisimilius putant Dupin T. II. p. 317. Garnier T. II. Praef. n. 5—10. et Ceillier T. IV. Chap. I. Art. VIII. n. 1. p. 53—54.); Prud. Maranus (Vita S. Basilii c. 43. n. 4.) eam quaestionem in medio relinquit.

**) Vid. S. Gregor. Naz. Orat. 43. n. 67.

***) Scilicet de epist. 47. hodie inter eruditos fere convenit, eam a Gregorio patre Filii manu ad Eusebium Samosat. scriptam fuisse; pariter ep. 166 167. et 321 S. Gregorii Nazianz. sunt; ep. 117 Firmini cujusdam, religiosi juvenis, responsionem ad S. Basilium continet, quemadmodum etiam ep. 187 Antipatri praesidis responsio est ad S. Basilium. *Literae Basilii ad Libanium* Sophistam et quas a Libanio Basilius accepisse fertur (epist. 335—359.), quamvis eas magni faciat Tillemont, easque in dubium revocari minime probet (l. c. Art. IX. X. XLIX. et Nota 36. p. 20—21. 23. 114—15. et 659—60.) ad-

S. Basilio vere adscribendae sunt. Epistolae hae omnes secundum ordinem temporum in tres classes distributae sunt, quarum prima continet epistolas ante Episcopatum scriptas (ep. 1—46.), altera, quas scripsit Episcopus usque ad obitum (ep. 47—291.); classis denique tertia complectitur epistolas nulla temporis nota signatas cum pluribus dubiis et spuriis nonnullis (ep. 292—365) *). In hisce epistolis singulares animi dotes, et ingenii vires, quibus S. Basilius tantopere excelluit, maxime eminent; sollicitudo omnium ecclesiarum, quam assidue gessit, et gravissimus animi dolor de tot tantisque malis Ecclesiam affligentibus: verae fidei zelus, studiumque pacis et concordiae; insignis in omnes, maxime calamitatibus oppressos, caritas, atque prudentia in rebus gerendis; animi moderatio in gravissimis etiam injuriis ipsi inflictis, atque humilitas erga aemulos quoque et adversarios veluti ex speculo inde emicant lectoremque vel invitum in admirationem tanti viri rapiunt. Epistolae ejus, ut brevi quodam conspectu exhibeantur, commode dividi possunt *a*) in *epistolas historicas*, *b*) *dogmaticas*, *c*) *morales et asceticas*, *d*) *disciplinares*, *e*) *consolatorias*, *f*) *commendatitias*, *g*) et *familiares*.

a) *In epistolis historicis* totam suae aetatis historiam ad vivum depingit, statum ecclesiarum Orientis et Occidentis vividis et nativis coloribus adumbrat, earumque calamitates deplorat; consilia in rebus gravioribus exposcit, ac mutuo tribuit; discordias sanat, concordiam ubique firmat; sanae fidei invi-

---

modum dubiae sunt, cf. P. Marani Vita S. Basilii c. 39. n. 2—3. *Epistolae Juliani Imperatoris ad S. Basilium* (ep. 39. 40.) *hujusque responsio* (ep. 41.) etiam dubiae, seu potius spuriae habendae sunt, vid. P. Maranus in Vita S. Basilii c. 8. n. 1. et 5. Denique sex ultimae epistolae (ep. 360—365.), scilicet *Fragmentum ex epistola S. Basilii ad Julianum apostatam*, *epistolae S. Basilii ad Apollinarium* hujusque responsa, atque *epistola S. Basilii ad Theodosium Imperatorem* ut manifeste spuriae ab omnibus explodi debent, cf. Prud. Marani Vita S. Basil. c. 39. n. 4.

*) Probationes, quibus singulis epistolis locus suus assignatur, et authentia dijudicatur, valde accurate exhibet Prud. Maranus in Vita S. Basilii, Tomo III. Opp. praefixa, in qua etiam occasio et adjuncta singularum epistolarum diligenter expenduntur, omnesque difficultates solvuntur. Hanc Vitam S. Basilii ducem sequi debet, quicunque ex lectione epistolarum S. Basilii summam utilitatem percipere desiderat.

gilat, haereticos impugnat; generatim omnis harum epistolarum scopus in eo versatur, ut fidem orthodoxam, pacem et veram concordiam ubique restauret atque conservet, et omnium ecclesiarum unitatem restituat. Praeterea suas ipsius res nonnunquam amicis indicat, suamque adversus calumnias et cavillationes inimicorum innocentiam tuetur *).

b) *In epistolis dogmaticis* castigata temeritate Eunomii divinae naturae comprehensionem sibi arrogantis (ep. 16.), antiquae fidei religiose inhaerens, symbolum Nicaenum frequenter commendat, suamque huic plane consonam fidei professionem edit; mysterium SS. Trinitatis, quantum homini fas est, explicat, ac contra Sabellianos et Arianos defendit; Filium Patri *consubstantialem* esse declarat ac de similitudine Patris et Filii disputat; Spiritus S. divinitatem solide probat, eumque simul cum Patre et Filio glorificandum esse docet; monet, Spiritum S. creaturam dici non debere; eos etiam refellit, qui Spiritum S. Filio praeponunt aut Patre antiquiorem putant. Idem discrimen essentiae (οὐσια) et hypostasis, nec non hypostasis et personae (πρoςωπον) accurate exponit, ac tres hypostases unamque essentiam seu substantiam in Trinitate defendit **). Contra Apollinarii autem errores demonstrat, Christum eandem, ac nos carnem habuisse, affectusque humanos naturales a Christo assumtos fuisse, vitiosos autem nequaquam ***).

c) In *epistolis*, quae *ad mores formandos* pertinent, egregia tradit praecepta; monet, ut innocentia baptismo accepta solicite servetur, atque doctrina

---

*) Omnes epistolae, quae huc pertinere dignoscuntur, jam supra prolatae sunt in Vita S. Basil., vid. §. 133. 134. 135. 136. et 137.

**) S. Basil. ep. 8. 9. 38. 52. 105. 113. 114. 125. 159. 175. 189. 210. 214. 226. 236. 251. Honorificam epistolae 38. mentionem facit Concilium Chalcedonense, dum testatur, „magnum Basilium, gratiae ministrum, in epistola hypostaseon differentiam explanasse.“ Allocutio Concil. Chalced. ad Imp. Marcianum (Mansi T. VII. col. 464).

***) Huc spectant S. Basil. ep. 261. (seu epistola ad Sozopolitanos celeberrima) et ep. 262.

teneris animis insita diligenter custodiatur; porro ad unum necessarium, ceteris omnibus spretis, erigit animos: ipse eximio pacis studio flagrans saepius hortatur ad pacem et concordiam, ad constantiam et perseverantiam in virtute, ad mansuetudinem injusta laesione accepta et ad gratum erga Deum animum post pericula, denique ad pietatem et promovendum decorem domus Dei; reprehendit jusjurandum nimis frequenter, levesque ob causas, maxime pecuniarias, impositum; divitis foeminae avaritiam et arrogantiam severe increpat; superstitionem denique damnat. Insuper nonunquam ad certum vitae statum eligendum consilia tribuit; Episcopos etiam recens ordinatos ad munus tantum digne gerendum aptis monitis instruit; viduis praecepta recte vivendi tradit, ac de liberis bene educandis parentes monet *). — *Epistolae asceticae* maximam partem spectant vitam monasticam. Ibi solitudinis ad pietatem adjumenta describit, hortatur ad vitam asceticam et monasticam amplexandam, explosis difficultatibus huic instituto contrariis; ostendit, in quo consistat vitae hujus evangelicae institutum, et officia vitae monasticae breviter exponit; denique in quinque praesertim epistolis (ep. 42—46.) praeclarissima instituti ascetici praecepta continentur, in quibus etiam monachi et virgines sacrae, a suscepto vitae sanctioris instituto deficientes, acri castigatione emendantur **). Praeterea docet, bonum esse et perutile quotidie communicare, et de communione corporis Christi sacrum ritum sui aevi exponit (ep. 93.).

His tribus epistolarum generibus proxime enumeratis accenseri quodammodo possunt epistolae,

---

*) Huc pertinent ep. 24. 25. 26. 49. 65. 83. 85. 97. 106. 112. 115. 116. 161. 174. 182. 183. 197. 219. 220. 221. 222. 240. 246. 251. 259. 277. 283. 291—294. 296—299.

*) Sunt istae ep. 2. 10. 11. 14. 18. 22. 23. ep. 42—46. ep. 150. 173. 249. 295. Diffiteri tamen non licet, quod quinque illae epistolae (ep. 42—46.) nonnihil dubiae sunt, vid. P. Marani Vita S. Basil. c. 12. n. 8. cf. Not. ad inscriptionem ep. 42. item Not. in ep. 42. n. 4. Sed contra nec illud silentio praetermitti debet, *epistolam* 46. *ad virginem lapsam* S. Basilii nomine jam olim a Rufino latine versam esse, et inter „homileticos libellos" ab ipso translatos septimum occupare locum (Opp. S. Basil. T. II. p. 740—42).

in quibus ad quaestiones sibi propositas, dogmatici praesertim et biblici argumenti, maxime eruditas responsiones reddit, Eunomii quasdam assertiones confutat argutiasque dissolvit; modum denique ostendit, quo ex sua animi persuasione adversarios fidei impugnare oporteat *).

d) Inter *epistolas disciplinares* primo certe loco referri debent *Epistolae tres canonicae* ad Amphilochium **), scriptae circa a. 375. et tota retro antiquitate celeberrimae. In his, explicatis etiam quibusdam S. Scripturae locis ac solutis quaestionibus moralibus, praecipue varia peccatorum genera proponuntur et gradus culpae, attentis circumstantiis aggravantibus vel minuentibus, ac poena canonica pro illis subeunda accurate determinatur; demum praescribitur, quae agendi ratio variis in causis ad disciplinam Ecclesiae pertinentibus observari debeat. — In aliis quoque epistolis sancit leges, et poenas ecclesiasticas in varia scelera infligit. Sic qualitates futuri Episcopi indicat, monet, dignos solummodo in clerum admittendos esse, ac praescribit, qua ratione electio in pagis instituenda sit; simoniam severe prohibet; presbyterum, qui mulierem extraneam in domo sua habebat, redarguit, gravesque poenas in refractarium statuit; matrimonium cum uxoris mortuae sorore interdicit. Diaconum, qui pacem ecclesiae turbaverat et grave scandalum dederat, ad officium redire compellit; Episcopis solis jus vindicat, haereticos vel schismaticos ad communionem ecclesiasticam admittendi; animadvertit in eos, qui scelera contra leges Ecclesiae commisere, ex. gr. sacrilegium locale, raptum puellae etc.; gravissimorum criminum reos excommunicationis poena coërcet, eamque poenam ab aliis Episcopis irrogatam viris etiam summae potestatis ratam habet ***).

*) S. Basil. ep. 190. ep. 233 — 236. ep. 260. ep. 135. cf. etiam ep. 7. de necessitate sibi imposita respondendi omnibus, quicunque in rebus theologicis ipsum consulerent.

**) *Epistola canonica I.* est ep. 188., *canonica II.* est ep. 199., *tertia* vero ep. 217.

***) S. Basil. ep. 53. 54. 55. 61. 81. 160. 169 — 171. ep. 265. et 266. 270. ep. 286—290.

e) *Epistolae consolatoriae* partim consolantur et ad spem in Dei auxilio collocandam erigunt ecclesias pastore orbatas et ab haeretico furore vexatas, Episcopos quoque et monachos eandem ob causam gravi moerore oppressos; partim ad homines privatos directae, quos rerum humanarum vicissitudo, mors parentum, liberorum, conjugum tristitia opplevit, rationibus ex intima religione Christiana petitis, leni ac dulci alloquio eorum dolorem lenire satagunt *).

f) *Epistolae commendatitiae* animum caritate plenum et cum egenis pressisque benignissime compatientem ostendunt. Ex his perspicitur, quanta auctoritate apud potestates valuerit et quam libenter hac gratia ad ferendam pauperibus et afflictis opem usus fuerit. Ceterum in necessitatibus tam spiritualibus, quam temporalibus nunc pro totis civitatibus et pagis, nunc pro amicis, nunc pro necessariis et cognatis, nunc pro viris ex summo dignitatis culmine dejectis, nunc pro hominibus infimae conditionis eadem semper promtitudine patrocinium suum et commendationem impendit **).

g) *Epistolae ad familiares* salutandi causa scriptae, ut caritatis Christianae vinculum magis magisque firmaretur, miram ubique caritatem et pietatem spirant ac leporibus et perpolito dicendi genere suavissimae sunt ***).

---

*) S. Basil. ep. 5. 6. 28. 29. 62. 101. 107. 139. 140. 206. 227. 228. 238. 247. 256. 257. 269. 300. 301. et 302.

**) S. Basil. ep. 15. 31. 32. 33. 35. 36. 37. 72 – 78. 83 – 88. 96. 104. 108—112. 137. 142—144. 177—180. 271. 273—276. 279—281. 303—319.

***) Hujusmodi sunt ep. 1. 4. 12. 13. 17. 19 — 21. 27. 50. 56. 57. 63. 64. 95. 118. 123. 124. 132—134. 145—149. 152—155. 157. 158. 162. 163. 165. 168. 172. 176. 181. 184 — 186. 192 — 196. 198. 200. 201. 208. 209. 211. 232. 241. 252. 254. 255. 259. 267. 268. 272. 278. 282. 284. 285. 320. 322—334.

§. 146.

S. Basilii Opera dubia.

Praeter librum IV. et V. adversus Eunomium (vid. supra §. 138.) et alias quasdam dubias lucubrationes minores jam adductas (vid. supra §. 142. et 144.) Operibus dubiis S. Basilii itidem accenseri merentur: *Commentarius in Isaiam* amplissimus, sed imperfectus; *libri duo de baptismo*; *Constitutiones monasticae*; *breves duo Tractatus ascetici*, inter Moralia et Regulas fusiores inserti; et *Homiliae quaedam*.

1) *Commentarius in Isaiam* priora sedecim hujus prophetae capita integra calamo fusiori styloque simplici et inaequali interpretatur. Commentator, qui varias etiam versiones Graecas subsidii loco adhibet, dum in explicando propheta literam sequitur, explicationes profert claras et perspicuas, non longe petitas aut per vim tractas; dum autem in moribus informandis versatur, morum doctrinam tradit sanctam et puram, atque ex singulis prophetae vocibus naturali facilitate deductam. Veterum silentium saltem usque ad saeculum VII. aut VIII., et styli discrepantia, loci complures verbotenus ex Eusebii Commentario in Isaiam huc translati, et singulares quaedam opiniones illic obviae dubium hoc Opus reddiderunt. Fortassis Commentarius iste a S. Basilio, qui divinae Scripturae intelligentiam ex majorum, praesertim Origenis, auctoritate scriptisque repetere consuevit, ac praecipue eorum in Prophetas Commentarios discutiens thesauros sapientiae recondidit *), ex Origenis potissimum lucubrationibus exceptus et comportatus est; materia vero isthaec, solicitudine muneris Episcopalis superveniente nunquam elaborata et expolita fuit. Id eo magis verisimile fieri debet, cum ab ipso Basilio non videtur in lucem editus fuisse; reperiuntur enim Codices, in quibus Commentarius in Isaiam a quodam presbytero vulgatus fuisse dicitur post mortem S. Basilii **). Illud certe in du-

---

*) Rufini Histor. Eccles. lib. 11. c. 9. Sozom. lib. 6. c. 17.

**) Recentiorum plerique, ut Combefisius, Natalis Alexander (Histor. Eccles. Saec. IV. Cap. VI. Art. 19. §. 3.), Dupin (T. II.

bium revocari vix potest, Commentarium hunc ipsa S. Basilii aetate scriptum fuisse.

2) *Libri duo de baptismo*, quibus nihil fere in Operibus Basilii ad morum sanctitatem praestantius reperitur. Sed nemo Veterum hujus libri mentionem aliquam fecit, stylus admodum diversus parumque elegans est, et modus citandi S. Scripturam a Basiliano prorsus abludit. Forte Basilius morbo quodam impeditus, quo citius iis satisfaceret, quorum rogatu scribebat, inceptum a se Opus, et in iis, quae ad sententias spectant, informatum alicui ex suis absolvendum commisit, ita ut sententiae sint Basilii, alium verba habeant auctorem *). Hujus Operis auctor libro I. ostendit, quid baptismum praecedere debeat, et quo animo illum suscipere oporteat; baptismi Christiani praestantia ex illius comparatione cum baptismo Mosis et Joannis Baptistae, nec non ex ejus effectibus declaratur; tum de digna perceptione SS. Eucharistiae, quae baptismum proxime sequitur, verba facit. Libro autem II. solvens multas (13) quaestiones sibi propositas de vita Christiana recte instituenda docet, qua ratione posthac vere Deo vivere et promissa in baptismo facta rite exequi possit homo Christianus.

3) *Sermones duo ascetici*, qui inter Moralia et Regulas S. Basilii inserti reperiuntur, praecipua

---

p. 313—14.), Tillemont (l. c. Art. CXXXVII. c. Not. 85. p. 292 et 683—84), Lequien, Prud. Maranus (in Vita S. Basil. c. 42.), et Ceillier (T. VI. Chap. VIII. Art. II. §. IV.), hoc Opus S. Basilio tribuunt; plurimis vero. nec omnino levibus rationibus allatis J. Garnier Commentarium hunc Basilio „indignissimum" esse judicavit, Opp. S. Basil. T. I. Praef. §. X. n. 52—64. Eodem teste vir eruditissimus Montfaucon pariter de authentia hujus Operis dubitavit.

*) „Duos de baptismo libros Basilii esse nemo dubitat, etsi ab Antiquis non citentur," inquit Dupin T. II. p. 315. Quam opinionem vulgatam secutus est Tillemont (l. c. Art. CXLIII. c. Not. 89. p. 301—2 et p. 685); Combefisius ipsos suspectos habuit; J. Garnier „dubitari nullo modo posse arbitratur, quin hi libri falso hactenus S. Basilio adscripti sint," idque fuse probat (Opp. S. Basil. T. II. Praef. §. XII. n. 54—58). Mitius vero de hisce libris judicium tulere Prud. Maranus in Vita S. Basil. c. 43. n. 7. et Ceillier T. VI. Chap. VIII. Art. VI. n. 10. (p. 334—35).

vitae monasticae munera paucis exponunt et inculcant, tam pro viris, quam pro feminis. Dubii censentur, licet Codices Basilio eos attribuant, nec sententiae discrepent, tum ob styli diversitatem, tum quod Photius in asceticis eos non habuerit, nec antiquorum ullus eos noverit *).

4) *Constitutiones monasticae* (ἀσκητικαὶ διατάξεις) Prooemio et 34 capitibus absolvuntur, in quibus de arctioris vitae disciplina, de cibis et vestitu, de virtutibus monachorum ac de vitiis eorumque occasionibus fugiendis sermone plano et simplici monachis, et praesertim anachoretis praecepta tribuuntur. Earum nemo Veterum diserte mentionem fecit, si forte excipias Sozomenum; et recentiori adhuc aevo omnes in eo convenerunt, quod Basilius M. Constitutionum monasticarum auctor habendus sit; postremo tandem viri eruditi, quorum summa in rebus criticis est auctoritas, moti rationibus internis gravissimis has Constitutiones S. Basilio abjudicarunt **).

5) *Epitimia* seu poenae in monachos delinquentes, nec non in Canonicas (moniales), praecepta vitae monasticae transgredientes, ex parte saltem inter Opera S. Basilii dubia referri debent ***).

6) Huc denique pertinent *Homiliae quaedam*, a Basilii quidem stylo discrepantes, ceterum si pie-

*) Vid. J. Garnier in Opp. S. Basil. T. II. Praef. n. 32.

**) Ita J. Garnier in Opp. S. Basil. T. II. Praef. n. 34 — 38. et n. 44—48., qui n. 48. Sozomeni locum (Histor. Eccles. lib. 3. c. 14.) sat verisimili ratione de his Constitutionibus interpretatur. Cui assentitur Prud. Maranus in Vita S. Basilii c. 43. n. 7. Cf. Tillemont l. c. Art. XXIII. (p. 50.) et Not. 15. (p. 642—43.) item Ceillier T. VI. Chap. VIII. Art. III. §. 6. n. 2. (p. 190—193).

***) *Epitimia priora undecim in monachos*, et *Epitimia* (19) *in Canonicas* valde dubia sunt; *epitimia* vero *in monachos inde a* 12. *usque ad* 60. aperte spuria sunt et adulterina, cf. J. Garnier T. II. Praef. n. 49—51. et Ceillier T. VI. Chap. VIII. Art. III. §. 6. n. 4. (p. 195). Uterque epitimia omnia supposititia esse atque adulterina judicat; quod eo magis verisimile est, cum ipse S. Basilius (Regul. brev. 106.) modum et tempus puniendi fratres delinquentes monasteriorum praepositis commiserit. Cf. etiam Tillemont l. c. Art. XXIII. (p. 50).

tas et doctrina spectentur, Basilio dignissimae, scilicet: *Homilia adversus calumniatores SS. Trinitatis*, altera *de Spiritu S.* (seu in sanctum baptisma); item *in sanctam Christi generationem*; et alia *de libero arbitrio*; denique *Homilia in aliquot Scripturae locos, dicta in Lacizis.* Ad pietatem fovendam tendunt *Homilia III. de jejunio; Homilia de poenitentia;* et alia de vigilantia, laborisque studio, in qua explicantur verba Scripturae: „*Ne dederis somnum oculis tuis*" etc. (Prov. 6, 4 — 8.) *).

7) ***Precatio*** quaedam pro inimicis, amicis et benefactoribus, brevis atque Christiano Doctore digna**).

Nota 1. Habentur etiam *Sermones* 24 *de moribus* (ἠθικοὶ λόγοι), quos ex Basilii Operibus juxta similitudinem materiae diligenter collegit Simeon Metaphrastes; eoque in Opere nihil fere apponit de suo, nisi cum rerum junctura unum aliquod verbum addi postulat aut mutari. Qui cum toti sint ex Basilii Operibus contexti, Basilium ipsum loquentem nobis exhibent, et magnam lectori utilitatem praestant. Cf. Monitum Editoris hisce Sermonibus praefixum in Opp. Basilii T. III. p. 468 (ed. Maur.).

Nota 2. *Liturgia S. Basilii* huic quidem S. Patri originem debere, aliquas tamen mutationes subiis-

*) De his vid. J. Garnier Opp. S. Basil. T. II. Praef. n. 11 -26. P. Maranus in Vita S. Basil. c. 43. n. 6. Ceillier T. VI. Chap. VIII. Art. VI. n. 1 — 8. (p. 331 – 34). *Sermo de religiosae exercitationis informatione* a J. Garnier merito ut spurius rejicitur, l. c. n. 52 — 53. cf. Ceillier l. c. n. 9. — Alia Homilia, quae inscribitur: Ὁμιλία παραμυθητικὴ ἀσθενοῦντι (graece ed. Chr. Fr. Matthaei inter *J. Xiphilini et Basilii M. aliquot Orationes* Mosquae 1775, recus. in novissima edit. Maurina Opp. S. Basilii T. II. p. 1070—74.) miseriam vitae humanae graphice describit et pietatem cum sufficientia valde commendat; ceterum, quamvis haud sit inelegans, nec Homilia esse videtur, nec satis apte cohaeret.

**) Extat gr. et lat. in J. A. Fabricii Biblioth. Graec. Vol. IX. p. 63—64. Ejusdem *precatio dicta ante s. communionem Dominici corporis*, item *precatio et exorcismus super homine vexato ab impuris spiritibus* gr. et lat. in J. A. Fabricii Biblioth. Graec. Vol. VIII. p. 93—100 (edit. antiq.).

se videtur; satis quippe inter Eruditos constat, eam Liturgiam, quae hodie nomen Basilii prae se fert, haud paucis in locis vel mutilam, vel auctam, aut variis denique modis mutatam esse, vid. J. Garnier in Opp. S. Basilii T. II. Praefat. n. 59. Tillemont l. c. Art. CXLIV. c. Not. 91. (p. 303—4 et p. 686—87). Extat Liturgia S. Basilii tam fusior, quam brevior gr. et lat. in Euchologio Graec. ed. J. Goar Venetiis 1730. fol. p. 135—56 et alia gr. et lat. in E. Renaudot Collectione Liturgiarum Orientalium Paris. 1716. 4°. Tom. I. p. 56—89. item alia latine tantum conversa ex Coptico Jacobitarum in eadem Collect. T. I. p. 1—25 cum Commentario Editoris ibid. p. 169—300, ac rursus alia latine tantum ex Syriaco conversa ib. T. II. p. 548—62; item Liturgia gr. lat. et lat. ex Copt. ex Renaudot recus. in Basilii Opp. (ed. Maur.) T. II. p. 674—97. Cf. de hac Basilii Liturgia, variis in formis, nec tamen adeo inter se discrepantibus, obvia J. Goar in Euchólog. cit. Notas Basilii Liturgiae in calce adjectas (p. 157—58.), item E. Renaudot l. c. T. I. Dissert. I. c. 4—5. (p. XXIII—XL.) et Commentar. ad Liturg. Copt. S. Basilii (ibid. p. 169—75), T. II. Dissert. praevia n. 31. 33. et Observatt. in Liturgiam Basilii ex Syr. a Masio conversam (ibid. p. 562—65). De formae varietate haec optime monet Renaudot: „Liturgia illa, quod extra dubium est, usurpatur in Graeca Ecclesia ab annis plùs mille ducentis; atque inde originem habuerunt leves aliquot discrepantiae in precibus praeparatoriis aut in aliis Orationibus. Quaedam exemplaria ceremoniales rubricas habent, quae in aliis non reperiuntur; at alicujus momenti discrimen in illis partibus, quae Canonem sacrae Actionis constituunt, non reperitur. . . Varietates in Codicibus omnes prope ad ritus spectant, qui enucleatius in aliquibus, in aliis brevius explicantur, in nonnullis omittuntur, quia aliunde peti debebant.“ Eo autem sensu Liturgiae hujus auctor dicitur Basilius, non quod proprio ingenio eam excogitaverit, sed quod preces publicas eisque contiguos ritus, quoad rei essentiam ex communi Traditionis Apostolicae fonte manantes, ordinaverit et

in scriptis Codicibus ad certam formam redegerit. Cf. Eus. Renaudot l. c. T. I. Dissert. I. et II. p. XVII. XXVIII—IX. XCVI. et CVIII. Eam denique haereticorum assertionem, Graecos posteriores hanc Liturgiam composuisse et perperam attribuisse Basilio, falsitatis aperte evincit Eus. Renaudot l. c. p. XXIX—XXXI. et p. LII. „Sufficit," idem postea addit, „praecipuas preces (in Liturgia Basilii Graeca, Coptica et Syriaca) easdem esse, et quamvis verbis differant, in unam convenire sententiam, ut non supposititia judicetur; at qui Graecam, Syriacam et Copticam attente legerit, agnoscet omnes ex uno limpidissimo fonte prodiisse," l. c. p. XL. cf. p. LII.

Nota 3. *Expositio fidei* duplex, quarum una inscribitur: *S. Basilii Magni expositio fidei in compendio*, breves interrogationes et responsiones continens (gr. et lat. in Steph. le Moyne Variis sacris T. I. p. 147—49), altera: *Expositio SS. Patrum Basilii M. et Gregorii Theologi de sancta et orthodoxa fide* (latine tantum in Canisii Lectt. antiq. ed. Basnage Vol. I. p. 188—89.) ex eorum forsan scriptis posteriori aetate decerpta atque conflata est. Cf. Tillemont l. c. Art. CXL. (p. 296).

Nota 4. Opera quaedam S. Basilii injuria temporum interciderunt, ut: *Liber adversus Manichaeos* (S. Augustin. c. Julian. lib. I. n. 16 — 17.); *Commentarius in Job* (cf. Tillemont l. c. Art. CXXXVII. p. 290.) et alia nonnulla, de quibus cf. Tillemont l. c. Art. CXLIV. (p. 303), qui ibidem etiam auctores indicat, in quibus *Fragmenta* ex Operibus deperditis S. Basilii reperiantur.

Nota 5. *Opera spuria* pleraque (praesertim Homiliae et Epistolae) jam suis locis indicata fuere. Iisdem recte adnumeratur *liber de virginitate*, tum ob testimoniorum defectum, tum ob insignem styli dissimilitudinem manifestamque temporum repugnantiam, demum ob ipsum argumentum, quod nonnullis in locis tam sanctum prudentemque Episcopum plane dedecet. Cf. P. Marani Monitum huic libro praefixum (Opp. Basilii T. III.

p. 588.) Tillemont l. c. Art. CXLIV. c. Not. 90. (p. 302. et 685—86.) et Ceillier T. VI. Chap. VIII Art. VI. n. 15. (p. 341—42). Demum inter opuscula spuria pertinent *Tractatus de consolatione in adversis*, item *de laude solitariae vitae* et insignis *Admonitio ad filium spiritualem*, latine tantum superstites (in Opp. S. Basilii T. II. p. 697—712), de quibus videsis T. II. Praef. n. 60. Plura alia Opera spuria nominat J. A. Fabricii Biblioth. Graec. Vol. IX. p. 60—66.

§. 147.

Character et doctrina S. Basilii.

S. Basilius, „vir fide et operibus et omni sanctitate satis clarus" *), jure optimo dictus est *Magnus*. Is enim summa cum eruditione summam quoque pietatem et caritatem, singularem prudentiam et vere admirandam humilitatem conjunxit. Idem in Scriptura S., Patrum Traditione et canonibus Ecclesiae versatissimus erat, Logices et Dialecticae peritissimus, Orator facundissimus; intimam quoque virtutis indolem, humani animi recessus naturaeque infirmitatem apprime noverat. Nullus est auctor, cujus scripta mentem magis afficiant atque percellant, quam Basilii scripta, quae „inaestimabilis thesaurus" ab Erasmo Roterodamo appellantur. Res adeo vivide depingit, ratiocinationes suas adeo valide exponit atque persequitur, vitii imagines adeo horrendas exhibet, adeo suasorias hortationes ad virtutem adhibet, instructiones adeo amplas et proficuas suggerit, ut nemo ejus scripta legere possit, quin se veritate imbutum atque persuasum sentiat, et quin amore complectatur virtutem, vitium odio prosequatur. Locutiones illius sublimes sunt atque magnificae; stylus perquam elegans, nitidus, atque ad persuadendum accommodatus; oratio semper naturalis cum lenitate fluens, et omni carens affectatione. Hinc mirantur eruditissimi quique in scriptis Basilii orationis perspicuitatem eximiam, facundiam, singularem quamdam in Scripturis interpretandis facilitatem, verborum delectum et sententiarum gravitatem; praesertim felicissi-

---

*) Rufini Aquilej. Praefat. in Regulam S. Basilii a se latine redditam (L. Holstenii Cod. Regul. monast. T. I. p. 67).

mus est in seligendis exemplis aptis, in rerum natura explicanda et in praeceptis morum aptissime deducendis. In Homiliis ejus nihil otiosum, nihil redundans invenitur: in illis densa sunt et compacta omnia, nervorum et virium plena, cum omnibus condita dicendi festivitatibus, tum praeclarissimis saluberrimisque praeceptis refertissima. Nihil autem est inter Opera Basilii, et forte in tota antiquitate ecclesiastica magis eruditum lectuque dignius, quam ejusdem Epistolae, quae vivam imaginem ipsius S. Basilii et Ecclesiae illius aetatis exhibent *).

Doctrina ejus purissima est et maxime orthodoxa. Praesertim vero Basilius doctrinam de Spiritu S. diligentius tradidit, eaque pollet auctoritate, ut ipsi in materia Spiritus Sancti universa assentiatur Ecclesia **). Pariter in usu vocis ὑπόστασις ad singulas SS. Trinitatis personas designandas, qua de re haud levis olim disceptatio erat, luculentam ejus expositionem universa Ecclesia, vestigiis ejus inhaerens, approbavit. Tantam porro ejus Regulae consecutae sunt auctoritatem, ut tanquam perfectionis Christianae exemplar omnibus numeris absolutum in omnibus ecclesiae Graecae monasteriis hodiedum vivendi legem constituant. Merito igitur Photius (Cod. 14.) ait, eos, qui praecepta illa observant, certissime salvatum iri ***). Doctrinae ejus specimina haec sint:

---

*) Hunc in modum de S. Basilio tam Veteres, quam recentiores, quorum summa est in hujusmodi rebus auctoritas, judicarunt, ut S. Gregor. Nazianz. Orat. 43. n. 66., cujus verba sunt: „Is apud nos eruditissimus habetur, qui libros ipsius quam maxime intelligit, ac lingua versat auribusque instillat; unus enim omnium loco studiosis ad eruditionem comparandam sufficit;“ S. Gregorius Nyss. in Hexaëmeron (Opp. T. I. p. 4) et Orat. in laudem S. Basilii (Opp. T. III. p. 479 – 80 et 487); Concil. Nicaen. II. Act. IV. (Mansi T. XIII. col. 72.); Phot. Cod. 141. 142. 143. 144. et 191. item Photij epist. 207. (ed. Rich. Montacutius. Londini 1651. p. 305); Card. Bessarionis Epistola ad Alexium Lascarim (Harduin T. IX. col. 1047.); Erasmus Roterod. in sua Editione graeca Opp. S. Basilii (Basileae 1532) p. I—III.; Dupin T. II. p. 343—44.; J. Garnier passim, vid. Opp. S. Basil. T. I. Praef. n. 1—5. Viri isti doctissimi pronuntiare non dubitant, S. Basilium vel praestantissimis Graeciae Oratoribus Pericli, Lysiae, Isocrati, Demostheni eloquentiae palmam praeripere.

**) Concilii Chalcedon. Allocutio ad Imp. Marcianum (Mansi T. VII. col. 464.) et Concilium Florent. Sess. XIX. (Harduin T. IX. col. 220.).

***) „Mihi crede, reddet te tibi meliorem, quisquis hunc familia-

1) *Traditionis* ceu fontis doctrinae revelatae *necessitatem* sic agnoscit: „Ex asservatis in Ecclesia dogmatibus et praedicationibus alia quidem habemus e doctrina scripto prodita, alia vero nobis in mysterio tradita recepimus ex traditione Apostolorum, quorum utraque vim eandem habent ad pietatem; nec iis quisquam contradicet, nullus certe, qui vel tenui experientia noverit, quae sint Ecclesiae instituta. Nam si consuetudines, quae scripto proditae non sunt, tanquam haud multum habentes momenti aggrediamur rejicere, imprudentes Evangelium in ipsis rebus praecipuis laedemus, imo potius praedicationem ad nudum nomen contrahemus.“ (Lib. de Spiritu S. n. 66.). „Oportet eum, qui Christi judicium ob oculos habet, novitque, quam periculosum sit quidquam subtrahere aut addere iis, quae a Spiritu tradita sunt, non conari quidquam a se ipso innovare, sed in iis, quae prius a Sanctis annuntiata sunt, acquiescere. Quod igitur nec communis consuetudo *), nec Scripturarum usus admisit, id audere summae dementiae est.“ Lib. II. adv. Eunom. n. 8. Vid. etiam Homil. XXIV. n. 6. et Lib. de Spiritu S. n. 75. Cf. Concil. Trident. Sess. 4.

2) *Liberum hominis arbitrium* et *meritum bonorum operum* ita vindicatur: „Magnae illae Christianorum spes evanescentes excident nobis, cum neque justitia honoribus ullis afficiatur, neque puniatur peccatum; propterea quod nihil ab hominibus libero animi proposito (*κατὰ προαίρεσιν*) agatur. Nam ubi necessitas et fatum dominatur, ibi dignitatis meritique ratio (*τὸ πρὸς ἀξίαν*) nullum locum habet; id quod tamen praecipuum justi judicii fundamentum est.“ Hom. VI. in Hexaëm. n. 7. Cf. Concil. Trid. Sess. 6. can. 5. et 6. item cap. 16. et can. 32.

3) *Observatio mandatorum Dei possibilis est*: „Impium est dicere, mandata Spiritus S. perfici non posse.“ Hom. III. n. 2. Vid. etiam Hom. IV. n. 1. et Re-

rem habere voles,“ de S. Basilio inquit Erasmus Roterodamus in ipsa inscriptione suae editionis graecae Opp. Basil. a. 1532.

*) *Ἡ κοινὴ συνήθεια* nihil aliud est, quam praxis Ecclesiae, das kirchliche Bewußtseyn, wie es sich in den Einrichtungen der Kirche ausspricht.

gul. fus. c. 2. n. 1. — *Opera* quoque *bona praeter fidem necessaria* sunt ad salutem consequendam: „Imprimis vos adhortor, ut fidei Patrum memores sitis, illud scientes, neque accuratam vitam, si fide in Deum illuminata non sit, per se ipsam prodesse, neque rectam fidei confessionem, si bonorum operum sit expers, commendare nos Domino posse; sed necesse esse utrumque concurrere, ut Dei homo integer sit ac perfectus, nec aliqua re deficiente vita nostra claudicet. *Fides enim, quae salvos nos facit, ea est,* ut ait Apostolus, *quae per caritatem operatur.*" Epist. 295. Cf. Concil. Trid. Sess. 6. cap. 6. et 11. can. 18. 19. 20.

4) *De vera et reali Jesu Christi praesentia in ss. Eucharistiae sacramento* fidem suam haud dubie manifestat. Proposita enim interrogatione: „Quali cum timore aut qua animi persuasione corpus et sanguis Christi nobis accipienda sint," respondet: „*Timorem* quidem docet nos Apostolus, cum ait: Qui manducat et bibit indigne, judicium sibi manducat et bibit. *Persuasio* vero *integra* habetur ex fide verborum Domini, qui dixit: Hoc *est* corpus meum, quod pro vobis traditur; hoc facite in meam commemorationem." Regul. brev. 172. Vid. etiam lib. de Spiritu S. n. 66. Cf. Concil. Trid. Sess. 13. cap. 1. et 7. can. 1. et 11.

5) De *sacramento poenitentiae* totam plane doctrinam Catholicam aperte pronuntiat. Explicans enim illa verba: Diligit Dominus misericordiam et judicium (Ps. 32, 5.) hinc infert: „Haec inter se conjuncta sunt misericordia cum judicio, ne aut misericordia sola mollitiem pariat, aut judicium solum afferat desperationem. Vult tui misereri judex, teque miserationum suarum facere participem, si modo post peccatum repererit te humilem, *contritum*, prava opera multum deplorantem, ac ea, quae clam facta sunt, evulgantem citra pudorem" (Hom. in Psalm. 32. n. 3.). „Quoniam conversionis modus debet peccato congruere, ac etiam opus est fructibus dignis poenitentiae, *peccata eis confiteri* necesse est, quibus mysteriorum Dei concredita dispensatio est" (Regul. brev. 288.). Expressis denique verbis adstruit: „Quod illud non satis sit poenitentibus, si tantummodo recesserint a peccatis, sed eis opus esse, ut *fructus poenitentiae dignos ferant*," (Mor.

Reg. I. c. 4.). Interrogatus autem: „Qui sint fructus digni poenitentiae?“ respondet: „Opera justitiae peccato contraria, quos fructus edere debet poenitens“ (Reg. brev. 287.). „Quoniam enim in corpore peccavimus, cum nostra membra serva peccato ad iniquitatem praebuimus; corpore etiam confiteamur (i. e. satisfaciamus), eodem utentes instrumento ad peccatum dissolvendum“ (Homil. in Ps. 32. n. 2.). Vid. etiam Reg. brev. 229. et Hom. III. n. 4. Cf. Concil. Trid. Sess. 14. cap. 3. 4. 5. 6. 8. can. 4. 5. 6. 7. 12. 13.

6) *Cultum Sanctorum* quam maxime commendat scribens ad S. Ambrosium Mediolanensem de reliquiis S. Dionysii Episcopi et Confessoris: „Tuus in S. Dionysium Episcopum ardor animi omnem de te erga Dominum amorem, reverentiam in antecessores, et studium fidei testatur. Animi enim erga fideles conservos affectio refertur ad Dominum, cui servierunt; et quisquis eos, qui pro fide decertarunt, honorat, eodem se fidei ardore accendi ostendit, ita ut una eademque actio multiplicis virtutis testimonium habeat.“ Epist. 197. n. 2. cf. ep. 252. et 257. *) Cf. Concil. Trid. Sess. 25. Decret. de invocatione, veneratione, et reliquiis Sanctorum.

Editiones: Antiquissimae editiones graecae Operum S. Basilii prodiere Basileae 1532. Venetiis 1535. iterumque Basileae 1551 (ed. multo auctior). Editio gr. lat. lucem aspexit Paris. 1618. 2 Voll. fol. et rursus 1638. 3 Voll. fol. (editio prior altera castigatior est et accuratior). — Basilius Magnus ex integro recensitus, ed. Combefisius. Paris. 1679. 2 Voll. in 8°. — Praestantissima editio prodiit gr. et lat. Paris. 1721—30. III Voll. fol. (a J. Garnier, quam absolvit Prud. Maranus, uterque ex Congregat. S. Mau-

*) Idem quoque saepius *reliquias Sanctorum* ab aliis sibi mitti rogavit, aliisque libenter concessit, praesertim si nova aliqua ecclesia extructa fuerat, vid. ep. 49. 105. 164. 165. et ep. 197. n. 2. *Invocationis* autem *Sanctorum* exempla occurrunt in Homil. XIX. n. 8. Regul. fus. 40. — Porro in epist. 197. n. 2. testatur, corpus S. Dionysii a Cappadociae incolis veluti „praesidium vitae suae“ habitum esse, eosque illo asportato lacrymas fudisse, tanquam „patre et patrono orbatos.“

ri), novissime recus. Paris. 1839. 3 Tomi in 8°. maj. — Haec editio tota recusa est, solo textu Graeco omisso, Venetiis 1750—51. III Voll. fol. eademque editio Veneta repetita Bergomi 1793. VI Tomi (III Voll.) in 4°. — S. Basilii M. Ascetica in quatuor Partes distributa latine tantum prodiere Romae 1748. 4 Tomi in 8°. — Basilius des Großen Predigten und sämmtliche Schriften, deutsch übersetzt von J. v. Wendel. Wien 1776 —78. 6 Bde. 8°. — Basilius des Großen auserlesene Homilien übersetzt und mit Anmerkungen versehen von J. G. Krabinger. Landshut 1839. 8°.

§. 148.

S. Gregorius Nazianzenus. Vita ejus usque ad presbyteratus ordinem ab eo susceptum (*a.* 361).

Fontes: Ipsius S. Gregorii Opera, praesertim vero Carmen de Vita sua (edit. Maur. lib. II. Sect. I. Carm. XI.) — S. Basilii M. Epistolae. — S. Hieronymus de Scriptor. eccles. c. 117. et saep. — Rufini Histor. Eccles. lib. 11. c. 9. — Socrat. Histor. Eccles. lib. 4. c. 11. et 26. lib. 5. c. 6. 7. et 8. — Sozom. Histor. Eccles. lib. 6. c. 17. lib. 7. c. 3. 5. et 7. Theodoret. Histor. Eccles. lib. 4. c. 30. lib. 5. c. 8. — Philostorg. lib. 8. n. 11. et 13. — Nicephori Callisti Histor. Eccles. lib. 11. c. 9. et 44. lib. 12. c. 7. 8. 10. et 11. — Suidas in Lexico s. v. Γρηγόριος (T. I. p. 496—97).

Subsidia: S. Gregorii Nazianz. Vita graece conscripta a Gregorio Presbytero (saec. VIII. aut X.) in edit. Maur. Opp. S. Gregorii Naz. T. I. p. CXXV—CLVIII. — C. Baronii Vita S. Gregorii Naz. cum Notis D. Papebrochii in Actis SS. die 9. Maji (Maji T. II. p. 373—428). — G. Hermant (v. supra Subsidia ad Vitam S. Basilii §. 131.). — Tillemont Mémoires T. IX. S. Grégoire de Nazianze (p. 305—560. cum Notis p. 692—731). — Ceillier T. VII. Chap. I. (p. 1 — 306). — Clemencet Vita S. Gregorii Theologi (Opp. T. I. p. LXXIX—CXXIII.) et Praefat. generalis Pars II. (ibid. p. XVII — XLVIII.). — Ullmann: Gregorius von Nazianz,

der Theologe. Darmstadt 1825. — G. Cave Vol. I. p. 246—49. — C. Oudin Dissert. de Vita et Scriptis S. Gregorii Naz. (T. I col. 613—52.). J. A. Fabricii Biblioth. Graeca Vol. VIII. p. 383 — 437.

S. Gregorius, *Nazianzenus* ab urbe patria, *Theologus* ob strenuam defensionem divinitatis Filii et Spiritus S. dictus, magni Basilii „frater spiritualis" *), contemplativae potius, quam activae vitae deditus, magnis tamen pro Ecclesia rebus gerendis a Deo fuerat destinatus; nec unquam, quantumvis solitudinis et quietis amans, Deo vocanti, ut rebus Ecclesiae subveniret, defuit. Ita quae Basilius magno animo inchoaverat consilia, ipse diligenter adjuvit, et ad prosperum finem perduxit. Natus est Gregorius circa a. 326. **), in pago sub Nazianzo, Cappadociae civitate, constituto, cui nomen Arianzus ***), ubi praedium paternum situm erat. Patrem is habuit Gregorium, olim ethnicis sacris addictum, postea vero uxoris monitis et precibus ad fidem Christianam (circa a. 325.) conversum, aliquot annis post Episcopum Nazianzenum factum, quo munere dehinc per 45 annos functus est †).

---

*) S. Gregor. Naz. ep. 80.

**) Nullum fere est dubium, quin S. Gregorius hoc circiter tempore (anno 326—329.) lucem aspexerit; id enim ex propriis ipsius scriptis satis constat, vid. Carm. de Vita sua v. 512—13. item v. 112—130. et v. 238—39. Poëm. lib. II. Sect. I. carm. 1. v. 442. Orat. 43. n. 25. et n. 82., ubi in eadem fere se ac Basilium aetate constitutum esse diserte adstruit. — Utrum S. Gregorius patre jam Episcopo, an statim post patris baptismum, antequam is ad Episcopale munus fuisset evectus, natus sit, ex primo loco supra citato nos satis liquet; longe tamen verisimilius est, virum tam pium sanctumque Ecclesiae leges religiose observasse, de quibus testatur S. Epiphan. haer. 59. n. 4.; quin ipsa Gregorii nostri verba, si spectetur usus loquendi ipsi peculiaris aliunde notus (ex. gr. Poëm. lib. II. Sect. I. carm. 1. v. 130—32. et v. 414—17. ib. carm. 17. v. 40. et Orat. 2. n. 95.), facile patrem tunc Christianum quidem, non vero Episcopum indicant. Hinc alia sententia, quae infirma utique Suidae auctoritate innititur, eumque circa a. 300. jam natum perhibet, sponte corruit. Vide plura in Clemencet Vita S. Gregor. n. 10—23. cf. Fabric. l. c. p. 384. Not.

***) Ita Concil. Constantinopol. II. Collat. V. (Mansi T. IX. col. 256—259.)

†) S. Gregor. Naz. Orat. 18. n. 5—15. cf. Carm. de Vita sua v. 51—56.

Mater autem Gregorii dicta est Nonna, egregiae pietatis mulier *). Pii parentes filium suum precibus impetratum, priusquam nasceretur, Deo consecrarunt, natumque statim Deo obtulerunt, adeo ut ab utero matris Deo sacer ipsique jam puer solemni ritu oblatus fuerit **). Ab ipsis incunabulis regendae ejus pueritiae curam ipsi suscepere, atque mature animum ejus praeclaris virtutum exemplis imbuerunt. Ubi primum ad usum rationis pertigit, pia mater eum rursus Deo obtulit atque dicavit; ipse vero, quamvis in tenera aetate, rata omnia habuit, ac perficere semper studuit; ab eadem pia matre lectioni S. Scripturae jam inde a pueritia assuefactus est, eamque semper in deliciis habuit ***). Jam tum etiam adolescentis animum divinus quidam incessit ardor servandae pudicitiae et castitatis virginalis, quem coeleste visum, in somnis ipsi ostensum, magis magisque firmavit †).

Postquam intra domum paternam sic primum instituta fuit Gregorii pueritia atque sacrarum literarum studiis et omni virtutum genere informata, avido animo vividoque ingenio, postquam patriae scholas frequentaverat, orbem peragravit, ut majorem in litteris acquireret perfectionem ac veritatem divinam disciplinis profanis communiret atque defenderet ††). Hinc cum aetate jam adolevisset,

*) Ejus virtutes pulchre describit filius Orat. 18. n. 7 — 11. et Carm. de Vita sua v. 57—67.

**) S. Gregor. Naz. Poëm. lib. II. Sect. I. Carm. 1. v. 424—49. carm. 11. v. 68—92. v. 194—97. carm. 45. v. 197 -201. Orat. 18. n. 11. Orat. 2. n. 77.

***) S. Gregor. Naz. Carm. de Vita sua v. 93—101. et v. 1258—59. Poëm. lib. II. Sect. I. carm. 1. v. 437—54. et v. 275—78. Orat. 7. n. 4.

†) S. Gregor. Naz. Poëm. lib. II. Sect. I. carm. 45. v. 201 — 312. carm. 1. v. 454—66. cf. carm. 11. v. 101—111. — Plane caecutiunt, qui S. Gregorium matrimonio postea junctum fuisse auspicantur, ut Beveregius et L. A. Muratorius; disertis enim verbis S. Gregorii adversari audent, qui de se ipse testatur: „Matrimonii vinculo nunquam adstrictus sum" (lib. II. Sect. I. carm. 1. v. 63. cf. v. 601—612.); „corpore virgo sum" (lib. I. Sect. II. carm. 9. v. 48.), „iis desiderans jungi, qui perpetuae castitatis vigore florent" — ἀειθαλέων (lib. II. Sect. I. carm. 45. v. 284). Vid. etiam Carm. de Vita sua v. 280—83. Cf. Clemencet Praef. generalis P. II. §. II.

††) S. Gregor. Naz. Carm. de Vita sua v. 112—120. item Poëm. lib. II. Sect. I. carm. 1. v. 96—101. Orat. 4. n. 100. Orat. 7. n. 6.

primo Caesaream in Cappadocia, quae tunc eximia literarum laude florebat, petiit, ubi Basilium cognovit studiorum socium *). Hinc Gregorius in Palaestinam tetendit, atque Caesareae in Palaestina profundam S. Scripturae notitiam, jam olim ibi vigentem, comparavit; Thespesio etiam, celeberrimo illius aetatis rhetore, magistro usus in arte rhetorica sese magis excoluit **). Postea Alexandriam se contulit, ubi Origenem, olim defunctum, sed in scriptis celeberrimis adhuc superstitem, et Athanasium Magnum, illius civitatis Episcopum, eo tamen tempore sede pulsum, carissimos habere coepit, ac summae eruditionis Christianae sedem antiquissimam, totius orbis Christiani in scientiis theologicis universitatem, magno cum fructu adiit ***). Demum itinere maritimo, in quo ex praesentissimo vitae periculo Dei misericordia salvatus est, Athenas petiit c. a. 350 †). Ibi Himerio et Prohaeresio per totum orbem celeberrimis magistris usus, et philosophiam penitus exhausit, et artis oratoriae perfectionem ad summum usque culmen evexit. Athenis eodem tempore literis vacabant S. Basilius, quocum Gregorius mox intima junctus est amicitia, et Julianus, postea Imperator ††). Ea vero Gregorii et Basilii amicitia fuit, ut „una utrique anima esse videretur, duo corpora ferens:“ quae amicitia praeclaros etiam fructus tulit. Gregorius enim, quem divina liberatio ex vitae periculo summopere

---

*) S. Gregor. Naz. Orat. 43. n. 13. 14. et 15. Quanta vero literarum laude Caesarea Cappadociae tunc celebrata fuerit, patet ex Euseb. Vita Constantini lib. 4. c. 43. item ex S. Basil. ep. 74. n. 3. et ep. 76. Cf. Clemencet Vita S. Gregor n. 27—30. Prud. Maran. Vita S. Basil. c. 1. n. 6.

**) S. Gregor. Naz. Orat. 7. n. 6. cf. S. Hieronym. de Scriptor. eccles. c. 113.

***) S. Gregor. Naz. Carm. de Vita sua v. 128—29. Orat. 18. n. 31. cf. Orat. 7. n. 6.

†) S. Gregor. Naz. Carm. de Vita sua v. 121—211. item Poëm. lib. II. Sect. I. carm. 1. v. 307—321., ubi versibus seqq. (v. 322—38.) alia etiam describit vitae discrimina, in quae variis temporibus incidit. Tam hic, quam Orat. 2. n. 77. istarum calamitatum effectus in se productos ita exhibet: „periculis confirmatus sum“ scil. in proposito totum se Deo mancipandi. Vid. etiam Orat. 18. n. 31. De tempore, quo S. Gregorius Athenas pervenerit, vid. Clémencet Vita S. Gregor. n. 37.

††) Socrat. lib. 4. c. 26. Sozom. lib. 6. c. 17. S. Gregor. Naz. Orat. 43. n. 22. Orat. 5. n. 23—24. Carm. de Vita sua v. 249-56.

ad Dei caritatem vitaeque Deo devotae consilium accenderat, cum Basilio amico Christianus videri et esse non erubuit, et quamvis deorum falsorum cultus plurimos ibi patronos haberet ac sectatores, ipse, perspecta daemonum fraude, in fide potius confirmatus est; uterque pericula, quae Athenis incautae juventutis animos singulis fere gressibus implicabant, sollicite cavit, Musarumque cultoribus praeclarum omnium virtutum exemplar se praebuit. Jam tum sibi mutuam dedere fidem Gregorius et Basilius de abdicando se a mundi actibus et eremo incolenda, ut divinae contemplationi vacarent *). Cum Athenis discederet Basilius, Gregorius partim amicorum precibus emollitus, partim ab ipso Basilio circumventus Athenis remansit invitus; verum paulo post et ipse discessit atque cum Caesario fratre, quem insperato Constantinopoli invenerat, domum reversus est circa a. 356. **).

Hic statim baptismum suscepit, tumque voto, quod olim emiserat, iterum edito totum se ab eo tempore Deo consecravit ***). Gregorius igitur primum, ut simul voti sponsionem, qua Deo obligatus erat, impleret, ac debitae parentibus senio fractis pietati satisfaceret, fidemque Basilio datam non prorsus falleret, secessit in Tiberinam regionem, ubi Arianzus, ejus natale solum praediumque paternum, situm erat non longe a Nazianzo, ubi simul et vitam solitariam egit, et debitam parentibus caritatem exhibuit; illuc etiam Basilium ad se invitavit †). Cum

---

*) S. Gregor. Naz. Orat. 43. n. 14—22. et n. 24. Orat. 10. n. 2. Carm. de Vita sua v. 211-36. et v. 476—81. Cf. C. Baronii Annal. ad a. 354. n. 26—38.

**) S. Gregor. Naz. Carm. de Vita sua v. 237—64. Orat. 43. n. 24. Orat. 7. n. 8—9. De hujus reditus tempore vid. Clemencet Vita S. Gregorii n. 48.

***) Gregor. Presbyt. Vita S. Gregor. Naz. (p. CXXXIII.). S. Gregor. Naz. lib. II. Sect. I. carm. 2. Carm. de Vita sua v. 1101—4. Orat. 24. n. 3. Orat. 4. n. 100. Orat. 6. n. 5. Orat. 2. n. 77. Poëm. lib. II. Sect. I. carm. 1. v. 63—102. Lib. II. Sect. I. carm. 34. v. 153—74. De voto, quod olim Deo nuncupaverit, ipse testatur Orat. 2. n. 6. collato quoad usum loquendi Carm. de Vita sua v. 524. — De baptismo ipsius illud quidem satis certum est, eum tempore periculosi itineris maritimi, quo Alexandria navigavit in Graeciam, nondum baptizatum fuisse; sed utrum postea Athenis, ut nonnullis videtur, an redux demum in patriam baptismo sit initiatus, non omnino constat. Cf. Clem Vita S. Gregor. Naz. n. 53.

†) S. Gregor. Naz. Carm. de Vita sua v. 277—329. Poëm. lib. II.

vero paulo post Basilius vitam monasticam in Ponto instituisset, Gregorius amici et solitudinis, curis omnibus solutae, desiderio flagrans, quam primum licuit (a. 358. vel 359.), in Pontum ad Basilium se contulit, omnemque vitae asceticae austeritatem degustavit. Hujus vitae communis amicorum fructus praeclari erant *Philocalia* et *regulae monasticae*. Elapso aliquo tempore pietas erga parentes, quae reversum Athenis Gregorium Nazianzi retinuerat, eum ab eremi deliciis aegre avulsum rursus Nazianzum revocavit, ubi coeptam antea vivendi rationem repetiit persuasum habens, veram vitam monasticam non loco et habitu externo, sed animo et moribus consistere *).

§. 149.

S. Gregorii Naz. publicae et privatae curae, cum in gradu presbyteri esset constitutus (a. 361—72.).

Haud multo post reditum Gregorius, invitus licet et repugnans, auctoritati tamen Patris cedens plebisque votis expetitus, Presbyter ordinatus est in ipso festo Nativitatis Domini a. 361. Verum hac „tyrannide“ offensus statim in Pontum fugit, tum ut dolorem suum amici colloquiis leniret, tum ut deliberaret, quid sibi agendum esset. Non tamen diu in hac solitudine resedit, sed partim obducto dolori callo, partim veritus, ne patris indignationem in se concitaret, rediit ad diem Paschatis a. 362., civiumque hortatu in medium ecclesiae prodiens habuit Orationem brevem de festo. Sed paulo post aliam Orationem prolixam declamavit vel saltem exaravit, in qua rationem reddidit, cur in Pontum prius fugerit, nunc

Sect. I. carm. 1. v. 135—64. Orat. 43. n. 25. Orat. 7. n. 9. Huc pertinent S. Gregorii Naz. ep. 1. et 2. ac S. Basil. ep. 14. Cf. Prud. Marani Vita S. Basil. c. 3. n. 6. et Clem. Vita S. Gregor. Naz. n. 51—52. n. 58—62.

*) S. Gregor. Naz. Orat. 2. n. 6. et 7. Post reditum ex Basilii contubernio monastico in domum paternam idem Gregor. scripsit ep. 4. 5. et 6. Cf. etiam Orat. 6. n. 2—3. Poëm. lib. II. Sect. I. carm. 1. v. 275—303. carm. 34. v. 153—74. et carm. 45. v. 121—161. et v. 277—312. Carm. de Vita sua v. 327—29. Orat. 2. n. 103. De Philocalia vid. S. Gregor. Naz. ep. 115. Cf. supra §. 84. Nota ad n. 4. De regulis monast. vid. §. 143. Nota ad n. 4. et 5. Cf. Clemencet Vita S. Gregorii n. 63—69.

rursus inde redierit *). Cum vero, quae est mentis humanae instabilitas, civium Nazianzenorum fervor in audiendis Gregorii concionibus mox remitteret, infra eandem Paschae Octavam eorum negligentiam leniter increpare debuit, cum tamen eorum hortatu solitudinem suam deseruisset, eorumque salutem promovendam unice spectaret **).

Vergente ad finem Juliani imperio (a. 362. vel 363.) Gregorius pater, absente filio, qui interdum paternae domus sollicitudini se subtrahens in amicam Ponti solitudinem ad Basilium evolare solebat, deceptus Arianorum dolis pacis ineundae gratia formulae fidei minus orthodoxae subscripsit. Quae res tanta indignatione monachorum Nazianzi animos permovit, ut confestim ab ejus communione discederent, suoque exemplo magnam populi partem in eandem secessionem pertraherent. Tum Gregorius advolans ipse quidem communionem cum patre haud abrupit, unde ejusdem criminis particeps nonnullis videbatur; ruptam vero tristi eventu pacem ecclesiae Nazianzenae conatibus suis cito restituit ***). Quod cum ex animi sententia ipsi accidisset, praeclaram *de Pace Orationem* habuit, ut concordiam recens initam firmaret †).

Juliano Imperatore fatis functo Gregorius, adjuvante seu consiliante Basilio (Or. V. n. 39.), duas illas celeberrimas Orationes *Invectivas adversus Julianum* conscripsit, quasi nobilissimum aeternumque titulum Christianae victoriae de impietate prostrata ††).

Anno sequenti Gregorius Basilium, qui ab Eusebio presbyter creatus dolorem inde conceptum amico signifi-

---

*) S. Gregor Naz. Carm. de Vita sua v. 337—64. Orat. 1. n. 1. et 2. Orat. 2. n. 1. 6. 87. et 115. De tempore rerum tunc gestarum vid. Clem. Vita S. Gregorii n. 70—72. et P. Marani Vita S. Basil. c. 8. n. 2. — Ista occasione duae habitae sunt Orationes, scilicet Orat. I. (ol. 41.) et Orat. II. (ol. 1.).

**) S. Gregor. Naz. Orat. III. (ol. 2.)

***) S. Gregor. Naz. Orat. 18. n. 18. cf. Orat. 4. n. 10. et Orat. 6. n. 1. 3. 8. 9. 10. 11. et 12. Cf. Clem. Vita S. Gregor. n. 73—81. Prud. Marani Vita S. Basil. c. 8. n. 9.

†) S. Gregor. Naz. Orat. VI. (ol. 12.)

††) S. Gregor. Naz. Orat. IV. et V. (ol. 3. et 4.) Cf. Clem. Monitum his Orationibus praefixum et Vita S. Gregor. n. 82 Prud. Marani Vita S. Basil. c. 8. n. 10.

caverat, erexit ad labores fortiter pro Ecclesia suscipiendos (ep. 8.). Paulo post cum nova tempestas ab Imperatore Valente immineret ecclesiae Caesariensi, Gregorius, qui antea Basilium amicum hortatus fuerat, ut in Ponti monasterium se reciperet, ne ipsius causa schisma oriretur, mutata rerum facie ipse conciliandae inter Episcopum Eusebium et Basilium pacis negotium suscepit; ac postquam literis datis cum Episcopo hujus rei gratia egisset, tandem ipse etiam Basilium e Pontica solitudine Caesaream deduxit, eaque ratione optime de Ecclesia meritus est *).

Interim Caesarius, Gregorii frater natu minor, qui rebus publicis gerendis operam navaverat, Juliano autem imperante ob animae periculum a Gregorio revocatus fuerat ex publico munere, Valentiniano imperium adepto accersitus ad aulam novisque honoribus auctus est. Amplissimo igitur Questurae munere fungens Nicaeae in Bithynia commorabatur. Quae urbs cum ingenti terrae motu (a. 368.) devastata esset, ipse fere solus ex illustribus viris e periculo salvus et incolumis evasit. Gregorius vero ejusque amicus Basilius hanc occasionem arripuere, qua eum commonerent, ut animum a rebus terrenis sustolleret ac Deo se totum dicaret. Verum priusquam consilium illud, quod ipsi admodum in votis erat, exequi posset, hoc circiter tempore praematura morte abreptus e vivis excessit. Defunctum Gregorius luculenta oratione laudavit coram patre et matre, qua totum ejus vitae curriculum describit, parentes moestos egregie consolatur, populum denique hortatur, ut contemtis hujus mundi vanitatibus summa animi cura coelestis vitae bona aeterna consectetur **). Duplex autem inde Gregorio calamitas accidit. Nam omnis dehinc rei domesticae cura

---

*) S. Gregor. Naz. Orat. 43. n. 28—31. item ep. 16. 17. 18. et 19. Cf. Clem. Vita S. Gregor. n. 82—84. Prud. Marani Vita S. Basil. c. 9. Vid. etiam supra §. 132. (p. 480).

**) S. Gregor. Naz. Orat. VII. (ol. 10.). Cui aptissime jungas Gregor. Naz. Epitaph. VI—XXI. (Opp. T. II. p. 1110—1115). Hujus *Caesarii* nomine *Quaestiones, et Responsiones* 197 distributae in Dialogos IV hodie circumferuntur, sed merito eidem communi fere eruditorum consensu abjudicantur, vid. Clemencet Monitum Gregor. Naz. Orat. VII. praemissum n. 8—10. Ceillier T. VII. Chap. I. Art. VII. n. 7. (p. 305—6). J. A. Fabric. Biblioth. Graec. Vol. VIII. c. 9. n. 9. (p. 435—37). Galland. Biblioth. T. VI. Prolegom. c. 1. Editio optima in eadem Galland. Biblioth. T. VI. p. 1—152.

Gregorio incubuit. Praeterea Caesarius moriens egenos et pauperes instituit haeredes; sed direptiones fraudesque impiorum hominum ac lites intentatae, in quibus pium fratris mandatum ultimum evacuatum fuisset, Gregorio molestias pepererunt gravissimas, quibus et ipse literis ad potentes amicos datis semet expedire, ac pauperibus haereditatem vindicare studuit, et Basilius amico succurrit, prospero, ut videtur, successu *).

Postquam a. 370. Basilius, opera potissimum Gregorii patris et filii interveniente, Episcopus Caesareae constitutus fuerat (vid. §. 133.), Gregorius prudenti consilio usus ejus congressum aliquamdiu declinavit, ne malevolorum obtrectationi locus pateret **). At simul rectae fidei tuendae praecipuam navavit operam. Ubi enim anno sequenti Valens Imperator Nazianzi commoratus confectum senio aggressus est Episcopum, is filio subveniente gloriosum de illo triumphum reportavit ***). Basilium quoque paulo post in defendenda fide insigniter juvit. Basilius enim propter temporis angustias eam inierat rationem, ut ipse quidem in tradenda doctrina de Spiritu S. prudenti oeconomia usus omnia divinitatis attributa eidem vindicaret, Dei tamen nomine abstineret (§. 136.), Gregorio autem, quem ob nominis locique obscuritatem nemo esset accusaturus et in exilium ejecturus, Spiritum S. Deum praedicandi libertatem committeret †).

§. 150.

Promotio ad dignitatem Episcopalem et labores suscepti ante iter Constantinopolitanum (a. 372—79.).

Neque minori pacis studio enituit, ubi primum audivit, ex divisione Cappadociae in duas provincias orta dissidia inter S. Basilium et Anthimum Tyanensem, quae urbs secunda Cappadociae Metropolis facta fuerat, inde-

---

*) S. Gregor. Naz. Orat. 7. n. 9—15. Carm. de Vita sua v. 365—85. item Poëm. lib. II. Sect. I. carm. 1. v. 165 234. ep. 7. 20. et 29. S. Basil. ep. 26. 32. et 33. Socrat. lib. 4. c. 11. Cf. Clem. Vita S. Gregor. n. 86. Prud. Marani Vita S. Basil. c. 12. n. 1. et 5.

**) S. Gregor. Naz. Orat. 43. n. 39. item ep. 45. et 46.

***) S. Gregor. Naz. Orat. 18. n. 37.

†) S. Gregor. Naz. Orat. 43. n. 69.

que Basilio molestias exhiberi cognovit *). Tum vero (a. 372.) Basilius dissidium istud ad Ecclesiae utilitatem convertere decrevit multiplicando Episcopatus. Harum in numero sedium Episcopalium, quas erexit Basilius, fuere Sasima, ignobilis quidam locus, in confinio utriusque provinciae Metropolitanae situs, cui Gregorium amicum suum praeficere Episcopum statuit; eumque reluctantem atque Episcopale onus reformidantem cedere, et si minus animum, saltem caput ordinationi submittere, adjuvante Gregorio patre, compulit **). Id quidem aegerrime tulit Gregorius, et illico in solitudinem aufugit; eaque ordinatione vulnus impositum est animo ipsius, quod nullo die obduci potuit. Inde vero aliquamdiu frustra eum retrahere studuit Basilius ***); tandem Gregorius iram patris timens, etsi non occuparet sedem Sasimensem, nec unquam ibi revera institutus fuerit Episcopus, rediit tamen Nazianzum, et Basilio patrique reconciliatus paci quoque inter Basilium et Anthimum restituendae operam dedit †).

---

*) S. Gregor. Naz. Orat. 43. n. 58. et ep. 47. Vid. supra §. 133.

**) S. Gregor. Naz. Orat. 43. n. 59. Orat. 9. n. 5. Orat. 10. n. 2. et 3. Carm. de Vita sua v. 386—489.

***) S. Gregor. Naz. Carmen de Vita sua v. 490—91. item ep. 48. et 49. Unde etiam ipse S. Basilius ep. 98. n. 2. hanc Gregorii ordinationem apud S. Eusebium Samosatensem defendere coactus est.

†) S. Gregor. Naz. Carm. de Vita sua v. 492—97. item ep. 50. Ad hanc Gregorii ordinationem tres pertinent ipsius Orationes, nempe IX. (ol. 7.), X. (ol. 5.) et XI. (ol. 6.) Sed haud parum difficultatis haeret in figendo ordine, quo istae semet excipiant. Is vero, omnibus sedulo expensis, talis videtur: Orat. XI. (ol. 6.) habita videtur ante fugam paucis post ordinationem diebus, cum Gregorius Nyssenus Episcopus a Basilio missus Nazianzum venisset, ut Gentilem suum consolaretur, ac Spiritui mansuefaceret. Orat. X. (ol. 5.) habita est post reditum a fuga animo jam pacato; in hac enim (n. 2.) epistolam 48. antea scriptam aperte indicat, et asperius dicta recantat. Or. IX. (ol. 7.) probabiliter in secessu scripta est, cum reditum pararet et Sasimis forte adhuc institui vellet, sed nunquam vere habita est, quia Sasimis nunquam institutus est Episcopus. Quod autem, etsi Sasimorum Episcopus designatus ordinatusque, nunquam ibi institutus fuerit, ipse declarat Carm. de Vita sua v. 495—96. v. 528—32. et v. 1810—11. item Poëm. lib. II. Sect. I. carm. 12. v. 93—97. ep. 182. et 183. Qua de re vid. Clemencet Praefat. general. P. II. §. IV. (p. XXXIV—XXXIX.). Cf. de tota historia ordinationis ejus, de Orationibus ea occasione habitis, atque epistolis tunc scrip-

Denique patre vehementer instante Gregorius permotus est, ut ecclesiam Nazianzenam, cui regendae pater per aetatem impar erat, administrandam susciperet. Ea tamen lege patri se Coadjutorem in munere Episcopali adjunxit, ut tantummodo his teneretur nexibus obligatus, dum pater superstes esset; mortuo autem patre liber esset, et quocunque vellet, se vertere posset *). Munus hoc auspicatus Orationem Nazianzi habuit, qua debitas Gregorio patri laudes tribuit, tum vero exponit hinc suum solitudinis et quietis desiderium, illinc metum, quo percellitur, ne Deo vocanti atque Ecclesiae utilitati desit, tandem spondet, se ad dies vitae patris grandaevi fidum ipsi adjutorem promptumque Spiritus Sancti instrumentum fore **).

Autumno ejusdem anni (372.), cum Gregorius jam esset patris Coadjutor, contigit, ut S. Basilius, quod Spiritum S. non palam et aperte Deum praedicaret, a quibusdam monachis paulo fervidioribus vehementer exagitatus proditae etiam fidei accusaretur. Quam ob rem Gregorius amicum strenue defendit, nec leves idcirco subiit molestias ***). Quo tempore unacum patre Nazianzenam ecclesiam administrabat, Basilii consilia, Ecclesiae valde proficua, sedulo adjuvit. Hinc cum Gregorio patre aliis-

tis Clem. Vita Gregorii n. 96—107. P. Marani Vita S. Basilii c. 23. et c. 24. n. 2. 5. 6. Uterque seriem paulo aliter disponit, minus tamen recte, ut videtur.

*) S. Gregor. Naz. Carm. de Vita sua v. 495—525. Poëm. lib. II. Sect. I. carm. 19. v. 51—56. Multi Scriptores veteres et recentiores Gregorium Nazianzenae Ecclesiae Episcopum appellant, ut Socrates (lib. 4. c. 11. lib. 5. c. 7.), Sozomenus (lib. 6. c. 17.), Gregorius ejus Vitae scriptor (in titulo), imo etiam Rufinus (Hist. Eccles. lib. 11. c. 9.), S. Hieronymus (de Scriptor. eccles. c. 117.), et C. Bellarminus. Verum adeo diserte Gregorius negat, se fuisse Nazianzi Episcopum, ut ipsi fides non adhiberi non possit; vid. S. Gregor. Naz. ep. 87. 139. et 182. Carm. de Vita sua v. 521—44. praesertim v. 524. et v. 541—42. item Poëm. lib. II. Sect. I. carm. 12. v. 93—97. Cf. Clem. Praefat. general. P. II. §. IV. (p. XXXIX—XLI.).

**) S. Gregor. Naz. Or. XII. (ol. 8.).

***) S. Gregor. Naz. ep. 58. S. Basilii ep. 71. item S. Gregor. Naz. ep 59. et 60. Tempus hujus eventus inde patet, quod S. Gregorii locus ex Orat. XII. n. 6. allegetur in ep. 58. Cf. Clemencet Vita S. Gregorii n. 109—117., qui perbene hic disputat contra Prud. Maranum, in Vita S. Basilii c. 18. eundem eventum ad a. 371. referentem.

que nonnullis Episcopis Doarae, quae novae Cappadociae civitas erat, Episcopum praefecit, non expectato Basilii adventu, quia tempus plurimum urgebat, et Basilius dubio procul pro hujusmodi casibus Gregorio patri dederat facultatem ordinandi. Ea occasione Gregorius Orationem habuit. Cum enim Doarensis ecclesia maxima persecutionis procella jactata multumque intestino bello exagitata fuisset, a gratiarum actione incipit Orator, et populo de sedatis turbis gratulatur; tum paucis de Basilio atque in haereticos pacisque perturbatores ejectos prolatis, ad novum pastorem orationem convertit, quem et monitis instruit et debitis laudibus exornat *). — Eodem tempore civibus suis gravi timore perculsis, eo quod ob grande quoddam delictum Praefecti iram in se concitaverant, Oratione succurrit, quam in duas veluti partes dividit. Parte priori cives Nazianzenos blande consolatus, ad patientiam eos revocat, hortaturque, ut Dei semper memores eidem, sive benefaciat, sive corripiat, pari studio ac voluntate semet subjiciant, nec Deo solum, sed iis etiam, qui imperium in terra gerunt. In altera parte Praefectum modis omnibus aggreditur, ut ipsius iratum animum leniat; multisque ac variis rationibus officii admonitum ad clementiam et mansuetudinem ipsum revocare conatur **). Exeunte a. 373. vel ineunte a. 374. obiit Gregorii pater, centum fere annos natus; ac paulo post (a. 374.) eum secuta est pia conjux ***). Post obitum parentum cum religiosi quidam homines obsecrandi finem non facerent, ut ecclesiae paternae gubernacula retineret, tandem precibus eorum motus, ne ipsius discessus gravia ei damna inferret, perbrevi adhuc temporis spatio curam aliquam ecclesiae Nazianzenae, non vero tanquam propriae, sed tanquam alienae ceu hospes gessit †). Eo tempore Ju-

*) S. Gregor. Naz. Or. XIII. (ol. 30.) Orationem hanc, cujus sensus difficultatibus aliquot historicis implicatur, perpetuo veluti commentario egregie illustrat Prud. Maranus in Vita S. Basilii c. 24. n. 3.

**) S. Gregor. Naz. Or. XVII. (ol. 17.).

***) S. Gregor. Naz. Orat. 18. n. 38. Patrem Oratione funebri (Or. XVIII. ol. 19.), cui adjungas S. Gregor. Naz. Epitaph. 53 — 65., matrem defunctam variis carminibus (S. Gregor. Naz. Epitaph. 66—100.) prosecutus est pius filius. De tempore vid. Prud. Marani Vita S. Basilii c. 30. n. 1. Clemencet Vita S. Gregor. n. 118.

†) S. Gregor. Naz. Carm. de Vita sua v. 526—37. item ep. 182.

lianus, Gregorii amicorum et aequalium optimus, iisdem olim usus magistris ac imbutus disciplinis, qui jam in jure dicendo eximium sibi aequitatis ac probitatis nomen comparaverat, exaequandis tributis Nazianzi praefectus est. Hunc confestim Gregorius ad misericordiam et benignitatem erga pauperes, Clericos et monachos tum literis, tum carmine permovere studuit *). Lubenter precibus his annuit Julianus, ea tamen lege, ut ipse vicissim Gregorius Sermonem tributi loco penderet. Quamvis gravis esset Gregorio imposita haec lex, vicit tamen ipsius erga pauperes amor. Igitur quantumvis invitus Orationem habuit, in qua, occasione arrepta festivitatis Martyrum, eorum exemplis ab humanarum rerum contemptu ad coelestia modis omnibus auditores evehit, tum de justitia in tributis reddendis et exigendis, de benignitate et misericordia praeclare disserit **). Continuo posthac vir sanctus flagitabat Episcopos, ut oppido Nazianzeno Praesulem darent seque liberum dimitterent. At dum illi in dies cunctantur, retinere eum in ista sede cupientes, postquam ecclesiam Nazianzenam tribus circiter annis ante et post mortem patris administraverat, clam Seleuciam Isauriae se recepit (a. 375.), ubi non modico temporis intervallo (a. 375—79.) commoratus est, variorum obrutus mole negotiorum. Anno 379. ineunte Gregorius adhuc Seleuciae consedit, et quidem gravi ac periculoso morbo detentus, cum Basilii mors ipsi nuntiata est, unde ingentem animo concepit dolorem, quasi media sui parte multatus ***).

---

*) S. Gregor. Naz. ep. 67. 68. et 69. item Poëm. lib. II. Sect. II. carm. 2.

**) S. Gregor. Naz. Orat. XIX. (ol. 9.). Vid. Monitum eidem praefixum.

***) S. Gregor. Naz. Carmen de Vita sua v. 538 — 55. ep. 76. et 80. Orat. 43. n. 80. Tunc etiam carmen funebre, duodecim epigrammatibus constans, sui in Basilium amoris et desiderii monumentum, exaravit; vid. S. Gregor. Naz. Epitaph. CXIX. (Opp. T. II. p. 1154—59). Tandem biennio post Constantinopoli reversus eximiam de Basilii laudibus Caesareae habuit Orationem (Orat. XLIII.), in qua omnes ingenii vires et eloquentiae flores profudit. Cf. Clemencet Vita S. Gregorii n. 119 et 120. P. Marani Vita S. Basilii c. 40. n. 1.

§. 151.

Sollicitudo fidei Constantinopoli suscepta, antequam Episcopus hujus urbis constitutus esset (a. 379—81.).

Tristissimus erat tunc temporis ecclesiae Constantinopolitanae status, in qua jam ab annis quadraginta grassata fuerat Ariana lues sub Episcopis haereticorum antesignanis atque etiam ipsis novorum dogmatum conditoribus, et sub Imperatoribus Constantio ac Valente, qui haereticorum partes tuebantur, Catholicos vexabant, et pro errore contra veritatem toto imperii corpore decertabant *). Itaque Ariani tamdiu summa rerum potiti vix pietatis scintillas veraeque fidei semina reliquerant; quin adeo Arianorum factio invaluerat, ut nulla tum Catholicis in ea urbe esset ecclesia. Neque solum Ariana lues Constantinopoli grassabatur, verum ibi quoque Eunomiani et Macedoniani, Photiniani, Marcelliani, Sabelliani et Novatiani, jamjamque Apollinaristae recens pullulantes veritati ac fidei una cum Catholicis exulanti bellum indixerant **). Defuncto Valente Imperatore Gratianus imperium obtinuit, qui ineunte a. 379 Theodosium in consortium imperii ascivit. Theodosio cessit Oriens cum Thracia, Gratianus cum fratre juniore Valentiniano Occidentem sibi reservavit. Gratianus pariter ac Theodosius Catholicae religioni addicti erant; quapropter ille eodem adhuc anno legem edidit, qua coetibus omnium omnino haereticorum interdictis, haeretici etiam suas haereses pandere aliosque in eis instituere prohibiti sunt. Idem pariter sanxit, ut Arianis ejectis ecclesiae ubique Catholicis, qui scilicet cum Damaso Romano Pontifice communicarent, traderentur ***) Hoc igitur tempore (a. 379.) Gregorius,

---

*) Eam quippe sedem tenuerunt, ut Historia Ecclesiastica docet, Eusebius Nicomediensis, Macedonius, Eudoxius, Aëtii discipulus, ac denique Demophilus.

**) S. Gregor. Naz. Orat. 43. n 2—4. et n. 23. cf. Orat. 26. n. 17. Orat. 22. n. 12—13. Carm. de Vita sua v. 562—91. v. 609—651. et v. 1144—89. Cf. Sozom. lib. 7. c. 5. et 6. Vid. Clem. Vita S. Gregorii n. 122—124.

***) Cod. Theodos. de Haereticis leg. 5. (ed. Ritter T. VI. p. 126.) et Cod. Justinian. eod. tit. leg. 2. Edita est haec lex Mediolani III. Nonas Augusti. Theodoret Histor. Eccles. lib. 5. c. 2. Cf. S. Gregor. Naz. Orat. 33. n. 13. Orat. 42. n. 23. Vid. C. Baron. ad a. 379. n. 3—5. n. 11—12. Pagi Crit. ad a. 379. n. 5—6.

spiritu Dei ductus, Constantinopolim se contulit, cum ob eximiam scientiae et sanctitatis famam tam ab exigua plebe Catholica illius urbis, quam a multis Episcopis rogatus fuisset, ut orthodoxae fidei succurreret, et haeresin, quae insolenter illic agebat, profligaret *). Ubi Constantinopolim pervenit, a cognatis quibusdam, piis viris, hospitio exceptus primum, quia Catholicis ne una quidem relicta fuerat ecclesia, in domo privata sacros conventus egit. Locus ille exiguus, in ecclesiam postea mutatus, ab ipso Gregorio nomen *Anastasiae* sortitus est, eo quod Nicaenae Synodi doctrina, per potentiam haereticorum oppressa ac veluti intermortua, Gregorii concionibus ibidem habitis suscitata revixit **). Cum autem rumor serperet in vulgus, Gregorium suscepisse patrocinium Catholicae fidei, mox Arianos sensit infestos, qui eo audaciae atque furoris prosiluere, ut ipsum haereticum inclamarent, ac si quippe pro uno plures induceret deos, ob tres, quas cum Basilio defendebat, hypostases, ut variis calumniis eum obruerent, raperent ad tribunalia, impeterent lapidibus, denique sicarium in eum immitterent ***). Ipse interim, hisce omnibus nihil turbatus, potens opere et sermone, divino Spiritu plenus, Deique auxilio confisus, spe certa melioris temporis se parvumque gregem erexit †), atque fidem orthodoxam contra haereticos circumcirca po-

*) S. Gregor. Naz. Carm. de Vita sua v. 583—608. cf. v. 1128. Poëm. lib. II. Sect. I. carm. 12. v. 71—92. Orat. 33. n. 13. Orat. 36. n. 3. et 6. Orat. 43. n. 2. Censet Baronius (ad. a. 378. n. 53.), a Synodo Antiochena habita mense Septembri a. 379. Constantinopolim missum fuisse Gregorium, quod aliqua ratione confirmari videtur ex ipsius Gregorii lib. II. Sect. I. carm. 12. v. 81.; eam vero sententiam non satis firmam arbitratur Clemencet in Vita S. Gregorii n. 121.

**) S. Gregor. Naz. Carm. de Vita sua v. 1120—25. et v. 1079—84. Praeclarum quoque extat Gregorii carmen, quod inscribitur: *Somnium de Anastasiae ecclesia* (Poëm. lib. II. Sect. I. carm. 16.) Vid. quoque Orat. 26. n. 17. et Orat. 42. n. 26. Sozom. lib. 7. c. 5. Cf. Clemencet Vita S. Gregorii n. 126 — 128.

***) S. Gregor. Naz. Carm. de Vita sua v. 652—78. v. 1658—59. et v. 1441—1474. Poëm. lib. II. Sect. I. carm. 12. v. 100—104. carm. 15. v. 11—12. Orat. 42. n. 27. et ep. 95. Huc quoque pertinent ejusdem ep. 77. et 78. Arianorum et nonnullorum etiam Orthodoxorum in Gregorium criminationes atque dicteria exhibet ipse Gregor. Carm. de Vita sua v. 690 —735. Orat. 33. n. 6—15. cf. Orat. 22. n. 5. 8. 9. et 10.

†) S. Gregor. Naz. Orat. 33. n. 15.

sitos luculenter exponere strenueque defendere coepit. Primo igitur, quia incredibilis quidam pruritus de rebus divinis disputandi animos hominum invaserat, adeo ut de rebus ejusmodi non solum templa, sed et fora et aedes continuo resonarent, hanc temeritatem, qua non tantum haeretici, sed ipsi etiam Catholici novas et periculosas de rebus divinis quaestiones agitabant, reprimere studuit *). Tum vero eloquentissimis Sermonibus, praesertim qui *de Theologia* inscripti sunt, egregie fidei causam defendit, Catholicos docuit, haereticos refellit. Ceterum res divinas suis in Sermonibus leniter, moderate atque prudenter tractavit non disputando, sed docendo, non ut philosophus, sed ut Apostolorum discipulus. Perniciosa haereticorum dogmata refellit non conviciis eos lacessendo, sed invictis rationibus et argumentis pugnando, ita ut aut persuaderet, aut elingues redderet. Bellum indixit erroribus, non hominibus, quorum potius salutis ingenti se desiderio teneri omnibus manifestum reddidit. Neque tamen is fuit, qui, ut moderationis famam sibi compararet, aliquid de veritate, mollius contendendo, remitteret. In eo autem dicendi genere, quod circa morum institutionem versatur, auditores serio exhortatus est, ut in lege Dei ambularent, pauperes alerent, peregrinos susciperent, aegros foverent, psalmodiae insisterent, ut in precibus et lacrymis, ventris ac sensuum cupiditatibus refraenandis, ira moderanda risuque temperando, in oris ac labiorum modestia, in carnis denique petulantia Spiritus Sancti auxilio subigenda haud segniter se exercerent **). Ingens hominum multitudo ad talem Oratorem audiendum confluxit, non modo Catholici, verum etiam haeretici cujusvis sectae, imo exteri et a fide alieni, alii ejus doctrina, alii ipsius eloquentia illecti ***). Porro cum ad verba exemplum, ad Orationes vitae sanctitas accederet, factaque dictis congruerent, praesertim vero eximia ejus patientia et mansuetudo in hostes infensissimos multorum animos ipsi conciliaret, vere admirandos habuit successus, haereticos plurimos ab errore ad sanam doctrinam reduxit, multos item e Catholicis ad meliorem vitam convertit †).

---

*) S. Gregor. Naz. Orat. XX. (ol. 29.) et Orat. XXXII. (ol. 26).

**) S. Gregor. Naz. Carm. de Vita sua v. 1191—1262. Orat. 42. n. 13. Orat. 41. n. 8. et Orat. 23. n. 13.

***) S. Gregor. Naz. Carm. de Vita sua v. 1113—91.

†) S. Gregor. Naz. Carm. de Vita sua v. 1208—1227. v. 1258—

Interea dissidium inter ipsos Orthodoxos Constantinopoli exortum fuerat, unde ipsis insultandi ansam arripiebant haeretici, quos gemina Oratione *de Pace* refellit Gregorius. Dissidium vero istud originem traxerat ex Meletii et Paulini de Antiocheno Episcopatu contentione *), cujus causa non urbs modo Constantinopolitana, verum etiam orbis universus contraria in studia scindebatur. Altera Gregorius ad pacem dissentientes hortatur, altera compositam pacem gratulatur **).

§. 152.

Continuatio.

Ineunte a. 380 Theodosius Imperator, jam debellatis hostibus firmatoque solio, baptizatus ab Ascholio Thessalonicensi Episcopo Catholico lege data fidem, quam Damasus Romae et Petrus Alexandriae profiterentur, omnibus tenendam sancierat. Ita rebus Catholicorum in melius mutatis aliqua Gregorio spes illuxit, se tandem pace fruiturum ***), cum Maximus novam et periculosiorem excitavit tempestatem. Maximus iste patria Alexandrinus, externa specie philosophiae ac pietatis habitum prae se ferens atque Martyrem se venditans, philosophus Cynicus fuit, ex pietate quaestum faciens, et ob admissa scelera olim poenis affectus. Qui cum haud multo post Gregorium venisset Constantinopolim, tam fraudulenter in animum Gregorii, qui fraudis omnis prorsus nescius erat, se insinuavit, ut ab illo publica Oratione laudaretur fidissimique amici et adjutoris loco haberetur †). Jam tum Gregorius a suis habitus est Episcopus Constantino-

---

72. v. 1408--19. et v. 1436--74. ep. 77. Orat. 42. n. 5—6. et n. 23. Orat. 33. n. 5. Rufin. Hist. Eccles. lib. 11. c. 9.

*) S. Gregor. Naz. Carm. de Vita sua v. 679—95. item Poëm. lib. II. Sect. I. carm. 13. v. 151 -163.

**) S. Gregor. Naz. Orat. XXII. (ol. 14.) et XXIII. (ol. 13.). Conditiones hujus pacis initae vid. Socrat. lib. 5. c. 5. et Sozom. lib. 7. c. 3. Cf. Clemencet Monitum priori Orationi praefixum.

***) Socrat. lib. 5. c. 6. Sozom. lib. 7. c. 4. S. Gregor. Naz. Carm. de Vita sua v. 728—35.

†) S. Gregor. Naz. Carm. de Vita sua v. 736—814. et v. 954—98. praesertim v. 968—71. Orat. XXV. (ol. 23), de qua cf. S. Hieronym. de Scriptor. eccles. c. 117.

politanus, quibus Petrus, Alexandriae Episcopus, per literas assensum praebuit *). Eodem tempore contigisse videtur, ut nautae Aegyptii, qui frumentum Alexandrinum, quolibet anno pendi solitum Imperatori, ex more advexerant, posthabitis Arianorum ecclesiis ad Gregorii coetum, utpote Catholici, se conferrent. Quibus Gregorius Oratione ad eos habita gratulatur, quod devitatis haereticorum scopulis, ad Catholicorum ecclesiam, velut ad portum tutissimum, feliciter appulerint; dehinc magni Athanasii, ejusque successoris Petri laudes praedicat; tum praesentes Aegyptios tanquam populum suum compellans, de Trinitate ad eos disserit; quod summa ingenii vi, sublimitate et eloquentia exsequitur **). Verum brevi post Maximus in ipsum Gregorium dolos machinatus, tantum vaferrimi ingenii malis artibus promovit, ut Petrus Alexandrinus nimia animi levitate abreptus mitteret Episcopos, a quibus manuum impositionem acciperet Maximus et in sedem Constantinopolitanam eveheretur ***). Cum autem gravis eo tempore morbus detineret Gregorium, Maximus opportunam hanc occasionem nactus una cum suis ecclesiam noctu occupavit, ut in ea ordinaretur Episcopus. Inde tamen expulsus a clero et populo, ordinatus est in domo quadam privata. Tantus porro civitatem tunc universam ob facinus tam indignum dolor invasit, ut Maximus cum Episcopis Aegyptiis statim ipsa urbe pelleretur †). Gregorius autem eo facinore adeo perculsus est, ut discedendi ab urbe consilium caperet. Verum Anastasiae templum ingressus, ut plebi suae, tectis licet verbis, extremum vale diceret, assiduis totius gregis precibus et

*) S. Gregor. Naz. Carm. de Vita sua v. 780—83. et v. 856—64.

**) S. Gregor. Naz. Orat. XXXIV. (ol. 24.). Ratio, cur huic tempori assignanda videatur Oratio isthaec, licet Clemencet aliter sentiat, satis clare patet ex Orat. hujus n. 3. 4. 6. et 7. Cf. Tillemont l. c. Not. 36. (p. 713—14.), qui rationes utrinque expendit.

***) S. Gregor. Naz. Carm. de Vita sua v. 815—86.

†) S. Gregor. Naz. Carm. de Vita sua v. 887—953. et v. 999—1000. De posterioribus impostoris hujus fatis vid. ibid. v. 1001—1029. S. Damasi P. ep. 8. et 9. (in Epist. Roman. Pontiff. ex recens. P. Coustantii ed. Schoenemann p. 366 — 70.) S. Ambrosii ep. 13. Concil. Constantinopol. I. can. 4. Sozom. lib. 7. c. 9. Cf. de hoc Maximo Clemencet Monit. in Gregorii Naz. Orat. 25. Pagi Crit. ad a. 379. n. 8—12. Tillemont l. c. Art. LX—LXIII. (p. 446—56).

lacrymis permotus consilio suo destitit, ac satis habuit paululum secedere in rus, ut corporis animique vires ea tempestate nonnihil laesas aliquantulum restauraret. Non ita multo post redux Orationem habuit, quae miram pastoris erga oves caritatem spirat *). Ibi solicitudine sua erga dilectum gregem exposita, fidei ac doctrinae rationem ab iis exigit. Insuper, postquam fidem sine operibus mortuam esse ostendit, ab auditoribus sciscitatur, utrum sedulo bonis operibus studuerint. Demum dilucide pertractatis variis vitae Christianae officiis, ipse quoque rationem reddit de omnibus, quae absens in solitudine philosophando lucratus fuerit; quod ut commode praestet, amplum et magnificum veri philosophi exemplar iis ob oculos ponit. Eodem fere tempore cum Arianorum furor ob felicem rerum mutationem, ipsius curis et laboribus Constantinopoli factam, magis magisque concitatus frequentes in eum calumnias spargeret, eleganti et praeclara Oratione semet publice defendit. In ea Arianorum jactantiam, injurias Catholicis illatas, et cavillationes, quibus obtrectatores ipsum in contemtum adducere conabantur, egregie retudit; tum vero praesertim ex baptismi forma Arianorum et Eunomianorum errores, qui Filium et Spiritum S. creatos esse asserebant, praeclare redarguit **). Ubi dein mense Novembri aut Decembri hujus a. 380. Imperator Theodosius Constantinopolim venit, Basilicam majorem Arianis ademtam Gregorio benignissime excepto tradidit; eaque occasione unanimi plebis clamore Gregorius expetitus est Episcopus, quamvis tum onus illud modeste recusaret ***). Paulo post Orationem ibi habuit brevissimam, sed laetitia plenam, qua veluti Martyres diu exules in istam ecclesiam rursus introducit, Deo gratias tanti beneficii agit, et haereticorum facinora ibidem perpetrata acriter perstringit †). Vix brevi elapso

---

*) S. Gregor. Naz. Carm. de Vita sua v. 1036—1112. Ea occasione populus ipsi acclamavit: *συνεκβαλεῖς σαυτῷ Τριάδα* (v. 1100.) i. e. tecum pariter SS. Trinitatis cognitionem et cultum ex hac urbe abduces. Postquam reversus est rure, habita est Orat. XXVI. (ol. 28.).

**) S. Gregor. Naz. Orat. XXXIII. (ol. 25.) Orationis hujus tempus indicatur n. 2. et 15., ubi adhuc „exiguus erat grex," necdum Gothi a Theodosio devicti erant. Fortassis jam a. 379. habita est; saltem ultra Novembrem anni 380. differri non potest.

***) S. Gregor. Naz. Carm. de Vita sua v. 1273—1395.

†) S. Gregor. Naz. Orat. XXXV. (ol. 48.) habita, cum celebra-

tempore Gregorius a plebe raptus et in sede Episcopali invitus collocatus est; quod cum adversarii vitio ipsi darent, nova Oratione relationem suam ad sedem Constantinopolitanam declaravit, expendens, quid tandem populum istum adeo sibi devinciret; invidiam porro adversariorum vehementer exagitavit, contra eorum calumnias ac temeraria judicia probans, haudquaquam se cathedram Constantinopolitanam affectasse; denique ad gregem suum conversus omnibus ordinibus, Imperatori praesertim et magistratibus, praeclara tradidit vitae praecepta *). Insignem ex isto tempore ecclesiae, quam Deus curae suae commiserat, solicitudinem gessit, suae suorumque saluti unice intentus; nec minori studio avaritiae vel solam speciem, quam fastum omnem et animi elationem, nec non adulationem in aula fieri solitam declinavit: media quoque in urbe solitudinem coluit **). Anno sequenti (381.) Imperator, consilio cum Damaso Romano Pontifice communicato, Synodum Episcoporum convocavit, qui fidem Nicaenam confirmarent, Macedonii errores configerent, urbi Constantinopolitanae Episcopum praeficerent, et schismati Antiocheno finem imponerent. Mense Majo convenere 150 Episcopi Catholici ex toto Oriente, Aegypto tamen excepta: ac status primum ecclesiae Constantinopolitanae in meliorem ordinem redactus est. Reprobata igitur ordinatione Maximi tanquam illegitima, Gregorii electio communi Patrum calculo confirmata, ipseque in sede Constantinopolitana multum quidem gemens, non tamen ut antea repugnans, collocatus est a S. Meletio, Concilii praeside, ceterisque Patribus; eam vero unam ob causam in sede illa haud aegre collocari se passus est, ut Orientales et Occidentales, quorum alii pro Meletio, alii pro Paulino stabant, ad concordiam revocaret, et

---

retur eodem die quaedam Martyrum festivitas. Opinatur Montacutius, eam non tam Orationem, quam Orationis Fragmentum esse; quae sententia forsan non omnino contemnenda videri potest. Vid. Clemencet Monit. in hanc Orat. n. 2.

*) S. Gregor. Naz. Orat. XXXVI. (ol. 27.) Vid. praesertim n. 2. et 11., quibus tempus hujus Orationis sat aperte designatur. Recte autem a Clemencet in Monito praevio n. 2. medio circiter mense Decembri a. 380. collocatur.

**) S. Gregor. Naz. Carm. de Vita sua v. 1396—1505. cf. etiam v. 696—720. item Poëm. lib. II. Sect, I. carm. 17. v. 59—90. Orat. 42. n. 22. et 24. Orat. 26. n. 8—9.

luctuosum schisma, quo scindebatur orbis Catholicus, extingueret *).

§. 153.

Brevis in ea urbe Episcopatus, et negotia usque ad finem vitae gesta (a. 381—89.).

In ipso hoc Concilio, quod inter oecumenica secundum numeratur, e vivis excessit S. Meletius, Antiochiae Episcopus, postquam insigni oratione Praesules congregatos ad concordiam hortatus fuerat. Justis ejus memoriae persolutis nonnulli neglecto foedere, quod Meletium inter et Paulinum non ita pridem pactum fuerat, ut, qui alteri superstes esset, ecclesiam obtineret solus (vid. supra §. 151. p. 554), de successore in locum Meletii subrogando ad Concilium retulere. Gregorius autem viribus omnibus contendit, pacta esse servanda, nec Meletio ordinandum esse successorem; cui si ceteri paruissent, magna illa lis composita fuisset. Verum non est audita vox ipsius pacem suadens. Juniores potius Episcopi, qui scilicet Valentis tempore, pulsis in exilium Praesulibus orthodoxis, Arianorum favore vacantes sedes occupaverant, tanto nomine et munere ex parte saltem minus digni **), adversus ipsum etiam cum impetu exsurrexere, ab eisque seniores nimis facile se passi sunt abduci, rationibus futilibus innixi. In sua tamen sententia Gregorius, vir justi rectique tenax, constanter perseveravit ***),

---

*) S. Gregor. Naz. Carm. de Vita sua v. 1506—71. v. 1812—14. v. 1918. et v. 1933. Hinc S. Gregorius revera fuit Episcopus Constantinopolitanus; olim praecesserat ordinatio Episcopalis, accesserunt plebis illius Ecclesiae suffragia, subsecuta est Concilii confirmatio cum installatione. Cf. S. Hieronym. Commentar. in Isai. lib. 3. c. 6. v. 1. (T. IV. col. 89.) Theodoret. Histor. Eccles. lib. 5. c. 8. Socrat. lib. 5. c. 8. Sozom. lib. 7. c. 7. Clemencet Praefat. generalis P. II. §. IV. (T. I. p. XLII—III.)

**) Mirum esse non debet, si ejusmodi Episcopos tempori etiam in rebus fidei nonnihil servientes, partiumque studiis nimium addictos, nonnunquam acrius exagitat Gregorius ex gr. Carm. de Vita sua v. 1681—1765. et Poëm. lib. II. Sect. I. carm. 12. v. 152—176., vid. Clemencet Praefat. general. P. II. §. I. (T. I. p. XVII—XXIII.)

***) Hoc eodem tempore, cum ex Gregorii amicis nonnulli ejus constantiam tentarent, ut suaderent id, quod de Flaviano in Me-

contestatus, se throno Episcopali potius cessurum, quam ut eos, si prava decernerent, sequeretur. Isthaec Synodi adversus optima Gregorii consilia reluctatio tantum ejus animo dolorem injecit, ut aegra etiam valetudine correptus a conventibus se subducere ac de secessu cogitare coeperit, quamvis plebs instantissime rogaret, ut tale consilium dimitteret. Interim Aegyptii et Macedones advenere Episcopi, qui, se inconsultis seroque vocatis, Gregorium Maximi loco ab Orientalibus in sedem Constantinopolitanam evectum fuisse, inique tulerunt, variosque adversus hanc ejus promotionem allegarunt praetextus; minime tamen odio Gregorii lites istas moverunt. Quapropter Gregorius id, quod jam in solemni conventu proposuerat, ut se videlicet abdicaret Episcopatu, exsequi decrevit Praesulesque exoravit, ut ad sedandam, quam ipse non excitaverat, in Ecclesia tempestatem, ipsum Jonae exemplo in mare praecipitarent. Conditio a majori Episcoporum etiam Orientalium parte cum plausu excepta est; atque Gregorius excessit partim laetus, quod onere se absolutum sentiret, partim tristis, quod populi sibi commissi cura eum angeret. Inde ad Imperatorem conversus discedendi licentiam quamvis aegre obtinuit *). Ante discessum in primario urbis templo coram 150 Episcopis populoque Constantinopolitano egregiam habuit Orationem, qua, ut omnes adversariorum calumnias luculenter dilueret, tristem ecclesiae Constantinopolitanae statum ante suum adventum cum statu laeto, qualis nunc sit, comparat, fidem de Trinitate exponit, dissidia Episcoporum conqueritur, demum omnibus extremum vale dicit **). Mox Constantinopolim reliquit medio anno 381., cum brevi

---

letii locum substituendo cogitabant, repulsam ab eo passi sunt; tumque exaravit Poëm. lib. II. Sect. I. carm. 13.

*) Totam banc rerum gestarum seriem fuse describit ipse Gregorius Carm. de Vita sua v. 1572—1918. cf. Rufini Histor. Eccles. lib. 11. c. 9. Veras causas, quibus adversarii ejus movebantur, Gregorius indicat Poëm. lib. II. Sect. I. carm. 12. v. 136—47. et v. 248-49. carm. 14. v. 25—38. carm. 30. v. 13—18. item carm. 10. Orat. 42. n. 14. Quo autem in statu discedens reliquerit fidem, ipse rursus declarat Poëm. lib. II. Sect. I. carm. 12. v. 115—35. Cf. de hac resignatione imprimis Sozom. lib. 7. c. 7.

**) Orat. XLII. (ol. 32.), quae certe inter praestantissima artis oratoriae monumenta referri meretur, et incredibili eloquentiae vi animos percellit.

admodum tempore Episcopatum hujus urbis tenuisset *). Sed priusquam Constantinopoli discederet, testamentum condidit Gregorius, dignissimum sane, in quod Episcopi, quique sacerdotia pinguia tenent, serio inspiciant, eumque imitentur, si velint procul a carne et sanguine sibi et animarum saluti optime consulere **).

Cum per id temporis ecclesiae Nazianzenae sedes vacaret, eique Apollinaristarum imminerent incursus, Gregorius aeger in patriam reversus, postquam in solitudinem paulisper secesserat, iterum paternae ecclesiae, non tamen ut proprius Episcopus, curam suscepit, quamdiu et quatenus infirma valetudo id permitteret, eoque in munere egregium sibi adjutorem, Cledonium presbyterum, ascivit, cui valetudinis causa in praedio paterno commorans binas egregias misit epistolas, quibus omnes Apollinaristarum errores penitus contrivit ***). Cum tamen cleri populiquè pars aegre ferret frequentem Episcopi absentiam, nec morbi vis remitteret, Gregorius conscientiae suae timens, gubernacula ecclesiae Nazianzenae abdicavit, neque ab amicis et Episcopis cogi ultra potuit, ut ea susciperet. Sic demum Eulalius, vir pietate insignis, ecclesiae Nazianzenae Episcopus ordinatus est †). Ex eo tempore Gregorius, voti compos factus, ruri vitam monachi exercuit, solis pietatis exercitiis vacans, Dei laudes assidue celebrans, ejusque misericordiam implorans ††).

---

*) S. Gregor. Naz. Poëm. lib. II. Sect. I. carm. 12. v. 100—101. carm. 30. v. 105—6. (et ex eo Rufin. Histor. Eccles. lib. II. c. 9.) Carm. de Vita sua v. 1933. et lib. II. Sect. I. carm. 14. v. 29. Scilicet per aliquot solum hebdomades, aut ad summum per aliquot menses cathedram Episcopalem Constantinopoli vere obtinuit, vid. Pagi Crit. ad a. 381. n 11. In locum Gregorii postea ordinatus est Nectarius, Socrat. lib. 5. c. 8. Sozom. lib. 7. c. 8. et 10. — Ad Gregorii abdicationem sedis Constantinopolitanae respiciunt ejus ep. 87. 94. 95. 96. 164. 168.

**) Vide hoc S. Gregorii Testamentum Opp. T. II. p. 201—4.

***) S. Gregor. Naz. Poëm. lib. II. Sect. I. carm. 19. v. 61—104. Carm. 30. v. 23—226. cf. ep. 182. fin. ep. 89. 138 139. 152. et 122. Celeberrimae hae duae epistolae ad Cledonium sunt ep. 101. et 102. (ol. Orat. 50. et 51.). Cf. de hoc Cledonio Poëm. lib. II. Sect. II. carm. 1. v. 120—29.

†) S. Gregor. Naz. Poëm. lib. II. Sect. I. carm. 19. v. 68—104. item ep. 152. 153. 157. 182. et 183.

††) S. Hieronym. de Scriptor. eccles. c. 117. S. Gregor. Nazianz. Poëm. lib. II. Sect. I. carm. 34. et 44. carm. 45. v. 111—172.

Otium vero nactus et solitudinem primo quidem composuisse videtur *Carmen de Episcopis*, in quo stylo sat acerbo conqueritur de hominum ingratitudine ac multorum illius aevi Episcoporum malignitate; tono dein mitiori *Carmen de Vita sua* conscripsit, necessarium ratus, ut famae suae consuleret adversus rumores, quos aemuli ejus spargebant *). Nectario etiam, successori suo in sede Constantinopolitana, nequaquam succensens fausta quaeque imprecatus est, eumque, si res exigere viderentur, officii benigne commonefecit **). Anno 382. ab Imperatore Theodosio accersitus ad Concilium Constantinopolitanum, in quo turbata ecclesiarum pax et concordia restituenda foret, Gregorius, infelici omnium, quibus adfuerat, Synodorum exitu ad memoriam revocato, suas, quominus Augusto pareret, graves infirmitates fere continuas obtendit ***). Quamvis autem Synodos vitaret Gregorius, eum tamen nihilo secius ecclesiarum provida tenuit sollicitudo; neque enim, morbis licet saepissime impeditus, unquam destitit, haereses, praesertim Apollinaristarum impugnare, ecclesiis prospicere, Constantinopolitanae maxime et Nazianzenae, ordinem et pacem conservare, civitatum, familiarum ac singulorum etiam hominum curam gerere †). Demum laboribus ac curis, senio morboque confectus obiit a. 389 ††).

§. 154.

Opera S. Gregorii Nazianzeni. I. Orationes.

Omnia Sancti hujus Doctoris Opera ad tres classes commode revocantur, quarum prima *Orationes*, secunda *Epistolas*, tertia *Poëmata* complectitur.

---

item ep. 107. 108. 109. 110. 111. 113. 116. 117. 118. 119. et 203.

*) S. Gregor. Naz. Poëm. lib. II. Sect. I. carm. 12. et carm. 11.

**) S. Gregor. Naz. ep. 88. 91. 151. 185. 186. et ep. 202. (ol. Orat. 46).

***) S. Gregor Naz. ep. 124. 130. 131. item Poëm. lib. II. Sect. I. carm. 17. v. 91—109.

†) Vid. S. Gregor. Naz. ep. 132. 133. 135. 136. 173. ep. 125. ep. 141. Poëm. lib. I. Sect. I. carm. 10. et 11.

††) S. Hieronym. de Scriptor. eccles. c. 117. Cf. Clemencet Vita S. Gregorii a. 173. C. Baron. in Actis Sanctorum l. c. n. 169. Tillemont l. c. Art. CVIII. (p. 554—55).

I. *Orationes* 45 S. Gregorii Naz. hodie supersunt, quarum varia iterum genera distingui possunt. Principem haud dubie locum inter easdem occupant:

1) *Orationes dogmaticae*, in quibus eminent *Orationes V de Theologia* *), contra Eunomianos et Pneumatomachos Constantinopoli pronuntiatae, quae tantae admirationi saeculis posterioribus fuerunt, ut Gregorius inde *Theologi* cognomen obtinuerit **). In Orat. I., quae veluti prooemium seu Praefatio ceterarum quatuor habenda est, ostendit, qualis debeat esse, qui vult sermonem de Deo instituere, dein coram quibus ac quo tempore, de quibus et quousque de Deo disserendum sit: hic itaque necessarium esse docet, ut is, qui de Deo verba facere cogitat, animum et corpus a vitiorum sordibus purgaverit et in contemplando longius processerit; coram Gentilibus de Deo non esse disputandum; porro de his solum, quae ingenii nostri modulum atque auditoris captum non excedunt, disserendum, ubi singula etiam objecta, in quibus versari possit Oratio de Deo habita, accurate exhibet; denique immoderatam disputandi libidinem haereticorum acerbe exagitat. Oratione II, invocata SS. Trinitate, de ipso Deo, licet trepidans, sermonem aggreditur; *Dei existentiam* invictissime statuit; ipsius vero *naturam seu essentiam* nec verbis explicari, nec intellectu comprehendi posse declarat; aliqua tamen de ejus natura ratione humana concipi et intelligi posse, ubi humanae quidem rationis infirmitas in rebus ad Deum pertinentibus luculenter demonstratur, nihilo tamen minus, quantum homini fas est assequi, multae ideae sublimes occurrunt circa *Dei* naturam ejusque *attributa*; denique etiam *idololatriae* origo hic explicatur. Orat. III. et IV. adstruit aequalitatem trium personarum atque divinitatem Filii, et plerisque Eunomii sophismatibus ex humana ratione deductis ***), atque objectioni-

*) Orat. XXVII—XXXI. (ol. 23—27.) Nomen hoc: *Sermones de Theologia* ipse Gregorius adhibet Orat. 28. n. 1.

**) Vid. C. Baronii Vita S. Gregor. Naz. n. 86.

***) Eadem fere hic (Orat. III.) occurrunt sophismata Eunomii, eodemque modo diluuntur, prout in S. Basilii lib. I. et II. adversus Eunomium, vid. supra §§. 138. et 139.

bus e S. Scriptura petitis respondet. Hic igitur quaecunque ad Christi divinitatem et humanitatem pertinent, fuse ac nervose tractat; et plurima excutiens Scripturae testimonia, quae ad Christum referuntur, singula etiam enumerans nomina, quae Christo tum ut Verbo, tum ut homini conveniunt, ea omnia eorumque causas pie ac erudite exponit. Orat. V. solide probat, Spiritum S. esse personam divinam a Patre et Filio distinctam, eum a Patre procedere, neque tamen generatum esse, ut Filium, quamvis ejusdem sit substantiae et naturae; argumenta deducit tam ex S. Scriptura, quam ex Traditione, et objectiones varias haereticorum perquam dilucide confutat *).

2) His merito adjunguntur *Orationes apologeticae*, seu Orationes duae *invectivae* (λόγοι στηλιτευτικοί) *in Julianum* Imperatorem **), quibus Christianorum fidem firmare, Gentilium errores destruere, Providentiae divinae gubernationem rerum humanarum vindicare et Dei justitiam quamvis seram, attamen certam oculis omnium ingerere, Christianos denique ad gratum erga Deum animum veramque in Deo laetitiam hortari intendit. Itaque in priori Oratione, cum Juliani improbitatem ac perversitatem infamia

*) Similis argumenti sunt Oratio XXXII. (ol. 26.) et Orat. XX. (ol. 29.). In Orat. XXXII., quae inscribitur: *De moderatione in disputationibus servanda*, ostendit, nec cujusvis hominis, nec cujusvis temporis esse de Deo disputare; praesertim laicis illud plurimum dissuadet, cum res plena sit periculi, animaeque salutem impediat potius, quam promoveat; et argumentum hoc plane egregie prosequitur. — Orat. XX. eos primum carpit, qui nec sacrarum literarum cognitione instructi, nec vitae sanctitate commendabiles in ejusmodi disputationes se immitterent. Dein fuse de SS. Trinitate disserit, et impia Sabellii Ariique dogmata doctrinae simul ac fidei gladio deturbat; naturae unitatem in Deo cum personarum distinctione invicte asserit, ac diserte exposita divinae humanaeque generationis differentia, monet, Filii a Patre generationem et S. Spiritus processionem a Theologis non esse curiosius inquirendam.

**) Oratio IV. et V. (ol. 3. et 4.), quas etiam separatim graece ed. R. Montagu. Etonae 1610. in 4°. — De ratione inscriptionis, qua Orationes istae circumferuntur, vid. Orat. 5. n. 42. et Nota c. ad Orat. IV. titulum. Cf. etiam Clemencet Monit. in utramque Orationem. — Earum quoque meminere Socrat. lib. 3. c. 23. S. Hieronym. de Scriptor. eccles. c. 117.

notandam suscepisset, totam ejus vitam et omnem nequitiam graphice depingit, praesertim vero exponit, quae tum ipse Apostata, tum eo imperium tenente atque connivente alii ad destruendam Christi fidem vel fraudulenta, vel violenta adhibuerint media; et frequenter tum ex miris effectibus, tum ex ipsa indole religionis Christianae, demum ex variis Juliani legibus, quibus Christiana instituta in Ethnicismum transferre curavit, religionis Christianae excellentiam demonstrat; Ethnicismum vero ex internis potissimum rationibus vehementer impugnat. Porro in Orat. V., quae est pars altera unius quasi Operis, alium sibi Orator scopum proponit, eumque „tum apud Deum sanctiorem, tum auditoribus jucundiorem, atque adeo posteris utiliorem;“ hic scilicet in *divinis judiciis* sermonem ponit, inevitabilem esse Dei justitiam ostendens, licet diversa ratione improbos feriat. Quem in finem ibi divinam vindictam Juliano irrogatam ob oculos sistit, dum omnia ejus consilia impia omnesque conatus in vanum ruerent; narrat igitur, quo pacto Julianus Imperator ad Hierosolymitani templi instaurationem Judaeos excitaverit, et quo modo *illi*, multis coelestibus signis deterriti, ab opere coepto desistere coacti fuerint; deinde Persicae expeditionis historiam et Romanorum cladem, Juliani denique miserum interitum exponit, ejusque funus eleganti comparatione cum Constantii funere plurimum deprimit; tum serio monet, quantum sit in Ethnicismo inane et turpe, ac quam graves poenae, sin minus temporales, certe tamen aeternae Gentiles atque impios maneant; denique sermone ad Christianos converso, eosdem exhortatur, ut vitae probitate Dei vindictam a se studeant avertere, atque summa moderatione rebus in prosperis erga Gentiles utantur.

3) Una solummodo extat *Oratio exegetica* *), quae non est nisi Homilia hodierno istius vocis usu, in qua primum Evangelii (Matth. 19, 1—12.) verba refert, moxque singula pertractans ea mirum in modum eruditissime exponit. In illa praecipue de divortio ejusque causis agit; docet, matrimonium

---

*) Orat. XXXVII. (ol. 31.) Constantinopoli habita a. 380.

laudabile esse, cum prolis procreandae gratia contrahitur, sed matrimonio virginitatem anteponit, de qua servanda egregia tradit praecepta, tum de eunuchis disputat, ac verba Christi: „quibus datum est," copiose et ornate explicat.

§. 155.

Continuatio Orationum S. Gregorii Nazianzeni.

4) His accedunt *Orationes morales*, in quibus eminet

a. *Oratio Apologetica de Fuga sua* *). Quum enim Gregorius, invitus atque repugnans presbyter ordinatus, fugisset in solitudinem Ponti, ut formidandum angelicis humeris onus declinaret, scilicet sacerdotis pastorisque munus, ecclesiae et animarum regimen, fuga isthaec plurimos offendit, quorum alii levitatem et imprudentiam, alii contemtum ordinis, nonnulli etiam altioris gradus cupiditatem ipsi objiciebant. Redux itaque longiorem hanc apologeticam Orationem scripsit, in qua duabus partibus ostendit, nec metum et secessionem suam, nec rursum animi promtitudinem et reversionem, quae pariter quorundam vituperia incurrerat, reprehendendam esse. In prima igitur parte causas fugae suae proponit, scilicet amorem solitudinis, quam voverat, et plurima ac gravissima sacerdotum sive pastorum munera, virtutes necessarias, difficultates et pericula, Dei in eos minas, prophetarum et Apostolorum oracula atque exempla (n. 2—101.). In altera parte reditus causas breviter exponit, quo pertinent amor in cives, parentum cura, inobedientiae timor ac periculum, et Jonae prophetae

---

*) Orat. II. (ol. 1.) Merito quidam Codd. optimae notae hanc Gregorii Orationem inscribunt: *λόγος περὶ ἱερωσύνης* (tractatus de sacerdotio). Ex hoc praeclaro Opere sex itidem libros de sacerdotio Chrysostomus, quatuor etiam curae pastoralis Gregorius M. ita hauserunt, ac veluti ex archetypo expresserunt, ut propemodum nihil aliud praestitisse videantur, quam dilatasse et amplificasse, quae a Gregorio Naz. acutius, brevius nervosiusque dicta fuerant. Haec Oratio latine edita est Antverp. 1573. in 8°. Des hl. Gregor von Nazianz Vertheidigungsrede, deutsch übersetzt von M. Arnoldi. Mainz 1826. 8°.

exemplum (n. 102—114.). Suscepto igitur Gregorius munere, quod refugerat, praeclare hic disserit de sacerdotii necessitate, dignitate, variisque officiis, ac fuse exponit, quanti momenti, quantae difficultatis sit cura animarum, et in specie munus concionatoris, quanta igitur cum reverentia ad sacerdotium accedere oporteat.

b. *Oratio de pauperum amore* *) habita est Caesareae; in illa mira doctrina et gravitate, eloquentia et argumentorum vi demonstrat, omnibusque inculcat, pauperes summa benevolentia et benignitate complectendos esse, ac divites omnes gravissimis rationum momentis ad hoc officium compellit.

c. Praeterea *Orationes de Pace tres* **) habuit, quibus non minus discordiae et contentionis turpitudinem, in Christianis praesertim, vehementissime redarguit, quam pacem et concordiam omnibus eloquentiae viribus commendat, ejusque utilitates fusis extollit laudibus.

5) His commode junguntur *Orationes festivales*, quae aliquando pertractant dogmata, aliquando moribus formandis inserviunt. Huc pertinet

a. *Oratio in Christi nativitatem* ***), in qua mira, quae in mysterio Incarnationis Domini occurrunt, egregie exhibet, ac ut ejusdem necessitatem adstruat, breviter commemorata angelorum hominumque creatione, lapsum Protoparentum describit; Incarnationis dein Jesu Christi veram notionem et emolumenta proponit; denique Christianos docet, qua ratione natalem Christi diem rite celebrare possint.

b. *Oratio in sancta Lumina* †), i. e. festum Epiphaniae, quo baptismatis Jesu Christi solemnitas

---

*) Orat. XIV. (ol. 16.)

**) Orat. VI. (ol. 12.) XXII. (ol. 14.) et XXIII. (ol. 13.) De occasione singularum vid. supra §. 149. et 151. (p. 544 et 554).

***) Orat. XXXVIII. (ol. 38.)

†) Oratio XXXIX. (ol. 39.) Luminum festivitas a Christi baptismo ortum habuit; baptismus quippe apud Graecos *Illuminatio* (φωτισμος) dicebatur, quod nimirum Catechumeni per baptismum a peccati et vitiorum tenebris ad justitiae et veritatis

celebratur. Itaque hic de baptismo Christi verba facit, et postquam ejusdem effectus mirabiles paucis egregie descripsit, fuse ostendit, mysterium istud omnia Gentilium mysteria et legalia Judaeorum instituta longe superare, monet, ut hoc tanto mysterio excitati auditores animas suas a peccatorum sordibus purgent, et sedulo virtutum exercitio semet excolant, proponit relationem baptismatis Christi ad totam salutis humanae oeconomiam ejusdemque baptismi singulas circumstantias scite exponit, denique varia (sex) baptismi genera pulcherrime exhibet. *Oratio in sanctum baptisma* *) non immerito velut altera praecedentis Orationis pars habetur; cum enim in priori Oratione Christus baptismum suscipiens consideratur ut vera lux illuminans hominem venientem in hunc mundum, in altera consideratur homo, quatenus est a Christo per baptismum illuminatus. In ea igitur Oratione baptismi praestantiam et miros effectus extollit: quin etiam baptismi donum summopere amplificans ipsum creationis dono praestantius declarat; tum baptismum non esse differendum invicte probat, explosis omnibus sacramentum illud procrastinantium causis praetensis; dein quid baptizati cavere debeant, sedulo monet, ac quomodo peccata post baptismum commissa deleantur, ostendit.

c. *Duae* porro *Orationes* extant *in sanctum Pascha* **), quarum una mysterium illud paucis, at

---

lucem convolarent. Christus igitur in hac Oratione a Gregorio praedicatur ut lux vera illuminans mundum ac in tenebris etiam lucens Vid. Orat. 39. n. 1. Quod autem festivitas haec jam tunc distincta fuerit a festo Nativitatis Domini, patet ex Orat. 39. n. 14.

*) Oratio XL. (ol. 40.) probabiliter destinata erat, ut ipso die festo Epiphaniae una continua serie haberetur cum praecedenti; sed ne Oratio ista in nimiam excrescens molem taedium pareret auditoribus, alteram hanc partem in diem sequentem differre satius duxit, vid. Orat. 40. n. 1.

**) Orat. I. (ol. 41.) et Orat. XLV. (ol. 42.), quarum altera omnium prima, altera omnium postrema est, quas habuit Gregorius, aut certe quae ad nos pervenerunt. De Orat. prima vid. §. 149. (p. 543—44). In eadem Orat. I. Gregorius, judice Clemencet (Monit. n. 3.), resurgentis Christi mysteria cum defensione fugae suae, et utrumque cum praeceptis morum ita

egregiis verbis mirifice extollit, et Christianos docet, qua ratione tantum mysterium digne celebrare possint ac debeant; altera vero, postquam ab ipso Deo exorsus omnium Dei in nos beneficiorum recoluit memoriam, ceremonias Paschatis Judaeorum exponit, earumque verum sensum in passione Domini patentem mystice declarat.

d. *Oratio in novam Dominicam* *), i. e. Dominicam in Albis, in qua ex ipsa indole festivitatis hujus, quam Redemtionis nostrae Encaenia vocat, rite exposita et demonstrata, ad novae vitae initium omnes hortatur, veris simul initium eleganter celebrat, et martyris Mamantis memoriam paucis recolit.

e. *Oratio in sanctam Pentecosten* **), in qua de ipsa Pentecoste pauca nonnisi verba facit, ac per reliquum omnem Orationis tractum de Spiritu S. praeclare disputat, dum Pneumatomachis, quos blande ac modeste compellat, ejus divinitatem invicte demonstrat, praecipue varias ejus operationes in toto terrarum orbe eis ob oculos ponens.

6) *Orationes panegyricae et funebres.* Huc pertinent *Oratio in laudem Maccabaeorum* (Orat. XV. ol. 22.), in qua Eleazaris senis, ac septem fratrum generosaeque eorum matris passiones et triumphos non ex libris Maccabaeorum sed ex libro quodam Josephi Flavii exponit, atque omnibus eloquentiae christianae ac religiosae floribus exornat; *Oratio in laudem S. Cypriani martyris* (Orat. XXIV. ol. 18.) ***); *Oratio in laudem S. Athanasii* Magni

---

conjungit, ita singula singulis miscet, ut Oratio festivalis tota, tota moralis, apologetica tota pene possit appellari.

*) Orat. XLIV. (ol. 43.). De vera hujus festivitatis significatione vid. Orat. n. 44. n. 5. et 2. item Orat. 18. n. 29. Cf. H. Valesii Nota in Evagrii Histor. Eccles. lib. I. c. 3. Oratio haec Caesareae habita fuisse videtur, ubi S. Mamantis festivitas celebris erat. *Oratio in novam Dominicam* seorsim gr. et lat. excusa Notisque illustrata est a F. M. Huensel Lipsiae 1836. 8°. Idem in Prolegom. c. 2. et 3. (p. 8–14) fuse et erudite de nova Dominica atque de S. Mamante disputat.

**) Orat. XLI. (ol. 44.)

***) Notatu dignum est, in ea Oratione a S. Gregorio duos Cypria-

(Orat. XXI. ol. 21.); *Oratio in laudem S. Basilii* Magni (Orat. XLIII. ol. 20.); *Oratio* funebris *in patrem suum Gregorium* (Orat. XVIII. ol. 19.); *Oratio* funebris *in fratrem* suum *Caesarium* (Orat. VII. ol. 10.) *); et alia in *sororem Gorgoniam* (Orat. VIII. ol. 11.), in qua egregias piissimae sororis dotes virtutesque eloquentissime prosequitur, ut ad imitationem simul et admirationem moveat, atque sub illius persona mulieribus conjugio mancipatis praestantissimum vitae exemplar proponit; denique *Oratio in laudem Maximi* Alexandrini, quae postea *in laudem Heronis philosophi* falso inscripta est (Orat. XXV. ol. 23.) **).

7) Denique *Orationes occasionales* commemorandae veniunt. Harum pleraeque historiam vitae ipsius concernunt, et ad singulares illius eventus referuntur, propriam sui ipsius defensionem continent, vel plebis salutem data occasione promovent ***). His accenseri debet *Oratio* habita *propter plagam grandinis* †). In hac primo ad investigandas hujus calamitatis causas convertitur, easque longa ac multiplici peccatorum, quae Dei iram excitaverant, enumeratione exponit, deinde Nazianzenos hortatur, ut peccati fuga, lacrymis, compunctione cordis ac precibus ad divinam benignitatem confugiant.

Nota 1. Decem vel saltem octo S Gregorii Orationes Rufinus Aquilejensis e Graeco transtulit in La-

---

nos inter se confundi, unum Carthaginensem Episcopum, inclytum illum Martyrem, alterum Antiochenum, qui et ipse martyrio coronatus est, olim vero magicae arti deditus fuerat. Qua de re plura videsis in Monito, quod Clemencet huic Orationi praemisit, item in Prud. Marani Vita S. Cypriani n. I. et n. XXXVII., ubi etiam probabilis hujus permutationis causa affertur (pag. XXXIX. ed. Paris.).

*) Oratio haec seorsim prodiit graece Paris. 1820.

**) De hac inscriptione mutata vid. S. Hieronym. de Scriptor. eccles. c. 117. Cf. Clemencet Monit. in hanc Orat. Ceterum de isto Maximo vid. supra §. 152.

***) Orationes hujus generis jam in Vita Gregorii fere omnes commemoratae sunt, scil. Orat. III. (ol. 2.), IX. (ol. 7.), X. (ol. 5.), XI. (ol. 6.), XII. (ol. 8.), XIII. (ol. 30.), XVII. (ol. 17.), XIX. (ol. 9.), XXVI. (ol. 28.), XXXIII. (ol. 25.), XXXIV. (ol. 24.), XXXV. (ol. 48.), XXXVI. (ol. 27.) et XLII. (ol. 32.).

†) Orat. XVI. (ol. 15.).

tinum (v. Rufin. Histor. Eccles. lib. 11. c. 9. et S. Hieron. Apolog. contra Rufin. lib. I. n. 30.), in quibus primum ac praecipuum locum obtinet Apologeticus ipsius, cum presbyter ordinatus fugisset in solitudinem. Praefixa est Orationibus istis latine versis Praefatio Rufini ad Apronianum amicum, quae etiam legitur in edit. Opp. S. Gregorii Coloniae 1690. T. I. p. 726—27. Versio haec Rufini, quae in editionibus graecolatinis Operum S. Gregorii Naz. (etiam in edit. Maurina) desideratur, excusa est Argentinae 1508. in 4°. Sunt autem Orationes S. Gregorii ex Rufini versione juxta ordinem editionis mox laudatae sequentes. Apologeticus liber I. (ed. Maurin. Orat. II.); De epiphaniis sive natali Domini (Orat. XXXVIII.); De luminibus, quod est de secundis epiphaniis (Orat. XXXIX.); De fide liber I. (Tractatus I. de Fide orthodoxa contra Arianos spurius, olim Orat. 49.); De Nicaena fide, de Pentecoste et Spiritu Sancto (Orat. XLI. cui praemittitur Tractatus II. de Fide orthodoxa contra Arianos spurius, qui erat olim Orat. 50.); De semet ipso ex agro reverso (Orat. XXVI.); De dictis Jeremiae, praesente Imperatore (Orat. XVII.); De reconciliatione et unitate monachorum (Or. VI.); De grandinis vastatione (Orat. XVI.); De Arianis, quod non liceat semper et publice de Deo contendere (Orat. XXVII.). Cf. J. Fontanini Histor. literar. Aquilej. lib. 5. (Vita Rufini ed. Vallars. lib. 2.) c. 8. n. 1—2.

Nota 2. Perperam S. Gregorio Naz. adscribuntur: *Metaphrasis in Ecclesiasten* (ol. Or. 53.), cujus verus est auctor S. Gregorius Thaumaturgus, vid. supra §. 97. n. 3.; *Significatio in Ezechielem* (ol. Orat. 47.), seu potius breves et indigestae annotationes in Ezechielem et alia quaedam Scripturae loca, ignoti cujusdam auctoris; *Tractatus de Fide* (ol. Orat. 49.), et alius Tractatus perbrevis *de Fide Nicaena* (ol. Orat. 50.) unius ejusdemque latini potius, quam graeci auctoris esse videntur. Opera haec partim dubia, partim spuria editio Maurina cum Monito singulis praefixo exhibet in Append. T. I. p. 869—904. Utrumque de Fide Tractatum S. Gregorio Na-

zianz. vindicare conatur Fontanini Histor. literar. Aquilej. lib. 5. (Vita Rufini in edit. Vallars. lib. 2.) c. 8. n. 2. Cui adstipulantur fratres Ballerinii in editione Opp. S. Leonis M. T. III. Observatt. in XIV. Dissert. Quesnelli §. I. (p. 945—950).

§. 156.

II. *Epistolae S. Gregorii Nazianzeni.*

Epistolae S. Gregorii 242 hodie extant *), quae omnes genuinae sunt, et mira argumentorum diversitate ac varietate scribendi temperantur. In plerisque vero Gregorii epistolis plus micat ingenii, eruditionis et elegantiae, quam doctrinae circa religionem et disciplinam ecclesiasticam. Sunt tamen nonnullae, in quibus dogmata vel quaestiones morales summa perspicuitate tractantur. Ceterum in omnibus suis epistolis laconicam maxime brevitatem amat **).

1) *Epistolae dogmaticae* potissimum tres sunt, inter quas eminent prae ceteris *duae Gregorii ad Cle-*

---

*) Epistola 243. in edit. Maur., quae inscribitur: *Ad Evagrium monachum de divinitate* (ol. Orat. 45.), cujus auctor propositam sibi interrogationem, quonam modo natura seu substantia divina simplex esse queat, cum tribus constet personis, ingeniose solvit, eamque rem multis illustrat exemplis, hodie ab Eruditis communi fere consensu supposititia habetur tum ob styli dissimilitudinem, tum ob pedestrem illius ac plebejum sermonem, qui Nazianzeni elegantiam et granditatem minime redolet, tum etiam ob Codicum Mss. in designando auctore discrepantiam, quorum scilicet nonnulli eam S. Gregorio Nysseno tribuunt. Vid. Caillau Monit. ad hanc Epist. cum Combefisio, Labbeo, Petavio, Tillemontio, Clemencet al. — Epistolis tamen genuinis forsan haud immerito addere licet Gregorii Naz. *epistolam ad Basilissam*, quae in edit. Maur. desideratur; reperitur vero in Galland. Biblioth. T. VI. p. 450—51. cf. ibid. Prolegom. c. 5. n. 4.

**) Hujus rei testis locupletissimus est S. Basilius ep. 19. Quaenam sit brevitas vere Laconica, ipse definit S. Gregorius ep. 54., ejusque generis scribendi exempla quaedam admiranda reliquit, ut ep. 73. et 236. Rationem optimam scribendi epistolas ipse quoque sat fuse docet ep. 51., ac instigante Nicobulo suas Basiliique epistolas in unum corpus collegit, vid. ep. 52. et 53.

donium presbyterum epistolae *). In priori, postquam haereticorum novandi libidinem, fraudesque adhibitas, ut simpliciores decipiant, perstrinxit Gregorius, dogma Christianum circa Trinitatem et Filii Dei Incarnationem proponit, atque Apollinaristarum maximé errores et figmenta singula insectatur, singulas objectiones destruit. Altera breviore eidem Cledonio mittit regulam fidei et canonem, ad quem pravas haereticorum doctrinas exigant Catholici; versutias porro atque sophismata Apollinaristarum aperit et dissolvit. Ejusdem generis est *epistola ad Nectarium*, Episcopum Constantinopolitanum (ep. 202.), in qua, deplorato misero Ecclesiae undique ab haereticis lacessitae statu, Apollinarii errores ex quodam ipsius libello depromtos refert adjiciens, cum iis, qui talia sentiunt, religiosos conventus agere et publice orare non licere; insuper Nectarium hortatur, ut in haereticos illos animadvertat, atque Imperatorem moneat, ut ipsis libertatem concionandi et coetus agendi auferat. Alibi etiam Apollinaristarum facinora reprehendit (ep. 125. et 152.); disputationem suam refert habitam cum iis, qui Basilium vituperabant, quod Spiritum S. non aperte Deum appellaret (ep. 58.); atque zelum pro fide SS. Trinitatis manifeste declarat (ep. 100 et 164.).

2) Aliae *epistolae* ejus recte vocantur *morales*. In his modo ad fidem Christianam amplectendam (ep. 10. et 200.), modo ad fidei pericula fugienda (ep. 7.) atque ad strenuum certamen pro fide Trinitatis subeundum instigat (ep. 164.). Iterum hortatur vel ad philosophiam Christianam et rerum humanarum contemtum **), vel ad dolores laboresque fortiter perferendos ***), vel ad patientiam injuriarum (ep.

---

*) Epist. 101. et 102. Hae duae epistolae, quia in rebus ad fidei doctrinam pertinentibus versantur atque Tractatuum formam habent, in omnibus editionibus, quae Maurinam praecedunt, inter Orationes collocatae sunt, olim numeratae Orat. 51. et 52. Epistolae illae celeberrimae a plurimis Scriptoribus et Conciliis, ut ab Ephesino et Chalcedonensi, honorifice laudatae sunt.

**) S. Gregor. ep. 11. 99. 158. 177. 178. 179. 180. 228.

***) S. Gregor. ep. 31. 32. 33. 34. 35. 36. 56. 165. 166. 213. 214. 215. 221.

77. et 219.), vel ad studium vindictae reprimendum et mansuetudinem exercendam (ep. 78. et 141.); denique peccantes pro gravitate delicti redarguit et ad meliora consilia reducit *). Monet etiam, nuptiarum solemnia honeste celebranda esse, et matrimonio ineundo divinam benedictionem implorat (ep. 230. 231. 232.); divortium, utpote grande malum, pro viribus impedire conatur (ep. 12. 144. 145.); ostendit, in quo omnis educationis summa debeat constitui (ep. 3.); magistros juventutis inter se dissidentes ad mutuam pacem cohortatur, quemadmodum et alios discordes inter se reconciliare studebat **); amicum, ut missis disciplinis humanis tandem aliquando ad Deum oculos animumque sublevet, suo ipsius exemplo admonet (ep. 235. cf. ep. 11.); hortator filios, ut testamentum matris, quae Ecclesiam quorundam suorum bonorum haeredem scripserat, ratum habeant (ep. 61.). Denique non solum Ecclesiae indigentiis providens negotia illius diligenter procuravit ***), verum singulorum etiam hominum, qui vel delicta commiserant, vel injuste affligebantur, patrocinium apud viros dignitate et potentia conspicuos mira intercessionis vi frequenter in se suscepit †). — Una quoque extat epistola, quam merito *canonicam* appellare possumus, in qua jurisjurandi et promissionis scripto datae obligationem expendit (ep. 163.).

3) *Epistolae historicae* aut tales sunt, quibus vitam suam ac singulares illius eventus refert amicis, suumque solitudinis amorem egregie describit ††),

---

*) S. Gregor. ep. 11. 12. 75. 79. 112. 114. 149. 190. 206. 216. 217. 219. 233.

**) S. Gregor. ep. 190. 191. 192. ep. 16. 17. 18. 19. ep. 216. 217. 218. ep. 219. et 220., „quas (ambas postremas) qui legerit, scribendarum literarum artis antistitem agnoscet, qui eas scripsit," ut recte censet Caillau in Monito ad ep. 219.

***) S. Gregor. ep. 87. 120. 122. 132. 133. 135. 136. 152. 173. 182.

†) S. Gregor. ep. 22. 82. 83. 98. 105. 106. 129. 140. 141. 142. 143. 146. 147. 148. 162. 184. 198. 199. 211. 219. Videsis infra epistolas commendatitias hisce similes.

††) Epistolae hae fere omnes jam in Vita S. Gregorii allatae sunt, vid. praesertim §§. 148. et 153. Complures ejusdem epistolae, vitae ipsius historiam illustrantes ad Theodorum Tyanensem

aut tales, quibus a variis accusationibus, vel etiam criminibus per adversarios sibi objectis semet ipse purgat (ep. 63. 87. 182. 183.).

4) *Epistolae consolatoriae* ejus animum afflictis benigne compatientem ostendunt juxta dictum Apostoli, qui nos jubet „flere cum flentibus" (Rom. 12, 15.). In his vel amicos gravissimis calamitatibus variisque humanae vitae aerumnis oppressos erigit *), vel eos, qui mortem carissimorum suorum lugebant, consolatur (ep. 76. 197. 222. 238.).

5) Aliae ipsius *epistolae* sunt *gratulatoriae*, in quibus obsecundat Apostolo jubenti nos „gaudere cum gaudentibus" (Rom. 12, 15.). In his alieni gaudii ex prospero rerum statu provenientis ita se participem ostendit, ut laetantium vultus ad meliora semper et altiora erigat **).

6) His accedunt *epistolae commendatitiae*, in quibus summa caritas Christiana, et mira ac fere incredibilis circa eandem materiam varietas deprehenditur ***).

7) Denique adjungi possunt *epistolae salutandi gratia ad familiares missae*, quae tenerrimum in eos animi affectum spirant, eleganti lepore festivisque salibus frequenter insperguntur, et ex quibus superna caritas, verae amicitiae anima, atque eximia in Deum pietas ubique relucent †).

---

datae, perbene dilucidantur in Concil. Chalced. Collat. V. (Mansi T. IX. col. 256—59.) cf. Justiniani Imp. Confessio rectae fidei adv. tria Capitula (Mansi T. IX. col. 575—78.).

*) S. Gregor. ep. 65. 72—74. 81. 165. 223.

**) S. Gregor. ep. 121. 194. 212. 230. 231.

***) S. Gregor. ep. 9. 13. 14. 15. 21. 23. 24. 28. 37. 38. 39. 84. 85. 91. 103. 104. 126. 127. 128. 134. 137. 150. 151. 157. 159. 160. 161. 167. 169. 170. 174. 175. 176. 181. 185. 186. 188. 189. 195. 196. 207. 208. 225. 236.

†) S. Gregor. ep. 25. 26. 27. 30. 35. 36. 55. 57. 62. 64. 66. 70. 71. 74. 86. 90. 92. 93. 94. 97. 100. 123. 154. 155. 156. 169. 171. 172. 187. 201. 204. 205. 209. 210. 224. 226. 227. 228. 229. 234. 237. 239. 240. 241. 242. Ex his nonnullae etiam circumstantias quasdam minores exhibent, unde vitae illius historia nonnihil acquirere possit lucis; praesertim frequentissima est mentio morborum, quibus persaepe cruciabatur Gregorius. Eum vero podagra laborasse testis est ep. 193.

Nota. Epistolis in editione Maurina subjungitur *Testamentum S. Gregorii* (in edit. Bill. initio T. I.), de cujus authentia nonnulli dubitant, levibus tamen ex causis. Plerique illud genuinum esse censent, ut praesertim C. Baron. Annal. ad a. Chr. 389. n. 22—48. et in Vita S. Gregorii n. 118—133. Tillemont l. c. Art. LXXXII. c. Not. 49. (p. 503—5. et p. 721.). Ceillier T. VII. Chap. I. Art. I. n. 25. (p. 22—23.) et Monit. in edit. Maur. T. II. p. 200.

§. 157.

III. Poëmata S. Gregorii Nazianzeni.

Poëmata S. Gregorii, quae non solum numero, sed forte etiam ingenio epistolas superant, quadringenta et amplius hodie supersunt, in quibus fere 18000 versuum continentur. Eorum alia metro heroico, alia elegiaco, alia jambico, alia anacreontico exarata sunt. Pluribus vero causis ad condenda poëmata inductus fuit S. Gregorius, scilicet ut veritatem tueretur adversus Apollinaristas, qui errores suos carminum a se scriptorum ope disseminabant (ep. 101.), ut juventuti prodesset, ostenderetque Christianos scriptores Ethnicis non esse inferiores, ut legibus carminum adstrictus magis adhuc brevitati studeret, denique ut morbi languores tentationumque taedia grato labore simulque utili sublevaret *). Poëmata omnia commode in *theologica* et *historica* dividuntur; theologica rursus vel *dogmatica* sunt, vel *moralia;* historica vero vel *ad ipsum Gregorium*, vel *ad alios* spectant.

A. Poëmata theologica, et quidem

a. dogmatica.

In carminibus dogmaticis res theologicas etiam abstrusissimas et difficillimas de Trinitate, scilicet de Deo Patre, Filio et Spiritu S., porro de creatione et conservatione mundi ac de Providentia divina, de angelis bonis et malis, de anima humana, de hominis creatione, de statu, in quo homo praecipue relate ad Deum ac ultimum

---

*) Haec ipse declarat Carmine in suos versus seu Poëm. lib. II. Sect. I. carm. 39. cf. etiam lib. II. Sect. I. carm. 11. v. 1—8. et Epigramma 25.

finem suum ab initio constitutus fuerit, atque de peccato originali, tum de indole Veteris Testamenti, de causis Incarnationis Christi, ac de ipsa Incarnatione ejusque fructibus, in genus humanum redundantibus, adeo pie, docte ac sublimiter prosequitur Gregorius, ut, quidquid in Orationibus et Epistolis dogmaticis fusius disseruit, hic elegantissime in unum veluti conspectum agat *). Alio etiam carmine Gentilem quendam, Nemesium nomine, ad idololatriam abjiciendam ac fidem Christi amplectendam instigat, prodigiosos Gentilium errores late persecutus **). His apte adjungi possunt ea poëmata, quae varia objecta e S. Scripturis depromta metrice exhibent, cujusmodi sunt ipse sacrorum librorum canon, nomina duodecim patriarcharum, decem plagae Aegypti, Moysis decalogus, prophetarum Eliae et Elisaei miracula; Genealogia Christi apud Matthaeum et Lucam inter se conciliata, nomina duodecim Apostolorum, miracula Christi secundum Matthaeum, Marcum, Lucam et Joannem, ita ut singulis carminibus ea omnia exhibeantur miracula, quae in singulis Evangeliis narrantur: denique parabolae Christi et aenigmata secundum Matthaeum, item secundum Marcum et Lucam, rursumque parabolae Christi secundum omnes Evangelistas proprio carmine referuntur ***). His accedunt complures hymni, quibus incomprehensibilis et ineffabilis Dei majestas atque potentia, augustissimum quoque SS. Trinitatis mysterium praeclare extollitur; alio denique elegantissimo hymno resurrectio Jesu Christi, Dei simul et hominis, e sepulchro egregie celebratur †).

b. Poëmata moralia.

Alia eaque permulta carmina S. Gregorii *moralia* sunt et *ascetica*, in quibus modo sententias morales ††) et regulas vitae spiritualis universe proponit (I. 2, 30 31 32. 33. 34.) †††), vel virtutem generatim ejusque naturam

*) S. Gregor. Lib. I. Sect. I. carm. 1—11.

**) Lib. II. Sect. II. carm. 7.

***) S. Gregor. Lib. I. Sect. I. carm. 12—28.

†) S. Gregor. Lib. I. Sect. I. carm. 29. 30. 31. et lib. II. Sect. I. carm. 38.

††) Ejusmodi sententia est sermo brevis et summarius, adhortationem vel dehortationem, vel motivum etiam continens.

†††) Brevitatis causa Gregorii carmina juxta edit. Maurin. hoc

sive essentiam exponit, insuper quam infirma et imperfecta sit virtus humana, et quam difficile comparetur, ostendit, docens, eam vere Dei donum esse (I. 2, 9.). Singulas porro virtutes inculcat atque commendat, ut patientiam et aequanimitatem in variis vitae humanae casibus, aerumnis, morbis etc. *), castitatem (I. 2. 7.), paupertatem philosophicam (I. 2. 35. 36.), liberalitatem et humanitatem in pauperes et afflictos (II. 2, 2.), ac refraenationem linguae, cujus indomitae mala uberius describit (II. 1, 34.). Tum diversa etiam vitae genera, postquam ea omni ex parte inter se comparavit (I. 2, 16. et 17.), egregiis praeceptis imbuit, quibus homines tutissime ad salutem perducantur. Ejusmodi salutaribus monitis instruxit praecipue adolescentes et juvenes studio literarum deditos, pulcherrime docens, quaenam sit optima vitae studiorumque ratio (I. 2, 10. II. 2, 4. 5. 8.) **); dein vero, quod statui vitae prudenter eligendo apprime inserviet, vita spiritualis et mundana inter se comparantur ac utriusque commoda, aeque ac incommoda expenduntur (I. 2, 8.) ***). Dehinc potissimum coelibes et monachos singulari studio prosequitur, dum laudes sanctae virginitatis summopere celebrat (I. 2, 1.), ostendit etiam, quantum conjugio praestet virginitas (Epigr. 24.), pulcherrima insuper ac saluberrima virginibus Christianis praecepta tradit (I. 2, 2. 3. 4. 6.), earum denique famae contra malignos obtrectatores diligentissime consulit (Epigr. 21. 22. 23.). Veri quoque monachi vitam accurate describit debitisque prosequitur laudibus (II. 2, 1. II. 1, 44.), simul ostendens, vitam coenobiticam eremiticae antecellere

---

modo citare visum est, ut I. 2, 30. 31. etc. designet Poëmatum librum I. Sect. II. carm. 30. carm. 31. etc.

*) S. Gregor. II. 1, 29. I. 2, 37. 38. Epigramma 4. 5. et 6.

**) De carmine *ad Seleucum* (II. 2, 8.) haud levis dubitandi est ratio, utrum revera S. Gregorium Nazianz., cui a nonnullis tribuitur, an S. Amphilochium Iconiensem, cui ab aliis adscribitur, auctorem habeat. Vid. infra §. 167.

***) Hoc carmine per Prosopopoeiam inducuntur duae istae vitae inter se disceptantes, quae hospitem quemdam controversiae suae arbitrum constituunt. Per *vitam* autem *spiritualem* eam intelligit Gregorius, quae colendae pietatis studio ita prorsus addicta est, ut et a corporis voluptatibus et a congerendis divitiis, et ab honorum amore, ac denique ab omnibus mundi illecebris abhorreat; per *mundanam* autem eam, quae et liberis opem dat, et opibus gaudet, et honorum cupiditate afficitur, et lautiori vitae genere delectari solet.

(I. 2, 5.). Sed et Olympiadi, sponsae mox nupturae, haud minus egregia praecepta tradit, quibus honeste sancteque in matrimonio vivere discat (II. 2, 6.); ac Vitalianum patrem, qui ob leves quasdam causas tanto filiorum suorum odio exarserat, ut eos nec alloqui, nec videre sustineret, filiorum nomine placare, eique pietatem erga liberos persuadere omni argumentorum genere conatur (II. 2, 3.).

§. 158.

Poëmatum S. Gregorii Nazianzeni Continuatio.

Quemadmodum S. Gregorius virtutes sedulo commendat, ita et varia aevi sui vitia vehementer exagitat, ut dum generatim malos nobilium mores acribus notat verbis (I. 2, 26. 27.), ab ira plurimum dehortatur, fuse exponens vitii hujus malitiam et sequelas pessimas, ejusdemque remedia afferens (I. 2, 25.), vel ubi conqueritur de obtrectatorum invidia et maledicos redarguit *). Divitiarum amorem et avaritiae mala graviter perstringit (I. 2, 28.); in stupendam mulierum nimio sese cultu exornantium vanitatem atque luxum acerbissime invehitur (I. 2, 29.); pessimam eorum consuetudinem valde vituperat, qui frequenter jurare amabant (I. 2, 24.); atque abusus in agapis celebrandis fieri solitos pluribus reprehendit (Epigr. 26—29.). Duplicem denique perversam consuetudinem, quae illa aetate longe lateque grassabatur, severe increpat. Harum scilicet una erat, quod nonnulli, postquam Christo castitatem dicaverant, et asceticae vitae sese addixerant, cum virginibus plerumque Deo sacratis cohabitabant, animorum tantummodo, non corporum amorem communionemque excusationis gratia prae se ferentes; ejusmodi viri feminaeque appellabantur *ἀγαπητοί, ἀγαπηταί, συνείσακτοι* (dilecti, extraneae, subintroductae); eamque vivendi rationem plurimis gravissimisque rationibus impugnavit Gregorius **). — Alia etiam

---

*) S. Gregor. Poëm. II. 1, 8. 9. 18. 35. 37. 40. Epigramma 7. 8. 9.

**) S. Gregor. I. 2, 4. et Epigramma 10—20. Cf. potissimum L. A. Muratorii Dissert. de Synisactis et Agapetis, quae adjecta est Ejusdem Anecdot. Graec. Patavii 1709. recusa in Cl. Fleury Disciplina populi Dei in Novo Testam. Venetiis 1761. Tom. II.

Gregorii tempore consuetudo detestanda invaluerat, ut ab improbis hominibus dejicerentur tumuli vel splendidissimi ac violarentur sepulchra, non alia de causa, quam quod ibi thesauri crederentur reconditi; eam pariter Gregorius acerrime insectatus est (Epigr. 31—94.) *).

His affinia sunt carmina ejus *elegiaca*, quibus satis frequenter generatim canit de hujus vitae vanitate, de instabilitate rerum omnium humanarum ac de communi omnium fine **), ut homines cognoscant, quod mundus transeat et concupiscentia ejus, nec quidquam firmum et stabile permansurum sit praeter amorem Jesu Christi; hinc semper infert, terrenis bonis omnibus spretis, Deum solum amandum solisque bonis coelestibus inhiandum esse. — Alia sunt generis elegiaci carmina, quibus calamitates suas externas et internas fuse describit (II. 1, 19. 45.), aut mentis luctam continuam adversus carnem propriam (II. 1, 28. 46. 48.), nec non contra frequentes diaboli incursus, artes atque insidias discrimine plenas multum deplorat, spe continua divinae misericordiae subnixus Deique opem assidue implorans ***). In aliis rursus aerumnas suas, ex invidia obtrectatorum plerumque ortas, ac varios vitae casus adversos luget, Deoque res suas committit †), aegritudinem suam deplorat precibus fusis liberationem exorans ††), peccata sua atque miserias lamentatur Deique misericordiam implorat (I. 2, 13. II. 1, 51. 27. 73.); tum etiam carissimos quosque morte sibi ereptos dolet †††), ac denique sibi exoptat dissolvi et esse cum Christo, (II. 1, 31. 42.), simul tamen Dei judicium expavescit (II. 1, 43. 72.). His omnibus intermiscentur suspiria ad Deum, et preces ad Jesum Chri-

---

Dissert. 45. (p. 305—317). Praeterea cf. Cod. Theodos. lib. 16. tit. 2. leg. 44. (T. VI. p. 95—97).

*) Cf. S. Hieronym. Commentar. in Jerem. lib. 2. c. 8. v. 1. (Opp. T. IV. col. 898.)

**) S. Gregor. I. 2, 11. 12. 14. 15. 16. 18. 19. 40. (cf. ibid. carm. 20. 21. 22. 23., in quibus S. Doctor multiplicem hujus vitae miseriam variis ex partibus conspicuam reddit); item II. 1, 32. 43. 81.

***) S. Gregor. II. 1, 21. 54—66. 70. 79. 80. 83.

†) S. Gregor. II. 1, 8. 9. 18. 23. 35. 40. 52. 84.

††) S. Gregor. II. 1, 50. 20. 71. 89.

†††) S. Gregor. II. 1, 90. 91. Huc pertinent quoque plurima ejus Epitaphia, de quibus infra.

stum supplices; pulcherrimae quoque preces jaculatoriae, atque hortationes ad animam suam; preces ante lectionem S. Scripturae, aliaeque ante iter susceptum; hymnus matutinus et vespertinus, nec non alius, quo diei praeterlapsae coram Deo recordatur; ac demum gratiarum actiones pro beneficiis, maxime spiritualibus, a Deo sibi collatis *).

c. *Carmina historica.*

Alia Gregorii carmina historiam vitae ipsius continent, ita ut eventus memoratu praecipue dignos accurate recolat et ad majorem Dei gloriam animarumque salutem nihil non referat. Huc praeprimis spectat *Carmen de Vita sua*, in quo abdicata sede Constantinopolitana in patriam reversus omnem rerum a se gestarum seriem usque ad abdicationem suam ex ordine refert, iisdem plurimos pios sensus et egregias considerationes immiscet, Dei providentiam ac immensam benignitatem ubivis conspicuam reddit suamque agendi rationem ab adversariorum cavillatione immunem reddit **). In ceteris carminibus historicis praecipuos vitae suae eventus ex parte complectitur (II. 1, 1. 33. 92. 93. 94.); vota sua in baptismo Deo nuncupata exhibet (II. 1, 2.); praesertim frequenter, quidquid sibi Constantinopoli accidit, nunc dolens, nunc laetus, divinam semper voluntatem filiali pietate ac fiducia veneratus, mente revolvit ***); et Anastasiam, ecclesiam suam praedilectam Constantinopolitanam, ob mentis oculos revocat (II. 1, 5. 16.). Hinc et nonnunquam sat acerbe in malos sui temporis Episcopos invehitur (II. 1, 12. 17.), atque Maximum Cynicum, Apollinarismi suspectum, cum is Opus quoddam scriberet, acerrime insectatur (II. 1, 41.). In aliis denique carminibus exponit, quantas molestias post reditum ex urbe

*) S. Gregor. II. 1, 49. 67. 69. 70. 82. 87. 22. 74—77. item II. 1, 47. 78. 81. 85. 86. 88. I. 1, 35. I. 1, 36. 37. 38. II. 1, 3. II. 1, 24. 25. 26. I. 1, 32. I. 1, 33. et 34. Praeter carmina haec, quae cum aliis quibusdam in decursu jam notatis preces poëticae dici possunt, multa etiam alia, moralia aut elegiaca, desinunt in pias preces.

**) Carmen hoc vere praeclarum (II. 1, 11.), quod S. Augustini Confessionibus haud immerito comparari possit, ferme ad duo millia versuum ascendit (1949 vv.), et omnium, quotquot condidit Gregorius, longissimum est. Carminis hujus scopus in ipsius exordio diserte proponitur v. 1—8. cf. II. 1, 7. et 53.

***) S. Gregor. II. 1, 4—10. 13. 14. 15. 17. 18. 37. 40.

Constantinopolitana sit expertus, sive cum regimen ecclesiae Nazianzenae aliquamdiu suscepisset invitus, sive cum eam dignitatem tandem abdicaret (II. 1, 19. 30. 31. 68.). Insolitum quoque illud abnegationis propriae exemplum, quo per totam Quadragesimam voluntarium sibi indixit silentium, contra ejusdem propositi reprehensores, eleganter defendit (II. 1, 34—37.), eoque praeterlapso tempore Christi resurgentis laudes decantavit (II. 1, 38.).

Permulta itidem confecit *Epitaphia* (numero 129), quibus memoriam utriusque parentum (55—102.), Caesarii fratris (6—21.), Gorgoniae sororis (22—24.), dein aliquot propinquorum, ut Emmeliae, matris Basilii M. (55.), Naucratii ejusdem fratris (1—3.), Macrinae et Theosebiae sororum ejusdem (120. et 123.), amicorum, ut Basilii M. (119.), magistrorum, ut Thespesii (4.) et Prohaeresii (5.), aliorumque non minus eleganter, quam pie multimodis celebravit *).

Epigrammata denique (numero 94) plerumque aut virtutes commendant, aut sententias morales continent, aut vitia tunc grassantia aculeis insequuntur **).

Nota 1. Tragoedia inscripta: *Christus patiens*, quae etiam sub Gregorii Theologi nomine circumfertur et passionem Christi dramatis forma exhibet, ita tamen, ut plurima ex Euripidis imitatione ibi dicta inveniantur, legum vero poëticarum ratio parum accurata habeatur, a viris rei criticae peritissimis uno consensu ex gravissimis rationibus tam internis, quam externis Gregorio nostro abjudicatur. Vid. Caillau Monitum in hanc Tragoediam (T. II. p. 1205.). Cf. C. Baron. Annal. ad a. Chr. 34. n. 133. C. Bellarmin. de Scriptor. eccles. sub Gregorio Naz. (Opp. T. VII. p. 89.) et Labbé ibid. (l. c.

*) Carmina, quibus Gregorius proprio sepulchro inscriptionem parasse videtur, ut II. 1, 91. 95—99. item Epitaph. 101. et 102. quibusdam ob laudes, quae Gregorio ubertim in illis tribuuntur, haud immerito suspecta videntur.

**) Haec fere omnia jam inter carmina moralia relata sunt; pauca supersunt, quae commemoratione indigent, scilicet illud, in quo fortunam et rectam rationem eleganter inter se comparat (I. 2, 39.), alia, in quibus amicos nonnullos laudibus extollit (Epigr. 1. 2. 3.), aliud denique in ecclesiam quamdam ex idolorum templo transformatam (Epigr. 30.).

p. 90.). Dupin T. II. p. 385. Tillemont l. c. Art. CX. (p. 559.) Ceillier T. VII. Chap. I. Art. IV. n. 70. (p. 196—98.) Cas. Oudin T. I. col. 644—47. Augusti Quaest. patrist. Biga n. II. Vratislav. 1816. p. 10—17. Eichstaedt Drama christianum, quod *Χριςος πασχων* inscribitur. Jenae 1816. Haud incongrue auctor hujus Tragoediae a quibusdam habetur Gregorius, qui circa a. 572 Episcopus Antiochiae fuit, prout testatur Evagrius Histor. Eccles. lib. 5. c. 6.

Nota 2. Habetur etiam *Liturgia graeca*, indeque translata *Coptica*, quae *Gregorio Theologo* adscribitur; prior illa gr. et lat. repraesentatur in Eus. Renaudot Collect. Liturgiarum Oriental. Paris. 1716. T. I. p. 90—126., altera latine tantum extat ibid. p. 26—38. Cf. Renaudot l. c. T. I. p. XCVII. p. 170—71. 301. 347. T. II. p. XX.

§. 159.

Character et doctrina S. Gregorii Nazianzeni.

S. Gregorius Theologus, „vir per omnia incomparabilis, verbo et operibus clarus, splendidissimum lumen scientiae Christi ecclesiis praebuit, dum ea docuit, quae fecit. Hujus neque vitâ aliquid probabilius et sanctius, neque fide purius et rectius, neque scientia plenius et perfectius inveniri potest, utpote qui solus sit, de cujus fide ne dissidentes quidem inter se partes et studia disputare potuerint, sed id obtinuerit meriti apud Dominum et ecclesias Dei, ut quicunque ausus fuerit doctrinae ejus in aliquo refragari, ex hoc ipso, quia ipse sit magis haereticus, arguatur. Manifestum namque indicium est, non esse rectae fidei hominem, qui in fide Gregorio non concordat“ *). Hunc igitur Gregorium, „constantis-

*) Ita judicat Rufinus Aquilej. Prolog. in libros S. Gregorii Naz. ab ipso translatos (Opp. S. Gregorii edit. antiq. T. I. p. 726. et 727.). Cf. S. Basil. ep. 8. n. 1. S. Augustin. lib. I. contra Julian. n. 15. et 16. S. Vincentii Lirin. Commonit. c. 30. (ed. Baluz.) J. Cassian. de Incarnat. lib. 7. c. 28. S. Gelasius P. in Concil. Rom. a. 494. (Mansi T. VIII. col. 148.) „opuscula S. Gregorii Nazianzeni in omnibus recipienda“ declaravit. Unde quotiescunque olim quaestio de fide mota fuerat,

simum veritatis praedicatorem" *) Arianis et Pneumatomachis opposuit divina Providentia; ipse et Basilius veluti fomites quidam fidei a Deo conservati sunt **). Hinc Gregorius, cui eruditio profana aeque ac sacra, mira ingenii facilitas et altissima rerum divinarum contemplatio suffragabantur, totus in id incubuit, ut profligata haeresi labefactatam Trinitatis doctrinam instauraret et maxime Filii ac Spiritus Sancti divinitatem adstrueret ***). Idcirco nunquam fere in omnibus suis Orationibus, etsi admodum varias pertractaret materias, aliquid de Trinitate intexere omisit, nec unquam a labore et inito cum haereticis proelio conquievit. In studio ss. literarum apprime versatus mediam quandam iniit viam inter sterilem unici sensus literalis investigationem nimiumque allegoriarum usum †); spiritus autem divinae Scripturae ita universam ejus cogitandi rationem penetravit, ut nusquam non reluceret, atque ipsa etiam S. Scripturae verba frequentissime aptissimeque ab eo usurparentur, ac veluti sponte ex ejus ore fluerent. Ceterum vitam contemplativam et solitudinem, in qua lectioni S. Scripturae rerumque sacrarum meditationi jugiter vacabat, et carnis cum spiritu luctam omni austeritatum genere domabat, adeo cupide amavit, ut eam, nonnisi divina jubente voluntate, ad tempus quandoque desereret, rebus Ecclesiae provisurus (Orat. 10. n. 1.). Amicitiam cum optimis quibusque stu-

---

auctoritas S. Gregorii in Conciliis oecumenicis vocata est in subsidium, ut eo judice quaestio definiretur.

*) Ita eum appellat S. Agatho P. in Epistola ad Augustos Imperatores lecta in Concil. Constantinop. III. Act. IV. (Mansi T. XI. col. 252.)

**) Socrat. Histor. Eccles. lib. 4. c. 26. cf. Rufin. Histor. Eccles. lib. 11. c. 9. ejusque Prolog. in libros S. Gregorii Naz. (loco supra cit.).

***) S. Gregor. Naz. Orat. 43. n. 69. item ep. 58.

†) S. Gregor. Orat. 45. n. 11—12. Quanta fuerit hujus S. Doctoris peritia Scripturarum, inde vel maxime patet, quod S. Hieronymus, „Doctor maximus in exponendis S. Scripturis," profiteri inter Gregorii Naz. discipulos non erubuerit; quin etiam eo nomine tanquam praeclarissimo quodam ornamento frequenter gloriari consuevit, vid. S. Hieronym. de Scriptor. eccles. c. 117. Apolog. adv. Rufin. lib. I. n. 13. adv. Jovinian. lib. I. n. 13. ep. 50. n. 1. ep. 52. n. 8. Commentar. in Ephes. lib. 3. c. 5. v. 32. (Opp. T. VII. p. 661.) Commentar. in Isai. lib. 3. c. 6. v. 1. (Opp. T. IV. p. 89.) coll. ep. 18.

diosissime coluit; nil tamen aegrius tulit, quam laesa amicitiae jura (ep. 94.). Obtrectationi et invidiae plurimum obnoxius improbitatem multorum illius aetatis Episcoporum, quam omni ex parte perspectam habuit, nonnunquam sat acriter exagitavit, ut ipsos peccantes corrigeret, alios vero moneret, a talibus cavendum sibi esse *). — Ceterum Gregorius Nazianzenus vir sua aetate eloquentissimus erat, sive cogitationum sublimitatem et ratiocinationis vim ac pulchritudinem, sive verborum copiam, vocum puritatem, locutionum nobilitatem, figurarum varietatem, aptam similitudinum concinnitatem omnemque sermonis ornatum spectemus. Quantumvis elata sit ejus oratio, naturalis tamen est atque jucunda; ejus periodi plenae sunt et teretes. — Orationes ejus multa arte et methodo compositae sunt; ac difficile est dictu, utrum dogmata fidei majori perspicuitate, an morum doctrinam graviori efficacia proponat; illa enim egregiis similitudinibus illustrat, hanc vero commendant plurimae sententiae ex philosophia, historia et fabula erutae **). — Epistolae ejus perquam elegantes, varia eruditione, salibus et argutiis refertae, laconica brevitate insignes sunt. Magis tamen plerumque ingenii vim dicendique varietatem, quam fidei altitudinem morumve rigorem manifestant; gravitas enim ubique comitate condita est. — Varia etiam, eaque excultissima scripsit poëmata, quae nil nisi Christum pietatemque spirant, atque miram, simplici sub cultu, promunt artificis inventionem, cum singulari sermonis elegantia conjunctam; in his vero longe eminent carmina moralia et elegiaca, in quibus ita utile miscuit dulci, ut sanctissimas virtutis praeceptiones, dulci quodam voluptatis sapore conditas, libentius degustaremus; ibi maxime sacrum coelibatum (virginitatem) vitamque religiosam ita commendat et instruit, ut recte *praeco virginitatis vitaeque coenobiticae* appellari queat. His proximum occupant locum carmina

---

*) Hac de re omnino dignus est, qui legatur, Clemencet Praefat. generalis P. II. §. I. Defensio Gregoriana (Opp. Gregor. T. I. p. XVII – XXIII.)

**) S. Prosper Aquitan. in Chronico ad a. 3. Gratiani Imp. Cf. Rufin. in Prolog. cit. Philostorg. lib. 8. n. 11. Suidas s. v. *Ἀπολλινάριος* (T. I. p. 279—80). Quin etiam propter eximium eloquentiae florem a P. Hadriano I. dictus est „Doctor mellifluus“ in Epistola ad Carolum M. pro Synodo Nicaena II. c. 17. (Mansi T. XIII. col. 767.)

dogmatica et historica, quae summo in pretio haberi merentur; biblica autem memoriae juvandae potissimum destinata videntur *). Ut verbo dicam, Gregorius in perorando sublimis et facundus, in scribendis epistolis nitidus ac facilis, demum in cantando gravis atque amoenus existit.

Dogmata ejus purissima sunt, quae constans Ecclesiae Catholicae consensus approbavit; ex quibus nonnulla proferre visum est:

1) *Justificatio hominis* in quo proprie consistat, ita docet: „Caesarius frater dignos *anima recens creata* (νεοκτίστου), quam Spiritus per baptismum *reformavit* (ἀνεμόρφωσεν), honores percepit." Orat. 7. n. 15. Eadem fusius declarat Orat. 18. n. 13. Cf. Concil. Trid. Sess. 6. cap. 4. 7. et can. 11.

2) *De necessitate* ac *merito bonorum operum* statuit: „Super dogmatum fundamento bona opera extrue, quandoquidem fides sine operibus mortua est, quemadmodum et opera, si fides absit." „Anima per concertationem et colluctationem cum rebus inferioribus ad supernae gloriae haereditatem perveniat . . . eaque, quae in spe posita sunt, non solum ut Dei beneficium (δῶρον), sed etiam ut virtutis praemium (ἆθλον) obtineat. Atque hoc ipsum erat summae bonitatis, efficere, ut bonum esset quoque *nostrum*, non natura tantum insertum, sed etiam per voluntatem liberique arbitrii in utramque partem motiones excultum." Orat. 40. n. 45. (cf. Orat. 26. n. 5.) Orat. 2. n. 17. Cf. Concil. Trid. Sess. 6. cap. 11. et 16. can. 20. et 32.

3) De *incruento Novi Testamenti sacrificio* ac de *reali praesentia Jesu Christi in ss. Eucharistiae sacramento* haec docet, Amphilochio scribens: „Ne cuncteris, et orare et intercedere pro nobis, quando verbo Verbum attraxeris, quando incruenta sectione secaveris corpus et sanguinem Dominicum, vocem adhibens pro gladio" (ep. 171.). — „Animo ne titubes, dum Dei sanguinem et passionem et mor-

*) Cf. etiam de Gregorii Naz. charactere Clemencet Vita S. Gregorii n. 180. Erasmus Roterod. in Epist. praefixa editioni C. Chevallonii Paris. 1532. (recus. in edit. Maur. T. I. p. CLXII.) Ceillier T. VII. Chap. I. Art. VII. n. 1. (p. 301—2).

tem audis; quin potius sine pudore ac dubitatione corpus ede, sanguinem bibe, si modo vitae desiderio teneris, nec sermonibus de carne fidem abrogans, nec ad eos, qui de passione habentur, impingens.“ Orat. 45. n. 19. *) Cf. Concil. Trid. Sess. 13. cap. 1. can. 1. Sess. 22. cap. 1. 2. can. 1. 2. 3.

4) *Hierarchia Ecclesiae Catholicae*, quatenus eo nomine status hominum singularis, a laicis omnino separatus, ac potestate ecclesiastica praeditus intelligitur, *divina ordinatione instituta est*: „Quemadmodum in corpore aliud principatum tenet ac velut praesidet, aliud subest et regitur; ad eundem quoque modum *Deus* vel aequitatis lege, quae meritum cujusque perpendit, vel etiam providentiae, per quam omnia inter se velut devinxit, *hoc in ecclesiis constituit*, ut alii pascantur et pareant, ac tum sermone, tum opere ad officium dirigantur, alii autem ad Ecclesiae perfectionem pastores ac magistri sint, nimirum qui virtute conjunctioneque et familiaritate apud Deum vulgo sublimiores sunt, rationem animae ad corpus, aut mentis ad animam obtinentes.“ Orat. 2. n. 3. Cf. Concil. Trid. Sess. 23. cap. 1. et 4. can. 1. 3. 6. — *Sacramentum* vero *ordinis* aperte indicant verba illa, quibus recens ordinatus dolet, se Episcopum Sasimorum constitutum esse: „Rursum super me unctio et Spiritus“ **). Orat. 9. n. 1.

5) *Virginitatem matrimonio anteponendam esse* ita docet: „Laudetur quidem a te matrimonium, sed posthabendae virginitati nuptiae.“ Poëm. lib. I.

---

*) Multi quoque alii apud S. Gregorium occurrunt loci, in quibus eadem traditur doctrina, vid. Orat. 2. n. 4. et 95., ubi sacrificium internum hominis Christiani a *sacrificio externo sacerdotis* sedulo distinguitur; Orat. 4. n. 52. ubi docet, „nos per *sacrificium incruentum* Christo ipsiusque passionibus et divinitati communicare;“ Orat. 8. n. 18. Orat. 10. n. 4. Orat. 18. n. 19. et 38. Poëm. lib. II. Sect. I. carm. 13. v. 1. Epitaph. 102. v. 3—4.

**) Cf. Orat. I. n. 2. item Orat. 9. n. 2. et 3. et maxime Orat. 10. n. 4., ubi omnes ordinationis Episcopalis ritus ejusque effectus accurate describuntur.

Sect. II. Carm. 3. v. 19. *) Cf. Concil. Trid. Sess. 24. can. 10.

6) *Cultus et invocatio Sanctorum* ac *veneratio reliquiarum* plurimum ab eo commendatur: „Martyres nostros quasi mediatores agunt in coelo.". „Martyribus praeclari honores et festa constituta sunt, a quibus daemones propelluntur, et morbi curantur; quorum apparitiones et praedictiones; quorum vel sola corpora idem possunt, quod animae sanctae, sive tangantur, sive honorentur, quorum vel solae sanguinis guttae atque exigua passionis signa idem possunt, quod corpora." „Ter sacrum et divinum caput (ita precatur ad S. Basilium), e coelo, nos quaeso inspice carnisque stimulum, a Deo nobis ad disciplinam datum, aut intercessione tua siste, aut certe, ut forti cum animo perferamus, persuade." Orat. 11. n. 5. Orat. 4. n. 69. Orat. 43. n. 82. **) Cf. Concil. Trid. Sess. 25. Decret. de invocat. venerat. et reliquiis Sanctorum.

Editiones: Opera S. Gregorii Nazianz. collecta et excusa sunt graece Basileae 1550. fol. — Eadem Opera latine edidit Wolfgangus Musculus Basileae 1550. fol. — Opera item Gregorii latine ed. Leuvenklaius Basileae 1571. Tomi III. fol. — Ceteris antiquis editionibus melior est editio omnium S. Gregorii Operum gr. lat. per J. Billium (et Morellum) Paris. 1609. II Voll. fol. recus. Paris. 1630. item Coloniae (Lipsiae) 1690. Huic tamen editioni jungi debent J. Tollii Insignia Itinerarii Ital. Trajecti ad Rhenum 1696. 4°.

---

*) Ita etiam frequenter et uberius alias, ex. gr. Orat. 37. n. 10. Orat. 40. n. 18.

**) Alios hujusmodi locos vid. in Orat. 18. n. 4. Orat. 24. n. 4. et 19. Orat. 21. n. 37. Idem etiam praeclare docet, qua ratione Martyrum festa celebranda sint, ut verus eis honor exhibeatur, vid. ex. gr. Orat. 11. n. 4—7. Orat. 24. n. 18—19. Orat. 43. n. 81. — Idem S. Gregorius primus inter SS. Patres, quorum scripta ad nos pervenerunt, cultus et invocationis B. V. Mariae disertam fecit mentionem, licet alii quoque Patres prioris aetatis, ut S. Irenaeus, magna cum reverentia de ipsa loquantur eamque miris laudibus praedicare nonnunquam inveniantur; Gregorius autem refert, quod S. Justina, virgo Christiana, B. Virginem Mariam supplex obsecraverit, „ut sibi, utpote virgini periclitanti, opem ferret." Orat. 24. n. 11.

p. 1—105. et L. A. Muratorii Anecdota graeca Patavii 1709. 4°. (recus. in Galland. Biblioth. Patr. T. VI. p. 355—415). Haec omnia simul complectitur, sed latine tantum, Editio Opp. S. Gregor. Naz. excusa Venetiis 1753. II Tomis fol. — Editio praestantissima eademque rarissima est, quam adornarunt D. Clemencet (ex Congregat. S. Mauri) eumque secutus D. A. B. Caillau; hujus Editionis Tom. I. prodiit Paris. 1778. fol. Tomus vero II. lucem demum aspexit Paris. 1840 (apud Parent-Desbarres). His duobus Tomis Editio isthaec absolvitur; T. I. Orationes continet, Tomus II. Epistolas omnes et Poëmata. — Epistolae ejus etiam separatim, in 4 libros distributae, prodierunt Ingolstadii 1619. 8°. — Ceterum de editionibus cf. Ceillier T. VII. Chap. I. Art. VII. n. 2—4. (p. 302 —4). J. A. Fabricii Biblioth. Graec. Vol. VIII. p. 392—403. Hoffmann Lexicon bibliograph. Lipsiae 1832. T. II. p. 311—21.

§. 160.

S. Gregorius Nyssenus. Ejus Vita.

Fontes: Ipsius S. Gregorii Nyss. Scripta. — S. Basilii et S. Gregorii Naz. Epistolae. — S. Hieronymus de Scriptor. eccles. c. 128. — Socratis Histor. Eccles. lib. 4. c. 26. 27. lib. 5. c. 8. — Theodoret. Histor. Eccles. lib. 4. c. 30. lib. 5. c. 8. — Phot. Cod. 6. 7. et 233. — Suidas s. v. Γρηγόριος (T. I. p. 497—98).

Subsidia: De Gregorio Episcopo Nysseno et ejus Operibus Praefat. edit. Paris. a. 1638. — D. Papebrochius in Actis SS. die 9. Martii (Martii T. II. p. 4—10). — Tillemont Mém. T. IX. S. Grégoire de Nysse (p. 561—617. cum Notis p. 732—44). — Ceillier T. VIII. Chap. V. (p. 200 —443). — Dupin T. II. p. 390—407. — G. Cave Vol. I. p. 244—46. — Cas. Oudin T. I. col. 583—614. — J. A. Fabricii Biblioth. Graec. Vol. IX. p. 98—130. — J. Rupp: Gregor des Bischofs von Nyssa Leben und Meinungen. Leipzig 1834. 8.° — Heyns Disputatio historico-theologica de Gregorio Nysseno. Lugduni Batav. 1835. in 4.°

S. Gregorius Nyssenus, frater S. Basilii Magni minor aetate, at ingenio, literis et doctrina propemodum par et aequalis, natus est circa a. 330. *). A sorore S. Macrina, virgine Deo devota, et a S. Basilio fratre in pietatis dogmatibus sacrisque literis eruditus, quam primum aetas permitteret, eruditione etiam profana et eloquentia institutus est **); summo autem eloquentiae studio adolescens flagravit, rebusque sacris haud justo affectu aliquamdiu se addixit ***). Cum jam Lectoris in Ecclesia munere insignitus esset, nimio Rhetorices studio abreptus, altaribus atque mysteriis relictis, ad munus docendi Rhetoricam se transtulit. Quae res quum plurimis fidelium praeberet scandali causam, amicorum, ac praecipue Gregorii Nazianzeni (ep. 11.) hortatione motus paulo post in solitudinem secessit ibique vitam asceticam egit †). Eo tempore cum Gregorius relicta Rhetoricae cathedra totum se sacris et ecclesiasticis scriptoribus evolvendis dedisset, Basilius solicitus, ne Gregorius hypostasin, ut multi alii, cum essentia confunderet ††), Commentarium

*) S. Gregorium inter quatuor fratres tertium fuisse, Basilio juniorem, Petro majorem, omnino liquet ex ipsius Vita S. Macrinae (T. II. p. 181. 182. et 185.), etsi non satis constet, quo proprie anno fuerit in lucem editus.

**) Vid. S. Petri Sebast., fratris junioris, Epist. ad Gregor. Nyss. praefixa hujus libris adv. Eunom. (T. II. p. 268—69.) S. Gregorii Nyss. ep. 10. (ed. Zacagn.). Hic et alibi saepius Basilium vocat „patrem atque magistrum,“ ex. gr. lib. in Hexaëm. T. I. p. 1. et 43. lib. de hominis opificio T. I. p. 45. Simili ratione et sororem appellat „magistram“ suam, ex. gr. lib. de anima et resurrect. (T. III. p. 181 et 183). Cf. Socrat. lib. 4. c. 26. Theodoret. Histor. Eccles. lib. 4. c. 30.

***) Suid. s. v. Γρηγόριος (T. I. p. 497.) S. Gregor. Nyss. ep. 10. (ed. Zacagn.) et Orat. in 40 Martyres (T. II. p. 212—13).

†) S. Gregor. Nyss. ep. 6. (ed. Zacagn.).

††) Hunc Basilii timorem inde subortum censeo, quod S. Anastasio Sin. teste Aristoles et alii antiquae Graeciae Scriptores statuerent, „naturam esse personam et similiter personam naturam,“ vid. Anastas. Sin. Ὁδηγος c. 6. (ed. Gretser p. 96 et 98.), qui auctor paulo fusius ibidem ostendit, „Aristotelicas et Homericas definitiones“ *naturae* et *hypostasis, essentiae, substantiae, personae* ab usu loquendi Christiano et Catholico plurimum discrepare. Quapropter ne Gregorius recens a literis profanis extraneas notiones in Ecclesiam inferret sicque inscius fortasse turbas haud levissimas excitaret, frater Basilius, in ejusmodi rebus exercitatissimus, eum opportune instruxit.

ei misit, quo theologiae elementis animum ejus imbueret *). In eadem solitudine circa a. 370. *librum de virginitate* confecit S. Gregorius. Cum Basilius frater a. 370 Caesareae Episcopus ordinatus esset, idque nonnulli Cappadociae Episcopi, in his et Gregorius, Basilii patruus, aegre ferrent, Gregorius noster dissidium istud mediis tamen non adeo aptis tollere et sanare aggressus est; hujusmodi enim rebus gerendis non satis idoneus fratri majores etiam molestias paravit, ejusque reprehensionem incurrit, quin idcirco Basilius fratri succenseret, cujus quippe animum satis perspectum habuit **). Autumno anni 371. summo totius provinciae Episcoporum consensu S. Gregorius invitus et valde reluctans ordinatus est Nyssae in Cappadocia Episcopus ***). Ab eo

---

*) S. Basilii ep. 38. Eadem epistola legitur etiam tanquam epistola S. Gregorii Nyss. in hujus Opp. T. III. p. 28—37.; verum critici eruditi eam potius adjudicant S. Basilio, cf. Maur. Not. ad ep. 38. S. Basilii. Fortassis Gregorius eandem, quam ipse a Basilio primum acceperat, institutionem de hypostasi et essentia cum fratre Petro communicavit, eaque ratione factum est, ut epistola isthaec inter lucubrationes S. Gregorii Nyss. referretur.

**) S. Basil. ep. 58. 59. et 60. Cf. P. Maranus in Vita S. Basil. c. 16. n. 3—4.

***) Vid. S. Basilii ep. 225. et S. Gregor. Nyss. in Vita S. Macrinae (T. II. p. 188). Cf. P. Maranus in Vita S. Basilii c. 19. n. 1. Pagius in Crit. ad a. 369. n. 17. ordinationem ejus ad annum 372. differendum censet; Baronius vero (Annal. ad a. 369. n. 65.), quem sequitur Papebrochius n. 6., eam jam anno 370. factam esse haud obscure indicat. — Alia quaestio hic paucis enucleanda venit, scilicet, utrum S. Gregorius Nyss. aliquando conjugem Theosebiam duxerit, et an uxorem suscepto Episcopatu retinuerit. Quaestio haec solvenda est ex S. Gregorii Naz. ep. 197. et Epitaph. 123. item Orat. 43. n. 9., tum ex ipsius S. Gregorii Nyss. libro de virginitate c. 3. (T. III. p. 116—117.) et ep. 3. (ed. Caracc.). Ex his autem liquido erui non potest, utrum Theosebia fuerit S. Gregorii Nyss. soror (vocatur enim Gregorii ἀδελφὴ et „Emmeliae filia"), an vero uxor (vocatur etiam Gregorii ἱερέως σύζυγος, de cujus vocis usu cf. S. Pauli epist. ad Philipp. c. 4. v. 3.); prior tamen sententia longe probabilior est. Vid. Clemencet Praefat. general. P. II. §. II. (p. XXVI—XXVIII). Rupp S. 24—26. Illud certe negari non potest, inde a suscepto Episcopatu jure maritali usum non fuisse S. Gregorium, etsi dare quis velit, matrimonio eum antea vere junctum fuisse. Nam et „soror" ejus appellatur et sacro ministerio digna habita fuit (S. Gregor. Naz. ep. 197.), et aerumnas, quibus Gregorii Nyss. vita postmodum oppleta est, per aetatis mensuram videre et lugere non potuit (ibid.).

tempore gravissimas Arianorum persecutiones ob libertatem, eruditionem et constantiam in fide orthodoxa praedicanda sustinere debuit. Postquam iterum, minus prospero tamen eventu, Basilii fratris studia sublimia pro ecclesiarum unitate atque salute, et pro fidei patrocinio adjuvare conatus fuerat, anno demum 375 Ariani, habenis furori suo immissis, Demosthene Cappadociae Vicario patrono usi, Gregorium Nyssenum varias ob causas fictas accusatum deposuerunt. Insidias istas fuga declinavit Gregorius; hujusque exilii tempore multarum ecclesiarum solicitudinem gessit, sanam fidem propugnans, atque res Ecclesiae collapsas diversis in locis instaurans et corrigens *). In tantis rerum angustiis, dum instabilis et lignis, quae in aquis feruntur, similis in exilio versaretur, animum ejus tot malis graviter afflictum S. Gregorius Nazianzenus solatio erexit magisque confirmavit (ep. 72. 73. et 74.).

Post obitum Valentis (a. 378.) Gratianus Imperator Episcopos catholicos, religionis causa exules, redire in ecclesias suas permisit. Redux Nyssenus fratrem Basilium graviter decumbentem invisit, morienti adfuit, defunctum summo dolore oppressus Oratione funebri prosecutus est, quam habuit coram populo Caesariensi **). Postquam civitatem suam repetiit, interfuit etiam Concilio Antiochiae habito a. 379. ad res ecclesiarum componendas. Synodus ista emendandae ecclesiae Arabicae mandatum ei dedit, quod, postquam sorori Macrinae adfuerat morienti, solerter executus est; eaque occasione etiam loca sacra Palaestinae invisit ***). Idem postea interfuit Concilio Constantinopolitano I. Porro ad Con-

---

*) S. Gregor. Nyss. Vita S. Macrinae (T. II. p. 188. et 192.) et Antirrhet. adv. Apollinar. n. 4. Cf. S. Basil. ep. 100. ep. 190. n. 2. ep. 215. 225. 231. 232. et ep. 239. n. 1.

**) S. Gregor. Naz. ep. 76. — Oratio funebris in S. Basilium extat in T. III. Opp. S. Gregorii Nyss. p. 479-98. Quanta autem fuerit magnitudo doloris S. Gregorii Nyss., perspici potest ex ejus Vita S. Macrinae (T. II. p. 189).

***) De reditu ipsius in ecclesiam suam agit ejus ep. 3. (ed. Zacagn.). De ceteris vid. S. Gregor. Nyss. Vita S. Macrinae (T. II. p. 187—202.) et Epist. de euntibus Hierosolym. (T. III. p. 653—54). Cf. Tillemont l. c. Art. V. VIII. et IX. c. Not. 5. (p. 570—72. 580—84. et 734-36). Sunt, qui putent, S. Gregorium non a Synodo Antiochena, sed a Concilio Constantinopolitano legatum esse in Arabiam, cf. Papebroch. n. 31—33. Heyns de Gregor. Nyss. §. 9.

cilium istud Episcopi ex toto Oriente celeberrimi confluxerant, qui, ut turbatum ecclesiarum statum in meliorem redigerent ordinem, centra quaedam ecclesiasticae unitatis pro singulis provinciis constituerunt; eumque in finem speciatim pro dioecesi Pontica a Bithynis usque ad Armenios Helladium, Caesareae in Cappadocia Episcopum, Gregorium Nyssenum, atque Otrejum, Melitinae Episcopum, designarunt; quae Concilii ordinatio sanctione Imperatoris confirmata fuit *). — Saepius dehinc Synodis minoribus Constantinopoli habitis interfuit Gregorius; ac solemni ejusmodi occasione non semel invitatus Orationes ibidem habuit **). Sub finem vitae ab Helladio absque justa causa maledictis et conviciis oneratus, insignem animi demissionem ac modestiam vere Christianam prae se ferens, itineris molestiis parum consideratis, ipsum adiit pacis conciliandae gratia. Sed indigne exceptus repulsam passus est; quae res plurimum ipsi doluit ***). Obiit post annum 394. †).

---

*) Socrat. lib. 5. c. 8. Sozom. lib. 7. c. 9. Theodoret. Histor. Eccles. lib. 5. c. 8. Cod. Theodos. lib. 16. tit. I. de fide Catholica leg. 3. (ed. Ritter T. VI. p. 10. vid. Commentar. ibid. p. 11—14). cf. S. Gregorii Nyss. Epist. ad Flavianum (T. III. p. 650). Ea autem occasione, prout equidem censeo, habuit Orationem, quae hodie falso inscribitur: *In suam ordinationem*. Vid. infra §. 165. A. — Formula autem fidei, Nicaeae olim composita, quoad doctrinam de Spiritu S. a Gregorio Nyss., Concilio mandante, amplificata fuisse perhibetur, Niceph. Histor. Eccles. lib. 12. c. 13. Cf. Tillemont l. c. Art. X. (p. 585).

**) Cf. Ceillier l. c. Art. II. §. 26. n. 1. et §. 27. n. 5. 6. (p. 353. 358—59). Tillemont l. c. (p. 585 88).

***) Vid. S. Gregor. Nyss. Epist. ad Flavianum (T. III. p. 645—51 edit. a. 1615. T. II. p. 1077—83.). Cf. Papebroch. l. c. n. 22—27. Heyns de Gregor. Nyss. §. 18. Tillemont l. c. Art. XI. (p. 588—91).

†) Eodem adhuc anno comparuit in Concilio Constantinopoli habito, ubi statim post Metropolitas nominatur, Mansi T. III. col. 851. Cf. Baron. Annal. ad a. 394. n. 25. et 29. Pagi Crit. ad a. 394. n. 6. Quamdiu post hunc annum 394. fuerit superstes, nullo certo probabilive testimonio constat. Cf. Tillemont l. c. Art. XII. et XIV. (p. 591—95. et p. 598—99). Heyns de Gregor. Nyss. §. 20.

§. 161.

Opera S. Gregorii Nysseni. I. Opera dogmatica *).

S. Gregorius Nyssenus praeclaris Operibus fidem adversus haereticos propugnavit, vel Scripturas sacras plebi suae aliisve piis hominibus explicavit, vel moribus Christianorum formandis insignem navavit operam, vel tandem illustres sanctitate ac dignitate personas meritis encomiis extulit.

I. Opera dogmatica seu *dogmatico-polemica.*

Inter Opera S. Gregorii Nysseni *dogmatica*, quibuscum etiam junguntur *apologetica* et *polemica*, primum facile locum obtinet

1) ***Oratio catechetica magna*** — *λόγος κατηχητικὸς ὁ μέγας* (T. III. p. 43—110.) **). Oratio haec plane eximius Tractatus est de modo, quo Ethnici, Judaei atque haeretici instituendi sint, ut

---

*) In recensendis Operibus S. Gregorii Nysseni, quia duplex habetur editio graeco-latina (vid. infra §. 166. fin.), operae pretium duxi, singulis scriptis utriusque editionis paginas apponere, ita ut in ipso textu paginae edit. postremae a. 1638 adjiciantur, in Notis autem paginae editionis anni 1615 (cum Appendice anni 1618) subjiciantur. Ceterum ubicunque Opp. S. Gregorii Nyss. absque alio additamento in seqq. citantur, semper editio anni 1638 intelligitur.

**) Edit. a. 1615. T. II. p. 475—542. Nonnulli hujus libri authentiam in dubium revocare satagebant, quos apertissime hallucinationis convincit summa ejusdem apud Veteres auctoritas. Vid. Theodoret. Dialog. II. et III. (Opp. ed. Paris. T. IV. p. 99. et 164.), S. Ephraem Antioch. apud Phot. Cod. 229. (p. 423), Germanus Constantinopol. ap. Phot. Cod. 233. (p. 479), Leontius Byzant. contra Nestor. et Eutych. lib. 3. (Galland. T. XII. p. 699.) et al. — Quantum ad integritatem hujus libri, certe 26 lineae extremae cap. ultimi seu 40. aliunde huc translatae et assutae fuerunt. Appendicula haec, quae in plerisque Codd. Mss. deest, potius libri alicujus adversus Severum Monophysitam praefatio, quam hujus Orat. catecheticae peroratio esse videtur. Insuper jam olim animadversum est, Orationem hanc ab Origenistis fuisse interpolatam (vid. Germanus Cp. l. c.); certe Origenis error de salute omnium hominum, imo et daemonum, eo in libro (cap. 35.) deprehenditur. Cf. Labbé Dissert. histor. de S. Gregorio Nyss. (ed. cit. p. 100). Tillemont l. c. Art. XVIII. c. Not. 19. (p. 610—11. et 742.) et J. A. Fabricii Biblioth. Graec. Vol. IX. p. 111 — 112.

Christianae religionis veritate quam optime imbuantur. Quoniam scilicet pro diversitate errorum aliis opinionibns anticipati sunt Judaei, aliis vero Gentiles, aliis tandem haeretici, ut Manichaei, Anomoei etc., institutio in doctrina veritatis singulorum erroribus ita accomodanda est, ut in qualibet disputatione proferantur principia et propositiones, rectae rationi consentaneae, quae etiam apud adversarios in confesso sunt, tumque ex necessariis consequutionibus inde deductis una veritas Christiana elucescat et confirmetur (p. 43—44.). Hinc S. Gregorius in Opere isthoc, quod religionis Christianae doctoribus destinavit (p. 43.), non systema dogmaticum vel speculativum concinnare intendit, sed tantummodo apologiam principalium fidei nostrae dogmatum texere voluit, sententiis philosophiae, prouti occasio tulit, in subsidium vocatis; tantum enim veritatis tribuit philosophiae, quantum ei inesse videt facultatis ad explicandum et confirmandum symbolum fidei. — Praeter Prologum tres hujus Orationis partes distingui commode possunt, quarum prima agit de SS. Trinitate, altera de Incarnatione D. N. Jesu Christi, tertia de mediis applicandi humano generi fructus Redemtionis, seu de Sacramentis. Postquam in Prologo paucis ostendit, qua ratione Atheis existentia Dei, Gentilibus vero unitas Dei demonstrari possit, contra Judaeos et haereticos divinitatem ac subsistentiam Filii et Spiritus S. in propriis personis speculative deducit atque auctoritate S. Scripturae confirmat, monens Gentiles convincendos esse per communes notiones *), Judaeos

*) Ad hunc locum magis explanandum reperitur etiam inter ejus Opera Tractatus seu potius fragmentum, quod inscribitur: *Adversus Graecos* (Gentiles) *de communibus notionibus — ἐκ τῶν κοινῶν ἐννοιῶν* (T. II. p. 82—89. Edit. a. 1615. T. I. p. 914—21.), seu expositio philosophica terminorum, quos Antiqui adhibuerunt ad mysterium SS. Trinitatis exprimendum, ex. gr. Deus, essentia, persona, hypostasis; de significatione expressionis: *notiones communes*, quam se ignorare candide professus est Tillemont l. c. Art. XVI. (p. 606), vid. ipse S. Gregor. Nyss. lib. I. contra Eunom. (in Append. edit. a. 1615. p. 59.), S. Basil. de Spiritu S. n. 22., Titi Bostr. contra Manich. lib. I. n. 2. 5. et 8. (Galland. T. V. p. 269. 271. 273.), Suidas in Lexico s. v. *κοιναι ἔννοιαι* (T. II. p. 385.), Tertul-

autem per S. Scripturam (c. 1—4.). — Altera deinceps libri hujus parte tractat de relatione Verbi divini ad hominem in mysterio Incarnationis, ubi ex alio principio progressus mysterium istud vindicat. Incipiens quippe ab hominis creatione (c. 5.) transit ad originem et naturam mali, quam repetit ex libero hominis arbitrio, quo ille abusus cecidit in mortem et in laqueum diaboli (c. 6 — 8.) *). Hoc veluti firmo stabilique fundamento posito, Incarnationis Jesu Christi Filii Dei necessitatem, possibilitatem ac realitatem fuse et praeclare ostendit (c. 9 — 32.), multasque subtiliores quaestiones, in quibus humana ratio scrutans altiora se exercere solet, explicat, v. c. cur Deus, praevidens Adae peccatum et sequelas pessimas in omne genus humanum inde redundantes, eundem nihilo minus creaverit (c. 7.), cur non sola voluntate seu jussione Deus redemerit genus humanum (c. 17. 19—28.), cur Deus beneficium hoc tamdiu distulerit et cur mali originalis progressum ad ulteriora non impedierit (c. 29 - 30.), cur nondum omnes homines fidem Christi perceperint (c. 30—31.), et plura hujusmodi. — Tertia denique parte verba facit de mediis, quibus homini appli-

lian. de resurrect. carnis n. 3. („sensus communes"), ex quibus locis perspicuum fit, ea voce designari ideas omnibus hominibus innatas, quas nemo ratione praeditus negare potest, ex quibus igitur certo concludere licet. Cf. Ceillier l. c. §. XI. n. 5. (p. 264). Rupp S. 154 — 65. — Similis argumenti est Tractatus *Ablabio* inscriptus: „*De eo, quod non putandum sit tres deos dici oportere*" (T. III. p. 15—28. Edit. a. 1615. T. II. p. 447 - 60.), ubi scilicet ostendit, tres personas divinas non posse dici tres deos, sed eas unum Deum esse. Tractatum hunc sub nomine *Epistolae ad Ablabium de S. Trinitate* jam olim Gregorio Nyss. tribuit, loco inde prolato, Concilium Lateran. a. 649. Secret. V. (Mansi T. X. col. 1075—76). Ceterum cf. Ceillier l. c. §. XVII. n. 2—4. (p. 320—22). Tillemont l. c. Art. XVIII. (p. 610).

*) In alio etiam parvulo *tractatu contra Manichaeos* (T. III. p. 180. Edit. a. 1615. T. II. p. 612.), qui solummodo *decem syllogismis* constat, de natura mali agit atque contra haereticos illos probat, malum non esse naturam quamdam increatam et incorruptibilem, neque etiam diabolum, qui mali auctor est, esse increatum. Fragmentum hoc S. Gregorio Nyss. abjudicandum videtur, quandoquidem istud integrum, nec ullo verbo mutato, in *libro Didymi contra Manichaeos* (de quo vid. infra §. 173.) contineri detexi.

cantur fructus redemtionis, seu de Sacramentis. Loquitur autem nonnisi de sacramentis baptismi et Eucharistiae. Mysterium enim Incarnationis vitam perditam hominibus restituit; objective autem consummato Redemtionis opere per Christi mortem in cruce, subjective etiam fructus, qui per Christi redemtionem humano generi partus est, eidem applicari, nempe vita per Christum data *nobiscum communicari* ac *in nobis conservari* debet. Illud fit per *baptismi sacramentum*, cujus proin partes exponit, ritus explicat atque effectus subjungit (c. 33 - 36.); alterum praestat *ss. eucharistiae sacramentum*, per quod etiam corpus cum salutis nostrae auctore vitaeque fonte cohaeret ac commiscetur (c. 37.) *). Demum bina admonitione Operi suo finem imponit, ut scilicet, qui volunt accedere ad baptismum, quo baptismi gratiam vere consequantur, rectam Trinitatis fidem habeant (c. 38—39.), atque ut baptizati vitam vere mutatam Deoque dignam gerant, respicientes ad aeternam bonorum malorumque retributionem (c. 40.).

§. 162.

Continuatio Operum dogmaticorum S. Gregorii Nysseni.

2) Insignem pariter inter Gregorii Nysseni Opera locum obtinent ***Libri seu Orationes XII*** (juxta alios XIII) ***contra Eunomium*** — *Λόγοι ἀντιῤῥητικοὶ κατὰ Εὐνομίου* seu *πρὸς Εὐνόμιον* (T. II. p. 265—864) **), quibus fidem Catholicam tueri

---

*) Reliqua sacramenta S. Gregorius hic non tangit, cum scopus ejus apologeticus non tam internam religionis Christianae indolem respiciat, quam potius fundamenta religionis nostrae Gentilibus, Judaeis atque haereticis commendari suadeat. Ceterum quanti fecerit alios ritus ecclesiasticos et sacramenta cetera, videre licet in Orat. XI. contra Eunom. (T. II. p. 704 —706).

**) Edit. a. 1615. T. II. p. 1—437. (Orat. I. seu verius II—XII.) et in Append. a. 1618. p. 20—164 (lib. I.). Libros hosce computandi neque apud Veteres, neque apud recentiores una eademque est ratio, dum alii duodecim, alii tredecim libros numerant, vario scilicet modo totum contra Eunomium Opus dividentes. Qua de re cf. praeprimis Gregor. Nyss. Opp.

et Basilii jam defuncti Opus adversus Eunomium defendere instituit. Eunomius enim, qui superstite Basilio se continuerat, illo defuncto statim duos evulgavit libros, quibus perversa sua dogmata firmare et S. Basilium calumniis atque conviciis obruere satagebat (p. 266.) *). Quos hortante fratre Petro, Episcopo Sebasteno, ita refellendos suscepit, ut primo quidem Basilii personam ejusque agendi rationem vindicaret a calumniis Eunomii (Orat. I. p. 284—316.), postea vero defensioni dogmatis orthodoxi pro viribus operam daret; continet autem elucubratio ista „non modo haereticae pravitatis eversionem, verum etiam institutionem et explicationem dogmatum fidei Catholicae" (p. 267). Postquam ibi Eunomii ejusque magistri Aëtii vitam descripsit (Orat. I. p. 289 - 96.), impia ejus dogmata, „selectis blasphemiae capitibus" (p. 288—89.), quae propriis Eunomii verbis refert, accurate solideque confutat, et S. Scripturae locos, quos ille ad errores suos asserendos in medium protulerat, diligenter explanat. Generatim ea hujus Operis est indoles, ut inde tam Orthodoxorum, quam haereticorum istius temporis placita penitus cognosci possint. Nec immerito Photius judicat, Gregorium in illo Opere reliquis post S. Basilium Eunomii adversariis antecellere tum venustate, splendore et mirifica jucunditate, tum etiam argumentorum copia et ubertate **).

T. III. Annotat. in fine p. 43—44. Edit a. 1615 Append. Prolegom. p. V — VII. J. A. Fabricii Biblioth. Graec. Vol. IX. p. 110. — Summae vero auctoritatis Opus istud apud Veteres fuit, vid. ex. gr. S. Hieronym. de Scriptor. eccles. c. 128. Theodoret. Dialog. I. et II. (Opp. ed. Paris. T. IV. p. 42. et 99—100). S. Maximi Tomus dogmaticus adv. Heraclii ecthesin (Opp. ed. Combefis. T. II. p. 85, qui locus extat in Opp. Gregor. Nyss. edit. a. 1615. T. II. p. 56.) et alibi saepius, etiam in Conciliis.

*) De his *Eunomii* libris, quibus ipse eorundem auctor inscriptionem fecit: *Apologia Apologiae* (S. Gregor. Nyss. Orat. I. p. 289. 297. et 299.), jam pridem deperditis vid. S. Gregor. Nyss. Epist. ad Petrum Sebast. libris contra Eunom. praemissa (p. 265—66), item Orat. XII. P. II. (p. 724. 726. et 727.) Phot. Cod. 138. (p. 167—68.) Philostorg. Histor. Eccles. lib. 8. n. 12. item J. A. Fabricii Biblioth. Graec. Vol. IX. p. 213—14. Tillemont l. c. Art. VII. (p. 577—80).

**) Phot. Cod. 6. et 7. Ceterum cum eadem plane hic materia per-

3) ***Tractatus de fide ad Simplicium*** (T. III. p. 38—42.) *) brevis, at luculentus divinitatem Filii et Spiritus S. defendit contra haereticos, quorum objectiones, tam ex S. Scriptura (Ps. 80, 10. Proverb. 8, 22. Amos 4, 13.), quam ex ratione petitas insigni mentis acumine paucis confutat. Quum vero tractatus iste solito initio et fine careat, haud forsan incongrue cuipiam Operis amplioris fragmentum videri posset vel saltem Commonitorium Simplicio datum, quo adversus fraudes haereticorum paucis solide muniretur.

---

tractetur, eaedem fere objectiones dissolvantur, quae in S. Athanasii Orationibus contra Arianos et in S. Basilii libris contra Eunomium paucis jam indicatae fuerunt, visum est superfluum, horum S. Gregorii librorum seu Orationum contra Eunomium argumenta singillatim exponere, cf. Ceillier l. c. §. XVI. (p. 284—320). Eo magis huic operae me supersedere posse duxi, quum series logica in illis deprehendi vix posse videatur, quia plurima inter Eruditos disceptatio est, quo in ordine singulae istae Orationes collocandae sint. Plura de hac re satis intricata dabunt D. Papebroch. in Actis SS. l. c. n. 14—18. Heyns l. c. p. 55. Rupp S. 134. — Verosimilior sententia haec est, totum illud Opus amplissimum tribus proprie constare partibus, quarum prima complectitur Orat. I. et II. (p. 284—499.), altera Orationis XII. Sectionem II. (p. 724—864.) tertia denique Orationes intermedias, i. e. Orat. III—XII. (p. 500—723). Sententia isthaec plurimum confirmatur ex Veterum locis, ubi Operis hujus mentionem faciunt, ex quibus inter se collatis partem (λογον) tertiam rursus in decem volumina (τομους) fuisse divisum (Concil. Lateran. a. 649. Secret. V. ap. Mansi T. X. col. 1103—4.). Alii tamen Codices, ut patet ex Concil. Constantinopolit. III. Act. X. (Mansi T. XI. col. 423—26.) libros seu Orationes omnes continua serie numerarunt, nulla distinctione facta inter λογους et τομους. Denique ex eodem Concilio Constantinopolit. III. l. c. (Mansi T. XI. col. 403—4.) patet, eandem capitum divisionem, quae libris istis nunc praemittitur (Append. p. 5—19.) jam saeculo VII. usitatam fuisse.

*) Edit. a. 1615. T. II. p. 470 — 74. Aliter etiam inscribitur: *Simplicio tribuno Gregorius, de Patre et Filio et Spiritu S.* Cf. Tillemont l. c. Art. XVIII. (p. 610). Dupin T. II. p. 396. Ceillier l. c. §. XVII. n. 6—8. (p. 322—23.) J. A. Fabricii Biblioth. Graec. Vol. IX. p. 111. Ceterum si explicatio loci Prov. 8, 22., qualem in hoc tractatu proposuit, conferatur cum verbis dubiis, quae de vero ejusdem loci sensu in Orat. I. contra Eunom. (Opp. edit. a. 1615. Append. p. 83.) protulit, satis patet, tractatum hunc post librum istum contra Eunomium scriptum fuisse.

4) ***Antirrheticus adversus Apollinarium*** *). In isto Opere, quod editum est intra a. 373 et 383, S. Gregorius refutat prolixum Apollinarii tractatum, qui inscribitur: *Demonstratio divinae Incarnationis ad similitudinem hominis* (n. 2.); ac validissime retundit sententiam, Christum carnem suam e coelo attulisse, et divinitatem in ipso locum rationis (νους) obtinuisse; tum omnes illius objectiones ex ordine solvit, varias calumnias repellit et doctrinam orthodoxam proponit (n. 54. 55. et 59.).

5) Alius quoque extat brevis ***tractatus contra Apollinarium,*** directus *ad Theophilum*, qui inde ab a. 385 Episcopus erat Alexandrinus (T. III. p. 261 —66.) **). In eo S. Gregorius nonnullas quaestiones solvit, quas Apollinaristae moverant, probans, idem Verbum, quod Patriarchis olim apparuerit, veram postea assumsisse carnem, ac se cum humana natura conjunxisse, idque tam intima conjunctione, ut quae proprietates Deo conveniant, homini etiam adscribantur (vid. p. 262. et 265.).

6) ***Tractatus de anima et resurrectione*** (T. III. p. 181—260.), „liber aureus" ***), proprie Dialogus

---

*) Liber iste, qui in editionibus Opp. S. Gregorii Nyss. desideratur praeter *Fragmentum adversus Apollinarium*, quod consarcinatum ex hujus libri c. 42. et 19. jam prius editum reperitur in Opp. S. Gregorii Nyss. T. II. p. 47—48. (edit. a. 1615. T. I. p. 879—80), lucem primo aspexit gr. et lat. in Zacagnii Collectan. Monument. Romae 1698. p. 123—287. inde recus. apud Galland. T. VI. p. 517—77. — Authentiam hujus libri testantur Leontius Byzant. lib. de Sectis Act. VIII. n. 3. (Galland. T. XII. p. 651.) ac lib. I. contra Nestor. et Eutych. (ibid. p. 670.) S. Maximus Confessor in Tomo dogmatico adv. Heraclii ecthesin (Opp. ed. Combefis. T. II. p. 85, qui locus reperitur in libri hujus cap. 32. ed. Zacagn. p. 203.), Concil. Constantinopol. III. Act. X. (Mansi T. XI. col. 399 — 403.), item Niceph. Histor. Eccles. lib. 11. c. 19. Cf. etiam Zacagnii Praefat. n. 17—31. Ceillier l. c. §. X. (p. 251—60.), Oudin T. I. col. 609—610. Heyns l. c. p. 54.

**) Edit. a. 1615. T. II. p. 693—98. Tractatum hunc seu Epistolam, ex qua Concilium Constantinopolitanum II. (oecumenicum V. a. 553.) Collat. V. (Mansi T. IX. col. 251. 252. et 273.) locum prolixum affert, exhibet quoque H. Canisius in Lectt. antiquis (ed. Basnage) Vol. I. p. 191—96.

***) Ita librum hunc, qui in edit. a. 1615. T. II. p. 613—92. reperitur, vocat C. Baron. Annal. ad a. 378. n. 46. Hujus Operis me-

est, habitus inter S. Gregorium et S. Macrinam ejus sororem post mortem fratris Basilii, unde etiam inscribitur *τὰ Μακρίνια*, *Macrinia* (p. 181.). S. Gregorius enim post Concilium Antiochenum a. 379. sororem Macrinam in monasterio degentem tumque aegrotam eo consilio invisere decrevit, ut familiariter cum sorore colloquens gravissimum animi dolorem, ex morte fratris acceptum, leniret atque solatium ab ea peteret. Basilii autem mentione injecta Gregorii animus vehementer commotus est; at illa tantum abfuit, ut eadem perturbatione dejiceretur, ut ex Sancti illius memoria sublimioris philosophiae materiam petens ea disputaret, rerum humanarum causas exquirens ac providentiam Dei rebus adversis occultam oratione aperiens, imo quae ad vitam futuram spectant, quasi afflata S. Spiritu percurrens, ut animus Gregorii dictis illius simul elatus, atque extra hominis naturam positus veluti in coeli adytis constitutus ipsi videretur *). Nec multo post familiaria haec cum sorore colloquia occasionem ei dedisse videntur, elaborandi egregium hunc Dialogum, qui tum rerum gravitate, tum disputandi subtilitate et dictionis elegantia imprimis commendatur. Ibi animae naturam exponit ejusque immortalitatem probat, metempsychosin refellit, ac demum corporis resurrectionem adstruit. Summopere autem dolendum, disputationi

---

minit Germanus Patriarcha Constantinopol. apud Phot. Cod. 233. (p. 479.) et Suidas s. v. *Γρηγόριος*. Eam „egregiae hujus commentationis" partem, quae statim ab initio legitur, e duobus Codd. Mss. emendatiorem gr. et lat. edidit J. Chr. Wolf in suis Anecdotis graecis. Hamburgi 1722. T. II. p. 274—319. additis lectionibus variantibus totius libri ibid. p. 319—30. et T. III. p. 1—47. — Alius quoque ejus nomine extat *liber de anima* (T. II. p. 90—113. Edit. a. 1615. T. I. p. 922—45), cujus auctor animam esse spiritualem et immortalem substantiam probat adversus philosophorum et haereticorum errores; verum libellus iste non est foetus S. Gregorii Nysseni, sed cap. II. et III. libri *Nemesii de natura hominis*. Cf. J. A. Fabric. Biblioth. Graec. Vol. IX. p. 108. Ceillier l. c. S. XI. n. 6. (p. 264—65.) Dupin T. II. p. 404. Heyns l. c. p. 86. Nemesius de natura hominis gr. et lat. ed. Chr. Frid. Matthaei. Halae Magdeburg. 1802. p. 67.

*) Ita ipse S. Gregorius Nyss. in Vita S. Macrinae (Opp. T. II. p. 187—89.); cf. Dialog. de anima et resurrect. initio.

illi erronea quaedam Origenis dogmata fuisse inspersa *).

7) Dogmatici pariter argumenti est *Epistola seu liber contra fatum* — *κατὰ εἱμαρμένης* (T. II. p. 62—81.) **), in quo liberum hominis arbitrium adstruitur. Refert hic Gregorius ex occasione mirabilis ad fidem Christianam conversionis amico cuidam roganti disputationem olim a se Constantinopoli cum ethnico philosopho habitam, cui persuadere conatus fuerat, ut Gentili superstitione missa religionem Christianam susciperet. Ast philosophus ille multis confirmabat, haud in nostra potestate esse sententiarum animi delectum, sed pendere hominum vitam ex fati necessitate; fati autem nomine id significari, quod serie quadam immutabili pro certa stellarum conjunctione necessario efficiatur (p. 62—63. et p. 64—65.). Hic igitur valide impugnat *Astrologiam judiciariam*, quae statuit, actiones nostras a cursu et influxu astrorum pendere.

8) Demum huc quodammodo pertinet *Tractatus ad Hierium, Cappadociae Praefectum, de Infantibus, qui praematura morte abripiuntur* (T. III. p. 317—38.), antequam ad usum rationis pervenerint, eam simul quaestionem tractans, cur Deus quosdam adeo mature ex hac vita avocet, alios vero, quos tamen pessimos fore praevidet, ad longaevam aetatem pervenire sinat ***).

---

*) Cf. Germanus Constantinopol. apud Phot. Cod. 233. (p. 479.), qui diserte affirmat, hunc librum ab Origenistis fuisse vitiatum. Illud etiam notari operae pretium fuerit, Gregorium hic nonnulla per modum exercitationis potius, quam assertionis proferre, vid. p. 184 et 205.

**) Edit. a. 1615. T. I. p. 894—913. Citatur liber iste a S. Anastasio Sin. Quaest. 19. (ed. Gretser p. 229—33). Cf. Tillemont l. c. Art. X. (p. 586—87). Heyns l. c. p. 26—27.

***) Edit. a. 1615. T. II. p. 749—70. Tractatus iste pariter citatur a S. Anastasio Sin. Quaest. 16. (ed. Gretser p. 186). Cf. Tillemont l. c. Art. XVIII. (p. 612). Ceillier l. c. Art. II. §. XXIII. n. 3—6. (p. 343 -45). Dupin T. II. p. 397. Oudin T. I. col. 605. J. A. Fabricii Biblioth. Graec. Vol. IX. p. 114. Heyns l. c. p. 62.

Nota 1. Huc quoque pertinent duo Opuscula, quae in *Scriptorum Veterum Nova Collectione e Vaticanis Codd. edita ab Aug. Majo* Vol. VIII. P. II. graece continentur, scilicet: S. Gregorii Nyss. *Sermo adv. Arium atque Sabellium* (p. 1—9.), item Ejusdem *Sermo de Spiritu S. adversus Macedonianos pneumatomachos* (p. 10—25.), in cujus tamen fine plura desiderantur. Cf. Edit. Praefat. p. VI—VII.

Nota 2. Idem S. Gregorius Nyss. *Testimonia adversus Judaeos* collegisse perhibetur; non satis tamen certum est, testimonia illa a Gregorio Nyss. in unum fuisse collecta et illustrata. Illius Operis auctor ex solis verbis Veteris Testamenti, paucis tantummodo explicationis gratia de suo adjectis, probare instituit contra Judaeos mysterium SS. Trinitatis, Incarnationem Filii Dei, Ejusdem nativitatem ex Virgine, miracula, passionem et mortem crucis, resurrectionem et ascensionem, gloriam Ecclesiae, destructionem religionis et cultus Judaeorum, vocationem Gentium, baptismum atque descensum Spiritus S. super Apostolos. — *Testimonia* haec, quae in editione Opp. S. Gregorii Nyss. latine tantum extant T. II. p. 151—62. (edit. a. 1615. T. I. p. 983—94.), sed foede corrupta ac in fine (p. 160—62.) interpolata, gr. et lat. ed. Zacagnius in Collectan. Monument. p. 288 — 329., unde recusa sunt in Galland. Biblioth. T. VI. p. 578 —94. Cf. Zacagnii Praefat. n. 17. et 32., ubi censet, „opusculum istud a quibusdam interpolatum fuisse, praesertim in ejus exordio;" item Ceillier l. c. §. XV. n. 7. (p. 284.) et Heyns l. c. p. 86—87.

§. 163.

II. *Opera exegetica S. Gregorii Nysseni.*

Inter Opera exegetica referri debent sequentia:

1) ***Explicatio apologetica*** seu ***Liber in Hexaëmeron*** (*Ἀπολογητικὸς περὶ τῆς Ἑξαημέρου*)

sive *de Opere sex dierum* (T. I. p. 1—43) *), quem rogante fratre suo Petro, Episcopo Sebasteno, circa a. 379 confecit, ita inscribitur, quoniam continet simul defensionem Moysis, et eorum, quae in fratris Basilii Hexaëmero (vid. supra §. 142.), utpote minus intellecta, nonnulli vel reprehenderant, vel desideraverant (vid. p. 3. et 5.). Est autem liber hic compendiosus de creatione Tractatus, in quo iis omnibus praetermissis, quae jam a Basilio pertractata fuerant (vid. p. 43.), difficiliora, quae Basilius in concionibus ad populum habitis, utpote captum populi excedentia, non attigerat, pertractat, ut proinde S. Gregorii liber in Hexaëmeron veluti supplementum Homiliarum in Hexaëmeron a S. Basilio habitarum recte considerari possit. Illud autem S. Gregorius hic sibi proposuit, „verborum sensum explorare, tum vero operam suam in eo maxime collocare, ut vocibus in significatione propria permanentibus certum creationis omnium rerum ordinem et seriem statuere valeat" (p. 6. cf. p. 5. et 20.). Hinc complures subtiliores quaestiones, a fratre Petro sibi propositas (p. 1. 3—5. et 42.), apparentesque antilogias cum aliis S. Scripturae locis scite dissolvit (vid. p. 5—6. 42—43.).

2) **Liber *de hominis opificio*** (*περὶ κατασκευῆς ἀνθρώπου*) eodem fere tempore, rogante fratre Petro, conscriptus eidemque munusculi Paschalis loco transmissus est **). Hoc in libro S. Grego-

---

*) In Operibus §. 163. recensitis paginae utriusque editionis eaedem numerantur. Opus hoc, licet nemo Veterum ei suffragatur, ex rationibus tamen internis, quibus accedit proprium S. Gregorii testimonium, vid. lib. 12. contra Eunom. (T. II. p. 775. edit. a. 1615. T. II. p. 347), pro genuino recte agnoscitur. Cf. Dupin T. II. p. 391. Tillemont l. c. Art. VII. (p. 576 — 77). J. A. Fabricii Biblioth. Graec. Vol. IX. p. 101 — 102.

**) Opp. T. I. p. 44—138. De occasione, qua scriptus fuerit liber iste, vid. Epistola, quam Gregorius Nyssenus Petro fratri inscripsit, et quae huic libro praefixa invenitur. Hunc librum nonnulli Nemesio adscripserunt; ast perperam. Omnem scilicet de hoc Opere dubitationem excludunt ipse S. Gregorius Nyss. lib. in Hexaëm. T. I. p. 43. coll. Epist. S. Gregor. Nyss. ad Petrum fratrem, ibid. p. 45.; Dionysii Exigui antiqua versio latina, edita Coloniae 1551. iterumque 1573. Basileae 1562.

rius relictum a Basilio fratre argumentum suscipiens disputationem de homine adjecit eis, quae in Hexaëmeron ab illo fuerant elaborata, sicque egregiae fratris lucubrationi coronidem haud indignam imposuit *). Hic igitur, praemissis quibusdam de mundi creatione, *homo* consideratur, qualis fuerit in statu naturae integrae, qualis nunc sit in statu naturae lapsae, et qualis demum futurus sit in statu naturae redintegratae, ubi praesertim resurrectionem corporis fusius probat, idque tum ex sacrarum literarum auctoritate, tum ex ratione; admirabilis quoque Dei sapientia in tota hominis structura, maxime in constitutione corporis humani diligenter investigatur et perquam accurate describitur **).

(Interpretatio tamen Epistolae seu Praefat. Nysseni ad Petrum et ipsius Dionysii Epist. dedicatoria ad Eugippium nonnisi in Mabillonii Analectis, Paris. 1676 in fronte T. II. impressa legitur); Concil. Constantinopol. III. Act. X. (Mansi T. XI. col. 404.), ubi idem liber allegatur inscriptione nonnihil diversa: *ἡ εἰς τον ἀνθρωπον θεωρια;* S. Joannes Damascen. de Imagg. Orat. I. n. 28. (Opp. T. I. p. 324); Suidas s. v. *Γρηγόριος;* Nicephori Callisti Histor. Eccles. lib. 11. c. 19. (T. II. p. 137) et al.

*) Idcirco liber iste ab antiquis etiam vocatur *ἀναπληρωματικὸς* quasi Basilii Homilias in Hexaëmeron complens, quo nomine venit apud S. Joannem Damasc. l. c.

**) Perperam S. Gregorio Nysseno tribuuntur *Homiliae duae in ea Scripturae verba: „Faciamus hominem ad imaginem et similitudinem nostram“* (T. I. p. 139—166.), quae etiam S. Basilio M. adscribuntur sub titulo: *De hominis structura* Orat. I. et II. (S. Basilii Opp. T. I. p. 324—47. vid. supra §. 142. p. 512. Not. *), et Opusculum seu potius majoris Operis Fragmentum, quod inscribitur: *Ex quaestionibus de eo, quid sit ad imaginem Dei et ad similitudinem* (T. II. p. 22—34. edit. a. 1615. T. I. p. 854 — 66). Neutrum Opus Gregorio tribui potest, quia Gregorius eandem materiam in libro de opificio hominis jam pertractaverat; insuper auctor istarum duarum Homiliarum Basilii personam induit, sicque imposturam aperte prodit; explicatio autem, quae profertur in tractatu posteriori, omnino differt ab ea explicatione, quae habetur in libro certo genuino S. Gregorii Nyss. de opificio hominis. Cf. Tillemont l. c. Art. XVI. (p. 604. et 605.) cum Not. 15. (p. 740—41.) item Not. 83. in S. Basilium M. (p. 681—82) Ceillier T. VIII. Chap. V. Art. II. §. II. n. 9. (p. 221) et §. IX. n. 3. (p. 248). J. A. Fabricii Biblioth. Graec. Vol. IX. p. 19. et 103. Garnier in Opp. S. Basilii M. T. I. Praef. n. 13. Tractatus posterior ex fide Codd. potius Anastasium presbyterum Sinaitam,

3) ***Liber de Vita Mosis*** seu ***de Vita perfecta*** (T. I. p. 167—256.) est enarratio historica et explanatio omnium gestorum magni illius Judaeorum legislatoris, unde postmodum institutiones morum multaeque egregiae considerationes spirituales eliciuntur. Scripsit autem S. Doctor jam senex librum hunc in gratiam Caesarii cujusdam, juvenis piissimi et amici carissimi, qui datis literis ipsum rogaverat, ut sibi virtutis perfectae normam traderet. Hunc in finem Gregorius Mosis vitam tanquam virtutis normam sibi tractandam proposuit; unde liber iste insignis etiam inscriptus est: *de vita perfecta* (*ὑποθήκη εἰς τὸν τέλειον βίον* i. e. admonitio ad vitam perfectam p. 167.) *).

4) ***Epistola de Engastrimytho*** seu ***Epistola de Pythonissa*** (T. II. p. 35—39.) **), in qua roganti Theodosio Episcopo explanat partem libri I. Regum c. 28., probans, non veram Samuelis animam Saulo apparuisse, sed daemonem, qui Prophetae formam induit; nonnullas etiam alias quaestiones biblicas propositas paucis absolvit, atque inter alia Satanam (i. e. summum principem malorum daemonum) ante defectionem Archangelum fuisse statuit.

---

qui vixit saeculo VII., auctorem habet, sub cujus nomine dudum impressus legitur gr. et lat. cum Origenis Philocalia ed. J. Tarinus. Paris. 1624. p. 559—89. Cf. Bandini Anecdot. Graec. Vol. II. (Florentiae 1763. 8°.) Prolegom. n. II. p. XVII—XX.

*) Vid. ipse S. Gregorius Nyss. T. I. p. 167—171. et p. 255—56. Authentia hujus libri patet ex Theodoreti Dialogo I. (Opp. ed. Paris. T. IV. p. 42.), ex Germano Patriarcha Constantinopolitano, qui c. a. 690. floruisse perhibetur, apud Phot. Cod. 233. (p. 479.) et ex S. Joannis Damasc. Parallelis sacris lit. *α*. tit. 12. (T. II. p. 339) item lit. *ε*. tit. 7. (ibid. p. 465), qui locus extat apud Gregor. Nyss. p. 210. Sensus mystici hoc libro contenti brevem summam videsis p. 237. et p. 253—55. ejusdem libri.

**) Edit. a. 1615. T. I. p. 867—71. Cf. Tillemont l. c. Art. XVI. (p. 605—6). Dupin T. II. p. 391. Ceillier l. c. Art. II. §. IX. n. 4—5. (p. 248 50). Eam, quam Nyssenus hic statuit, sententiam de Samuelis evocatione olim communem fuisse, ostendit Leo Allatius in Syntagmate suo *de Engastrimytho* cap. 10. et 11., quod adjectum est S. Eustathii Antioch. Commentario in Hexaëmeron. Lugduni 1629. 4°. (p. 442—59).

5) *Libri duo de Psalmorum inscriptionibus* (εἰς τὴν ἐπιγραφὴν τῶν ψαλμῶν) *). Rogatus a pio quodam amico, ut sibi Psalmorum inscriptiones explicaret seque edoceret, quam inscriptiones istae aedificationi nostrae possent afferre utilitatem, totum Psalmorum volumen diligenter perscrutatus priori libro seu tractatu (T. I. p. 257—90.) introductionis gratia agit de scopo, ordine et divisione Psalmorum in quinque libros; in tractatu seu libro posteriore (T. I. p. 291—367.) ipsas Psalmorum inscriptiones, „quae non exiguum momentum ad virtutem afferunt," scite et ad aedificationem accommodate singillatim interpretatur, reddita simul ratione, cur Psalmi nonnulli inscriptionibus careant. Praeterea de significatione vocis: *diapsalma*, quae in Psalmis frequenter est obvia, pluribus disputat; et quaestionem solvit, cur ordo Psalmorum cum historiae ordine non conveniat; quod multis dein exemplis illustrat, paucis perstringens et exponens plerosque Psalmos priores (a Ps. 1—58.). Quibus tandem subjungitur *Enarratio in Psalmum sextum* (T. I. p. 367—372.).

6) *Homiliae octo in Ecclesiasten*, quarum ultima desinit in explicatione cap. 3. v. 13. (T. I. p. 373 —467.) **). Cum persuasum haberet Gregorius, scopum esse libri Ecclesiastis, mentem super sensum erigere, eamque relictis rebus inferioribus ad earum rerum, quae non sub sensus cadunt, cognitionem perducere atque earundem desiderio inflammare, omnia, quae dicuntur in Ecclesiaste, libro „vere sublimi et divinitus inspirato" (p. 374—75.), ad principia vitae spiritualis et moralis refert, idque ratione admodum facili et naturali, ut vere praeclara inde fluat morum institutio; quae se plurimum etiam commendat per descriptiones admira-

---

*) Opp. T. I. p. 257—372. Cf. Tillemont l. c. Art. XVI. (p. 604). Dupin T. II. p. 392. Ceillier l. c. Art. II. §. IV. (p. 226—29). J. A. Fabricii Biblioth. Graec. Vol. IX. p. 104 — 105.

**) Hujus Operis meminit Suidas s. v. Γρηγόριος (T. I. p. 498). Cf. Tillemont l. c. Art. XVI. (p. 604). Dupin T. II. p. 392. Ceillier l. c. Art. II. §. V. (p. 229—32). J. A. Fabricii Biblioth. Graec. Vol. IX. p. 105.

biles virtutum ac vitiorum, atque consectariorum, quae istinc emanant.

7) *Expositio Cantici Canticorum ad Olympiadem* constat *Homiliis quindecim*, quarum ultima desinit in illustrando v. 9. cap. 6. (T. I. p. 468—711.) *). Mysticum hujus Cantici sensum in istis Homiliis eruit (p. 473.), ut commodum aliquod spirituale inde caperent auditores et lectores; „id enim, quod describitur in hoc Cantico, est apparatus nuptialis, id autem, quod intelligitur, est humanae animae cum Deo conjunctio" (p. 478.). Et quoniam hoc nonnullis minus probatum iri praevidit, in prooemio hujus expositionis demonstrandum sibi sumsit, mysticum interpretationis genus aliquando in explananda S. Scriptura necessario adhibendum esse.

8) *De Oratione Homiliae V* lectu dignissimae (T. I. p. 712—61) **). Prima agit de Orationis praestantia, necessitate, utilitate et modo, scilicet quid et quomodo oporteat orare. In quatuor reliquis sermonibus, exposita diversa vocum εὐχὴ et προςευχὴ significatione, ipsam Orationem Dominicam, quam Christus Dominus discipulos suos in monte docuit, accurate et perpulcre explanat.

9) *De beatitudinibus Homiliae VIII* (T. I. p. 762—836) ***), quibus octo beatitudines, quas

*) Hujus expositionis mentionem facit P. Hadrianus I. in Concil. Nicaen. II. Act. II. (Mansi T. XII. col. 1066), S. Joannes Damascenus in Parall. lit. α. tit. 12. (T. II. p. 339.) et lit. δ. tit. 14. (p. 438.), item Suidas s. v. Γρηγόριος (l. c.). Cf. Tillemont l. c. Art. X. (p. 587). Ceillier l. c. Art. II. §. VI. (p. 232–37). J. A. Fabricii Biblioth. Graec. Vol. IX. p. 105. *Expositio Cantici Canticorum* per paraphrasin collecta ex S. Gregorii Nysseni, S. Nili et S. Maximi Commentariis (gr. et lat. in Biblioth. Magna Patrum edit. Paris. a. 1644—54. T. XIII. p. 681 — 761.) Excerpta varia ex Nysseni Homiliis in Canticum exhibet. Cf. Tillemont l. c. Art. X. (p. 587). J. A. Fabricii Biblioth. Graec. Vol. IX. p. 123.

**) Hoc Opus memorant Concil. Lateran. a. 649 Secret. V. (Mansi T. X. col. 1075–76.), S. Joannes Damasc. in Parall. l. c. (p. 339) tit. 26. (p. 365) tit. 31. (p 372) et saep., porro S. Anastasius Sin. (?) Quaest. I. (ed. Gretser p. 6 — 8) et XI. (p. 135), atque Euthymius Zigabenus in Panoplia.

***) Frequens hujus Operis habetur mentio apud Antiquos, ut apud Theodoret. Dialog. I. (Opp. ed. Paris. T. IV. p. 42–43.), in

Christus in Oratione sic dicta montana (Matth. 5, 1—12) auditoribus proposuit, ita S. Gregorius explanat, ut cum interpretatione grammatica jungat etiam moralem et allegoricam, egregia inde morum praecepta derivet, ac ut clariorem dictis affundat lucem, historias quoque et elegantes similitudines hic illic interspergat.

Nota. His saltem tanquam elucubratio dubia accensenda venit *Tractatus in illud:* „*Quando sibi subjecerit omnia, tunc ipse quoque Filius subjicietur ei, qui sibi subjecit omnia*“ 1. Cor. 15, 28. (T. II. p. 6—21. edit. a. 1615. T. I. p. 838—53). S. Gregorius ab uno ex amicis rogatus, quomodo haec S. Pauli verba essent intelligenda, hunc libellum scripsit, quo ea sic explicare aggressus est, ut Christi divinam naturam vindicaret refelleretque sequelas, quas Ariani inde deduxerunt ad confirmandos errores suos. Libellus hic Origenianis erroribus, praesertim de salute omnium hominum, etiam perditissimorum, aperte favet; et quoniam Germanus Patriarcha Constantinopol. apud Phot. Cod. 233., S. Gregorium Nyss. a labe Origeniaca defendens ejusque libros hanc ob rem suspectos enumerans, illius ne verbo quidem meminit, merito in dubium vocatur atque *vel suppositius*, *vel certe interpolatus* censetur. Cf. Cas. Oudin T. I. col. 599—600. Tillemont l. c. Art. XVI. (p. 605). Ceillier l. c. Art. II. §. IX. n. 1. (p. 246—47). J. A. Fabricii Biblioth. Graec. Vol. IX. p. 106. Ceterum S. Gregorius in libris contra Eunom. non semel locum istum S. Pauli interpretatus est, vid. lib. I. et II. (Append. edit. a. 1615. p. 61. et ejusdem edit. T. II. p. 62).

Concil. Ephes. Act. I. (Mansi T. IV. col. 1193), ne quid dicam de Concilio Lateranensi a. 649, de Liberato diacono, S. Anastasio Sinaita et S. Joanne Damasceno.

§. 164.

III. Opera S. Gregorii Nyss. moralia et ascetica.

Huc merito referri possent complura *Opera exegetica*, scilicet praeprimis *liber de vita Mosis seu de vita perfecta*, tum vero etiam *Homiliae in Ecclesiasten* et *in Canticum Canticorum*, nec non ejus *Homiliae de Oratione* atque *de Beatitudinibus*, quae omnes ad mores formandos pertinent (§. 163). Insuper Operibus moralibus accensendi veniunt:

1) ***Tractatus tres de perfectione Christiana***, scilicet:

a. ***Quid nomen professiove Christianorum sibi velit*** seu ***de professione Christiana*** (T. III. p. 267—75.) *), ubi Harmonio cuidam ostendit, hominis Christiani professionem in eo proprie consistere, ut imitetur Jesum Christum, subinde exponens, quam necessarium illud sit et qua ratione fieri possit.

b. ***De perfectione, et qualem oporteat esse Christianum***, ad Olympium monachum (T. III. p. 275—98.) **), ubi accurate exponit, qua in re perfectio Christiana consistat, et omnia officia atque virtutes perfecti Christiani paucis exhibet.

c. ***De proposito secundum Deum*** seu ***de scopo Christianorum*** (T. III. p. 298—311.) ***) brevis instructio est ad religiosos, qui ipsi proposuerant quaestionem de pietatis scopo ac de ratione, qua inter se conversarentur unaque concertarent; eo in opusculo luculenter ostendit, quis sit pietatis scopus, et qua ratione ad illum perveniri possit; imprimis purgationem ab omnibus peccatis tam externis quam internis, abnegationem propriae voluntatis et assiduum orandi stu-

---

*) Edit. a. 1615. T. II. p. 699—707. De hoc et duobus opusculis proxime sequentibus cf. Tillemont l. c. Art. XVIII. (p. 611—12). Ceillier l. c. Art. II. §. XXII. (p. 337—41).

**) Edit. a. 1615. T. II. p. 707 — 730. Opusculum hocce, quod recte etiam inscribitur: *De perfecta Christiani forma*, citatur in Anastasii Sin. (?) Quaest. I. (ed. Gretser p. 8. 9.)

***) Edit. a. 1615. T. II. p. 730—43.

dium, caritatem, humilitatem et modestiam hunc in finem commendat.

2) *Liber de virginitate* — περὶ παρθενίας (T. III. p. 113—179.) *), cui praemissa est Epistola exhortatoria ad vitam virtutis studio deditam (p. 111—112.) sublimissimis refertus est sensibus. Verum nomine παρθενίας non simplicem virginitatem in eo tractatu proponit Gregorius, sed generatim vitam Deo devotam, curis liberam vereque coelestem, cujus adjutrix imprimis et socia est virginitas seu coelibatus. Hic igitur virginalem continentiam seu sacrum coelibatum summis laudibus extollit, ac virginitatem matrimonio comparat et praefert; simul vero monet, eam corporis integritatem, etsi jam in se plurimum commendari mereatur, potissimum tamen medium esse, quo animus omnibus curis terrenis atque cupiditatibus solutus et plena Spiritus libertate potitus Deo facilius conjungatur ac perfectionem Christianam, omnium virtutum studio ornatam, certius assequatur. Tandem ad puritatem animae et corporis conservandam ostendit, qua ratione coelibes omnem suam vitam instituere debeant, ut coelibatum rite servent, nec ullo dedecore afficiant; temperantiam maxime et fugam deliciarum atque voluptatum sensualium commendat, aliaque subsidia idonea suggerit; postremo generatim saluberrimis praeceptis multisque egregiis similitudinibus praecipuas virtutes Christianas inculcat.

3) His adjungi possunt *Orationes* ejus *morales*, quibus aut singulas virtutes commendat, aut vitia quaedam redarguit. Prioris generis sunt *Orationes duae*, quibus *amorem pauperum et beneficentiam* plurimum inculcat, atque misera pauperum et egenorum conditione cum splendida divitum sorte eleganter comparata, validissima adhibet argumenta et insignem eloquentiam, ut divites permo-

---

*) Edit. a. 1615. T. II. p. 543—611. Dubitarunt nonnulli de hujus libri authentia, ast prorsus immerito. Cf. Dupin T. II. p. 397. Tillemont l. c. Art. II. (p. 565.) cum Nota 1. (p. 732). Ceillier l. c. Art. II. §. XIX. n. 1. (p. 328—29). Oudin T. I. col. 603—4. J. A. Fabricii Biblioth. Graec. Vol. IX. p. 112. Rupp S. 22—45.

veat ad quaevis liberalitatis officia egenis praestanda *). — In Orationibus posterioris generis abusum illum tollere studet, quo multi eo tempore *baptismum* ad extremum usque vitae diem variis sub praetextibus, quos graviter explodit Gregorius, procrastinare amabant **); *fornicationem* ***) et *usuram* †) gravissimis rationum momentis acriter exagitat: porro, cum nonnulli *castigationes aegre ferrent*, humilitatem et obsequentiam docet, quacum Ecclesiae animadversiones excipere oporteat, objurgat eos, qui excommunicationem contemnere auderent, horrendam exhibet imaginem animae hominis anathemate percussi, atque excommunicationis necessitatem evincit ††); tandem etiam *de-*

---

*) *Orat. I. περὶ φιλοπτωχίας καὶ εὐποιΐας* extat Opp. T. II. p. 235—46. (latine tantum ibid. p. 138—43. Edit. a. 1615 latine tantum T. I. p. 970—75. et gr. lat. in Append. p. 235—46. Eadem Oratio gr. lat. adjecta est Quaestionibus S. Anastasii Sin. ed. J. Gretser Ingolstadii 1617. p. 640—61). *Orat. II.* hujus argumenti gr. et lat. habetur ibid. p. 49—61. (edit. a. 1615. T. I. p. 881—93.), et in hac proprie explicantur illa Evangelii verba: „Quamdiu fecistis uni ex his fratribus meis minimis, mihi fecistis," Matth. 25, 40.

**) *Oratio adversus eos, qui differunt baptismum* T. II. p. 215—24. (latine tantum ibid. p. 124—28. Edit. a. 1615 latine tantum T. I. p. 956—60. et gr. lat. in Append. p. 215—24). Cf. Ceillier l. c. Art. II. §. XIII. (p. 272 — 75). Dupin T. II. p. 398.

***) *Oratio in illud: „Qui fornicatur, in proprium corpus peccat"* (1. Cor. 6, 18.) extat T. II. p. 260—64. (latine tantum p. 129—31. Edit. a. 1615. latine tantum T. I. p. 961—63. et gr. lat. in Append. p. 260—64. Eadem Oratio gr. lat. adjecta est Quaestionibus S. Anastasii Sin. ed. J. Gretser Ingolstadii 1517 p. 686—94). L. Zacagnius in Collect. Monum. p. 353. supplevit extremam textus Graeci particulam, quae antea in omnibus desiderabatur editionibus. Cf. Ceillier l. c. Art. II. §. XIV. n. 1—2. (p. 276).

†) *Oratio contra Usurarios — κατὰ τῶν τοκιζόντων* (T. II. p. 225—34. (latine tantum p. 146—50. Edit. a. 1615 latine tantum T. I. p. 978 — 82. et gr. lat. in Append. p. 225 — 34). Cf. Ceillier l. c. Art. II. §. XV. n. 2—6. (p. 280—83).

††) *Oratio in eos, qui castigationes aegre ferunt*, gr. et lat. T. III. p. 311—17. (edit. a. 1615 T. II. p. 743—49). Cf. Tillemont l. c. Art. XIII. (p. 596). Ceillier l. c. Art. II. §. XXIII. n. 1—2. (p. 341—42).

functos non immoderate esse lugendos multis rationibus probat *).

4) Denique huc spectat *Epistola canonica ad Letojum*, Episcopum Melitines (T. II. p. 114—23) **), qui a. 381. sedem episcopalem conscenderat. In ea primo quidem peccata juxta triplicem animae facultatem (τὸ λογιστικόν, τὸ ἐπιθυμητικόν, τὸ θυμοειδές) in tres classes distinguit; dein remedia canonica statuit iis, qui a fide orthodoxa defecerunt, vel qui ad artes magicas confugiunt, nec non variis luxuriae generibus, homicidio, latrocinio et furto, sepulcrorum violationi et sacrilegio.

§. 165.

IV. S. Gregorii Nysseni Sermones et V. Epistolae.

Sermones S. Gregorii Nysseni, exceptis *moralibus*, de quibus mentio jam facta est (§. 164. n. 3.), sunt:

A. Sermones dogmatici,

B. Sermones de Festis Domini,

C. Panegyrici in Sanctos, et

D. Sermones funebres.

A. Sermo dogmaticus unus est celeberrimus, qui inscribitur: *Oratio de Deitate Filii et Spiritus Sancti et de fide Abrahami* (T. III. p. 464—78), cujus patriarchae laudes, data occasione, ibi fusius persequitur ac filii sa-

---

*) *Oratio de mortuis* (gr. et lat. T. III. p. 617—44. Edit. a. 1615. T. II. p. 1049—76). Origeniana sapit dogmata. Cf. Tillemont l. c. Art. XX. (p. 640). Ceillier l. c. Art. II. §. XXVIII. (p. 365—67).

**) Edit. a. 1615. T. I. p. 946—55. Dubia contra epistolam hanc canonicam a nonnullis mota prorsus vana sunt, cum eam Synodus Trullana can. 2. (Mansi T. XI. col. 940.) jam laudaverit, Commentariis vero pridem illustraverint Theod. Balsamon et J. Zonaras. Cf. Dupin T. II. p. 402—3. Tillemont l. c. Art. XVII. (p. 607—8.) Ceillier l. c. Art. II. §. XII. (p. 265—71). Labbé Dissert. histor. de Scriptor. Eccles. s. v. Gregorius Nyss. (edit. cit. p. 99). Oudin T. I. col. 600.

crificium nativis admodum coloribus adumbrat *). Ceterum in ista Oratione Constantinopoli a. 383 habita S. Gregorius Anomoeos Gentilium philosophis deteriores esse probat, vulgares eorum objectiones contra Filii divinitatem refutat, ac praesertim luculenter declarat, qua ratione Christus secundum divinam naturam Patri vere aequalis, secundum humanam naturam Pater ipso major dicatur; demum Spiritus Sancti divinitatem paucis adstruit.

B. Sermones de Festis Domini hi sunt:

1) ***Oratio in diem Luminum***, id est Epiphaniae, quo Christus baptizatus est, seu *in baptismum Christi* (T. III. p. 366—81. Edit. a. 1615 T. II. p. 798—813) pulcherrime tractat de regeneratione spirituali, quae per baptismum suscipitur, ac de praeclaris ejusdem fructibus, atque recens baptizatos

---

*) Edit. a. 1615. T. II. p. 896—910. Oratio haec praeclara frequenter a Veteribus laudatur, vid. Theodoret. Dialog. I. (Opp. ed. Paris. T. IV. p. 42, ubi simpliciter inscribitur: *Sermo de Abraham*), S. Joannes Damasc. in Orat. I. et III de ss. Imaginibus (Opp. T. I. p. 324. et 364.), Concil. Nicaen. II. Act. IV. (Mansi T. XIII. col. 9. et saep.), P. Hadriani I. Epist. ad Carolum M. pro Synodo Nicaena II. c. 37. (ibid. col. 777.). Cf. Tillemont l. c. Art. X. (p. 586) et Ceillier l. c. Art. II. §. XXVI. (p. 353—55). — Pariter in *Oratione in suam ordinationem* (T. II. p. 40—47. Edit. a. 1615. T. I. p. 872—79), summum animi dolorem de Christianorum discordia testatus, potissimum refutat eos, qui Spiritus Sancti divinitatem negabant et personarum divinarum aequalitatem non admittebant. Oratio haec de ipsius ordinatione nullum omnino verbum continet; unde potius inscriptio ejusdem, quam olim adhibuit S. Joannes Damascenus: *περὶ τῆς ἐν Κωνςαντινουπόλει καταςάσεως τοῦ ἁγ. Γρηγ.* approbanda videtur. Ex antiquo hoc titulo conjicere licet, eam probabiliter habitam fuisse in Concilio Constantinopolitano a. 381, postquam ipse centrum unitatis constitutus fuerat. Cf. Tillemont l. c. Art. III. et XVI. (p. 566. et 606.) cum Nota 4. (p. 733—34). Ceillier l. c. §. IX. n. 6—7. (p. 250—51). D. Papebroch. in Actis SS. l. c. n. 34—35. Nec quod Tillemont (l. c.) aliique eum secuti contra hanc temporis notam opponunt, Gregorium scilicet a. 381. nondum adeo provecta aetate fuisse, ut canos gestaret (quod tamen de se ipse testatur initio istius Orationis), ullam habet vim, cum idem S. Doctor lib. II. contra Eunomium (edit. 1615. T. II. p. 65) pariter de „senili canitie“ sua loquatur, quem tamen certissime a. 381. jam scripserat (S. Hieronym. de Scriptor. eccles. c. 128.).

hortatur, ut vitam immaculatam et sceleris puram agant *).

2) *Orationes V de Resurrectione Domini in festum Paschatis* (T. III. p. 382—441. Edit. a. 1615. T. II. p. 814—73.), ex quibus vero nonnisi tres (I. III. et IV.) inter genuinas referri merentur. Harum prima (*Orat. I.*), habita in pervigilio Paschatis mysterium crucis et resurrectionis, nec non Incarnationis D. N. Jesu Christi admodum ingeniose declarat, praesertim singulas resurrectionis Domini circumstantias sedulo expendens **); altera (*Orat. III.*), praemissa invitatione totius mundi ad laudandum Deum in celebratione hujus festi, probat resurrectionem carnis, ostendens, quod ea sit necessaria, nec impossibilis; Oratio tertia (*Orat. IV.*), habita mane festo Paschatis, brevis est

---

*) *Oratio in diem natalem D. N. Jesu Christi* (T. III. p. 339—54. Edit. a. 1615. T. II. p. 771—86.), quae praecipuas nativitatis Christi circumstantias, Magorum adventum, infantium caedem rhetorice proponit variasque de Incarnatione Domini quaestiones solvit, *dubia* censenda est, quoniam stylo satis inaequali decurrit, complura de B. Maria Virgine ac de b. Zacharia ex apocryphis narrationibus hausta ibi continentur et loci aliquot fere ad verbum pares in libro S. Cyrilli Alex. contra Anthropomorphitas leguntur. Cf. Tillemont. l. c. Art. XIX. (p. 612 et p. 744). Ceillier l. c. Art. II. §. XXIV. n. 1. (p. 345—46). Heyns l. c. p. 64—65. — Alia quaedam *Oratio*, pia sane et elegans: *De occursu Domini, de Deipara Virgine et de justo Simeone* (T. III. p. 444—64. Edit. a 1615 T. II. p. 876—96.) seu *in festum Purificationis B. V. Mariae* (vid. p. 445 et 447.), quae inter Opera S. Gregorii Nysseni legitur, eidem ex hac potissimum ratione abjudicatur, quod festum Purificationis saeculo demum sexto originem tulit, qua de re vid. Tillemont Mém. T. I. N. S. Jésus Christ Art. III. (p. 6). Cf. Praefat. Opp. S. Gregorii Nyss. versus finem: Ceillier l. c. Art. II. §. XXV. n. 8. (p. 352). J. A. Fabricii Biblioth. Graec. Vol. IX. p. 117. Oudin T. I. col. 606. Heyns l. c. p. 88.

**) Orationem hanc, quam post Combefisium etiam Tillemont in dubium vocavit ob singularem tridui, quod a morte Christi usque ad resurrectionem effluxit, computationem (Tillemont l. c. Art. XIX. p. 613), inter genuinas retulit auctoritate fretus tum S. Maximi Confessoris, qui eam discrte Gregorio Nysseno tribuit (S. Maximi Tomus dogmaticus adv. Heraclii Ecthesin in ejus Opp. T. II. p. 85.), tum Concilii Lateranensis a. 649. Secret. V. (Mansi T. X. col. 1089—90.). Cf. etiam Ceillier l. c. Art. XXV. n. 2. (p. 350—51).

adhortatio ad diem hunc festum cum laetitia spirituali celebrandum ex consideratione malorum, quibus Christus resuscitatus nos liberavit, atque bonorum, quae Ipse nobis contulit *).

3) *Oratio in Christi ascensionem,* qui dies festus Cappadocibus dictus est ἡ ἐπισωζομενη (T. III. p. 441—44. Edit. a. 1615. T. II p. 873—76). In ea Gregorius, postquam initio Davidem ob Psalmos compositos egregie laudavit, Psalmos 22. et 23. accommodate ad hoc festum paucis explanat.

4) *Oratio in Pentecosten* — Λογος εἰς το ἁγιον Πνευμα **), in qua, Davide rursus laudato, magnum beneficium sacro Pentecostes die olim generi humano collatum extollit, atque verba prophetica Psalmi 94. eidem mysterio explanando scite accommodat.

C. *Sermones Panegyricos in Sanctos* Gregorius Nyssenus complures exaravit, ex quibus hodie circumferuntur:

5) ***Encomia seu Orationes duae in S. Stephanum Protomartyrem.*** In priore (T. III. p. 354—66. Edit. a. 1615. T. II. p. 786—98.) ***), ubi

*) *Oratio II.* insignis est conatus conciliandi inter se quatuor Evangelistas quoad tempus resurrectionis Jesu Christi, variasque post illam factas Christi apparitiones; Combefisius, secutus unius Codicis auctoritatem atque rationes internas eam Orationem *Hesychio*, presbytero Hierosolymitano saeculi quinti tribuit, idque omnino recte (Tillemont l. c. Art. XIX. p. 613). — *Orat. V.* singulas circumstantias ignominiosas passionis Jesu Christi accurate describit, ut exinde gloriam et splendorem resurrectionis in clariori collocet luce. Haec Tillemontio (l. c.) ut rerum inanis, ita recentioris Graeculi esse videtur. De his cf. Ceillier l. c. Art. II. §. XXV. n. 3. 6. (p. 351 et 352.) et Heyns l. c. p. 65—68.

**) Edita est gr. et lat. in Zacagnii Collect. Monum. p. 346—53. recusa in Galland. T. VI. p. 601—3. (in Opp. S. Gregorii Nyss. T. II. p. 144—45. edit. a. 1615. T. I. p. 976—77. latine tantum extat). De hac et praeced. Oratione cf. Ceillier l. c. Art. II. §. XXV. n. 7. (p. 352.) et §. XV. n. 1. (p. 280). J. A. Fabricii Biblioth. Graec. Vol. IX. p. 116—17 et p. 109.

***) Nonnulli, auctoritate Photii permoti, eam in dubium revocare satagebant; ast immerito; cum Suidas s. v. Γρηγόριος (T. I. p. 498.) Orationem hanc „valde admirandam" Gregorio Nysseno diserte tribuat, et Photii auctoritas perperam huc trahatur. Cf. Ceillier l. c. Art. II. §. XXIV. n. 4. (p. 347—48). J. A. Fabricii Biblioth. Graec. Vol. IX. p. 115.

primum ipsius martyrii historiam accurate enarravit, ejusque constantiam debitis exornavit laudibus, transit ad refutationem Arianorum et Pneumatomachorum, qui visione Sancto huic Martyri ostensa (Act. Apost. 7, 55.) abutebantur ad errores suos confirmandos. — Oratio altera non die festo S. Stephani, sed die sequenti recitata fuit *). Verisimile autem est, ecclesiae, cui Gregorius praeerat, et fortasse totius Cappadocum gentis instituto una eademque die, quae S. Stephani solemnitatem proxime sequitur, SS. Apostolorum Petri, Jacobi et Joannis festum simul celebrari consuevisse **). In ea igitur Oratione a S. Stephani laudibus incipiens, mox ad celebrandos Apostolos illos progreditur atque in eorum laudes fuse excurrit; hinc inscriptio minus respondet argumento.

6) *Oratio de S. Theodoro Martyre* (T. III. p. 578—86. Edit. a. 1615. T. II. p. 1002—18.), milite sub Imp. Maximiano. Postquam ibi descripsit honores, qui Sanctis atque Martyribus in Ecclesia conferuntur, et praemia, quibus illi in coelis fruuntur, Theodori martyrium enarrat, ac sermoni finem imponit, precibus eum invocans, ut multiplicem Dei gratiam variaque beneficia ipsius intercessione consequantur ***).

---

*) Hanc Homiliam primus gr. et lat. edidit L. Zacagnius in Collect. Monum. p. 330—345. inde recus. in Galland. T. VI. p. 595—600. Cf. Zacagnii Praef. n. 33. et Ceillier l. c. Art. II. §. XXIV. n. 5. (p. 348).

**) Vid. Orat. in laudem S. Basilii M. (T. III. p. 479). Notatu dignum est, juxta morem ecclesiae Hierosolymitanae saeculo VII. diem festum SS. Apostolorum Petri et Pauli quarto post Nativitatem Domini die celebratum fuisse, ut patet ex S. Sophronii Hierosolymit. Oratione panegyrica in SS. Petrum et Paulum eodem die habita (n. 1. et 6.), quam nuper ex Cod. Vaticano gr. et lat. edidit A. Majus in Collect. Nova Veterum Script. T. X. (Romae 1838) p. XXV. et XXVII.

***) Ad objectiones, quibus nonnulli, ut Rivetus, hanc Orationem Nysseno ex rationibus mere dogmaticis abjudicare conabantur, solide et copiose respondent Natalis Alexander in Histor. Eccles. Saec. IV. cap. 6. (T. IV. p. 342.) Dupin T. II. p. 407. Ceillier l. c. Art. II. §. XXV. n. 9. (p. 363). Tillemont l. c. Art. XIX. (p. 614). — Sanctus Theodorus Martyr, passus sub Galerio vel Maximino (de quo vid. Kalendaria Ecclesiae universae ed. Assemani. Romae 1755 T. VI. p. 149—50. cf. p.

7) ***Orationes III in quadraginta Martyres*** *), qui apud Sebasten Armeniae tempore Licinii Imperatoris gloriosum martyrium consummarunt. Horum refert martyrium eorumque constantiam summis extollit laudibus.

8) ***Oratio in laudem S. Basilii Magni*** (T. III. p. 479—98. Edit. a. 1615. T. II. p. 911—30.), dicta Caesareae in die ejus memoriae sacro (Kalendis Januarii);

9) ***Oratio in laudem S. Ephraem Syri***, diaconi Edesseni (T. III. p. 595—616. Edit. a. 1615. T. II. p. 1027—48) **), et

10) ***Oratio in laudem S. Meletii***, Episcopi Antiocheni (T. III. p. 587—95. Edit. a. 1615. T. II. p. 1019—27) dicta in oecumenico Concilio Constantinopolitano a. 381.; quae vitam et laudes illustrium illorum virorum continent, plurimis Rhetoricae artis floribus inspersis ***).

116—19 et Tillemont Mém. T. V. p. 369—77.) etiam a Nectario, Episcopo Constantinopolitano, Oratione panegyrica celebratus est, qua ratio redditur, cur memoria hujus Sancti primo jejunii Quadragesimalis sabbato solemni cultu agatur. Iste Nectarii Sermo latine tantum impressus est ad diem 9. Novembris in Historiis Sanctorum, quas edidit L. Surius (Coloniae Agrippinae 1575) T. VI. p. 222—27. Cf. de Nectario ejusque Sermone J. A. Fabricii Biblioth. Graec. Vol. IX. p. 309. et Vol. X. p. 333—35. G. Cave Vol. I. p. 277. C. Oudin T. I. col. 686—88. Ceillier T. VIII. Chap. IX. (p. 473—77).

*) Orat. I. et II., quae unam proprie Orationem constituunt, tumultu populi, nimia frequentia congregati, interruptam et altera tandem die absolutam, gr. et lat. extat T. III. p. 499—503. et p. 504—14. (edit. a. 1615 T. II. p. 931—35 et p. 936—46). Oratio III. habetur gr. et lat. T. II. p. 205—14. (edit. a. 1615 Append. p. 205—14). Cf. Tillemont l. c. Art. XVII. et XIX. (p. 608—9. et p. 613—14).

**) Hanc frustra aliqui in dubium revocare conati sunt, vid. Tillemont Mém. Not. L in S. Ephraem (T. VIII. p. 735—36.) J. Assemani Prolegom. in T. I. Opp. graec. S. Ephraem cap. I. n. I. (p. VI.) Heyns l. c. p. 72.

***) De tribus hisce Orationibus cf. Tillemont l. c. Art. XIX. (p. 613. 614.) Dupin T. II. p. 401—2. Ceillier l. c. Art. II. §. XXVII. n. 1—2. 10. (p. 355—56. 363—64). C. Oudin T. I. col. 606—7. *Orationem in laudem S. Basilii* laudavit ejusque partem explicavit Concilium Nicaenum II. Act. VI. (Mansi T. XIII. col. 223—26.). *Orationem in laudem S. Meletii* Socrat. Histor. Eccles. lib. 5. c. 9. memorat.

D. His adjungendae sunt duae *Orationes funebres*, quarum altera consolatoria habita est Constantinopoli

11) *In funere Pulcheriae* (T. III. p. 514—23. Edit. a. 1615. T. II. p. 946—55.), quae Theodosii M. et Flacillae filia a. 384. vel 385. non diu ante matrem Constantinopoli obiit;

12) altera funebris est *in Flacillam Augustam* (T. III. p. 524—33. Edit. a. 1615. T. II. p. 956—65.), Theodosii M. conjugem, extinctam in Thracia sub finem a. 385., quam hortante Nectario, Patriarcha Constantinopolitano, egregia Oratione prosecutus est *).

Orationibus Gregorii haud immerito accensentur quaedam *Sanctorum Vitae*, in modum orationis conscriptae, adeo tamen prolixae, ut aut nunquam publice dictae, aut postea multum ampliatae fuerint, scilicet:

13) *Oratio de Vita S. Gregorii Thaumaturgi* (T. III. p. 534—77. Edit. a. 1615. T. II. p. 966—1009.), in qua eximias hujus Sancti virtutes celebrat, ac multa enarrat miracula ab eo patrata, in quibus nonnulla summa admiratione digna sunt. Ceterum harum rerum S. Gregorius Nyssenus testis est omni fide dignus, cum a S. Gregorio Thaumaturgo vix integro saeculo distet, ac quae de vita et miraculis magni illius Sancti refert, ex domestica traditione acceperit; etiam S. Basilius M., paucis licet verbis, fratris narrationem haud obscure confirmat **).

---

*) Cf. D. Papebroch. in Actis Sanctorum l. c. n. 29. Tillemont l. c. Art. X. (p. 588). Ceillier l. c. Art. II. §. XXVII. n. 5—6. (p. 358-60).

**) Vid. S. Basilius M. de Spiritu S. n. 74. — Hoc eodem S. Gregorii Nysseni libro, quamvis tacito auctoris nomine, utitur Socrat. lib. 4. c. 27. Ejusdem porro disertam fecerunt mentionem Leont. Byzant. de Sectis Act. VIII. n. 4. (Galland. T. XII. p. 651.), Ven. Beda Comment. in Marc. lib. 3. cap. 11. (ed. Basileae a. 1563. T. V. p. 120.), Suidas s. v. *Γρηγόριος* (T. I. p. 498.), Nicephori Histor. Eccles. lib. 11. c. 19. Cf. de authentia hujus Operis, ab uno alterove heterodoxo impugnati, Tillemont l. c. Art. XIX. (p. 614). Ceillier l. c. Art. II. §. XXVII. n. 7—8. (p. 360—63). Dupin T. II. p. 401. Oudin T. I. p. 606—7. J. A. Fabricii Biblioth. Graec. Vol. IX. p. 118. et p. 125—26. Heyns l. c. p. 70—71.

14) Ejusdem generis est lucubratio *de vita S. Macrinae* *) virginis, quae S. Gregorii soror natu major, postquam sacrarum virginum congregationi multos annos praefuerat, defuncta est in monasterio sub finem a. 379. praesente Gregorio. Hujus vitam et virtutes piumque obitum luculenter describit, ac data occasione varios illius aetatis ritus sacros attingit.

V. Epistolae S. Gregorii Nyss.

Varia illius scripta minora, quae forma epistolari exarata sunt, aut in vita hujus S. Patris (ut epistola ad Flavianum), aut in prioribus Operum illius generibus suo loco relata sunt. Hinc duae potissimum supersunt illius epistolae hic tractandae, scilicet, *Epistola de euntibus Hierosolyma* (T. III. p. 651—54. Edit. a. 1615. T. II. p. 1084—87.), qua reprehendit abusus tunc temporis in peregrinationibus ad loca sancta obvios, et *Epistola ad sorores Eustathiam et Ambrosiam filiamque Basilissam* (T. III. p. 655—60. Edit. a. 1615. T. II. p. 1088—94), in qua commoda et utilitates spirituales ex visitatione locorum sanctorum provenientes agnoscit **), multumque conque-

---

*) Alias etiam inscribitur: *Epistola ad Olympium monachum*, et habetur T. II. p. 177—204. (edit. a. 1615 Append. p. 177 —204). Cf. Tillemont l. c. Art. V. et VIII. (p. 572 et 580). Ceillier l. c. Art. II. §. XXVII. n. 11. (p 364- 65).

**) De hisce duabus epistolis, quae gravem litium causam inter Catholicos et Acatholicos olim praebuerunt, imprimis memoratu digna sunt verba doctissimi P. Benedicti XIV., quae ita se habent: „Esto opuscula *genuina* dicamus; esto in abusus, qui occasione peregrinationum ad sacra Jerosolymorum loca irrepserant, S. Gregorium insurrexisse concedamus; esto praeposteram sententiam illorum, qui hasce peregrinationes ad aeternam salutem consequendam omnino necessarias affirmabant, proscribamus; nihil inde conficitur" (contra utilitatem sacrorum itinerum, quam ibi plurimum commendat P. Benedictus XIV.). — „Quodsi S. Doctor zelo pietatis abreptus vehementiori fortasse stylo in sacras Jerosolymorum peregrinationes aliquando obloquatur, aut de pravis peregrinorum moribus duriores quaepiam sententiae excipiendae sunt, aut communis Ecclesiae sensus ac ritus, qui sacra Christianorum itinera, modo qua decet modestia ac disciplina instituantur, piis ac devotis operibus accenset, privato *Doctoris etsi sanctitatis ac doctrinae laude celeberrimi*, judicio anteponendus." Ita P. Benedict. XIV. Constitutio: *Apostolica* §. 6. (Bullar. Rom. Bened. XIV. T. III. p. 65—66). Cf. etiam C. Baronii

stus de dissidiis ecclesiae Hierosolymitanae, eis mysterium Incarnationis Domini exponit monens, ut firmiter adhaereant antiquae fidei regulae a Patribus per Traditionem acceptae.

Aliae quoque extant S. Gregorii Nysseni *Epistolae* 21, serius demum repertae *). Ex his aliae sunt *dogmaticae*, ut quum accusatus „quod a Nicaeni Concilii fide descisceret et cum Marcellianis communicaret, fidei Catholicae confessionem scribens omni haereseos suspicione se purgavit (ep. 2. Z.), et de fide SS. Trinitatis accurate tractat (ep. 6. C.), quum mysticam inquirit rationem diversi temporis, quo Christus natus est et resurrexit (ep. 1. Z.) ac demum de honore Martyribus tribuendo agit (ep. 7. C.). Aliae sunt *morales*, ut quum accurate exhibet dotes in electione Episcopi respiciendas (ep. 13. Z.), vel quum Episcopo cuidam admodum urbane persuadet, ut vitiis emendatis meliorem vitae rationem sequatur (ep. 3. C.). Aliae demum *historicae* sunt, quibus tam laetos, quam tristes vitae suae eventus amicis renuntiat, pro acceptis beneficiis gratias agit, patrocinio indigos aliis commendat, familiares ad se invitat, urbanitatis denique mutuam reddit vicem.

Nota 1. *Liber ad Eustathium de S. Trinitate et quod Spiritus S. sit Deus* (T. III p. 6—15. Edit. a. 1615. T. II. p. 438—47.), qui ab aliis S. Basilio M. tribuitur (S. Basilii ep. 189. edit. Maurin.), omnino *dubius* est, quum Codices Mss. alii Basilio, alii Gregorio Nyss. lucubrationem istam adscribant, stylus vero aliis hunc, aliis illum auctorem prodere videatur, cf. Prud. Marani Vita S. Basilii c. 31. n. 2. et Not. ad h.

Annal. ad a. 386. n. 39—40. D. Papebroch. in Actis SS. l. c. n. 31—33. Ceillier l. c Art. II. §. XXIX. n. 2—5. (p. 368—72.) item Oudin T. I. col. 607—9. Dupin T. II. p. 403—4. J. A. Fabricii Biblioth. Graec. Vol. IX. p. 120—21.

*) *Epistolae* 14 gr. et lat. primum editae sunt a L. Zacagnio in Collect. Monum. p. 354—400 (inde recusae in Galland. T. VI. p. 604—23). Aliae dein *epistolae* 7 gr. et lat. primum editae sunt a J. B. Caracciolo Florentiae 1731. (recusae in Galland. T. VI. p. 624 — 36). Cf. Zacagnii Praefat. n. 34 — 44. item Caraccioli Praefat. editioni suae praemissa et Animadvers. adjectae; Ceillier l. c. Art. II. §. XXIX. n. 6—22. (p. 372—81.) Heyns l. c. p. 79—85. et p. 32—33. J. A. Fabricii Biblioth. Graec. Vol. IX. p. 124—25.

epist. Ceterum ea, quae Gregorium Nyssenum hujus libelli statuit auctorem, sententia inde plurimum confirmatur, quod saeculo jam VII. ecclesia Occidentalis et Orientalis eum diserte pro legitimo Gregorii Nyss. foetu agnoverit, vid. Concil. Lateran. a. 649. Secret. V. (Mansi T. X. col. 1073—76.) et Concil. Constantinopolit. III. Act. X. (Mànsi T. XI. col. 425—28.). — *Tractatus ad Petrum fratrem suum de differentia essentiae et hypostaseos*, qui etiam inter Gregorii Nyss. Opera occurrit (T. III. p. 28—37. Edit. a. 1615 T. II. p. 460—69.), revera ad S. Basilium M. auctorem spectat (S. Basilii ep. 38. edit. Maur. cf. P. Marani Not. ad h. epist.), prout jam saeculo V. Concilium Chalcedonense testatum reddidit (vid. supra §. 145. p. 523. Not. **). Fortassis quam ipse a fratre Basilio primum acceperat epistolam (vid. supra §. 160.), eandem Gregorius Nyss. postea fratri Petro transmisit, sicque duplex ejusdem epistolae inscriptio enata fuerit. Cf. Tillemont l. c. Art. XVIII. (p. 610.) et S. Basile Art. CXXIII. cum Nota 77. (ibid. p. 263. et 678). Ceillier l. c. Art. II. §. XVII. n. 1. et 5. (p. 320 et 322). J. A. Fabricii Biblioth. Graec. Vol. IX. p. 110—111. et p. 129.

Nota 2. *Epistola ad Evagrium monachum*, quae olim inter Opera S. Gregorii Nazianzeni lucem publicam aspexit tanquam Oratio 45. (edit. Maur. ep. 243.), de qua vid. supra §. 156. (p. 571. Not. *), S. Gregorio Nysseno potius tribuenda videtur, cui varii Codices Mss. et Euthymii Panoplia eam adscribunt. Cf. J. A. Fabricii Biblioth. Graec. Vol. IX. p. 123.

Nota 3. *Oratio de poenitentia sive de muliere peccatrice ad eos, qui durius et acerbius alios judicant* (gr. lat. T. II. p. 165—76 et latine tantum p. 132—37. Edit. a. 1615. latine tantum T. I. p. 964—69. et gr. lat. in Append. p. 165—76.) et *Sermo in principium jejuniorum* (gr. lat. T. II. p. 247—59. Edit. a. 1615 Append. p. 247—59. item adjecta reperitur Quaestionibus S. Anastasii Sin. ed. J. Gretser Ingolstadii 1617. p. 662—85) minus recte S. Gregorio Nysseno tri-

buuntur, sed potius Asterio, Amaseno Episcopo, tanquam vero auctori debent restitui, quemadmodum docet Photius, qui ampla ex iisdem Excerpta dedit Cod. 271. (p. 812—13. et p. 819—20). Cf. Tillemont l. c. Art. XVII. (p. 608) cum Nota 16. (p. 741). — *Homilia* longior *in SS. Petrum et Paulum*, quam sub nomine Gregorii Nysseni ed. J. Gretser Ingolstadii 1620. 8°., est Maximi Planudae, vid. J. A. Fabricii Biblioth. Graec. Vol. IX. p. 122—23.

Nota 4. *Opera* quaedam S. Gregorii Nysseni deperdita sunt, de quibus vid. Tillemont l. c. Art XX. (p. 615—16). Ceillier l. c. Art. II. §. XXIX. n. 23. (p. 381 — 82). J. A. Fabricii Biblioth. Graec. Vol. IX. p. 126 et 125. *Fragmentum ex Epistola ejusdem ad Philippum monachum*, quod occurrit in S. Joannis Damasceni libro contra Jacobitas (Opp. T. I. p. 424.) et in Leontii Hierosolymitani lib. contra Monophysitas (A. Maji Collect. Nova Veterum Script. T. VII. p. 131.) non genuinum judicat Le Quien in Opp. S. Joannis Damasc. l. c. p. 426.

§. 166.

S. Gregorii Nysseni character et doctrina.

S. Gregorius Nyssenus „fidei, conversationis, integritatis et sapientiae merito fratre Basilio dignissimus“ *), tanta jam olim auctoritate eminuit, ut in Concilio Nicaeno II. „Pater Patrum ab omnibus appellatus“ inter illustres Ecclesiae magistros firmissimasque ejusdem munitiones referri meruerit **). Gerendis tamen rebus publicis minus idoneus ***), Rhetorices ac sublimioris philosophiae studio imprimis floruit, tantumque profecit, ut ob dictionis splendorem et jucunditatem „dulcis et il-

*) S. Vincent. Lirin. Commonitor. c. 30. (ed. Baluz.). Simili laudum praeconio eum extollit S. Gregorius Naz. Orat. 11. n. 1—3., ubi eum *καλοῦ παντὸς ὅρον καὶ κανόνα* vocat.

**) Concil. Nicaen. II. Act. VI. (Mansi T. XIII. col. 293. cf. col. 267.)

***) Cf. S. Basilii ep. 58. et 60. ep. 100. et ep. 215.

lustris Ecclesiae fons" dictus fuerit *), quamvis eloquentiae ratione habita Basilio fratre et Gregorio Nazianzeno nonnihil sit inferior. Theologiae nonnunquam philosophiam immiscet, et philosophorum principia, quatenus veritati revelatae concordant, adhibet tum in explicatione mysteriorum, tum in Sermonibus moralibus. Frequens autem est in explanando et demonstrando mysterio SS. Trinitatis, in explicanda Filii Dei Incarnatione, etsi hic expressiones non semper aptissimas adhibeat, generatim denique in omnibus, quibus opus salutis humanae continetur, accurate exponendis. Praeclarus item est in enarrandis exponendisque rebus in facto positis, atque in describendis personis, quae poëtico quodam colore ac insigni veritatis studio proponuntur. Vir ceteroquin mitissimae indolis, morum tamen censor severus extitit, atque vitia sui aevi, abusus quoscunque, imo et leviores maculas in patientia et doctrina increpare non destitit. Insuper omnes fere ejus Tractatus et Orationes S. Scripturae auctoritate superstructae, ac testimoniis biblicis refertae sunt, quae fusius plerumque interpretatur; nonnunquam etiam auctores profanos, maxime Homerum, excitat. In explicanda S. Scriptura, exemplum Origenis secutus, allegoricam interpretationem praesertim in Veteri Testamento, licet moderatius, adhibuit et commendavit **). Imo deprehenduntur in ejus libris loci nonnulli, quibus Origenis errores circa naturam animarum et communem hominum damnatorum ex inferno liberationem adstrui videntur; attamen verisimile est, locos istos vel ab Origenistis adjectos vel saltem immutatos et corruptos fuisse ***). Ceterum multus est in similitudinibus ad res illustrandas, multus in imaginibus, ut ea, quae tractantur, hominum animo contemplanda facile praebeat, abundat quoque comparationi-

---

*) Suidas in Lexico s. v. *Γρηγόριος* (T. I. p. 497). Phot. Cod. 6. — Imp. Leo in Constitut. 88. (Cod. Justinian. P. II. seu Novellae p. 277. ed. Sim. van Leeuwen. Antverp. 1726. fol.)

**) Vid. S. Gregor. Nyss. Prooem. in Cant. Cantic. (T. I. p. 468—73.) Hom. VII. in Ecclesiasten (T. I. p. 438 seq.) Orat. IV. contra Eunom. (T. II. p. 582—83.) Orat. in diem Luminum (T. III. p. 373—78).

***) Cf. Germanus Patriarcha Constantinopolit. apud Phot. Cod. 233. (p. 478—79) et Abbas Barsanuphius in B. Montfaucon Bibliotheca Coisliniana. Paris. 1715. fol. p. 397—98. J. A. Fabricii Biblioth. Graec. Vol. IX. p. 124. Der Origenianismus Gregors von Nyssa bei Rupp, S. 243—62.

bus et antithesibus. Attamen tum ob rerum, quas tractat, internam difficultatem, tum ob nimium quandoque elegantioris sermonis studium stylumque paulo artificiosiorem inter difficiliores Ecclesiae Scriptores locum obtinet; his accedit, quod editio Operum ipsius, etiam reliquis praestantior, plurima adhuc desideranda relinquit.

Doctrinam hujus S. Patris quod attinet, fides Catholicorum luculenter ab eo confirmatur; cujus rei specimina quaedam proferre visum est:

1) *Principium fidei* ita proponit: „Nullus mihi objiciat, quod illud etiam, quod in nostra fidei professione tenetur, rationibus et argumentis indigeat confirmari et probari; *sufficit* enim *ad nostrae doctrinae demonstrationem*, quod habeamus a Patribus venientem ad nos *traditionem* velut haereditatem quamdam per successionem ex Apostolis per Sanctos sequentes transmissam“ *).

2) Quid sit *justificatio impii*, his docet: „Sancta mysteria (baptismi et confirmationis) hominem purgant, neque solum peccatum, quod difficulter eluitur, tum ab anima, tum a corpore abstergunt, sed et *pristinam pulchritudinem*, *quam optimus artifex in nobis effinxerat*, *reducunt*.“ „Submittimus nos (in baptismo) Patri et Filio, ut *sanctificemur*; submittimus nos *Spiritui quoque S.*, *ut id efficiamur, quod ille est ac dicitur*.“ „*Filii Dei* post gratiam (baptismo acceptam) vocamur, atque idcirco exacte convenit inspicere Patris nostri (coelestis) proprietates, ut ad similitudinem Patris nosmet formantes et effingentes legitimi appareamus filii Ejus, *qui nos ad adoptionem*, *quae per gratiam contingit*, *vocavit*“ **).

3) *De necessitate praeparationis ad justificationem* in adultis haec habet: „Animae in regeneratione modus (μέτρον) et pulchritudo, quam gratia Spiritus Sancti largitur per studium ipsius accipientis, a nostro arbitrio pendent; nam in quantum labores

---

*) Orat. III. contra Eunom. (juxta edit. a. 1615. Opp. T. II. p. 126). Cf. Concil. Trid. Sess. 4.

**) Orat. in diem Luminum seu in baptismum Christi (Opp. T. III. p. 367. 372. et 379. cf. p. 368). Similia occurrunt in Orat. Catechet. c. 40. Cf. Concil. Trident. Sess. 6. cap. 4. et 7. can. 11.

pro pietate extendis, in tantum etiam animi magnitudo (μεγεθος, capacitas) simul extenditur. Ac sempiternam quidem et ineffabilem, quae in coelis est, laetitiam gratia Spiritus Sancti donat; dignitatem vero accipiendi haec dona et perfruendi gratia isthac, praeter labores caritas per fidem obtinet. Jam vero ad idem progressae justitia operum et gratia Spiritus Sancti animam, in qua concurrunt, beata vita simul junctae adimplent, verum a se invicem disjunctae nullum animae emolumentum exhibent *).

4) *De acceptae justificationis incremento* sic monet: „Dives et opulentus Spiritus S., qui semper infunditur in eos, qui gratiam acceperunt, — — cooperans et inhabitans permanet ac bonum in unoquoque construit juxta animae studium in fidei operibus. Oportet igitur, ut unusquisque nostrum semper se in virtute proficientem ad virum perfectum adducat juxta Apostoli dictum **).

5) *De mandatorum observatione et illius possibilitate, deque merito bonorum operum* statuit: „Spiritus S. *fiduciam* collocat in observatione mandatorum“ (ἐν τῷ πληρωματι τῶν ἐντολων). „Nemo imbecillitatem (ἀδυναμιαν) praetexat ad honestarum actionum studium; nihil enim Deus praecipit, quod impleri non possit (ἀδυνατον) . . . Mandatum quidem exiguum est, obedientiae vero quaestus ingens; quare nihil exposcit, quod superat vires. Verum sive parvum, sive magnum quid facias, sequitur te merces ex proposito“ (κατὰ τὴν προαίρεσιν ὁ μισθος) ***).

6) Idem *quatuor* simul adstruit *sacramenta*, *baptismi, confirmationis, ss. Eucharistiae* et *ordinis*, dicens: Ne contemnas divinum lavacrum, neque id tanquam

---

*) De scopo Christianorum (Opp. T. III. p. 300). Cf. Concil. Trid. Sess. 6. cap. 5. 6. et 7., ubi praesertim attendas verba: „vere justi nominamur et sumus, justitiam in nobis recipientes, *unusquisque suam secundum mensuram*, quam Spiritus S. partitur singulis, prout vult, *et secundum propriam cujusque dispositionem et cooperationem*;“ item can. 1. 4. 7. 9.

**) De scopo Christian. (Opp. T. III. p. 299). Cf. Concil. Trid. Sess. 6. cap. 10. et can. 24.

***) De scopo Christian. (Opp. T. III. p. 300 et p. 310). Cf. Concil. Trid. Sess. 6. cap. 11. et 16. can. 18. 31. et 32.

commune propter usum aquae parvi facias; nam id, quod operatur (i. e. πνευμα, Spiritus S.), magnum est, et ab illo mirabiles existunt effectus. Nam et altare hoc sanctum, cui assistimus, lapis est, natura communis . . ., sed quoniam Dei cultui consecratum atque dedicatum est, ac benedictionem accepit, mensa sancta, altare immaculatum est, quod non amplius ab omnibus, sed a solis sacerdotibus, iisque venerabundis contrectatur. Panis item panis est initio communis, sed ubi eum mysterium sanctificaverit, corpus Christi nominatur et est (σῶμα Χρ. λεγεται τε και γινεται). Sic mysticum oleum, sic vinum, cum sint res exigui pretii ante benedictionem, post sanctificationem, quae a Spiritu S. procedit, utrumque eorum excellenter operatur (ἐνεργεῖ διαφόρως). Eadem quoque verbi vis etiam sacerdotem augustum et honorandum facit, novitate benedictionis a communitate vulgi separatum. Quum enim antea unus e multitudine ac plebe fuerit, repente fit praeceptor, praeses, doctor pietatis et mysteriorum occultorum Praesul; eaque contingunt ei, cum nihil vel corpore, vel forma mutatus, sed quod ad speciem externam attinet, ille sit, qui erat, invisibili quadam vi ac gratia invisibilem animam in melius transformatam gerens" *).

7) *De invocatione, veneratione et reliquiis Sanctorum, ac de sacris imaginibus* haec docet, verba faciens de S. Theodoro Martyre: „Ipse ad Deum abiit: nobis vero memoriam certaminis pro doctrina reliquit, populos congregans, Ecclesiam erudiens, daemones arcens et fugans, angelos pacificos reducens, rogans a Deo pro nobis utilia, variorum morborum medicinae officinam hunc locum efficiens." Tum ad ipsum Sanctum conversus subjungit:

---

*) Orat. in diem Luminum seu in baptismum Christi (Opp. T. III. p. 369—70). Cf. praecipue Concil. Trid. Sess. 13. cap. 1. et can. 1. item Sess. 23. tota. Longum foret, si vellem huc transcribere egregiam expositionem de ss. Eucharistiae sacramento, quam exhibet Gregorius in Orat. Catechet. c. 37. Ibi scilicet tanquam rem fidei proponit: „panem, Dei verbo sanctificatum, in corpus Dei Verbi transmutari, μεταποιεῖσθαι;" haec autem ita fieri docet, dum Deus Verbum „substantiam rerum apparentium transmutat," μεταςοιχειώσας τῶν φαινομένων την φύσιν. Idem S. Pater sacramenta rursus indicat Orat. XI. contra Eunom. (Opp. T. II. p. 705—7).

„Multorum beneficiorum indigemus; intercede pro patria apud communem regem." — „Corpus (S. Martyris), venerandum et immaculatum animae instrumentum, quod vitiis et affectibus suis illius inhabitantis integritatem non laesit, multo cum honore et veneratione compositum atque ornatum in angusto sacro loco repositum est, quod veluti res chara magnique aestimata (ὥσπερ τι κειμήλιον πολυτίμητον) in tempus regenerationis asservatur." — „Induxit etiam pictor flores artis in imagine depictos; fortia facta Martyris, cruciatus et beatissimam athletae consummationem, humanae etiam formae effigiem certatoris Christi, haec omnia nobis tanquam in libro quodam loquente coloribus artificiose depingens, certamina atque labores martyris nobis expressit, ac tanquam pratum amoenum et floridum templum exornavit: solet enim etiam pictura tacens in pariete loqui et maxime prodesse" *).

Editiones: Opera S. Gregorii Nysseni primum latine prodierunt Coloniae 1537. fol. postmodum Basileae 1562. iterumque 1571. fol. item Paris. 1573. fol. — Plenior et accuratior ceteris latinis est editio, quam curavit Fronto Ducaeus Paris. 1603. fol. — Denique Paris. 1615. II Voll. fol. prodiit Editio graeco-latina cum Notis Frontonis Ducaei, cui adjungi debet: *Appendix ad S. Gregorii Nysseni Opera* gr. et lat. editore et partim quoque interprete Jacobo Gretsero S. J. Paris. 1618. fol., in qua continentur, quae antea vel penitus, vel saltem graece desiderabantur. Ad exemplar hujus editionis ordine tamen mutato confecta est editio altera gr. lat. Paris. a. 1638. III Voll. fol. absque ulla ad-

*) Orat. de S. Theodoro Martyre (Opp. T. III. p. 584. 585. et p. 579). Idem S. Pater alibi narrat, se frequenter historiam Abrahami proprium et unicum filium Isaac jubenti Deo sacrificaturi in imagine depictam vidisse, eaque tabula conspecta etiam ad lacrymas commotum fuisse; „adeo perspicue atque evidenter ars pingendi oculis rem gestam subjecit;" ita Orat. de deitate Filii et Spiritus S. et de Abraham (Opp. T. III. p. 476). Cf. Concil. Trid. Sess. 25. Decret. de invocat. Sanctorum etc.

ditione; editio haec priore minus elegans est ac minus correcta. — Seorsim ex ejus Operibus prodiere vetustiori aetate: S. Gregorii Nyss. liber de opificio hominis gr. et lat. ed. Leunclavius. Basileae 1567 in 8°. — Ejusdem liber de virginitate gr. et lat. ed. Livinejus. Antverpiae 1574 in 4°. — Ejusdem liber de perfectione graece Venetiis 1574 et rursus Lugduni Batav. 1593 in 8°. — Ejusdem liber de scopo seu fine verae pietatis gr. et lat. Paris. 1606 in 8°. — Ejusdem Oratio de deitate Filii et Spiritus S. et Oratio de Paschate gr. et lat. Lipsiae 1564 in 8°. — Ejusdem de iis, qui adeunt Hierosolyma gr. et lat. Paris. 1551. et iterum 1558. 1606. Hanoviae 1607 in 8°. Ejusdem ad Eustathiam, Ambrosiam et Basilissam Epistola gr. et lat. ed. Is. Casaubonus. Paris. 1606. iterumque Hanoviae 1607 in 8°. — Recentiori aetate: S. Gregorii Nyss. de anima et resurrectione Dialogus gr. lat. ed. J. G. Krabinger. Lipsiae 1837 in 8°. — Ejusdem Oratio Catechetica cum Oratione funebri in Meletium Episcopum Antioch. gr. et lat. ed. Krabinger Monachii 1838 in 8°. — Ejusdem de Precatione Orationes V gr. et lat. ed. Krabinger. Landishuti 1840 in 8°. Cf. de editionibus vetustioribus J. A. Fabricii Biblioth. Graec. Vol. IX. p. 126—30. Ceillier l. c. Chap. V. Art. V. (p. 440—43.) Hoffmann Lexicon bibliographicum, Lipsiae 1832. T. II. p. 321—27. — Opera S. Gregorii Nysseni, quae post editionem a. 1638 demum lucem publicam aspexerunt, partim a Zacagnio, partim a Caracciolo edita et a Gallandio recusa, suis locis jam indicata sunt.

§. 167.

S. Amphilochius, Iconiensis Episcopus.

Fontes: S. Basilii lib. de Spiritu S. n. 1. et n. 79. ep. 150. ep. 161. item Prooemium ep. 188. et Prooem. ep. 199. S. Gregorii Naz. Poëm. lib. II. Sect. II. Carm. 6. v. 100—104. S. Hieronymi ep. 70. n. 4. et de Scriptor. eccles. c. 133. Theodoreti

Histor. Eccles. lib. 4. c. 11. et 30. lib. 5. c. 8. et 16. Phot. Cod. 52. *).

Subsidia: Tillemont Mém. T. IX. S. Amphiloque (p. 617—27. cum Notis p. 744—49). — Ceillier T. VII. Chap. II. (p. 307—320). — Galland. Biblioth. T. VI. Prolegom. c. 6. — C. Oudin T. II. col. 219—231. — J. A. Fabricii Biblioth. Graec. Vol. VIII. p. 373—382.

S. Amphilochius, e Cappadocia oriundus, primum rhetor ac foro assuetus, in solitudinem postmodum secedens monachi vitam egit. Egregiis vero animi dotibus praeditus fuit, quippe cum igneus illius caritatis fervor morumque gravitas ac taciturnitas celebratur, atque discendi studium et humilitatem ipse Basilius M. in eo admiratur; unde et factum est, ut S. Basilius et S. Gregorius Theologus intima eum familiaritate dignum haberent, omnesque illum suspicerent. Postmodum in stadio perfectionis mire progressus, atque in mediam Pisidiam numine divino deductus, a. 374 Iconii Episcopus ordinatus est **). Mox S. Basilio auctor fuit scribendi librum de Spiritu S., et praeclaras illas epistolas canonicas; frequenter etiam de variis rebus difficilioribus eidem quaestiones proposuit. Idem non solum res Lycaoniae more apostolico composuit ***), verum etiam a. 377. consultus ab alterius provinciae, fortasse Lyciensis, Episcopis, qui circa Macedonii haeresim fluctuabant, Synodum coëgit, in qua consultationi respondens egregiam Synodicam suo et aliorum Episcoporum Lycaoniae nomine conscripsit,

---

*) *Vita S. Amphilochii seu B. Amphilochii, Episcopi Iconii, historia adversus Arianum Eunomiumque et Macedonium* (in Combefisii edit. Opp. S. Amphilochii p. 228—236. et in Galland. Biblioth. T. VI. p. 508—513.), ipsi jam Combefisio suspecta (l. c. p. 237. cf. p. 279.), Metaphrasten auctorem habet, virum levis fidei seraeque aetatis, cujus in rebus historicis priorum saeculorum vix ulla est auctoritas. Cf. J. A. Fabricii Biblioth. Graec. Vol. VIII. p. 374. et Galland. T. VI. Prolegom. c. 6. n. 7.

**) S. Basilii ep. 150. ep. 161. ep. 176. ep. 188 init. ep. 199 init. Lib. de Spiritu S. n. 1. et 79. S Gregorii Naz. ep. 9. 13. 22. 23. 24. 25. 26. 27. item Poëm. lib. II. Sect. II. carm. 6. v. 100—104. Cf. Tillemont l. c. Art. I—III. (p. 617—22.) P. Marani Vita S. Basilii c. 30. n. 1. et 6.

***) S. Basil. ep. 200.

ac dubitatione omni remota veram de Spiritus S. divinitate doctrinam in clarissima luce collocavit *). Postea Synodo generali Constantinopolitanae a. 381. interfuit, atque a Patribus ejus Concilii ad fidem Catholicam per Asiae provincias restituendam delegatus est; quin etiam haud multo post a Theodosio M., licet reluctante, ingeniose impetravit, ut Arianorum conventicula prohiberentur **). Anno autem 383. Synodo 25 Episcoporum praefuit, Sidae in Pamphilia contra Messalianos coactae, eamque haeresin penitus confodit ***). Miraculorum gloria illustris supremum diem obiit non adeo multo post a. 394. †).

Opera plura fuisse ab Amphilochio conscripta, et multiformis quidem doctrinae, tam saecularis quam ecclesiasticae laude conspicua, inter omnes constat. Sed haec fere omnia dudum interciderunt; et vix *nonnisi Fragmenta* hodie supersunt, quae Veteres nobis servarunt, ut Concilium Ephesinum et Chalcedonense, S. Cyrillus Alexandrinus, Theodoretus, Anastasius Sinaita, Leontius Byzantinus, Facundus Hermianensis, S. Joannes Damascenus aliique Ecclesiae Scriptores. Pleraque ex his fragmentis, desumta vel ex epistola quadam dogmatica ad Seleucum, vel ex Sermonibus in verba S. Scripturae Arianorum haeresi in speciem faventia, doctrinam Ecclesiae Catholicae circa mysterium Incarnationis Domini, duas naturas et unam personam in Christo luculenter exponunt simulque veram Christi divinitatem adstruunt ††). —

---

*) Eam primus gr. et lat. in lucem extulit Cotelerius in Monument. Eccles. Graecae T. II. p. 99—104. Inde etiam recusa est in Harduin Actis Concil. T. I. col. 797—802. Mansi Collect. Concil. T. III. col. 305—8. et in Galland. Biblioth. Patrum T. VI. p. 488—89. Cf. Tillemont l. c. Art. V. (p. 624—25).

**) Socrat. lib. 5. c. 8. Sozom. lib. 7. c. 9. Theodoret. Histor. Eccles. lib. 5. c. 16.

***) Theodoret. Histor. Eccles. lib. 4. c. 11. Haeret. Fabul. lib. 4. c. 11. Phot. Cod. 52. (p. 17—19). Cf. Tillemont l. c. Art. VI. (p. 626).

†) S. Gregor. Naz. Poëm. lib. II. Sect. II. Carm. 3. v. 242—44. S. Amphilochius interfuit adhuc Concilio Constantinopolitano a. 394. (Mansi T. III. col. 851—52.); quamdiu posthac superstes fuerit, ignoratur. Cf. Tillemont l. c. Art. VI. (p. 626.) cum Nota 4. in S. Amphiloch. (p. 745).

††) Fragmenta ista collecta exhibentur in Opp. S. Amphilochii ed. Combefis. p. 138—54. Quibuscum conferri merentur varia Am-

Integra sola extat *Epistola Synodica*, quae ab omnibus tanquam genuina agnoscitur. In ea vero communi Episcoporum, qui secum congregati erant, nomine brevem et perspicuam fidei suae de Spiritu S. summam interrogantibus (Lyciae) Episcopis exponit; doctrina hujus Epistolae tota est Basiliana et Gregoriana.

Inter *Opera* ejus *dubia* pertinent *Jambi ad Seleucum*, quos refertos egregiis monitis ad juvenes literarum studio deditos alii S. Gregorio Nazianzeno, alii S. Amphilochio vindicant *).

Denique saltem dubiae seu longe verisimilius *spuriae* censendae sunt *Homiliae octo*, quae Amphilochii nomine circumferuntur; istae potius ad juniorem quemdam Amphilochium, sive Sidensem in Pamphilia (saec. V.), sive Cyzicenum (saec. IX.) spectare videntur **). — His postea alia quaedam accessit *Homilia in Paralyticum* ad probaticam piscinam a Christo sanatum (Joh. 5, 2—14. et 7, 16—19.), quae, licet non omnino sit spernenda, Amphilochio tamen non satis digna videtur ***).

---

philochii Fragmenta, quae exhibent Anastasius presbyter et Leontius Hierosolymitanus in A. Maji Collect. Nova Veterum Script. T. VII. p. 7. 10. 15. 68. 135—36. 156. 205. 281. 283. item Synodus Constantinopolitana a. 1166. in A. Maji Collect. cit. T. IV. p. 9—11.

*) Vid. Tillemont l. c. Art. VI. (p. 627.) cum Nota 6. in S. Amphiloch. (p. 746—47.) Galland. T. VI. Prolegom. c. 6. n. 6. — Aliter de hoc carmine judicat Ceillier T. VII. Chap. I. Art. IV. n. 55. (p. 186—88). Carmen hoc etiam separatim aliquoties editum est sub titulo: Amphilochii epistola gr. et lat. ed. Zehner. Schleusingae 1609 in 8°. — Amphilochii de recta studiorum ac vitae ratione epistola ad Seleucum gr. et lat. ed. N. Rittershusius. Altorfii 1644 in 8°. — gr. et lat. ed. A. W. Cuno. Magdeburgi 1695 in 4°. — gr. et lat. ed. J. B. Bernholdus. Altorfii 1740 in 8°.

**) Sunt autem *Homiliae* istae: *In Christi natalem; In Domini circumcisionem; De occursu Domini; In S. Deiparam et Simeonem; In Lazarum quatriduanum; In mulierem peccatricem; In diem Sabbati sancti; De poenitentia et quod non sit desperandum.* Vid. Tillemont l. c. Art. VI. (p. 627.) cum Nota 8. in S. Amphiloch. (p. 747—49.) Ceillier l. c. n. 15. (p. 316—18.) Ph. Labbé de S. Amphilochio in Opp. C. Bellarmini T. VII. p. 103. C. Oudin T. II. col. 219. 221—222. et 224—26. J. A. Fabricii Biblioth. Graec. Vol. VIII. p. 375 — 77.

***) Homiliam hanc, quae etiam inscribitur: εἰς τὴν μεσοπεντηκοστήν (de qua solemnitate vid. Du Cange Glossarium mediae et in-

Extat etiam sub nomine Amphilochii *Vita S. Basilii Magni*, ast citra dubium falsa vel supposititia *). Eandem notam meretur *Tractatus de non desperando*, qui ratione habita argumenti et formae S. Amphilochio abjudicari debet **).

Editiones: Fragmenta S. Amphilochii genuina et Opera spuria sedulo collegit Fr. Combefisius, atque cum aliis nonnullis edidit hac inscriptione: SS. Patrum Amphilochii Iconiensis, Methodii Patarensis et Andreae Cretensis Opera omnia gr. et lat. operâ et studio P. F. Combefisii. Paris. 1644. fol. (deest tamen Epistola Synodica, de cujus editionibus vid. supra p. 630. Not. *), et Tractatus de non desperando). Editio haec recusa est (addita Epist. Synod. et omissis tribus Homiliis, quas ipse Combefis. postmodum spurias agnoverat) in Galland. Biblioth. T. VI. p. 457—514. Adde Prolegom. ibid. p. XII.

---

simae Graecitatis s. h. v. Lugduni 1688. col. 913—14. Suiceri Thesaurus eccles. Graec. Patr. s. h. v. Amstelodami 1682. T. II. p. 347. cf. p. 188. B. Montfaucon Not. in S. Joannis Chrysostomi Serm. V. de Anna Opp. T. IV. p. 741.) e Codice Mosquensi saeculi XII. primus edidit graece C. F. Matthaei cum *Gregorii Thessalonicensis X Orationibus*. Mosquae 1776 in 8°. p. 135—41.

*) Ita Card. Bellarmin. de Scriptor. eccles. Opp. T. VII. p. 103. C. Baron. Annal. ad a. 363. n. 55. et 74. ad a. 369. n. 41. ad a. 378. n. 10. et in Not. ad Martyrolog. Roman. (die 1. Januarii Nota m.) Dupin T. II. p. 411. Tillemont Nota 8. in S. Amphiloch. (p. 749.) Ceillier l. c. n. 15. (p. 318—19). Mirari itaque subit, quomodo contingere potuerit, ut post Combefisium, cujus in re critica non adeo gravis est auctoritas, etiam Pagi in Crit. ad a. 362. n. 5—6. hanc Vitam, merito ab omnibus explosam, tanquam Opus genuinum defendere instituerit. — *Vita S. Ephraem* Syri, quam nonnulli eidem tribuunt (Opp. S. Ephraem Syri ed. Assemani gr. lat. T. I. p. XXXIV—IX. et Opp. S. Ephraem Syri latine ed. Gerardus Vossius. Romae 1589. T. I. p. XV—VI.) non est nisi cap. 13. et 15. hujus Vitae S. Basilii M. (p. 202—6. et p. 215—20).

**) Tractatum hunc primus gr. et lat. ed. Petrus Possinus in Thesauro Ascetico seu Syntagmate Opusculorum asceticorum. Paris. 1684. Cf. G. Cave Vol. I. p. 252. J. A. Fabricii Biblioth. Graec. Vol. VIII. p. 381.

§. 168.

S. Epiphanius. Ejus Vita.

Fontes: Ipsius S. Epiphanii Opera. — S. Hieronym. liber de Scriptor. eccles. c. 114. item lib. contra Joannem Jerosolymitanum (Opp. T. II. p. 407—54.) Apolog. II. adv. Rufin. n. 22. et ep. 57. 82. 108. 127. — Pallad. Dialogus de Vita S. Joannis Chrysostomi c. 16. (p. 150—51). et c. 17. (p. 166). — Sozom. Histor. Eccles. lib. 6. c. 32. lib. 7. c. 27. lib. 8. c. 11. 12. 14. 15. — Socrat. Histor. Eccles. lib. 6. c. 7. 9. 10. 12. 14. 15. *)

Subsidia: D. Papebrochius in Actis SS. Maji T. III. p. 36—49. — J. Gervais L'histoire et la vie de S. Epiphane, avec l'Analyse des Ouvrages de ce Saint. Paris 1738 in 4°. — Tillemont Mémoires T. X. p. 484—521. cum Notis p. 802—9. — Dupin T. II. p. 515—26. — Ceillier T. VIII. Chap. XVI. (p. 631—744). — Oudin T. I. col. 527—40. — G. Cave Vol. I. p. 231—34. — J. A. Fabricii Biblioth. Graec. Vol. VIII. p. 255—77.

S. Epiphanius, probabiliter natus circa a. 310 — 320 **), oriundus fuit ex vico quodam Palaestinae in territorio Eleutheropolitano ***), atque ab infantia sacris

---

*) Extat *Vita Epiphanii* (Opp. T. II. p. 318—81), quae a *Joanne* et *Polybio*, ejus discipulis, conscripta fuisse perhibetur, „in plerisque tamen fabulae, quam historiae propior," erroribus scatens, mendaciis plena, ut judicarunt D. Petav. in Opp. S. Epiphanii T. II. Praefat. ad Lectorem, C. Baron. Annal. ad a. 372. n. 108. et 110. et ad a. 402. n. 25. Pagi Crit. ad a. 402. n. 4. et 8. D. Papebroch. in Vita S. Epiphanii (l. c.) cap. 6. et 7.

**) Unica ratio, unde annus natalis S. Epiphanii circiter potest derivari, est locus S. Hieronymi, qui a. 392. scripsit lib. de Scriptor. eccles. c. 114., eum „extrema jam senectute" degere, quae verba in viro, qui decennio post labores adhuc longinqui itineris maritimi suscepit, 70. fere aut 80. annum indicare videntur. Cf. de sensu verborum istorum B. Montfaucon in Vita S. Chrysostomi Opp. T. XIII. p. 93. col. 2.

***) Sozom. lib. 6. c. 32.

literis institutus varias quoque linguas didicit, ita ut Graecam, Syram, Hebraeam et Aegyptiacam linguam, ex parte etiam Latinam noverit *). Is ab ineunte aetate a praestantissimis monachis, praesertim a S. Hilarione, educatus, primam instituti monastici exercitationem in Aegypto suscepit **), quo studiorum causa se contulisse videtur. Ibi cum mulieres quaedam, Gnosticae haereseos veneno infectae, libris mutuo datis, quos studiose legebat, fidem ejus subvertere conarentur, simulque pudicitiae ejus insidiarentur, fraude cognita statim ad Episcopos forte ibi congregatos rem detulit: quo factum est, ut octoginta fere communione Ecclesiastica ejectae urbem reliquerint ***).

Postquam satis diu inter monachos vixerat, atque in monastica philosophia celeberrimus evaserat, vicesimum aetatis annum agens in agrum Eleutheropolitanum reversus monasterium condidit, ubi sacerdotii munere functus summa auctoritate pollebat, ita ut Eutychius, Episcopus Eleutheropolitanus, frequenter ejus consilium exquireret †). Hic mediis in turbis Arianorum et communionem Episcoporum orthodoxorum constanter tenuit, et Confessores ob rectae fidei professionem exules summa veneratione prosecutus est ††). Sic ad tempora usque Valentis Imperatoris monachus vixit in Palaestina, nec apud Aegyptios solum ac Palaestinos, sed et apud Cyprios ea vitae ratione adeo inclaruit, ut a. 367 Constantiae seu Salaminae, quae istius insulae metropolis erat, electus fuerit Episcopus †††).

In munere Episcopali eum non solum vitae conversatio illustrem ob virtutes reddidit, verum etiam Deus miraculis per ipsum patratis eum honoravit ††††). In novo

---

*) S. Hieronym. Apolog. II. adv. Rufin. n. 22.

**) Sozom. l. c. S. Hieronym. in Vita S. Hilarionis n. 1. et Synopsis Ancorati (Opp. S. Epiphanii T. II. p. 1.).

***) S. Epiphan. haer. 26. n. 17. et 18.

†) Sozom. l. c. Synopsis Ancorati (l. c.). S. Hieronymi ep. 82. n. 8. et lib. contra Joannem Jerosolym. n. 4.

††) Vid. S. Epiphan. haeres. 30. n. 5. et Facundi Hermian. Defens. trium Capitul. lib. 4. c. 2. (Galland. T. XI. p. 705). Cf. Tillemont l. c. Art. III. (p. 489–91).

†††) Sozom. l. c. Cf. D. Papebroch. in Vita S. Epiphanii n. 11. (l. c.). Tillemont l. c. Art. VI. (p. 497).

††††) Sozom. lib. 7. c. 27.

hoc vitae genere institutum monasticum sedulo coluit, et cum multi, virtutum ejus fama incensi et attracti, ad ipsum confluerent, multa in Cypro insula monasteria condidit, nec non monasteria Palaestinae saepius invisit et frequentes ad monachos suos literas dedit *). Summam vero laudem ac venerationem ubique terrarum ei merito conciliarunt profunda ejus humilitas atque immensa caritas. Adeo quippe liberalis fuit in pauperes, ut omnes ecclesiae suae opulentissimae proventus iisdem distribueret. Eapropter multi etiam ex variis orbis partibus, qui opes suas in pios usus convertere studebant, vel superstites ipsius ecclesiae eas donarunt, vel morientes eidem reliquerunt, confisi, illum, utpote qui probus dispensator Deique amantissimus esset, res ab ipsis donatas ex ipsorum sententia et voluntate erogaturum **). Veneratio isthaec, qua omnes ubique „talem ac tantum virum" prosequebantur, certe fuit in causa, ut Imperator Valens, licet Episcopos Catholicos sedibus suis pelleret, Epiphanium tangere non auderet; multos etiam, quorum animi virtutibus sancti hujus viri accensi fuerant, amor et veneratio illius de toto orbe conduxit in Cyprum insulam, adeo ut monasteria multa paulatim ibi exsurgerent ***).

Sed inprimis ardens fidei zelus cor ejus implevit et actiones direxit; hinc tam verbo, quam scriptis haereses ubique insectabatur. Sic rogatus a presbyteris et magistratu oppidi Suedrorum in Pamphylia anno 374. fidem SS. Trinitatis luculenter exposuit, divinitatem praesertim Spiritus Sancti defendens, quo rudiores atque in fide adhuc haesitantes confirmarentur et Arianae haereseos reliquiae penitus exstirparentur †). — Paulo post a religiosis quibusdam viris admonitus, alium rursus duplicem sibi oppositum errorem, in Arabia pullulantem, reprimere aggressus est, eorum scilicet, qui B. Mariae perpetuam virginitatem negare audebant, et eorum, qui solemni tem-

*) Vitae Patrum lib. 5. c. 4. n. 15. (etiam inter Apophthegmata Patrum in Coteler. Monum. graec. T. I. p. 428.) S. Hieronymi ep. 108. n. 6. 7. et 20. ep. 51. n. 1.

**) Sozom. lib. 7. c. 27.

***) S. Hieronym. lib. contra Joannem Jerosolym. n. 4. et 9. ep. 108. n. 6. 7.

†) Vid. Epistolae praemissae Ancorato S. Epiphanii (Opp. T. II. p. 1—6.) Cf. C. Baron. Annal. ad a. 374. n. 13. et Tillemont l. c. Art. VIII. et IX. (p. 502—5).

pore per aliquot dies panem proponere et in Mariae nomen offerre consueverant, ita ut divinos ei honores haberent; utrumque errorem S. Epiphanius epistola illuc missa solide confutavit *). — Eodem fere tempore cum Apollinaris Laodicenus, Epiphanio imprimis carus, errores suos de Incarnatione, quos dudum clanculum foverat, etiam in vulgus spargere coepisset, frequenter Epiphanius per legatos illum et ejus sequaces admonuit, ut omni contentione sublata, Apostolorum, Evangelistarum ac Patrum divinis sanctionibus insisterent, atque sincerae solidaeque fidei professionem conservarent. Cum porro Apollinaris Vitalem quemdam, inter primarios ejus asseclas connumeratum, Antiochiae Episcopum constituisset, Epiphanius, accersitus a fratribus, saepius cum schismatico illo Episcopo congressus est, ac disputans de Incarnatione demum illius detexit errores, sed frustra eum pertinaciter resistentem erroris convincere adlaboravit, unde tandem rebus infectis gravi moerore afflictus discessit. Sed nec Paulino, Antiochiae Episcopo, perfectam communionem ante concessit, quam is, qui Sabellianismi licet falso insimulatus fuerat, oblata fidei professione plene se purgasset **). Quin etiam non solum fidei, sed et pacis atque unitatis ecclesiarum tanto flagravit studio, ut ad componendas ecclesiae Antiochenae turbas factionesque Episcoporum, qui eam simul obtinebant, Paulini et Flaviani ad Synodum Romae a. 382. sub Damaso Papa coactam quamvis jam grandaevus alacri advolarit animo ***). — Eundem fidei sanctiorisque disciplinae zelum prae se tulit, cum in ecclesia villae cujusdam Palaestinensis conspicatus velum pendens in foribus ejusdem ecclesiae, quod depictam habebat imaginem quasi Christi vel Sancti cujusdam, valdeque indignatus, quod in ecclesia Christi contra auctoritatem Scripturarum *hominis* penderet imago, scidit illud ac dedit consilium custodibus ejusdem loci, ut pauperem mortuum eo obvolverent atque efferrent †). — Denique extremo vitae suae tempore

---

*) S. Epiphan. haer. 78. n. 1. 2. et 23. Epistolam ipsam idem S. Pater exhibet l. c. n. 2—24.

**) S. Epiphan. haer. 77. n. 2. 14. et 20—24. Cf. C. Baron. Annal. ad a. 363. n. 147—149. Tillemont l. c. Art. XII. (p. 509—511).

***) S. Hieronymus ep. 108. n. 6. et ep. 127. n. 7.

†) S. Epiphanii Epist. ad Joannem Episcopum Jerosolymitanum versa a S. Hieronymo, quae est inter Hieronymianas ep. 51.

(inde ab anno 390.) duplicem ob causam acerrimis litibus implicitus est cum Joanne Episcopo Jerosolymitano aliisque Origenis fautoribus. Epiphanius enim, cui salus Ecclesiae tanquam summa lex proposita erat, in Palaestina, attamen extra fines dioecesis Jerosolymitanae, Paulinianum, S. Hieronymi fratrem, presbyterum ordinavit. Qua de re postmodum Joannes Episcopus Jerosolymitanus, ac si jura sua essent violata, graviter conquestus est *). Vera tamen discordiae causa ea fuit, quod S. Epiphanius, qui Origenis errores jam olim ex lectione librorum ipsius cognoverat **), eosdem publice argueret atque Joannem, qui eisdem impense favebat, inde retrahere studeret ***), imo collecto Cypriorum Episcoporum Concilio Origenis libros condemnaret eorumque lectione interdiceret. Joannes autem indigno plane modo venerabilem senem Epiphanium tractavit, Anthropomorphitarum etiam errorem ei imputans, quin tamen Origenismi labem a se ipso removeret. Postea (a. 401.) cum Theophilus, Patriarcha Alexandrinus, monachos Nitrienses Origeni plus justo faventes expulisset, eosque fugitivos S. Joannes Chrysostomus Constantinopoli benigne excepisset, S. Epiphanius, qui causam illorum non satis perspectam habuit †), a Theophilo instigatus illuc se contulit, ut Ori-

---

n. 9. Cf. C. Baron. Annal. ad a. 392. n. 48—60. C. Bellarmin de ss. Imaginibus lib. II. c. 9. (T. II. p. 315—17.) Natal. Alexand. Histor. Eccles. Saec. IV. cap. 6. Art. 28. n. 5. (T. IV. p. 353—55.) D. Papebroch. in Vita S. Epiphanii l. c. n. 23. Tillemont l. c. Art. XV. (p. 516—17) cum Nota 9. (ibid. p. 807—8.) Ceillier l. c. Art. II. §. IV. n. 4. (p. 717—18.) Dupin T. II. p. 518—19. Cas. Oudin T. I. col. 535—37.

*) Vid. S. Epiphanii Epist. ad Joannem Jerosolym. seu S. Hieronymi ep. 51. n. 1—2., ubi ipse Epiphanius omnem rem gestam enarrat suamque agendi rationem vindicat. Cf. S. Hieronymi ep. 82. n. 8. et lib. contra Joannem Jerosolym. n. 40—44. Aliud quoque exemplum compertum habemus, quod S. Epiphanius juxta principia in Epistola sua (supra cit.) proposita ordines in aliena dioecesi contulerit, vid. Socrat. lib. 6. c. 12. et 14. Cf. Pagi Crit. ad a. 402. n. 2. seqq. D. Papebroch. in Vita S. Epiphanii l. c. n. 40. 41. 44. et 45.

**) Vid. Rufin. de adulterat. librorum Origenis (in Origenis Opp. T. IV. Append. p. 54.) S. Hieronymi Apologia II. adv. Rufin. n. 21—22. Cf. Tillemont l. c. Art. V. (p. 493—96).

***) Huc praecipue spectat S. Epiphanii Epist. ad Joannem seu S. Hieronymi ep. 51. n. 3—6. Cf. S. Hieronymi ep. 57. n. 2. et lib. contra Joannem Jerosolymit. n. 8. 9. et 11.

†) Sozom. lib. 8. c. 15.

genis errores omnibus patefaceret; eumque ac libros ipsius ab omnibus condemnari petiit. Quod quum S. Joannes Chrysostomus aliique complures Episcopi ante causae cognitionem fieri posse pernegarent, rebus infectis Cyprum navigavit *), seu quod Constantinopolitanae profectionis ipsum poeniteret, seu quod Deus propinquam ipsi mortem revelasset. Revera enim dum adhuc navigaret, priusquam appulisset in Cyprum, fato interceptus est a. 403. **). Illius discipuli templum in Cypro, ejusdem S. Patris nomine appellatum, exstruxerunt, et cum aliis multis titularibus picturis ipsius quoque imaginem in isto templo collocarunt ***).

§. 169.

Opera S. Epiphanii. I. Opera dogmatica.

Opera illius potissimum versantur in haereticis impugnandis et in Scripturis explanandis.

I. Opera dogmatica haec sunt:

1) *Ancoratus* (Ἀγκυρωτός) sic dictus, quia animum de vita ac salute fluctuantem instar ancorae moderatur et firmat †), scriptus est a. 374. ††). Roga-

---

*) Lites hasce Origenianas paucis perstringere satis duxi, tum quia sermo de illis iterum fusius recurret, tum quia scripta S. Epiphanii nequaquam ab illis pendent. Qui plura desiderat, videat D. Vallarsi Vitam S. Hieronymi c. 24—31. (Opp. S. Hieronymi T. XI.) B. Montfaucon in Vita S. Joannis Chrysostomi (Opp. T. XIII. p. 142—45). Tillemont l. c. Art. XVI. (p. 518—19). P. D. Huetii Origeniana lib. II. cap. 4. Sect. I. et II. (in Opp. Origenis ed. Maur. T. IV. Append. p. 264. seqq.)

**) Sozom. lib. 8. c. 15. Socrat. lib. 6. c. 14. cum Nota Valesii. Pallad. Vita S. Joannis Chrysost. c. 16. (p. 150—51). Cf. Baron. Annal. ad a. 402. n. 24. Tillemont l. c. Art. VI. (p. 497). Ceillier l. c. Art. I. n. 15. D. Papebroch. in Vita S. Epiphanii l. c. n. 42. Aliter statuit Pagi, qui eum anno jam 402. demortuum censet, Crit. ad a. 402. n. 6—8.

***) Concil. Nicaenum II. Act. VI. (Mansi T. XIII. col. 296.)

†) Hujus libri ipse meminit nominisque rationem reddit Epiphan. haer. 69. n. 27. cf. Palladii Epist. Ancorato praefixa (T. II. p. 3). Ejusdem pariter mentionem fecere Socrat. lib. 5. c. 24. Sozom. lib. 8. c. 15. S. Joannes Damascenus in Epistola de Hymno trisagio n. 25. (Opp. T. I. p. 494—95).

††) Ancor. n. 60. et 121. Cf. Tillemont l. c. Art. IX. (p. 505) cum Nota 4. (ibid. p. 804—5).

tus quippe a pluribus presbyteris, monachis et laicis Pamphiliae, Pisidiae et Aegypti, orthodoxae fidei addictis, ut ex S. Scriptura solidum praecipuorum fidei capitum fundamentum, praecipue doctrinam de Trinitate et Spiritu S. ipsis exponeret, diu prae modestia reluctatus hoc demum Opus conscripsit *). Hoc in libro, qui permultas continet digressiones omnesque data occasione recenset haereses (n. 12—13), contra Arianos et Pneumatomachos doctrinam de SS. Trinitate defendit ac probat, dum Verbi seu Filii ac Spiritus S. divinam naturam solide adstruit, atque solutis objectionibus „eandem esse Trinitatis substantiam" demonstrat (n. 1—75.); tum contra Apollinarium verba faciens de perfecta Christi Incarnatione accurate disserit (n. 75—82. cf. n. 27—38.). Deinceps contra Origenis asseclas, qui in Aegypto commorabantur, nec non contra Gentiles haud absimili errore implexos, veram carnis humanae resurrectionem certissime futuram probat (n. 83—103.), lectores simul monens, ut Gentiles a turpissimis idololatriae erroribus atque flagitiis liberare studeant (n. 104—9.); praecipuas deinde Manichaeorum et Marcionistarum, qui Deum Veteris Testamenti variis modis calumniari consueverant, rationes confutat (n. 109—116.). Denique Judaeos paucis aggreditur, qui divinam oeconomiam non intelligentes Deum incarnatum rejecerunt (n. 117—18.), Sabellianis, Arianis et Pneumatomachis argumenta quaedam principalia opponit (n. 118—19.), atque pulcherrimam admonitionem subjungit praecipiens custodire filiisque sincerum tradere symbolum fidei, quod cum fidei professione paulo uberiore in calce Operis adjicit (n. 119—121.) **).

*) Vid. Synopsis Ancorati (quae vero non est ipsius S. Epiphanii), Epistolae Ancorato praefixae, hujusque initium (Opp. T. II. p. 1—6.) item haeres. 69. n. 28. et haer. 74. n. 1. Cf. Tillemont l. c. Art. VIII. (p. 502—4).

**) Symbolum fidei idem fere est, quod hodie vocatur Nicaeno-Constantinopolitanum, quod proinde aut ante a. 381. in quibusdam ecclesiis jam usu obtinuerat, aut postmodum a S. Epiphanio insertum est Operi huic. Cf. Card. Thomasii Notam ad h. l. in ejusdem edit. Ancorati infra (p. 651) notanda. — Ceterum liber hic a S. Epiphanio dictatus et ab Anatolio quodam calamo exceptus est (n. 121. fin.).

2) ***Panarium*** (*Πανάριον seu Πανάρια*) ***adversus octoginta haereses*** *) ita inscriptum est ab ipso Epiphanio, quoniam in eo, veluti in arcula medica, contra mortiferos ac venenatos morsus serpentium (quo nomine haereticos designat). adeoque morbos omnes haeresum saluberrima remedia continentur **). Opus hoc, quod a. 374. scribere coepit cuique exarando saltem per triennium insudavit, suscepit rogatus, imo fere coactus a multis fratribus, praesertim a presbyteris et abbatibus Acacio et Paulo, qui vehementer instabant, ut quae nonnullis fratribus jam dixerat, ad ipsorum institutionem impertiri non gravaretur, ut praeter haeresum nomina etiam dogmata cavenda accurate cognoscerent. Horum itaque precibus satisfacturus insigne hoc Opus scribere aggressus est, quo haereseon omnium nomina declarare, nec non execranda ac nefanda illarum dogmata et flagitia, resque praecipuas ab istarum auctoribus asseclisve gestas diligenter exponere, earum denique erroribus confutationes velut antidota quaedam opponere instituit, quibus et haeretici ad saniorem mentem reduci, et sani in fide conservari ac praemuniri possent ***). Opus hoc, quod in tres libros septemque tomos dividitur, *octoginta haereses* complectitur, quarum 20 Christo antiquiores sunt (cum jam ab orbe condito S. Ecclesia esse coeperit), 60 vero a Nativitate Christi usque ad ipsius Epiphanii ae-

---

*) Laudant hoc Opus adversus haereses plerique Veterum, ut S. Hieronymus de Scriptor. eccles. c. 114. S. Augustin. ep. 222. n. 2. et liber de haeres. c. 57. S. Ephraem Antioch. apud Phot. Cod. 229. (p. 424). Facundus in Defens. trium Capitul. lib. 4. c. 2. (Galland. T. XI. p. 704. et 705.). S. Gregorius M. lib. 7. ep. 4. et lib. 8. ep. 30. Phot. Cod. 122. Secuti sunt Epiphanii librum posteriores omnes, qui de haeresibus scripserunt, ut Theodoretus et S. Joannes Damascenus, nec non ex Latinis S. Philastrinus et S. Augustinus.

**) S. Epiphan. Epist. ad Acacium et Paulum praefixa Panario mox ab initio.

***) Vid. in fronte Panarii Epist. Acacii et Pauli ad S. Epiphanium, hujusque responsio ad eosdem subjuncta, item Panarii lib. I. n. 1—2. Haer. 80. n. 10. Exposit. fidei Cathol. n. 19—20. Cf. Tillemont l. c. Art. X. et XI. (p. 505—8). De tempore autem, quo scriptum fuerit hoc Opus, cf. Tillemont Not. 5. in S. Epiphan. (T. X. p. 805—6).

tatem exortae sunt. Nomen quippe *haeresis*, de cujus notione anceps olim quaestio agitata est, latissime in quibusdam usurpat, ita ut sententias quaslibet a veritate discrepantes, sectasque praecipuas Judaeorum et philosophorum ante Christum eo nomine intelligat *). Ceterum quae hoc in Opere de origine, fatis et erroribus institutisque haereseon ingenuo veritatis studio refert, partim usu ac consuetudine didicit, partim ex monumentis certis accepit, partim fide dignorum hominum, qui rei veritatem indicare poterant, narratione ac testimonio edoctus est **); fontes quoque haereseon generatim optime designat (haer. 75. n. 1.). Omnium uniuscujusque Tomi haereseon brevis ab ipso Epiphanio concinnatus est conspectus, qui singulis Tomis praemittitur. Denique in fine totius Operis ab eodem adjecta est brevis *Expositio fidei Catholicae*, in qua Ecclesia ejusque doctrina perspicue demonstratur et sic praeclaro Operi digna coronis imponitur ***). Totum istud Opus, egregium plane et Catholicae Ecclesiae admodum utile, summi est momenti pro historia ecclesiastica, pro dogmatica et archaeologia Christiana, ita ut merito a viris doctissimis habitum sit veluti quidam antiquitatis ecclesiasticae thesaurus, paucos si excipias

*) Vid. S. Epiphanii Epist. ad Acacium et Paulum (primis 8 pagg.) Haeres. 80. n. 10. et Ejusdem Expositio fidei Cathol. n. 5. 6. 7. 8. 9. et n. 20. Ceterum tam late usurpans vocem: *haeresis* usum loquendi S. Scripturae ac Veteribus generatim familiarem secutus est Epiphanius, vid. Act. Apostol. 5, 17. 15, 5. 26, 5. item Dionys. Halicarn. epist. 1. ad Ammaeum c. 7. (ed. Sylburg. Lipsiae 1691. T. II. p. 122.) Diogenes Laërtius de Vitis Philosophorum Prooem. n. 13—14. (Curiae Regnitianae T. I. p. 18 — 20.) Origenes contra Cels. lib. 5. n. 61. (Opp. T. I. p. 624). Cf. etiam de notione haeresis S. Augustini ep. 222. n. 2. et Ejusdem Praefat. libri de haeres. (T. VIII. p. 3—4.) nec non S. Hieronymi Commentar. in Epist. ad Titum c. 3. v. 10. 11. (T. VII. p. 737—38.) P. Galeardi Praefat. in lib. S. Philastrii de haeres. n. 1. De numero istarum haereseon cf. D. Petavii Animadvers. in S. Epiphanium (T. II. Append. p. 2—3).

**) S. Epiphan. Panar. lib. I. n. 1—2. et haer. 26. n. 18.

***) De hac ultima eaque pulcherrima et utilissima Operis hujus parte vid. S. Epiphanii Epist. ad Acacium et Paulum (pag. secunda) item Indiculus Tomi VII. (Opp. T. I. p. 994.) et haeres. 80. n. 11. Cf. Tillemont l. c. Art. XI. (p. 507).

naevos, qui ob nimiam auctoris credulitatem hinc inde irrepserunt *).

3) Ἀνακεφαλαίωσις (*Recapitulatio*) brevis est Epitome Panarii ad eosdem presbyteros Acacium et Paulum, quae ad verbum exprimit Epiphanii Epistolam ad Acacium et Paulum ferme totam, deinceps Libri I. tomi primi Tractatum finalem, qui est de Incarnatione D. N. Jesu Christi, integrum, porro conspectum haereseon singulis sex tomis Panarii praefixum, qui earundem perversa dogmata, absque tamen refutatione, paucis verbis comprehendit, ac demum Expositionis fidei Catholicae partem non minimam (scil. n. 13—18.). Quum igitur Anacephalaeosis isthaec verbo tenus referat atque in unum veluti corpusculum conjungat partes praecipuas Panarii, parum utique refert, utrum ipse S. Epiphanius opusculum istud concinnaverit, an alius quispiam magnum Panarii volumen in hanc epitomen redegerit; utrum quippe ex his statuatur, semper tamen manent Epiphanii sensus et verba **).

§. 170.

II. Opera S. Epiphanii exegetica et alia.

Inter Opera, quae ad explanandam S. Scripturam faciunt, duo pertinent, scilicet:

---

*) Vid. S. Hieronym. de Scriptor. eccles. c. 114. et Phot. Cod. 122. C. Baron. Annal. ad a. 375. n. 17. D. Petavii Dedicatio Opp. S. Epiphanii in fronte T. I. Tillemont l. c. Art. XI. (p. 509). J. A. Fabricii Biblioth. Graec. Vol. VIII. p. 266—67. et C. Oudin T. I. col. 530—31. (qui duo posteriores paulo iniquius de S. Epiphanio judicium tulerunt). J. v. Müller 32. Bb. S. 252—53.

**) Extat haec lucubratio T. II. p. 126—157. Eam dubio procul S. Augustinus mentione facta „librorum Epiphanii de haeresibus" intellexit, vid. S. Augustini Praef. lib. de haeres. (T. VIII. p. 3.), id quod luce clarius patet ex ejusdem S. Augustini Op. imperf. contra Julian. lib. 4. c. 47., ubi haeresis Apollinaristarum ex S. Epiphanio ad verbum ita exhibetur, prout in Anacephalaeosi (T. II. p. 149.) habetur. Cf. etiam Tillemont l. c. Art. XI. (p. 509).

1) *Liber de mensuris et ponderibus* (*περι μετρων και ςαθμων*), Opus multa eruditione plenum, forte tamen ab initio mutilum, scriptum a. 392. (vid. n. 20.), cujus scopus esse videtur, tradere fidelibus instructionem ad intelligendas S. Scripturas. Eo quippe in libro, postquam varia genera orationis propheticae distinxit (n. 1.), et explicationem diversarum notarum seu signorum, quae tunc in Bibliis graecis occurrere solebant, adjunxit (n. 2—3.), fusius de graecis textus hebraici versionibus earumque auctoribus et historia disserit (n. 3—20.), qua occasione etiam librorum S. Scripturae Veteris Testamenti catalogum texit (n. 4—5. cf. n. 23—24.), ac libri Psalmorum partitionem exhibet (n. 5.). His praemissis transit ad objectum, quod sibi tractandum proposuit, deque singulis mensuris ac ponderibus in S. Scriptura obviis agit, ostendens, unde uniuscujusque nomen derivetur et qua de causa ita appellentur, tum quae cujusque conditio, qualis valor sit atque potestas; rationem quoque mysticam numerorum iisdem contentorum affert (n. 21—24.). Denique occasione ex ponderibus accepta etiam de praecipuis quibusdam Veterum nummis simili modo tractat (n. 24.) *).

2) *Liber de duodecim gemmis* (*πεϱὶ τῶν δώδεκα λίθων*), quae erant in Rationali Summi Pontificis Judaeorum (juxta Exod. 28, 15—21. et 39, 8—14.). Rogatus quippe a Diodoro, Episcopo Tyri (vel Tarsi), ut „earum nomina et colores, species et loca, et quae faciunt inde ad pietatem meditationes, tum etiam ad quam indicandam tribum quaelibet gemma posita fuerit, quo in loco et in qua patria inveniatur,“ sibi exponeret, singulari Opere id egregie praestitit, quod ad Diodorum remisit una cum epistola, quae Praefationis locum obtinet. Qualis autem iste liber nunc in editis habetur, non est nisi compendium majoris Operis, describens colorem et formam ac patriam istarum gemmarum, exponens etiam nomen paucisque indicans (in Ap-

---

*) Cf. de hoc libro Tillemont l. c. Art. XIII. (p. 512—13.) cum Nota 7. (ibid. p. 807).

pendice), quibus tribubus singulae conveniant gemmae *).

Epistolas quoque sat multas tam ad monachos suos, quam ad Episcopos complures ipsumque Romanum Pontificem scripsit **), quarum duae solummodo hodie extant, scil. *a*) *Epistola ad Joannem* Jerosolymitanum Episcopum, in qua Origenismum illius impugnat, Pauliniani ordinationem a se factam defendit, seque purgat, cur imaginem in ecclesia quadam Palaestinae veli loco pendentem destruxerit; *b*) et *Epistola* brevis *ad S. Hieronymum*, qua ejus et Theophili Alexandrini zelum adversus Origenistas probat ***).

---

*) Extat hic liber seu ejusdem potius compendium T. II. p. 225—232. *Epistola ad Diodorum* huic libro olim praefixa, cujus breve nonnisi fragmentum in fronte ipsius libri hodie legitur, latine tantum, etsi non integra, habetur in Facundi Defens. trium Capitul. lib. 4. c. 2. (Galland. T. XI. p. 704—5). Hinc quoque haud inepte colligas, eadem fere ratione compendium editum se habere ad Opus originale, qua Anacephalaeosis ad Panarium. Id facile etiam confirmatur ex S. Hieronymo ep. 64. n. 22. atque ex Ejusdem Commentar. in Isai. c. 54. v. 11—12. (T. IV. col. 637.) et Comment. in Ezech. c. 28. v. 11. seqq. (T. V. p. 333—34.), ubi valde honorificam hujus libri mentionem fecit. — In quibusdam Codd. Mss. iste liber longe brevior inventus est, prioris velut Epitome quaedam (T. II. p. 233—34), confecta verosimiliter ab Anastasio Sinaita, in cujus etiam Operibus reperitur, scil. Quaest. 40. (p. 327—31. ed. Gretser). Cf. Tillemont l. c. Art. XIV. (p. 513—14.) cum Nota 8. (ibid. p. 807.) J. A. Fabricii Biblioth. Graec. Vol. VIII. p. 268—70. Genuinum et integrum Epiphanii Opus de 12 gemmis esse perhibetur, quod in antiqua latina versione repertum, ex Cod. Vaticano, in calce tamen nonnihil mutilato, prodiit ea sub inscriptione: *Epiphanii de XII gemmis rationalis summi sacerdotis Hebraeorum liber ad Diodorum. Prodit nunc primum ex antiqua versione latina, opera et studio P. Franc. Fogginii, qui et notas adjecit. Romae 1743. in 4°.*

**) De quibus vid. S. Hieronym. ep. 51. n. 1. ep. 91. et lib. contra Joannem Jerosolymit. n. 14. 44. Apolog. I. adv. Rufin. n. 12. Apolog. II. n. 22. Apolog. III. n. 23. et 33. Alia item brevi epistola, quae pariter aetatem non tulit, laudem S. Hilarionis monachi, quocum plurimum conversatus est, scripsit, vid. S. Hieronymus in Prologo Vitae S. Hilarionis (T. II. col. 13). *Fragmentum* breve ex *epistola* quadam *S. Epiphanii ad monachos* servavit nobis S. Joannes Damascenus in *Epistola de* sacris Jejuniis (Opp. S. Joannis Damasc. T. I. p. 504).

***) Epistola prior latine tantum extat in S. Epiphanii Opp. T. II. p. 312—17. et melius inter S. Hieronymi (a quo latine versa

Nota 1. *Dubia* existimari debent *duo S. Epiphanii Opera*, scilicet:

a) *Physiologus* seu potius *ad Physiologum* (*Εἰς τον Φυσιολογον* vel *περι τον Φυσιολογον*). Physiologus iste non alius, nisi Aristoteles esse videtur, quem de natura et historia animalium scripsisse constat. Inde auctor hujus libri multorum animalium proprietates, modo veras, modo falsas refert, iisque breves considerationes morales subnectit — argumenti genus non injucundum, cum pias quasdam reflexiones mysticas et morales contineat, quae erudiendo pro concionibus populo apprime solent esse utiles; ceterum totum Opus nil nisi pium, orthodoxum, sanctum prae se fert. Dubium de hujus Operis authentia movent praeter testimoniorum externorum defectum stylus „plane barbarus" et Codd. Mss. corruptio tanta, ut pars Operis ne typis quidem mandari potuerit. Praeter editiones antiquissimas D. Consali Ponce de Leon Romae 1587. Antverp. 1588. et Romae 1601. extat cum Praefat. et Notis primi illius Editoris in S. Epiphanii Opp. T. II, p. 185—224. Cf. Tillemont. l. c. Art. XIV. (p. 514.) J. A. Fabricii Biblioth. Graec. Vol. VIII. p. 272—73.

b) *Commentarium* quoque scripsisse perhibetur *in Canticum Canticorum*, memoratum olim a Cassiodoro Institut. divin. lib. I. c. 5. (T. II. p. 513.), repertum nuper in versione latina antiqua editum a P. Franc. Magginio Romae 1750. Multa de eo disceptatio habetur, quia idem Commentarius tribuitur etiam Philoni Carpasio seu Carpathio in nova editione, quae sic inscribitur: *Philonis, Episcopi Carpasii, Enarratio in Canticum Canticorum, gr. et lat. ed. cum Notis suis M. A. Giacomellus*, Archiepiscopus Chalcedon. *Romae* 1772. *in* 4°. (recus. cum erudita Praefatione in Galland. Biblioth. T. IX. Append. p. 713—69.). Qua de re vid. Tricalet.

---

est) epistolas tanquam epist. 51.; altera, pariter latine tantum superstes, est ep. 91. inter epistolas S. Hieronymi. De extrema prioris epistolae parte immerito a quibusdam olim dubitatum est, vid. supra §. 168. Not. †) (p. 636—37).

Biblioth. manual. Eccles. Patrum T. III. p. 214 —17. J. A. Fabricii Biblioth. Graec. Vol. VIII. p. 275—76. et Vol. IV. p. 751—52. item Tillemont l. c. Art. XVI. (p. 520.) cum Nota 10. (p. 808—9).

Nota 2. Inter *Opera spuria* hujus S. Patris referri debet *liber de Vitis Prophetarum* (T. II. p. 235 —50.), breviter agens de rebus gestis prophetarum, eorum obitu et sepultura, incipiens a Nathane et desinens in Joanne Baptista; quem suppositium esse sexcentae mendaciorum nugae persuadent, quibus liber iste refertus est. Ita censet ipse editor D. Petavius in Praefat. T. II. Tillemont l. c. Art. XIV. (p. 515). Ceillier l. c. Art. III. n. 3. D. Papebroch. in Vita S. Epiphanii l. c. n. 57—59. J. A. Fabricii Biblioth. Graec. Vol. VIII. p. 271—72. — Praeterea circumferuntur ejusdem S. Patris nomine *Sermones* sive *Homiliae octo* (T. II. p. 251—311.); at peritiores Critici cum ipso editore Petavio (T. II. Praefat.) consentiunt, hosce octo Sermones non esse S. Epiphanii genuinos foetus, sed potius ad juniorem quemdam Epiphanium Cyprium (forte saeculi VII. aut IX.) esse referendos. Cf. Tillemont l. c. Art. XIV. (p. 515). Ceillier l. c. Art. III. n. 3. (p. 719—20). Labbé Dissert. histor. de Scriptor. eccles. in Epiphanio p. 92. (ed. cit.) Oudin T. I. col. 534. J. A. Fabricii Biblioth. Graec. Vol. VIII. p. 273—75. et p. 258. Tricalet. l. c. p. 213—14.

§. 171.

Character et doctrina S. Epiphanii.

S. Epiphanius, „vir eruditissimus ac ob virtutis reverentiam omnium sui temporis clarissimus“ fuit, ita ut S. Hieronymus eum „patrem pene omnium Episcoporum et antiquae reliquias sanctitatis“ appellare haud vereatur *). Linguarum graecae, hebraicae et syriacae gna-

*) S. Hieronymi Apolog. II. adv. Rufin. n. 22. lib. contra Joannem Jerosolym. n. 12. Sozom. lib. 8. c. 14. Socrat. lib. 6. c. 10. Multa alia ejusmodi elogia vid. in S. Hieronymi Com-

rus, imprimis lectioni S. Scripturae vacavit, eamque et propriae sanctitatis fontem agnovit et gladium terribilem contra haereticos, veritatis hostes, aptissime adhibuit; magis tamen sensum allegoricum, quam literalem in deliciis habuit, quamvis hunc minime negligeret *). Leviores quidam naevi, in rebus praesertim historicis et chronologicis, ubi vir, fraudis ipse nescius pietatisque zelo aestuans, nimia quandoque facilitate fidem adhibuit, impedire non potuerunt, quin „libri ejus, praecipue Ancoratus, per universum terrarum orbem sint famigerati sonusque eorum per omnes fere ecclesias fuerit sparsus," ac ipse Epiphanius titulo „Doctoris Ecclesiae Catholicae" aliquando fuerit insignitus **). Summopere igitur ob doctrinae puritatem, qua pleraque religionis nostrae dogmata accurate et cum plausu totius Ecclesiae exposuit, ob insignem omnis generis eruditionem, qua praecipue S. Scripturam illustrat, ac denique ob maximam monumentorum historicorum et fragmentorum ex antiquissimis Ecclesiae Patribus ac Scriptoribus copiam in ejus Panario obviam commendari meretur. Cum porro magis animum intenderet, ut res ipsas accurate investigaret, minorem autem navaret operam, ut exquisitas eleganter tra-

---

ment. in Isai. c. 54. v. 11—12. (T. IV. col. 637). S. Augustin. ep. 222. n. 2. et lib. de haeres. c. 57. Facund. Hermian. Defens. trium Capitul. lib. 4. c. 2. (Galland. T. XI. p. 704 et 705). Imo apud Graecos etiam ὁ θειος και θαυμαςος, ὁ μεγας Ἐπιφανιος dicitur, vid. ex. gr. S. Ephraem Antioch. ap. Phot. Cod. 229. (p. 424). S. Joannes Damasc. Orat. I. de ss. Imagg. n. 26.

*) Sunt inter Apophthegmata Patrum, quae edidit Cotelerius in Monumentis Ecclesiae graecae T. I. p. 426-30 (cf. S. Nili Tractatus ad Eulog. c. 27. in ejus Opusculis ed. Suares. p. 440—41), complura S. Epiphanio adscripta, lectu admodum digna, ex quibus nonnulla ad S. Scripturae aestimationem pertinent, ubi scilicet dixit: „Magna cautio est, ne peccemus, lectio Scripturarum" (l. c. n. IX.); item: „Magnum est praecipitium et vorago profunda, Scripturarum ignoratio" (ibid. n. X.). Generatim quoque monet: „Necessaria est iis, qui comparare possunt, Christianorum librorum possessio; ipse enim per se librorum conspectus nos efficit segniores ad peccatum invitatque, ut ad justitiam magis erigamur" (ibid. n. VIII.). — De moderando interpretationis allegoricae usu optime sentit S. Epiphan. Ancor. n. 54. 55. 62. et haer. 61. n. 6.

**) Ita Concil. Nicaen. II. Act. VI. (Mansi T. XIII. col. 296). Cf. S. Augustin. de haeres. c. 57. et Facund. Hermian. l. c. (p. 705).

deret, dictio ejus humilis est atque pedestris, *incomta* et salebrosa, imo nonnunquam obscura et intricata, quippe cum elegantiae Atticae rationem nullam haberet, et aliquando etiam parum curaret, utrum oratio satis apte concinnata esset justeque sibi cohaereret *). Ceterum cum in turpi haereticorum conversatione describenda hinc inde versetur, caute legendus est, ne quis sanam fidei doctrinam historiaeque notitiam acquirens puritatis morum jacturam faciat et foedis spurcitiis inquinetur animus juvenilis.

Quoad *doctrinam* vix alius reperitur antiquorum Patrum, qui dogmata Catholica fere omnia et hodiernam quoque Ecclesiae Catholicae disciplinam tam diserte adstruat, errores haereticorum recentiorum tam perspicue solideque reprobet, quam S. Epiphanius. Hinc pauca delibamus:

1) *De Traditione Ecclesiae Catholicae fidei revelatae fonte* ita testatur: „*Traditione quoque opus est*; neque enim ex Scripturis peti possunt omnia; idcirco alia scripto (ἐν γραφαῖς), *alia* vero *Traditione* Sancti Apostoli reliquerunt, quod ipsum et S. Paulus affirmat.“ „Eorum dogmatum, quae *ab Ecclesia traduntur*, praedicatio e coelo manavit.“ „Omnis autem haeresis mendax est, utpote quae Spiritum S. ex Patrum Traditione in sancta Dei Ecclesia Catholica non acceperit.“ Haer. 61. n. 6. Haer. 51. n. 32. et Ancor. n. 63. Ita etiam Ancor. n. 61. 83. et 120. Haer. 75. n. 6. et 8. Haer. 55. n. 3. Cf. Concil. Trid. Sess. 4.

2) *Imaginem Dei in homine per peccatum originale amissam non esse*, diserte adstruit: „Apparet, eorum vanam esse rationem, qui Adamum Dei ima-

---

*) Vide judicium S. Hieronymi in libro de Scriptor. eccles. c. 114., qui tamen alibi mitius, etsi minus vere de ipso judicat, ex. gr. ep. 57. n. 2. — Cf. etiam Phot. Cod. 122. et ipse S. Epiphan. Panar. lib. I. n. 2. D. Petav. T. I. Praefat. ad Lector. p. 2. Tillemont l. c. Art. IV. et V. (p. 492—96). Ceillier l. c. Art. V. n. 1. (p. 741 — 42). Hinc vero magna interpretationis difficultas enata est; ea quoque versio latina, quam post J. Cornarium adornavit D. Petavius, justo liberior est, et haud raro paraphrasi, quam versioni similior. Animadversiones autem Petavii, ad calcem T. II. adjectae, sunt potius Dissertationes criticae et chronologicae, quam Notae ad illustrandum Epiphanii contextum.

ginem amisisse praedicant." Vid. totus locus haer. 70. n. 3. *). Cf. Concil. Trid. Sess. 6. cap. 1. et can. 5.

3) *Veram et realem Jesu Christi in Eucharistia praesentiam* his verbis docet: „Videmus, Salvatorem ipsum panem in manus accepisse, ut in Evangelio legitur, quod a coena surgens haec (i. e. panem) acceperit, et gratias agens dixerit: Hoc meum est hoc (i. e. corpus) **). Atqui videmus, aequale illud non esse, nec simile, non susceptae carnis imagini, non divinitati ipsi, quae videri non potest, non membrorum lineamentis ac notis. Illud enim rotundum est, et quod ad vim attinet, sensus expers, et nihilominus ex gratia pronuntiare voluit: Hoc meum est hoc. Nec quisquam est, qui ei sermoni fidem non adhibeat; qui enim non credit, verum illum esse, quemadmodum dixit, a gratia et salute prorsus excidit" (και ουδεις απιςει τῳ λογῳ· ὁ γαρ μη πιςευων ειναι αὐτον ἀληϑινον, ὡς εἰπεν, ἐκπιπτει της χαριτος και της σωτηριας). Ancor. n. 57. Cf. Concil. Trid. Sess. 13. cap. 1. et can. 1.

4) *Discrimen Episcopi et Presbyteri*, seu *Episcopos presbyteris esse superiores* aperte declarat: „Aërius Episcopum ac Presbyterum adaequare conatur. Hoc autem constare quomodo potest? Siquidem Episcoporum ordo ad gignendos patres praecipue pertinet; hujus enim est patrum in Ecclesia propagatio. Alter cum patres non possit, filios Ecclesiae regenerationis lavacro producit, non tamen patres aut magistros. Quînam vero fieri potest, ut is presbyterum constituat, ad quem creandum manuum imponendarum jus nullum habeat? Aut quomodo presbyter Episcopo dici potest aequalis?" Haer. 75. n. 4. cf. n. 5 ***). Cf. Concil. Trid. Sess. 23. cap. 4. et can. 7.

---

*) Cf. Solida Declaratio I. n. 10. et 11. (Libri symbolici Ecclesiae evangelicae ed. C. A. Hase Lipsiae 1827. Vol. II. p. 640), quae expressis verbis per peccatum originale „imaginem Dei amissam in homine" adstruit. — Porro S. Epiphanius etiam *liberi arbitrii* vindicias agit haeres. 16. n. 3—4.

**) Τοῦτό μου ἐςι τόδε pro τοῦτό μου ἐςι σῶμα dicit ob arcani disciplinam, quam toto hoc loco sollicite observat. Cf. C. Thomasii Notas ad h. l. in ejus editione Ancorati infra notanda.

***) De discrimine ordinis hierarchici a statu laicali in Ecclesia vid.

5) De *praestantia Virginitatis* ita statuit: „*Fundamentum* ac velut crepido quaedam *in Ecclesia virginitas* est, quae a multis colitur et observatur, et in illustri quadam gloria ac praedicatione versatur. *Post illam continentia* (ἐγκράτεια) in eodem pietatis curriculo fundata est ac stabilita. *Deinde viduitas* cum diligenti attentaque cautione et casta sinceraque vitae ratione conjuncta. *Post gradus illos et ordines* suum quoque locum obtinet *matrimonium honestum*, quod magno in honore est, unicum praecipue, quod cum praeceptorum observatione jungitur.“ Exposit. fidei Cathol. n. 21 *). Cf. Concil. Trid. Sess. 24. can. 10.

6) *De intercessione pro defunctis*, et *de veneratione Sanctorum* praeclare disserit hunc in modum: „*Preces, quae funduntur pro mortuis, iis utiles sunt*, tametsi non omnes culpas extinguant. Verum ex eo prosunt, quod plerumque, dum adhuc in terra degimus, sponte aut inviti titubamus (i. e. leviores maculas contrahimus). Nam et justorum pariter et peccatorum mentionem facimus; peccatorum quidem, ut iis a Domino misericordiam imploremus, justorum autem, ut Dominum Jesum Christum singulari quodam honore prosequentes a ceterorum hominum ordine segregemus debitumque cultum illius majestati tribuamus, animo reputantes, non esse Dominum cum ullis mortalibus adaequandum, quamvis singuli immensa quadam aut etiam ampliori justitia praediti sint.“ Haer. 75. n. 7. **)

Epiphan. Exposit. fidei Cathol. n. 13. — De gradibus autem hierarchiae vid. ibid. n. 21. et haer. 79. n. 4.

*) Cf. C. Thomasii Not. ad h. l. in ejus edit. Ancoratus infra notanda. — Vid. etiam haer. 48. n. 8—9. haer. 58. n. 4. haer. 59. n. 6. haer. 78. n. 8. haer. 61. n. 3—8., ubi haec notatu dignissima verba occurrunt: „Peccato se ac judicio implicat, quisquis Dei virginitatem (i. e. Deo dicatam) e medio tollit ac certamini (quod virgines subire debent) ignominiam adsciscit“ n. 7. — Coelibatum denique Sacerdotum et diaconorum legem Ecclesiae antiquissimam esse asserit, vid. haer. 59. n. 4. et 6.

**) Eadem fere ratione alibi loquitur Exposit. fidei Cathol. n. 23. et haer. 78. n. 21. Generatim vero de sacris ritibus ac institutis Ecclesiae praeclare sentit, vid. haer. 75. n. 8. et Exposit. fidei Cathol. n. 22. fin. Cf. Concil. Trid. Sess. 7. can. 13. Sess. 22. cap. 3—5. et can. 5. 6. 7. 9.

Cf. Concil. Trid. Sess. 25. Decret. de Purgatorio et Decret. de Invocatione Sanctorum.

Editiones: Ancoratum, Panarium, Anacephal. et librum de mensuris et ponderibus primus graece edidit J. Oporinus Basileae 1544. fol. Eadem Scripta latine prodierunt ex versione J. Cornarii primum Basileae 1543. fol. (ed. eodem Oporino), et rursus Basileae 1545. 1560. 1578. fol. Paris. 1564 in 8°. nonnihil aucta, iterumque Paris. 1566. fol. 1612. fol. Editio praestantissima omnium S. Epiphanii Operum (quamvis pluribus adhuc laborans defectibus) gr. et lat. prodiit cura D. Petavii Paris. 1622. Tomis II fol., recusa Coloniae (pr. Lipsiae) 1682. II Voll. fol. — Ancoratum, Expositionem fidei Cathol. et Anacephalaeosin gr. et lat. cum Notis exhibent C. Thomasii Institutiones theologicae antiquorum Patrum (ed. Vezzosi Romae 1769.) P. II. p. 8—381. Plura de editionibus vid. apud Ceillier l. c. Art. V. n. 2. (p. 742—44). J. A. Fabricii Biblioth. Graec. Vol. VIII. p. 261—63.

§. 172.

Scriptores praecipui Ecclesiae graecae hujus aetatis: Asterius Amasenus, Timotheus Alexandrinus, S. Macarius Aegyptius et S. Macarius Alexandrinus.

Praeter alios permultos, quos vel data occasione jam alibi attigimus, vel infra (Cap. V.) proferemus, et quorum fere omnium brevis mentio habetur apud S. Hieronymum sive apud Gennadium (lib. de Scriptor. eccles.), commemoratione maxime digni videntur *Asterius Amasenus*, *Timotheus Alexandrinus*, *S. Macarius Aegyptius*, *et* alter dictus *Alexandrinus*, *Evagrius Ponticus* et *Didymus caecus.*

Asterius, Amaseae in Ponto Episcopus, adhuc adolescens Scytham quemdam, qui omni liberalium disciplinarum genere, maxime vero jurisprudentia excelluit, praeceptorem nactus, popularem illam et elegantem dicendi venam, qua tantopere eminuit, ab eo hausisse videtur. Is fidei Catholicae sincere addictus, eloquentia et sanctitate conspicuus, sub finem saeculi IV. floruit

(† circa a. 400.), ac ipsis nonnunquam Ecclesiae Patribus annumeratus est *).

Multa scripsit, ex quibus hodie supersunt viginti circiter *Homiliae*, quae exceptis *Homiliis adversus avaritiam*, *in festum Calendarum*, *de poenitentia*, *de jejunio*, ac *de divortio* vel singulos quosdam locos S. Scripturae explanant, vel laudes Sanctorum, ut SS. *Petri et Pauli*, *S. Stephani*, S. martyris *Phocae* et aliorum praedicant **).

Timotheus Episcopus Alexandrinus (inter Petrum II. et Theophilum), vitae probitate omnibus carus magni-

*) De Asterio hoc orthodoxo, quem cum alio ejusdem aevi Asterio, Episcopo Ariano, confundere non oportet, vid. Photii Amphilochia Quaest. 125. (in B. Montfaucon Biblioth. Coislin. Paris. 1715. p. 346).

**) Phot. Cod. 271. (p. 812 — 24.) Concil. Nicaen. II. Act. IV. (Mansi T. XIII. col. 15. 18. et 19.) et Act. VI. (ibid. col. 306 — 7.) item P. Hadriani I. Epist. ad Carolum M. de sacris imaginibus (ibid. col. 799.). — Quinque ex istis Homiliis (*De divite et Lazaro; de oeconomo iniquitatis; adversus avaritiam; in festum Kalendarum; de divortio*) sub titulo: *S. Asterii Episcopi Amaseni Homiliae gr. et lat. nunc primum editae Ph. Rubenio interprete* prodierunt Antverpiae 1615 in 4°. recus. in Frontonis Ducaei Auctario Biblioth. Patrum Paris. 1624. T. II. p. 563. seqq. et iterum in Magna Biblioth. Patrum Paris. 1644. T. XIII. p. 561 — 602). Septem novas Asterii homilias (*In Danielem et Susannam; in caecum a nativitate; in SS. Petrum et Paulum; in S. Phocam; in S. Euphemiam; in SS. Martyres; Laudatio S. Stephani*), simul cum quinque jam editis gr. et lat. publicavit Fr. Combefisius in Auctario Novo Biblioth. Patrum Paris. 1648. T. I. col. 1—266. et 283. seqq. Has omnes latine tantum recudi fecit Th. *Raynaudus in Heptade Praesulum Christianorum Paris.* 1671 fol. p. 822—64. (iterum recus. in Opp. S. Prosperi Aquitani Venetiis (Bassani) 1782. T. II. p. 279—328). His postmodum accesserunt *Homiliae quinque in Psalmum V., una in Ps. VI. et una in Ps. VII.*, quas J. B. Cotelerius in Monum. Ecclesiae graecae T. II. p. 1—81. gr. et lat. exhibet eidemque vindicare studet (cf. Coteler. ibid. p. 515—16. Not.); earum tamen authentia dubia censetur. Idem Cotelerius (l. c. p. 516) *Homiliam in Psalmum IV.* (quae graece extat in Opp. S. Joannis Chrysostomi ed. Savilius T. VII. p. 431—35.) auctoritate cujusdam Catenae Asterio Amaseno vindicare conatus est. *Adhortatio ad poenitentiam* et *Homilia in principium jejuniorum*, quae reperiuntur in Opp. S. Gregorii Nysseni (vid. sup. §. 165. p. 621—22), auctoritate Photii Asterio restitui debent. Ceterum de Asterio ejusque scriptis cf. Oudin T. I. col. 892—95. G. Cave Vol. I. p. 372. Tillemont T. X. S. Astère (p. 406—415). Ceillier T. VIII. Chap. XI. (p. 487—521). J. A. Fabricii Biblioth. Graec. Vol. IX. p. 513—18.

que habitus, qui Concilio Constantinopolitano I. interfuit († a. 385.), praeter *historiam monachorum* hodie deperditam, brevemque *epistolam ad Diodorum* Tyri Episcopum, quam Facundus nobis asservavit, reliquit *Responsa canonica*, quae Epistolis canonicis SS. Patrum inserta habentur, atque varia dubia de ecclesiastica disciplina scite solvunt *).

S. *Macarius Senior*, genere *Aegyptius*, natus circa a. 300, tricesimo aetatis anno monasticum institutum amplexus est; tumque discipulus S. Antonii factus **), virtutibus atque austero vivendi genere adeo enituit, ut *παιδαριογέρων* appellaretur a monachis. Deinceps vero in intimam solitudinem secedens in eremo Sceti sedem posuit, ubi egregiis religiosae vitae certaminibus inclytus pluribusque gratiae donis divinitus cumulatus annos natus quadraginta ad sacerdotium evectus est. Sub Valente fidei Catholicae causa, quam constanter tenuit, in exilium pulsus est; postea tamen redux nonagenarius ex hac vita migravit a. 390. vel 391. ***).

---

*) Vid. Socrat. lib. 4. c. 37. et lib. 5. c. 12. Sozom. lib. 6. c. 29. Facund. Hermian. lib. 4. c. 2. (Galland. Biblioth. T. XI. p. 702—3). *Responsa canonica* gr. lat. edita sunt in Beveregii Synodico Oxonii 1672. T. II. p. 165. et in Galland. Biblioth. T. VII. p. 345—50. nec non in Harduini Actis Concil. T. I. col. 1191—96. Cf. Galland. T. VII. Prolegom. c. 7. Tillemont T. VI. Les Ariens Art. CXXXVII. (p. 621—22). Ceillier T. VI. Chap. XV. (p. 597—603). G. Cave Vol. I. p. 274—75. — His affinia Responsa canonica dedit etiam *Theophilus*, Episcopus Alexandrinus, Timothei successor immediatus, quae ita inscribuntur: *Edictum* (*προςφώνησις*), *cum Theophania die Dominico instarent; Commonitorium* (*ὑπομνηστικόν*), *quod accepit Ammon*; *Expositio* (*ἀφήγησις*) *de iis, qui dicuntur Cathari; Agathoni Episcopo; Menae Episcopo.* Haec omnia gr. et lat. habentur in Beveregii Synodico T. II. p. 170—75. Galland. Biblioth. T. VII. p. 603—8. et in Harduini Actis Concil. T. I. col. 1195—2000. De hocce Theophilo plura videsis infra.

**) Alius quoque fuit Macarius, quem Veteres honorifico „discipuli S. Antonii" elogio commendant, de quo vid. Floss in Macarii Aegyptii Epistolis etc. Coloniae 1850. p. 104. 107—8. 110—13. 125—27. 150. 161—62. 184—86. Ceterum quo sensu Macarius etiam Aegyptius S. Antonii discipulus dici possit, vid. ibid. p. 112—13 et 162.

***) Pallad. Histor. Laus. c. 19. et 20. Rufini Histor. monachorum c. 28. Ejusdem Histor. Eccles. lib. II. c. 4. et 8. Socrat. lib. 4. c. 23. et 24. Sozom. lib. 3. c. 14. et lib. 6. c. 20. Theodoret. Histor. Eccles. lib. 4. c. 21. S. Hieronymi ep. 108.-

Sub ejus nomine circumferuntur *Homiliae* 50 de integritate vitae, quae decet Christianos. Homiliae istae non sunt proprie conciones ad populum habitae, sed potius hortationes ad religiosos, interdum etiam quaestiones variae et responsiones, nullam homiliarum speciem habentes. Eidem quoque tribuuntur *Opuscula septem ascetica*, quae tractant de cordis custodia, de perfectione spirituali, de oratione, de patientia et prudentia, de elevatione animi, de caritate, ac de libertate animi. Opuscula non minus, quam Homiliae summa pietate et alta rerum spiritualium scientia referta sunt. Criteria interna extra dubium collocant, eundem, qui Homilias istas composuit, quoad rei substantiam existere quoque auctorem opusculorum; haud immerito tamen maxime ob silentium Veterum omnium et vestigia Semipelagianismi illic obvia dubitatur, utrum S. Macarius Aegyptius, an junior quidam auctor, haeresi Semipelagianae plus justo favens, verus Homiliarum et Opusculorum auctor sit habendus *). Praeterea ipsius

---

n. 14. Gennad. de Scriptor. eccles. c. 10. S. Macarii Apophthegmata in Coteler. Monum. Ecclesiae Graecae T. I. Cf. Bolland. in Actis SS. T. I. Januarii (die 15. Januar.) p. 1005—1015. praesertim §. II. et T. II. Commentar. de S. Antonio (die 17. Januar.) §. VI. p. 111—112. Tillemont T. VIII. S. Macaire d'Egypte Art. I—XVIII. (p 574—617. cum Notis p. 805—9). Ceillier T. VII. Chap. VI. n. 1—7. (p. 709—12). Macarii Aegyptii Epistolae etc. ed. H. J. Floss. Coloniae 1850. (ubi praemittuntur ejusdem eruditissimi auctoris de *Macariorum Aegyptii et Alexandrini vitis quaestiones criticae et historicae*) p. 37—66. 109—113. 118—21. 128—63. 165—70. 178—82. 247—51.

*) Homilias 50 primus gr. et lat. ed. J. Picus. Paris. 1559. in 8°. Iterum editae sunt cum Gregorii Thaumat. et Basilii Seleuciensis Opp. Paris. 1622. fol. Septem Opuscula ascet. primus gr. et lat. ed. J. Possinus in Thesauro ascetico. Tolosae 1684. in 4°. Omnia ejus Opera, nec non ipsius Apophthegmata (de quibus vid. Floss l. c. p. 159—60) gr. et lat. ed. J. Pritius. Lipsiae 1699. iterumque 1714. in 8°., quae editio recusa est in Galland. Biblioth. T. VII. p. 1—236. Deutsch: Makarius des Großen sämmtliche Schriften, übersetzt von Casseder. Bamberg 1819—20. 2 Bde. Uebersetzt mit Einleitung von M. Jocham. Sulzbach 1839. 2 Bde. Cf. de ipsius scriptis Galland. T. VII. Prolegom. c. 1. — Pritii Praefat. — Possini Prolegom. ad Thesaur. ascet. — Tillemont l. c. Art. XIX. (p. 617—20). — Ceillier l. c. n. 10—14. (p. 714—24). — C. Oudin T. I. col. 474—80. J. A. Fabricii Biblioth. Graec. Vol. VIII. p. 361—65. — Labbé de S. Macario Seniore (ed. cit.) p. 66—67. Editionibus omnibus addendae sunt partes Homiliae V. et L., quas nuper detexit et graece cum orbe literato communicavit H. J. Floss

nomine habentur *Epistolae duae ad monachos*, altera graece, latine altera, in quibus virtutes Christianae, ac praesertim humilitas, plurimum commendantur *).

Stilus auctoris simplex est, qualis probum Solitarium decet, qui ex corde loquitur, sine affectatione, sine ornamento, et quod minus probes, plerumque etiam sine ordine **). Allegoriis valde delectatur, multas quoque cogitationes mysticas profert difficiles intellectu, ac similitudines frequenter adhibet, quae tamen non semper optime quadrant.

Alterius quoque S. *Macarii* paulo junioris, qui dictus est *Alexandrinus*, vel etiam *Urbicus* (ὁ πολιτικὸς seu ἀςὸς), qui et ipse S. Antonii discipulus ac postea Confessor, cum S. Macario Aegyptio aetate conjunctus simili quoque virtutum et miraculorum laude inclaruit, ac tandem abbas Nitriensis constitutus est († a. 395. vel a. 404.), circumfertur *Sermo de excessu justorum et peccatorum*, quorsum scilicet eorum animae e corpore demigrent, ac quomodo se habeant; qui tamen hodie communi fere eruditorum consensu ei abjudicatur. Eidem porro a nonnullis tribuitur *S. Macarii Alexandrini abbatis Nitriensis Regula ad Monachos*, cui adjecta est ejusdem auctoris *Epistola* monachis inscripta et egregiis sententiis referta ***).

---

l. c. p. 221—31. Adde ejusdem curas criticas in S. Macarii Aegyptii homilias ibid. p. 233—34. Idem sagacissimus auctor tum ex comparatione Opusculorum et homiliarum, tum ex Codd. Mss. auctoritate statuit, Opuscula, quae S. Macarii Aegyptii nomine in lucem edita sunt, maximam partem ex homiliis Macarii compilata esse, idque a Simeone Metaphraste saeculo demum duodecimo factum esse ex Cod. Ms. Viennensi luculenter probat. Vid. ejus curas criticas in opuscula S. Macarii ibid. p. 235—41.

*) Has epistolas primus edidit Floss l. c. p. 191—95 (latin.) et p. 199—220 (graec.). Alia quaedam epistola sub nomine Macarii a Petitdidier olim latine edita, quam Floss (l. c. p. 196—98. cf. p. 311—12.) recudi fecit, merito eidem abjudicatur, cum pars illius major ex epistola Macarii Alexandrini appareat compilata. His denique Floss (l. c. p. 231—32.) *preces S. Macarii* adjecit, quas tamen ex rationibus non sat firmis Macario Aegyptio attribuit.

**) Floss, qui Codices Mss. istarum homiliarum diligenter inspexit, apposite notat, „homilias, quales hucusque editae sunt, miserrime depravatas ac mutilatas esse“ l. c. p. IV. cf. p. 233—34.

***) Ita ex. gr. Ceillier T. VII. Chap. VI. n. 8. et 9. (p. 712 —

§. 173.

Continuatio. Evagrius Ponticus et Didymus Alexandrinus (caecus).

Evagrius monachus, *Ponticus* dictus, quia ex Ponto erat oriundus, utriusque Macarii fuit discipulus, spiritualium rerum scientia et incredibili abstinentia insignis. Is a S. Gregorio Nazianzeno in philosophia et sacris literis eruditus, a S. Basilio M. Lector, a S. Gregorio Nysseno diaconus ordinatus, circa a. 380 Archidiaconi munere in ecclesia Constantinopolitana functus est. Relicta paulo post Constantinopoli sacra Hierosolymorum loca visitavit; exinde vero Aegyptum petiit, atque vitam monasticam amplexus non minore sanctitatis, quam doctrinae gloria in Scetensis Nitriae monasterio, ac postremo in Celliis reliquam transegit aetatem († a. 399.). Vir erat tum intelligendi facultate, tum dicendi copia praeditus ac in distinguendis cogitationibus, quae aut ad virtutem, aut ad vitium tenderent, sagacissimus, et quomodo illae quidem excolendae, hae vero cavendae essent, consultor idoneus *). Quoniam vero Origenistarum partes strenue

---

14). Ceterum de hoc S. Macario vid. fontes supra ad S. Macarium Aegypt. nominatos, cum Scriptores utriusque res gestas junctim fere pertractant; adde Rufini Histor. monach. c. 29. Accuratissime de hoc Macario Alexandrino tractat Floss l. c. p. 27. 66—109. 113—18. 122—25. 127—28. 160—66. 187—88. 252—64. Edita est *Regula cum Epistola* latine in L. Holstenii Cod. Regularum monast. T. I. p. 18—21. cf. p. 9—14. (et Floss l. c. p. 311. 312—14). *Sermo* vero gr. lat. extat in G. Cave Histor. liter. Vol. I. p. 258 60, quem postea accuratius ed. J. Tollius Insign. Itiner. Ital. p. 192—99. Habentur omnia in Galland. Biblioth. T. VII. p. 237—42. Cf. ibid. Prolegom. c. 2. Bolland. in Actis SS. die 2. Januarii (T. I. p. 84—89. cf. p. 1007 et 1085.) Tillemont T. VIII. S. Macaire d'Alexandrie (p. 626—48. cum Nota p. 809—810). J. A. Fabricii Biblioth. Graec. Vol. VIII. p. 365—66. Floss l. c. p. 242—44, qui memorat Codicem Ms. Vindobonensem, ubi Sermo iste *Alexandro* monacho tribuitur.

*) Vid. S. Hieronymi ep. 133. n. 3. Rufini Histor. monachorum seu de Vitis Patrum c. 27. Pallad. Histor. Laus. c. 86. Socrat. lib. 4. c. 23. Sozom. lib. 6. c. 30. Gennad. de Scriptor. eccles. c. 11. Cassiodor. Histor. tripart. lib. 8. c. 1. Suidas in Lexico s. v. Μακαριος (T. II. p. 482—83.) Nicephori Histor. Eccles. lib. 11. c. 42. et 43. Cf. Tillemont Mém. T. X. Evagre de Pont Art. I—VII. (p. 368—79).

propugnabat, postmodum ab Ecclesia condemnationis sententiam expertus est *). Evagrius libros multos conscripsit valde utiles, quorum nonnullos Rufinus, alios Gennadius vertit in linguam latinam. Ex quibus hodie supersunt:

1) *Monachus seu de vita activa* (*liber Practicus*), quo in scripto egregia vitae sanctioris praecepta tradit **).

2) *Rerum monachalium rationes*, quae 11 capitibus officiorum conditionis monasticae brevem delineationem exhibent ad usum eorum, qui religionem ingredi vellent.

3) *Libellus de octo vitiosis cogitationibus* compendium majoris Operis videtur, quod olim inscriptum erat: *Antirrheticus contra daemones tentatores*. Liber iste in octo partes divisus erat secundum numerum

---

*) Vid. S. Hieronym. Comment. in Jerem. lib. IV. Prolog. (Opp. T. IV. p. 965—66.) Evagrii Hist. Eccles. lib. 4. c. 38. Chronicon Alexandrin. (ed. Rader) p. 794. 795. Concil. Lateran. a. 649. can. 18. (Mansi T. X. col. 1157.). Concil. Constantinopolit. III. Act. XVIII. in Definit. fidei (Mansi T. XI. col. 631—34.) et S. Sophronii Hierosolymit. Synodica lecta in ejusdem Concilii Act. XI. (ibid. col. 492. 496. et 500.) atque Edictum Imp. Constantini (ibid. col. 709.); item P. Leonis II. Epist. ad Constantinum Imp. (ibid. col. 732.); Barsanuphius abbas in B. Montfaucon Biblioth. Coisliniana Paris. 1715. p. 394—99. Cf. Tillemont l. c. Art. VII—VIII. (p. 379—82).

**) Opus hoc, Palladio l. c., Socrati l. c., Gennadio l. c. admodum celebratum, primus cum opusculo seq. sub 2. gr. lat. ed. Coteler. Monum. Eccles. Graec. T. III. p. 98—102. et p. 103—115. *Epistolam* continet *ad Anatolium*, quae est velut praefatio ad librum *Practicum* et ad *Gnosticum*. Tum post *Capita* practica 71, quibus variae regulae vitae asceticae proponuntur, sequitur integer *liber Practicus*, 100 capitibus constans. Alter libellus, qui inscribitur: *Gnosticus* sive *de iis, qui cognitionis munere donati sunt* (Socrat. l. c. Gennad. l. c.), injuria temporum excidit. Ex alio libro ejus deperdito, qui inscriptus erat: *Gnostica problemata* 600 (Socrat. l. c.), fragmenta quaedam exhibent S. Maximi Confessoris Scholia in Dionys. Areopagit. de coelesti hierarch. c. 7. et de eccles. hierarch. c. 6. (Opp. Dionys. Areopag. Antverpiae 1634. T. I. p. 94. et 396.), item Barsanuphius abbas in B. Montfaucon Biblioth. Coisliniana Paris. 1715. p. 394 Cf. de istis Evagrii libris Tillemont l. c. Art. IX. et X. (p. 382. 383. 384—85.), ubi conjecturam haud improbabilem affert, Capita practica 71 ex diversis Evagrii aliorumque Veterum opusculis esse collecta.

principalium tentationum seu vitiosarum cogitationum, quae hominem infestant; missis tamen S. Scripturae locis, Operi huic olim intextis, sola Evagrii verba hodie superesse videntur *).

4) Variae *sententiae* breves, quae ad vitam spiritualem ejusque perfectionem ducunt **).

5) His accedunt *sententiae ad eos, qui in coenobiis habitant*, nec non *sententiae ad virgines* Deo sacratas, in quibus Proverbia Salomonis haud incongrue imitatus est ***).

Multa insuper *Fragmenta* ex ceteris Evagrii scriptis hodie deperditis tum in Vitis Patrum, tum in Catenis aliisque Veterum monumentis reperiuntur. — *Sermo dogmaticus de SS. Trinitate* ad eos, qui monasticam vitam degunt in patria, perperam antehac vel Evagrio, vel S. Nilo adscriptus, S. Basilium M. verum agnoscit auctorem atque inter ejus epistolas octava numeratur †).

Didymus Alexandrinus, quintum vix aetatis annum agens, quum adhuc prima etiam literarum ignoraret ele-

---

*) Librum hunc primus gr. lat. vulgavit E. Bigot cum Palladii Vita S. Chrysostomi Paris. 1680. p. 349 — 55. ubi videsis Praefat.

**) *Capitula* 33 *per gradus quosdam congruenter disposita* (κεφάλαια κατ' ἀκολουθίαν) — *Spirituales sententiae per alphabetum digestae.* — *Aliae sententiae*, quae omnia antehac inter Opera S. Nili latebant (Opp. S. Nili p. 543—53.), nunc vero tam Codd. Mss. fide, quam Veterum auctoritate Evagrio attribuuntur. Cf. Tillemont l. c. Art. X. (p. 386.) Galland. T. VII. Prolegom. c. 14. n. 3. Verosimili porro ratione etiam *Institutio ad monachos* (Opp. S. Nili p. 553—56.) Evagrio tribuitur. Vid. Suares. in Opp. S. Nili p. 613. et 626. Coteler. Monum. T. III. Not. p. 543—47. Tillemont l. c. Ceillier T. XIII. Chap. III. n. 11. (p. 165). Vid. infra T. II. §. 348. III. Nota.

***) Hasce sententias, Veteribus saepe laudatas (Socrat. l. c. S. Hieronym. l. c. Gennad. l. c.), ex latina Rufini versione ed. L. Holsten. in Cod. Regul. monast. T. I. Append. p. 465 — 69. Cf. Tillemont l. c. (p. 383—84.) Galland. l. c. n. 5.

†) Opp. Evagrii gr. lat., vel latine tantum, ubi graecus textus non est repertus, in unum collecta exhibet Galland. Biblioth. T. VII. (p. 551—81.) Ceterum cf. de ejus scriptis Galland. T. VII. Prolegom. c. 14. Tillemont l. c. Art. IX. et X. (p. 382 - 86). Ceillier T. VIII. Chap. IV. n. 9—20. (p. 187—99). C. Oudin T. I. col. 883—89. Pagi Crit. ad a. 388. n. 16. Dupin T. III. p. 1—3. J. A. Fabricii Biblioth. Graec. Vol. IX. p. 284 - 86.

menta, oculorum usum amisit; inde tamen majori desiderio scientiae verique luminis inflammatus, precibus et audiendi meditandique impigro studio tantum profecit, ut non modo grammaticae, rhetoricae, dialecticae, geometriae, arithmeticae, musicae et astronomiae omnisque philosophiae adyta penetraverit, verum etiam sacrarum literarum insigni peritia instructus doctorem ecclesiae praestiterit tanto magis eximium, quanto magis vitae simul exemplo et morum sanctitate enituit. Virum hunc, toto orbe doctrinae laude celebratum, et scholae catecheticae in urbe Alexandria praefectum, summi istius aetatis viri, S. Hieronymus, Rufinus aliique magistrum venerati sunt. Obiit c. a. 395 (vel 399.) *). Plurima conscripsit Opera tum dogmatica, tum exegetica, quae summa quidem eruditionis tam sacrae, quam profanae laude conspicua, Origenismi tamen labe sunt infecta **); ex quibus hodie supersunt:

1) *Libri III de SS. Trinitate*, in quibus fidei puritatem et ingenii sagacis virtutem admirari licet ***).

2) *Liber de Spiritu S.*, quem S. Hieronymus, praestantia tractationis allectus, latine vertit. In isto libro duo probat, nempe Spiritum S. diversae ab angelis naturae esse, ac proinde inter creatas substantias referri non posse, atque Spiritum S.

---

*) S. Hieronym. de viris illustr. c. 109. Chronicon ad a. 9. Imp. Valentiniani I. item ep. 50. n. 1. 2. ep. 68. n. 2. ep. 84. n. 3. et 10. Rufini Histor. Eccles. lib. 11. c. 7. Socrat. lib. 4. c. 25. Sozom. lib. 3. c. 15. Theodoret. Histor. Eccles. lib. 4. c. 29. Pallad. Hist. Laus. c. 4. Cassiodor. Institut. divin. liter. c. 5.

**) Vid. S. Hieronym. c. Rufin. lib. I. n. 6. („Didymus Origenis apertissimus propugnator est") lib. 2. n. 11. („Didymus apertissime in Origenis scita concedit") et lib. 3. n. 27. Socrat. lib. 4. c. 25. Unde merito eadem sententia damnationis, quae Origenem et Evagrium feriit, Didymus quoque implicatus est. Vid. supra p. 657. Not. *)

***) Lucem viderunt *Didymi libri tres de Trinitate* (quos memorat Socrates l. c.) per J. Al. Mingarellium gr. et lat. Bononiae 1769. fol. His praeiverant *Veterum testimonia de Didymo Alexandrino coeco, ex quibus tres libri de Trinitate nuper detecti Eidem asseruntur, collecta a Ferd. Mingarellio.* Romae 1764. in 4°. Cf. J. A. Fabricii Biblioth. Graec. Vol. IX. p. 272—73. De doctrinae ejus puritate circa SS. Trinitatis mysterium ipse nobis testatur S. Hieronymus contra Rufin. lib. 3. n. 27. et lib. 2. n. 16. ubi diserte affirmat: „Didymus certe in Trinitate catholicus est."

vere Deum esse; varias insuper Pneumatomachorum objectiones solide refellit *).

3) *Liber adversus Manichaeos*, sive major certe libri pars, quo haereticos illos rationibus potissimum metaphysicis impugnat **).

4) *Breves enarrationes in epistolas canonicas*, quae ex graeco latine vertendas ab Epiphanio scholastico olim curavit Cassiodorius. Continet hoc opusculum instructiones et reflexiones utiles atque ingeniosas ***). — Didymi stylus virum apostolicum exprimit „tam sensuum lumine, quam simplicitate verborum" †).

---

*) Liber hic, qui latine tantum habetur ex versione S. Hieronymi, excusus est inter Opp. S. Hieronymi T. II. p. 107—168, ubi videsis S. Hieronymi Praefat. et Editoris Admonit.

**) Hunc librum gr. lat. ed. Combefisius in Auctario novissimo Biblioth. Patrum. Paris. 1672. P. II. p. 21 — 32. iterumque Canisius in Lectt. antiq. ed. Basnage T. I. p. 204—216. Cf. Basnagii Animadvers. ibid. p. 197—203. Ejusdem libri initium graece tantum edidit P. Possinus in Notis ad Epistolas S. Nili Parisiis 1657. p. 342—43. Quae deinceps apud Didymum sequuntur in forma syllogismorum, eadem et S. Gregorio Nysseno adscripta reperiuntur hac inscriptione: *Tractatus* (*λόγος*) *contra Manichaeos decem constans syllogismis*. Vid. supra §. 161. (p. 595. Nota).

***) Opusculum hocce optime exhibent *Quaestiones ac Vindiciae Didymianae* sive Didymi Alexandrini Enarratio in Epistolas catholicas latina, graeco exemplari magnam partem e graecis Scholiis restituta, ed. Lücke. Particulae IV. Gottingae 1829—32 in 4°. — Multa *Fragmenta Expositionis Didymi in Acta Apostolorum* ex Catena quadam excerpta collegit J. C. Wolf in suis Anecdotis graecis. Hamburgi 1722. T. IV. p. 1—52. Ex ceteris ejus Commentariis deperditis Fragmenta hic illic dispersa in Catenis reperiuntur.

†) Ita S. Hieronym. Praefat. in librum Didymi de Spiritu S. (T. II. p. 105—6.) Cassiodor. Institut. divin. liter. c. 8. — Didymi Opera, exceptis libris de SS. Trinitate, exhibet Galland. Biblioth. T. VI. p. 261—318. Cf. de Didymo ejusque scriptis Galland. T. VI. Prolegom. c. 3. Tillemont T. X. Didyme l'aveugle (p. 387—97. cum Nota p. 696). Ceillier T. VII. Chap. VII. (p. 724—47). J. A. Fabricii Biblioth. Graec. Vol. IX. p. 269—77. J. A. Mingarellii Commentarius de Didymo Alex. in fronte librorum de Trinitate ab ipso editorum. Ersch und Gruber Encyklopädie. I. Sektion. 24. Theil. S. 550—54.

SECTIO III.

§. 174.

S. Ambrosius. Ejus Vita usque ad susceptam dignitatem Episcopalem sub finem a. 374.

Fontes: Ipsius S. Ambrosii Opera. — Paulini, diaconi Mediolanensis, Vita S. Ambrosii *) (in Opp. S. Ambrosii ed. Maur. Paris. T. II. Append. ed. Venet. T. IV. et in Galland. Biblioth. T. IX. p. 23—31.) — S. Augustini Confess. lib. 5. n. 23—24. lib. 6. n. 1—6. lib 9. n. 13—16. et saep. — S. Hieronym. de Scriptor. Eccles. c. 124. — Rufini Histor. Eccles. lib. 11. c. 11. 15. 16. 18. — Socrat. Histor. Eccles. lib. 4. c. 30. lib. 5. c. 11. — Sozom. Histor. Eccles. lib. 6. c. 24. et lib. 7. c. 13. et 25.

Subsidia: C. Baronii Vita S. Ambrosii in Prolegom. edit. Rom. Opp. S. Ambrosii *). — Vita S. Ambrosii ex Ejus potissimum Scriptis collecta in edit. Maur. Opp. S. Ambrosii (ed. Paris. T. II. Append. ed. Venet. T. IV.). — G. Hermant Vie de S. Ambroise. Paris. 1678 in 4°. — Tillemont Mém. T. X. S. Ambroise (p. 78—306.) cum Notis ad calcem ejusdem T. X. (p. 729—70). — Ceillier T. VII. Chap. IV. S. Ambroise (p. 329—693). — Dupin T. II. p. 438—515.

S. Ambrosius ex gente Romana, patre Ambrosio Galliarum praefecto, natus est probabiliter Treviris circa

---

*) De Vita S. Ambrosii, quam paucis post obitum Sancti Doctoris annis hortante S. Augustino scripsit Paulinus, clericus ecclesiae Mediolanensis ac postea diaconus, qui S. Ambrosio ad extremum usque diem fuerat a manu, nec non de Vita ejusdem S. Patris scripta a C. Baronio vid. Baronii Annal. ad a. 397. n. 36—38. Quoniam vero ipse C. Baronius l. c. n. 38. posteriorem suam ac meliorem sententiam de rebus gestis S. Ambrosii in Annalibus suis reperiri testatur, hos potius duces in adornanda Vita S. Ambrosii eligendos duxi. Cf. de vita S. Ambrosii per Paulinum ejus diaconum scripta Galland. Biblioth. T. IX. Proleg. c. 2. n. 1—3.

a. 333 — 340 *). Patre mortuo Ambrosius (non ante a. 353.) cum matre Romam reversus est, qua in urbe Marcellinam, sororem natu majorem, quae virginitatem professa jam fuerat, cum alia item sacra virgine habitantem reperit **). Educatus in contubernio harum virginum S. Ambrosius inde tanto erga virginitatem sacrumque coelibatum amore affectus est, ut illud vitae genus non modo ipse semper coluerit quam studiosissime, verum etiam totis viribus longe lateque propagaverit. Ambrosius, dum egit Romae, liberalibus disciplinis operam dedit, magnosque et in lectione bonorum auctorum, et in graecarum literarum cognitione progressus habuit. Inde cum orandis in foro causis animum adjecisset, tantum prae se tulit ingenii, eloquentiae et gravitatis, ut eum Probus, Praetorio Praefectus, ad consilium tribuendum eligeret. Nec multo post idem Probus Ambrosium, Consulari dignitate ornatum, praefecit Liguriae atque Aemiliae; quo in munere constitutus Ambrosius Mediolani sedem habuit. Cum vero Ambrosium abs se dimitteret Probus, eum hisce verbis est allocutus: „Vade, age non ut judex, sed ut Episcopus," pulcherrime nimirum admonens, ut potius clementiam episcopalem, quam judicis severitatem provincialibus exhiberet; cujus praecepti haud immemor extitit Ambrosius ***). Populorum enim animos tantopere sibi

---

*) Paulinus in Vita S. Ambros. n. 3. cf. S. Basilii M. ep. 197. n. 1. In illa igitur harum urbium, ubi Praefecti Galliarum praetorium erat, in lucem editus est S. Ambrosius, ubi et Paulinus prodigium illud memorat contigisse, quo apiculae in os infantuli alternatim intrantes atque exeuntes summam illius in dicendo et in hominibus ad Christi obsequium alliciendis suavitatem visae sunt portendere (Vita S. Ambrosii n. 3.). Eam autem urbem Treviros fuisse, solidis argumentis ostendit Pagi in Crit. ad a. 369. n. 14. Tillemont l. c. Art. III. (p. 82—83). Ceillier l. c. Art. I. n. 1. (p. 329—30). Cf. Dupin T. II. p. 512—13. — Annus autem natalis S. Ambrosii pendet ex vero sensu verborum S. Ambrosii in ep. 59. n. 3., utrum eo in loco sub „barbaricis motibus et bellorum procellis" bellum adversus Maximum tyrannum (a. 387.), an bellum Eugenianum (a. 393—394.) sit intelligendum. Cf. Vita Maur. n. 4. et 7. Pagi Crit. ad a. 369. n. 13. et ad a. 387. n. 8—9. Tillemont l. c. (p. 82.) cum Nota 1. in S. Ambros. (ibid. p. 729—30). Ceillier l. c. Dupin T. II. p. 438.

**) Paulin. Vita S. Ambros. n. 4. S. Ambros. de Virginibus lib. 3. n. 1. Cf. Maur. Vita n. 7—8. Tillemont l. c. Art. III. et IV. (p. 83—85), ubi plura de hac Marcellina legi possunt.

***) Paulin. Vita Ambros. n. 5. et 8. Quo autem animo tam ipse, quam frater ejus natu major, Satyrus, qui simili dignitate

devinxit comitate sua et mansuetudine, ut extincto Auxentio, perfido illo Ariano, qui post S. Dionysium per multos annos sedem Mediolanensem occupaverat, in ejus locum prodigioso eventu ac mira plebis concordia ipsemet electus fuerit Episcopus Mediolanensis. Electus autem plane invitus nihil non tentavit, ut huic tanto oneri subduceret humeros *). Verumtamen ubi Valentiniani Imperatoris allatae sunt literae, quibus electionem istam rati habuit et confirmavit, divinae voluntati, quam modo non agnoscere non poterat, morem gerere humili obedientia coactus fuit **). Itaque cum adhuc Catechumenus esset, ab Episcopo Catholico baptizatus est; et postquam viribus omnibus, frustra tamen, annisus fuerat, ut saltem ordinatio protelaretur, impletis omnibus officiis ecclesiasticis, octava die (7. Decembris 374.) Episcopus ordinatus est summa cum gratia et laetitia cunctorum. Quam postéa ordinationem, Occidentales Episcopi judicio, Orientales etiam exemplo comprobarunt ***).

§. 175.

Studia et virtutes in munere Episcopali.

S. Ambrosius factus Episcopus Mediolani, quae urbs metropolis erat Italiae superioris †), abjecta statim gravi rerum temporalium ac domesticarum sarcina, quarum cu-

---

auctus fuerat, munus obierint provinciamque administraverint, videre licet apud ipsum S. Ambrosium de Excessu Satyri lib. I. n. 25. 49. et 58. Cf. Tillemont l. c. Art. V. (p. 85 — 87).

*) Paulin. Vita Ambros. n. 6—9. S. Ambrosii ep. 63. n. 65. De offic. ministr. lib. I. n. 2. et 4. De poenitent. lib. 2. n. 72—73. Rufin. Histor. Eccles. lib. 11. c. 11. Theodoret. Histor. Eccles. lib. 4. c. 6—7.

**) Paulin. Vita Ambros. n. 8—9. S. Ambros. ep. 21. n. 7.

***) Paulin. Vita Ambros. n. 9. S. Ambros. ep. 63. n. 65. S. Basilii M. ep. 197. Rufin. l. c. Theodoret. l. c. cap. 7. — De tempore autem, quo Episcopus ordinatus est S. Ambrosius, vid. Maur. Vita n. 12. Pagi Crit. ad a. 374. n. 3. Tillemont l. c. Art. VII. et VIII. (p. 89—94.) cum Nota 3. in S. Ambros. (ibid. p. 732—33). Ceillier l. c. Art. I. n. 4. (p. 331—33). Dupin T. II. p. 513. Nota c.

†) S. Athanas. Histor. Arian. ad Monach. n. 33. Cf. praecipue Tillemont l. c. Art. VI. (p. 87—88).

ram omnem Satyro fratri commisit *), totum se rebus divinis sacroque muneri addixit; summo imprimis fervore pietatis exercitiis se dedit, adeoque se mancipavit cultui sacrorum altarium, ut nullis negotiis, quominus divinum quotidie offerret sacrificium, avocaretur **). Inveniendis etiam dignoque honore afficiendis Sanctorum reliquiis summam navavit operam, precibus ad Deum fusis aliquando impetrans, ut locus earundem sibi revelaretur, et miracula earum veritatem comprobarent ***). Quoniam vero novi muneris initio ecclesiastica eruditio ipsi deerat, eam ut sibi compararet, atque ut rite impleret doctoris munus nunc sibi impositum, quidquid temporis sibi a negotiis muneris sui aut necessaria corporis cura vacuum erat, incredibili assiduitate diu noctuque S. Scripturae lectioni et meditationi totum impendit. Cumque acerrimo ingenio praeditus esset, et humanioribus literis apprime institutus, maxime vero graecis, in quibus inter Latinos Patres uni Hieronymo primas concedebat, Patrum praecipue et Scriptorum Graecorum, Origenis, Didymi et S. Basilii M. Operibus indefessa manu volvendis, et sacris utriusque linguae codicibus conferendis insignes vereque admirandos brevi progressus habuit †).

Fide igitur et eruditione ecclesiastica abunde institutus Episcopi officia sedulo implevit. Nam et singulis diebus Dominicis verba ad populum facere consuevit, et

---

*) Paulin. Vita Ambros. n. 38. S. Ambros. ep. 20. n. 8. item de excessu Satyri lib. I. n. 7. 20 et 59. Cf. Maur. Vita n. 13. et Tillemont l. c. Art. IX. (p. 94—95).

**) Singulorum dierum pias exercitationes satis accurate refert Paulinus in Vita Ambros. n. 38—41. S. Ambros. ep. 20. n. 15. et ep. 47. n. 1. S. Augustini Confess. lib. 5. n. 23. et lib. 6. n. 3. Sulpic. Sever. Dialog. I. n. 25. Possid. in Vita S. Augustini c. 27. Cf. Tillemont l. c. Art. IX. (p. 95—96).

***) Paulin. Vita Ambros. n. 14. n. 29. n. 32—33. S. Ambros. Exhort. virginit. n. 1—10. item ep. 22. S. Augustini Confess. lib. 9. n. 16. De civit. Dei lib. 22. c. 8. n. 2. Vid. etiam S. Basilii ep. 197. n. 2. S. Paulini Poëm. 24. v. 436—39. et ep. 32 n. 17.

†) S. Augustini Confess. lib. 6. n. 3. S. Ambros. de officiis ministr. lib. I. n. 3—4. item ep. 29. n. 1. ep. 47. n. 1—3. S. Hieronymi ep. 84. n. 7. ep. 112. n. 20. Apolog. I. contra Rufin. n. 2. Apolog. 2. contra Rufin. n. 14. et Apolog. 3. contra Rufin. n. 14. Rufini Apolog. 2. adv. Hieronymum. n. 25. Cf. Tillemont l. c. Art. X. (p. 97—98).

singulari nonnunquam oblata occasione quotidianos habuit sermones; imo vero interdum etiam semel et iterum eodem die suggestum conscendit *). — Plurimum quoque laboravit in Catechumenis ad baptismum praeparandis erudiendisque, ita ut permultos ipse ad fidem et baptismum perduceret **). In his eminet S. Augustinus, qui a. 384 Rhetoricae magister Mediolanum venerat et a S. Ambrosio perquam benigne exceptus sermones ejus publice habitos non minus eruditos, quam suaves studiose audiebat. Tanti Doctoris sermonibus paulatim captus, ejusque consiliis directus, ac divina gratia tractus demum S. Augustinus a. 387. veritati manus victas dedit atque a S. Ambrosio institutus baptismum suscepit ***). Porro S. Praesul attente considerans, gubernacula ejus Ecclesiae sibi credita, quam Auxentius, qui eam totos viginti annos occupaverat, Arianorum dogmatum veneno inficere omni modo conatus fuerat, e contrario ipse arbitratus est, sibi nervis omnibus esse connitendum, ut non modo ejusdem Arianae dementiae, sed et omnium aliarum haereseon prava germina stirpitus ex populorum animis evelleret, suosque contra technas ac perfidiam haereticorum praemoniret. Quo factum est, ut intra breve tempus omnis ad fidem rectam Italia reverteretur †).

Singularem dein curam Clericis suis impendit, quos peculiari Opere in tanti muneris officiis praeclare instruxit; neque minorem in eligendis Clericis cautionem, quam in iisdem informandis solicitudinem adhibuit ††). Simul etiam, quo perfectioris vitae studiosis refugium pateret, coenobium in Mediolanensi suburbio positum speciali dilectione ac protectione fovere nunquam destitit; eos autem, qui vitam monasticam professi postmodum votis exciderant, disciplinae sanctioris acerrimus vindex lenioribus primum verbis, mox tamen sat acerbe perstrinxit †††).

*) S. Augustini Confess. lib. 6. n. 4. S. Ambros. de myster. n. 1. Cf. Maurin. Admonit. in S. Ambrosii Hexaëmeron.

**) Paulin. Vita Ambros. n. 38. S. Ambrosii Hexaëm. lib. 3. n. 3.

***) S. Augustini Confess. lib. 5. n. 23—24. lib. 6. n. 3—8. et lib. 9. n. 13—14. item lib. I. contra Julian. n. 10.

†) S. Hieronymi Chronicon ad a. 11. Imp. Valentiniani I. — S. Ambrosii ep. 14. n. 3. ep. 20. n. 12. Hexaëm. lib. 3. n. 3. et Exposit. in Evangel. Lucae lib. 9. n. 32.

††) S. Ambros. de officiis ministr. lib. 1. n. 72.

†††) S. Augustini Confess. lib. 8. n. 15. De moribus Ecclesiae

Nullum vero institutum solicitudinis suae laboribus ei unquam dignius visum est, quam Virginum; unde statim ab initio Episcopatus sui elegantissimos ad Virgines sermones habuit, nec sine fructu uberrimo. Ea in parte muneris sui S. Ambrosius tanta cum facundia et ornatu tantaque cum vehementia et efficacia persuadendi egit, ut et nimiam orationis elegantiam ipsemet excusaret, et matres, ne filiae suae tanti Doctoris eloquentia persuasae virginitatem Christo consecrarent, eas in conclavi sedulo inclusas ad eum audiendum in ecclesiam venire non paterentur *).

Tandem ne ulla in parte officio suo deesse videretur, generosam illam libertatem, quam Sacerdos Christi adversus principes magnatesque saeculi adhibere constituerat, expertus est Valentinianus I., cum S. Ambrosius Imperatorem alloquens absque ullo metu aut dissimulatione libere nonnulla reprehendit, quae a magistratibus haud recte facta esse videbantur **).

§. 176.

S. Ambrosii sollicitudo pro fide orthodoxa et Ecclesiae unitate sub Gratiano Imp. (*a.* 375—383.).

Valentinianus I. Imperator diem obiit ad finem vergente anno 375., relictis duobus filiis, Gratiano scilicet ac Valentiniano II. seu juniore, quorum ille 17. aetatis annum vixdum impleverat, alter puerulus quinquennis erat. Gratianus igitur cum fratre parvulo patri defuncto successit in imperio. Triennio nondum elapso Valens, eorum patruus, atque Orientis Imperator, fatis cessit; quo facto Gratianus cum fratre Orientis quoque suscepit imperium. Verum is animo perpendens, utile esse virum annis maturum in tantis regni curis habere participem, Imperii consortem adscivit Theodosium Hispanum, eique Orientis procuratione permissa partes sibi ac fratri Valentiniano II. Occidentales reservavit (a. 379.). Gratianus ipse Galliam regendam suscepit cum provinciis annexis Hi-

---

Cathol. lib. I. n. 70. — S. Ambros. Enarrat. in Ps. 36. n. 49. et ep. 63. n. 7—9.

*) S. Ambros. de Virginibus lib. I. n. 57—60. et lib. 2. n. 39—43. Cf. Maur. Vita n. 21.

**) Theodoret. Histor. Eccles. lib. 4. c. 7.

spania et Britannia: Italia cum Illyrico et Africa cessit Valentiniano II., qui Mediolani sedem imperii habuit, licet, quamdiu superstes esset Gratianus, ipse solus gubernaret Occidentem, Imperatoris solum titulum, non potestatem, parvulo fratri permittens *). Uterque optimis moribus ac egregia indole praeditus fuit, uterque orthodoxam fidem pie coluit, quamvis Justina, Valentiniani junióris mater, quae Imperium filii nomine aliquamdiu administrabat, Arianam perfidiam sectaretur, ac puerili filii aetate abutens atrocissimas S. Ambrosio molestias pararet. Utrumque idcirco horum principum Ambrosius semper tenero quodam et vere patrio amore complexus est, quem et illi vicissim parentis proprii loco nunquam non coluerunt **).

Optima haec Gratiani indoles fideique sinceritas aperte se manifestavit, cum Imperator iste a. 378., comperto Valentis periculo, quem Gothorum copiae imperio Romano dudum infestae in angustias redegerant, eidem laturus auxilium in Orientem transire constituit. Itaque ut adversus adeunda pericula potentiori praesidio se communiret, Ambrosium rogavit, ut sibi commentationem, qua Filii Dei divinitas adstrueretur, lucubraret, quo scilicet regiones, Arianorum contagione infectas, aditurus remedio destitutus non esset. Imperatoris votis obsecundans Ambrosius *priores duos libros de Fide* ad illum misit, simulque fusis ad Dominum continuis fervidisque precibus eidem principi felicem impetravit expeditionem ***). Valens autem, ne Gratianum, cujus virtuti plurimum invidebat, socium victoriae haberet, festinavit funestissimum illud adversus Gothos committere proelium, in quo, exercitu caeso, ipse misere obiit. Cum dein barbari victoria usi in plurimas imperii provincias, maxime-

---

*) Rufini Histor. Eccles. lib. 11. c. 12. 13. et 14. Socrat. lib. 4. c. 31. lib. 5. c. 1—2. Sozom. lib. 6. c. 36. et 40. et lib. 7. c. 1—2. Theodoret. Histor. Eccles. lib. 4. c. 36. et lib. 5. c. 1. 5. 6. S. Augustin. de Civit. Dei lib. 5. c. 25. Cf. Tillemont Histoire des Empereurs T. V. l'Empereur Gratien Art. II. et Art. IX. (p. 139—41. et p. 156—57.) et Pagi Crit. ad a. 379. n. 5. ad a. 380. n. 2—8. item paulo aliter ad a. 392 n. 5—6.

**) Vid. S. Ambrosii de Obitu Valentiniani Consolatio passim.

***) Vid. S. Ambros. de Fide Prolog. lib. 1. et lib. 2. cap. 16. lib. 3. n. 1. item ep. 1. n. 1. Cf. Tillemont l. c. Art. XV. (p. 109—110).

que in Thraciam et Illyriam facta irruptione usque ad radices Alpium Juliarum omnia pervastarent, plurimos etiam abduxerunt captivos eosque, pecudum more, passim venales exposuere. Tum vero S. Ambrosius miro caritatis exemplo non pecunias tantum in illorum redemtionem lubens impendit, sed ipsa quoque Ecclesiae vasa comminuit et conflavit, ut pretioso metallo animas multo pretiosiores redimeret *). — Represso barbarorum impetu ac Theodosio, quem S. Ambrosius propter eximias ejus virtutes maximo in honore habuit, Orientis Imperatore constituto (a. 379.), Gratianus reversus est in Gallias, ut eas a Germanorum populationibus defenderet. Eo in itinere Gratianus Imperator officiosissimam epistolam dedit ad S. Ambrosium, rogans, ut ipsum inviseret, iterumque libros de Fide sibi traderet ac simul iisdem adjiceret fidelem disputationem de Spiritu S., quae ejusdem divinitatem demonstraret. Quod quum statim fieri non posset, moram sibi dari petiit S. Episcopus **). Interim S. Doctor, cum haud ignoraret, ab haereticis quibusdam nonnulla contra libros suos de Fide esse objecta, eamque ab iis criminationem sibi intendi, quod brevitatem dedita opera affectasset, ne ipsorum argumentis respondere necessum haberet, memoratis duobus libris de Fide tres alios addere sibi proposuit tam apte compositos, ut omnes simul in unum Opus coalescerent. Quod consilium adeo prospere ei cessit, ut, qui non omnino in perfidia induruissent, revocarentur, Catholicorum animi pacarentur, et Gratianus eis ecclesiam unam reddi juberet, quam sequestrari improbae Arianorum preces antehac ab *illo* extorserant ***). Biennio circiter post (a. 381.) libros etiam de Spiritu S. in lucem emisit †).

Novae interim curae S. Ambrosio supervenerunt. Postquam enim ipse, nequidquam repugnante Justina Imperatoris Valentiniani II. matre, ecclesiae Sirmiensi in Illyrico Anemium, Catholicae fidei sincere addictum, or-

---

*) S. Ambros. de Officiis ministr. lib. 2. n. 70. n. 136. et 137. Possidii Vita S. Augustini cap. 24.

**) Vid. Gratiani Imp. Epistola ad S. Ambrosium in fronte epistolarum S. Ambrosii, et S. Ambrosii Epist. 1., qua Gratiano respondet. Cf. Tillemont l. c. Art. XIX. (p. 120—121).

***) S. Ambros. de Fide lib. 3. n. 1 — 3. de Spiritu S. lib. 1. n. 19—21. Cf. Tillemont l. c. Art. XXI. (p. 123—24).

†) Cf. Tillemont l. c. Art. XXI. (p. 125—26).

dinasset Episcopum (a. 380.), innumeras dehinc vesanae hujus mulieris insidias sustinuit, quamvis illa ob metum Gratiani furorem paulisper adhuc cohiberet *). Mox alia solicitudo accessit ob Concilium Aquilejense, quod duo Arianorum Episcopi Palladius et Secundianus ab Imperatore Gratiano, dum Sirmii commorabatur, convocari importunis precibus extorserant, querentes se a Catholicis undique pelli, ob idque se generale postulare Concilium, in quo universae Ecclesiae demonstrare possent, se esse Catholicos atque injuria haeresis Arianae infamari. Concilio igitur ex Italia superiori, Illyrico, Gallia et Africa Aquilejae (a. 381.) coacto, cui Episcopi 32 vitae merito et doctrinae praestantia celebres interfuerunt, S. Ambrosius, qui non quidem locum primum occupavit, at certe praecipuas ibi partes egit, Patrum aliorum prope omnium cum in disputando contra dictos haereticos, tum in eorum damnatione per synodicas epistolas absentibus Episcopis et Imperatoribus denuntianda vices obiit. Unitati autem et paci Ecclesiae consulturus S. Ambrosius Synodi nomine Imperatores etiam rogavit, ut Damasum, legitimum Pontificem Romanum, contra Ursini, antipapae schismatici et haeretici, machinationes tuerentur, neque „totius orbis Romani caput Romanam Ecclesiam atque illam sacrosanctam Apostolorum fidem turbari sinerent;“ dissidia quoque ecclesiae Antiochenae ex pacto dudum inito in Concilio generali Alexandriae habendo componi instanter petiit **). Mutato tamen postea consilio Theodosium Imperatorem cum pluribus Episcopis rogavit Ambrosius, ut propter Flavianum Antiochiae contra conventionem ordinatum ac propter Maximum Cynicum Constantinopoli ejectum, quod utrumque rerum non satis gnari seu potius male informati admodum aegre tulerunt, Concilium generale totius Orientis et Occidentis in urbe Roma haberetur; eamque mox petitionem justam fuisse ac legitimam

*) Paulin. Vita Ambros. n. 11—12. Cf. Tillemont l. c. Art. XX. et XXI. (p. 122—24). C. Baron. Annal. ad a. 380. n. 18. et Pagi Crit. ad a. 380. n. 11.

**) Vid. Gesta seu Acta Concilii Aquilejensis inter S. Ambrosii ep. 8. et 9. inserta, item Epistolae Synodicae inter Ambrosianas ep. 9. 10. 11. et 12., quas ipse S. Ambrosius composuisse recte vulgo creditur. Cf. Maurin. Admonit. in has epistolas, et Pagi Crit. ad a. 381. n. 13. C. Baron. Annal. ad a. 380. n. 19. ad a. 381. n. 81—95. Tillemont l. c. Art. XXII—XXVII (p. 126—140).

solide probavit *). Concilio autem, quod reapse a. 382. Romae habitum est ad fidem defendendam et Paulini Episcopi Antiocheni partes tuendas, ipse interfuit S. Ambrosius **).

. Hoc etiam anno Gratianus Victoriae aram ex Senatu Romano tolli jussit; abstulit insuper Vestalium privilegia, sacrificulorum commoda et pecunias sacrificiorum sumtibus destinatas. Cum vero Ethnici nullum non lapidem moverent, ut hoc decretum revocaretur, Senatores Christiani libellum Damaso Pontifici tradiderunt rogantes, ut rescripto Imperatoris vis integra servaretur. Quem cum Damasus S. Ambrosio misisset, hic libello porrecto tam efficaciter apud Imperatorem egit, ut minime assequerentur sua vota Gentiles ***).

Anno sequenti (383.) Maximus, Dux exercitus *in* Britannia, tyrannidem arripiens, acclammatus a militibus Imperator, magno cum exercitu transmisit in Gallias; Gratianus vero a suis proditus ac fugiens prope Lugdunum captus atque interfectus est. Ex quo casu tristissimo gravem animo concepit dolorem S. Ambrosius non tam sua causa, quam Ecclesiae, quae crudeli hujus principis caede insignem amisit defensorem †).

---

*) S. Ambrosii ep. 13. et 14. Cf. Tillemont l. c. Art. XXX. (p. 145—46.) et XXXIII. (p. 150—51).

**) Theodoret. Hist. Eccles. lib. 5. c. 9. et 10. S. Ambros. ep. 15. n. 10. ep. 16. n. 2. Paulin. Vita Ambros. n. 9—10. P. Vigilii Constitutum n. 26. (Mansi T. IX. col. 486). Cf. C. Baron. Annal. ad a. 382. n. 1 — 20. Tillemont l. c. Art. XXXI — XXXIII. (p. 147—52). Communis quidem est eruditorum sententia, S. Ambrosium Concilio Romano a. 382 interfuisse. At quum historia Conciliorum Romanorum sub Damaso P. habitorum satis intricata sit et controversa (cf. Mansi T. III. col. 463 — 68.) haud abs re erit hic nonnulla indicare, quae rei obscurae lucem fortassis afferant. P. Vigilius nempe diserte affirmat (l. c.), S Ambrosium interfuisse Concilio Romano, quod post Concilium Nicaenum de Spiritu S. tractaverit eamque definitionem fidei ediderit, quae hodie Concilio Romano a. 378 tribuitur et tanquam epistola quinta S. Damasi ponitur.

***) S. Ambros. ep. 17. n. 10. Cf. C. Baron. Annal. ad a. 382. n. 45—46. Maurin. Vita S. Ambrosii n. 54. Tillemont Histoire des Empereurs T. V. Gratien Art. XIV. (p. 169—70).

†) Vid. Rufin. Histor. Eccles. lib. 11. c. 14. P. Orosii Histor. lib. 7. c. 34. S. Hieronym. ep. 60. n. 15. Socrat. lib. 5. c. 11. S. Ambros. de Obitu Valentin. n. 6. 39. et 80. Enarrat. in Ps. 61. n. 17—27. Cf. C. Baron. Annal. ad a. 383. n. 1—12. Tillemont Hist. des Empereurs T. V. Gratien Art. XVII —XIX. (p. 175—82).

§. 177.

Constantia S. Ambrosii in propugnanda fide et legationes Imperii causa ab eo susceptae (a. 383—88.).

S. Ambrosius audito obitu Gratiani, barbarosque omnes sub Maximo militantes ad totius cladem imperii esse paratos, jamjamque in Italiam grassaturos, Valentiniano, puerilem aetatem nondum egresso, paternum animum ac patrocinium statim exhibuit, ac periculosa ad Maximum legatione suscepta, apud quem per totam hiemem commoratus est, pacem inter utrumque feliciter composuit, eaque ratione impedivit, quominus Maximus tyrannus non continuo eodem, quo coeperat progredi, impetu atque furore universam Italiam imparatam igne ferroque vastaret *). Simul vero tantum vigorem disciplinae ecclesiasticae prae se tulit S. Ambrosius, ut Maximum a sua communione ecclesiastica penitus segregaret, admonens, ut effusi sanguinis domini sui, et quod est gravius, innocentis poenitentiam ageret **). Mediolanum reversus S. Ambrosius (a. 384.) Justinae, quae nunc metu liberata impietatis Arianae furorem haud amplius sibi coërcendum ducebat, gravissimas persecutiones expertus est. Appropinquante enim festo Paschatis a. 385 Justina, filii nomine ac terrore objecto, persuasione ac violentia adhibita a S. Episcopo extorquere conata est; ut ecclesia quaedam Mediolani traderetur Arianis. Verum sancti viri constantia, moderatio et circumspectio effecit, ut tandem invita licet coëptis desistere cogeretur ***). Nova tamen Jezabel odium diu non continuit; sed ut efficacius cogitata perficeret, mense Januario a. 386. persuasit filio scribendam legem, quae Arianis in ecclesiam conveniendi pote-

*) S. Ambros. de Obitu Valentin. n. 28. item ep. 20. n. 23. et ep. 24. n. 1. n. 3—8. Rufin. Histor. Eccles. lib. 11. c. 15. Cf. C. Baron. Annal. ad a. 383. n. 13. et 19. Tillemont Mém. l. c. Art. XXXIV. (p. 153—55).

**) Paulin. Vita Ambros. n. 19. S. Ambros. ep. 24. n. 12. Cf. Maurin. Vita S. Ambros. n. 59.

***) S. Ambrosius ipse rem omnem epist. 20. Marcellinae sorori accurate exposuit. Vid. etiam Theodoret. Histor. Eccles. lib. 5. c. 13. Cf. Tillemont l. c. Art. XXXVIII—XLII. (p. 164—75). De anno, quo haec contigerunt, vid. Maurin. Monit. in ep. 20. et 21. Tillemont l. c. Not. 26. et 27. in S. Ambros. (p. 746—48). Pagi Crit. ad a. 386. n. 3. ad a. 387. n. 3—8.

necis suppliciis *). Episcopum quoque, qui synagogam Judaeorum nimio zelo abreptus combusserat, et monachos, qui haereticorum Valentinianorum fanum justa indignatione moti incendio destruxerant, apud eundem Imperatorem tum forte absens per literas primum, dein Mediolanum reversus concione habita tam valide defendit, ut facti utriusque auctores veniam ab eodem obtinuerint, atque Imperatoris mandatum, ut Synagoga ab Episcopo reaedificaretur, fuerit revocatum **). Denique S. Praesul gratia et auctoritate, qua plurimum valebat apud Imperatores, non semel usus est, ut eorundem animos contra injustas Gentilium petitiones communiret. Symmachus quippe, cum esset Praefectus Urbis a. 384., Valentiniani pueri matrisque Justinae trepidationem commodam ratus, libello oblato aram Victoriae sublatam et privilegia, Gentilium religioni erepta, iterum restitui petiit ***). Hujus consilii certior factus S. Ambrosius libellum et ipse vel epistolam, Episcopalis vigoris plenam, Valentiniano confestim dedit, qua libelli Symmachiani sibi copiam fieri postulabat, ut ei responderet accuratius (ep. 17.). Mox ut ab Imperatore hoc scriptum obtinuit, tam perspicue tamque solide singula ipsius capita diluit ac confutavit (ep. 18.), ut Symmacho necessarium super ea causa silentium imponeret Gentiliumque petitiones in cassum reciderent. Quadriennio elapso cum Theodosius victor Mediolanum ingressus esset (a. 388.), Senatores Romani, Gentilium sacris addicti, eandem apud Imperatorem supplicationem instaurarunt, quibus iterum S. Ambrosius restitit eo successu, ut re infecta legati discederent †).

---

*) Rufin. Histor. Eccles. lib. 11. c. 16—17. S. Augustin. de Civit. Dei lib. 5. c. 26. n. 1. Sulpic. Sever. de Vita S. Martini n. 20. P. Orosii Histor. lib. 7. c. 34. et 35. Socrat. lib. 5. c. 12. et 14. Sozom. lib. 7. c. 13—14. S. Ambros. ep. 53. n. 2. et 3. ep. 40. n. 25. Cf. C. Baron. Annal. ad a. 387. n. 56—62. ad a. 388. n. 51—67. Tillemont l. c. Art. LII—III. (p. 198—200).

**) Paulin. Vita Ambros. n. 22—23. S. Ambrosii ep. 40. et 41. Cf. C. Baron. Annal. ad a. 388. n. 82—92. Tillemont l. c. Art. LIII—VI (p. 200—208).

***) Haec *relatio Symmachi Urbis Praefecti*, quemadmodum vulgo inscribitur, omnibus eloquentiae calamistris comta et exculta, habetur inter S. Ambrosii Opera post Epist. 17. et inter Symmachi epistolas lib. 10. ep. 61. (ed. Francof. 1651. p. 440—45).

†) Vid. ipse S. Ambros. ep. 57. n. 1—4. Paulin. Vita Ambros. n. 26., ubi notandum, diversos Gentilium ea in causa cona-

§. 178.

S. Ambrosii cura disciplinae ecclesiasticae conservandae et fidei adversus varios haereticos tuendae usque ad obitum (*a.* 388—397.).

Rebus imperii ita pacatis S. Ambrosius cum Valentiniano II. in priorem rediit gratiam *), et ab Arianorum incursionibus exinde quietem nactus tum disciplinam ecclesiasticam firmavit, tum fidem rectam contra alios haereticos pullulantes strenue defendit. Cum enim a. 390. civitas Thessalonicensis in seditionem versa Praefectum militum interemisset, Theodosius ira excandescens poenas tanti criminis ab ea repetendas existimavit. Ambrosio autem ejus clementiam in miserae istius urbis gratiam implorante, injuriam illam se condonaturum promisit Imperator. Ast ubi Mediolano discessit, persuasione comitum aulicorum victus cives Thessalonicenses atrocissime puniri jussit, quo ex decreto innumerae caedes tam sontium, quam insontium perpetratae sunt. Quo facto cum audiret Ambrosius, Imperatorem regredi Mediolanum, superna etiam visione admonitus, ne illo praesente missae sacrificium offerret, eadem ex urbe secessit, datisque ad eum literis privatis (ep. 51.) et sceleris magnitudinem ipsi ostendit, et poenitentiae agendae libere serioque commonefecit. Imperatoris animo ea ratione praeparato S. Ambrosius eum ad agendam publicam poenitentiam per octo integros menses adegit, quam princeps vere magnus summa demissione amplexus est. Neque prius a S. Episcopo absolutionem recepit, quam laturum se legem pollicitus esset, quae capitis supplicium nisi post diem a condemnatione trigesimum reo infligi prohiberet **).

---

tus male a Paulino confundi. Cf C. Baron. Annal. ad a. 384. n. 7—11. ad a. 383. n. 6. ad a. 387. n. 64. et 67. ad a. 388. n. 93. Tillemont l. c. Art. XXXVIII. (p. 161—63) et Art. LVI. (p. 208—9).

*) S. Ambros. ep. 53. n. 2. et 3.

**) S. Ambros. ep. 51. n. 5—14. De obitu Theodosii n. 34. cf. Enarrat. in Ps. 37. n. 43. Paulin. Vita Ambros. n. 24. S. Augustin. de Civit. Dei lib. 5. c. 26. n. 1. Rufini Histor. Eccles. lib. 11. c. 18. Sozom. lib. 7. c. 25. Theodoreti Histor. Eccles. lib. 5. c. 17—18. Cf. C. Baron. Annal. ad a. 390. n. 2—31. Pagi Crit. ad a. 390. n. 2—9. Tillemont l. c. Art. LVII—LXII. (p. 209—222).

Eadem animi fortitudine S. Ambrosius varios haereticorum incursus repressit. Ita sectatorem quemdam Apollinarii, qui postquam per Italiam oberraverat, Mediolani quoque errores suos latius propagare scriptisque S. Ambrosii impudenter detrahere tentaverat, publice refutatum ac pudore suffusum compulit in fugam *). — Eodem fere tempore (circa a. 390.) Jovinianus monachus errores suos Romae publice disseminare coepit, docens virginitatis non esse praecipuam dignitatem meritumque praestantius, Mariam Christi matrem post filii conceptionem quidem virginem remansisse, non autem post ejusdem partum, jejuniis denique nullum constare pretium. Quapropter Siricius Pontifex Romanus, presbyteris suis aliisque Clericis ad Synodum vocatis, Haeresiarcham illum ejusque commenta condemnavit. Quoniam vero nonnullos fratres illius monasterii, quod Mediolani prope muros conditum erat, iidem errores infecerant, in eam urbem misit legatos, a quibus Synodica Epistola ad illam ecclesiam tuto perferretur. Acceptis his literis S. Ambrosius Concilium statim congregavit, in quo praesentibus legatis Pontificis eadem haeresis condemnata simul et confutata est; eamque Concilii sententiam Ambrosius cum praesentibus Episcopis summo Pontifici significavit **). Asseclas quoque ejusdem Joviniani per alias Italiae urbes clanculum serpentes acriter perstrinxit seduloque cavendos monuit ***). In eodem verisimiliter Concilio, ad quod plures Galliarum Episcopi convenerant, S. Ambrosius, qui dudum haereticos Priscillianistas a sua communione rejecerat, nihilo tamen secius eorum Episcoporum facinus detestatus communionemque aversatus est, qui Priscillianum extremi supplicii poena a Maximo tyranno ante paucos annos affici curaverunt †).

---

*) S. Ambrosii ep. 46. Cf. Maurin. Vita S. Ambrosii n. 104. Tillemont l. c. Art. XXIX. (p. 143—44).

**) Utraque haec epistola, scilicet Siricii Papae Epist. Synodica adversus Jovinianum haereticum, et S. Ambrosii aliorumque Episcoporum Epist. ad Siricium P., quarum prior inserta est post S Ambrosii ep. 41., altera vero ipsa est S Ambrosii epistola 42., extant etiam in P. Coustantii Epistolis Roman. Pontific. (ed. Schoenemann) estque S. Siricii Epist. 7. et 8. Cf. ibid. Monitum, item C. Baron. Annal. ad a. 390. n. 35—47. et Tillemont l. c. Art. LXIII—V. (p. 224—29). Plura de Joviniani erroribus vid. infra §. 242.

***) S. Ambros. ep. 63. n. 7—43.

†) S. Ambros. ep. 51. n. 6. ep. 26. n. 2—3. et ep. 24. n. 12. Sulpicii Severi Histor. sacra lib. 2. n. 49—51. et Dialog. III.

Denique etiam Bonosi Sardicensis Episcopi haereticum errorem, qui asserebat, post Christum ex Maria matre ipsius alios filios procreatos esse, solide impugnavit; nec non sententiam Synodi Capuensis adversus eundem Bonosum ratam habuit *).

Eodem tempore S. Praesul ingemiscens, dissidium ecclesiae Antiochenae, quo totus fere orbis scissus est in factiones, utriusque partis vitio in dies protrahi, Synodi Capuensis sanctionem secutus Theophilo Alexandrino cum Episcopis Aegypti rem istam committendam censuit, ita tamen ut eorundem sententia Romani Pontificis judicio comprobata schismati funesto finem imponeret **).

Vertente a. 391 Theodosius Orientem repetiit et Valentiniano imperium quietum reliquit. Verum cum juvenis hic princeps venisset in Gallias, ut illas a barbarorum invasionibus tutaretur, vixdum annos viginti natus a comite Arbogaste neci traditus est (a. 392.). Ambrosius, quem infelix Imperator paulo ante propere accersiverat, tum quod baptizari ab eo vellet, tum quod eum praedem fidei suae Arbogasti sistere cuperet, nuntio hoc in ipso itinere accepto, gravissimo dolore afflictus illico reversus est ***). Quum defuncti Imperatoris corpus non multo

n. 11—13. Concil. Taurin. (a. 397. vel 398.) can. 6. cum Notis (Mansi T. III. col. 862. 865. et 866.) Cf. Tillemont l. c. Art. LXIII. (p. 222—23).

*) S. Ambros. de institutione virginis n. 35—81. S. Siricii P. Epist. 9. (ed. Coustant et Schoenemann, quae etiam inserta reperitur inter S. Ambrosii ep. 56. et 57.) n. 2. Cf. Maurin. Not. ad lib. cit. n. 35. C Baron. Annal. ad a. 389. n. 72—74. Pagi Crit. ad a. 389. n. 11. Tillemont l. c. Art. LXVIII. (p. 236—37). et LXX. (p. 239—43.) P. Coustant Monit. in S. Siricii Epist. 9. (ed. Schoenemann p. 452—55). De vita et erroribus Bonosi, qui saltem ex parte cum Nestorio communes ipsi fuisse videntur (vid. Imp. Justiniani Epist. adv. Theodorum Mopsvest. in Mansi T. IX. col. 643.); cf. praecipue *Dissertatio de Bonoso haeretico*, quam praeside C. G. Fr. Walchio defendit J. H. Fels. Gottingae 1754.

**) S Ambrosii Epist. 57. Cf. Maurin. Vita S. Ambrosii n. 125. C. Baron. Annal. ad a. 389. n. 64—71. Pagi Crit. ad a. 389. n. 10. Tillemont l. c. Art. LXVIII—LXIX. (p. 234—39).

***) Testis hujus doloris est S. Ambrosii epist. 53., qua Theodosii Imp. literis eam ob causam ad se datis respondit. Ceterum vid. S. Epiphan. de mensuris et ponderibus n. 20. Rufin. Histor. Eccles. lib. 11. c. 31. Socrat. lib. 5. c. 25. Sozom. lib. 7. c. 22. P. Orosii Histor. lib. 7. c. 35. S. Augustin. de Civit.

post Mediolanum esset reportatum, praeclara eum Oratione funebri prosecutus est S. Antistes *). Arbogastes post interfectum Valentinianum cum sumere purpuram ipse non auderet, eadem Eugenium, grammaticum quondam ac rhetorem, induit. Is, Gentilium precibus bis rejectis, tandem petentibus Flaviano tunc praefecto et Arbogaste comite tertio eadem de re interpellatus aram Victoriae et sumtus ceremoniarum, oblitus fidei suae, Gentilibus concessit. Idcirco S. Ambrosius, eo Mediolanum accedente, ut ipsius conspectum declinaret, ex illa urbe recessit datis ad Eugenium literis, quibus laesi officii eum graviter admonebat. Dehinc Bononiae et Florentiae commoratus est miraculis clarus, nec rediit S. Antistes Mediolanum, nisi egresso inde Eugenio tyranno (a. 394.) **). Cum autem Theodosius Dei ope adjutus insignem de Eugenio victoriam retulisset, tyranno sublato per literas mandavit Ambrosio, ut pro successu tam auspicato publicas Deo gratias redderet. Satisfecit Caesaris imperatis incredibili alacritate S. Episcopus, idque Theodosio significavit datis literis, quibus etiam secessus sui rationem ei reddidit, eumque enixe obtestatus est, ut iis, qui Eugenianas partes secuti fuerant, ignosceret, maxime si non alterius criminis admisso tenerentur, vel si ad ecclesiarum asylum confugerent. Quin etiam his non contentus pius Antistes, ipse Aquilejam ad Imperatorem perrexit ac praesens reis facile veniam impetravit ***).

Ineunte anno sequenti (a. 395.) Theodosius Imperator ex hac vita decessit; cujus corpus priusquam Medio-

---

Dei lib. 5. c. 26. n. 1. S Hieronymi ep. 60. n. 15. S. Prosperi Chronicon sub Arcadio II. et Rufino Coss. Cf. Tillemont l. c. Art. LXXII. (p. 243—46.) C. Baron. Annal. ad a. 392. n. 4—8. Pagi Crit. ad a. 392. n. 3—4.

*) S. Ambrosii de Obitu Valentiniani Consolatio, ubi de virtutibus defuncti Imperatoris deque summo dolore S. Episcopi videsis n. 5—6., n. 15 — 28. et n. 80. Cf. C. Baron. Annal. ad a. 392. n. 13—14.

**) S. Ambrosii epist. 57. coll. ep. 61. n. 1—2. Paulini Vita Ambros. n. 26—31. Rufin. Socrat. Sozom. Oros. S. Prosper l. c. Cf. Tillemont l. c. Art. LXXII—IV. (p. 246—51). C. Baron. Annal. ad a. 392. n. 15—25.

***) S. Ambros. epist. 61. et 62. cf. Enarrat. in Ps. 36. n. 25. Paulin. Vita Ambros. n. 31. Rufini Histor. Eccles. lib. 11. c. 32—33. S Augustin. de Civit. Dei lib. 5. c. 26. n. 1. P. Oros. Histor. lib. 7. c. 35. Cf. C. Baron. Annal. ad a. 394. n. 1 — 21. Tillemont l. c. Art. LXXIV. (p. 252—53).

lano Constantinopolim deferretur, praesente Honorio ejus filio et successore defuncti Imperatoris sibi carissimi virtutes nobili simul et Christiana Oratione laudavit S. Episcopus *).

Cum itaque S. Ambrosius omni virtutum genere ornatus esset, mirum non est, quod ipse cum S. Damaso Papa summa tunc inter Episcopos auctoritate floreret, atque etiam regina quaedam ex Germania, nec non viri nobiles ex Persia ad tantum virum audiendum videndumque accurrerent **). Denique a. 397. terrenis vinculis solutus ad supernas evolavit sedes ***).

§. 179.

Opera S. Ambrosii. I. Opera dogmatica.

S. Ambrosius plurima reliquit Opera *I. dogmatica*, *II. exegetica*, *III. moralia*, nec non *IV. Sermones* aliquot, *V. Epistolas* multas, et *VI. Hymnos* nonnullos.

I. Opera dogmatica seu polemica.

In his primum occupant locum

1) ***Libri V de Fide***, quos nunquam non summo in pretio habitos †), rogante Gratiano Augusto ita

---

*) S. Ambrosii de Obitu Theodosii Oratio. Vid. Paulin. Vita Ambros. n. 32. Rufin. Histor. Eccles. lib. 11. c. 34. Socr. lib. 5. c. 26. Sozom. lib. 7. c. 29. Cf. C. Baron. Annal. ad a. 395. n. 21—28. Pagi Crit. ad a. 395. n. 5. et 7.

**) Sulpic. Severi Histor. sacra lib. 2. n. 48. Paulin. Vita Ambros. n. 25. et 36. — Virtutes S. Ambrosii praeclare exhibet Tillemont l. c. Art. LXXXI—V. (p. 268—280).

***) De anno emortuali fere omnes consentiunt (si excipias Henschenium in Actis SS. Exercitat. praefixa T. I. Aprilis p. XXXVIII.), vid. Maurin. Vita S. Ambrosii n. 146—148. Pagi Crit. ad a. 397. n. 19—20. ad a. 398. n. 17 ad a. 400. n. 2. Tillemont l. c. Art. LXXVIII. (p. 261) cum Nota 56. (p. 761—63). Multa, quae ad exitum vitae ipsius atque miracula ab eo patrata spectant, vid. in Paulin. Vita Ambrosii n. 42—55. S. Possidii Vita S. Augustini c. 27. Cf. Tillemont l. c. Art. LXXVIII—LXXX. (p. 261—67). C. Baron. Annal. ad a. 397. n. 25—35.

†) Citantur a nonnullis auctoribus hi libri sub titulo: *De Trinitate*; verumtamen certum est, communem epigraphen: *De Fide* illis praenotatam esse ab ipso Ambrosio, vid. de Fide lib. I.

exaravit S. Ambrosius, ut duobus libris prioribus a. 378. conscriptis, qui ex auctoris mente integrum et absolutum Opus contra Arianos conficere debuissent ad fidem Imperatoris confirmandam, novas Arianorum cavillationes destructurus tres posteriores singulari cura elucubratos a. 379. adjiceret (vid. supra §. 176.). In illis duobus multa, sed brevia argumenta seu potius testimonia profert apteque concinnat; in his tribus, qui veluti illorum supplementum considerari possunt, partim omissa adjungit, partim jam dicta fusius explanat, partim novas quasdam objectiones inanes esse demonstrat. Horum autem librorum is tenor est: Quum eo in Opere „de Patris et Filii divinitate"*) proprie agatur, primo doctrina Catholica proponitur paucisque probatur (lib. I. c. 1—4.); hic itaque, postquam professus est, se Nicaeni Concilii decretis firmiter inhaesurum (lib. I. n. 5. cf. n. 118—121.), adstruit, in Trinitate esse perfectam plenitudinem divinitatis seu tres personas, simulque unitatem naturae aut potestatis; ac personarum divinarum distinctionem mutuamque relationem accurate indicasse contentus, solam Dei „Patris et Filii unitatem secundum divinitatem" ex unitate naturae seu potestatis, operationis ac nominis, prolatis testimoniis S. Scripturae Veteris et Novi Foederis, ostendit (c. 1—4.). Mox praecipuis Ariani erroris capitibus ob oculos positis, nimirum quibus *Filius dissimilis Patri*, *ex tempore coepisse*, et *creatus esse* praedicabatur, contra vero bonus, omnipotens, verus Dei Filius ac divinitate unus cum Patre negabatur (c. 5.), singula ista hisce duobus libris adoritur atque evertit. Ita-

---

n. 4. Exposit. Luc. lib. 3. n. 32. S Leo M. ep. 165. (T. I. col. 1388.) aliique. De vero proprioque hujus inscriptionis sensu vid. Rufini Apolog. contra Hieronym. lib. 2. n. 27., ubi haec habet: „De fide, id est de Trinitate" etc. — In libros quinque ipse S Ambrosius hoc Opus distinxit, vid lib. 5. n. 6—7. et de Incarnat. Domin. n. 62. — Rectissime autem Bähr de hoc Opere monet: „Diese Schrift ist von der Kirche stets als ein Hauptwerk über die vom kirchlichen Standpunkt aus klar und deutlich entwickelte Trinitätslehre betrachtet worden." I. Bd. S. 154. Cf. Dupin T. II. p. 482. Tillemont l. c. Art. XV. (p. 109—110) et XIX. (p. 120—121). Ceillier l. c. Art. II. §. XVI. n. 1. (p. 499—500).

*) S. Ambros. de Incarnat. Domin. n. 62.

que potissimum demonstrat, *a*) Filium *non esse dissimilem* Patri (c. 6—7.); *b*) Filium Dei esse *sempiternum*; etsi porro Filius a Patre generatus sit, idcirco tamen aeternitati Filii nequaquam derogari, manifestum reddit fuse et praeclare disputans de divina generatione sempiterna ac inenarrabili (c. 8—13.); *c*) denique probat, *Dei Filium non esse creaturam* (c. 14—16.); sed *verum Dei Filium* ac proinde *verum Deum*, adeoque *genitum*, non creatum (c. 17.). Tum decretis Concilii Nicaeni breviter commemoratis et commendatis (c. 18.), Arii subtilitates fallaces dolosasque argutias, in eodem Nicaeno condemnatas, paucis perstringit (c. 19), atque sibi fidem exponenti et Imperatori audienti Christi Dei auxilium implorat (c. 20.).

Libro II. post elegantissimam introductionem, qua varia nomina Filii Dei in S. Scripturis obvia de Ipsius divinitate atque aeternitate exponuntur (n. 1—14), demonstrat, *a*) *bonum* esse Dei Filium (c. 1—3.), *b*) eumque esse *omnipotentem*, licet naturam humanam infirmam susceperit (c. 4—7.); haec scilicet duo attributa necessario ad veri Dei notionem spectant *). Denique ut illud etiam evinceret, „Filium divinitate unum esse cum Patre" **), *c*) ostendit, *Filium Patre non esse minorem seu subjectum secundum divinitatem*, nec quia dicit (Joh. 14, 28.): „Pater major me est" (c. 8.), nec quia se a Patre missum esse testatur ab eoque clarificari rogat (c. 9.), neque tandem quia Patri obedientiam praestitit (c. 10.). Hinc pulcherrima transitione usus ad Arianos convertitur, deque eorundem salute anxius vehementer instat monens, Christum tamquam Deum simul et hominem in una persona conjunctum agnosci debere, proposito etiam et graphice descripto extremo judicio (c. 11—14); Gratianum vero Imperatorem hortatur, ut Arianis rejectis fidei orthodoxae strenue inhaereat (c. 15—16.).

Libro III., novae hujus scriptionis occasione et necessitate exposita (n. 1—4.), aliqua prioribus

---

*) Id quod pluribus declarat lib. I. n. 14—15.

**) De Fide lib. I. n. 40.

adjungit, quo clariorem dictis lucem affundat. Quoniam nempe Ariani ex locis S. Scripturae, quibus *solus* dicitur Deus, Filii divinitatem negabant, ostendit, expressionem hanc: „solus Deus" non solum Patrem, sed etiam Filium, utpote divinitate conjunctum, designare (n. 10—26.). Dein vero, quia ex aliis S. Scripturae locis Filium Dei esse *factum* seu creatum adserebant, declarat, quotuplici ratione Filius Dei, salva divinitate, factus dici possit, praesertim vero vocem istam adhiberi ad mysterium Incarnationis designandum (n. 26—91.). Sed mysterio Incarnationis non obstante Filius Dei, qui incarnatus et passus reconciliationem generis humani cum Deo perfecit, ipse tamen est verus Deus; id quod manifestum reddit unum Patris et Filii opus seu una operatio (n. 89—91.), unum Patris et Filii regnum (n. 92—101.), una divinitas (n. 102.), una majestas seu dignitas et gloria (n. 103—107.). Tandem ad *consubstantialitatem Dei Patris et Filii* firmius adstruendam, demonstrat, substantiam in Deo non posse denegari, nec ipsam substantiae vocem ab usu S. Scripturae esse alienam, ipsosque Arianos, licet invitos, hanc vocem admittere; hinc, Filium Patri esse ὁμοούσιον, tam fidei Ecclesiae, quam S. Scripturae convenire (n. 108—128.). Ut vero Catholici contra fraudes Arianorum praemuniantur, dolos in quibusdam eorum locutionibus et confessionibus latentes retegit eosque monet, ut Filii Dei divinitatem aperte confiteantur (n. 129—142.).

Libro IV. S. Ambrosius ea refutat, quae Ariani contra *omnipotentiam Filii Dei*, et quae contra *aequalitatem Dei Patris et Filii* proferebant. Itaque postquam introductionis gratia ex ore angelorum probavit, *Dei Filium esse omnipotentem* (c. 1—2.), objectiones solvit inde petitas, quod Deus dicitur Christi caput (1. Cor. 11, 3.), quod Christus ipse inquit: „Non potest Filius a se facere quidquam, nisi quod viderit Patrem facientem" (Joh. 5, 19.), demum quod Pater generavit Filium, Filius autem generare non potuit (c. 3—8.). In altera dein libri hujus parte demonstrat, *Filium non esse Patre minorem secundum divinitatem*, nec propter generationem Filii ex Patre, ubi varia Arianorum sophismata destruuntur (c. 9.), nec quia Filius dixit, se propter Patrem vivere (Joh. 6, 58.), nec quia

dictum est: „Ex illo (Patre scil.) omnia, et per hunc (Filium) omnia“ (1. Cor. 8, 6.), nec quia Dominus in Evangelio (Joh. 15, 1.) dixit: „Ego sum vitis vera, et Pater meus agricola est“ (c. 10—12.). Unde tandem infert, Patrem Filio majorem esse, in quantum humana Christi natura consideratur (n. 162.).

Libro V., quoniam Ariani negabant, „Dei Filium divinitate unum esse cum Patre,“ ac potius „separatum a solo et vero Deo Christum“ contendebant *), „*de Patris ac Filii inseparabili divinitate*“ tractat (n. 7.), omnesque Arianorum objectiones solide confutat, scilicet quod Christus (Joh. 17, 3.) *semet ipse a Patre separaverit* (c. 1—3.), quod (Joh. 4, 22.) Deum Patrem *adoret* et Filius (c. 4.), quod (Matth. 20, 23.) *sessionem ad dexteram Patris* Apostolis concedere non potuerit (c. 5—6.), quod (Joh. 17, 23.) Pater dicatur *homines diligere, sicuti et Filium* diligit, ac quod Filius a Patre *missus* dicatur (c. 7.), tandem quod Christus (Matth. 11, 25.) Patrem suum etiam *Dominum* dicat (c. 8.). Tum vero explosa Arianorum impudentia, qui ex verborum ordine in formula baptismi usitato (Matth. 28, 19.) divinae naturae differentiam inducere conabantur (c. 9.), eos redarguit, quoniam (ex Joh. 12, 44.) etiam *in Christum credendum esse negabant* (c. 10.), Eumque (ex Joh. 12, 49—50.), nisi quae audierit a Patre, facere aut loqui *nescire* asseverabant (c. 11.). Denique apta transitione facta docet, quomodo *subjectum Dei Filium* (juxta 1. Cor. 15, 24—28.) sano sensu debeamus accipere (c. 12—15.), Arianosque reprehendit ac solide refellit, quia Dei Filio (ex Marc. 13, 32.) scientiam diei extremi judicii derogabant (c. 16—18.). His finem imponit humilis ad Deum trinum deprecatio atque severa Arianae superbiae castigatio (c. 19.). — In hoc praeclaro Opere pro Filii divinitate ubique fere non tam *argumentis* humana solum ratione excogitatis pugnat, sed *testimoniis* **) S. Scripturae scite

*) Ita de Fide lib. I. n. 40. cf. lib. 5. n. 16.

**) Notatu dignum est, S. Ambrosio „argumentum“ esse probationem humano ingenio et solertia excogitatam, cui opponere solet S. Scripturae „testimonium,“ vid. ex. gr. de Fide lib. 1. n. 69. 70. lib. 3. n. 24. lib. 5. n. 41. item de Spiritu S. lib. 3. n. 64.

explicatis quorum nervos ac probandi vim egregie declarat. Ceterum plane ingenioso modo in plerisque dictis et factis Christi humanam simul atque divinam Ejus naturam conspicuam reddit, ut adeo plerasque Arianorum difficultates inde solvat, quod idem ipse aeternus Dei Filius ac verus Deus in tempore etiam verus homo factus fuerit.

§. 180.

Libri III de Spiritu Sancto.

2) *Libri tres de Spiritu Sancto*, tanquam continuatio quinque librorum de Fide merito considerantur *), atque cum iisdem intimo nexu cohaerent, quippe quos statim post illos superiores (sub medium annum 381.) exigente Imperatore Gratiano conscripsit (vid. supra §. 176.).

Libro I. exordium praemittit, quo in historia Gedeonis Christi Redemtoris et Spiritus S. super omne genus humanum effusi figuram exhiberi pulcre et eleganter ostendit (n. 1—18.). Hinc argumentum suum aggressus plenissime confutat eos, qui audent „inter omnia (seu in creaturarum ordine) Spiritum S. computare," atque ex Domini et Apostolorum testimoniis luculenter demonstrat, Spiritum S. non esse *inter omnia* computandum, sed *super omnia*, i. e. Ipsum, exceptum ex omnibus, cum Patre et Filio aestimandum esse (n. 18—54.). Quamvis porro multi etiam dicantur spiritus, unus tamen est Dei Spiritus, *qui* idem et Spiritus Christi, nec non Spiritus vitae, veritatis ac Spiritus Paraclitus appellatur, quem et *Apostoli et*

---

*) Cf. S. Ambros. de Spiritu S. lib. I. n. 63. et 121. Ceterum notandum est, apud quosdam Scriptores hoc Opus titulo etiam communi cum libris superioribus de Fide citatum reperiri, scilicet: *De Trinitate;* nec immerito, cum non solum de divinitate Spiritus Sancti, sed etiam Filii haud paucis in locis agatur. Cf. Maurin. Admonit. in libros de Spiritu S. — Insignem huic Operi laudem plerique Veterum tribuerunt, ut Rufinus Apolog. adv. Hieronym. lib. 2. n. 23. 25. S. Augustin. de doctrina Christiana lib. 4. n. 46. Cassiodor. Instit. divin. liter. c. 16., quibus unus S. Hieronymus Praefat. in librum Didymi de Spiritu S. (Opp. T. II. p. 106.) contraire videtur, siquidem ibi vere Ambrosium intendat, quod alii negant, alii affirmant. Cf. Maurin. Admonit. in S. Ambrosii lib. de Spiritu S. (Opp. T. II. p. 595—98).

Prophetae consecuti sunt (n. 55—61). Exin directe probat, *hunc unum Spiritum S. non esse creaturam*; primo quia omnis creatura est mutabilis, sed Spiritus S. semper bonus et non mutabilis est, imo fons et principium bonitatis, qui nos homines ipsosque angelos etiam sanctificans bonos reddit (n. 62—80.); dein vero quia omnis creatura certis naturae suae circumscripta est limitibus, Spiritus S. vero incircumscriptus est et infinitus, hinc angeli tanquam ministri divinae voluntatis mittuntur ad singulos, Spiritus S., quem inter et Patrem nulla distantia voluntatis est, ex ore Dei effunditur super omnes sine incisione ac detrimento aliquo (n. 81—97); porro quia creatura omnis in tempore est, Spiritus S. autem sempiternus (n. 98-99.); demum quia omnis creatura per naturam sui obnoxia potest esse peccato, minime autem Spiritus S., qui magis peccata condonat (n. 111—115.). Itaque Spiritus S. non solum ceteris creaturis omnibus, sed supremis etiam, quae sunt Seraphim, infinities superior est (n. 116.). Idem ille *Spiritus S. ejusdem et individuae cum Patre et Filio naturae est*; id quod ostenditur 1) *ex unitate operationis*, quandoquidem Patris et Filii et Spiritus Sancti una est praesentia, pax una et gratia una, una caritas atque communio (n. 117—131); 2) ex *unitate nominis* (n. 132—159.); 3) quia „sicut Pater lumen, ita et Filius lumen et *Spiritus S. lumen* est (n. 160—170.), nec non 4) quia vita est Pater, vita Filius, et *vita Spiritus Sanctus*; quibus egregia quaedam monita practica subnectit (n. 171—185.).

Libro II., postquam prooemii loco historiam Samsonis mystice de Filio Dei ac Spiritu S. exposuit (n. 1—16.), demonstrat, *Spiritum S. cum Deo Patre unius esse substantiae*, quia non solum una operatio est ubique Patris et Filii et Spiritus Sancti, sed etiam una atque eadem voluntas; hoc autem inde patescit, quod Spiritus S., in quo nec virtus, nec consilium Patris et Filii desideratur, totius creationis tam visibilis, quam spiritualis, quae in sacramento gratiae fit per regenerationem, est auctor, ac proinde adoratione Deo debita honorandus (n. 17—69.). Quoniam tamen haeretici Deum *in Spiritu*, non autem *cum Spiritu* glorificandum asserebant, eosdem statim refellit, rectumque particularum istarum usum et sensum fuse probat (n. 70—100.). — Neque solum una eademque Patris et Filii ac Spiritus S. est *potentia*, in creatione et regeneratione hominis conspicua, verum etiam una eademque *voluntas* seu una vocatio, una praeceptio, quae in constitutione Ecclesiae Christianae palam se ma-

nifestabat (n. 101—118.); insuper una quoque *scientia* est Patris et Filii et Spiritus S., quandoquidem et Spiritus S. omnia novit, tam praeterita, quam futura (n. 114—119.). Ex quibus manifestum reddit, divinam revelationem generatim, et in specie Prophetarum inspirationem Apostolorumque supernam institutionem propter unitatem naturae in tribus personis divinis revera totius Trinitatis opus esse (n. 120—158.).

Libro III. continuatur coeptum in superiore argumentum, ac non solum Prophetas atque Apostolos, sed ipsum quoque Filium Dei a Spiritu S. missum esse statuitur; verum exinde haudquaquam putandum est, ullam ad Filium redire subjectionem, cum ipsemet Spiritus S. etiam dicatur missus et datus a Patre Filioque (c. 1—2.). In hoc itaque nihil praeter „unitatem divinitatis" intelligendum, sicut nec in iis locutionibus, quibus Spiritus S. „digitus, dextera et manus Dei" vocitatur (c. 3—5.), non secus atque ubi arguere, judicare, vindicare, contristari, tentari et exacerbari significatur (c. 6—9.). His omnibus, ut objectiones adversariorum praeoccuparet, rite explicatis, tandem expressis S. Scripturae testimoniis probat, Spiritum S. verum esse Deum, cum Patre simul et Filio adorandum (c. 9—12. c. 14.), quin tamen idcirco tres deos inducant Catholici, cum divinae tres personae, in S. Scriptura aperte distinctae, una eademque dominatione, sanctitate atque natura gaudeant (c. 13. 15—17.). Postremo revocatis tanquam in fascem praecipuis totius commentationis capitibus, nonnullisque illorum denuo tractatis et adsertis Opus coronatur (c. 18—22.). — In hoc Opere, quod miro artificio concinnatum atque connexum est, non solum Didymum excerpsit Ambrosius, sed et Basilium et Athanasium, ita ut in eo colligat, quidquid dici unquam potuit ad probandam Spiritus S. divinitatem.

§. 181.

Liber de Incarnationis Dominicae Sacramento.

3) ***Liber de Incarnationis Dominicae Sacramento*** *), cum Ariani novas in dies contra divinitatem

---

*) Hunc verum istius libri titulum esse, ipse S. Ambrosius testatur ejusdem libri n. 63. Cf. Paulin. Vita Ambrosii n. 18.

Filii Dei quaestiones moverent, a. 382. singulari quadam occasione pene contra ipsius Ambrosii mentem traxit originem *). Ariani scilicet duo, Gratiani Imperatoris cubicularii, objectiones contra divinitatem Filii Dei, ex mysterio Incarnationis Domini petitas proposuerant, quas in Basilica coram omni fidelium coetu a se solutum iri S. Ambrosius fuerat pollicitus. Die dicto cum frequentem plebem expectantem, aulicos vero istos non convenisse videret S. Ambrosius, nihilo tamen secius verba facere statim aggressus est, quae libri hujus materiam constituunt. Itaque occasionem nactus ex historia oblati a duobus primis fratribus Cain et Abel sacrificii, quonam vitio Caini sacrificium infectum fuerit, aperit (n. 1—4.), eandemque terribilem sententiam, qua ille ipsomet Dei ore perculsus fuit, ad omnes etiam haereticos protendi docet, quorum seriem decurrentem usque ad Apollinaristas subtexit (n. 5 — 12.). Hinc auditores suos, ne se unquam ab Ecclesiae gremio distrahi patiantur, enixe hortatus (n. 13.), Christum *aeternum* esse *vereque Deum* adversus Arianos eleganter juxta ac valide probat (n. 14—35.). Tum de *Incarnatione Domini* locutus, unum eundemque Christum esse Deum simul ac hominem perquam ingeniose ostendit (n. 23—26. et 35—45.). Dein tacito nomine petit Apollinaristas, ac postquam praecipuos eorum errores persecuturus praemonuit, inter ea, quae Christi divinitati sunt propria, et ea, quae ad ipsius humanitatem pertinent, diligentius esse distinguendum, tam eos, qui divinitatem et carnem unius esse naturae seu substantiae delirabant (n. 46—61. et 77—78.), quam illos, qui *rationalem* animam a Dei Filio non fuisse susceptam contendebant (n. 63—76.), firmissimis S. Scripturae testimoniis impugnat **). Hic finierat sermonem

---

Theodoreti Dialog. II. (Opp. ed. Paris. T. IV. p. 96—97.) Epistola quorumdam Orientalium ad Rufum Thessalonicensem inter Acta Conciliabuli Ephesini a. 431 (Mansi T. IV. col. 1416). Synodicon Cassin. adversus tragoediam Irenaei cap. 34. et 84. (Mansi T. V. col. 807—8. et col. 863.), ubi inscribitur: *Liber contra Apollinarii dogmata.* Non defuerunt tamen, qui Operis exordio permoti sub titulo *Sermonis de Cain et Abel* istud citatum vellent, ut Ivo et Gratianus. Alii eundem librum: *contra Apollinarium* vel *contra haereses* appellarunt, ut Anastasius presbyter in A. Maji Collect. Nova Veterum Script. T. VII. p. 7. et 15.

*) Vid. hujus libri n. 62—63.

**) Extat etiam in Theodoreti Dialogo II. (Opp. ed. Paris. T. IV.

suum S. Ambrosius; cum autem librum ex eo concinnaret, placuit difficultatis, quae ab haereticis recens inventa, ab Imperatore sibi fuerat proposita, solutionem ad calcem subjungere. Novam igitur objectionem, *ingenitum* et *genitum* (i. e. Patrem et Filium) ejusdem naturae et substantiae esse non posse, ideoque ingenitum et genitum esse *dissimilem*, solide arguteque refutat (n. 79—105.); denique eos etiam urget ac refellit, qui Filium Patri *similem* quidem, sed non ejusdem substantiae confiterentur (n. 106—116.). — Liber hic, in quo pariter S. Athanasium et Basilium duces libenter sequitur, haud incongrue supplementum librorum de Fide vocari posset (vid. n. 114. 115.).

§. 182.

Liber de Mysteriis.

4) Liber de Mysteriis *), circa a. 387. scriptus, immerito a quibusdam heterodoxis recentioribus ex argumentis levissimis iisque mere dogmaticis in dubium vocatus est, cum interna maxime indicia S. Ambrosium auctorem prodant, Codices Mss. omnes eundem auctorem prae se ferant, et externa testimonia, sequioris licet aetatis, idem confirment **). Hoc libro S. Ambrosius iis,

---

p. 93—95.) Fragmentum, quod *in expositione fidei* inscriptum S. Ambrosio tribuitur et apertissimis verbis duas in Christo naturas unamque personam testatur; sunt vero, qui ejus authentiam in dubium vocent. Vid. Maurin. Not. in calce totius Fragmenti (Opp. S. Ambrosii T. II. p. 729—32.), Dupin T. II. p. 484. Ceillier l. c. Art. II. §. XVIII. n. 3. (p. 513—15).

*) Ita in longe plurimis et antiquissimis Codd. Mss. inscribitur hic liber; expressio haec: „*in mysteriis*" alibi etiam apud S. Ambrosium obvia (de Spiritu S. lib. 2. n. 105. et lib. 3. n. 79.), juxta usum loquendi Ambrosianum sacramenta baptismi et Eucharistiae significat. — Porro libri hujus inscriptio in variis editionibus antiquioribus varia habetur, ut: *De mysteriis initiandis; De iis, qui mysteriis initiantur; De Initiandis.*

**) Hujusmodi indicia, ut nihil dicam de stylo, qui totus est Ambrosianus, reperire licet lib. de myster. n. 1. n. 31—32. et n. 36. Argumenta adversariorum omnia in unum collecta exhibet Oudin T. I. col. 659 — 65. Vindicias vero hujus libri agunt Editores Maur. in Admonit. eidem libro praemissa, Tillemont l. c. Art. XCII. (p. 299), Ceillier l. c. Art. XIII. n. 1. (p. 481—82), Dupin T. II. p. 472. et al.

qui sacro baptismate regenerati fuerant, cum ejusdem sacramenti, tum aliorum, quae simul conferri solebant, confirmationis scilicet et ss. eucharistiae rationem atque ceremonias declarare suscepit. Primum igitur post explicatam oris atque aurium apertionem, ac memoratam, quae fiebat in baptisterio, ejurationem fontisque benedictionem, recens baptizatos docet, non aquae simplicis efficacia, sed praesenti Spiritus S. virtute regenerationem perfici; quod ut probet, varia symbola, quibus idem sacramentum in Veteri Lege praefiguratum est, expendit, simul inde colligens, sacram illam ablutionem eundem semper effectum obtinere, cum ad eum probitas improbitasve ministri nihil conferat (c. 1—5.). Mox narrat excedentium e vivifico lavacro accessum ad Episcopum, a quo post unctionem capitis ac lotionem pedum veste candida induebantur, et reddita cujusque ceremoniae ratione, quanta laetitia ob familiae suae amplificationem gestiat Ecclesia mater, depromtis ex Cantico Canticorum sententiis exprimit, acceptaeque simul *Confirmationis* effectus subjungit (c. 6—7.). Porro indicatur neophytorum a baptisterio ad altare processio, ut ibi ss. eucharistiae sacramento reficiantur; atque ut hujus sacramenti ratio cognoscatur, cunctis veteris Synagogae sacramentis hoc ipsum *antiquitate* et *excellentia* praeferendum esse demonstrat, tum quod panis ac vinum Abrahae oblatum a Melchisedeko Eucharistiae figura extiterit, tum quod ipsum Manna, quo nihil sanctius habuerunt Israelitae, hoc mysterium infinite praecellat (c. 8.). At quia neophytis in promtu erat contra opponere: „Aliud video; quomodo tu mihi adseris, quod corpus Christi accipiam?“ ad objectionis solutionem aggreditur. Eapropter ut repudiato sensuum corporeorum testimonio panem in Domini corpus sacerdotali benedictione converti certe teneant, non modo clarissima quaeque miracula, quibus mutatam fuisse naturam vel etiam e nihilo creatam prisci Testamenti ferunt tabulae, in medium profert, verum etiam miraculorum omnium maximum citat, Christi scilicet incarnationem. Denique accommodatis iterum versiculis quibusdam Cantici Canticorum monet, ut secretum praestantes mysterio huic, et Christum diversis virtutum fructibus in se pascentes Ecclesiam exhilarent, nec in posterum de sua regeneratione unquam dubitent (c. 9.). — Libro huic insignis quaedam affinitas cum mystagogicis S. Cyrilli Hierosolymitani Catechesibus intercedit.

§. 183.

Libri II de Poenitentia.

5) ***Libri duo de Poenitentia*** a S. Ambrosio circa a. 381 scripti sunt contra Novatianos. Hosce libros unus alterve Protestantium, meris rationibus dogmaticis ducti, quia scilicet vix alibi clarius Ecclesiae a Christo tradita potestas dimittendi peccata, necessitas peccata confitendi, ac tandem bonorum operum corporisque castigationum meritum proponitur, S. Ambrosio abjudicare ausi sunt. Verum praeter criteria interna etiam certissima et antiquissima testimonia externa eorundem authentiam extra omne dubium collocant *). Primo autem libro Ecclesiae seu proprie sacerdotibus Ecclesiae datam esse a Deo potestatem remittendi peccata contra Novatianos probare instituit. Ibi primum a *moderationis*, quam in Novatianis duris aeque ac superbis desiderari certum erat, commendatione exorsus (c. 1.), hanc Ecclesiae potestatem solide adstruit, singulis istorum haereticorum assertionibus eversis. Novatiani scilicet contendebant, iis, qui praevaricatione lapsi essent, peccatum a sacerdotibus dimitti non posse, ac proinde communionem ecclesiasticam reddi non oportere. Quod ut assererent, primo praetendebant, „se Domino deferre reverentiam, cui soli remittendorum criminum potestatem reservarent;“ ast Deus jus hoc sacerdotibus Ecclesiae permisit, isque solus vere Deum honorat, qui ejus mandatis obtemperat, munusque commissum non refundit (c. 2.). — Porro dicebant, „se, exceptis gravioribus criminibus, relaxare veniam levioribus;“ in quo et auctori suo Novatiano contradicunt, et distinctionem peccatorum faciunt, ubi „Deus distinctionem non facit, qui misericordiam suam promisit omnibus et relaxandi licentiam sacerdotibus suis sine ulla exceptione concessit;“ ac tandem perversi isti haeretici

---

*) Vid. de Poenit. lib. 2. n. 72—73. S. Ambros. Enarrat. in Ps. 37. n. 1. S. Augustin. de peccato origin. n. 47. et contra Julian. Pelag. lib. 2. n. 5. et 8. item contra duas epistolas Pelagian. lib. 4. n. 29. Cf. Tillemont l. c. Art. XCII. (p. 299—300) et Ceillier l. c. §. XV. n. 1—2. (p. 489—90). — Ceterum monere juvat, alium librum *de poenitentia*, S. Ambrosii nomine inscriptum, omnino spurium esse. Vid. Admonit. alteri huic libro praefixa ab Edit. Maurin. (ed. Paris. T. II. Append. p. 589—90).

misericordiam sibi vindicant, Deo nonnisi severitatem et vindictam relinquunt, cum tamen immensa et innumera sint misericordiae divinae indicia, in quibus maxime ipsa Incarnatio Filii Dei eminet (c. 3—4.). — Praeterea aliam proferunt assertionis suae causam, quod scilicet Dei immutabilitas in discrimen adducatur, si Deus his, quibus fuerit iratus, ignoscat; sed ex doctrina S. Scripturae ostendit, Deum salva ipsius immutabilitate peccatori veniam concedere et posse et velle (c. 5.). — Dein vero Novatianis acriter instat, demonstrans, eos a Christo, cujus doctrinam superbia inflati spernunt, cujus agendi rationem deserunt, omnino esse alienos, imo eosdem ex propria agendi ratione erroris facile convinci posse; Christi Domini vero benignitatem ob concessam hominibus potestatem remittendi peccata summopere commendat, quippe qui „vult plurimum posse discipulos suos, vult a servulis suis ea fieri in nomine suo, quae faciebat ipse positus in terris" (c. 6—8.). — Tandem conversus ad objectiones Novatianorum, ex S. Scriptura petitas (scil. 1. Reg. 2, 25. et 1. Joh. 5, 16.), eas quoque solide refellit; praesertim vero immoratur in explicando loco Joannis Apostoli, non esse orandum pro eo, qui commiserit peccatum ad mortem, fuseque probat ex Apostolis Joanne et Paulo, eos, qui peccatum ad mortem fecerint, non deserendos, sed poenitentiae subjiciendos, et postquam emendati fuerint, in communionem ecclesiasticam recipiendos esse (c. 9 — 15.). Quibus in fine subjungit, nonnisi spe veniae proposita peccatorem permoveri posse ad poenitentiam agendam (c. 16 — 17. cf. n. 10.), ideoque ex principiis Novatianorum omne poenitentiae studium tolli.

Libro II. postquam docuit, non tantum sollicite, sed mature etiam poenitentiam esse agendam, ac necessitatem peccata confitendi inculcavit (c. 1.), duo praecipua Novatianorum praesidia impugnat, et eximia plane rationum vi tractat ac diluit; primum scilicet illis suppeditabant Apostoli verba asseverantis (Hebr. 6, 4—6.), eos, qui post baptismum lapsi essent, renovari non posse in poenitentiam (c. 2—3.); alterum vero iidem mutuabantur ex verbis Domini (Matth. 12, 31—32.), peccatum in Spiritum S. neque in hoc, neque in futuro saeculo dimittendum esse (c. 4.); quoniam vero Petrus Apostolus Simonem magum (Act. Apost. 8, 21—23.) poenitentiam agere jussit, et precari Deum, si *forte* remitteretur ipsi peccatum in Spiritum S. commissum, eam quoque objectionem solide refellit (c. 5.). Hinc occasionem nactus Christianos hortatur ad poenitentiam, cujus et partes singulas,

et qualitates oculis subjicit (c. 5—6.); proponit illis exemplum Lazari suscitati, et mulieris peccatricis in Evangelio (Luc. 7, 37. seqq.) commemoratae tanquam typum spiritualis resurrectionis peccatoris (c. 7 — 8.). Sub haec oculos in se ipse reflectens, ut sibi detur et a commissis propriis absolutio, et commiseratio in alienis, quanta maxima potest submissione, Deum precatur (c. 8.); tandem loquitur de conditionibus, quae requiruntur, ut poenitentia utilis et proficua reddatur, porro de vitiis, quae circa poenitentiam obrepere solent, et de tempore, quo poenitentiam, maxime publicam, agere oporteat (c. 9—11.) *).

§. 184.

Libri II de Excessu fratris sui Satyri.

6) Merito etiam huc referri possunt ***libri duo de excessu fratris sui Satyri*** **) (*seu* ***de fratris obitu***), qui totidem citra dubium constant orationibus, quas in exsequiis defuncti fratris a. 378. habuit S. Ambrosius, ac postea in unum corpus, indito librorum titulo, et forte etiam nonnullis adjectis aut immutatis, conjunxit. Libro priore, ubi multiplicem, quae sibi cum fratre intercedebat, conjunctionem tenerrimo amoris sensu commemoravit, simul pandit et excusat dolorem suum, eximias defuncti fratris virtutes fuse describit, ut ejus fiduciam in ss. eucharistia, fortitudinem, prudentiam, castitatem, temperantiam, liberalitatem erga pauperes et amorem in fratres; tum consolationis causas colligit, atque ubi fratri postre-

---

*) Horum librorum lectioni aptissime jungetur lectio Enarrationis in Psalm. 37., ab eodem S. Ambrosio concinnatae, ubi paulo fusius exponit, „quemadmodum agi poenitentia debeat." Vid. Enarrat. cit. n. 1.

**) Quod attinet titulum libri II., fere is concipitur in illam formam: *De fide resurrectionis*, vel: *De resurrectione mortuorum*, quem utique aptum esse et congruum, libri istius tenor evincit. vid. etiam S. Ambros. Enarrat. in Psalm. I. n. 51. S. Augustin. de peccato origin. lib. 2. n. 47. Ob librum II., cujus argumentum dogmaticum est, totum Opus inter dogmatica referre visum est, etsi liber I. non tractationem dogmaticam, sed consolationem duntaxat, continent. — Habetur etiam alius *de fide resurrectionis* liber ἀκέφαλος (T. III. edit. Erasmi a. 1527.), qui falso attribuitur S. Ambrosio, vid. Maurin. edit. Praefat. T. II. p. II.

mum vale amantissime dixit, orationem fusis pro ejus pace ac quiete precibus claudit. — Die septimo alteram S. Ambrosius in fratrem defunctum habuit orationem (lib. II.). Hic postquam praemisit, in priori libro dolori nonnihil indultum esse, in hoc magis omnium hominum conditionem se consideraturum pollicetur (n. 1 - 2.). Unde sibi „proposuit, solari nos communi usu, nec durum putare, quidquid universos maneret, et ideo mortem non esse lugendam, primum quia communis sit et cunctis debita (n. 3—17.), deinde quia nos saeculi hujus absolvat aerumnis (n. 18—49.), postremo quia somni specie, ubi ab istius mundi labore requietum sit, vigor nobis vivacior refundatur," ideoque per eam ad resurrectionem nobis aditus pateat. Hanc autem corporis resurrectionem miro quodam artificio probat. Argumentis enim ex ratione atque ab universitatis exemplo petitis, quibus ipsae etiam Veterum fabulae et poëtarum commenta nonnihil ponderis addunt, animos praeparat, ut faciliorem dictis Prophetarum et Apostolorum fidem adhibeant (n. 50—65.). Tum profert effata Prophetarum, quibus resurrectio mortuorum promittitur (n. 66—76.) Confirmat resurrectionis fidem testimonio rei gestae, dum scilicet exempla in S. Scripturis obvia, ubi mortui ad vitam resuscitati exhibentur, enarrat (n. 77—84.). Tandem postquam fundamentum resurrectionis futurae in Dei omnipotentia et justitia quaerendum esse monstravit (n. 85—89.), resurrectionem corporis omnino Christo, Dei Filio, credendam esse jubet, qui et alios complures, et semet ipsum virtute divina a mortuis resuscitavit, qui, „inter mortuos liber," non sibi, sed nobis resurrexit (n. 89—122.). Ex quibus demum colligit, quantum solatii ex fide resurrectionis hauriri queat (n. 123—135.).

§. 185.

II. S. Ambrosii Opera exegetica.

In explananda S. Scriptura plerumque ita versatus est S. Ambrosius, ut sermonibus publice habitis majorem quamdam S. Scripturae partem, quae apte cohaerens integram referebat narrationem rei cujusdam gestae aut vitae cujusdam Sancti, populo explicaret; quos postea ipse stylo adstrinxit ac in eam, qua hodie circumferuntur, tractatus formam concinnavit, tum ut amicorum obsequeretur voluntati ceterorumque Christianorum utilitati consuleret, tum ne sibi a notariis imponi posset. Morem

hunc sermones publice habitos postea in libri formam redigendi, etiam observare licet in nonnullis Operibus ipsius dogmaticis et moralibus. Sunt autem ejusmodi *Tractatus in S. Scripturam*, aliique libri nonnulli, qui cum iisdem indivulso nexu cohaerent:

1) *Hexaëmeron.* Opus illud, quo rerum hominisque creationem sensu literali et morali accurate exponit (juxta Genes. 1, 1—26.), proprie constat novem Sermonibus S. Ambrosii ad populum Mediolanensem habitis sub extrema hebdomade Quadragesimae a. 389.; nunc autem divisus est in sex libros, qui sex diebus creationis respondent *). In his libris elucubrandis S. Ambrosius sic Origenis Hexaëmeron compilavit, ut magis Hippolyti sententias Basiliique sequeretur **). Licet vero quam plurima ex S. Basilio transtulerit, neque tamen serviliter eum imitatus est, neque religioni sibi duxit, dictis a S. Basilio addere aut demere, vel etiam contraria Basilio sentire ***).

2) *Liber de Paradiso* scriptus est c. a. 375. †). Hoc in libro de Paradiso disputat, et S. Scripturae

*) Ita jam Cassiodorius Instit. divin. liter. c. 1. Unde probabile fit, hanc divisionem in sex libros jam ab ipso S. Ambrosio descendere.

**) Ita S. Hieronymus ep. 84. n. 7.

***) Vid. Maurin. Admonit. in sex libros Hexaëmeron iisdem praemissa, item Tillemont l. c. Art. LXXXVII. (p. 287 — 88) et C. Baron. Annal. ad a. 375. n. 20. et 22. — S. Ambrosii Hexaëmeron separatim ed. R. O. Gilbert. Lipsiae 1840 in 8°. — Notari meretur, discipulum quemdam S. Ambrosii perlectis hisce libris duplicem ei movisse quaestionem, scilicet, cur homo *ultimus* creaturarum fuerit conditus, et cur *sex* diebus rerum universitas creata sit; utramque solvit quaestionem S. Ambrosius ep. 43. et 44. — *Libellus de conditione dignitatis humanae*, qui in omnibus Operum S. Ambrosii editionibus ante Maurinam libros Hexaëmeron proxime sequitur, *spurius* censeri debet. Vid. Opp. S. Ambrosii T. II. Append. p. 611.

†) De hoc libro vid. Maurin. Admonitio eidem praefixa, et Tillemont l. c. Art. LXXXVIII. (p. 288). Eundem librum a se scriptum ipse memorat S. Ambrosius ep. 45., in qua pariter suam de paradiso sententiam paucis exponit, unde hanc epist. lector cum libro isto conjungere debet. Ejus pariter libri saepius mentionem facit S. Augustinus, ex. gr. lib. 2. contra Julian. n. 13. et 20.

ordinem secutus (Genes. 2, 8—3, 19.) perbrevi sacri textus expositione ostendit, quid, qualis et ubi fuerit Paradisus, quid egerint in eo primi parentes, qua fraude, quo ordine, qua arte a diabolo tentati in peccatum tandem lapsi sint, quae fuerint peccati hujus sequelae et poenae a Deo inflictae; varias simul quaestiones argutas ab haereticis, Gnosticis et Manichaeis, circa praeceptum Dei Protoparentibus datum et circa eorundem praevaricationem scite dissolvit. Praecipue vero immoratur expositionibus allegoricis, dum paradisi cum anima humana comparationem fusius exsequitur.

3) *De Cain et Abel libri duo* *) scripti sunt c. a. 375. In his continuans explanationem contextus Geneseos (Gen. 4, 1—15.) exponit historiam illorum duorum fratrum; at argumentum suum ubique fere mysticis interpretationibus inspergit et illustrat; immoratur praesertim in explicandis Caini et Abelis sacrificiis, qua in re multo majorem totius commentationis partem insumit; interdum etiam nonnulla Catholicae fidei dogmata, quae imbuendis fidelium animis utiliora judicabat, satis subtiliter insinuat; ea vero, quae ad formandos mores conducunt, fusius et accuratius prosequitur.

4) *Liber de Noë et Arca* seu potius *de Arca et Noë* **), scriptus c. a. 379., hinc inde nonnihil mutilus est. Hoc in Opere universim quidem Ambrosii consilium fuit, „Noë sancti vitam, mores, gesta et mentis altitudinem explanare“ (n. 1.), sed tamen praecipua ejus cura in arcae constructione, in cujus aedificatione descriptam invenit „humani figuram corporis“ (n. 13.), atque in diluvio universali explicando collocata est. Singulas sacrae hujus historiae partes diligenter expendit, indeque

---

*) Hujus Operis divisio in libros duos antiquissima quidem, sed plane inepto loco facta est, ac proinde non ab ipso S. Ambrosio profecta. Auctor hujus libri S. Ambrosius est, quippe qui n. 1. librum de paradiso a se exaratum esse diserte statuit; nec ulla dubitandi occurrit ratio. Vid. Maurin. Admonit. in h. lib.

**) Ita enim allegatur a S. Augustino lib. 2. contra Julian. n. 4. et lib. 4. contra duas epist. Pelagian. n. 29. Cf. Maurin. Admonit. in h. lib.

sensum cum literalem, tum allegoricum seu „altiorem“ (n. 34. 38. 46. et saep.) exprimere omni industria adnititur, ut non facile aliam ejus commentationem reperias, ubi majori studio in utrumque illum sensum scrutandum eruendumque incubuerit.

§. 186.

Continuatio Operum exegeticorum S. Ambrosii.

Sequuntur „libri septem de Patriarchis,“ qui compositi sunt a S. Ambrosio ex Sermonibus, quos verisimiliter a. 378. tempore Quadragesimae habuit in gratiam Catechumenorum *). Sunt autem hi:

5) *De Abraham libri duo.* In his pius Doctor S. Patriarcham lectoribus eo consilio ob oculos posuit, ut ad ejus exemplar, tanquam ad speculum, vitiorum coenum detergerent, atque ad absolutissimam vitae ac sapientiae Christianae perfectionem contenderent (cap. 1.). In priori scilicet libro, quidquid Scriptura de vita Abrahami inde a jusso divinitus accepto, egrediendi ex Haran, adusque ipsius obitum tradit, breviter enarrat, atque ad mores formandos praecipue respiciens commendat illius „devotionem,“ hoc est in exsequendis Dei mandatis obedientiam nec non reliquas illius virtutes. In posteriori vero libro, qui admodum depravatus est, primas memorati Patriarchae actiones (usque ad circumcisionem ejus et promissam Isaaci nativitatem) spirituali seu altiori sensu interpretatus, varios animae in virtute gradus ac progressus aperit, eandemque animam, cum in Adamo cecidisset, in Abrahamo resurgere atque ad perfectionem eniti docet (vid. lib. 2. n. 1.).

6) *Liber de Isaac et anima* **), in quo prosequitur S. Antistes coeptam in superiore materiam.

*) Cassiodor. Institut. divin. liter. c. 1. Cf. Maurin. Admonit. in libros de Abraham, in lib. de Joseph, et in lib. de benedictionibus Patriarcharum; item Tillemont l. c. Art. LXXXVIII. (p. 289—91).

**) Hujus libri mentionem facit S Augustin. lib. I. contra Julian. n. 44. Cassiodor. Institut. divin. liter. c. 5. Cf. Maurin. Admonit. in h. lib.

Postquam enim Isaac nativitate ac morte sua Christi figuram extitisse, Rebeccam vero figuram animae paucis aperuit (cap. 1.), ex Rebeccae cum Isaac connubio ostendit, hominis Christiani animam, dum in baptismali fonte renascitur, arctissimum quoddam spiritalis matrimonii cum Verbo Dei foedus inire. Deinde prima verba Cantici Canticorum usurpans ad indicandum vehemens illud desiderium, quo anima Christiana exardescit in Verbum Dei (n. 7.), pergit brevem hujus Cantici periphrasin exhibere, ac totus in illud incumbit, ut animae cum Verbo Dei conjugium, quo nihil habet perfectissimorum Christianorum vita sublimius, perpetua mystici illius Cantici explanatione edisserat. Proponit autem ibi exponitque gradus quatuor, quibus anima jam graviorum jugo vitiorum libera ad summam illam perfectionem, in qua Deo per caritatem juncta firmissime eidem adhaeret, sensim conscendit.

7) *Liber de bono mortis* affinitate quadam interna jungitur cum praecedente *). Primum tria distinguit genera mortis; una est mors peccati, altera mors mystica, quando quis peccato moritur et Deo vivit, tertium vero genus mortis positum est in animae et corporis separatione. Mortem hanc, quam solum peccatum reddere potest formidabilem, bonam esse et felicitatis plenam inde probat, quod vitae nos miseriis liberet, peccato finem imponat, tot periculis nos eripiat, gravique corporis sarcina expediat, denique transitum ad meliorem vitam constituat, tumque animam nostram, quae immortalis est, ad aeternae beatitudinis laetitiam inenarrabilem perducat **). Ut vero talis futura sit mors nostra adeoque non extimescenda, mortificatio, quae mortis quaedam imitatio est, plurimum in eodem libro commendatur.

---

*) Vid. lib. de Isaac et anima n. 78 — 79. et lib. de bono mortis n. 1. — Meminit vero hujus libri S. Augustinus lib. 4. contra duas epist. Pelagian. n. 31.

**) Quae hic S. Doctor sub finem libri de animarum suis corporibus exutarum statu deque auctoritate canonica libri IV. Esdrae tradit, non carent difficultatibus, quibus solvendis adlaborat Maurin. Admonit. in h. lib.

8) *Liber de fuga saeculi* *) materiam, quae libro superiore nonnisi paucis absolvitur, accuratius pertractat. Cum enim S. Doctor in prioribus tractatibus ac concionibus Catechumenos competentes quam diligentissime omnibus Christianae vitae praeceptis imbuisset, atque illud praecipua quadam cura docuisset, quantopere ad fugiendas saeculi voluptates obstringerentur, tandem eos, qui baptismum jam susceperant, in doctrina accepta magis confirmaturus hic ostendit, quam sit humanae fragilitati atque cupiditati proclive, sensim in mundanas ineptias relabi, et quam sit arduum in sancto proposito perseverare; atque ideo ipsis, ut indefesso cursu vanitates fugiant, ac supra illas positi ad perfectionem indesinenter contendant, omnibus viribus adnitendum esse monet. Deinde in quo haec fuga posita sit, declarat; quamque illis eadem gloriosa, utilis, necessaria sit, propositis Patriarcharum, Prophetarum, Apostolorum atque etiam ipsius Christi Domini exemplis evincit, addens, fugam istam celerem esse debere. Quoniam vero non omnibus ex mundo profugere licet, ejusmodi hominibus aperit, qua ratione mundum corpore non deserentes inde animo evolare, Deo unice adhaerere, observare ejus praecepta, et occasionem quamlibet ulterius in via virtutis progrediendi arripere possint ac debeant.

9) *Libri duo de Jacob et vita beata.* Vita beata seu beatitudo vera, quemadmodum jam olim philosophi cognoverunt, consistit in vita perfecta; ad hanc autem vitae perfectionem perveniri non posse docet, nisi per temperantiam, qua omnis cupiditas non quidem extinguitur, sed juste refraenatur (n. 3—5.). Hanc igitur Deus ab initio homini mandavit; haec quomodo observari debeat, Lex Mosaica enucleatius declaravit; hanc ut facile lubenterque implere possimus, gratia Christi, immenso mortis ipsius beneficio nobis parta, tandem effecit. His universim in libro I. constitutis, in altero eadem nobilissimis clarorum virorum Antiqui Foederis

*) Ita citatur a S. Augustino lib. 4. contra duas epist. Pelagian. n. 30. et lib. 2. contra Julian. n. 23—24. Cf. Maurin. Admonit. in h. lib.

exemplis probat. Sed imprimis Patriarchae Jacob vitam proponit, cujus praecipuis actionibus planum reddit, quanta vel in maximis calamitatibus felicitate sit potitus; idem exemplo sacerdotis Eleazari ac septem fratrum Maccabaeorum eorumque matris, omnibus eloquentiae floribus ornato, ostendit *).

10) *Liber de Joseph Patriarcha* **). Hoc in libro Josephum Aegyptiacum, quem Christi Domini typum ac figuram extitisse egregie demonstrat, cujusque omnes propemodum actiones mystice Christo convenire docet, proponit tanquam „speculum *castitatis*," cum ea virtus simul ac „quidam castimoniae comes nitor gratiae" in ejus moribus factisque omnibus perfectissime refulgeat.

11) *Liber de benedictionibus Patriarcharum* ***), i. e. de benedictionibus illis, quibus Jacob in extremis positus filiis suis omnia fausta comprecatus est. Ibi utilitate primum paternae benedictionis breviter exposita, deinceps Scripturae secutus ordinem, quas Jacob moribundus filiis suis impertivit benedictiones enucleat, rimatur vero in omnibus sensum mysticum, easque monet prophetias esse, variis tamen benedictionum gratiis cumulatas. Porro ut expositioni suae majorem conciliaret auctoritatem, verba etiam, quibus Moses jam e vivis abiturus tribubus ex eorundem Patriarcharum semine oriundis bene precatus est, in medium protulit et explicavit.

§. 187.

Continuatio Operum exegeticorum S. Ambrosii.

Tractatibus hisce non immerito sequentes etiam adnumerantur:

---

*) Vid. Cassiodor. Instit. divin. liter. c. 6. Cf. Maurin. Admonit. in hos libros.

**) Cf. Maurin. Admonit. in h. lib. (T. I. col. 479 — 82.) Tillemont l. c. Art. LXXXVIII. (p. 290—91).

***) Cf. Maurin. Admonit. in h. lib. (T. I. col. 511—12.) Tillemont l. c. (p. 291).

12) *Liber de Elia et jejunio*, qui constat ex Sermonibus tempore Quadragesimae circa a. 396. ad Catechumenos habitis *). Liber hic, in quem complura ex S. Basilii Homilia de Jejunio transtulit auctor, duabus potissimum constat partibus, quarum prima et principalis agit de jejunio; verba scilicet de Elia facturus, cum jam alias plurima de ipsius gestis disputasset, id unum sedulo persuadere conatur, ut eundem in sacro quadraginta dierum jejunio imitemur; quem in finem jejunium tum ab interna vi atque externa efficacia, tum a multiplici ejusdem utilitate variisque exemplis plurimum commendat (c. 1—11.). Altera dein parte in sui temporis intemperantissima convivia detestandamque vinolentiam acerrime invehitur et perniciosas sequelas talis vivendi rationis exponit, docens, hanc mensae licentiam vitiorum omnium et ipsius quoque avaritiae, qua per fas et nefas sumtus luxuriae corradantur, seminarium et matrem esse (c. 12 — 19.). Tandem extremi judicii terroribus ob oculos positis hortatur, ut confugiant ad Dei misericordiam, generosum certamen subeant, sacrumque baptismum sine dilatione suscipiant (c. 20—21.).

13) *Liber de Nabuthe* Jezraelita scriptus c. a. 395 **). Liber iste continet unum alterumve sermonem, quos S. Ambrosius in divites, a quibus homines tenuioris sortis immanissime diripiebantur ac divexabantur, toto mentis ardore pronuntiavit; cujus illi occasionem suppeditavit historia regis Achabi ac pauperis Naboth (3. Reg. c. 21.), in ecclesia tunc temporis forte recitata, quam accurate explanat animadversiones morales frequenter inspergens; ibi avaritiae malitiam simul ac miseriam, Deique imminentem vindictam exponit, ac docet, quam fluxae

---

*) Idem liber inscribitur etiam: *Sermo S. Ambrosii de Jejunio;* in eo autem multa inveniuntur, quae ad Mediolanensis ecclesiae consuetudines pertinent. Ceterum notari meretur, vix ullum ex Ambrosianis Operibus in editionibus prioribus hoc Tractatu magis depravatum extare, in editione tamen PP. Maurinorum magna cura ad Codd. Mss. bonae notae exactum castigatumque esse. Cf. Maur. Admonit. in h. lib.

**) Cf. Maurin. Admonit. in h. lib.

et instabiles sint divitiae, quis porro legitimus earundem sit usus.

14) *Liber de Tobia* Sermonibus aliquot constat, quos perlecto in ecclesia Tobiae libro circa a. 877. habuit S. Ambrosius *). Istic in pauca contractis, quae in sacra Tobiae historia de virtutibus sancti hujus viri memorantur, illud accuratius expendit atque amplificat, quod de pecunia, ab eodem Tobia Gabelo consanguineo suo commodata et nonnisi obitu jam imminente repetita, ibi legitur. Hinc arrepta ansa *injustam usuram*, quae frequentissima erat ea tempestate, vehementer exagitat. Itaque describit simulque acriter perstringit sceleratas foeneratorum technas eorumque inhumanitatem, atque ex altera parte miserrimam eorum conditionem, qui se ab illis decipi passi fuerint, non sine commiseratione ob oculos ponit; hinc autem derivat, quam grave execrandumque sit ejusmodi foeneratorum crimen, illudque tum Veteri, tum Novo Testamento proscribi fuse demonstrat. Tum vero foeneratores ad aliud utilioris usurae genus cohortatus, in quo „usura et pignus spiritale" consistant, pulchre declarat; ac tandem ostendit, quid homines vitare debeant, ut inhumanas foeneratorum manus tuto evadant.

15) *De interpellatione Job et David libri quatuor* ex sermonibus compositi esse videntur a. 883. **). In duobus libris prioribus agitur de interpellatione, id est, expostulatione seu querelis, quibus uterque horum Sanctorum vitae humanae miseram conditionem, morbos variasque calamitates tam corporeas, quam spiritales lamentabantur. Id S. Antistes in priori libro docet ex primis capitibus libri Job; in altero vero idem argumentum prosequitur Psalmis 41. et 42. accuratius explanatis. Duo po-

*) Hujus libri meminit S. Augustin lib I. contra Julian. n. 10. Doctrina S. Ambrosii de usuris ac de sacro Tobiae libro, nonnullis difficultatibus obnoxia, illustratur et defenditur in Maurin. Admonit. in h. lib. et Tillemont l. c. Art. XC. (p. 293).

**) De tempore, ac de conditione librorum istorum olim valde depravata, in editione autem PP. Maurisorum meliorem in ordinem restituta, vid. Maurin. Admonit. in hos libros. Cf. Tillemont l. c. Art. XC. (p. 293—94).

steriores libri eas hominum querelas continent, quas hi prosperis abundare improbos, probos vero conflictari adversis indignati habere solent. Quocirca improborum bona demonstrat non esse vera bona, neque ipsis in praemium meritorum concessa, nec ullam eorum possessione felicitatem adferri, neque in praesens nec multo minus in futurum, quo tempore justi demum regnaturi sint. Huic veritati fidem facit allatis verbis Job (lib. III.), adhibitaque eleganti enarratione Psalmi 72. (lib. IV.).

16) *Apologia Prophetae David* constat pariter ex Sermonibus habitis probabiliter c. a. 384 *). Nonnulli enim cum Davidis historiam perlegendo tantum prophetam ac regem tam sanctum in geminum scelus gravissimum, adulterii scilicet atque homicidii, incidisse cognovissent, offensionem haud mediocrem passi fuerant. Huic igitur malo S. Ambrosius succurrendum ratus, ostendit primo, mirum non esse, quod homo fragilis, tentationis et concupiscentiae vi succumbens, inciderit in haec delicta, sed admirationem illud mereri, quod tantus princeps tam promtam tamque humilem admissi criminis *confessionem* edere, ac idem ipsum cum longiori asperiorique poenitentia diluere, tum continuo bonorum operum exercitio tegere voluerit. Monet etiam, ipsum S. Prophetam David in Psalmo 50., quo et actam a se poenitentiam, et impetratam veniam testatus est, optimam suam reliquisse apologiam, eumque Psalmum totum eleganter exponit.

17) *Enarrationes in* 12 *diversos Psalmos* Davidis (scil. Ps. 1. 35. 36. 37. 38. 39. 40. 43. 45. 47. 48. et 61.). Illos temporibus occasionibusque variis (circa a. 390—397.) partim concionando, partim dictando, cum nimirum jam publice verba facere

---

*) Saepius hujus libri mentio fit apud S. Augustinum, ex. gr. lib. 4. contra duas epistolas Pelagian. n. 29. et lib. I. contra Julian. n. 10. Hunc porro librum, postrema cura perfectum et recognitum, qualis hodie extat, Theodosio Imperatori postea misisse perhibetur Ambrosius, ut nempe illum ad expiandam Davidis instar caedem Thessalonicensium exstimularet. Cf. Maurin. Admonit. in h. lib. Tillemont l. c. Art. LXXXIX. (p. 292).

sibi per valetudinem non liceret, explanavit, quin tamen secutus sit ordinem Psalterii, quandoquidem ultimo loco elucubravit Psalmi 43. commentationem. Explanationi Psalmi 1. praemissa est Praefatio pulcherrima, qua S. Basilium imitatus Psalmorum in genere laudes amplificat: in ipsa autem horum Psalmorum enarratione Origenem hinc inde secutus, praecipua quadam cura *moralem sensum* vestigat et prosequitur, quin tamen mysticum plane negligat; insuper aptas occasiones nactus varios haereticos impugnat, atque Trinitatis et Incarnationis mysteria singulari perspicuitate explanat et confirmat *).

18) ***Expositio in Psalmum 118.***, exarata circa a. 386—87., inter pulcherrima ejusdem monumenta jure memoratur **). Constat 22 Sermonibus ad populum habitis, quorum singuli singulos versuum octonarios seu unam Alphabeti literam secundum Hebraicorum elementorum divisionem complectuntur. Hujus autem Operis propositum eo spectat, ut Christiani et officiorum suorum informentur cognitione, et ad eadem morum honestate ac pietatis cultu implenda stimulentur. Id autem S. Pater melius effici omnino non posse arbitratus est, quam Psalmorum nobilissimi enarratione; unde etiam exsculpendo illustrandoque sensui morali omnem ingenii vim adhibet ***); ac quidquid in

---

*) Veteres, qui harum Enarrationum fecere mentionem, nusquam indicant, quot Psalmos S. Ambrosius exposuerit; attamen unum alterumve Psalmum ab ipso explanatum nominatim designant, vid. S Hieronym. ep. 112. n. 20. Cassiodor. Instit. divin. liter. c. 4. S. Augustin. lib. I. contra Julian. n. 10. Paulin. Vita Ambros. n. 42. Cf. Maurin. Admonit. duodecim hisce Psalmis praefixa; item Tillemont l. c. Art. XC. (p. 294—95).

**) Cf. Maurin. Admonit. in h. lib. Tillemont l. c. Art. XC. (p. 295). Ceillier T. VII. Chap. IV. Art. II. §. VII. n. 5. (p. 415 —16) et Art. VIII. n. 2. (p. 687); cujus haec sunt verba: S. Ambroise s'est comme surpassé lui-même dans l'explication du Ps. 118.; rien n'est plus beau, ni plus édifiant; c'est un trésor de vérités morales et de maximes de la vie chrétienne, traitées avec autant d'esprit et d'éloquence, que de zèle et de piété.

***) Exemplum omnino praeclarum, quam egregie sensum moralem eliciat, videsis in v. 94. (Serm. 12. n. 37. seqq.), in quo miro ingenii acumine omnia veri Christiani officia comprehensa esse docet.

eo fuit eloquentiae, quidquid ardoris, modestiae, humilitatis, scientiae, id omne in hac commentatione insigni cum splendore elucet. Intexit hisce omnibus longe maximam Cantici Canticorum partem, cujus hic mysteria potissimum de Ecclesia interpretatur, atque ex eodem pulcherrimas morum instituendorum eruit praeceptiones *).

19) ***Expositio Evangelii secundum Lucam***, libris decem comprehensa, pariter constat ex sermonibus, quibus Evangelium Lucae S. Ambrosius ferme per biennium (circa a. 386—387.) populo explanavit: eosque postea omnes in unum Opus redegit **). Post eruditam in Evangelia generatim introductionem multus hic est in enarrando sensu literali atque historico; hinc non raro desudat in conciliandis iis, quae apud Evangelistas apparent contraria, atque etiam interpretatur hic translata ex aliis Evangelistis. Praeterea frequenter ad sensum mysticum indagandum convertitur et egregia inde morum praecepta ducit. Denique principales temporis sui haereses, quibus Christi divinitas tunc impugnabatur, ut Manichaeos, Photinianos ac prae ceteris Arianos, strenue illic debellavit.

§. 188.

III. Opera moralia seu Tractatus de moribus et disciplina. Libri III de Officiis Ministrorum.

1) ***Libri tres de officiis ministrorum***, scripti circa a. 391., sermonibus publice habitis maximam partem

---

*) Hic etiam indicari merentur expositiones aliquot Psalmorum aliis libris insertae ab ipso S. Ambrosio, ut Ps. 75. in libro de Nabuthe, Ps. 41. et 42. in lib. 2. de interpellat. Job et David, Ps. 72. in lib. 4. de interpellat. Job et David, Ps. 50. in apologia prophetae David, et Ps. 114. in Orat. de Obitu Theodosii.

**) Divisio isthaec in decem libros, sicuti et inscriptio ab ipso S. Ambrosio profecta esse videtur, cf. S. Augustin. de gratia Christi n. 48. 49. 50. 51. et saepius coll. S. Ambros. Exposit. in Luc. lib. 4. n. 1. — Hujus porro Operis mentio est apud Rufin. Apolog. 2. n. 23. S. Hieronym. ep. 121. quaest. 6. Cassiodor. Instit. divin. liter. c. 7. aliosque. Cf. Maurin. Admonit. in hanc Exposit., Tillemont l. c. Art. XLIX. (p. 191 —92), Pagi Crit. ad a. 376. n. 6.

constant *). Cum enim prius Clericos suos viva voce ad pietatem informare sedulo studuisset (lib. 2. n. 25.), postea ne datae praeceptiones ex eorum animis paulatim effluerent, easdem in Operis legitimi corpus redactas (lib. I. n. 23.) ipsis quasi manu ac sinu semper ferendas tradere constituit (lib. 3. n. 138.). Toto hoc Opere disputat *de honesto* (seu decoro) *et utili*, ex quibus veluti fontibus officia derivari statuit, ita ut libro I. *decorum*, seu „quod deceat et honestum sit,“ libro II. *utile*, seu „quod ad vitae aeternae gratiam prosit,“ libro III. utrumque simul consideret **). Itaque prooemio Psalmi 38. usus, ex quo colligit et pulcre declarat, silentium optimum esse loquendi magistrum, coepit de officiis scribere (c. 1—7.); et reddita ratione, cur, etsi plures jam Gentilium de officiis scripserint, ipse nihilominus Christiana principia secutus, denuo hanc materiam pertractandam susceperit (c. 7—10.), officia distinguit in *media* et *perfecta*, atque officium medium in praeceptorum, perfectum vero in consiliorum evangelicorum observatione positum esse adstruit (c. 11.). Tum demonstrata divina eaque justissima actionum humanarum retributione tanquam praecipuo adimplendi officia motivo (c. 12—16.), primum Clericis suis, ut plurimum junioribus, exponere incipit „officia, quae nobis ab adolescentia spectanda sunt, ut cum aetate simul accrescant.“ Huc praeter timorem Dei ac honorem parentibus et senioribus exhibendum maxime refert *verecundiam*, quam egregie describit, enixe commendat idoneisque mediis conservare docet (c. 17—20.), et *clementiam*, quae jubet moderari iracundiam (c. 21.). His optime pertractatis ad ipsum veluti officiorum fontem descendit, atque ex animi nostri constitutione derivat, quid sit *decorum*. Duplex enim animo nostro inest facultas principalis, scilicet cognoscendi et appetendi; facultas cognoscendi (seu

---

*) In tres libros ipse S. Ambrosius Opus suum distinxit, vid. de Offic. lib. 3. n. 138. Quod autem ex sermonibus publice habitis Opus istud coaluerit, patet ex. gr. ex lib. 1. n. 15. — Ceterum praeclara horum librorum tum apud Veteres, tum apud recentiores fit mentio vid. S. Augustin. ep. 82. n. 21. Cassiodor. Instit. divin. liter. c. 16. Dupin T. II. p. 459. Tillemont l. c. Art. XCII. (p. 297—98). *S. Ambrosii libri tres de Officiis* frequenter seorsim prodiere, novissime ed. Gilbert Lipsiae 1838 in 8°.

**) Cf. de *honesto* (seu decoro) et *utili*, ex quibus „officia ducuntur,“ lib. 1. n. 27. 28. 30. 82. 99. 105. lib. 2. n. 1. n. 22—23. n. 26—28. lib. 3. n. 8—9.

ratio) verum exquirere debet, facultas appetendi (seu appetitus) ad aliquid agendum impellit ac excitat. Decorum igitur in eo consistit, ut animum subeat bonarum rerum cogitatio, appetitus autem rationi obtemperet, nec unquam rationem excludat rei alicujus affectus. Porro declarat, quomodo decorum illud conservandum sit tam in sermone (c. 22—23.), quam in actione vitae. Ut autem in agendo officia nostra illi decoro reapse conveniant, tria requiruntur, nempe ut appetitus rationi obediat, ut studium, quo res aliqua suscipitur, operis magnitudini respondeat, demum ut observetur ordo rerum et opportunitas temporum. Hasce decori regulas in recte agendo observandas exemplis Sanctorum Veteris Testamenti illustrat, atque ex iis quatuor virtutes cardinales, *prudentiam*, *justitiam*, *fortitudinem* et *temperantiam* *) tanquam decori normas officiorumque limites derivat (c. 24.), de quibus proinde singillatim agere instituit. Postquam virtutes illas separari ab invicem non posse ostendit (c. 25. et 27.), primum agit de *prudentia*, quam docet in veri cognitione consistere, simul proponens, quaenam in veri investigatione attendere oporteat (c. 25—26.). — *Justitia* autem, quae ad societatem generis humani et ad communitatem refertur, dividitur in duas partes, justitiam stricte talem, et beneficentiam, quae ipsa rursus distinguitur in benevolentiam et liberalitatem; ostendit porro, et quod singula haec virtutum genera necessario sint observanda, et quomodo rite illis defungi oporteat (c. 28—34.). — *Fortitudo* velut excelsior ceteris dividitur in res bellicas et domesticas; ubi vero priorem fortitudinis speciem, quae in rebus bellicis cernitur, paucis absolvit, monet fuseque ostendit, eam potiori jure fortitudinem esse vocandam atque sectandam, qua unusquisque se ipsum vincit, nec rebus prosperis inflectitur, nec adversis frangitur, et maxime in rerum externarum despicientia, adversarum tolerantia, atque in ea magnanimitate, qua res magnas, arduas plenasque laborum et periculorum strenue suscipiat et exsequatur, animi virtutem reddit manifestam (c. 35—42.). — Tandem disserit de *temperantia*, quae exigit verecundiam

*) De hisce virtutibus, quas ipse vocat „principáles," vid. de Offic. lib. 1. n. 105. 116. 126. 175. et n. 261. lib. 2. n. 49., item de Cain et Abel lib. 2. n. 21. ubi hunc in modum loquitur: „Virtus enim genus est, quae dividitur in plurimas species: sed *principales* quatuor sunt, prudentia, temperantia, fortitudo, justitia."

et conversationis electionem, quae in omni actu attendere nos jubet, quid personis, quid temporibus atque aetatibus, quid etiam singulorum ingeniis sit accommodum, quae nobis honesti curam decorique considerationem injungit; eaque occasione, quid proprie intersit inter honestum atque decorum, ostendit simul docens, quid, ut decorum illud in vita nostra eluceat, nos praestare, et quomodo appetitus, maxime vero iram, avaritiam et libidinem refraenare oporteat (c. 43—50.). His pauca quaedam de officiorum ordine atque de regulis, quas in officiorum collisione observare convenit, subjungens et Clericis officia muneris sui gravissima inculcans libro primo finem imponit (c. 50. n. 261—68.).

Libro II. transitum a decoro ad utile praebet tractatio de vita beata; ex honesto enim vita beata trahit originem; vita autem beata, quae ipsa etiam est vita aeterna, ex qua sola *utile* dimetiri licet, non consistit in ullis rebus externis, sed in scientia et innocentia, seu in cognitione divinitatis et fructu bonae operationis (c. 1 —5.). Jam consideraturus illud solum utile, quod ad pietatem conducit, accurate primum demonstrat, *honestum ac utile proprie unum idemque* esse (c. 6.); tum vero, quid nobis aliisque sit utile, fusius exponit, declarans, utile esse unicuique, si *ab aliis diligatur*, *si fiduciam in ipso collocent*, denique si *bona existimatione gaudeat*. Ad dilectionem autem fidemque hominum conciliandam plurimum valere ostendit animi benignitatem et affabilitatem sermonis (c. 7. et 19.); maxime vero consilia et beneficia in homines collata, de quorum recta ratione, ad quam justitia aeque ac prudentia desideratur, accurate fuseque disputat (c. 8—18.). Nec minus, quam dilectio et fiducia hominum utilis quoque est *bona existimatio*, quam tertio loco ponit. Hic porro declarat, quaenam ad hanc comparandam sint media justa, ut optimis quibusque sociis jungi (c. 20.), quae vero improbanda, ut cura divitiarum et avaritia, vel prodiga bonorum effusio, vel nimia remissio et adulatio (c. 21. 22. 23. et 26.); demum fuse ostendit, quid, ut justo modo bonam nostram existimationem promoveamus, observandum et cavendum sit in patrocinio oppressorum, in hospitalitate et largitate, quid in dominando et praecipiendo (c. 21—23.); tum ad Clericos conversus eadem ratione monet, quomodo ad honores, et maxime ecclesiasticos nitendum, adeptumque munus administrandum sit, quid praesertim in bonis operibus exercendis, in judiciis habendis, in bonis ecclesiasticis distribuendis, in divitiis contemnendis, in amplectenda ju-

stitia et caritate attendendum sit, ut bonae existimationi consulatur, nec tamen ob ullum respectum humanum deseratur, quod honestum est atque decorum (c. 24—30.).

Libro III., postquam veluti introductionis gratia solitudinem plurimum commendavit (c. 1.), de officiis *perfectis* dicere aggreditur. Huc autem primo refert, semper et in omnibus *quaerendum esse, non quod singulis, sed quod multis aut omnibus utile sit*; id quod cum naturalibus humanisque, tum divinis legibus ex utroque Testamento petitis et ipsius Christi exemplo probat (c. 2—4.). Dein vero attingens perfectionis fastigium, *nihil expetendum esse* statuit, *nisi quod honestum*; cedat igitur oportet honestati non solum omnis generis *utilitas*, quae secundum vulgi opinionem aestimatur, sed *vita* etiam et *amicitia* (c. 5—22.). Quod ut magis confirmet, innumeris fere exemplis ostendit, qua ratione Sancti Veteris Testamenti honestatem semper secuti sint, ac honestatem sectando utilitati simul consuluerint, et quemadmodum celebratissima quaeque Romanorum exempla longe superaverint (c. 8—21.). Eam vero materiam pertractans animi duritiem in pauperes et peregrinos, nec non usuram, fraudes quasvis et turpia lucra, temeraria promissa, juramenta et vota multis reprehendit (c. 6—7. et c. 9—12.), denique sub finem verae quoque amicitiae sancit leges (c. 22.).

S. Ambrosius in hisce libris Ciceronis de Officiis libros aperte sequendos sibi proposuit, eo tamen unice consilio, ut in illo, qui prae ceteris honestatis exactae leges profitebatur, falsa praecepta Ethices paganae fortius confutaret, simulque palam faceret, quanto intervallo Christianae morum institutiones, quidquid unquam inter Gentiles perfectius fuit, antecederent. Unde et dispositio totius Operis atque ordo materiae in libris hisce desumtus est ex Ciceronis libris de Officiis, quorum idcirco lectio intelligentiae hujus Operis Ambrosiani vix non necessaria est. — Subinde vero in illud etiam incumbit, ut quidquid praestantius in morum disciplina tradiderunt philosophi Gentilium, ex nostris auctoribus, Moyse scilicet ac Prophetis, totum illud desumtum esse clare demonstret. — Tandem istud memoratu dignum, in his libris S. Ambrosium non tam ex principiis antea stabilitis deducere officia, sed potius ab exemplis Sanctorum, praesertim Veteris Testamenti, tanquam disciplinae speculo virtutes atque officia desumere (lib. I. n. 116. cf. lib. 2. n. 51—60.).

§. 189.

S. Ambrosii libri, qui statum virginalem aut viduitatem concernunt.

Reliqua S. Ambrosii Opera moralia et ascetica fere ad commendationem et institutionem sanctae virginitatis ac continentiae pertinent, de qua frequenter et incredibili animi ardore verba fecit, multosque conscripsit libros *). Huc vero spectant

2) *Libri III de Virginibus ad Marcellinam* sororem suam **), scripti a. 377. (lib. 2. n. 39.), majorem partem conditi ex sermonibus, qui rogante sorore, virgine Deo devota, suo aliarumque virginum commodo (lib. 2. n. 3.) in librorum formam sunt redacti. Hic igitur (libro I.) praemissa humili Praefatione (c. 1.) Tractatum istum orditur a sermone in laudem S. Agnetis, et gloriosum illustris illius virginis martyrium summa et incomparabili eloquentia ornat atque extollit (c. 2.). Dein praeclaro illo exemplo in medium posito ad libri hujus summam progressus de *Virginitatis praestantia* fuse disserit. Hanc de coelo a Deo Patre ad nos una cum Verbo aeterno, Dei Filio, descendisse affirmat: unde colligit, eam apud Ethnicos plane non inventam fuisse, apud Hebraeos vero solam illius umbram extitisse (c. 3—5.). Eandem porro, tametsi neutiquam imperetur, sed suadeatur tantum, matrimonio tamen longe praestare ostendit, duos illos status inter se comparans et commoda virginitatis enumerans (c. 6—9.). His finem imponit S. Ambrosius describens, quanto animi ardore ac robore virgines Christianae ubique ad monasteria convolent (c. 10—11.).

Libro II. *Virginum mores instituere* aggressus, exemplis potissimum rem absolvit, quibus virginitatis amorem illarum animis instillare curat, antequam ad praecepta et consilia deveniat. Itaque in beatissima Virgine, Dei Genitrice Maria, vitae informandae, in S. Thecla, Pauli

---

*) Vid. lib. I. de Virginibus n. 57—60. lib. de virginitate n. 11—13. n. 25—26. lib. de institutione virginis n. 15.

**) Libros tres ipse S. Ambrosius distinxit, vid. lib. 3. n. 1. et lib. de Viduis n. 1. Cf. de his libris S. Hieronym. ep. 22. n. 22. et ep. 48. n. 14. S. Augustin. de doctrina Christiana lib. 4. n. 48. et 50. item Tillemont l. c. Art. XII. (p. 102—104).

Apostoli discipula et ecclesiae Mediolanensis patrona, mortis obeundae exemplar proponit (c. 1—3.); imo utriusque simul, vitae mortisque, praeclarum exemplum ob oculos ponit in virgine Christiana Antiochena, quae castitatem professa mirabilem in modum a Deo custodita, martyrio demum coronata est (c. 4—5.).

Librum III., quo S. Ambrosius praecepta virginibus tradere constituit, aperit exhortatio illa eximiis praeceptis referta, quam Liberius, Pontifex Maximus, ad Marcellinam, Ambrosii sororem, habuit, cum ipsa Romae in Basilica Apostolorum festo Nativitatis Domini, spectante fidelium innumera multitudine, velum susciperet (c. 1—3.). His allatis Marcellinae sororis fervorem, quo Liberii praecepta etiam voluntariis pietatis operibus cumulaverat, nonnihil temperandum ratus, monuit, ut remissis tantisper jejuniis impensius orationi atque interno reliquarum virtutum studio vacaret (c. 4.). Tum ad alias quoque virgines conversus, postquam eas hortatus est, ut divinum suum sponsum puro amore complectantur, praescribit, quid sequi et quid fugere ipsas oporteat, ubi maxime a conviviis et saltatione cavere jubet (c. 4—6.). Postremo respondet Marcellinae sorori sciscitanti, quid sentiendum sit de virginibus illis, quae virginitatis illibatae conservandae gratia mortem sibi ipsae consciverint (c. 7.); hisque libro coronidem imponit *).

3) *Liber de Viduis* **), eodem tempore scriptus, ab ipso S. Ambrosio „tribus libris superioribus de Virginum laudibus" proxime jungitur (n. 1.). Ea autem libri hujus scribendi occasio fuit, quod vidua quaedam, cui filiae plures, partim nubiles, partim jam nuptui traditae supererant, occulto voluptatis amore ducta et solatio S. Ambrosii abusa, novas cogitaret nuptias. Hinc vir sanctus, ut simul et illud conjugium dissuaderet, et suspicionem datae approbationis abs se removeret, edito libro Christianae viduitatis, quae matrimonio longe praestan-

*) Quidquid deinceps tanquam libri tertii pars extrema legitur in editionibus omnibus, quae praecessere Maurinam, pro singulari opusculo habendum est, quippe cum in omnibus Codd. Mss. Tractatum distinctum constituant; vid. infra n. 4.

**) Hujus libri meminit ipse S. Ambros. Exposit. Evang. Lucae lib. 2. n. 62. et lib. 4. n. 48. item S. Hieronymus ep. 48. n. 14. Cf. Maurin. Admonit. in h. lib. et Tillemont l. c. Art. XIV. (p. 108—9).

tior ad virginitatem proxime accedat, excellentiam praedicare atque ad eam colendam viduas hortari aggressus est. Hunc in finem non solum excellentiam istam testimonio S. Pauli probat (c. 1.), sed etiam veram viduam juxta eundem Apostolum describit (c. 2.), ac multa hujusmodi viduarum exempla ex Veteri et Novo Testamento affert (c. 3—9.); tandem viduas generatim, in specie vero illam, cujus occasione librum istum conscripserat, compellit ad perseverandum in vita coelibe, cujus sanctitatem, munera, propriasque virtutes, quanta valet verborum efficacia, describit, simul ostendens, rationes omnes, quas illa adhiberet, ut se in secundas nuptias conjiceret, leves atque infirmas esse (c. 8—15.).

4) *Liber de Virginitate*, qui ex variis sermonibus constat et circa a. 378. conscriptus est, haud incongrue utriusque Operis proxime praecedentis Appendix vocari potest, quamvis nihilominus vere per se subsistat *). Post introductionem sat prolixam, in qua praecipue votum in proelio a Jephte nuncupatum et secutum postea filiae sacrificium enarratur atque expenditur (c. 1—2.), primum se defendit adversus eos, qui ipsum accusabant, quod virginitatem immoderatis efferret laudibus et virginis cujusdam nuptias illicitas prohibuerit. Quapropter iterum virginitatis praestantiam et commoda paucis exhibet, illudque vitae institutum „nec improbum esse, nec novum, nec inutile" argumentis evincit, singulas adversariorum objectiones futiles esse ostendens (c. 3—7.). Dehinc in sacrarum virginum gratiam exponens partem Cantici Canticorum satis fuse docet, quando, ubi et quomodo Christus inquiri debeat a virginibus, quid porro animam praestare oporteat, ut Christum quaerat, et ipsa quaeratur a Christo, nec non ut eundem intus excipiat atque retineat (c. 8—18.). Tandem ex occasione lecti evangelii comparat institutiones ministrorum Jesu Christi, qui puellas et viduas ad continentiam hortantur, cum mirabili piscatione S. Petri, Dominumque rogat, ut piscationem sibi largam dignanter concedat (c. 18—20.).

*) Librum hunc per se subsistere, ac proinde perperam in prioribus editionibus Opp. S. Ambrosii vel *librum quartum de Virginibus*, vel *librum secundum de Viduis* inscriptum esse claris et ineluctabilibus argumentis evincunt editores Maurini in Admonit. libro huic praefixa. Eum librum S. Ambrosii genuinum esse foetum, omnino liquet ex n. 46. ipsiusmet libri.

5) Liber de institutione virginis et S. Mariae virginitate perpetua, scriptus circa a. 392., probabiliter destinatus fuerat ad Eusebium quemdam, civem Bononiensem, qui neptem suam Ambrosiam olim S. Praesuli enixe commendaverat. Hanc is, egregiis praeceptis imbutam optimeque educatam, cognito ejus desiderio ac parentum consensu, solemni ritu inter virgines sacras recepit, atque orationem, quam ista occasione habuit, redactam in libri formam ad religiosum avum illius virginis transmisit *). Hic Praefationis loco breviter demonstrat, statum coelibem matrimonio longe praestare, simul monens, continentiae, ut Deo placeat, semper adjungi oportere silentium, orationem suique abnegationem (c. 1—2.). His praemissis exhibet sermonem, quem in virginis illius consecratione pronuntiavit. Ibi S. Ambrosius virginitatis praestantiam inde maxime probat, quia haec in utrumque sexum non solum liberationem a peccatis, sed etiam vitae sanctitatem Deo placentem contulerit. Nam culpa Evae, fons omnis peccati in genere humano, quae tamen longe minor erat, quam culpa Adami, abunde per Mariam deleta est, quae salva virginitate Deum nobis peperit, a quo omnis remissio culpae, sanctitas et justitia originem sumsit, et quae prima exemplo suo ad colendam virginitatem nos incitavit (c. 3—5.). Hanc perpetuam Dei Genitricis Mariae virginitatem non solum contra objectiones Bonosi e S. Scriptura petitas egregie defendit, verum solidis etiam argumentis luculenter demonstrat (c. 5—9.); quemadmodum etiam Christi divinitatem, ab eodem haeretico impugnatam, accurate probat (c. 10—12.). Dein vero ad imitandam Deiparae castimoniam virgines excitat; nec non, quaenam in ipsis virtutes requirantur, explicat (c. 13—17.), ac tandem Ambrosiae faustissima quaeque ardentissimo affectu comprecatur (n. 107—114.).

6) Exhortatio virginitatis, liber unus **), scrip-

---

*) Vid. S. Ambrosii ep. 54. et 55. Cf. de occasione hujus lucubrationis Admonit. Maurin. eidem libro praemissa, ubi etiam de inscriptione illius pluribus agitur; item Tillemont l. c. Art. XIV. (p. 107—8).

**) Liber hic olim inscriptus erat: *Ad virgines exhortatio seu adhortatio*, in editione autem Romana: *De hortatione ad virginitatem Tractatus.* Cf. Maurin. Admonit. in h. lib. et Tillemont l. c. Art. LXXIII. (p. 249—50).

tus circa a. 393., sermonem proprie refert, quem S. Ambrosius, fugiens Eugenium tyrannum, Florentiae in consecratione novae ecclesiae publice habuit. Ecclesiam istam Juliana quaedam vidua propriis extruxerat sumtibus, quae et in matrimonio sanctissime vixerat, et post mariti obitum non solum se ipsam Deo sacraverat, verum etiam exemplo atque hortationibus suis id effecerat, ut filius unicus filiaeque omnes Deo se consecrarent. Rogatus igitur S. Ambrosius eam ecclesiam dedicavit, et habita concione primo inventionem reliquiarum SS. Vitalis atque Agricolae Bononiae paulo ante a se factam describit, earumque pretium mirifice extollit (c. 1—2.). Tunc praeclaram sane orationem, proprio tamen stylo et eloquentia exornatam, refert, qua sancta illa vidua liberos suos ad amplexandam continentiae professionem, matrimonii incommodis coelibatusque utilitatibus invicem oppositis, exstimulaverat atque permoverat (c. 3—8.). Hanc piae matris exhortationem propria etiam admonitione prosecutus S. Ambrosius adjicit, qua ratione virgines istae, aliaeque omnes vitam instituere, et quibus exercitiis vacare debeant, ut professione sua digne ambulent, ac egregia praecepta illic tradita inspersis exemplis illustrat (c. 9—14.). Tandem Julianae paratam a Deo uberrimam pietatis mercedem pollicetur, Deoque supplicat, ut in ea, quam consecrabat, ecclesia, semper praesens atque propitius fidelium preces ac Dominici corporis sacrificium accipiat, sed imprimis hujusce totius familiae integram admittat oblationem (c. 14.) *).

§. 190.

IV. S. Ambrosii Sermones.

Sermones plurimos habuit S. Ambrosius, quorum permulti ab ipsomet varios in libros congesti sunt (vid. praesertim §. 185. et 189.). Pauci alii servata primigenia orationis forma aetatem tulerunt; huc praeter libros duos de excessu Satyri fratris jam memoratos (§. 184.)

---

*) *Librum de lapsu virginis consecratae*, qui argumenti ratione habita pariter huc referendus esset, vid. infra inter Opp. dubia S. Ambrosii (§. 192. n. 3.); *liber* alius *ad virginem devotam* (Opp. T. II. Append. col. 365—68.) spuriis merito adjudicatur.

pertinent Sermones duo a. 386. habiti medias inter persecutionum procellas ab Arianis excitatas, scilicet:

1) *Sermo contra Auxentium de Basilicis tradendis* *) (de cujus occasione vid. supra §. 177.), in quo lugubrem rerum ecclesiasticarum conditionem vivis coloribus depingit, haereticorum Arianorum, ac imprimis Auxentii malitiam detestandam ob oculos ponit, summam quoque animi sui fortitudinem prodit, quae non minus admiratione, quam imitatione digna est, ac plebem sibi commissam, ut Dei praesidium spe firma praestoletur, excitat.

2) *Sermo in translatione reliquiarum SS. Gervasii et Protasii* **) habitus est a S. Ambrosio, cum corpora istorum fratrum Martyrum, divino monitu ipsi revelata, fuissent exhumata (vid. supra §. 177.). In eo gloriam Sanctorum fusis laudibus celebrat, miracula a Deo per istas reliquias patrata narrat atque defendit, plebisque animos ad spem in Sanctorum Martyrum praesidio collocandam erigit.

Duas etiam Orationes funebres Imperatoribus vita functis habuit, in quibus omnes ingenii vires ac eloquentiae flores adhibuit, ut consolandi munere quam optime defungeretur. Sunt autem istae duae:

3) *Consolatio de Obitu Valentiniani* ***) junioris, qui anno 392. annos tantum viginti natus, necdum baptismi sacramento regeneratus, impia fraude e vivis sublatus fuerat (vid. supra §. 178.). In solemni ipsius funere Mediolani S. Ambrosius egregiam habuit Orationem, qua luctum suum, totius Italiae et Ecclesiae de morte tanti Imperatoris fuse describit, vitam illius integram a prima ju-

---

*) Oratio haec, in edit. Maurin. post S. Ambrosii epist. 21. adjuncta reperitur.

**) Sermo hic seu potius, si rem accuratius inspicimus, duplex Sermo, quorum alter in reliquiarum istarum inventione, alter sequenti die in earundem translatione habitus est, insertus reperitur in S. Ambrosii ep. 22. n. 3—13. et n. 15—23.

***) In antiquis editionibus hujus opellae inscriptio erat: *Oratio funebris de Obitu Valentiniani Imperatoris;* in Romana autem editione: *In Obitu Valentiniani junioris augusti Concio funebris.*

ventute, ejusque praeclaras virtutes, pietatem et fidem, ardens baptismi suscipiendi votum, amorem erga populos sibi subditos et dilectionem amicorum sororumque summis laudibus extollit (n. 1—39.). Tunc vero ad ipsas sorores oratione conversa, eas docere aggreditur, quis in lugenda fratris morte tenendus sit modus; et licet ipsum baptismi sacramentum non susceperit, ejus tamen votum ipsi certe profuisse contendit (n. 40—53.). Ab ea consolatione ad preces venit, quas ut pro utroqne fratre ad Deum fundant, auditores hortatur, quas et ipse omni tempore Deo se oblaturum fore promittit; ac postquam amborum dotes majori splendore illustraturus, aliquot Cantici Canticorum locos iisdem applicavit, sermoni coronidem imponit (n. 54—80.).

4) ***Oratio de Obitu Theodosii*** *) **Magni**, qui a. 395 Mediolani vita decessit. Elapsis ab ista morte diebus quadraginta, Honorius Caesar, priusquam corpus defuncti Constantinopolim ad sepulcra decessorum Imperatorum transferretur, illud funebri pompa in ecclesia Mediolanensi curavit honorari. Itaque praesenti funere ac Honorio Imperatore ipso audiente S. Ambrosius nobili simul et Christiana oratione Theodosii virtutes laudavit, ut clementiam, justitiam, caritatem et humilitatem, quarum merito jam beatitudinis sedem et Sanctorum consortium receperit (n. 1—40.). Hos inter etiam Constantinus laudatur, primus ex Imperatoribus Christianus, sub quo a S. Helena, ipsius matre, lignum s. crucis inventum est, de cujus gloria S. Episcopus paulo fusius agit, monens, omnes abhinc Imperatores, Juliano excepto, suave Christi jugum portasse (n. 40—53.). Hanc laudationem, cui etiam preces pro anima defuncti Imperatoris intermiscet (n. 36—37.), pia consolatione atque adhortatione Honorii praesentis eleganter absolvit (n. 54—56.) **).

---

*) Orationem hanc Centuriatores aliique nonnulli in dubium revocare conati sunt. Verum nec minimam dubii sui rationem reddunt; et contra ipsos intexta historicorum eventuum series, stylus Operis, ac Scripturae interpretandae et argumento accommodandae ratio invicte pugnant. Cf. Ceillier l. c. Art. IV. n. 4. (p. 566).

**) Praeter Sermones S. Ambrosii hucusque recensitos, de quorum authentia nullum est dubium, habentur etiam alii *Sermones*

§. 191.

V. S. Ambrosii Epistolae et VI. Hymni.

Sed maxime *epistolae* S. Ambrosii imaginem virtutum ejus ad vivum expressam nobis sistunt. In iis quippe elucet pastoralis ejus sollicitudo, qua non solum dioecesin Mediolanensem, sed et alias multas licet dissitas complectebatur; refulget in iis sanae fidei zelus, et doctrinae ubertas, prudentia et caritas, sanctitas et animus supra terrenas omnes cupiditates animique commotiones elevatus; quibus dotibus adducti eum tanquam commune saeculi sui oraculum diaconi, presbyteri ac Episcopi consulebant, ejusque fidei atque solertiae non solum homines privati, verum etiam principes gravissima quaeque negotia committebant. Epistolae S. Ambrosii ab ipsomet in unum corpus collectae sunt; hodieque extant 91 genuinae *). Hae autem epistolae commode distinguuntur in *historicas*, *dogmaticas*, *morales*, *biblicas*, et *familiares*.

1) *Epistolae historicae*, plerumque ad Imperatores aut ad sororem suam Marcellinam datae, insigniores illius aetatis eventus, tam ad religionem, quam ad rempublicam spectantes describunt, gravesque exhortationes continent, quibus Imperii Romani principes officii sui circa fidem moresque commonentur; praecipuas quoque res a se ipso gestas accurate enarrat, ac nonnunquam defendit; denique etiam decreta Conciliorum, quibus ad res ecclesiasticas componendas ipse vel praefuit vel interfuit, omnium Episcopo-

---

tres S. Ambrosii (*De Perfecto; Adversus eos, qui dicunt possessionem non distrahendam, sed fructibus misericordiam faciendam; De caritate ex lectione S. Pauli Apostoli contra malos, qui bonis invident*) ex antiquissimo Codice Sessoriano editi Romae 1834 in 4°. Iidem excusi leguntur in Marzohl und Schneller's Liturgie. II. Theil. (Luzern 1835.) S. XLIII—LX.

*) S. Ambros. ep. 48. n. 7. Epistolae autem S. Ambrosii omnes a Maurinis Editoribus in duas distribuuntur classes; in classem I. referuntur illae, quarum aetatis notam aliquam licuit deprehendere, scilicet epist. 1—63.; classis II. eas complectitur, in quibus nulla certa vel sat probabilis nota aetatis reperiri potuit, scil. epist. 64—91. — Ceterum quanti fecerit epistolarum commercia, ipse aperte declarat S. Ambrosius ep. 47. n. 4—7. ep. 48. n. 7. ep. 66. n. 1. ep. 36. n. 1. ep. 7. n. 1.

rum congregatorum nomine cum aliis Episcopis communicavit *).

2) *Epistolae dogmaticae*, numero pauciores, at pondere graves, Gentiles atque haereticos plerumque feriunt. Non solum quippe brevem fidei professionem hic edit (ep. 48. n. 4—6.), sed et fortissime idololatriam impugnat, vanasque rationes, quibus Ethnici impios suos errores defendere conabantur, egregie confutat, religionem vero Christianam pluribus titulis commendat (ep. 18.). Veram quoque Christi incarnationem contra Apollinaristas vindicat, ac Filium Dei sine injuria divinitatis factum esse non modo servum, verum etiam maledictum, opprobrium atque peccatum e S. Scriptura demonstrat (ep. 46.). Praeterea de *natura* et dignitate *animae humanae* disputat (ep. 34.); ac hominis *justificationem* ex fide, quae per caritatem operatur, contingere docet (ep. 78.). Denique contra Jovinianum ejusque asseclas *statum virginitatis statui conjugali anteponendum esse* probat, eosque refellit negantes, S. Mariam, Christi Dei hominis matrem, semper virginem permansisse; nec non viduitatem et abstinentiam multis extollit laudibus (ep. 42.) **).

3) *Epistolae morales* etiam pastorales et canonicas complectuntur. In his ad maturanda baptismi sacramenta pie hortatur (ep. 79.); tum veram hominis Christiani *libertatem* describit verasque divitias in cognitione sapientiae positas esse ostendit (ep. 37. et 38.); nec non variis explicatis S. Scripturae locis viam perfectionis Christianae monstrat (ep. 27—33.). Quum vero hominis natura fragilis est ac peccato obnoxia, etiam de *poenitentia* agit docens, quam rara et difficilis sit vera poenitentia (ep. 67.); miseriam animae in peccatum lapsae describit, ejusque conversionem et benignam a Chri-

*) S. Ambrosii ep. 1. ep. 9—14. ep. 17. 18. 20 21. 22. 24. 40. 41. 42. 51. 53. 56. 57. 58. 59. 61. 62. De hisce fere omnibus epistolis, singularumque tempore, occasione et argumento vid. supra Vita S. Ambrosii §§. 176. 177. et 178.

**) Hanc epistolam indicat S. Augustinus de nupt. et concupisc. lib. 2. n. 15. Idem argumentum prosequitur Ambrosius in epist. 63., quae data est ad ecclesiam Vercellensem, cujus pars haud exigua, scil. n. 7 — 49. duos monachos apostatas, Joviniani sectatores, exagitat.

sto susceptionem, varios ejusdem in virtutis itinere progressus ac felicem consummationem exhibet (ep. 70. et 71.). Insuper solitudinis commoda (ep. 49.) et studium pacis enixe commendat (ep. 52. et 83.), lites ipse componit (ep. 82.), ac judicibus clementiam inculcat (ep. 25. 26.). Clericos ad labores strenue ferendos ac patientiam exercendam erigit (ep. 81.); quid in novi Episcopi electione attendendum sit, sedulo monet (ep. 63.), ipsosque Episcopos recens ad hanc dignitatem evectos paterno affectu officiis tanti muneris instruit (ep. 2. 16. 19.) *); nec non quo die Pascha celebrandum sit, eosdem accurate docet (ep. 23.). Idem nuptias inter cognatos gradu nimis propinquo conjunctos prohibet (ep. 60. et 84.); in judiciis ecclesiasticis Episcoporum legitimam formam observandam esse districte praecipit, ac virginis iniquo judicio laesae causam tuetur (ep. 5. et 6.). — Denique et solatia nonnunquam adhibet, ut ecclesiae viduatae (ep. 15.), et viro cuidam honesto, qui propter sororis mortem nimio dolore abreptus fuerat (ep. 39.).

4) *Epistolae biblicae* solutiones fere continent, quibus difficultatibus aut quaestionibus sibi propositis satisfacere conabatur; ex hoc enim epistolarum genere et plurimum jucunditatis sibi provenire, nec minus utilitatis in alios redundare persuasum habuit (ep. 47.). Multos igitur locos, plerumque ex libris Mosaicis, ex prophetis, vel ex epistolis S. Pauli ea ratione interpretatus est. Sic exponit, cur homo *ultimus* creaturarum a Deo conditus sit (ep. 43.), cur *sex* diebus rerum universitas creata sit (ep. 44.), et quid de *paradisi* terrestris loco ac significatione sentiat (ep. 45.). Idem sat fuse de *circumcisione* agit (ep. 72.); exponit, cur lata sit *Lex Mosaica*, ac quae sit ejus relatio ad legem naturalem et ad fidem Christianam, porro quatenus Lex isthaec dici possit necessaria (ep. 73. et 75.), cur denique eadem Lex nunc sit abroganda (ep. 74.); illud etiam addit, Novi Foederis dignitatem Antiquo longe praecellere (ep. 77. et 78.). Porro historiam caeci a nativitate per Christum sanati illustrat (ep. 80.); explicat, qua

*) Epistola 19. directa est ad S. Vigilium, Episcopum Tridentinum.

ratione a S. Paulo (Rom. 8, 20. seqq.) omnis creatura ingemiscere ac rursus liberanda esse dicatur (ep. 34.), de spiritu adoptionis, de magnitudine praemiorum coelestium, de Sanctorum gemitu, primitiis Spiritus, adoptione filiorum ac spe salvante disserit (ep. 35.), ac denique exponit, cur idem Apostolus scripserit, Spiritum pro nobis gemitibus inenarrabilibus postulare (ep. 36.). Alibi quoque summam epistolae S. Pauli ad Ephesios exhibet (ep. 76.). Insuper de stylo et dicendi charactere, quem utriusque Testamenti Scriptores secuti fuerint, sententiam suam promit et firmat (ep. 8.) *).

5) Ultimum locum occupant *epistolae familiares* **), quae sive ad Episcopos, sive ad alios quosdam amicos suos scriptae tam prolixitate, quam gravitate reliquis cedunt; eae tamen non modo Sancti hujus urbanitatem et in honestis jocis amoenitatem, verum etiam illius pietatem et benignitatem manifestam reddunt ***).

S. Ambrosius etiam *hymnos* elucubravit, quorum argumentum praecipue in explicando divinae Trinitatis mysterio versabatur, ac quorum usus ex ecclesia Mediolanensi in omnes Occidentis ecclesias se diffudit. Hymni

---

*) Aliae epistolae biblicae minoris momenti, quae in *mysticis* expositionibus plerumque versantur, hae sunt: ep. 64. (de manna Judaeorum Exod. 16, 4. 14.), ep. 65. (explicans Exod. 24, 6.), ep. 7. (mystice exponens Exod. 30, 12—16.), ep. 66. (qua explanatur Exodi cap. 32. fere integrum), ep. 50. (de Balaam Numer. c. 22—24.), ep. 69. (super Deuteron. 22, 5., cur tam severe Lex immundos eos dixerit, qui alieni sexus uterentur vestibus) et ep. 68. (super Deuteron. 28, 23.). — Complures quoque ex epistolis dogmaticis et moralibus huc pariter referri possent, cum solutio quaestionum dogmaticarum et moralium haud raro a locis biblicis tanquam fontibus progrediatur.

**) Sunt autem ep. 3. 4. 48. 54. 55. 59. 85—91.

***) Ex genuinis S. Ambrosii epistolis rejectae atque inter *spurias* relatae sunt: *Epist. ad s. virginem Demetriadem; epist. ad virgines sacras*, quae continet historiam martyrii S. Agnetis (etiam a Baronio explosa in Annal. ad a. 324. n. 107.); *epist. ad Florianum* (seu *ad Flavianum*); *epist. de inventione SS. Gervasii et Protasii*, et alia *de inventione SS. Vitalis et Agricolae*. Cf. Admonit. Maurin. T. II. Append. p. 477—78. Tillemont l. c. Art. XCIV. (p. 303). Ceillier l. c. Art. V. n. 8. (p. 570—71).

complures, qui in Breviariis hodiernis habentur, quique inde a priscis temporibus in Ecclesia cantantur, S. Ambrosium auctorem habere videntur. Numerantur autem hodie nonnisi *duodecim Hymni*, qui ex certis criteriis S. Ambrosio auctori vindicantur *).

§. 192.

S. Ambrosii Opera dubia et spuria.

Inter *Opera dubia* hujus S. Patris referri merentur

1) ***Libri sex de Sacramentis*** (vel juxta alios *libri septem*) totidem conciones exhibent, quarum singulae singulis diebus hebdomadae Paschalis habitae fuere (lib. 4. n. 29.). Hisce orationibus Episcopus neophytos sacramentorum, quae pridie Paschatis acceperant, id est baptismi, confirmationis et eucharistiae doctrina informat. Auctor hujus Operis (forte Maximus Taur.) **) ita imitatur

---

*) Inter hymnos S. Ambrosii genuinos absque dubio pertinent sequentes: „Aeterne rerum conditor" — „Deus creator omnium" — „Jam surgit hora tertia" — „Veni redemtor Gentium" — „Illuminans Altissimus" etc. Vid. Maurin. Admonit. in Hymnos S. Ambrosii T. II. p. 1214—18. Opp. S. Ambrosii ed. Migne T. II. P. II. Append. p. 1161—1222. Cf. Tillemont l. c. Art. XCIV. (p. 303) cum Nota 65. (p. 767—68); item de S. Ambrosio poëta F. Bähr: Die christlichen Dichter und Geschichtschreiber Roms. §. 16. (S. 35—38). — Hymnus sic dictus Ambrosianus: *Te Deum laudamus,* quem post baptizatum ab Ambrosio S. Augustinum ab utroque alternis vicibus decantatum sicque compositum esse olim jactabant, hodie ab omnibus S. Ambrosio abjudicatur. Vid. Maurin. Admonit. in Hymnos S. Ambrosii T. II. p. 1217—18. Pagi Crit. ad a. 388. n. 11. Card. Bona de divina Psalmodia c. 16. Tillemont S. Augustin Art. XLVI. cum Not. 8. (T. XIII. p. 114—15 et p. 962—63). G. Cuperi Commentar. de S. Augustino n. 116—20 (in Actis SS. Augusti T. VI. p. 233—34) et L. Berti de rebus gestis S. Augustini cap. 15—17.

**) De auctore hujus Operis gravissima est quaestio, quam PP. Maurini solita eruditione et summo animi candore fuse admodum expendunt, donec ponderatis omnibus argumentis utriusque partis Opus istud S. Ambrosio abjudicant. Attamen lucubrationem hanc, quoniam ex Ambrosii sententiis et plerumque etiam verbis condita fuerit, ea saltem ratione indignam non esse judicant, quae Ambrosianis accenseatur. Ceterum auctor hujus Operis ex pluribus indiciis ad tempus, S. Augustini aetate haud multo posterius, pertinere videtur. —

librum S. Ambrosii de Mysteriis, ut praeter paucas ceremonias, quas aut fusius ab Ambrosio enodatas contrahit, aut ab eo omissas pertractat, praeter expositionem Canonis Missae (lib. 4. c. 5—6.) et explicationem orationis Dominicae (lib. 5. c. 4.) ac praeter disputationem de oratione generatim (lib. 6. c. 3—5.) fere tantum ejusdem libri ratiocinia sententiasque amplificet.

2) *Apologia altera prophetae David* *). Hujus libri idem est atque prioris apologiae (vid. §. 187. n. 16.) argumentum; in eo quippe ostenditur, non esse, cur quispiam gemino Davidis crimine, adulterio et homicidio, offendatur. Auctor in prima Operis parte (c. 3.) disputans contra Gentiles monet, Davidis lapsum humanae conditioni, omnibus communi, tribuendum esse, poenitentiam vero et emendationem virtuti ipsius propriae; in altera parte adversus Judaeos (c. 4—5.) demonstrat, ideo lapsum esse S. David, ne amplius Judaei vaticinia de Jesu Christo Dei Filio prolata in eum detorquere praesumerent; in tertia vero parte (c. 6—12.) mysteria et figuras Christianis exponit, quae in Davidis adulterio latitant.

3) *Liber de lapsu Virginis consecratae* **) continet acrem et vehementem objurgationem virginis

---

Librum quidem hujus tituli S. Ambrosius scripsit, sed plane dissimilis argumenti, ut constat ex S. Augustino Retract. lib. 2. c. 4. et lib. 2. contra Julian. n. 14. 15. 19. Cf. de his omnibus Maurin. Admonit. in hos libros T. II. p. 341—48 et Admonit. in Sermones S. Ambrosio perperam adscriptos T. II. Append. p. 369—70. Tillemont l. c. Art. XCII. (p. 299) cum Nota 62. (p. 765—66). Ceillier l. c. Art. II. §. XIV. (p. 486—88). Card. Bona Rerum liturg. lib. 1. c. 7. n. 4.

*) Praeter manifestam styli diversitatem alia etiam argumenta suppetunt, quibus merito in dubium vocatur, utrum hoc Opus vere sit Ambrosii, nec ne. Cf. Maurin. Admonit. in h. lib. T. I. p. 703—6. Tillemont l. c. Art. LXXXIX. (p. 292) cum Nota 59. (p. 763—64). Ceillier l. c. Art. II. §. VI. n. 9—11. (p. 409—411). C. Bellarmin. de Scriptor. Eccles. in S. Ambrosio (ed. cit. p. 94).

**) Idem liber etiam inscribitur: *Liber ad virginem corruptam*, *Tractatus ad Virginem lapsam*, *Epistola ad Susannam*, *Objurgatio ad Susannam lapsam*. Instituta prolixa disceptatione de vero auctore hujus libri, qui non solum S. Ambrosio adscribitur, verum etiam S. Augustino (ab Erasmo Roterod.),

Christianae, quae professionem virginitatis, solemni voto confirmatam, fornicationis crimine violaverat. Hic postquam sceleris admissi magnitudinem tum adjunctorum enumeratione, tum depulsione excusationum oculis subjecit, docet remedium unicum ei superesse aequalem peccato poenitentiam, ad quam non solum ipsam, verum etiam ejus corruptorem exstimulat ac instituit.

II. Medium quasi locum inter genuina et notha S. Ambrosii Opera obtinet *Commentarius in Cantica Canticorum*, e scriptis S. Ambrosii a Guilielmo quondam abbate S. Theodorici saec. XI. collectus. Constat quidem, S. Ambrosium nunquam ex proposito scripsisse in Canticum Canticorum. Sed cum eo libro tantopere ipsum delectatum esse appareret, ut ejusdem illustrandi nullam in variis suis scriptis praetermiserit occasionem, hoc in mentem induxit abbati Guilielmo, viro Operum S. Ambrosii studiosissimo, ut illic sparsa atque disjecta colligens ex eisdem inter se in centonis morem adsutis unum Commentarii Opus conficeret *).

Simili ratione composita est *Expositio fidei secundum symbolum Nicaenum*, quae tota ex locis quibusdam libri I. de Fide consarcinata est **).

S. Hieronymo (a Synodo Duziac.), S. Joanni Chrysostomo (ab uno Cod. Ms. recentioris aetatis) vel S. Nicene (ex Gennadii Catalogo de Script. eccles. c. 22.) tribuitur, Maurinis editoribus Opp. S. Ambrosii nihil magis rationi consonum videtur, quam ut Tractatus iste auctoritate Mss. omnium, recentiori uno excepto, S. Ambrosio vindicetur, cum et Ambrosio dignum esse et multiplici veteris Ecclesiae disciplina refertum, inter omnes constet. Sed obstat differentia styli, quandoquidem negari nequit, auctorem hujus libri, etiam ubi orationem adhibet maxime concitatam, minus densis ac brevibus incisis uti, quam S. Ambrosium; accedit sententia quaedam Novatianis maxime favens, in hoc libro (n. 38.) obvia. Cf. Maurin. Admonit. in h. lib. (T. II. p. 303—4.) D. Vallarsi Admonit. in Objurgat. ad Susannam lapsam in Opp. S. Hieronymi T. XI. P. II. p. 245—48. item Editoris Bassan. Praefat. in Opp. S. Augustini T. I. p. XI — XII. C. Bellarmin. de Scriptor. Eccles. ed. cit. p. 93. Dupin T. II. p. 468—70. Tillemont l. c. Art. XCIII. (p. 300—302.) cum Nota 63. (p. 766).

*) Cf. Maurin. Admonit. in hunc Commentar. in Opp. S. Ambrosii T. I. p. 1545 — 46. Dupin. T. II. p. 450. Exhibet editio Maurina etiam locos S. Ambrosii, unde Commentarius iste excerptus fuit, accurate collectos et notatos.

**) De hoc libello, qui in edit. Maurin. praetermissus est, habe-

Nota 1. Alia plura Opera S. Ambrosius conscripsit, quae temporum injuria exiderunt, ut *Commentarium in Isaiam prophetam* (S. Ambros. Exposit. in Luc. lib. 2. n. 56. S. Augustin. de gratia Christi lib. 1. n. 54. De nupt. et concupisc. lib. 1. n. 40.), *Sermones in librum Proverbiorum* (S. Ambros. de Myster. n. 1.), *Homilias in librum Sapientiae*, *Commentarios in Prophetas* et *Adnotationes in omnes S. Pauli epistolas* (Cassiodor. Instit. divin. liter. c. 3. 5. et 8.), *librum de Sacramentis* vel *de philosophia adversus Platonem* (S. Augustin. Retract. lib. 2. c. 4. item ep. 31. n. 8.), porro *institutionis libellum ad Pansophium*, puerum e mortuis suscitatum (Paulin. Vita S. Ambrosii n. 28.), et *epistolam praeclaram in modum Catechismi* ad reginam Fritigil (ibid. n. 36.). De his aliisque nonnullis vid. Maurin. Praefat. Opp. S. Ambrosii T. II. p. V—VII. Tillemont l. c. Art. XCII. (p. 298.) et Art. XCV. (p. 304—6.) Ceillier l. c. Art. VI. (p. 574—77).

Nota 2. *Ordo Ambrosianus*, exhibens formam sacrificii ecclesiae Mediolanensi inde ab antiquissimo tempore ad hunc usque diem propriam atque solemnem, controversiae subjacet, cum determinari nequeat, quid vel quantum S. Ambrosius in ista liturgia, certe ante ipsius aetatem quoad rei substantiam Mediolani jam usitata, sive addiderit, sive immutarit. Cf. Card. Bona Rerum liturg. lib. 1. c. 10. Mabillon Museum Italicum Paris. 1724. T. I. P. II. p. 99—109. Tillemont l. c. Art. XCV. (p. 306). G. Cave Vol. I. p. 264—65. J. A. Fabricii Biblioth. med. et infimae latinit. T. I. p. 85—86. — Continetur Ordo iste Ambrosianus in *Missali Ambrosiano*, quod novissime impressum est Mediolani 1831.

Nota 3. Spuriis potius, quam dubiis Ambrosii Operibus adnumerandum videtur Opus, quod vulgo inscribitur: *Egesippi Historiae de excidio Urbis Hierosolymitanae libri quinque*; asserunt quippe

---

tur autem in edit. Gillotii Paris. 1603. et posterioribus editionibus, vid. Maurin. Praefat. T. II. p. III.

nonnulli, innixi potissimum auctoritate Cassiodorii (Instit. divin. liter. c. 17.), libros illos, quos ex Josephi Flavii libris de bello Judaico liberiore interpretatione conversos esse apparet, a S. Ambrosio adhuc juniore translatos esse, vid. Galland. Biblioth. T. VII. Prolegom. c. 20. J. A. Fabricii Biblioth. latina T. II. p. 315—16. Quibus omnino adversantur PP. Maurini in Praefat. Opp. S. Ambrosii T. II. p. IV —V. et Ceillier l. c. Art. V. n. 20. (p. 573—74). Cf. G. Cave s. v. Hegesippus Vol. I. p. 265. C. Oudin T. II. col. 1026—31. et 1058—60. Optima istius Historiae editio habetur in Galland. Biblioth. T. VII. p. 653—771. et in Opp. S. Ambrosii ed. Migne T. I. P. poster. Append. p. 1961—2224.

Nota 4. *S. Ambrosii explanatio Symboli ad initiandos*, quam primus in lucem extulit A. Majus in Collect. Nova Veterum Script. T. VII. p. 156 — 58., nec stylo, nec argumento huic tanto Doctori satis convenire videtur. — *Ejusdem Epistola de Fide ad beatum Hieronymum presbyterum* (ibid. p. 159—61.) est quidem luculenta fidei Catholicae de divinitate Filii ejusque incarnatione expositio, quam tamen vel inde Ambrosio nostro abjudicandam censeo, quod ipse Episcopus Hieronymum presbyterum „Patris“ nomine compellat contra usum totius Ecclesiae antiquae. Utrumque opusculum recusum est in Opp. S. Ambrosii ed. Migne T. II. P. II. Append. col. 1155—62.

Nota 5. Praeterea circumferuntur alia haud pauca Opera, quae falso nomen S. Ambrosii in fronte gerunt; eorum praecipua haec sunt: *De Trinitate* vel *in Symbolum Apostolorum Tractatus*, id est collectio locorum, qui ex multorum Patrum Operibus excerpti sunt, ad adstruendam Trinitatem, Incarnationem et Resurrectionem (extat in Maurin. edit. Opp. S. Ambrosii T. II. Append. p. 321 — 344. cf. Admonit. praevia); *Commentarius in epistolas S. Pauli*, Opus, quod utilitate non caret cujusque auctor (Hilarius quidam saeculi IV.) *Ambrosiaster* vulgo appellatur (extat ibid. p. 25 — 318. cum Admonit. praevia, cf. J. Garner. in Opp. Marii Mercat.

P. I. Dissert. I. c. 9. p. 162—64.); *Commentarius in Apocalypsin*, qui est Berengaudi, et saltem ad saeculum VIII. pertinet (ibid. p. 499 —590. cf. Admonit. praevia); *Concordia Matthaei et Lucae circa Genealogiam* Jesu Christi (ibid. p. 609 — 610. cum Admonit. praevia); *Tractatus de* 42 *mansionibus filiorum Israël*, Opus auctoris sat antiqui, quo positiones castrorum populi Israelitici in deserto mystice exponuntur (ibid. p. 1—20. cum Admonit. praevia); *Liber de vitiorum virtutumque conflictu ad Simplicianum*, qui est Ambrosii Autperti (cf. Maurin. Praefat. T. II. p. III.); Libellus *de dignitate conditionis humanae* (ibid. p. 611 —12. cum Admonit. praevia); Libellus *de dignitate sacerdotali*, qui revera Gerberti (seu P. Sylvestri II.) est liber de Informatione Episcoporum (ibid. p. 357—64. cum Admonit. praevia); *Epistolae* 5 supra §. 191. (p. 719) nominatae; *Sermones plurimi*, qui omnes, modo excipias supra §. 190. laudatos, a cordatioribus Criticis ipsisque editoribus Maurinis S. Ambrosio abjudicantur; eorum alii ad S. Maximum Taurin., alii ad S. Augustinum, alii ad S. Caesarium Arelat. auctorem pertinent, alii ignoti sunt auctoris (vide Maurin. Admonit. et Indicem ibid. p. 367—90., multosque eorum impressos p. 391 —478.); *Precationes duae praeparantes ad Missam*, quae S. Ambrosii stylum minime sapiunt (ibid. p. 489 — 98. cum Admonit. praevia, cf. Tillemont l. c. Not. 64. p. 766—67.); item *S. Sebastiani Martyris Acta* (Bolland. in Actis SS. Januar. T. II. p. 265—78. et in Opp. S. Ambrosii ed. Migne T. II. P. II. Append. p. 1019 — 58. cf. Bolland. Commentar. praev. de S. Sebast. n. 5—7. p. 257—58. Maurin. Praefat. in Opp. S. Ambrosii T. II. p. IV. et Migne Admonit. l. c.) et *Acta SS. Martyrum Cantii, Cantiani et Cantianillae* (in Actis SS. Maji T. VII. p. 427—30). De his aliisque pluribus vid. Maurin. Opp. S. Ambrosii T. II. Praefat. item Ceillier l. c. Art. V. p. 567—74. C. Oudin T. I. col. 669—74. G. Cave Vol. I. p. 263 —64. Opp. S. Ambrosii ed. Migne T. II. P. II. p. 1132—56.

§. 193.

Character S. Ambrosii.

S. Ambrosius, „Ecclesiae fidelis Doctor, et catholicae veritatis adversus haereticos usque ad periculum sanguinis defensor acerrimus," „cujus pro catholica fide gratiam, constantiam, labores, pericula sive operibus, sive sermonibus non dubitat orbis praedicare Romanus" *), in rebus fidei et morum tam viva voce, quam scriptis insignem Ecclesiae contulit utilitatem; unde etiam „columna Ecclesiae" audire meruit **). In Operibus ejus dogmaticis, praesertim in libris de Fide, multum ingenii et acuminis elucescit; argumentum suum plene amoeneque tractat; subtilissimas objectiones dilucidissime proponit et summa cum industria atque perspicuitate refellit. Vix ullum ex veterum Patrum Operibus reperias, in quo mysterium SS. Trinitatis clarius exponatur, et difficultates theologicae circa illud ipsum mysterium melius excutiantur et illustrentur, quam in libris S. Ambrosii de Fide et de Spiritu S. — Insignem porro non solum inter cetera SS. Patrum Opera, verum etiam inter ipsos S. Ambrosii libros locum sibi vendicant ejus Tractatus de moribus et disciplina. In his quippe non minus inest jucunditatis, quam solidae pietatis; in his omnia vitae genera, praesertim Clericos, Virgines sacras et viduas, egregie ad virtutem perfectionemque Christianam instituit; hi tandem abundant vigore muneris Episcopalis, ac praeclaris sententiis principiisque mirum in modum referti sunt, ut *manuductio vitae perfectae* et *schola virtutis Christianae* haud immerito nuncupari queant. — In S. Scriptura exponenda triplicem attendit sensum, *literalem*, *moralem* et *mysticum* ***); sed in hoc ultimo enucleando tam copio-

---

*) S. Augustin. contra Julian. Pelag. lib. 2. n. 32. et lib. 1. n. 10. Vid. etiam Pelagii haeresiarchae praeconia laudis in S. Ambrosium apud S. Augustin. de nupt. et concupiscent. lib. 1. n. 40.

**) S. Hieronym. adv. Rufin. lib. 1. n. 2. Rufini Apolog. in S. Hieronym. lib. 2. n. 23. Vid. etiam S. Hieronymi Commentar. in Ezechiel. Praefat. lib. XI. (T. V. col. 405—6).

***) Vid. S. Ambros. Enarrat. in Psalm. 36. n. 1—2. Exposit. in Ps. 118. Serm. I. n. 3. Lib. de Isaac et anima n. 23. Quae vero per allegoriam in S. Scriptura indicari soleant, ipse declarat ep. 33. n. 2. — Praeterea familiaris est ipsi *inter-*

sum, quam brevem in primo sese exhibet. Ceterum sensum mysticum in exponendo Veteri Testamento praecipue urgere solet, idque maxime, ubi factorum historia quidpiam, quod contra morum probitatem honestatemque pugnet, prae se ferre videtur. Tunc enim veritus, ne istinc vel fideles delinquendi, vel pagani ac Manichaei Ecclesiae insultandi occasionem arripiant, apte confugit ad allegoriam *). Verum alias quoque frequenter pulcherrima religionis mysteria sub literae involucro latere admodum ingeniose demonstrat, ubi nihil contineri, nisi simplex rei aut facti narratio videbatur, ex. gr. in structura arcae Noë, in conjugio Isaac, in benedictionibus Patriarcharum. *Sensum literalem* maxime secutus est in libris Hexaëmeron, de Paradiso, de Arca et Noë et in Expositione Evangelii secundum Lucam. *Sensus* autem *moralis*, licet omnibus ferme Operibus S. Ambrosii velut inspersus sit, in quibusdam tamen magis ex proposito explicatus reperitur, praesertim in Psalmorum Enarrationibus. — Ceterum haud raro tam in dogmaticis, quam exegeticis scriptis libere imitatur Graecos, scilicet Origenem et Didymum, quorum tamen errores sedulo cavet, item S. Basilium M. et S. Athanasium, Philonem quoque Judaeum, virum multae eruditionis, et ipsum allegoricae interpretationis perquam studiosum; e quibus multa decerpsit ac propria sibi fecit **) tanta dexteritate usus, ut eo in genere omnium facile princeps videri possit, ipso etiam Hieronymo superior. Probationes, quas adhibet, fere semper S.

---

pretatio thematica, quae peculiares divinae Scripturae partes una cum earum expositionibus applicat ad alicujus particularis argumenti tractationem, ostendens totum suscepti argumenti corpus, membra partesque singulas in propositis S. Scripturae locis velut in tabella depictas inveniri. Cf. Sixti Senensis Biblioth. sanct. lib. 3. Meth. 22. (T. I. p. 282—83).

*) Hinc maxime utilitas interpretationis allegoricae patet, vid. S. Augustin. Confess. lib. 6. n. 6. et 8. et lib. 5. n. 24.

**) S. Hieronym. adv. Rufin. lib. 1. n. 2. ep. 112. n. 20. ep. 82. n. 7. et Praefat. in lib. Didymi de Spiritu S. a se versum. Rufini Apolog. in S. Hieronym. lib. 2. n. 23. 24. et 25. Cf. PP. Maur. Praef. in Opp. S. Ambrosii T. I. p. VII—IX. item eorundem Admonitt. in Hexaëmeron, in lib. de fuga saeculi, in lib. de Elia et jejunio, in Expositionem Lucae, et in libros de Spiritu S. item Tillemont l. c. Art. X. (p. 98.) Ceillier l. c. Art. VIII. n. 1. (p. 686—87). C. A. Majus in Collect. Nova Veterum Script. T. I. (Romae 1831.) Prolegom. n. 4. (p. X—XI).

Scripturae auctoritate nituntur, aut si quas etiam ex naturali ratione desumit, easdem nunquam non divino quopiam testimonio confirmat. S. Scripturam enim assidua lectione et meditatione inde ab initio muneris Episcopalis familiarem sibi reddiderat *). — Stylus S. Ambrosii, qui summa ingenii perspicacitate atque mira dicendi facilitate praeditus, ac diligenter in urbana forensique eloquentia exercitatus erat, grandis est, nobilis ac copiosus, verum insigni simul suavitate ac modestia temperatus, quin idcirco vi sua vehementiaque destituatur. Habet siquidem affectus suos atque aculeos, sed tanta conditos festivitate, ut nullam morosioris agrestiorisve ingenii speciem prae se ferant. Observare licet in ejusdem elocutione miram sententiarum densitatem, atque brevitatem periodi concinnam ac modulatam, sed imprimis tam felici varietate distinctam, ut nullam taedio relinquat locum. Non ingentes in animis motus excitat, sed delectat et docet, atque leni quodam et jucundo dicendi genere in cor et animum influit. Attamen ob cogitata ejus acuta, vivida et ingeniosa, ob concisam dicendi rationem, et ob frequentem allegoriarum usum hinc inde non adeo facile intelligitur **).

§. 194.

Doctrina S. Ambrosii.

Doctrina S. Ambrosii ita in omnibus cum Catholica doctrina concordat, ut ex hac sola ratione nonnulla *ipsius* Opera, ex. gr. libros de Mysteriis, de poenitentia, de virginitate heterodoxi quidam recentiores in dubium vocare conati fuerint. Nam ut nihil dicam de peccato originali, pro quo S. Augustinus multa illius testimonia

---

*) Vid. S. Augustin. Confess. lib. 6. n. 3. et S. Ambros. ep. 2. n. 3—4.

**) Vid. de S. Ambrosii eloquentia et stylo S. Augustin. Confess. lib. 5. n. 23—24. contra Julian. Pelag. lib. 2. n. 11. Op. imperf. contra Julian. lib. 1. n. 48. et de doctrina Christ. lib. 4. n. 45—50. S. Hieronym. ep. 22. n. 22. cf. de Scriptor. eccles. c. 124. S. Prosperi Chron. ad a. Chr. 380. Cassiodor. Instit. divin. liter. c. 16. et 20. Sidonii Apollinaris lib. 4. ep. 3. Cf. Dupin T. I. p. 509—510. Tillemont l. c. Art. X. (p. 98—99.) Ceillier l. c. Art. VIII. n. 5. (p. 638). F. Währ: Die christlich-römische Theologie. §§. 78 und 79. (S. 158—63).

collegit *), alia etiam doctrinae Catholicae capita luculenter confirmat, scilicet:

1) *De justificatione hominis* haec est ejus sententia, quam exponit tractans de baptismo: „Spiritu a Deo signati sumus. Sicut enim in Christo morimur, ut renascamur; ita etiam Spiritu signamur, ut *splendorem atque imaginem ejus et gratiam tenere possimus;* quod est utique spiritale signaculum. Nam etsi specie signemur in corpore, veritate tamen *in corde signamur*, ut Spiritus S. exprimat in nobis *imaginis coelestis effigiem.* Quis igitur audeat dicere discretum a Deo Patre et Christo esse Spiritum S., cum *per ipsum ad imaginem et similitudinem Dei esse* mereamur, et per ipsum fiat, ut divinae simus consortes naturae. In quo utique non carnalis successionis haereditas, sed *adoptionis gratiae spiritale commercium* est.“ „Bonus Spiritus, qui bonos de pessimis facit, peccatum abolet, malum delet, crimen excludit, bonum munus infundit.“ — „Quod ait (Mich. 7, 18.): *Auferens peccata*, ad *remissionem* pertinet, quia *penitus ea tollit, ita ut non sint*, quorum memor non erit.“ De Spiritu S. lib. I. n. 79—80. et n. 71. item ep. 70. n. 23. Cf. Concil. Trident. Sess. 5. cap. 4. et 7. can. 11.

2) *De acceptae justificationis incremento* ita docet: „Quod si ille (Christus Dei Filius) secundum plenitudinem majestatis suae perfectus est, *nos autem perfecti secundum virtutis accedentis profectum*, etiam Filius diligitur a Patre secundum semper manentis plenitudinem caritatis, in nobis autem caritatem Dei *virtutis* emeretur *profectus.*“ De Fide lib. 5. n. 91. Ita quoque de Spiritu S. lib. I. n. 93. Cf. Concil. Trident. Sess. 5. cap. 10. et can. 24.

3) *Merita bonorum operum* praeclare agnoscit, dum illa verba Christi: „Sedere ad dexteram meam vel sinistram non est meum dare vobis, sed quibus paratum est a Patre meo“ (Matth. 20, 23.) hunc in modum explanat: „*Non est meum*, qui *justitiam* servo, non gratiam. Denique ad Patrem referens addidit: *quibus paratum est*, ut ostenderet, Patrem

*) Vid. S. Augustin. contra Julian. Pelag. lib. 1. n. 10. 11. et lib. 2. n. 4. 5. et n. 8—16.

quoque non petitionibus deferre solere, sed *meritis*, quia Deus personarum acceptor non est. Unde et Apostolus ait: *Quos praescivit, et praedestinavit*; non enim ante praedestinavit, quam praesciret, sed quorum *merita* praescivit, eorum praemia praedestinavit" *). De Fide lib. 5. n. 82—83. Idem expresse testatur, „*bonae operationis mercedem* esse beatitudinem vitae aeternae" (de Offic. lib. 2. n. 9.), nec non varias esse apud Patrem mansiones, „in quibus *pro ratione meritorum* unusquisque requiescet." De Offic. lib. I. n. 247. Cf. Concil. Trid. Sess. 5. cap. 16. can. 26. 31. et 32.

4) *Vera et realis praesentia* Jesu Christi in Eucharistia, ipsa etiam *transsubstantiatio* et *adoratio* Christo in Sacramento Eucharistiae debita ab ipso diserte adstruitur: „Nos quotiescunque sacramenta sumimus, quae per sacrae orationis mysterium *in carnem transfigurantur* **) *et sanguinem*, mortem Domini annuntiamus." „Forte dicas: Aliud video, quomodo tu mihi adseris, quod Christi corpus accipiam? Probemus (scilicet in seqq.), non hoc esse, quod natura formavit, sed quod *benedictio consecravit*, majoremque vim esse benedictionis, quam naturae, quia *benedictione etiam natura ipsa mutatur*" ***). Dein explicans verba Prophetae:

---

*) Inde etiam patet, quam de praedestinatione tenuerit sententiam S. Ambrosius.

**) Quid proprie juxta usum loquendi veteris Ecclesiae Latinae significet vox: „*transfigurare*," ipse pater latinitatis ecclesiasticae, Tertullianus, ita declarat: „Transfiguratio interemtio est pristini. Omne enim, quodcunque transfiguratur in aliud, desinit esse, quod fuerat, et incipit esse, quod non erat." Tertullian. adv. Praxeam c. 27. Ac proinde *transfiguratio* olim plane idem significabat, quod hodie *transsubstantiatio*.

***) De Fide lib. 4. n. 124. vid. totus contextus; item de Mysteriis n. 50., cui loco addas n. 51—55., ubi inter alia etiam ait: „Quodsi tantum valuit humana benedictio, ut naturam converteret, quid dicimus de ipsa consecratione divina, ubi verba ipsa Domini Salvatoris operantur?" n. 52. „Humana benedictio" hoc loco indicat verba Mosis et Prophetarum, quibus aliquando ipsa etiam rerum natura mutata est; cujus rei exempla quaedam ex Veteri Testamento profert. Hisce verbis humanis itaque merito opponuntur verba incarnati Dei Filii, quibus consecratio ss. eucharistiae peragitur, seu „conse-

„Adorate scabellum pedum ejus," haec addit: „Per scabellum terra intelligitur, per terram autem *caro Christi, quam hodieque in mysteriis adoramus*, et quam Apostoli in Domino Jesu adorarunt." De Spiritu S. lib. 3. n. 79. Cf. Concil. Trid. Sess. 13. cap. 1. 4. 5. can. 1. 2. 6.

5) De *sacramento poenitentiae*, *confessione peccatorum* et *potestate remittendi peccata solis sacerdotibus a Christo commissa* egregie testatur: „Quod nobis impossibile impetratu videtur, Deo donare possibile est. *Impossibile videbatur per poenitentiam peccata dimitti, concessit hoc Christus Apostolis suis, quod ab Apostolis ad sacerdotum officia transmissum est.* Factum est igitur possibile, quod impossibile videbatur." „Dominus par jus et solvendi esse voluit et ligandi, qui utrumque pari conditione permisit. Ecclesiae utrumque licet; haeresi utrumque non licet; *jus enim hoc solis permissum sacerdotibus est.* Recte igitur hoc Ecclesia vindicat, quae veros sacerdotes habet; haeresis vindicare non potest, quae sacerdotes Dei non habet." „Cur baptizatis (ita instat Novatianis), si per hominem peccata dimitti non licet? In baptismo utique remissio peccatorum omnium est; quid interest, utrum per poenitentiam, an per lavacrum hoc jus sibi datum sacerdotes vindicent? Unum in utroque mysterium est. Sed dicis, quia in lavacro operatur mysteriorum gratia (die sakramentalische Gnade). Quid in poenitentia? Nonne Dei nomen operatur?" „Qui agit poenitentiam, non solum diluere lacrymis debet peccatum suum, sed etiam emendatioribus factis operire et tegere delicta superiora, ut non ei imputetur peccatum." „Hanc culpam sacerdotes non auferunt, neque peccatum ejus, qui in dolo se offert et adhuc in studio delinquendi est." „Neque potest quisquam justificari a peccato, nisi fuerit peccatum ante confessus" *). De Poenitentia lib. 2. n. 12. lib. I. n. 7. n. 36—37. lib. 2. n. 35. ep. 67. n. 11. lib. de Paradiso n. 71. Cf. Concil. Trid. Sess. 14.

---

ratio divina." Vid. etiam de hoc sacramento Exposit. in Ps. 118. Serm. 8. n. 48. Lib. de Incarnat. Domin. Sacram. n. 23.

*) Hanc autem confessionem peccati non solum Deo, verum etiam sacerdoti faciendam esse ex locis allatis sponte fluit; id quod et alibi satis clare ab ipso Ambrosio indicatur, ex. gr. de Poenit. lib. 1. n. 90. lib. 2. n. 5. n. 27. et n. 66.

6) *Invocationem Sanctorum* ita nobis commendat: „Obsecrandi sunt angeli pro nobis, qui nobis ad praesidium dati sunt; martyres obsecrandi, quorum videmur nobis quodam corporis pignore patrocinium vindicare. Possunt pro peccatis rogare nostris, qui proprio sanguine, etiam si qua habuerunt peccata, laverunt; isti enim sunt Dei martyres, nostri praesules, speculatores vitae actuumque nostrorum. *Non erubescamus eos intercessores nostrae infirmitatis adhibere*, quia ipsi infirmitates corporis, etiam cum vincerent, cognoverunt.“ Lib. de Viduis n. 55. *Cf.* Concil. Trid. Sess. 25. Decret. de Invocat. venerat. et reliquiis Sanctorum *).

7) *Intercessionem pro defunctis*, quae non est nisi dogma de *purgatorio* in praxin deductum, ipse ad Deum dirigit his verbis: „Da requiem perfectam servo tuo Theodosio, requiem illam, quam praeparasti Sanctis tuis. Dilexi et ideo prosequor eum usque ad regionem vivorum, nec deseram, donec fletu et precibus inducam virum, quo sua merita vocant, in montem Domini sanctum, ubi perennis est vita.“ Orat. de Obitu Theodosii n. 36. 37. Cf. Concil. Trid. Sess. 25. Decret. de Purgatorio.

Editiones: Omnes editiones Operum S. Ambrosii, quae editionem PP. Maurinorum praecedunt, parum correctae sunt, et ordine admodum perturbato multa etiam spuria pro genuinis venditant. Harum potiores sunt, quam ed. Amerbach Basileae 1492 III Voll. fol. recusa ibid. 1506 cum Indice amplissimo; item ed. Erasmus Roterod. Basileae 1527. V Tomi in duobus Voll. fol., saepius diversis locis recus. praesertim cura Sig. Gelenii Basileae 1538. et Paris. 1549. (quam edit. C. Bellarminus recenset); item ed. J. Costerius Lovan. Basileae 1555. III Voll. fol. — ed. J. Gillotius Campanus Paris. 1568. III Voll. fol. — ed. Felix de Montalto (postea nomine Sixti V. Romanus Pontifex) Romae 1580—85. V Voll. fol. saepe dehinc recusa, praesertim Paris. 1603., quae variis accessionibus locuple-

*) Ne nimis prolixa evadat locorum excerptorum series, testimonia alia praeclara de veneratione reliquiarum et crucis Christi indicasse sufficiat; vid. Exhortat. Virginit. c. 1. et 2. Epist. 22. fere integra, praesertim n. 12. 13. et n. 16—23. Orat. de Obitu Theodosii n. 41—51.

tata est. Tandem eruditorum omnium eximios plausus merito tulit editio PP. Maurinorum, quae accurantibus Jac. du Frische et Nic. le Nourry lucem aspexit Paris. 1686—90. II Voll. fol. — Editio haec praestantissima integra recusa est Venetiis 1748—51. IV Voll. fol., et iterum Venetiis 1781—82. VIII Tomi in 4°. — Editio haec novissime recusa est in Patrolog. Curs. accurante J. P. Migne Paris. 1845. II Tomi (seu IV Partes) in 8° maj. — Ceterum de editionibus cf. Maurin. Praef. T. I. Opp. S. Ambrosii, item Dupin T. II. p. 442. et p. 510—12. G. Cave Vol. I. p. 262. — J. A. Fabricii Biblioth. latina T. II. p. 311—15. Ceillier l. c. Art. VIII. n. 6. (p. 688—93). Schoenemann Biblioth. hist. liter. Patrum latin. T. I. p. 368—419. — F. Bähr a. a. O. §. 79. (S. 163).

§. 195.

S. Damasus et S. Siricius, Pontifices Romani.

I. *S. Damasus*, natione Hispanus, „vir egregius et eruditus in Scripturis,“ post Liberii mortem ipsius „Dei judicio“ Romanae Ecclesiae Episcopus est constitutus (a. 366.); quem postea Ursinus antipapa illegitime intrusus deturbare studuit *). Hinc non solum initium, sed major pene pars Episcopatus ejus turbis et machinationibus factionis Ursinianae graviter vexata fuit; eam tamen rem satis sibi molestam vir sanctus in utilitatem totius Ecclesiae convertit, dum quippe ex occasione ejus contentionis istud impetravit, ut leges olim ab Imperatoribus latae de judiciorum ecclesiasticorum tam in causis fidei et religionis, quam Clericorum, prae saecularibus auctoritate renovarentur et observationi denuo mandarentur **).

*) Anastasii liber Pontific. (ed. Blanchini T. I. p. 59.) S. Hieronymi ep. 48. n. 18. S. Ambros. ep. 17. n. 10. Theodoreti Histor. Eccles. lib. 2. c. 22. lib. 5. c. 2. Rufini Histor. Eccles. lib. 11. c. 10. S. Hieronymi Chronic. ad a. 2. Valentiniani I. Imp. et Concil. Aquilej. (a. 381) Epistola ad Gratianum Imp., quae est ep. 12. inter epistolas S. Damasi (ed. Coustant. et Schoenemann). Cf. Merenda Opuscula et gesta S. Damasi P. c. 1. et 2. De patria S. Damasi potissimum cf. *Damasus et Laurentius Hispanis asserti et vindicati. Dissert. historica auct. Fr. Perezio Bayerio.* Romae 1756 in 4°. p. 1—53.

**) S. Damasi ep. 6. et 7. (ed. Coustant. et Schoenemann).

Verum et gravissimis Ecclesiae negotiis mox animum adjecit. Itaque primum instigante S. Athanasio exstirpandis Arianae haereseos reliquiis per superiorem Italiam vicinasque regiones operam dedit, et Synodo 93 Episcoporum Romae habita (circa annum 371.) Auxentium, Mediolanensem Episcopum, qui haeresin Arianam clanculum, sed eo periculosius fovebat, damnatum omnibus vitandum esse monuit, atque Episcopos Illyrici, illius vicinos, in sana fide confirmavit *). Neque minori sollicitudine genuinam Ecclesiae Catholicae fidem de Spiritu S. conservare studuit, quapropter et Concilio Nicaeno adjecit, quae ad Spiritus S. divinitatem adstruendam necessaria videbantur, et Concilium Constantinopolitanum I., quod est inter oecumenica secundum, auctoritate sua confirmavit **). Non vero satis habuit, fidem de SS. Trinitate omnibus tenendam inculcare, sed et primus, cum novam Apollinarii haeresin latius serpere intellexisset, Concilio Romae (a. 377. vel 378.) congregato, cui etiam Petrus II. Alexandriae Episcopus interfuit, eam ab Ecclesia Catholica alienam esse decrevit, ipsumque Apollinarium cum Timotheo ejus discipulo anathemate damnavit ***). Quo facto Vitalis, et ipse unus ex praecipuis Apollinarii asseclis, Antiochia Romam properavit ad Damasum, ut se ab illius haeresi purgaret, ac tum quidem verbis specie catholicis Damasum sibi conciliavit. Mox vero Pontifex, de fallacia ejus admonitus, habita Synodo (a. 378.) literas dedit ad Paulinum, Antiochiae Episcopum, quibus confessionem fidei Catholicae adjunxit, Vitali ejusque sociis subscribendam, qua, confirmata fide Nicaena, omnes Apollinarii errores jugulavit. Similiter et reliquas illius aetatis haereses multis cum Episcopis Romae congregatis anathemate perculit †). Cum tamen Apollinaristae,

---

*) S. Damasi ep. 3. (edit. Rom. cur. Merenda ep. 1.) etiam ap. Mansi T. III. col. 455—60. et 443—44. Cf. supra §. 111 (p. 385). P. Coustantii Monit. in hanc epist. et Merenda l. c. cap. 4. et 5.

**) S. Damasi ep. 5. n. 3. Photii lib. de Synodis (Mansi T. III. col. 596.) Cf. Merenda l. c. cap. 20. et 21.

***) S. Damasi ep. 4. (ed. Rom. ep. 2.) etiam ap. Mansi T. III. col. 460—62. Vid. Rufini Histor. Eccles. lib. 11. c. 20. Sozom. lib. 6. c. 25. Libellus Synod. (Mansi T. III. col. 485. et J. A. Fabricii Biblioth. Graec. Vol. XII. p. 387.) Leontii Byzantini liber adv. fraudes Apollinarist. sub fin. (Galland. T. XII. p. 707). Cf. P. Coustantii Monit. in hanc epist.

†) S. Damasi ep. 5. (edit. Rom. ep. 3. et 4.) etiam ap. Mansi T. III. col. 425—26. et 477—92. Cf. P. Coustantii Monit. in hanc epist. et Mansi T. III. col. 501—4.

saepius licet jam damnati, perfidiae suae virus Timotheo potissimum duce per Orientem spargere non cessarent, denuo (a. 382.) Damasus partes fidei contra istius sectae homines fortiter defendendas suscepit *). Hinc quoniam solida ejus mens aggressionibus atque conflictibus haereticorum invictissime restitit nec ullum praebuit aditum, haud ineleganti paronomasia „fidei adamas“ dictus est a Concilio oecumenico sexto **).

Rebus interim ecclesiae Constantinopolitanae per illegitimam Maximi Cynici ordinationem haud parum turbatis provide consuluit data a. 380. ad Ascholium Thessalonicensem Episcopum, familiarem suum, gravissima atque elegantissima epistola, qua non solum Cynici illius ordinationem irritam declaravit, verum etiam generatim canonum observantiam in constituendis Episcopis sedulo inculcavit ***). S. Petrum, Alexandrinum Episcopum ab Arianis ejectum, qui ad S. Damasum confugerat, in Sedis Apostolicae patrocinium recepit †). In turbis autem ecclesiae Antiochenae Paulini partes strenue tuebatur Damasus, eumque Praesulem ad magnam Synodum Romae a. 382. coactam (v. supra §. 176.) evocavit, quocum etiam S. Hieronymus, dissidio ecclesiae Antiochenae haud parum afflictus, Urbem petiit. Qua occasione Pontifex usus Hieronymum, cujus doctrinam ac pietatem dudum noverat atque suspexerat, apud se retinuit, ut sibi in causis negotiisque ecclesiasticis expediendis praesto esset, ac ut Orientis et Occidentis Synodicis consultationibus suo nomine responderet. Sed maxime Hieronymi eruditione S. Damasus toto illo tempore, quo superstes fuit, usus est in sacris illustrandis Scripturis earumque enodandis difficultatibus, eumque ut negotio huic vacaret, tum viva voce, tum scriptis ad eum epistolis identidem excitavit. Obiit S. Damasus prope octogenarius sub finem anni 384. ††).

---

*) S. Damasi ep. 14. (edit. Rom. ep. 7.) etiam ap. Mansi T. III. col. 427 — 28. Cf. P. Coustantii Monit. in hanc epist., ubi notat, alios hanc epistolam ad a. 383 vel 384 referre.

**) Concilii Constantinopolit. III. Prosphonet. ad Imp. Constantinum (Mansi T. XI. col. 661—62.).

***) S. Damasi ep. 8. et 9. (edit. Rom. ep. 5. et 6.) Cf. P. Coustantii Monit. in utramque epist. et Merendà l. c. cap. 17.

†) Libellus Synodicus ap. Mansi T. III. col. 485. et in J. A. Fabricii Biblioth. Graec. Vol. XII. p. 387.

††) S. Hieronymi ep. 123. n. 10. ep. 127. n. 7. ep. 45. n. 2. et de Scriptor. eccles. c. 103. Huc porro referri debent S. Hieronymi ep. 15. 16. 18. 19. 20. 21. 35. et 36. seu Damasi

S. Damasus complures *epistolas* et varia *carmina* posteris reliquit, quorum tamen pars longe major dudum intercidit. *Epistolae* ejus, quarum hodie nonnisi *octo aut novem*, et aliae quidem integrae, aliae vero ex parte tantum servatae extant, plerumque Synodicae sunt, atque causam fidei aut disciplinae ecclesiasticae spectant; duae tantum ipsius epistolae pertinent ad studium S. Scripturae (ep. 15. et 16. seu ed. Rom. ep. 8. et 9.), quibus nempe S. Hieronymum rogat, ut sibi, quid apud Hebraeos significet *Hosanna*, perspicue explicare, ac nonnullas quaestiones difficiliores de quibusdam Veteris Testamenti locis solvere velit *). Idem quoque S. Pontifex „elegans in versibus componendis ingenium habuit," multaque carmina brevia heroico metro edidit. Namque ipse „virgo et Ecclesiae virginis doctor," non prosa tantum, sed et versibus virginitatem commendavit; insuper summam quorumdam librorum tam Novi Testamenti, quam Veteris hexametris versibus composuit; quorum tamen omnium jacturam hodie dolemus **). Extant solummodo quadraginta circiter *epigrammata*, inscriptiones plerumque vel epitaphia, ex. gr. in laudem Davidis, de nomine Jesu, de S. Paulo, de S. Andrea, de S. Stephano P., de S. Laurentio, de S. Agnete, de S. Agatha, et al. Epigrammata vero ista, etsi alioquin elegantissima, haud raro in metricas leges offendunt ***).

---

ep. 10. 11. 15. 16. et 17. (in ed. Rom. ep. 8. et 9.). Cf. P. Coustantii Monit. in istas epistolas, nec non Ejusdem Monit. in S. Damasi ep. 13. item Merenda l. c. cap. 12. cap. 20. n. 6. et cap. 24.

*) Epistolas Synodicas S. Damasi vide supra in Vita S. Damasi. Fragmentum *ex Concilio urbis Romae sub Damaso de explanatione fidei* (ed. Rom. p. 221—22. et ap. Mansi T. III. col. 462.), in quo agitur de septiformi spiritu, qui in Christo requiescit, atque multiformis nominum Christi dispensatio explicatur, Merenda S. Damaso vindicare conatus est in Opusc. et Gestis S. Damasi c. 21. n. 3. Praeterea aliud extat S. Damasi nomine *decretum de Patriarchalibus sedibus ac de recipiendis et rejiciendis libris*, de quo plurimum disceptatur. Merenda l. c. n. 4., Baronius et Blanchinus defendunt illud ceu genuinum saltem quoad partem priorem (ed. Rom. p. 222); alteram vero partem de recipiendis ac rejiciendis Scripturis Gelasii P. esse, apud eruditos fere convenit.

**) S. Hieronym. de Scriptor. eccles. c. 103. item ep. 48. n. 18. ep. 22. n. 22. Cf. Merenda l. c. cap. 25. §§. I. et II.

***) Cf. Merenda l. c. cap. 25. §. II. et Fr. P. Bayer Damasus et Laurentius Hispanis asserti Romae 1756. p. 53—60. -- Ceterum de S. Damaso ejusque scriptis cf. Tillemont Mém. T. VIII.

II. *S. Siricius* *), Pontifex Romanus (a. 384—398.), vestigia premens decessoris sui, doctrina, pietate et religionis zelo praeclarus *sex vel septem* reliquit *epistolas*, in quibus non solum varios damnavit haereticos, ut Priscillianum, Bonosum et Jovinianum, cavens simul, ne haereses istae latius serperent **), verum etiam disciplinam ecclesiasticam saluberrimis decretis instauravit ***). Decreta haec praecipue pertinent ad Episcopos et Clericos, dum quippe statuit, quales ad ejusmodi officium pervenire, quamque in officio tam sublimi conversationem tenere debeant; item ad monachos et virgines Deo devotas; ad causas denique matrimoniales, sacramentorum administrationem et justam delictorum ecclesiasticorum punitionem. Epistola celeberrima hujus Pontificis ad Himerium Tarraconensem Episcopum data a. 385. prima est ex Decretalibus Romanorum Pontificum, quae tulit aetatem †).

Editiones: a) *S. Damasi Opera omnia* primus collegit notisque illustravit M. Sarazanius Romae 1638. recusa Paris. 1672 in 8°. — S. Damasi P. Opuscula et Gesta ed. A. Merenda Romae 1754. fol. quae editio omnium optima censetur; plene recusa in Migne Patrolog. Curs. T. XIII. p. 109—442 et p. 1195—1218; Opuscula sine Gestis recus. in Galland. Biblioth. T.

S. Damase Pape (p. 386—424. cum Notis p. 773—79), Ceillier T. VI. Chap. XI. (p. 454—77), Schoenemann Biblioth. histor. literar. Patrum latin. T. I. p. 333—43), Bähr: Die christlichen Dichter und Geschichtschreiber Roms. §. 13. (p. 28—30); item Anastasii Biblioth. Vitae Roman. Pontiff. ed. Blanchini cum Notis Variorum (T. III. p. 31—49), Fr. Pagi Breviarium Gestorum Roman. Pontiff. T. I. p. 102—112. G. Cave Vol. I. p. 230—31. J. A. Fabricii Biblioth. med. et infimae latinit. T. II. p. 4—7. Galland. T. VI. Prolegom. c. 4.

*) De hujus Pontificis sanctitate doctissimus P. Benedictus XIV. in Bulla de nova Martyrologii Romani editione, eidem Martyrologio praefixa n. 49—94. fuse ac praeclare disputat, eamque contra C. Baronium luculenter probat.

**) S. Siricii P. ep. 3. 7. 8. et 9. Vid. supra §. 178.

***) S. Siricii P. ep. 1. 4. 5. 6. et 10.

†) Cf. de S. Siricii vita et scriptis praeter Coustantii Monita Notasque etiam Galland. T. VII. Prolegom. c. 13. Anastasii Bibl. Vitae Roman. Pontiff. ed. Blanchini T. III. p. 49—59. Tillemont T. X. Le Pape Sirice (p. 357—367. cum Notis p. 787—94.) Ceillier T. VIII. Chap. III. (p. 162—82). Fr. Pagi Breviarium Gestorum Roman. Pontiff. T. I. p. 112—22. Schoenemann Biblioth. histor. literar. Patrum latin. T. I. p. 555—60.

VI. p. 319—52. — *Epistolae S. Damasi* solae habentur in P. Coustantii Epistolis Romanorum Pontiff. T. I. p. 471—622. (ed. Schoenemann T. I. p. 308—405).

b) *S. Siricii P. Epistolae et Decreta* edita sunt optime in P. Coustant. Epist. Rom. Pontiff. T. I. p. 622—711. (ed. Schoenemann T. I. p. 407—474.) cum egregiis Monitis et Notis. Alia editio non minus laudanda habetur in Galland. Biblioth. T. VII. p. 531—50. et plenissima cum Prolegomenis in Migne Patrolog. Curs. T. XIII. p. 1115—96.

§. 196.

S. Philastrius Brixiensis Episcopus.

S. Philastrius, qui ab aliis etiam *Philaster* dictus est, Brixiensis Episcopus et Confessor, „vir per omnia Apostolicus,“ vitae sanctitate, fidei zelo et scriptorum memoria illustris altero saeculi IV. dimidio floruit. Is continentiam singularem exercens ac pervigil in Scripturis sanctis cum vehementi ardore animi summam in sanctis moribus lenitatem, cum altitudine scientiae insigne humilitatis studium conjunxit. Presbyteri jam dignitate ornatus S. Pauli Apostoli imitator factus universum pene ambitum Romani orbis circumiens verbum Domini praedicavit Sanctoque Spiritu plenus non solum contra Gentiles atque Judaeos, verum etiam contra haereses omnes, et maxime contra furentem eo tempore Arianam perfidiam tanto fidei vigore pugnavit, ut verbera etiam perpessus fuerit. Tum vero S. Hilarii vestigia premens et S. Ambrosio viam parans Mediolani quoque idoneus Dominici gregis custos fuit, et Auxentio Ariano repugnavit. Romae postmodum non exiguo tempore commoratus multos et publica et privata disputatione fidei lucratus est. Tandem circa a. 380 Brixiae Episcopus constitutus est, eoque munere strenue functus et gregem suum verbo salutis diligenter instituit, aliisque junctus Episcopis sedulam curam rerum ecclesiasticarum gessit. Obiit certe ante annum 397, ut plerique censent, jam c. a. 387.

Scripsit (c. a. 380) *librum de haeresibus*, in quo uniuscujusque haereseos errores praecipuos paucis verbis aperit, plerumque tamen absque ulla refutatione. Latiori haereseos significatione usurpata (vid. supra §. 169) non tantum sectas vel errores in populo Judaico exortos eo nomine intelligit, ac proinde haereses 28 ante adventum Domini commemorat,

verum etiam post Domini adventum haereses 128 recensens in earum numerum varias quoque sententias refert, quae veritati congruae vel saltem problematicae sunt, nec ab aliis erroribus historicis et chronologicis immunis deprehenditur; nihilo tamen secius liber iste multa utilia ac notatu digna continet. Stylus ipsius humilis, hinc inde etiam obscurus atque implexus, textus autem librariorum culpa multis deformatus est mendis *).

Editiones: S. Philastrii liber de haeresibus ed. cum Notis J. A. Fabricius. Hamburgi 1721 in 8°.; melius adhuc ed. P. Galeardus in Card. Quirini Veterum Brixiae Episcoporum Opp. Brixiae 1738. fol. recus. cum Praefat. P. Galeardi in Migne Patrolog. Curs. T. XII. p. 1049—1310. Eandem quoque P. Galeardi editionem recogn. et suppl. ed. Galland. Biblioth. T. VII. p. 475—521.

§. 197.

S. Zeno Veronensis Episcopus.

S. Zeno, octavus Veronae Episcopus et inclytus Confessor, S. Ambrosii aetatem attigit. Is ex Africa fortasse oriundus, et a teneris unguiculis in latinis auctoribus exercitatus ac praecipue Virgilium legere assuetus, post Orientis iter, cui sese ante Episcopatum commisisse recte creditur, probabiliter a. 362. ecclesiae Veronensi praefectus est. Paganos tunc temporis adhuc superstites assidue impugnans plurimos ad fidem Christianam perduxit; pravos etiam mores, quos iidem ex ethnica conversatione contraxerant, aliosque abusus penitus tollere studuit; sed praesertim virginitatem summopere commendavit ac primus in Occidente monasteria sacrarum virginum instituisse videtur. Eo pariter tempore, quo haere-

*) Vid. de S. Philastrio S. Gaudentii (immediati illius successoris) Sermo de Vita et Obitu S. Philastrii, qui est ipsius Sermo 21. item Ejusdem Praefat. in Sermones suos (p. 5.) et Serm. 16. (p. 159.); S. Augustini ep. 222. n. 2. et lib. de haeres. c. 41. Gesta Aquilej. Concilii a. 381. in S. Ambrosii Opp. post Epist. 8. n. 61. et n. 76. S. Gregorii M. lib. 7. ep. 15. Cf. Galland. Biblioth. T. VII. Prolegom. c. 11. Galeardi Praefat. in lib. S. Philastr. de haeres. Tillemont T. VIII. S. Philastre (p. 541—45.) Ceillier T. VI. Chap. XX. (p. 739—51). J. A. Fabricii Biblioth. med. et infimae Latinit. s. v. Philastrius (T. V. p. 287—88). Schoenemann Biblioth. histor. literar. Patrum latin. T. I. p. 536 — 47. - De utilitate et usu hujus libri vid. praesertim Galeardi Praefat. cit. n. 14—19.

sis Ariana in superiori Italia Fortunatianum, Episcopum Aquilejensem, corruperat, ac Mediolanensem sedem Auxentius, inveteratus Arianus, per annos ferme viginti occupavit, ipse constans atque intrepidus Arianorum impietati frequentibus concionibus ac institutionibus se objecit. Mortem ejus haud absque ratione verisimili ad a. 380. referre licet *).

Sanctus hic Episcopus, qui inter Latinos elegantia dictionis eminet, plurimos reliquit *Tractatus* **) (scilicet 93 genuinos) ***), alios longiores, alios breviores, primus

---

*) Vid. S. Zenonis lib. I. Tract. 3. n. 1. lib. II. Tract. 33. 38. et 42. lib. I. Tract. 5. item lib. I. Tract. 1. lib. II. Tract. 1—8. et Tract. 77. S. Ambros. ep. 5. n. 1. et 19. S. Gregorii M. Dialog. lib. 3. c. 19. Anonymus Pipinianus (saec. IX.) in Rhythmo de Veronae laudibus (S. Zenonis Opp. ed. Ballerin. p. CXCVIII.) Cf. Ballerin. Prolegomena Zenoniana tribus Dissertationibus comprehensa, praes. Dissert. I. c. 2. et 3. et Dissert. III. c. 1. et 2., ubi contra Baronium (in ejus Martyrologii Romani editione ad 12. Aprilis) solide ac ingeniose evincit, unum esse S. Zenonem Veronensem Episcopum, Confessorem S. Ambrosii aetate illustrem. In hanc porro sententiam abeunt G. Henschenius in Actis SS. ad diem 12. Aprilis (April. T. II. p. 69—78.) Tillemont T. IV. Persécution de l'Eglise sous l'Empereur Valentinien Art. VII. (p. 14—16. cum Nota p. 585—87.) Galland. Biblioth. T. V. Prolegom. c. 12. n. 1. et haud obscure Labbé de S. Zenone Veron. (ed. cit. p. 55—56.) Quaecunque argumenta proferri possunt, ut S. Zenonis Veron. martyrium sub Gallieno Imp. adstruatur, collegit Fr. Bonacchi duobus Opusculis, quorum prius inscribitur: *De Sermonibus et martyrio S. Zenonis Episcopi Veronensis.* Pistorii 1740., alterum vero *Dissert. critica de epocha et martyrio S. Zenonis.* Venetiis 1751. (utrumque recus. in nova Append. edit. Augustanae Opp. S. Zenonis).

**) Vocis: *Tractatus*, quae antiquorum Patrum concionibus passim praefigitur, ea est ratio. Sicuti „*tractare*," quod proprie est Episcoporum (S. Optat. de schismate Donatist. lib. 7. n. 6.), a S. Cypriano primum (ep. 56. p. 91. ed. Paris.), deinde ab aliis frequenter accipitur pro: concionem habere in publicis Ecclesiae coetibus, ita vox *Tractatus* pridem pro Episcopali concione ad populum solemni formula invaluit, vid. ex. gr. S. Cyprian. lib. de opere et eleemosyn. (p. 241. ed. Paris.) S. Ambros. de Offic. lib. I. n. 99. et 101. item de excessu Satyri lib. I. n. 14. S. Augustin. ep. 224. n. 2. Cf. B. Ferrarii De Ritu sacrarum Ecclesiae veteris concionum lib. I. c. 2. Veronae 1731. p. 2—14.

***) Praeter hosce 93 genuinos S. Zenonis Tractatus olim complures alii S. Zenonis nomine circumferebantur, quos acutior Critica dudum veris auctoribus restituit. — Sermones isti genuini in edit. Ballerin. ita in duos libros distributi sunt, ut liber I.

inter Latinos Ecclesiae Patres atque Scriptores, cujus *Sermones* prodierunt. Ipse tamen hanc collectionem haud parasse et edidisse credendus est, in qua scilicet Sermones quidam imperfecti, alii repetiti ac mutili inveniuntur; sed quae in usum Sermonum, quos ad populum frequentissimos habuit, post mortem in schedis reliquit, ea ab aliis inventa ob insignem S. viri existimationem, sedulo colligenda visa sunt; idque tanta factum est diligentia, ut quidquid reperiri potuit, sive perfectum, sive minus, fragmentum licet exiguum esset, vel breve exordium vel unica etiam periodus, collectione atque editione dignum fuerit judicatum. Tractatus longiores (lib. I.) fere omnes de virtutibus et vitiis agunt; huc pertinent Tractatus de fide, spe et charitate (Tract. 1. et 2.), de justitia (Tr. 3.), de pudicitia et continentia (Tr. 4. et 5.), de patientia et humilitate (Tr. 6. et 7.), de timore Dei naturali ac supernaturali (Tr. 8.), atque de avaritia (Tr. 9. 10. et 11.); Tractatus de spiritu et corpore, quo rationem reddit pugnae perpetuae inter utramque hominis partem, et auditores, quomodo eluctari possint, instruit (Tr. 12.); porro de carnali et spirituali circumcisione agit (Tr. 13.); pulcherrimam de spirituali aedificatione domus Dei explicationem subnectit (Tr. 14.); disserit de triplici genere sacrificiorum (Tr. 15.): denique in Tractatu de Resurrectione et animae immortalitatem et corporis futuram resurrectionem hujusque modum adstruit (Tr. 16.). — In Tractatibus brevioribus (lib. II.) S. Zeno agit de aeterna Filii Dei generatione ejusque divinitate contra Arianos (Tr. 1—6); ac mysterium Incarnationis Jesu Christi, Filii Dei, celebrat (Tr. 7—9. et 29.). Tum de Sanctis Veteris Testamenti, scilicet de Abraham, de somnio Jacob, de Juda et Job, de Susanna et Jona propheta disserit (Tr. 10—17.), atque martyrium S. Arcadii describit (Tr. 18.). Paucis dein exponit, in quo imago Dei in homine sit collocanda (Tr. 19. 20.), ac de futuro judicio disputat (Tr. 21.). Populi quoque Judaici reprobationem ac Gentilium vocationem novaeque simul Ecclesiae indolem fuse exhibet (Tr.

Tractatus longiores, liber II. Tractatus breviores complectatur. Cf. de istis Tractatibus Ballerin. Praefat., item Ballerin. Dissert. I. atque Prooem. Dissert. II., tandem Praefat. in Append. — Bonacchi Lib. I. de Sermonibus S. Zenonis Veron. (loco supra cit.) et Galland. l. c. n. 2. — Alii praesertim vetustiores auctores, ut Dupin T. I. p. 313 — 15. et Tillemont l. c. Not. 6. (p. 587—88.), justo iniquiorem censuram in Sermones S. Zenonis tulerunt.

22—28.). Locum extremum occupant breves Invitationes ad fontem baptismalem (Tr. 30—37.), quibus Catechumenos baptizandos alloquitur, atque Tractatus septem ad Neophytos post baptisma (Tr. 38—44.), nonnihil prolixiores, dehinc plures Tractatus de festo Paschatis (Tr. 45—53.), tandem Tractatus de Exodo (Tr. 54—68.) et Daniele (Tr. 69—77.), qui omnes Paschalis festi vel baptismatis imaginem ab Exodi vel Danielis lectionibus, solemni ritu inter sacra officia recitatis, egregie referunt. Sermones hi antiquissimi praeclaram veteris disciplinae Ecclesiasticae imaginem ac insignia dogmatum praecipuorum testimonia exhibent. Auctor eorundem S. Hilarium atque Lactantium aliquoties imitatus est. Stylus sublimis quandoque ac floridus, numeris certis cadens et allegoricis dictionibus lubenter indulgens, potissimum syntaxi quadam singulari praeditus est, quam nullo in alio Scriptore latino deprehendere licet.

Nota. Inter Sermones perperam S. Zenoni adscriptos non tantum Commentarii aliquot S. Hilarii in Psalmos et quaedam Homiliae S. Basilii M., in linguam latinam conversae, olim vagabantur, verum etiam *Potamii*, Episcopi Ulyssiponensis (?), *Tractatus de Lazaro resuscitato*, et alter *de martyrio Isaiae prophetae*, quorum stylus admodum obscurus est atque implexus. Hos simul cum *epistola* ejusdem *Potamii ad S. Athanasium* in Appendicem rejecerunt Ballerin. in sua edit. Opp. S. Zenonis (eadem opuscula Potamii recusa leguntur in Galland. Biblioth. T. V. p. 96—99). Cf. Ballerin. Praefat. in Append. Opp. S. Zenonis §. III. et Galland. T. V. Prolegom. c. 10. Schoenemann Biblioth. histor. literar. Patrum latin. T. I. p. 307—9.

Editiones: Una est (praetermissis antiquioribus editionibus, quae prodierunt Venetiis 1508. Veronae 1586. et Patavii 1710.) luculenta S. Zenonis Tractatuum editio, quae inscribitur: S. Zenonis, Episcopi Veronensis, Sermones ed. fratres Ballerinii. Veronae 1739. recus. cum nova Appendice Augustae Vindelic. 1758 in 4.°; item recus. in Galland. Biblioth. T. V. p. 105—158. Cf. de editionibus Opp. S. Zenonis Veron. Schoenemann Biblioth. histor. literar. Patrum latin. T. I. p. 314—28.

MONITUM

IN DUAS TABULAS SEQUENTES.

Commodioris usus gratia Tomo huic adjicere visum est duas tabulas comparationis. Etenim in citando semper editionem optimam PP. Maurin. secutus sum; verum in S. Cypriano praeter edit. Maurin. (impressam Parisiis, Venetiis et Wirceburgi, vid. supra §. 94. p. 304.) admodum frequens est editio Oxoniensis J. Fell (de qua vid. ibidem) et nova editio Lipsiensis, quae epistolas S. Cypriani alio exhibent ordine, quam editio Maurina. Proinde multorum desiderio et utilitati satisfaciendum ratus priorem comparationis tabulam adjeci, cujus ope facile quisque etiam in edit. Oxon. et Lips. epistolas a me citatas reperiet, quandoquidem tabula ista ordinem epistolarum edit. Maur., quem ego secutus sum, in fronte ponit et statim e latere adjungit numerum, quo singulae epistolae in edit. Lipsiensi (simulque Oxoniensi) insigniuntur. — Porro S. Gregorii Nazianzeni *editio PP. Maurinorum, quam adhibui, rarissima est; eademque Orationes, Epistolas et Poëmata hujus S. Patris novo meliori digessit ordine. Plerumque autem hodie in manibus versatur editio J. Billii Morelliana (de qua vid. supra* §. 159. *p.* 587.*). Unde necessarium duxi, alteram adjicere tabulam, qua simili ratione ordo Orationum, Epistolarum et Poëmatum S. Gregorii Naz. edit. Maurin. cum ordine edit. J. Billii Morellianae comparatur, ut proin, qui nonnisi hanc posteriorem editionem possident, nihilominus omnes locos in hoc Patrologiae Opere a me ex edit. Maurin. citatos inspecta hac tabula facile reperire queant.*

TABULA I.

comparans ordinem epistolarum S. Cypriani juxta edit. Maurin. et juxta editionem novam Lipsiensem Opp. S. Cypriani, quae posterior convenit cum editione Oxoniensi J. Fell.

Ordo edit. Maurin.	*Ordo edit. Lips.*
Epist.	
1.	Liber ad Donatum de gratia Dei (extat inter Opp. P. II.)
	Epist.
2.	8.
3.	9.
4.	5.
5.	14.
6.	13.
7.	11.
8.	10.
9.	16.
10.	15.
11.	17.
12.	18.
13.	19.
14.	20.
15.	37.
16.	23.
17.	26.
18.	24.
19.	25.
20.	21.
21.	22.
22.	27.
24.	29.
25.	28.
26.	31.
27.	33.
28.	34.

Ordo edit. Maurin.	*Ordo edit. Lips.*
Epist.	Epist.
29.	35.
30.	36.
31.	30.
32.	32.
33.	38.
64.	39.
35.	40.
36.	7.
37.	12.
38.	41.
39.	42.
40.	43.
41.	44.
42.	45.
43.	47.
44.	46.
45.	48.
46.	49.
47.	51.
48.	50.
49.	52.
50.	53.
51.	54.
52.	55.
53.	56.
54.	57.
55.	59.
56.	58.
57.	60.
58.	61.
59.	64.
60.	62.
61.	2.
62.	4.
63.	63.
64.	65.
65.	3.

Ordo edit. Maurin.	*Ordo edit. Lips.*
Epist.	Epist.
66.	1.
67.	68.
68.	67.
69.	66.
70.	70.
71.	71.
72.	72.
73.	73.
74.	74.
75.	75.
76.	69.
77.	76.
78.	77.
79.	78.
80.	79.
81.	6.
82.	80.
83.	81.

TABULA II.

comparans S. Gregorii Nazianzeni Orationes, Epistolas et Poëmata juxta novum ordinem edit. Maurin. et juxta veterem edit. J. Billii Morellianam.

Orationes.

Ordo novus edit. Maurin.	*Ordo vetus edit. J. Billii.*
Oratio	Oratio
1.	41.
2.	1.
3.	2.
4.	3.
5.	4.
6.	12.
7.	10.
8.	11.
9.	7.
10.	5.
11.	6.
12.	8.
13.	30.
14.	16.
15.	22.
16.	15.
17.	17.
18.	19.
19.	9.
20.	29.
21.	21.
22.	14.
23.	13.
24.	18.
25.	23.
26.	28.
27.	33.
28.	34.
29.	35.

Orationes.

Ordo novus edit. Maurin.	*Ordo vetus edit. J. Billii.*
Oratio	Oratio
30.	36.
31.	37.
32.	26.
33.	25.
34.	24.
35.	48. (latine) et in Append. Textus graecus.
36.	27.
37.	31.
38.	38.
39.	39.
40.	40.
41.	44.
42.	32.
43.	20.
44.	43.
45.	42.
Appendix continens Opera spuria.	
Significatio in Ezechielem	47.
Metaphrasis in Ecclesiasten	53.
De fide orthodoxa contra Arianos (latine)	49.
De fide orthodoxa tractatus secundus (latine)	50.

Epistolae.

Epist.	Epist.
1.	5.
2.	6.
3.	153.
4.	7.
5.	8.
6.	9.
7.	17.
8.	11.
9.	159.
10.	194.

Epistolae.

Ordo novus edit. Maurin.	*Ordo vetus edit. J. Billii.*
Epist.	Epist.
11.	43.
12.	155.
13.	160.
14.	105.
15.	195.
16.	20.
17.	169.
18.	170.
19.	19.
20.	16.
21.	107.
22.	110.
23.	106.
24.	140.
25.	12.
26.	13.
27.	163.
28.	241. in Append. seu Supplem.
29.	18.
30.	40.
31.	70.
32.	64.
33.	67.
34.	66.
35.	68.
36.	69.
37.	108.
38.	139.
39.	109.
40.	21.
41.	22.
42.	in Opp. S. Basilii ep. 47.
43.	23.
44.	29.
45.	24.
46.	10.

Epistolae.

Ordo novus edit. Maurin.	Ordo vetus edit. J. Billii.
Epist.	Epist.
47.	25.
48.	31.
49.	32.
50.	33.
51.	209.
52.	206.
53.	2.
54.	3.
55.	154.
56.	200.
57.	in Opp. S. Basilii ep. 321.
58.	26.
59.	27.
60.	4.
61.	80.
62.	162.
63.	161.
64.	28.
65.	30.
66.	204.
67.	166.
68.	168.
69.	167.
70.	137.
71.	138.
72.	35.
73.	36.
74.	142.
75.	145.
76.	37.
77.	81.
78.	198.
79.	38.
80.	39.
81.	34.
82.	148.

Epistolae.

Ordo novus edit. Maurin.	*Ordo vetus edit. J. Billii.*
Epist.	Epist.
83.	149.
84.	151.
85.	152.
86.	150.
87.	65.
88.	in Opp. Patrum Apostol. ed. Coteler. Cleric. Vol. I. p. 37.
89.	141.
90.	56.
91.	51.
92.	41.
93.	59.
94.	73.
95.	103.
96.	192.
97.	156.
98.	197.
99.	238. in Append. seu Supplem.
100.	239. in Append. seu Supplem.
101.	olim S. Gregor. Naz. Orat. 51.
102.	olim S. Gregor. Naz. Orat. 52.
103.	228.
104.	174.
105.	173.
106.	177.
107.	96.
108.	98.
109.	97.
110.	231.
111.	102.
112.	74.
113.	75.
114.	1.
115.	87.
116.	99.
117.	100.
118.	101.

Epistolae.

Ordo novus edit. Maurin. Epist.	*Ordo vetus edit. J. Billii.* Epist.
119.	230.
120.	54.
121.	220.
122.	90.
123.	221.
124.	84.
125.	77.
126.	178.
127.	234. in Append. seu Supplem.
128.	157.
129.	158.
130.	55.
131.	76.
132.	72.
133.	133.
134.	134.
135.	60.
136.	135.
137.	136.
138.	14.
139.	222.
140.	78.
141.	49.
142.	172.
143.	175.
144.	176. et 211.
145.	181.
146.	179.
147.	47.
148.	48.
149.	182.
150.	126.
151.	226.
152.	88.
153.	15.
154.	50.

Epistolae.

Ordo novus edit. Maurin. Epist.	*Ordo vetus edit. J. Billii.* Epist.
155.	125.
156.	127.
157.	83.
158.	232.
159.	82.
160.	85.
161.	86.
162.	89.
163.	219.
164.	187.
165.	189.
166.	190.
167.	218.
168.	91.
169.	92.
170.	229.
171.	240. in Append. seu Supplem.
172.	53.
173.	71.
174.	115.
175.	116.
176.	117.
177.	119.
178.	63.
179.	120.
180.	121.
181.	132.
182.	42.
183.	225.
184.	164.
185.	227.
186.	52.
187.	118.
188.	188.
189.	111.
190.	61.

Epistolae.

Ordo novus edit. Maurin.	*Ordo vetus edit. J. Billii.*
Epist.	Epist.
191.	62.
192.	191.
193.	57.
194.	53.
195.	44.
196.	45.
197.	95.
198.	183.
199.	79.
200.	184.
201.	185.
202.	olim S. Gregorii Naz. Orat. 46.
203.	196.
204.	128. et 223.
205.	129.
206.	130.
207.	146.
208.	147.
209.	93.
210.	94.
211.	233. in Append. seu Supplem.
212.	212.
213.	214.
214.	215.
215.	213.
216.	235. in Append. seu Supplem.
217.	224.
218.	236. in Append. seu Supplem.
219.	216.
220.	217.
221.	237. in Append. seu Supplem.
222.	202.
223.	201.
224.	46.
225.	123.
226.	144.

Epistolae.

Ordo novus edit. Maurin.	*Ordo vetus edit. J. Billii.*
Epist.	Epist.
227.	122.
228.	112.
229.	113.
230.	114.
231.	171.
232.	193.
233.	131.
234.	165.
235.	199.
236.	203.
237.	124.
238.	180.
239.	104.
240.	143.
241.	242. in Append. seu Supplem.
242.	186.
243.	olim S. Gregor. Naz. Orat. 45.

Poëmata *).

Lib. I. Sect. I.	
Carm.	
1—5.	70 - 74.
6.	124.

*) Poëmata S. Gregorii Naz. ex parte tantum continentur in edit. J. Billii, cui proinde Supplementi instar adjungenda sunt Carmina a Tollio et Muratorio edita (vid. supra §. 159. p. 587—88); carmina, quae Tollius edidit, praemissa litera T., quae Muratorius edidit, praemissa litera M. indicantur; ubi nulla adjecta est litera, editio Billii intelligitur, ubi tamen lector benevolus, qui hanc tabulam adhibere desiderat, Carmina omnia, in editione Billii obvia, numeris ad marginem notatis continua serie ipse designabit, ita ut Carmen de Vita sua accipiat numerum 1., carmen proxime sequens numerum 2. et sic deinceps, quo ordine accurate servato *Tragoedia: Christus patiens* ha-

Poëmata.

Ordo novus edit. Maurin.	Ordo vetus edit. J. Billii.
Lib. I. Sect. I.	
Carm.	
7—9.	75—77.
10.	161.
11.	M. 224.
12.	34.
13.	37.
14. et 15.	35. et 36.
16.	154.
17.	126.
18.	39.
19.	38.
20.	40.
21.	45.
22.	43.
23.	42.
24.	41.
25.	M. 227.
26.	44.
27.	46.
28.	1C4.
29.	168.
30.	121.
31.	T. 15.
32.	T. 16.
33.	T. 13.
34.	T. 14.

bebit numerum 173.; *Exhortatio ad Virgines* num. 174.; *Carmen de Episcopis*, in edit. Billii latine tantum obvium, num. 175.; denique brevissima duo Carmina *de mundi vanitate*, quae pariter ibi latine tantum extant, num. 176. et 177. seu locum ultimum occupant. Nova haec computatio Carminum S. Gregorii Naz., quae in edit. Billii habentur, pro conficienda hac tabula ideo necessaria fuit, quia ratio numerandi Carmina isthaec apud Billium parum accurata est et identidem ab unitate incipit; quo igitur omnis confusio vitaretur, hanc viam ineundam duxi.

Poëmata.

Ordo novus edit. Maurin.	Ordo vetus edit. J. Billii.
Lib. I. Sect. I.	
Carm.	
35.	T. 12.
36.	54.
37.	M. 185.
38.	M. 186.
Lib. I. Sect. II.	
Carm.	
1. et 2.	3. et 4.
3.	174.
4.	119. et M. 210.
5.	47.
6.	78.
7.	167.
8.	156.
9.	59.
10.	155.
11.	101.
12.	25.
13.	26.
14—17.	14—17.
18.	103.
19.	67.
20—23.	115—118.
24.	157.
25.	158.
26.	53.
27.	165.
28.	159.
29.	64.
30.	122.
31.	63.
32.	66.
33.	69.
34.	137.
35.	130.
36.	M. 200.

Poëmata.

Ordo novus edit. Maurin.	*Ordo vetus edit. J. Billii.*
Lib. I. Sect. II.	
Carm.	
37.	114. et M. 190.
38.	M. 195.
39.	68.
40. (gr. lat.)	(latine tantum) 177. et 176.
Lib. II. Sect. I.	
Carm.	
1.	2.
2.	18.
3.	T. 17. et M. 194.
4.	M. 191. et in T. 19.
5. et 6.	T. 9. et 10.
7.	164.
8.	T. 4.
9.	T. 7.
10.	13.
11.	1.
12.	175. (latine) et T. 1. (gr. lat.)
13.	12.
14.	123.
15.	58.
16.	10.
17.	11.
18.	T. 3.
19.	6.
20.	109—110.
21.	T. 18.
22.	30.
23.	113.
24—26.	83—85.
27.	29.
28.	111.
29.	107.
30.	160.
31.	133. (lat.) et T. 11. (gr. lat.)
32.	7.

Poëmata.

Ordo novus edit. Maurin.	*Ordo vetus edit. J. Billii.*
Lib. II. Sect. I.	
Carm.	
33.	135.
34.	55.
35.	T. 8.
36.	T. 5.
37.	T. 6.
38.	56.
39.	162.
40.	166.
41.	163.
42.	8.
43.	9.
44.	60.
45.	5.
46.	19.
47.	129.
48.	170.
49.	23.
50.	61.
51.	28.
52.	99.
53.	100.
54.	20.
55.	22.
56.	89.
57.	33.
58.	88.
59.	94.
60.	95.
61.	93.
62.	80.
63.	81.
64.	87.
65.	91.
66.	92.
67.	134.

Poëmata.

Ordo novus edit. Maurin.	*Ordo vetus edit. J. Billii.*
Lib. II. Sect. I.	
Carm.	
68.	T. 2.
69.	82.
70.	172.
71.	98.
72.	102.
73.	32.
74.	127.
75.	96.
76.	97.
77.	112. et M. 192.
78.	79.
79.	90.
80.	86.
81.	24.
82.	M. 136.
83.	M. 193.
84.	M. 228.
85.	21.
86.	108.
87.	27.
88.	120.
89.	T. 19. et M. 223. (ex parte)
90.	M. 120.
91.	M. 119.
92.	31.
93.	M. 121.
94.	M. 122.
95.	M. 126.
96.	M. 123.
97.	M. 124.
98.	M. 125.
99.	T. 20.
Lib. II. Sect. II.	
Carm.	
1.	48.

Poëmata.

Ordo novus edit. Maurin.	*Ordo vetus edit. J. Billii.*
Lib. II. Sect. II.	
Carm.	
2.	49.
3.	52.
4.	50.
5.	51.
6.	57.
7.	62.
8.	125.

Epitaphia.

Epitaph.	
1—3.	M. 127—129.
4.	M. 2.
5.	M. 1.
6—20.	M. 52—66.
21.	M. 67. et 199.
22—24.	M. 68—70.
25—27.	M. 17—19.
28—36.	M. 20—28.
37—39.	M. 47—49.
40—53.	M. 3—16.
54.	M. 130.
55—65.	M. 71—81.
66—100.	M. 82—116.
101—102.	M. 117—118.
103—104.	M. 29—30.
105—109.	M. 31—35.
110—111.	M. 43—44.
112—114.	M. 36—38.
115—118.	M. 39—42.
119.	65.
120.	M. 131.
121.	M. 46.
122.	M. 50.
123.	M. 132.
124.	M. 45.
125.	M. 133.

Poëmata.

Ordo novus edit. Maurin.	*Ordo vetus edit. J. Billii.*
Epitaph.	
126.	M. 134.
127.	M. 135.
128.	M. 51.
129.	105.

Epigrammata.

Epigr.	
1.	M. 225.
2.	106.
3.	M. 184.
4–6.	M. 196–98.
7–9.	M. 187–89.
10–12.	M. 201–3.
13.	M. 209.
14.	M. 211.
15–16.	M. 204–5.
17.	M. 206.
18.	M. 208.
19.	M. 207.
20.	M. 212.
21.	M. 213.
22.	M. 214.
23.	M. 215.
24.	M. 216.
25.	M. 217.
26–29.	M. 218–221.
30.	M. 226.
31–46.	138–53.
47–70.	M. 137–160.
71–72.	M. 161.
73–94.	M. 162–183.

FINIS TOMI I.